Ludwig von Mises, *Acţiunea umană. Un tratat de teorie economică*, traducere din limba engleză de Dan Cristian Comănescu, www.mises.org

Introducere

1. Economie şi praxeologie

Economia este cea mai tânără dintre toate ştiinţele. În ultimii două sute de ani, este adevărat, din disciplinele cunoscute vechilor greci s-au născut numeroase ştiinţe noi. Dar în cazul acestora tot ceea ce s-a întâmplat a fost că anumite părţi ale cunoaşterii, care-şi găsiseră deja locul în complexul vechiului sistem de învăţare, au devenit autonome. Domeniul tradiţional de studiu a fost mai atent subdivizat şi a fost abordat cu ajutorul unor metode noi; în cadrul său au fost descoperite subdomenii de studiu care trecuseră înainte neobservate, iar oamenii au început să privească lucrurile din perspective diferite de cele ale precursorilor lor. Domeniul propriu-zis de studiu nu s-a extins. Dar teoria economică a deschis ştiinţele umane spre un domeniu până atunci inaccesibil şi nebănuit. Descoperirea unei regularităţi în secvenţa şi interdependenţa fenomenelor de piaţă trecea dincolo de limita sistemului tradiţional de învăţare. Ea furniza cunoştinţe care nu puteau fi încadrate nici în sfera logicii, nici în cea a matematicii, nici în cea a psihologiei, nici în cea a fizicii, nici în cea a biologiei. Filozofii râvniseră de mult să afle ţelurile pe care Dumnezeu sau Natura încearcă să le realizeze pe parcursul istoriei umane. Ei căutaseră legea destinului sau a evoluţiei omenirii. Dar chiar şi acei gânditori a căror cercetare era liberă de orice tendinţă teologizantă eşuaseră lamentabil în aceste tentative, deoarece erau prizonierii unei metode defectuoase. Ei analizau omenirea ca pe un întreg, sau operau cu alte concepte holiste, cum ar fi naţiunea, rasa, sau biserica. Ei stabileau întru totul arbitrar ţelurile către care comportamentul unor asemenea întreguri ar urma să conducă inevitabil. Dar nu puteau să răspundă în mod satisfăcător la întrebarea privitoare la factorii care i-ar sili pe diverşii indivizi care acţionează să se comporte astfel încât ţelul urmărit de evoluţia inexorabilă a întregului să fie atins. Filozofii au recurs la artificii disperate: interferenţa miraculoasă a Divinităţii, fie prin revelaţie, sau prin delegare de profeţi şi lideri consacraţi trimişi de Dumnezeu, prin armonie prestabilită sau prin predestinare, fie prin lucrarea unui mistic şi fabulos “suflet al lumii”, sau “suflet naţional”. Alţii vorbeau despre o “viclenie a naturii”, care sădeşte în om impulsurile necesare pentru a-l călăuzi pe neştiute, exact pe cărarea care i-a fost hărăzită de natură. [p.2] Alţi filozofi erau mai realişti. Ei nu încercau să ghicească planurile Naturii sau ale lui Dumnezeu. Ei priveau chestiunile omeneşti din punctul de vedere al guvernării politice. Ei aveau intenţia să stabilească regulile acţiunii politice: cum s-ar spune, o tehnică a guvernării şi a administraţiei de stat. Minţi îndrăzneţe croiau planuri ambiţioase de reformă şi de reconstrucţie din temelii a societăţii. Cei mai modeşti se mulţumeau să colecteze şi să sistematizeze datele provenite din experienţa istorică. Însă cu toţii erau pe deplin convinşi că nu există în cursul evenimentelor sociale nici un fel de regularitate şi invarianţă a fenomenelor, de felul celor care fuseseră

deja identificate în funcţionarea raţiunii umane şi în şirul fenomenelor naturale. Ei nu căutau legile cooperării sociale, deoarece credeau că omul poate organiza societatea după plac. Atunci când condiţiile sociale nu îndeplineau dorinţele reformatorilor, atunci când utopiile lor se dovedeau irealizabile, cauza era atribuită precarităţii morale a omului. Problemele sociale erau considerate probleme etice. Pentru a construi societatea ideală, gândeau ei, erau necesari prinţi buni şi cetăţeni virtuoşi. Cu oameni drepţi s-ar putea realiza orice utopie. Descoperirea interdependenţei ineluctabile a fenomenelor de piaţă a demonstrat falsitatea acestei opinii. Consternaţi, oamenii au trebuit să se confrunte cu o nouă viziune asupra societăţii. Ei au aflat cu stupefacţie că există şi o altă perspectivă din care poate fi privită acţiunea umană decât cea a binelui şi răului, a dreptăţii şi a nedreptăţii, a ceea ce este just şi ceea ce este injust. În cursul evenimentelor sociale se manifestă o regularitate a fenomenelor, la care omul trebuie să-şi adapteze acţiunile dacă doreşte ca ele să fie încununate de succes. Este zadarnic să abordăm faptele sociale cu atitudinea cenzorului care aprobă sau dezaprobă din punctul de vedere al unor criterii şi judecăţi subiective de valoare întru totul arbitrare. Trebuie să analizăm legile acţiunii umane şi ale cooperării sociale tot astfel precum fizicianul analizează legile naturii. Acţiunea umană şi cooperarea socială, înţelese ca obiect al unei ştiinţe a relaţiilor de fapt, şi nu ca în trecut, ca o disciplină normativă a lucrurilor care ar trebui să se petreacă - aceasta a însemnat o revoluţie cu enorme implicaţii, atât în domeniile cunoaşterii şi al filosofiei, cât şi pentru acţiunea socială. Vreme de peste o sută de ani, însă, efectele acestei modificări radicale a metodelor de gândire au fost în mare parte împiedicate, deoarece oamenii credeau că ele sunt aplicabile numai unui segment îngust din întregul câmp al acţiunii umane, anume fenomenelor de piaţă. Economiştii clasici au întâlnit în desfăşurarea investigaţiilor lor un obstacol pe care n-au reuşit să-l îndepărteze: aparenta antinomie a valorii. Teoria valorii pe care o profesau ei era defectuoasă, silindu-i să restrângă domeniul [p.3] ştiinţei economice. Până către finele secolului al XIX-lea, economia politică a rămas o ştiinţă a aspectelor “economice” ale acţiunii umane, o teorie a avuţiei şi a egoismului. Ea analiza acţiunea umană numai în măsura în care aceasta se întemeia pe ceea ce - în mod foarte nesatisfăcător – se numea motivaţia profitului, şi afirma că mai există în plus alte tipuri de acţiune umană, a căror analiză cade în sarcina altor discipline. Transformarea gândirii pe care o iniţiaseră economiştii clasici nu s-a consumat pe deplin decât prin apariţia economiei subiectiviste moderne, care a convertit teoria preţurilor de piaţă într-o teorie generală a opţiunii umane. Multă vreme oamenii n-au înţeles faptul că trecerea de la teoria clasică a valorii la teoria subiectivă a valorii însemna mult mai mult decât înlocuirea unei teorii mai puţin satisfăcătoare a schimbului de piaţă cu una mai satisfăcătoare. Teoria generală a opţiunilor şi a preferinţelor depăşeşte cu mult orizontul domeniului problemelor economice, aşa cum a fost el circumscris de economişti, de la Cantillon, Hume şi Adam Smith, până la John Stuart Mill. Ea este cu mult mai mult decât doar

o teorie a “laturii economice” a preocupărilor umane şi a strădaniilor omului pentru obţinerea de bunuri şi ameliorarea bunăstării sale materiale. Ea este ştiinţa tuturor tipurilor de acţiune umană. Opţiunea determină toate deciziile umane. Atunci când optează, omul nu alege doar între diferite obiecte şi servicii materiale. Toate valorile umane se oferă spre a fi alese. Toate ţelurile şi toate mijloacele, atât chestiunile materiale cât şi cele ideale, ceea ce este sublim şi ceea ce este josnic, nobilul şi ignobilul, sunt ordonate într-o singură ierarhie şi sunt supuse unei decizii care se soldează prin reţinerea unui lucru şi lăsarea de o parte a altuia. Nimic din ceea ce doresc oamenii să realizeze sau să evite nu rămâne în afara acestui aranjament alcătuit dintr-o unică scală de ierarhii şi preferinţe. Teoria modernă a valorii lărgeşte orizontul ştiinţific şi extinde domeniul studiilor economice. Din economia politică a şcolii clasice ia naştere teoria generală a acţiunii umane, *praxeologia*. [1] Problemele economice sau catalactice [2] sunt cuprinse într-o ştiinţă mai generală de care nu mai pot fi separate. Nici o abordare a problemelor economice propriu-zise nu poate să nu pornească de la acte de alegere; economia devine o parte - e drept până în prezent cea mai bine elaborată parte - a unei ştiinţe mai universale, praxeologia. [p.4]

2. Problema epistemologică a unei teorii generale a acţiunii umane

În cadrul noii ştiinţe totul părea să fie problematic. Ea reprezenta un element străin în sistemul tradiţional al cunoaşterii; oamenii erau perplecşi şi nu ştiau cum să o clasifice şi să-i atribuie locul potrivit. Dar, pe de altă parte, ei erau convinşi că includerea teoriei economice în catalogul cunoaşterii nu necesita rearanjarea sau extinderea schemei de ansamblu. Ei considerau că sistemul lor de catalogare este complet. Dacă teoria economică nu încăpea în acesta, motivul nu putea fi decât abordarea nesatisfăcătoare de către economişti a problemelor care-i preocupau. Descalificarea controverselor privitoare la esenţa, domeniul de aplicabilitate şi caracterul logic al teoriei economice şi calificarea lor drept ciorovăieli scolastice între profesori pedanţi denotă o lipsă totală de înţelegere a semnificaţiei lor. Există o percepţie greşită, larg răspândită, conform căreia, în vreme ce amatorii de pedanterii iroseau inutil vorbărie despre cea mai adecvată metodă la nivel procedural, teoria economică însăşi, indiferentă la asemenea dezbateri sterile, şi-ar fi văzut liniştită de drumul său. Dar în cadrul aşa numitei *Methodenstreit*, care i-a opus pe economiştii austrieci Şcolii Istorice prusace, autointitulate “garda de corp intelectuală a Casei de Hohenzollern”, precum şi în discuţiile dintre John Bates Clark şi instituţionaliştii americani, miza depăşea cu mult întrebarea privitoare la ce fel de procedură este cea mai fructuoasă. Adevărata problemă ţinea de fundamentele epistemologice ale ştiinţei acţiunii umane şi de legitimitatea ei logică. Pornind de la un sistem epistemologic prin raportare la care gândirea praxeologică era o ciudăţenie şi de la o logică ce nu recunoştea drept ştiinţifice – cu excepţia logicii şi matematicii – decât ştiinţele naturale empirice şi istoria, numeroşi autori au încercat să nege valoarea şi utilitatea teoriei economice. Istoricismul urmărea să-i substituie istoria economică; pozitivismul recomanda substituirea acestei ştiinţe sociale iluzorii printr-una

care să adopte structura, logica şi tipul de abordare ale mecanicii newtoniene. Aceste şcoli erau deopotrivă de acord asupra necesităţii unei respingeri radicale a rezultatelor gândirii economice. Confruntaţi cu toate aceste atacuri era imposibil ca economiştii să păstreze tăcerea. Radicalismul acestei condamnări în bloc a teoriei economice a fost foarte curând depăşit de un nihilism încă şi mai cuprinzător. Din vremuri imemoriale, atunci când gândeau, vorbeau şi acţionau, oamenii luaseră uniformitatea şi imutabilitatea structurii logice a minţii umane drept un fapt incontestabil. Întreaga cercetare ştiinţifică se baza pe această presupoziţie. Cu prilejul discuţiilor cu privire la caracterul epistemologic al teoriei economice, scriitorii au negat pentru prima oară în istoria omenirii [p.5] şi această propoziţie. Marxismul susţine că gândirea omului este determinată de afilierea sa de clasă. Fiecare clasă socială ar fi înzestrată cu o logică a sa proprie. Produsele gândirii nu pot fi nimic altceva decât "o mască ideologică" a intereselor egoiste de clasă ale gânditorului. Demascarea filozofiilor şi a teoriilor ştiinţifice şi etalarea sterilităţii lor "ideologice" în văzul tuturor cad în sarcina "sociologiei cunoaşterii". Teoria economică n-ar fi decât un paleativ "burghez", iar economiştii – "sicofanţi" ai capitalului. Numai societatea fără clase din utopia socialistă va aşeza adevărul în locul minciunilor "ideologice". Polilogismul acesta a fost predat ulterior şi în diverse alte forme. Istoricismul afirmă că structura logică a gândirii şi a acţiunii umane este supusă schimbării pe parcursul evoluţiei istorice. Polilogismul rasial atribuie fiecărei rase o logică a sa proprie. În fine, mai există şi iraţionalismul, care susţine că raţiunea ca atare nu este adecvată pentru a elucida forţele iraţionale ce determină comportamentul uman. Asemenea doctrine trec mult dincolo de domeniul teoriei economice. Ele nu pun la îndoială doar economia şi praxeologia, ci şi toate celelalte cunoştinţe umane şi gândirea umană în genere. Ele privesc matematica şi fizica în aceeaşi măsură ca şi teoria economică. Se pare, de aceea, că sarcina respingerii lor nu-i revine unei singure ramuri a cunoaşterii, ci epistemologiei şi filozofiei. Această împrejurare justifică aparent atitudinea acelor economişti care îşi continuă liniştiţi studiile, fără să se preocupe de probleme epistemologice şi de obiecţiile avansate de polilogism şi de iraţionalism. Pe fizician nu-l deranjează dacă cineva îi stigmatizează teoriile numindu-le burgheze, occidentale sau evreieşti; tot astfel, economistul ar trebui să ignore detractările şi calomniile. El ar trebui să lase câinii să latre şi să nu acorde nici o atenţie schelălăielilor lor. S-ar părea că lui îi este dat să-şi amintească dictonul lui Spinoza: *Sane sicut lux se ipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi est*. [*] Totuşi, situaţia nu este, în ce priveşte teoria economică, întru totul aceeaşi ca şi în ceea ce priveşte matematica sau ştiinţele naturale. Polilogismul şi iraţionalismul atacă praxeologia şi teoria economică. Deşi îşi formulează afirmaţiile într-un mod suficient de general pentru a fi aplicabile la toate ramurile cunoaşterii, ceea ce vizează ele în realitate sunt ştiinţele acţiunii umane. Ele afirmă că este o iluzie să se creadă că cercetarea ştiinţifică ar putea furniza rezultate valide pentru toate popoarele, aparţinând tuturor epocilor, raselor şi claselor sociale,

şi se delectează cu discreditarea anumitor teorii fizice şi biologice, desemnându-le drept burgheze sau occidentale. Însă dacă soluţia unor probleme practice necesită aplicarea acestor doctrine stigmatizate, ei dau uitării propriile lor critici. Tehnologia Rusiei sovietice întrebuinţează fără scrupule toate rezultatele fizicii burgheze, ale chimiei [p.6] şi ale biologiei, exact ca şi cum ele ar fi valide pentru toate clasele. Inginerii nazişti şi fizicienii nu se dădeau în lături de la a utiliza teoriile, descoperirile şi invenţiile popoarelor aparţinând unor rase şi naţiuni "inferioare". Comportamentul popoarelor aparţinând tuturor raselor, naţiunilor, religiilor, grupurilor lingvistice şi claselor sociale demonstrează limpede că, în ce priveşte logica, matematica, şi ştiinţele naturale, ele nu susţin doctrinele polilogismului şi iraţionalismului. Dar lucrurile stau cu totul altfel în ce priveşte praxeologia şi economia. Principala motivaţie pentru dezvoltarea doctrinelor polilogismului, istoricismului şi iraţionalismului a fost de a furniza o justificare pentru nesocotirea învăţăturilor teoriei economice cu prilejul stabilirii politicilor economice. Socialiştii, rasiştii, naţionaliştii şi etatiştii au eşuat în tentativele lor de a respinge teoriile economiştilor şi de a demonstra corectitudinea doctrinelor lor mistificatoare. Tocmai această frustrare este cea care i-a stimulat să nege principiile logice şi epistemologice pe care se bizuie întreaga gândire umană, atât în activităţile mundane cât şi în cercetarea ştiinţifică. Nu este permis să respingem aceste obiecţii numai pe baza motivaţiilor politice care le-au inspirat. Nici un om de ştiinţă nu are dreptul să postuleze dintru început că dezaprobarea teoriilor sale trebuie să fie nefondată deoarece criticii săi sunt animaţi de pasiuni şi prejudecăţi partizane. El are datoria să răspundă fiecărei obiecţii, neacordând nici un fel de importanţă motivaţiilor subiacente ale acesteia, sau fundalului pe care a fost ea formulată. Nu este mai puţin de nepermis să păstrăm tăcerea vis-à-vis de opinia frecvent avansată după care teoremele ştiinţei economice ar fi valide numai în anumite condiţii ipotetice, care nu se realizează niciodată în viaţa de zi cu zi şi, de aceea, ele ar fi nefolositoare pentru desluşirea mentală a realităţii. Este ciudat că anumite şcoli par să accepte această opinie şi, cu toate acestea, continuă liniştite să-şi deseneze curbele şi să-şi formuleze ecuaţiile. Ele nu se preocupă de semnificaţia raţionamentelor pe care le efectuează sau de aplicabilitatea lor la lumea vieţii şi a acţiunii reale. Aceasta este, desigur, o atitudine inacceptabilă. Cea dintâi sarcină a oricărei cercetări ştiinţifice este descrierea exhaustivă şi definirea tuturor condiţiilor şi presupoziţiilor care alcătuiesc cadrul în care diversele sale rezultate se recomandă drept valide. Luarea fizicii drept model şi exemplu de urmat pentru cercetarea economică este o eroare. Dar cei ce comit această eroare ar trebui să fi învăţat măcar un lucru: că nici un fizician n-a crezut vreodată că lămurirea unora dintre presupoziţiile şi condiţiile de aplicabilitate ale teoremelor din fizică se află în afara domeniului de cercetare al fizicii. Întrebarea de căpătâi la care teoria economică este ţinută să răspundă este: care este relaţia dintre afirmaţiile sale şi realitatea acţiunii umane, a cărei desluşire constituie obiectivul studiilor economice. [p.7] Iată de ce cade în

sarcina teoriei economice să analizeze îndeaproape afirmaţia că validitatea învăţămintelor sale ar fi circumscrisă doar la sistemul capitalist al perioadei liberale relativ scurte şi deja apuse a civilizaţiei occidentale. Sarcina de a examina toate obiecţiile avansate din diverse perspective împotriva utilităţii afirmaţiilor teoriei economice pentru elucidarea problemelor acţiunii umane nu-i revine nici unei ramuri a ştiinţei, alta decât teoria economică. Sistemul gândirii economice trebuie astfel clădit încât să reziste tuturor criticilor venite din partea iraţionalismului, istoricismului, panfizicalismului, behaviorismului şi tuturor varietăţilor de polilogism. Este intolerabil că în vreme ce zi de zi apar noi argumente menite să demonstreze absurditatea şi zădărnicia raţionamentelor economice, economiştii pretind că ignoră toate lucrurile acestea. Azi nu mai este suficient să abordăm problemele economice în cadrul lor tradiţional. Este necesar să clădim o teorie a catalacticii întemeiată pe fundamentul solid al unei teorii generale a acţiunii umane, al praxeologiei. Această procedură nu numai că o va feri de numeroase critici eronate, dar va clarifica şi numeroase probleme care până aici nici măcar nu erau sesizate cum se cuvine, cu atât mai puţin soluţionate în mod satisfăcător. Am în vedere, îndeosebi, problema fundamentală a calculului economic.

3. Teoria economică şi practica acţiunii umane.

Mulţi oameni obişnuiesc să reproşeze teoriei economice faptul că ar fi înapoiată. Este desigur întru totul evident că teoria noastră economică nu este perfectă. Nimic nu este perfect în domeniul cunoaşterii umane, după cum, de altfel, nimic nu este perfect nici în orice alt domeniu al realizărilor umane. Omniscienţa îi este refuzată omului. Cele mai elaborate teorii, care par să satisfacă întru totul setea noastră de cunoaştere, pot, într-o bună zi, să fie amendate sau înlocuite de noi teorii. Ştiinţa nu ne furnizează certitudini ultime şi absolute. Ea nu ne oferă garanţii decât în limitele capacităţilor noastre mentale şi ale situaţiei curente a gândirii ştiinţifice. Un sistem ştiinţific nu este decât o staţie pe calea fără de sfârşit a căutării de cunoaştere. El este în mod necesar afectat de insuficienţa inerentă oricărui efort uman. Dar a recunoaşte lucrurile acestea nu înseamnă a spune că teoriile economice contemporane sunt înapoiate. Înseamnă doar că teoria economică este vie – iar a trăi implică atât imperfecţiune cât şi schimbare. Acuzaţia de pretinsă înapoiere este îndreptată împotriva teoriei economice din două puncte de vedere diferite. Există, pe de o parte, anumiţi naturalişti şi fizicieni care reproşează teoriei economice faptul de a nu fi o ştiinţă naturală, care să aplice [p.8] metodele şi procedurile de laborator. Una din sarcinile acestui tratat este de a risipi eroarea implicată în aceste idei. Cu prilejul acestor observaţii introductive, va fi suficient să spun câteva cuvinte despre fundalul lor psihologic. Se întâmplă adesea ca persoanele limitate să analizeze fiecare aspect prin care alte persoane diferă de ele. Cămila din fabulă se arată ofensată faţă de toate celelalte animale datorită faptului că acestea sunt lipsite de cocoaşă, iar ruritanul îl critică pe laputan pentru faptul de a nu fi ruritan. Cercetătorul de laborator consideră că singurul cămin demn al cercetării este laboratorul şi că ecuaţiile diferenţiale sunt singura metodă

corectă de exprimare a rezultatelor gândirii ştiinţifice. El este pur şi simplu incapabil de a vedea problemele epistemologice ale acţiunii umane. Pentru el, teoria economică nu poate fi nimic altceva decât un fel de mecanică. Există, pe de altă parte, persoane care afirmă că trebuie să fie ceva în neregulă cu ştiinţele sociale, din moment ce condiţiile sociale sunt nesatisfăcătoare. Ştiinţele naturale au atins rezultate uimitoare în ultimele două sau trei sute de ani, iar utilizarea practică a acestor rezultate a reuşit să ridice nivelul general de trai într-o măsură fără precedent. Dar, spun aceşti critici, ştiinţele sociale au eşuat lamentabil în sarcina asigurării unor condiţii sociale mai satisfăcătoare. Ele n-au eliminat mizeria şi inaniţia, crizele economice şi şomajul, războiul şi tirania. Ele sunt sterile şi n-au contribuit cu nimic la promovarea fericirii şi bunăstării umane. Aceşti nemulţumiţi nu realizează faptul că extraordinarele progrese înregistrate de metodele tehnologice de producţie şi creşterea corespunzătoare ale avuţiei şi bunăstării au fost posibile numai datorită adoptării acelor politici liberale care sunt aplicaţiile practice ale învăţăturilor teoriei economice. Ideile economiştilor clasici sunt cele care au îndepărtat barierele impuse de legi, cutume şi prejudecăţi străvechi în calea avansurilor tehnologice, şi care au eliberat geniul reformatorilor şi al inovatorilor din cămăşile de forţă ale ghildelor, tutelei guvernamentale şi a presiunilor sociale de diverse feluri. Ele sunt cele care au redus prestigiul cuceritorilor şi al expropriatorilor, demonstrând beneficiile sociale rezultate din activităţile de întreprindere. Nici una din marile invenţii moderne nu ar fi fost întrebuinţată dacă mentalitatea epocii precapitaliste n-ar fi fost judicios demolată de către economişti. Ceea ce se numeşte îndeobşte "revoluţia industrială" a fost produsul revoluţiei ideologice provocate de doctrinele economiştilor. Economiştii au risipit vechile prejudecăţi: că este nedrept şi injust să-ţi depăşeşti rivalul producând mărfuri mai bune şi mai ieftine; [p.9] că este o ticăloşie să te îndepărtezi de la metodele tradiţionale de producţie; că uneltele sunt un rău deoarece produc şomaj; că una din sarcinile unui guvern este să-i împiedice pe întreprinzătorii eficienţi de a se îmbogăţi şi să-i păzească pe cei mai puţin eficienţi împotriva competiţiei celor mai eficienţi; că a limita libertatea antreprenorilor prin obligativitate guvernamentală sau prin coerciţie din partea altor forţe sociale este un mijloc adecvat de promovare a bunăstării unei ţări. Economia politică britanică şi fiziocraţia franceză au fost aducătoarele de pace ale capitalismului modern. Ele sunt cele care au făcut cu putinţă progresul ştiinţelor naturale aplicate, care a revărsat beneficii asupra maselor. Problema epocii în care trăim este tocmai ignoranţa larg răspândită cu privire la rolul pe care aceste politici de liberalizare economică l-au jucat în evoluţia tehnologică survenită în ultimii două sute de ani. Oamenii au căzut pradă erorii după care îmbunătăţirea metodelor de producţie ar fi fost numai accidental contemporană cu politicile de laissez-faire. Induşi în eroare de miturile marxiste, ei consideră că industrialismul modern este un rezultat al dezvoltării unor misterioase "forţe de producţie" care nu depind în nici un fel de factorii ideologici. Economia clasică, cred ei, n-a fost un factor determinant în afirmarea capitalismului, ci,

mai curând, produsul său, “suprastructura sa ideologică”, i.e. o doctrină menită să ia apărarea pretenţiilor nedrepte ale exploatatorilor capitalişti. Astfel, abolirea capitalismului şi substituirea economiei de piaţă şi a liberei iniţiative cu totalitarismul socialist, n-ar dăuna progresului ulterior al tehnologiei. Ba dimpotrivă, ar stimula avansul tehnologic prin îndepărtarea obstacolelor ridicate în calea sa de interesele egoiste ale capitaliştilor. Trăsătura distinctivă a acestor epoci de războaie distrugătoare şi de dezintegrare socială este revolta împotriva teoriei economice. Thomas Carlyle a desemnat teoria economică drept o “ştiinţă deprimantă” (*a* “*dismal science*”), iar Karl Marx i-a stigmatizat pe economişti numindu-i “sicofanţi ai burgheziei”. Şarlatanii – care-şi laudă leacurile şi scurtăturile brevetate către un paradis terestru – se delectează zeflemisind teoria economică, pe care o etichetează drept “ortodoxă” şi “reacţionară”. Demagogii se mândresc pentru ceea ce numesc ei victoriile pe care le-ar fi repurtat împotriva teoriei economice. Omul “practic” se făleşte cu dispreţul său faţă de teoria economică şi cu ignoranţa sa în ce priveşte învăţăturile economiştilor “rupţi de realitate” (“*armchair*” *economists*). Politicile economice din ultimele zeci de ani au fost rezultatul mentalităţilor care iau în derâdere orice mentalitate economică sănătoasă şi glorifică doctrinele mistificatoare ale detractorilor săi. Aşa numita teorie economică “ortodoxă” este, în cele mai multe ţări, îndepărtată din universităţi şi practic necunoscută celor mai influenţi oameni de stat, politicieni şi scriitori. Vina pentru situaţia nesatisfăcătoare a chestiunilor economice nu poate fi în nici un caz dată pe o ştiinţă pe care atât cârmuitorii cât şi masele o dispreţuiesc şi o ignoră. [p.10] Trebuie subliniat faptul că destinul civilizaţiei moderne, aşa cum a fost el croit în ultimele două sute de ani de către popoarele rasei albe, este inseparabil legat de soarta ştiinţei economice. Această civilizaţie a fost capabilă să se afirme deoarece popoarele erau dominate de idei care erau aplicaţii ale învăţăturilor teoriei economice la politicile economice. Ea va pieri şi trebuie să piară dacă naţiunile continuă să urmeze calea pe care au apucat-o sub hipnoza doctrinelor care resping gândirea economică. Este adevărat că economia este o ştiinţă teoretică şi se abţine, ca atare, de la orice judecăţi de valoare. Nu este sarcina ei să le comunice popoarelor ce obiective ar trebui să-şi propună. Ea este o ştiinţă a mijloacelor care trebuie aplicate pentru atingerea scopurilor alese şi, desigur, nu o ştiinţă a alegerii scopurilor. Deciziile ultime, evaluările şi alegerea scopurilor, depăşesc domeniul oricărei ştiinţe. Ştiinţa nu-i comunică niciodată omului cum trebuie să acţioneze; ea nu face decât să-i arate cum să acţioneze dacă doreşte să atingă anumite scopuri. Multora li se pare că acest lucru înseamnă într-adevăr foarte puţin şi că o ştiinţă restrânsă la investigarea a ceea ce *este* şi incapabilă să exprime o judecată de valoare cu privire la ţelurile ultime şi cele mai înalte este lipsită de importanţă din perspectiva vieţii şi a acţiunii. Şi aceasta este o greşeală. Însă demontarea acestei greşeli nu cade în sarcina acestor observaţii introductive, ci este unul din ţelurile acestui tratat, ca atare.

4. Résumé

A fost necesar să facem aceste observaţii preliminare pentru a explica de ce acest tratat situează chestiunile economice în cadrul larg al unei teorii generale a acţiunii umane. În stadiul actual, atât al gândirii economice cât şi al discuţiilor politice privind chestiunile fundamentale ale organizării sociale, nu mai este posibil să izolăm analiza problemelor catalactice propriu-zise. Aceste probleme nu sunt decât un segment al ştiinţei generale a acţiunii umane şi trebuie tratate ca atare. [p.11]

NOTE

1. Termenul de *praxeologie* a fost întrebuinţat pentru prima oară în 1890, de către Espinas. A se vedea articolul său "Les Origines de la technologie", *Revue Philosophique*, anul XV, XXX, 114-115, şi cartea sa publicată la Paris în 1897, sub acelaşi titlu.

2. Termenul de *Catallactics or the Science of Exchanges* a fost întrebuinţat pentru prima oară de către Whately. A se vedea cartea sa *Introductory Lectures on Political Economy*, Londra, 1831, p. 6.

*. După cum lumina se defineşte pe sine definind şi întunericul, tot astfel adevărul este norma sa şi a falsităţii. - n.t.

I. Omul care acţionează

1. Acţiunea îndreptată către un ţel şi reacţiunea animală

Acţiunea umană este comportamentul îndreptat către un ţel. Sau, am putea spune: Acţiunea este voinţă pusă în aplicaţie şi transformată într-un factor activ, este urmărirea unor ţeluri şi scopuri, este răspunsul înzestrat cu semnificaţie al sinelui, dat condiţiilor mediului său înconjurător, este ajustarea conştientă a unei persoane la configuraţia universului care îi determină viaţa. Asemenea parafraze por clarifica definiţia dată şi pot preveni posibile interpretări greşite. Dar definiţia în sine este adecvată şi nu are nevoie de complemente sau comentarii. Acţiunea conştientă sau îndreptată către un ţel se află în contrast vădit cu comportamentul inconştient, i.e., cu reflexele şi reacţiile involuntare la stimuli ale celulelor şi nervilor organismului. Oamenii sunt uneori gata să creadă că frontiera dintre comportamentul conştient şi reacţiile involuntare ale forţelor care lucrează în corpul uman este mai mult sau mai puţin vagă. Lucrul acesta este corect numai în sensul că uneori nu este uşor de stabilit dacă un anumit comportament trebuie considerat voluntar sau involuntar. Dar distincţia dintre un comportament conştient şi unul inconştient este cu toate acestea vădită şi poate fi clar determinată. Comportamentul inconştient al organelor şi celulelor corpului nu este, pentru sinele activ, un dat la fel cu oricare alt fapt aparţinând lumii externe. Omul care acţionează trebuie să ia în calcul tot ce se petrece în propriul său corp, precum şi alte date, e. g. vremea sau atitudinile vecinilor săi. Există, desigur, o marjă în limitele căreia comportamentul deliberat are capacitatea de a neutraliza presiunea factorilor corporali. Este posibil în anumite limite să ne controlăm corpul. Omul poate uneori reuşi, prin puterea voinţei sale, să înfrângă boala, să compenseze insuficienţele înnăscute sau dobândite ale constituţiei sale fizice, sau să-şi suprime reflexele. În măsura în care toate acestea sunt posibile, domeniul acţiunii deliberate creşte. Dacă un om se abţine de la a-şi controla reacţiile involuntare ale celulelor şi centrilor nervoşi, deşi ar fi capabil să o facă, atunci comportamentul său este, din punctul

nostru de vedere, deliberat. Domeniul ştiinţei noastre este acţiunea umană, nu evenimentele psihologice [p.12] care se soldează cu acţiuni. Tocmai aceasta distinge teoria generală a acţiunii umane, praxeologia, de psihologie. Domeniul psihologiei este alcătuit din evenimentele interne care se soldează sau se pot solda cu anumite acţiuni. Domeniul praxeologiei este acţiunea ca atare. Astfel se lămureşte şi raportul dintre praxeologie şi conceptul psihanalitic de subconştient. Psihanaliza este şi ea o specie a psihologiei şi nu analizează acţiunea, ci forţele şi factorii care împing omul spre anumite acţiuni. Subconştientul psihanalitic este o categorie psihologică şi nu una praxeologică. Faptul că acţiunea porneşte de la o deliberare limpede, sau din amintirile uitate şi dorinţele suprimate care, pentru a ne exprima astfel, dirijează voinţa din regiuni submersate, nu influenţează natura acţiunii. Asasinul care dintr-un impuls subconştient (aşa-numitul *Id*) se îndreaptă către locul unde va săvârşi crima şi nevroticul al cărui comportament aberant pare să fie pur şi simplu lipsit de orice semnificaţie pentru observatorul neexperimentat, acţionează şi unul şi celălalt; ca toţi ceilalţi, ei urmăresc anumite ţeluri. Este meritul psihanalizei de a fi demonstrat că până şi comportamentul nevroticilor şi psihopaţilor este înzestrat cu sens, că şi ei acţionează şi urmăresc scopuri, deşi noi, cei care ne considerăm normali şi sănătoşi, numim raţionamentele care determină alegerea ţelurilor lor lipsite de sens, iar mijloacele pe care le aleg pentru atingerea acelor ţeluri, inadecvate. Termenul de “inconştient”, aşa cum este întrebuinţat de praxeologie şi termenii de “subconştient” şi “inconştient”, aşa cum se aplică în psihanaliză, aparţin unor sisteme diferite de gândire şi de cercetare. Praxeologia, nu mai puţin decât celelalte ramuri ale cunoaşterii, datorează mult psihanalizei. De aceea este cu atât mai necesar să luăm aminte la frontiera care desparte praxeologia de psihanaliză. Acţiunea nu înseamnă pur şi simplu a prefera. Omul are preferinţe şi în situaţii în care lucrurile şi evenimentele sunt inevitabile, sau sunt considerate a fi astfel. Astfel, omul poate să prefere soarele când plouă şi poate să dorească risipirea norilor de către acesta. Cel ce nu face decât să dorească şi să spere nu intervine activ în cursul evenimentelor şi în modelarea propriului său destin. Dar omul care acţionează alege, determină şi încearcă să atingă un ţel. Din două lucruri pe care nu le poate avea deopotrivă, el alege unul şi renunţă la celălalt. Acţiunea implică aşadar întotdeauna atât a lua cât şi a renunţa. Exprimarea dorinţelor şi speranţelor şi anunţarea acţiunilor planificate pot constitui forme de acţiune, în măsura în care ele însele sunt îndreptate spre realizarea unui anumit scop. Dar ele nu trebuie confundate cu acţiunile la care se referă. Ele nu sunt identice cu acţiunea pe care o anunţă, o recomandă sau o resping. Acţiunea este un lucru real. [p.13] Ceea ce contează este comportamentul total al unui om şi nu afirmaţiile sale despre acţiuni planificare dar nerealizate. Pe de altă parte, acţiunea trebuie clar distinsă de exercitarea muncii. Acţiunea înseamnă utilizarea de mijloace pentru atingerea de ţeluri. De regulă, unul din mijloacele întrebuinţate este munca omului care acţionează. Dar lucrurile nu stau aşa întotdeauna. În anumite condiţii speciale

nu este nevoie decât de un cuvânt. Cel ce dă ordine sau emite interdicţii poate să acţioneze fără a cheltui muncă. A vorbi sau a nu vorbi, a zâmbi sau a rămâne serios, pot constitui acţiuni. A consuma şi a savura nu sunt mai puţin acţiuni decât a te abţine de la consumul şi savurarea posibile. În consecinţă praxeologia nu distinge între omul "activ" sau energic şi cel "pasiv" sau indolent. Omul viguros, care se străduie sârguincios să-şi îmbunătăţească condiţiile de trai, nu acţionează nici mai mult nici mai puţin decât omul letargic, care ia inert lucrurile aşa cum vin. Fiindcă a nu face nimic şi a sta degeaba sunt şi ele acţiuni, care determină desfăşurarea evenimentelor. Ori de câte ori condiţiile pentru intervenţia omului sunt prezente omul acţionează, indiferent dacă intervine sau se abţine de la a interveni. Cel ce îndura ceea ce ar fi putut schimba acţionează deopotrivă cu cel care intervine pentru a atinge un alt rezultat. Un om care se abţine de la a influenţa funcţionarea factorilor psihologici şi instinctivi pe care i-ar fi putut influenţa, acţionează de asemenea. Acţiunea nu înseamnă doar a face ci, în aceeaşi măsură, omisiunea de a face ceea ce ar fi fost posibil să fie făcut. Putem spune că acţiunea este manifestarea voinţei unui om. Dar prin aceasta nu adăugăm nimic cunoaşterii noastre. Într-adevăr, termenul de *voinţă*, nu înseamnă nimic altceva decât facultatea unui om de a alege între diferite stări de lucruri, de a prefera una, de a renunţa la cealaltă şi de a acţiona în conformitate cu decizia luată în vederea atingerii stării alese şi renunţând la cealaltă.

2. Condiţiile prealabile ale acţiunii umane

Numim mulţumire sau satisfacţie starea unei fiinţe umane care nu dă naştere şi nu poate da naştere nici unei acţiuni. Omul care acţionează este dornic să substituie o stare de lucruri mai satisfăcătoare uneia mai puţin satisfăcătoare. Mintea sa imaginează condiţii care-l satisfac mai mult, iar acţiunea sa urmăreşte producerea acestei stări preferabile. Incitativul care îl împinge pe om să acţioneze este întotdeauna un disconfort. [1] Un om întru totul mulţumit cu starea de lucruri în care se găseşte n-ar avea nici un incitativ să schimbe lucrurile. El n-ar avea nici aspiraţii nici dorinţe; el ar fi întru totul [p.14] fericit. El n-ar acţiona; el ar trăi pur şi simplu fără griji. Dar pentru a-l determina pe un om să acţioneze, doar disconfortul şi imaginea unei stări de lucruri mai satisfăcătoare n-ar fi suficiente. Mai este necesară o a treia condiţie: anticiparea faptului că un comportament deliberat va avea puterea să îndepărteze, sau cel puţin să reducă disconfortul resimţit. În absenţa acestei condiţii nici o acţiune nu este fezabilă. Omul trebuie să se resemneze în faţa inevitabilului. El trebuie să se supună destinului. Aceste sunt condiţiile generale ale acţiunii umane. Omul este fiinţa care trăieşte în aceste condiţii. El nu este doar *homo sapiens*, ci în aceeaşi măsură şi *homo agens*. Fiinţele ce descind din oameni, dar care, fie prin naştere fie datorită unor defecte dobândite, sunt iremediabil inapte de orice acţiune (în accepţiunea cea mai strictă a termenului şi nu doar în cea legală), nu sunt practic fiinţe umane. Deşi legislaţia şi biologia le consideră oameni, lor le lipseşte trăsătura esenţială a omului. Nici nou născutul nu este o fiinţă capabilă de acţiune. El nu a parcurs încă întregul drum de la concepţie la dezvoltarea deplină a

calităţilor sale umane. Dar la sfârşitul acestei evoluţii el devine o fiinţă care acţionează.

Despre fericire

În vorbirea colocvială spunem despre un om că este “fericit” dacă el a reuşit să-şi atingă ţelurile. O descriere mai adecvată a acestei stări ar fi că el este mai fericit decât era mai înainte. Dar nu există nici o obiecţie validă împotriva uzanţei de a defini acţiunea umană ca străduanie de a dobândi fericirea. Însă trebuie să evităm neînţelegerile curente. Ţelul ultim al acţiunii umane este întotdeauna satisfacerea dorinţei omului care acţionează. Nu există alt criteriu de înregistrare a creşterii sau descreşterii satisfacţiei decât judecăţile de valoare ale individului, care diferă de la un om la altul şi de la un moment la altul pentru aceiaşi oameni. Ceea ce îl face pe un om să se simtă inconfortabil sau mai puţin inconfortabil stabileşte el însuşi, apelând la criteriul propriei sale voinţe şi judecăţi, în funcţie de evaluările sale personale şi subiective. Nimeni nu este în măsură să decreteze ce ar face pe un alt om mai fericit. Stabilirea acestui lucru nu are nici o legătură cu antitezele dintre egoism şi altruism, dintre materialism şi idealism, dintre individualism şi colectivism, dintre ateism şi religiozitate. Există oameni al căror singur ţel este să îmbunătăţească situaţia propriului lor *ego*. Există alte persoane cărora perceperea necazurilor semenilor lor le cauzează tot atât de mult disconfort, sau chiar mai mult, ca şi propriile lor dorinţe. Există persoane care nu doresc nimic altceva decât satisfacerea apetitului lor pentru relaţii sexuale, hrană, băuturi, case confortabile şi alte lucruri materiale. Însă alţi oameni ţin mai mult la satisfacţiile numite îndeobşte “înalte”, sau “ideale”. Există indivizi dornici să-şi adapteze acţiunile la necesităţile cooperării sociale; există, [p.15] pe de altă parte, persoane refractare, care sfidează regulile vieţii sociale. Există persoane pentru care ţelul ultim al peregrinării lor terestre este pregătirea pentru o viaţă de beatitudine. Există alţi oameni care nu cred în învăţăturile nici unei religii şi nu lasă ca acţiunile lor să fie influenţate de ele. Praxeologia este indiferentă faţă de ţelurile ultime ale acţiunii. Rezultatele ei sunt valide pentru toate tipurile de acţiune, independent de ţelurile vizate. Ea este o ştiinţă a mijloacelor, nu a scopurilor. Ea întrebuinţează termenul de fericire într-un sens pur formal. În terminologia praxeologică, propoziţia: unicul ţel al omului este să atingă fericirea, este o tautologie. Ea nu implică nimic referitor la starea de lucruri de la care omul aşteaptă fericirea. Ideea că incitativul activităţii umane este întotdeauna un anumit disconfort şi că ţelul ei este îndepărtarea unui asemenea disconfort, pe cât este cu putinţă, adică de a-l face pe omul care acţionează să se simtă mai fericit, este esenţa învăţăturilor eudemonismului şi hedonismului. *Ataraxia* epicureanismului este starea de mulţumire şi fericire perfectă pe care o urmăreşte orice activitate umană, fără a o atinge vreodată pe deplin. Faţă de extrema amploare a acestei învăţături, este prea puţin important faptul că numeroşi reprezentanţi ai acestei filozofii n-au reuşit să sesizeze caracterul pur formal al noţiunilor de *durere* şi *plăcere* şi le-au atribuit un sens material şi carnal. Şcolile teologice, mistice şi alte şcoli care profesau heteronomia în etică n-au putut zdruncina

fundamentele epicureanismului, deoarece n-au putut ridica nici un fel de obiecţii, altele decât că acesta neglija plăcerile mai “înalte” şi mai “nobile”. Este adevărat că scrierile multora dintre reprezentanţii timpurii ai eudemonismului, hedonismului şi utilitarismului, sunt în anumite privinţe susceptibile de a fi greşit interpretate. Însă terminologia filozofilor moderni şi, într-o măsură şi mai mare, a economiştilor contemporani este atât de precisă şi de lipsită de ocolişuri încât orice neînţelegere este exclusă.

Despre instincte şi impulsuri

Înţelegerea problemelor fundamentale ale acţiunii umane nu poate spori dacă apelăm la metodele sociologiei instinctelor. Şcoala aceasta clasifică diversele ţeluri concrete ale acţiunii umane şi atribuie fiecărei clase, drept motivaţie, câte un anumit instinct. Omul pare a fi mânat de diverse instincte şi dispoziţii înnăscute. Se afirmă că această explicaţie a demolat odată pentru totdeauna toate învăţămintele odioase ale teoriei economice şi ale eticii utilitariste. Însă Feuerbach a observat deja, pe bună dreptate, că orice instinct este un instinct orientat spre fericire. [2] Metoda psihologiei instinctelor şi a sociologiei instinctelor constă într-o clasificare arbitrară a ţelurilor imediate ale acţiunii şi intr-o ipostaziere a fiecăruia. În vreme ce praxeologia afirmă că ţelul unei acţiuni este de a îndepărta [p.16] un anumit disconfort, psihologia instinctelor afirmă că el este satisfacerea unei necesităţi instinctive. Mulţi reprezentanţi ai şcolii instinctelor sunt convinşi că au demonstrat că acţiunea nu este determinată de raţiune, ci izvorăşte din adâncurile profunde ale forţelor, impulsurilor şi dispoziţiilor înnăscute, care nu se pretează nici unei elucidări raţionale. Ei sunt siguri că au reuşit să dea în vileag superficialitatea raţionalismului şi să discrediteze economia, ca pe “o ţesătură de concluzii false derivate din presupoziţii psihologice false.” [3] Însă raţionalismul, praxeologia şi teoria economică nu se ocupă cu izvoarele şi ţelurile ultime ale acţiunii, ci cu mijloacele întrebuinţate pentru atingerea unui scop urmărit. Oricât de insondabile ar fi adâncurile din care se naşte un impuls sau un instinct, mijloacele pe care le alege un om pentru a-l satisface sunt determinate de o cântărire raţională a cheltuielii şi a succesului. [4] Cel ce acţionează mânat de un impuls emoţional nu acţionează mai puţin. Ceea ce distinge o acţiune emoţională de alte acţiuni este evaluarea *input*-ului şi a *output*-ului. Emoţiile perturbă evaluările. Înflăcărat de pasiune, omul consideră ţelul mai dezirabil şi preţul pe care trebuie să-l suporte pentru el mai puţin împovărător decât dacă ar delibera fără patimă. Oamenii nu s-au îndoit niciodată de faptul că şi în stări emoţionale mijloacele şi scopurile sunt cântărite şi că este posibil să influenţăm rezultatul acestei deliberări făcând mai costisitoare cedarea în faţa impulsului pasional. Pedepsirea mai redusă a actelor criminale comise într-o stare de excitare emoţională sau de intoxicare decât a altor acte similare echivalează cu încurajarea acestui tip de excese. Ameninţarea cu represalii severe nu dă greş în a stăvili până şi persoanele mânate în aparenţă de cele mai irezistibile pasiuni. Interpretăm comportamentul animal pe baza presupoziţiei că animalele cedează impulsurilor pe care le resimt în momentul respectiv. Când observăm că

animalul se hrăneşte, coabitează şi atacă alte animale sau oameni, vorbim despre instinctele lor hrănire, de reproducere şi de agresiune. Presupunem că asemenea instincte sunt înnăscute şi cer imperios să fie satisfăcute. Dar cu omul lucrurile stau altfel. Omul nu este o fiinţă condamnată să cedeze neajutorată impulsului care cere cel mai imperios satisfacţie. Omul este o fiinţa capabilă să-şi domine instinctele emoţiile şi impulsurile; el îşi poate raţionaliza comportamentul. El renunţă la satisfacerea unui impuls arzător pentru a-şi satisface alte dorinţe. El nu este marioneta apetiturilor sale. Un bărbat nu apucă orice femeie care-i stârneşte simţurile; el nu devorează fiecare bucată de hrană care-l ademeneşte; el nu doboară fiecare semen pe care i-ar place să-l ucidă. El îşi dispune [p.17] aspiraţiile şi dorinţele într-o ierarhie şi alege; pe scurt, el acţionează. Ceea ce îl distinge pe om de fiare este tocmai faptul ca el îşi ajustează comportamentul în mod deliberat. Omul este o fiinţă înzestrată cu inhibiţii, care-şi poate controla impulsurile şi dorinţele, căreia îi stă în putere să-şi suprime dorinţele şi impulsurile instinctive. Se poate întâmpla ca un impuls să se manifeste atât de vehement încât nici un dezavantaj pe care l-ar putea cauza satisfacerea sa să nu pară suficient de mare pentru a împiedica individul în cauză să-l satisfacă. Şi în cazul acesta avem de a face cu o alegere. Omul decide în favoarea cedării în faţa respectivei dorinţe. [5]

3. Acţiunea umană ca dată ultimă

Din vremuri imemoriale oamenii s-au arătat dornici să cunoască sursa primară, cauza întregii existenţe şi a întregii schimbări, substanţa ultimă din care totul izvorăşte şi care îşi este sieşi propria cauză. Ştiinţa este mai puţin ambiţioasă. Ea este conştientă de limitele minţii umane şi ale căutării de cunoaştere a oamenilor. Ea urmăreşte să reducă fiecare fenomen la cauza sa. Dar ea înţelege că aceste strădanii trebuie să se ciocnească în mod necesar de oprelişti insurmontabile. Există fenomene care nu pot fi analizate şi reduse la alte fenomene. Aceste fenomene sunt datele ultime. Progresul cercetării ştiinţifice poate reuşi să demonstreze că un lucru considerat în prealabil ca fiind o dată ultimă poate fi redus la componentele sale. Dar vor exista întotdeauna anumite fenomene ireductibile şi neanalizabile, anumite date ultime. Monismul ne învaţă că nu există decât o singură substanţă ultimă, dualismul că există două, pluralismul că există mai multe. Nu are rost să discutăm critic aceste probleme. Asemenea dispute metafizice sunt interminabile. Starea actuală a cunoaşterii noastre nu ne furnizează mijloacele de a le soluţiona printr-un răspuns pe care orice om rezonabil să fie nevoit să-l considere satisfăcător. Monismul materialist afirmă că gândurile şi voliţiunile umane sunt produse ale funcţionării organelor corpului, ale celulelor minţii şi ale nervilor. Gândirea, voinţa şi acţiunea umană nu sunt produse decât de procese materiale care vor fi, într-o zi, în întregime explicate cu ajutorul metodelor de cercetare ale fizicii şi ale chimiei. Şi aceasta este o ipoteză metafizică, deşi susţinătorii ei o consideră un adevăr ştiinţific de neclintit şi incontestabil. Diverse doctrine au fost avansate pentru a explica raportul [p.18] dintre minte şi trup. Ele nu sunt decât ipoteze, fără nici un fel de

legătură cu faptele observate. Tot ce se poate afirma cu certitudine este că există legături între procesele mentale şi cele fiziologice. Referitor la natura şi modul de funcţionare al acestor conexiuni ştim puţin, sau chiar nimic. Judecăţile de valoare concrete şi acţiunile umane specifice nu se pretează la a fi analizate dincolo de ele însele. Putem crede sau presupune foarte bine că ele sunt absolut dependente şi condiţionate de anumite cauze. Dar câtă vreme nu cunoaştem cum produc faptele externe – fizice şi fiziologice – anumite gânduri şi voliţiuni în mintea umană, care se soldează cu acte concrete, suntem nevoiţi să ne confruntăm cu un *dualism metodologic* insurmontabil. În starea actuală a cunoaşterii, afirmaţiile fundamentale ale pozitivismului, monismului şi panfizicalismului sunt simple postulate metafizice, lipsite de orice fundament ştiinţific şi deopotrivă nesemnificative şi nefolositoare pentru cercetarea ştiinţifică. Raţiunea şi experienţa ne arată două domenii separate. Lumea externă a fenomenelor fizice, chimice şi fiziologice şi cea internă a gândirii, simţirii, evaluării şi acţiunii deliberate. Nici o punte nu leagă - din câte putem şti astăzi – aceste două sfere. Evenimente externe identice produc uneori reacţii umane diferite, iar evenimente externe diferite produc uneori aceeaşi reacţie umană. Nu ştim de ce. Faţă de această stare de lucruri nu putem decât să ne suspendăm judecata privitoare la afirmaţiile esenţiale ale monismului şi ale materialismului. Putem crede sau nu că ştiinţele naturale vor reuşi într-o zi să explice producerea ideilor, judecăţilor de valoare şi acţiunilor specifice, tot astfel cum explică apariţia unui compus chimic ca rezultat necesar şi inevitabil al unei anumite combinaţii de elemente. Până atunci însă, suntem nevoiţi să consimţim la dualismul metodologic. Acţiunea umană este unul dintre factorii care aduc cu ei schimbări. Este un element al activităţii şi devenirii cosmice. De aceea este un obiect legitim al investigaţiilor ştiinţifice. Dat fiind că - cel puţin în condiţiile actuale – ea nu poate fi redusă la cauzele sale, trebuie să o socotim ca fiind o dată ultimă şi să o studiem ca atare. Este adevărat ca modificările produse de acţiunea umană sunt minore în comparaţie cu efectele manifestărilor marilor forţe cosmice. Din punctul de vedere al eternităţii şi al universului infinit omul este un grăunte infinitezimal. Însă pentru om acţiunea şi vicisitudinile sale sunt lucrurile reale. Acţiunea este esenţa naturii şi existenţei sale, mijlocul său de prezervare a vieţii şi de ridicare a sa deasupra nivelului plantelor şi al animalelor. Oricât de perisabile şi [p.19] de evanescente ar fi toate eforturile umane, pentru om şi ştiinţa umană ele au o importanţă capitală.

4. Raţionalitate şi iraţionalitate; subiectivism şi obiectivitate în cercetarea praxeologică

Acţiunea umană este întotdeauna în mod necesar raţională. Termenul de "acţiune raţională" este de aceea pleonastic şi trebuie respins ca atare. Când sunt aplicaţi ţelurilor ultime ale acţiunii, termenii de raţional şi iraţional sunt inadecvaţi şi lipsiţi de semnificaţie. Ţelul ultim al acţiunii este întotdeauna satisfacerea unor dorinţe ale omului care acţionează. Deoarece nimeni nu este în măsură să-şi substituie propriile judecăţi de valoare acelora ale individului care acţionează, este zadarnic să formulăm judecăţi privitoare la aspiraţiile şi

voliţiunile altora. Nici un om nu este în măsură să declare ce l-ar face pe un altul mai fericit şi mai puţin nefericit. Criticul fie ne comunică la ce crede el că ar aspira dacă s-ar află în locul semenului său sau, nesocotind voios, cu aroganţă dictatorială, voinţa şi aspiraţiile semenului său, ne comunică ce condiţii suportate de acest al doilea om l-ar satisface cel mai mult pe el, criticul. O acţiune este numită adesea iraţională dacă ea urmăreşte, pe seama unor avantaje “materiale” şi tangibile, atingerea unor satisfacţii “ideale” sau “mai înalte”. În sensul acesta, oamenii afirma de pildă - uneori în mod aprobator, alteori în mod dezaprobator – că cel ce-şi sacrifică viaţa, sănătatea sau avuţia, în vederea atingerii unor bunuri “mai înalte” – cum ar fi fidelitatea faţă de convingerile sale religioase, filozofice şi politice, sau libertatea şi înflorirea naţiunii sale – este motivat de considerente iraţionale. Însă aspiraţia către aceste ţeluri mai înalte nu este nici mai raţională nici mai iraţională decât aspiraţia de a satisface orice alte ţeluri umane. Este o eroare să presupunem că dorinţa de a ne procura necesităţile elementare ale vieţii şi sănătăţii este mai raţională, naturală sau justificată decât strădania de a dobândi oricare alte bunuri sau satisfacţii. Este adevărat că apetitul pentru hrană şi căldură este împărtăşit de om cu alte mamifere şi că, de regulă, omul căruia îi lipsesc hrana şi adăpostul îşi concentrează eforturile către satisfacerea acestor nevoi urgente şi nu se îngrijeşte mult de alte lucruri. Impulsul de a trăi, de a-ţi prezerva viaţa, şi de a profita de orice posibilitate de a-ţi întări forţele vitale este o trăsătură primară a vieţii, prezentă în fiecare fiinţă umană. Însă a ceda acestui impuls nu este – pentru om – o necesitate ineluctabilă. În vreme ce toate celelalte animale sunt necondiţionat mânate de impulsul de a-şi prezerva propriile lor vieţi şi de cel al proliferării, omul are puterea să-şi stăpânească chiar şi aceste impulsuri. El îşi poate stăpâni atât dorinţele sexuale cât şi voinţa de a trăi. El poate renunţa la viaţă atunci când împrejurările pe care ar trebui inevitabil să le accepte pentru a şi-o păstra îi par [p.20] intolerabile. Omul este capabil să moară pentru o cauză sau să se sinucidă. Viaţa este pentru om rezultatul unei alegeri, al unei judecăţi de valoare. Tot astfel stau lucrurile cu dorinţa de a trăi în belşug. Chiar existenţa asceţilor şi a oamenilor care renunţă la câştigurile materiale de dragul respectării convingerilor lor şi al păstrării demnităţii şi al respectului lor de sine este o dovadă că strădania de a obţine satisfacţii mai tangibile nu este inevitabilă, ci este mai degrabă rezultatul unei alegeri. Desigur, imensa majoritate a oamenilor preferă viaţa mai degrabă decât moartea şi bogăţia mai degrabă decât sărăcia. Este arbitrar să considerăm doar satisfacerea nevoilor fiziologice ale trupului drept “naturală” şi deci “raţională” şi tot restul drept “artificial” şi deci “iraţional”. Una din trăsăturile caracteristice ale naturii umane este că omul nu urmăreşte doar hrana, adăpostul şi coabitarea ca toate celelalte animale, ci şi alte feluri de satisfacţii. Omul are dorinţe şi nevoi specific umane, pe care le putem numi “mai înalte” decât cele pe care le are în comun cu toate celelalte mamifere. [6] Când se referă la mijloacele alese pentru atingerea unor ţeluri termenii de raţional şi iraţional implică o judecată privitoare la eficacitatea şi adecvarea procedeului întrebuinţat.

Criticul aprobă sau dezaprobă metoda din punctul de vedere al adecvării sau inadecvării ei pentru atingerea ţelului în chestiune. Este un fapt că raţiunea umană nu este infailibilă şi că foarte adesea omul dă greş în alegerea şi aplicarea mijloacelor sale. O acţiune nepotrivită ţelului urmărit va înşela aşteptările. Ea este contrară scopului, dar este raţională, i.e., este rezultatul unei deliberări raţionale – deşi greşite – şi al unei tentative – deşi nereuşite - de a atinge un anumit scop. Medicii care acum o sută de ani întrebuinţau anumite metode pe care medicii noştri contemporani le resping, pentru tratamentul cancerului, erau – din punctul de vedere al patologiei actuale – necorespunzător instruiţi şi de aceea ineficienţi. Dar ei nu acţionau iraţional, ci făceau tot ce le stătea în putinţă. Este probabil că peste o sută de ani mai mulţi doctori vor dispune de metode eficiente pentru tratamentul acestei boli. Ei vor fi mai eficienţi, dar nu şi mai raţionali decât medicii noştri de astăzi. Opusul acţiunii nu este *comportamentul iraţional*, ci un răspuns reactiv la stimuli venit din partea organelor corpului şi a instinctelor ce nu pot fi controlate de voliţiunea persoanei în cauză. La aceeaşi stimuli omul poate răspunde uneori atât prin comportamente reactive cât şi prin acţiune. Dacă un om absoarbe otravă, organele [p.21] reacţionează punându-şi în funcţiune resursele de apărare generatoare de antidoturi; în plus, acţiunea poate interveni prin întrebuinţarea de contraotrăvuri. Referitor la problema implicată în antiteza dintre raţional şi iraţional, nu există nici o diferenţă între ştiinţele naturale şi cele sociale. Ştiinţa este şi trebuie să fie întotdeauna raţională. Ea este strădania de a desluşi mental fenomenele universului, prin sistematizarea întregului corpus cognitiv existent. Dar, aşa cum s-a arătat mai sus, analiza obiectelor prin reducerea lor la elemente constituente trebuie inevitabil, mai devreme sau mai târziu, să atingă un punct dincolo de care nu poate trece. Mintea umană nu este nici măcar capabilă să conceapă un tip de cunoaştere care să nu fie limitată de o dată ultimă, inaccesibilă unor demersuri de analiză şi reducere adiţionale. Metoda ştiinţifica ce călăuzeşte mintea omenească până în acest punct este în întregime raţională. Data ultimă poate fi numită un fapt iraţional. Se obişnuieşte astăzi să li se reproşeze ştiinţelor sociale faptul de a fi pur raţionale. Cea mai răspândită obiecţie formulată împotriva teoriei economice este aceea că ea n-ar ţine seama de iraţionalitatea vieţii şi a realităţii şi ca încearcă să îndese în scheme raţionale şi abstracţiuni uscate infinita varietate a fenomenelor. Nici un reproş n-ar putea fi mai absurd. Ca orice ramură a cunoaşterii, economia merge până unde se poate ajunge cu ajutorul metodelor raţionale. Apoi se opreşte, stabilind faptul că are de a face cu o dată ultimă, i.e., cu un fenomen care nu poate fi – cel puţin în starea actuală a cunoştinţelor noastre – analizat în continuare. [7] Învăţăturile praxeologiei şi ale teoriei economice sunt valide pentru orice acţiune umană, indiferent de motivaţiile, cauzele şi scopurile ei subiacente. Judecăţile ultime de valoare şi ţelurile ultime ale acţiunii umane constituie date pentru orice fel de cercetare ştiinţifică; ele nu se pretează la nici un fel de analiză suplimentară. Praxeologia se ocupă cu mijloacele şi căile alese pentru atingerea de astfel de scopuri ultime. Mijloacele şi nu ţelurile

formează obiectul ei de studiu. În sensul acesta vorbim despre subiectivismul ştiinţelor generale ale acţiunii umane. Acestea privesc drept date ţelurile ultime alese de omul care acţionează, rămân în întregime neutre faţă de ele şi se abţin de la a formula orice judecăţi de valoare. Singurul criteriu pe care-l întrebuinţează este acela al adecvării sau al inadecvării mijloacelor alese pentru atingerea ţelurilor urmărite. Dacă eudemonismul vorbeşte despre fericire, dacă utilitarismul şi teoria economică vorbesc despre utilitate, trebuie să interpretăm aceşti termeni în sens subiectiv, ca pe acele scopuri pe care le urmăreşte omul deoarece ele sunt dezirabile în ochii lui. Acesta este cadrul formal în care constă progresul semnificaţiei atribuite eudemonismului, hedonismului şi utilitarismului prin opoziţie cu [p.22] înţelesul material mai vechi, precum şi progresul teoriei subiectiviste moderne a valorii, prin opoziţie cu teoria obiectivistă a valorii, elaborată de economia politică clasică. Totodată, obiectivitatea ştiinţei noastre constă tocmai în acest subiectivism. Deoarece este subiectivistă şi ia judecăţile de valoare ale oamenilor care acţionează drept date ultime, care nu se pretează la nici un fel de examen critic suplimentar, ea însăşi se situează deasupra tuturor controverselor dintre partide şi facţiuni, este indiferentă faţă de conflictele tuturor şcolilor dogmatice şi de doctrine etice, este liberă de evaluări, judecăţi şi de idei preconcepute, este universal validă şi este absolut şi în întregime umană.

5. Cauzalitatea ca o condiţie preliminară a acţiunii umane

Omul este în măsură să acţioneze deoarece el are capacitatea de a descoperi relaţii cauzale, care determină schimbarea şi devenirea universului. Acţiunea necesită şi presupune categoria de cauzalitate. Numai un om care vede lumea în lumina cauzalităţii este în măsură să acţioneze. În sensul acesta putem afirma despre cauzalitate că este o categorie a acţiunii. Categoria *mijloace şi scopuri* presupune categoria *cauze şi efecte*. Într-o lume fără cauzalitate şi regularitate a fenomenelor, n-ar exista nici un domeniu al deliberării umane şi al acţiunii umane. O asemenea lume ar fi un haos în care omul ar fi neputincios să găsească orice fel de orientare şi îndrumare. Omul nu este nici măcar capabil să-şi imagineze condiţiile unui asemenea univers haotic. Acolo unde omul nu vede nici un fel de relaţie cauzală el nu poate acţiona. Această afirmaţie nu este reversibilă. Chiar dacă cunoaşte relaţia cauzală în chestiune, omul încă nu poate acţiona dacă nu este în măsură să influenţeze cauza. Arhetipul cercetării cauzale a fost: unde şi cum trebuie să intervin pentru a modifica mersul evenimentelor de pe calea pe care ar urma-o în absenţa intervenţiei mele, într-o direcţie care se potriveşte mai bine dorinţelor mele. În sensul acesta ridică omul întrebarea: cine sau ce se află la originea lucrurilor? El caută regularitatea şi “legea” deoarece doreşte să intervină. Abia mai târziu a fost această cercetare interpretată de către metafizică mai larg, ca o căutare a cauzei ultime a fiinţei şi a existenţei. A fost nevoie de secole pentru a readuce aceste idei exagerate şi extravagante îndărăt, la întrebarea mai modestă: unde trebuie sau ar trebui să intervină cineva pentru a-şi atinge ţelul? Tratamentul acordat problemei cauzalităţii în ultimele zeci de ani, datorită unei confuzii provocate de anumiţi fizicieni eminenţi, a fost

mai degrabă nesatisfăcător. Putem nădăjdui că acest capitol neplăcut din istoria filozofiei va servi drept avertisment filozofilor care vor urma. [p.23] Există modificări ale căror cauze sunt, cel puţin în momentul actual, necunoscute. Uneori reuşim să dobândim cunoştinţe parţiale, astfel încât suntem în măsură să spunem, în 70% din toate cazurile A are drept consecinţă pe B, iar în celelalte cazuri pe C, sau chiar pe D, E, F, ş.a.m.d.. Pentru a substitui aceste informaţii fragmentate cu o informaţie mai precisă, ar fi necesar să divizăm pe A în elementele sale componente. Câtă vreme nu putem realiza aceasta, trebuie să ne mulţumim cu ceea ce se numeşte o lege statistică. Dar aceasta nu afectează semnificaţia praxeologică a cauzalităţii. Ignoranţa totală sau parţială a anumitor domenii nu anihilează categoria de cauzalitate. Problemele filozofice, epistemologice şi metafizice ale cauzalităţii şi ale inducţiei imperfecte se situează în afară domeniului praxeologiei. Noi nu trebuie decât să stabilim faptul că, pentru a acţiona, omul trebuie să cunoască relaţia cauzală dintre evenimente, procese, sau stări de lucruri. Şi numai în măsura în care el cunoaşte această relaţie poate acţiunea sa atinge scopul urmărit. Suntem pe deplin conştienţi că afirmând aceasta ne mişcăm într-un cerc, deoarece dovada că am perceput corect relaţia cauzală este furnizată numai de faptul că acţiunea ghidată de această cunoaştere are drept consecinţă rezultatul anticipat. Dar nu putem evita acest cerc vicios, tocmai deoarece cauzalitatea este o categorie a acţiunii. Şi pentru că este o asemenea categorie, praxeologia nu poate evita acordarea unei anumite atenţii acestei probleme fundamentale a filozofiei.

6. Alter ego-ul

Dacă suntem pregătiţi să înţelegem cauzalitatea în accepţiunea ei cea mai largă, atunci teleologia poate fi numită o varietate a cercetărilor asupra cauzalităţii. Cauzele finale sunt cele dintâi dintre toate cauzele. Cauza unui eveniment este concepută ca o acţiune sau ca o cvasi-acţiune îndreptată către un anumit scop. Atât omul primitiv cât şi copilul, adoptând o atitudine antropomorfică naivă, consideră întru totul plauzibil ca fiecare modificare şi eveniment să fie rezultatul acţiunii unei fiinţe, ce acţionează în acelaşi fel ca şi ei înşişi. Ei cred că animalele, plantele, munţii, râurile şi fântânile, ba chiar pietrele şi corpurile cereşti sunt, asemenea lor înşişi, fiinţe care acţionează, înzestrate cu simţire şi voinţă. Numai într-un stadiu mai târziu al dezvoltării culturale renunţă omul la aceste idei animiste, aşezând în locul lor o concepţie mecanicistă asupra lumii. Mecanicismul se dovedeşte a fi un principiu de activitate atât de satisfăcător încât oamenii sfârşesc prin a-l crede capabil de a rezolva toate problemele gândirii şi ale cercetării ştiinţifice. Materialismul şi panfizicianismul proclamă mecanicismul drept esenţa întregii cunoaşteri şi metodele experimentale ale matematicii şi ale ştiinţelor naturale drept unicul mod ştiinţific de gândire. [p.24] Toate schimbările ar trebui înţelese ca mişcări supuse legilor mecanicii. Campionilor mecanicismului nu le pasă de problemele încă nerezolvate ale bazelor logice şi epistemologice ale principiului cauzalităţii şi ale inducţiei imperfecte. În ochii lor aceste principii sunt valide deoarece funcţionează. Faptul că experimentele de laborator

produc rezultatele anticipate de teorii şi că maşinile din fabrici funcţionează în modul anticipat de tehnologi dovedeşte, spun ei, validitatea metodelor şi a descoperirilor făcute de ştiinţele naturale moderne. Admiţând că ştiinţa nu ne poate furniza adevărul – şi cine ştie ce înseamnă de fapt adevărul? – este sigur în orice caz că ea funcţionează, asigurându-ne succesul. Dar sterilitatea dogmei panfizicaliste devine manifestă tocmai când acceptăm punctul acesta pragmatic de vedere. După cum am arătat mai sus, ştiinţa nu a reuşit să rezolve problemele legate de raporturile între minte şi trup. Panfizicaliştii nu pot în nici un caz să afirme că procedeele pe care le recomandă ei au funcţionat vreodată în domeniul relaţiilor interumane şi al ştiinţelor sociale. Dar este neîndoielnic că principiul conform căruia un *Ego* priveşte orice fiinţă umană ca şi cum ea ar fi, asemeni sieşi, o fiinţă gânditoare şi care acţionează, şi-a dovedit utilitatea, atât în viaţa cotidiană cât şi în cercetarea ştiinţifică. Este incontestabil că acest principiu funcţionează. Este indubitabil că practica de a-i considera pe semeni fiinţe care gândesc şi acţionează ca şi mine, Ego-ul, s-a dovedit folositoare; pe de altă parte, perspectiva de a dobândi o verificare pragmatică similară a postulatului care cere ca aceştia să fie trataţi în acelaşi fel ca obiectele ştiinţelor naturale, pare lipsită de orice speranţă. Problemele epistemologice pe care le ridică înţelegerea comportamentului altor persoane nu sunt mai puţin complexe decât cele ale cauzalităţii şi cele ale inducţiei incomplete. Putem admite că este imposibil să furnizăm probe concludente care să demonstreze propoziţiile: logica mea este logica tuturor oamenilor şi, în orice caz, absolut singura logică umană şi categoriile acţiunilor mele sunt categoriile acţiunilor tuturor celorlalţi oameni şi, în orice caz, categoriile absolut oricărei acţiuni umane. Însă pragmatiştii trebuie să-şi amintească faptul că aceste propoziţii funcţionează atât în practică cât şi în ştiinţă, iar pozitiviştii nu trebuie să treacă cu vederea faptul că, atunci când se adresează semenilor lor, ei presupun – tacit şi implicit – validitatea intersubiectivă a logicii şi, prin aceasta, realitatea domeniului gândirii şi acţiunii alter-Ego-ului, adică a caracterului său eminamente uman. [8] [p.25] Gândirea şi acţiunea sunt trăsăturile specific umane ale omului. Ele sunt atributele tuturor fiinţelor umane. Ele sunt, dincolo de apartenenţa la specia zoologică homo sapiens, semnul caracteristic al omului ca om. Investigarea raportului dintre gândire şi acţiune nu ţine de domeniul praxeologiei. Pentru praxeologie este suficient să stabilească faptul că există o singură logică inteligibilă pentru mintea umană şi că există un singur mod de acţiune care este uman şi inteligibil pentru mintea omenească. Existenţa sau posibilitatea existenţei undeva a altor fiinţe – supraumane sau subumane – care gândesc şi acţionează într-un mod diferit, este dincolo de sfera de cuprindere a minţii umane. Trebuie să ne limităm demersurile la studiul acţiunii umane. Această acţiune umană, care este inextricabil legată de gândirea umană, este condiţionată de necesităţi logice. Pentru mintea umană este imposibil să conceapă relaţii logice incompatibile cu structura logică a minţii noastre. Pentru mintea umană este imposibil să conceapă un mod de acţiune ale cărei categorii să difere de categoriile care determină propriile noastre acţiuni. Nu există pentru om decât două principii

disponibile în vederea aprehendării mentale a realităţii, anume cel al teleologiei şi cel al cauzalităţii. Lucrurile care nu pot fi subordonate nici uneia din aceste categorii sunt, pentru mintea umană, absolut ascunse. Un eveniment care nu se pretează la a fi interpretat cu ajutorul unuia dintre aceste două principii este, pentru om, de neconceput şi misterios. Schimbarea poate fi concepută ca rezultat fie al manifestării cauzalităţii mecanice fie al comportamentului deliberat; pentru mintea umană nu există nici o a treia cale posibilă. [9] Este adevărat, după cum am afirmat deja, că teleologia poare fi privită ca o varietate a cauzalităţii. Însă stabilirea acestui fapt nu anulează diferenţele esenţiale dintre aceste două categorii. Viziunea panmecanicistă asupra lumii este tributară unui monism metodologic; ea nu recunoaşte decât cauzalitatea mecanicistă deoarece nu-i atribuie decât acesteia o valoare cognitivă, sau, cel puţin, una superioară valorii cognitive atribuite teleologiei. Aceasta este o superstiţie metafizică. Ambele principii cognitive – cauzalitatea şi teleologia – sunt, datorită limitelor raţiunii umane, imperfecte şi nu ne furnizează cunoştinţe ultime. Cauzalitatea duce la un *regressus in infinitum* pe care raţiunea nu-l poate epuiza niciodată. Teleologia devine deficientă îndată ce se ridică problema ce pune în mişcare sursa primară a mişcării. Ambele metode se opresc la câte o dată ultimă, care nu mai poate fi analizată şi interpretată. Raţionamentul şi cercetarea ştiinţifică nu vor putea nicicând furniza o deplină satisfacţie a minţii, certitudine apodictică şi cunoaşterea perfectă a tuturor lucrurilor. Cei ce caută [p.26] lucrurile acestea trebuie să apeleze la credinţă şi să încerce să-şi liniştească conştiinţa îmbrăţişând un crez sau o doctrină metafizică. Dacă nu transcendem sfera raţiunii şi a experienţei nu putem să nu recunoaştem că semenii noştri acţionează. Nu avem libertatea să nesocotim acest fapt de dragul unei prejudecăţi la modă şi al unei opinii arbitrare. Experienţa cotidiană nu demonstrează numai că unica metodă adecvată de studiu al condiţiilor mediului nostru înconjurător non-uman ne este furnizată de categoria cauzalităţii; ea demonstrează la fel de convingător şi că semenii noştri umani sunt fiinţe care acţionează, aşa cum suntem şi noi înşine. Pentru înţelegerea acţiunii nu există decât o singură metodă de interpretare şi analiză disponibilă şi anume, cea furnizată de cunoaşterea şi analiza propriului nostru comportament deliberat. Problema studierii şi analizării acţiunilor altor oameni nu este în nici un fel legată de existenţa unui *suflet* sau chiar a unui *suflet nemuritor*. În măsura în care obiecţiunile venite din partea empirismului, behaviorismului şi pozitivismului sunt îndreptate împotriva oricărei varietăţi a teoriei sufletului, ele sunt, pentru problema noastră, irelevante. Problema de care trebuie să ne ocupăm este dacă e posibil să accedem intelectual la înţelesul acţiunii umane în cazul în care refuzăm să o înţelegem ca pe un comportament deliberat şi cu semnificaţie, orientat spre atingerea unor anumite scopuri. Behaviorismul şi pozitivismul doresc să abordeze realitatea acţiunii umane cu metodele ştiinţelor naturale empirice. Ele o interpretează ca pe un răspuns la stimuli. Dar stimulii aceştia înşişi nu se pretează la a fi descrişi cu ajutorul metodelor ştiinţelor naturale. Orice tentativă de a-i descrie trebuie să se refere la

semnificaţia pe care le-o atribuie omul care acţionează. Putem numi oferta unei anumite mărfi spre vânzare un “stimul”. Dar ceea ce este esenţial în cazul unei asemenea oferte şi o distinge de toate celelalte oferte nu poate fi descris fără a invoca semnificaţia pe care o atribuie părţile situaţiei respective. Nici un artificiu dialectic nu poate face să se evapore faptul că omul este mânat de dorinţa de a atinge anumite ţeluri. Acest comportament deliberat – adică acţiunea – este domeniul de studiu al ştiinţei noastre. Nu ne putem apropia de subiectul nostru dacă nesocotim semnificaţia pe care omul o atribuie atât situaţiei, i. e., stării de lucruri date, cât şi propriului său comportament vis-à-vis de această situaţie. Nu este potrivit ca fizicianul să caute cauze finale, deoarece nu dispunem de nici un indiciu că evenimentele care formează obiectul de studiu al fizicii trebuie interpretate ca rezultate ale acţiunilor unor fiinţe care urmăresc ţeluri într-un mod uman. Tot astfel, nu este potrivit nici ca praxeologul să nesocotească existenţa voliţiunii şi intenţionalităţii fiinţei care acţionează; ele sunt indubitabil fapte date. Dacă le-ar nesocoti, el ar înceta de a mai studia acţiunea umană. Foarte frecvent – dar nu întotdeauna – evenimentele investigate pot fi analizate atât [p.27] din punctul de vedere al praxeologiei cât şi din cel al ştiinţelor naturale. Dar cel ce se ocupă cu descărcarea unei arme de foc din punct de vedere fizic şi chimic nu este un praxeolog. El lasă deoparte tocmai problema pe care ştiinţa acţiunii umane deliberate urmăreşte să o clarifice.

Despre efectul benefic al instinctelor

Dovada faptului că cercetărilor omului nu le sunt deschise decât două căi, cauzalitatea şi teleologia, este furnizată de problemele ridicate în legătură cu efectul benefic al instinctelor. Există tipuri de comportament care nu pot fi, pe de o parte, corespunzător interpretate cu ajutorul metodelor cauzale ale ştiinţelor naturale, dar care, pe de altă parte, nici nu pot fi considerate acţiuni umane deliberate. Pentru a înţelege un asemenea comportament suntem nevoiţi să recurgem la un artificiu. Îi atribuim caracterul de cvasi-acţiune şi vorbim despre instincte benefice. Putem observa două lucruri: primul este tendinţa inerentă a organismelor vii de a reacţiona la stimuli conform unei scheme repetitive, iar al doilea este că acest tip de comportament are efecte favorabile asupra consolidării sau prezervării forţelor vitale ale organismului. Dacă am avea posibilitatea să interpretăm asemenea comportamente ca pe rezultatele urmăririi deliberate ale anumitor scopuri, atunci le-am numi acţiuni şi le-am analiza conform metodelor teleolologice ale praxeologiei. Însă, deoarece nu dispunem de nici un indiciu că îndărătul acestui comportament s-ar afla o minte conştientă, presupunem că a intervenit un factor necunoscut – pe care-l numim *instinct*. Spunem că instinctul dirijează comportamentele animale cvasi –deliberate şi reacţiile inconştiente, dar cu toate acestea benefice, ale musculaturii şi nervilor omului. Totuşi, simplul fapt că ipostaziem elementul neexplicat din acest comportament ca pe o forţă şi că îl numim instinct nu lărgeşte sfera cunoştinţelor noastre. Nu trebuie nicicând să uităm că acest cuvânt, instinct, nu este decât o piatră de hotar aşezată pentru a indica punctul dincolo de care am fost incapabili, cel puţin până în prezent, să

ne desfăşurăm cercetările ştiinţifice. Biologia a reuşit să descopere explicaţii "naturale", i.e., mecaniciste, pentru multe din procesele care au fost înainte atribuite funcţionării instinctelor. Totuşi, au rămas multe altele care nu pot fi interpretate ca reacţii mecanice sau chimice la stimuli mecanici sau chimici. Animalele manifestă atitudini care nu pot fi înţelese altfel decât apelând la presupoziţia că a intervenit un factor diriguitor. Ţelul behaviorismului, de a studia acţiunea umană din afară, cu ajutorul metodelor psihologiei animale, este iluzoriu. În măsura în care comportamentele animalelor trec dincolo de procesele fiziologice, cum ar fi respiraţia şi metabolismul, ele nu pot fi investigate decât cu ajutorul conceptelor axate pe semnificaţie, dezvoltate de praxeologie. Behavioristul abordează obiectele [p.28] investigaţiilor sale cu noţiunile umane de scop şi succes. El aplică inconştient obiectului său de cercetare conceptele umane de utilitate şi de perniciozitate. El se amăgeşte eliminând toate referinţele verbale la comportamente conştiente şi la urmărirea de scopuri. În realitate, mintea sa caută pretutindeni scopuri şi măsoară fiecare atitudine cu etalonul unei noţiuni confuze de utilitate. Ştiinţa comportamentului uman - în măsura în care nu este fiziologie, nu poate renunţa la a se referi la semnificaţii şi scopuri. Ea nu poate învăţa nimic de la psihologia animalelor şi de la observarea reacţiilor inconştiente ale nou născuţilor. Dimpotrivă, psihologia animală şi cea a nou născuţilor sunt cele ce nu pot renunţa la ajutorul furnizat de ştiinţa acţiunii umane. Fără categorii praxeologice am fi lipsiţi de reperul necesar pentru a concepe şi a înţelege atât comportamentul animalelor cât şi pe cel al copiilor mici. Observaţia comportamentelor instinctive ale animalelor îl umple pe om de uimire şi ridică probleme cărora nimeni nu le poate răspunde în mod satisfăcător. Însă faptul că animalele şi chiar plantele reacţionează într-un mod cvasi-deliberat, nu este nici mai mult nici mai puţin miraculos decât faptul că omul gândeşte şi acţionează, că în universul anorganic predomină acele corespondenţe funcţionale pe care le descrie fizica şi că în cel organic se desfăşoară procese biologice. Toate aceste lucruri sunt miraculoase, în sensul că reprezintă date ultime pentru mintea noastră cercetătoare. Tot o astfel de dată ultimă este şi ceea ce numim instinct animalic. Ca şi conceptele de mişcare, forţă, viaţă şi cunoştinţă, şi conceptul de instinct este doar un termen care desemnează o dată ultimă. Desigur, el nici nu "explică" nimic, nici nu indică o cauză sau o cauză ultimă. [10]

Ţelul absolut

Pentru a evita orice posibilă neînţelegere a categoriilor praxeologice, pare util să accentuez un truism. Praxeologia, asemenea ştiinţelor istorice ale acţiunii umane, se ocupă de acţiunea *umană* deliberată. Dacă ea menţionează *ţelurile*, ceea ce are în vedere sunt ţelurile urmărite de oamenii care acţionează. Dacă vorbeşte despre *semnificaţie*, se referă la semnificaţia atribuită acţiunilor lor de oamenii care acţionează. Praxeologia şi istoria sunt manifestări ale minţii umane şi, ca atare, sunt condiţionate de capacităţile intelectuale ale muritorilor. Praxeologia şi istoria nu pretind să cunoască ceva despre intenţiile unei minţi absolute şi obiective, despre semnificaţia obiectivă

inerentă cursului evenimentelor şi evoluţiei istorice, sau despre planurile pe care Dumnezeu, sau Natura, sau Spiritul lumii, sau Destinul [p.29] manifest, urmăresc să-l realizeze dirijând universul uman. Ele nu au nimic în comun cu aşa numita fiozofie a istoriei. Spre deosebire de lucrările unor Hegel, Comte, Marx şi ale unei sumedenii de alţi autori, praxeologia şi istoria nu pretind că revelează informaţii despre semnificaţia adevărată, obiectivă şi absolută a vieţii şi a istoriei. [11]

Omul vegetativ

Anumite filozofii îi îndrumă pe oameni să caute, ca ţel ultim de conduită, renunţarea completă la orice acţiune. Ele privesc viaţa ca pe un rău absolut, plin de durere, suferinţe şi angoase şi neagă apodictic posibilitatea ca vreun efort uman să o facă mai tolerabilă. Fericirea poate fi atinsă numai odată cu extincţia completa a existenţei conştiente, a voliţiunii şi a vieţii. Singura cale spre beatitudine şi mântuire este de a deveni perfect pasiv, indiferent şi inert, asemenea plantelor. Binele suveran este abandonul gândirii şi al acţiunii. Aceasta este esenţa învăţăturilor diferitelor filozofii indiene, în deosebi a budismului, şi a lui Schopenhauer. Praxeologia nu are a le comenta. Ea este neutră în ce priveşte toate judecăţile de valoare şi alegerea ţelurilor ultime. Sarcina ei nu este de a aproba sau de a dezaproba, ci de a descrie ceea ce este. Obiectul de studiu al praxeologiei este acţiunea umană. Ea se ocupă de omul care acţionează, nu de omul transformat într-o plantă şi redus doar la o existenţă vegetativă.

NOTE

1. Cf. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Ed. Fraser, Oxford, 1894, I, 331-333; Leibniz, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, Ed. Flammarion, p. 119.
2. Cf. Feuerbach, *Sämmtliche Werke*, Ed. Bolin und Jodl, Stuttgart, 1907, X, 231.
3. Cf. William McDougall, *An Introduction to Social Psychology*, 14th ed, Boston, 1921, p. 11.
4. Cf. Mises, *Epistemological Problems of Economics*, trans. by G. Reisman, New York, 1960, pp. 52 ff.
5. În asemenea cazuri un rol important îl joacă împrejurarea că cele două satisfacţii avute în vedere – cea anticipată de pe urma cedării în faţa impulsului şi cea anticipată de pe urma evitării consecinţelor sale indezirabile – nu sunt simultane. A se vedea mai jos, pp. 479-490
6. Referitor la erorile implicate în legea de fier a salariilor, a se vedea mai jos, pp. 603 f.; asupra interpretării greşite a teoriei malthusiene a se vedea mai jos, pp. 667-672.
7. Vom vedea mai târziu (pp. 49-58) cum abordează ştiinţele sociale empirice datele ultime.
8. Cf. Alfred Schütz, *Der Sinnhafte Aufbau der Sozialen Welt*, Viena, 1932, p. 18.
9. Cf. Karel Engliš, *Begründung der Teleologie als Form des empirischen Erkennes*, Brünn, 1930, pp. 15 ff.
10. "La vie est une cause première qui nous échappe comme toutes les causes premières et dont la science expérimentale n'a pas à se préoccuper." Claude Bernard, *La Science expérimentale*, Paris, 1878, p. 137.
11. Referitor la filozofia istoriei, cf. Mises, *Theory and History*, New Haven, 1957, pp. 159 ff.

II. Problemele epistemologice ale ştiinţelor acţiunii umane

1. Praxeologie şi istorie

Există două ramuri principale ale ştiinţelor acţiunii umane: praxeologia şi istoria. Istoria constă în colectarea şi sistematizarea tuturor datelor furnizate de experienţă privind acţiunea umană. Domeniul său este conţinutul concret al acţiunii umane. Ea studiază toate preocupările omeneşti, în infinita lor

multiplicitate şi varietate, şi toate acţiunile individuale, cu implicaţiile lor accidentale, speciale şi particulare. Ea scrutează ideile care ghidează acţiunile oamenilor şi rezultatele acţiunilor întreprinse de ei, îmbrăţişând toate aspectele acţiunii umane. Există, pe de o parte, istoria generală şi, pe de alta, diverse domenii istorice mai specializate, cum ar fi istoria acţiunilor politice şi militare, a ideilor şi a filozofiei, a activităţilor economice, a tehnologiei, a literaturii, a artei şi a ştiinţei, a religiei, a obiceiurilor şi a cutumelor şi a multor alte sfere ale vieţii umane. Există, de asemenea, etnologia şi antropologia, în măsura în care ele nu reprezintă o parte a biologiei; şi există psihologia, în măsura în care ea nu este nici fiziologie, nici epistemologie, nici filozofie. Există, în fine, lingvistica, în măsura în care ea nu este nici logică, nici fiziologie a comunicării. [1] Domeniul de studiu al ştiinţelor istorice este trecutul. Ele nu ne pot învăţa nimic care să fie valid în cazul tuturor acţiunilor umane, adică şi în viitor. Studiul istoriei îl face pe om înţelept [p.31] şi socotit. Dar numai prin el însuşi, acest studiu nu furnizează nici un fel de cunoştinţe sau calificări utilizabile pentru rezolvarea unor probleme concrete. Ştiinţele naturale se ocupă şi ele de evenimentele din trecut. Experienţa este experienţa unor lucruri trecute; nu există nici o experienţă a lucrurilor care se vor întâmpla în viitor. Dar experienţa, căreia ştiinţele naturale îi datorează întregul lor succes, este experienţa efectuării unor experimente în cursul cărora elementele individuale ale schimbării pot fi observate în mod separat. Faptele înregistrate în felul acesta pot fi utilizate ca baze pentru inducţie - o metodă specifică de inferenţă, care a furnizat dovezi pragmatice ale utilităţii sale, deşi caracterizarea ei epistemologică satisfăcătoare rămâne încă o problemă nerezolvată. Experienţa cu care trebuie să se confrunte ştiinţele acţiunii umane este întotdeauna o experienţă care priveşte fenomene complexe. În domeniul acţiunii umane nu pot fi efectuate nici un fel de experimente de laborator. Nu suntem niciodată în situaţia de a observa modificarea unui singur element, în vreme ce toate celelalte condiţii ale evenimentului rămân neschimbate. Ca experienţă a fenomenelor complexe, experienţa istorică nu ne furnizează fapte, în accepţiunea în care este întrebuinţat termenul în ştiinţele naturale, pentru a desemna evenimente izolate, testate experimental. Informaţia pe care ne-o furnizează experienţa istorică nu poate fi utilizată ca material de construcţie pentru clădirea de teorii şi prezicerea evenimentelor viitoare. Fiecare experienţă istorică se pretează la diverse interpretări, şi este efectiv interpretată în diverse feluri. De aceea, postulatele pozitivismului şi ale şcolilor de metafizică înrudite cu acesta sunt iluzorii. Este imposibil să reformăm ştiinţele acţiunii umane după tiparul fizicii şi al altor ştiinţe naturale. Nu există nici un mijloc de a stabili o teorie *a posteriori* a comportamentului uman şi a evenimentelor sociale. Istoria nu poate nici demonstra nici respinge o afirmaţie generală, în felul în care ştiinţele naturale acceptă sau resping ipoteze pe baza experimentelor de laborator. Nici verificarea experimentală nici falsificarea experimentală a propoziţiilor generale nu sunt posibile în domeniul său. Fenomenele complexe, în producerea cărora se întrepătrund diverse lanţuri cauzale, nu pot testa nici

o teorie. Dimpotrivă, asemenea fenomene nu devin inteligibile decât prin mijlocirea unei interpretări în termenii unei teorii dezvoltate în prealabil, din surse diferite. În cazul fenomenelor naturale, interpretarea unui fenomen nu trebuie să contrazică teoriile verificate experimental într-o măsură satisfăcătoare. În cazul evenimentelor istorice nu există asemenea restricţii. Comentatorii ar avea libertatea să recurgă la explicaţii oricât de arbitrare. Acolo unde există ceva de explicat mintea umană n-a întârziat niciodată să [p.32] inventeze unele teorii imaginare ad hoc, lipsite de orice justificare logică. În domeniul istoriei umane, o constrângere similară celei pe care teoriile testate experimental o impun în cazul tentativelor de a interpreta şi elucida evenimente individuale de natură fizică, chimică şi fiziologică, este furnizată de praxeologie. Praxeologia este o ştiinţă teoretică şi sistematică, nu una istorică. Domeniul ei este acţiunea umană ca atare, indiferent de toate circumstanţele înconjurătoare, accidentale şi individuale ale actelor concrete. Tipul de cunoaştere furnizat de ea este pur formal şi general, independent de conţinutul material şi trăsăturile particulare ale cazului propriu-zis. Ea urmăreşte dobândirea de cunoaştere validă în toate situaţiile în care condiţiile corespund cu exactitate celor implicate în presupoziţiile şi inferenţele sale. Afirmaţiile şi propoziţiile sale nu sunt derivate din experienţă. Ele sunt, ca şi cele ale logicii şi matematicii, *a priori*. Ele nu se pretează la fi verificate sau falsificate pe baza experienţei şi a faptelor. Ele sunt, atât logic cât şi temporal, antecedente oricărei comprehensiuni a faptelor istorice. Sunt o condiţie necesară a oricărei desluşiri intelectuale a evenimentelor istorice. Fără ele nu am fi capabili să vedem în mersul evenimentelor decât modificări caleidoscopice şi o dezordine haotică.

2. Caracterul formal şi aprioric al praxeologiei

O tendinţă la modă în filozofia contemporană este de a nega existenţa oricărei cunoaşteri a priori. Întreaga cunoaştere umană, ni se spune, este derivată din experienţă. Această atitudine poate fi cu uşurinţă înţeleasă, ca o reacţie excesivă împotriva extravaganţelor teologiei şi a filozofiei defectuoase a istoriei şi a naturii. Metafizicienii erau foarte dornici să descopere cu ajutorul intuiţiei precepte morale, semnificaţia evoluţiei istorice, proprietăţile sufletului şi ale materiei şi legile care guvernează evenimentele fizice, chimice şi fiziologice. Speculaţiile lor volatile manifestau o desconsiderare inocentă faţă de cunoaşterea chestiunilor concrete. Convingerea lor era că raţiunea poate explica toate fenomenele şi poate răspunde la toate întrebările, fără a face apel la experienţa. Ştiinţele naturale moderne îşi datorează succesul metodei observaţiei şi experimentării. Este neîndoielnic că empirismul şi pragmatismul sunt îndreptăţite în măsura în care nu fac decât să descrie metodele ştiinţelor naturale. Dar nu este mai puţin sigur că ele greşesc întru totul în tentativele lor de a respinge orice fel de cunoaştere apriori şi de a caracteriza logica, matematica şi praxeologia fie drept ştiinţe empirice şi discipline experimentale, fie drept simple tautologii. Cu privire la praxeologie, erorile filozofilor trebuie puse pe seama [p.33] ignoranţei lor complete în materie de economie [2] şi, foarte adesea, a cunoaşterii lor uimitor de

insuficiente în materie de istorie. În ochii filozofului, abordarea chestiunilor filozofice este o vocaţie nobilă şi sublimă, care nu trebuie coborâtă la nivelul scăzut al altor îndeletniciri lucrative. Profesorului îi repugnă faptul că de pe urma filozofării câştigă un venit; el este ofensat de ideea că câştigă bani, ca şi artizanul sau muncitorul agricol. Chestiunile monetare sunt lucruri rele, iar filozoful, care cercetează problemele de importanţă supremă a adevărului şi a valorilor eterne absolute, n-ar trebui să-şi mânjească mintea acordând atenţie problemelor economice. Problema existenţei sau inexisenţei unor elemente a priori ale gândirii – i.e., a unor condiţii necesare şi ineluctabile pentru gândire, anterioare oricărui exerciţiu al facultăţilor de concepţie şi experimentare – nu trebuie confundată cu problema genetică, a felului cum şi-a dobândit omul capacitatea sa mentală caracteristic umană. Omul descinde din strămoşi non-umani, cărora le lipsea această capacitate. Aceşti strămoşi erau înzestraţi cu un anumit potenţial, care de-a lungul epocilor de evoluţie i-a transformat în fiinţe înzestrate cu raţiune. Această transformare s-a realizat graţie influenţei unui mediu cosmic aflat în schimbare, care a influenţat generaţii succesive. De aici, empiristul conchide că principiile fundamentale ale gândirii sunt un rezultat al experienţei şi reprezintă o adaptare a omului la condiţiile sale de mediu. Această idee conduce, dacă este urmărită în mod consecvent, la concluzia suplimentară că între înaintaşii noştri preumani şi homo sapiens au existat diverse stadii intermediare. Ar fi existat fiinţe care, deşi nu în întrgime echipate cu facultatea umană de a raţiona, erau înzestrate cu unele posibilităţi rudimentare de gândire raţională. Gândirea lor n-ar fi fost încă structurată logic, ci ar fi fost o minte pre-logică sau, mai precis, o gândire imperfect structurată logic. Funcţiile lor logice incomplete şi defectuoase ar fi evoluat, pas cu pas, de la stadiul pre-logic către cel logic. Raţiunea, intelectul şi logica ar fi fenomene istorice. Există o istorie a logicii, după cum există şi una a tehnologiei. Nimic nu sugerează că logica, aşa cum o cunoaştem astăzi, este stadiul ultim şi final al evoluţiei intelectuale. Logica umană reprezintă o fază istorică, situată între non-logica pre-umană, pe de o parte, [p.34] şi o logică supraumană, pe de alta. Raţiunea şi intelectul, cele mai eficiente înzestrări ale fiinţelor umane, în lupta lor pentru supravieţuire, sunt subordonate fluxului continuu al evenimentelor zoologice. Ele nu sunt nici eterne, nici inalterabile, ci sunt tranzitorii. Mai mult, nu există nici un dubiu asupra faptului că fiecare fiinţă umană repetă, în cursul evoluţiei sale personale, nu doar metamorfoza fiziologică care transformă o simplă celulă într-un organism de mamifer extrem de dezvoltat, ci, în aceeaşi măsură, şi metamorfoza spirituală care transformă o existenţă pur vegetativă şi animală într-un intelect înzestrat cu raţiune. Această transformare nu se sfârşeşte odată cu viaţa prenatală a embrionului, ci doar mai târziu, când nou născutul se trezeşte, pas cu pas, la starea de conştienţă umană. Astfel, fiecare om, în tinereţea sa timpurie, porneşte din adâncurile întunericului pentru a trece prin diversele stadii ale structurii logice a minţii. Există apoi cazul animalelor. Suntem pe deplin conştienţi de prăpastia de netrecut care separă gândirea noastră de procesele reactive ale minţii şi ale nervilor acestora. Dar, în acelaşi

timp, ghicim că anumite forţe se luptă cu disperare în ele pentru a înainta către lumina înţelegerii. Ele sunt ca nişte prizonieri, dornici să scape de blestemul întunericului etern şi al automatismelor fără ieşire. Le împărtăşim sentimentele, deoarece suntem noi înşine într-o poziţie similară: de a forţa în van limitele aparatului nostru intelectual, râvnind zadarnic la cunoaşterea perfectă. Dar problema elementelor *a priori* este de altă natură. Ea nu are legătură cu problema felului cum au apărut conştiinţa şi raţiunea. Ea se referă la caracterul esenţial şi necesar al structurii logice a minţii umane. Relaţiile logice fundamentale nu se pretează la a fi dovedite sau infirmate. Orice tentativă de a le demonstra trebuie să le presupună validitatea. Ar fi imposibil să le explicăm unei fiinţe care nu le-ar poseda şi ea în mod independent. Eforturile de a le defini conform regulilor după care se formulează definiţii sunt sortite eşecului. Ele sunt propoziţii primare, antecedente oricărei definiţii nominale sau reale. Sunt categorii ultime şi neanalizabile. Mintea umană este absolut incapabilă să imagineze categorii logice incompatibile cu ele. Indiferent cum le-ar apărea ele unor fiinţe supraumane, pentru om ele sunt inevitabile şi absolut necesare. Ele sunt condiţia preliminară indispensabilă a percepţiei, a apercepţiei şi a experienţei. De asemenea, ele sunt condiţia prealabilă la fel de indispensabilă a memoriei. Există o tendinţă, în ştiinţele naturale, de a descrie memoria ca pe un caz particular al unui fenomen mai general. Fiecare organism viu păstrează efectele stimulilor la care a fost supus mai devreme, iar configuraţia prezentă a materiei anorganice [p.35] este modelată de efectele tuturor influenţelor cărora le-a fost expusă în trecut. Configuraţia actuală a universului este un produs al trecutului său. De aceea putem spune, într-un sens metaforic nu foarte precis, că structura geologica a globului terestru păstrează memoria tuturor modificărilor cosmice din trecut şi că trupul omului este sedimentarea destinelor şi vicisitudinilor înaintaşilor săi şi ale sale proprii. Dar memoria este ceva în întregime diferit de unitatea structurală şi continuitatea evoluţiei cosmice. Este un fenomen de conştiinţă, fiind condiţionat ca atare de structurile logice a priori. Psihologii s-au arătat intrigaţi de faptul că omul nu-şi aminteşte nimic din vremea existenţei sale ca embrion şi ca nou născut. Freud a încercat să explice absenţa amintirilor ca pe o consecinţă a suprimării aducerilor aminte nedorite. Adevărul este că nu este nimic de memorat din stadiile inconştiente. Automatismele animale şi reacţiile inconştiente la stimuli fiziologici nu constituie material de memorare, nici pentru embrioni şi nou născuţi, nici pentru adulţi. Numai stările conştiente pot fi rememorate. Mintea umană nu este o *tabula rasa*, pe care evenimentele exterioare să-şi scrie propria lor istorie. Ea este echipată cu o serie de instrumente pentru cunoaşterea realităţii. Omul a dobândit aceste instrumente, i.e., structura logică a minţii, în cursul evoluţiei sale de la amibă până în stadiul actual. Dar aceste instrumente sunt anterioare logic oricărei experienţe. Omul nu este doar un animal în întregime supus stimulilor care-i determină inevitabil cursul vieţii. El este şi o fiinţă care acţionează. Iar categoria de acţiune precede logic orice act concret. Faptul că omul nu are puterea creatoare de a-şi imagina categorii incompatibile cu relaţiile logice

fundamentale şi cu principiile cauzalităţii şi al teleologiei ne constrânge să adoptăm ceea ce s-ar putea numi un *apriorism metodologic*. Fiecare om, în viaţa sa cotidiană, este în mod repetat martorul imutabilităţii şi universabilităţii categoriilor gândirii şi ale acţiunii. Cel ce se adresează semenilor săi, dorind să-i informeze şi să-i convingă, punând întrebări şi răspunzând la întrebările altor oameni, nu poate proceda astfel decât făcând apel la ceva ce au în comun toţi oamenii – anume, la structura logică a gândirii umane. Ideea că *A* ar putea fi în acelaşi timp *non-A*, sau că a prefera pe *A* lui *B* ar putea însemna în acelaşi timp a prefera pe *B* lui *A* este, pur şi simplu, de neconceput şi absurdă pentru mintea umană. Noi nu avem posibilitatea de a înţelege vreo formă de gândire prelogică sau metalogică. Noi nu putem concepe o lume fără cauzalitate şi teleologie. Pentru om nu contează dacă dincolo de sfera accesibilă [p.36] minţii umane există alte sfere, în care se găseşte ceva categoric diferit de toată gândirea şi acţiunea umană. Nici un fel de cunoaştere din aceste sfere nu pătrunde în mintea umană. Este inutil să ne întrebăm dacă lucrurile în sine sunt diferite de ceea ce ne par nouă a fi, şi dacă există lumi pe care nu le putem ghici şi idei pe care nu le putem înţelege. Acestea sunt probleme care depăşesc domeniul cunoaşterii umane. Cunoaşterea umană este condiţionată de structura minţii umane. Dacă ea alege acţiunea umană drept obiect al cercetărilor sale, atunci nu poate fi vorba decât despre studiul categoriilor acţiunii, care sunt proprii minţii umane şi sunt proiecţiile acesteia asupra lumii externe a devenirii şi a schimbării. Toate teoremele praxeologiei se referă exclusiv la aceste categorii ale acţiunii şi sunt valide exclusiv în sfera lor de aplicabilitate. Ele nu pretind să furnizeze nici un fel de informaţii despre lumi şi relaţii nicăieri visate şi inimaginabile. Astfel, praxeologia este umană într-un dublu sens. Este umană deoarece ea susţine că teoremele sale, în cadrul sferei precis delimitate de presupoziţiile lor subiacente, sunt universal valide pentru orice acţiune umană. De asemenea, ea este umană deoarece se preocupă exclusiv de acţiunea umană şi nu aspiră să cunoască nimic despre acţiunea nonumană - fie aceasta subumană sau supraumană.

Pretinsa eterogenitate logică a omului primitiv

O eroare general răspândită este de a crede că scrierile lui Lucien Lévy-Bruhl sprijină doctrina după care structura logică a minţii omului primitiv era şi este categoric diferită de cea a omului civilizat. Dimpotrivă, ceea ce ne comunică Lévy-Bruhl privitor la funcţiile mentale ale omului primitiv, pe baza unui studiu atent al întregului material etnologic disponibil, demonstrează în mod clar că relaţiile şi categoriile logice fundamentale ale gândirii şi ale acţiunii joacă, în activităţile intelectuale ale sălbaticilor, acelaşi rol pe care-l joacă şi în propria noastră viaţă. Conţinutul gândirii omului primitiv diferă de cel al gândurilor noastre, dar amândouă au în comun aceeaşi structură formală şi logică. Este adevărat că Lévy-Bruhl însuşi susţine că mentalitatea popoarelor primitive are un caracter esenţialmente “mistic şi prelogic”; reprezentările colective ale omului primitiv sunt reglementate de “legea participării” şi sunt, în consecinţă, indiferente faţă de legea contradicţiei. Dar distincţia lui Lévy-

Bruhl între gândirea prelogică şi cea logică se referă la conţinutul şi nu la forma şi structura categorială a gândirii. Într-adevăr, el declară că şi printre popoarele noastre există idei şi relaţii între idei guvernate de "legea participării", care pot fi mai mult sau mai puţin independente, mai mult sau mai puţin estompate, dar cu toate acestea sunt ineradicabile şi învecinate cu cele supuse [p.37] legilor raţiunii. "Gândirea prelogică şi cea mistică coexistă cu cea logică." [3] Lévy-Bruhl situează învăţăturile esenţiale ale creştinismului în sfera gândirii prelogice. [4] Desigur, numeroase obiecţii pot fi şi au fost îndreptate împotriva doctrinelor creştine şi a interpretărilor lor teologice. Dar nimeni nu s-a hazardat vreodată să afirme că părinţii bisericii şi filozofii creştini – printre care se numără Sf. Augustin şi Sf. Toma din Aquino – erau înzestraţi cu minţi ale căror structuri logice erau categoric diferite de cele ale contemporanilor noştri. Disputa dintre un om care crede în miracole şi un altul care nu crede se referă la conţinutul logic al gândirii, nu la forma sa logică. Omul care încearcă să demonstreze posibilitatea şi realitatea miracolelor poate să se înşele. Dar demascarea erorii sale este – după cum arată eseurile strălucite datorate lui Hume şi Mill – cu siguranţă tot atât de complexă din punct de vedere logic ca şi respingerea oricărei alte erori filozofice sau economice. Exploratorii şi misionarii relatează că în Africa şi în Polinezia omul primitiv se opreşte la cea dintâi percepţie a lucrurilor şi nu cercetează niciodată dacă există vreo cale de a o evita. [5] Educatorii europeni şi americani relatează uneori acelaşi lucru despre studenţii lor. Privitor la populaţia Mossi, de pe fluviul Niger, Lévy-Bruhl citează observaţia unui misionar: "Conversaţiile cu ei se referă exclusiv la femei, hrană şi (în sezonul ploios) la recoltă." [6] Ce alte subiecte agreau oare mulţi dintre contemporanii şi vecinii unor Newton, Kant şi Lévy-Bruhl? Concluzia pe care trebuie s-o tragem din studiile lui Lévy-Bruhl este redată cel mai bine în propriile sale cuvinte: "Gândirea primitivă, ca şi a noastră, este foarte dornică de a găsi motivele lucrurilor care se întâmplă, dar ea nu le caută în aceeaşi direcţie ca noi." [7] Un ţăran dornic să obţină o recoltă bogată poate alege diverse metode, în conformitate cu conţinutul ideilor sale. El poate celebra anumite rituri magice, poate face un pelerinaj, poate aşeza o lumânare ca ofrandă în faţa imaginii sfântului său protector, sau poate întrebuinţa fertilizator mai mult şi mai bun. Dar, indiferent ce face, este întotdeauna vorba de o acţiune, i.e., de utilizarea de mijloace pentru atingerea anumitor scopuri. Magia este, într-un sens mai larg, o varietate a tehnologiei. Exorcismul este o acţiune deliberată, care urmăreşte un ţel, bazată pe o viziune asupra lumii pe care majoritatea contemporanilor noştri o resping drept superstiţioasă şi, de aceea, inadecvată. Dar conceptul de acţiune nu implică faptul că acţiunea este ghidată de o teorie corectă şi de o tehnologie care garantează succesul sau că ea îşi atinge scopul. El implica numai că cel ce efectuează acţiunea crede că mijloacele întrebuinţate vor produce efectul dorit. [p.38] Nici un fel de fapte furnizate de etnologie sau de istorie nu contrazic aserţiunea că structura logică a minţii este uniforma pentru toţi oamenii, de toate rasele, pentru toate epocile şi în toate ţările. [8]

3. Structurile a priori *şi realitatea*

Raţionamentele aprioriste sunt pur conceptuale şi deductive. Ele nu pot genera decât tautologii şi judecăţi analitice. Toate implicaţiile sunt derivate logic din premise şi erau dintru început conţinute în ele. În consecinţă, afirmă o obiecţie foarte populară, ele nu pot adăuga nimic la cunoaşterea noastră. Toate teoremele geometrice sunt dintru început implicate în axiome. Conceptul de triunghi dreptunghic implică deja teorema lui Pitagora. Această teoremă este o tautologie, iar deducţia sa ne furnizează o judecată analitică. Cu toate acestea, nimeni n-ar susţine că geometria în general şi teorema lui Pitagora în particular nu ne lărgesc sfera cunoaşterii. Cunoaşterea dobândită prin raţionamente pur deductive este şi ea creatoare şi ne deschide drumul gândirii către sfere inaccesibile în prealabil. Sarcina semnificativă a gândirii aprioriste este, pe de o parte, de a aduce la lumină tot ce se află implicat în categorii, concepte şi premise şi, pe de altă parte, de a ne arăta ce nu implică ele. Vocaţia sa este de a face manifest şi evident ceea ce în prealabil era ascuns şi necunoscut. [9] În conceptul de bani sunt deja implicate toate teoremele teoriei monetare. Teoria cantitativă nu adaugă cunoaşterii noastre nimic care nu este potenţial conţinut în conceptul de bani. Ea transformă, dezvoltă şi desfăşoară; ea nu analizează şi este, de aceea, tautologică, ca şi teorema lui Pitagora în raport cu conceptul de triunghi dreptunghic. Cu toate acestea, nimeni nu ar nega valoarea cognitivă a teoriei cantitative. Ea rămâne necunoscută unei minţi care nu a fost luminată de gândirea economică. O lungă serie de încercări nereuşite de a soluţiona problemele la care ne referim arată că nu a fost în nici un caz uşor să se atingă stadiul de cunoaştere actual. Faptul că nu ne furnizează o cunoaştere deplină a realităţii nu este o deficienţă a sistemului ştiinţific aprioristic. Conceptele şi teoremele sale sunt instrumente mentale care deschid calea unei cuprinderi complete a realităţii; desigur, ele nu constituie deja, în sine, totalitatea cunoaşterii factuale despre toate lucrurile. Teoria şi comprehensiunea [p.39] realităţii vii şi schimbătoare nu se opun una alteia. Fără teorie, i.e., fără ştiinţa aprioristă generală a acţiunii umane, nu poate exista comprehensiune a realităţii acţiunii umane. Raportul dintre raţiune şi experienţă este de multă vreme una din problemele filozofice fundamentale. Ca şi pe toate celelalte probleme legate de critica cunoaşterii, filozofii l-au abordat numai din perspectiva ştiinţelor naturale. Ei au ignorat ştiinţele acţiunii umane. Contribuţiile lor sunt inutile pentru praxeologie. Se obişnuieşte ca pentru analiza problemelor epistemologice ale teoriei economice să se adopte una din soluţiile sugerate pentru ştiinţele naturale. Unii autori recomandă convenţionalismul lui Poincaré. [10] Ei consideră premisele raţionamentelor economice ca fiind o chestiune de lingvistică şi de convenţie axiomatică. [11] Alţii preferă să adopte ideile avansate de Einstein. Einstein pune întrebarea: “Cum este cu putinţă ca matematica, un produs al raţiunii umane care nu depinde de nici un fel de experienţă, să fie atât de desăvârşit adecvată obiectelor realităţii? Este oare gândirea umană capabilă să descopere, fără sprijinul experienţei, prin raţionament pur, însuşirile lucrurilor reale?” Iar răspunsul său este: “În

măsura în care teoremele de matematică se referă la realitate, ele nu sunt sigure, iar în măsura în care sunt sigure, nu se referă la realitate.” [12] Însă ştiinţele acţiunii umane diferă radical de ştiinţele naturale. Toţi autorii care sa grăbesc să construiască un sistem epistemologic al ştiinţelor acţiunii umane după modelul ştiinţelor naturale comit o eroare lamentabilă. Adevăratul obiect al praxeologiei, acţiunea umană, izvorăşte din aceeaşi sursă ca şi gândirea umană. Acţiunea şi raţiunea sunt congenerice şi omogene; ele pot chiar fi considerate două aspecte ale aceluiaşi lucru. Faptul că raţiunea are puterea de a clarifica trăsăturile esenţiale ale acţiunii prin pură deducţie argumentativă este o consecinţă a faptului că acţiunea este un produs al raţiunii. Teoremele obţinute prin raţionamente praxeologice corecte nu sunt doar perfect sigure şi incontestabile, asemenea teoremelor corecte de matematică ci mai mult, ele se referă cu întreaga rigiditate a siguranţei şi incontestabilităţii lor apodictice la realitatea acţiunii, aşa cum se manifestă această în viaţă şi în istorie. Praxeologia furnizează cunoştinţe exacte şi precise despre lucruri reale. Punctul de pornire al praxeologiei nu este o selecţie de axiome şi o decizie referitoare la metodele de procedură, ci o reflecţie privitoare la esenţa acţiunii. Nu există nici o acţiune în care categoriile praxeologice [p.40] să nu se manifeste deplin şi perfect. Nu există nici un mod de acţiune imaginabil în care mijloacele şi scopurile, sau costurile şi veniturile, să nu poată fi clar distinse şi precis separate. Nu există nimic care să corespundă numai aproximativ sau incomplet categoriei economice de schimb. Există numai schimb sau nonschimb; iar cu privire la orice schimb, toate teoremele generale referitoare la schimburi sunt valide, în întreaga lor rigiditate şi cu toate implicaţiile lor. Nu există tranziţii de la schimb la nonschimb, sau de la schimb direct la schimb indirect. Nici o experienţă efectuată vreodată nu poate contrazice aceste afirmaţii. O asemenea experienţă ar fi imposibilă în primul rând datorită motivului că toate experienţele privitoare la acţiunea umană sunt condiţionate de categoriile praxeologice şi devin posibile numai prin aplicarea lor. Dacă nu am fi înzestraţi în mintea noastră cu schemele furnizate de raţionamentul praxeologic, n-am fi nici odată în măsură să discernem sau să analizăm vreo acţiune. Am percepe mişcări, dar n-am percepe nici cumpărare nici vânzare, nici preţuri, nici rate salariale, rate ale dobânzii, ş.a.m.d. Numai datorită utilizării schemei praxeologice suntem în măsură să experimentăm ceva referitor la un act de cumpărare şi vânzare, dar lucrul acesta nu depinde de faptul că simţurile noastre percep concomitent sau nu vreo mişcare a oamenilor şi elementelor nonumane din lumea externă. Fără ajutorul cunoaşterii praxeologice n-am învăţa niciodată nimic despre mediile de efectuare a schimburilor. Dacă am aborda monezile fără o astfel de cunoaştere prealabilă, atunci n-am vedea în ele decât plăcuţe rotunde de metal şi nimic mai mult. O experienţă privitoare la bani presupune existenţa unei familiarităţi cu categoria praxeologică *mijloc de schimb*. Experienţa privitoare la acţiunea umană diferă de cea privitoare la fenomenele naturale prin aceea că necesită şi presupune cunoaştere praxeologică. Acesta este

motivul pentru care metodele ştiinţelor naturale sunt inadecvate pentru studiul praxeologiei, teoriei economice şi istoriei. Afirmând caracterul aprioric al praxeologiei nu stabilim un plan de dezvoltare al unei viitoare ştiinţe, diferite de ştiinţele tradiţionale ale acţiunii umane. Nu susţinem că ştiinţa teoretică a acţiunii umane ar trebui să fie aprioristă, ci că ea este şi a fost întotdeauna astfel. Orice tentativă de a reflecta la problemele legate de acţiunea umană este inevitabil legată de gândirea aprioristă. În această privinţă nu este nici o diferenţă dacă persoanele care discută o problemă sunt teoreticieni care urmăresc numai dobândirea unei cunoaşteri pure, sau oameni de stat, politicieni şi cetăţeni obişnuiţi dornici să înţeleagă schimbările care survin şi să înţeleagă ce fel de politici publice sau măsuri private le-ar sluji mai bine propriile lor interese. Oamenii pot fi în dezacord cu privire la [p.41] semnificaţia oricărei experienţe concrete, însă dezbaterile dintre ei se îndepărtează inevitabil de particularităţile accidentale şi locale ale evenimentelor avute în vedere, transformându-se în analize ale principiilor fundamentale, care abandonează imperceptibil orice referire la chestiunile factuale care au provocat discuţiile. Istoria ştiinţelor naturale reprezintă o listă a teoriilor şi ipotezelor abandonate deoarece au fost infirmate de experienţă. Să ne reamintim de pildă erorile mecanicii mai vechi, infirmate de Galilei, sau soarta teoriei flogistonului. Nici un astfel de caz n-a fost înregistrat de istoria gândirii economice. Campionii unor teorii logic incompatibile revendică aceleaşi evenimente drept dovezi că punctul lor de vedere a fost confirmat de experienţă. Adevărul este că experienţa unui fenomen complex - şi nu există nici un altfel de experienţe în domeniul acţiunii umane – poate fi întotdeauna interpretată pe baza unor teorii antitetice diferite. Dacă interpretarea este considerată satisfăcătoare sau nesatisfăcătoare depinde de valoarea teoriilor în chestiune, apreciată în prealabil pe bază de raţionamente aprioriste. [13] Istoria nu ne poate învăţa nici o regulă, principiu sau lege generale. Nu există nici un mijloc de a extrage dintr-o experienţă istorică a posteriori vreo teorie sau teoremă privind conduita şi politicile umane. Datele istorice n-ar fi decât o acumulare stângace de fapte lipsite de legătură, un munte de confuzie, dacă n-ar putea fi clarificate, aranjate şi interpretate de o cunoaştere praxeologică sistematică.

4. Principiul individualismului metodologic

Praxeologia se ocupă cu acţiunile oamenilor luaţi în mod individual. Numai pe parcursul cercetărilor sale ulterioare se ia cunoştinţă de cooperarea umană, iar acţiunea socială este tratată ca un caz special al categoriei mai universale a acţiunii umane ca atare. Acest individualism metodologic a fost atacat vehement de diferite şcoli metafizice şi discreditat sub acuza că reprezintă o eroare nominalistă. Noţiunea de individ, spun criticii, este o abstracţie sterilă. Omul real este în mod necesar întotdeauna membru al unui întreg social. Este chiar imposibil să ne imaginăm existenţa unui om separat de restul omenirii şi nelegat de societate. Omul ca om este produsul unei evoluţii sociale. Însuşirea sa cea mai eminentă, raţiunea, nu putea să apară decât în cadrul mutualismului social. Nu există nici un mod de gândire care să nu depindă de

conceptele şi noţiunile unui [p.42] limbaj. Dar vorbirea este evident un fenomen social. Omul a fost întotdeauna membrul unui colectiv. Cum întregul îşi precede părţile sau componentele, atât logic cât şi temporal, studiul individului este posterior celui al societăţii. Singura metodă adecvată de analiză ştiinţifică a problemelor umane este cea a universalismului şi cea a colectivismului. Totuşi, controversa cu privire la precedenţa logică a întregului sau a părţilor sale este sterilă din punct de vedere logic. Noţiunile de întreg şi de părţi ale acestuia sunt corelative. Ambele sunt, în calitate de concepte logice, atemporale. Nu mai puţin inadecvată din perspectiva problemei de care ne ocupăm este trimiterea la antagonismul dintre realism şi nominalism, ambii termeni fiind înţeleşi în sensul în care le-a fost atribuit de scolastica medievală. Este incontestabil că în sfera acţiunii umane entităţile sociale au existenţă reală. Nimeni nu se încumetă să nege că naţiunile, statele, municipalităţile, partidele sau comunităţile religioase sunt chestiuni reale, care determină cursul evenimentelor umane. Departe de a contesta semnificaţia unor astfel de întreguri colective, individualismul metodologic consideră că una dintre principalele sale sarcini este de a le analiza devenirea şi dispariţia, modificările structurale şi modul de funcţionare. Şi pentru a rezolva această problemă în mod satisfăcător el alege singura metodă potrivită. În primul rând, trebuie să realizăm că toate acţiunile sunt întreprinse de indivizi. Un colectiv acţionează întotdeauna prin intermediul unuia sau mai multor indivizi, ale căror acţiuni se raportează la colectiv ca la o sursă secundară. Semnificaţia pe care o atribuie acţiunii indivizii care acţionează - şi toţi cei care sunt afectaţi de acţiunile lor - este cea care-i determină caracterul. Semnificaţia este cea care defineşte o acţiune ca fiind acţiunea unui individ şi pe o alta ca fiind acţiunea unui stat, sau a municipalităţii. Călăul şi nu statul este cel care-l execută pe criminal. Semnificaţia atribuită faptelor de către cei implicaţi este cea care ne permite să discernem între acţiunile călăului şi acţiunile statului. Un grup de oameni înarmaţi ocupă o poziţie. Semnificaţia acţiunii lor pentru cei implicaţi este cea care ne permite să imputăm această ocupare nu ofiţerilor şi soldaţilor aflaţi la faţa locului, ci naţiunilor. Dacă cercetăm semnificaţia diverselor acţiuni întreprinse de indivizi, trebuie inevitabil să aflăm totul despre acţiunile întregurilor colective. Într-adevăr, un colectiv social nu posedă nici un fel de rezistenţă sau de realitate dincolo de acţiunile membrilor săi individuali. Viaţa unui colectiv este trăită prin acţiunile indivizilor care alcătuiesc corpul său. Nu este de conceput nici un colectiv social care să nu se manifeste în acţiunile unor indivizi. Realitatea unui întreg social constă în orientarea şi declanşarea de către el a anumitor acţiuni specifice, întreprinse de indivizi. Astfel, calea de cunoaştere a întregurilor colective trece prin analiza acţiunilor individuale. [p.43] Ca fiinţă gânditoare şi activă, când omul îşi depăşeşte existenţa preumană el este deja o fiinţă socială. Evoluţia raţiunii, a limbajului şi a cooperării sunt rezultatul aceluiaşi proces; ele s-au aflat într-o relaţie inseparabilă şi necesară de interdependenţă mutuală. Dar procesul acesta s-a desfăşurat înlăuntrul indivizilor. El a constat din schimbări survenite în

comportamentul lor. În afara indivizilor nu există nici o altă substanţă în care el să se fi produs. Nu există nici un substrat al societăţii, altul decât acţiunile indivizilor. Faptul că există naţiuni, state şi biserici, că există cooperare socială în cadrul diviziunii muncii, devine manifest numai în acţiunile unor indivizi. Nimeni nu a perceput vreodată o acţiune fără să-i perceapă pe membrii săi. În sensul acesta putem spune că un colectiv social ia fiinţă prin intermediul acţiunilor unor indivizi. Aceasta nu înseamnă că individul îl precede temporal, ci numai că acţiuni specifice ale indivizilor constituie colectivul. Nu este necesar să dezbatem dacă un colectiv este suma rezultată din adunarea elementelor sale, sau, mai mult, dacă el este o fiinţă *sui generis*, sau dacă este ori nu rezonabil să vorbim despre voinţa, planurile şi acţiunile sale şi să-i atribuim un "suflet" distinct. Asemenea pedanterii sunt sterile. Un întreg colectiv reprezintă un aspect particular al acţiunilor diverselor persoane particulare şi este, ca atare, un lucru real, care determină cursul evenimentelor. Este o iluzie să ne închipuim că avem posibilitatea să vizualizăm întregurile colective. Ele nu sunt niciodată vizibile; cunoaşterea lor este întotdeauna rezultatul înţelegerii semnificaţiei pe care o atribuie actelor lor oamenii care acţionează. Putem vedea o mulţime, i.e., o multitudine de persoane. Dacă această mulţime este o simplă adunare sau o masă (în accepţiunea în care acest termen este utilizat în psihologia contemporană) sau un corp organizat, sau orice alt fel de entitate socială, este o întrebare la care nu putem răspunde decât înţelegând semnificaţia pe care aceşti oameni înşişi o dau prezenţei lor acolo. Iar această semnificaţie este întotdeauna semnificaţia acordată de persoane individuale. Ceea ce ne face să recunoaştem entităţile sociale nu sunt simţurile, ci înţelegerea noastră, un proces mental. Cei care doresc să înceapă studiul acţiunii umane pornind de la unităţi colective întâmpină un obstacol insurmontabil prin faptul că acelaşi individ poate aparţine simultan - şi, cu excepţia triburilor celor mai primitive, aparţine efectiv - unor entităţi colective diverse. Problemele ridicate de multiplicitatea unităţilor sociale coexistente şi de antagonismele lor mutuale nu pot fi rezolvate decât cu ajutorul individualismului metodologic. [14] [p.44]

Eu şi Noi

Ego-ul este unitatea fiinţei care acţionează. El este indiscutabil dat şi nu poate fi dizolvat sau ocolit prin nici un fel de raţionamente sau artificii. Noi reprezintă întotdeauna rezultatul unei sumări, care pune laolaltă două sau mai multe Ego-uri. Dacă cineva spune Eu, nu mai este necesară nici un fel de investigaţie suplimentară pentru a stabili semnificaţia spusei sale. Acelaşi lucru este valabil pentru Tu şi, presupunând că persoana în cauză este indicată cu precizie, pentru El. Dar, când un om spune Noi, sunt necesare informaţii suplimentare pentru a preciza cine sunt Ego-urile cuprinse în acest Noi. Cei care spun Noi sunt întotdeauna persoane individuale; chiar dacă o spun în cor, încă este vorba despre vorbirea unor anume persoane individuale. Numitul *Noi* nu poate acţiona altminteri decât prin acţiunile fiecăruia dintre ei, pe cont propriu. Este posibil fie ca ei să acţioneze toţi laolaltă în deplin acord, fie ca unul dintre ei să acţioneze pentru toţi. În cazul al doilea,

cooperarea celorlalţi constă în crearea situaţiei care face acţiunea unui om folositoare şi pentru ei. Numai în sensul acesta acţionează reprezentantul unei entităţi sociale pentru un întreg; membrii individuali ai corpului colectiv fie fac astfel încât acţiunea unui singur om să-i privească şi pe ei, fie acceptă acest lucru. Strădaniile psihologiei de a dizolva *Ego*-ul şi de a-l demasca, sub cuvânt că este o iluzie, sunt sortite eşecului. *Ego*-ul praxeologic este dincolo de orice îndoială. Indiferent ce a fost un om şi ce va deveni el mai târziu, în actul efectiv al alegerii şi al acţiunii el este un *Ego*. Este necesar să distingem între *pluralis logicus* (şi *pluralis majesticus* destinat exclusiv întrebuinţărilor ceremoniale) şi *pluralis gloriosus*. Dacă un canadian care n-a încercat niciodată să patineze spune "Noi suntem cei mai buni jucători de hochei din lume, sau dacă un ţărănoi italian afirma cu mândrie "Noi suntem cei mai de seamă pictori din lume", ei nu induc pe nimeni în eroare. Dar, cu privire la chestiunile politice şi economice, sus-pomenitul *pluralis gloriosus* se transformă în *pluralis imperialis* şi, ca atare, joacă un rol semnificativ în netezirea căii spre acceptarea doctrinelor care determină politicile economice internaţionale.

5. Principiul singularismului metodologic

După cum praxeologia porneşte de la acţiunea individului, tot astfel ea îşi începe investigaţiile de la acţiuni individuale. Ea nu se ocupă în termeni vagi cu acţiunea umană în general, ci cu acţiunea concretă, pe care un anumit om o întreprinde la o anumită dată şi într-un anumit loc. Desigur însă, ea nu se preocupă de caracteristicile accidentale şi locale ale acestei acţiuni şi nici de ceea ce o distinge de toate celelalte acţini, ci numai de aspectele necesare şi universale implicate în executarea ei. Filozofia universalistă a blocat din vremuri imemoriale [p.45] accesul la înţelegerea satisfăcătoare a problemelor praxeologice, iar universaliştii contemporani continuă să fie total incapabili de a găsi o cale spre ele. Universalismul, colectivismul şi realismul conceptual nu văd decât întreguri şi universalii. Ei fac speculaţii despre omenire, naţiuni, state, clase, viciu şi virtute, bine şi rău, despre clase întregi de dorinţe şi de mărfuri. Ei întreabă, de pildă: De ce este valoarea "aurului" mai mare decât cea a "fierului". Ei nu găsesc niciodată soluţii, ci numai antinomii şi paradoxuri. Cel mai bine cunoscut este paradoxul valorii, care a subminat până şi opera economiştilor clasici. Praxeologia pune întrebarea: Ce se întâmplă când omul acţionează? Ce înseamnă afirmaţia că un individ acţionează acum şi aici, atunci şi acolo, la orice moment şi în orice loc? Ce se întâmplă dacă el alege un lucru şi lasă de o parte altul? Actul de a alege reprezintă întotdeauna o decizie, o opţiune între diversele posibilităţi accesibile individului care efectuează alegerea. Omul nu alege niciodată între virtute şi viciu, ci numai între două moduri de acţiune, pe care noi le numim, dintr-un punct de vedere pe care l-am adoptat, virtuoase sau vicioase. Un om nu alege niciodată între "aur" şi "fier" în general ci, întotdeauna, numai între o anumită cantitate de aur şi o anumită cantitate de fier. Fiecare acţiune specifică este strict limitată în consecinţele sale imediate. Dacă dorim să ajungem la concluzii corecte, trebuie să cercetăm înainte de orice aceste

limitări. Viaţă umană este o secvenţă neîntreruptă de acţiuni individuale . Dar acţiunea individuală nu este nicidecum izolată. Ea reprezintă o verigă intr-un lanţ de acţiuni care, împreună, alcătuiesc o acţiune pe un nivel superior, îndreptată către un ţel mai îndepărtat. Fiecare acţiune are două aspecte. Pe de o parte, ea este o acţiune parţială, încadrată de o acţiune care ţinteşte mai departe, executarea unei fracţiuni din ţelurile stabilite în perspectiva unei acţiuni cu bătaie mai lungă. Pe de altă parte, în raport cu acţiunile urmărite prin executarea propriilor sale părţi, ea reprezintă în sine un întreg. În funcţie de amploarea proiectului căruia i se consacră omul care acţionează în momentul respectiv va fi pusă în relief acţiunea cu bătaie mai lungă, sau doar o acţiune parţială, îndreptată spre un scop mai imediat. Nu este necesar ca praxeologia să pună întrebări de tipul celor pe care le pune psihologia structurală (*Gestaltpsychologie*). Calea către realizarea unor lucruri mari trebuie să treacă prin realizarea unor obiective parţiale. O catedrală este altceva decât o grămadă de pietre potrivite laolaltă. Dar singurul procedeu pentru construirea unei catedrale este de a aşeza o piatră peste alta. Pentru arhitect obiectivul principal este întregul proiect. Pentru meşterul zidar, el este peretele luat separat, iar pentru ajutorul acestuia, fiecare piatră luată în parte. Ceea ce contează pentru praxeologie este faptul că [p.46] singura metodă de a realiza proiecte mai ambiţioase este de a clădi pas cu pas, parte cu parte, pornind de la fundamente.

6. Trăsăturile individuale şi trăsăturile schimbătoare ale acţiunii umane

Conţinutul acţiunii umane, i.e. ţelurile urmărite şi mijloacele alese şi întrebuinţate pentru atingerea acestor ţeluri, este determinat de însuşirile personale ale fiecărui om care acţionează. Fiecare individ este produsul unei lungi descendenţe zoologice evolutive, care i-a conturat moştenirea fiziologică. El se naşte ca urmaş şi ca moştenitor al înaintaşilor săi, iar patrimoniul său biologic este precipitatul şi sedimentul tuturor împrejurărilor la care au fost supuşi strămoşii săi. Când se naşte, el nu pătrunde pur şi simplu în lume, la modul general, ci într-un mediu anume. Calităţile biologice înnăscute şi moştenite, precum şi toate amprentele pe care le pune viaţa pe un om, îl fac să fie ceea ce este în fiecare moment al peregrinajului său. Ele sunt soarta şi destinul său. Voinţa sa nu este “liberă”, în sensul metafizic al termenului. Ea este determinată de acest fundal şi de toate influenţele cărora el însuşi şi înaintaşii săi le-au fost supuşi. Moştenirea şi mediul orientează acţiunile omului. Ele îi sugerează atât scopuri cât şi mijloace. El nu trăieşte doar ca om *in absracto*; el trăieşte ca fiu al familiei sale, al rasei sale, al poporului său şi al epocii sale, ca cetăţean al ţării sale, ca membru al unui anumit grup social, ca practicant al unei anumite vocaţii, ca adept al unor anumite idei religioase, metafizice, filozofice şi politice, ca parte implicată în diverse feude şi controverse. Ideile şi criteriile sale valorice nu şi le creează el însuşi, ci le adoptă de la alţi oameni. Ideologia sa este cea pe care i-o impune mediul. Foarte puţini sunt oamenii care au darul de a gândi idei noi şi originale şi de a schimba corpul tradiţional de crezuri şi doctrine. Omul de rând nu se lansează în speculaţii despre marile probleme. Cu privire la

acestea el se bizuie pe autoritatea altora, se comportă “aşa cum trebuie să se poarte un om cum se cade”, este ca o oaie în turmă. Tocmai această inerţie intelectuală este cea care-l defineşte pe om ca om de rând. Însă şi omul de rând trebuie să aleagă. El alege să adopte modele tradiţionale, sau modele adoptate de alţii, fiindcă este convins că acest procedeu este cel mai adecvat pentru a-i asigura propria sa bunăstare; şi el este gata să-şi schimbe ideologia şi, în consecinţă, modul de acţiune, oridecâteori devine convins că aceasta ar servi mai bine propriilor sale interese. Cea mai mare parte a comportamentului cotidian al omului ţine pur şi simplu de rutină. El execută [p.47] anumite acte fătă a le acorda o atenţie deosebită. El face multe lucruri deoarece a fost învăţat în copilărie să le facă, deoarece alte persoane se comportă în mod similar şi deoarece aşa este obiceiul în mediul în care trăieşte. El dobândeşte obiceiuri şi deprinde reacţii automate. Dar el se lasă în seama acestor obiceiuri numai pentru că le agreează efectele. Îndată ce descoperă că urmând calea obişnuită ar putea să dăuneze atingerii unor ţeluri pe care le consideră mai dezirabile, el îşi modifică atitudinea. Un om crescut într-o regiune în care apa este curată dobândeşte obiceiul de a bea apă, de a se spăla şi de a se îmbăia fără a-şi lua precauţii. Când se mută într-un loc unde apa este poluată cu germeni dăunători sănătăţii, el va da cea mai mare atenţie unor proceduri la care nici nu se gândea înainte. El se va supraveghea permanent pe sine, pentru a nu-şi face singur rău, lăsându-se necugetat în seama rutinei tradiţionale şi a reacţiilor sale automate. Faptul că o acţiune se încadrează în mersul obişnuit al lucrurilor, fiind executată, cum s-ar spune, spontan, nu înseamnă că ea nu se datorează unei voliţiuni conştiente şi unei alegeri deliberate. A te lăsa în seama unei rutine care ar putea fi schimbată este o acţiune. Praxeologia nu se preocupă de conţinutul schimbător al acţiunii, ci cu forma ei pură şi cu structura ei categorială. Studiul trăsăturilor accidentale şi locale ale acţiunii umane este sarcina istoriei.

7. Domeniul şi metoda specifice istoriei

Studiul tuturor datelor factuale privitoare la acţiunea umană constituie domeniul istoriei. Istoricul adună şi filtrează critic toate documentele disponibile. Pe baza acestor materiale îşi abordează el sarcina sa specifică. S-a spus că sarcina istoriei este de a arăta cum s-au petrecut efectiv evenimentele, fără a impune presupoziţii şi judecăţi de valoare (aşadar rămânând *wertfrei*, i.e., neutră cu privire la toate judecăţile de valoare). Relatarea istoricului ar trebui să fie o imagine fidelă a trecutului, o fotografie intelectuală, cum s-ar spune, care să furnizeze descrierea completă şi nepărtinitoare a tuturor faptelor. Ea ar trebui să reproducă, pentru ochiul nostru intelectual, întregul trecut, cu toate particularităţile sale. Desigur, o autentică reproducere a trecutului ar necesita o duplicare ce nu este omeneşte posibilă. Istoria nu este o reproducere intelectuală, ci o reprezentare condensată a trecutului în termeni conceptuali. Istoricul nu lasă evenimentele să vorbească pur şi simplu singure. El le ordonează din perspectiva ideilor subiacente alcătuirii noţiunilor generale pe care le întrebuinţează în prezentarea lor. El nu relatează faptele aşa cum s-au produs,

ci numai faptele *relevante*. El nu abordează [p.48] documentele fără a face presupoziţii, ci echipat cu întregul aparat al cunoaşterii ştiinţifice din epoca sa, i.e., cu toate învăţăturile logicii contemporane, matematicii, praxeologiei şi ale ştiinţelor naturale. Este evident că istoricul nu trebuie să se lase influenţat de nici un fel de prejudecăţi şi idei partizane. Acei scriitori care consideră ideile istorice un arsenal de arme, destinat perpetuării feudelor lor partizane, nu sunt istorici, ci propagandişti şi apologeţi. Ei nu urmăresc să dobândească cunoaştere, ci să justifice programul partidului lor. Ei luptă pentru dogmele unei doctrine metafizice, religioase, naţionale, politice sau sociale. Uzurpând numele istoriei pentru scrierile lor, ei o întrebuinţează ca pe un paravan, pentru a-i induce în eroare pe cei creduli. Istoricul trebuie să urmărească înainte de orice cunoaşterea. El trebuie să se elibereze de orice parţialitate. În sensul acesta, el trebuie să fie neutru cu privire la orice judecăţi de valoare. Postulatul acesta de *Wertfreiheit* poate fi cu uşurinţa satisfăcut în sfera ştiinţelor aprioriste – logică, matematici şi praxeologie – şi în cea a ştiinţelor naturale experimentale. Nu este dificil, din punct de vedere logic, să trasăm o linie clara de demarcaţie între abordarea ştiinţifică, lipsită de prejudecăţi, a acestor discipline şi cea distorsionată de superstiţii, idei preconcepute şi pasiuni. În domeniul istoriei este mult mai dificil să satisfacem cerinţele neutralităţii valorice, deoarece obiectul de studiu al istoriei, conţinutul concret, accidental şi local al acţiunii umane, este constituit din judecăţi de valoare şi din proiecţiile lor asupra realităţii schimbătoare. La fiecare pas al activităţilor sale istoricul se confruntă cu judecăţi de valoare. Judecăţile de valoare ale oamenilor ale căror acţiuni le relatează alcătuiesc substratul investigaţiilor sale. S-a spus că istoricul însuşi nu poate evita judecăţile de valoare. Nici un istoric – nici măcar cronicarul naiv sau reporterul de ziar, nu înregistrează faptele aşa cum se petrec ele. Istoricul trebuie să discrimineze, să selecteze anumite evenimente pe care le consideră demne de a fi reţinute şi peste altele să treacă în tăcere. Această alegere, se spune, implică deja o judecată de valoare. Ea este în mod necesar condiţionată de viziunea istoricului asupra lumii şi, în acest sens, nu este imparţială, ci rezultată din idei preconcepute. Istoria nu poate fi nicicând altceva decât o distorsiune a faptelor; ea nu poate fi niciodată cu adevărat ştiinţifică, adică neutră din punct de vedere valoric şi îndreptată numai spre descoperirea adevărului. Este, desigur, incontestabil că discreţia de care dispune istoricul în selectarea faptelor se poate preta la abuzuri. Este posibil şi chiar se întâmplă ca alegerea istoricului să se ghideze după criterii partizane. Însă problemele care se ridică sunt cu mult mai complexe decât ne poate lăsa să credem această doctrină populară. Soluţia lor trebuie căutată în [p.49] direcţia unei cercetări mult mai riguroase a metodelor istoriei. Când abordează o problemă istorică, istoricul întrebuinţează întreaga cunoaştere furnizată de logică, matematică, ştiinţele naturale şi, îndeosebi, de praxeologie. Însă instrumentele mentale furnizate de aceste discipline non-istorice nu sunt suficiente pentru ducerea sarcinii sale la bun sfârşit. Ele reprezintă pentru el auxiliare indispensabile dar, prin ele însele, nu-i pot furniza un răspuns la întrebările pe care este chemat să le

elucideze. Cursul istoriei este determinat de acţiunile indivizilor şi de efectele acestor acţiuni. Acţiunile sunt determinate de judecăţile de valoare ale indivizilor care acţionează, i. e. de ţelurile pe care doresc ei să le atingă şi de mijloacele pe care le întrebuinţează pentru atingerea acestor ţeluri. Alegerea mijloacelor rezultă din întregul corp de cunoştinţe tehnologice ale individului care acţionează. De multe ori este posibil să apreciem efectele mijloacelor întrebuinţate din perspectiva praxeologiei sau a ştiinţelor naturale. Însă rămân foarte multe lucruri pentru a căror elucidare nu dispunem de nici un astfel de sprijin. Sarcina specifică a istoriei, pentru a cărei îndeplinire istoria întrebuinţează o metodă specifică, este studiul acestor judecăţi de valoare şi al efectelor acţiunilor, în măsura în care nu pot fi analizate cu ajutorul mijloacelor furnizate de toate celelalte ramuri ale cunoaşterii. Sarcina specifică a istoricului este întotdeauna de a interpreta lucrurile aşa cum s-au petrecut ele. Însă el nu poate rezolva această problemă făcând apel doar la teoremele furnizate de toate celelalte ştiinţe. La capătul fiecăreia dintre problemele sale rămâne întotdeauna ceva ce se împotriveşte elucidării cu ajutorul învăţăturilor acestea, provenite din alte ştiinţe. Acestea sunt caracteristicile unice şi individuale ale fiecărui eveniment, care sunt studiate cu mijloacele *înţelegerii*. Unicitatea sau individualitatea care continuă să existe la originea fiecărui fapt istoric, după ce toate mijloacele de interpretare furnizate de logică, matematică, praxeologie şi ştiinţele naturale au fost epuizate, reprezintă o dată ultimă. Dar, în vreme ce ştiinţele naturale nu pot spune nimic despre datele lor ultime, cu excepţia faptului că le numesc astfel, istoria poate încerca să facă inteligibile datele ei ultime. Deşi este cu neputinţă să le reducă la cauzele lor – ele n-ar mai fi date ultime dacă aceasta ar fi posibil – istoricul le poate înţelege, deoarece este el însuşi o fiinţă umană. În filozofia lui Bergson această înţelegere se numeşte intuiţie şi reprezintă “la sympathie par laquelle on se transporte à l’intérieur d’un objet pour coïncider avec ce qu’il a d’unique et par coséquent d’inexprimable”. [15] Epistemologia germană numeşte acest act *das spezifische Verstehen der* [p.50] *Geistes-wissenschaften*, sau pur şi simplu *Verstehen*. Este vorba despre metoda pe care o întrebuinţează întotdeauna toţi istoricii şi toţi ceilalţi oameni, când comentează evenimentele umane din trecut şi anticipează evenimente viitoare. Descoperirea şi delimitarea actului de înţelegere a fost una dintre contribuţiile cele mai importante ale epistemologiei moderne. Nu este vorba, desigur, nici de un proiect al unei noi ştiinţe care încă nu există şi trebuie întemeiată, nici de recomandarea unei noi metode de abordare pentru vreuna din ştiinţele deja existente. Înţelegerea nu trebuie confundată cu aprobarea, fie aceasta şi condiţionată şi circumstanţială. Istoricul, etnologul şi psihologul înregistrează acţiuni pur şi simplu respingătoare şi dezgustătoare pentru sentimentele lor; ei le înţeleg numai ca acţiuni, i. e., stabilesc ţelurile lor subiacente şi metodele tehnologice şi praxeologice întrebuinţate pe parcursul executării lor. A înţelege un caz individual nu înseamnă a-l justifica sau a-l scuza. De asemenea, înţelegerea nu trebuie confundată nici cu actul aprecierii estetice a unui fenomen. Empatia (*Einfühlung*) şi înţelegerea sunt două

atitudini radical diferite. Este altceva, pe de o parte, să înţelegem o lucrare de artă din punct de vedere istoric, să-i stabilim locul, semnificaţia şi importanţa în fluxul evenimentelor şi, pe de altă parte, să o apreciem emoţional, ca pe o operă de artă. Putem privi o catedrală cu ochii istoricului. Dar putem privi aceeaşi catedrală fie ca admiratorul entuziast, fie ca turistul indiferent şi neimplicat. Aceleaşi persoane sunt capabile de ambele reacţii, i.e., de apreciere estetică şi de cuprindere ştiinţifică mijlocită de înţelegere. Prin înţelegere se stabileşte faptul că un individ sau un grup de indivizi s-au angajat într-o anumită acţiune, rezultată din anumite judecăţi de valoare şi alegeri şi îndreptată spre anumite ţeluri, şi că ei au întrebuinţat pentru atingerea acestor ţeluri anumite mijloace sugerate de anumite doctrine tehnologice, terapeutice şi praxeologice. Se încearcă, în plus, o apreciere a efectelor şi a intensităţii efectelor provocate de o acţiune; se urmăreşte ca fiecărei acţiuni să i se atribuie relevanţa ei, i.e., impactul ei asupra desfăşurării evenimentelor. Obiectivul înţelegerii este cuprinderea mentală a fenomenelor care nu pot fi în întregime elucidate de logică, matematică, praxeologie şi ştiinţele naturale, în măsura în care ele nu pot fi lămurite de ansamblul acestor ştiinţe. Înţelegerea nu trebuie niciodată să contrazică învăţăturile acestor ramuri diferite ale cunoaşterii. [16] Existenţa reală şi corporală a [p.51] diavolului este atestată de nenumărate documente istorice, care sunt mai degrabă demne de încredere în toate celelalte privinţe. Numeroase tribunale au stabilit, în cursul unor procese legale desfăşurate după cuviinţă, pe baza mărturiilor martorilor şi a confesiunilor acuzaţilor, că diavolul a întreţinut legături carnale cu anumite vrăjitoare. Cu toate acestea, nici un apel la înţelegere n-ar putea justifica tentativa unui istoric de a susţine că diavolul există într-adevăr şi că el se amestecă în evenimentele umane, altfel decât în viziunile minţilor exaltate. Deşi lucrul acesta este în general recunoscut cu privire la ştiinţele naturale, există unii istorici care adoptă o altă atitudine în ce priveşte teoria economică. Ei încearcă să contrapună teoremelor acestora din urmă invocarea unor documente care ar dovedi, chipurile, lucruri incompatibile cu aceste teoreme. Ei nu realizează faptul că fenomenele complexe nici nu dovedesc nici nu infirmă vreo teoremă şi, de aceea, nu pot sta mărturie împotriva nici unei afirmaţii teoretice. Istoria economică nu este posibilă decât datorită faptului că există o teorie economică, în măsură să arunce o lumină asupra acţiunilor economice. Dacă n-ar exista o asemenea teorie, relatările privitoare la faptele economice n-ar fi decât o colecţie de date disparate, pasibile de orice interpretare arbitrară.

8. Concepţie şi înţelegere

Sarcina ştiinţelor acţiunii umane este comprehensiunea semnificaţiei şi relevanţei acesteia. În acest scop, ele întrebuinţează două procedee epistemologice diferite: concepţia şi înţelegerea. Concepţia este instrumentul mental al praxeologiei; înţelegerea este instrumentul mental specific al istoriei. Cunoaşterea praxeologică este o cunoaştere conceptuală. Ea se referă la ceea ce este necesar în acţiunea umană. Este o cunoaştere a universaliilor şi a categoriilor. Cunoaşterea istorică se referă la ceea ce este unic şi

individual în fiecare eveniment sau clasă de evenimente. Ea începe prin a analiza fiecare obiect al studiilor sale cu ajutorul instrumentelor mentale furnizate de toate celelalte ştiinţe. Odată depăşit acest stadiu preliminar, ea se confrunta cu propria sa problemă specifică: elucidarea trăsăturilor unice şi individuale ale împrejurării cu mijloacele înţelegerii. După cum am spus mai sus, s-a afirmat că istoria nu poate fi nicicând ştiinţifică, deoarece înţelegerea istoriei depinde de judecăţile subiective de valoare ale istoricului. Înţelegerea, se afirmă, nu este decât un eufemism pentru arbitrar. Scrierile istoricilor sunt, fără excepţie, parţiale şi părtinitoare; ei nu relatează fapte, ci le distorsionează. [p.52] Este, desigur, adevărat că există cărţi de istorie scrise din diverse puncte de vedere. Există istorii ale reformei scrise din punct de vedere catolic şi altele scrise din punctul de vedere protestant. Există istorii "proletare" şi istorii "burgheze", istorici tory şi istorici whig; fiecare naţiune, partid şi grup lingvistic are proprii săi istorici şi propriile sale idei cu privire la istorie. Dar problemele pe care le ridică aceste diferenţe de interpretare nu trebuie confundate cu distorsiunea deliberată a faptelor de către propagandişti şi apologeţi care se dau drept istorici. Faptele care pot fi stabilite în mod indubitabil pe baza materialului furnizat de sursele disponibile trebuie consemnate. Aceasta este sarcina preliminară a istoricului şi ea nu ţine de domeniul înţelegerii. Este o sarcină care trebuie îndeplinită făcând apel la instrumentele furnizate de toate ştiinţele nonistorice. Fenomenele sunt consemnate în urma cercetării critice atente a documentelor disponibile. În măsura în care teoriile nonistorice pe care-şi întemeiază istoricul cercetarea critică a izvoarelor sunt suficient de credibile şi de sigure, nu poate exista nici un dezacord arbitrar cu privire la înregistrarea fenomenelor ca atare. Ceea ce afirmă istoricul este fie corect, fie contrar faptelor, fie dovedit, fie infirmat de documentele disponibile, fie vag, deoarece izvoarele nu ne furnizează informaţii suficiente. Experţii pot fi în dezacord, dar numai în limitele unei interpretări rezonabile a probelor existente. Discuţiile lor nu permit nici un fel de afirmaţii arbitrare. Pe de altă parte, istoricii sunt foarte adesea în dezacord cu privire la învăţăturile ştiinţelor nonistorice. De aici pot apărea, desigur, controverse privitoare la cercetarea critică a documentelor şi la concluziile care trebuie trase din ele. Se nasc conflicte insolubile. Însă cauza lor nu este o atitudine arbitrară faţă de fenomenul istoric concret. Ele provin din controversele nerezolvate privitoare la ştiinţele nonistorice. Un istoric chinez din antichitate putea să relateze cum păcatul împăratului a atras după sine o secetă catastrofală şi cum ploaia a reînceput să cadă când stăpânul şi-a ispăşit păcatul. Nici un istoric contemporan n-ar accepta o asemenea relatare. Doctrina meteorologică presupusă de ea contravine fundamentelor necontestate ale ştiinţelor naturale actuale. Dar în privinţa multor chestiuni teologice, biologice şi economice nu există o asemenea unanimitate. De aceea, istoricii nu cad de acord. Un adept al doctrinei rasiale a arianismului nordic va respinge orice relatare privitoare la realizările intelectuale şi morale ale raselor "inferioare", socotind-o fabuloasă şi de-a dreptul incredibilă. El va reacţiona la [p.53] asemenea relatări aşa cum reacţionează toţi istoricii

moderni la istoria chinezească de mai sus. Între persoanele care consideră că evangheliile reprezintă cuvântul divin şi cele în ochii cărora acestea nu sunt decât documente de provenienţă umană nu se poate ajunge la nici un acord cu privire la vreun fenomen din istoria creştinătăţii. Istoricii catolici şi protestanţi sunt în dezacord cu privire la multe chestiuni factuale deoarece pornesc de la idei teologice diferite. Un mercantilist sau un neomercantilist va fi în mod necesar în dezacord cu un economist. O relatare a istoriei monetare germane din perioada 1914-1923 este condiţionată de doctrinele monetare ale autorului. Evenimentele Revoluţiei Franceze sunt prezentate în maniere întru totul diferite de cei care cred în drepturile sacre ale regelui miruit şi de adepţii altor idei. Dezacordurile istoricilor legate de asemenea chestiuni nu privesc calitatea lor de istorici, ci felul cum aplică ei ştiinţele nonistorice la obiectul de studiu al istoriei. Dezacordul lor este de aceeaşi natură cu cel referitor la miracolele de la Lourdes, existent între medicii agnostici şi membrii comitetului medical de consemnare a acestor miracole. Numai aceia care cred că faptele îşi scriu propria lor poveste pe *tabula rasa* a minţii umane îi învinuiesc pe istorici pentru asemenea divergenţe de opinii. Ei nu realizează că istoria nu poate fi nicicând studiată fără presupoziţii şi că disensiunile privitoare la presupoziţii, i.e. întregul conţinut al ramurilor nonistorice ale cunoaşterii, trebuie să afecteze stabilirea faptelor istorice. Aceleaşi presupoziţii determină de asemenea şi decizia istoricului în privinţa selecţiei faptelor care urmează a fi menţionate şi a celor care urmează a fi omise, fiind socotite irelevante. În cercetarea cauzelor pentru care o vacă nu dă lapte, un veterinar modern va ignora complet orice relatări privitoare la ochiul rău al unei vrăjitoare; vederile sale ar fi putut fi diferite cu trei sute de ani în urmă. Tot astfel, istoricul reţine din multitudinea evenimentelor petrecute înaintea faptului de care se ocupă, pe acelea care ar fi putut contribui la apariţia – sau amânarea – lui şi le ignoră pe cele care, în lumina cunoştinţelor sale asupra ştiinţelor nonistorice, nu l-ar fi putut influenţa. În consecinţă, modificările survenite în rezultatele ştiinţelor nonistorice atrag cu necesitate după ele rescrierea istoriei. Fiecare generaţie trebuie să reia din nou aceleaşi probleme istorice, deoarece ele i se prezintă într-o lumină diferită. Viziunea teologică asupra lumii din vremurile mai îndepărtate ducea la o abordare a istoriei diferită de cea la care duc teoremele ştiinţelor naturale moderne. Economia subiectivistă produce lucrări de istorie foarte diferite [p.54] de cele bazate pe doctrinele mercantiliste. În măsura în care divergenţele din lucrările istoricilor provin din aceste dezacorduri, ele nu sunt un rezultat al pretinsei inexactităţi şi precarităţi a ştiinţelor istorice. Dimpotrivă, ele sunt rezultatul lipsei de unanimitate din domeniul acelor ştiinţe distincte de istorie, numite îndeobşte certe şi exacte. Pentru a evita orice posibilă neînţelegere este bine să insistăm asupra câtorva observaţii suplimentare. Divergenţele discutate mai sus nu trebuie confundate:

1. Cu distorsiunile deliberate ale faptelor, făcute din rea intenţie.
2. Cu tentativele de justificare sau de condamnare a acţiunilor din punct de vedere legal sau moral.

3. Cu inserţiile pur ocazionale ale unor observaţii ce exprimă judecăţi de valoare în cadrul unei reprezentări strict obiective a stării de lucruri. Un tratat de bacteriologie nu pierde din obiectivitate dacă autorul său, acceptând punctul de vedere uman, consideră prezervarea vieţii umane ca fiind un ţel ultim şi, adoptând acest criteriu, etichetează drept bune metodele de combatere a germenilor şi drept rele pe cele care nu dau rezultate. Dacă o asemenea carte ar fi scrisă de un germen, el ar inversa aceste judecăţi, dar conţinutul material al cărţii nu ar diferi de cel al bacteriologului uman. Tot astfel, un istoric european care se ocupă cu invaziile mongole din secolul al treisprezecelea poate vorbi despre evenimente “favorabile" sau "defavorabile” deoarece adoptă punctul de vedere al apărătorilor europeni ai civilizaţiei occidentale. Dar aprobarea de către el a criteriului valoric al uneia din părţile implicate nu afectează în mod necesar conţinutul material al studiului. Acesta poate fi – din punctul de vedere al cunoaşterii contemporane – absolut obiectiv. Un istoric mongol l-ar putea adopta în întregime, excepţie făcând numai asemenea observaţii ocazionale.
4. Cu reprezentarea acţiunilor uneia din părţile implicate în acţiuni diplomatice sau militare. Confruntarea grupurilor aflate în conflict poate fi analizată din punctul de vedere al ideilor, motivaţiilor şi scopurilor care animă actele fiecăreia dintre părţi. Pentru a dobândi o înţelegere completă asupra evenimentelor este necesar să se ţină seama de faptele ambelor părţi. Urmările sunt rezultatul interacţiunii amândurora. Dar, pentru a le înţelege acţiunile istoricul trebuie să privească lucrurile aşa cum le-au apărut ele oamenilor care au acţionat la momentul critic, nu numai cum le vedem noi acum, din punctul de vedere al cunoaşterii noastre actuale. Istoria politicilor adoptate de Lincoln în perioada săptămânilor şi lunilor care au precedat izbucnirea Războiului civil este, desigur, incompletă. Indiferent dacă istoricul simpatizează cu unioniştii sau cu confederaţii, sau dacă este [p.55] absolut neutru, el poate analiza în mod obiectiv politicile lui Lincoln din primăvara lui 1861. O astfel de investigaţie reprezintă un preambul indispensabil pentru a răspunde la întrebarea mai cuprinzătoare care este cum a izbucnit Războiul Civil.
În fine, după ce am lămurit aceste chestiuni, este acum posibil să abordăm problema centrală: Există vreun element subiectiv în actul înţelegerii istorice? Iar în caz afirmativ, cum afectează el rezultatele studiilor istorice? În măsura în care sarcina înţelegerii este de a stabili faptele că oamenii au fost motivaţi de anumite judecăţi de valoare şi că ei au urmărit anumite scopuri, nu poate exista nici un fel de neînţelegere printre istorici, i.e., printre persoanele care urmăresc cunoaşterea evenimentelor din trecut. Poate exista incertitudine determinată de insuficienţa informaţiei furnizate de izvoarele disponibile. Însă lucrul acesta nu are nimic de a face cu înţelegerea. El se referă la sarcinile preliminare de care trebuie să se achite istoricul. Dar înţelegerea mai are o sarcină de îndeplinit: aceea de a estima efectele şi intensitatea efectelor provocate de o anumită acţiune. Ea trebuie să stabilească relevanţa fiecărei motivaţii şi a fiecărei acţiuni. Ne confruntăm aici cu una din principalele

diferenţe existente între fizică şi chimie, pe de o parte, şi ştiinţele acţiunii umane, pe de alta. În domeniul evenimentelor fizice şi chimice există (sau, cel puţin, se admite în general că există) relaţii constante între magnitudini, iar omul e capabil să descopere aceste constante, cu un grad rezonabil de acurateţe, efectuând experimente de laborator. În sfera acţiunii umane nu există nici un fel de relaţii constante ca acestea, în afara tehnologiei fizice şi chimice şi a terapeuticii. Pentru câtva timp, economiştii au crezut că descoperiseră o asemenea relaţie constantă, care să exprime efectele unei schimbări a cantităţii de monedă asupra preţurilor mărfurilor. Se afirma că o creştere sau o scădere a cantităţii de monedă aflată în circulaţie trebuie să ducă la modificări proporţionale ale preţurilor mărfurilor. Economia modernă a demonstrat limpede şi incontestabil caracterul eronat al acestei aserţiuni. [17] Economiştii care doreau să înlocuiască "economia calitativă" cu ceea ce numeau ei o "economie cantitativă" comiteau o eroare gravă. În domeniul teoriei economice nu există relaţii constante şi, de aceea, nu este posibilă efectuarea de măsurători. Dacă un statistician constată că o creştere de 10% a ofertei de cartofi în Atlantis, la un moment dat, a fost urmată de o scădere de 8% a preţului la cartofi, el nu a demonstrat nimic privitor la ceea ce s-a întâmplat, sau ar putea să se întâmple, în urma unei schimbări a ofertei de cartofi în altă ţară sau în alt moment. El nu a măsurat [p.56] "elasticitatea cererii" la cartofi, ci a stabilit un fapt istoric unic şi individual. Nici o persoană inteligentă nu se poate îndoi de faptul că felul de a se purta al oamenilor în ce priveşte cartofii, sau orice altă marfă, este schimbător. Diverşi indivizi preţuiesc diferit aceleaşi lucruri, iar evaluările aceloraşi indivizi se modifică odată cu schimbarea împrejurărilor. [18] În afara domeniului istoriei economice nimeni nu s-a aventurat vreodată să susţină că în istoria umană se manifestă relaţii constante. Este drept că în cursul conflictelor armate din trecut, care i-au opus pe europeni popoarelor înapoiate de alte rase, un soldat european putea înfrunta de regulă mai mulţi luptători aborigeni. Dar nimeni n-a fost vreodată suficient de necugetat pentru a "măsura" magnitudinea superiorităţii europene. Impracticabilitatea măsurării nu se datorează absenţei procedeelor tehnice necesare pentru efectuarea măsurătorii, ci absenţei unor relaţii constante. Dacă n-ar fi vorba decât de insuficienţe tehnice, ar fi posibile estimări aproximative, în anumite cazuri cel puţin. Dar problema principală este că nu există relaţii constante. Contrar afirmaţiei repetate fără încetare de pozitiviştii ignoranţi, teoria economică nu este înapoiată fiindcă nu este "cantitativă". Ea nu este cantitativă şi nu efectuează măsurători deoarece nu există constante. Cifrele statistice privitoare la evenimentele economice sunt date istorice. Ele ne comunică ce s-a întâmplat într-o împrejurare istorică irepetabilă. Evenimentele fizice pot fi interpretate pe baza cunoaşterii noastre referitoare la relaţiile constante, dobândite experimental. Evenimentele istorice nu se pretează la o astfel de interpretare. Istoricul poate enumera toţi factorii care au contribuit la producerea unui anumit efect cunoscut şi toţi factorii care au lucrat împotriva celor dintâi şi care ar fi putut determina întârzierea şi diminuarea efectului final. Dar el nu

poate coordona decât prin înţelegere diverşii factori cauzali, pentru a-i pune într-un raport cantitativ cu efectele produse. El nu poate atribui fiecăruia din cei *n* factori rolul lor în producerea efectului *P*, decât apelând la înţelegere. Înţelegerea este, aşa zicând, echivalentul în domeniul istoriei al analizelor cantitative şi al măsurătorilor. Tehnologia ne poate comunica ce grosime trebuie să aibă o placă de oţel pentru a nu fi străpunsă de un glonţ tras cu o puşcă Winchester de la o distanţă de 300 de yarzi. Ea ne poate, astfel, răspunde la întrebarea de ce a fost sau nu a fost rănit de glonţ un om adăpostit îndărătul unei plăci de oţel de o grosime dată. Istoria este neputincioasă să explice cu acelaşi grad de certitudine de ce s-a produs o creştere de 10% a preţului la lapte sau [p.57] de ce preşedintele Roosevelt l-a înfrânt pe guvernatorul Dewey în alegerile din 1944, sau de ce a fost guvernată Franţa între 1870 şi 1940 după o constituţie democratică. Asemenea chestiuni nu se pretează la nici un alt fel de abordare în afara celei bazate pe înţelegere. Înţelegerea urmăreşte să-i atribuie fiecărui factor istoric relevanţa sa. Nu există loc pentru arbitrar sau capricii în exerciţiul înţelegerii. Libertatea istoricului este limitată de strădania lui de a furniza o explicaţie satisfăcătoare realităţii. Steaua sa călăuzitoare trebuie să fie căutarea adevărului. Dar în procesul înţelegerii este inevitabil implicat un element de subiectivitate. Înţelegerea istoricului este întotdeauna marcată de amprenta personalităţii sale. Ea reflectă modul de a gândi al autorului. Ştiinţele *a priori* – logica, matematica şi praxeologia – urmăresc dobândirea de cunoaştere necondiţionat validă, pentru toate fiinţele înzestrate cu structura logică a minţii umane. Ştiinţele naturale urmăresc dobândirea unei cunoaşteri valide pentru toate fiinţele înzestrate nu numai cu facultatea raţiunii umane, ci şi cu simţurile umane. Uniformitatea logicii şi a senzaţiilor umane este cea care asigură acestei ramuri ale cunoaşterii caracterul lor de validitate universală. Acesta este în orice caz, principiul călăuzitor al studiilor efectuate de fizicieni. Ei au început să întrevadă limitele demersurilor lor numai în anii din urmă, când, abandonând pretenţiile excesive ale înaintaşilor lor, fizicienii au descoperit “principiul de incertitudine.” Astăzi, ei realizează faptul că există inobservabile a căror inobservabilitate este o chestiune de principiu epistemologic. [19] Înţelegerea istorică nu poate furniza niciodată rezultate care să trebuiască acceptate de către toţi oamenii. Doi istorici care sunt întru totul de acord asupra învăţăturilor ştiinţelor nonistorice şi asupra faptelor, în măsura în care acestea pot fi stabilite fără a apela la înţelegerea relevanţei lor, pot fi în dezacord cu privire la înţelegerea acestor fapte proprie fiecăruia. Ei pot fi întru totul de acord în stabilirea faptului că *a*, *b* şi *c* sunt cauzele care au contribuit împreună la producerea efectului *P*; totuşi, între ei pot subzista dezacorduri importante cu privire la relevanţa contribuţiilor specifice ale lui *a*, *b* şi *c* la producerea efectului final. În măsura în care înţelegerea urmăreşte să atribuie fiecărui factor relevanţa sa, ea este influenţabilă de judecăţi subiective. Desigur, acestea nu sunt judecăţi de valoare, ele neexprimând preferinţele istoricului. Acestea sunt judecăţi de relevanţă. [20] [p.58] Între istorici pot exista dezacorduri din diverse motive. Ei pot adopta puncte de

vedere diferite cu privire la rezultatul ştiinţelor nonistorice; îşi pot întemeia raţionamentele pe o familiaritate mai mult sau mai puţin completă cu faptele; pot înţelege în mod diferit motivele şi ţelurile oamenilor care au acţionat, precum şi mijloacele întrebuinţate de aceştia. Toate aceste divergenţe sunt susceptibile de a fi eliminate prin argumente "obiective". Dar, în măsura în care istoricii nu sunt de acord în privinţa judecăţilor de relevanţă, este imposibil de găsit o soluţie pe care orice om aflat în deplinătatea facultăţilor mentale să fie nevoit să o accepte. Între metodele intelectuale întrebuinţate de ştiinţe şi cele utilizate de omul de rând, în raţionamentele sale mundane cotidiene, nu există o diferenţa de natură. Omul de ştiinţă şi nespecialistul întrebuinţează aceleaşi instrumente; numai că cel dintâi le întrebuinţează cu mai multă pricepere şi precauţie. Înţelegerea nu este un privilegiu al istoricului. Ea este o îndeletnicire a tuturor. Când urmăreşte condiţiile mediului său, oricine se comportă ca un istoric. Cu toţii întrebuinţăm înţelegerea atunci când ne confruntăm cu incertitudinea evenimentelor viitoare, la care trebuie să ne adaptăm propriile acţiuni. Demersul intelectual caracteristic speculatorului constă într-o înţelegere a relevanţei diverşilor factori care determină evenimentele viitoare; şi – să accentuăm încă din stadiul acesta timpuriu al investigaţiilor noastre – acţiunea ţinteşte întotdeauna, în mod necesar, către viitor şi către condiţii care sunt de aceea incerte, ea fiind astfel întotdeauna o speculaţie. Omul care acţionează priveşte, aşa-zicând, cu ochii istoricului în viitor.

Istorie naturală şi istorie umană

Cosmogonia, geologia şi istoria transformărilor biologice sunt discipline istorice, care se ocupă de evenimentele unice din trecut. Totuşi, ele operează exclusiv cu metodele epistemologice ale ştiinţelor naturale şi nu sunt silite să apeleze la înţelegere. Uneori trebuie să recurgă la estimări ale unor magnitudini care nu sunt decât aproximative. Dar astfel de estimări nu sunt judecăţi de relevanţă. Ele sunt metode de determinare a relaţiilor cantitative mai puţin perfecţionate decât măsurătorile "exacte". Întrebuinţarea lor nu trebuie confundată cu situaţia existentă în domeniul ştiinţelor acţiunii umane, care este caracterizată de absenţa relaţiilor constante. Dacă vorbim despre istorie ne referim implicit numai la istoria acţiunii umane, al cărei instrument mental specific este înţelegerea. Afirmaţia că ştiinţele naturale moderne îşi datorează toate realizările metodei experimentale este uneori pusă la îndoială, cu referire la astronomie. Însă astronomia modernă este, în esenţă, o aplicaţie a legilor fizice, descoperite experimental pe pământ, la corpurile cereşti. În vremurile mai îndepărtate, astronomia se baza mai ales pe ipoteza că mişcările corpurilor cereşti nu [p.59] îşi schimbă cursul. Copernic şi Kepler încercau, pur şi simplu, să ghicească ce curbă descrie traiectoria pământului, când acesta se mişcă în jurul soarelui. Cercul fiind considerat "cea mai perfectă" curbă, Copernic l-a ales pentru trebuinţele teoriei sale. Ulterior, procedând de asemenea pe ghicite, Kepler a înlocuit cercul cu elipsa. Numai în urma descoperirilor lui Newton a devenit astronomia o ştiinţă naturală în sens strict.

9. Despre tipurile ideale

Istoria se preocupă de fapte unice şi irepetabile, de fluxul ireversibil al evenimentelor umane. Un eveniment istoric nu poate fi descris fără a face referire la persoanele implicate, la locul şi la data desfăşurării sale. În măsura în care o întâmplare poate fi istorisită fără a face asemenea referiri ea nu este un eveniment istoric, ci un fapt aparţinând ştiinţelor naturale. Relatarea faptului că profesorul X a efectuat un anumit experiment în laboratorul său, pe data de 20 februarie 1945, este relatarea unui eveniment istoric. Fizicianul se consideră îndreptăţit să facă abstracţie de persoana experimentatorului, ca şi de data şi locul experimentului. El reţine doar acele circumstanţe care, în opinia sa, sunt relevante pentru producerea rezultatului obţinut şi care, dacă se repetă, vor produce din nou acelaşi rezultat. El transformă evenimentul istoric într-un *fapt* ce aparţine ştiinţelor naturale empirice. El ignoră interferenţa activă a experimentatorului, încercând să şi-l imagineze ca pe un observator indiferent şi un raportor al realităţii neadulterate. Nu cade în sarcina praxeologiei de a se ocupa cu problemele epistemologice ale acestei filozofii. Deşi sunt unice şi irepetabile, evenimentele istorice au un lucru în comun: ele sunt acţiuni umane. Istoria le înţelege ca acţiuni umane; ea le concepe semnificaţia prin mijlocirea cogniţiei praxeologice şi le înţelege semnificaţia, cercetându-le trăsăturile unice şi individuale. Pentru istorie, ceea ce contează întotdeauna sunt semnificaţiile atribuite faptelor de către personajele implicate: semnificaţia pe care o atribuie ei stării de lucruri pe care doresc s-o modifice, cea pe care o atribuie acţiunilor lor şi cea pe care o atribuie efectelor produse de acţiunile lor. Perspectiva din care istoria aranjează şi asortează multiplicitatea infinită a evenimentelor este aceea a semnificaţiilor lor. Singurul principiu utilizabil pentru sistematizarea obiectelor sale – oameni, idei, instituţii, entităţi sociale şi artefacte – este afinitatea semnificaţiilor. În funcţie de afinitatea semnificaţiilor, ea grupează elementele în tipuri ideale. Tipurile ideale sunt noţiunile întrebuinţate în cercetarea istorică şi în reprezentarea rezultatelor sale. Ele sunt concepte ale înţelegerii. Ca atare, ele sunt în întregime diferite de categoriile [p.60] şi conceptele praxeologice şi de conceptele ştiinţelor naturale. Un tip ideal nu este un concept de clasă, deoarece descrierea sa nu specifică linii de demarcaţie a căror prezenţă să determine cert şi inambiguu apartenenţa la o anumită clasă. Un tip ideal nu poate fi definit. El trebuie caracterizat prin enumerarea acelor trăsături de a căror prezenţă depinde, în linii mari, apartenenţa sau nonapartenenţa unui specimen la tipul ideal în cauză, într-o împrejurare dată. O trăsătură definitorie pentru tipurile ideale este că nu toate caracteisticile lor trebuie să fie prezente în fiecare exemplar concret. Dacă absenţa unei anumite carateristici împiedică sau nu includerea unui specimen concret în tipul ideal respectiv depinde de o judecată de relevanţă, care apelează la înţelegere. Însuşi tipul ideal provine din înţelegerea motivaţiilor, ideilor şi ţelurilor indivizilor care acţionează şi a mijloacelor întrebuinţate de ei. Un tip ideal nu are absolut nimic de a face cu instrumentele şi mediile statistice. Majoritatea caracteristicilor la care se

referă tipurile ideale nu se pretează la cuantificări numerice; fie şi numai pentru acest motiv, ele nu ar putea fi luate în calcul prin metode statistice. Însă motivul principal pentru care aşa stau lucrurile este altul. Mediile statistice ilustrează comportamentul membrilor unei clase sau ai unui tip, delimitate în prealabil cu ajutorul unei definiţii sau caracterizări care apelează la alte criterii, prin raportare la trăsături care nu intervin în definiţie sau în caracterizare. Apartenenţa la o clasă sau la un tip trebuie să fie cunoscută înainte ca statisticianul să înceapă investigarea unor proprietăţi speciale şi să întrebuinţeze rezultatul investigaţiilor sale pentru construirea unei medii. Putem afla media de vârstă a senatorilor Statelor Unite şi putem calcula medii privitoare la comportamentul unei clase de vârstă a populaţiei cu privire la o anumită problemă. Dar este imposibil, din punct de vedere logic, să definim apartenenţa la o clasă sau la un tip în funcţie de o medie. Nici o problemă istorică nu poate fi elucidată fără a recurge la tipuri ideale. Chiar atunci când istoricul se ocupă de o persoană individuală, sau de un eveniment singular, el nu poate evita referirea la tipuri ideale. Când vorbeşte despre Napoleon, el trebuie să întrebuinţeze tipuri ideale ca acelea de comandant, dictator, sau lider revoluţionar; iar dacă se referă la Revoluţia Franceză, el trebuie să întrebuinţeze tipuri ideale ca acelea de revoluţie, dezintegrarea unui regim constituit, anarhie. Este posibil ca referirea la anumite tipuri ideale să nu constea decât în respingerea aplicabilităţii lor la cazul în speţă, însă toate evenimentele istorice sunt descrise şi interpretate prin invocarea de tipuri ideale. Când se confruntă cu evenimente trecute sau viitoare, omul de rând trebuie întotdeauna să recurgă şi el la tipuri ideale şi o face întotdeauna în mod tacit. Dacă întrebuinţarea unui anumit tip ideal este sau nu utilă [p.61] şi facilitează cuprinderea intelectuală adecvată a fenomenelor, nu se poate stabili decât prin înţelegere. Nu tipul ideal e cel care determină modul de înţelegere, ci modul de înţelegere e cel ce necesită construcţia şi întrebuinţarea tipurilor ideale corespunzătoare. Tipurile ideale sunt construite cu ajutorul ideilor şi conceptelor dezvoltate de toate ramurile nonistorice ale cunoaşterii. Fiecare act de cunoaştere istorică este, desigur, condiţionat de descoperirile celorlalte ştiinţe, de care este dependent şi pe care nu trebuie niciodată să le contrazică. Însă cunoaşterea istorică are un alt obiect de studiu şi o altă metodă decât aceste alte ştiinţe, iar ele, la rândul lor, n-au nevoie să apeleze la înţelegere. Astfel, tipurile ideale nu trebuie confundate cu conceptele proprii ştiinţelor nonistorice. Acelaşi lucru se poate spune şi cu privire la categoriile şi conceptele praxeologice. Acestea furnizează, desigur, instrumentele mentale indispensabile pentru studiul istoriei. Dar ele nu se referă la înţelegerea evenimentelor unice şi individuale care fac obiectul istoriei. De aceea, un tip ideal nu poate consta niciodată din simpla adoptare a unui concept praxeologic. Se întâmplă adesea ca un termen întrebuinţat de praxeologie pentru a desemna un concept praxeologic să fie întrebuinţat de istoric pentru a desemna un tip ideal. În cazul acesta, istoricul întrebuinţează *un singur* cuvânt pentru a exprima două lucruri diferite. El întrebuinţează uneori termenul cu semnificaţia sa praxeologică, dar, cel mai adesea, îl

întrebuinţează pentru a desemna un tip ideal. În cazul din urmă istoricul îi atribuie cuvântului o semnificaţie diferită de semnificaţia sa praxeologică; el îl transformă, transferându-l într-un domeniu diferit de studiu. Conceptul economic de "antreprenor" aparţine unui alt nivel decât acela al tipului ideal de "antreprenor", aşa cum este acesta întrebuinţat de istoria economică şi de economia descriptivă. (Pe un al treilea nivel se situează termenul legal de "antreprenor".) Termenul economic de "antreprenor" este un concept definit cu precizie, care în cadrul teoriei economiei de piaţă desemnează o funcţie riguros integrată. [21] Tipul ideal istoric de "antreprenor" nu include aceiaşi membri. Nimeni nu se gândeşte, atunci când îl întrebuinţează, la lustragii, şoferi de taxiuri care sunt proprietari ai maşinilor lor, mici afacerişti şi mici fermieri. Ceea ce stabileşte teoria economică în ce-i priveşte pe antreprenori este riguros valid pentru toţi membrii acestei clase, fără nici un fel de raport cu situarea lor temporală şi geografică, sau cu diversele lor ramuri de activitate. Rezultatele pe care le stabileşte istoria economică în privinţa tipurilor sale ideale pot să varieze în funcţie de diversele epoci, ţări, ramuri de activitate şi numeroase alte împrejurări. Istoria întrebuinţează puţin tipul ideal general de antreprenor. Ea se preocupă mai mult de tipuri ca acelea de antreprenor american pe vremea lui Jefferson, [p.62] industrii grele germane în epoca lui Wilhelm al II-lea, manufacturi de textile din Noua Anglie în ultimele decenii care au precedat primul Război Mondial, aşa numita *haute finance* protestantă din Paris, antreprenori care s-au afirmat prin forţe proprii, şi aşa mai departe. Dacă întrebuinţarea unui anumit tip ideal este recomandabilă depinde întru totul de modul de înţelegere. Astăzi se utilizează foarte frecvent două tipuri ideale: partidele de stânga (progresiste) şi cele de dreapta (fasciste). Cel dintâi înglobează democraţiile occidentale, unele dictaturi latino-americane şi bolşevismul rusesc; cel de-al doilea, fascismul italian şi nazismul german. Această clasificare este rezultatul unui anumit mod de înţelegere. Un alt mod ar reliefa contrastul dintre democraţie şi dictatură. Bolşevismul rus, fascismul italian şi nazismul german aparţin tipului de guvernare dictatorial, iar sistemele occidentale tipului ideal de guvernare democratică. Interpretarea teoriei economice ca pe studiu al comportamentului unui tip ideal, cel de *homo oeconomicus*, a fost una din erorile fundamentale comise de Şcoala Istorică de *Wirtschaftliche Staatswissenschaften* din Germania şi de cea a instituţionalismului din America. Conform acestei doctrine, teoria economică tradiţională, sau ortodoxă, nu se preocupă de comportamentul omului aşa cum este şi acţionează el în realitate, ci de o imagine ipotetică, fictivă. Ea construieşte o fiinţa animată exclusiv de motivaţii "economice", i.e., exclusiv de intenţia de a obţine cel mai mare profit material cu putinţă. O asemenea fiinţă, spun criticii aceştia, nu are şi nu a avut niciodată un corespondent în realitate; ea este fantoma unei filozofii deficitare, rupte de realitate. Nici o fiinţă umană nu este motivată exclusiv de dorinţa de a deveni cât mai bogată cu putinţă; mulţi oameni nu sunt câtuşi de puţin influenţaţi de o asemenea patimă josnică. Când studiem viaţa şi istoria este ridicol să ne preocupăm de un asemenea

homuncul iluzoriu. Chiar dacă aceasta ar fi o descriere adecvată a semnificaţiei economiei clasice, homo oeconomicus cu siguranţă n-ar fi un tip ideal. Tipul ideal nu este o încorporare a unui singur aspect al diverselor ţeluri şi dorinţe umane, ci este, întotdeauna, reprezentarea fenomenelor complexe ale realităţii, fie acestea reprezentate de oameni, instituţii sau ideologii. Economiştii clasici căutau să explice formarea preţurilor. Ei erau pe deplin conştienţi de faptul că preţurile nu sunt produsul activităţii unui anumit grup de oameni, ci rezultatul interacţiunii tuturor membrilor unei societăţi de piaţă. Aceasta este semnificaţia afirmaţiei lor, că cererea şi oferta determină formarea preţurilor. Însă economiştii clasici au dat greş în încercările lor de a furniza o teorie satisfăcătoare a valorii. Ei s-au dovedit incapabili de a găsi soluţia aparentului paradox al valorii. Ei erau intrigaţi [p.63] de pretinsul paradox că "aurul" este mai preţuit decât "fierul", deşi cel din urmă este mai "folositor" decât cel dintâi. Ei n-au izbutit, astfel, să clădească o teorie generală a valorii şi să urce îndărăt pe firul logic, de la fenomenele schimbului de piaţă şi al producţiei, până la sursele lor ultime, comportamentele consumatorilor. Această deficienţa i-a silit să-şi abandoneze planul ambiţios, de a dezvolta o teorie generală a acţiunii umane. Ei au trebuit să se mulţumească cu o teorie care explica numai activitatea oamenilor de afaceri, fără a putea urca până la opţiunile tuturor, ca determinanţi ultimi ai acesteia. Ei s-au ocupat exclusiv de acţiunile oamenilor de afaceri dornici să cumpere de pe pieţele cele mai ieftine şi să vândă pe cele mai scumpe. Consumatorul a rămas în afara câmpului lor teoretic. Epigonii mai târzii ai economiei clasice au explicat şi justificat insuficienţa aceasta, ca pe o procedură deliberată şi necesară din punct de vedere metodologic. Limitarea investigaţiilor la un simplu aspect al preocupărilor umane – anume la cel "economic" – făcea parte, spuneau ei, dintr-un plan deliberat al economiştilor. Era în intenţia lor să întrebuinţeze o imagine fictivă a omului mânat numai de motivaţii economice şi să le neglijeze pe toate celelalte, deşi erau pe deplin conştienţi de faptul că în realitate oamenii sunt mânaţi de multe alte motivaţii "noneconomice". Studiul acestor motivaţii diferite, susţineau o parte din aceşti interpreţi, nu cade în sarcina teoriei economice, ci al altor ramuri ale cunoaşterii. Un alt grup admitea că analiza acestor motivaţii "noneconomice" şi influenţa lor asupra formării preţurilor este şi o sarcină a teoriei economice, dar considerau că ea trebuie lăsată în seama generaţiilor viitoare. Vom arăta într-un stadiu ulterior al cercetărilor noastre că distincţia aceasta, între motivaţii "economice" şi motivaţii "noneconomice" ale acţiunii umane, este deficitară. [22] Pentru un moment nu este necesar decât să realizăm faptul că această doctrină, a laturii "economice" a acţiunii umane, deformează grav învăţătura economiştilor clasici, care n-au avut niciodată intenţia pe care le-o atribuie această doctrină. Ei urmăreau să elucideze formarea reală a preţurilor – nu a unor preţuri fictive, care ar exista dacă oamenii ar acţiona sub imboldul unor condiţii ipotetice, diferite de cele care îi influenţează în realitate. Preţurile pe care încearcă ei să le explice – şi le explică efectiv, deşi fără a le deduce până la capăt din alegerile consumatorilor – sunt preţurile

reale de piaţă. Cererea şi oferta de care vorbesc ei sunt factori reali, determinaţi de toate motivaţiile care-i mână pe oameni să cumpere sau să vândă. Insuficienţa teoriei lor constă în faptul că n-au urcat până la cauzele ultime ale cererii, pentru a o deduce din alegerile consumatorilor. Dar ideea că cererea, aşa cum întrebuinţau ei acest concept în expunerile lor, era determinată exclusiv [p.64] de motivaţii "economice", distincte de cele "noneconomice", nu le aparţine. Deoarece îşi limitau câmpul de studiu la acţiunile oamenilor de afaceri, ei nu se confruntau cu motivaţiile consumatorilor ultimi. Cu toate acestea, teoria preţurilor pe care o profesau se dorea o explicaţie a preţurilor reale, independente de motivaţiile şi ideile care-i mână pe consumatori. Economia subiectivistă modernă porneşte de la soluţia aparentului paradox al valorii. Ea nici nu-şi limitează teoremele doar la acţiunile oamenilor de afaceri, nici nu analizează un homo oeconomicus fictiv. Ea studiază categoriile inexorabile ale acţiunii tuturor. Teoremele sale privitoare la preţurile mărfurilor, ratele salariale şi cele ale dobânzilor se referă la toate aceste fenomene fără a ţine în nici un fel seama de motivaţiile care-i determină pe oameni să cumpere sau să vândă, sau să se abţină de la a cumpăra sau a vinde. A sosit vremea să descalificăm complet orice referire la tentativa sortită eşecului de a justifica neajunsurile mai vechilor economişti făcând apel la fantoma lui homo oeconomicus.

10. Metoda ştiinţelor economice

Scopul praxeologiei este explicarea categoriei de acţiune umană. Tot ce este necesar pentru deducţia tuturor teoremelor praxeologice este cunoaşterea esenţei acţiunii umane. Deţinem această cunoaştere deoarece suntem oameni; ea nu-i lipseşte nici unei fiinţe care descinde din oameni şi pe care condiţiile patologice n-au redus-o la o existenţă doar vegetativă. Pentru a înţelege aceste teoreme nu este necesară nici un fel de experienţă, după cum nici un fel de experienţă, fie ea oricât de complexă, nu le-ar putea dezvălui unei fiinţe care nu ar şti a priori ce este acţiunea umană. Singura cale de cogniţie a acestor teoreme este analiza logică a cunoaşterii noastre inerente referitoare la categoria de acţiune. Trebuie să ne gândim şi să reflectăm la structura acţiunii umane. Ca şi logica şi matematicile, cunoaşterea praxeologică se găseşte în noi; ea nu provine din afara noastră. Toate conceptele şi teoremele praxeologiei sunt implicate în categoria de acţiune umană. Prima noastră sarcină este de a le extrage şi a le deduce, de a le explicita implicaţiile şi de a defini condiţiile universale ale acţiunii ca atare. După ce vom fi arătat care sunt condiţiile implicate în orice acţiune, va trebui să avansăm mai departe şi să definim – desigur, într-un sens categorial şi formal – condiţiile mai puţin generale necesare pentru moduri speciale de acţiune. Ar fi posibil să ne achităm de această a două sarcină delimitând toate condiţiile imaginabile şi deducând din ele toate inferenţele logic permisibile. Un asemenea sistem atotcuprinzător ar furniza o teorie referitoare nu numai la acţiunea umană aşa cum există ea, în condiţiile şi circumstanţele date de lumea reală, în [p.65] care trăieşte şi acţionează omul. Ea s-ar referi, în egală măsură, la acţiunea ipotetică, aşa cum s-ar desfăşura ea în condiţiile irealizabile ale lumilor

imaginare. Însă ţelul ştiinţei este cunoaşterea realităţii. Ea nu este nici gimnastică mentală nici divertisment logic. De aceea, praxeologia îşi limitează cercetările la studiul acţiunii în acele condiţii şi pornind de la acele presupoziţii care sunt date în realitate. Ea studiază acţiunea în condiţii ireale şi irealizabile numai în două împrejurări: atunci când cercetează stările de lucruri care, deşi nu s-au realizat în lumile trecute şi prezentă, ar putea eventual deveni reale în viitor; şi atunci când examinează condiţii ireale şi irealizabile deoarece o asemenea cercetare este necesară pentru o cuprindere satisfăcătoare a celor ce se petrec în condiţiile realităţii prezente. Dar această trimitere la experienţă nu ştirbeşte caracterul aprioric al praxeologiei şi al economiei. Experienţa nu face decât să ne orienteze curiozitatea către anumite probleme şi să ne-o îndepărteze de altele. Ea ne spune ce trebuie să explorăm, dar nu ne spune cum am putea proceda în căutarea noastră de cunoaştere. Mai mult, nu experienţa, ci numai gândirea este cea care ne învaţă că - şi când anume – este necesar să investigăm anumite condiţii ipotetice irealizabile, pentru a înţelege ce se petrece în lumea reală. Dezutilitatea (sau indezirabilitatea) muncii nu are un caracter categorial şi aprioric. Ne putem imagina în mod necontradictoriu o lume în care munca nu cauzează neplăcere, şi putem descrie starea de lucruri care ar exista într-o asemenea lume. [23] Însă lumea reală este condiţionată de dezutilitatea muncii. Numai teoremele bazate pe presupoziţia că munca este un factor de neplăcere sunt aplicabile pentru înţelegerea celor ce se petrec în lumea aceasta. Experienţa ne învaţă că există dezutilitate a muncii. Dar nu o face direct. Nici un fenomen nu se recomandă pe sine ca fiind dezutilitatea muncii. Nu există decât date factuale care, pe temeiul cunoaşterii apriorice, sunt interpretate ca însemnând că oamenii consideră agrementul (*leasure*) - i.e. absenţa muncii – *ceteris paribus*, ca fiind o situaţie mai dezirabilă decât cheltuirea de muncă. Vedem că oamenii renunţă la avantaje pe care le-ar putea dobândi muncind mai mult – aşadar, că ei sunt gata să facă sacrificii pentru a se bucura de agrement. Inferăm pornind de la acest fapt că agrementul este valorizat ca un bun şi că munca este privită ca o povară. Fără a recurge la cogniţia noastră praxeologică preliminară n-am fi nicicând în măsură să atingem această concluzie. O teorie a schimbului indirect şi toate teoriile ulterioare, clădite pe ea – cum ar fi teoria creditului de circulaţie – nu sunt aplicabile decât în vederea interpretării evenimentelor dintr-o lume în care se practică schimbul indirect. [p.66] Într-o lume de schimburi constând numai din troc, ea n-ar fi decât un joc intelectual. Este improbabil că economiştii dintr-o asemenea lume, presupunând că ştiinţa economică s-ar fi putut măcar naşte în cadrul ei, ar fi acordat vreo atenţie problemelor schimbului indirect, banilor şi tuturor celorlalte. În lumea noastră actuală însă, cercetările de felul acesta constituie o parte esenţială a teoriei economice. Faptul că praxeologia, păstrând un ochi fixat pe înţelegerea realităţii, se concentrează pe investigarea acelor probleme care slujesc scopului acesta, nu alterează caracterul aprioric al raţionamentelor sale. Dar el caracterizează modul în care teoria economică, până în prezent singura

parte elaborată a praxeologiei, îşi prezintă rezultatele şi preocupările. Teoria economică nu adoptă metoda logicii şi a matematicii. Ea nu prezintă un sistem integrat de raţionamente pur apriorice, desprinse de orice referire la realitate. Introducând presupoziţii în raţionamentele sale, ea beneficiază de faptul că analiza respectivelor presupoziţii poate furniza servicii utile pentru înţelegerea realităţii. În tratatele şi monografiile sale, ea nu separă strict ştiinţa de aplicaţiile teoremelor sale la soluţionarea unor probleme istorice şi politice concrete. Pentru organizarea prezentării rezultatelor sale, ea adoptă o formulă în care se întreţes teoria apriorică şi interpretarea fenomenelor istorice. Este limpede că felul acesta de a proceda îi este impus teoriei economice de însăşi natura şi esenţa obiectului său de studiu. El şi-a dovedit utilitatea. Pe de altă parte, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că manevrarea acestei metode aparte şi oarecum ciudate din punct de vedere logic necesită prudenţă şi subtilitate, şi că minţile necritice şi superficiale s-au rătăcit în mod repetat, confundând cu neatenţie cele două metode epistemologice diferite implicate aici. Nu există nimic de felul unei metode istorice de abordare a teoriei economice, sau al unei discipline a teoriei economice instituţionale. Există doar teorie economică şi istorie economică. Cele două nu trebuie niciodată confundate. Toate teoremele teoriei economice sunt în mod necesar valide, în toate împrejurările în care toate presupoziţiile făcute sunt prezente. Desigur, ele nu au nici o semnificaţie practică în situaţiile în care aceste condiţii nu sunt prezente. Teoremele referitoare la schimbul indirect nu sunt aplicabile la condiţiile în care nu există decât schimb direct. Dar aceasta nu le ştirbeşte validitatea. [24] Faptul acesta a fost obliterat de strădania guvernelor [p.67] şi a grupurilor puternice de presiune de a discredita teoria economica şi de a-i defăima pe economişti. Despoţii şi majorităţile democratice sunt îmbătaţi de putere. Ei sunt siliţi să admită, cu părere de rău, că sunt supuşi legilor naturii. Dar ei resping fie şi numai ideea de lege economică. Oare nu sunt ei legislatorii supremi? Oare nu au ei puterea să zdrobească orice adversar? Nici un senior războinic nu este gata să admită existenţa vreunor alte limite decât cele care-i sunt impuse de către o forţă armată superioară. Se găsesc întotdeauna scribi servili, gata să hrănească această complezenţă, dezvoltând doctrinele adecvate. Ei îşi intitulează prezumţiile lor denaturate “economie istorică”. În fapt, istoria economică este un lung şir de politici guvernamentale care au eşuat, deoarece au fost croite cu o supremă nepăsare faţă de legile economice. Este imposibil să înţelegem istoria gândirii economice dacă nu ţinem seama de faptul că teoria economică este, ca atare, o sfidare a vanităţii celor aflaţi la putere. Un economist nu poate fi niciodată favoritul autocraţilor şi al demagogilor. În ochii lor, el este întotdeauna sămânţa discordiei, şi cu cât sunt mai convinşi, în sinea lor, că obiecţiile lui sunt fondate, cu atât îl urăsc mai mult. Confruntaţi cu toată această agitaţie frenetică, est util să lămurim faptul că punctul de plecare al tuturor raţionamentelor praxeologice şi economice, categoria de acţiune umană, este imun la toate criticile şi obiecţiunile. Nici un fel de recurs la consideraţii istorice şi empirice, oricare ar fi ele, nu poate duce la

descoperirea vreunei erori în propoziţia că oamenii urmăresc deliberat anumite ţeluri pe care şi le aleg. Întreaga vorbărie despre iraţionalitate, adâncurile insondabile ale sufletului uman, spontaneitatea fenomenelor vii, automatisme, reflexe şi tropisme, nu poate invalida aserţiunea că omul îşi întrebuinţează raţiunea pentru realizarea ţelurilor şi dorinţelor sale. Pornind de la fundamentul de neclintit al categoriei de acţiune umană, praxeologia şi teoria economică avansează, pas cu pas, folosindu-se de raţionamentul discursiv. Definindu-şi cu precizie presupoziţiile şi ipotezele, ele clădesc un sistem de concepte şi explicitează toate inferenţele implicate în raţionamentele logic incontestabile. Faţă de rezultatele astfel obţinute sunt posibile numai două atitudini: fie putem identifica erori logice în secvenţa deducţiilor care conduc la aceste rezultate, fie suntem nevoiţi să le recunoaştem corectitudinea şi validitatea. Este zadarnic să se obiecteze că viaţa şi realitatea nu sunt logice. Viaţa şi realitatea nu sunt nici logice, nici ilogice; ele sunt pur şi simplu date. Însă logica este singurul instrument de care dispune omul pentru înţelegerea amândurora. Este zadarnic să se obiecteze că viaţa şi istoria sunt inscrutabile şi inefabile, şi că raţiunea umană nu poate nicicând accede până în intimitatea miezului lor. Criticii se contrazic pe ei înşişi articulând cuvinte despre inefabil şi [p.68] dezvoltând teorii – teorii deficitare, desigur – despre cele de nepătruns. Multe lucruri sunt situate dincolo de raza de acţiune a minţii umane. Dar, în măsura în care omul este capabil să dobândească vreun fel de cunoaştere, fie ea oricât de limitată, el nu are la dispoziţie decât o singură cale de acces, cea deschisă de raţiune. Nu mai puţin iluzorii sunt tentativele de a contrapune înţelegerea teoremelor economice. Domeniul înţelegerii istorice se limitează exclusiv la elucidarea acelor probleme ce nu pot fi în întregime elucidate de către ştiinţele non-istorice. Înţelegerea nu trebuie să contrazică niciodată teoriile dezvoltate de ştiinţele non-istorice. Înţelegerea nu poate sluji la nimic altceva decât, pe de o parte, la stabilirea faptului că anumiţi oameni motivaţi de anumite idei au urmărit anumite scopuri şi au întrebuinţat anumite mijloace pentru atingerea acestor scopuri şi, pe de altă parte, la atribuirea relevanţei lor specifice diverşilor factori istorici, în măsura în care acest lucru nu se poate face numai cu ajutorul ştiinţelor non-istorice. Înţelegerea nu-l îndrituieşte pe istoricul contemporan să afirme că exorcismele au constituit vreodată metoda de însănătoşire a vitelor bolnave. Tot astfel, ea nu-i permite nici să susţină că legile economice n-ar fi fost valide în Roma Antică sau în Imperiul Incaşilor. Omul nu este infailibil. El caută adevărul, adică cea mai adecvată înţelegere a realităţii, în măsura în care structura minţii şi a raţiunii sale i-o fac accesibilă. Omul nu poate deveni nicicând atotştiutor. El nu poate fi nicicând absolut sigur că cercetările sale nu l-au atras pe cărări greşite şi că ceea ce consideră el ca fiind cu siguranţă adevărat nu este cumva o eroare. Tot ce poate face omul este să-şi supună iarăşi şi iarăşi teoriile celor mai critice demersuri de reexaminare. În cazul economistului, aceasta înseamnă să parcurgă îndărăt tot lanţul deductiv al teoremelor, până la fundamentul lor ultim, cert şi indiscutabil, categoria de acţiune umană, şi să verifice cu cea mai mare grijă

toate presupoziţiile şi inferenţele care duc de la acest fundament la teorema în discuţie. Nu se poate afirma că această procedură este o garanţie împotriva erorilor. Dar ea este, neîndoielnic, cea mai eficace metodă de evitare a erorilor. Praxeologia – şi teoria economică de asemenea, în consecinţă - reprezintă un sistem deductiv. Forţa ei se bizuie pe punctul de plecare al deducţiilor sale, categoria de acţiune umană. Nici o teoremă economică nu poate fi considerată validă (*sound*) dacă nu este solid ancorată de acest fundament, printr-un lanţ irefutabil de raţionamente deductive. O afirmaţie făcută în absenţa unei asemenea legături este arbitrară şi pluteşte în vânt. Este imposibil să analizăm un segment special al teoriei economice fără să-l încadrăm într-un sistem complet al acţiunii. Ştiinţele empirice pornesc de la evenimente singulare şi avansează de la cazul unic şi individual către universal. Dezvoltarea lor se pretează la specializare. Ele se pot concentra pe anumite segmente, [p.69] fără a păstra în atenţie întregul domeniu al disciplinei. Economistul nu trebuie niciodată să fie un specialist. Orice problemă ar analiza, el trebuie întotdeauna să-şi fixeze privirea asupra întregului sistem. Istoricii păcătuiesc adesea în această privinţă, ei sunt gata să inventeze teoreme *ad-hoc*. Uneori ei nu înţeleg că este imposibil să extragem vreun raport de cauzalitate din studiul fenomenelor complexe. Ambiţia lor, de a investiga realitatea fără a recurge la ideile pe care ei le desconsideră, socotindu-le preconcepute, este zadarnică. În fapt, ei întrebuinţează doctrine populare al căror caracter eronat şi contradictoriu a fost de multă vreme demonstrat.

11. Limitele conceptelor praxeologice

Categoriile şi conceptele praxeologice sunt elaborate pentru înţelegerea acţiunii umane. Ele devin contradictorii şi lipsite de sens îndată ce încercăm să le aplicăm la analiza unor condiţii diferite de cele ale vieţii umane. Antropomorfismul naiv al religiilor primitive este inacceptabil pentru filozofie. Însă tentativele filozofilor de a defini, întrebuinţând concepte praxeologice, atributele unei fiinţe absolute, libere de limitaţiile şi slăbiciunile existenţei umane, nu sunt mai puţin îndoielnice. Filozofii scolastici şi teologii, precum şi teiştii şi deiştii din Epoca Raţiunii, şi-au imaginat o fiinţă absolută şi perfectă, neschimbătoare, omnipotentă şi atotştiutoare, dar cu toate acestea capabilă de planificare şi de acţiune, de urmărirea unor ţeluri şi de întrebuinţarea unor mijloace pentru atingerea acestor ţeluri. Dar acţiunea nu poate fi atribuită decât unei fiinţe nemulţumite, iar acţiunea repetată numai unei fiinţe lipsite de puterea de a-şi îndepărta neplăcerile odată pentru totdeauna, printr-un singur gest. O fiinţă activă este nemulţumită şi, de aceea, nu este atotputernică. Dacă ar fi mulţumită n-ar acţiona, iar dacă ar fi atotputernică şi-ar fi îndepărtat de multă vreme, definitiv, nemulţumirea. Pentru o fiinţă atotputernică nu există nici un motiv constrângător de a alege între diverse stări de insatisfacţie; ea nu este silită să se mulţumească doar cu cel mai mic rău. Omnipotenţa ar înseamnă puterea de a realiza orice şi de a te bucura de satisfacţie deplină fără a fi constrâns de nici un fel de limite. Dar această stare este incompatibilă cu însuşi conceptul de acţiune umană. Pentru o fiinţă

atotputernică nu există categoriile de scopuri şi mijloace. Ea se situează deasupra înţelegerii umane, a conceptelor şi a înţelegerii. Pentru fiinţa atotputernică, fiecare “mijloc” furnizează servicii nelimitate; ea poate întrebuinţa orice “mijloace” pentru atingerea oricăror ţeluri; ea poate atinge orice ţeluri fără utilizarea nici unui mijloc. Închipuirea conceptului de atotputernicie în mod consecvent, până la ultimele sale consecinţe logice, depăşeşte facultăţile minţii umane. Paradoxurile sunt insolubile. Are fiinţa atotputernică [p. 70] puterea de a realiza ceva care să fie apoi imun la intervenţiile sale ulterioare? În caz afirmativ, rezultă că există limite ale puterii sale şi încetează de a mai fi atotputernică; în caz contrar, ea nu este, chiar în virtutea acestui fapt, atotputernică. Sunt omnipotenţa şi atotştiinţa compatibile? Atotştiinţa presupune că toate ce se vor întâmpla în viitor sunt deja inalterabil determinate. Dacă există omniştiinţă, omnipotenţa este de neconceput. Impotenţa de a schimba ceva din cursul predeterminat al evenimentelor ar îngrădi puterea oricărui agent. Acţiunea este o manifestare a unei potenţe şi a unui control care sunt limitate. Este o manifestare a omului, care este constrâns de puterile circumscrise ale intelectului său, de natura fiziologică a corpului său, de vicisitudinile mediului său şi de raritatea factorilor externi de care depinde bunăstarea sa. Este zadarnic să enumerăm imperfecţiunile şi slăbiciunile vieţii umane, dacă ceea ce urmărim este să descriem ceva absolut perfect. Însăşi ideea de perfecţiune absolută este, sub toate aspectele, măcinată de contradicţii interne. Starea de perfecţiune absolută trebuie conceputa ca fiind completă, finală şi ferită de orice schimbare. Schimbarea n-ar putea decât să-i ştirbească perfecţiunea şi s-o reducă la o stare mai puţin perfectă; însăşi perspectiva că o schimbare poate surveni este incompatibilă cu conceptul de perfecţiune absolută. Însă absenţa schimbării – i.e., imutabilitatea, rigiditatea şi imobilitatea perfecte – este echivalentă cu absenţa vieţii. Viaţa şi perfecţiunea sunt incompatibile, după cum sunt şi moartea şi perfecţiunea. Cel ce vieţuieşte este imperfect deoarece este supus schimbării; cel mort este imperfect deoarece nu trăieşte. Limbajul oamenilor vii şi activi se pretează la formarea de comparative şi superlative pentru a compara diverse grade. Dar absolutul nu este un grad; el este o noţiune limită. Absolutul este indeterminabil, de negândit şi inefabil. Este o concepţie himerică. Nu există nimic de felul unei fericiri perfecte, unor oameni perfecţi, unei beatitudini. Orice tentativă de a descrie condiţiile unui tărâm al abundenţei, sau ale vieţii îngerilor, duc la paradoxuri. Acolo unde există condiţii, există limite şi nu perfecţiune; există tentative de a depăşi obstacole, există frustrări şi nemulţumiri. După ce filozofii au abandonat căutarea absolutului, ea a fost preluată de utopişti. Ei ţes vise despre o stare perfectă. Ei nu realizează că statul, aparatul social de constrângere şi coerciţie, este o instituţie destinată să facă faţă imperfecţiunii umane şi că funcţia sa esenţială este de a aplica pedepse minorităţilor, în scopul protejării majorităţilor de consecinţele dăunătoare ale anumitor acţiuni. Dacă oamenii a fi “perfecţi” n-ar fi nevoie de nici o [p.71] constrângere sau coerciţie . Însă utopiştii nu ţin seama de natura umană şi de condiţiile inalterabile ale vieţii

umane. Godwin socotea că omul ar putea deveni nemuritor în urma abolirii proprietăţii private. [25] Charles Fourier bolborosea despre un ocean de limonadă în loc de apă sărată. [26] Sistemul economic al lui Marx nesocotea cu nonşalanţă raritatea factorilor materiali de producţie. Troţky visa un paradis proletar în care "tipul omului de rând se va ridica la înălţimile unor Aristotel, Goethe sau Marx. Şi deasupra acestor culmi se vor înălţa noi vârfuri." [27] În zilele noastre, himerele cele mai populare sunt stabilizarea şi securitatea. Vom testa soliditatea acestor sloganuri mai târziu.

NOTE

1. Istoria economică, economia descriptivă şi statistica economică fac parte, desigur, din istorie. Termenul de *sociologie* este întrebuinţat în două sensuri diferite. Sociologia descriptivă se ocupă cu acele fenomene istorice ale acţiunii umane care nu privesc economia descriptivă; ea interferează, într-o anumită măsură, cu domeniul de studiu al etnologiei şi al antropologiei. Sociologia generală, pe de altă parte, abordează experienţa istorică dintr-un punct de vedere mai universal decât celelalte ramuri ale istoriei. Istoria propriu-zisă studiază, de pildă, un anumit oraş, sau oraşele dintr-o anumită perioadă, sau un anumit popor, sau o anumită arie geografică. Max Weber, în principalul său tratat (*Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1922, pp. 513-600) analizează oraşul în general, i.e., întreaga experienţă istorică privitoare la oraşe, fără nici o limitare dictată de perioadele istorice, regiunile geografice sau popoarele, naţiunile, rasele şi civilizaţiile individuale.
2. Cu greu se poate numi un filozof care să fi fost mai complet familiarizat cu diversele ramuri ale cunoaşterii contemporane decât Begson. Totuşi, o observaţie marginală din ultima sa carte importantă demonstrează clar că Bergson era complet ignorant în ce priveşte teorema fundamentală a teoriei moderne a valorii şi a schimbului. Vorbind depre schimb, el notează: "l'on ne peut le pratiquer sans s'être demandé si les deux objets échangés sont bien deux même valeur, c'est–à-dire échangeables contre un même troisième." (*Les Deux Sources de la morale et de la religion*, Paris, 1932, p. 68.)
3. Lévy-Bruhl, *How Natives Think*, trad. De L. A. Clare, New York, 1932, p. 396.
4. *Ibid.*, p. 377.
5. Lévy-Bruhl, *Primitive Mentality*, trad. de L. A. Clare, New York, 1923, pp. 27-29.
6. *Ibid.*, p., 27.
7. *Ibid.*, p., 437.
8. A se vedea formulările strălucite datorate lui Ernst Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen*, Berlin, 1925, II, 78.
9. Ştiinţa, spune Meyerson, este "l'acte par lequel nous ramenons à l'identique ce qui nous a, tout d'abord , paru n'être pas tel." (*De l'Explication dans les sciences*, Paris 1927, p. 154). A se vedea şi Morris R. Cohen, *A Preface to Logic*, New York, 1944, pp. 11-14.
10. Henri Poincaré, *La Science et l'hypothèse*, Paris, 1918, pp 69.
11. Felix Kaufmann, *Methodology of the Social Sciences*, Londra, 1944, pp. 46-47.
12. Albert Einstein, *Geometrie und Erfahrung,* Berlin, 1923, p. 3.
13. Cf. E. P. Cheyney, *Law in History and Other Essays*, New York, 1927, p. 27.
14 A se vedea mai jos, pp. 145-153, critica teoriei colectiviste a societăţii.
15. Henri Bergson, *La Pensée et le mouvant*, ed. a patra, Paris, 1934, p. 205.
16. Cf. Ch. V. Langlois şi Ch. Seignobos, *Introduction to the Study of History*, trad. de G. G. Berry, London, 1925, pp. 205-208.
17. A se vedea mai jos, pp. 412-414.
18. A se vedea mai jos, p. 351.
19. Cf. A. Eddington, *The Philosophy of Physical Science*, New York, 1939, pp. 28-48.
20. Deoarece aceasta nu este o disertaţie de epistemologie generală, ci o expunere a fundamentelor indispensabile unui tratat de teorie economică, este inutil să accentuăm analogiile existente între înţelegerea relevanţei istorice şi sarcinile de care se achită un medic în punerea diagnosticelor. Epistemologia biologiei depăşeşte domeniul acestui studiu.
21. A se vedea mai jos, pp. 251-255.

22. A se vedea mai jos, pp. 232-234 şi 239-244.
23. A se vedea mai jos, pp. 131-133.
24. Cf. F. H. Knight, *The Ethics of Competition and Other Essays*, New York, 1935, p. 139.
25. William Godwin, *An Enquiry Concerning Political Justice and Its Influence on General Virtue and Happiness*, Doublin, 1793, II, pp. 393-403.
26. Charles Fourier, *Théorie des quatre mouvements*, Oeuvres complčtes, ed. a 3-a, Paris, 1846, I, p. 43.
27. Leon Trotsky, *Literature and Revolution*, trad. de R. Strunsky (Londra, 1925), p. 256.

III. Teoria economică şi revolta împotriva raţiunii

1. Revolta împotriva raţiunii

Este adevărat că unii filozofi s-au arătat predispuşi să supraestimeze forţa raţiunii umane. Ei credeau că omul poate descoperi, prin raţionamente, cauzele finale ale evenimentelor cosmice, ţelurile inerente pe care le urmăreşte sursa primară atunci când zămisleşte universul şi stabileşte cursul evoluţiei sale. Ei perorau despre "Absolut" ca şi cum ar fi vorbit despre ceasul lor de buzunar. Ei nu se dădeau înapoi de la a vesti valori eterne absolute şi de la fixa coduri morale cu caracter de obligativitate necondiţionată pentru toţi oamenii. Lor li s-a adăugat o lungă filieră de utopişti. Aceştia elaborau scheme de paradisuri terestre, în care era ţinută să guverneze doar raţiunea pură. Ei nu realizau faptul ca ceea ce numeau raţiune pură şi adevăr manifest era plăsmuirea propriei lor închipuiri. Ei îşi arogau cu nonşalanţă infailibilitatea şi susţineau adesea intoleranţa, oprimarea violentă a tuturor celor cu păreri diferite şi a ereticilor. Ei urmăreau dobândirea de puteri dictatoriale, fie pentru ei înşişi, fie pentru persoane dispuse să le pună planurile în aplicare cu acurateţe. Nu exista, în opinia lor, nici o altă cale de mântuire pentru omenirea suferindă. Iată-l pe Hegel. El era un gânditor profund şi scrierile sale reprezintă un tezaur de idei stimulatoare. Dar era urmărit de iluzia aşa numitului *Geist*, Absolutul revelat ca atare prin cuvintele sale. Pentru Hegel nu exista nimic ascuns în univers. Din nefericire, limbajul lui e atât de ambiguu încât a putut da naştere la interpretări diferite. Hegelienii de dreapta i-au interpretat scrierile ca pe o preamărire a sistemului de guvernare autocratică prusac, şi a dogmelor bisericii prusace. Hegelienii de stânga au extras din ele ateism, radicalism revoluţionar intransigent şi doctrine anarhiste. Iată-l pe Auguste Comte. El ştia cu precizie ce-i rezervă omenirii viitorul şi, desigur, se considera pe sine însuşi legislatorul suprem. Considera, bunăoară, că anumite studii astronomice sunt inutile şi dorea să le interzică. Plănuia să înlocuiască creştinismul cu o nouă religie şi desemnase o doamnă pentru a o înlocui, în această nouă biserică, pe Sfânta Fecioară. Comte ar putea [p.73] fi disculpat sub cuvânt că era nebun, în accepţiunea cea mai deplină pe care o dă patologia acestui termen. Dar cum rămâne cu adepţii săi? Se pot enumera multe fapte asemănătoare. Dar ele nu reprezintă argumente împotriva raţiunii, raţionalismului şi raţionalităţii. Visurile acestea n-au absolut nimic de-a face cu întrebarea dacă raţiunea este sau nu instrumentul adecvat şi unic pe care-l poate întrebuinţa omul în strădania sa de a dobândi atâta cunoaştere câtă îi este accesibilă. Căutătorii de adevăr

oneşti şi conştiincioşi n-au pretins niciodată că raţiunea şi cercetarea ştiinţifică pot răspunde la toate întrebările. Ei sunt pe deplin conştienţi de limitele inerente minţii umane. Ei nu pot fi ţinuţi responsabili pentru vulgarităţile filozofiei lui Haeckel şi simplismul variilor şcoli materialiste. Filozofii raţionalişti s-au străduit întotdeauna ei înşişi să indice atât limitele teoriei apriorice cât şi pe cele ale cercetării empirice. [1] Întâiul reprezentant al economiei politice britanice, David Hume, utilitariştii şi pragmatiştii americani nu sunt, desigur, vinovaţi de a fi exagerat puterea omului de a atinge adevărul. Filozofia ultimelor două sute de ani ar putea fi învinovăţită cu mai multă îndreptăţire de prea mult agnosticism şi scepticism, decât de un exces de încredere în potenţialul minţii umane. Revolta împotriva raţiunii, atitudunea mentală caracteristică a epocii noastre, n-a fost cauzată de lipsa de modestie, de precauţie şi de autocenzură a filozofilor, nici de nereuşitele survenite în evoluţia ştiinţelor naturale moderne. Performanţele uimitoare ale tehnologiei şi terapeuticii vorbesc de la sine, într-un limbaj cu neputinţă de ignorat. Atacurile îndreptate împotriva ştiinţelor moderne sunt sortite eşecului, fie ele venite din partea intuiţionismului şi a misticismului, sau a oricărui alt punct de vedere. Revolta împotriva raţiunii urmăreşte însă un alt ţel. Ea nu este îndreptată împotriva ştiinţelor naturale, ci împotriva teoriei economice. Atacul împotriva ştiinţelor naturale nu este decât consecinţa logic necesară a atacului împotriva teoriei economice. Era cu neputinţă ca raţiunea să fie detronată doar într-un singur domeniu şi să nu fie pusă sub semnul întrebării şi în alte ramuri ale cunoaşterii. Marea revoltă s-a născut din situaţia istorică existentă la jumătatea secolului al XIX-lea. Economiştii demolaseră în întregime iluziile fantasmagorice ale utopiştilor socialişti. Deficienţele sistemului clasic nu le permiteau să înţeleagă de ce orice plan socialist este, în mod necesar, irealizabil. Dar cunoştinţele lor erau suficiente pentru a demonstra zădărnicia tuturor schemelor socialiste produse până în vremea lor. Ideile comuniste erau condamnate. Socialiştii [p.74] erau absolut incapabili să ridice vreo obiecţie în calea criticilor devastatoare ale schemelor lor sau să avanseze vreun argument pentru acestea. Totul părea să indice că socialismul era mort pe vecie. O singură manevră îi putea scoate pe socialişti din acest impas. Ei trebuiau să atace logica şi raţiunea şi să substituie raţionamentelor intuiţia mistică. Rolul istoric de a fi propus această soluţie i-a revenit lui Karl Marx. Pe baza misticismului dialectic al lui Hegel, el şi-a arogat cu nonşalanţă capacitatea de a prezice viitorul. Hegel pretindea că ştie că Geist-ul, în făurirea universului, dorea să instituie monarhia prusacă a lui Frederic Wilhelm al III-lea. Însă Marx era mai bine informat cu privire la planurile Geist-ului. El ştia că resortul ultim al evoluţiei istorice este instaurarea mileniului socialist. Socialismul va sosi inevitabil, “cu inexorabilitatea legilor naturii”. Şi, deoarece după Hegel fiecare nou stadiu istoric este superior şi mai bun celui precedent, este mai presus de orice îndoială că socialismul, stadiul ultim şi final al evoluţiei omenirii, va fi perfect din toate punctele de vedere. Este, în consecinţă, inutil să se discute detaliile legate de modul de funcţionare al societăţii socialiste. La vremea cuvenită,

istoria se va îngriji de toate. Ea nu are trebuinţă de sfaturile muritorilor. Rămânea însă de depăşit principalul obstacol: criticile devastatoare ale economiştilor. Marx avea soluţia la îndemână. Raţiunea umană, a spus el, este constitutiv inadecvată pentru a descoperi adevărul. Structura logică a minţii diferă de la o clasă socială la alta. Nu există nimic de felul unei logici cu validitate universală. Ceea ce produce mintea nu poate fi decât "ideologie", adică, în terminologia marxistă, un mănunchi de idei îndărătul cărora se ascund interesele egoiste ale clasei sociale căreia îi aparţine gânditorul. În consecinţă, mintea "burgheză" a economiştilor este cu desăvârşire incapabilă de a produce altceva decât apologii ale capitalismului. Învăţăturile ştiinţei "burgheze", produse ale logicii "burgheze", nu le servesc la nimic proletarilor, clasa aflată în ascensiune şi destinată să abolească toate clasele şi să transforme pământul într-o Grădină a Edenului. Însă, desigur, logica proletarilor nu este doar o logică de clasă. "Ideile logicii proletare nu sunt idei partizane, ci emanaţii ale logicii pur şi simplu." [2] Mai mult, graţie unor privilegii speciale, logica anumitor burghezi aleşi nu este mânjită de păcatul originar de a fi burghez. Karl Marx, fiul unui avocat înstărit, căsătorit cu fiica unui nobil prusac, precum şi colaboratorul său Frederick Engels, un manufacturier înstărit de textile, nu s-au îndoit niciodată că ei înşişi sunt exceptaţi de la lege şi, indiferent de originea lor burgheză, sunt înzestraţi cu puterea de descoperi adevărul absolut. [p.75] Descrierea condiţiilor istorice care au făcut cu putinţă popularitatea unei doctrine atât de rudimentare cade în sarcina istoriei. Teoria economică are o altă sarcină. Ea trebuie să analizeze atât polilogismul marxist, cât şi alte forme de polilogism, modelate după acesta, pentru a le da în vileag erorile şi contradicţiile.

2. Aspectul logic al polilogismului

Polilogismul marxist afirmă că structura logică a minţii diferă în funcţie de apartenenţa la diferite clase sociale. Polilogismul rasial diferă de cel marxist numai în măsura în care el atribuie rasei o structură specifică a minţii şi susţine că membrii unei anumite rase, indiferent de afilierea lor de clasă, sunt înzestraţi cu această structură logică specifică. Nu este necesar să criticăm aici conceptele de clasă socială şi de rasă, aşa cum intervin ele în aceste doctrine. Nu este necesar să-i întrebăm pe marxişti când şi cum îşi schimbă un proletar care izbuteşte să acceadă în rândurile burgheziei modul său proletar de a gândi într-unul burghez. Este zadarnic să le cerem rasiştilor să explice care logică specifică anume caracterizează persoanele care nu sunt de o extracţie rasială pură. Există obiecţiuni mult mai serioase de avansat. Nici marxiştii, nici rasiştii, nici adepţii vreunui altfel de polilogism nu s-au hazardat vreodată dincolo de a declara că structura logică a minţii diferă în funcţie de diversele clase, rase şi naţiuni. Ei nu s-au avântat niciodată până la a demonstra cu precizie în ce fel diferă logica proletarilor de logica burghezilor, sau logica arienilor de cea a non-arienilor, sau logica germanilor de cele a francezilor şi a britanicilor. În opinia marxiştilor, teoria ricardiană a costurilor comparative este nefondată fiindcă Ricardo era burghez. Rasiştii germani condamnă aceeaşi teorie deoarece Ricardo era evreu, iar naţionaliştii germani

fiindcă era englez. Anumiţi profesori germani au avansat împotriva validităţii doctrinelor lui Ricardo toate aceste trei argumente laolaltă. Însă nu este suficient să respingi o teorie în întregime dezvăluind datele biografice personale ale autorului ei. Ceea ce se urmăreşte este, în primul rând, clădirea unui sistem logic diferit de cel aplicat de către autorul criticat. Apoi ar fi necesar un examen punct cu punct al teoriei contestate, pentru a arăta unde anume intervin, în desfăşurarea raţionamentelor sale, inferenţe care – deşi corecte din punctul de vedere al logicii autorului – sunt invalide din punctul de vedere al logicii proletare, ariene sau germane. Şi, în cele din urmă, ar trebui să se explice la ce fel de concluzii trebuie să ducă înlocuirea inferenţelor viciate ale autorului cu inferenţele corecte, derivate din logica proprie criticului. [p.76] După cum ştim cu toţii, aşa ceva nu s-a încercat nicicând şi nici nu se va încerca vreodată de către nimeni. Se constată apoi faptul că există dezacorduri privitoare la probleme esenţiale printre persoanele care aparţin aceleiaşi clase, rase sau naţiuni. Există din nefericire, spun naziştii, germani care nu gândesc corect, în accepţiunea germană a termenului. Dar dacă un german nu gândeşte, în mod necesar, întotdeauna aşa cum ar trebui, ci poate gândi în acelaşi fel cu un om înzestrat cu o logică non-germană, cine va stabili care dintre ideile germane sunt într-adevăr germane şi care ne-germane? Profesorul Franz Oppenheimer spunea: “Individul greşeşte adesea în urmărirea intereselor sale; o clasă nu greşeşte niciodată pe termen lung.” [3] Afirmaţia sa pare să sugereze infailibilitatea votului majoritar. Însă naziştii au respins ideea de luare a deciziilor prin vot majoritar, socotind-o în mod vădit ne-germană. Marxiştii elogiază cu ipocrizie principiul democratic al votului majoritar. [4] Însă ori de câte ori se pune problema de a-l testa în practică, ei preferă domnia minorităţii, atâta vreme cât e vorba de domnia propriului lor partid. Să ne amintim că Lenin a dizolvat cu forţa Adunarea Constituantă aleasă sub auspiciile propriei sale guvernări, în urma votului persoanelor adulte, deoarece numai o cincime din membrii săi erau bolşevici. Un adept consecvent al polilogismului ar trebui să susţină că ideile sunt corecte în măsura în care autorul lor aparţine clasei, naţiunii, sau rasei corespunzătoare. Însă consecvenţa nu este una dintre virtuţile adepţilor polilogismului. Astfel, marxiştii sunt gata să-i atribuie epitetul de “gânditor proletar” oricărei persoane ale cărei doctrine le sunt lor pe plac. Pe toţi ceilalţi îi defăimează, demascându-i, fie ca inamici ai clasei din care fac parte, fie ca trădători sociali. Hitler a fost suficient de onest pentru a admite că singura metodă care-i stătea la dispoziţie pentru a-i distinge pe adevăraţii germani de corcituri şi de străini era să enunţe un program autentic german pentru a vedea cine este gata să-l susţină. [5] Un om cu părul închis la culoare, ale cărui trăsături fizice nu corespundeau deloc prototipului rasei ariene de stăpânitori blonzi, îşi aroga darul de a fi descoperit unica doctrină adecvată minţii germane şi de a-i expulza din rândurile germanilor pe toţi cei ce nu acceptau această doctrină, oricare ar fi fost trăsăturile lor fizice. Nu mai este nevoie de alte dovezi ale nesinceritătii întregii doctrine.

3. Aspectul praxeologic al polilogismului

O ideologie, în accepţiunea marxistă a termenului, este o doctrină care, [p.77] deşi eronată din punctul de vedere al logicii corecte a proletariatului, este benefică pentru interesele egoiste ale clasei care a elaborat-o. O ideologie este în mod obiectiv vicioasă, dar ea serveşte interesele clasei gânditorului tocmai datorită caracterului său vicios. Numeroşi marxişti cred că au demonstrat această afirmaţie prin sublinierea faptului că oamenii nu tânjesc după cunoaştere numai de dragul cunoaşterii. Ţelul omului de ştiinţă este de a deschide calea acţiunii încununate de succes. Teoriile sunt întotdeauna elaborate ţinând seama de perspectivele utilizării lor în practică. Nu există nimic de felul ştiinţei pure sau al căutării dezinteresate a adevărului. Putem admite, de dragul discuţiei, că toate eforturile de atingere a adevărului sunt motivate de consideraţii care ţin de utilitatea sa practică, în vederea atingerii vreunui ţel. Dar aceasta nu ne oferă răspunsul la întrebarea de ce s-ar dovedi o teorie "ideologică" – i.e., falsă, mai capabilă de a aduce servicii decât una corectă. Faptul că aplicarea practică a unei teorii atrage după sine rezultatele prezise pe baza teoriei este considerat pretutindeni o confirmare a corectitudinii sale. Este paradoxal a spune că o teorie viciată este, din vreun punct de vedere, mai utilă decât una corectă. Oamenii întrebuinţează arme de foc. Pentru îmbunătăţirea acestor arme, ei au elaborat ştiinţa balisticii. De bună seamă însă, tocmai fiindcă urmăreau să vâneze sau să se ucidă unii pe alţii, balistica pe care au elaborat-o este una corectă. O balistică care ar fi doar "ideologică", n-ar fi de nici un folos. În ochii marxiştilor, ideea că oamenii de ştiinţă trudesc doar de dragul cunoaşterii nu este decât o "vanitate arogantă" a lor. Astfel, ei afirmă că Maxwell a fost atras spre teoria sa a undelor electromagnetice de lăcomia afaceriştilor pentru telegrafia fără fir. [6] Pentru problema ideologiei este irelevant dacă teoria aceasta este sau nu adevărată. Întrebarea este dacă presupusul fapt că industrialismul din secolul al XIX-lea considera telegrafia fără fir "piatra filozofală şi elixirul tinereţii" [7] l-a condus pe Maxwell la formularea unei teorii corecte sau a unei suprastructuri ideologice a intereselor egoiste de clasă ale burgheziei. Este neîndoielnic că cercetarea bacteriologică a fost stimulată nu numai de dorinţa combaterii bolilor contagioase, ci şi de dorinţa producătorilor de vinuri şi brânzeturi de a-şi ameliora metodele de producţie. Însă rezultatul obţinut nu a fost în nici un caz " ideologic", în accepţiunea marxistă a termenului. Ceea ce l-a indus pe Marx să inventeze doctrina sa a ideologiilor a fost dorinţa de a surpa prestigiul teoriei economice. El era pe deplin conştient de incapacitatea sa de a respinge obiecţiunile avansate de economişti împotriva practicabilităţii [p.78] schemelor socialiste. De fapt, era atât de fascinat de sistemul teoretic al teoriei clasice britanice, încât credea cu tărie în infailibilitatea ei. El fie nu a auzit niciodată despre îndoielile pe care teoria clasică a valorii le năşteau în mintea savanţilor scrupuloşi, fie, dacă a auzit vreodată de ele, nu le-a înţeles importanţa. Propriile sale idei economice abia dacă depăşesc prin ceva o versiune încâlcită a ricardianismului. Când Jevons şi Menger inaugurau o nouă epocă a gândirii economice, cariera sa de autor de scrieri economice era deja sfârşită; primul volum din *Das Kapital* fusese deja publicat cu câţiva ani

înainte. Singura reacţie a lui Marx la teoria marginală a valorii a fost amânarea publicării volumelor ulterioare ale principalului său tratat. Ele au devenit accesibile publicului abia după moartea sa. Dezvoltând doctrina ideologiei, Marx ţinteşte exclusiv spre teoria economică şi spre filozofia socială utilitaristă. Singura sa intenţie este de a distruge reputaţia doctrinelor economice, pe care era incapabil să le respingă prin mijloacele logicii şi al raţionamentelor. El a dat doctrinei sale forma de lege universală, validă pentru întreaga epocă istorică a claselor sociale, deoarece o afirmaţie aplicabilă doar unui individ sau unei împrejurări istorice individuale n-ar fi putut fi considerată o lege. Din aceleaşi motive, el nu i-a restrâns validitatea doar la sfera gândirii economice, ci a inclus sub incidenţa ei toate ramurile cunoaşterii. Serviciul pe care teoria economică burgheză îl făcea burgheziei era, în viziunea lui Marx, dublu. Mai întâi, îi ajuta pe burghezi în lupta lor împotriva feudalismului şi despotismului monarhic, iar mai apoi, din nou, în lupta lor împotriva clasei proletare pe cale de afirmare. Ea furniza o justificare morală şi raţională a exploatării capitaliste. Era, pentru a întrebuinţa o expresie apărută după dispariţia lui Marx, o raţionalizare a intereselor capitaliştilor. [8] Capitaliştii, ruşinaţi în subconştientul lor de lăcomia josnică ce le motivează propria conduită şi dornici să evite oprobriul societăţii, şi-ar fi încurajat sicofanţii, economiştii, să proclame doctrinele care i-ar putea reabilita în opinia publică. Desigur, recursul la noţiunea de raţionalizare ne furnizează o descriere psihologică a incitativelor care au impulsionat un om sau un grup de oameni să formuleze o teoremă, sau o întreagă teorie. Dar el nu ne spune nimic referitor la validitatea sau non-validitatea teoriei [p.79] avansate. Dacă se demonstrează că teoria în chestiune este defectuoasă, noţiunea de raţionalizare rămâne o interpretare psihologică a cauzelor care i-au predispus pe autorii lor la eroare. Însă dacă nu suntem în măsură să detectăm nici o greşeală în teoria avansată, nici un fel de apel la conceptul de raţionalizare nu-i poate şterbi validitatea. Dacă ar fi adevărat că economiştii nu urmăreau, în mod subconştient, decât să justifice interesele nedrepte ale capitaliştilor, teoriile lor încă ar putea fi întru totul corecte. Nu există nici un mijloc de a demonta o teorie eronată, altul decât de a o respinge prin raţionament discursiv şi de a-i substitui una mai bună. Când evaluăm teorema lui Pitagora sau teoria costurilor comparative, nu ne interesează factorii psihologici care i-au condus pe Pitagora şi pe Ricardo să elaboreze aceste teoreme, deşi lucrurile acestea pot fi importante în ochii istoricului şi ai biografului. Pentru ştiinţă, singura întrebare relevantă este dacă aceste teoreme rezistă sau nu probei examinării raţionale. Datele sociale şi rasiale ale autorilor lor sunt lipsite de relevanţă. Faptul că oamenii, în urmărirea intereselor lor egoiste, încearcă să facă uz de doctrine mai mult sau mai puţin acceptabile de opinia publică este adevărat. Mai mult, ei sunt dornici să inventeze şi să propage doctrine care le-ar putea fi de folos în urmărirea propriilor lor interese. Dar aceasta nu explică de ce asemenea doctrine, favorabile intereselor unei minorităţi şi contrare intereselor restului populaţiei, sunt acceptate de opinia publică. Indiferent dacă asemenea

doctrine “ideologice” sunt produsul unei “false conştiinţe”, care forţează omul să gândească necontrolat într-un mod care deserveşte interesele clasei sale, sau dacă ele sunt produsul unei distorsionări deliberate a adevărului, ele trebuie să înfrunte alte ideologii, ale altor clase, şi să încerce să li se substituie. Se manifestă, aşadar, o competiţie între ideologii antagoniste. Marxiştii explică victoriile şi înfrângerile suferite în asemenea conflicte ca pe nişte consecinţe ale intervenţiei unei providenţe istorice. Aşa numitul Geist, mitica sursă iniţială, lucrează după un plan prestabilit. El călăuzeşte omenirea, printre stadiile preliminare, către beatitudinea finală a socialismului. Fiecare stadiu este produsul unui anumit nivel de dezvoltare al tehnologiei. Celelalte caracteristici ale sale se epuizează în indispensabila suprastructură ideologică a acestui nivel de dezvoltare a tehnologiei. Geist-ul îl determină pe om să descopere la momentul oportun ideile tehnologice adecvate stadiului în care trăieşte şi să le pună în practică. Tot restul este o excrescenţă a nivelului tehnologic. Râşniţa manuală a făcut societatea feudală; râşniţa cu aburi a făcut capitalismul. [9] [p.80] Voinţa şi raţiunea umană joacă numai un rol secundar în schimbările acestea. Legitatea inexorabilă a dezvoltării istorice îi sileşte pe oameni – independent de voinţa lor – să gândească şi să se comporte în felul care corespunde bazei materiale a epocii în care trăiesc. Oamenii se amăgesc închipuindu-şi că sunt liberi să aleagă între diverse idei şi între ceea ce numesc ei adevăr şi eroare. Nu ei înşişi gândesc, ci providenţa istorică este cea care se manifestă în gândurile lor. Aceasta este o doctrină în întregime mistică. Singura probă avansată în favoarea ei este recursul la dialectica hegeliană. Proprietatea privată capitalistă este cea dintâi negaţie a proprietăţii private individuale. Ea atrage după sine, cu inexorabilitatea legilor naturii, propria-i negaţie, care este proprietatea comună asupra mijloacelor de producţie. [10] Însă o doctrină mistică bazată pe intuiţie nu îşi pierde misticismul prin invocarea unei alte doctrine, nu mai puţin mistice. Această stratagemă nu răspunde nicidecum la întrebarea de ce trebuie un gânditor să elaboreze în mod necesar o ideologie adecvată intereselor clasei sale. De dragul argumentaţiei, putem admite că gândurile unui om trebuie să dea naştere la doctrine favorabile intereselor sale. Dar sunt interesele omului în mod necesar identice cu cele ale întregii sale clase? Însuşi Marx a fost nevoit să admită că organizarea proletarilor într-o clasă şi, în consecinţă, într-un partid politic, este necontenit repusă în discuţie de rivalitatea muncitorilor înşişi. [11] Este un fapt de netăgăduit că există un conflict de interese ireconciliabil între acei muncitori care sunt angajaţi la salariile stabilite de sindicate şi cei care rămân neangajaţi datorită faptului că impunerea ratelor salariale sindicale împiedecă cererea şi oferta de muncă să-şi găsească preţul la care ar coincide. Nu este mai puţin adevărat că interesele muncitorilor din ţările relativ suprapopulate şi ale celor din ţările relativ subpopulate sunt antagonice, în ce priveşte problema barierelor împotriva migrării. Aserţiunea că interesele tuturor proletarilor implică în mod uniform substituirea capitalismului cu socialismul este un postulat arbitrar al lui Marx şi al celorlalţi socialişti. Faptul că ideea socialistă ar fi o

emanaţie a gândirii proletare şi că ar fi, de aceea, cu siguranţă benefică pentru interesele proletariatului ca atare, nu poate fi cu siguranţă demonstrat prin simplă asertare. O interpretare populară a vicisitudinilor politicilor britanice de comerţ internaţional, bazată pe ideile unor Sismondi, Frederick List, Marx şi ale Şcolii Istorice germane, sună astfel: În a doua parte a secolului al XVIII-lea şi în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea, interesele de clasă ale burgheziei britanice necesitau politici [p.81] liber schimbiste. De aceea, economia politică britanică a elaborat doctrina liberului schimb, iar manufacturierii britanici au organizat o mişcare populară, care a izbutit în cele din urmă să abolească tarifele protecţioniste. Ulterior, condiţiile s-au modificat. Burghezia britanică nu mai putea face faţă competiţiei manufacturierilor străini şi avea imperios nevoie de tarife protecţioniste. În consecinţă, economiştii au aşezat o teorie a protecţiei în locul ideologiei depăşite a liberului schimb, iar Marea Britanie s-a întors la protecţionism. Cea dintâi eroare implicată în această interpretare este că ea priveşte "burghezia" ca fiind o clasă omogenă, compusă din membri ale căror interese sunt identice. Un om de afaceri este întotdeauna silit să-şi adapteze mersul afacerilor la condiţiile instituţionale din ţara sa. Pe termen lung, în calitatea sa de antreprenor şi capitalist, el nu este nici favorizat nici vătămat de prezenţa sau absenţa tarifelor vamale. El se va orienta spre producţia acelor mărfuri pe care, în situaţia dată, le poate produce în modul cel mai profitabil. Ceea ce poate să dăuneze sau să priască intereselor sale pe termen scurt sunt numai *modificările* aranjamentelor instituţionale. Însă asemenea modificări nu afectează diversele ramuri de afaceri şi diversele întreprinderi în acelaşi fel şi în aceeaşi măsură. O măsură care prieşte unei ramuri sau întreprinderi poate fi neprielnică altor ramuri sau întreprinderi. Ceea ce contează pentru oamenii de afaceri este numai un număr limitat de articole supuse barierelor vamale. Iar cu privire la aceste articole interesele diverselor ramuri şi firme de afaceri sunt îndeobşte antagoniste. Interesele fiecărei ramuri sau firme pot fi favorizate de tot felul de privilegii acordate de către guvern. Dar dacă privilegiile sunt acordate în aceeaşi măsură şi celorlalte ramuri şi firme, atunci fiecare om de afaceri pierde pe de o parte – nu numai în calitate de consumator, ci şi în calitate de cumpărător de materii prime, produse semifinite, maşini şi alte echipamente – tot ceea ce câştigă pe de alta. Interesele egoiste de grup îl pot face pe un om să solicite protecţie pentru propria sa ramură sau firmă de afaceri. Ele nu îl pot nicicând motiva să solicite o protecţie universală, pentru toate ramurile sau firmele, dacă nu este sigur că va fi protejat într-o măsură mai mare decât celelalte industrii sau întreprinderi. De asemenea, manufacturierii britanici nu erau interesaţi de abolirea tarifelor vamale impuse asupra cerealelor (*Corn Laws*), mai mult decât orice alţi cetăţeni englezi. Proprietarii funciari se opuneau abrogării acestor legi deoarece o reducere a preţurilor la produsele agricole implica o reducere a rentelor percepute pe pământ. Ideea de interes special de clasă al manufacturierilor nu poate fi susţinută decât pe baza legii de fier a salariilor, lege de mult infirmată, corelate cu doctrina nu mai puţin greşită conform

căreia [p.82] profiturile ar fi o consecinţă a exploatării muncitorilor. Într-o lume organizată pe baza diviziunii muncii, fiecare schimbare trebuie să afecteze, într-un fel sau altul, interesele pe termen scurt ale unui mare număr de grupuri. De aceea, este întotdeauna uşor să se afirme că orice doctrină favorabilă modificării condiţiilor existente este un paravan "ideologic" al intereselor speciale ale unui anumit grup de persoane. Asemenea demascări constituie preocuparea principală a multor autori contemporani. Nu Marx a inventat această procedură. Ea era bine cunoscută cu mult înaintea lui. Cea mai bizară manifestare a ei a constat în tentativele unor autori din secolul al XVIII-lea de a explica credinţele religioase ca pe nişte înşelătorii frauduloase, puse la cale de preoţii avizi de putere şi avuţie, atât pentru ei înşişi, cât şi pentru aliaţii lor, exploatatorii. Marxiştii şi-au însuşit această poziţie, etichetând religia "opiul maselor". [12] Adepţilor acestor doctrine nu le-a trecut nici o clipă prin minte că acolo unde există interese egoiste *pro* trebuie să existe, cu necesitate, şi interese egoiste contra. Faptul că un eveniment a slujit unei anumite clase nu constituie nicidecum o explicaţie satisfăcătoare a unui eveniment. Întrebarea la care trebuie să răspundem este de ce restul populaţiei, ale cărei interese erau defavorizate, n-a reuşit să stăvilească tentativele celor favorizaţi de evenimentul în cauză. Fiecare firmă şi fiecare ramură de afaceri este, pe termen scurt, interesată în sporirea vânzării produselor sale. Pe termen lung însă, predomină o tendinţă de egalizare a încasărilor în diferitele ramuri de producţie. Dacă cererea pentru produsele unei ramuri creşte, ridicând profiturile, ramura în cauză atrage mai mult capital, iar rivalitatea noilor întreprinderi reduce profiturile. Încasările nu sunt nicidecum mai ridicate în domeniul vânzării de articole socialmente dăunătoare, decât în vânzarea de articole socialmente benefice. În cazul în care o ramură de afaceri este scoasă în afara legii şi cei angajaţi în ea riscă să fie puşi sub acuzaţie, penalizaţi şi încarceraţi, profiturile lor brute trebuie să fie suficient de ridicate pentru a compensa riscurile implicate. Dar aceasta nu afectează nivelul încasărilor nete. Cei bogaţi, aflaţi deja în posesia unităţilor de producţie existente, nu sunt mânaţi de nici un interes specific de clasă să menţină libera competiţie. Ei se opun confiscării şi exproprierii averilor lor, însă interesele lor bine conturate sunt mai degrabă favorabile măsurilor care-i împiedecă pe noii veniţi să le pericliteze poziţia. Apărătorii liberei iniţiative şi ai liberei competiţii nu apără interesele bogaţilor [p.83] de astăzi. Ceea ce doresc ei este să li se dea mână liberă necunoscuţilor care vor fi întreprinzătorii de mâine şi a căror ingeniozitate va face viaţă generaţiilor viitoare mai agreabilă. Ei cer ca drumul să rămână deschis pentru noi îmbunătăţiri economice. Ei sunt apărătorii progresului material. Succesul ideilor liber schimbiste în secolul al XIX-lea a fost repurtat sub influenţa teoriilor economiei clasice. Prestigiul ideilor acestea era atât de mare încât cei ale căror interese egoiste de clasă erau defavorizate de ele n-au fost în măsură să împiedice acceptarea lor de către opinia publică şi realizarea lor prin măsuri legislative. Ideile sunt cele care determină cursul istoriei, nu istoria cea care determină cursul ideilor. Este inutil să polemizăm cu misticii şi

vizionarii. Afirmaţiile lor se bazează pe intuiţie şi ei nu sunt dispuşi să le supună unei examinări raţionale. Marxiştii pretind că ceea ce proclamă vocea lor interioară este auto-revelaţia istoriei. Dacă alte persoane nu aud această voce, aceasta nu dovedeşte decât că ele nu sunt alese. Este o insolenţă dacă cei care bâjbâie prin întuneric îndrăznesc să-i contrazică pe inspiraţi. Decenţa ar trebui să-i determine să-i determine să se târască într-un colţ şi să păstreze liniştea. Însă ştiinţa nu se poate abţine de la a gândi, deşi este limpede că ea nu va reuşi niciodată să-i convingă pe cei ce neagă supremaţia raţiunii. Ştiinţa trebuie să insiste asupra faptului că recursul la intuiţie nu poate tranşa întrebarea care din mai multe doctrine antagoniste este cea îndreptăţită şi care sunt greşite. Este un fapt incontestabil că marxismul nu este singura doctrină propusă în zilele noastre. În afara marxismului mai există şi alte "ideologii". Marxiştii susţin că aplicarea acestor doctrine alternative ar dăuna intereselor celor mulţi. Dar susţinătorii doctrinelor acestea spun exact acelaşi lucru despre marxism. Desigur, marxiştii consideră că o doctrină este viciată dacă originea autorului său nu este proletară. Dar cine este proletar? Doctorul Marx, manufacturierul şi "exploatatorul" Engels, sau Lenin, vlăstarul aristocraţiei ruseşti, nu erau în nici un caz de origine proletară. Însă Hitler şi Mussolini erau proletari autentici, care-şi petrecuseră tinereţea în sărăcie. Conflictul dintre bolşevici şi menşevici, sau cel dintre Stalin şi Troţki nu pot fi prezentate ca fiind conflicte de clasă. Ele erau conflicte între diverse secte de fanatici, care se numeau unii pe alţii trădători. Esenţa filozofiei marxiste este aceasta: noi avem dreptate deoarece suntem purtătorii de cuvânt ai clasei proletare, aflate pe cale de afirmare. Raţionamentele discursive nu ne pot invalida doctrinele, deoarece ele sunt inspirate de puterea supremă care determină destinele omenirii. Adversarii noştri se înşeală din cauză că le lipseşte intuiţia care ne călăuzeşte nouă [p.84] minţile. Nu este, desigur, vina lor că, datorită afilierii lor de clasă nu sunt echipaţi cu logica autentic proletară şi sunt orbiţi de ideologii. Decretele impenetrabile ale istoriei sunt cele care ne-au ales pe noi şi i-au damnat pe ei. Viitorul ne aparţine nouă.

4. Polilogismul rasial

Polilogismul marxist este o stratagemă eşuată de a salva doctrinele de nesusţinut ale socialismului. Tentativa sa de a substitui intuiţia raţionamentelor este atrăgătoare pentru cei înclinaţi spre superstiţiile populare. Însă tocmai aceasta este atitudinea care situează polilogismul marxist şi produsul său, "sociologia cunoaşterii" într-un antagonism ireconciliabil faţă de ştiinţă şi raţiune. Altfel stau lucrurile cu polilogismul profesat de rasişti. Tipul acesta de polilogism este compatibil cu tendinţele la modă, deşi greşite, ale empirismului contemporan. Faptul că omenirea se împarte în diverse rase este incontestabil. Rasele diferă prin trăsături fizice. Filozofii materialişti susţin că gândirea este o secreţie a minţii, tot astfel cum fierea este o secreţie a vezicii biliare. Ar fi o inconsistenţă din punctul lor de vedere să respingă a priori ipoteza că gândirea secretată de diferite rase poate fi diferită sub aspecte esenţiale. Faptul că anatomia nu a reuşit până astăzi să descopere diferenţele anatomice dintre celulele minţii ale diferitelor

rase nu poate invalida doctrina după care structura logică a minţii diferă de la o rasă la alta. El nu exclude posibilitatea ca cercetări ulterioare să scoată la iveală asemenea specificităţi anatomice. Anumiţi etnologi ne spun că este o greşeală să vorbim despre civilizaţii superioare şi inferioare şi despre pretinsa înapoiere a raselor exotice. Civilizaţiile diverselor rase sunt diferite de cea occidentală, a popoarelor de extracţie caucaziană, dar nu îi sunt inferioare. Fiecare rasă are propria ei mentalitate. Este greşit să evaluăm civilizaţiile unora întrebuinţând criterii croite pe măsura realizărilor altor rase. Occidentalii consideră că civilizaţia chineză este o civilizaţie osificată şi numesc barbarism primitiv civilizaţia locuitorilor Noii Guinei. Însă chinezii aceştia şi băştinaşii din Noua Guinee dispreţuiesc civilizaţia noastră nu mai puţin decât o dispreţuim noi pe a lor. Asemenea estimări reprezintă judecăţi de valoare şi sunt, în consecinţă, arbitrare. Rasele acestea diferite posedă o altă structură mentală. Civilizaţiile lor sunt adecvate structurilor acestea, după cum civilizaţia noastră este adecvată structurii noastre mentale. Noi suntem incapabili să înţelegem că ceea ce numim noi înapoiere nu le apare tot astfel şi lor. Din punctul de vedere al logicii lor, este vorba de metode mai adecvate de a da răspunsuri satisfăcătoare condiţiilor naturale de viaţă, decât ar fi progresivismul nostru. [p.85] Etnologii aceştia insistă pe bună dreptate asupra faptului că nu este sarcina istoricului – iar etnologul este şi el un istoric – să rostească judecăţi de valoare. Dar ei se înşeală amarnic atunci când afirmă că aceste rase diferite au fost mânate, în activităţile lor, de alte motivaţii decât cele ce au călăuzit rasa albă. Asiaticii şi africanii, aidoma popoarelor de provenienţa europeană, au încercat să lupte cu succes pentru supravieţuire şi să-şi întrebuinţeze raţiunea ca pe cea mai de preţ armă, în aceste strădanii. Ei au încercat să se descotorosească de animalele de pradă şi de boli, să prevină foametea şi să ridice productivitatea muncii. Este indubitabil că, în urmărirea acestor ţeluri, ei au fost încununaţi de mai puţin succes decât albii. Dovada acestui fapt este aspiraţia lor de a profita de toate realizările occidentului. Etnologii în cauză ar avea dreptate dacă mongolii sau africanii, loviţi de o boală necruţătoare, ar renunţa la ajutorul medicului european deoarece mentalitatea sau viziunea lor asupra lumii i-ar face să creadă că este mai bine să suferi decât să ţi se aline suferinţa. Mahatma Gandi şi-a abjurat întreaga filozofie în momentul în care a intrat într-un spital modern, pentru a se opera de apendicită. Indienilor nord-americani le-a lipsit ingeniozitatea necesară pentru a inventa roata. Locuitorii munţilor Alpi n-au fost suficient de ageri pentru a-şi construi schiuri, care ar fi făcut viaţa lor grea mult mai agreabilă. Asemenea inconveniente nu se datorează unor mentalităţi diferite de cele ale raselor care întrebuinţau deja de multă vreme roata şi schiurile; acestea au fost nereuşite, chiar dacă le judecăm din punctele de vedere al indienilor şi al montaniarzilor alpini. Pe de altă parte, aceste consideraţii privesc exclusiv motivele care determină acţiuni concrete, lăsând neatinsă singura problemă relevantă, care este de a şti dacă între diferitele rase există sau nu o diferenţă în structura logică a minţii. Tocmai lucrul acesta îl susţin rasiştii. [13] Cu privire la problemele fundamentale

legate de structura logică a minţii şi de principiile categoriale ale gândirii şi acţiunii, putem face trimitere la ceea ce s-a spus în capitolele precedente. Câteva observaţii adiţionale vor fi suficiente pentru a da lovitura de graţie polilogismului rasial şi tuturor celorlalte tipuri de polilogism. Categoriile gândirii şi acţiunii umane nu sunt nici produse arbitrare ale minţii umane, nici convenţii. Ele nu se situează în afara universului şi a desfăşurării evenimentelor cosmice. Ele sunt fapte biologice, care posedă o funcţie precisă în viaţă şi în realitate. Ele sunt instrumentele luptei omului pentru existenţă şi ale strădaniilor lui de a se adapta cât mai bine cu putinţă stării reale de lucruri din univers, şi de a-şi elimina neplăcerile, atât cât stă în puterea sa să o facă. Ele sunt, [p.86] de aceea, adecvate structurilor lumii externe şi reflectă proprietăţile lumii şi ale realităţii. Ele funcţionează şi, în sensul acesta, sunt adevărate şi valide. Este, în consecinţă, greşit să se afirme că înţelegerea apriorică şi raţiunea pură nu furnizează nici un fel de informaţii despre realitate şi despre structura universului. Relaţiile logice fundamentale şi categoriile gândirii şi acţiunii reprezintă sursa ultimă a întregii cunoaşteri umane. Ele sunt adecvate structurilor realităţii, ele revelează aceste structuri minţii umane şi, în sensul acesta, pentru om, ele sunt fapte ontologice fundamentale. [14] Nu ştim ce ar putea să gândească şi să înţeleagă un intelect suprauman. Pentru om, fiecare cogniţie este condiţionată de structura logică a minţii sale şi este implicată în această structură. Tocmai rezultatele satisfăcătoare ale ştiinţei empirice şi aplicaţiile lor practice sunt cele care pun în evidenţă acest adevăr. În limitele orbitei în care acţiunea umană este capabilă să atingă ţeluri pe care le urmăreşte, nu încape loc pentru agnosticism. Dacă ar fi existat rase înzestrate cu structuri logice diferite ale minţii, ele nu ar fi întrebuinţat raţiunea ca pe un mijloc pentru existenţă. Singurul mijloc de supravieţuire care le-ar fi putut proteja împotriva exterminării ar fi fost reacţiile instinctive. Selecţia naturală ar fi eliminat din rândul unor asemenea rase acele specimene care ar fi încercat să întrebuinţeze raţionamente pentru a-şi călăuzi comportamentul. Ar fi supravieţuit numai acei indivizi care s-ar fi bizuit exclusiv pe instincte. Aceasta înseamnă că nu ar fi avut şanse de supravieţuire decât cei ce nu s-ar fi ridicat deasupra nivelului mental al animalelor. Erudiţii occidentali au adunat un volum enorm de materiale referitoare la civilizaţiile din China şi India şi la civilizaţiile primitive asiatice, americane, australiene şi ale aborigenilor africani. Putem afirma fără riscul de a ne înşela prea mult că tot ceea ce merită cunoscut referitor la ideile acestor rase este cunoscut. Însă nici un suporter al polilogismului nu a încercat vreodată să întrebuinţeze aceste date pentru a furniza o descriere a logicii aşa-zis diferite a acestor popoare şi civilizaţii.

5. Polilogism şi înţelegere

Unii adepţi ai ideilor marxiste şi rasiste interpretează doctrinele epistemologice ale partidelor din care fac parte într-un mod deosebit. Ei se arată gata să admită că structura logică a minţii este uniformă pentru toate rasele, naţiunile şi clasele. Marxismul sau rasismul, afirmă ei, n-au avut

niciodată intenţia să nege acest fapt incontestabil. Ceea ce afirmau aceste doctrine în realitate [p.87] este că înţelegerea istorică, empatia estetică şi judecăţile de valoare sunt condiţionate de originea omului. Este evident că această interpretare nu poate fi susţinută pe baza scrierilor datorate campionilor polilogismului. Însă ea trebuie analizată ca doctrină de sine stătătoare. Este inutil să subliniem din nou faptul că judecăţile de valoare ale unui om şi alegerea de către el a anumitor ţeluri reflectă trăsăturile sale fizice înnăscute, precum şi toate vicisitudinile vieţii pe care a trăit-o. [15] Dar recunoaşterea acestui fapt este cu totul altceva decât credinţa că moştenirea rasială sau afilierea de clasă determină, în ultimă instanţă, judecăţile de valoare şi alegerea scopurilor. Discrepanţele fundamentale în materie de viziune asupra lumii şi modele comportamentale nu corespund diferenţelor de rasă, naţionalitate, sau afilierii de clasă. Este greu de imaginat o mai mare divergenţă în materie de judecăţi de valoare decât cea existentă între asceţi şi cei ce aspiră să se bucure de viaţă lipsiţi de griji. Un abis de netrecut separă pe călugării şi călugăriţele evlavioşi de restul omenirii. Însă au existat persoane dedicate idealurilor ascetice printre toate rasele, naţiunile, clasele şi castele. Unii dintre ei erau fiii şi fiicele regilor şi ale aristocraţiei înstărite, alţii erau cerşetori. Sf. Francisc, Sfânta Clara şi cei ce-i urmau pe ei cu ardoare erau originari din Italia, o ţară ai cărei locuitori nu pot fi socotiţi indiferenţi la bunurile lumeşti. Puritanismul a fost anglo-saxon, dar tot anglo-saxonă a fost şi lascivitatea britanicilor în vremea Tudorilor, Stuarţilor şi a Casei de Hanovra. Cel mai proeminent adept al ascetismului din secolul al XIX-lea a fost contele Lev Tolstoi, un membru înstărit al aristocraţiei ruse destrăbălate. Tolstoi vedea culmea filozofiei pe care a combătut-o în Sonata Kreutzer a lui Beethoven, o capodoperă a fiului unor părinţi extrem de săraci. La fel stau lucrurile şi cu valorile estetice. Toate rasele şi naţiunile au cunoscut atât arta clasică, cât şi cea romantică. În ciuda propagandei lor alimentate cu ardoare, marxiştii n-au izbutit să producă o artă sau o literatură specific proletară. Scriitorii, pictorii şi muzicienii “proletari” n-au creat stiluri noi şi n-au consacrat noi valori estetice. Pe ei nu-i caracterizează decât tendinţa de a numi tot ce detestă “burghez” şi tot ce le este pe plac “proletar”. Înţelegerea istorică, atât a istoricului de profesie cât şi a omului care acţionează, reflectă întotdeauna personalitatea autorului său. [16] Însă, dacă istoricul şi politicianul sunt sincer animaţi de dorinţa de a discerne adevărul, ei nu se vor lăsa nicicând amăgiţi de prejudecăţi partizane, presupunând că sunt [p.88] capabili şi nu inepţi. Nu este important dacă un istoric sau un politician consideră intervenţia unui anumit factor benefică sau dăunătoare. Ei nu pot culege nici un avantaj de pe urma subestimării sau supraestimării relevanţei vreunuia dintre factorii care intervin. Numai pseudo-istoricii nechemaţi îşi imaginează că distorsionând faptele îşi slujesc cauza. Aceasta nu este mai puţin adevărat cu privire la înţelegerea de care face uz omul de stat. La ce i-ar servi unui campion al protestantismului înţelegerea deformată a imenselor puteri şi prestigiu ale catolicismului, sau liberalului o înţelegere inadecvată a relevanţei ideilor socialiste? Pentru a izbuti, politicianul trebuie să vadă

lucrurile aşa cum sunt; cel ce se lasă pradă dorinţelor sale pioase va da cu siguranţă greş. Judecăţile de relevanţă diferă de judecăţile de valoare, prin aceea că urmăresc estimarea unor stări de lucruri independente de dorinţele autorului. Ele sunt colorate de personalitatea autorului şi, de aceea, nu pot fi nicicând unanim acceptate de toată lumea. În acest punct, însă, trebuie din nou să ridicăm problema: ce avantaj ar putea culege o rasă sau o clasă de pe urma unei distorsionări "ideologice" a înţelegerii? După cum am arătat deja, discrepanţele serioase pe care le întâlnim în domeniul studiilor istorice sunt rezultatul diferenţelor de vederi existente în domeniile ştiinţelor nonistorice şi nu între diverse moduri de înţelegere. Astăzi, mulţi istorici şi scriitori sunt pătrunşi de dogma marxistă, după care realizarea planurilor socialiste este atât inevitabilă, cât şi binele suprem, iar mişcării muncitoreşti îi este încredinţată misiunea istorică de a aduce la îndeplinire această sarcină, printr-o răsturnare violentă a sistemului capitalist. Pornind de la această premisă, ei consideră de la sine înţeles faptul că partidele de "stânga", ale celor aleşi, trebuie să recurgă la acte de violenţă şi la crime în urmărirea politicilor lor. O revoluţie nu se poate consuma prin metode paşnice. Pentru ei nu merită să se întârzie asupra unor nimicuri, cum ar fi măcelărirea celor patru fiice ale ţarului, a lui Leon Troţky, a zeci de mii de burghezi ruşi şi aşa mai departe. "Nu poţi face omletă fără să spargi ouă"; de ce să se mai menţioneze explicit ouăle sparte? Însă, desigur, altfel stau lucrurile în caz că vreunul din cei asaltaţi îndrăzneşte să se apere sau chiar să riposteze. Puţini sunt cei ce menţionează actele de sabotaj, distrugere şi violenţă comise de grevişti. Însă toţi autorii tratează pe larg tentativele companiilor de a-şi proteja proprietăţile şi vieţile clienţilor şi salariaţilor lor împotriva unor asemenea atacuri sălbatice. Astfel de discrepanţe nu se datorează nici judecăţilor de valoare, nici diferenţelor de înţelegere. Ele sunt rezultatul existenţei unei teorii antagonice [p.89] ale evoluţiei economice şi istorice. Dacă venirea socialismului este inevitabilă şi nu poate fi realizată decât prin metode revoluţionare, crimele comise de "progresişti" sunt incidente minore, lipsite de orice semnificaţie. Însă autoapărarea şi contraatacurile "reacţionarilor" , care pot să întârzie victoria finală a socialismului, sunt de cea mai mare importanţă. Ele sunt evenimente remarcabile, în vreme ce actele revoluţionare nu sunt decât simple elemente de rutină.

6. Pledoaria pentru raţiune

Raţionaliştii judicioşi nu pretind că raţiunea umană îl poate face vreodată pe om atotştiutor. Ei sunt pe deplin conştienţi de faptul că, oricât ar spori cunoaşterea, vor rămâne întotdeauna lucruri cu statut de date ultime, care nu se pretează la nici un fel de elucidări suplimentare. Dar, spun ei, în măsura în care omului îi stă în putinţă să dobândească cunoaştere, el trebuie să se bizuie pe raţiune. Datele ultime reprezintă elementul iraţional. Ceea ce este cognoscibil, în măsura în care este deja cunoscut, este, în mod necesar, raţional. Nu există nici moduri iraţionale de cunoaştere, nici o ştiinţă a iraţionalităţii. Referitor la problemele nerezolvate, sunt permise diverse ipoteze, câtă vreme ele nu contrazic logica şi datele incontestabile ale

experienţei. Dar acestea nu sunt decât ipoteze. Nu cunoaştem ce determină diferenţele înnăscute care se manifestă în sfera capacităţilor umane. Ştiinţa este neputincioasă să explice de ce Newton şi Mozart au fost din plin înzestraţi cu genialitate creatoare şi de ce lucrurile nu stau la fel cu majoritatea celorlalţi oameni. Însă a spune că geniul îşi datorează măreţia înaintaşilor, sau rasei sale, este în tot cazul un răspuns nesatisfăcător. Întrebarea este tocmai de ce diferă un asemenea om de fraţii săi şi de toţi ceilalţi membrii ai rasei sale. Este ceva mai puţin greşit să atribuim marile reuşite ale rasei albe unei superiorităţi rasiale. Însă aceasta nu este decât o ipoteză vagă, care contravine faptului că fundamentele timpurii ale civilizaţiei au fost aşezate de popoare aparţinând altor rase. Nu putem şti dacă, în viitor, alte rase vor înlocui sau nu civilizaţia occidentală. Cu toate acestea, o asemenea ipoteză trebuie cântărită pe baza propriilor ei merite. Ea nu trebuie condamnată a priori fiindcă rasiştii întemeiază pe ea postulatul lor, conform căruia există un conflict ireconciliabil între diversele grupuri rasiale şi cele superioare trebuie să le înrobească pe cele inferioare. Legea de asociere a lui Ricardo a discreditat deja de multă vreme această interpretare greşită a inegalităţii dintre oameni. [17] Este absurd să contestăm ipoteza rasială prin negarea unor fapte evidente. Este zadarnic să negăm că până acum diferite rase n-au contribuit cu nimic, sau au contribuit foarte [p.90] puţin la dezvoltarea civilizaţiei şi, în acest sens, pot fi numite inferioare. Dacă cineva ar dori cu tot dinadinsul să distileze cu orice preţ grăuntele de adevăr din doctrinele marxiste, ar putea spune că emoţiile influenţează foarte mult raţionamentele omului. Nimeni nu s-a încumetat vreodată să nege acest fapt evident, iar marxismul nu poate fi creditat cu descoperirea lui. Însă pentru epistemologie faptul este lipsit de orice semnificaţie. Există numeroase surse, atât ale succesului cât şi ale erorii. Enumerarea şi clasificarea lor cad în sarcina psihologiei. Invidia este o ispită larg răspândită. Este cert că mulţi intelectuali invidiază veniturile afaceriştilor prosperi şi că aceste simţăminte îi îndrumă spre socialism. Ei cred că autorităţile unei societăţi socialiste îi vor remunera cu salarii superioare celor pe care le câştigă în regim capitalist. Însă faptul de a fi demonstrat existenţa invidiei nu scuteşte ştiinţa de sarcina cercetării celei mai atente cu putinţă a doctrinelor socialiste. Oamenii de ştiinţă au datoria de a examina fiecare doctrină, ca şi cum susţinătorii ei n-ar fi inspiraţi de nimic altceva, în afara setei de cunoaştere. Diversele tipuri de polilogism substituie examinării pur teoretice a doctrinelor contrare demascarea originilor şi motivaţiilor autorilor lor. O atare metodă este incompatibilă cu principiile cele mai elementare ale argumentării. A înlătura o teorie invocând originile ei istorice, “spiritul” vremurilor în care a fost ea formulată, condiţiile materiale din ţara ei de baştină, sau orice fel de particularităţi personale ale autorilor săi, este o stratagemă nevolnică. O teorie nu se supune decât tribunalului raţiunii. Criteriul adecvat pentru ea este întotdeauna criteriul raţiunii. O teorie este fie corectă, fie incorectă. Este posibil ca în stadiul actual al cunoaşterii noastre să nu avem posibilitatea de a decide în privinţa corectitudinii sau incorectitudinii sale. Însă o teorie nu

poate fi niciodată validă pentru un burghez sau un american şi invalidă pentru un proletar sau un chinez. Dacă marxiştii şi rasiştii ar avea dreptate, atunci ar fi imposibil de explicat de ce cei aflaţi la putere urmăresc sistematic să suprime teoriile care-i dezaprobă şi să-i persecute pe susţinătorii lor. Însuşi faptul că există guverne intolerante şi partide politice care practică scoaterea în afara legii şi exterminarea criticilor este o dovadă a excelenţei raţiunii. Faptul că adversarii unei doctrine utilizează poliţia, călăii şi gloatele violente pentru a o combate, nu este o dovadă suficientă a corectitudinii acelei doctrine. Dar este o dovadă a faptului că cei ce recurg la represiune violentă sunt, în subconştientul lor, convinşi de netemeinicia propriilor lor doctrine. Validitatea fundamentelor apriorice [p.91] ale logicii şi ale praxeologiei nu poate fi demonstrată fără a se face referire la înseşi aceste fundamente. Raţiunea este un dat ultim şi nu poate fi analizată sau pusă la îndoială de către ea însăşi. Existenţa ca atare a raţiunii umane este un fapt non-raţional. Singura aserţiune care poate fi formulată cu privire la raţiune este că ea reprezintă trăsătura distinctivă care-l separă pe om de animale şi care atrage după sine tot ce este specific uman. Acelora care pretind că omul ar fi mai fericit renunţând să facă uz de raţiune şi încercând să se lase călăuzit exclusiv de intuiţii şi instincte, singurul răspuns care li se poate oferi este o cercetare a realizărilor societăţii umane. Descriind geneza şi funcţionarea cooperării sociale, teoria economică furnizează informaţiile necesare pentru opţiunea ultima între raţiune şi ne-raţiune. Dacă omul ia din nou în calcul posibilitatea eliberării sale de supremaţia raţiunii, el trebuie să ştie la ce va fi nevoit să renunţe.

NOTE

1. Cf., de pildă, Louis Rougier, *Les Paralogismes du rationalisme*, Paris, 1920.
2. Cf. Joseph Dietzgen, *Briefe über Logik, speziell demokratisch-proletarische Logik*, ed. a II-a, 1903, p.112.
3. Cf. Franz Oppenheimer, *System der Soziologie*, Jena, 1926, II, p. 559.
4. Trebuie să reliefăm faptul că meritele democraţiei nu se bazează pe ipoteza că majorităţile au întotdeauna dreptate şi, cu atât mai puţin, că sunt infailibile. A se vedea mai jos, pp. 149-151.
5. A se vedea discursul său la Congresul Partidului de la Nürenberg, din 3 septembrie 1933, *Frankfurter Zeitung*, 4 septembrie, 1933, p. 2.
6. Cf. Lancelot Hogben, *Science for the Citizen*, New York, pp. 726-728.
7. *Ibid.*, p. 726.
8. Deşi termenul de raţionalizare este nou, noţiunea în sine este cunoscută de multă vreme. Cf., de exemplu, cuvintele lui Benjamin Franklin: “E minunat de bine să fii o *fiinţă raţională*, fiindcă eşti în stare să găseşti o raţiune oricărui lucru pe care ai poftă să-l faci.” *Autobiography*, New York, 1944, p. 41. Trad. rom. de F. M. Gâldău: *Autobiografie*, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1942, p. 60.
9. “Le moulin à bras vous donnera la société avec le souzerain; le moulin à vapeur, la société avec le capitaliste industriel.” Marx, *Misère de la philosophie*, Paris şi Bruxelles, 1847, p. 100.
10. Marx, *Das Kapital*, ediţia a 7-a, Hamburg, 1914, I, 728 - 729.
11. *Manifestul Comunist*, I.
12. Semnificaţia pe care o atribuie acestei expresii marxismul contemporan, anume că drogul religios a fosr administrat deliberat poporului, poate să fi fost împărtăşită şi de Marx însuşi. Dar ea nu era implicată în fragmentul prin care el a consacrat-o, în 1943. Cf. R.P. Casey, *Religion in Russia*, New York, 1946, pp. 67-69.

13. Cf. L. G. Tirala, *Rasse, Geist und Seele*, München, 1935, pp. 190 ff.
14. Cf. Morris R. Cohen, *Reason and Nature*, New York, 1931, pp. 202-205; *A Preface to Logic*, New York, 1944, pp. 42-44, 54-56, 92, 180-187.
15. A se vedea mai sus, pp. 46-47.
16. A se vedea mai sus, pp. 57-58.
17. A se vedea mai jos, pp. 158-163.

IV. O primă analiză a categoriei de acţiune

1. Scopuri şi mijloace

Rezultatul urmărit prin intermediul unei acţiuni se numeşte scop, ţel sau obiectiv. În limbajul cotidian, întrebuinţăm aceşti termeni şi pentru a desemna scopuri, ţeluri şi obiective intermediare; acestea sunt repere pe care omul care acţionează doreşte să le atingă numai deoarece crede că îşi va atinge scopul, ţelul, sau obiectivul său ultim, depăşindu-le. Riguros vorbind, scopul, ţelul sau obiectivul oricărei acţiuni este, întotdeauna, îndepărtarea unei neplăceri resimţite. Un mijloc este ceva care serveşte la atingerea unui scop, ţel sau obiectiv. Mijloacele nu există ca atare în universul dat; în univers nu există decât lucruri. Un lucru devine un mijloc în momentul în care raţiunea umană plănuieşte să-l întrebuinţeze pentru atingerea vreunui scop şi acţiunea umană îl întrebuinţează efectiv în acest scop. Omul, prin gândire, vede potenţialul de a furniza servicii al lucrurilor, i.e. capacitatea lor de a-l sprijini în atingerea scopurilor sale, iar prin acţiune le transformă în mijloace. Este cât se poate de important să realizăm că părţi din lumea externă devin mijloace numai prin intervenţia minţii umane şi a derivaţiei acesteia, acţiunea umană. Obiectele externe ca atare nu sunt decât fenomene ale universului fizic şi alcătuiesc domeniul de studiu al ştiinţelor naturale. Ceea ce le transforma în mijloace este semnificaţia şi acţiunea umană. Praxeologia nu studiază lumea externă, ci comportamentul omului în raport cu aceasta. Realitatea praxeologică nu este universul fizic, ci reacţia conştientă a omului la starea dată a acestui univers. Teoria economică nu se referă la lucruri şi la obiecte materiale tangibile, ci se referă la oameni şi la semnificaţiile şi acţiunile lor. Bunurile, mărfurile, avuţia şi toate celelalte noţiuni comportamentale nu sunt elemente ale naturii; ele sunt elemente ale semnificaţiei şi conduitei umane. Cel ce doreşte să le analizeze nu trebuie să privească spre lumea externă, ci trebuie să le caute în semnificaţiile la care se raportează oamenii care acţionează. Praxeologia şi teoria economică nu analizează semnificaţiile şi acţiunea umană aşa cum ar trebui acestea să fie, sau cum ar fi dacă toţi oamenii ar fi inspiraţi de o filozofie absolut validă şi echipaţi cu o cunoaştere tehnologică perfectă. În cadrul ştiinţei al cărei obiect de studiu este omul supus greşelii nu încape loc pentru noţiuni ca acelea de validitate absolută şi omniscienţă. [p.93] Ţel este tot ceea ce urmăreşte omul. Mijloc este tot ceea ce este considerat ca atare de către omul care acţionează. Sarcina de a îndepărta erorile în domeniile tehnologiei şi al terapeuticii le revine ştiinţelor respective. Sarcina ştiinţelor economice este de a îndepărta doctrinele eronate privitoare la domeniul acţiunii sociale. Însă dacă oamenii nu urmează îndrumarea ştiinţei, ci se agaţă de prejudecăţile lor greşite, aceste erori fac parte din realitate şi trebuie analizate ca atare. Economiştii

consideră controlul schimbului valutar un mijloc inadecvat pentru atingerea obiectivelor urmărite de către cei ce recurg la el. Însă dacă opinia publică nu renunţă la iluziile sale şi guvernele recurg, în consecinţă, la controlul schimburilor valutare, cursul evenimentelor va fi determinat de această atitudine. Medicina contemporană consideră doctrina privitoare la efectele terapeutice ale mandragorei o fabulaţie. Dar, câtă vreme oamenii au luat această fabulaţie drept adevăr, mandragora a fost un bun economic, pentru a cărui achiziţie se plătea un preţ. Când analizează preţurile, teoria economică nu întreabă ce sunt lucrurile în ochii altor persoane, ci numai ce sunt ele în lumina semnificaţiei pe care le-o atribuie cei ce urmăresc să şi le procure. Ea analizează preţurile reale, plătite şi încasate în cursul tranzacţiilor reale, şi nu cum ar fi preţurile dacă oamenii ar fi diferiţi de ceea ce sunt în realitate. Mijloacele sunt, cu necesitate, întotdeauna limitate, i.e. rare în raport cu serviciile pentru care doreşte omul să le întrebuinţeze. Dacă lucrurile nu ar sta astfel, atunci ele nu ar constitui obiectul nici unei acţiuni. Când omul nu este constrâns de insuficienţa cantităţii lucrurilor disponibile, nu este nevoie de nici o acţiune. Există obiceiul de a numi ţelul bunul ultim, iar mijloacele bunuri. Adoptând această terminologie economiştii au gândit dintr-o perspectivă mai mult tehnologică decât praxeologică. Ei au distins între *bunuri gratuite* şi *bunuri economice*, numind bunuri gratuite acele lucruri care, fiind disponibile din abundenţă şi cu prisos, nu se cereau a fi economisite. Dar asemenea bunuri nu constituie obiectul nici unei acţiuni. Ele sunt condiţii generale ale bunăstării umane, părţi ale mediului natural în care trăieşte şi acţionează omul. Numai bunurile economice constituie substratul acţiunii. Numai de ele se ocupă ştiinţele economice. Bunurile economice care sunt potrivite ca atare pentru a satisface dorinţele umane în mod nemijlocit, şi a căror capacitate de a furniza anumite servicii nu depinde de cooperarea altor bunuri economice, se numesc bunuri de consum, sau bunuri de ordinul întâi. Mijloacele care nu satisfac dorinţe decât în mod indirect, atunci când sunt însoţite de cooperarea altor bunuri complementare, se numesc bunuri de producţie, sau factori de producţie, sau bunuri de ordin superior sau mai îndepărtat. Serviciile furnizate de către un bun de producţie constau [p.94] în producerea, asistată de cooperarea bunurilor de producţie complementare, a unui produs. Acesta poate fi un bun de consum; sau poate fi un bun de producţie care, în combinaţie cu alte bunuri de producţie, va furniza în cele din urmă un bun de consum. Ne putem imagina bunurile de producţie aranjate în ordinea corespunzătoare proximităţii lor faţă de bunurile de consum pentru a căror producţie pot fi întrebuinţate. Acele bunuri care se află cel mai aproape de producţia bunurilor de consum sunt numite de ordinul doi, iar, în continuare, cele care sunt utilizate pentru producţia bunurilor de ordinul doi sunt numite de ordinul trei, şi aşa mai departe. Raţiunea unui asemenea aranjament ordinal al bunurilor este de a furniza o bază pentru teoria valorii şi a preţurilor factorilor de producţie. Se va arăta ulterior cum evaluarea şi preţurile bunurilor de ordin superior sunt dependente de valoarea şi preţurile bunurilor de ordin inferior, produse cu ajutorul lor. Evaluarea iniţială şi ultimă

a lucrurilor externe se referă doar la bunurile de consum. Toate celelalte lucruri sunt evaluate în funcţie de rolul pe care-l joacă în producerea bunurilor de consum. De aceea, nu este necesar să aranjăm efectiv bunurile de producţie în succesiunea diverselor ordine, de la 2 la n. Nu este mai puţin inutil să ne lăsăm atraşi în discuţiile pedante care urmăresc a stabili dacă un bun concret trebuie numit bun de ordinul cel mai scăzut sau, mai degrabă, bun de un ordin mai înalt. Nu este important dacă vom numi bun de consum imediat consumabil boabele crude de cafea, sau boabele de cafea prăjite, sau cafeaua măcinată, sau cafeaua preparată pentru a fi băută, sau doar cafeaua preparată şi amestecată cu frişcă şi zahăr. Nu contează ce etichetare adoptăm, deoarece, în privinţa evaluării, tot ce se poate spune despre un bun de consum rămâne valabil pentru orice bun de ordin mai înalt (cu excepţia bunurilor de ordinul cel mai înalt), dacă îl privim ca pe un produs. Un bun economic nu este materializat în mod necesar într-un lucru tangibil. Bunurile economice nonmateriale se numesc servicii.

2. Ierarhia valorilor

Omul care acţionează alege între diverse posibilităţi care i se oferă spre alegere. El preferă o alternativă unei alta. Se obişnuieşte să se spună că omul are o ierarhie de dorinţe sau valori în mintea lui, atunci când îşi organizează acţiunile. Pe baza unei asemenea ierarhii, el îşi satisface dorinţele mai intense, i.e. ceea ce este de valoare mai ridicată, şi lasă nesatisfăcut ceea ce este de valoare mai scăzută, i.e. ceea ce este o dorinţă mai puţin intensă. Nu există nici o obiecţie împotriva unei atari prezentări a stării de [p.95] lucruri. Totuşi, nu trebuie să uităm că ierarhia valorilor sau a dorinţelor nu se manifestă decât în realitatea acţiunii. Ierarhiile acestea nu posedă nici o existenţă independentă, în afara comportamentului efectiv al indivizilor. Singura sursă din care provine cunoaşterea noastră privitoare la ierarhiile acestea este observarea acţiunilor unui om. Fiecare acţiune este, întotdeauna, în acord perfect cu ierarhia valorilor sau a dorinţelor deoarece aceste ierarhii nu sunt nimic altceva decât un instrument de interpretare al acţiunilor unui om. Doctrinele etice urmăresc stabilirea ierarhiilor de valori în conformitate cu care omul ar trebui să acţioneze, dar nu acţionează întotdeauna în mod necesar. Ele îşi atribuie vocaţia de a discerne binele de rău şi de a îndruma omul cu privire la ceea ce ar trebui să urmărească, în calitate de bine suprem. Acestea sunt discipline normative, care urmăresc cunoaşterea a ceea ce ar trebui să fie. Ele nu sunt neutre cu privire la fapte; ele judecă faptele din punctul de vedere al unor standarde liber adoptate. Nu aceasta este atitudinea praxeologiei şi a ştiinţelor economice. Acestea sunt pe deplin conştiente de faptul că ţelurile ultime ale acţiunii umane nu se pretează a fi examinate din perspectiva vreunui standard absolut. Ţelurile ultime sunt date ultime, ele sunt pur subiective, diferă de la om la om şi, la aceiaşi oameni, de la un moment la altul al vieţii lor. Praxeologia şi ştiinţele economice analizează mijloacele pentru atingerea ţelurilor alese de indivizii care acţionează. Ele nu formulează nici o opinie privitoare la chestiuni ca aceea de şti dacă sibaritismul este mai bun decât ascetismul. Ele aplică mijloacelor o

singură unitate de măsură, aceea a adecvării sau a inadecvării lor pentru atingerea scopurilor urmărite de indivizii care acţionează. Noţiunile de anormalitate şi de perversitate nu-şi găsesc, de aceea, locul în ştiinţele economice. Acestea nu afirmă că un om e pervers pentru că preferă lucrurile neplăcute, dăunătoare şi dureroase, celor agreabile, benefice şi plăcute. Ele afirmă numai că el este diferit de alţi oameni; că lui îi place ceea ce alţii detestă; că el consideră util ceea ce alţii doresc să evite; că lui îi face plăcere să îndure dureri pe care alţii le evită deoarece le produc neplăceri. Noţiunile polare de normal şi pervers pot fi utilizate, în perspectivă antropologică, pentru a distinge între cei care se comportă ca şi majoritatea celorlalţi şi *outsiderii* sau excepţiile atipice; ele pot fi întrebuinţate în perspectivă biologică, pentru a distinge între cei al cărui comportament prezervă forţele vitale şi cei al căror comportament este autodistructiv; ele pot fi aplicate în sens etic, pentru a distinge între cei ce se comportă corect şi cei ce acţionează altfel decât ar trebui. Totuşi, în cadrul ştiinţelor teoretice ale acţiunii umane nu încape loc pentru o asemenea distincţie. [p.96] Orice examinare a ţelurilor ultime se dovedeşte a fi pur subiectivă şi, de aceea, arbitrară. Valoarea este importanţa pe care o atribuie ţelurilor ultime omul care acţionează. Doar ţelurilor ultime le este atribuită valoarea primară şi originară. Mijloacele sunt evaluate prin derivare, în funcţie de potenţialul lor de a furniza servicii, care să contribuie la atingerea ţelurilor ultime. Evaluarea lor este derivată din evaluarea respectivelor ţeluri. Ele sunt importante pentru om numai în măsura în care îi oferă posibilitatea de a atinge anumite scopuri. Valoarea nu este intrinsecă, nu este în lucruri. Ea este în noi; este felul în care omul reacţionează la condiţiile mediului său. Valoarea nu este nici în cuvinte sau în doctrine. Ea se reflectă în conduita umană. Nu ceea ce spun oamenii sau grupurile de oameni despre valoare contează, ci felul cum acţionează ei. Oraţia moraliştilor şi pompa programelor diferitelor partide sunt semnificative ca atare. Dar ele nu influenţează cursul evenimentelor umane decât în măsura în care determină efectiv acţiunile oamenilor.

3. Ierarhia nevoilor

În ciuda tuturor declaraţiilor contrare, imensa majoritate a oamenilor urmăresc în primul rând îmbunătăţirea condiţiilor materiale de bunăstare. Ei doresc hrană mai multă şi mai bună, case şi haine mai bune şi mii de alte desfătări. Ei tânjesc după abundenţă şi sănătate. Luând aceste scopuri drept date, psihologia aplicată încearcă să determine care mijloace sunt cele mai adecvate pentru a furniza cât mai multă satisfacţie cu putinţă. Ea distinge, din acest punct de vedere, între nevoile “reale” ale omului şi poftele sale imaginare şi caduce. Ea îi învaţă pe oameni cum ar trebui să acţioneze şi către ce mijloace ar trebui să se îndrepte. Importanţa acestor doctrine este evidentă. Din punctul său de vedere, psihologul este îndreptăţit să distingă între acţiune rezonabilă şi acţiune contrară scopului. El are dreptate atunci când opune metodele judicioase de nutriţie celor nesăbuite. El poate condamna anumite forme de comportament, ca fiind absurde şi contrare nevoilor “reale”. Totuşi, asemenea judecăţi sunt neavenite într-o ştiinţă care

se preocupă de realitatea acţiunii umane. Nu ceea ce ar trebui să facă omul, ci ceea ce face contează pentru praxeologie şi teoria economică. Igiena ar putea să aibă dreptate atunci când numeşte alcoolul şi nicotina otrăvuri. Dar teoria economică trebuie să explice preţurile tutunului şi ale băuturilor alcoolice aşa cum sunt ele, nu aşa cum ar fi în condiţii diferite. În domeniul ştiinţelor economice nu există loc pentru ierarhii de nevoi diferite de ierarhia valorilor reflectată în [p.97] comportamentul efectiv al omului. Teoria economică analizează omul real, aşa slab şi supus erorii cum este, şi nu fiinţei ideale, omnisciente şi perfecte, aşa cum nu sunt decât zeii.

4. Acţiunea ca schimb

Acţiunea este o tentativă de a substitui o stare de lucruri mai satisfăcătoare uneia mai puţin satisfăcătoare. Numim o asemenea alterare indusă deliberat un schimb. O situaţie mai puţin dezirabilă este abandonată în favoarea uneia mai dezirabile. Ceea ce gratifică mai puţin este abandonat, pentru a accede la ceva care mulţumeşte mai mult. Ceea ce este abandonat se numeşte preţul plătit pentru atingerea ţelului urmărit. Valoarea preţului plătit se numeşte cost. Costul este egal cu valoarea atribuită satisfacţiei la care trebuie să renunţe cineva pentru a atinge ţelul urmărit. Diferenţa între valoarea preţului plătit (costurile suportate) şi cea a scopului atins se numeşte câştig, sau profit, sau venit net. Profitul este, în mod fundamental, pur subiectiv; este o creştere a fericirii omului care acţionează, un fenomen psihic, care nu poate fi nici măsurat nici cântărit. Există un mai mult şi un mai puţin în gradul de îndepărtare a unei neplăceri resimţite; dar cu cât depăşeşte o anumită satisfacţie pe alta nu se poate decât simţi; nu se poate stabili şi determina în mod obiectiv. O judecată de valoare nu măsoară, ea aşează într-o ierarhie graduată, graduează. Ea exprimă o ordine de preferinţe şi o secvenţă, dar nu exprimă o măsură şi o greutate. Ei nu i se pot aplica decât numere ordinale, dar nu i se pot aplica şi numerele cardinale. Este zadarnic să se vorbească despre vreun calcul al valorilor. Calculele nu se efectuează decât cu numere cardinale. Diferenţa între evaluările a două stări de lucruri este în întregime psihică şi personală. Ea nu se pretează la a fi în vreun fel proiectată în lumea externă. Ea nu poate fi resimţită decât de către individ. Ea nu poate fi comunicată sau împărtăşită semenilor. Ea este o mărime intensivă. Fiziologia şi psihologia au dezvoltat diverse metode, prin mijlocirea cărora pretind să fi descoperit un substitut pentru măsurătorile irealizabile ale mărimilor intensive. Nu este nevoie ca teoria economică să examineze aceste stratageme mai degrabă îndoielnice. Înşişi suporterii lor realizează că ele nu sunt aplicabile judecăţilor de valoare. Însă chiar dacă ar fi, aceasta încă nu ar avea vreo relevanţă pentru problemele economice, deoarece teoria economică analizează acţiunea ca atare şi nu faptele fizice care se soldează cu anumite acţiuni. Se întâmplă adesea ca o acţiune să nu îşi atingă scopul [p.98] urmărit. Uneori rezultatul, deşi inferior ţelului urmărit, este totuşi o îmbunătăţire în comparaţie cu starea de lucruri anterioară; atunci există totuşi un profit, deşi unul mai mic decât cel anticipat. Dar se poate întâmpla ca acţiunea să producă o stare de lucruri mai puţin dezirabilă decât cea anterioară, pe care

era menită să o altereze. În acest caz diferenţa dintre evaluarea rezultatului şi costurile suportate se numeşte pierdere.

V. Timpul

1. Timpul ca factor praxeologic

Noţiunea de schimbare implică noţiunea de secvenţă temporală. Un univers rigid, pe veci imutabil, ar fi în afara timpului, dar ar fi mort. Conceptele de schimbare şi de timp sunt inseparabil legate laolaltă. Acţiunea urmăreşte o schimbare şi se încadrează, de aceea, într-o ordine temporală. Raţiunea umană e chiar incapabilă de a concepe ideile de existenţă atemporală şi de acţiune atemporală. Agentul care acţionează distinge între timpul dinaintea acţiunii, timpul absorbit de acţiune şi timpul scurs după ce acţiunea s-a încheiat. El nu poate fi neutru faţă de scurgerea timpului. Logica şi matematica se ocupă de un sistem de gândire ideal. Relaţiile şi implicaţiile din sistemul lor sunt coexistente şi interdependente. Putem spune la fel de bine că ele sunt sincrone, sau că sunt în afara timpului. O minte perfectă le-ar putea cuprinde, în întregime, într-un singur gând. Incapacitatea omului de a realiza aceasta face din însăşi gândire o acţiune, care avansează pas cu pas de la starea mai puţin satisfăcătoare de cunoaştere insuficientă, către starea mai satisfăcătoare de mai bună cuprindere. Însă ordinea temporală în care este dobândită cunoaşterea nu trebuie confundată cu simultaneitatea logică a tuturor părţilor unui sistem deductiv aprioric. În cadrul unui asemenea sistem, noţiunile de anterioritate şi de consecinţă sunt doar metaforice. Ele nu se referă la sistem, ci la acţiunea noastră de a-l cuprinde. Sistemul în sine nu implică nici categoria de timp, nici pe cea de cauzalitate. El presupune corespondenţă funcţională între elementele sale, dar nu presupune nici cauze, nici efecte. Ceea ce distinge epistemologic sistemul praxeologic de cel logic este tocmai faptul că cel dintâi implică atât categoria de timp, cât şi pe cea de cauzalitate. Şi sistemul praxeologic este apriorist şi deductiv. Ca sistem, el este situat în afara timpului. Însă schimbarea este unul din elementele sale. Noţiunile de mai devreme şi mai târziu şi cele de cauză şi efect se numără printre părţile sale constituente. Anterioritatea şi consecinţa sunt concepte esenţiale ale raţionamentului praxeologic. Acelaşi statut îl are ireversibilitatea evenimentelor. În cadrul sistemului praxeologic, orice referire la corespondenţe funcţionale nu este mai puţin metaforică şi înşelătoare decât [p.100] referinţele la anterioritate şi consecinţă în cadrul sistemului logic. [1]

2. Trecut, prezent şi viitor

Acţiunea este cea care îi furnizează omului noţiunea de timp şi îl face conştient de fluxul temporal. Ideea de timp este o categorie praxeologică. Acţiunea este întotdeauna îndreptată spre viitor; ea este întotdeauna, în esenţă şi în mod necesar, o formă de planificare şi de acţiune în vederea unui viitor mai bun. Ţelul ei este întotdeauna de a face condiţiile viitoare mai satisfăcătoare decât ar fi fără intervenţia acţiunii. Inconfortul care îl îmboldeşte pe om să acţioneze este cauzat de o insatisfacţie legată de condiţiile viitoare anticipate, aşa cum s-ar manifesta ele probabil, dacă nu s-ar întreprinde nimic pentru a le modifica. În orice caz, acţiunea nu poate

influenţa decât viitorul şi niciodată prezentul, care cu fiecare fracţiune infinitezimală de secundă este absorbit în trecut. Omul devine conştient de timp atunci când plănuieşte să transforme o stare prezentă mai puţin satisfăcătoare într-o stare viitoare mai satisfăcătoare. Pentru meditaţia contemplativă timpul nu este decât durată, “la durée pure, dont l’écoulement est continu, et où l’on passe, par gradations insensibles, d’un état à l’autre: Continuitée réelement vécue.” [2] “Prezentul” este translatat continuu în trecut, şi reţinut doar în memorie. Reflectând la trecut, spun filozofii, omul devine conştient de timp. [3] Totuşi, nu amintirea este cea care-i procură omului categoriile de schimbare şi timp, ci voinţa de a-şi îmbunătăţi condiţiile de viaţă. Timpul, aşa cum îl măsurăm cu diverse dispozitive mecanice, este întotdeauna trecut, iar timpul în accepţiunea filozofică a conceptului este întotdeauna trecut sau viitor. Prezentul nu este, din aceste perspective, decât o linie de frontieră ideală, care separă trecutul de viitor. Acţiunea ca atare este în prezentul real, deoarece ea întrebuinţează clipa şi, de aceea, îi încorporează realitatea. [4] Reflecţia retrospectivă ulterioară [p.101] discerne în clipa scursă, întâi de toate, acţiunea şi condiţiile pe care le oferea ea pentru acţiune. Ceea ce nu se mai poate face sau consuma, deoarece prilejul a trecut, contrapune prezentului trecutul. Ceea ce nu se poate încă face sau consuma, deoarece condiţiile pentru a proceda astfel sau vremea maturităţii încă n-au sosit, contrapune trecutului viitorul. Prezentul oferă acţiunii prilejuri şi sarcini pentru care a fost prea devreme în trecut şi pentru care va fi prea târziu în viitor. Prezentul ca durată este continuarea condiţiilor şi prilejurilor existente pentru acţiune. Orice tip de acţiune presupune condiţii speciale, la care aceasta trebuie adaptată, în vederea ţelurilor urmărite. De aceea, conceptul de prezent este diferit pentru diverse domenii de acţiune. El nu se referă în nici un fel la diversele metode de măsurare a timpului prin mişcări spaţiale. Prezentul încapsulează atâta timp scurs cât este încă de actualitate, i.e. important pentru acţiune. În funcţie de diversele acţiuni pe care le are în vedere agentul, prezentul este contrapus Evului Mediu, secolului al XIX-lea, anului, lunii, sau zilei trecute, sau chiar orei, minutului, sau secundei abia scurse. Dacă cineva spune: Astăzi nu i se mai aduc ofrande lui Zeus, atunci el are un alt prezent în minte decât şoferul de autoturism care îşi spune: *Acum* este încă prea devreme să cotesc. Cum viitorul este incert, este întotdeauna nesigur şi vag cât anume din el putem considera că face parte din *acum* şi din prezent. Dacă cineva ar fi spus în 1913: În prezent – acum – libertatea de gândire este incontestabilă în Europa, el nu ar fi prevăzut că prezentul acesta va deveni foarte curând trecut.

3. Economisirea timpului

Omul este supus trecerii timpului. El se naşte, creşte, îmbătrâneşte şi piere. Timpul lui este limitat. El trebuie să-l economisească, aşa cum economiseşte şi alţi factori rari. Economisirea timpului are un caracter aparte, datorită unicităţii şi ireversibilităţii ordinii temporale. Importanţa lucrurilor acestea se manifestă în fiecare compartiment al teoriei acţiunii. Un singur lucru trebuie subliniat încă de pe acum. Economisirea timpului este independentă de

economisirea bunurilor şi serviciilor economice. Chiar şi în Ţara Abundenţei, omul ar fi silit să economisească timpul, presupunând că n-ar fi nemuritor şi că n-ar fi înzestrat [p.102] cu tinereţe veşnică şi cu sănătate şi cu vigoare indestructibile. Deşi toate poftele i-ar putea fi satisfăcute imediat, fără a mai fi nevoie de nici un fel de muncă, el ar fi nevoit să-şi alcătuiască programul temporal, deoarece există stări de satisfacţie incompatibile între ele, care nu pot fi consumate simultan. Şi pentru omul acesta timpul ar fi rar şi ar fi condiţionat de perspectiva lui *mai devreme* şi *mai târziu*.

4. Relaţia temporală dintre acţiuni

Două acţiuni ale unui individ nu sunt niciodată sincrone; Relaţia lor temporală este cea a lui mai devreme şi mai târziu. Acţiunile diverşilor indivizi nu pot fi considerate sincrone decât în lumina metodelor fizice de măsurare a timpului. Sincronismul nu este o noţiune praxeologică decât în ce priceşte eforturile concertate ale mai multor oameni care acţionează. [5] Acţiunile individuale ale unui om se succed una alteia. Ele nu pot fi niciodată efectuate în aceeaşi clipă. Ele nu pot decât să se înşiruie una după alta, într-o succesiune mai mult sau mai puţin rapidă. Există acţiuni care servesc simultan mai multor scopuri. Ar fi eronat să ne referim la ele ca la un caz de coincidenţă a mai multor acţiuni. Lumea a răstălmăcit frecvent sensul termenului "ierarhie de valori", pierzând din vedere obstacolele care interzic asumpţia sincronismului cu privire la diversele acţiuni ale unui individ. Diversele acte ale unui om au fost interpretate ca produsul unei ierarhii de valori, presupuse a fi independentă de şi precedentă faţă de actele respective, şi al unui plan dinainte întocmit, a cărui realizare o urmăresc. Ierarhia de valori şi planul cărora li se atribuia persistenţă şi imutabilitate, pe intervalul unei anumite durate de timp, erau ipostaziate în cauza şi motivaţia diverselor acţiuni individuale. Sincronismul, care nu putea fi asertat cu privire la diverse acte a fost apoi cu uşurinţă atribuit ierarhiei de valori şi planului. Dar procedând astfel se pierde din vedere faptul că ierarhia de valori nu este decât un instrument de gândire construit. Ierarhia valorilor nu se manifestă decât în acţiuni reale; ea nu poate fi sesizată decât prin observarea acţiunilor reale. Aşa încât nu este permis ca ea să fie contrapusă acţiunii reale şi să fie întrebuinţată ca etalon de evaluare a acestora. Nu este mai puţin inacceptabil să se distingă între acţiune raţională şi acţiune aşa-zis iraţională, pe baza unei comparaţii a acţiunii reale cu schiţe şi planuri antecedente, de acţiuni viitoare. Faptul că ţelurile fixate ieri pentru acţiunea de astăzi sunt diferite de cele efectiv urmărite astăzi poate fi foarte interesant. [p.103] Dar planurile de ieri nu ne furnizează standarde întru nimic mai obiective de evaluare a acţiunilor reale de azi, decât orice alte norme sau idei. S-a încercat justificarea noţiunii de acţiune nonraţională prin următorul raţionament: Dacă *a* este preferat lui *b* şi *b* lui *c*, atunci *a* ar trebui, în mod logic, să-i fie preferat lui *c*. Însă dacă *c* este preferat lui *a*, atunci ne confruntăm cu un tip de acţiune căruia nu-i putem atribui consistenţă şi raţionalitate. [6] Raţionamentul acesta pierde din vedere faptul ca două acte ale unui individ nu pot fi niciodată sincrone. Chiar dacă o acţiune *a* este preferată lui *b*, iar o acţiune *b* lui *c*, este inacceptabil să construim o

ierarhie uniformă de valori, în care *a* precede pe *b* şi *b* precede pe *c*, oricât de redus ar fi intervalul de timp dintre două acţiuni. Nu este permis nici să considerăm o a treia acţiune, ulterioară, ca fiind aceeaşi cu cele două acţiuni precedente. Tot ce demonstrează exemplul menţionat este că judecăţile de valoare nu sunt imutabile şi că, de aceea, o ierarhie de valori, care este dedusă din diverse acţiuni ale unui individ, necesarmente nonsincrone, poate fi contradictorie. [7] Nu trebuie să confundăm conceptul logic de consistenţă (i.e., absenţă a contradicţiilor) cu conceptul praxeologic de consistenţă (constanţă sau adeziune consecventă la aceleaşi principii). Consistenţa logică nu-şi are locul decât în gândire, iar constanţa numai în acţiune. Constanţa şi raţionalitatea sunt noţiuni complet diferite. Dacă evaluările cuiva s-au modificat, fidelitatea neînduplecată faţă de principiile de acţiune adoptate cândva, n-ar fi o dovadă de raţionalitate, ci pur şi simplu de încăpăţânare. Numai într-o singură privinţă poate fi acţiunea constantă: în aceea că se preferă ceea ce este mai valoros faţă de ceea ce este mai puţin valoros. Dacă evaluările se modifică, acţiunile se modifică şi ele, în mod necesar. Fidelitatea faţă de un plan vechi în condiţii schimbate ar fi lipsită de sens. Un sistem logic trebuie să fie consistent şi lipsit de contradicţii, deoarece el implică coexistenţa tuturor părţilor şi teoremelor sale. În ce priveşte acţiunile, care se desfăşoară inevitabil în ordine temporală, nu poate fi vorba de nici un fel de asemenea consistenţe. Acţiunea trebuie să fie adecvată scopului, iar orientarea către un scop necesită ajustare la condiţii schimbătoare. Prezenţa de spirit este considerată o virtute a omului care acţionează. Un om are prezenţă de spirit dacă posedă capacitatea de a gândi şi de a-şi ajusta acţiunile [p.104] atât de rapid, încât intervalul dintre apariţia unor noi condiţii şi adaptarea acţiunilor sale la ele, devine cât se poate de scurt. Dacă înţelegem constanţa ca fidelitate faţă de un plan alcătuit cândva, fără a ţine seama de modificările condiţiilor, atunci prezenţa de spirit şi capacitatea de a reacţiona rapid sunt atributele diametral opuse constanţei. Când speculatorul se duce la bursă, el îşi poate schiţa un anumit plan de acţiune. Fie că se comportă sau nu conform acestui plan, acţiunile sale sunt raţionale şi în sensul pe care-l atribuie termenului "raţional" cei ce ţin să distingă acţiunile raţionale de cele iraţionale. În cursul zilei, speculatorul se poate angaja în tranzacţii pe care un observator, care nu ia seama la schimbările survenite în configuraţia pieţei, nu va fi în măsură să le interpreteze ca fiind provenite dintr-un comportament constant. Dar speculatorul are intenţia fermă să realizeze profituri şi să evite pierderile. În consecinţă, el trebuie să-şi adapteze conduita la modificarea condiţiilor de piaţă şi la propria sa estimare privind viitoarele variaţii ale preţurilor. [8] Oricum am răsuci lucrurile, nu vom reuşi niciodată să formulăm o noţiune de "acţiune iraţională", a cărei "iraţionalitate" să nu se reducă la o judecată de valoare arbitrară. Să presupunem că cineva şi-a propus să acţioneze inconstant, fără nici un alt motiv afară de acela de a respinge aserţiunea praxeologică după care nu există acţiune iraţională. Ceea ce se întâmplă în acest caz este că un om urmăreşte un anumit scop, anume respingerea unei teoreme praxeologice, şi

că el acţionează în consecinţă, altfel decât ar fi făcut-o altminteri. El a ales un mijloc nepotrivit de respingere a praxeologiei, şi atâta tot.

NOTE

1. Într-un tratat de teorie economică nu este necesar să întârziem asupra unei discuţii referitoare la tentativele de a construi mecanica axiomatic, ca pe un sistem în care conceptul de funcţie este substituit celui de cauză şi efect. Vom arăta mai jos că mecanica axiomatică nu poate servi drept model pentru analiza sistemului economic. Cf. infra, pp. 353-357.

2. Henri Bergson, *Matière et mémoire*, ed. a 7-a, Paris, 1911, p. 205.

3. Edmund Husserl, "Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins", *Jahrbuch für Phiosophie und Phänomenologische Forschung*, IX, 1928, pp. 391 ff.; A. Schütz, *loc. cit.*, pp. 45 ff.

4. "Ce que j'appelle mon présent, c'est mon attitude vis-à-vis de l'avenir immédiat, c'est mon action imminente". Bergson, *op. cit.*, p. 152.

5. Pentru a evita orice posibilă neînţelegere, poate fi util să subliniem că teorema aceasta nu are nimic de a face cu teorema lui Einstein referitoare la relaţia temporală existentă între evenimente îndepărtate în spaţiu.

6. Cf. Felix Kaufmann, "On the Subject-Matter of Economic Science", *Economica*, XIII, 390.

7. Cf. P. H. Wicksteed, *The Common Sense of Political Economy*, ed. Robbins, Londra, 1933, I, 32 ff.; L, Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, ed. a 2-a, Londra, 1935, pp. 91 ff.

8. Desigur, planurile pot fi şi ele contradictorii. Uneori, contradicţiile lor pot fi consecinţele unor judecăţi greşite. Dar uneori asemenea contradicţii pot fi deliberate şi servesc anumitor scopuri. Dacă, bunăoară, un program mediatizat al unui guvern sau al unui partid politic promite preţuri ridicate producătorilor şi, în acelaşi timp, preţuri scăzute consumatorilor, obiectivul unei asemenea adoptări a unor ţeluri incompatibile poate fi demagogic. În acest caz, planul mediatizat este contradictoriu; însă planul autorilor săi, care doresc să atingă un anumit scop prin adoptarea unor ţeluri incompatibile şi mediatizarea lor publică, este lipsit de orice contradicţie.

VI. Incertitudinea

1. Incertitudinea şi acţiunea

Incertitudinea viitorului este deja implicată în chiar noţiunea de acţiune. Faptul că omul acţionează şi că viitorul e incert nu sunt, în nici un caz, două chestiuni independente, ci doar două moduri diferite de a stabili acelaşi lucru. Putem presupune că rezultatul tuturor evenimentelor şi schimbărilor este unic determinat de legi eterne imuabile, care guvernează transformarea şi devenirea în întregul univers. Putem considera că faptul fundamental şi ultim este conexiunea necesară şi interdependenţa tuturor fenomenelor, i.e. concatenarea lor cauzală. Putem renunţa în întregime la noţiunea de şansă nedeterminată. Însă oricum ar sta lucrurile, oricum s-ar prezenta ele unei minţi înzestrate cu o inteligenţă perfectă, rămâne faptul că omului care acţionează viitorul nu îi este cunoscut. Dacă omul ar cunoaşte viitorul, el nu ar mai avea de ales şi nu ar mai acţiona. El ar fi ca un automat, reacţionând la stimuli fără nici o voinţă a sa proprie. Unii filozofi sunt gata să renunţe la noţiunea de voinţă umană, socotind-o o iluzie şi o autoamăgire, deoarece omul trebuie să se comporte "fără voia lui" conform legilor inevitabile ale cauzalităţii. Din punctul de vedere al generatorului de mişcare primar, sau al cauzei primare, ei ar putea avea sau nu dreptate. Totuşi, din punctul de vedere uman, acţiunea este lucrul ultim. Noi nu afirmăm că omul este "liber"

să aleagă şi să acţioneze, ci stabilim doar faptul că el alege şi acţionează, şi că nu dispunem de metodele ştiinţelor naturale pentru a răspunde la întrebarea de ce acţionează el în felul acesta şi nu în alt fel. Ştiinţele naturale nu fac viitorul previzibil. Ele fac cu putinţă predicţia rezultatelor obţinute prin acţiuni specifice. Dar ele lasă două sfere de imprevizibilitate în afara lor: cea a fenomenelor naturale insuficient cunoscute şi cea actelor umane de alegere. Ignoranţa noastră cu privire la aceste două sfere induce incertitudine în toate acţiunile umane. Certitudinea apodictică există numai în orbita sistemului deductiv al teoriei aprioriste. În ce priveşte realitatea nu putem spera decât să stabilim probabilităţi, în cel mai bun caz. Investigaţiile necesare pentru a şti dacă este sau nu permisibil să considerăm drept sigure anumite teoreme ale ştiinţelor naturale empirice nu cad în sarcina praxeologiei. [p.106] Problema aceasta este lipsită de importanţă practică pentru consideraţiile praxeologice. În orice caz, teoremele fizicii şi ale chimiei posedă un asemenea grad înalt de probabilitate, încât ne putem permite să le numim sigure pentru toate scopurile practice. Putem prevedea, practic, funcţionarea unei maşini construite conform regulilor tehnologiei ştiinţifice. Însă construcţia unei maşini nu este decât o parte din programul mai vast care urmăreşte furnizarea către consumatori a produselor maşinii. Dacă planul acesta a fost cel mai adecvat depinde de evoluţia condiţiilor viitoare care, la vremea executării planului, nu pot fi prevăzute cu certitudine. Aşa încât gradul de certitudine privitor la rezultatul tehnologic al confecţionării maşinii, indiferent care ar fi el, nu îndepărtează incertitudinea inerentă întregii acţiuni. Nevoile şi evaluările viitoare, reacţia oamenilor la modificarea condiţiilor, viitoarea cunoaştere ştiinţifică şi tehnologică, viitoarele ideologii şi politici, nu pot fi niciodată prevăzute decât cu un grad mai mare sau mai mic de probabilitate. Orice acţiune se referă la un viitor necunoscut. În sensul acesta, ea este întotdeauna o speculaţie riscantă. Problemele adevărului şi a certitudinii privesc teoria generală a cunoaşterii umane. Problema probabilităţii, pe de altă parte, este una dintre primele sarcini ale praxeologiei.

2. Semnificaţia probabilităţii

Studiul probabilităţilor a fost deformat de către matematicieni. Calculul probabilităţii a fost de la început marcat de o ambiguitate. Când Cavalerul de Méré l-a consultat pe Pascal cu privire la problemele legate de jocul cu zaruri, marele matematician ar fi trebuit să-i spună prietenului său adevărul fără ocolişuri, adică faptul că matematicile nu-i pot fi de nici un serviciu unui jucător într-un joc de pur noroc. În loc să procedeze astfel, el şi-a înfăşurat răspunsul în limbajul simbolic al matematicilor. Ceea ce putea fi explicat cu uşurinţă în câteva propoziţii de vorbire curentă a fost exprimat într-o terminologie nefamiliară imensei majorităţi, care e de aceea privită cu veneraţie reverenţioasă. Oamenii bănuiau că formulele încriptate conţin o seamă de revelaţii importante, ascunse neiniţiaţilor; ei au rămas cu impresia că există o metodă ştiinţifică de a juca jocuri de noroc şi că formulele ezoterice ale matematicii furnizează cheia succesului. Misticul ceresc Pascal a devenit, în mod neintenţionat, sfântul protector al jocurilor de noroc.

Manualele de probabilităţi fac propagandă gratuită cazinourilor, tocmai pentru că sunt inaccesibile omului de rând. Nu mai puţină confuzie a fost răspândită de echivocul care însoţeşte calculul [p.107] probabilităţilor în domeniul cercetării ştiinţifice. Istoria fiecărei ramuri a cunoaşterii consemnează situaţii de aplicare inadecvată a calculului probabilităţilor care, după cum observa John Stuart Mill, au făcut din acesta "adevăratul oprobriu al matematicilor". [1] Problema deducţiei probabile este mult mai amplă decât problemele care constituie domeniul calculului probabilităţilor. Doar obsesia abordărilor matematice putea da naştere la prejudecata că probabilitatea înseamnă totdeauna frecvenţă. O eroare suplimentară a dus la confuzia problemei probabilităţii cu problema raţionamentului inductiv, aşa cum este acesta aplicat în ştiinţele naturale. Tentativa de a substitui categoriei de cauzalitate o teorie universală a probabilităţilor caracterizează o metodă abortivă de filozofare, care era foarte la modă cu numai câţiva ani în urmă. O aserţiune este probabilă când cunoaşterea noastră privitoare la conţinutul ei este deficitară. Nu ştim tot ceea ce ar fi necesar pentru o decizie categorică între adevărat şi neadevărat. Dar, pe de altă parte, ştim ceva despre ea. Suntem în măsură să spunem mai mult decât pur şi simplu *non liquet* sau *ignoramus*. Există două tipuri în întregime diferite de probabilitate; le putem numi probabilitate de clasă (sau de frecvenţă) şi probabilitate de caz (care este o altă denumire pentru înţelegerea specifică din ştiinţele acţiunii umane). Domeniul de aplicaţie al celei dintâi este cel al ştiinţelor naturale, care este în întregime guvernat de cauzalitate; domeniul de aplicaţie al celei din urmă este cel al ştiinţelor acţiunii umane, care este în întregime guvernat de teleologie.

3. Probabilitatea de clasă

Probabilitatea de clasă înseamnă: Ştim, sau presupunem că ştim, cu privire la problema în discuţie, totul referitor la comportamentul unei întregi clase de evenimente sau fenomene; dar despre evenimentele sau fenomenele singulare propriu zise nu ştim nimic, cu excepţia faptului că sunt elemente din această clasă. Ştim, de pildă, că există 90 de bilete la o loterie şi că 5 dintre ele vor ieşi câştigătoare. Ştim astfel totul despre comportamentul întregii clase de bilete. Dar cu privire la biletele singulare nu ştim nimic, în afara faptului că sunt elemente ale acestei clase de bilete. Dispunem de un tablou complet al mortalităţii dintr-o anumită perioadă din trecut, într-o anumită arie geografică. Dacă presupunem că în privinţa mortalităţii nu vor surveni nici un fel de schimbări putem afirma că ştim totul referitor la mortalitatea întregii populaţii aflate în discuţie. Dar în ce priveşte [p.108] speranţa de viaţă a indivizilor nu ştim nimic, cu excepţia faptului că ei sunt membri ai acestei clase de oameni. Pentru această cunoaştere deficitară, calculul probabilităţilor furnizează o prezentare în terminologia simbolică a matematicii. Aceasta nici nu ne lărgeşte, nici nu ne adânceşte, nici nu ne complementează cunoaşterea, ci o transpune în limbaj matematic. Calculele sale repetă în formule algebrice ceea ce ştiam dinainte. Ele nu duc la rezultate care ne-ar spune ceva despre evenimentele singulare propriu zise. Şi, bineînţeles, nu adaugă nimic la cunoaşterea noastră privitoare la comportamentul întregii clase, cunoaştere

care era deja perfectă – sau considerată a fi perfectă – încă de la începutul analizei acestei probleme. Este o greşeală serioasă să credem despre calculul probabilităţilor că i-ar furniza jucătorului vreo informaţie care ar putea îndepărta sau reduce riscurile jocului. Contrar erorilor populare, el nu-i este cu nimic folositor jucătorului, după cum nu-i este util nici un alt mod de gândire logică sau matematică. Trăsătura caracteristică a jocurilor de noroc este că ne pun în faţa necunoscutului, a şansei pure. Speranţele de succes ale jucătorului nu se bazează pe consideraţii solide. Jucătorul nesuperstiţios gândeşte astfel: “Există o mică şansă (sau, cu alte cuvinte, <<nu este imposibil>>) să câştig; sunt gata să risc miza necesară. Ştiu foarte bine că riscând-o mă comport prosteşte, dar proştii cei mai mari au norocul cel mai mare. Fie ce-o fi!” Un raţionament lipsit de patimă trebuie să-i arate jucătorului că el nu-şi măreşte şansele cumpărând două bilete în loc de unul, la o loterie unde volumul total al câştigurilor este inferior încasărilor făcute din vânzarea biletelor. Dacă ar cumpăra toate biletele, ar pierde cu siguranţă o parte din cheltuielile suportate. Totuşi, toţi clienţii loteriilor sunt ferm convinşi că este mai bine să cumpere mai multe bilete decât mai puţine. Obişnuiţii cazinourilor şi ai automatelor cu fise nu se opresc niciodată. Ei nu se gândesc la faptul că, regulile de joc avantajându-l pe bancher faţă de jucător, rezultatul va fi o pierdere, cu atât mai probabilă pentru ei cu cât continuă mai mult să joace. Mirajul jocurilor de noroc constă tocmai în imprevizibilitatea şi vicisitudinile sale aventuroase. Să presupunem că zece bilete, fiecare purtând numele unei persoane diferite, sunt introduse într-o cutie. Se va extrage un bilet, iar persoana al cărei nume este înscris pe el va trebui să plătească 100 de dolari. În acest caz, un agent de asigurări poate promite perdantului o indemnizaţie completă, dacă reuşeşte să-i asigure pe fiecare din cei zece, în schimbul unei prime de zece dolari. Agentul va încasa 100 de dolari şi va avea de plătit aceeaşi sumă către unul din cei zece. Dar, dacă ar fi în situaţia să asigure pe doar unul dintre ei în schimbul primei stabilite prin calculul de mai sus, [p.109] atunci activitatea lui nu ar mai fi de a vinde asigurări, ci de a juca. El i-ar lua locul persoanei asigurate. Ar încasa zece dolari şi ar avea şansa fie să-i păstreze, fie să-i piardă, pe cei zece şi încă nouăzeci în plus. Dacă un om promite să achite la moartea altuia o anumită sumă şi pretinde, în schimbul acestei promisiuni, suma corespunzătoare speranţei de viaţă determinată prin calculul probabilităţilor, el nu este un agent de asigurări ci un jucător. Asigurările, fie că sunt gestionate conform principiilor de afaceri sau conform principiului mutualităţii, necesită asigurarea unei întregi clase, sau a ceea ce poate fi considerat în mod rezonabil ca fiind o clasă. Ideea de bază este punerea în comun şi distribuirea riscurilor, nu calculul probabilităţilor. Operaţiunile matematice necesare sunt cele patru operaţii aritmetice elementare. Calculul probabilităţilor nu este decât un joc colateral. Acest lucru este pus limpede în evidenţă de faptul că eliminarea riscurilor legate de hazard prin punere laolaltă se poate realiza fără nici un fel de recurs la metode actuariale. Toată lumea practica acest procedeu în viaţa cotidiană. Fiecare om de afaceri include în contabilizarea

uzuală a costurilor compensaţia pentru pierderile care survin cu regularitate, în desfăşurarea afacerilor. “Cu regularitate” înseamnă, în acest context, că volumul acestor pierderi este cunoscut, dacă se ia în calcul întreaga clasă a diferitelor bunuri. Vânzătorul de fructe ar putea şti, de pildă, că unul din fiecare 50 de mere va putrezi în stoc; dar el nu ştie cărui măr anume i se va întâmpla aceasta. El ia în calcul asemenea pierderi, la rând cu toate celelalte intrări din evidenţa costurilor. Definiţia esenţei probabilităţii de clasă, aşa cum a fost dată mai sus, este singura satisfăcătoare din punct de vedere logic. Ea evită circularitatea naivă implicată în toate definiţiile referitoare la echiprobabilitatea evenimentelor posibile. Afirmând că nu ştim nimic despre evenimente singulare efective, cu excepţia faptului că sunt elemente ale unei clase al cărei comportament este pe deplin cunoscut, cercul vicios dispare. Mai mult, este superflu să adăugăm o condiţie suplimentară, numită absenţa oricărei regularităţi în secvenţa evenimentelor singulare. Trăsătura caracteristică a asigurărilor este că acoperă întreaga clasă de evenimente. Cum pretindem să ştim totul despre comportamentul întregii clase, în desfăşurarea afacerii nu pare să fie implicat nici un fel de risc specific. În mod analog, nu există nici un risc specific în gestionarea unei bănci destinate jocurilor de noroc, sau a unei loterii. Din punctul de vedere al gestiunii loteriei, rezultatul este previzibil, cu condiţia să se vândă toate biletele. Dacă o parte din bilete rămân nevândute, [p.110] iniţiatorul afacerii este, faţă de ele, în aceeaşi poziţie în care este cumpărătorul fiecărui bilet faţă de biletul pe care l-a cumpărat.

4. Probabilitatea de caz

Probabilitatea de caz înseamnă: Cunoaştem, cu privire la un eveniment particular, unii din factorii care îi determină rezultatul; dar există alţi factori determinanţi, despre care nu ştim nimic. Probabilitatea de caz nu are nimic în comun cu probabilitatea de clasă, cu excepţia cunoaşterii noastre incomplete. În toate celelalte privinţe, cele două concepte sunt total diferite. Există, desigur, multe situaţii în care oamenii încearcă să prevadă un eveniment particular din viitor, pe baza cunoaşterii lor referitoare la comportamentul clasei. Un doctor poate stabili şansele de însănătoşire completă a pacientului său dacă ştie că 70% din cei care suferă de aceeaşi boală se însănătoşesc. Dacă el îşi exprimă corect judecata, el nu va spune decât că probabilitatea de însănătoşire este de 0,7, adică, din zece pacienţi nu mor, în medie, mai mult decât trei. Toate predicţiile de felul acesta, care se referă la evenimente externe, i.e. la evenimente din domeniul ştiinţelor naturale, sunt de acest tip. Ele nu sunt, de fapt, previziuni despre cazul în chestiune, ci afirmaţii despre frecvenţa diverselor rezultate posibile. Ele se bazează fie pe informaţii statistice, fie pur şi simplu pe estimări ad-hoc ale frecvenţei, întemeiate pe experienţă nonstatistică. Câta vreme este vorba de asemenea tipuri de afirmaţii probabile, nu avem de a face cu probabilitatea de caz. În realitate nu ştim nimic despre cazul în speţă, cu excepţia faptului că este o instanţiere a unei clase de comportamente despre care avem, sau credem că avem cunoştinţe. Un chirurg îi spune unui pacient, care se gândeşte să se supună

unei operaţii, că treizeci de indivizi din fiecare sută care suportă operaţia mor. Dacă pacientul întreabă dacă numărul morţilor este deja complet, el nu a înţeles semnificaţia afirmaţiei doctorului. El a căzut pradă erorii cunoscute sub numele de “iluzia jucătorului”. Ca şi jucătorul la ruletă, care dintr-o serie de zece opriri succesive ale bilei pe roşu deduce că probabilitatea ca următoarea rundă să se soldeze cu o oprire pe negru este acum mai mare decât era înaintea seriei, el confundă probabilitatea de caz cu probabilitatea de clasă. Toate prognozele medicale, atunci când se bazează numai pe cunoştinţe fiziologice de ordin general, se referă la probabilitatea de clasă. Un doctor care aude că un om pe care nu-l cunoaşte s-a îmbolnăvit de o anumită boală va spune, pe baza experienţei sale de ordin general: Şansele lui de însănătoşire [p.111] sunt de 7 la 3. Dacă doctorul îl tratează el însuşi pe pacient, s-ar putea să-şi schimbe opinia. Pacientul este un om tânăr, viguros; el a fost sănătos înainte de a se îmbolnăvi. În asemenea cazuri, şi-ar putea spune doctorul, cifrele mortalităţii sunt mai scăzute; şansele pacientului său nu sunt de 7:3, ci de 9:1. Din punct de vedere logic abordarea sa rămâne identică, deşi s-ar putea ca ea să nu se bazeze pe o colecţie de date statistice, ci doar pe un rezumat, mai mult sau mai puţin exact, al experienţei sale în cazurile precedente. Cunoştinţele doctorului se referă întotdeauna doar la comportamentul unor clase. În cazul nostru, este vorba de clasa oamenilor tineri şi viguroşi, care au contractat boala în chestiune. Probabilitatea de caz este o trăsătură specifică felului cum abordăm problemele acţiunii umane. Aici, orice referire la frecvenţe este nepotrivită, în măsura în care aserţiunile noastre se referă întotdeauna la evenimente care nu constituie ca atare – i.e., în contextul problemei luate în discuţie – membri ai nici unei clase. Putem forma o clasă a “alegerilor prezidenţiale americane”. Conceptul acesta de clasă s-ar putea dovedi util, sau chiar necesar, pentru diverse raţionamente cum ar fi, de pildă, o analiză a problemei din punctul de vedere al dreptului constituţional. Însă, dacă ne ocupăm de alegerile din 1944 – fie înaintea alegerilor, de rezultatele viitoare, fie după alegeri, de analiza factorilor care au determinat rezultatele acestora – ne confruntăm cu un caz individual, unic şi irepetabil. Cazul se caracterizează prin meritele sale unice, este o clasă prin el însuşi. Toate caracteristicile care permit subsumarea lui oricărei alte clase sunt irelevante pentru problema în discuţie. Două echipe de fotbal, Albaştrii şi Galbenii, se vor confrunta mâine. În trecut, Albaştrii i-au învins întotdeuna pe Galbeni. Această cunoaştere nu este o cunoaştere care se referă la o clasă de evenimente. Dacă ar fi astfel, atunci ar trebui să conchidem că Albaştrii ies întotdeauna victorioşi şi că Galbenii sunt întotdeauna înfrânţi. N-am fi nesiguri cu privire la rezultatul confruntării. Am şti cu siguranţă că Albaştrii vor ieşi din nou victorioşi. Simplul fapt că noi considerăm pronosticul nostru referitor la partida de mâine ca fiind doar probabil, arată că nu acesta este lucrul pe care îl susţinem. Pe de altă parte, noi credem că faptul că Albaştrii au fost victorioşi în trecut nu este irelevant în ce priveşte rezultatul partidei de mâine. Noi credem că el constituie o prognoză favorabilă repetării succesului Albaştrilor. Dacă ar fi să raţionăm corect, în conformitate cu logica adecvată

probabilităţii de clasă, atunci nu am acorda nici o imprtanţă acestui fapt. Dacă ar fi să nu respingem concluzia eronată datorată “iluziei jucătorului”, atunci am susţine, [p.112] dimpotrivă, că partida de mâine se va încheia cu victoria Galbenilor. Dacă riscăm o sumă de bani pe şansele de victorie ale unei echipe, atunci avocaţii ar califica acţiunea noastră drept un pariu. Dacă am avea de a face cu o probabilitate de clasă, atunci ar numi-o joc de noroc. Tot ce depăşeşte sfera probabilităţii de clasă şi este, de regulă, implicat în termenul de probabilitate, se referă la modalitatea specifică de a raţiona implicată în analiza unicităţii istorice sau a individualităţii, aşadar la înţelegerea specifică întrebuinţată în ştiinţele istorice. Înţelegerea se bazează întotdeauna pe o cunoaştere incompletă. Putem crede că ne sunt cunoscute motivaţiile oamenilor care acţionează, ţelurile pe care le urmăresc ei, şi mijloacele pe care plănuiesc să le întrebuinţeze pentru atingerea acestor ţeluri. Avem o anumită părere referitoare la efectele care sunt de aşteptat de pe urma intervenţiei acestor factori. Însă cunoaşterea aceasta este deficitară. Nu putem exclude dinainte posibilitatea de a ne fi înşelat în aprecierea influenţei acestora, sau de a nu fi luat în consideraţie unii factori, a căror intervenţie n-am prevăzut-o deloc, sau n-am prevăzut-o corect. Jocurile de noroc, ingineria şi speculaţia sunt trei feluri diferite de a aborda viitorul.

Jucătorul nu ştie nimic despre evenimentul de care depinde rezultatul participării sale la joc. Tot ce cunoaşte este frecvenţa unui rezultat favorabil într-o serie de asemenea evenimente, cunoaştere care este inutilă pentru ceea ce urmăreşte el. El se încrede în noroc, şi acesta este singurul său plan. Viaţa însăşi este supusă la multe riscuri. În orice clipă ea este periclitată de accidente dezastruoase, care nu pot fi controlate, sau cel puţin nu pot fi controlate suficient. Fiecare om mizează pe noroc. El mizează pe faptul că nu va fi lovit de fulger sau muşcat de viperă. Există în viaţa umană un element omologabil jocurilor de noroc. Omul poate îndepărta o parte din consecinţele pecuniare ale acestor dezastre, contractând poliţe de asigurare. Procedând astfel, el mizează pe şansele adverse. Din partea celui asigurat, asigurarea reprezintă un joc de noroc. Primele de asigurare au fost cheltuite zadarnic dacă dezastrul nu survine. [2] În privinţa evenimentelor naturale necontrolabile omul este întotdeauna în poziţia unui jucător. Inginerul, pe de altă parte, cunoaşte tot ce este necesar pentru a da problemei sale – construcţia unei maşini – o soluţie satisfăcătoare din punct de vedere tehnic. În măsura în care în sfera sa de control rămân anumite marje de incertitudine, el încearcă să le elimine, luându-şi coeficienţi [p.113] de siguranţă. Inginerul cunoaşte numai probleme solubile şi probleme care sunt insolubile, în stadiul actual al cunoştinţelor. Uneori el poate să descopere, din experienţe adverse, că ceea ce cunoştea era mai puţin complet decât presupunea şi că nu observase nedeterminarea anumitor variabile, pe care crezuse că le poate controla. În acest caz el va încerca să dobândească o cunoaştere mai completă. Desigur, el nu poate elimina complet elementul de joc de noroc prezent în viaţa umană. Dar regula sa este să lucreze într-o orbită de certitudine. El urmăreşte să dobândească un control complet asupra

elementelor care fac obiectul acţiunilor sale. Există, în zilele noastre, obiceiul să se vorbească despre “inginerie socială”. Ca şi planificarea, acest termen este un sinonim pentru dictatură şi tiranie totalitară. Ideea este de a trata fiinţele umane în acelaşi fel în care inginerul tratează materia din care se construiesc podurile, drumurile şi maşinile. Voinţa inginerului social urmează a fi substituită voinţelor diverselor persoane pe care plănuieşte să le întrebuinţeze, pentru construcţia utopiei sale. Omenirea este împărţită în două clase: pe de o parte dictatorul atotputernic şi, pe de alta, subalternii săi, reduşi la statutul de simplii pioni ai planurilor sale, sau de rotiţe ale maşinăriilor sale. Dacă toate acestea ar fi realizabile, atunci bineînţeles că inginerul social n-ar mai trebui să se îngrijească să înţeleagă acţiunile celorlalţi oameni. El ar avea libertatea de a-i trata pe aceştia aşa cum tratează tehnologia cheresteaua şi oţelul. În lumea reală, omul care acţionează se confruntă cu faptul că semenii săi acţionează pe cont propriu, ca şi el. Necesitatea de a-şi ajusta acţiunile la acţiunile altora îl face să fie un speculator, pentru care succesul şi eşecul depind de capacitatea sa, mai mică sau mai mare, de a înţelege viitorul. Fiecare acţiune este o speculaţie. Nu există nici un fel de stabilitate în cursul evenimentelor umane şi, de aceea, nici un fel de siguranţă.

5. Evaluarea numerică a probabilităţii de caz

Probabilitatea de caz nu se pretează la nici un fel de evaluări numerice. Cifrele numite îndeobşte astfel au, la o analiză mai atentă, un caracter diferit. În ajunul alegerilor prezidenţiale din 1944, oamenii îşi puteau spune:

(a) Sunt gata să pariez pe trei dolari că va fi ales Roosevelt.

(b) Cred că, din numărul total al alegătorilor, doar 45 de milioane îşi vor exercita dreptul la vot, dintre care 25 de milioane vor vota pentru Roosevelt.

(c) Estimez că Roosevelt are şanse de 9 la 1.

(d) Sunt sigur că Roosevelt va fi ales. [p.114]

Aserţiunea (d) este evident inexactă. Dacă ar fi fost întrebat sub jurământ, în calitate de martor la un proces, dacă este la fel de sigur de victoria viitoare a lui Roosevelt ca şi de faptul că un cub de gheaţă se topeşte la temperatura de 150 de grade, omul nostru ar fi răspuns negativ. El şi-ar fi rectificat aserţiunea, declarând: Personal, sunt pe deplin convins că Roosevelt va câştiga. Aceasta este opinia mea. Dar, bineînţeles, nu este o certitudine, ci numai felul în care înţeleg eu condiţiile relevante. Cazul aserţiunii (a) este similar. Omul respectiv credea că riscă foarte puţin propunând un asemenea pariu. Raportul de 3 la 1 este rezultatul interacţiunii a doi factori. Opinia că Roosevelt va fi ales, şi propensiunea omului pentru pariuri. Aserţiunea (b) este o evaluare a rezultatului evenimentului iminent. Cifrele nu se referă la un grad mai mare sau mai mic de probabilitate, ci la rezultatul anticipat al votării. O asemenea aserţiune se poate întemeia pe o investigaţie sistematică, de felul sondajelor Gallup, sau pur şi simplu pe estimări. Altfel stau lucrurile cu aserţiunea (c). Aceasta este o propoziţie referitoare la rezultatele anticipate, formulată în termeni aritmetici. Ea nu înseamnă în nici un caz că, din zece situaţii de acelaşi tip, nouă îi sunt favorabile lui Roosevelt şi una nu.

Ea nu poate avea nici o legătură cu probabilităţile de clasă. Dar ce altceva poate însemna? Este vorba de o expresie metaforică. Majoritatea metaforelor întrebuinţate în limbajul curent, identifică în imaginaţie un obiect abstract cu un alt obiect, care poate fi perceput direct prin simţuri. Totuşi, aceasta nu este o trăsătură necesară a limbajului metaforic, ci numai o consecinţă a faptului că, de regulă, ceea ce este concret ne este mai familiar decât ceea ce este abstract. Cum metaforele urmăresc explicarea a ceva ce este mai puţin cunoscut, prin compararea sa cu ceva care este mai bine cunoscut, ele constă, în cea mai mare parte, în identificarea a ceva abstract cu ceva concret, care este mai bine cunoscut. Trăsătura specifică a cazului de faţă este că avem de a face cu o tentativă de a elucida o stare de lucruri complicată, recurgând la o analogie împrumutată de la o ramură a matematicilor superioare, calculul probabilităţilor. Se întâmplă că această disciplină matematică este mai populară decât analiza naturii epistemologice a înţelegerii. Nu are nici un rost să criticăm, din punct de vedere logic, un limbaj metaforic. Analogiile şi metaforele sunt întotdeauna defectuoase şi nesatisfăcătoare din acest punct de vedere. Se obişnuieşte să se caute un *tertium comparationis* implicit. Dar nici măcar acest lucru nu este permisibil cu privire la metafora de care ne ocupăm. Într-adevăr, comparaţia se bazează pe o concepţie care este ea însăşi greşită, chiar în cadrul [p.115] calculului probabilităţilor, anume iluzia jucătorului. În aserţiunea că şansele lui Roosevelt sunt de 9:1, ideea este că Roosevelt este situat, faţă de alegerile iminente, în poziţia omului care deţine 90% din toate biletele unei loterii, faţă de marele premiu. Ni se sugerează că această raţie de 9:1 ne spune ceva substanţial despre rezultatul cazului unic de care suntem interesaţi. Nu este necesar să repetăm că această idee este greşită. Nu mai puţin nepermis este recursul la calculul probabilităţilor vis-à-vis de ipoteze formulate în domeniul ştiinţelor naturale. Ipotezele sunt explicaţii plauzibile, întemeiate în mod conştient pe argumente insuficiente din punct de vedere logic. Referitor la ele nu se poate spune decât atât: ipoteza contrazice sau nu principiile logice sau faptele stabilite experimental, şi considerate adevărate. În primul caz, ea nu poate fi susţinută; în cazul al doilea, dată fiind starea actuală a cunoştinţelor noastre experimentale, ea nu este de nesusţinut. (Intensitatea convingerilor personale este pur subiectivă.) Nici probabilitatea de frecvenţă, nici înţelegerea istorică, nu intră în discuţie. Termenul de ipoteză, aplicat anumitor modalităţi de înţelegere a evenimentelor istorice, este inadecvat. Dacă un istoric afirmă că, în prăbuşirea dinastiei Romanovilor, faptul că această casă imperială avea o ascendenţă de origine germană a jucat un rol relevant, el nu avansează o ipoteză. Faptele pe care se bazează înţelegerea sa sunt de netăgăduit. În Rusia exista o animozitate de netăgăduit împotriva Germanilor, iar ramura domnitoare a Romanovilor, care vreme de două sute de ani se înrudise prin căsătorie exclusiv cu vlăstare ale unor familii de descendenţă germană, era văzută de mulţi ruşi – chiar şi de cei care considerau că ţarul Pavel nu era fiul lui Petru al III-lea – ca o familie germanizată. Însă rămâne întrebarea referitoare la relevanţa pe care au avut-o aceste fapte în lanţul evenimentelor

care a dus la detronarea acestei dinastii. Asemenea probleme nu pot fi elucidate decât cu ajutorul pe care ni-l oferă înţelegerea istorică.

6. Pariuri, jocuri de noroc şi alte feluri de jocuri

Un pariu este un angajament de a risca bani sau alte lucruri, faţă de altcineva, în funcţie de rezultatul unui eveniment, al cărui deznodământ îl cunoaştem numai în măsura în care el poate fi cunoscut pe temeiul înţelegerii. Astfel, unii oameni pariază pe rezultatul unor alegeri iminente, sau al unui meci de tenis. Sau, ei pot paria pe corectitudinea ori incorectitudinea opiniilor lor referitoare la o aserţiune factuală. Un joc de noroc este un angajament de a risca bani sau alte lucruri, faţă de altcineva, în funcţie de rezultatul unui eveniment despre care nu ştim [p.116] nimic, în afara lucrurilor cunoscute pe baza cunoaşterii privitoare la comportamentul întregii clase. Uneori, pariurile şi jocurile de noroc se combină. Rezultatul unei curse de cai depinde atât de acţiuni umane – venite din partea proprietarului calului, a antrenorului şi a jocheului – cât şi de factori nonumani – calităţile calului. Majoritatea celor care riscă bani la astfel de curse sunt pur şi simplu jucători. Însă experţii cred că ştiu ceva graţie înţelegerii persoanelor implicate; în măsura în care toţi aceşti factori le influenţează deciziile, ei sunt în postura celor care pun pariuri. Mai mult, ei pretind a cunoaşte caii; ei formulează prognoze pe temeiul cunoaşterii lor despre comportamentul claselor de cai, în care îi încadrează pe diverşii cai aflaţi în competiţie. În măsura în care fac aceste lucruri, ei sunt nişte jucători. Capitolele ulterioare ale acestei cărţi analizează metodele pe care le aplică oamenii de afaceri pentru a face faţă problemei incertitudinii viitorului. În această fază a raţionamentului nostru nu mai este necesară decât o singură observaţie suplimentară. A juca jocuri poate fi fie un ţel, fie un mijloc. Pentru persoanele care tânjesc după stimularea şi excitarea pe care li le prilejuiesc vicisitudinile jocului, sau a căror vanitate este satisfăcută de etalarea abilităţii şi superiorităţii cu care joacă un joc ce presupune subtilitate şi pricepere, faptul de a juca este un ţel. Pentru profesioniştii care urmăresc să câştige bani din victorii, jocul este un mijloc. De aceea, faptul de a juca poate fi numit o acţiune. Dar răsturnarea acestei afirmaţii şi etichetarea tuturor acţiunilor drept jocuri, sau analizarea tuturor acţiunilor ca şi când ar fi jocuri, este inacceptabilă. Este vorba despre un caz particular şi special de acţiune. Majoritatea acţiunilor nu urmăresc înfrângerea sau provocarea de pierderi nimănui. Ele urmăresc o îmbunătăţire a condiţiilor. Se poate întâmpla ca această îmbunătăţire să se realizeze pe cheltuiala altora. Dar este sigur că lucrurile nu stau aşa întotdeauna. Vorbind rezervat, este sigur că nu aşa stau lucrurile într-un cadru caracterizat de funcţionarea normală a sistemului social bazat pe diviziunea muncii. Nu există nici o urmă de analogie între jocurile de noroc şi activităţile de afaceri din cadrul unei societăţi întemeiate pe piaţă. Jucătorul de cărţi câştigă bani depăşindu-şi antagonistul prin dibăcie. Omul de afaceri câştigă bani furnizându-le clienţilor bunurile pe care aceştia doresc să le achiziţioneze. Poate că există o analogie între strategia jucătorului de cărţi şi cea a farsorului. Nu este necesar să investigăm această problemă. Cel care interpretează activitatea de afaceri ca pe o înşelăciune se

află pe o cale greşită. Trăsătura caracteristică a jocului este antagonismul a doi sau mai mulţi jucători, sau grupuri de jucători. [3] Trăsătura caracteristică a afacerilor [p.117] desfăşurate într-o societate, i.e. într-o ordine bazată pe diviziunea muncii, este concordia între eforturile membrilor săi. Îndată ce ei încep să se opună unii altora în mod antagonic, îşi face apariţia o tendinţă de dezintegrare socială. În cadrul unei economii de piaţă, competiţia nu implică antagonisme, în accepţiunea în care se aplică acest termen opoziţiilor ostile de interese incompatibile. Competiţia, este drept, le poate prilejui adesea competitorilor acele pasiuni de ură şi viclenie, care însoţesc de regulă intenţiile rele faţă de alţi oameni. Din acest motiv, psihologii sunt predispuşi să confunde competiţia cu lupta. Dar praxeologia trebuie să evite asemenea echivocuri artificiale şi inducătoare în eroare. Din punctul ei de vedere există o diferenţă fundamentală între competiţia catalactica şi luptă. Cei aflaţi în competiţie urmăresc excelenţa şi preeminenţa în realizări, în cadrul unui sistem de cooperare mutuală. Funcţia competiţiei este de a atribui fiecărui membru al unui sistem social acea poziţie din care poate servi cel mai bine întreaga societate şi pe membrii ei. Este o metodă de selecţie a omului cel mai potrivit, pentru fiecare sarcină. Acolo unde există cooperare socială, trebuie să funcţioneze un fel de selecţie. Doar acolo unde asignarea diverselor sarcini individuale este efectuată exclusiv prin deciziile dictatorului, iar indivizii implicaţi nu-l ajută pe dictator prin încercări de a-şi pune propriile virtuţi şi calificări în cea mai bună lumină, nu există competiţie. Va trebui, într-un stadiu ulterior al investigaţiilor noastre, să analizăm rolul competiţiei. [4] Aici nu trebuie decât să subliniem că este eronat să aplicăm terminologia exterminării mutuale la problemele cooperării mutuale, aşa cum funcţionează aceasta într-o societate. Termenii militari sunt inapropriaţi pentru descrierea funcţionării afacerilor. A vorbi, de pildă, despre cucerirea unei pieţe este o metaforă perniciaosă. De pe urma faptului că o firmă oferă produse mai bune şi mai ieftine decât competitorii ei nu se produce nici o cucerire. Numai în sens metaforic se poate vorbi despre o strategie în conducerea afacerilor.

7. Predicţiile praxeologice

Cunoaşterea praxeologică face cu putinţă prezicerea rezultatelor anumitor modalităţi de acţiune cu certitudine apodictică. Dar, bineînţeles, asemenea predicţii nu pot implica niciodată nimic referitor la aspecte cantitative. În sfera acţiunii umane, problemele cantitative nu se pretează [p.118] la a fi elucidate decât cu mijloacele înţelegerii. Putem prezice, după cum se va vedea mai târziu, că – dacă nimic altceva nu se modifică – o reducere a cererii pentru *a* va determina o scădere a preţului la *a*. Dar nu putem prevedea măsura exactă a acestei scăderi. La această întrebare nu se poate răspunde decât apelând la înţelegere. Deficienţa principală implicată în toate abordările cantitative ale problemelor economice constă în neglijarea faptului că nu există relaţii constante între aşa numitele dimensiuni economice. Nu există nici constanţă, nici continuitate în evaluări şi în formarea diverselor rapoarte de schimb între diverse mărfuri. Fiecare dată nouă aduce după sine reconfigurarea întregii structuri a preţurilor. Înţelegerea, prin încercarea de a

pătrunde cele ce se petrec în minţile celor implicaţi, poate aborda problema anticipării condiţiilor viitoare. Putem numi aceste metode nesatisfăcătoare, iar pozitiviştii le pot dispreţui în mod arogant. Dar asemenea judecăţi arbitrare nu pot şi nu trebuie să oblitereze faptul că înţelegerea este singura metodă adecvată de abordare a incertitudinii condiţiilor viitoare.

NOTE

1. John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, tiraj nou, Londra, 1936, p. 353.

2. În cazul asigurărilor pe viaţă, miza cheltuită zadarnic de cel asigurat constă doar în diferenţa dintre suma colectată şi suma pe care ar fi putut-o acumula prin economisire.

3. "Patience" sau "Solitaire" nu este un joc pentru o singură persoană, ci un *passe-temps,* un mijloc de a combate plictiseala. În nici un caz nu reprezintă un model (*pattern*) pentru ceea ce se întâmplă într-o societate comunistă, aşa cum afirmă John von Neumann şi Oscar Morgenstern (*Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton, 1944, p. 86).

4. Vezi mai jos, pp. 273-277.

VII. Acţiunea în lume

1. Legea utilităţii marginale

Acţiunea triază şi eşalonează; iniţial ea nu cunoaşte decât numere ordinale, nu şi cardinale. Însă lumea externă, la care omul trebuie să-şi adapteze comportamentul, este o lume a determinării cantitative. În lumea aceasta există relaţii cantitative între cauze şi efecte. Dacă anumite lucruri ar putea furniza servicii nelimitate, lucrurile acestea nu ar fi niciodată rare şi nu ar putea fi privite ca mijloace. Omul care acţionează preţuieşte lucrurile ca mijloace pentru îndepărtarea neplăcerii sale. Din punctul de vedere al ştiinţelor naturale, diversele evenimente care atrag după ele satisfacerea unor nevoi umane au aspecte foarte diferite. Omul care acţionează nu vede în aceste evenimente decât un mai mult sau mai puţin, de acelaşi fel. Evaluând stări de satisfacţie foarte diferite şi mijloacele de atingere a acestora omul rânduieşte toate lucrurile într-o *singură* ierarhie, şi vede în ele numai relevanţa pe care o au pentru sporirea propriei sale satisfacţii. Satisfacţia provenită din consumarea hranei şi cea provenită din delectarea produsă de o operă de artă sunt, din perspectiva omului care acţionează, nevoi mai mult sau mai puţin intense; evaluarea şi acţiunea le situează într-o singură ierarhie, în funcţie de ceea ce este dorit mai intens şi ceea ce este dorit mai puţin intens. Pentru omul care acţionează nu există iniţial nimic în afara diverselor grade de relevanţă şi intensitate, care privesc propria sa bunăstare. Cantitatea şi calitatea sunt categorii ale lumii externe. Ele nu dobândesc importanţă şi semnificaţie pentru acţiune decât indirect. Deoarece fiecare lucru poate produce doar un efect limitat, anumite lucruri sunt considerate rare şi sunt privite ca mijloace. Deoarece efectele pe care le pot produce lucrurile sunt diferite, omul care acţionează distinge între diverse clase de lucruri. Deoarece mijloacele în aceeaşi cantitate şi de aceeaşi calitate sunt întotdeauna apte de a produce aceeaşi cantitate dintr-un efect de aceeaşi calitate, acţiunea nu face deosebire între cantităţi specifice concrete ale mijloacelor omogene. Dar aceasta nu înseamnă că ea atribuie aceeaşi valoare diverselor porţiuni ale unei cantităţi dintr-un mijloc omogen. Fiecare poţiune

este evaluată separat. Fiecărei porţiuni i se atribuie propriul său rang în ierarhia valorilor. Dar aceste ordine sau ranguri se pot schimba *ad libitum* unele cu altele, între diversele porţiuni ale aceleiaşi magnitudini. [p.120] Dacă omul care acţionează trebuie să decidă între două sau mai multe mijloace care aparţin unor clase diferite, el eşalonează porţiunile individuale ale fiecăruia dintre ele. El atribuie fiecărei porţiuni rangul său propriu. Procedând astfel, el nu este constrâns să atribuie diverselor porţiuni ale aceluiaşi mijloc ordine ierarhice care se succed imediat unele după altele. Asignarea ordinelor ierarhice prin evaluare se realizează doar în acţiune şi prin acţiune. Mărimea porţiunilor cărora li se asignează câte un singur ordin ierarhic depinde de condiţiile unice şi individuale în care acţionează omul în fiecare caz. Acţiunea nu are de a face cu unităţi fizice sau metafizice, pe care să le evalueze într-un mod academic abstract; ea este întotdeauna confruntată cu alternative, între care face o alegere. Alegerea trebuie întotdeauna să se facă între anumite cantităţi de mijloace. Putem numi cea mai mică cantitate care poate face obiectul unei asemenea decizii o unitate. Dar trebuie să ne ferim de eroarea de a considera că evaluarea sumei unor astfel de unităţi este derivată din evaluarea unităţilor, sau că reprezintă suma evaluărilor ataşate acestor unităţi. Un om posedă cinci unităţi dintr-un bun *a* şi trei unităţi dintr-un bun *b*. El asignează unităţilor de *a* ordinele ierarhice 1, 2, 4, 7 şi 8, iar unităţilor de b ordinele ierarhice 3, 5, şi 6. Aceasta înseamnă: Dacă trebuie să aleagă între două unităţi de *a* şi două unităţi de *b*, el va prefera să piardă două unităţi de *a* mai degrabă decât două unităţi de *b*. Dar dacă trebuie să aleagă între trei unităţi de a şi două unităţi de b, el va prefera să piardă două unităţi de *b* decât trei unităţi de *a*. Ceea ce contează exclusiv şi întotdeauna în evaluarea unei mulţimi de mai multe unităţi este utilitatea acestei mulţimi luate ca întreg – i.e., sporul de bunăstare dependent de ea sau, echivalent, reducerea de bunăstare pe care trebuie s-o atragă după sine pierderea ei. Nu este vorba de nici un fel de operaţiuni aritmetice, nici adunare, nici înmulţire. Are loc o evaluare a utilităţii dependente de disponibilitatea porţiunii, mulţimii sau stocului în chestiune. În acest context *utilitatea* înseamnă pur şi simplu: relevanţă cauzală pentru îndepărtarea unei neplăceri resimţite. Omul care acţionează crede că serviciile pe care un lucru le poate furniza sunt în măsură să-i sporească propria bunăstare, şi numeşte fenomenul acesta utilitatea lucrului respectiv. Pentru praxeologie, termenul de utilitate este echivalent importanţei atribuite unui lucru datorită convingerii că el poate îndepărta neplăceri. Noţiunea praxeologică de utilitate (*valoare subiectivă de utilizare* în terminologia economiştilor austrieci mai timpurii) trebuie deosebită net de noţiunea tehnologică de utilitate (*valoarea obiectivă de utilizare* din terminologia aceloraşi economişti). Valoarea de utilizare în sens obiectiv este legătura între un lucru şi efectul pe care are capacitatea de a-l produce. [p.121] Când vorbesc despre “valoarea calorica” sau “puterea calorică” a unui lucru, oamenii se referă la valoarea de utilizare obiectivă. Valoarea de utilizare subiectivă nu se bazează întotdeauna pe o valoare de utilizare obiectivă reală. Există lucruri cărora oamenii le atribuie în mod eronat o

valoare de utilizare subiectivă, deoarece cred, în mod greşit, că ele au capacitatea de a produce un efect dorit. Pe de altă parte, există lucruri care au capacitatea de a produce un efect dorit cărora nu li se atribuie nici o valoare de utilizare, deoarece oamenii ignoră acest lucru. Să vedem care era stadiul gândirii economice în ajunul elaborării teoriei moderne a valorii, de către Carl Menger, William Stanley Jevons şi Léon Walras. Oricine doreşte să construiască o teorie elementară a valorii şi a preţurilor trebuie să reflecteze iniţial la utilitate. Într-adevăr, nimic nu este mai plauzibil decât că lucrurile sunt evaluate în funcţie de utilitatea lor. Însă apoi apare o dificultate, care a ridicat în faţa economiştilor mai timpurii o problemă pe care n-au reuşit s-o rezolve. Ei au observat că lucrurile a căror "utilitate" este mai mare se bucură de o evaluare mai scăzută decât alte lucruri, a căror utilitate este mai mică. *Fierul* este mai puţin apreciat decât *aurul*. Faptul acesta pare incompatibil cu o teorie a valorii şi a preţurilor întemeiată pe conceptele de utilitate şi valoare de utilizare. Economiştii au crezut că trebuie să abandoneze o asemenea teorie şi au încercat să explice fenomenele de valoare şi de schimb efectuat pe piaţă cu ajutorul altor teorii. Economiştii n-au descoperit decât cu întârziere că acest paradox aparent provenea din formularea defectuoasă a problemei cercetate. Evaluările şi alegerile care determină rapoartele de schimb de pe piaţă nu se referă la decizii între *aur* şi *fier*. Omul care acţionează nu se găseşte în situaţia de a alege între *tot* aurul şi *tot* fierul. El alege la un anumit moment şi într-un anumit loc, în anumite condiţii, între o cantitate strict limitată de aur şi o cantitate strict limitată de fier. Decizia lui, când alege între 100 de uncii de aur şi 100 de tone de fier, nu depinde câtuşi de puţin de decizia pe care ar lua-o dacă s-ar afla în situaţia foarte implauzibilă de a alege între tot aurul şi tot fierul. Singurul lucru care contează pentru alegerea sa efectivă este dacă, în condiţiile existente, el consideră satisfacţia directă sau indirectă pe care i-ar furniza-o cele 100 de uncii de aur mai mare sau mai mică decât satisfacţia directă sau indirectă pe care i-ar furniza-o cele 100 de tone de fier. El nu formulează o judecată academică sau filozofică referitoare la valoarea "absolută" a aurului şi a fierului. El nu stabileşte dacă pentru omenire este mai important aurul sau fierul. El nu perorează ca un autor de cărţi, despre filozofia istoriei sau principiile eticii. El alege, pur şi simplu, între două satisfacţii pe care nu le poate avea laolaltă. [p.122] A prefera şi a lăsa deoparte, precum şi alegerile şi deciziile rezultate din aceste opţiuni, nu sunt acte de măsurare. Acţiunea nu măsoară utilitatea sau valoarea; ea alege între alternative. Nu există o problemă abstractă a utilităţii totale sau a valorii totale. [1] Nu există nici o operaţie deductivă care să poată duce de la evaluarea unei anumite cantităţi, sau a unui număr de lucruri, la determinarea valorii unei cantităţi mai mici sau a unui număr mai mic de asemenea lucruri. Nu există nici un mijloc de calcul al valorii totale a unui stoc, dacă nu sunt cunoscute decât valorile părţilor sale. Nu există nici un mijloc de stabilire a valorii unei părţi dintr-un stoc, dacă nu se cunoaşte decât valoarea stocului total. În sfera valorilor şi a evaluărilor nu există operaţii aritmetice; nu există nimic de felul unui calcul al valorilor. Evaluarea stocurilor totale a două

lucruri poate să difere de evaluarea părţilor acestor lucruri. Un om izolat, care posedă şapte vaci şi şapte cai, poate să pună un preţ mai mare pe un cal decât pe o vacă şi, dacă i se prezintă alternativa, poate să prefere să renunţe la o vacă mai curând decât la un cal. Dar în acelaşi timp, acelaşi om, dacă i se prezintă alternativa de a alege între întreaga sa herghelie de cai şi întreaga sa cireadă de vaci, ar putea alege păstrarea vacilor şi renunţarea la cai. Atunci când nu sunt aplicate unei situaţii în care oamenii trebuie să aleagă între stocuri luate în totalitate, conceptele de utilitate totală şi de valoare totală sunt lipsite de semnificaţie. Întrebarea dacă *aurul* ca atare sau *fierul* ca atare este mai util şi mai valoros nu este rezonabilă, decât relativ la o situaţie în care omenirea, sau o parte izolată a omenirii, trebuie să aleagă între *tot* aurul şi *tot* fierul disponibile. O judecată de valoare se referă exclusiv la stocul relevant pentru un act concret de alegere. Un stoc este, *ex definitione*, compus întotdeauna din părţi omogene, dintre care fiecare este capabilă să furnizeze aceleaşi servicii pe care le-ar furniza orice altă parte şi este substituibilă prin orice altă parte. De aceea, pentru actul alegerii este irelevant care parte anume constituie obiectul său. Dacă se pune problema renunţării la *una* dintre părţile – sau unităţile – din stocul disponibil, atunci toate sunt considerate la fel de utile şi de valoroase. Dacă stocul se reduce prin pierderea unei unităţi, atunci omul care acţionează trebuie să decidă din nou cum să utilizeze diversele unităţi din stocul rămas. Este evident că stocul redus nu poate furniza aceleaşi servicii pe care le putea furniza stocul mai mare. Utilizarea diverselor unităţi care, în noile condiţii, nu mai sunt disponibile era, în ochii omului care acţionează, cea mai puţin urgentă utilizare, dintre [p.123] cele cărora le dedicase mai înainte diversele unităţi din stocul mai mare. Satisfacţia pe care o dobândea din utilizarea unei unităţi în aceste condiţii era cea mai mică dintre satisfacţiile pe care i le furnizau unităţile stocului mai mare. Dacă se pune problema renunţării la o unitate din stocul total, atunci decizia lui nu poartă decât asupra valorii acestei satisfacţii marginale. Când se confruntă cu problema valorii pe care trebuie să o atribuie unei unităţi dintr-un stoc omogen, omul decide pe baza valorii utilizării celei mai puţin importante pe care o dă unităţilor întregului stoc; el decide pe baza utilităţii marginale. Dacă un om e pus în faţa alternativei de a renunţa fie la o unitate din stocul său de *a*, fie la o unitate din stocul său de *b*, el nu compară valoarea totală a stocului său total de *a* cu valoarea totală a stocului său de *b*. El compară valorile marginale, atât a lui *a* cât şi a lui *b*. Deşi este posibil să pună un preţ mai mare pe stocul total de *a* decât pe stocul total de *b*, valoarea marginală a lui *b* poate fi mai mare pentru el decât valoarea marginală a lui *a*. Acelaşi raţionament rămâne valabil şi în cazul creşterii stocului disponibil al oricărei mărfi, prin achiziţionarea unui anumit număr adiţional de unităţi. Pentru a descrie aceste lucruri, teoria economică nu este nevoită nici să apeleze la terminologia psihologiei şi nici să recurgă la raţionamente psihologice şi la argumente aduse în sprijinul acestora. Dacă afirmăm că actele de alegere nu depind de valoarea atribuită unei întregi clase de dorinţe, ci numai de cea atribuită dorinţelor concrete aflate în discuţie, indiferent care

ar fi clasa din care ar face parte acestea, noi nu adăugăm nimic cunoaşterii noastre şi nici nu o justificăm pe baza unei cunoaşteri mai bine întemeiate sau mai generale. Modul acesta de a vorbi, în termeni clase de dorinţe, devine inteligibil numai dacă ne reamintim de rolul jucat în istoria gândirii economice de aşa-zisul paradox al valorii. Carl Menger şi Böhm-Bawerk au fost nevoiţi să recurgă la sintagma "clasă de dorinţe" pentru a respinge obiecţiile formulate de cei ce considerau *pâinea* ca atare mai valoroasă decât *mătasea*, deoarece clasa "dorinţă de hrană" este mai importantă decât clasa "dorinţă de îmbrăcăminte de lux". [2] Astăzi, conceptul de "clasă de dorinţe" este în întregime superfluu. El nu are nici o semnificaţie pentru acţiune şi, de aceea, nici pentru teoria valorii; mai mult, el este susceptibil de a provoca erori şi confuzii. Construcţia de concepte şi clasificarea sunt instrumente mentale; ele nu dobândesc sens şi semnificaţie decât în contextul [p.124] teoriilor care le întrebuinţează. [3] Este lipsit de sens să grupăm diversele dorinţe în "clase", pentru a stabili apoi că asemenea clasificări n-au nici un fel de relevanţă pentru teoria valorii. Legea utilităţii marginale şi a valorii marginale descrescătoare este independentă de legea lui Gossen a saturaţiei dorinţelor (prima lege a lui Gossen). Nu transcendem sfera raţionamentului praxeologic atunci când formulăm următoarea definiţie: numim acea utilizare pe care un om o dă unei unităţi a unui stoc omogen, dacă stocul său este de *n* unităţi, dar la care renunţă dacă, în absenţa altor modificări, stocul său ar fi de numai *n*-1 unităţi, utilizarea cea mai puţin urgentă, sau marginală, iar utilitatea derivată din ea o numim utilitate marginală. Pentru a lua la cunoştinţă aceasta nu avem nevoie de nici un fel de experienţe, cunoştinţe sau raţionamente fiziologice, sau psihologice. Legea rezultă, în mod necesar, din ipotezele că oamenii acţionează (aleg) şi că, în primul caz, omul care acţionează dispune de *n* unităţi dintr-un stoc omogen, iar în cazul al doilea de *n*-1 unităţi. În aceste condiţii, nici un alt rezultat nu este de conceput. Propoziţia noastră este formală şi apriorică, şi nu depinde de nici un fel de experienţă. Nu există decât două alternative. Fie există fie nu există stadii intermediare între neplăcerea resimţită, care îl îmboldeşte pe un om să acţioneze, şi starea în care nu mai poate exista nici o acţiune (fie pentru că a fost atinsă starea de satisfacţie deplină, fie pentru că omul este incapabil de orice îmbunătăţire suplimentară a condiţiilor sale). În cazul al doilea nu există loc decât pentru o singură acţiune; îndată ce aceasta se consumă, se atinge o stare în care nu mai este posibilă nici o altă acţiune. O asemenea stare este, evident, incompatibilă cu ipoteza noastră, că există acţiune. Acest caz nu poate susţine condiţiile generale presupuse de categoria acţiunii. Nu rămâne decât primul caz. Dar atunci există diverse grade de apropiere asimptotică de starea în care nu mai poate exista nici o acţiune. Astfel, legea utilităţii marginale este deja implicată în categoria de acţiune. Ea nu este altceva decât reversul afirmaţiei că ceea ce satisface mai mult este preferat faţă de ceea ce satisface mai puţin. Dacă stocul disponibil creşte de la *n*-1 la *n* unităţi, unitatea adiţională poate fi întrebuinţată numai pentru îndepărtarea unei dorinţe care este mai puţin urgentă, sau mai puţin neplăcută, decât cea mai puţin urgentă

sau cea mai puţin plăcută dintre toate dorinţele care puteau fi îndepărtate cu ajutorul unui stoc de *n*-1 unităţi. [p.125] Legea utilităţii marginale nu se referă la valoarea de utilizare obiectivă, ci la valoarea de utilizare subiectivă. Ea nu priveşte capacitatea fizică sau chimică a lucrurilor de a produce un anumit efect în general, ci relevanţa lor pentru bunăstarea unui om, aşa cum o vede el însuşi, în situaţia sa din acel moment. Ea nu priveşte în primul rând valoarea lucrurilor, ci valoarea serviciilor pe care anticipează un om că acestea i le vor putea furniza. Dacă ar fi să credem că utilitatea marginală se referă la lucruri şi la valoarea lor obiectivă de utilizare am fi nevoiţi să presupunem că utilitatea marginală poate la fel de bine să crească şi să descrească, cu orice adaos la cantitatea de unităţi disponibile. Se poate întâmpla ca întrebuinţarea unei anumite cantităţi minime – *n* unităţi dintr-un anumit bun *a* - să poată furniza o satisfacţie care este considerată mai valoroasă decât serviciile anticipate de la o unitate dintr-un bun *b*. Dar dacă stocul disponibil de *a* este mai mic decât *n*, atunci *a* nu poate fi întrebuinţat decât pentru un alt serviciu, care este considerat mai puţin important decât cel furnizat de b. În acest caz, o creştere a cantităţii de *a*, de la *n*-1 la *n* unităţi, atrage după sine o creştere a valorii atribuite unei unităţi de a. Posesorul a 100 de buşteni poate construi o cabană, care-l fereşte de ploaie mai bine decât un trenci. Dar dacă dispune de mai puţin de 100 de buşteni, el nu poate construi decât o platformă, care să-l protejeze de umiditatea solului. Ca posesor al 95 de buşteni, el ar fi gata să renunţe la trenci pentru încă 5 buşteni. Ca posesor a 10 buşteni, el nu şi-ar ceda trenciul nici pentru încă 10 buşteni. Un om ale cărui economii totalizează 100 de dolari poate să respingă o slujbă remunerată cu 200 de dolari. Dar, dacă economiile lui ar fi de 2000 de dolari şi el ar fi extrem de dornic să-şi achiziţioneze un bun indivizibil, care nu poate fi cumpărat cu mai puţin de 2100 de dolari, el ar fi gata să accepte aceeaşi slujbă pentru numai 100 de dolari. Toate acestea sunt perfect compatibile cu legea corect formulată a utilităţii marginale, conform căreia valoarea depinde de utilitatea serviciilor anticipate. Nu se pune problema existenţei vreunei legi a utilităţii marginale crescătoare. Legea utilităţii marginale nu trebuie confundată nici cu doctrina *de mensura sortis* a lui Bernoulli, nici cu legea Weber-Fechner. La temeiul contribuţiei lui Bernoulli se aflau faptele general acceptate - şi niciodată contestate - că oamenii sunt dornici să-şi satisfacă dorinţele mai intense înaintea celor mai puţin intense, şi că omul bogat este mai în măsură să-şi satisfacă dorinţele decât cel sărac. Dar concluziile trase de Bernoulli din aceste truisme sunt complet eronate. El a dezvoltat o teorie matematică, după care sporul de gratificare scade odată cu creşterea avuţiei totale a unei persoane. Aserţiunea sa conform căreia, de regulă, este foarte probabil ca pentru un om al cărui venit este de 5.000 de ducaţi, un ducat în plus să nu însemne mai mult decât jumătate de ducat pentru un om [p.126] cu un venit de 2.500 de ducaţi, este simplă fantezie. Să lăsăm deoparte obiecţia că nu există mijloace de comparare a evaluărilor unor persoane diferite, care să nu fie complet arbitrare. Metoda lui Bernoulli nu este mai puţin inadecvată pentru evaluările aceluiaşi individ, la diverse nivele de venit. El nu a sesizat

faptul că tot ce se poate spune în acest caz este că, odată cu creşterea venitului, fiecare nou spor este utilizat pentru satisfacerea unei dorinţe mai puţin intens resimţite decât cea mai puţin intens resimţită dorinţă deja satisfăcută anterior acestei creşteri. El n-a înţeles că, în privinţa evaluărilor, alegerii şi a acţiunii, nu poate exista nici o măsurătoare şi nici o stabilire de echivalenţe, ci doar eşalonare, în sensul de a prefera şi a lăsa deoparte. [4] Astfel, nici Bernoulli nici matematicienii şi economiştii care au adoptat modul său de a raţiona nu puteau reuşi să rezolve paradoxul valorii. Erorile implicate în confuzia dintre legea Weber-Fechner a psihofizicii şi teoria subiectivă a valorii au fost deja atacate de Max Weber. Max Weber, e drept, nu era suficient de familiarizat cu teoria economică şi se afla prea mult sub influenţa istorismului pentru a avea acces la o viziune clară asupra fundamentelor gândirii economice. Însă intuiţia sa ingenioasă i-a furnizat o sugestie în privinţa drumului de urmat pentru a ajunge la soluţia corectă. Teoria utilităţii marginale, scrie el, “nu este întemeiată psihologic, ci, mai curând – dacă putem întrebuinţa un termen epistemologic – pragmatic, i.e. pe întrebuinţarea categoriilor de scopuri şi mijloace.” [5] Dacă un om vrea să remedieze o situaţie patologică luând o anumită doză dintr-un remediu, administrarea unui multiplu al acestei doze nu va determina un efect mai bun. Surplusul fie nu va avea nici un efect diferit de cel al dozei adecvate, sau optimale, fie va avea efecte dăunătoare. Acelaşi lucru este valabil pentru orice fel de satisfacţii, deşi optimul nu este atins, adesea, decât prin administrarea unei doze mari, iar punctul dincolo de care noi adaosuri produc efecte dăunătoare este, adesea, îndepărtat. Lucrurile stau astfel pentru că lumea în care trăim este una a cauzalităţii şi a relaţiilor cantitative dintre cauză şi efect. Cel ce doreşte să îndepărteze neplăcerea cauzată de traiul într-o cameră aflată la o temperatură de 35 de grade [Fahrenheit, n. tr.] , va urmări să încălzească încăperea, până la o temperatură de 65 sau 70 de grade. Faptul că el nu urmăreşte ridicarea temperaturii la 180 sau 300 de grade n-are nimic de a face cu legea Weber- Fechner [p.127] şi nici cu psihologia. Tot ce poate face psihologia pentru explicarea acestui fapt este să stabilească, cu titlu de dată ultimă, faptul că, de regulă, omul preferă prezervarea vieţii şi sănătatea, morţii şi bolilor. Pentru praxeologie nu contează decât faptul că omul care acţionează alege între alternative. Faptul că omul se află la răspântie, că alege şi trebuie să aleagă, este – între altele – datorat faptului că el trăieşte într-o lume cantitativă - şi nu într-una în care cantitatea este inexistentă, care este chiar inimaginabilă pentru mintea umană. Confuzia între legea utilităţii marginale şi legea Weber-Fechner se datorează erorii de a acorda atenţie doar mijloacelor destinate atingerii unei satisfacţii, şi nu satisfacţiei ca atare. Dacă satisfacţia ar fi fost avută în vedere, atunci n-ar fi putut fi adoptată ideea absurdă de a explica configuraţia dorinţei de căldură prin intensitatea descrescătoare a senzaţiei provocate de augmentarea în trepte succesive a intensităţii stimulului. Faptul că omul de rând nu urmăreşte ridicarea temperaturii din dormitorul său până la 120 de grade nu are nici o legătură cu intensitatea senzaţiei de căldură. Faptul că un om nu-şi încălzeşte camera la

fel de mult ca alţi oameni normali - atât cât şi-ar încălzi-o probabil şi el, dacă n-ar fi mai dornic să-şi cumpere un costum nou sau să meargă să asculte o simfonie de Beethoven - nu poate fi explicat prin metodele ştiinţelor naturale. Doar problemele valorii de utilizare obiective sunt obiective şi se pretează la a fi tratate prin metodele ştiinţelor naturale; evaluarea de către omul care acţionează a valorii de utilizare obiective este o chestiune diferită.

2. Legea randamentelor

A spune că un bun economic de ordinul întâi (un bun de consum) produce efecte cantitative definite înseamnă că o cantitate de cauză *a* produce o cantitate de efect a – fie o dată pentru totdeauna, fie gradual, în decursul unei anumite perioade de timp. În cazul bunurilor de ordin superior (bunuri de producţie), producerea de efecte cantitative definite înseamnă că o cantitate de cauză *b* produce o cantitate de efect b , cu condiţia ca o cauză complementară *c* să producă o cantitate de efect g ; doar efectele concertate ale lui b şi g produc o cantitate *p* a bunului de ordinul întâi *d*. În acest caz există trei cantităţi: cantităţile *b* şi *c* din cele două bunuri complementare *B* şi *C*, şi cantitatea *p* din produsul *D*. Cu *b* neschimbat, numim valoare optimă acea valoare a lui *c* care produce cea mai ridicată valoare a lui p/c. Dacă mai multe valori ale lui *c* produc valoarea cea mai ridicată a lui p/c, atunci o numim optimă pe cea care produce [p.128] şi cea mai ridicată valoare a lui *p*. Dacă două bunuri complementare sunt întrebuinţate în raportul optim, ele produc deopotrivă cel mai ridicat *output*; puterea lor de producţie sau valoarea lor de utilizare obiectivă este pe deplin utilizată; nici o fracţiune din ele nu se iroseşte. Dacă deviem de la această combinaţie optimală, sporind cantitatea lui *C* fără a o modifica pe cea a lui *B*, de regulă produsul obţinut va creşte în continuare, dar nu proporţional cu sporul cantitativ al lui *C*. Dacă este posibilă creşterea producţiei de la *p* la *p1* prin creşterea cantităţii doar *unuia* din factorii complementari, anume prin substituirea lui *c* prin *cx*, cu *x* mai mare decât 1, atunci în orice caz $p_1 > p$ şi $p_1 c < pcx$. Dacă ar fi posibil să compensăm orice descreştere a lui *b* printr-o creştere corespunzătoare a lui *c*, astfel încât *p* să rămână neschimbat, atunci puterea de producţie fizică a lui *B* ar fi nelimitată şi *B* nu ar fi considerat rar, deci nu ar fi considerat un bun economic. Pentru omul care acţionează n-ar avea importanţă dacă stocul disponibil de *B* ar fi mai mare sau mai mic. Chiar şi o cantitate infinitezimală de *B* ar fi suficientă pentru a produce orice cantitate de *D*, cu condiţia ca stocul de *C* să fie suficient de mare. Pe de altă parte, o creştere în cantitate a lui *B* n-ar putea spori producţia de *D* dacă stocul de *C* n-ar creşte. Întreaga producţie rezultată ar fi imputată lui *C*; *B* n-ar putea fi un bun economic. Un lucru care furnizează asemenea servicii nelimitate este, de exemplu, cunoaşterea relaţiei cauzale implicate în procesul respectiv. Formula sau reţeta care ne informează cum să pregătim cafeaua, odată cunoscută, furnizează servicii nelimitate. Ea nu pierde nimic din capacitatea ei de producţie, indiferent cât de frecvent este întrebuinţată; puterea ei de producţie este inepuizabilă; de aceea ea nu este un bun economic. Omul care acţionează nu este niciodată confruntat cu situaţii în care are de ales între

valoarea de utilizare a unei formule cunoscute şi vreun alt lucru folositor. Legea randamentelor afirmă că există un optim pentru combinaţia bunurilor economice de ordin superior (factori de producţie). Dacă se deviază de la acest optim, prin sporirea inputului unui singur factor, atunci outputul fizic fie nu creşte deloc, fie nu creşte proporţional cu creşterea inputului. Aşa cum am arătat mai sus, această lege este implicată în faptul că însuşirea oricărui bun economic de a produce efecte definite cantitativ este o condiţie necesară pentru ca bunul respectiv să fie economic. Tot ce afirmă legea randamentelor, intitulată popular legea randamentelor descrescătoare, este că există un asemenea optim al combinaţiei respective. Există numeroase alte întrebări la care legea nu furnizează răspunsuri şi care nu pot fi elucidate decât a posteriori, experimental. Dacă efectul produs de unul din factorii complementari [p.129] este indivizibil, atunci optimul este singura combinaţie care produce rezultatul urmărit. Pentru a vopsi o ţesătură de lână într-o anumită nuanţă, este necesară o anumită cantitate de vopsea. O cantitate de vopsea mai mare sau mai mică ar contraveni scopului urmărit. Cel ce deţine mai multă vopsea va trebui să lase surplusul nefolosit. Cel ce deţine o cantitate mai redusă nu poate vopsi decât o parte din ţesătură. Randamentul descrescător se manifestă în cazul acesta printr-o totală lipsă de utilitate a cantităţii adiţionale, care nu trebuie folosită deoarece ar contraveni obiectivului. În alte cazuri, pentru producerea unui efect minim este nevoie de un anumit input minim. Între efectul minim şi cel optim există o marjă, în limitele căreia sporirea dozelor produce fie o creştere proporţională a efectului, fie una mai mult decât proporţională. Pentru a pune în funcţiune un mecanism este necesar un anumit minim de lubrifiant. La întrebarea dacă un spor de lubrifiant, peste acest minim, sporeşte performanţele mecanismului proporţional cu sporul cantităţii întrebuinţate, sau mai mult, nu poate răspunde decât experienţa tehnologică. Legea randamentelor nu răspunde la următoarele întrebări: (1) Dacă doza optimă este singura în măsură să producă efectul urmărit. (2) Dacă există sau nu o limită rigid fixată dincolo de care orice spor cantitativ al factorului variabil este complet inutil. (3) Dacă scăderea outputului produsă de o abatere progresivă de la optim şi creşterea outputului produsă de o apropiere progresivă de optim produc schimbări proporţionale sau neproporţionale ale outputului, pe unitatea de factor variabil. Toate aceste lucruri trebuie stabilite experimental. Însă legea randamentelor ca atare, i.e. faptul că trebuie să existe o asemenea combinaţie optimă, este validă apriori. Legea malthusiană a populaţiei şi conceptele de suprapopulare sau subpopulare absolute şi cel de populaţie optimă, care sunt derivate din ea, reprezintă o aplicaţie a legii randamentelor la o problemă particulară. Ele se referă la modificări ale ofertei de mână de lucru, ceilalţi factori rămânând nemodificaţi. Deoarece oamenii, din considerente politice, au dorit să respingă legea lui Malthus, ei au combătut cu ardoare, însă cu argumente greşite, legea randamentelor – pe care, de altfel, nu o cunoşteau decât ca pe legea randamentelor descrescătoare ale utilizării capitalului şi mâinii de lucru pe o suprafaţă dată de pământ. Astăzi nu mai este cazul să

acordăm vreo atenţie acestor reproşuri nefondate. Legea randamentelor nu se limitează la utilizarea factorilor complementari de producţie pe o suprafaţă dată de pământ. Tentativele de a-i respinge sau demonstra validitatea prin investigaţii istorice şi experimentale privind producţia agricolă sunt deopotrivă inutile şi [p.130] sterile. Cei ce doresc să respingă legea randamentelor ar trebui să explice de ce sunt oamenii dispuşi să plătească preţuri pentru pământ. Dacă legea n-ar fi validă, atunci fermierul n-ar urmări niciodată să-şi sporească întinderea fermei. El ar avea posibilitatea să multiplice oricât de mult recoltele obţinute de pe orice bucată de pământ, sporindu-şi inputul de capital şi muncă. Oamenii şi-au imaginat uneori că, deşi legea randamentelor descrescătoare este validă în agricultură, în industriile de procesare s-ar manifesta o lege a randamentelor crescătoare. S-a scurs multă vreme înainte ca ei să înţeleagă că legea randamentelor se referă, în egală măsură, la toate ramurile de producţie. Este greşit să deosebim între agricultură şi industriile de procesare din perspectiva acestei legi. Ceea ce se numeşte – cu o terminologie inadecvată şi chiar generatoare de confuzii – legea randamentelor crescătoare, nu este decât o răsturnare a legii randamentelor descrescătoare, o formulare nesatisfăcătoare a legii randamentelor. Dacă ne apropiem de combinaţia optimă sporind doar un singur factor, în vreme ce cantităţile celorlalţi factori rămân neschimbate, atunci produsul unitar pe factorul variabil creşte proporţional sau chiar mai mult decât proporţional cu sporul. Un mecanism manevrat de doi muncitori poate produce *p*; manevrat de 3 muncitori, 3 *p*; manevrat de 4 muncitori, 6 *p*; manevrat de 5 muncitori, 7 *p*; şi manevrat de 6 muncitori, din nou 7 *p*. În acest caz, utilizarea a 4 muncitori corespunde randamentului optim pe cap de muncitor, anume 6/4 *p*, pe când randamentele pe cap de muncitor corespunzătoare celorlalte combinaţii sunt, respectiv, ½ *p*, *p*, 7/5 *p* şi 7/6 *p*. Dacă, în loc de 2 muncitori, se întrebuinţează 3 sau 4, atunci randamentele cresc mai mult decât proporţional cu sporul numărului de muncitori; ele nu cresc în raportul 2:3:4, ci în raportul 1:3:6. Avem de a face cu randamente crescătoare pe cap de muncitor. Dar acest rezultat nu este nimic altceva decât reversul legii randamentelor descrescătoare. Dacă o fabrică sau o întreprindere deviază de la combinaţia optimă a factorilor utilizaţi, ea este mai puţin eficientă decât o fabrică sau o întreprindere pentru care deviaţia de la optim este mai mică. Atât în agricultură, cât şi în industriile de procesare, mulţi factori de producţie nu sunt perfect divizibili. Combinaţia optimă este de regulă mai uşor de atins, mai ales în industriile de procesare, mărind dimensiunea fabricii sau a întreprinderii decât reducând-o. Dacă cea mai mică unitate a unuia sau mai mulţi factori este prea mare pentru a permite exploatarea sa optimă într-o fabrică sau o întreprindere mică sau medie, atunci singurul mod de atingere a optimului este prin creşterea dimensiunilor unităţii de producţie. Acestea sunt motivele care determină superioritatea [p.131] producţiei pe scară largă. Întreaga importanţă a acestei probleme va fi arătată ulterior, în discuţia problemelor legate de contabilizarea costurilor.

3. Munca umană ca mijloc

Numim muncă întrebuinţarea ca mijloc a funcţiilor şi manifestărilor fiziologice ale vieţii umane. Exercitarea potenţialităţilor energiei umane şi a proceselor vitale pe care omul a cărui viaţă se manifestă prin ele nu le întrebuinţează pentru atingerea unor scopuri externe, diferite de simpla desfăşurare a acestor procese şi de rolul fiziologic pe care îl joacă ele în evoluţia biologică a propriei sale economii vitale, nu este muncă; este doar viaţă. Omul munceşte utilizându-şi forţa şi priceperea ca mijloace pentru îndepărtarea neplăcerilor şi substituind exploatarea deliberată a energiei sale vitale simplei curgeri spontane şi lipsite de griji a facultăţilor şi tensiunilor sale nervoase. Munca este un mijloc, nu un scop în sine. Fiecare individ dispune numai de o cantitate limitată de energie pe care o poate cheltui, iar fiecare unitate de muncă nu poate produce decât un efect limitat. Altminteri munca umană ar fi disponibilă din abundenţă; ea n-ar fi limitată şi nu ar fi considerată un mijloc pentru îndepărtarea neplăcerilor, care să fie economisit ca atare. Într-o lume în care munca ar fi economisită doar datorită dosponibilităţii sale într-o cantitate insuficientă pentru atingerea tuturor ţelurilor pentru care poate fi utilizată ca mijloc, oferta de muncă disponibilă ar fi egală cu întreaga cantitate de muncă pe care o pot depune toţi oamenii, laolaltă. Într-o astfel de lume toţi ar fi dornici să muncească, până la epuizarea completă a capacităţii momentane de lucru fiecăruia. Timpul care n-ar fi necesar pentru recreerea şi restaurarea capacităţii de muncă epuizate în prealabil ar fi, în întregime, dedicat muncii. Orice non-utilizare a deplinei capacităţi de muncă ar fi socotită o pierdere. Prin depunerea unei cantităţi mai mari de muncă omul şi-ar spori propria bunăstare. Neutilizarea unei părţi a potenţialului disponibil de muncă ar fi considerată o scădere a bunăstării, necompensată de nici o altă creştere a acesteia. Ideea de lene ar fi necunoscută. Nimeni n-ar gândi: pot să fac asta; dar nu merită; nu rentează; prefer agrementul. Cu toţii şi-ar considera întreaga capacitate de a munci ca pe un stoc de factori de producţie, pe care ar fi dornici să-l utilizeze complet. Chiar şi posibilitatea celei mai mărunte creşteri a bunăstării ar fi considerată suficientă ca incitativ pentru a munci mai mult, dacă se întâmplă ca în momentul respectiv cantitatea respectivă de muncă să nu poată fi folosită mai profitabil. [p.132] În lumea noastră reală, lucrurile stau altfel. Depunerea de muncă este considerată neplăcută. A nu munci este o stare considerată mai plăcută decât a munci. Agrementul este, *ceteris paribus*, preferat muncii. Oamenii nu muncesc decât când consideră valoarea produsului muncii superioară scăderii de satisfacţie produse de reducerea agrementului. Prestarea de munca implică dezutilitate (*disutility*). Psihologia şi fiziologia pot încerca să explice acest fapt. Nu este necesar ca praxeologia să cerceteze dacă strădaniile lor sunt sau nu încununate de succes. Pentru praxeologie, faptul că oamenii sunt dornici să se bucure de agrement şi, de aceea, privesc propria lor capacitate de a produce efecte cu alte sentimente decât pe cea a factorilor materiali de producţie, este un dat. Atunci când ia în consideraţie cheltuirea propriei sale munci, omul nu cercetează doar dacă nu există nici un obiectiv mai dezirabil pentru utilizarea cantităţii respective de muncă, ci şi dacă n-ar fi mai dezirabil

să se abţină de la orice cheltuială suplimentară de muncă. Putem formula acest lucru şi denumind obţinerea agrementului un obiectiv al activităţii deliberate, sau un bun economic de ordinul întâi. Dacă întrebuinţăm această terminologie, oarecum sofisticată, trebuie să privim agrementul ca pe orice alt bun economic, din perspectiva utilităţii marginale. Trebuie să conchidem că prima unitate de agrement satisface o dorinţă resimţită mai intens decât a doua, a doua o dorinţă resimţită mai intens decât a treia, ş.a.m.d. Răsturnând această propoziţie, deducem că dezutilitatea muncii, resimţită de muncitor, creşte mai mult decât proporţional cu cantitatea de muncă depusă. Pe de altă parte, praxeologia nu are a se ocupa de întrebarea dacă dezutilitatea muncii creşte sau nu proporţional, sau mai mult decât proporţional, cu creşterea cantităţii de muncă depuse. (Întrebarea dacă această problemă are sau nu vreo importanţă pentru fiziologie şi psihologie, şi dacă aceste ştiinţe sunt sau nu în măsură să o elucideze, poate fi lăsată în suspensie.) În orice caz, muncitorul abandonează lucrul la momentul în care încetează de a mai considera utilitatea continuării lucrului ca fiind o compensaţie suficientă pentru dezutilitatea cheltuielii suplimentare de muncă. Formulând această judecată, el pune în cumpănă, dacă lăsăm de o parte descreşterea satisfacţiei rezultate produsă de creşterea oboselii, fiecare interval al timpului de lucru, cu aceeaşi cantitate de produs ca şi cele obţinute în intervalele precedente. Dar utilitatea unităţilor de produs descreşte pe măsură ce munca avansează, odată cu creşterea cantităţii totale a produsului obţinut. Produsele precedentelor unităţi de timp de lucru au fost întrebuinţate pentru satisfacerea de nevoi mai importante decât produsele muncii desfăşurate ulterior. Satisfacerea acestor nevoi mai puţin importante poate să nu fie considerată o recompensă suficientă pentru continuarea lucrului, deşi ele [p.133] sunt comparate cu aceleaşi cantităţi de output fizic. Pentru cercetarea praxeologică este aşadar irelevant dacă dezutilitatea muncii este sau nu proporţională cu volumul total de muncă cheltuit, sau dacă creşte mai repede decât timpul de muncă cheltuit. În orice caz, propensiunea de a cheltui părţile încă neutilizate din potenţialul total de muncă descreşte, dacă alţi factori nu se modifică, odată cu creşterea numărului părţilor deja cheltuite. Dacă această descreştere a înclinării spre lucru se produce mai mult sau mai puţin accelerat, este întotdeauna o întrebare ce ţine de datele economice, nu de principii categoriale. Dezutilitatea atribuită muncii explică de ce, în decursul istoriei, concomitent cu creşterea progresivă a productivităţii fizice a muncii, prilejuite de inovaţiile tehnologice şi de un volum mai abundent de capital, s-a manifestat, în general, o tendinţă de reducere a orelor de muncă. Printre avantajele de care se bucură omul civilizat, în mai mare măsură decât strămoşii săi mai puţin civilizaţi, se numără şi acela de a dispune de mai mult timp pentru agrement. În acest sens, putem răspunde întrebării, formulate adesea de filozofi şi filantropi, dacă progresul economic l-a făcut pe om mai fericit. Dacă productivitatea muncii ar fi mai scăzută decât în actuala lume capitalistă, atunci omul ar fi nevoit fie să trudească mai mult, fie să renunţe la multe facilităţi. Stabilind acest fapt, economistul nu afirmă că singura cale de

atingere a fericirii este de a te bucura de mai mult confort material, de a trăi în lux, sau de a dispune de mai mult timp pentru agrement. El constată pur şi simplu adevărul că oamenii sunt, în mai mare măsură, apţi să-şi procure lucrurile de care consideră ei că au nevoie. Propoziţia praxeologică fundamentală, că oamenii preferă ceea ce îi satisface mai mult decât ceea ce îi satisface mai puţin şi că ei evaluează lucrurile pe baza utilităţii acestora, nu se cere corectată sau complementată de vreo aserţiune suplimentară, privitoare la dezutilitatea muncii. Aceste propoziţii implică deja afirmaţia că munca este preferată agrementului numai în măsura în care rezultatul muncii este mai intens dorit decât plăcerea agrementului. Poziţia unică pe care o ocupă factorul muncă în lumea noastră se datorează caracterului său nonspecific. Toţi factorii de producţie primari dăruiţi de natură – i.e., toate acele lucruri şi forţe naturale pe care omul le poate întrebuinţa pentru a-şi spori bunăstarea – au puteri şi virtuţi specifice. Există ţeluri pentru a căror atingere ei sunt mai potriviţi, ţeluri pentru care sunt mai puţin potriviţi şi ţeluri pentru care nu sunt deloc potriviţi. Dar munca umană este atât potrivită cât şi indispensabilă pentru desfăşurarea tuturor proceselor şi modalităţilor de producţie imaginabile. Este, desigur, nepermis să analizăm munca umană ca atare în [p.134] general. A nu vedea că oamenii şi capacităţile lor de muncă sunt diferite este o eroare fundamentală. Munca pe care o poate depune un anumit individ este mai potrivită pentru anumite ţeluri, mai puţin potrivită pentru alte ţeluri şi total nepotrivită pentru altele. Una din deficienţele economiei clasice este că nu a ţinut suficient seama de acest fapt şi nu l-a luat în calcul în construcţia teoriei valorii, a preţurilor şi a ratelor salariale. Oamenii nu economisesc muncă în general, ci tipurile de muncă specifice disponibile. Salariile nu se plătesc pentru munca depusă, ci pentru rezultatele muncii, care diferă substanţial, calitativ şi cantitativ. Producerea fiecărui produs particular necesită întrebuinţarea de muncitori capabili să presteze tipul particular de muncă de care e nevoie. Încercarea de a justifica nesocotirea acestui aspect, făcând trimitere la presupusul fapt că cea mai mare parte a cererii şi ofertei de muncă se referă la muncă comună necalificată, pe care o poate depune orice om sănătos, şi că munca calificată, depusă de persoane cu anumite înzestrări înnăscute şi care dispun de o pregătire specială, este în general o excepţie, este absurdă. Nu este necesar să cercetăm dacă lucrurile au stat astfel în trecutul îndepărtat, sau dacă chiar şi la triburile primitive inegalitatea capacităţilor înnăscute şi dobândite era principalul factor care intervenea în economisirea muncii. Când analizăm situaţia popoarelor civilizate este inadmisibil să nesocotim diferenţele de calitate dintre muncile depuse. Munca pe care sunt capabili să o depună diverşi oameni diferă, deoarece oamenii s-au născut inegali şi deoarece calificările şi experienţa pe care aceştia le dobândesc în cursul vieţii le diferenţiază şi mai mult capacităţile. Referitor la caracterul nespecific al muncii umane, cu siguranţă nu dorim să afirmăm că toată munca umană este de aceeaşi calitate. Ceea ce dorim însă să stabilim este că diferenţele existente între tipurile de muncă necesare pentru producerea diverselor bunuri sunt mai mari decât diferenţele

între capacităţile înnăscute ale oamenilor. (Insistând asupra acestui aspect, nu ne referim la performanţele creatoare ale geniului; munca geniului este în afara orbitei acţiunii umane obişnuite şi se aseamănă cu un dar gratuit al destinului, care îi este acordat omenirii peste noapte. [6] De asemenea, nu ţinem seama de barierele instituţionale care interzic anumitor grupuri de persoane accesul la anumite ocupaţii şi la pregătirea necesară pentru a le desfăşura.) Calităţile înnăscute ale diverşilor indivizi nu fracturează uniformitatea zoologică şi omogenitatea speciei *om*, în aşa măsură încât să împartă oferta de muncă în părţi separate. Astfel oferta potenţială de muncă disponibilă pentru [p.135] desfăşurarea fiecărui tip special de muncă depăşeşte cererea efectivă pentru astfel de muncă. Oferta fiecărui tip de muncă specializată ar putea fi augmentată, prin retragerea de muncitori din alte ramuri şi pregătirea lor adecvată. Cantitatea de satisfacere a nevoilor nu este permanent limitată de raritatea persoanelor capabile să desfăşoare activităţi speciale, în nici o ramură. O lipsă de specialişti nu se poate manifesta decât pe termen scurt. Pe termen lung ea poate fi îndepărtată, prin formarea unor persoane care dispun de abilităţile înnăscute necesare. Munca este cel mai rar dintre toate mijloacele primare de producţie, deoarece este nespecifică, în sensul acesta restrâns, şi deoarece toate tipurile de producţie implică prestare de muncă. Astfel, raritatea celorlalte mijloace primare de producţie – i.e., a mijloacelor non-umane de producţie furnizate de natură – devine, pentru omul care acţionează, o raritate a acelor mijloace materiale primare de producţie a căror utilizare necesită cel mai redus volum de muncă cheltuită. [7] Oferta de muncă disponibilă este cea care determină în ce măsură poate fi exploatat factorul natural, în fiecare din varietăţile sale, pentru satisfacerea de nevoi. Dacă oferta de muncă pe care oamenii sunt capabili şi dispuşi să o depună creşte, producţia creşte de asemenea. Munca nu poate rămâne nefolosită, ca fiind inutilă pentru îmbunătăţirea în continuare a felului cum sunt satisfăcute nevoile. Omul autarhic izolat are întotdeauna prilejul să-şi amelioreze situaţia, depunând mai multă muncă. Pe piaţa mâinii de lucru, într-o societate de piaţă, există cumpărători pentru orice volum de muncă oferit. Abundenţa şi excedentele nu pot exista decât pe anumite segmente ale pieţii mâinii de lucru; ele induc îndepărtarea muncii către alte segmente şi dezvoltarea producţiei în alte ramuri ale sistemului economic. Pe de altă parte, o creştere a cantităţii de pământ disponibil – dacă nu intervin alte modificări – ar putea determina o creştere a producţiei numai dacă pământul suplimentar este mai fertil decât pământul marginal cultivat în prealabil. [8] Acelaşi lucru este valabil şi pentru echipamentele materiale acumulate în vederea producţiei viitoare. Capacitatea bunurilor de capital de a furniza servicii depinde, de asemenea, de oferta de muncă disponibilă. Ar fi o risipă să se utilizeze capacitatea facilităţilor existente, dacă munca necesară ar putea fi întrebuinţată pentru satisfacerea unor nevoi mai urgente. Factorii complementari de producţie nu pot fi utilizaţi decât în măsura permisă de disponibilitatea celui mai rar dintre ei. Să presupunem că producţia unei unităţi de *p* necesită cheltuirea [p.136] a 7 unităţi de *a* şi 3 unităţi de *b* şi că

nici *a* nici *b* nu pot fi utilizate pentru a produce altceva decât *p*. Dacă dispunem de 49 *a* şi 2.000 *b*, atunci putem produce cel mult *7* p. Stocul disponibil de *a* determină măsura în care este utilizat *b*. Doar *a* este considerat un bun economic. Oamenii nu sunt dispuşi să achite anumite preţuri decât pentru *a*. Întregul preţ al lui *p* este alocat pentru 7 unităţi de *a*. Pe de altă parte, *b* nu este un bun economic şi lui nu-i este alocat nici un preţ. Există cantităţi de *b* care rămân nefolosite. Putem încerca să ne imaginăm o lume în care toţi factorii materiali de producţie sunt atât de complet folosiţi încât nu există nici o modalitate de a întrebuinţa toţi oamenii, sau de a întrebuinţa toţi oamenii în măsura în care sunt ei dispuşi să muncească. Într-o astfel de lume, munca este abundentă. O creştere a ofertei de muncă nu poate aduce nici un fel de spor al volumului total al producţiei. Dacă presupunem că toţi oamenii au aceeaşi capacitate şi aplicaţie la lucru şi dacă lăsăm deoparte dezutilitatea muncii, într-o asemenea lume munca n-ar fi un bun economic. Dacă lumea acesta ar fi o comunitate socialistă, atunci o creştere a populaţiei ar însemna o creştere a numărului de consumatori neproductivi. Dacă ar fi o societate de piaţă, ratele salariale oferite n-ar ajunge pentru a împiedica inaniţia. Cei ce caută de lucru ar fi gata să muncească pentru orice salarii, oricât de mici, chiar dacă ar fi insuficiente pentru prezervarea vieţii lor. Ei ar fi bucuroşi să amâne temporar moartea prin inaniţie. Este inutil să insistăm asupra paradoxurilor acestei ipoteze şi să analizăm problemele unei asemenea lumi. Lumea noastră este diferită. Munca este mai rară decât factorii de producţie materiali. Nu ne ocupăm aici de problema populaţiei optime. Ne ocupăm numai de faptul că există factori materiali de producţie care rămân neutilizaţi, deoarece munca necesară este cerută pentru satisfacerea unor nevoi mai urgente. În lumea noastră puterea de muncă nu este abundentă ci deficitară, şi există factori materiali de producţie neutilizaţi, i.e. pământ, depozite minerale şi chiar fabrici şi echipamente. Această stare de lucruri ar putea fi schimbată printr-o asemenea creştere a cifrelor demografice încât toţi factorii materiali necesari pentru producţia produselor alimentare indispensabile – în sens literal – pentru prezervarea vieţii umane, să fie exploataţi complet. Dar câtă vreme aceasta nu se întâmplă, lucrurile nu se pot schimba prin îmbunătăţiri ale metodelor tehnologice de producţie. Dacă există încă factori materiali disponibili, a căror utilizare poate spori bunăstarea omului, atunci substituirea metodelor de producţie mai puţin eficiente prin altele mai eficiente nu provoacă abundenţa muncii. Dimpotrivă, ea sporeşte [p.137] producţia, deci cantitatea bunurilor de consum. Dispozitivele care "economisesc muncă" sporesc oferta. Ele nu produc "şomaj tehnologic". [9] Fiecare produs este rezultatul utilizării atât a muncii, cât şi a factorilor materiali de producţie. Omul economiseşte atât munca cât şi factorii materiali

Munca care gratifică direct şi cea care gratifică indirect

De regulă, munca îşi gratifică autorul numai indirect, anume prin îndepărtarea neplăcerii pe care o produce atingerea scopului. Lucrătorul renunţă la agrement şi suportă dezutilitatea muncii pentru a se bucura fie de produs, fie de ceea ce sunt ceilalţi oameni dispuşi să ofere în schimbul

produsului. Pentru el, cheltuirea de muncă este un mijloc pentru atingerea anumitor scopuri, un preţ plătit şi un cost suportat. Dar există cazuri în care prestarea muncii produce imediat gratificarea muncitorului. El obţine satisfacţii imediate din munca cheltuită. Profitul e dublu. El constă, pe de o parte, în obţinerea produsului şi, pe de alta, în satisfacţia pe care i-o furnizează muncitorului prestaţia însăşi. Oamenii au răstălmăcit în mod grotesc acest lucru, şi pe această răstălmăcire au clădit planuri fantastice de reforme sociale. Una din principalele dogme ale socialismului este că munca induce dezutilitate numai în cadrul sistemului capitalist de producţie, în vreme ce în socialism este pură delectare. Nu este nevoie să insistăm asupra efuziunilor sărmanului lunatic care a fost Charles Fourier. Dar socialismul "ştiinţific" marxist nu diferă de utopişti în acest punct. Unii dintre adepţii săi cei mai proeminenţi, Friedrich Engels şi Karl Kautsky, declară explicit că efectul de căpetenie al regimului socialist va fi transformarea muncii dintr-o durere într-o plăcere. [10] Faptul că activităţile care produc gratificare imediată şi sunt, de aceea, surse directe de plăcere şi satisfacţie, diferă în mod esenţial de muncă şi lucru, este adesea ignorat. Diferenţele acestea nu pot fi trecute cu vederea, decât de o analiză foarte superficială a faptelor relevante. Vâslitul într-o luntre Duminica, pe lacurile din parcurile publice, cum se obişnuieşte pentru recreere, nu poate fi comparat cu vâslitul echipajului unui vas, sau al sclavilor de pe o galeră, decât din punctul de vedere al hidromecanicii. Dacă este interpretat ca un mijloc pentru atingerea unor scopuri, el este la fel de diferit ca şi fredonarea unei arii de către un hoinar, de interpretarea aceleiaşi arii de un cântăreţ la operă. Vâslaşul de Duminică cel lipsit de griji şi hoinarul cântăreţ obţin gratificări directe din activităţile lor, dar nu şi indirecte. Aşadar, ce fac ei nu este muncă, nu este utilizarea funcţiilor lor fiziologice pentru atingerea unor scopuri diferite de simpla exersare a acestor [p.138] funcţii. Este doar plăcere. Este un scop în sine; o fac numai de dragul de a o face, şi aceasta nu le aduce nici un fel de servicii suplimentare. Nefiind muncă, aceste activităţi nu pot fi numite muncă direct gratificatoare. [11] Observatorul superficial îşi poate imagina uneori că munca depusă de alţii generează gratificare imediată, deoarece lui însuşi i-ar place să se delecteze cu un fel de joacă, care ar imita aparent tipul de muncă respectiv. După cum copiii se joacă de-a şcoala, de-a soldaţii sau de-a trenul, tot astfel şi adulţilor le poate surâde câte un joc sau altul. Ei îşi imaginează că mecanicului de locomotivă trebuie să-i placă manevrarea şi condusul locomotivei sale tot atât cât le-ar place şi lor, dacă ar avea ocazia să se joace cu ea. Pe drumul său grăbit către serviciu, bibliotecarul îl invidiază pe poliţistul care, după cum crede el, este plătit să facă plimbări de agrement prin cartier. Însă poliţistul îl invidiază pe bibliotecarul care, aşezat confortabil în fotoliu, într-o cameră bine încălzită, câştigă bani din nişte mâzgăleli, care nici nu pot fi numite muncă serioasă. Însă nu este necesar să luăm în serios opiniile celor care interpretează greşit munca altora şi o consideră doar un mod de a face timpul să treacă. Există, pe de a altă parte, şi tipuri de muncă imediat gratificatoare. Există anumite munci care, în condiţii speciale,

furnizează gratificare imediată dacă sunt depuse în cantităţi mici. Dar aceste cantităţi sunt atât de nesemnificative încât nu joacă nici un rol în ansamblul acţiunilor umane şi al producţiei destinate satisfacerii unor dorinţe. Lumea noastră se caracterizează prin fenomenul dezutilităţii muncii. În schimbul produselor muncii, oamenii oferă o muncă ce lor le pricinuieşte dezutilitate; pentru ei munca este o sursă indirectă de gratificare. În măsura în care un anumit tip de muncă furnizează o cantitate limitată de plăcere şi nu de neplăcere, gratificarea imediată şi nu dezutilitatea muncii, prestarea ei nu implică alocarea vreunor salarii. Dimpotrivă, prestatorul, "muncitorul", trebuie să achiziţioneze plăcerea, plătind pentru ea. Vânătoarea a fost şi încă mai este pentru multă lume o muncă obişnuită, generatoare de dezutilitate. Dar există persoane pentru care vânătoarea este o pură plăcere. În Europa, amatorii de vânătoare achiziţionează de la proprietarul terenurilor de vânătoare dreptul de a împuşca un anumit număr de animale, de un anumit tip. Achiziţionarea acestui drept este separată de preţul plătit pentru vânatul doborât. Dacă cele două achiziţii sunt făcute simultan, atunci preţul depăşeşte cu mult preţurile care pot fi obţinute pe piaţă pentru vânatul respectiv. Un căprior negru care încă mai zburdă printre stâncile ascuţite are, deci, o valoare monetară superioară celei pe care o va avea ulterior, când va fi adus vânat în vale, gata pentru întrebuinţarea cărnii, pieii şi coarnelor sale, în ciuda faptului că pentru doborârea lui trebuie cheltuite anumite eforturi fizice şi materiale. Se poate spune că unul din serviciile pe care le poate furniza un căprior în viaţă este de a-i oferi vânătorului plăcerea de a-l ucide. [p.139]

Geniul creator

Mult deasupra milioanelor care vin şi trec se situează pionierii, oameni ale căror fapte şi idei deschid drumuri noi omenirii. Pentru pionierul de geniu, [12] esenţa vieţii este creaţia. A trăi înseamnă pentru el a crea. Activităţile acestor oameni prodigioşi nu pot fi pe deplin subsumate conceptului praxelologic de muncă. Ele nu sunt omologabile muncii deoarece nu reprezintă, în ochii geniului, mijloace, ci scopuri în sine. El trăieşte pentru a crea şi a inventa. Pentru el nu există agrement, ci doar răgazuri de sterilitate şi frustrare temporară. Motivaţia sa nu este dorinţa de a produce un rezultat, ci actul producerii acestuia. Succesul nu-l gratifică nici direct nici indirect. Nu-l gratifică indirect deoarece semenii săi sunt, în cel mai bun caz, indiferenţi faţă de el, întâmpinându-l cel mai adesea chiar zeflemitor, cu proteste şi persecuţii. Multe genii şi-ar fi putut întrebuinţa darurile pentru a-şi face viaţa plăcută şi plină de bucurii; cei în cauză nici n-au luat în consideraţie o astfel de posibilitate, ci au ales fără ezitare calea spinoasă. Geniul urmăreşte să realizeze ceea ce consideră că este misiunea sa, chiar dacă ştie că astfel se îndreaptă spre propria sa pierdere. Geniul nu derivă nici gratificări imediate din activităţile sale creatoare. Creaţia este pentru el agonie şi turmentare, o neîncetată luptă chinuitoare împotriva obstacolelor interne şi externe; ea-l consumă şi-l zdrobeşte. Poetul austriac Grillparzer i-a redat imaginea într-un poem sensibil, "Adio Gastein". [13] Putem presupune că scriindu-l el se gândea nu doar la propriile sale dureri şi tribulaţii, ci şi la suferinţele mai mari

ale unui om cu mult mai mare, Beethoven, a cărui soartă semăna cu a lui şi pe care îl înţelegea, cu afecţiune devotată, apreciere şi simpatie, mai bine decât oricare contemporan al său. Nietzsche se compara pe sine cu o flacără care se consumă şi se distruge neîncetat pe sine. [14] Asemenea agonii sunt fenomene care nu au nimic în comun cu conotaţiile asociate curent noţiunilor de muncă şi lucru, producţie şi succes, câştigare a pâinii şi plăceri ale vieţii. Realizările inovatorului creator, gândurile şi teoriile sale, poeziile, picturile şi compoziţiile sale, nu pot fi clasificate praxeologic ca produse ale *muncii*. Ele nu sunt rezultatul [p.140] întrebuinţării unei munci, care ar fi putut fi dedicată producerii altor facilităţi, "producerii" unei capodopere filozofice, artistice sau literare. Gânditorii, poeţii şi artiştii sunt adesea nepotriviţi pentru orice alt fel de muncă. În orice caz, timpul şi truda pe care le dedică ei activităţilor creatoare nu sunt retrase din utilizări alternative, pentru alte scopuri. Uneori, împrejurările pot condamna la sterilitate un om care ar fi avut puterea să producă lucruri nemaiauzite; ele pot să nu-i ofere nici o alternativă, cu excepţia morţii prin inaniţie sau a utilizării tuturor forţelor sale în lupta pentru simplă supravieţuire fizică. Dar dacă geniul reuşeşte să-şi atingă obiectivele, numai el singur plăteşte "costurile" corespunzătoare. Poate că Goethe a fost stânjenit în anumite privinţe de funcţiile pe care le-a îndeplinit la curtea de la Weimar. Însă este sigur că el n-ar fi realizat mai mult în activităţile sale oficiale de ministru de stat, director de teatru şi administrator de mine, dacă nu şi-ar fi scris piesele, versurile şi romanele. Mai mult, este imposibil să se substituie munca altor oameni celei a creatorilor. Dacă Dante şi Beethoven n-ar fi existat, nimeni n-ar fi putut produce *Divina Commedia* sau *Simfonia a IX-a*, dând altor oameni aceste sarcini. Nici societatea nici persoanele individuale nu pot promova substanţial geniul şi munca sa. Cea mai mare intensitate a "cererii" şi cele mai peremptorii ordine ale statului sunt neputincioase. Geniul nu produce la ordin. Oamenii nu pot ameliora condiţiile naturale şi sociale care fac cu putinţă apariţia creatorului şi creaţia sa. Geniile nu pot fi prăsite prin eugenie, formate prin şcolarizare, iar activităţile lor nu pot fi organizate. Dar, bineînţeles, societatea poate fi organizată astfel încât să nu se mai găsească în ea nici un loc pentru pionieri şi inovaţiile lor. Performanţele creatoare ale geniului sunt o dată ultimă pentru praxeologie. Ele apar în istorie ca un dar gratuit al destinului. Ele nu sunt în nici un caz rezultatul producţiei, în accepţiunea economică a termenului.

4. Producţia

Acţiunea, dacă este încununată de succes, îşi atinge obiectivele urmărite. Ea produce produsul. Producţia nu este un act de creaţie; ea nu creează ceva ce nu exista înainte. Este o transformare a unor elemente date, prin rearanjare şi combinare. Producătorul nu este un creator. Omul nu este creator decât în sfera gândirii şi în domeniul imaginaţiei. În lumea fenomenelor externe el nu este decât un agent generator de transformări. Tot ce poate face el este să combine mijloacele disponibile, astfel încât, conform legilor naturii, rezultatul urmărit să apară în mod necesar. A existat cândva obiceiul de a distinge între producţia de [p.141] bunuri tangibile şi prestarea de servicii personale.

Tâmplarul care făcea mese şi scaune era considerat productiv; dar acest epitet îi era refuzat doctorului, ale cărui sfaturi îl ajutau pe tâmplarul aflat în suferinţă, să-şi recapete capacitatea de a face mese şi scaune. Se făcea o diferenţiere între raportul doctor–tâmplar şi raportul tâmplar-croitor. Despre doctor se afirma că nu produce nimic el însuşi; El îşi câştigă traiul din ce produc alţii, el este întreţinut de tâmplari şi croitori. Cu şi mai mult timp în urmă, fiziocraţii francezi afirmau că toate tipurile de muncă sunt în întregime sterile, cu excepţia cazului în care extrag ceva din sol. Doar agricultura, pescuitul, vânătoarea şi mineritul sau exploatarea carierelor erau în opinia lor productive. Industriile de procesare nu adăugau materialelor întrebuinţate altă valoare decât cea a lucrurilor consumate de lucrători. Economiştii contemporani îşi ridiculizează predecesorii pentru că au susţinut asemenea distincţii inacceptabile. Dar ei ar face mai bine să vadă bârna din ochii lor. Felul în care analizează numeroşi scriitori contemporani diverse probleme, cum ar fi advertisingul şi marketingul, este, desigur, o recădere în lumea erorilor grosolane care ar fi trebuit să dispară de mult. O altă opinie larg răspândită este că ar exista o diferenţă între utilizarea muncii şi cea a factorilor materiali de producţie. Natura, ni se spune, îşi împarte gratuit darurile; însă lucrătorul trebuie plătit pentru că suportă dezutilitatea muncii. Trudind şi depăşind dezutilitatea muncii omul adaugă universului ceva ce nu exista înainte. În acest sens, munca ar fi creatoare. Şi această poziţie este eronată. Capacitatea de muncă a omului este dată în univers, aşa cum sunt şi capacităţile originare ale pământului şi ale substanţelor animale. Nici faptul că o parte din potenţialul de muncă poate rămâne neutilizat nu-l diferenţiază pe om de factorii de producţie non-umani; şi aceştia pot rămâne neutilizaţi. Disponibilitatea indivizilor de a depăşi dezutilitatea muncii este consecinţa faptului că ei preferă produsul muncii satisfacţiei derivabile dintr-un plus de agrement. Creatoare este doar mintea umană, care direcţionează acţiunea şi producţia. Mintea aparţine şi ea universului şi naturii; este o parte a lumii date şi existente. Numind mintea creatoare nu ne lansăm în nici un fel de speculaţii metafizice. O numim astfel deoarece nu suntem în măsură să urcăm îndărăt pe firul cauzal al modificărilor produse de acţiunea umană dincolo de punctul în care suntem confruntaţi cu intervenţia raţiunii, în direcţionarea activităţilor umane. Producţia nu este ceva fizic, material şi extern; este un fenomen spiritual şi intelectual. Condiţiile sale esenţiale de existenţă nu sunt munca umană, forţele naturale şi lucrurile externe, ci decizia minţii de a utiliza [p.142] aceşti factori, ca mijloace pentru atingerea anumitor scopuri. Producerea produsului nu se datorează trudei şi neplăcerii ca atare, ci faptului că truda este ghidată de raţiune. Doar mintea umană este în măsură să îndepărteze neplăcerile. Metafizica materialistă a marxiştilor interpretează lucrurile acestea complet greşit. “Forţele productive” nu sunt materiale. Producţia este un fenomen spiritual, intelectual şi ideologic. Este metoda pe care omul, îndrumat de raţiune, o întrebuinţează pentru îndepărtarea cât mai completă cu putinţă a neplăcerii. Ceea ce distinge condiţiile noastre de cele ale strămoşilor noştri, de acum 1000 sau 2000 de ani, nu este ceva de natura

materială, ci spirituală. Schimbările materiale sunt rezultatul schimbărilor spirituale. Producţia este alterarea a ceea ce este dat, conform planurilor raţiunii. Aceste planuri – reţete, formule, ideologii – reprezintă faptul primar; ele transformă factorii originari – umani şi nonumani deopotrivă – în mijloace. Omul produce în virtutea raţiunii sale; el alege scopuri şi întrebuinţează mijloace pentru atingerea lor. Zicala populară care afirmă că teoria economică se ocupă de condiţiile materiale ale vieţii umane este în întregime eronată. Acţiunea umană este o manifestare a minţii. În acest sens, praxeologia poate fi numită o ştiinţă morală (*Geisteswissenschaft*). Bineînţeles, noi nu ştim ce *este* mintea, exact aşa cum nu ştim nici ce *sunt* mişcarea, viaţa sau electricitatea. Mintea este pur şi simplu cuvântul care desemnează factorul necunoscut ce le-a permis oamenilor să realizeze tot ce au realizat vreodată: teoriile şi versurile, catedralele şi simfoniile, maşinile şi avioanele.

NOTE

1. Este important să notăm că acest capitol nu analizează preţurile sau valorile de piaţă, ci valorile subiective de utilizare. Preţurile sunt nişte derivate ale valorilor subiective de utilizare. Cf. infra, cap. XVI.
2. Cf. Carl Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Viena, 1871, pp. 88 ff.; Böhm Bawerk, *Kapital und Kapitalzins*, ed. a 3-a, Innsbruck, 1909, partea a 2-a, pp. 237 ff.
3. Clasele nu există în lumea externă. Mintea noastră este cea care clasifică fenomenele, pentru a ne organiza cunoaşterea. Întrebarea dacă un anumit mod de clasificare a fenomenelor este sau nu adecvat acestui scop este diferită de întrebarea dacă el este acceptabil sau nu din punct de vedere logic.
4. Cf. Daniel Bernoulli, *Versuch einer neuen Theorie zur Bestimmung von Glücksfällen*, trad. Pringsheim, Leipzig, 1896, pp. 27. ff.
5. Cf. Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, 1922, p. 372; a se vedea şi p. 149. Termenul de "pragmatic", aşa cum este întrebuinţat de Weber, este, bineînţeles, susceptibil de a crea confuzii. Utilizarea lui pentru orice altceva în afară de filozofia pragmatismului este neproductivă. Dacă Weber ar fi cunoscut termenul de "praxeologie", probabill că l-ar fi preferat.
6. A se vedea mai jos, pp. 139-140.
7. Desigur, anumite resurse naturale sunt atât de rare încât sunt utilizate complet.
8. În condiţii de liberă mobilitate a mâinii de lucru ar fi o risipă să se lucreze pământ virgin, dacă zona recuperată nu este suficient de fertilă pentru a compensa costul total al operaţiei.
9. A se vedea mai jos, pp. 773-774.
10. Karl Kautsky, *Die soziale Revolution*, ed. a 3-a, Berlin, 1911, II, 16 ff. Referitor la Engels, a se vedea mai jos, p. 591.
11. Vâslitul practicat serios, ca un sport, sau cântatul serios practicat de un amator, constituie munci introversive. A se vedea mai jos, pp. 587-588.
12. Liderii (Führerii) nu sunt pionieri. Ei îi călăuzesc pe oameni de-a lungul cărărilor deschise de pionieri. Pionierul este un deschizător de drumuri pe tărâmuri până atunci inaccesibile şi poate fi indiferent la măsura în care există sau nu cineva dispus să urmeze calea cea nouă. Liderul îi conduce pe oameni către ţelul pe care doresc să-l atingă.
13. Se pare că nu există o versiune englezească a acestui poem. Cartea lui Douglas Yates (*Franz Grillparzer, a Critical Biography*, Oxford, 1946, I, 57) oferă un mic rezumat al conţinutului, în limba engleză.
14. Pentru o traducere a poemului lui Nietzsche, a se vedea M. A. Mügge, *Friedrich Nietzsche*, New York, 1911, p. 275.

VIII. Societatea umană

1. Cooperarea umană

Societatea este acţiune concertată, cooperare. Societatea este rezultatul comportamentului conştient şi deliberat. Aceasta nu înseamnă că indivizii au încheiat contracte în virtutea cărora au fondat societatea umană. Acţiunile care au produs cooperarea socială şi care o reproduc din nou, în fiecare zi, nu urmăresc nimic altceva decât cooperarea şi întrajutorarea cu alţii, pentru atingerea anumitor rezultate specifice. Ansamblul complexului de relaţii mutuale create prin asemenea acţiuni concertate se numeşte societate. Societatea pune colaborarea în locul existenţei izolate – cel puţin imaginabile – a indivizilor. Societatea este diviziune şi combinare a muncii. În calitatea sa de animal care acţionează, omul devine un animal social. Individul uman se naşte într-un mediu organizat din punct de vedere social. Numai în sensul acesta putem accepta zicala că societatea este – logic sau istoric – antecedentă individului. În toate celelalte sensuri, dictonul acesta e fie steril, fie lipsit de sens. Individul trăieşte şi acţionează în societate. Însă societatea nu este nimic altceva decât combinarea indivizilor, în vederea efortului de cooperare. Ea nu există nicăieri decât în acţiunile persoanelor individuale. Este o greşeală să o căutăm în afara acţiunii indivizilor. A vorbi despre existenţa independentă, viaţa, sufletul şi acţiunile autonome ale unei societăţi, este o metaforă care poate duce cu uşurinţă la erori grave. Întrebarea dacă societatea sau individul trebuie considerat ţelul ultim, şi dacă interesele societăţii trebuie subordonate intereselor indivizilor, sau cele ale indivizilor celor ale societăţii, este sterilă. Acţiunea este întotdeauna acţiune a unor persoane individuale. Elementul social, sau societal, este o anumită orientare a acţiunilor persoanelor individuale. Categoria *scop* nu are sens decât când este aplicată acţiunii. Teologia şi metafizica istoriei pot dezbate scopurile societăţii şi planurile pe care urmăreşte Dumnezeu să le realizeze cu privire la societate, aşa cum pot discuta despre ţelurile tuturor celorlalte părţi ale universului creat. Pentru ştiinţă, [p.144] care este inseparabilă de raţiune – un instrument evident inadecvat pentru tratarea problemelor de felul acesta – abordarea speculaţiilor legate de asemenea subiecte ar fi o sarcină sortită eşecului. În cadrul cooperării sociale, între membrii societăţii pot apărea sentimente de simpatie şi prietenie, precum şi un sentiment de apartenenţă laolaltă. Asemenea sentimente sunt sursele celor mai minunate şi sublime experienţe umane. Ele sunt cel mai preţios ornament al vieţii; ele ridică specia animală reprezentată de om, la înălţimea existenţei cu adevărat umane. Cu toate acestea, ele nu sunt, cum au presupus unii, factorii care au produs relaţiile sociale. Ele sunt fructele cooperării sociale, care nu înfloresc decât în cadrul ei. Ele nu preced instituirea relaţiilor sociale şi nu sunt sămânţa din care cresc acestea. Faptele fundamentale care au dus la apariţia cooperării, societăţii şi a civilizaţiei, şi care au transformat animalul uman într-o fiinţă umană, sunt acelea că lucrul desfăşurat în cadrul diviziunii muncii este mai productiv decât munca izolată şi că raţiunea umană este capabilă să recunoască acest adevăr. Fără acestea, oamenii ar fi rămas pe vecie duşmani de moarte unii altora, rivali ireconciliabili, în strădaniile lor de a-şi asigura o porţie din stocul limitat al mijloacelor de subzistenţă furnizate de natură.

Fiecare om ar fi fost forţat să-i privească pe toţi ceilalţi ca duşmani ai săi; dorinţa sa intensă de a-şi satisface propriile pofte l-ar fi îndreptat spre conflict implacabil, cu toţi vecinii săi. Nici un fel de simpatie nu s-ar fi putut dezvolta într-o asemenea stare de lucruri. Unii sociologi au afirmat că faptul subiectiv originar şi elementar în societate este o " conştiinţă de specie." [1] Alţii susţin că n-ar exista sisteme sociale dacă n-ar exista un "simţ comunitar, sau de apartenenţă laolaltă". [2] Putem fi de acord, cu condiţia ca aceşti termeni oarecum vagi şi ambiţioşi să fie corect interpretaţi. Putem numi conştiinţă de specie, simţ de comunitate, sau simţ de apartenenţă laolaltă, recunoaşterea faptului că toate celelalte fiinţe umane sunt colaboratori potenţiali în lupta pentru supravieţuire, deoarece sunt capabile să recunoască beneficiile mutuale ale colaborării, pe când animalelor le lipseşte această facultate. Totuşi, nu trebuie să uităm că faptele primare, care fac cu putinţă o asemenea conştiinţă, sau un asemenea simţ, sunt cele două enumerate mai sus. Într-o lume ipotetică, în care diviziunea muncii n-ar spori productivitatea, n-ar exista nici un fel de societate. N-ar exista nici un fel de sentimente de bunăvoinţă sau de bune intenţii. [p.145] Principiul diviziunii muncii este unul dintre marile principii fundamentale ale devenirii cosmice şi transformării evolutive. Biologii nu s-au înşelat împrumutând conceptul de diviziune a muncii din filozofia socială şi adaptându-l câmpului lor de investigaţie. Există diviziune a muncii între diversele părţi ale oricărui organism viu. Există, mai mult, entităţi organice compuse din individualităţi animale care colaborează. Se obişnuieşte ca asemenea agregări de furnici şi albine să fie numite, metaforic, "societăţi de animale". Dar nu trebuie să uităm niciodată că trăsătura caracteristică a societăţii umane este cooperarea deliberată; societatea este un rezultat al acţiunii umane, i.e., al urmăririi conştiente a atingerii unor scopuri. Nici un astfel de element nu este prezent, atât cât putem şti, în procesele care au avut drept rezultat emergenţa sistemelor de structuri funcţionale ale plantelor şi corpurilor animale şi funcţionarea societăţilor de furnici, albine şi viespi. Societatea umană este un fenomen intelectual şi spiritual. Este rezultatul utilizării deliberate a unei legi universale, ce determină devenirea cosmică, respectiv al productivităţii superioare a diviziunii muncii. Ca orice altă manifestare a acţiunii, recunoaşterea legilor naturii este pusă în serviciul eforturilor omului de a-şi ameliora condiţiile.

2. O critică a concepţiei holiste şi metafizice despre societate

Conform doctrinelor universalismului, a realismului conceptual, a colectivismului şi a anumitor reprezentanţi ai psihologiei structuraliste (*Gestaltpsychologie*), societatea este o entitate care îşi trăieşte propria viaţă, independentă şi separată de vieţile diverşilor indivizi, care acţionează pe cont propriu şi urmăreşte propriile sale ţeluri, diferite de ţelurile urmărite de indivizi. În acest caz, desigur, poate apărea un antagonism între obiectivele societăţii şi cele ale membrilor ei. Pentru a asigura înflorirea şi dezvoltarea continuă a societăţii devine necesar să fie controlat egoismul indivizilor, iar ei să fie siliţi să-şi sacrifice ţelurile lor egoiste în beneficiul societăţii. În acest punct, toate aceste doctrine holiste trebuie să abandoneze metodele seculare

ale ştiinţelor umane şi raţionamentului logic, şi să alunece spre profesiuni de credinţă teologice sau metafizice. Ele trebuie să presupună că Providenţa, prin profeţii, apostolii şi liderii săi carismatici, îi forţează pe oameni, care sunt dedaţi constituţional la rele, i.e. înclinaţi să-şi urmărească propriile lor ţeluri, să apuce calea cea dreaptă, pe care Dumnezeu, Weltgeistul, sau istoria doreşte s-o apuce. Aceasta este filozofia care a caracterizat din timpuri [p.146] imemoriale credinţele triburilor primitive. Ea a fost un element al tuturor doctrinelor religioase. Omul este ţinut să se supună legii date de o putere supraumană şi să asculte de autorităţile cărora această putere le-a încredinţat aplicarea legii. Ordinea creată de această lege, societatea umană, este prin urmare lucrarea Divinităţii şi nu a omului. Dacă Domnul n-ar fi intervenit şi n-ar fi luminat omenirea rătăcitoare, societatea nu şi-ar fi făcut apariţia. Este adevărat că pentru om cooperarea socială e o binecuvântare; este adevărat că omul s-a putut ridica din barbaria şi mizeria morală şi materială a stării sale primitive doar în cadrul societăţii. Dar, lăsat de unul singur, el nu şi-ar fi găsit nicicând drumul spre mântuire, deoarece ajustarea la cerinţele cooperării sociale şi subordonarea la preceptele morale îi impun constrângeri grele. Din punctul de vedere al intelectului său netrebnic, el ar fi socotit abandonul anumitor avantaje anticipate ca fiind un rău şi o privaţiune. El n-ar fi fost în stare să recunoască avantajele nemăsurat superioare, dar ulterioare, pe care i le va procura renunţarea la plăcerile prezente şi vizibile. În absenţa revelaţiei supranaturale, el n-ar fi învăţat ce doreşte destinul să facă pentru propriul său bine şi acela al urmaşilor săi. Teoria ştiinţifică dezvoltată de filozofia socială a raţionalismului şi liberalismului din secolul al XVIII-lea şi de teoria economică modernă nu trimite la nici un fel de interferenţe miraculoase ale unor puteri supraumane. Fiecare pas prin care un individ substituie acţiunii izolate acţiunea concertată are drept rezultat o ameliorare imediată şi recognoscibilă a condiţiilor sale. Avantajele derivate din cooperarea paşnică şi diviziunea muncii sunt universale. Ele aduc beneficii imediate fiecărei generaţii, şi nu doar descendenţilor de mai târziu. Individul este compensat din abundenţă pentru ceea ce trebuie să sacrifice de dragul societăţii, prin avantaje superioare. Sacrificiul său este doar aparent şi temporar; el renunţă la un câştig mai mic pentru a dobândi mai târziu unul mai mare. Nici o fiinţă rezonabilă nu poate să nu înţeleagă lucrul acesta evident. Când cooperarea socială se intensifică prin lărgirea câmpului diviziunii muncii, sau când protecţia legală şi păstrarea păcii sunt întărite, motivaţia este dorinţa tuturor celor implicaţi de a-şi ameliora propriile condiţii. Urmărindu-şi propriile interese – corect înţelese – individul lucrează pentru intensificarea cooperării sociale şi interacţiunea paşnică. Societatea este un produs al acţiunii umane, i.e., al impulsului uman de a îndepărta, atât cât este posibil, neplăcerea. Pentru a explica devenirea şi evoluţia, nu este necesar să invocăm doctrina, cu siguranţă ofensatoare pentru minţile cu adevărat religioase, conform căreia creaţia originară era atât de [p.147] defectuoasă încât a fost nevoie de intervenţii supraumane reiterate pentru a-i împiedica pierzania. Rolul istoric al teoriei diviziunii muncii, elaborate de economia politica britanic, de la

Hume la Ricardo, a constat în demolarea completă a tuturor doctrinelor metafizice referitoare la originea şi funcţionarea cooperării sociale. Ea a încununat emanciparea spirituală, morală şi intelectuală a omenirii, inaugurată de filozofia epicureană. Ea a substituit eticii heteronome şi intuiţioniste din vremurile vechi o moralitate raţională şi autonomă. Dreptul şi legalitatea, codul moral şi instituţiile sociale, nu mai sunt adorate ca decrete de nepătruns ale Cerului. Ele posedă o origine umană, singurul criteriu care trebuie să li se aplice fiind cel al adecvării la bunăstarea umană. Economistul utilitarist nu spune: Fiat justitia, pereat mundus. El spune: Fiat justitia, *ne* pereat mundus. El nu-i cere omului să renunţe la bunăstarea sa în beneficiul societăţii, ci îl sfătuieşte să-şi recunoască interesele corect înţelese. În ochii săi, măreţia Domnului nu se manifestă prin amestecuri neîncetate în feluritele treburi ale prinţilor şi politicienilor, ci prin înzestrarea de către El a creaturilor Sale cu raţiune şi cu impulsul de a-şi urmări fericirea. [3] Problema esenţială a tuturor varietăţilor de filozofii sociale universaliste, colectiviste şi holiste este aceasta: După ce criteriu pot eu recunoaşte adevărata lege, adevăratul apostol al cuvântului divin şi autoritatea legitimă. Într-adevăr, mulţi sunt cei ce pretind că sunt trimişii Providenţei, şi fiecare din aceşti profeţi predica altă evanghelie. Pentru credinciosul statornic nu poate exista nici o îndoială; el este pe deplin convins că a îmbrăţişat singura doctrină adevărată. Dar tocmai fermitatea acestor convingeri este cea care face ca antagonismele să fie ireconciliabile. Fiecare parte este hotărâta să-şi impună perceptele proprii. Însă, cum argumentaţia logică nu poate decide între diversele crezuri aflate în conflict, nu rămâne nici un mijloc pentru soluţionarea acestor dispute, cu excepţia confruntării armate. Doctrinele sociale nonraţionaliste, [p.148] nonutilitariste şi nonliberale trebuie să ducă la războaie şi războaie civile, până când unul dintre adversari este anihilat sau supus. Istoria marilor religii ale omenirii este o înşiruire de bătălii şi războaie, ca şi istoria socialismului, statolatriei şi naţionalismului, pseudo-religiile contemporane. Intoleranţa şi propaganda făcută sub ameninţarea sabiei călăului sau a soldatului sunt inerente oricărui sistem de etică heteronomă. Legile Domnului sau ale Destinului pretind validitate universală, iar autorităţilor pe care le declară ele legitime oamenii le datorează, cu toţii, de drept, obedienţă. Câtă vreme prestigiul codurilor de moralitate heteronome şi al corolarului lor filozofic, realismul conceptual, a rămas intact, nu putea fi vorba de toleranţă sau de o pace durabilă. Când luptele încetau nu era decât pentru a aduna noi forţe, pentru continuarea bătăliei. Ideea de toleranţă cu privire la opiniile divergente ale altor oameni nu s-a putut naşte decât după ce doctrinele liberale au rupt vraja universalismului. În lumina filozofiei utilitariste, societatea şi statul nu mai apar ca instituţii de menţinere a ordinii mondiale, care plac Divinităţii din considerente ascunse minţii umane, deşi dăunează evident intereselor seculare ale multora, sau chiar ale imensei majorităţi a celor aflaţi astăzi în viaţă. Dimpotrivă, societatea şi statul sunt mijloacele fundamentale de atingere a scopurilor pe care le urmăresc de bunăvoie, pentru toţi oamenii. Ele au fost create prin eforturi umane, iar

prezervarea şi organizarea lor cea mai adecvată sunt sarcini care nu diferă în mod esenţial de celelalte interese ale acţiunii umane. Susţinătorii moralităţii heteronome şi ai doctrinei colectiviste nu pot spera să demonstreze prin raţionament corectitudinea varietăţii specifice de principii etice susţinute de ei şi superioritatea şi legitimitatea exclusivă a idealului lor social particular. Ei sunt constrânşi să le ceară oamenilor să accepte fără să cerceteze sistemul lor ideologic şi să se predea autorităţii considerate de ei ca dreaptă; ei înţeleg să reducă la tăcere pe nesupuşi sau să-i reducă la supunere cu bâta. Bineînţeles, vor exista întotdeauna indivizi şi grupuri de indivizi al căror intelect este atât de redus încât nu pot înţelege beneficiile pe care li le oferă cooperarea socială. Alţii sunt atât de lipsiţi de voinţă şi de putere morală încât nu pot rezista tentaţiei de a urmări avantaje efemere, prin acţiuni dăunătoare funcţionării fluente a sistemului social. Într-adevăr, ajustarea individului la cerinţele cooperării sociale cere sacrificii. Ele sunt, e drept, doar sacrificii temporare şi aparente, fiind mai mult decât compensate de avantajele incomparabil mai mari pe care le oferă viaţa în societate. Totuşi, pe moment, în chiar momentul renunţării la o plăcere aşteptată, [p.149] ele sunt dureroase şi nu tuturor le este dat să realizeze beneficiile ulterioare care decurg din ele şi să se comporte corespunzător. Anarhiştii cred că educaţia i-ar putea face pe toţi oamenii să înţeleagă ce le cere interesul lor să facă. Instruiţi corespunzător, ei s-ar adapta de bunăvoie regulilor de conduită indispensabilă pentru prezervarea societăţii. Anarhiştii susţin că ar putea exista o ordine socială în care nimeni nu se bucură de privilegii pe seama concetăţenilor săi, fără nici un fel de constrângere şi coerciţie pentru prevenirea acţiunilor dăunătoare societăţii. O asemenea societate ideală s-ar putea lipsi de stat şi de aparatul guvernamental, i.e. de forţele de poliţie şi de aparatul social de coerciţie şi constrângere. Anarhiştii trec cu vederea faptul incontestabil că anumiţi oameni sunt prea înguşti la minte sau prea slabi pentru a se ajusta spontan la condiţiile vieţii sociale. Chiar dacă am admite că fiecare adult normal este înzestrat cu facultatea de a înţelege avantajele cooperării sociale şi de a acţiona în consecinţă, rămâne încă problema copiilor, a vârstnicilor şi a nebunilor. Am putea cădea de acord că cei ce acţionează antisocial trebuie socotiţi bolnavi mental şi au nevoie de îngrijiri. Dar câtă vreme nu s-au însănătoşit cu toţii, câtă vreme există copii şi senili, anumite măsuri trebuiesc luate pentru a-i împiedica să compromită societatea. O societate anarhistă ar fi expusă bunului plac al fiecărui individ. Societatea nu poate exista dacă majoritatea nu este gata să împiedice, prin acţiune violentă sau ameninţare cu aceasta, distrugerea ordinii sociale de către minorităţi. Această putere este încredinţată statului sau aparatului guvernamental. Statul sau guvernul este aparatul social de constrângere şi coerciţie. El deţine monopolul acţiunilor violente. Nici un individ nu este liber să utilizeze violenţa sau ameninţarea cu violenţa dacă guvernul nu i-a dat acest drept. În esenţă, statul este o instituţie destinată prezervării relaţiilor interumane paşnice. Dar, pentru prezervarea păcii, el trebuie să fie pregătit să strivească asalturile celor ce încalcă pacea. Doctrina socială liberală, întemeiată pe doctrinele eticii utilitariste şi a teoriei

economice, vede problema relaţiilor dintre guvern şi cei guvernaţi dintr-un unghi diferit de cel al universalismului şi colectivismului. Liberalismul realizează faptul că guvernanţii, care sunt întotdeauna o minoritate, nu pot rămâne multă vreme în funcţii dacă nu sunt susţinuţi de consimţământul majorităţii celor guvernaţi. Indiferent care ar fi sistemul de guvernare, temelia pe care este el clădit şi pe care se sprijină este, întotdeauna, opinia celor guvernaţi că a asculta şi a fi loiali faţă de guvern le slujeşte mai bine propriile interese, decât insurecţia şi stabilirea unui alt regim. Majoritatea are puterea să [p.150] răstoarne o guvernare nepopulară şi întrebuinţează această putere oridecâteori devine convinsă că interesul propriu i-o cere. Pe termen lung nu există nimic de felul unui guvern nepopular. Războiul civil şi revoluţia sunt mijloacele prin care majorităţile nemulţumite răstoarnă guvernanţii şi metodele de guvernare care nu le satisfac. În interesul păcii interne, liberalismul promovează guvernarea democratică. Democraţia nu este, aşadar, o instituţie revoluţionară. Dimpotrivă, ea este chiar mijlocul de evitare a revoluţiilor şi războaielor civile. Ea furnizează o metodă pentru ajustarea paşnică a guvernării la voinţa majorităţii. Când cei aflaţi în funcţii şi politicile lor nu mai satisfac majoritatea naţiunii ei vor fi eliminaţi –la următoarele alegeri – şi înlocuiţi cu alte persoane, care adoptă politici diferite. Principiul guvernării de către majoritate, sau de către popor, aşa cum îl recomandă liberalismul, nu urmăreşte instituirea supremaţiei celor lipsiţi de scrupule, de soi rău, sau a barbarilor autohtoni. Liberalii cred şi ei că o naţiune ar trebui guvernată de cei mai calificaţi pentru această sarcină. Dar ei cred că se verifică mai bine capacitatea cuiva de a guverna prin convingerea de către cel în cauză a concetăţenilor săi, decât prin întrebuinţarea forţei împotriva lor. Nu există, bineînţeles, nici o garanţie că electoratul va încredinţa guvernarea candidatului cel mai competent. Dar nici un alt sistem nu poate oferi asemenea garanţii. Dacă majoritatea populaţiei unei ţări adoptă principii nesănătoase şi preferă pe vânătorii josnici de funcţii, atunci nu există nici un remediu, cu excepţia încercării de a le schimba părerea prin avansarea de principii mai rezonabile şi recomandarea unor oameni mai potriviţi. O minoritate nu va obţine niciodată succese de durată prin alte mijloace. Universalismul şi colectivismul nu pot accepta această soluţie democratică a problemei guvernării. În opinia adepţilor acestor poziţii, individul nu-şi urmăreşte nemijlocit interesele mundane atunci când se supune codului etic ci, dimpotrivă, renunţă la atingerea ţelurilor sale, în beneficiul planurilor Divinităţii sau ale întregului colectiv. Mai mult, raţiunea singură nu poate să conceapă supremaţia valorilor absolute şi validitatea necondiţionată a legilor sacre, sau să interpreteze corect canoanele şi poruncile. În ochii lor, sarcina celor ce încearcă să convingă majorităţile prin persuasiune şi să le îndrume pe calea cea dreaptă prin admonestări amicale este sortită eşecului. Cei binecuvântaţi cu revelaţia divină, cărora *charisma* le-a dăruit iluminare, au datoria de a propaga evanghelia pentru cei docili, şi de a recurge la violenţă împotriva celor nereformabili. Liderul charismatic este vicarul Divinităţii, mandatarul întregului colectiv, unealta istoriei. El este infailibil şi are

întotdeauna dreptate. Ordinele sale sunt norma supremă. [p.151] Universalismul şi colectivismul sunt, în mod necesar, sisteme de guvernare teocratică. Trăsătura comună a tuturor varietăţilor lor este postulatul existenţei unei entităţi superumane, de care indivizii sunt ţinuţi să asculte. Ceea ce le diferenţiază una de alta este doar denumirea pe care o dau acestei entităţi şi conţinutul legilor pe care le proclamă în numele ei. Guvernarea dictatorială a unei minorităţi nu poate găsi nici o legitimare, alta decât invocarea unui aşa zis mandat, obţinut de la o autoritate absolută supraumană. Nu contează dacă autocratul îşi întemeiază pretenţiile pe drepturile divine ale regilor miruiţi sau pe misiunea istorică a avangardei proletariatului, sau dacă fiinţa supremă este numită *Geist* (Hegel) sau *Humanité* (Auguste Comte). Termenii de stat şi societate, în accepţiunea pe care le-o dau avocaţii contemporani ai socialismului planificării şi controlului social al tuturor activităţilor individuale, înseamnă Divinitate. Preoţii acestui nou crez atribuie idolului lor toate acele atribute pe care teologii le atribuie lui Dumnezeu – omnipotenţă, atotcunoaştere, bunătate infinită, ş.a.m.d. Dacă admitem că există, dincolo şi deasupra acţiunilor individului, o entitate nepieritoare care-şi urmăreşte propriile scopuri, diferite de acelea ale muritorilor de rând, am construit deja conceptul de fiinţă supraumană. Atunci nu poate fi ocolită întrebarea ale cui scopuri prevalează, oridecâteori se ivesc antagonisme, cele ale statului sau societăţii, sau cele ale individului. Răspunsul la această întrebare este deja conţinut în însuşi conceptul de stat sau societate, aşa cum este el conceput de colectivism şi universalism. Dacă postulăm existenţa unei entităţi care este prin definiţie superioară, mai nobilă şi mai bună decât indivizii, atunci nu mai poate fi nici o îndoială că obiectivele fiinţei eminente trebuie să se înalţe deasupra celor ale nefericiţilor indivizi. (Este adevărat că unor iubitori de paradoxuri – cum ar fi Max Stirner [4] – le-a plăcut să răstoarne ecuaţia şi, cu această ocazie, să afirme precedenţa individului.) Dacă societatea sau statul este o entitate înzestrată cu voliţie, cu intenţie şi cu toate celelalte calităţi pe care i le atribuie doctrina colectivistă, atunci este pur şi simplu absurd să li se opună planurilor sale maiestuoase obiectivele triviale ale mizerabilului individ. Caracterul cvasiteologic al tuturor doctrinelor colectiviste devine manifest cu prilejul conflictelor dintre acestea. O doctrină colectivistă nu asertează superioritatea unui întreg colectiv in abstracto; ea proclamă întotdeauna eminenţa unui lider colectivist anume, iar existenţa altor asemenea idoli fie o neagă categoric, fie îi coboară pe aceştia [p.152] pe o poziţie de subordonare şi dependenţă faţă de propriul idol. Adoratorii statului proclamă excelenţa unui anumit stat, a propriului lor stat, iar naţionaliştii pe a propriei lor naţiuni. Dacă rivalii le ameninţă programul specific, trâmbiţând superioritatea unui alt idol colectivist, ei nu dispun de altă obiecţie decât reiterarea la nesfârşit a declaraţiei: Noi avem dreptate deoarece o voce interioară ne spune că noi avem dreptate şi voi vă înşelaţi. Conflictele între crezuri şi secte colectiviste rivale nu pot fi soluţionate în mod raţional; ele trebuie tranşate prin forţa armelor. Alternativa la principiul liberal şi democratic al guvernării majorităţii este

principiul militarist al conflictului armat şi al opresiunii dictatoriale. Toate variantele crezului colectivist sunt unite în ostilitatea lor implacabilă faţă de instituţiile politice fundamentale ale sistemului liberal: guvernarea majorităţii, toleranţa faţă de opiniile diferite, libertatea de gândire, de exprimare şi a presei, egalitatea tuturor oamenilor în faţa legii. Această colaborare a crezurilor colectiviste în tentativa lor de distrugere a libertăţii a indus opinia eronată ca obiectul antagonismelor politice contemporane este opoziţia dintre individualism şi colectivism. În realitate, el este lupta dintre individualism pe de o parte şi multitudinea sectelor colectiviste pe de alta, ura mutuală dintre acestea nefiind întru nimic mai puţin feroce decât demonizarea de către toate a sistemului liberal. Capitalismul nu este atacat de către o sectă marxistă uniformă, ci de către o sumedenie de grupuri marxiste. Aceste grupuri – cum ar fi staliniştii, troţkiştii, menşevicii, suporterii Internaţionalei a II-a şi alţii – se combat unele pe altele cu maximă brutalitate şi bestialitate. Lor li se adaugă numeroase alte secte nonmarxiste, care practică aceleaşi metode atroce în luptele lor mutuale. Substituire liberalismului prin colectivism ar avea drept rezultat o serie nesfârşită de lupte sângeroase. Terminologia curentă reprezintă aceste lucruri întru totul neadecvat. Filozofia numită curent individualism este o filozofie a cooperării sociale şi a intensificării progresive a reţelei interdependenţelor sociale. Pe de altă parte, implementarea ideilor fundamentale ale colectivismului nu poate avea altă consecinţă decât dezintegrarea socială şi perpetuarea conflictului armat. Este adevărat că fiecare varietate de colectivism promite instituirea păcii eterne, din ziua victoriei sale decisive şi a răsturnării şi exterminării finale a tuturor celorlalte ideologii şi a suporterilor lor. Dar realizarea acestor planuri este condiţionată de o transformare radicală a omenirii. Oamenii trebuie împărţiţi în două clase: dictatorul omnipotent zeificat pe de o parte şi masele pe de alta, care trebuie să-şi suspende voinţa şi raţiunea, pentru a deveni simple piese de şah destinate planurilor dictatorului. Masele trebuie dezumanizate, pentru a face dintr-un [p.153] om stăpânul lor zeificat. Gândirea şi acţiunea, cele mai pregnante caracteristici ale omului ca om, ar deveni privilegiul *exclusiv* al unui singur om. Inutil să adăugăm că asemenea planuri sunt irealizabile. Imperiile chiliaste ale dictatorilor sunt condamnate la eşec; ele n-au rezistat niciodată mai mult de câţiva ani. Tocmai am asistat de curând la prăbuşirea câtorva asemenea ordini “milenariste”. Pe cele rămase nu le aşteaptă o soartă mai bună. Resurgenţa modernă a ideii de colectivism, cauza de căpătâi a tuturor agoniilor şi dezastrelor zilelor noastre, a reuşit atât de deplin încât a aruncat în uitare ideile esenţiale ale filozofiei sociale liberale. Astăzi, chiar şi dintre cei care susţin instituţiile democratice, mulţi ignora aceste idei. Argumentele pe care le avansează ei spre justificarea libertăţii şi democraţiei sunt viciate de erori colectiviste; doctrinele lor sunt mai degrabă o distorsiune decât o asumare a adevăratului liberalism. În ochii lor majorităţile au întotdeauna dreptate, doar pentru că au puterea să zdrobească orice opoziţie; guvernarea majorităţii este guvernarea dictatorială a partidului cel mai numeros, iar majoritatea aflată la guvernare nu este ţinută să-şi impună limite

în exerciţiul puterii şi în gestionarea chestiunilor politice. Îndată ce o facţiune reuşeşte să câştige sprijinul majorităţii cetăţenilor, dobândind astfel controlul aparatului guvernamental, ea este liberă să refuze minorităţii toate acele drepturi democratice cu ajutorul cărora şi-a desfăşurat mai înainte ea însăşi lupta pentru supremaţie. Acest pseudoliberalism este, de bună seamă, însăşi antiteza doctrinei liberale. Liberalii nu susţin că majorităţile sunt înzestrate cu însuşiri divine şi infailibile; ei nu afirmă că simplul fapt că o politică este sprijinită de cei mulţi este o demonstraţie a meritelor acesteia din perspectiva binelui general. Ei nu recomandă dictatura majorităţii şi oprimarea violentă a minorităţilor disidente. Liberalismul aspiră la o constituţie politică ce garantează funcţionarea neobstrucţionată a cooperării sociale şi intensificarea progresivă a relaţiilor sociale mutuale. Obiectivul său principal este evitarea conflictelor violente, a războaielor şi revoluţiilor, care trebuie să dezintegreze colaborarea socială a oamenilor şi să-i arunce îndărăt, în condiţiile primitive ale barbariei, în care toate triburile şi formaţiunile politice se luptau necontenit între ele. Deoarece diviziunea muncii necesită o pace netulburată, liberalismul urmăreşte instituirea unui sistem de guvernare susceptibil de a prezerva pacea, şi anume democraţia.

Praxeologie şi liberalism

Liberalismul, în accepţiunea dată acestui termen în secolul al XIX-lea, este o doctrină politică. El nu este o teorie, ci o aplicaţie a teoriilor dezvoltate de praxeologie [p.154] şi îndeosebi de ştiinţă economică, la anumite probleme care privesc acţiunea umană în societate. Ca doctrină politică, liberalismul nu este neutru faţă de valorile şi scopurile ultime urmărite de acţiune. El presupune că toţi oamenii, sau cel puţin o majoritate a lor, urmăresc atingerea anumitor ţeluri. El le furnizează informaţii despre mijloacele adecvate necesare realizării planurilor lor. Adepţii doctrinelor liberale sunt pe deplin conştienţi de faptul că recomandările lor sunt valide doar pentru cei ce acceptă aceste principii valorice. În vreme ce praxeologia, deci şi economia, întrebuinţează termenii de fericire şi de îndepărtare a neplăcerii într-un sens pur formal, liberalismul le atribuie un sens concret. El presupune că oamenii preferă viaţă morţii, sănătatea bolii, hrana inaniţiei, abundenţa sărăciei. El îl învaţă pe om cum să acţioneze în conformitate cu aceste valori. Există obiceiul de a numi aceste preocupări materialiste, şi de a imputa liberalismului un aşa zis materialism rudimentar şi o nesocotire a ţelurilor “mai înalte” şi “mai nobile” ale omenirii. Omul nu trăieşte doar cu pâine spun criticii, plini de dispreţ faţă de mediocritatea şi josnicia minabilă ale filozofiei utilitariste. Dar aceste diatribe înfierbântate sunt greşit direcţionate, deoarece răstălmăcesc grav învăţăturile liberalismului. În primul rând, liberalii nu afirmă că oamenii *ar trebui* să urmărească ţelurile enumerate mai sus. Ceea ce spun ei este că imensa majoritate preferă o viaţă sănătoasă trăită în abundenţă, mizeriei, inaniţiei şi morţii. Corectitudinea acestei afirmaţii nu poate fi pusă la îndoială. Demonstraţia ei o furnizează faptul că doctrinele antiliberale – tezele teocratice ale diverselor partide religioase, etatiste, naţionaliste şi socialiste – adoptă aceeaşi atitudine faţă de aceste probleme. Ele promit fără excepţie

adepţilor lor o viaţă trăită în abundenţă. Ele nu s-au hazardat niciodată să le comunice oamenilor că realizarea programelor lor va dăuna bunăstării lor materiale. Dimpotrivă, ele insistă asupra faptului că, în vreme ce realizarea planurilor rivalilor lor va provoca sărăcirea majorităţii, ele însele sunt destinate să le asigure abundenţă suporterilor lor. Partidele creştine nu sunt mai puţin dornice să promită maselor un nivel înalt de trai, decât naţionaliştii şi socialiştii. Bisericile contemporane predica adesea mai mult ridicarea ratelor salariale şi a veniturilor agricultorilor decât dogmele creştine. În al doilea rând, liberalii nu dispreţuiesc aspiraţiile intelectuale şi spirituale ale omului. Dimpotrivă, ei sunt animaţi de o ardoare febrilă pentru perfecţiunea intelectuală şi morală, pentru înţelepciune şi pentru excelenţa estetică. Însă perspectiva în care văd ei aceste lucruri nobile este departe de reprezentările rudimentare ale adversarilor lor. Ei nu împărtăşesc opinia naivă că vreun sistem de organizare socială poate avea succes în încurajarea directă a gândirii filozofice şi ştiinţifice, [p.155] a producerii de capodopere artistice şi literare, sau în iluminarea maselor. Liberalii înţeleg faptul că tot ce poate realiza societatea în aceste domenii este să furnizeze un climat care nu ridică obstacole insurmontabile în calea geniului, şi care-l face pe omul de rând suficient de liber de grijile materiale pentru a deveni interesat de altceva decât simpla câştigare a pâinii. În opinia lor, principalul mijloc social de umanizare a omului este lupta împotriva sărăciei. Înţelepciunea, ştiinţa şi artele găsesc un mediu de dezvoltare mai favorabil într-o lume a afluenţei decât printre oameni nevoiaşi. A acuza epoca liberală de un aşa-zis materialism este o distorsionare a faptelor. Secolul al XIX-lea n-a fost doar un secol de ameliorări fără precedent ale metodelor tehnice de producţie şi ale bunăstării maselor. El a făcut cu mult mai mult decât să prelungească durata medie de viaţă. Realizările sale ştiinţifice şi artistice sunt nepieritoare. A fost o epocă a muzicienilor, scriitorilor, poeţilor, pictorilor şi sculptorilor nemuritori; a revoluţionat filozofia, teoria economică, matematicile, fizica, chimia şi biologia. Şi, pentru prima oară în istorie, a făcut ca marile capodopere şi marile nestemate ale gândirii să devină accesibile omului de rând.

Liberalismul şi religia

Liberalismul se întemeiază pe o teorie pur ştiinţifică şi raţională a cooperării sociale. Politicile pe care le recomandă sunt aplicaţii ale unui sistem de cunoaştere care nu se referă în nici un fel la sentimente, credinţe intuitive pentru care nu se poate furniza o dovadă satisfăcătoare din punct de vedere logic, experienţe mistice, sau informaţii personale despre fenomene supraomeneşti. În acest sens, i se pot atribui epitetele adesea neînţelese şi eronat interpretate de ateist şi agnostic. Însă ar fi o eroare serioasă să se deducă de aici că ştiinţele acţiunii umane şi politicile liberale derivate din rezultatele lor, sunt antiteiste şi ostile religiei. Ele sunt radical opuse tuturor sistemelor teocratice, dar sunt în întregime neutre faţă de credinţele religioase care nu pretind să se amestece în chestiunile sociale, politice şi economice. Teocraţia este sistemul social care revendică un titlu suprauman în sprijinul legitimităţii sale. Legea fundamentală a unui regim teocratic este o

doctrină care se refuză cercetării raţionale şi demonstraţiei prin metode logice. Temeiul său ultim este intuiţia, care furnizează minţii certitudini subiective despre lucruri care nu pot fi concepute cu ajutorul raţiunii şi al raţionamentului. Dacă această intuiţie se referă la unul din sistemele tradiţionale de învăţături privitoare la existenţa unui creator divin şi a unui stăpân al universului, atunci o numim o credinţă religioasă. Dacă se referă la un alt sistem o numim o credinţă metafizică. Deci un sistem teocratic de guvernare nu trebuie să se întemeieze în mod necesar pe una din marile religii istorice ale lumii. El poate fi rezultatul [p.156] tezelor metafizice care resping toate bisericile şi confesiunile tradiţionale şi se fălesc cu caracterul lor antiteist şi antimetafizic. În vremurile noastre cele mai puternice partide teocratice se opun creştinismului şi tuturor celorlalte religii care au evoluat din monoteismul iudaic. Ceea ce le defineşte ca teocratice este ambiţia lor de a organiza treburile omenirii conform conţinutului unui complex de idei, a căror validitate nu poate fi demonstrată prin raţionament. Ele pretind că liderii lor sunt binecuvântaţi cu o cunoaştere inaccesibilă restului omenirii şi contrară ideilor susţinute de cei cărora le este refuzată charisma. Liderilor charismatici li s-a încredinţat, de către o putere mistică superioară, rolul de gestionari ai treburilor omenirii rătăcite. Ei singuri sunt iluminaţi; toţi ceilalţi sunt fie orbi şi surzi, fie răufăcători. Împrejurarea că multe varietăţi ale marilor religii istorice au manifestat tendinţe teocratice este un fapt. Apostolii lor au fost inspiraţi de o pasiune pentru putere şi pentru oprimarea şi anihilarea tuturor grupurilor disidente. Cu toate acestea, nu trebuie să confundăm religia şi teocraţia. William James numeşte religioase "sentimentele, actele şi experienţele persoanelor individuale, în solitudinea lor, în măsura în care se simt ele însele în relaţie cu sacrul, indiferent cum îl concep pe acesta." [5] El enumeră următoarele credinţe pe care le socoteşte caracteristicile vieţii religioase: Că lumea vizibilă este partea unui univers mai spiritual de la care îşi trage semnificaţia dominantă; că uniunea sau relaţia de armonie cu acest univers superior este adevăratul nostru ţel; că rugăciunea sau comuniunea interioară cu spiritul acestui univers – fie el "Dumnezeu" sau "lege" – este un proces în cursul căruia se depune într-adevăr efort, astfel încât o energie spirituală pătrunde în lumea fenomenală şi produce aici efecte, psihologice sau materiale. Religia, continuă James, comportă şi următoarele caracteristici psihologice: O nouă însufleţire, care *se adaugă* pe sine vieţii ca un dar, luând formă fie de încântare lirică, fie de chemare către fervoare şi eroism, aducând în plus o certitudine a securităţii şi un spirit al păcii, iar în relaţie cu ceilalţi, o preponderenţă a afecţiunii iubitoare. [6] Această caracterizare a sentimentelor şi experienţei religioase ale omenirii nu face nici un fel de referire la aranjamentul cooperării sociale. Religia, aşa cum o vede James este o relaţie pur personală şi individuală, între om şi o Realitate divină sacră, misterioasă şi inspiratoare de veneraţie. Ea îi prescrie omului un anumit tip de conduită individuală, dar nu spune nimic referitor la problemele organizării sociale. [p.157] Sf. Francisc din Assisi, cel mai mare geniu religios al Occidentului nu se preocupa de politică şi economie. El dorea să-şi înveţe

discipolii să ducă o viaţă pioasă; el nu făcea planuri de organizare a producţiei şi nu-şi chema adepţii să recurgă la violenţă împotriva disidenţilor. El nu este responsabil pentru interpretarea dată învăţăturilor lui de către ordinul pe care l-a fondat. Liberalismul nu ridică nici un fel de obstacole în calea omului dornic de a-şi ajusta conduita personală şi viaţa privată normelor pe care el singur, biserica, sau confesiunea lui, le interpretează ca învăţături ale Evangheliilor. Dar liberalismul se opune categoric tuturor tentativelor de a împiedica dezbaterea raţională a problemelor bunăstării sociale, făcând apel la intuiţia sau revelaţia religioasă. El nu sileşte pe nimeni să divorţeze sau să practice controlul naşterilor. Dar îi combate pe cei ce doresc să-i împiedice pe alţii să discute liber argumentele pro şi contra acestor practici. În opinia liberalilor, scopul normelor morale este de a îndruma indivizii să-şi adapteze conduita cerinţelor vieţii în societate, să se abţină de la toate actele dăunătoare cooperării sociale paşnice şi ameliorării relaţiilor dintre oameni. Ei primesc bucuroşi sprijinul pe care învăţăturile religioase le-ar pute oferi acestor precepte morale pe care ei înşişi le aprobă, dar se opun tuturor normelor care sunt sortite să genereze dezintegrare socială, indiferent din ce parte ar veni ele. A spune că liberalismul combate religia, cum fac numeroşi campioni ai teocraţiei religioase, este o deformare a faptelor. Acolo unde funcţionează principiul interferenţei bisericii în chestiunile seculare, diversele biserici, confesiuni şi secte se combat unele pe altele. Separând biserica de stat liberalismul aduce pacea între diversele facţiuni religioase, oferindu-i fiecăreia posibilitatea de a-şi predica evanghelia nemolestată. Liberalismul este raţionalist. El afirmă că este posibil să convingi imensa majoritate a oamenilor că interesele lor corect înţelese sunt mai bine slujite de cooperarea paşnică în cadrul societăţii, decât de conflictele mutuale şi de dezintegrarea socială. El are deplină încredere în raţiunea umană. Se poate ca acest optimism să fie nefondat şi ca liberalii să se fi înşelat. Dar în acest caz nu mai rămâne nici o speranţă pentru viitorul omenirii.

3. Diviziunea muncii

Fenomenul social fundamental este diviziunea muncii şi corolarul său, cooperarea umană. Experienţa îl învaţă pe om că acţiunea în cooperare este mai eficientă şi mai productivă decât acţiunea izolată a indivizilor auto-suficienţi. Condiţiile naturale care determină viaţă şi eforturile umane sunt de aşa natură încât [p.158] diviziunea muncii sporeşte outputul pe unitatea de muncă cheltuită. Aceste fapte naturale sunt: În primul rând, inegalitatea înnăscută a oamenilor în ce priveşte capacitatea lor de a presta diferite tipuri de muncă. În al doilea rând, distribuţia inegală a condiţiilor de producţie nonumane, naturale, pe suprafaţa pământului. Putem considera aceste două fapte şi ca pe unul singur, anume, multiplicitatea aspectelor naturii, care face din univers un complex cu infinite varietăţi. Dacă suprafaţa pământului ar fi fost astfel încât condiţiile fizice de producţie să fie identice pretutindeni şi dacă fiecare om ar fi fost egal cu toţi ceilalţi, aşa cum sunt egale între ele cercurile de acelaşi diametru în geometria euclidiană, atunci oamenii nu ar fi practicat diviziunea muncii. Există şi un al treilea fapt, anume că reuşita unor

demersuri presupune forţe mai mari decât cele ale unui singur om şi necesită efortul conjugat al mai multor persoane. Uneori este nevoie de depunerea unui volum de muncă de care nu este capabilă o singură persoană, deoarece capacitatea sa de lucru este prea redusă. Alte obiective ar putea fi atinse de un singur individ, dar timpul pe care ar trebui el să-l dedice lucrului ar fi atât de lung, încât rezultatul n-ar putea fi atins decât târziu şi n-ar compensa efortul depus. În ambele cazuri, doar eforturile conjugate fac posibilă atingerea scopului urmărit. Dacă ar fi existat doar această a treia condiţie, cu siguranţă ar fi apărut cooperarea temporară între oameni. Însă asemenea alianţe tranzitorii, pentru a face faţă la sarcini specifice care depăşesc puterea individului, n-ar fi instituit cooperarea socială de durată. Demersurile care puteau fi realizate numai în felul acesta n-au fost foarte numeroase în stadiile timpurii ale civilizaţiei. Mai mult, este posibil ca nu toţi cei implicaţi să cadă frecvent de acord că obiectivul în chestiune este mai util şi mai urgent decât îndeplinirea altor sarcini, pe care le-ar putea îndeplini singuri. Marea societate umană care îmbrăţişează toţi oamenii şi toate acţiunile lor nu s-a născut din asemenea alianţe ocazionale. Societatea este mult mai mult decât o alianţă trecătoare încheiată pentru un anumit scop şi căreia i se pune capăt îndată ce obiectivul este realizat, chiar dacă partenerii sunt gata să o reînnoiască dacă se iveşte din nou ocazia. Creşterea productivităţii determinată de diviziunea muncii este evidentă oridecâteori inegalitatea participanţilor este astfel încât fiecare individ, sau fiecare bucată de pământ, să fie superiori cel puţin într-o privinţă celorlalţi indivizi, sau celorlalte bucăţi de pământ în discuţie. Dacă *A* este potrivit pentru a produce, într-o unitate de timp, 6 *p* sau 4 *q*, iar *B* numai 2 *p*, dar 8 *q*, atunci *A* şi *B* vor produce împreună, când lucrează izolat, 4 *p* + 6 *q*; când lucrează în regim de diviziune a muncii, fiecare dintre ei producând [p.159] doar bunul în a cărui producţie este mai eficient decât partenerul său, vor produce împreună 6 *p* + 8 *q*. Dar ce se întâmplă dacă *A* este mai eficient decât *B* nu doar în producerea lui *p*, ci şi în producerea lui *q*? \Aceasta este problema pe care a formulat-o şi a rezolvat-o imediat Ricardo.

4. Legea ricardiană a asocierii

Ricardo a expus legea asocierii pentru a demonstra care sunt consecinţele diviziunii muncii când un individ sau un grup, mai eficient în toate privinţele, cooperează cu un individ sau cu un grup mai puţin eficient în toate privinţele. El a investigat efectele comerţului între două regiuni, inegal înzestrate de natură, în ipoteza că produsele, dar nu şi muncitorii şi factorii acumulaţi în vederea producţiei viitoare (bunurile de capital), se pot mişca liber dintr-o regiune într-alta. După cum arată legea lui Ricardo, diviziunea muncii între două asemenea regiuni va spori productivitatea muncii şi deci va fi avantajoasă pentru toate părţile implicate, chiar dacă condiţiile fizice de producţie pentru orice marfă sunt mai favorabile într-una din regiuni decât în cealaltă. Pentru regiunea mai generos înzestrată este avantajos să-şi concentreze producţia asupra acelor bunuri pentru care superioritatea ei este mai accentuată, şi să lase producţia celorlalte bunuri, în privinţa cărora

superioritatea sa este mai redusă, în seama regiunii mai puţin înzestrate. Paradoxul că este mai avantajos să se lase neutilizate condiţiile autohtone de producţie mai favorabile şi să se procure bunurile pe care le-ar produce ele din regiuni în care condiţiile de producţie a acestora sunt mai puţin favorabile, este consecinţa imobilităţii forţei de muncă şi a capitalului, cărora le sunt inaccesibile locurile unde producţia se desfăşoară în condiţii mai favorabile. Ricardo era pe deplin conştient de faptul că legea sa a costurilor comparative, pe care a expus-o mai ales pentru a soluţiona o problemă specială de comerţ internaţional, este un caz particular al legii mai universale a asocierii. Dacă *A* este mai eficient decât *B*, astfel încât pentru producerea unei unităţi de marfă *p* are nevoie de 3 ore, faţă de cele 5 de câte are nevoie *B*, iar pentru producerea unei unităţi de *q* are nevoie de 2 ore, faţă de cele 4 de câte are nevoie *B*, atunci ambii vor câştiga dacă *A* se va limita la producerea de *q*, lăsând în seama lui *B* producerea lui *p*. Dacă fiecare alocă 60 de ore producerii de *p* şi 60 de ore producerii de *q*, rezultatul muncii lui *A* va fi 20 *p* + 30 *q*, al lui *B* va fi 12 *p* + 15 *q*, iar al amândurora împreună, 32 *p* + 45 *q*. Dacă, pe de altă parte, *A* se limitează exclusiv la producerea de *q*, el va produce 60 *q* în 120 de ore, în vreme ce *B*, dacă se limitează la producerea de *p*, va produce 24 *p* în acelaşi interval de timp. Deci rezultatul activităţilor amândurora va fi 24 *p* + 60 *q*, ceea ce, [p.160] având în vedere că rata de substituţie a lui *p* este de3/2 *q* pentru *A* şi de 5/4 *q* pentru B, înseamnă un output mai mare decât 32 p + 45 q. Colaborarea celor mai talentaţi, mai capabili şi mai harnici cu cei mai puţin talentaţi, mai puţin capabili şi mai puţin harnici, este benefică pentru ambele părţi. Câştigurile dobândite de pe urma diviziunii muncii sunt întotdeauna mutuale. Legea asocierii ne face să înţelegem tendinţele care au dus la intensificarea progresivă a cooperării umane. Realizăm ce incitativ i-a determinat pe oameni să nu se considere pur şi simplu rivali într-o luptă pentru apropriere a unei cantităţi limitate de mijloace de subzistenţă furnizate de natură. Realizăm ce i-a împins şi continuă permanent să-i împingă să se asocieze unii cu alţii, în vederea cooperării. Fiecare pas înainte pe calea unei trepte mai dezvoltate a diviziunii muncii serveşte interesele tuturor participanţilor. Pentru a înţelege de ce oamenii n-au rămas izolaţi, căutând hrană şi adăpost, ca animalele, doar pentru ei înşişi, sau cel mult şi pentru perechea şi puii lor neajutoraţi, nu este necesar să recurgem la o intervenţie miraculoasă a divinităţii sau la ipostazierea sterilă a unui imbold înnăscut spre asociere. Nu suntem siliţi nici să presupunem că indivizii izolaţi, sau hoardele primitive, s-au legat într-o zi prin contract să stabilească legături sociale. Factorul care a dus la naşterea societăţilor primitive şi care lucrează cotidian la intensificarea relaţiilor sociale este acţiunea umană, animată de înţelegerea productivităţii sporite a muncii în condiţii de diviziune a muncii. Nici istoria, nici etnologia nici oricare altă ramură a cunoaşterii, nu pot furniza o explicaţie a evoluţiei care a dus de la haitele şi turmele strămoşilor nonumani ai omenirii la grupurile sociale primitive, dar încă de pe atunci pregnant diferenţiate, despre care ne oferă informaţii excavaţiile, cele mai vechi documente istorice şi relatările

exploratorilor şi călătorilor care au întâlnit triburi sălbatice. Sarcina cu care se confruntă ştiinţa, în ce priveşte originile societăţii, nu poate consta decât în identificarea acelor factori care pot şi trebuie să inducă asocierea şi intensificarea ei progresivă. Praxeologia rezolvă această problemă. Dacă şi în măsura în care munca în condiţii de diviziune a muncii este mai productivă decât munca în condiţii de izolare şi dacă şi în măsura în care omul este capabil să realizeze acest lucru, acţiunea umană tinde ea însăşi către cooperare şi asociere; omul nu devine o fiinţă socială sacrificându-şi propriile interese pe altarul unui Moloh mitic, societatea, ci urmărind ameliorarea propriei sale bunăstări. Experienţa ne învaţă că această condiţie – productivitatea sporită [p.161] atinsă în condiţii de diviziune a muncii – este prezentă deoarece cauza ei – inegalitatea înnăscută a oamenilor şi a distribuţiei factorilor geografici naturali de producţie – este reală. Suntem, aşadar, în măsură să înţelegem cursul evoluţiei sociale.

Erori curente referitoare la legea asocierii

Lumea cârteşte mult în privinţa legii lui Ricardo a asocierii, mai bine cunoscută sub numele de *lege a costurilor comparative*. Motivul este evident. Această lege este o ofensă adusă tuturor celor dornici să justifice protecţia şi izolarea economică naţională, din orice alt punct de vedere decât cele al intereselor egoiste ale anumitor producători, sau al considerentelor de apărare naţională. Primul obiectiv al lui Ricardo atunci când a expus această lege a fost de a respinge obiecţiile formulate împotriva libertăţii comerţului internaţional. Protecţionistul întreabă: În condiţii de liber schimb, care va fi soarta unei ţări în care condiţiile pentru toate tipurile de producţie sunt mai puţin favorabile decât în toate celelalte ţări? Desigur, într-o lume în care ar exista liberă mobilitate, nu doar a produselor, ci şi a bunurilor de capital şi a forţei de muncă, o ţară atât de puţin adaptată producţiei ar înceta de a mai fi utilizată ca sediu al vreunei industrii omeneşti. Dacă oamenii o duc mai bine fără a exploata condiţiile fizice de producţie – relativ nesatisfăcătoare – oferite de această ţară, atunci ei nu se vor stabili aici şi o vor lăsa nelocuită, asemenea regiunilor polare, tundrelor şi deşerturilor. Însă Ricardo analizează o lume a căror condiţii sunt determinate de existenţa unor aşezăminte umane statornicite mai demult, o lume în care bunurile de capital şi forţa de muncă sunt legate de pământ, prin instituţiile existente. Într-un asemenea mediu, liberul schimb, i.e. libera mobilitate doar a mărfurilor, nu poate produce o stare de lucruri în care forţa de muncă şi capitalul să fie distribuite pe suprafaţa pământului conform cu posibilităţile fizice, mai bune sau mai modeste, existente pentru productivitarea muncii. Aici intră în joc legea costurilor comparative. Fiecare ţară se îndreaptă spre acele ramuri de producţie pentru care condiţiile ei oferă posibilităţile relativ, deşi nu absolut, cele mai favorabile. Pentru locuitorii unei ţări este mai avantajos să se abţină de la exploatarea anumitor oportunităţi care sunt mai propice – în sens absolut şi tehnologic – şi să importe bunurile produse în străinătate, în condiţii mai puţin favorabile – în sens absolut şi tehnologic – decât cele pe care le-ar oferi resursele autohtone, neutilizate. Situaţia este analogă cu cea a

chirurgului, pentru care este avantajos să utilizeze, la curăţarea sălii de operaţie şi a instrumentelor, un om mai puţin înzestrat decât el şi în acest domeniu, dedicându-se el însuşi exclusiv chirurgiei, domeniu în care superioritatea sa este şi mai pronunţată. Teoria costurilor comparative nu are nici o legătură cu teoria valorii din economia clasică. Ea nu se referă la valori sau la preţuri, ci este o judecată analitică; concluzia este implicată în [p.162] cele două propoziţii că factorii de producţie mobili diferă în ce priveşte productivitatea de la un loc la altul şi mobilitatea lor este supusă la restricţii instituţionale. Teorema poate face abstracţie de problemele evaluării, fără a prejudicia prin aceasta corectitudinii concluziilor sale, deoarece avem libertatea de a recurge la un număr de presupoziţii simple. Acestea sunt: că se produc doar două bunuri; că aceste produse sunt transportabile fără restricţii; că pentru producerea fiecăruia dintre ele sunt necesari doi factori; că unul dintre aceşti factori (care poate fi atât munca depusă cât şi bunurile de capital) este identic pentru amândouă, pe când celălalt factor (o proprietate specifică a solului) este diferit, fiind specific fiecăruia dintre cele două procese; că raritatea mai acută a factorului comun celor două procese determină măsura în care este exploatat factorul diferit. În cadrul fixat de aceste presupoziţii, care fac cu putinţă stabilirea rapoartelor de substituţie dintre factorul comun cheltuit şi output, teorema răspunde la întrebarea formulată. Legea costurilor comparative este independentă de teoria clasică a valorii, după cum este şi legea randamentelor, cele două raţionamente fiind asemănătoare. În ambele cazuri, ne putem limita la a compara inputul fizic cu outputul fizic. În cazul legii randamentelor, comparăm outputurile aceluiaşi produs. În cazul legilor costurilor comparative comparăm outputurile a două produse diferite. O asemenea comparaţie este fezabilă, deoarece presupunem că pentru producţia fiecăruia dintre ele, în afara unui factor specific, nu sunt necesari decât factori nespecifici de acelaşi tip. Unii critici acuză legea costurilor comparative pentru ipotezele sale simplificatoare. Ei cred că teoria modernă a valorii ar presupune o reformulare a legii, în conformitate cu principiile valorii subiective. Doar o asemenea formulare ar putea furniza o demonstraţie definitivă satisfăcătoare. Totuşi, ei nu recomandă calculul în termeni monetari. Ei preferă recursul la acele metode de analiză a utlilităţii pe care le consideră adecvate efectuării de calcule ale valorii în termeni de utilitate. Vom arăta, pe parcursul investigaţiei pe care o întreprindem, că aceste tentative de a elimina termenii monetari din calculul economic sunt sortite eşecului. Presupoziţiile lor fundamentale sunt intenabile şi contradictorii, iar toate formulele derivate din ele sunt viciate. Nu este posibilă nici o metodă de efectuare a calculelor economice, cu excepţia celei bazate pe preţurile monetare, aşa cum se formează ele pe piaţă. [7] Semnificaţia presupoziţiilor simple subiacente legii costurilor comparative nu este întru totul identică pentru economiştii moderni şi precursorii lor clasici. Unii adepţi ai şcolii clasice le considerau punctul de pornire al teoriei valorii în comerţul internaţional. Ştim că în această privinţă ei se înşelau. În plus, noi înţelegem că, în ce priveşte determinarea [p.163] valorilor şi a preţurilor, nu

există nici o diferenţă între comerţul intern şi cel internaţional. Ceea ce îi determină pe oameni să distingă între pieţele autohtone şi cele străine sunt doar variaţiile datelor, i.e. diversele condiţii instituţionale care restrâng mobilitatea factorilor de producţie şi a produselor. Dacă nu dorim să abordăm legea costurilor comparative din perspectivele simplificatoare adoptate de Ricardo, atunci trebuie să recurgem fără rezerve la calculul monetar. Nu trebuie să cădem pradă iluziei că este posibilă o comparaţie între diversele cheltuieli constând în factori de producţie de diverse tipuri şi outputul constând din produse de diverse tipuri, fără a recurge la calculul monetar. Dacă revenim la cazul chirurgului şi al angajatului său, trebuie să raţionăm după cum urmează: Dacă chirurgul îşi poate întrebuinţa timpul limitat de lucru pentru efectuarea de operaţii, remunerată cu 50 de dolari pe oră, atunci este în interesul său să apeleze la un angajat pentru a-i menţine instrumentele în ordine, pe care să-l plătească cu 2 dolari pe oră, deşi omul acesta are nevoie de 3 ore pentru a se achita de sarcini pe care chirurgul le-ar fi putut îndeplini într-o oră. Atunci când comparăm condiţiile din două ţări, trebuie să afirmăm: dacă condiţiile sunt astfel încât producţia unei unităţi din fiecare dintre bunurile *a* şi *b* necesită, în Anglia, cheltuirea unei zile de muncă, munca depusă fiind de un tip uniform, pe când în India, cu aceleaşi investiţii de capital, sunt necesare două zile muncă pentru *a* şi trei zile muncă pentru *b*, iar bunurile de capital şi mărfurile *a* şi *b* pot circula liber între Anglia şi India, în vreme ce forţa de muncă nu este mobilă, atunci ratele salariale în India trebuie să tindă către 50% din cele din Anglia pentru producţia lui *a* şi către 331/3 % pentru producţia lui *b*. Dacă rata salarială din Anglia este de 6 şilingi, atunci ratele din India ar fi echivalentul a 3 şilingi pentru producţia lui *a* şi echivalentul a 2 şilingi pentru producţia lui *b*. O asemenea discrepanţă în remunerarea muncii de acelaşi tip nu poate fi de durată, dacă există mobilitatea mâinii de lucru pe piaţa indiană a muncii. Muncitorii ar trece de la producţia lui *b* la producţia lui *a*; migraţia lor ar tinde să reducă remuneraţia din industria lui *a* şi s-o sporească pe cea din industria lui *b*. În cele din urmă, ratele salariale din India ar deveni egale în ambele ramuri. Producţia de *a* ar tinde să crească şi să câştige terenul ocupat de rivalii britanici. Pe de altă parte, producţia de *b* ar deveni neprofitabilă în India şi ar trebui oprită, în vreme ce în Anglia ar spori. Acelaşi raţionament rămâne valabil dacă presupunem că diferenţa în condiţiile de producţie constă şi în volumul investiţiei necesare de capital, sau constă exclusiv în acesta. S-a afirmat că legea lui Ricardo ar fi fost validă numai pentru epoca lui şi n-ar fi de nici un folos în vremea noastră, care se caracterizează prin alte condiţii. Ricardo considera că diferenţa dintre comerţul intern şi cel internaţional constă în diferenţele existente între mobilitatea capitalului şi a forţei de muncă. Dacă presupunem că munca, capitalul şi produsele sunt mobile, atunci nu există diferenţe între comerţul regional şi cel interregional, decât în măsura în care intră în calcul costurile de [p.164] transport. În acest caz, devine superfluu să se dezvolte o teorie a comerţului internaţional distinctă de cea a comerţului autohton. Capitalul şi munca sunt distribuite pe suprafaţa pământului în

funcţie de condiţiile de producţie mai bune sau mai proaste, pe care le oferă diversele regiuni. Există regiuni populate mai dens şi mai bine înzestrate cu capital, iar altele populate mai puţin dens şi mai slab înzestrate cu capital. Pe cuprinsul întregului pământ se manifestă o tendinţă de egalizare a ratelor salariale pentru acelaşi tip de muncă prestată. Însă Ricardo porneşte de la ipoteza că există mobilitate a capitalului şi a mâinii de lucru în interiorul fiecărei ţări, nu şi între diversele ţări. El formulează întrebarea care sunt consecinţele liberei mobilităţi a produselor în aceste condiţii. (Dacă nu există nici mobilitate a produselor, atunci fiecare ţară este izolată economic şi autarhică şi nu există nici un fel de comerţ internaţional.) Teoria costurilor comparative răspunde la această întrebare. Desigur, ipotezele lui Ricardo se verificau în mare măsură în epoca lui. Ulterior, în cursul secolului al XIX-lea, condiţiile s-au modificat. Imobilitatea capitalului şi a mâinii de lucru s-a redus; transferurile internaţionale de capital şi mână de lucru au devenit din ce în ce mai uzuale. Apoi a urmat o reacţie. Astăzi, mobilitatea capitalului şi a mâinii de lucru este din nou restricţionată. Realitatea corespunde din nou ipotezelor ricardiene. Pe de altă parte, rezultatele clasice ale comerţului interregional se situează dincolo de orice schimbare a condiţiilor instituţionale. Ele ne permit să analizăm problemele care survin în orice ipoteze imaginabile.

5. Efectele diviziunii muncii

Diviziunea muncii este rezultatul reacţiei conştiente a omului la multiplicitatea condiţiilor naturale. Pe de altă parte, este ea însăşi un factor producător de diferenţiere. Ea imprimă diverselor regiuni geografice funcţii specifice în complexul proceselor de producţie. Anumite regiuni le face urbane, altele rurale; determină localizarea diverselor ramuri manufacturiere, de minerit şi agricultură în diverse locuri. Încă şi mai important, însă, este faptul că intensifică inegalitatea înnăscută a oamenilor. Exerciţiul şi practica unor îndeletniciri specifice determină mai buna adaptare a indivizilor la necesităţile prestaţiilor lor. Oamenii îşi dezvoltă anumite facultăţi înnăscute şi frânează dezvoltarea altora. Apar tipurile vocaţionale, iar oamenii devin specialişti. Diviziunea muncii împarte diversele procese de producţie în sarcini minuscule, dintre care multe por fi îndeplinite de dispozitive mecanice. Acesta este faptul care a făcut cu putinţă utilizarea maşinilor şi a generat progrese uimitoare în domeniul metodelor tehnice de producţie. Mecanizarea este fructul diviziunii muncii, cel mai de seamă succes provocat de aceasta – şi nu cauza sau izvorul ei. Maşinăriile specializate, puse în mişcare de energia electrică, nu puteau fi întrebuinţate decât într-un [p.165] mediu social, în condiţii de diviziune a muncii. Fiecare pas înainte pe drumul către utilizarea unor maşini mai specializate, mai rafinate şi mai productive, necesită o specializare suplimentară în îndeplinirea diverselor sarcini.

6. Individul în cadrul societăţii

Dacă praxeologia vorbeşte despre individul solitar, care acţionează numai pe cont propriu şi independent de semenii săi, ea procedează astfel în vederea unei mai bune înţelegeri a problemelor cooperării sociale. Noi nu afirmăm că asemenea fiinţe umane autarhice izolate au trăit vreodată şi că stadiul social

al istoriei umane ar fi fost precedat de o epocă a indivizilor independenţi, care cutreierau ca animalele în căutare de hrană. Umanizarea biologică a strămoşilor nonumani ai omului şi emergenţa legăturilor sociale primitive au constituit un acelaşi proces. Omul a apărut pe scena evenimentelor terestre ca fiinţă socială. Omul asocial izolat este o construcţie fictivă. Văzută din punctul de vedere al individului, societatea este marele mijloc pentru atingerea tuturor scopurilor sale. Prezervarea societăţii este o condiţie esenţială a oricăror planuri pe care ar vrea să le îndeplinească un individ, prin indiferent ce acţiuni. Chiar şi delicventul refractar, care nu-şi poate adapta conduita la cerinţele vieţii în cadrul sistemului social de cooperare, nu doreşte să se lipsească de nici unul de avantajele derivate din diviziunea muncii. El nu urmăreşte în mod conştient distrugerea societăţii. El doreşte să pună mâna pe o parte din bogăţia produsă laolaltă, mai mare decât cea pe care i-o atribuie ordinea socială. El s-ar simţi mizerabil dacă atitudinea antisocială ar deveni universală, atrăgând după sine rezultatul ei inevitabil, întoarcerea la mizeria primitivă. Este o iluzie să se creadă că renunţând la presupusele binecuvântări ale fabuloasei stări de natură şi intrând în societate indivizii au renunţat la vreun avantaj şi pot ridica pretenţii îndreptăţite la indemnizări pentru ceea ce au pierdut. Ideea că cineva ar fi dus un trai mai bun într-o stare asocială a omenirii şi este nedreptăţit de însăşi existenţa societăţii este absurdă. Graţie productivităţii sporite a cooperării sociale specia umană s-a multiplicat, mult dincolo de marja de subzistenţă oferită de condiţiile care prevalau în epocile caracterizate printr-o diviziune rudimentară a muncii. Fiecare om se bucură de un nivel de trai mult mai înalt decât cel al strămoşilor săi sălbatici. Condiţia naturală a omului este una de sărăcie şi insecuritate extreme. Lamentaţiile provocate de epuizarea zilelor fericite ale barbariei primitive sunt prostii romantice. În stare de sălbăticie, cei ce se plâng acum fie n-ar fi atins vârsta maturităţii, fie, dacă ar fi atins-o, le-ar fi lipsit posibilităţile şi facilităţile furnizate de civilizaţie. Dacă Jean Jacques Rousseau şi Friedrich Engels ar fi trăit în [p.166] starea primitivă pe care o descriu cu dor nostalgic, ei nu s-ar fi bucurat de timpul liber şi condiţiile necesare pentru a-şi desăvârşi studiile şi a-şi scrie cărţile. Unul din privilegiile pe care societatea i le permite individului, este acela de a putea trăi în ciuda bolilor şi a handicapurilor fizice. Animalele bolnave sunt sortite pieirii. Slăbiciunea lor este un handicap în căutarea hranei şi în respingerea agresiunilor venite din partea altor animale. Sălbaticii surzi, miopi, sau ologi sunt sortiţi pieirii. Dar asemenea defecte nu-l lipsesc pe om de posibilitatea de a se adapta la viaţa în societate. Majoritatea contemporanilor noştri suferă de deficienţe corporale pe care biologia le consideră patologice. Civilizaţia noastră este în mare măsură opera unor asemenea oameni. Forţele eliminatoare ale selecţiei naturale sunt mult reduse în condiţiile create de societate. De aceea, anumiţi oameni susţin că civilizaţia tinde să deterioreze calităţile ereditare ale membrilor societăţii. Asemenea judecăţi sunt rezonabile dacă privim omenirea cu ochii crescătorului de animale, care urmăreşte prăsirea unei rase de oameni echipate cu anumite calităţi. Dar

societatea nu este o crescătorie de animale, exploatată pentru producerea unui anumit tip de oameni. Nu există nici un etalon “natural”, pentru a stabili ce este dezirabil şi ce nu, în evoluţia biologică a omului. Orice etalon ales este arbitrar, pur subiectiv, pe scurt, o judecată de valoare. Termenii de ameliorare rasială şi de degenerare rasială sunt lipsiţi de sens, atunci când nu se referă la anumite planuri referitoare la viitorul omenirii. Este drept că omul civilizat este adaptat vieţii în societate – şi nu celei de vânător în pădurile virgine.

Fabula comunităţii mistice

Teoria praxeologică a societăţii este luată cu asalt de fabula comunităţii mistice. Societatea, afirmă suporterii acestei doctrine, nu este produsul acţiunii deliberate a omului; nu este cooperare şi diviziune a sarcinilor. Ea se naşte din adâncimi insondabile, dintr-un impuls înscris în natura esenţială a omului. Ea este, spune un grup, însămânţare de către Spiritul, care este Realitate Divină şi participare, în virtutea unei *unio mystica*, întru puterea şi iubirea Domnului. Un alt grup vede societatea ca pe un fenomen biologic; ea este lucrarea vocii sângelui, legătura care uneşte descendenţa strămoşilor comuni cu aceşti strămoşi şi pe membrii ei, unul cu altul, precum şi armonia mistică dintre plugari şi solul pe care-l cultivă. Faptul că asemenea fenomene fizice sunt efectiv resimţite este adevărat. Există persoane care resimt *unio mystica* şi care situează această experienţă deasupra tuturor celorlalte, după cum există şi oameni convinşi că aud vocea sângelui şi că miros cu inima şi sufletul [p.167] mireasma unică a pământului sfânt al ţării lor. Experienţa mistică şi transa extatică sunt fapte pe care psihologia trebuie să le considere reale, la fel ca pe oricare alt fenomen fizic. Eroarea doctrinelor comuniunii nu constă în afirmarea realităţii acestor fapte, ci în convingerea că ele sunt fapte primare, independente de orice consideraţii raţionale. Vocea sângelui, care-l apropie pe tată de copilul său, n-a fost auzită de acei sălbatici care nu cunoşteau relaţia cauzală dintre coabitare şi graviditate. Astăzi, când această relaţie este cunoscută de toată lumea, un bărbat care are deplină încredere în fidelitatea soţiei sale o poate percepe. Dar, dacă există îndoieli în privinţa fidelităţii soţiei, vocea sângelui nu este de nici un folos. Nimeni nu s-a aventurat vreodată să afirme că îndoielile privind paternitatea ar putea fi spulberate de vocea sângelui. O mamă care a vegheat la căpătâiul copilului ei de la naşterea lui poate auzi vocea sângelui. Dacă pierde contactul cu nou născutul la o dată timpurie, ea-l poate identifica ulterior prin anumite semne corporale, cum ar fi acele aluniţe şi cicatrici care erau cândva la modă printre scriitorii de romane. Dar sângele rămâne mut dacă asemenea observaţii şi concluzii, derivate din semne corporale, nu-l fac să vorbească. Rasiştii germani susţin că vocea sângelui îi uneşte în mod misterios pe toţi reprezentanţii poporului german. Dar antropologia relevă faptul că naţiunea germană este un amestec de descendenţi ai mai multor rase, subrase şi neamuri, şi nu o rasă omogenă, care descinde din nişte strămoşi comuni. Slavul recent germanizat, care abia şi-a schimbat numele patern de familie într-unul cu sonoritate germană, se crede substanţial ataşat de toţi germanii. Dar el nu resimte nici un fel de atracţie interioară similară, care să-l împingă

să se alăture fraţilor sau verilor săi, care au rămas cehi şi polonezi. Vocea sângelui nu este un fenomen originar şi primordial, ci unul suscitat de consideraţii raţionale. Deoarece un om se crede înrudit cu alţii printr-o ascendenţă genealogică comună, în el se dezvoltă simţăminte şi sentimente care poartă numele poetic de voce a sângelui. Acelaşi lucru este valabil şi privitor la extazul religios şi mistica solului. *Unio mystica* resimţită de misticul fervent estre condiţionată de familiaritatea acestuia cu învăţămintele fundamentale ale religiei sale. Doar cineva care a învăţat despre măreţia şi gloria Domnului poate avea experienţa comuniunii directe cu El. Misticismul pământului este legat de dezvoltarea anumitor idei geopolitice. Astfel, se poate întâmpla ca locuitorii câmpiilor sau ai litoralului să includă în imaginea pământului, cu care se pretind fervent uniţi şi legaţi, şi districte montane care nu le sunt familiare şi la ale căror condiţii de trai nu s-ar putea adapta, numai pentru că acest teritoriu aparţine unui corp politic, printre ai cărui membrii se numără, sau ar vrea să se numere şi ei. Pe de altă parte, ei exclud adesea din [p.168] această imagine a pământului, a cărui voce pretind că o aud, teritorii vecine, cu o structură geografică foarte similară cu cea a propriei lor ţări, dacă aceste regiuni se întâmplă să aparţină unei ţări străine. Diverşii membri ai unei ţări sau ai unui grup lingvistic şi grupările pe care le formează ei nu sunt întotdeauna uniţi prin prietenie şi bunăvoinţă. Istoria fiecărei naţiuni este o cronică a antipatiei şi chiar a urii mutuale între subdiviziunile ei. Să ne gândim la englezi şi scoţieni, la yankei şi sudişti, la prusaci şi bavarezi. Ideologiile sunt cele care au pus capăt acestor animozităţi, inspirând tuturor membrilor unei naţiuni sau unui grup lingvistic acele sentimente de comunitate şi apartenenţă laolaltă, pe care naţionaliştii contemporani le consideră un fenomen natural şi originar. Atracţia sexuală reciprocă dintre mascul şi femelă este inerentă naturii de animal a omului şi independentă de orice gândire şi teoretizare. Ea poate fi numită originară, vegetativă, instinctivă sau misterioasă; nu este o problemă să afirmăm metaforic că ea transformă două fiinţe într-una singură. Putem numi comuniunea mistică a două trupuri o comunitate. Pe de altă parte, nici coabitarea, nici ceea ce o precede şi o urmează, nu generează cooperare socială şi moduri de viaţă de tip social. Animalele se adună şi ele laolaltă cu prilejul împerecherii, dar de aici nu rezultă relaţii sociale. Viaţa de familie nu este doar un produs al relaţiilor sexuale. Nu este nicidecum natural şi necesar ca părinţii să trăiască împreună, aşa cum o fac în cadrul familiei. Relaţia de împerechere nu are în mod necesar drept consecinţă organizarea unei familii. Familia umană este un rezultat al gândirii, planificării şi acţiunii. Tocmai lucrul acesta este cel ce o distinge radical de acele grupuri animale pe care le numim familii *per analogiam*. Experienţa mistică a comuniunii sau a comunităţii nu este sursa, ci produsul relaţiilor sociale. Reversul fabulei comuniunii misticii este fabula repulsiei originare între rase şi naţiuni. Se afirma că un instinct i-ar învăţa pe oameni să-şi distingă confraţii de străini şi să-i deteste pe aceştia din urmă. Descendenţii raselor nobile detestă orice contact cu membrii raselor inferioare. Pentru a respinge această afirmaţie nu este nevoie să menţionăm

decât existenţa amestecurilor rasiale. Deoarece nu există rase pure în Europa de astăzi, trebuie să deducem că, între membrii diferitelor rase care s-au stabilit cândva pe acest continent, a existat atracţie şi nu repulsie sexuală. Milioane de mulatri şi metişi sunt contraexemple vii la aserţiunea că între diversele rase ar exista o repulsie naturală. Ca şi simţul mistic al comuniunii, ura rasială nu este un fenomen înnăscut în om, ci este produsul unor ideologii. Însă chiar dacă ar exista ceva de felul unei uri naturale şi înnăscute între diversele rase, ea încă n-ar face cooperarea socială inutilă şi n-ar invalida teoria asocierii a lui Ricardo. Cooperarea socială n-are nimic de a face cu dragostea personală sau cu vreo poruncă generală de [p.169] a ne iubi unii pe alţii. Oamenii nu cooperează în condiţii de diviziune a muncii pentru că se iubesc, sau ar trebui să se iubească unii pe alţii. Ei cooperează fiindcă astfel îşi urmăresc cel mai bine interesele. Nici dragostea, nici caritatea, nici alte sentimente de simpatie, ci numai egoismul corect înţeles a fost acela care l-a împins iniţial pe om să se adapteze la cerinţele societăţii, să respecte drepturile şi libertăţile semenilor săi şi să pună colaborarea paşnică în locul inimiciţiei şi conflictului.

7. Marea societate

Nu toate relaţiile interumane sunt relaţii sociale. Când grupurile de oameni se aruncă unele asupra altora, în război exterminator, când omul se luptă împotriva omului la fel de nemilos cum ar strivi animalele şi plantele dăunătoare, atunci între părţile aflate în conflict există efect reciproc şi relaţie mutuală, dar nu şi societate. Societatea este acţiune concertată şi cooperare, în care fiecare participant vede în succesul celuilalt partener un mijloc pentru atingerea succesului propriu. Luptele în care hoardele şi triburile primitive se înfruntau unele pe altele pentru locurile de adăpare, terenuri de vânătoare şi pescuit, păşuni şi prăzi, erau războaie nemiloase de anihilare. Erau războaie totale. Acelaşi caracter l-au avut şi primele întâlniri, în secolul al XIX-lea, dintre europeni şi aborigenii din teritoriile nou accesibile. Dar încă din negura vremurilor, mult înainte de epoca despre care cronicile istoriei încep să ne furnizeze informaţii, a început să se dezvolte un alt mod de abordare. Chiar şi în război, oamenii au păstrat anumite rudimente de relaţii sociale stabilite anterior; în luptele cu alte popoare, cu care nu avuseseră înainte nici un contact, ei au început să ia în calcul ideea că, între fiinţe umane, în ciuda inimiciţiei lor imediate, este posibil un aranjament de cooperare ulterior. Războaiele erau purtate pentru a lovi duşmanul; dar actele de ostilitate nu mai erau crude şi nemiloase, în înţelesul deplin al termenului. Beligeranţii au început să respecte anumite limite, care într-o luptă împotriva altor oameni – prin contrast cu luptele împotriva animalelor – n-ar trebui încălcate. Deasupra urii implacabile şi a freneziei distrugerii şi anihilării, a început să prevaleze un element social. A apărut ideea că fiecare adversar uman ar trebui considerat un potenţial partener pentru o viitoare cooperare şi că acest fapt nu trebuie neglijat în desfăşurarea operaţiunilor militare. Războiul a încetat de a mai fi considerat starea normală a relaţiilor interumane. Oamenii au recunoscut că cel mai bun mijloc de continuare a luptei pentru supravieţuirea biologică este

cooperarea paşnică. Putem afirma chiar că îndată ce oamenii au realizat că este mai avantajos să-i înrobeşti pe cei învinşi decât să-i ucizi, războinicii, încă din timpul luptei, începeau să-şi pună problema păcii care va urma. Robia era, în linii mari, un pas preliminar către cooperare. [p.170] Impunerea ideii că nici chiar în război nu trebuie considerate permise toate actele, că există acte de luptă legitime şi ilegitime, că există legi, i.e., relaţii sociale situate deasupra tuturor naţiunilor, chiar şi a celor care se combat momentan reciproc, a dus în cele din urmă la instituirea Marii Societăţi, care cuprinde toţi oamenii şi toate naţiunile. Diversele societăţi regionale s-au contopit într-o societate ecumenică. Beligeranţii care nu se luptă sălbatic, ca fiarele, ci conform regulilor "umane" şi sociale de luptă, renunţă la întrebuinţarea anumitor metode de distrugere, pentru a obţine anumite concesii din partea inamicilor lor. În măsura în care asemenea reguli sunt respectate, între părţile aflate în conflict există relaţii sociale. Actele ostile în sine nu sunt doar asociale, ci antisociale. Este contraproductiv să definim sintagma "relaţii sociale" astfel încât să desemnăm prin ea şi acţiuni care urmăresc anihilarea altor persoane, sau frustrarea acţiunilor acestora. [8] Acolo unde singurele relaţii existente între oameni sunt acelea care urmăresc detrimentul mutual nu există nici societate, nici relaţii sociale. Societatea nu este doar interacţiune. Există interacţiune – influenţe reciproce – între toate părţile universului: între lup şi oaia pe care o devorează, între virus şi omul pe care-l ucide, între piatra care cade şi lucrul pe care cade ea. Societatea, pe de altă parte, presupune întotdeauna oameni care acţionează în cooperare cu alţi oameni, pentru a le da posibilitatea tuturor participanţilor să-şi atingă propriile lor ţeluri.

8. Instinctul de agresiune şi de distrugere

S-a spus că omul este o fiară de pradă, ale cărei instincte înnăscute o împing să lupte, să ucidă şi să distrugă. Civilizaţia, dând naştere laxităţii umanitare nenaturale care îl alienează pe om de originea lui animală, a aspirat la reprimarea acestor impulsuri şi apetituri. Ea a făcut din omul civilizat un slăbănog decadent, ruşinat de animalitatea lui şi care îşi intitulează cu mândrie depravarea umanitate. Pentru a împiedica continuarea degenerării speciei umane, este imperativ să eliberăm omul de efectele pernicioase ale civilizaţiei. Căci civilizaţia este doar invenţia vicleană a celor inferiori. Aceşti avortoni sunt prea slabi pentru a se ridica la statura eroilor viguroşi, prea laşi pentru a îndura binemeritata pedeapsă a anihilării complete şi prea leneşi şi insolenţi pentru a le servi stăpânilor drept sclavi. În consecinţă, ei au recurs la un subterfugiu periculos. Ei au răsturnat ierarhia eternă a valorilor, fixată absolut [p.171] de legile imutabile ale universului; ei au propagat o moralitate care numeşte virtute propria lor inferioritate şi viciu nobila eminenţa a eroilor. Această rebeliune morală a sclavilor trebuie anihilată, prin transcenderea tuturor valorilor. Etica sclavilor, acest produs ruşinos al resentimentelor slăbănogilor, trebuie în întregime descalificată; în locul ei trebuie aşezată etica celor puternici, sau, mai precis, anularea tuturor restricţiilor etice. Omul trebuie să devină un descendent vrednic de strămoşii săi, nobilele fiare din

vremurile de demult. Îndeobşte, asemenea doctrine poartă numele de darwinism social, sau sociologic. Nu este cazul să ne întrebăm aici dacă terminologia aceasta este sau nu adecvată. Este în orice caz o greşeală să se întrebuinţeze epitetele de evoluţioniste şi biologice, pentru doctrine care descalifică cu dezinvoltură întreaga istorie a omenirii, din vremurile când omul a început să se ridice deasupra existenţei pur animalice a strămoşilor săi nonumani, privind-o ca pe un drum continuu spre degenerare şi decădere. Biologia nu furnizează nici un etalon pentru evaluarea modificărilor care survin în fiinţele vii, altul decât capacitatea sau incapacitatea acestor schimbări de a adapta indivizii la condiţiile mediului lor înconjurător şi de a le spori astfel şansele, în lupta pentru supravieţuire. Este un fapt că civilizaţia, dacă este evaluată din acest punct de vedere, trebuie considerată un beneficiu şi nu un rău. Ea i-a permis omului să-şi ducă lupta sa proprie, împotriva tuturor celorlalte fiinţe vii, atât a marilor animale de pradă, cât şi a microbilor, încă şi mai periculoşi; ea i-a înmulţit omului mijloacele de supravieţuire, l-a făcut pe omul de rând mai înalt, mai agil şi mai versatil şi i-a prelungit durata medie a vieţii; ea i-a adus stăpânirea necontestată asupra pământului, a înmulţit cifrele populaţiei şi a ridicat nivelul de trai, la cote nicicând visate de localnicii rudimentari ai peşterilor din vremurile preistorice. Este adevărat că evoluţia a reprimat dezvoltarea anumitor daruri şi aptitudini, care erau cândva utile în lupta pentru supravieţuire, dar şi-au pierdut utilitatea odată cu modificarea condiţiilor. Pe de altă parte, ea a indus dezvoltarea altor talente şi abilităţi, care sunt indispensabile pentru viaţa în cadrul societăţii. Totuşi, aceste schimbări nu trebuie condamnate din perspectiva biologică şi evoluţionistă. Pentru omul primitiv, pumnii tari şi spiritul bătăios erau la fel de utile ca şi capacităţile de a socoti cu uşurinţă şi de a scrie corect pentru omul modern. Este cât se poate de arbitrar şi cu siguranţă contrar tuturor standardelor biologice să numim naturale şi adecvate naturii umane numai acele caracteristici care îi erau de folos omului primitiv, condamnând talentele şi aptitudinile imperios necesare omului civilizat, ca pe nişte semne de degenerescenţă şi deteriorare biologică. A-l îndruma pe om să se întoarcă la trăsăturile fizice şi intelectuale ale predecesorilor săi preistorici nu este întru nimic mai rezonabil decât a-i cere să renunţe la poziţia sa verticală şi să lase să-i crească din nou coadă. [p.172] Merită să remarcăm că persoanele cele mai răspicate în celebrarea eminenţei impulsurilor sălbatice ale înaintaşilor noştri barbari au fost atât de fragile, încât trupurile lor n-ar fi putut face faţă cerinţei de “a trăi periculos”. Încă înainte de prăbuşirea sa mintală, Nietzsche era atât de bolnăvicios încât nu putea suporta decât climatul văii Engadinului şi al câtorva districte italiene. El n-ar fi reuşit să-şi ducă lucrul la bun sfârşit, dacă societatea civilizată nu i-ar fi protejat nervii cei delicaţi, de asperităţile vieţii. Apostolii violenţei şi-au scris cărţile la adăpostul acoperişului “securităţii burgheze”, pe care o ridiculizau şi o dispreţuiau. Ei au fost liberi să-şi publice predicile lor incendiare, pentru că liberalismul, pe care-l huiduiau, garanta libertatea presei. Ei ar fi fost disperaţi dacă ar fi trebuit să renunţe la binecuvântările civilizaţiei huiduite de filozofia lor. Şi ce spectacol

era Georges Sorel, acel scriitor timid, care a mers cu lauda brutalităţii până la a da vina pe sistemul modern de educaţie pentru că slăbeşte tendinţele înnăscute ale omului către violenţă. [9] Putem admite că propensiunea omului primitiv pentru a ucide şi a distruge şi înclinaţia sa spre cruzime erau înnăscute. Putem, de asemenea, presupune că, în condiţiile din epocile îndepărtate, înclinaţia spre agresiune şi crimă era favorabilă prezervării vieţii. Omul a fost odată o fiară brutală. (Nu este necesar să cercetăm dacă omul preistoric era carnivor sau ierbivor.) Însă nu trebuie să uităm că el era un animal slab din punct de vedere fizic; el nu ar fi putut face faţă marilor animale de pradă, dacă n-ar fi fost echipat cu o armă specifică, raţiunea. Faptul că omul este o fiinţă raţională, că de aceea el nu se lasă mânat fără inhibiţii de fiecare impuls, ci îşi ajustează conduita prin deliberare raţională, nu trebuie etichetat drept nenatural din punct de vedere zoologic. Conduita raţională înseamnă că omul, confruntat cu faptul că nu-şi poate satisface toate impulsurile, dorinţele şi apetiturile, lasă deoparte satisfacerea celor pe care le consideră mai puţin urgente. Pentru a nu periclita funcţionarea cooperării sociale, omul este forţat să se abţină de la satisfacerea acelor dorinţe a căror satisfacere ar stânjeni stabilirea instituţiilor sociale. Fără îndoială, o asemenea renunţare este dureroasă. Totuşi, omul a ales. El a renunţat la satisfacerea anumitor dorinţe incompatibile cu viaţa socială şi a dat prioritate satisfacerii acelor dorinţe ce pot fi realizate numai în cadrul sistemului de diviziune a muncii, pot fi realizate sau mai deplin în cadrul acestuia. El a apucat drumul civilizaţiei, al cooperării sociale şi al înavuţirii. [p.173] Decizia aceasta nu este irevocabilă şi finală. Alegerea înaintaşilor nu împietează asupra libertăţii de a alege a urmaşilor. Aceştia pot răsturna hotărârea. În fiecare zi ei pot apuca drumul transgresării valorilor şi pot prefera barbaria civilizaţiei sau, cum au spus unii autori, sufletul intelectului, miturile raţiunii şi violenţa păcii. Dar ei trebuie să aleagă. Este imposibil să ne bucurăm de lucruri incompatibile unele cu altele. Ştiinţa, din punctul de vedere al neutralităţii sale evaluative, nu condamnă apostolii evangheliior violenţei pentru că preamăresc frenezia crimei şi deliciile nebuneşti ale sadismului. Judecăţile de valoare sunt subiective, iar societatea liberală garantează tuturor dreptul de a-şi exprima liber sentimentele. Civilizaţia nu a extirpat tendinţa originară către agresiune, setea de sânge şi cruzimea ce au caracterizat omul primitiv. Ele sunt latente în mulţi oameni civilizaţi şi izbucnesc îndată ce constrângerile elaborate de civilizaţie se dau în lături. Să ne amintim de ororile indescriptibile din lagărele de concentrare naziste. Ziarele raportează necontenit crime abominabile, prin care se manifestă înclinaţiile latente spre bestialitate. Cele mai populare romane şi filme sunt cele care istorisesc vărsări de sânge şi acte violente. Luptele de tauri şi cocoşi atrag mulţimi considerabile. Dacă un autor afirmă: “gloata e însetată de sânge şi eu aşişderea”, el poate avea tot atâta dreptate ca dacă ar spune că omului primitiv îi plăcea să ucidă. Dar el greşeşte dacă trece cu vederea faptul că satisfacerea unor asemenea dorinţe sadice impietează existenţa societăţii, sau dacă afirmă că “adevărata” civilizaţie şi societatea “bună” sunt realizări ale

oamenilor care se lasă mânaţi orbeşte de pasiunea lor pentru violenţă, crimă şi cruzime, că reprimarea impulsurilor brutale periclitează evoluţia omenirii şi că substituirea umanitarismului cu barbaria ar salva omul de la degenerare. Nu războiul, cum spunea Heraclit, ci pacea este izvorul tuturor relaţiilor sociale. Omul se naşte şi cu alte dorinţe decât aceea de a vărsa sânge. Dacă doreşte să-şi satisfacă aceste alte dorinţe, el trebuie să renunţe la înclinaţia sa de a ucide. Cel ce doreşte să-şi păstreze viaţa şi sănătatea cât mai mult timp cu putinţă trebuie să realizeze că respectul pentru viaţa şi sănătatea celorlalţi slujeşte mai bine ţelurilor sale decât un comportament opus. Putem regreta că lucrurile stau în felul acesta, dar nici un fel de lamentaţii nu modifică faptele concrete. Este inutil să se invoce, în replică, iraţionalitatea. Toate impulsurile instinctive se sustrag examinării de către raţiune, deoarece raţiunea analizează doar mijloacele de atingere a scopurilor urmărite, nu şi scopurile ultime. Dar ceea ce distinge omul de celelalte animale este tocmai faptul că el nu se lasă pradă, independent de orice voinţă a sa proprie, unei înclinaţii instinctive. [p.174] Omul întrebuinţează raţiunea pentru a alege între satisfacţiile incompatibile corespunzătoare unor dorinţe aflate în conflict. Maselor nu trebuie să li se spună: lăsaţi-vă pradă înclinaţiilor voastre spre crimă; ele sunt autentic umane şi slujesc cel mai bine bunăstării voastre. Trebuie să li se spună: dacă vă satisfaceţi setea de sânge, trebuie să renunţaţi la multe alte dorinţe. Voi doriţi să mâncaţi, să beţi, să trăiţi în casă confortabilă, să vă îmbrăcaţi şi o mie de alte lucruri, pe care doar societatea vi le poate furniza. Nu puteţi avea totul; sunteţi nevoiţi să alegeţi. Viaţa periculoasă şi frenezia sadismului s-ar putea să vă atragă, dar ele sunt incompatibile cu siguranţa şi belşugul la care, de asemenea, nu doriţi să renunţaţi. Praxeologia, ca ştiinţă, nu poate ştirbi dreptul individului de a alege şi de a acţiona. Deciziile finale aparţin oamenilor care acţionează, nu teoreticienilor. Contribuţia ştiinţei la viaţă şi acţiune nu constă în formularea unor judecăţi de valoare, ci în clarificarea condiţiilor în care trebuie să acţioneze omul şi în elucidarea diverselor modalităţi de acţiune. Ea pune la dispoziţia omului care acţionează toată informaţia de care are el nevoie pentru a-şi face alegerile, pe deplin conştient de consecinţele lor. Ea face cu putinţă o estimare a costurilor şi a beneficiilor, cum s-ar spune, şi ar eşua în această sarcină dacă ar omite, cu acest prilej, vreunul din elementele care pot influenţa alegerile şi deciziile oamenilor.

Răstălmăciri curente ale ştiinţelor naturale moderne, îndeosebi ale darwinismului

Unii adversari contemporani ai liberalismului, atât de dreapta cât şi de stânga, îşi întemeiază poziţiile pe răstălmăciri ale realizărilor biologiei moderne.

1. Oamenii sunt inegali. Liberalismul din secolul al XVIII-lea şi egalitarismul contemporan deopotrivă pleacă de la “adevărul de la sine evident” că “toţi oamenii sunt creaţi egali şi că ei sunt înzestraţi de Creatorul lor cu anumite Drepturi inalienabile.” Pe de altă parte, afirmă adepţii unei filozofii biologice a societăţii, ştiinţele naturale au demonstrat în mod categoric că oamenii sunt diferiţi. În cadrul observaţiilor experimentale ale fenomenelor naturale nu

începe loc pentru un concept ca acela al drepturilor naturale. Natura este nesimţitoare şi insensibilă în ce priveşte viaţa şi fericirea oricărei fiinţe. Natura este necesitate implacabilă şi regularitate. Este o absurditate metafizică să se lege laolaltă noţiunea "alunecoasă" şi vagă de libertate şi legile absolute şi imuabile ale ordinii cosmice. Astfel, ideea fundamentală a liberalismului este demascată drept o eroare. Este desigur adevărat că mişcarea liberală şi democratică din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea îşi trăgeau o mare parte din putere din doctrina dreptului natural şi a drepturilor înnăscute imprescriptibile ale individului. Aceste idei, dezvoltate mai întâi de filozofia antică [p.175] şi de teologia iudaică, permează gândirea creştină. Anumite secte anti-catolice le-au transformat în punctele focale ale programelor lor politice. Un lung şir de filozofi eminenţi le-au dat consistenţă. Ele au devenit populare şi au fost cea mai puternică forţă motrice a revoluţiei pro-democratice. Şi astăzi ele mai sunt susţinute. Adepţii lor ignoră faptul incontestabil că Dumnezeu sau natura nu i-a creat pe oameni egali, de vreme ce mulţi se nasc plini de sănătate şi vitalitate, pe când alţii sunt ologi şi diformi. După ei, toate diferenţele dintre oameni trebuie puse pe seama educaţiei, şanselor şi a instituţiilor sociale. Însă învăţăturile filozofiei utilitariste şi economia clasică n-au absolut nimic de-a face cu doctrina dreptului natural. În ce le priveşte, singurul lucru care contează este utilitatea socială. Ele recomandă guvernul popular, proprietatea privată, toleranţa şi libertatea, nu pentru că sunt juste ci pentru că sunt benefice. Esenţa filozofiei lui Ricardo este demonstraţia faptului că diviziunea muncii şi cooperarea socială, între oameni care sunt în toate privinţele superiori şi mai eficienţi şi oameni care sunt în toate privinţele inferiori şi mai puţin eficienţi, este benefică pentru ambele grupuri. Bentham, radicalul, striga: "*Drepturile naturale* sunt pur şi simplu o absurditate: drepturile naturale şi imprescriptibile, o absurditate retorică." [10] După el, "singurul obiectiv al guvernării ar trebui să fie maxima fericire a celui mai mare număr posibil de membrii ai comunităţii." [11] În consecinţă, atunci când cercetează ce ar trebui să fie socotit drept, el nu ţine seama de ideile preconcepute privitoare la planurile şi intenţiile pe veci ascunse muritorilor, ale lui Dumnezeu, sau ale naturii; el urmăreşte să descopere ce slujeşte cel mai bine promovării bunăstării şi fericirii umane. Malthus a arătat că natura, limitând mijloacele de subzistenţă, nu acordă nici unei fiinţe vii un drept la existenţă, şi că lăsându-se pradă cu nesocotinţă impulsului natural de proliferare, omul nu s-ar fi ridicat niciodată deasupra pragului inaniţiei. El susţinea că civilizaţia umană şi bunăstarea se pot dezvolta numai în măsura în care oamenii învaţă să-şi înfrâneze apetitul sexual, prin chibzuinţă morală. Utilitariştii nu combat guvernarea arbitrară şi privilegiile pentru că sunt împotriva dreptului natural, ci pentru că sunt dăunătoare prosperităţii. Ei recomandă egalitatea sub domnia dreptului civil, nu pentru că oamenii sunt egali, ci pentru că asemenea politici sunt favorabile binelui comun. Respingând noţiunile iluzorii de drept natural şi de egalitate a oamenilor, biologia modernă n-a făcut decât să repete ceea ce reprezentanţii utilitarişti ai liberalismului şi democraţiei spuseseră cu

mult înainte, şi mult mai convingător. Este limpede că nici o doctrină biologică nu poate invalida vreodată ceea ce spune filozofia utilitaristă despre utilitatea socială, proprietatea privată, libertate şi egalitate în faţa legii. [p.176] Prevalenţa actuală a doctrinelor care aprobă dezintegrarea socială şi conflictele violente nu este rezultatul unei aşa-zise adaptări a filozofiei sociale la rezultatele biologiei, ci al respingerii aproape universale a filozofiei utilitariste şi a teoriei economice. Oamenii au substituit ideologia "ortodoxă" a armoniei intereselor corect înţelese, i.e., pe termen lung, ale tuturor indivizilor, grupurilor sociale şi naţiunilor, prin ideologia conflictelor de clasă şi a conflictelor internaţionale ireconciliabile. Ei se luptă unii cu alţii, deoarece sunt convinşi că exterminarea şi lichidarea adversarilor este singurul mijloc de promovare a bunăstării lor.

2. Implicaţiile sociale ale darwinismului. Teoria evoluţiei, aşa cum a fost expusă de Darwin, a demonstrat limpede, după cum afirmă o şcoală a darwinismului social, că în natură nu există nimic de felul păcii şi respectului pentru bunăstarea altora. În natură există întotdeauna luptă şi anihilare nemiloasă a celor slabi, care nu reuşesc să se apere. Planurile de pace eternă ale liberalilor – atât internă cât şi în relaţiile internaţionale – sunt rezultatul unui raţionalism iluzoriu, contrar ordinii naturale. Însă noţiunea de luptă pentru existenţă, aşa cum a împrumutat-o Darwin de la Malthus pentru a o aplica în teoria sa, trebuie înţeleasă într-un sens metaforic. Semnificaţia ei este că o fiinţă vie rezistă activ forţelor dăunătoare propriei sale vieţi. Această rezistenţă, pentru a fi încununată de succes, trebuie să fie adecvată condiţiilor de mediu în care fiinţa respectivă trebuie să supravieţuiască. Nu este necesar ca ea să constea întotdeauna într-un război de exterminare, aşa cum este cazul în raporturile dintre om şi microbii generatori de boli. Raţiunea a demonstrat că, pentru om, cele mai adecvate mijloace de ameliorare a condiţiilor sale de trai sunt cooperarea socială şi diviziunea muncii. Ele reprezintă principalul instrument al omului în lupta sa pentru supravieţuire. Dar ele nu pot funcţiona decât în condiţii de pace. Războaiele, războaiele civile şi revoluţiile sunt dăunătoare succesului omului în lupta sa pentru existenţă, deoarece duc la dezintegrarea mecanismului cooperării sociale.

3. Raţiunea şi comportamentul raţional calificate drept nenaturale. Teologia creştină a desconsiderat funcţiile animale ale corpului omenesc şi a înfăţişat "sufletul" ca pe ceva aflat în afara tuturor fenomenelor biologice. Într-o reacţie excesivă împotriva acestei filozofii, unii moderni sunt înclinaţi să desconsidere tot ce-l diferenţiază pe om de alte animale. În ochii lor, raţiunea umană este inferioară instinctelor şi impulsurilor animalice; ea este nenaturală şi de aceea rea. Ei utilizează termenii de raţionalism şi comportament raţional cu o conotaţie reprobatoare. Omul perfect, omul adevărat, este o fiinţă care ascultă mai mult de instinctele ei primordiale decât de raţiune.

Adevărul evident este că raţiunea, trăsătura cea mai caracteristică a omului, este şi un fenomen biologic. Ea nu este nici mai naturală nici mai puţin

naturală decât orice altă trăsătură caracteristică a speciei homo sapiens, cum ar fi poziţia verticală, sau pielea fără blană.

NOTE

1. F. H. Giddings, *The Principles of Sociology*, New York, 1926, pp. 6 -7.
2. R. M. MacIver, *Society*, New York, 1937, pp. 6 -7.
3. Numeroşi economişti, printre care Adam Smith şi Bastiat, credeau în Dumnezeu. Ca atare, ei admirau faptele pe care le descoperiseră, văzând în ele grija providenţială a "Marelui Director al Naturii". Criticii atei îi condamnă pentru această atitudine. Însă aceşti critici nu realizează faptul că ironizarea referinţelor la "mâna invizibilă" nu invalidează doctrinele esenţiale ale filozofiei sociale raţionaliste şi utilitariste. Trebuie să realizăm că alternativa este următoarea: Fie asocierea este un proces uman, deoarece serveşte cel mai bine ţelurile indivizilor implicaţi şi indivizii înşişi au capacitatea de a înţelege avantajele pe care le culeg din adaptarea lor la viaţa în condiţiile cooperării sociale; fie o Fiinţă superioară impune oamenilor recalcitranţi subordonarea faţă de lege şi faţă de autorităţile sociale. Este prea puţin important dacă această fiinţă supremă se numeşte Dumnezeu, Weltgeist, Destin, Istorie, Wotan, sau Forţe Materiale de Producţie şi ce titlu le conferim apostolilor şi dictatorilor săi.
4. Cf. Max Stirner (Johann Kaspar Schmidt), *The Ego and His Own*, trad. S. T. Byington, New York, 1907.
5. W. James, *The Varieties of Religious Experience*, tirajul al 35-lea, New York, 1925, p. 31.
6. *Ibid.*, pp. 485-486.
7. A se vedea mai jos, pp. 201-209.
8. O asemenea terminologie este întrebuinţată de Leopold von Wiese, *Allgemeine Soziologie*, München, 1924, I, 10 ff.
9. Georges Sorel, *Réflecxions sur la violence*, ediţia a 3-a, Paris, 1912, p. 269.
10. Bentham*, Anarchical Fallacies; being an Examination of the Declaration of Rights issued during the French Revolution,* în *Works*, ed. Browning, II, 501.
11. Bentham*, Principles of the Civil Code,* în *Works*, I, 301.

IX. Rolul ideilor

1. Raţiunea umană

Raţiunea este trăsătura particulară şi caracteristică a omului. Nu este necesar ca praxeologia să-şi pună întrebarea dacă raţiunea este sau nu un instrument adecvat pentru cunoaşterea adevărului ultim şi absolut. Praxeologia analizează raţiunea numai în măsura în care aceasta îi permite omului să acţioneze. Toate obiectele care alcătuiesc substratul senzaţiilor, percepţiilor şi observaţiilor umane se oferă de asemenea şi simţurilor animalelor. Însă doar omul are facultatea de a transforma stimulii senzitivi în observaţii şi experienţe. Şi doar omul îşi poate organiza diversele observaţii şi experienţe într-un sistem coerent. Acţiunea este precedată de gândire. Gândirea înseamnă a delibera dinainte asupra acţiunilor viitoare şi a reflecta ulterior asupra acţiunilor trecute. Gândirea şi acţiunea sunt inseparabile. Fiecare acţiune se întemeiază întotdeauna pe o anumită idee despre anumite relaţii cauzale. Cel ce gândeşte o relaţie cauzală gândeşte o teoremă. Acţiunea fără gândire, practica fără teorie, sunt inimaginabile. Raţionamentul poate fi eronat şi teoria incorectă; însă gândirea şi teoretizarea nu pot lipsi din nici o acţiune. Pe de altă parte, gândirea este întotdeauna gândirea unei acţiuni potenţiale. Chiar şi cel ce gândeşte o teorie pură presupune că teoria este corectă, i.e. că acţiunea care s-ar conforma conţinutului său ar avea drept consecinţă un efect anticipat pe baza rezultatelor acesteia. Este irelevant, din

punct de vedere logic, dacă o asemenea acţiune este sau nu fezabilă. Cel ce gândeşte este întotdeauna individul. Societatea nu gândeşte mai mult decât mănâncă sau bea. Evoluţia raţiunii umane, de la gândirea naivă a primitivilor până la aceea mai subtilă a ştiinţelor moderne, s-a desfăşurat în cadrul societăţii. Totuşi, gândirea ca atare este întotdeauna o realizare a indivizilor. Există acţiune concertată, dar nu şi gândire concertată. Există doar tradiţia, care păstrează gândurile şi le comunică altora, ca pe un stimul pentru gândirea lor. Dar omul nu are alt mijloc de a-şi apropria gândurile precursorilor săi decât de a le regândi el însuşi, iarăşi şi iarăşi. Apoi, el va fi desigur în măsură să avanseze mai departe, pornind de la gândirea înaintaşilor săi. Cel mai important vehicul al tradiţiei este cuvântul. Gândirea este legată de limbaj şi viceversa. Conceptele sunt încorporate în termeni. Limbajul este o unealtă a gândirii, după cum este şi una a acţiunii sociale. [p.178] Istoria gândirii şi a ideilor este un discurs, care se perpetuează de la o generaţie la alta. Gândirea epocilor mai noi creşte din gândirea epocilor mai timpurii. Fără ajutorul acestui stimul, progresul intelectual ar fi fost imposibil. Continuitatea evoluţiei umane, însămânţarea pentru urmaşi şi recoltarea pe pământul desţelenit şi lucrat de înaintaşi, se manifestă şi în istoria ştiinţelor şi a ideilor. Am moştenit de la înaintaşii noştri nu doar un stoc de produse şi bunuri de diverse ordine, care reprezintă sursa avuţiei noastre materiale, ci şi idei şi gânduri, teorii şi tehnologii, cărora gândirea noastră le datorează productivitatea. Însă gândirea este întotdeauna o manifestare a individului.

2. Viziune asupra lumii şi ideologie

Teoriile care direcţionează acţiunea sunt adesea imperfecte şi nesatisfăcătoare. Ele pot fi contradictorii şi inadecvate pentru a fi aranjate într-un sistem cuprinzător şi coerent. Dacă privim teoremele şi teoriile care ghidează conduita anumitor indivizi şi grupuri ca pe un complex coerent şi încercăm să le aranjăm, atât cât este cu putinţă, într-un sistem, i.e. într-un corpus cuprinzător de cunoştinţe, atunci putem spune ca acesta constituie o viziune asupra lumii. O viziune asupra lumii este, ca teorie, o interpretare a tuturor lucrurilor, iar ca precept de acţiune, o opinie referitoare la cele mai potrivite mijloace pentru a îndepărta neplăcerea, cât mai mult cu putinţă. O viziune asupra lumii este, aşadar, pe de o parte, o explicaţie a tutror fenomenelor şi, pe de altă parte, o tehnologie, amândoi aceşti termeni fiind întrebuinţaţi în accepţiunea lor cea mai largă. Religia, metafizica şi filozofia urmăresc să furnizeze o viziune asupra lumii, ele interpretează universul şi îi îndrumă pe oameni cum să acţioneze. Conceptul de ideologie este mai îngust decât cel de viziune asupra lumii. Când vorbim despre ideologie ne referim numai la acţiunea umană şi cooperarea socială, lăsând deoparte problemele metafizicii, dogmele religioase, ştiinţele naturale şi tehnologiile derivate din ele. Ideologia este totalitatea doctrinelor noastre referitoare la conduita individului şi la relaţiile sociale. Atât viziunile asupra lumii cât şi ideologiile trec dincolo de limitele impuse unui studiu absolut neutru şi academic al lucrurilor aşa cum sunt ele. Ele nu sunt doar teorii ştiinţifice, ci şi doctrine despre ceea ce trebuie, i.e. despre ţelurile ultime către care ar trebui omul să

ţintească, în demersurile sale pământeşti. Ascetismul ne învaţă că, pentru om, singurul mijloc de îndepărtare a durerii şi de atingere a chietudinii complete, a mulţumirii şi a fericirii, este de a abandona grijile lumeşti şi de a trăi fără să ne preocupe [p.179] lucrurile pământeşti. Nu există altă mântuire decât renunţarea la râvna după bunăstare materială, îndurarea supusă a adversităţilor pelerinajului pe pământ şi dedicarea exclusivă a sinelui pregătirii pentru fericirea eternă. Pe de alta parte, numărul celor care respectă în mod consecvent şi constant principiile ascetismului este atât de redus, încât nu este uşor să enumerăm decât câteva nume. Se pare că pasivitatea completă recomandată de ascetism este contrară naturii. Atracţia vieţii triumfă. Principiile ascetice au fost adulterate. Chiar şi cei mai sfinţi eremiţi au făcut concesii vieţii şi preocupărilor pământeşti, care nu respectau principiile lor rigide. Însă îndată ce omul ia în calcul orice preocupări lumeşti, substituind idealurilor pur vegetative o recunoaştere a lucrurilor pământeşti, fie aceasta oricât de condiţionată şi incompatibilă cu restul doctrinei pe care o profesează, el aruncă o punte peste hăul care-l separa de cei ce spun da aspiraţiei către scopuri din lumea aceasta. Din acest moment el are ceva în comun cu toţi ceilalţi. Reflecţiile oamenilor despre lucruri în legătură cu care nici raţiunea pură nici experienţa nu ne furnizează nici un fel de cunoaştere pot fi atât de radical diferite încât să nu se poată ajunge la nici un consens. În sfera aceasta, în care reveria liberă a minţii nu este constrânsă nici de gândirea logică nici de experienţa senzorială, omul poate da frâu liber individualităţii şi subiectivităţii sale. Nimic nu este mai personal decât noţiunile şi imaginile despre transcendenţă. Termenii lingvistici sunt neputincioşi să comunice cele ce se spun despre transcendenţă; nu putem şti niciodată dacă vorbitorii îi concep în acelaşi fel. Referitor la lucrurile din lumea cealaltă nu poate exista nici un consens. Războaiele religioase sunt cele mai teribile războaie, deoarece sunt purtate fără nici o perspectivă de conciliere. Dar, îndată ce intră în joc lucruri pământeşti, afinitatea naturală a tuturor oamenilor şi identitatea condiţiilor biologice de prezervare a vieţii intră în joc. Productivitatea superioară a cooperării în condiţii de diviziune a muncii face din societate mijlocul cel mai important al fiecărui individ, pentru atingerea propriilor sale ţeluri, oricare ar fi ele. Prezervarea şi intensificarea în continuare a cooperării sociale devine un interes al tuturor. Toate viziunile asupra lumii şi toate ideologiile care nu sunt în întregime şi necondiţionat dedicate practicilor ascetice şi vieţii de recluziune anahoretică trebuie să ia aminte la faptul că societatea este marele mijloc de atingere al ţelurilor pământeşti. Dar, în cazul acesta, înseamnă că dispunem de o platformă comună în vederea atingerii unui consens, referitor la problemele sociale minore şi la detaliile de organizare a societăţii. [p.180] Oricât s-ar înfrunta ideologiile unele cu altele, ele se armonizează într-un punct, care este recunoaşterea vieţii în societate. Uneori oamenii scapă lucrul acesta din vedere, deoarece când analizează filozofiile şi ideologiile ei remarcă mai mult ce spun aceste doctrine despre lucrurile transcendente şi necunoscute, şi mai puţin afirmaţiile lor despre acţiunea în lume. Între diversele părţi ale unui

sistem ideologic există adesea un hău de netrecut. Pentru omul care acţionează, de importanţă reală nu sunt decât acele învăţături care implică precepte de acţiune, şi nu doctrinele pur academice care nu au consecinţe pentru conduita în cadrul cooperării sociale. Putem lăsa deoparte filozofia ascetismului coerent şi consistent, deoarece prin rigiditatea sa aceasta trebuie să ducă la extincţia adepţilor ei. Toate celelalte ideologii, consimţind la cercetarea necesităţilor vieţii, sunt silite într-o oarecare măsură să ia în calcul faptul că diviziunea muncii este mai productivă decât munca desfăşurată în condiţii de izolare. Ei admit astfel necesitatea cooperării sociale. Praxeologia şi teoria economică n-au calificarea necesară pentru a analiza aspectele transcendente şi metafizice ale nici unei doctrine. Însă, pe de altă parte, nici un fel de apel la dogme şi credinţe religioase sau metafizice, nu poate invalida teoremele şi teoriile privitoare la cooperarea socială stabilite prin raţionamente praxeologice corecte. Dacă o filozofie a admis necesitatea legăturilor sociale dintre oameni, ea s-a plasat pe sine, în măsura în care intervin problemele acţiunii sociale, pe un teren de pe care nu există scăpare prin invocarea de convingeri personale şi profesiuni de credinţă, care să se sustragă unui examen temeinic cu mijloacele raţiunii. Acest adevăr fundamental este adesea ignorat. Oamenii cred că diferenţele dintre viziunile asupra lumii generează conflicte ireconciliabile. Ni se spune că antagonismele fundamentale dintre partidele care profesează diferite viziuni asupra lumii nu pot fi stinse prin compromisuri. Ele provin din cele mai adânci profunzimi ale sufletului uman şi exprimă comuniunea înnăscută a omului cu forţele supranaturale şi eterne. Nu poate exista nici un fel de cooperare între oameni despărţiţi de viziuni diferite asupra lumii. Totuşi, dacă inspectăm programele tuturor partidelor – atât programele elaborate abil şi mediatizate, cât şi pe cele pe care le adoptă efectiv partidele când sunt la putere, putem descoperi cu uşurinţă eroarea implicată în această interpretare. Toate partidele de astăzi aspiră la bunăstarea şi prosperitatea pământească a suporterilor lor. Ele promit susţinătorilor lor că le vor asigura condiţii economice mai satisfăcătoare. În această privinţă nu există nici o diferenţă [p.181] între biserica romano- catolică şi diversele confesiuni protestante, în măsura în care intervin în chestiunile politice şi sociale, între creştinism şi religiile necreştine, între adepţii libertăţii economice şi diversele categorii de materialişti marxişti, între naţionalişti şi internaţionalişti, între rasişti şi prietenii păcii interrasiale. Este adevărat că multe dintre aceste partide consideră că propriul lor grup nu poate prospera decât pe seama altor grupuri, mergând chiar până a lua în calcul anihilarea completă a acestora, sau aservirea lor, ca pe o condiţie necesară a prosperităţii grupului lor. Cu toate acestea, exterminarea sau înrobirea altora nu este pentru ele un scop ultim, ci un mijloc pentru atingerea obiectivului către care aspiră ca scop ultim: înflorirea propriului lor grup. Dacă ar înţelege că propriile lor demersuri sunt îndrumate de teorii eronate şi nu pot produce rezultatele benefice aşteptate de la ele, aceste partide şi-ar schimba programele. Afirmaţiile pompoase pe care le fac oamenii despre lucruri de necunoscut şi

aflate dincolo de puterea de cuprindere a minţii umane, cosmologiile, viziunile asupra lumii, religiile, misticismele, metafizicile şi fanteziile conceptuale diferă considerabil de la unul la altul. Însă esenţa practică a ideologiilor lor, i.e. implicaţiile lor referitoare la ţelurile de urmărit în cursul vieţii pământeşti şi la mijloacele de atingere a acestor ţeluri, denotă destulă uniformitate. Există, desigur, diferenţe şi antagonisme atât în legătură cu ţelurile cât şi cu mijloacele. Însă diferenţele referitoare la ţeluri nu sunt ireconciliabile; ele nu împiedică cooperarea şi aranjamentele amiabile în sfera acţiunii sociale. Iar în măsura în care se referă doar la mijloace şi căi de urmat, ele păstrează un caracter pur tehnic şi se pretează, ca atare, la a fi examinate prin metode raţionale. Când, în toiul conflictelor partinice, una din facţiuni declară: "În această privinţă nu putem accepta să negociem cu voi, deoarece avem de a face cu o problemă legată de viziunea noastră asupra lumii; asupra acestui punct trebuie să fim categorici şi să ne respectăm în mod rigid principiile, indiferent ce consecinţe ar avea ele", nu este necesar decât să privim lucrurile mai îndeaproape, pentru a realiza că asemenea declaraţii înfăţişează antagonismul ca fiind mai ascuţit decât este în realitate. În realitate, pentru toate partidele dedicate urmăririi bunăstării pământeşti a oamenilor - şi deci care aprobă cooperarea socială - întrebările referitoare la organizarea socială şi la desfăşurarea acţiunii sociale nu sunt probleme de principii ultime şi de viziune asupra lumii, ci chestiuni ideologice. Ele sunt probleme tehnice, pentru care se pot găsi întotdeauna aranjamente mutual acceptabile. Nici una dintre părţi n-ar prefera în mod deliberat dezintegrarea socială, anarhia şi o întoarcere la barbaria primitivă, unei soluţii care trebuie plătită cu preţul sacrificării unor aspecte ideologice. [p.182] În programele partidelor, aceste chestiuni tehnice sunt, desigur, de primă importanţă. Un partid este adeptul anumitor mijloace, recomandă anumite metode de acţiune politică şi respinge categoric toate celelalte metode şi politici, pe care le consideră inadecvate. Un partid este un organism în care se combină toţi cei dornici să întrebuinţeze aceleaşi mijloace pentru a acţiona în comun. Astfel, pentru partid ca atare, mijloacele alese sunt esenţiale. Un partid este sortit să dispară dacă ineficienţa mijloacelor recomandate devine evidentă. Şefii de partide, ale căror prestigiu şi cariere politice sunt legate de programul partidului, pot avea destule motive să ocolească discutarea nestânjenită a principiilor programului respectiv; ei le pot atribui acestora caracterul de scopuri ultime, care nu trebuie puse în discuţie, deoarece se întemeiază pe o viziune asupra lumii. Dar, pentru populaţia ai cărei mandatari şefii partidelor se pretind a fi, în acţiunile lor, pentru alegătorii pe care ei doresc să-i alinieze de partea lor şi pentru ale căror voturi fac propagandă electorală, lucrurile se prezintă într-o lumină diferită. Ei n-au nici o obiecţie împotriva cercetării fiecărui punct din programul unui partid. Ei privesc acest program doar ca pe recomandarea unor mijloace pentru atingerea propriilor lor scopuri, i.e. a bunăstării în lumea aceasta. Ceea ce desparte partidele intitulate astăzi partide întemeiate pe viziuni asupra lumii, i.e. cele bazate pe acceptarea unor decizii filozofice fundamentale, referitoare la scopuri ultime, sunt numai aparent dezacorduri

referitoare la ţeluri ultime. Antagonismele lor se refera fie la credinţe religioase, fie la probleme de relaţii internaţionale, fie la problema proprietăţii asupra mijloacelor de producţie, sau la probleme de organizare politică. Se poate arăta că toate aceste controverse au ca obiect mijloace şi nu scopuri ultime. începem cu problema organizării politice a unei ţări. Există adepţi ai unui sistem democratic de guvernare, ai monarhiei ereditare, ai guvernării de către o elită autoproclamată şi ai dictaturii cezariste. [1] Este adevărat că aceste programe sunt adesea susţinute prin referiri la instituţii divine, la legile eterne ale universului, la ordinea naturală, la direcţia inevitabilă a evoluţiei istorice şi la alte obiecte ale cunoaşterii transcendente. Dar asemenea afirmaţii sunt doar podoabe ocazionale. Pentru a atrage electoratul partidele avansează alte argumente. Ele sunt nerăbdătoare să arate că sistemul pe care-l recomandă va avea mai mult succes decât cele recomandate de alte partide, în sensul realizării acelor scopuri la care aspiră cetăţenii. Ele descriu rezultatele benefice realizate în trecut sau în alte ţări şi discreditează programele altor partide, relatându-le eşecurile. [p.183] Ele recurg atât la raţionament pur cât şi la interpretarea experienţelor istorice, pentru a demonstra superioritatea propriilor lor propuneri şi precaritatea celor ale adversarilor lor. Principalul lor argument este întotdeauna: sistemul politic pe care-l susţinem vă va aduce mai multă prosperitate şi vă va face mai mulţumiţi. În domeniul organizării economice a societăţii există liberalii, care recomandă proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, socialiştii care recomandă proprietatea publică asupra mijloacelor de producţie, şi intervenţioniştii care recomandă un al treilea sistem, care, afirmă ei, este la fel de îndepărtat de socialism şi de capitalism. În confruntarea acestor partide se spun din nou multe despre problemele filozofice fundamentale. Se vorbeşte despre adevărata libertate, egalitate, justiţie socială, drepturi individuale , comunitate, solidaritate şi umanitarism. Însă fiecare partid urmăreşte să demonstreze, prin raţionament şi prin referire la experienţa istorică, că doar sistemul pe care-l recomandă el îi va face pe cetăţeni prosperi şi mulţumiţi. Reprezentanţii fiecărui partid susţin în faţa poporului că realizarea programului lor va ridica nivelul de trai mai mult decât ar face-o realizarea programului oricărui partid. Ei insistă asupra eficacităţii şi utilităţii planurilor lor. Este limpede că ei nu diferă unii de alţii în ce priveşte scopurile, ci numai în ce priveşte mijloacele. Ei pretind cu toţii că urmăresc atingerea celui mai înalt grad de bunăstare materială cu putinţă, pentru majoritatea cetăţenilor. Naţionaliştii insistă asupra faptului că există un conflict ireconciliabil între interesele diverselor naţiuni, dar că, pe de altă parte, interesele corect înţelese ale tuturor cetăţenilor din cadrul unei naţiuni se află în armonie. O naţiune nu poate prospera decât pe seama altor naţiuni; cetăţeanul individual nu poate prospera decât dacă naţiunea lui înfloreşte. Liberalii au o opinie diferită. Ei cred că interesele diverselor naţiuni nu se armonizează mai puţin decât cele ale diverselor grupuri, clase şi categorii de indivizi din cadrul aceleiaşi naţiuni. Ei cred că cooperarea internaţională paşnică este un mijloc mai adecvat decât conflictul, pentru atingerea ţelului pe care îl urmăresc, atât

ei cât şi naţionaliştii: bunăstarea propriei lor naţiuni. În ciuda acuzaţiilor aduse de naţionalişti, ei nu susţin pacea şi liberul schimb pentru a trăda interesele propriei lor naţiuni, în beneficiul străinilor. Dimpotrivă, ei consideră pacea şi liberul schimb cel mai bun mijloc pentru îmbogăţirea propriei lor naţiuni. Ceea ce îi deosebeşte pe liberii schimbişti de naţionalişti nu sunt obiectivele, ci mijloacele recomandate pentru atingerea scopurilor comune amândurora. Disensiunile referitoare la credinţele religioase nu pot fi soluţionate prin metode raţionale. Conflictele religioase sunt, în esenţă, implacabile şi ireconciliabile. Totuşi, de îndată ce o comunitate religioasă pătrunde pe terenul [p.184] acţiunii politice şi încearcă să rezolve problemele organizării sociale, ea va fi silită să ia în calcul aspiraţiile pământeşti, oricât ar putea aceasta contraveni dogmelor şi articolelor ei de credinţă. Nici o religie, în activităţile ei exoterice, nu s-a încumetat să le spună oamenilor deschis: Realizarea planurilor noastre de organizare socială vă va face săraci şi va reduce bunăstarea voastră în lumea aceasta. Cei devotaţi consecvent unei vieţi de sărăcie s-au retras de pe scena politică, refugiindu-se în secluziune anahoretică. Însă bisericile şi comunităţile religioase, care au urmărit să-şi facă adepţi prin convertire şi să influenţeze activităţile politice şi sociale ale acestora, au îmbrăţişat principiile comportamentului secular. În privinţa problemelor legate de pelerinajul omului în această lume, ele se diferenţiază prea puţin de orice alte partide politice. În propaganda lor ele subliniază, mai mult decât beatitudinea în lumea de dincolo, avantajele materiale pe care le rezervă ele fraţilor lor întru credinţă. Doar o viziune asupra lumii ai cărei suporteri renunţă la orice activitate lumească ar putea omite să acorde atenţie consideraţiilor raţionale care demonstrează că cooperarea socială este marele mijloc pentru atingerea tuturor ţelurilor umane. Deoarece omul este un animal social, care nu poate prospera decât în cadrul societăţii, toate ideologiile sunt silite să recunoască importanţa preeminenta a cooperării sociale. Ele trebuie să urmărească cea mai satisfăcătoare formă de organizare a societăţii şi trebuie să fie de acord cu grija omului de a-şi îmbunătăţi bunăstarea materială. Astfel, ele se regăsesc pe un teren comun. Ceea ce le separă unele de altele nu sunt viziunile asupra lumii şi chestiunile transcendente care nu pot face obiectul discuţiei raţionale, ci problemele legate de mijloace şi căi de atingere a scopurilor. Asemenea antagonisme ideologice se pretează la a fi temeinic cercetate cu ajutorul metodelor ştiinţifice ale praxeologiei şi ale teoriei economice.

Lupta împotriva erorii

Cercetarea critică a sistemelor filozofice construite de marii gânditori ai omenirii a relevat adesea fisuri şi greşeli în structura impresionantă a acelor cuprinzătoare edificii de gândire, aparent consistente şi coerente. Nici chiar geniul nu reuşeşte întotdeauna să evite contradicţiile şi silogismele eronate, atunci când edifică o viziune asupra lumii. Ideologiile acceptate de opinia publică sunt încă şi mai afectate de imperfecţiunile minţii umane. Ele sunt în cea mai mare parte o juxtapunere eclectică de idei, total incompatibile între ele. Ele nu rezistă unei cercetări logice a conţinutului lor. Inconsistenţele lor

sunt ireparabile, făcând inutilă orice tentativă de a combina diversele lor părţi într-un sistem de idei compatibile unele cu altele. Unii autori încearcă să justifice contradicţiile din sânul ideologiilor general acceptate invocând pretinsele avantaje ale unui compromis, fie acesta oricât de nesatisfăcător din punct de vedere logic, pentru funcţionarea nestânjenită a relaţiilor dintre oameni. Ei invocă eroarea comună [p.185] după care viaţa şi realitatea "nu sunt logice"; ei susţin că un sistem contradictoriu îşi poate demonstra eficacitatea sau chiar adevărul, funcţionând satisfăcător, pe când un sistem consistent din punct de vedere logic ar putea genera dezastre. Este inutil să respingem din nou aceste erori populare. Gândirea logică şi viaţa reală nu reprezintă două orbite separate. Logica este, pentru om, singurul mijloc de a înţelege problemele realităţii. Nici o inconsistenţă logică nu poate furniza o soluţie satisfăcătoare, i.e. care să funcţioneze în practică, a problemelor ridicate de faptele din lume. Singurul efect al ideologiilor contradictorii este de a oblitera problemele reale şi de a-i împiedica astfel pe oameni să găsească la timp măsurile adecvate pentru a le rezolva. Ideologiile inconsistente pot amâna uneori apariţia unui conflict manifest însă ele agravează cu siguranţă relele pe care le ascund şi fac ca soluţia finală să fie mult mai dificilă. Ele multiplică agoniile, intensifică sentimentele de ură şi fac înţelegerea paşnică imposibilă. A considera contradicţiile ideologice benigne sau chiar benefice este o imensă eroare. Obiectivul de căpătâi al praxeologiei şi al teoriei economice este de a substitui doctrinele contradictorii ale eclectismului popular prin ideologii consistente şi corecte. Nu există nici un alt mijloc de a evita dezintegrarea socială şi de a prezerva ameliorarea constantă a condiţiilor umane, cu excepţia celor furnizate de raţiune. Oamenii trebuie să încerce să gândească temeinic toate problemele relevante, până în punctul de unde mintea umană nu mai poate avansa. Ei nu trebuie niciodată să accepte necritic vreuna din soluţiile moştenite de la generaţiile mai vechi, ci să supună din nou examenului fiecare teorie şi fiecare teoremă, fără să obosească niciodată în strădania lor de a mătura erorile şi de a dobândi cea mai solidă cunoaştere posibilă. Ei trebuie să lupte împotriva erorii, demascând doctrinele viciate şi prezentând adevărul. Problemele acestea sunt pur intelectuale şi trebuie abordate ca atare. A le translata în sfera morală şi a respinge suporterii unei ideologii opuse numindu-i ticăloşi, este o manevră dezastruoasă. Este zadarnic să insistăm asupra faptului că ceea ce urmărim noi este bun şi ceea ce urmăresc adversarii noştri este rău. Întrebarea la care trebuie să răspundem este tocmai ce trebuie să considerăm drept bun şi ce trebuie să considerăm drept rău. Dogmatismul rigid specific grupurilor religioase şi marxismului nu generează decât conflicte ireconciliabile. El îi condamnă dinainte pe disidenţi drept răufăcători, le pune la îndoială buna credinţă şi le cere să se predea necondiţionat. Acolo unde prevalează această atitudine nu este posibilă nici o cooperare socială. La fel de contraproductivă este şi propensiunea, foarte populară astăzi, de a-i numi pe adepţii altor ideologii nebuni. Psihiatrii n-au criterii de demarcare precise pentru a separa normalitatea mentală de anormalitate. Ar fi prezumţios ca neavizaţii să se

amestece în această problemă fundamentală a psihiatriei. Este însă limpede că, dacă simplul fapt că un om împărtăşeşte idei eronate şi acţionează în conformitate cu ele îl califică drept handicapat mental, va fi foarte greu să descoperim vreun individ căruia [p.186] să i se poată aplica epitetul de normal. În acest caz am fi siliţi să etichetăm drept nebune generaţiile trecute, deoarece ideile lor despre problemele ştiinţelor naturale şi implicit tehnicile lor difereau de ale noastre. Din aceleaşi motive generaţiile viitoare ne vor numi pe noi lunatici. Omul este supus erorii. Dacă a greşi ar fi semnul caracteristic al deficienţelor mentale, atunci toată lumea ar trebui considerată handicapată mental. Nici faptul că un om este în dezacord cu opinia majorităţii contemporanilor săi nu-l califică drept lunatic. Erau Copernic, Galilei şi Lavoisier nebuni? Faptul că un om concepe idei noi, potrivnice celor împărtăşite de alţii, face parte din cursul obişnuit al evenimentelor istorice. Unele din aceste idei sunt încorporate ulterior sistemului de cunoştinţe acceptat ca adevărat de opinia publică. Este cu putinţă să rezervăm epitetul de "normali" doar mitocanilor care n-au avut niciodată idei proprii şi să-l refuzăm inovatorilor? Comportamentul unora dintre psihiatrii contemporani este cu adevărat scandalos. Ei ignoră total teoriile praxeologiei şi economiei. Familiaritatea lor cu ideologiile contemporanilor noştri este superficială şi necritică. Şi totuşi ei îi califică fără scrupule pe suporterii anumitor ideologii drept persoane paranoice. Există persoane cunoscute sub stigmatul comun de *şarlatani monetari* (*monethary cranks*). Şarlatanul monetar susţine o metodă de a face toată lumea prosperă prin măsuri monetare. Planurile sale sunt iluzorii. Pe de altă parte, ele reprezintă aplicaţia consecventă a unei ideologii monetare în întregime aprobate de opinia publică contemporană şi care ghidează politicile aproape a tuturor guvernelor. Obiecţiile formulate împotriva acestor erori ideologice de către economişti nu sunt luate în consideraţie de guverne, partide politice şi presă. Se crede îndeobşte, de către cei nefamiliarizaţi cu teoria economică, că expansiunea creditelor şi creşterea cantităţii de bani aflaţi în circulaţie sunt mijloace eficace pentru reducerea permanentă a rate dobânzii, sub nivelul pe care l-ar atinge pe o piaţă de capital şi împrumuturi nemanipulată. Această teorie este total eronată. [2] Dar ea ghidează politicile monetare şi de acordare a creditelor ale aproape tuturor guvernelor contemporane. De bună seamă, pe baza acestei ideologii vicioase, nu se poate formula nici o obiecţie validă împotriva planurilor avansate de Pierre Joseph Proudhon, Ernest Solvay, Clifford Hugh Douglas şi o sumedenie de alţi pretinşi reformatori. Aceştia n-au fost decât mai consecvenţi decât sunt alţii. Ei doreau să reducă rata dobânzii la zero, şi să abolească astfel complet raritatea "capitalului". Cel ce doreşte să respingă aceste idei trebuie să atace teoriile subiacente politicilor monetare şi de acordare a creditelor practicate de naţiuni mari. Psihiatrul poate obiecta, susţinând că ceea ce îl caracterizează pe un om drept lunatic este faptul că-i lipseşte moderaţia şi că merge la extreme. În vreme ce omul normal este suficient de judicios pentru a se controla, paranoicul trece de orice limită. Această replică este total nesatisfăcătoare. [p.187] Toate argumentele avansate în favoarea tezei că rata

dobânzii poate fi redusă prin expansiunea creditului de la 5 sau 4%, la 3 sau 2%, sunt la fel de valabile pentru a o reduce până la zero. “Şarlatanii monetari” au cu siguranţă dreptate, din punctul de vedere al erorilor monetare acceptate de opinia publică. Există psihiatri care îi numesc lunatici pe germanii care au îmbrăţişat principiile naziste, şi care doresc să-i vindece prin proceduri terapeutice. Din nou, avem de a face cu aceeaşi problemă. Doctrinele naziste sunt vicioase, dar ele nu diferă în mod esenţial de ideologiile socialismului şi ale naţionalismului, aşa cum au fost ele aprobate de opinia publică din alte ţări. Ceea ce caracterizează nazismul este doar aplicarea consecventă a acestor ideologii, la condiţiile particulare din Germania. Ca şi toate celelalte naţiuni contemporane, naziştii doreau controlul guvernamental al afacerilor şi auto-suficienţa economică, i.e. autarhia, pentru ţara lor. Trăsătura distinctivă a politicii lor a fost că refuzau să accepte dezavantajele pe care adoptarea aceluiaşi sistem de către alte ţări le-ar fi impus asupra lor. Ei nu erau dispuşi să rămână pe veci “prizonieri”, cum ziceau ei, în cadrul unei ţari relativ suprapopulate, în care condiţiile fizice fac productivitatea efortului uman relativ mai scăzută decât în altele. Ei considerau că cifrele ridicate ale populaţiei lor, situarea geografică propice din punct de vedere strategic a ţării lor, precum şi vigoarea înnăscută şi bravura forţelor lor armate le ofereau o bună şansă de a remedia prin agresiune inconvenientele pe care le deplângeau. De bună seamă, oricine acceptă ideologia naţionalismului şi a socialismului ca fiind adevărată şi o alege drept etalon pentru politicile propriei sale ţări, nu este în măsură să respingă concluziile deduse din ea de nazişti. Singura cale de respingere a nazismului, rămasă pentru celelalte ţări care acceptau aceste două principii, a fost de a-i învinge pe nazişti în război. Şi câtă vreme ideologia socialismului şi a naţionalismului îşi va păstra supremaţia în opinia publică mondială, germanii sau alte popoare vor încerca din nou să-şi atingă ţelurile prin agresiune şi cucerire, dacă li se va ivi vreodată oportunitatea. Nu există nici o speranţă de eradicare a mentalităţii agresive dacă nu nimicim complet erorile ideologice în care-şi înfige ea rădăcinile. Aceasta nu este o sarcină pentru psihiatri, ci pentru economişti. [3] Omul dispune de un singur instrument pentru combaterea erorii: raţiunea.

3. Puterea

Societatea este un produs al acţiunii umane. Acţiunea umană este orientată de ideologii. Astfel, societatea şi orice ordine concretă a treburilor sociale sunt un rezultat al ideologiilor; ideologiile nu sunt, cum spun marxiştii, produsul unei anumite stări sociale de lucruri. De bună seamă, gândurile şi ideile omeneşti nu sunt realizările unor indivizi izolaţi. [p.188] Gândirea nu reuşeşte nici ea decât prin cooperarea gânditorilor. Nici un individ nu ar avansa cu raţionamentele sale, dacă ar fi supus necesităţii de a lua totul de la început. Omul poate progresa în gândire numai pentru că eforturile sale sunt susţinute de acelea ale generaţiilor trecute, care au alcătuit instrumentele de gândire, conceptele şi terminologiile şi au ridicat problemele. Orice ordine socială dată a fost gândită şi plănuită, înainte de a putea fi realizată. Această precedenţă

temporală şi logică a factorului ideologic nu implică propoziţia că oamenii elaborează un plan complet al unui sistem social, aşa cum fac utopiştii. Ceea ce este şi trebuie să fie gândit dinainte nu este concertarea acţiunilor individuale într-un sistem integrat de organizare socială, ci acţiunile indivizilor faţă de semenii lor şi a grupurilor deja formate faţă de alte grupuri. Înainte ca un om să-şi ajute semenul pentru tăierea unui copac, o asemenea cooperare trebuie gândită. Înainte ca un act de barter să aibă loc, ideea de schimb mutual de bunuri şi servicii trebuie să fie concepută. Nu este necesar ca indivizii implicaţi să devină conştienţi de faptul că o asemenea mutualitate atrage după sine stabilirea de legături sociale şi apariţia unui sistem social. Individul nu planifică şi execută acţiuni care urmăresc construirea societăţii. Conduita sa şi conduita corespunzătoare a celorlalţi generează corpuri sociale. Orice stare existentă a treburilor sociale este produsul ideologiilor gândite în prealabil. În cadrul societăţii pot apărea ideologii noi, care pot înlocui vechile ideologii, transformând astfel sistemul social. Dar societatea este întotdeauna creaţia unor ideologii temporal şi logic anterioare. Acţiunea este ghidată întotdeauna de idei; ea pune în aplicaţie ceea ce a plănuit gândirea în prealabil. Dacă ipostaziem sau antropomorfizăm noţiunea de ideologie, putem spune că ideologiile au putere asupra omului. Puterea este facultatea sau capacitatea de a dirija acţiunea. De regulă, nu spunem decât despre un om sau despre grupuri de oameni că sunt puternici. Aşadar definiţia puterii este: puterea este capacitatea de a dirija acţiunile altor oameni. Cel ce este puternic, îşi datorează puterea unei ideologii. Doar ideologiile îi pot furniza unui om puterea de a influenţa alegerile şi conduita altor oameni. Nimeni nu poate deveni lider dacă nu este susţinut de o ideologie care îi face pe ceilalţi dispuşi să asculte şi să consimtă. Astfel, puterea nu este un lucru fizic şi tangibil, ci un fenomen moral şi spiritual. Puterea unui rege se bazează pe recunoaşterea ideologiei monarhice de către supuşi. Cel ce utilizează puterea pentru a conduce statul – i.e. aparatul social de coerciţie şi constrângere – guvernează. Guvernarea este exerciţiul puterii în [p.189] corpul politic. Ea se bazează întotdeauna pe putere, i.e. pe capacitatea de a dirija acţiunile altora. Bineînţeles, este posibil să se instituie o guvernare bazată pe oprimarea violentă a unei populaţii rebele. Aplicarea coerciţiei violente, sau a ameninţării cu aceasta, împotriva celor ce nu sunt dispuşi să se supună voluntar, este trăsătura caracteristică a statului şi a guvernării. Însă orice asemenea opresiune violentă este şi ea întemeiată pe putere ideologică. Cel ce doreşte să întrebuinţeze violenţa are nevoie de cooperarea voluntară a anumitor oameni. Un individ dependent doar de el însuşi nu poate niciodată guverna doar cu ajutorul violenţei fizice. [4] El are nevoie de suportul unui grup pentru a supune alte grupuri. Tiranul are nevoie de o suită de partizani care să-i asculte ordinele de bunăvoie. Obedienţa lor spontană îi furnizează lui aparatul de care are nevoie pentru supunerea altor oameni. Dacă va reuşi sau nu să-şi prelungească domnia depinde de raportul numeric între cele două grupuri, al persoanelor care-l susţin voluntar şi al celor pe care-i supune prin forţă. Deşi un tiran poate guverna temporar cu ajutorul unei minorităţi, dacă această

minoritate este înarmată iar majoritatea nu, pe termen lung minoritaea nu poate ţine majoritatea în servitute. Cei oprimaţi se vor răzvrăti şi vor scutura jugul tiraniei. Un sistem durabil de guvernare trebuie să se întemeieze pe o ideologie acceptată de majoritate. Factorul "real", "forţele reale" care sunt fundamentul guvernării şi care le asigură guvernanţilor puterea de a întrebuinţa violenţa împotriva grupurilor rebele minoritare sunt, în esenţă, ideologici, morali şi spirituali. Guvernanţii care n-au recunoscut acest principiu fundamental al guvernării şi, bizuindu-se pe presupusa irezistibilitate a trupelor armate de care dispuneau, au nesocotit spiritul şi ideile, au fost în cele din urmă răsturnaţi de asalturile adversarilor lor. Interpretarea puterii ca factor "real", independent de ideologii, care este răspândită prin numeroase lucrări de politologie şi istorie, este eronată. Termenul de *Realpolitik* nu are sens decât dacă este întrebuinţat pentru a desemna politicile care iau în calcul ideologiile general acceptate, pentru a le opune politicilor bazate pe ideologii insuficient recunoscute şi, de aceea, ne-potrivite pentru a susţine un sistem de guvernare durabil. Cei ce interpretează puterea ca putere fizică sau "reală" de a continua şi consideră că acţiunea violentă este însăşi temelia guvernării vede lucrurile din punctul de vedere îngust al ofiţerilor subordonaţi, însărcinaţi să conducă anumite unităţi ale unei armate sau forţe de poliţie. Acestor subordonaţi le revin anumite sarcini precise, în cadrul ideologiei dominante. Şefii lor le încredinţează trupele nu [p.190] doar echipate, înarmate şi organizate pentru luptă, ci şi pătrunse de spiritul care le face să asculte de ordine. Comandanţii unor asemenea subdivizii iau acest factor moral drept un lucru de la sine înţeles, deoarece chiar ei înşişi sunt animaţi de acelaşi spirit şi nici măcar nu-şi pot imagina o ideologie diferită. Puterea unei ideologii constă tocmai în faptul că oamenii i se supun fără nici un fel de ezitări sau scrupule. Însă lucrurile stau altfel pentru conducătorul guvernului. El trebuie să urmărească prezervarea moralului forţelor armate şi a loialităţii restului populaţiei. Într-adevăr, aceşti factori morali sunt singurele elemente "reale" pe care se întemeiază continuarea guvernării sale. Puterea sa scade dacă ideologia care o susţine pierde teren. Uneori minorităţile pot şi ele să învingă, cu ajutorul aptitudinilor militare superioare, şi să instituie o guvernare minoritară. Dar o asemenea stare de lucruri nu poate dura. Dacă victorioşii cuceritori nu reuşesc ulterior să convertească un sistem de guvernare prin violenţă într-unul de guvernare prin consimţământul ideologic al celor guvernaţi, atunci el va sucomba în mijlocul altor lupte. Toate minorităţile victorioase care au stabilit un sistem durabil de guvernare au asigurat continuitatea dominaţiei lor prin mijlocirea dobândirii ulterioare a unui ascendent ideologic. Ei şi-au legitimat propria supremaţie fie supunându-se ideologiilor celor învinşi, fie transformându-le. Acolo unde nu s-a petrecut nici unul din aceste lucruri, mulţimea oprimată a deposedat minoritatea opresoare, fie prin rebeliune deschisă, fie prin lucrarea tăcută, dar implacabilă, a forţelor ideologice. [5] Multe dintre marile cuceriri istorice au reuşit să supravieţuiască deoarece invadatorii s-au aliat cu acele clase din ţările supuse care se bucurau de susţinerea ideologiei dominante,

fiind astfel considerate stăpânitori legitimi. Sistemul acesta a fost adoptat de tătari în Rusia, de turci în Principatele Danubiene şi, în general, de unguri în Transilvania, precum şi de britanici şi de olandezi în Indiile Orientale. Un număr relativ nesemnificativ de britanici reuşeau să guverneze sute de milioane de indieni, deoarece prinţii şi proprietarii funciari aristocraţi din India considerau guvernarea britanică un mijloc de prezervare a privilegiilor lor şi-i furnizau susţinerea de care se bucura supremaţia lor din partea ideologiei general acceptate din India. Imperiul indian al Angliei a rămas solid câtă vreme opinia publică a încuviinţat ordinea socială tradiţională. Pax Britannica a garantat privilegiile prinţilor şi proprietarilor funciari şi a ferit masele de agonia războaielor dintre principate şi a războaielor de succesiune din cadrul lor. Astăzi, [p.191] infiltrarea de idei subversive din străinătate a pus capăt guvernării britanice şi ameninţă prezervarea ordinii milenare a ţării. Minorităţile victorioase îşi datorează uneori succesul superiorităţii tehnologice. Această împrejurare nu modifică lucrurile. Pe termen lung este imposibil să ţinem armele perfecţionate departe de membrii majorităţii. Nu echipamentul forţelor lor armate, ci factorii ideologici sunt cei care i-au menţinut pe britanici în India. [6] Opinia publică a unor ţări poate fi divizată din punct de vedere ideologic, astfel încât nici un grup să nu fie destul de puternic pentru a institui o guvernare durabilă. Atunci apare anarhia. Revoluţiile şi conflictele civile devin permanente.

Tradiţionalismul ca ideologie

Tradiţionalismul este o ideologie care consideră că loialitatea faţă de valori, cutume şi metode procedurale transmise, sau despre care se presupune că sunt transmise de strămoşi, este atât dreaptă cât şi eficace. Pentru tradiţionalism nu este esenţial dacă aceşti înaintaşi sunt strămoşi în accepţiunea biologică a termenului, sau pot fi consideraţi în mod rezonabil ca fiind astfel; uneori ei au fost doar locuitorii precedenţi ai ţării respective, sau adepţii aceleiaşi credinţe religioase, sau doar precursori în exerciţiul vreunei sarcini speciale. Cine este considerat strămoş şi care este conţinutul corpusului tradiţional moştenit depinde de conţinutul concret al fiecărei varietăţi de tradiţionalism în parte. Ideologia îi aduce în prim plan pe anumiţi strămoşi şi îi aruncă pe alţii în uitare; uneori ea îi numeşte strămoşi pe unii oameni care n-au nimic de a face cu presupusa lor posteritate. Ea construieşte adesea doctrine “tradiţionale” de origine recentă, care diferă de ideologiile împărtăşite în realitate de către strămoşi. Tradiţionalismul încearcă să-şi justifice tezele enumerând succesele pe care le-a asigurat în trecut. Dacă aceste pretenţii sunt conforme realităţii este o altă problemă. Uneori cercetările au relevat erori în conţinutul istoric al credinţelor tradiţionale. Dar aceasta nu a năruit întotdeauna doctrina tradiţională respectivă, deoarece nucleul tradiţionalismului nu constă din fapte istorice, ci dintr-o opinie referitoare la acestea, care poate fi oricât de greşită, şi dintr-o voinţă de a crede lucruri cărora li se atribuie o origine străveche.

4. Meliorismul şi ideea de progres

Noţiunile de progres şi regres n-au sens decât într-un sistem de gândire teleologic. Într-un asemenea cadru, este natural să numim apropierea de ţelul urmărit progres, iar o mişcare [p.192] în sens opus regres. Fără a se referi la acţiunile unui agent şi la un anumit ţel, noţiunile acestea sunt deopotrivă sterile şi lipsite de orice semnificaţie. Una din deficienţele filozofiilor din secolul al XIX-lea este de a fi răstălmăcit semnificaţia schimbării cosmice şi de a fi strecurat clandestin în teoria transformării biologice ideea de progres. Privind retrospectiv, din orice situaţie dată, la situaţiile din trecut, putem utiliza fără pericol termenii de dezvoltare şi de evoluţie, în sens neutru. În acest caz evoluţia este procesul care a dus de la condiţiile din trecut la cel din prezent. Însă trebuie să ne ferim de eroarea fatală de a confunda schimbarea cu îmbunătăţirea şi evoluţia cu evoluţia către forme de viaţă superioare. Nu ne este permis nici să substituim antropocentrismului religios şi al vechilor doctrine metafizice, un antropocentrism pseudoştiinţific. Dar nu este sarcina praxeologiei să critice această filozofie. Sarcina ei este să năruie erorile implicate în ideologiile actuale. Filozofia socială al secolului XVIII-lea era convinsă că omenire a pătruns de acum, în cel din urmă, în epoca raţiunii. În vreme ce erorile teologice şi metafizice au dominat în trecut, raţiunea va fi de acum supremă. Oamenii se vor elibera din ce în ce mai mult din lanţurile tradiţiei şi ale superstiţiilor şi îşi vor dedica toate eforturile ameliorării continue a instituţiilor sociale. Fiecare nouă generaţie îşi va aduce propria sa contribuţie la această glorioasă sarcină. Cu timpul, societatea va deveni din ce în ce mai mult o societate de oameni liberi, care aspiră la fericirea maximă a numărului cel mai mare. Revenirile temporare nu sunt, desigur, imposibile. Dar, în cele din urmă, cauza cea bună va triumfa, deoarece ea este cauza raţiunii. Oamenii se considerau fericiţi pentru că erau cetăţeni ai unei epoci de iluminare, care, prin descoperirea legilor comportamentului raţional, netezea calea unei ameliorări continue a treburilor omeneşti. Ei regretau doar faptul că erau prea bătrâni pentru a mai fi ei înşişi amatorii tuturor efectelor benefice ale noii filozofii. “Mi-aº dori”, îi scria Bentham lui Philarète Chasles, “să mi se acorde privilegiul de a-mi trăi anii pe care-i mai am de trăit la sfârşitul fiecăruia dintre secolele ce vor urma morţii mele; astfel, aş putea deveni martorul efectelor scrierilor mele.” [7] Toate aceste speranţe se fondau pe convingerea fermă, proprie epocii, că masele sunt atât bune din punct de vedere moral, cât şi raţionale. Straturile superioare, aristocraţii privilegiaţi care trăiau din grăsimea pământului, erau [p.193] socotiţi depravaţi. Oamenii de rând, îndeosebi ţăranii şi muncitorii, erau glorificaţi în duh romantic, ca fiind nobili şi înzestraţi cu o judecată infailibilă. Astfel, filozofii erau convinşi că democraţia, guvernarea de către popor, va atrage după sine perfecţiunea socială. Această prejudecată a fost eroarea fatală a umanitariştilor, filozofilor şi liberalilor. Oamenii nu sunt infailibili; foarte adesea ei se înşeală. Nu este adevărat că masele au întotdeauna dreptate şi cunosc mijloacele de atingere a ţelurilor urmărite. “Credinţa în omul de rând” nu este întemeiată pe ceva mai solid decât era cea în darurile supranaturale ale regilor, preoţilor şi nobililor. Democraţia garantează un sistem de guvernare care se conformează

dorinţelor şi planurilor majorităţii, dar ea nu poate împiedeca majorităţile să cadă victime unor idei eronate şi să adopte politici inadecvate, care nu numai că nu duc la realizarea ţelurilor urmărite, dar atrag după ele dezastre. Majorităţile pot şi ele să greşească şi să distrugă civilizaţia. Cauza cea bună nu va triumfa doar din cauza faptului că este raţională şi eficace. Doar dacă oamenii sunt astfel încât să adopte în cele din urmă politici rezonabile şi care este probabil că vor duce la atingerea ţelurilor ultime urmărite, civilizaţia va progresa, iar societatea şi statul îi vor face pe oameni mai satisfăcuţi, deşi nu fericiţi în sens metafizic. Numai viitorul ne va spune dacă această condiţie este sau nu îndeplinită. Nu este loc în limitele unui sistem praxeologic pentru meliorism şi fatalism optimist. Omul este liber, în sensul că trebuie să aleagă zilnic din nou între politicile care duc la succes şi cele care duc la dezastru, dezintegrare socială şi barbarie. Termenul de progres nu are sens dacă este aplicat evenimentelor cosmice sau unei viziuni cuprinzătoare asupra lumii. Nu dispunem de nici un fel de informaţii despre planurile iniţiatorului originar al mişcării universale. Dar lucrurile nu stau la fel cu întrebuinţarea acestui termen în contextul unei doctrine ideologice. Marea majoritate a oamenilor aspiră la provizii de hrană mai mari şi de mai bună calitate, haine, locuinţe şi alte facilităţi materiale. Numind o creştere a nivelului de trai al maselor progres şi îmbunătăţire, economiştii nu îmbrăţişează un materialism vulgar. Ei constată pur şi simplu faptul că oamenii sunt animaţi de aspiraţia de a-şi ameliora condiţiile materiale de trai. Ei judecă politicile din punctul de vedere al ţelurilor pe care doresc oamenii să le atingă. Cel ce dispreţuieşte scăderea mortalităţii infantile şi dispariţia graduală a foametei şi a molimelor are dreptul să arunce prima piatră în materialismul economiştilor. Există un singur etalon pentru evaluarea acţiunilor umane: dacă ele sunt sau nu potrivite pentru atingerea ţelurilor urmărite de oamenii care acţionează.

NOTE

1. Cezarismul este astăzi exemplificat de dictaturile de tip bolşevic, fascist sau nazist.
2. A se vedea mai jos, capitolul XX.
3. Cf. Mises, *Omnipotent Government*, New Haven, 1944, pp. 221-228, 129-131, 135-140.
4. Un gangster poate surclasa în putere un individ mai slab, sau neînarmat. Însă lucrul acesta nu are nimic de a face cu viaţa în societate. El reprezintă un caz antisocial izolat.
5. Cf. infra, pp. 647-651.
6. Aici avem în vedere prezervarea guvernărilor europene minoritare în ţări neeuropene. Referitor la perspectivele unei agresiuni asiatice asupra Occidentului, cf. infra, pp. 669-670.
7. Philarète Chasles, *Études sur les hommes et les moeurs du XIX – ème siècle*, Paris

X. Schimbul în cadrul societăţii

1. Schimbul autistic şi schimbul interpersonal

În esenţă, acţiunea este întotdeauna renunţarea la o stare de lucruri în schimbul alteia. Dacă acţiunea este întreprinsă de un individ, în afara oricărei relaţii de cooperare cu alţi indivizi, o putem numi schimb autistic. Un exemplu ar fi vânătorul izolat care doboară un animal pentru consumul său propriu; el renunţă la agrement şi la un cartuş în schimbul hranei. În cadrul societăţii, cooperarea substituie schimburilor autistice schimbul interpersonal, sau social. Omul dă altor oameni ceva, pentru a primi ceva de la ei. Apare

mutualismul. Omul serveşte pentru a fi servit. Relaţia de schimb este relaţia socială fundamentală. Schimbul interpersonal de bunuri şi servicii ţese reţeaua de legături care-i uneşte pe oameni în societate. Formula societală este: *do ut des*. Acolo unde nu există mutualitate deliberată, unde acţiunea este întreprinsă fără nici o intenţie de a dobândi beneficiul unei acţiuni concomitente a altora, nu există schimb interpersonal, ci schimb autistic. Nu contează dacă acţiunea autistică este benefică sau dăunătoare pentru alţii, sau dacă nu le pasă deloc de ea. Un geniu îşi poate desfăşura activitatea numai pentru el, nu pentru mulţime; însă el este un binefăcător neîndoielnic al omenirii. Criminalul îşi ucide victima pentru propriul său folos; victima nu este nici un caz un partener la această crimă, ci doar obiectul ei; ceea ce se săvârşeşte se săvârşeşte împotriva ei. Agresiunea ostilă era o practică obişnuită printre înaintaşii nonumani ai omului. Cooperarea conştientă şi deliberată este produsul unui lung proces evolutiv. Etnologia şi istoria ne-au furnizat informaţii interesante despre începuturile schimbului şi tipurile primitive de schimb interpersonal. Unii consideră obiceiul oferirii mutuale de cadouri, cu stipularea unui anumit cadou ce urmează a fi primit ca răspuns, drept un model comportamental precursor al schimbului interpersonal. [1] Alţii consideră trocul mut drept o modalitate primitivă de comerţ. Pe de altă parte, a face cadouri în vederea recompensării [p.195] prin cadoul-replică al destinatarului, sau în vederea dobândirii bunăvoinţei unui om a cărui animozitate ar putea fi dezastruoasă, echivalează deja cu schimbul interpersonal. Acelaşi lucru se poate spune şi despre trocul mut, care nu diferă de alte modalităţi de troc şi comerţ, decât prin absenţa discuţiilor orale. Caracteristica esenţială a categoriilor acţiunii umane este că sunt apodictice şi absolute şi nu admit nici un fel de gradare. Există acţiune şi nonacţiune, schimb şi nonschimb; tot ce se aplică acţiunii şi schimbului ca atare este sau nu este dat în fiecare caz individual, după cum există sau nu acţiune şi schimb. Tot astfel, liniile de demarcaţie între schimbul autistic şi cel interpersonal sunt cât se poate de distincte. Acţiunea de a face cadouri unilaterale, fără obiectivul de a fi recompensat prin adoptarea vreunei conduite de către destinatar sau de către terţe părţi este un schimb autistic. Cel ce dăruieşte dobândeşte satisfacţia pe care i-o oferă ameliorarea situaţiei destinatarului. Destinatarul primeşte cadoul ca pe un dar trimis de Dumnezeu. Dar dacă darurile sunt oferite în vederea influenţării conduitei anumitor oameni, ele nu mai sunt unilaterale, ci un tip de schimb interpersonal, între cel ce dăruieşte şi omul a cărui conduită sunt menite să o influenţeze. Deşi apariţia schimbului interpersonal a fost rezultatul unei lungi evoluţii, nu este de conceput nici un fel de tranziţie graduală de la schimbul autistic la cel interpersonal. Între ele nu au existat moduri intermediare de schimb. Pasul care duce de la schimb autistic la schimb interpersonal n-a reprezentat întru nimic mai puţin un salt către ceva complet nou şi esenţial diferit, decât pasul de la reacţiunea automată a celulelor şi nervilor la comportamentul conştient şi deliberat pe care-l numim acţiune.

2. Legături contractuale şi legături hegemonice

Există două tipuri diferite de cooperare socială: cooperarea prin contract şi coordonare şi cooperarea prin comandă şi subordonare, sau hegemonie. Acolo unde - şi în măsura în care - colaborarea se bazează pe contract, relaţia logică dintre indivizii care cooperează este simetrică. Ei sunt cu toţii participanţi la contracte de schimb interpersonal. John se află în aceeaşi relaţie cu Tom în care se află Tom cu John. Acolo unde - şi în măsura în care - comanda se bazează pe comandă şi subordonare, există omul care comandă şi există cei care ascultă de ordinele sale. Relaţia logică dintre aceste două clase de oameni este asimetrică. Există un director şi există persoanele aflate în grija sa. Directorul alege şi dirijează singur; ceilalţi – cei aflaţi în custodie – nu sunt decât pionii acţiunilor sale. [p.196] Forţa care cheamă la viaţă şi care animează orice corp social este întotdeauna puterea ideologică, iar faptul care face dintr-un individ un membru al unui corp social este întotdeauna propria sa conduită. Aceste lucruri nu sunt mai puţin adevărate pentru legăturile sociale hegemonice. Este adevărat că, de regulă, oamenii se nasc în cadrul celor mai importante reţele hegemonice, care sunt familia şi statul, iar acest lucru era valabil şi pentru legăturile hegemonice din vremurile trecute, sclavia şi servitutea, care au dispărut din cuprinsul civilizaţiei occidentale. Dar nici un fel de violenţă fizică şi constrângere nu-l pot forţa pe un om, împotriva voinţei sale, să rămână în poziţia de supus al unei ordini hegemonice. Ceea ce produc violenţa sau ameninţarea cu violenţa este o stare de lucruri în care, de regulă, supunerea este considerată mai dezirabilă decât rebeliunea. Confruntat cu alegerea între consecinţele obedienţei şi ale nonobedienţei, supusul o preferă pe cea dintâi şi se integrează astfel în relaţia hegemonică. Fiecare nouă poruncă îl pune din nou în faţa acestei alegeri. Supunându-se în mod repetat el contribuie cu partea lui la perpetuarea existenţei corpului social hegemonic. Chiar şi ca supus integrat într-un asemenea sistem, el este o fiinţă umană care acţionează, i.e., o fiinţă care nu ascultă pur şi simplu de impulsuri oarbe, ci îşi întrebuinţează raţiunea pentru a alege între alternative. Ceea ce diferenţiază legăturile hegemonice de cele contractuale este măsura în care alegerile indivizilor determină mersul evenimentelor. De îndată ce omul se decide în favoarea aservirii sale către un sistem hegemonic el devine, în limitele activităţilor acestui sistem şi în intervalul de timp al aservirii sale, pionul acţiunilor directorului. În cadrul corpului social hegemonic şi în măsura în care el dirijează conduita subordonaţilor săi, doar directorul acţionează. Supuşii acţionează doar pentru a-şi alege statutul de subordonaţi; odată făcută această alegere ei nu mai acţionează pentru ei înşişi, ci li se poartă de grijă. În cadrul unei societăţi contractuale, membrii individuali schimbă între ei anumite cantităţi de bunuri şi servicii, de anumite calităţi. Când îşi alege statutul de subordonat, în cadrul unui corp hegemonic, un om nici nu oferă nici nu primeşte ceva specific. El se integrează într-un sistem, în care va avea de adus indefinit servicii şi va primi ceea ce este dispus directorul să-i aloce. El este la mila directorului. Doar directorul este liber să aleagă. Împrejurarea că directorul este un individ sau un grup organizat de indivizi – un directorat – că el este un tiran maniac şi egoist sau un despot patern şi binevoitor este

irelevantă pentru structura de ansamblu a sistemului. Distincţia între aceste două tipuri de cooperare socială se regăseşte în toate teoriile societăţii. Ferguson a descris-o ca pe [p.197] contrastul dintre naţiunile războinice şi cele comerciale; [2] Saint Simon ca pe contrastul dintre naţiunile belicoase şi cele paşnice, sau industrioase; Herbert Spencer ca pe contrastul dintre societăţile caracterizate prin libertate individuală şi cele caracterizate prin structuri militare; [3] Sombart ca pe contrastul dintre eroi şi tarabagii. [4] Marxiştii disting între "organizarea gentilică "a unei fabuloase epoci primitive a societăţii şi a beatitudinii eterne a socialismului, pe de o parte, şi degradarea de nedescris a capitalismului, pe de alta. [5] Filozofii naziști disting între sistemul pervers al securităţii burgheze şi cel al *Führertum* –ului autoritar. Dar ei sunt întru totul de acord cu stabilirea contrastului, precum şi cu recunoaşterea faptului că nici un al treilea principiu nu este imaginabil sau fezabil. Civilizaţia occidentală, ca şi civilizaţiile celor mai avansate popoare răsăritene, sunt realizări ale oamenilor care au cooperat conform modelului de coordonare contractuală. Este adevărat că aceste civilizaţii au adoptat, în anumite privinţe, legături structurale de tip hegemonic. Statul, ca aparat de constrângere şi coerciţie este în mod necesar o organizaţie hegemonică. Tot astfel sunt familia şi comunitatea gospodărească. Totuşi, trăsătura caracteristică a acestor civilizaţii este structura contractuală proprie cooperării între familiile individuale. Pe vremuri prevala aproape complet autarhia şi izolarea economică a unităţilor gospodăreşti individuale. Când locul autosuficienţei fiecărei familii a fost luat de schimburile interfamiliale de bunuri şi servicii, lucrurile au luat, în toate ţările considerate de regulă civilizate, aspectul cooperării bazate pe contract. Civilizaţia umană, aşa cum o cunoaştem de atunci încoace din experienţa istorică, este preponderent un produs al relaţiilor contractuale. Orice tip de cooperare umană şi de mutualism social este, în esenţă, o ordine a păcii şi a rezolvării disputelor prin conciliere. În relaţiile interne din cadrul oricărei unităţi sociale, fie ea bazată pe legături contractuale sau hegemonice, trebuie să fie pace. Acolo unde există conflicte violente şi în măsura în care ele există, nu există legături sociale. Partidele politice care, mânate de aspiraţia lor de a substitui sistemul contractual cu unul hegemonic, condamnă [p.198] putreziciunea păcii şi a securităţii burgheze, exaltă nobleţea morală a violenţei şi a vărsării de sânge şi preamăresc războiul şi revoluţia, ca metode eminamente naturale în relaţiile interumane, se contrazic pe ele însele. Într-adevăr, propriile lor utopii se doresc tărâmuri ale păcii. Reich-ul nazist şi comunitatea marxistă sunt societăţi bazate pe planuri de pace netulburată. Ele urmează a fi edificate prin planificare, i.e. prin aservirea violentă a tuturor celor nedispuşi să se supună fără rezistenţă. Într-o lume contractuală este posibilă coexistenţa multor state diferite. Într-o lume hegemonică nu poate exista decât un singur Reich sau o singură comunitate şi un singur dictaror. Socialismul trebuie să aleagă între renunţarea la avantajele diviziunii muncii la scara întregii planete şi a tuturor popoarelor şi implementarea unei ordini hegemonice mondiale. Acesta este faptul care a făcut ca bolşevismul rusesc, nazismul german şi fascismul italian

să fie “dinamice”, i.e., agresive. În condiţii contractuale, imperiile se dizolvă într-o ligă flexibilă de ţări membre autonome. Sistemul hegemonic este constrâns să tindă spre anexarea tuturor statelor independente. Ordinea contractuală a societăţii este o ordine de lege şi drept. Este o guvernare sub domnia legii (*Rechtsstaat*), prin contrast cu statul asistenţial (*Wohlfahrtsstaat*) sau paternalist. Legea sau dreptul reprezintă un complex de drepturi care determină orbita în care indivizii sunt liberi să acţioneze. Nici o astfel de orbită nu le este permisă supuşilor unei societăţi hegemonice. Într-un stat hegemonic nu există nici drept nici lege; există doar directive şi reglementări, pe care directorul le poate schimba zilnic şi pe care le poate aplica oricât de discriminatoriu doreşte, de care supuşii trebuie să asculte. Supuşii au o singură libertate: să asculte fără să pună întrebări.

3. Acţiunea calculată

Toate categoriile praxeologice sunt eterne şi de neschimbat, după cum sunt şi unic determinate de structura minţii umane şi de condiţiile naturale ale existenţei umane. Atât când acţionează când şi când teoretizează despre acţiune, omul nu poate nici să se elibereze de aceste categorii, nici să le depăşească. Un tip de acţiune categoric diferit de cel determinat de aceste categorii nu este nici posibil nici de conceput pentru om. Omul nu va putea niciodată înţelege ceva care nu este nici acţiune nici nonacţiune. Nu există o istorie a acţiunii; nu există o evoluţie care să fi dus de la nonacţiune la acţiune; nu există stadii tranzitorii între acţiune şi nonacţiune. Există doar acţiune şi nonacţiune. Şi pentru fiecare acţiune concretă este riguros valid tot ce se poate stabili categoric despre acţiune în general. [p.199] Orice acţiune poate face uz de numere ordinale. Pentru întrebuinţarea numerelor cardinale şi a calculelor aritmetice bazate pe ele sunt necesare anumite condiţii speciale. Aceste condiţii au apărut în evoluţia istorică a societăţii contractuale. Astfel s-a deschis calea pentru socoteli şi calcul în planificarea de acţiuni viitoare şi în stabilirea efectelor produse de acţiunile trecute. Numerele cardinale şi utilizarea lor pentru efectuarea de operaţiuni aritmetice sunt şi ele categorii eterne şi imutabile ale minţii umane. Însă aplicabilitatea lor la premeditarea şi înregistrarea acţiunii depinde de anumite condiţii care nu erau prezente în stadiile timpurii ale treburilor omeneşti, care au apărut abia mai târziu, şi care ar putea să dispară din nou. Cunoaşterea a ceea ce se petrece într-o lume în care acţiunea este calculabilă şi poate fi socotită este cea care i-a dus pe oameni la elaborarea ştiinţelor praxeologiei şi a teoriei economice. Teoria economică este, în esenţă, teoria sferei de acţiune în care calculul este aplicat, sau este aplicabil dacă se îndeplinesc anumite condiţii. Nu există vreo distincţie mai importantă, atât pentru viaţa umană cât şi pentru studiul acţiunii umane, decât cea dintre acţiunea calculabilă şi cea necalculabilă. Civilizaţia modernă este, înainte de toate, caracterizată prin faptul că a elaborat o metodă care face cu putinţă utilizarea aritmeticii într-un câmp larg de activităţi. Acesta este lucrul la care se gândesc oamenii când îi atribuie epitetul – nu prea fericit şi adesea generator de confuzii – de raţionalitate. Sesizarea mentală şi analizarea problemelor prezente într-un

sistem de piaţă bazat pe efectuarea de calcule au fost punctul de plecare al gândirii economice, care a dus în cele din urmă la cunoaşterea praxeologică. Pe de altă parte, nu din consideraţie pentru acest fapt istoric este necesar să începem expunerea unui sistem cuprinzător de teorie economică printr-o analiză a economiei de piaţă şi printr-o examinare a problemelor calculului economic. Nici aspectele istorice nici cele euristice nu ne impun o asemenea abordare, ci necesităţile logicii şi ale rigorii sistematice. Problemele studiate sunt manifeste şi practice numai în sfera unei economii de piaţă bazate pe calcul. Utilizarea lor pentru studiul altor sisteme de organizare socială, care nu permit utilizarea de calcule, nu este posibilă decât printr-un transfer ipotetic şi figurativ. Calculul economic este problema fundamentală pentru înţelegerea tuturor problemelor numite îndeobşte economice. [p.200]

NOTE

1. Gustav Cassel, *The Theory of Social Economy*, trad. S. L. Banon, ed. nouă, Londra, 1932, p. 371.
2. Cf. Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, ed. nouă, Basel, 1789, p.208.
3. Cf. Herbert Spencer, *The Principles of Sociology*, New York, 1914, III, 575-611.
4. Cf. Werner Sombart, *Haendler und Helden*, München, 1915.
5. Cf. Frederick Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, New York, 1942, p. 144.

XI. Evaluarea fără calcul

1. Gradarea mijloacelor

Omul care acţionează transferă evaluarea obiectivelor pe care le urmăreşte asupra mijloacelor. Ceteris paribus, el atribuie cantităţii totale a diverselor mijloace aceeaşi valoare pe care o atribuie obiectivului pe care ele îl pot produce. Pentru un moment, putem lăsa deoparte timpul necesar pentru producerea obiectivului şi influenţa sa asupra relaţiei dintre valoarea scopurilor şi cea a mijloacelor. Gradarea mijloacelor, ca şi cea a ţelurilor, este un proces prin care *a* este preferat lui *b*. Ea constă în a prefera şi a lăsa deoparte. Este o manifestare a judecăţii că *a* este dorit mai intens decât *b*. Gradarea face cu posibilă aplicarea de numere ordinale, dar nu se pretează la aplicarea de numere cardinale şi la întrebuinţarea operaţiilor aritmetice bazate pe acestea. Dacă cineva îmi oferă posibilitatea să aleg între trei bilete la operă, la spectacolele *Aida*, *Falstaff* şi *Traviata* şi eu aleg *Aida* dacă am posibilitaea să aleg doar unul, iar dacă am posibilitatea să aleg încă unul mai aleg şi *Falstaff*, prin aceasta fac o alegere. Aceasta înseamnă că, în condiţiile date, eu prefer *Aida* faţă de *Falstaff* şi *Traviata*; dacă n-aş putea să aleg decât un bilet, aş prefera *Aida* şi aş renunţa la *Falstaff*. Dacă numim vizionarea spectacolului *Aida a*, vizionarea lui *Falstaff b*, iar vizionarea *Traviatei c*, eu pot spune: prefer pe *a* lui *b* şi pe *b* lui *c*. Ţelul imediat al acţiunii este adesea obţinerea unor cantităţi numărabile şi măsurabile de lucruri tangibile. În acest caz, omul are de ales între cantităţi numărabile; el preferă, de pildă, 15 *r* faţă de 7 *p*; dar, dacă ar avea de ales între 15 *r* şi 8 *p*, ar putea să prefere 8 *p*. Am putea să exprimăm această stare de lucruri spunând că el atribuie o valoare mai scăzută la 15 *r* decât la 8 *p*, dar mai ridicată decât la 7 *p*. Aceasta revine

la afirmaţia că el preferă pe *a* lui *b* şi pe *b* lui *c*. Substituţia lui *a* prin 8 *p*, a lui *b* prin 15 *r* şi a lui *c* prin 7 *p* nu modifică nici înţelesul afirmaţiei nici faptul pe care-l descrie ea. Ea nu face în nici un caz cu putinţă calculul, cu numere cardinale. Ea nu deschide posibilitatea calculului economic şi a operaţiunilor mentale bazate pe acesta. [p.201]

2. Ficţiunea trocului în teoria elementară a valorilor şi a preţurilor

Elaborarea teoriei economice este atât de dependentă euristic de procesele logice de calcul, încât economiştilor le-a scăpat problema fundamentală implicată în metodele calculului economic. Ei erau gata să ia calculul economic ca pe un lucru de la sine înţeles; lor le-a scăpat faptul că acesta nu este un dat ultim, ci un derivat, care se cere a fi redus la fenomene mai elementare. Ei şi-au reprezentat greşit calculul economic. L-au luat drept o categorie a oricărei acţiuni umane şi au ignorat faptul că este doar în anumite condiţii o categorie inerentă acţiunii. Ei erau pe deplin conştienţi că schimbul interpersonal, şi deci schimburile de piaţă efectuate prin intermediul unui mijloc comun de schimb – banii, şi deci preţurile, sunt trăsături specifice unui anumit stadiu al organizării economice a societăţii, care nu exista în civilizaţiile primitive şi ar putea, eventual, să dispară din nou, în funcţie de cursul viitor al schimbărilor istorice. [1] Dar ei nu înţelegeau că preţurile monetare sunt singurul vehicul al calculului economic. Astfel, majoritatea studiilor lor sunt puţin folositoare. Chiar şi scrierile celor mai eminenţi economişti sunt întrucâtva viciate de erorile implicate în ideile lor despre calculul economic. Teoria modernă a valorii şi a preţurilor arată cum alegerile indivizilor, faptul că ei preferă anumite lucruri şi lasă deoparte altele, au drept efect, în sfera schimbului interpersonal, apariţia preţurilor de piaţă. [2] Aceste expuneri magistrale sunt nesatisfăcătoare într-unele puncte minore şi desfigurate de expresii nepotrivite. Dar în esenţă ele sunt irefutabile. În măsura în care este necesar să fie amendate, trebuie s-o facem mai degrabă printr-o elaborare consistentă a gândirii autorilor lor, decât prin respingerea raţionamentelor acestora. Pentru a reduce fenomenele pieţii la categoria universală a preferinţei lui *a* faţă de *b*, teoria elementară a valorii şi a preţurilor trebuie să întrebuinţeze unele construcţii imaginare. Întrebuinţarea unor construcţii imaginare fără corespondenţă în realitate este un instrument indispensabil al gândirii. Fără el, nici o altă metodă n-ar fi contribuit cu nimic la interpretarea realităţii. Însă una din problemele cele mai [p.202] importante ale ştiinţei este de a evita erorile pe care le poate induce întrebuinţarea abuzivă a acestor construcţii. Teoria elementară a valorii şi a preţurilor întrebuinţează, printre alte constructe imaginare de care ne vom ocupa ulterior, [3] constructul de piaţă în care toate tranzacţiile iau forma schimbului direct. Banii sunt inexistenţi; bunurile şi serviciile sunt schimbate direct pentru alte bunuri şi servicii, prin troc. Această construcţie imaginară este necesară. Trebuie să lăsăm deoparte rolul de intermediar jucat de bani, pentru a înţelege că ceea ce constituie obiectul schimburilor sunt întotdeauna bunuri economice de ordinul întâi, tranzacţionate pentru alte asemenea bunuri. Banii nu sunt decât un mijloc de efectuare a schimburilor

interpersonale. Dar trebuie să ne ferim cu grijă de iluziile pe care le poate induce cu uşurinţă acest construct, al unei economii de piaţă cu schimburi directe. O eroare serioasă, care-şi găseşte originea şi tenacitatea în răstălmăcirea acestei construcţii imaginare, a fost ipoteza că mijlocul de schimb este doar un factor neutru. Conform acestei opinii, singura diferenţă dintre schimbul direct şi cel indirect ar fi că cel din urmă implică întrebuinţarea unui mijloc de schimb. Interpolarea banilor în tranzacţii, spuneau adepţii acestei doctrine, n-ar afecta principalele caracteristici ale afacerilor. Ei nu ignorau faptul că în cursul istoriei s-au înregistrat modificări dramatice în puterea de cumpărare a banilor şi că aceste fluctuaţii au indus frecvent convulsii în întregul sistem al schimburilor. Însă se credea că asemenea evenimente erau fapte excepţionale, determinate de politici necorespunzătoare. Se afirma că doar moneda "proastă" poate provoca asemenea tulburări. În plus, oamenii nu înţelegeau cauzele şi efectele iregularităţilor acestea. Ei presupuneau tacit că modificările puterii de cumpărare se manifestă pentru toate bunurile şi serviciile în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură. Aceasta este, desigur, implicaţia mitului neutralităţii banilor. S-a crezut că întreaga teorie a catalacticii poate fi elaborată menţinând ipoteza că nu există decât schimb direct. Odată realizat acest obiectiv, singurul lucru de adăugat ar fi "simpla" inserţie a termenilor monetari în complexul teoremelor care descriu schimbul direct. Însă acestui pas final, de închegare a sistemului catalactic, nu i se acorda decât o importanţă minoră. Se considera că el n-ar putea altera nimic esenţial din structura raţionamentelor economice. Sarcina de căpătâi a teoriei economice s-a considerat a fi studiul schimbului direct. În afară de acesta, nu rămânea decât de investigat problema monedei "proaste", în cel mai bun caz. Conformându-se acestei opinii, economiştii au omis să pună accentul necesar pe problemele schimbului indirect. Tratamentul rezervat de ei [p.203] problemelor monetare era superficial; el era doar vag conectat cu ansamblul principal al investigaţiilor lor asupra procesului pieţii. La începutul secolului al XX-lea, problemele schimbului indirect rămăseseră, în linii mari, într-o poziţie de inferioritate. Existau tratate de catalactică în care chestiunile monetare erau abordate doar ocazional şi superficial şi existau lucrări despre monedă şi activităţile bancare ai căror autori nici măcar nu încercau să-şi integreze tematica în structura unui sistem catalactic. În universităţile anglosaxone catedrele de teorie economică şi cele de monedă şi activităţi bancare erau separate, iar în majoritatea universităţilor germane problemele monetare erau aproape în întregime nesocotite. [4] Abia mai târziu au realizat economiştii că unele dintre cele mai importante şi mai dificile probleme ale catalacticii sunt de găsit tocmai în domeniul schimburilor indirecte şi că o teorie economică ce nu le acordă toată atenţia cuvenită este lamentabil trunchiată. Venirea în vogă a investigaţiilor privitoare la relaţia dintre "rata naturală a dobânzii" şi "rata monetară a dobânzii", ascendenţa teoriei monetare a ciclului de afaceri şi întreaga demolare a doctrinei simultaneităţii şi proporţionalităţii modificărilor în puterea de cumpărare a banilor erau semnele noii tendinţe a gândirii

economice. Bineînţeles, aceste idei noi reprezentau în esenţă o continuare a contribuţiilor atât de glorios iniţiate de David Hume, Şcoala monetară britanică (*Currency School*), John Stuart Mill şi Cairnes. Încă şi mai dăunătoare a fost a doua eroare generată de întrebuinţarea neglijentă a construcţiei imaginare a unei pieţe caracterizate prin schimbul direct. O eroare înveterată afirma că obiectele şi serviciile schimbate sunt de valoare egală. Valoarea era considerată la fel de obiectivă ca şi calităţile inerente lucrurilor şi nu doar expresia dorinţei de a le dobândi a diverselor persoane. Se postula că oamenii stabilesc mai întâi mărimea valorii corespunzătoare bunurilor şi serviciilor, printr-un act de măsurare, iar apoi le tranzacţionează, în regim de barter, pentru cantităţi de bunuri şi servicii de aceeaşi magnitudine valorică. Această eroare a viciat analiza problemelor economice întreprinsă de Aristotel şi, vreme de [p.204] două mii de ani, raţionamentele tuturor acelora în ochii cărora opiniile lui Aristotel se bucurau de autoritate. Ea a viciat în mod serios minunatele realizări ale economiştilor clasici, făcând scrierile epigonilor lor, îndeosebi cele ale lui Marx şi ale şcolii marxiste, în întregime sterile. Fundamentul teoriei economice moderne este recunoaşterea faptului că tocmai disparitatea dintre valorile atribuite obiectelor tranzacţionate este cea care determină tranzacţionarea lor. Oamenii vând şi cumpără numai pentru că apreciază lucrurile la care renunţă mai puţin decât cele pe care le primesc. Astfel, noţiunea de măsurare a valorii este sterilă. Un act de schimb nu este nici precedat, nici acompaniat de vreun proces care să se poată numi de măsurare a valorii. Un individ poate atribui aceeaşi valoare la două lucruri; însă în cazul acesta nu se va produce nici un schimb. Dar dacă există o diversitate în procesul evaluării, tot ce se poate spune despre ea este că un anumit *a* este evaluat mai presus, adică este preferat unui anumit *b*. Valorile şi evaluările sunt cantităţi intensive şi nu extensive. Ele nu sunt susceptibile de a fi sesizate mental, prin aplicarea de numere cardinale. Cu toate acestea, ideea eronată că valorile sunt măsurabile şi sunt efectiv măsurate în decursul tranzacţiilor economice a fost atât de adânc înrădăcinată încât până şi unii economişti eminenţi i-au căzut victime. Până şi Friedrich von Wieser şi Irving Fisher au luat ca de la sine înţeles că trebuie să existe ceva de felul măsurării valorii şi că teoria economică trebuie să fie capabilă să indice şi să explice metoda prin care se poate efectua o asemenea măsurătoare. [5] Majoritatea economiştilor de mai mică anvergură au susţinut pur şi simplu că banii servesc “drept măsură a valorii”. În ce ne priveşte, trebuie să realizăm că a evalua înseamnă a prefera pe *a* lui *b*. Logic, epistemologic, psihologic şi praxeologic există un singur mod de a prefera. Nu contează dacă îndrăgostitul preferă o fată altor fete, un om preferă un prieten altor prieteni, un amator de artă preferă o pictură altor picturi, sau un consumator preferă o pâine unei bomboane. A prefera înseamnă întotdeauna a îndrăgi sau a dori pe *a* mai mult decât pe *b*. După cum nu există nici un etalon şi nici o măsurătoare a iubirii sexuale, a prieteniei, simpatiei, sau a satisfacţiei estetice, tot astfel nu există nici o posibilitate de măsurare a valorii bunurilor. Dacă un om tranzacţionează două livre de unt pe o cămaşă, tot ce putem spune în legătură cu acest schimb

este că – în momentul tranzacţiei şi în condiţiile pe care i le oferă acest moment – el preferă o cămaşă faţă de două livre de unt. Este sigur că orice act [p.205] de preferinţă se caracterizează printr-o anumită intensitate psihică a sentimentelor pe care le implică. Există grade în intensitatea dorinţei de a atinge un anumit ţel şi această intensitate determină profitul psihic, pe care acţiunea încununată de succes i-l aduce individului care acţionează. Dar cantităţile psihice nu pot fi decât simţite. Ele sunt în întregime personale şi nu există nici un mijloc semantic de a le exprima intensitatea şi de a comunica altor oameni informaţii despre ele. Nu există nici o metodă disponibilă pentru a construi o unitate de măsură a valorii. Să ne amintim că două unităţi dintr-un stoc omogen sunt, în mod necesar, evaluate diferit. Valoarea atribuită unităţii a *n*-a este mai scăzută decât cea atribuită unităţii a (*n*-1) – a. În societatea de piaţă există preţuri monetare. Calculul economic însemnă calcul în termeni de preţuri monetare. Diversele cantităţi de bunuri şi servicii intră în calcul cu suma de bani pentru care au fost cumpărate şi vândute pe piaţă, sau pentru care ar putea fi cumpărate şi vândute în perspectivă. Presupunerea că un individ autosuficient izolat, sau managerul general al unui sistem socialist, i.e., al unui sistem în care nu există pieţe pentru mijloace de producţie, ar putea calcula, este fictivă. Nu eixstă nici o modalitate care să poată duce de la calculul monetar din cadrul unei economii de piaţă, la vreun fel de calcule economice efectuate într-un sistem lipsit de piaţă.

Teoria valorii şi socialismul

Socialiştii, instituţionaliştii şi Şcoala Istorică au criticat economiştii pentru utilizarea construcţiei imaginare care descrie gândirea şi acţiunile unui individ izolat. Modelul Robinson Crusoe, ni se spune, nu este de folos pentru studiul condiţiilor unei economii de piaţă. Critica este întrucâtva justificată. Constructele imaginare de individ izolat şi de economie planificată fără schimburi de piaţă nu devin utilizabile decât prin introducerea ipotezei fictive, teoretic contradictorii şi contrare realităţii, că posibilitatea calculului economic există şi într-un sistem lipsit de pieţe pentru mijloacele de producţie. Faptul că economiştii n-au fost conştienţi de această diferenţă, dintre condiţiile unei economii de piaţă şi cele ale unei economii lipsite de piaţă, a fost cu siguranţă o eroare gravă. Însă socialiştii nu aveau prea multe motive să critice această greşeală, deoarece ea consta tocmai în faptul că economiştii admiteau tacit ipoteza că o ordine sau o societate socialistă ar putea întrebuinţa de asemenea calculul economic şi astfel ei afirmau posibilitatea realizării planurilor socialiste. Economiştii clasici şi epigonii lor nu puteau, desigur, să recunoască problemele implicate aici. Dacă ar fi adevărat că valoarea lucrurilor este determinată de cantitatea de muncă necesară pentru producerea [p.206] sau reproducerea lor, atunci problema calculului economic nu s-ar mai pune. Adepţii teoriei valorii muncă nu pot fi învinuiţi pentru că n-au sesizat problemele pe care le pune un sistem socialist. Eroarea lor funestă a fost doctrina necorespunzătoare a valorii. Faptul că unii dintre ei erau dispuşi să considere construcţia imaginară a unei economii socialiste drept un model util şi realizabil de reformă din temelii a organizării

sociale nu intra în contradicţie cu esenţa conţinutului analizei lor teoretice. Dar lucrurile stau altfel în ce priveşte catalactica subiectivistă. Este de neiertat că economiştii moderni n-au recunoscut problemele implicate aici. Wieser avea dreptate când declara, la un moment dat, că numeroşi economişti au studiat inconştient teoria valorii corespunzătoare unui regim comunist, neglijând astfel să o studieze pe cea a condiţiilor existente în prezent în societate. [6] Din nefericire nici el însuşi n-a reuşit să evite această eroare. Iluzia că o ordine raţională de management economic este posibilă într-o societate bazată pe proprietatea publică asupra mijloacelor de producţie îşi are originile în teoria valorii din economia clasică şi îşi datorează persistenţa eşecului multor economişti moderni de a gândi teorema fundamentală a teoriei subiectiviste consecvent, până la concluziile sale ultime. Astfel, utopiile socialiste au fost generate şi au persistat graţie deficienţelor acelor şcoli de gândire pe care marxiştii le resping, etichetându-le drept "o mască ideologică a intereselor egoiste de clasă ale burgheziei exploatatoare". Într-adevăr, erorile acestor şcoli sunt cele care au asigurat înflorirea ideilor socialiste. Faptul acesta demonstrează limpede sterilitatea doctrinei marxiste referitoare la "ideologii" şi a derivaţiei sale moderne, sociologia cunoaşterii.

3. Problema calculului economic

Omul care acţionează întrebuinţează cunoaşterea furnizată de ştiinţele naturale pentru a elabora tehnologia, ştiinţa aplicată a acţiunii, care este posibilă în domeniul evenimentelor externe. Tehnologia ne informează ce se poate realiza dacă există dorinţa de a o face şi cum se poate realiza, dacă cei interesaţi sunt gata să întrebuinţeze mijloacele indicate. Odată cu progresul ştiinţelor naturale a progresat şi tehnologia; mulţi ar prefera să spună că dorinţa de a îmbunătăţi metodele tehnologice este cea care a stimulat progresul ştiinţelor naturale. Cuantificarea ştiinţelor naturale a făcut din tehnologie o ştiinţă cantitativă. În esenţă, tehnologia modernă este arta predicţiilor cantitative aplicate la rezultatele posibile ale acţiunii. Omul calculează cu un grad rezonabil de precizie rezultatul acţiunii planificate, şi o face pentru a-şi ajusta acţiunea în aşa fel încât să obţină un anumit rezultat. Însă simpla informaţie furnizată de tehnologie ar fi suficientă pentru realizarea calculelor doar dacă toate mijloacele de [p.207] producţie – atât cele materiale cât şi cele umane – ar putea fi perfect substituibile unele cu altele, în anumite proporţii date, sau dacă ar fi toate absolut specifice. În primul caz, toate mijloacele de producţie ar fi potrivite, deşi în proporţii diferite, pentru atingerea oricăror scopuri; lucrurile ar sta ca şi cum n-ar exista decât un singur tip de mijloace – un singur tip de bunuri economice de ordin superior. În cazul al doilea, fiecare mijloc ar putea fi întrebuinţat doar pentru atingerea unui singur scop; am atribui fiecărui grup de factori complementari de producţie valoarea pe care o atribuim respectivului bun de ordinul întâi. (Din nou, lăsăm provizoriu deoparte modificările determinate de factorul timp.) Nici una din aceste două condiţii nu este prezentă în universul în care acţionează omul. În anumite limite restrânse mijloacele pot fi substituite unele cu altele; ele sunt mijloace mai mult sau mai puţin specifice,

potrivite atingerii unor ţeluri variate. Pe de altă parte însă, majoritatea mijloacelor nu sunt absolut specifice; majoritatea sunt potrivite pentru diferite scopuri. Faptul că există diverse clase de mijloace, că majoritatea acestor mijloace sunt mai potrivite pentru realizarea anumitor scopuri, mai puţin potrivite pentru atingerea altora şi absolut inutile pentru producerea unui al treilea grup de scopuri şi că, de aceea, diversele mijloace se pretează la diverse utilizări, face ca omului să-i revină sarcina alocării lor către acele întrebuinţări în care pot furniza cele mai bune servicii. Calculele în natură, aşa cum intervin ele în tehnologie, nu sunt aici de nici un folos. Tehnologia operează cu cantităţi numărabile şi măsurabile de lucruri şi efecte externe; ea cunoaşte relaţii cauzale între acestea, dar este străină de relevanţa lor pentru dorinţele şi aspiraţiile omului. Domeniul său este doar acela al valorii de utilizare obiective. Ea judecă toate problemele din punctul de vedere dezinteresat al observatorului neutru al evenimentelor fizice, chimice şi biologice. Pentru noţiunea de valoare subiectivă de utilizare, pentru perspectiva specific umană şi pentru dilemele omului care acţionează, nu încape loc în cuprinsul ştiinţelor tehnologice. Tehnologia ignoră problema economică: aceea de a întrebuinţă mijloacele disponibile astfel încât nici o dorinţă intens resimţită să nu rămână nesatisfăcută deoarece mijloacele necesare îndeplinirii ei au fost întrebuinţate – irosite – pentru atingerea unei dorinţe resimţite mai puţin intens. Pentru soluţionarea acestor probleme tehnologia şi metodele ei de calcul şi măsurare sunt nepotrivite. Tehnologia ne spune cum poate fi atins in anumit scop prin utilizarea de diverse mijloace, care pot fi utilizate laolaltă în diverse combinaţii, sau cum pot fi întrebuinţate diverse mijloace disponibile pentru atingerea anumitor scopuri. Dar ea nu este în măsură să-i spună omului ce procedură ar trebui să aleagă, din varietatea infinită a modalităţilor imaginabile şi posibile de producţie. Ceea ce doreşte omul să ştie este cum trebuie el să întrebuinţeze mijloacele disponibile pentru îndepărtarea [p.208] cea mai potrivită cu putinţă – cea mai economică – a neplăcerii resimţite. Însă tehnologia nu-i furnizează decât informaţii despre relaţii cauzale dintre lucruri externe. Ea spune, de pildă, 7 a + 3 b + 5 c + … x n pot produce 8 P. Dar, deşi se cunosc valorile atribuite de omul care acţionează diverselor bunuri de ordinul întâi, tehnologia nu poate decide dacă această formulă, sau oricare alta din multitudinea infinită de formule construite în mod similar, serveşte cel mai adecvat atingerea scopurilor urmărite de omul care acţionează. Arta ingineriei poate stabili cum trebuie construit un pod pentru a traversa un râu într-un anumit loc, astfel încât podul să suporte o anumită încărcare. Însă ea nu poate răspunde la întrebarea dacă construirea unui asemenea pod va retrage sau nu factori materiali de producţie şi mână de lucru din întrebuinţări în care ar putea satisface nevoi mai intens resimţite. Ea nu ne poate spune dacă podul ar trebui sau nu construit, unde ar trebui construit, ce capacitate de încărcare ar trebui să aibă şi care din numeroasele posibilităţi de construire a sa ar trebui aleasă. Calculul tehnologic poate stabili relaţii între diversele clase de mijloace numai în măsura în care ele pot fi substituite unele cu altele în vederea atingerii unui

anumit scop. Însă acţiunea presupune descoperirea de relaţii între toate mijloacele, oricât de puţin similare ar fi ele, indiferent dacă ele pot sau nu pot fi substituite unele altora în furnizarea aceloraşi servicii. Tehnologia şi consideraţiile derivate din ea nu i-ar fi omului care acţionează de mare folos, dacă n-ar fi posibil să introducă în trama lor preţurile monetare ale bunurilor şi serviciilor. Proiectele şi planurile inginerilor ar fi de interes exclusiv academic dacă n-ar putea compara inputul şi outputul, pe o bază comună. Teoreticianul pedant, în solitudinea laboratorului său, nu se preocupă de asemenea probleme minore; el caută relaţiile cauzale dintre diferitele elemente ale universului. Însă omul practic, dornic să-şi amelioreze condiţiile de trai prin îndepărtarea neplăcerii, atât cât este cu putinţă, trebuie să ştie dacă, în condiţiile date, planul pe care şi-l edifică este metoda cea mai bună, sau măcar o metodă, de a le furniza oamenilor un plus de confort. El trebuie să ştie dacă ceea ce doreşte să realizeze va fi o ameliorare în comparaţie cu starea actuală de lucruri şi cu avantajele anticipate de pe urma executării altor proiecte, realizabile din punct de vedere tehnic şi care nu pot fi executate dacă proiectul pe care l-a ales absoarbe mijloacele disponibile. Asemenea comparaţii nu pot fi făcute decât cu ajutorul preţurilor monetare. Astfel, moneda devine vehiculul calculului economic. Aceasta nu este o funcţie separată a banilor. Banii sunt mijlocul de schimb universal întrebuinţat şi nimic altceva. Numai pentru că banii sunt mijlocul [p.209] comun de schimb, pentru că majoritatea bunurilor şi serviciilor pot fi vândute şi cumpărate pe piaţă cu bani şi numai în măsura în care aşa stau lucrurile, pot oamenii să întrebuinţeze preţurile monetare în calculele de rentabilitate. Rapoartele de schimb între bani şi diversele bunuri şi servicii, aşa cum au fost stabilite în trecut pe piaţă şi cum se anticipează că vor fi stabilite pe piaţă în viitor, sunt instrumentele mentale de planificare economică. Acolo unde nu există preţuri monetare, nu există nimic de felul cantităţilor economice. Există doar diverse relaţii cantitative între diverse cauze şi efecte din lumea externă. Nu există nici un mijloc prin care omul să afle ce fel de acţiune ar putea servi cel mai bine eforturilor sale de a îndepărta neplăcerea cât mai complet cu putinţă. Nu este necesar să insistăm asupra condiţiilor primitive, din economia gospodărească a fermierilor autosuficienţi. Oamenii aceştia desfăşurau doar procese foarte simple de producţie. Pentru ei nu era necesar nici un fel de calcul de rentabilitate, deoarece puteau compara direct inputul şi outputul. Dacă doreau cămăşi, cultivau cânepă, apoi torceau, ţeseau şi coseau. Ei se puteau decide cu uşurinţă, fără ajutorul nici unui calcul de rentabilitate, dacă truda şi necazul cheltuite erau sau nu compensate de produs. Însă pentru omul civilizat întoarcerea la o astfel de viaţă este de neconceput.

4. Calculul economic şi piaţa

Tratamentul cantitativ al problemelor economice nu trebuie confundat cu metodele cantitative întrebuinţate în sfera problemelor universului extern, al evenimentelor fizice şi chimice. Trăsătura distinctivă a calculului economic este că nici nu se bazează pe, nici nu este legat de ceva care să se poată numi proces de măsurare. Un proces de măsurare constă în stabilirea unei relaţii

numerice între un obiect şi un alt obiect, anume unitatea de măsură. Fundamentul ultim al măsurării este acela al dimensiunilor spaţiale. Cu ajutorul unităţii definite prin referire la întindere se măsoară energia şi potenţialul (capacitatea unui lucru de a provoca schimbări în alte lucruri şi relaţii), precum şi trecerea timpului. Un cadran indică direct o relaţie spaţială şi doar indirect alte cantităţi. Presupoziţia subiacentă măsurării este imutabilitatea unităţii de măsură. Unitatea de lungime este stânca pe care se bazează orice măsurătoare. Se presupune că omul nu se poate sustrage de la a o considera imutabilă. Ultimele decenii au fost martorele unei revoluţii în situarea epistemologică a fizicii, chimiei şi matematicilor. Ne aflăm în pragul unor inovaţii, a căror amploare nu poate fi prevăzută. Este posibil ca [p.210] următoarele generaţii de fizicieni să se confrunte cu probleme în anumite privinţe similare celor de care trebuie să se ocupe praxeologia. Poate că ei vor fi siliţi să abandoneze ideea că există ceva neafectat de modificările cosmice, care să poată fi întrebuinţat de observator ca etalon de măsurare. Însă orice ne-ar rezerva viitorul, structura logică a procesului de măsurare a entităţilor pământeşti din domeniul macroscopic sau molar al fizicii nu se va modifica. Măsurătorile din orbita fizicii microscopice sunt şi ele efectuate cu ajutorul scalelor metrice, micrometrelor, spectrografelor – în ultimă instanţă cu organele senzoriale grosiere ale omului care observă şi experimentează şi care este el însuşi de dimensiuni molare. [7] Ele nu se pot elibera de geometria euclidiană şi de noţiunea de etalon care nu se schimbă. Există unităţi monetare şi există unităţi fizice măsurabile de diferite bunuri economice şi de multe – dar nu orice – servicii care se cumpără şi se vândut. Însă rapoartele de schimb de care trebuie să ne ocupăm fluctuează în permanenţă. Nu există nimic constant şi invariabil în ele. Ele sfidează orice tentativă de a le măsura. Ele nu sunt fapte în sensul în care este întrebuinţat termenul acesta de către fizician, atunci când se referă la cantitatea unei bucăţi de cupru, ci sunt evenimente istorice, care exprimă ceea ce s-a întâmplat cândva, la un moment dat şi în anumite împrejurări. Acelaşi raport numeric de schimb poate să apară din nou, dar nu este nicidecum sigur dacă el se va repeta într-adevăr şi, dacă se va repeta, rămâne întrebarea dacă acest rezultat identic este consecinţa prezervării aceloraşi circumstanţe sau a unei întoarceri la ele, mai degrabă decât produsul unei interacţiuni dintr-o constelaţie foarte diferită de factori care determină preţurile. Numerele întrebuinţate în procesul calculului economic, de către omul care acţionează, nu se referă la cantităţi măsurate, ci la rapoarte de schimb, a căror realizare este anticipată – pe baza înţelegerii interpretative – pe pieţele viitoare, către care este îndreptată întreaga acţiune şi care sunt singurele care contează pentru omul care acţionează. În acest stadiu al investigaţiei noastre nu ne preocupă problema unei “ştiinţe economice cantitative”, ci analiza procesului mental pe care-l desfăşoară omul activ, atunci când întrebuinţează distincţii cantitative pentru a-şi planifica conduita. Cum acţiunea este întotdeauna îndreptată către influenţarea unei stări de lucruri viitoare, calculul economic se ocupă întotdeauna de viitor. În măsura în care el ia în consideraţie

evenimente şi rapoarte de schimb trecute, el o face numai în vederea ajustării acţiunilor viitoare. Sarcina pe care urmăreşte omul activ să o îndeplinească prin întrebuinţarea calculului economic este stabilirea rezultatului acţiunii, prin contrastarea inputului cu outputul. Calculul economic este fie o estimare a rezultatului anticipat [p.211] al acţiunilor viitoare, fie stabilirea bilanţului acţiunilor trecute. Însă în ultimul caz nu este vorba doar de preocupări istorice şi didactice. Semnificaţia sa practică este de a arăta cât este cineva liber să consume, fără a prejudicia capacităţii viitoare de producţie. Aceasta este problema în raport cu care sunt dezvoltate noţiunile fundamentale ale calculului economic – capital şi venit, profit şi pierdere, cheltuire şi economisire, cost şi beneficiu. Întrebuinţarea practică a acestor noţiuni şi a tuturor noţiunilor derivate din ele este inseparabil legată de funcţionarea unei pieţe, în cadrul căreia bunurile şi serviciile de toate ordinele sunt tranzacţionate în schimbul unui mijloc de schimb universal întrebuinţat. Aceste noţiuni ar fi pur academice şi lipsite de orice relevanţă pentru acţiunea desfăşurată într-o altă lume, înzestrată cu o structură diferită a acţiunii. [p.212]

NOTE

1. Şcoala istorică germană exprima aceasta afirmând că proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, schimbul de piaţă şi banii sunt “categorii istorice”.

2. Cf. îndeodebi Eugen von Böhm Bawerk, *Kapital und Kapitalzins*, partea a II-a, Cartea a III-a.

3. A se vedea mai jos, pp. 236-256.

4. Neglijarea problemelor schimbului indirect a fost cu siguranţă influenţată de prejudecăţi politice. Populaţia nu dorea să renunţe la teza după care depresiunile economice sunt un rău inerent modului capitalist de producţie şi nu sunt nicidecum provocate de încercările de a reduce rata dobânzii prin expansiunea creditelor. Profesori reputaţi de ştiinţe economice apreciau ca “neştiinţifică” explicarea depresiunilor ca fenomene provocate “doar” de evenimente survenite în sfera monedei şi a creditului. Existau până şi expuneri ale istoriei teoriei ciclurilor de afaceri care omiteau complet să discute teza monetară. Cf., e.g., Eugen von Bergmann, *Geschichte der nationalëkonomischen Krisentheorien*, Stuttgart, 1895.

5. Pentru o analiză critică şi o respingere a argumentului lui Fisher, cf. Mises, *The Theory of Money and Credit*, trad. H. E. Batson, Londra, 1934, pp. 42-44; pentru o critică similară a argumentului lui Wieser, Mises, *Nationalökonomie*, Geneva, 1940, pp. 192-194.

6. Cf. Friedrich von Wieser, *Der natürliche Wert*, Viena, 1889, p. 60, n. 3.

7. Cf. A Eddington, *The Philosophy of Physical Science*, pp. 70-79, 168-169.

XII. Sfera calculului economic

1. Caracterul intrărilor monetare

Calculul economic poate cuprinde tot ce se tranzacţionează pe bani. Preţurile bunurilor şi serviciilor sunt fie date istorice, care descriu evenimente trecute, fie anticipări ale unor evenimente viitoare probabile. Informaţiile despre un preţ din trecut se referă la faptul că unul sau mai multe acte de schimb interpersonal au fost efectuate conform acestui raport. Ele nu ne furnizează direct nici un fel de cunoaştere despre preţurile viitoare. Adesea, putem presupune despre condiţiile de pe piaţă care au determinat formarea preţurilor în trecutul recent că nu se vor modifica deloc, sau cel puţin că nu se vor modifica semnificativ în viitorul imediat, astfel încât preţurile vor rămâne neschimbate, sau se vor schimba puţin. Asemenea anticipări sunt rezonabile

dacă preţurile respective au fost rezultatul interacţiunii multor oameni dispuşi să cumpere sau să vândă când rapoartele de schimb li se păreau propice, şi dacă situaţia pieţei n-a fost influenţată de condiţii considerate accidentale, extraordinare şi cu puţine şanse de repetare. Pe de altă parte, principala sarcină a calculului economic nu este de a face faţă situaţiilor de piaţă şi preţurilor neschimbătoare sau doar uşor schimbătoare, ci de a face faţă schimbării. Individul fie anticipează schimbări care vor interveni fără amestecul său şi doreşte să-şi adapteze acţiunile acestei stări anticipate de lucruri, fie doreşte să întreprindă un proiect care va schimba condiţiile chiar dacă nu există nici un alt factor de schimbare. Preţurile din trecut nu sunt pentru el decât puncte de plecare în tentativele lui de a anticipa preţurile viitoare. Istoricii şi statisticienii se mulţumesc cu preţurile din trecut. Omul practic priveşte spre preţurile din viitor, fie acestea chiar şi din viitorul imediat, de peste o oră, o zi, sau o lună. Pentru el, preţurile din trecut sunt doar un sprijin în anticiparea preţurilor viitoare. El este preocupat în primul rând de preţurile viitoare, nu doar în calculele sale preliminare ale rezultatelor anticipate ale acţiunii planificate, ci şi în tentativele sale de a stabili rezultatul tranzacţiilor sale trecute. În bilanţurile contabile şi în situaţiile de profituri şi pierderi rezultatul acţiunii trecute devine vizibil, ca diferenţă între echivalentul în bani [p.213] al fondurilor deţinute (total active minus total pasive) la începutul şi la sfârşitul perioadei respective, şi ca diferenţă între echivalentul în bani al costurilor suportate şi veniturile brute încasate. În asemenea situaţii este necesar să se înscrie echivalentul în bani estimat al tuturor activelor şi pasivelor, altele decât cele monetare. Aceste obiecte trebuie estimate în funcţie de preţurile la care ar putea fi probabil vândute în viitor, sau, îndeosebi în cazul echipamentului destinat proceselor de producţie, în funcţie de preţurile de vânzare anticipate ale mărfurilor produse cu ajutorul lor. Pe de altă parte, vechile cutume de afaceri şi stipulaţiile dreptului comercial şi ale legislaţiei fiscale au determinat o abatere de la principiile sănătoase de contabilizare, care urmăresc doar atingerea gradului de corectitudine cel mai înalt cu putinţă. Aceste legi şi cutume nu se preocupă atât de corectitudinea bilanţurilor contabile şi a situaţiilor de profituri şi pierderi, cât de alte scopuri. Legislaţia comercială urmăreşte realizarea contabilizării într-o manieră care să-i protejeze indirect pe creditori împotriva pierderilor. Ea tinde să determine estimarea activelor mai mult sau mai puţin sub nivelul valorii lor estimate pe piaţă, pentru a face ca profiturile nete şi totalul fondurilor datorate să apară mai mici decât sunt ele în realitate. Astfel se creează o marjă care reduce, în beneficiul creditorilor, pericolul retragerii unor sume prea mari din firmă sub forma unor aşa zise profituri, care ar crea posibilitatea ca o firmă deja insolvabilă să-şi continue activitatea până când rămâne fără mijloacele necesare satisfacerii creditorilor săi. Legislaţia fiscală tinde, dimpotrivă, către o metodă de calcul care face ca câştigurile să apară mai mari decât le-ar arăta o metodă imparţială. Ideea este de a ridica ratele efective de impozitare, fără a face această creştere vizibilă în baremurile de impozitare nominale. Trebuie, aşadar, să distingem între

calculul economic, aşa cum este el practicat de oamenii de afaceri atunci când îşi planifică acţiunile viitoare şi acele calcule de mărimi economice care servesc altor scopuri. Determinarea impozitelor datorate fiscului şi calculul economic sunt două lucruri diferite. Dacă o lege de impozitare a servitorilor domestici stipulează că un servitor de sex masculin trebuie impozitat cât două servitoare de sex feminin, nimeni nu va interpreta o asemenea prevedere altfel decât ca pe o metodă de determinare a impozitului care trebuie achitat. Similar, dacă o lege de impozitare a moştenirilor stipulează că acţiunile trebuie estimate la cota de bursă din ziua decesului celui ce lasă moştenirea, ea nu face decât să furnizeze o metodologie de stabilire a sumei ce se percepe ca impozit. Evidenţa ţinută corect, conform unui sistem riguros de contabilizare, este exactă până la ultimul dolar şi ultimul cent. Ea se caracterizează printr-o precizie impresionantă, iar exactitudinea numerică a consemnărilor pe care le conţine pare să îndepărteze orice îndoieli. În realitate, cele mai importante cifre pe care le conţine sunt anticipări speculative [p.214] ale viitoarelor constelaţii ale pieţii. Este o eroare să se compare însemnările dintr-un registru comercial cu cele care intervin în calculele pur tehnologice, e.g. în planul de construcţie al unei maşini. Inginerul, în măsura în care se ocupă numai de latura tehnologică a slujbei sale – întrebuinţează numai relaţiile numerice stabilite prin metodele ştiinţelor naturale experimentale; omul de afaceri nu poate ocoli termenii numerici care provin din înţelegerea sa interpretativă a conduitei viitoare a oamenilor. Elementul principal în bilanţurile contabile şi în situaţiile de profituri şi pierderi este evaluarea activelor şi pasivelor existente în formă nemonetară. Toate aceste bilanţuri şi situaţii sunt practic bilanţuri şi situaţii intermediare. Ele descriu cât mai fidel cu putinţă starea de lucruri la un moment ales arbitrar, în vreme ce viaţa şi acţiunea continuă fără întrerupere. Închiderea anumitor unităţi economice individuale este posibilă, însă sistemul social de producţie, ca întreg, nu se opreşte niciodată din funcţionare. Nici activele şi pasivele constând din bani lichizi nu sunt ferite de indeterminarea inerentă tuturor elementelor de contabilitate ale afacerilor. Ele depind de constelaţia viitoare a pieţii, în aceeaşi măsură ca orice alt obiect de inventar sau de echipament. Exactitatea conturilor şi a calculelor de rentabilitate ale întreprinderilor de afaceri nu trebuie să ne împiedice de a realiza incertitudinea şi caracterul speculativ al elementelor şi calculelor bazate pe ele. Totuşi, lucrurile acestea nu ştirbesc eficienţa calculului economic. Calculul economic este atât de eficient cât este cu putinţă. Nici un fel de reformă nu-i poate spori eficienţa. El îi furnizează omului care acţionează toate serviciile pe care le poate obţine de pe urma calculelor numerice. Pe de altă parte, el nu este un mijloc de aflare a condiţiilor viitoare cu certitudine, şi nu lipseşte acţiunea de caracterul ei speculativ. Dar această împrejurare nu poate fi considerată un inconvenient decât de către cei ce nu sunt în stare să înţeleagă că viaţa nu este rigidă, că toate lucrurile se află în permanentă schimbare, şi că oamenii nu dispun de o cunoaştere certă despre viitor. Sporirea informaţiilor de care dispune omul despre condiţiile din viitor nu este

o sarcină a calculului economic. Sarcina acestuia este de a ajusta cât mai bine cu putinţă acţiunile omului la opinia sa din prezent despre satisfacerea dorinţelor în viitor. În acest scop, omul care acţionează are nevoie de o metodă de calcul, iar calculul necesită un numitor comun, la care să se refere toate elementele care intervin în el. Numitorul comun al calculului economic este moneda.

2. Limitele calculului economic

Calculul economic nu poate ţine seama de lucrurile care nu se vând şi se cumpără pe bani. [p.215] Există lucruri care nu sunt de vânzare şi pentru a căror achiziţionare trebuiesc cheltuite alte lucruri, sacrificând altceva decât banii şi valoarea banilor. Cel ce doreşte să se formeze în vederea unor realizări deosebite trebuie să întrebuinţeze multe mijloace, dintre care unele pot necesita cheltuirea de bani. Însă lucrurile esenţiale necesare într-o asemenea întreprindere nu se pot cumpăra. Onoarea, virtutea, gloria, precum şi vigoarea, sănătatea şi însăşi viaţa joacă în acţiune atât un rol de mijloace cât şi unul de scopuri, însă nu pot fi introduse în calculul economic. Există lucruri care nu pot fi evaluate deloc în bani, iar altele care pot fi estimate în bani numai cât priveşte o fracţiune din valoarea care le este atribuită. Estimarea unei clădiri vechi trebuie să lase de o parte eminenţa artistică şi istorică, în măsura în care aceste calităţi nu reprezintă surse de venituri băneşti sau de bunuri vandabile. Ceea ce nu mişcă decât inima unui om, dar nu-i determină pe alţii să facă sacrificii pentru dobândirea sa, rămâne în afara sferei calculului economic. Însă toate acestea nu ştirbesc cu nimic utilitatea calculului economic. Acele lucruri care nu se numără printre elementele contabilizării şi ale calculului de rentabilitate sunt fie scopuri, fie bunuri de ordinul întâi. Nu este necesar nici un fel de calcul pentru a le acorda întreaga importanţă cuvenită, şi pentru a ţine seama în mod adecvat de ele. Pentru a alege, omul care acţionează n-are nevoie decât să le pună în balanţă cu volumul total al costurilor pe care le presupune achiziţionarea sau prezervarea lor. Să presupunem că o primărie trebuie să decidă între două proiecte de alimentare cu apă. Unul din ele presupune demolarea unui monument istoric, în vreme ce altul cruţă monumentul, cu preţul unei creşteri a cheltuielilor monetare. Faptul că sentimentele care recomandă conservarea monumentului nu pot fi estimate în bani nu împietează nicidecum asupra deciziei consiliului orăşenesc. Dimpotrivă, valorile nereflectate în nici un raport monetar de schimb sunt, tocmai prin aceasta, promovate într-o poziţie deosebită, care mai curând facilitează hotărârea. Nci o plângere nu este mai puţin justificată decât lamentarea că metodele de calcul ale pieţei nu ţin seama de lucrurile necomercializabile. Valorile morale şi estetice nu au nimic de suferit din acest motiv. Banii, preţurile monetare, tranzacţiile de piaţă şi calculul economic bazat pe ele sunt principalele ţinte ale criticilor. Civilizaţia occidentală este defăimată de predicatori elocvenţi ca fiind un sistem meschin de traficanţi şi tarabagii. Complezenţa, fariseismul şi ipocrizia exultă în blamarea filozofiei contemporane “a dolarului”. Reformatori nevrozaţi, literaţi dezechilibraţi mental şi demagogi ambiţioşi se delectează cu punerea sub

acuzare a “raţionalităţii” şi cu predicarea evangheliei [p.216] “iraţionalităţii”. În ochii acestor palavragii, banii şi calculele de rentabilitate sunt motivul celor mai cumplite rele. Cu toate acestea, faptul că oamenii au pus la punct o metodă de apreciere cât mai riguroasă cu putinţă a eficacităţii acţiunilor lor şi de îndepărtare a neplăcerilor în modul cel mai practic şi economic, nu împiedică pe nimeni să-şi ajusteze conduita conform principiilor pe care le considera legitime. “Materialismul” de la bursă şi al contabilităţii din afaceri nu împiedică pe nimeni să trăiască la înălţimea învăţăturilor lui Thomas à Kempis, sau să-şi dea viaţa pentru o cauză nobilă. Faptul că masele preferă romanele poliţiste poeziei şi că de aceea este mai rentabil să scrii romane poliţiste decât să fii poet nu este o consecinţă a utilizării banilor şi a contabilităţii montare. Nu banii sunt de vină pentru că există gangsteri, hoţi, criminali, prostituate, sau funcţionari şi judecători coruptibili. Nu este adevărat că cinstea “nu rentează”. Ea rentează pentru cei care preferă fidelitatea faţa de ceea ce consideră a fi drept, avantajelor pe care le-ar putea culege adoptând o atitudine diferită. Alţi critici ai calculului economic nu înţeleg că este vorba de o metodă de care dispun numai persoanele ce acţionează în sistemul economic bazat pe diviziunea muncii, în ordinea socială bazată pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie. El nu poate servi decât aspiraţiilor indivizilor sau grupurilor de indivizi care lucrează în cadrul instituţional al acestei ordini sociale. El este, în consecinţă, un calcul al profiturilor private, şi nu al “bunăstării sociale”. Aceasta înseamnă că preţurile de pe piaţă reprezintă datele ultime pentru calculul economic. El nu este întrebuinţabil pentru scopuri a căror normă nu este cererea consumatorilor, aşa cum se manifestă ea pe piaţă, ci evaluările ipotetice ale unui corp dictatorial chemat să gestioneze toate treburile naţionale sau pământeşti. Cel ce încearcă să judece acţiunile din punctul de vedere al unei pretinse “valori sociale”, i.e. din punctul de vedere al “întregii societăţi”, şi să le critice prin comparaţie cu evenimentele dintr-un sistem socialist imaginar, în care propria sa voinţă va deţine supremaţia, nu are ce face cu calculul economic. Calculul economic în termeni de preţuri monetare este calculul de rentabilitate al antreprenorilor care produc pentru consumatorii unei societăţi de piaţă. El nu serveşte altor scopuri. Cel ce doreşte să întrebuinţeze calculul economic nu trebuie să privească lucrurile în maniera unei minţi despotice. Preţurile pot fi întrebuinţate pentru efectuarea calculelor de rentabilitate de către antreprenorii, capitaliştii, proprietarii funciari şi salariaţii unei societăţi capitaliste. Pentru lucrurile care trec dincolo de obiectivele acestor categorii, calculul economic este inadecvat. Este un nonsens să evaluăm în termeni monetari obiecte care nu se negociază pe piaţă şi să întrebuinţăm în calculele de rentabilitate elemente arbitrare, rupte de realitate. Legea prescrie suma care trebuie plătită ca indemnizaţie pentru [p.217] provocarea decesului unui om. Însă statutul adoptat pentru determinarea amenzilor cuvenite nu înseamnă că există un preţ al vieţii umane. Unde există sclavie există şi preţuri monetare pentru sclavi. Unde nu există sclavie, omul, viaţa umană şi sănătatea sunt *res extra comercium*. Într-o societate de oameni liberi,

prezervarea vieţii şi a sănătăţii sunt obiective, nu mijloace. Ele nu intră în nici un proces de contabilizare a mijloacelor. Determinarea sumei veniturilor sau a avuţiei unui număr de oameni în termeni monetari este posibilă. Însă calcularea venitului naţional sau a avuţiei naţionale este lipsită de sens. Îndată ce facem consideraţii străine de raţionamentele omului care operează în cadrul societăţii de piaţă metodele calculului monetar încetează să ne mai ajute. Tentativele de a determina în termeni monetari avuţia unei ţări sau a întregii omeniri sunt la fel de copilăreşti ca şi eforturile mistice de a rezolva misterele universului cercetând dimensiunile piramidei lui Keops. Dacă un calcul al unui om de afaceri evaluează un stoc de cartofi la 100 de dolari, ideea este că va fi posibilă vânzarea sau înlocuirea lui la această sumă. Dacă o întreagă unitate antreprenorială este estimată la 1.000.000 de dolari aceasta înseamnă că proprietarul anticipează că o va putea vinde la acest preţ. Dar care este semnificaţia elementelor care figurează în situaţia avuţiei totale a unei ţări? Care este semnificaţia rezultatului final al acestui calcul? Ce trebuie reţinut şi ce trebuie lăsat deoparte? Este sau nu corect să se includă "valoarea" climatului şi a abilităţilor înnăscute sau a aptitudinilor dobândite ale populaţiei unei ţări? Omul de afaceri îşi poate converti proprietatea în bani, dar o ţară nu o poate face. Echivalentele în bani întrebuinţate în acţiune şi în calculul economic sunt preţuri monetare, i.e., rapoarte de schimb între bani şi alte bunuri şi servicii. Preţurile nu se măsoară în bani; ele constă în bani. Preţurile sunt fie preţuri din trecut, fie preţuri viitoare. Un preţ este în mod necesar un fapt istoric, fie din trecut, fie din viitor. Nu există nimic în preţuri care să permită cuiva să le asimileze procesului de măsurare a unor fenomene fizice şi chimice.

3. Versatilitatea preţurilor

Rapoartele de schimb fac obiectul unor schimbări necontenite, deoarece condiţiile care le produc sunt în continuă schimbare. Valoarea pe care o atribuie un individ atât banilor cât şi diverselor bunuri şi servicii este rezultatul unei alegeri de moment. Fiecare moment ulterior poate genera noutăţi, aducând cu sine alte considerente şi alte evaluări. Nu faptul că preţurile fluctuează, ci acela că nu se modifică mai rapid ar putea fi considerat în mod rezonabil o problemă care necesită explicaţii. [p.218] Experienţa cotidiană îi învaţă pe oameni că rapoartele de schimb de pe piaţă sunt alterabile. Ne-am putea aştepta ca ideile lor despre preţuri să ţină pe deplin seama de acest fapt. Cu toate acestea, toate ideile populare referitoare la producţie şi consum, comercializare şi preţuri, sunt mai mult sau mai puţin contaminate de o noţiune vagă şi contradictorie de rigiditate a preţurilor. Omul de rând este înclinat să considere perpetuarea structurii de ieri a preţurilor atât normală cât şi echitabilă, şi să condamne modificarea rapoartelor de schimb ca pe o violare a legilor naturii şi ale dreptăţii. Ar fi o greşeală să explicăm aceste credinţe populare ca pe nişte precipitate de vechi opinii concepute în alte epoci, de mai mare stabilitate a condiţiilor de producţie şi comercializare. Este îndoielnic dacă preţurile se schimbau mai puţin în vremurile acelea de demult. Dimpotrivă, s-ar putea spune mai

degrabă că integrarea pieţelor locale în pieţe naţionale mai extinse, apariţia în cele din urmă a unei lumi care îmbrăţişează o piaţă mondială şi evoluţia comerţului către alimentarea continuă a consumatorilor au făcut modificările preţurilor mai puţin frecvente şi mai puţin spectaculoase. În vremurile precapitaliste exista mai multă stabilitate în ce priveşte metodele tehnologice de producţie, însă exista mult mai multă neregularitate în alimentarea diverselor pieţe locale şi în adaptarea ofertei la cererile lor schimbătoare. Însă chiar dacă ar fi adevărat că preţurile erau întrucâtva mai stabile în trecutul îndepărtat, faptul ar fi prea puţin relevant pentru epoca noastră. Ideile populare despre bani şi preţurile monetare nu sunt derivate din ideile formate în trecut. A le interpreta ca pe nişte rămăşiţe atavice ar fi o eroare. În condiţiile actuale fiecare individ se confruntă zilnic cu atâtea probleme de vânzare şi cumpărare, încât nu ne putem înşela presupunând că ideile sale despre aceste lucruri nu sunt pur şi simplu un ecou necontrolat al ideilor tradiţionale. Este uşor de înţeles de ce cei ale căror interese pe termen scurt sunt defavorizate de o modificare a preţurilor privesc cu ochi răi asemenea modificări , subliniază că preţurile anterioare nu erau doar mai echitabile ci şi mai normale şi susţin ca stabilitatea preţurilor este conformă legilor naturii şi ale moralităţii. Însă fiecare schimbare a preţurilor favorizează interesele pe termen scurt ale altor persoane. Cei favorizaţi cu siguramţă nu se vor simţi îmboldiţi de nevoia de a sublinia echitatea şi normaliatea rigidităţii preţurilor. Nici reminiscenţele atavice, nici situaţia intereselor egoiste de grup nu poate explica popularitatea ideii de stabilitate a preţurilor. Rădăcinile acesteia trebuie căutate în faptul că noţiunile referitoare la relaţiile sociale au fost construite prin analogie cu modelul ştiinţelor naturale. Economiştii şi sociologii care au urmărit fasonarea ştiinţelor sociale după modelul fizicii şi al fiziologiei n-au făcut decât să se plieze pe un mod de gândire pe care erorile populare îl adoptaseră cu mult înainte. [p.219] Chiar şi economiştii clasici s-au eliberat abia târziu de aceste erori. După ei, valoarea era ceva obiectiv, i.e., un fenomen al lumii externe şi o calitate inerentă lucrurilor - şi deci măsurabilă. Ei au eşuat lamentabil în ce priveşte înţelegerea caracterului pur uman şi voluntarist al judecăţilor de valoare. După câte ştim astăzi, Samuel Bailey a fost cel dintâi care a descoperit ce se întâmplă când un lucru este preferat altuia. [1] Însă cartea sa a fost trecută cu vederea, asemenea celorlalte scrieri ale precursorilor teoriei subiectiviste a valorii. Respingerea erorilor referitoare la măsurabilitate în sfera acţiunii umane nu cade doar în sarcina ştiinţei economice. Ea este în aceeaşi măsură o sarcină a politicilor economice, deoarece greşelile politicilor economice actuale sunt întrucâtva imputabile confuziei lamentabile produse de ideea că în relaţiile interumane ar exista ceva fix - şi deci măsurabil.

4. Stabilizarea

Un produs al tuturor acestor erori este ideea de stabilizare. Deficienţele manipulării de către guverne a treburilor monetare şi consecinţele dezastruoase ale politicilor care urmăresc reducerea ratei dobânzii şi încurajarea activităţilor economice prin expansiunea creditelor au dat naştere

ideilor care au generat, în cele din urmă, sloganul “stabilizare”. Ne putem explica apariţia şi popularitatea sa, îl putem înţelege ca pe fructul ultimilor o sută cincizeci de ani de istorie monetar-bancară, putem, aşa-zicând, invoca circumstanţe atenuante pentru eroarea în chestiune. Dar nici o astfel de interpretare înţelegătoare nu o poate face mai acceptabilă. Stabilitatea, la atingerea căreia aspiră programul de stabilizare, este o noţiune sterilă şi contradictorie. Imboldul spre acţiune, i.e. spre îmbunătăţirea condiţiilor de trai, este înnăscut în om. Omul însuşi se schimbă de la un moment la altul iar evaluările, voliţiunile şi actele sale se schimbă odată cu el. În sfera acţiunii singura constantă este schimbarea. În această neîncetată fluctuaţie, nu există nici un punct fix, cu excepţia categoriilor apriorice eterne ale acţiunii. Este inutil să separăm evaluarea şi acţiunea de inconstanţa omului şi versatilitatea conduitei sale şi să vorbim ca şi cum ar exista în univers valori eterne, independente de judecăţile omeneşti de valoare şi adecvate pentru a servi drept etalon pentru evaluarea acţiunilor reale. [2] Toate metodele avansate pentru măsurarea modificărilor [p.220] puterii de cumpărare a unităţii monetare sunt fondate, mai mult sau mai puţin inconştient, pe imaginea unei fiinţe eterne şi imutabile, care determină cu ajutorul unui etalon imuabil cantitatea de satisfacţie pe care i-o procură o unitate monetară. Faptul că ceea ce se doreşte nu e decât o măsurare a modificărilor puterii de cumpărare a banilor, nu este o justificare adecvată pentru această idee neavenită. Cheia noţiunii de stabilitate trebuie căutată tocmai în *acest* concept, al puterii de cumpărare. Nespecialistul, gândind sub influenţa ideilor provenite din fizică, credea la un moment dat că banii sunt o unitate de măsură a preţurilor. El credea că fluctuaţiile rapoartelor de schimb se manifestă doar în relaţiile dintre diversele bunuri şi servicii, dar nu şi în relaţia dintre bani şi “totalitatea” bunurilor şi serviciilor. Ulterior, argumentul a fost răsturnat. Valoarea constantă n-a mai fost atribuită banilor, ci “totalităţii” lucrurilor vandabile şi cumpărabile. Lumea a început să-şi imagineze metode de alcătuire a unor unităţi complexe, formate din mărfuri, pentru a le compara cu unitatea monetară. Râvna cheltuită pentru găsirea de indici de măsurare a puterii de cumpărare a înlăturat toate scrupulele. Au fost nesocotite atât caracterul îndoielnic şi incomensurabilitatea registrelor de preţuri întrebuinţate, cât şi caracterul arbitrar al procedurilor de calculare a mediilor. Irving Fisher, eminentul economist care a fost promotorul mişcării americane de stabilizare, raportează dolarul la un coş, care ar conţine toate bunurile achiziţionate de la piaţă de o gospodină, în vederea alimentării curente a gospodăriei sale. Puterea de cumpărare a dolarului se modifică proporţional cu variaţia sumei de bani necesare pentru cumpărarea conţinutului acestui coş. Obiectivul urmărit prin politicile de stabilizare este prezervarea imutabilităţii acestei sume de bani. [3] Lucrurile ar fi în regulă dacă gospodina şi coşul ei imaginar ar fi elemente constante, dacă în coş s-ar afla întotdeauna aceleaşi lucruri şi în aceleaşi cantităţi şi dacă rolul acestui asortiment de bunuri în viaţa familiei nu s-ar schimba. Însă în lumea în care trăim nici una din aceste condiţii nu este satisfăcută. Mai întâi, deoarece calitatea mărfurilor

produse şi consumate se schimbă în continuu. Este o greşeală chiar să identificăm un grâu cu altul, ca să nu mai vorbim despre încălţăminte, pălării şi alte produse manufacturate. Marile diferenţe de preţuri înregistrate în vânzările sincrone de mărfuri, pe care vorbirea curentă şi statisticile le clasifică laolaltă, pun limpede în evidenţă acest truism. O zicală spune că două boabe de mazăre se aseamănă; însă vânzătorii şi cumpărătorii disting [p.221] între diverse calităţi şi categorii de mazăre. O comparaţie între preţurile plătite în diverse locuri sau la diverse date pentru mărfuri pe care tehnologia sau statisticile le categorisesc sub acelaşi nume este inutilă, dacă nu suntem siguri că – abstracţie făcând de localizarea diferită – calităţile lor sunt perfect identice. În acest context “calitate” înseamnă toate acele proprietăţi cărora cumpărătorii şi potenţialii cumpărători le-ar acorda atenţie. Simplul fapt că există modificări în calitatea tuturor bunurilor şi serviciilor de ordinul întâi este suficient pentru a respinge toate presupoziţiile fundamentale ale tuturor metodelor de stabilire de indici numerici. . Este irelevant faptul că un număr limitat de bunuri de ordin superior – îndeosebi metalele şi chimicalele unic deterinate prin formulele lor –permit descrieri precise ale caracteristicilor lor. O măsurare a puterii de cumpărare ar trebui să se întemeieze pe preţurile bunurilor şi serviciilor de ordinul întâi şi, mai mult, pe *toate* acestea. Întrebuinţarea preţurilor bunurilor de producţie este inadecvată, deoarece ea n-ar putea ocoli numărarea diverselor stadii de producţie ale unui acelaşi bun de consum de mai multe ori, falsificând astfel rezultatul. Orice limitare la un grup limitat de bunuri ar fi în întregime arbitrată, deci viciată. Însă chiar lăsând deoparte toate aceste obstacole insurmontabile, obiectivul încă rămâne irealizabil. Fiindcă nu numai caracteristicile tehnologice ale mărfurilor se schimbă, ci apar şi noi tipuri de bunuri, în vreme ce multe dintre cele vechi dispar. Evaluările se modifică şi ele, ceea ce provoacă modificări ale cererii şi producţiei. Presupoziţiile doctrinei măsurabilităţii se referă la oameni ale căror dorinţe si evaluări sunt rigide. Doar dacă oamenii ar evalua întotdeauna aceleaşi lucruri în acelaşi fel am putea considera că modificările preţurilor sunt expresia modificărilor survenite în puterea de cumpărare a banilor. Dat fiind că este imposibil să se stabilească suma totală de bani cheltuită pentru bunuri de consum într-o fracţiune dată de timp, statisticienii trebuie să se bazeze pe preţurile plătite pentru bunuri individuale. Aceasta ridică două probleme suplimentare, pentru care nu există o soluţie apodictică. Devine necesar să ataşăm diverselor mărfuri coeficienţi de importanţă. Este evident că ar fi greşit să introducem preţurile diverselor mărfuri în calcul fără să ţinem seama de rolul pe care îl joacă ele în ansamblul sistemului gospodăriilor individuale. Însă stabilirea unor asemenea ponderi adecvate este şi ea arbitrară. În al doilea rând, devine necesar să calculăm medii ale datelor colectate şi ajustate. Însă există diverse metode de calcul al mediilor. Există media aritmetică, cea geometrică, mediile armonice şi cvasimedia, cunoscută drept mediană. Fiecare dintre ele duce la rezultate diferite. Nici una dintre ele [p.222] nu poate fi considerată singura cale de atingere a unui răspuns inatacabil din punct de vedere logic. Decizia în favoarea uneia din aceste

metode de calcul este arbitrară. Dacă toate condiţiile umane ar fi neschimbătoare, dacă toţi oamenii ar repeta la nesfârşit aceleaşi acţiuni, deoarece neplăcerile lor şi ideile despre cum să le îndepărteze ar rămâne constante, sau dacă am fi în măsură să presupunem că schimbările acestor factori provocate de anumiţi indivizi sau grupuri ar fi întotdeauna compensate de schimbări în sens opus provocate de alţi indivizi sau grupuri şi de aceea nu afectează cererea şi oferta totale, atunci am trăi într-o lume a stabilităţii. Însă ideea că într-o asemenea lume puterea de cumpărare a banilor s-ar putea schimba este contradictorie. După cum vom vedea mai târziu, schimbările în puterea de cumpărare a banilor trebuie să afecteze în mod necesar preţurile diverselor mărfuri şi servicii la diverse momente de timp şi în diverse grade; ele trebuie deci să provoace schimbări în cerere şi ofertă, în producţie şi consum. [4] Ideea implicată în termenul impropriu de *nivel al preţurilor*, utilizată ca şi cum – ceteris paribus – toate preţurile ar putea să crească sau să scadă proporţional, este de nesusţinut. Celelalte lucruri nu pot rămâne neschimbate atunci când puterea de cumpărare a banilor se schimbă. În domeniul praxeologiei şi al teoriei economice noţiunea de măsurare nu poate avea nici un sens. În starea ipotetică ce se caracterizează prin rigiditatea condiţiilor nu există nici un fel de schimbări de măsurat. În lumea reală a schimbării nu există puncte, dimensiuni, sau relaţii fixe, care să poată servi drept etalon. Puterea de cumpărare a unităţii monetare nu se modifică niciodată proporţional faţă de toate lucrurile vandabile şi cumpărabile. Noţiunile de stabilitate şi stabilizare sunt lipsite de conţinut atunci când nu se referă la existenţa şi prezervarea unei stări de rigiditate. Pe de altă parte, această stare de rigiditate nici nu poate fi gândită consecvent, până la consecinţele sale ultime – şi cu atât mai puţin realizată. [5] Unde există acţiune există şi schimbare. Acţiunea este o pârghie a schimbării. Solemnitatea pretenţioasă afişată de birourile statistice în calcularea indicilor puterii de cumpărare şi a costului vieţii este deplasată. Aceşti indicatori numerici sunt, în cel mai bun caz, o reflecţie mai degrabă grosieră şi lipsită de acurateţe a modificărilor survenite. În perioadele caracterizate prin modificări lente ale relaţiei dintre cererea şi oferta de monedă, ele nu furnizează chiar nici un fel de informaţii. În perioadele de inflaţie - şi deci de modificări abrupte ale preţurilor - ei oferă o imagine grosieră a evenimentelor pe care le trăieşte fiecare individ, în viaţa sa zilnică. O gospodină destoinică ştie cu mult mai mult despre schimbarea preţurilor, în măsura în care ea afectează propria ei gospodărie, decât [p.223] pot spune mediile statistice. Ea are prea puţin de câştigat de pe urma calculelor care nesocotesc atât modificările calitative cât şi cele cantitative survenite în aprovizionarea cu bunurile care este ea în măsură să le cumpere, sau i se permite să le cumpere, la preţurile care intră în acele calcule. Atunci când “măsoară” schimbările pentru folosinţa ei personală, luând drept etalon doar preţurile a două sau trei mărfuri, ea nu este mai puţin “ştiinţifică” , sau mai arbitrară decât matematicienii sofisticaţi, când aceştia îşi aleg metodele lor de manipulare a datelor pieţei. În viaţa de zi cu zi nimeni nu se lasă păcălit de indicii numerici. Nimeni nu este de acord cu ficţiunea că ei trebuie

consideraţi nişte măsurători. Acolo unde se măsoară cantităţi, toate îndoielile şi dezacordurile privind dimensiunile lor încetează. Lucrurile acestea sunt lămurite. Nimeni nu se hazardează să conteste măsurătorile temperaturii, umidităţii, presiunii atmosferice şi ale altor date meteorologice, efectuate de meteorologi. Însă, pe de altă parte, nimeni nu recunoaşte vreun indice numeric, cu excepţia cazului în care anticipează vreun avantaj personal de pe urma recunoaşterii sale de către opinia publică. Construirea de indici numerici nu rezolvă disputele; ea nu face decât să le translateze într-un registru în care confruntarea opiniilor şi intereselor antagoniste sunt ireconciliabile. Acţiunea umană generează schimbare. În măsura în care există acţiune umană nu există stabilitate, ci doar necontenită alterare. Procesul istoric este o secvenţă de schimbări. Oprirea lui şi instituirea unei epoci de stabilitate, în care întreaga istorie să intre într-o stare de repaos, depăşeşte puterile omului. Aspiraţia spre mai bine, dobândirea de idei noi şi rearanjarea condiţiilor vieţii sale conform ideilor acestea fac parte din natura omului. Preţurile de piaţă sunt fapte istorice, care exprimă stări de lucruri care au existat la un anumit moment al procesului ireversibil al istoriei. Conceptul de măsurare este lipsit de sens în orbita praxeologiei. În starea imaginară – şi bineînţeles irealizabilă – de rigiditate şi stabilitate, nu există schimbări de măsurat. În lumea reală, a schimbărilor permanente, nu există puncte fixe, obiecte, calităţi sau relaţii, în raport cu care să se poată măsura schimbările.

5. Rădăcinile ideii de stabilizare

Calculul economic nu presupune stabilitate monetară, în sensul în care este întrebuinţat acest termen de promotorii mişcării de stabilizare. Faptul că rigiditatea puterii de cumpărare a unităţii monetare este inimaginabilă şi irealizabilă nu stânjeneşte metodele calculului economic. Ceea ce presupune calculul economic este un [p.224] sistem economic a cărui funcţionare să nu fie sabotată prin intervenţii guvernamentale. Eforturile de expansiune a cantităţii de monedă aflată în circulaţie, fie pentru a spori capacitatea de a cheltui a guvernului, fie pentru a determina reducerea temporară a ratei dobânzii, dezintegrează toate procesele monetare şi distorsionează calculul economic. Primul obiectiv al politicii monetare trebuie să fie de a împiedica guvernele să practice inflaţia şi să creeze condiţii care încurajează expansiunea creditelor de către bănci. Însă acest program este foarte diferit de programul confuz şi contradictoriu al stabilizării puterii de cumpărare. În vederea calculului economic nu este necesară decât evitarea fluctuaţiilor mari şi abrupte în oferta monetară. Aurul şi, până la mijlocul secolului al XIX-lea, argintul au slujit foarte bine drept mijloace ale calculului economic. Modificările survenite în relaţia dintre oferta şi cererea de metale preţiose şi schimbările în puterea de cumpărare rezultate din acestea se desfăşurau atât de încet, încât calculele economice ale antreprenorilor puteau să nu ţină seama de ele, fără să aibă prea mult de suferit. În sfera calculului economic precizia este de neatins, chiar lăsând deoparte inconvenientele rezultate din neacordarea atenţiei cuvenite modificărilor monetare. [6] Omul de afaceri care planifică nu poate să nu întrebuinţeze date referitoare la un viitor

necunoscut; el lucrează cu preţuri viitoare şi costuri de producţie viitoare. Contabilitatea şi evidenţa situaţiilor, în tentativa lor de a stabili rezultatul acţiunilor trecute, sunt în aceeaşi situaţie, în măsura în care se bazează pe estimarea echipamentelor fixe, a inventarelor şi a creanţelor. În ciuda tuturor acestor incertitudini, calculul economic îşi poate îndeplini sarcina. Aceste incertitudini nu provin din deficienţele sistemului de calcul al rentabilităţii, ci fac parte din esenţa acţiunii, carte se confruntă întotdeauna cu un viitor incert. Ideea de a face puterea de cumpărare mai stabilă nu provine din încercări de ameliorare a calculului economic. Izvorul ei este dorinţa de a edifica o sferă ferită de fluxul necontenit al treburilor omeneşti, un tărâm neafectat de istorie. Donaţiile destinate să alimenteze în perpetuitate un corp ecleziastic, o instituţie caritabilă, sau o familie, au fost multă vreme constituite din pământuri sau din vărsăminte de produse [p.225] agricole în natură. Ulterior, acestora li s-au adăugat anuităţi stabilite în bani. Donatorii şi beneficiarii anticipau că o anuitate, constând într-o anumită cantitate de metale preţioase, nu va fi afectată de modificările condiţiilor economice. Însă aceste speranţe s-au dovedit iluzorii. Generaţiile ulterioare au constatat că planurile înaintaşilor nu se realizează. Stimulaţi de această experienţă, ei au început să cerceteze cum s-ar putea atinge obiectivele urmărite. Astfel, ei s-au lansat în tentative de măsurare şi eliminare a modificărilor puterii de cumpărare. Problema a căpătat o importanţă mult mai mare când guvernele şi-au iniţiat politicile de împrumuturi pe termen lung, nerambursabile şi perpetue. Statul, această nouă zeitate din zorii epocii statolatriei, această instituţie eternă şi supraomenească situată deasupra imperfecţiunilor pământeşti, i-a oferit cetăţeanului o şansă de a-şi pune în siguranţă averea şi de a se bucura de un venit stabil, în ciuda tuturor vicisitudinilor. El a deschis o cale de eliberare a individului de necesitatea de a-şi risca şi dobândi din nou în fiecare zi averea şi venitul, pe piaţa capitalistă. Cel ce-şi investeşte fondurile în obligaţiuni emise de guvern şi de subdiviziunile acestuia nu mai este supus legilor implacabile ale pieţei şi suveranităţii consumatorilor. El nu mai este supus necesităţii de a-şi investi fondurile astfel încât acestea să servească cel mai bine dorinţele şi nevoile consumatorilor. El este în siguranţă, păzit de pericolele pieţei competitive, în care pierderile penalizează ineficienţa; eternul stat l-a luat sub aripa sa protectoare şi-i garantează întrebuinţarea netulburată a fondurilor sale. De acum înainte, venitul său nu mai provine din procesul de satisfacere a dorinţei consumatorilor în maniera cea mai adecvată cu putinţă, ci din impozitele prelevate de aparatul de stat, de constrângere şi coerciţie. El nu mai este un servitor al concetăţenilor săi, supus suveranităţii acestora, ci un partener al guvernului, care stăpâneşte şi extrage tribut de la populaţie. Dobânda pe care o oferă statul este mai mică decât cea oferită de piaţă, însă diferenţa este din plin compensată de solvabilitatea indiscutabilă a debitorului, i.e. a statului, al cărui venit nu depinde de satisfacerea publicului, ci de insistenţa manifestată în prelevarea impozitelor. În ciuda experienţelor neplăcute cu datoriile publice în vremurile mai vechi, oamenii se arătau gata să acorde necondiţionat încredere statului

modernizat din secolul al XIX-lea. Se admitea în general că acest nou stat îşi va onora cu scrupulozitate datoriile contractate voluntar. Capitaliştii şi antreprenorii erau pe deplin conştienţi de faptul că în societatea de piaţă singurul mijloc de păstrare a avuţiei dobândite[p.226] este de a o redobândi din nou în fiecare zi, prin competiţie cu toţi ceilalţi, i.e., cu firmele deja existente precum şi cu noii veniţi care "operează pe un şiret de pantof". Antreprenorul îmbătrânit, obosit şi nedispus să-şi mai rişte avuţia câştigată din greu în noi tentative de satisfacere a dorinţelor consumatorilor, precum şi moştenitorul profiturilor realizate de alţii, leneş şi pe deplin conştient de propria sa ineficienţă, au preferat investiţia în obligaţiuni ale datoriei naţionale, deoarece doreau să se elibereze de sub tutela legilor pieţei. Pe de altă parte, datoria publică perpetuă nerambursabilă presupune stabilitatea puterii de cumpărare. Deşi statul şi constrângerea exercitată de el pot fi eterne , dobânda plătită pe datoria publică nu poate fi eternă decât dacă se bazează pe un etalon de valoare fixă. Astfel, investitorul care de dragul securităţii ocoleşte piaţa, activitatea antreprenorială şi investiţiile în regim de liberă iniţiativă, preferând obligaţiunile guvernamentale, se confruntă din nou cu versatilitatea tuturor instituţiilor umane. El descoperă că în cadrul societăţii de piaţă nu există loc pentru averi independente de piaţă. Tentativele sale de găsire a unei surse inepuizabile de venit sunt sortite eşecului. În această lume nu există stabilitate şi securitate şi nici un fel de strădanii umane nu sunt suficient de puternice pentru a le institui. În sistemul social al societăţii de piaţă singurul mijloc de dobândire şi păstrare a averii este deservirea cu succes a consumatorilor. Bineînţeles că statul este în măsură să extragă plăţi de la supuşii săi şi să împrumute fonduri. Însă nici chiar cel mai lipsit de scrupule guvern nu este capabil să sfideze pe termen lung legile care determină viaţa şi acţiunea umană. Dacă guvernul întrebuinţează sumele împrumutate pentru a investi în acele domenii în care investiţiile vor servi cel mai bine dorinţele consumatorilor şi dacă reuşeşte în aceste activităţi antreprenoriale, în regim de liberă şi egală rivalitate cu toţi ceilalţi antreprenori privaţi, atunci el este în aceeaşi poziţie ca orice alt om de afaceri; el poate achita dobânda deoarece realizează surplusuri. Însă dacă guvernul investeşte fonduri fără succes şi nu realizează surplusuri, sau dacă consumă banii pentru cheltuieli curente, atunci capitalul împrumutat se restrânge sau dispare cu totul, fără să apară vreo altă sursă din care să se plătească dobânda şi suma împrumutată iniţial. În acest caz, impozitarea populaţiei este singura metodă disponibilă pentru a respecta clauzele contractului de credit. Solicitând impozite pentru astfel de plăţi, statul îi face pe cetăţeni responsabili pentru banii irosiţi în trecut. Impozitele plătite nu sunt compensate de nici un serviciu adus în prezent de către aparatul guvernamental.[p.227] Guvernul plăteşte dobândă pe un capital care a fost consumat şi nu mai există. Trezoreria este împovărată cu rezultatele nefericite ale politicilor din trecut. Se poate argumenta în mod îndreptăţit în favoarea datoriilor guvernamentale pe termen scurt, contractate în condiţii speciale. Bineînţeles, justificarea populară a împrumuturilor de război este absurdă.

Toate materialele necesare pentru a purta războiul trebuie furnizate prin reducerea consumului civil, prin consumarea unei părţi din capitalul disponibil, şi prin muncă mai susţinută. Întreaga povară a războiului cade pe generaţia aflată în viaţă. Generaţiile viitoare nu vor fi afectate decât în măsura în care, datorită cheltuielilor de război, vor moşteni mai puţin de la cei ce trăiesc acum, decât ar fi moştenit dacă nu s-ar fi purtat nici un război. Finanţarea unui război prin împrumuturi nu deplasează povara asupra fiilor şi nepoţilor. [7] Ea este doar o metodă de distribuire a poverii între cetăţeni. Dacă întreaga cheltuială ar trebui acoperită prin impozite, acestea n-ar putea fi prelevate decât de la deţinătorii de fonduri lichide. Restul n-ar contribui în mod adecvat. Împrumuturile pe termen scurt ar putea fi utile pentru înlăturarea unor astfel de inegalităţi, ele permiţând o impunere echitabilă a deţinătorilor de capital fix. Creditul public şi semipublic pe termen lung este un element străin şi distorsionant în structura unei societăţi de piaţă. Instituirea lui a fost o încercare neizbutită de a merge dincolo de limitele acţiunii umane şi de a creea o orbită de securitate şi eternitate îndepărtată de perisabilitatea şi instabilitatea treburilor omeneşti. Ce prezumţie arogantă, de a împrumuta şi da cu împrumut bani pe vecie, de a face contracte pentru eternitate, de a stipula pentru tot restul timpurilor! În privinţa aceasta era prea puţin important dacă împrumuturile erau sau nu nerambursabile în mod formal; în practică ele au fost de regulă considerate şi tratate ca fiind astfel, în mod deliberat. În zilele de înflorire ale liberalismului, unele ţări occidentale îşi reduceau efectiv o parte din datoria pe termen lung, prin rambursare cinstită. Însă, în cea mai mare parte a timpului, peste vechile datorii se acumulau altele noi. Istoria financiară a ultimului secol se caracterizează printr-o creştere continuă a volumului îndatorării publice. Nimeni nu crede că statele vor târî o veşnicie povara acestor dobânzi care trebuie plătite. Este limpede că, mai devreme sau mai târziu, toate aceste datorii vor fi lichidate într-un fel sau altul, însă cu siguranţă nu prin plătirea dobânzii şi a sumei iniţiale, conform termenilor contractului. O sumedenie [p.228] de scriitori cu pretenţii trudesc deja la elaborarea paleativului moral pentru ziua socotelilor finale. [8] Deşi calculul economic în termeni monetari nu este pe măsura sarcinilor care i se atribuie în aceste scheme de edificare a unei lumi irealizabile, de calm îndepărtat de limitările inevitabile ale acţiunii umane şi de securitate eternă, acest fapt nu poate fi numit o deficienţă. Nu există nimic de felul unor valori eterne, absolute şi neschimbătoare. Căutarea unui etalon pentru astfel de valori este sortită eşecului. Calculul economic nu poate fi numit imperfect pentru că nu corespunde ideilor confuze ale celor ce tânjesc după un venit stabil, independent de procesele productive ale oamenilor.

NOTE

1. Cf. Samuel Bailey, *A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Values*, London, 1825. Nr. 7 în Series of Reprints of Scarce Tract in Economics and Political Science, London School of Economics, London, 1931.

2. Pentru propensiunea minţii de a privi rigiditatea şi absenţa schimbării ca fiind esenţa, iar schimbarea şi mişcarea ca fiind accidentul, cf. Bergson, *La Pensée et le mouvant*, pp. 85 ff.

3. Cf. Irving Fisher, *The Money Illusion*, New york, 1928, pp. 19-20.

4. A se vedea mai jos, pp. 411-413.
5. A se vedea mai jos, pp. 247-250.
6. Nici un calcul practic de rentabilitate nu poate fi precis. Formula subiacentă procesului de calcul poate fi exactă; însă calculul propriu zis depinde de cantităţi evaluate cu aproximaţie şi deci este, în mod necesar, imperfect. După cum am văzut mai sus (p. 39), teoria economică este o ştiinţă exactă referitoare la lucruri reale. Însă îndată ce în secvenţa raţionamentelor sunt introduse date reprezentate de preţuri, exactitatea este lăsată deoparte şi teoria economică este substituită prin istorie economică.
7. Împrumuturile, în acest context, înseamnă fonduri împrumutate de la cei ce au bani de dat cu împrumut. Nu ne referim aici la expansiunea creditelor, al cărei principal vehicul în America zilelor noastre sunt împrumuturile de la băncile comerciale.
8. Cea mai populară din aceste doctrine este cristalizată în fraza: Datoria publică nu este o povară, pentru că ne-o datorăm nouă înşine. Dacă lucrul acesta ar fi adevărat, atunci obliterarea în întregime a datoriei publice ar fi o operaţie inofensivă, un simplu act de contabilitate. Realitatea este că datoria publică încorporează creanţele persoanelor care şi-au încredinţat în trecut banii statului, asupra tuturor producătorilor cotidieni de avuţie nouă. Ea împovărează păturile producătoare, în beneficiul altor segmente ale populaţiei. Eliberarea producătorilor de avuţie nouă de această povară este posibilă, prin colectarea taxelor necesare pentru efectuarea plăţilor exclusiv de la deţinătorii de obligaţiuni. Dar asta ar echivala cu repudierea declarată a contractului.

XIII. Calculul monetar ca instrument al acţiunii

1. Calculul monetar ca metodă de gândire

Calculul monetar este steaua polară a acţiunii desfăşurate în sistemul social de diviziune a muncii. El este busola omului care se angajează în producţie. Acesta calculează pentru a distinge domeniile de producţie remunerative de cele neprofitabile, acelea pe care consumatorii suverani este plauzibil să le aprobe, de acelea pe care este plauzibil să le dezaprobe. Fiecare pas din sfera activităţilor antreprenoriale face obiectul verificării cu ajutorul calculului monetar. Premeditarea acţiunii planificate devine calculul comercial făcut în avans al costurilor şi încasărilor anticipate. Stabilirea retrospectivă a rezultatului acţiunii trecute devine contabilizare a profiturilor şi a pierderilor. Sistemul de calcul economic în termeni monetari este condiţionat de anumite instituţii sociale. El poate opera numai în cadrul instituţional al diviziunii muncii şi al proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, în care bunurile şi serviciile de toate ordinele sunt vândute şi cumpărate în schimbul unui mijloc general utilizat de schimb, i.e. în schimbul banilor. Calculul monetar este metoda de calculare a rentabilităţii întrebuinţată de persoanele care acţionează în cadrul societăţii bazate pe controlul privat al mijloacelor de producţie. El este un instrument al indivizilor care acţionează; este un mijloc de calcul destinat evaluării avuţiei şi veniturilor private şi a veniturilor şi pierderilor private, ale indivizilor care acţionează pe cont propriu într-o societate bazată pe libera iniţiativă. [1] Toate rezultatele se referă exclusiv la acţiunile unor indivizi. Când statisticienii sintetizează aceste rezultate, rezultatul ilustrează suma acţiunilor autonome ale unei pluralităţi de indivizi care se orientează singuri, şi nu efectul acţiunii unui corp colectiv, al unui întreg sau al unei totalităţi. Calculul monetar este în întregime inadecvat şi inutil pentru orice consideraţii care nu privesc lucrurile din punctul de vedere al indivizilor. El priveşte calculul profiturilor individuale, nu valori sau

bunăstări “sociale” imaginare. [p.230] Calculul monetar este principalul vehicul al planificării şi al acţiunii în cadrul social al unei societăţi bazate pe libera iniţiativă orientată şi controlată de piaţă şi de preţurile de piaţă. El s-a dezvoltat în acest cadru, fiind treptat perfecţionat prin ameliorarea mecanismelor de piaţă şi prin extinderea sferei lucrurilor care sunt comercializate pe piaţă, pentru bani. Calculul economic este cel ce a făcut ca măsurătoarea, numărul şi socoteala să joace rolul pe care-l joacă în civilizaţia noastră cantitativă şi calculată. Măsurătorile întreprinse de fizică şi chimie sunt relevante pentru acţiunea practică numai datorită existenţei calculului economic. Calculul monetar este cel care a făcut din aritmetică un instrument în lupta pentru o viaţă mai bună. El face cu putinţă întrebuinţarea rezultatelor experimentelor de laborator pentru îndepărtarea cea mai eficace a neplăcerilor. Calculul monetar îşi demonstrează întreaga perfecţiune în contabilizarea capitalului. El stabileşte preţurile monetare ale mijloacelor disponibile şi compară acest total cu schimbările induse de acţiune şi de intervenţia altor factori. Confruntarea aceasta arată ce schimbări au survenit în configuraţia preocupărilor omului care acţionează şi magnitudinea acestor schimbări; ea face cu putinţă stabilirea succesului şi a eşecului, a profiturilor şi a pierderilor. Sistemul bazat pe liberă iniţiativă a fost poreclit capitalism în sens depreciativ şi pentru a-l desfiinţa. Totuşi, termenul acesta poate fi considerat foarte pertinent. El se referă la trăsătura cea mai caracteristică a sistemului, principala sa performanţă, anume la rolul pe care-l joacă noţiunea de capital în funcţionarea sa. Există persoane cărora calculul monetar le repugnă, care nu doresc să fie trezite din visele lor diurne de vocea raţiunii critice. Realitatea îi dezgustă; ei tânjesc după un tărâm al şanselor nelimitate. Ei sunt dezgustaţi de micimea unei ordini sociale în care totul este socotit cu luare aminte, în dolari şi penny. Ei îşi prezintă huiduiala drept comportamentul nobil al onorabililor prieteni ai spiritului, frumuseţii şi virtuţii, prin contrast cu josnicia ignobilă şi cu grosolănia spiritelor din lumea lui Babbitt. Dar cultul frumuseţii şi al virtuţii, al înţelepciunii şi al căutării de adevăr, nu sunt obstrucţionate de raţionalitatea minţii socotite şi calculate. Numai reveria romantică este cea care nu poate înflori în mijlocul criticismului lucid. Cenzorul sever al vizionarului extatic este omul socotit, cu mintea limpede. Civilizaţia noastră este inseparabil legată de metodele calculului economic. Ea ar pieri dacă am abandona această unealtă atât de preţioasă a acţiunii. Goethe avea dreptate când numea contabilitatea în dublă partidă “una dintre cele mai frumoase invenţii ale spiritului uman”. [2] [p.231]

2. Calculul economic şi ştiinţa acţiunii umane

Evoluţia calculului economic capitalist a fost condiţia necesară a apariţiei unei ştiinţe sistematice şi coerente din punct de vedere logic a acţiunii umane. Praxeologia şi teoria economică ocupă un anumit loc în evoluţia istoriei umane şi în procesul de cercetare ştiinţifică. Ele nu puteau să apară decât după ce omul care acţionează a reuşit să-şi creeze metodele de gândire care au făcut cu putinţă calculul acţiunilor sale. Ştiinţa acţiunii umane a fost la început o disciplină care privea exclusiv acele acţiuni ce puteau fi verificate prin calcul

monetar. Ea se ocupa exclusiv de ceea ce am putea numi orbita teoriei economice în sensul restrâns al termenului, i.e., de acele acţiuni care, într-o societate de piaţă, se desfăşoară prin intermedierea banilor. Primii paşi către elaborarea ei au fost anumite investigaţii nesistematizate, despre monedă, împrumuturile monetare şi preţurile diverselor bunuri. Cunoaşterea încapsulată în legea lui Gresham, primele formulări rudimentare ale teoriei cantitative a monedei – cum ar fi cele datorate lui Bodin şi Davanzati – şi legea lui Gregory King marchează zorii cei mai timpurii ai înţelegerii faptului că în domeniul acţiunii prevalează regularitatea fenomenelor şi necesitatea inevitabilă. Primul sistem cuprinzător de teorie economică – strălucita realizare a economiştilor clasici – era, în esenţă, o teorie a acţiunii calculate. El preciza implicit linia de demarcaţie între ceea ce trebuie considerat economic şi ceea ce trebuie considerat extraeconomic, ca fiind linia ce separă acţiunea calculată în termeni monetari de alte acţiuni. Pornind de aici, economiştii aveau să lărgească pas cu pas câmpul lor de studiu, până când au dezvoltat, în cele din urmă, un sistem care tratează toate alegerile umane, o teorie generală a acţiunii. [p.232]

NOTE

1. În parteneriate şi corporaţii cei care acţionează sunt întotdeauna indivizi, deşi nu este în mod necesar vorba de un singur individ.

2. Cf. Goethe, *Wilhelm Meister's Apprenticeship*, cartea I, cap. 10.

XIV. Domeniul şi metoda catalacticii

1. Delimitarea problemelor catalacticii

N-au existat niciodată incertitudini şi îndoieli cu privire la domeniul ştiinţei economice. Îndată ce oamenii au devenit interesaţi de studiul sistematic al teoriei economice sau al economiei politice, cu toţii au căzut de acord că sarcina acestei ramuri a cunoaşterii este de a investiga fenomenele de piaţă, adică determinarea rapoartelor mutuale de schimb ale bunurilor şi serviciilor comercializate pe piaţă, originea lor, pornind de la acţiunea umană, şi efectele lor asupra acţiunilor ulterioare. Complexitatea definiţiei precise a domeniului teoriei economice nu provine dintr-o incertitudine referitoare le orbita fenomenelor investigate. Ea se datorează faptului că încercările de a elucida aceste fenomene trebuie să treacă dincolo de domeniul pieţei şi al tranzacţiilor de piaţă. Pentru a concepe pe deplin piaţa suntem siliţi să studiem acţiunea unor ipotetici indivizi izolaţi, pe de o parte, iar pe de alta să punem în contrast sistemul de piaţă cu o comunitate socialistă imaginară. Atunci când studiem relaţiile de schimb interpersonale nu putem evita să avem de-a face cu schimbul autistic. Dar, în cazul acesta, nu mai este posibil să demarcăm net frontiera care separă tipul de acţiune care este propriu domeniului ştiinţei economice în sens restâns, de alte tipuri de acţiune. Teoria economică îşi lărgeşte orizontul, transformându-se într-o ştiinţă generală a tuturor tipurilor de acţiune umană, i.e. în praxeologie. Se pune problema cum să distingem cu precizie, în cadrul mai larg al praxeologiei în general, orbita mai restânsă a problemelor propriu-zis economice. Încercările nereuşite de a rezolva această problemă, a delimitării precise a domeniului catalacticii, au ales drept criteriu fie motivaţiile care cauzează acţiunea, fie obiectivele pe

care le urmăreşte acţiunea. Însă varietatea şi multiplicitatea motivaţiilor care incită omul la acţiune este lipsită de relevanţă pentru studiul general al acţiunii. Fiecare acţiune este motivată de imboldul de a îndepărta o neplăcere resimţită. Pentru ştiinţa acţiunii nu contează cum califică oamenii această neplăcere, din punct de vedere fiziologic, psihologic sau etic. Sarcina teoriei economice este de a analiza preţurile mărfurilor, aşa cum sunt ele cerute şi plătite în tranzacţiile de piaţă. Ea nu trebuie să-şi restrângă investigaţiile [p.233] la studiul acelor preţuri care apar, sau ar apărea, ca rezultat al unei conduite ce ilustrează atitudinile cărora psihologia, etica, sau oricare altă perspectivă asupra comportamentului uman, le ataşează o anumită etichetă. Clasificarea acţiunilor în funcţie de diversele lor motivaţii poate fi productivă în psihologie şi poate furniza o normă de evaluare morală; dar ea este lipsită de interes pentru teoria economică. În esenţă, acelaşi lucru se poate spune şi despre tentativele de a restrânge domeniul teoriei economice la acele acţiuni ce urmăresc furnizarea către oameni de lucruri materiale tangibile, din universul extern. Riguros vorbind, oamenii nu au nevoie de bunurile tangibile ca atare, ci de serviciile pe care aceste bunuri sunt în măsură să le furnizeze. Ei doresc sporul de bunăstare pe care aceste servicii le pot asigura. Dar dacă aşa stau lucrurile, nu este posibil să eliminăm din orbita acţiunilor "economice" acele acţiuni care îndepărtează neplăcerile direct şi fără interpunerea vreunui lucru tangibil sau vizibil. Sfatul medicului, lecţia profesorului, recitalul artistului şi alte servicii personale nu sunt în mai mică măsură obiecte de studiu economic decât planurile arhitectului pentru construcţia unei clădiri, formula omului de ştiinţă pentru producerea unui compus chimic, sau contribuţia autorului la publicarea unei cărţi. Domeniul de studiu al catalacticii este alcătuit din toate fenomenele de piaţă, cu toate rădăcinile, ramificaţiile şi consecinţele lor. Este adevărat că oamenii care se angajează în tranzacţii pe piaţă nu sunt motivaţi doar de dorinţa de a obţine hrană, adăpost şi satisfacţie sexuală, ci şi de numeroase imbolduri "idealiste". Omul care acţionează alege între diverse alternative, indiferent dacă acestea sunt clasificate drept materiale sau ideale. În ierarhiile reale de valori lucrurile materiale şi cele ideale se amestecă unele cu altele. Chiar dacă ar fi posibil să se delimiteze net preocupările materiale de cele ideale, trebuie să realizăm că fiecare acţiune concretă fie urmăreşte realizarea unor obiective atât materiale cât şi ideale, fie este rezultatul unei alegeri între ceva material şi ceva ideal. Întrebarea dacă este sau nu posibil de a separa net acele acţiuni, care urmăresc satisfacerea unor nevoi condiţionate exclusiv de structura fiziologică a omului de alte nevoi, "superioare", trebuie lăsată fără răspuns. Însă nu trebuie să trecem cu vederea faptul că, în realitate, nici un fel de hrană nu este preţuită exclusiv pentru capacităţile ei nutritive şi nici un fel de haină sau casă exclusiv pentru acelea de protecţie împotriva frigului şi a ploii. Este de necontestat că cererea pentru bunuri este, în mare măsură, influenţată de consideraţii religioase şi etice, de judecăţi de valoare estetice, de cutume, obiceiuri, prejudecăţi, tradiţii, mode şi multe alte lucruri. Pentru economistul care încearcă să-şi limiteze investigaţiile [p.234] doar la aspectele

“materiale”, domeniul de studiu se dizolvă de îndată ce încearcă să-l fixeze. Tot ce se poate afirma este că teoria economică se ocupă îndeosebi cu analiza determinării preţurilor monetare ale bunurilor şi serviciilor comercializate pe piaţă. Pentru a realiza acest lucru, ea trebuie să pornească de la o teorie generală a acţiunii umane. Mai mult, ea trebuie să studieze nu doar fenomenele de piaţă ci, în egală măsură, şi conduitele ipotetice a unui om izolat şi a unei comunităţi socialiste. În fine, ea nu trebuie să-şi limiteze investigaţiile la acele moduri de acţiune care, în limbajul curent, se numesc “economice”, ci trebuie să studieze de asemenea şi acţiunile numite, într-o manieră mai puţin riguroasă, “non-economice”. Domeniul praxeologiei, teoria generală a acţunii umane, poate fi precis definit şi circumscris. Problemele propriu-zis economice, i.e. ale acţiunii economice în sens restrâns, nu pot fi decât parţial izolate de ansamblul cuprinzător al teoriei praxeologice. În toate tentativele de formulare a unei definiţii a teoriei economice “autentice” un rol îl joacă diverse convenţii şi fapte accidentale din istoria ştiinţei. Nu rigoarea logică sau epistemologică, ci consideraţii de expedienţă şi de convenţionalism tradiţional sunt cele care ne fac să afirmăm că domeniul catalacticii, sau al teoriei economice în sens restrâns, este analiza fenomenelor de piaţă. Aceasta revine la afirmaţia: Catalactica este analiza acelor acţiuni care sunt întreprinse pe baza calculului monetar. Schimbul de piaţă şi calculul monetar sunt inseparabil legate laolaltă. O piaţă bazată exclusiv pe schimb direct nu este decât o construcţie imaginară. Pe de altă parte, moneda şi calculul monetar sunt condiţionate de existenţa pieţei. Analizarea funcţionării unui sistem de producţie socialist imaginar este cu siguranţă una din sarcinile teoriei economice. Însă accesul la acest tip de analiză nu este nici el posibil decât prin studiul catalacticii, prin elucidarea unui sistem în care există preţuri monetare şi calcul economic.

Negarea teoriei economice

Există doctrine care neagă în mod declarat posibilitatea unei ştiinţe economice. Ceea ce se predă astăzi în majoritatea universităţilor sub titlul de teorie economică este practic o negare a ei. Cel ce contestă existenţa teoriei economice neagă practic faptul că bunăstarea omului este ştirbită de vreo raritate a factorilor externi. El afirmă implicit că toată lumea s-ar putea bucura de satisfacerea perfectă a tuturor [p.235] dorinţelor, cu condiţia ca o reformă să reuşească să depăşească anumite obstacole ridicate de inadecvarea instituţiilor umane. Condiţiile ar putea fi paradiziace pentru un număr nelimitat de oameni. Raritatea este un produs artificial al practicilor moştenite. Abolirea practicilor acestea ar deschide porţile abundenţei. Conform doctrinei lui Karl Marx şi a urmaşilor săi, raritatea este doar o categorie istorică. Ea este o trăsătură a istoriei timpurii a omenirii – şi va fi lichidată o dată pentru totdeauna prin abolirea proprietăţii private. Deîndată ce omenirea va fi făcut saltul din regimul necesităţii în cel al libertăţii, [1] atingând, prin aceasta, “faza superioară a societăţii comuniste”, ne vom putea bucura de abundenţă şi vom putea, în consecinţă, să-i dăm “fiecăruia după nevoi”. [2] În marea revărsare de scrieri marxiste nu există nici cea mai vagă

aluzie la posibilitatea ca o societate comunistă aflată în “faza sa superioară” să mai aibă de înfruntat raritatea factorilor naturali de producţie. Dezutilitatea muncii se evaporă prin afirmaţia că munca, în comunism, nu va mai fi provocatoare de durere, ci de plăcere, “necesitatea primordială a vieţii”. [3] Episoadele neplăcute ale “experimentului” rus sunt interpretate ca fiind cauzate de ostilitatea capitaliştilor, de faptul că socialismul într-o singură ţară nu este încă perfect şi deci nu a fost încă în măsură să-şi atingă “faza superioară”; iar mai recent ele au fost atribuite războiului. Există apoi inflaţioniştii radicali, reprezentaţi de pildă de Proudhon şi Ernest Solvay. În opinia lor, raritatea este cauzată de limitarea artificială a expansiunii creditelor şi a altor metode de sporire a cantităţii de bani aflaţi în circulaţie, impusă publicului neprevenit de către interesele egoiste de clasă ale bancherilor şi ale altor exploatatori. Ei recomandă drept panaceu universal cheltuielile publice nelimitate. Acesta este mitul belşugului şi al abundenţei potenţiale. Teoria economică poate lăsa explicarea popularităţii acestui tip de gândire fantasmagorică şi de visare diurnă în seama istoricilor şi a psihologilor. Tot ce are economistul de spus în privinţa acestui discurs steril este că teoria economică se preocupă de problemele cu care omul trebuie să se confrunte, datorită faptului că viaţa sa este condiţionată de factori naturali. Ea analizează acţiunea, i.e. tentativele deliberate de eliminare, atât cât este posibil, a neplăcerilor resimţite. Ea n-are nimic de spus despre starea de lucruri dintr-un univers cu posibilităţi nelimitate, care este irealizabil şi nici măcar nu poate fi conceput de mintea umană. Putem admite că, într-o asemenea lume, n-ar exista nici valoare, nici raritate şi nici probleme economice. Lucrurile acestea vor [p.236] lipsi deoarece nu vor fi alegeri de făcut, nu vor exista acţiuni şi nici sarcini de rezolvat cu mijloacele raţiunii. Fiinţele care ar evolua într-o asemenea lume nu şi-ar dezvolta niciodată raţiunea şi gândirea. Dacă o asemenea lume ar fi, în cele din urmă, rezervată descendenţilor rasei umane, aceste fiinţe binecuvântate şi-ar vedea puterea de gândire dispărând şi ar înceta de a mai fi umane, deoarece sarcina primordială a raţiunii este de a face faţă, în mod conştient, limitărilor impuse omului de către natură, de a lupta împotriva rarităţii. Omul activ şi gânditor este produsul unui univers caracterizat prin raritate, în care orice bunăstare este răsplata trudei şi necazurilor, a comportamentului numit îndeobşte economic.

2. Metoda construcţiilor imaginare

Metoda specifică a teoriei economice este metoda construcţiilor imaginare. Aceasta este metoda praxeologiei. Faptul că ea a fost elaborată şi perfecţionată în contextul studiilor economice în sens restrâns se datorează împrejurării că, cel puţin până acum, teoria economică a fost partea cea mai bine dezvoltată a praxeologiei. Oricine doreşte să exprime o opinie despre problemele numite îndeobşte economice recurge la această metodă. Întrebuinţarea acestor construcţii imaginare nu este, aşadar, o procedură specifică analizei ştiinţifice a acestor probleme. Şi omul de rând recurge la aceeaşi metodă când are de a face cu ele. Dar, în vreme ce construcţiile

omului de rând sunt mai mult sau mai puţin confuze şi lipsite de acurateţe, teoria economică urmăreşte să le elaboreze cu cea mai mare grijă, scrupulozitate şi precizie, şi să le examineze critic condiţiile de existenţă şi presupoziţiile. O construcţie imaginară este o imagine conceptuală a unei secvenţe de evenimente, rezultate logic din elementele de acţiune intervenite în formarea sa. Este un produs al deducţiei, derivat, în ultimă instanţă, din categoria fundamentală de acţiune, actul de a prefera şi de a lăsa deoparte. Când elaborează o asemenea construcţie imaginară, economistul nu este preocupat de întrebarea dacă ea reflectă sau nu condiţiile reale, pe care-şi propune el să le analizeze. Nu-l preocupă nici întrebarea dacă un sistem ca cel pe care-l presupune construcţia sa imaginară poate fi conceput ca existând şi funcţionând în realitate. Chiar şi construcţiile imaginare care sunt de neconceput, care sunt contradictorii sau irealizabile, pot furniza servicii utile şi chiar indispensabile pentru înţelegerea realităţii, cu condiţia ca economistul să ştie cum să le întrebuinţeze corect. Metoda construcţiilor imaginare este justificată de succesul ei. Spre deosebire de ştiinţele naturale, praxeologia nu-şi poate întemeia rezultatele pe experimente de laborator şi pe percepţii senzoriale ale unor obiecte externe. [p.237] Ea trebuie să elaboreze metode complet diferite de cele ale fizicii şi biologiei. Ar fi o eroare gravă să se caute analogii ale construcţiilor imaginare în domeniul ştiinţelor naturale. Construcţiile imaginare ale praxeologiei nu pot fi nicicând confruntate cu vreo experienţă a lucrurilor externe şi nu pot fi niciodată evaluate din punctul de vedere al experienţelor de felul acesta. Funcţia lor este de a permite omului un tip de cercetare în care nu se poate bizui pe simţuri. Când confruntăm construcţiile imaginare cu realitatea nu putem pune întrebarea dacă ele corespund experienţei şi descriu corect datele empirice. Trebuie să ne întrebăm dacă presupoziţiile construcţiei noastre sunt identice cu condiţiile de existenţă ale acţiunilor pe care dorim să le concepem. Formula de bază pentru elaborarea de construcţii imaginare este de a face abstracţie de existenţa anumitor condiţii prezente în cazul acţiunii efective. Atunci suntem în măsură să sesizăm consecinţele ipotetice ale absenţei acestor condiţii şi să concepem efectele prezenţei lor. Aşa concepem categoria de acţiune, construind imaginea unei stări în care nu există acţiune, fie pentru că individul este pe deplin mulţumit şi nu simte nici un fel de neplăcere, fie pentru că nu cunoaşte nici un procedeu de pe urma căruia să poată anticipa o ameliorare a bunăstării sale (sau a stării sale de satisfacţie). Tot aşa concepem noţiunea de dobândă originară, cu ajutorul unei construcţii imaginare, în care nu se face nici o distincţie între satisfacţiile care se manifestă pe durate de timp egale ca lungime, dar inegale din punctul de vedere al distanţei la care se situează faţă de momentul acţiunii. Metoda construcţiilor imaginare este indispensabilă pentru praxeologie; ea este singura metodă adecvată cercetării praxeologice şi economice. De bună seamă ea este dificil de manevrat, deoarece poate da naştere cu uşurinţă la silogisme eronate. Ea ne poartă pe o muche ascuţită; de ambele părţi se cască hăurile absurdului şi al nonsensului. Doar autocritica nemiloasă ne poate feri de a cădea iremediabil în aceste prăpăstii fără fund.

3. Economia de piaţă pură

Construcţia imaginară a unei economii de piaţă pure sau neobstrucţionate presupune că există diviziune a muncii şi proprietate privată (control privat) asupra mijloacelor de producţie şi că, în consecinţă, există schimburi de bunuri şi servicii pe piaţă. Ea presupune că funcţionarea pieţei nu este obstrucţionată de factori instituţionali, că guvernul – aparatul social de constrângere şi coerciţie – urmăreşte prezervarea bunei funcţionări a sistemului de piaţă, se abţine de la a-i stânjeni funcţionarea şi oferă protecţie împotriva agresiunilor. [p.238] Piaţa este liberă; nu există nici un amestec al factorilor străini de piaţă în domeniul preţurilor, al ratelor salariale şi al ratelor dobânzii. Pornind de la aceste presupoziţii teoria economică urmăreşte să elucideze funcţionarea unei economii de piaţă pure. Abia într-un stadiu ulterior, după ce va fi epuizat tot ce se poate învăţa din studiul acestei construcţii imaginare, ea se întoarce la studiul diverselor probleme ridicate de amestecul în procesul pieţei al guvernului şi al altor organe, care nu întrebuinţează coerciţia şi constrângerea. Este uimitor că această metodă logic incontestabilă, singura în măsură să rezolve problemele în discuţie, a fost atacată cu furie. Oamenii au etichetat-o drept o idee preconceptă în favoarea politicii economice liberale, pe care o stigmatizează ca reacţionară, regalism economic, manchesterism, negativism, ş.a.m.d. Ei neagă posibilitatea de a câştiga ceva în domeniul cunoaşterii realităţii ca urmare a studiului acestei construcţii imaginare. Însă aceşti critici turbulenţi se contrazic pe ei înşişi îndată ce recurg la aceeaşi metodă, pentru avansarea propriilor lor aserţiuni. Solicitând salarii minime ei evocă presupusele condiţii nesatisfăcătoare de pe o piaţă liberă a mâinii de lucru, iar cerând tarife ei descriu presupusele dezastre provocate de liberul schimb. Bineînţeles, nu există o altă cale de elucidare a efectelor unei măsuri ce limitează liberul joc al factorilor care intervin pe o piaţă neobstrucţionată, decât aceea de a studia iniţial starea de lucruri existentă în condiţii de libertate economică. Este adevărat că din investigaţiile lor economiştii au tras concluzia că ţelurile pe care majoritatea oamenilor, practic toţi oamenii, urmăresc să le atingă, trudind şi muncind şi recurgând la politicile economice, pot fi cel mai bine realizate acolo unde sistemul de piaţă liberă nu este împiedicat de decrete guvernamentale. Însă aceasta nu este o judecată preconceptă, rezultată dintr-o insuficientă atenţie acordată funcţionării intervenţiilor guvernamentale în afaceri. Dimpotrivă, ea este rezultatul unei cercetări atente şi nepărtinitoare a tuturor aspectelor intervenţionismului. De asemenea, este adevărat că economiştii clasici şi epigonii lor obişnuiau să numească sistemul economiei neobstrucţionate “natural”, iar amestecul guvernului în fenomenele de piaţă “artificial” şi “perturbator”. Însă această terminologie era produsul cercetării atente de către ei a problemelor intervenţionismului. Atunci când numeau o stare socială de lucruri indezirabilă “contrară naturii”, ei se conformau uzanţelor semantice ale epocii. Teismul şi deismul din epoca luminilor priveau regularitatea fenomenelor naturale drept o emanaţie a decretelor Providenţei. Când filozofii iluminişti descopereau că şi în sfera

acţiunii umane şi a evoluţiei sociale se manifestă o regularitate a fenomenelor, ei erau gata să o interpreteze şi pe aceasta ca pe o dovadă [p.239] de grijă părintească din partea Creatorului universului. Aceasta era adevărata semnificaţie a doctrinei armoniei predeterminate, aşa cum a fost ea expusă de anumiţi economişti. [4] Filozofia socială a despotismului paternalist punea accentul pe misiunea divină a regilor şi a autocraţilor predestinaţi să conducă popoarele. În replică, liberalul afirma că funcţionarea unei pieţe neobstrucţionate, pe care consumatorul – i.e., fiecare cetăţean – este suveran, produce mai multe rezultate satisfăcătoare decât decretele conducătorilor miruiţi. Observaţi funcţionarea sistemului de piaţă – spuneau ei – şi veţi descoperi în ea amprenta degetului lui Dumnezeu. Odată cu construcţia imaginară a economiei de piaţă pure, economiştii clasici au elaborat opusul ei logic, construcţia imaginară a unei societăţi socialiste. În procesul euristic care a dus, în cele din urmă, la descoperirea funcţionării unei economii de piaţă, această imagine a unei ordini socialiste a avut chiar prioritate din punct de vedere logic. Întrebarea care îi preocupa pe economişti era dacă un croitor poate fi alimentat cu pâine şi încălţăminte, atunci când nu există decrete guvernamentale care să-l silească pe brutar şi pe cizmar să-i satisfacă nevoile. Primul lor gând a fost că amestecul autoritar este necesar pentru a face ca fiecare specialist să-şi deservească concetăţenii. Economiştii au fost surprinşi când au descoperit că nu este necesară nici o astfel de constrângere. Punând în contrast productivitatea şi profitabilitatea, interesul propriu şi bunăstarea publică, egoismul şi altruismul, economiştii trimiteau implicit la imaginea unui sistem socialist. Mirarea lor în faţa funcţionării aşa-zicând "automate" a sistemului de piaţă, se datora tocmai faptului că ei realizaseră că modul "anarhic" de producţie reuşeşte să-i aprovizioneze mai bine pe oameni decât ordinele unui guvern centralizat omnipotent. Ideea de socialism – un sistem de diviziune a muncii în întregime controlat şi gestionat de către o autoritate planificatoare – n-a apărut în mintea reformiştilor utopişti. Aceştia urmăreau mai degrabă coexistenţa autarhică a unor mici entităţi autosuficiente; să ne gândim, de pildă, la falansterul lui Fourier. Radicalismul reformiştilor a apucat-o pe panta socialismului în momentul în care au adoptat ca model pentru noua lor ordine imaginea unei economii gestionate de un guvern naţional, sau de o autoritate mondială.

Maximizarea profiturilor

Se consideră îndeobşte că economiştii, în analiza pe care o fac problemelor unei economii de piaţă, sunt mai degrabă nerealişti în adoptarea ipotezei că [p.240] oamenii sunt întotdeauna dornici să obţină cele mai mari avantaje cu putinţă. Se afirmă că ei construiesc imaginea unei fiinţe perfect egoiste şi raţionale, pentru care nu contează decât profitul. Un asemenea *homo oeconomicus* poate că seamănă cu misiţii şi speculatorii. Dar imensa majoritate a oamenilor sunt foarte diferiţi. Din această imagine înşelătoare nu se poate învăţa nimic folositor pentru cunoaşterea realităţii. Nu este necesar să procedăm din nou la o respingere a tuturor confuziilor, erorilor şi distorsiunilor implicate în această afirmaţie. Primele două părţi ale acestei

cărţi au demascat erorile respective. Aici va fi suficient să ne ocupăm de problema maximizării profiturilor. Praxeologia în general şi teoria economică în particular nu presupun, cu privire la motivaţiile acţiunii umane decât că omul care acţionează doreşte să îndepărteze neplăcerea. În condiţiile particulare ale tranzacţiilor efectuate pe piaţă, acţiune înseamnă a cumpăra şi a vinde. Tot ce afirmă teoria economică despre cerere şi ofertă se referă la orice cerere şi ofertă şi nu doar la cererea şi oferta rezultate din anumite împrejurări care ar necesita o descriere sau o definiţie particulară. A spune că un om confruntat cu alternativa de a obţine mai mult sau mai puţin pentru o marfă pe care doreşte să o vândă alege – *ceteris paribus* – preţul mai ridicat, nu necesită presupoziţii suplimentare. Un preţ mai ridicat înseamnă, pentru vânzător, o mai bună satisfacere a dorinţelor sale. Mutatis mutandis, acelaşi lucru se poate spune despre cumpărător. Suma economisită în procesul de cumpărare a mărfii respective îi permite să cheltuiască mai mult pentru satisfacerea altor nevoi. A cumpăra pe piaţa cea mai ieftină şi a vinde pe cea mai scumpă nu este, *ceteris paribus*, un comportament care să necesite vreun fel de presupoziţii speciale, cu privire la motivaţiile şi moralitatea actorului. Nu este vorba decât despre rezultatele necesare ale oricărei acţiuni, în condiţiile schimbului de piaţă. În capacitatea sa de om de afaceri, o persoană este servitorul consumatorilor, ţinut să se conformeze dorinţelor acestora. Ea nu se poate lăsa în voia propriilor ei capricii şi fantezii. Însă capriciile şi fanteziile clienţilor săi sunt pentru ea lege, dacă aceşti clienţi sunt dispuşi să plătească pentru satisfacerea lor. Omul de afaceri este constrâns să-şi adapteze comportamentul cererii consumatorilor. Dacă aceştia din urmă, lipsiţi de gust pentru ceea ce este frumos, preferă lucruri urâte şi vulgare, el trebuie să le furnizeze asemenea lucruri, chiar împotriva convingerilor sale. [5] Dacă consumatorii nu doresc să plătească un preţ mai mare pentru produsele autohtone decât pentru cele străine, atunci el trebuie să cumpere produsul străin, presupunând că acesta este mai ieftin. Un patron nu poate acorda favoruri pe seama clienţilor săi. El nu poate plăti rate salariale mai mari decât cele determinate de piaţă, dacă cumpărătorii nu sunt dispuşi să plătească preţuri corespunzător mai mari pentru [p.241] bunurile produse în fabricile în care ratele salariale sunt mai mari decât în altele. Nu la fel stau lucrurile cu omul în calitatea sa de cheltuitor al veniturilor sale. Cu acestea, el este liber să facă ce doreşte. El poate da de pomană. Motivat de diverse doctrine şi prejudecăţi, el poate discrimina împotriva bunurilor cu o anumită origine sau provenienţă, preferând produsul de mai slabă calitate sau mai scump celui superior din punct de vedere tehnologic şi mai ieftin. De regulă, când fac cumpărături, oamenii nu oferă cadouri vânzătorilor. Dar uneori se întâmplă şi aceasta. Linia de demarcaţie între cumpărarea de bunuri şi servicii de care este nevoie şi facerea de pomeni este uneori dificil de identificat. Cel ce cumpără la o licitaţie organizată în scopuri caritabile combină, de regulă, o achiziţie cu o donaţie caritabilă. Cel ce dă un bănuţ muzicantului orb de pe stradă nu plăteşte în nici un caz pentru spectacolul de calitate îndoielnică; el dă pur şi simplu de pomană. Omul este unitar când acţionează. Omul de

afaceri care deţine întreaga firmă poate şterge uneori linia de demarcaţie dintre afaceri şi caritate. Dacă doreşte să-şi ajute un prieten aflat în dificultate, delicateţea sentimentelor îl poate face să recurgă la procedee care feresc prietenul de jena pe care i-ar provoca-o dependenţa de pomană. El îi oferă prietenului o slujbă la firma sa, deşi nu are nevoie de ajutorul acestuia, sau şi-ar putea angaja un ajutor echivalent la un salariu mai mic. Riguros vorbind, acesta este consum şi nu o cheltuială destinată sporirii profiturilor firmei. [6] O serie de greşeli jenante trebuie puse pe seama tendinţei de a acorda atenţie numai lucrurilor tangibile, vizibile şi măsurabile, şi de a le neglija pe toate celelalte. Consumatorul nu cumpără doar hrană şi calorii. El nu doreşte să se hrănească asemenea unui lup, ci să mănânce ca un om. Hrana satisface cu atât mai mult pofta unor oameni cu cât este gătită mai apetisant şi mai gustos, cu cât masa este pusă mai frumos şi cu cât mediul în care este consumată hrana este mai agreabil. Asemenea lucruri sunt lăsate deoparte în consideraţiile care privesc exclusiv aspectele chimice ale procesului de digestie. [7] Însă faptul că ele joacă un rol important în determinarea preţurilor hranei este perfect compatibil cu afirmaţia că oamenii preferă, *ceteris paribus*, să cumpere pe pieţele cele mai ieftine. Oridecâteori un cumpărător, care alege între două lucruri perfect identice din punct de vedere chimic şi tehnologic, îl preferă pe cel mai scump, el are un motiv. El nu se înşală, [p.242] ci plăteşte pentru servicii pe care chimia şi tehnologia, cu metodele lor specifice de investigaţie, nu le pot percepe. Putem să surâdem pe seama vanităţii ridicole a unei persoane care preferă o locuinţă mai scumpă uneia mai ieftine pentru că-i place să-şi soarbă cocktailurile în vecinătatea unui duce. Însă nu trebuie să afirmăm despre conduita persoanei respective că nu urmăreşte îmbunătăţirea propriei sale stări de satisfacţie. Ceea ce face un om urmăreşte întotdeauna îmbunătăţirea propriei sale stări de satisfacţie. În acest sens – şi în nici un altul – suntem liberi să utilizăm termenul de egoism şi să subliniem că acţiunea este întotdeauna, în mod necesar, egoistă. Chiar şi o acţiune care urmăreşte direct ameliorarea situaţiei altora este egoistă. Actorul consideră mai satisfăcător pentru el însuşi să le asigure altora hrana, mai degrabă decât pe a sa proprie. Neplăcerea sa provine din conştiinţa faptului că alţi oameni sunt nevoiaşi. Este adevărat că numeroşi oameni se comportă altfel şi preferă să-şi umple propriul lor stomac, mai degrabă decât pe cel al concetăţenilor lor. Dar aceasta n-are nimic de a face cu teoria economică; este un dat al experienţei istorice. În tot cazul, teoria economică se referă la orice fel de acţiune, indiferent dacă această este motivată de imboldul unui om de a mânca sau de a-i face pe alţii să mănânce. Dacă maximizarea profiturilor înseamnă că omul urmăreşte să-şi sporească la maximum avantajele dobândite în toate tranzacţiile de piaţă, atunci expresia este o circumlocuţie, pleonastică şi perifrastică. Ea nu afirmă decât ceea ce este implicat în însăşi categoria de acţiune. Dacă înseamnă altceva, atunci este expresia unei idei eronate. Unii economişti consideră că sarcina teoriei economice este de a stabili cum se poate atinge cea mai mare satisfacţie cu putinţă a întregii populaţii, sau a celui mai mare număr de oameni, din

întreaga societate. Ei nu înţeleg că nu există nici o metodă prin care să măsurăm starea de satisfacţie a diverşilor indivizi. Ei interpretează greşit caracterul judecăţilor care se bazează pe comparaţii între gradele de fericire ale diverşilor oameni. Ei consideră că stabilesc fapte, când de fapt exprimă judecăţi arbitrare de valoare. Oricine poate spune că este drept să se fure de la bogaţi pentru a face cadouri săracilor. Însă a numi ceva drept sau nedrept este întotdeauna o judecată subiectivă de valoare şi, ca atate, ceva strict personal, care nu se pretează la nici o verificare sau falsificare. Teoria economică nu urmăreşte pronunţarea unor judecăţi de valoare. Ea urmăreşte cunoaşterea consecinţelor anumitor moduri de a acţiona. S-a spus că nevoile fiziologice ale oamenilor sunt asemănătoare şi că această egalitate ne furnizează un etalon pentru măsurarea gradului lor de satisfacţie obiectivă. Cei ce exprimă asemenea opinii şi recomandă utilizarea unor asemenea criterii de ghidare a politicilor guvernamentale, propun în fond ca oamenii să fie trataţi aşa cum îşi tratează crescătorul de animale vitele. Acestor reformatori le scapă faptul că nu există [p.243] nici un principiu universal de alimentaţie, valabil pentru toţi oamenii. Alegerea unuia dintre diversele principii depinde în întregime de ţelurile urmărite. Crescătorul de animale nu-şi hrăneşte vitele în scopul de a le face fericite, ci pentru a atinge scopurile pe care le-a stabilit în ce le priveşte, conform propriilor sale planuri. El poate prefera mai mult lapte, mai multă carne, sau alte lucruri. Ce fel de oameni doresc crescătorii de animale să obţină – atleţi sau matematicieni? Războinici sau muncitori în uzine? Cel ce ar face din om materia primă a unui sistem deliberat de creştere şi hrănire şi-ar aroga puteri despotice şi şi-ar întrebuinţă concetăţenii ca mijloace pentru atingerea propriilor sale ţeluri, care diferă de acelea pe care le urmăresc ei înşişi. Judecăţile de valoare ale unui individ fac diferenţieri între ceea ce îl satisface mai mult şi ceea ce îl satisface mai puţin. Judecăţile de valoare pe care le face un om în legătură cu satisfacţiile altui om nu spun nimic despre satisfacţiile acestuia din urmă. Ele ne spun numai ce situaţie a omului acesta îl satisface pe cel ce formulează judecata. Reformatorii aflaţi în căutarea unui maximum de satisfacţie generală nu ne spun decât ce stare a treburilor altor oameni îi satisface cel mai mult pe ei.

4. Economia autistă

Nici o construcţie imaginară nu a scandalizat mai mult decât cea a unui actor economic izolat, în întregime dependent de el însuşi. Dar economia nu se poate dispensa de ea. Pentru a studia schimbul interpersonal, ea trebuie să-l compare cu condiţiile în care acesta lipseşte. Ea construieşte două variante ale imaginii economiei autiste, în care nu există decât schimb autist: economia unui individ izolat şi economia unei societăţi socialiste. Când întrebuinţează această construcţie imaginară, economiştii nu se preocupă de a şti dacă sistemul respectiv ar putea efectiv funcţiona. [8] Ei sunt pe deplin conştienţi de faptul că construcţia lor imaginară reprezintă o ficţiune. Robinson Crusoe care, la urma urmelor, ar putea să fi existat, şi managerul general al unei comunităţi socialiste perfect izolate, care n-a existat niciodată, n-ar putea să planifice şi să acţioneze aşa cum pot face oamenii numai cu ajutorul calculului

economic. Totuşi, în limitele construcţiei noastre imaginare, suntem liberi să ne imaginăm că ei ar putea calcula, oridecâteori o asemenea ficţiune ar putea fi utilă pentru discutarea problemelor vizate. Construcţia imaginară a unei economii autiste se află îndărătul distincţiei populare între productivitate şi profitabilitate, [p.244] aşa cum s-a dezvoltat aceasta, ca etalon pentru judecăţile de valoare. Cei ce recurg la această distincţie consideră economia autistă, îndeosebi cea de tip socialist, sistemul cel mai dezirabil şi mai perfect de management economic. Toate fenomenle economiei de piaţă sunt evaluate în funcţie de felul cum sunt sau nu justificabile din perspectiva unui sistem socialist. Epitetul de *productive* nu le este rezervat decât acţiunilor care ar corespunde obiectivelor incluse în planurile managerului unui asemenea sistem. Toate celelalte activităţi desfăşurate în cadrul unei economii de piaţă sunt numite neproductive, în ciuda faptului că pot fi profitabile pentru cei ce le desfăşoară. Astfel, bunăoară, vânzările promoţionale, reclamele şi activităţile bancare sunt considerate activităţi profitabile, dar neproductive. Bineînţeles că teoria economică nu are nimic de spus despre asemenea judecăţi de valoare arbitrare.

5. Starea de repaos şi economia aflată în regim de rotaţie uniformă

Singura metodă de abordare a problemei acţiunii este de a sesiza că acţiunea urmăreşte, în ultimă instanţă, producerea unei stări de lucruri în care acţiunea încetează să mai existe, fie pentru că orice neplăcere a fost îndepărtată, fie pentru că orice altă îndepărtate a unei neplăceri resimţite a devenit imposibilă. Astfel, acţiunea tinde către o stare de repaos, de absenţă a acţiunii. În consecinţă, teoria preţurilor analizează schimburile interpersonale din această perspectivă. Oamenii nu încetează de a efectua schimburi pe piaţă decât în momentul când nu mai este posibil nici un nou schimb, deoarece nici una dintre părţi nu mai anticipează alte ameliorări ale propriei sale condiţii de pe urma vreunui nou schimb. Cumpărătorii potenţiali consideră preţurile cerute de către vânzătorii potenţiali nesatisfăcătoare şi viceversa. Nu mai au loc tranzacţii. Apare o stare de repaos. Această stare, pe care o putem numi *stare simplă de repaos* (*plain state of rest*) nu este o construcţie imaginară. Ea se produce efectiv, în mod recurent. La închiderea bursei de acţiuni, brokerii au executat toate ordinele care puteau fi îndeplinite la preţul pieţei. Doar acei vânzători şi cumpărători potenţiali care consideră preţul de piaţă prea mic sau prea mare n-au vândut sau, respectiv, n-au cumpărat. [9] Acelaşi lucru se poate spune şi despre celelalte tranzacţii. Întreaga economie de piaţă este, am putea spune, un fel de mare piaţă de schimburi sau de mărfuri. În fiecare moment se desfăşoară toate acele tranzacţii pe care părţile sunt dispuse să le efectueze, la preţul realizabil. Noi vânzări nu se vor putea efectua decât după ce evaluările cel puţin uneia dintre părţi se vor fi schimbat. [p.245] S-a spus că noţiunea de stare simplă de repaos nu este satisfăcătoare. Ea se referă, după cum s-a spus, doar la determinarea preţurilor bunurilor din care este deja disponibil un anumit stoc, şi nu ne spune nimic despre efectele acestor preţuri asupra producţiei. Obiecţia este nefondată. Teoremele implicate în noţiunea de stare simplă de repaos sunt valide pentru orice tranzacţie, fără excepţie.

Cumpărătorii factorilor de producţie, este adevărat, se vor angaja imediat în producţie, şi foarte curând vor reveni pe piaţă pentru a-şi comercializa produsele şi a cumpăra ceea ce doresc pentru propriul lor consum şi pentru continuarea proceselor de producţie. Dar această împrejurare nu ne invalidează schema. De bună seamă, aceasta nu presupune că starea de repaos va fi de durată. Acalmia va dispărea, desigur, îndată ce condiţiile care au generat-o se vor modifica. Noţiunea de stare simplă de repaos nu este o construcţie imaginară, ci o descriere adecvată a evenimentelor care se petrec pe piaţă, în mod recurent. În această privinţă, ea diferă în mod radical de construcţia de stare finală de repaos. Când vorbim despre starea simplă de repaos privim exclusiv la ceea ce se petrece chiar în momentul respectiv. Ne restrângem atenţia la ceea ce tocmai s-a petrecut, lăsând deoparte ce se va întâmpla mai târziu, în momentul următor, sau mâine, sau ulterior. Ne interesăm exclusiv de preţurile efectiv achitate în tranzacţii, i.e. de preţurile din trecutul imediat. Nu ne punem întrebarea dacă preţurile viitoare vor fi sau nu egale cu acestea. Dar acum să mai avansăm un pas. Să ţinem seama de factorii care vor induce în mod inevitabil o tendinţă de schimbare a preţurilor. Ne propunem să aflăm către ce obiectiv va duce această tendinţă, înainte să i se epuizeze întreaga forţă motrice şi să apară o nouă stare de repaos. Preţul corespunzător acestei viitoare stări de repaos era numit *preţ natural* de economiştii mai timpurii, iar în prezent se întrebuinţează frecvent termenul de *preţ static*. Pentru a evita asocierile generatoare de confuzii, este mai adecvat să-l numim *preţ final* şi să vorbim, în consecinţă, de o *stare finală de repaos*. Această stare finală de repaos este o construcţie imaginară, nu o descriere a realităţii, deoarece ea nu va fi niciodată atinsă. Înainte de realizarea ei se vor ivi noi factori perturbatori. Ceea ce ne sileşte să recurgem la această construcţie imaginară este faptul că, în fiecare clipă, piaţă se îndreaptă către o stare de repaos final. Fiecare nou moment ulterior poate aduce cu sine noi factori de natură să modifice această stare finală de repaos. Însă piaţa este întotdeauna reanimată de eforturile îndreptate spre atingerea unei anumite stări finale de repaos. Preţul de piaţă este un fenomen real; el este raportul de schimb care s-a manifestat efectiv într-o tranzacţie încheiată. Preţul final este un fenomen [p.246] ipotetic. Preţurile de piaţă sunt fapte istorice şi, de aceea, suntem în măsură să le înregistrăm în scris cu exactitudine numerică, în dolari şi cenţi. Preţul final nu poate fi definit decât definind condiţiile necesare apariţiei sale. Lui nu i se poate atribui nici o valoare numerică precisă, exprimată în termeni monetari sau în alte cantităţi de bunuri. El nu va apărea niciodată pe piaţă. Preţul de piaţă nu poate coincide niciodată cu preţul final corespunzător momentului în care această structură a pieţii este actuală. Însă catalactica ar eşua lamentabil, în sarcina ei de a analiza problemele determinării preţurilor, dacă ar neglija analiza preţurilor finale. Într-adevăr, în configuraţia pieţei, din care se naşte preţul de piaţă, operează deja, în mod latent, forţe care, presupunând că nu apar date noi, vor determina în continuare modificări ale preţurilor până când se va atinge starea finală de repaos. Dacă n-am studia decât preţurile de piaţă momentane şi starea simplă

de repaos, neglijând faptul că piaţa este deja agitată de factori care trebuie să determine alte modificări ale preţurilor şi o tendinţă către o altă stare de repaos, atunci am restrânge pe nedrept studiul determinării preţurilor. Fenomenul de care trebuie să ţinem seama este acela că modificările factorilor care determină formarea preţurilor nu îşi produc toate efectele deodată. Înainte ca toate efectele lor să se epuizeze este necesar să se scurgă un interval de timp. Între apariţia unei noi date şi ajustarea perfectă a pieţei la ea, trebuie să treacă un anumit timp. (Şi, bineînţeles, pe durata acestei perioade de timp, apar alte date noi.) Oridecâteori analizăm efectele unei modificări a factorilor care intervin pe piaţă, nu trebuie să uităm că avem de-a face cu evenimente ce au loc succesiv, cu o serie de efecte care se succed unele pe altele. Nu suntem în măsură să ştim dinainte cât timp va tebui să se scurgă, dar ştim cu siguranţă că va trebui să se scurgă câtva timp, deşi acest interval poate fi uneori atât de scurt încât să nu joace nici un rol în practică. Economiştii au greşit adesea neglijând elementul timp. Să ne gândim, bunăoară, la controversa referitoare la efectele modificărilor cantităţii de bani. Unii s-au preocupat numai de efectele lor pe termen lung, i.e., de preţurile finale şi de starea finală de repaos. Alţii au văzut doar efectele pe termen scurt, i.e. preţurile din clipa care urmează modificării datelor. Şi unii şi alţii au procedat greşit, concluziile lor fiind, de aceea, viciate. S-ar putea cita numeroase exemple de situaţii în care s-a comis aceeaşi eroare. Construcţia imaginară a stării finale de repaos se caracterizează prin atenţia deplină acordată schimbării, în succesiunea temporală a evenimentelor. Ea diferă în această privinţă de construcţia imaginară a [p.247] *economiei în regim de rotaţie uniformă* (*evenly rotating economy*), o construcţie care se caracterizează prin eliminarea modificării datelor şi a elementului timp. (Este nepotrivit şi inducător în eroare să numim această construcţie imaginară economie statică sau echilibru static, aşa cum se obişnuieşte, iar a o confunda cu construcţia imaginară a economiei staţionare este o greşeală gravă.) [10] Economia în regim de rotaţie uniformă este un sistem fictiv, în care preţurile de piaţă ale tuturor bunurilor şi serviciilor coincid cu preţurile lor finale. În acest cadru nu există nici un fel de modificări ale preţurilor; stabilitatea preţurilor este perfectă. Aceleaşi tranzacţii de piaţă se repetă la nesfârşit. Bunurile de ordin superior trec, în aceleaşi cantităţi, prin aceleaşi stadii de producţie, până când bunurile de consum produse ajung, în cele din urmă, în mâinile consumatorilor şi sunt consumate. Ziua de astăzi nu diferă de cea de ieri, iar ziua de mâine nu va diferi de cea de azi. Sistemul este în flux perpetuu, dar rămâne pe vecie neschimbat. El se mişcă uniform în jurul unui centru fix, într-o mişcare de rotaţie uniformă. Starea simplă de repaos este iarăşi şi iarăşi tulburată, dar ea se restabileşte imediat, în forma dinainte. Toţi factorii sunt constanţi, inclusiv cei ce provoacă recurent tulburări ale stării simple de repaos. Aşadar preţurile, numite îndeobşte preţuri statice sau de echilibru, rămân de asemenea constante. Esenţa acestei construcţii imaginare este eliminarea scurgerii timpului şi a schimbării perpetue din fenomenele de piaţă. Posibilitatea oricărei schimbări în ce priveşte oferta şi cererea este

incompatibilă cu această construcţie. În acest cadru nu pot fi analizate decât schimbări ce nu afectează configuraţia factorilor care detrmină preţurile. În lumea imaginară a economiei în regim de rotaţie uniformă nu este necesar ca populaţia să fie alcătuită din oameni nemuritori, fără vârstă şi care nu proliferează. Putem presupune că în ea copiii se nasc, îmbătrânesc şi, în cele din urmă, mor, cu condiţia ca cifrele totale ale populaţiei şi numărul personaelor din fiecare grupă de vârstă să rămână constante. În acest caz, cererea pentru bunuri al căror consum este limitat la anumite grupe de vârstă rămâne nemodificată, deşi indivizii care o generează nu rămân aceiaşi. În realitate nu există niciodată o economie în regim de rotaţie uniformă. Însă, pentru a analiza problemele schimbării datelor şi a mişcării cu variaţii neregulate, trebuie să le comparăm cu o stare fictivă, din care amândouă sunt ipotetic absente. Este deci absurd să se afirme, despre construcţia unei economii în regim de rotaţie uniformă, că nu lămureşte condiţiile existente într-un univers schimbător şi să li se ceară economiştilor să [p.248] substituie aşa-zisei lor ocupaţii exclusive cu statica un studiu al “dinamicii”. Această aşa-zisă metodă statică este chiar instrumentul mental adecvat pentru cercetarea schimbării. Singurul mijloc de studiu al fenomenelor complexe ale acţiunii este de a face iniţial abstracţie de schimbare în întregime, de a introduce apoi un factor izolat provocator de schimbare, şi de a analiza, în cele din urmă, efectele sale, în ipoteza că toate celelalte variabile rămân nemodificate. Este de asemenea absurd să se creadă că serviciile furnizate de construcţia unei economii în regim de rotaţie uniformă sunt cu atât mai preţioase cu cât sfera acţiunii, obiectul studiilor noastre, corespunde acestei construcţii în ce priveşte absenţa schimbării. Metoda statică, întrebuinţarea construcţiei imaginare a unei economii în regim de rotaţie uniformă, este metoda adecvată de analizare a schimbărilor respective, indiferent dacă acestea sunt mari sau mici, bruşte sau lente. Obiecţiile formulate până în prezent împotriva întrebuinţării construcţiei imaginare a unei economii în regim de rotaţie uniformă au dat în întregime greş. Autorii lor n-au sesizat privinţa în care această construcţie este problematică şi motivul pentru care ea poate induce cu uşurinţă erori şi confuzii. Acţiunea este schimbare, iar schimbarea se petrece în secvenţa temporală a evenimentelor. Însă din economia în regim de rotaţie uniformă schimbarea şi succesiunea evenimentelor sunt eliminate. Acţiunea constă în a face alegeri şi în a face faţă unui viitor incert. Însă în economia în regim de rotaţie uniformă nu există alegeri, iar viitorul nu este incert, deoarece nu diferă de situaţia cunoscută din prezent. Un asemenea sistem rigid nu este populat cu oameni vii, care aleg şi sunt supuşi greşelii. Este o lume de automate negânditoare, lipsite de suflet; nu este o societate umană, ci un muşuroi de furnici. Însă aceste contradicţii insolubile nu ştirbesc serviciile pe care ni le furnizează această construcţie imaginară, când este vorba de singurele probleme pentru al căror studiu ea este atât adecvată cât şi indispensabilă: problema legăturii dintre preţurile produselor şi factorii necesari pentru producerea lor şi problema derivată, a activităţii antrepernoriale şi a profiturilor şi a pierderilor. Pentru a înţelege funcţia

activităţii antreprenoriale şi semnificaţia profiturilor şi pierderilor, noi construim un sistem din care acestea sunt absente. Această imagine nu este decât un instrument al gândirii noastre. Ea nu descrie o stare de lucruri posibilă şi realizabilă. Este chiar imposibil de a împinge construcţia imaginară a unui sistem în regim de rotaţie uniformă până la consecinţele sale ultime, deoarece antreprenorul este imposibil de eliminat din tabloul economiei de piaţă. Diverşii factori complementari de producţie nu se pot alătura spontan. Este necesar ca ei să fie combinaţi de către eforturile deliberate ale unor oameni, care urmăresc anumite scopuri şi sunt motivaţi de un imbold de a-şi ameliora starea de [p.249] satisfacţie. Eliminând antreprenorul ar însemna să eliminăm forţa motrice a întregului sistem de piaţă. Există şi o a doua deficienţă. Schimbul indirect şi utilizarea banilor sunt implicate tacit în construcţia imaginară a unei economii în regim de rotaţie uniformă. Dar ce fel de bani pot fi aceştia? Într-un sistem fără schimbare, în care nu există nici un fel de incertitudine referitoare la viitor, nimeni nu are nevoie să deţină bani lichizi. Fiecare individ ştie exact de ce sumă de bani va avea nevoie, la orice dată viitoare. El este, de aceea, în măsură să dea cu împrumut toţi banii pe care-i primeşte, astfel încât împrumuturile să devină scadente la data când va avea nevoie de ele. Să presupunem că nu există decât monedă-aur şi o singură bancă centrală. Cu avansul treptat către o stare de economie în regim de rotaţie uniformă, toţi indivizii şi toate firmele îşi reduc, pas cu pas, deţinerile de bani lichizi, iar cantităţile de aur devenite astfel disponibile iau drumul întrebuinţărilor nonmonetare – industriale. Indivizii şi firmele posedă creanţe faţă de banca centrală, suma scadentă a fiecărei părţi dintre acestea corespunzând exact sumelor de care vor avea ei nevoie la datele respective, pentru a-şi onora obligaţiile. Banca centrală nu are nevoie de rezerve, deoarece suma totală a plăţilor cotidiene efectuate de clienţii ei coincide exact cu suma totală a retragerilor. Toate tranzacţiile pot fi de fapt efectuate prin transferuri operate în conturile băncii, fără a mai apela la bani lichizi. Astfel, “banii” din acest sistem nu sunt un mijloc de schimb; ei nu sunt bani deloc, ci sunt doar *numerar*, o unitate eterică şi nedeterminată de contabilizare, de felul acela vag şi nedefinibil pe care fantezia anumitor economişti şi erorile multor profani l-au atribuit în mod greşit banilor. Interpunerea acestor expresii numerice între vânzători şi cumpărători nu afectează esenţa vânzărilor; ea este neutră faţă de activităţile economice ale oamenilor. Însă moneda neutră este în sine o idee irealizabilă şi de neconceput. [11] Dacă ar fi să întrebuinţăm terminologia inadecvată pe care o întrebuinţează mulţi economişti contemporani în scrierile lor, ar trebui să spunem că moneda este, în mod necesar, un “factor dinamic”; într-un sistem “static” nu mai este loc pentru bani. Dar însăşi noţiunea de economie de piaţă fără bani este contradictorie. Construcţia imaginară a unui sistem în rotaţie uniformă este o noţiune limitativă. În cadrul său acţiunea nu mai există. Efortul conştient al omului care gândeşte îndreptat către îndepărtarea neplăcerii este înlocuit de reacţie automată. Putem întrebuinţa această [p.250] construcţie imaginară numai dacă nu uităm niciodată ce scopuri are ea menirea să servească. În

primul rând, dorim să analizăm tendinţa, manifestă în orice acţiune, către stabilirea unei economii în regim de rotaţie uniformă; procedând astfel, trebuie să ţinem totdeauna seama de faptul ca această tendinţă nu-şi poate atinge niciodată ţelul într-un univers care nu este perfect rigid şi imuabil, adică într-un univers care este viu şi nu mort. În al doilea rând, urmărim să înţelegem în ce privinţă diferă condiţiile dintr-o lume vie, în care există acţiune, de acelea dintr-o lume rigidă. Putem descoperi aceasta numai printr-un *argumentum a contrario* pe care ni-l pune la dispoziţie imaginea unei economii rigide. Astfel ajungem la înţelegerea faptului că în fiecare acţiune este inerent presupusă confruntarea cu condiţiile unui viitor necunoscut – aşadar speculaţia – şi că profitul şi pierderea sunt caracteristici necesare ale acţiunii, ce nu pot fi suspendate de nici un fel de dorinţă pioasă. Procedurile adoptate de acei economişti care sunt pe deplin conştienţi de aceste elemente cognitive fundamentale pot fi numite *metoda logică* a teoriei economice, prin contrast cu tehnica *metodei matematice*. Economiştii matematizanţi nesocotesc studiul acţiunilor care, în ipoteza imaginară şi irealizabilă că nu ar surveni date noi, sunt ţinute să ducă la atingerea economiei în regim de rotaţie uniformă. Ei nu observă speculatorul individual care nu urmăreşte instituirea economiei în regim de rotaţie uniformă, ci profitul, de pe urma acţiunii care ajustează mai bine mersul lucrurilor la atingerea scopurilor urmărite prin acţiune, i.e. la îndepărtarea cea mai adecvată cu putinţă a neplăcerii. Ei subliniază exclusiv starea imaginară de echilibru, pe care ar atinge-o întregul complex al acţiunilor de felul acesta în absenţa oricărei modificări suplimentare a datelor. Ei descriu acest echilibru imaginar prin sisteme de ecuaţii diferenţiale simultane. Lor le scapă faptul că starea de lucruri pe care o analizează este o stare în care nu mai există acţiune, ci doar o succesiune de evenimente, provocate de un misterios iniţiator originar al mişcării. Ei îşi dedică toate eforturile descrierii în simboluri matematice a diverselor “echilibre”, adică a stărilor de repaos şi de absenţă a acţiunii. Ei analizează echilibrul ca şi cum ar fi o entitate reală şi nu doar o acţiune limitativă, un simplu instrument mental. Ceea ce fac ei este un joc steril cu simboluri matematice, un *passe-temps* care nu este adecvat pentru a ne furniza cunoştinţe. [12]

6. Economia staţionară

Construcţia imaginară a unei economii staţionare a fost confundată uneori cu aceea a unei economii în regim de rotaţie uniformă. Însă [p.251] aceste două construcţii diferă în realitate. Economia staţionară este o economie în care avuţia şi venitul indivizilor rămân neschimbate. Cu această imagine sunt compatibile schimbări care n-ar fi compatibile cu o economie în regim de rotaţie uniformă. Cifrele populaţiei pot creşte sau scădea, cu condiţia ca variaţiile să fie însoţite de o creştere sau scădere corespunzătoare a avuţiei şi venitului totale. Cererea pentru anumite mărfuri se poate modifica; dar aceste modificări trebuie să se petreacă atât de lent, încât transferul de capital din ramurile de producţie care urmează să fie restrânse datorită lor, către acelea care urmează să fie amplificate, să se poată efectua prin neînlocuirea

echipamentelor uzate în ramurile care se restrâng şi investirea sumelor corespunzătoare în acelea care se dezvoltă. Construcţia imaginară a unei economii staţionare ne conduce la alte două construcţii imaginare: economia aflată în creştere (în expansiune) şi cea aflată în descreştere (în declin). În cea dintâi, cota de avuţie şi venit per capita a indivizilor şi cifra populaţiei tind către o valoare numerică mai ridicată, iar în cea din urmă către o valoare numerică mai redusă. În economia staţionară suma tuturor profiturilor şi a tuturor pierderilor este zero. În economia aflătă în creştere suma totală a profiturilor depăşeşete suma totală a pierderilor. În economia aflată în descreştere suma totală a profiturilor este inferioară sumei totale a pierderilor. Precaritatea acestor trei construcţii imaginare este vădită în faptul că ele implică posibilitatea măsurării avuţiei şi a venitului. Cum asemenea măsurători nu pot fi realizate şi sunt chiar de neconceput, este imposibil să le întrebuinţăm pentru o clasificare riguroasă a situaţiilor reale. Oridecâteori istoria economică se lansează în clasificări ale evoluţiilor istorice din anumite perioade conform schemei “staţionare”, “în creştere” sau “în descreştere”, ea recurge de fapt la înţelegerea istorică şi nu “măsoară”.

7. Integrarea funcţiilor catalactice

Când oamenii se referă la probleme legate de propriile lor acţiuni şi când istoria economică, economia descriptivă şi statistica economică se referă la acţiunile altor persoane, utilizând termenii de antreprenor, capitalist, proprietar de pământ, muncitor şi consumator, ei întrebuinţează tipuri ideale. Când teoria economică întrebuinţează aceiaşi termeni este vorba despre categorii catalactice. Antreprenorii, capitaliştii, proprietarii funciari, muncitorii şi consumatorii care apar în teoria economică nu sunt oameni vii, ca cei pe care-i întâlnim în viaţa cotidiană şi în istorie. Ei reprezintă încorporarea funcţiilor distincte care sunt îndeplinite în desfăşurarea operaţiunilor de piaţă. Faptul că atât [p.252] omul care acţionează cât şi ştiintele istorice apelează, în raţionamentele lor, la rezultatele teoriei economice şi construiesc tipuri ideale bazate pe – şi care se referă la – categoriile teoriei praxeologice, nu modifică distincţia logică radicală între tipurile ideale şi categoriile economice. Categoriile economice care ne preocupă se referă la funcţii pur integrate, iar tipurile ideale se referă la evenimente istorice. Omul viu, care acţionează, combină în mod necesar diverse funcţii. El nu este niciodată doar un consumator, ci este, în plus, fie un antreprenor, un proprietar funciar, un capitalist sau un muncitor, fie o persoană susţinută material de veniturile câştigate de astfel de persoane. Mai mult, funcţiile de antreprenor, proprietar funciar, capitalist şi muncitor se suprapun frecvent în aceleaşi persoane. Istoria urmăreşte clasificarea oamenilor în funcţie de obiectivele către care aspiră ei şi de mijloacele pe care le întrebuinţează pentru atingerea acestor obiective. Teoria economică, care cercetează structura acţiunii în condiţiile unei societăţi de piaţă fără a ţine seama câtuşi de puţin de obiectivele pe care le urmăresc oamenii şi de mijloacele pe care le întrebuinţează ei, urmăreşte să discearnă categorii şi funcţii. Cele două sarcini sunt diferite. Diferenţa poate fi cel mai edificator

demonstrată analizând conceptul catalactic de antreprenor. În construcţia imaginară a economiei în regim de rotaţie uniformă nu încape loc pentru activitatea antreprenorială, deoarece această construcţie elimină orice schimbare a datelor care ar putea afecta preţurile. Îndată ce abandonăm această presupoziţie, a rigidităţii datelor, descoperim că acţiunea trebuie să fie afectată de toate modificările datelor. Cum acţiunea este îndreptată în mod necesar către influenţarea unei stări viitoare de lucruri, fie uneori şi din viitorul imediat, al clipei care urmează, ea va fi afectată de orice schimbare a datelor greşit anticipată, care survine în răstimpul dintre începutul şi sfârşitul perioadei în care ea este destinată să furnizeze beneficii (perioadei furnizării de beneficii.) [13] Aşadar rezultatul acţiunii este întotdeauna incert. Acţiunea este întotdeauna o speculaţie. Lucrul acesta este valabil nu numai într-o economie de piaţă, ci şi pentru Robinson Crusoe, actorul izolat imaginar, sau, nu mai puţin, pentru o economie socialistă. În construcţia imaginară a economiei în regim de rotaţie uniformă nimeni nu este antreprenor şi speculator. Într-o economie reală şi vie fiecare actor este întotdeauna antreprenor şi speculator; persoanele aflate în grija actorilor – membrii minori ai familiilor dintr-o societate de piaţă şi masele într-o societate socialistă – sunt afectaţi de rezultatele speculaţiilor actorilor, deşi nu sunt ei înşişi actori, deci nici speculatori. Când se referă la antreprenori, teoria economică nu are în vedere oameni, ci o anumită funcţie. Această funcţie nu este trăsătura particulară [p.253] a unui grup sau a unei clase speciale de oameni. Ea este inerentă fiecărei acţiuni şi de neocolit pentru fiecare actor. Incorporând această funcţie într-o figură imaginară, recurgem la o stratagemă metodologică. Termenul de antreprenor, aşa cum este întrebuinţat în teoria catalactică, indică faptul că omul care acţionează este văzut exclusiv din perspectiva incertitudinii inerente a fiecărei acţiuni. Atunci când întrebuinţăm termenul acesta nu trebuie în nici un caz să uităm că fiecare acţiune este conţinută în fluxul temporal şi deci implică o speculaţie. Capitaliştii, proprietarii funciari şi muncitorii sunt inevitabil speculatori. La fel este şi consumatorul, atunci când se îngrijeşte de satisfacerea nevoilor sale viitoare. E cale lungă de la mână până la gură. Să încercăm să gândim construcţia imaginară a antreprenorului pur până la consecinţele ei ultime. Antreprenorul acesta nu posedă nici un capital. Capitalul necesar pentru activităţile sale antreprenoriale îi este împrumutat de capitalişti, sub formă de împrumuturi băneşti. Este adevărat că, din punct de vedere legal, el este considerat proprietarul diverselor mijloace de producţie achiziţionate prin cheltuirea sumelor luate cu împrumut. Cu toate acestea, el ar rămâne lipsit de proprietate, dacă punem în balanţă atât volumul activelor cât şi al datoriilor sale. Dacă reuşeşte, profitul net îi aparţine. Dacă dă greş, pierderea trebuie să cadă asupra capitaliştilor care i-au împrumutat fondurile. Un asemenea antreprenor ar fi, în realitate, un angajat al capitaliştilor, care speculează în numele acestora şi încasează profiturile în proporţie de 100%, fără să aibe a se preocupa de pierderi. Însă chiar dacă antreprenorul este în măsură să îşi asigure singur o parte din capitalul necesar şi nu împrumută decât restul,

lucrurile nu diferă în mod esenţial. În măsura în care pierderile suferite nu pot fi scăzute din fondurile antreprenorului însuşi, ele vor fi suportate de capitaliştii care au avansat împrumuturile, indiferent de termenii contractului. Un capitalist este întotdeauna efectiv un antreprenor şi un speculator. El îşi asumă întotdeauna riscul de a-şi pierde fondurile. Nu există nimic de felul unor investiţii perfect sigure. Proprietarul funciar autosuficient, care-şi lucrează pământul numai pentru satisfacerea necesităţilor propriei gospodării, este afectat de toate schimbările care-i influenţează fertilitatea pământului sau nevoile personale. Într-o economie de piaţă, rezultatele activităţilor fermierului sunt afectate de toate schimbările care privesc importanţa terenului său pentru aprovizionarea pieţei. Fermierul este evident un antreprenor, chiar şi din punctul de vedere al terminologiei obişnuite. Nici un proprietar al vreunor mijloace de producţie, fie acestea reprezentate de bunuri tangibile sau bani, nu rămâne neatins de incertitudinea viitorului. Întrebuinţarea oricăror bunuri tangibile sau a banilor pentru producţie, i.e. pentru furnizarea de satisfacţii la o dată ulterioară, este o activitate antreprenorială în sine. La fel stau lucrurile în esenţă şi cu muncitorul. El se naşte [p.254] proprietar al anumitor abilităţi. Facultăţile sale înnăscute sunt mijloace de producţie mai adecvate pentru anumite tipuri de muncă, mai puţin adecvate pentru altele, şi total inadecvate pentru o a treia grupă. [14] Dacă şi-a însuşit calificările necesare pentru prestarea anumitor tipuri de lucru, atunci el este, în raport cu timpul şi cheltuielile materiale absorbite în procesul formării sale, în poziţia unui investitor. El a asigurat un input, în vederea compensaţiei printr-un output adecvat. Muncitorul este un antreprenor în măsura în care salariul său este determinat de preţul pieţei pentru tipul de muncă pe care-l poate presta. Preţul acesta variază, în funcţie de schimbarea condiţiilor, aşa cum variază şi preţurile tuturor celorlalţi factori de producţie.În contextul teoriei economice semnificaţia termenilor în discuţie este următoarea: Prin antreprenor se înţelege omul care acţionează în raport cu schimbările care survin în datele pieţei. Prin capitalist şi proprietar funciar se înţelege omul care acţionează în raport cu schimbările valorilor şi ale preţurilor care, chiar dacă toate datele pieţei rămân constante, sunt determinate de simpla trecere a timpului, ca o consecinţă a evaluării diferite a bunurilor prezente faţă de cea a bunurilor viitoare. Prin muncitor se înţelege omul care acţionează în raport cu întrebuinţarea factorului de producţie care este munca umană. Astfel, fiecare funcţie este corespunzător integrată: antreprenorul câştigă profituri sau suferă pierderi; proprietarilor mijloacelor de producţie (bunuri de capital sau pământ) le revine dobânda originară; muncitorii primesc salarii. În acest sens, am elaborat construcţia imaginară de *distribuţie funcţională*, care diferă de distribuţia istorică efectivă. [15] Teoria economică, pe de altă parte, a utilizat întotdeauna şi încă utilizează termenul de “antreprenor” în alt sens decât cel cu care este asociat în contextul construcţiei imaginare a distribuţiei funcţionale. În cadrul ei sunt denumiţi antreprenori şi cei ce sunt deosebit de doritori să profite de pe urma ajustării producţiei la [p.255] modificările anticipate ale condiţiilor, cei ce au mai multă

iniţiativă, spirit de întreprindere şi o perspicacitate superioară maselor, pionierii care generează şi promovează progresul economic. Această noţiune este mai restrânsă decât conceptul de antreprenor, aşa cum a fost utilizat în construcţia distribuţiei funcţionale; el nu corespunde multor situaţii cărora acesta din urmă le corespunde. Este ciudat că acelaşi termen este utilizat pentru a desemna două noţiuni diferite. Ar fi fost mai comod să se întrebuinţeze un alt termen pentru cea de-a doua noţiune – de pildă acela de "promotor". Trebuie să admitem că noţiunea de antreprenor-promotor nu poate fi definită cu rigoare praxeologică. (În această privinţă, ea se aseamănă cu noţiunea de bani, care – spre deosebire de noţiunea de mijloc de schimb – nu admite o definiţie praxeologică rigidă.) [16] Însă teoria economică nu se poate lipsi de conceptul de promotor, deoarece el se referă la un dat care este o caracteristică generală a naturii umane, care este prezent în toate tranzacţiile de piaţă şi le marchează profund. Este vorba de faptul că indivizii diferiţi nu reacţionează la o schimbare a condiţiilor cu aceeaşi rapiditate şi în acelaşi fel. Inegalitatea oamenilor, care se datorează atât diferenţelor între calităţile lor înnăscute cât şi vicisitudinilor vieţii, se manifestată şi în felul acesta. Pe piaţă există inovatori şi alţii care imită doar procedeele concetăţenilor lor mai alerţi. Fenomenul de *leadership* nu este mai puţin real pe piaţă decât în orice altă ramură de activitate umană. Forţa motrice a pieţei, elementul care tinde către inovaţie şi ameliorare necontenite, este furnizat de mobilitatea febrilă a promotorului şi de aviditatea sa de a realiza profituri cât mai mari cu putinţă. Acestea fiind spuse, nu există nici un pericol ca întrebuinţarea echivocă a acestui termen să dea naştere la ambiguităţi în expunerea sistemului catalactic. Oridecâteori există riscul ca ele să apară, putem să le înlăturăm prin utilizarea termenului de promotor în locul celui de antreprenor.

Funcţia antreprenorială în economia staţionară

Piaţa la termen (*futures market*) îl poate elibera pe promotor de o parte din povara funcţiei sale antreprenoriale. În măsura în care un antreprenor s-a ferit de pierderile pe care le-ar putea suferi prin tranzacţii convenabile făcute în avans, el încetează de a mai fi antreprenor iar funcţia antreprenorială se translatează asupra celeilalte părţi contractante. Filatorul de bumbac care, în momentul când cumpără bumbac pentru filatura lui, vinde în avans aceeaşi cantitate, îşi abandonează o parte din funcţia antreprenorială. El nici nu va mai profita nici nu va mai pierde de pe urma schimbărilor preţului bumbacului survenite în perioada respectivă. Desigur, el nu încetează în întregime de a-şi mai îndeplini [p.256] funcţia antreprenorială. El va fi totuşi afectat de variaţia preţurilor la firele textile în general, sau a preţurilor anumitor sortimente şi tipuri de fire, pe care le produce şi care nu sunt determinate de modificări ale preţului bumbacului neprelucrat. Chiar dacă produce doar în calitate de contractant, pentru o remuneraţie dinainte stabilită, el este încă în poziţia de antreprenor faţă de fondurile investite în instalaţii. Putem construi imaginea unei economii în care condiţiile necesare pentru existenţa pieţelor la termen să se realizeze pentru toate bunurile şi serviciile. Într-o asemenea construcţie

imaginara funcţia antreprenorială este în întregime separată de toate celelalte funcţii. Apare o clasă de antreprenori puri. Preţurile determinate pe pieţele la termen direcţionează întregul aparat de producţie. Doar dealerii la termen mai realizează profituri şi mai suferă pierderi. Toate celelalte persoane sunt asigurate, aşa zicând, împotriva efectelor adverse ale incertitudinii viitorului. Ele se bucură de securitate în această privinţă. Capii diverselor unităţi economice sunt practic angajaţi, cu venituri fixe. Dacă ar fi să presupunem, în continuare, că această economie este una staţionară şi că toate tranzacţiile la termen se concentrează într-o singură corporaţie, este limpede că volumul total al pierderii corporaţiei ar coincide exact cu volumul total al profiturilor sale. Nu este necesar decât să naţionalizăm această corporaţie pentru a aduce la fiinţă un stat socialist, fără profituri şi pierderi, un stat al securităţii şi stabilităţii netulburate. Dar lucrurile stau astfel numai pentru că definiţia pe care am dat-o unei economii staţionare implică egalitatea sumei totale a pierderilor cu cea a profiturilor. Într-o economie aflată în schimbare trebuie să apară fie un exces de profituri, fie unul de pierderi. Ar fi o pierdere de timp să mai insistăm asupra unor astfel de imagini suprasofisticate, care nu duc mai departe analiza problemelor economice. Singurul motiv pentru care le-am menţionat este că ele reflectă idei care stau la temelia anumitor critici formulate împotriva sistemului economic capitalist şi a anumitor planuri iluzorii sugerate în vederea gestionării socialiste a afacerilor. Este, desigur, adevărat că o schemă socialistă este logic compatibilă construcţiile imaginare irealizabile a unei economii în regim de rotaţie uniformă şi a unei economii staţionare. Predilecţia cu care numeroşi economişti matematicieni se ocupă aproape exclusiv de condiţiile corespunzătoare acestor construcţii imaginare şi cu starea de “echilibru” implicată în ele i-a făcut pe oameni să piardă din vedere faptul că ele sunt ireale, măcinate de contradicţii interne, expediente imaginare ale gândirii şi nimic altceva. Ele nu sunt în nici un caz modele adecvate pentru edificarea unei societăţi vii, de oameni care acţionează. [p.257]

NOTE

1. Cf, Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, ed. a 7-a, Suttgart, 1910, p. 306.

2. Cf. Karl Marx, *Zur Kritik des sozialdemocratischen Parteiprogramms von Gotha*, ed. Kreibisch, Reichenberg, 1920, p. 17.

3. Cf. *ibid*.

4. Doctrina armoniei predeterminate în funcţionarea unui sistem de piaţă neobstrucţionat nu trebuie confundată cu teorema armoniei intereselor corect înţelese în cadrul unui sistem de piaţă, deşi există o înrudire între ele. Cf. infra, pp. 673-682.

5. Un pictor este un om de afaceri dacă urmăreşte să picteze pânze care să se vândă la un preţ cât mai ridicat. Un pictor care nu face compromisuri pentru a satisface gusturile publicului cumpărător şi, dispreţuind orice consecinţe neplăcute, nu se lasă îndrumat decât de propriile sale idealuri, este un artist, un geniu creator. Cf. supra, pp. 139-140.

6. Asemenea interferenţe între cheltuielile de afaceri ale firmei şi cheltuieli destinate consumului sunt încurajate adesea de condiţiile instituţionale. O cheltuială trecută în contul costurilor de afaceri reduce profiturile nete şi , prin urmare, volumul impozitelor de achitat. Dacă impozitele absorb 50% din profituri, omul de afaceri caritabil plăteşte din buzunar doar 50% din cadou. Restul rămâne în seama fiscului.

7. De bună seamă, o analiză făcură din punctul de vedere al fiziologiei nutriţiei nu va privi aceste lucruri drept neglijabile.
8. Analizăm aici problemele teoriei, nu ale istoriei. De aceea putem să ne dispensăm de a respinge obiecţiile formulate împotriva conceptului de actor izolat, făcând trimitere la rolul istoric al unei economii gospodăreşti autosuficiente.
9. Pentru simplitate, neglijăm aici fluctuaţiile preţurilor întregistrate în cursul zilei.
10. A se vedea mai jos pp. 250-251.
11. A se vedea mai jos, pp. 416-419.
12. Pentru o continuare a studiului critic al economiei matematice, a se vedea mai jos, pp. 350-357.
13. A se vedea mai jos, p. 481.
14. Referitor la sensul în care munca trebuie considerată un factor de producţie nespecific a se vedea mai sus, pp. 133-135.
15. Să subliniem din nou faptul că toată lumea, inclusiv nespecialştii, întrebuinţează întotdeauna această construcţie imaginară, atunci când au de-a face cu determinarea veniturilor. Nu economiştii au inventat-o; ei au epurat-o doar de deficienţele care însoţeau concepţia populară. Pentru o analiză epistemologică a distribuţiei funcţionale, cf. John Bates Clark, *The Distribution of Wealth*, New York, 1908, p. 5 şi Eugen von Böhm Bawerk, *Gesammelte Schriften*, ed. F. X. Weiss, Viena, 1924, p. 299. Termenul de "distribuţie" nu trebuie să ne inducă în eroare; întrebuinţarea sa în acest context se explică prin rolul jucat în istoria gândirii economice de construcţia imaginară a unui stat socialist (cf. supra, p. 240). În modul de funcţionare a economiei de piaţă nu există propriu-zis nimic care să poată fi numit distribuţie. Bunurile nu sunt mai întâi produse şi apoi distribuite, aşa cum ar sta lucrurile într-un stat socialist. Cuvântul "distribuţie", aşa cum este el întrebuinţat în expresia "distribuţie funcţională", corespunde semnificaţiei pe care o avea termenul de "distribuţie" acum 150 de ani. În engleza contemporană "distribuţie" înseamnă dispersia bunurilor între consumatori, aşa cum o determină comerţul.
16. A se vedea mai jos, p. 398.

XV. Piaţa

1. Caracteristicile economiei de piaţă

Economia de piaţă este sistemul social de diviziune a muncii bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie. Fiecare persoană acţionează pe cont propriu; însă acţiunile fiecăruia urmăresc satisfacerea nevoilor altor persoane, ca şi pe aceea a nevoilor sale proprii. Acţionând, fiecare îşi serveşte semenii. Pe de altă parte, fiecare este beneficiarul serviciilor concetăţenilor săi. Fiecare persoană este atât un mijloc cât şi un scop în sine, un scop ultim pentru ea însăşi şi un mijloc pentru alte persoane, în eforturile pe are le depun acestea pentru atingerea propriilor lor scopuri. Sistemul acesta este călăuzit de piaţă. Piaţa direcţionează activităţile individului înspre acele canale care-l fac să deservească cel mai bine dorinţele semenilor săi. În modul de funcţionare al pieţei nu există constrângere şi coerciţie. Statul, aparatul social de coerciţie şi constrângere, nu interferează cu piaţa şi cu activităţile cetăţenilor care sunt călăuzite de piaţă. El îşi întrebuinţează puterea de a supune oamenii prin violenţă fizică numai pentru înlăturarea acţiunilor dăunătoare prezervării şi funcţionării neobstrucţionate a economiei de piaţă. El protejează viaţa, sănătatea şi proprietatea individului împotriva agresiunilor violente sau frauduloase venite din partea răufăcătorilor interni sau a duşmanilor externi. În felul acesta statul creează şi prezervă un mediu în care economia de piaţă poate funcţiona în siguranţă.

Sloganul marxist “anarhia producţiei” caracterizează pertinent această structură socială ca un sistem economic care nu este dirijat de un dictator, de un ţar al producţiei care să dea fiecărui individ o sarcină şi să-l silească să-i asculte porunca. Fiecare om este liber; nimeni nu este supus vreunui despot. Omul se integrează de bună voie într-un sistem bazat pe cooperare. Piaţa îl călăuzeşte şi îi arată în ce fel poate promova cel mai adecvat atât bunăstarea sa proprie cât şi pe cea a celorlalţi. Piaţa deţine supremaţia. Ea singură asigură ordinea întregului sistem social, înzestrându-l cu sens şi semnificaţie. Piaţa nu este un loc, un lucru, sau o entitate colectivă. Piaţa este un proces, pus în mişcare de interferenţa acţiunilor diverşilor indivizi care cooperează în condiţii de diviziune a muncii. Forţele care determină starea mereu schimbătoare a pieţei sunt [p.258] judecăţile de valoare ale acestor indivizi şi acţiunile lor, călăuzite de aceste judecăţi de valoare. Starea pieţei în fiecare moment constă în structura preţurilor, i.e., în totalitatea rapoartelor de schimb stabilite prin interacţiunea celor dornici să cumpere cu cei dornici să vândă. Nu există nimic inuman sau mistic în funcţionarea pieţei. Procesele de piaţă rezultă în întregime din acţiunile umane. Fiecare fenomen de piaţă poate fi atribuit în cele din urmă anumitor opţiuni ale membrilor societăţii de piaţă. Procesul de piaţă este ajustarea acţiunilor individuale ale diverşilor membri ai societăţii de piaţă la imperativele cooperării mutuale. Preţurile de piaţă le comunică producătorilor ce să producă, cum să producă şi în ce cantitate. Piaţa este focarul către care converg activităţile indivizilor şi centrul din care iradiază aceste activităţi. Economia de piaţă trebuie riguros diferenţiată de al doilea sistem de cooperare socială în condiţii de diviziune a muncii imaginabil – deşi irealizabil: sistemul bazat pe proprietatea socială, sau guvernamentală, asupra mijloacelor de producţie. Acest al doilea sistem este numit îndeobşte socialism, comunism, economie planificată, sau capitalism de stat. Economia de piaţă sau capitalismul, cum i se spune de regulă, este incompatibilă cu economia socialistă. Între aceste două sisteme nici un amestec nu este posibil sau imaginabil; nu există nimic de felul unei economii mixte, al unui sistem care să fie parţial capitalist şi parţial socialist. Producţia este dirijată de piaţă sau prin decretele unui ţar al producţiei sau ale unui comitet de ţari ai producţiei. Dacă în cadrul unei societăţi bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie o parte a acestor mijloace de producţie sunt deţinute în proprietate publică şi gestionate ca atare – adică deţinute şi gestionate de guvern sau de una din agenţiile sale – aceasta nu înseamnă că avem de-a face cu un sistem mixt, în care capitalismul şi socialismul se combină. Faptul că statul, sau municipalităţile, deţin şi gestionează anumite întreprinderi nu modifică trăsăturile caracteristice ale economiei de piaţă. Aceste întreprinderi, deţinute şi gestionate în proprietate publică, se supun suveranităţii pieţei. Ele trebuie să se încadreze, în calitate de cumpărători de materii prime, echipamente şi mână de lucru, precum şi ca vânzători de bunuri şi servicii, în schema economiei de piaţă. Ele se supun legilor pieţei şi depind ca atare de consumatori, care pot să le ofere sau nu patronajul lor. Ele trebuie să urmărească profitul, sau, cel puţin, să evite pierderile. Guvernul

poate acoperi pierderile fabricilor sau magazinelor sale din fondurile publice. Dar lucrul acesta nu elimină şi nici nu reduce supremaţia pieţei; el o translatează pur şi simplu către un alt sector. Într-adevăr, mijloacele de acoperire a pierderilor trebuie procurate prin impunere de taxe. Însă impozitarea aceasta are [p.259] propriile sale efecte asupra pieţei şi influenţează structura economică, în conformitate cu legile pieţei. Funcţionarea pieţei şi nu guvernul care colectează taxe decide asupra cui va cădea incidenţa impozitelor şi cum vor afecta ele producţia şi consumul. Astfel, piaţa şi nu un birou guvernamental determină funcţionarea acestor întreprinderi gestionate public. Dintre lucrurile care au vreo legătură cu funcţionarea pieţei nici unul nu se poate numi, în sens praxeologic sau economic, socialism. Noţiunea de socialism, aşa cum o concep şi o definesc toţi socialiştii, implică absenţa unei pieţe a factorilor de producţie şi a preţurilor acestor factori. “Socializarea” unor anumite întreprinderi, magazine şi ferme – i.e., transferul lor din proprietate privată în proprietate publică – este o metodă de implementare a socialismului prin măsuri succesive. Este un pas pe calea către socialism, dar nu este socialismul însuşi. (Marx şi marxiştii ortodocşi neagă categoric posibilitatea unei astfel de apropieri graduale de socialism. Conform doctrinei lor evoluţia graduală a capitalismului va atinge într-o bună zi punctul în care capitalismul va fi transformat dintr-o lovitură în socialism). Prin simplul fapt că vând şi cumpără pe pieţe întreprinderile guvernamentale şi economia sovietică rusească sunt racordate la sistemul capitalist. Ele însele mărturisesc această legătură, calculând rentabilitatea în termeni monetari. Astfel, ele întrebuinţează metodele intelectuale ale sistemului capitalist pe care-l condamnă cu fanatism. Într-adevăr, calculul economic în termeni monetari este fundamentul intelectual al economiei de piaţă. Sarcinile pe care le are de îndeplinit acţiunea în orice sistem de diviziune a muncii nu pot fi îndeplinite fără ajutorul calculului economic. Economia de piaţă calculează în termeni de preţuri monetare. Faptul că ea este capabilă de asemenea calcule de rentabilitate a fost decisiv în evoluţia sa şi condiţionează modul ei actual de funcţionare. Economia de piaţă este reală pentru că este capabilă să calculeze.

2. Bunurile de capital şi capitalul

În toate fiinţele vii există un impuls înnăscut care le dirijează către asimilarea materiei ce le prezervă, înnoieşte şi fortifică energia vitală. Eminenţa omului care acţionează se manifestă în faptul că el urmăreşte sporirea vitalităţii sale conştient şi deliberat. În urmărirea acestui obiectiv, iscusinţa sa îl duce la a construi unelte care-i servesc iniţial la procurarea hranei, într-un stadiu ulterior îl face să proiecteze metode de sporire a cantităţii de alimente disponibile, iar în cele din urmă îl face capabil să-şi satisfacă cele mai intens resimţite dorinţe, [p.260] dintre cele specific umane. În termenii lui Böhm-Bawerk: Omul alege metode de producţie indirecte, care necesită mai mult timp, dar compensează această întârziere generând produse mai multe şi mai bune. La începutul fiecărui pas către o existenţă mai prosperă se găseşte economisirea – constituirea de rezerve de produse care face posibilă

prelungirea perioadei medii de timp care se scurge între începutul procesului de producţie şi momentul în care acesta furnizează un produs imediat utilizabil şi consumabil. Produsele acumulate în acest scop sunt fie stadii intermediare în procesul tehnologic, i.e., unelte şi produse semifinite, fie bunuri imediat consumabile, care îi permit omului să substituie, fără a suferi privaţiuni pe durata perioadei de aşteptare, un proces care absoarbe mai mult timp unuia care absoarbe mai puţin. Bunurile acestea se numesc bunuri de capital. Astfel, economisirea şi acumularea de bunuri de capital ce rezultă din ea reprezintă începutul fiecărei tentative de ameliorare a condiţiilor materiale ale omului; ele reprezintă fundamentul civilizaţiei umane. Fără economisire şi acumulare de capital nu poate exista nici un fel de străduinţă de atingere a unor obiective nonmateriale. [1] Noţiunea de bunuri de capital trebuie distinsă în mod clar de conceptul de capital. [2] Conceptul de capital este conceptul fundamental al calculului economic, cel mai important instrument mental pentru conducerea afacerilor în economia de piaţă. Conceptul său corelativ este cel de venit. Noţiunile de capital şi venit, aşa cum sunt ele întrebuinţate în contabilitate şi în reflecţiile cotidiene, în raport cu care contabilitatea nu este decât o rafinare, pun în contrast mijloacele şi scopurile. Mintea calculată a actorului delimitează bunurile de consum, pe care urmăreşte să le întrebuinţeze pentru satisfacerea imediată a dorinţelor sale, de bunurile de toate ordinele – inclusiv cele de ordinul întâi [3] – pe care intenţionează să le întrebuinţeze pentru a asigura satisfacerea unor dorinţe viitoare prin noi acţiuni. Diferenţierea mijloacelor de scopuri devine astfel o diferenţiere între achiziţie şi consum, între firme de afaceri şi [p.261] gospodării, între fonduri destinate comerţului şi bunuri casnice. Întregul complex de bunuri care urmează a fi achiziţionate este evaluat în termeni monetari, iar această sumă – capitalul – este punctul de plecare al calculului economic. Obiectivul imediat al acţiunilor achizitive este de a spori, sau cel puţin de a prezerva capitalul. Cantitatea ce poate fi consumată într-o anumită perioadă fără reducerea capitalului se numeşte venit. Dacă consumul depăşeşte venitul disponibil, diferenţa se numeşte consum de capital. Dacă venitul disponibil depăşeşte volumul consumat, diferenţa se numeşte economisire. Printre sarcinile principale ale calculului economic sunt şi acelea de a stabili mărimile venitului, economisirii şi consumului de capital. Modul de gândire care l-a condus pe omul care acţionează la noţiunile implicate în conceptele de capital şi venit se găsesc sub formă incipientă în fiecare premeditare şi planificare a acţiunii. Chiar şi cei mai primitivi gospodari sunt întrucâtva conştienţi de consecinţele actelor care, din perspectiva contabilităţii moderne, ar reprezenta consum de capital. Ezitarea vânătorului de a ucide o căprioară gestantă şi jena resimţită până şi de cei mai neînduplecaţi războinici faţă de tăierea pomilor fructiferi erau manifestări ale unei mentalităţi influenţate de asemenea consideraţii. Aceste consideraţii se manifestă şi în venerabila instituţie legală a uzufructului şi în cutumele şi practicile analoage. Însă numai persoanele care pot recurge la calculul monetar pot avansa până la atingerea unei clarităţi depline în ce priveşte

distincţia dintre o substanţă economică şi avantajele ce decurg din ea şi o pot aplica riguros tuturor claselor, tipurilor şi ordinelor de bunuri şi servicii. Doar ele pot opera astfel de distincţii în contextul condiţiilor aflate în permanentă schimbare, al industriilor de transformare aflate pe o treaptă înaltă de dezvoltare şi al structurii complicate a cooperării sociale dintre sute de mii de slujbe şi activităţi specializate. Privind în urmă de pe treapta de cunoaştere furnizată de contabilitatea modernă spre condiţiile înaintaşilor sălbatici ai omului, putem spune în termeni metaforici că şi ei întrebuinţau conceptul de "capital". Un contabil contemporan ar putea aplica metodele specifice profesiei sale şi uneltelor lor primitive de vânat şi pescuit, activităţilor lor de crescători de vite şi de agricultori, dacă ar şti ce preţuri să atribuie diverselor obiecte avute în vedere. De aici unii economişti au tras concluzia că noţiunea de "capital" este o categorie proprie oricărui fel de producţie realizată de om, că este prezent în toate sistemele imaginabile de gestionare a proceselor de producţie – i.e., nu mai puţin în izolarea involuntară a lui Robinson Crusoe decât într-o societate socialistă – şi că ea nu depinde de practica calculului monetar. [4] Însă aceasta este o confuzie. [p.262] Conceptul de capital nu poate fi separat de contextul calculului monetar şi de structura socială a unei economii de piaţă, singura în care calculul monetar este posibil. Este un concept care este lipsit de sens în afara unei economii de piaţă. El joacă un rol exclusiv în planurile şi situaţiile contabile ale indivizilor care acţionează pe cont propriu într-un asemenea sistem bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, şi s-a dezvoltat odată cu răspândirea calculului economic în termeni monetari. [5] Contabilitatea modernă este fructul unei lungi evoluţii istorice. Astăzi s-a ajuns la o unanimitate printre oamenii de afaceri şi contabili, cu privire la semnificaţia termenului de capital. Capitalul este suma de bani echivalentă cu toate activele, minus suma de bani echivalentă cu toate datoriile, care sunt consacrate la o anumită dată desfăşurării activităţilor unei anumite unităţi economice. Nu contează în ce constă aceste active, dacă ele sunt terenuri, clădiri, echipamente, unelte, bunuri de orice alt tip şi ordin, creanţe, lichidităţi, bani gheaţă sau orice altceva. Împrejurarea că în zilele de început ale contabilităţii neguţătorii – deschizătorii de drum în ce priveşte calculul economic – nu includeau, de regulă, echivalentul în bani al clădirilor şi terenurilor lor în noţiunea de capital, este un fapt istoric. Un alt fapt istoric este acela că agricultorii au aplicat relativ târziu conceptul de capital terenurilor lor. Chiar şi astăzi - în ţările cele mai avansate - doar o parte din fermieri sunt familiarizaţi cu metodele contabilităţii riguroase. Numeroşi fermieri continuă să întrebuinţeze un sistem de contabilizare care omite să ia în calcul pământul şi contribuţia sa la producţie. Intrările lor contabile omit echivalentul în bani al pământului şi, în consecinţă nu înregistrează modificările acestui echivalent. Asemenea registre contabile sunt defectuoase, deoarece nu furnizează informaţia care constituie însuşi obiectivul urmărit prin contabilizarea capitalului. Ele nu indică dacă activităţile fermei au provocat sau nu o deteriorare a capacităţii pământului de a contribui la producţie, adică a valoarii sale obiective de

utilizare. Dacă s-a produs o erodare a solului registrele lor o ignoră, aşa încât venitul (net) calculat este mai mare celui pe care l-ar fi indicat o metodă mai completă de contabilizare. Este necesar să pomenim aceste fapte istorice deoarece ele au influenţat încercările economiştilor de a construi o noţiune de *capital real*. Economiştii s-au confruntat şi încă se mai confruntă cu credinţa superstiţioasă că raritatea factorilor de producţie ar putea fi măturată, fie integral, fie cel puţin într-o anumită măsură, [p.263] prin sporirea volumului de bani aflaţi în circulaţie şi prin expansiunea creditelor. Pentru a analiza în mod adecvat această problemă fundamentală de politică economică, ei au considerat necesar să construiască noţiunea de capital real, pentru a o opune noţiunii de capital aşa cum este ea întrebuinţată de oamenii de afaceri, ale căror calcule se referă la întregul complex al activităţilor lor desfăşurate în vederea obţinerii de profit. Pe vremea când economiştii se lansau în aceste consideraţii, locul echivalentului în bani al pământului în cadrul conceptului de capital era încă pus la îndoială. Astfel, economiştii au găsit că este rezonabil să lase deoparte pământul în construcţia noţiunilor de capital real. Ei au definit capitalul real ca fiind totalitatea factorilor de producţie produşi care sunt disponibili. S-a despicat firul în patru pentru a şti dacă stocurile de bunuri de consum deţinute de întreprinderi sunt sau nu capital real. Însă s-a decis practic în unanimitate că banii gheaţă nu reprezintă capital real. Conceptul acesta, de totalitate a factorilor de producţie produşi, este lipsit de conţinut. Echivalentul în bani al diverşilor factori de producţie aflaţi în proprietatea unei întreprinderi poate fi determinat şi sumat. Însă dacă facem abstracţie de asemenea evaluări în termeni monetari, totalitatea factorilor de producţie produşi nu este decât o enumerare de cantităţi fizice a mii şi mii de bunuri eterogene. Un asemenea inventar nu serveşte acţiunii. El este o descriere a unei părţi din univers în termeni de tehnologie şi topografie şi nu are nimic de a face cu problemele care se pun atunci când se încearcă ameliorarea bunăstării umane. Ne putem conforma uzanţei terminologice care numeşte factorii de producţie produşi *bunuri de capital*. Dar aceasta nu face conceptul de capital real întru nimic mai semnificativ. Cea mai dăunătoare urmare a întrebuinţării noţiunii mitice de capital real a fost aceea că economiştii au început să se lanseze în speculaţii despre o falsă problemă, numită productivitatea capitalului (real). Prin definiţie, un factor de producţie este un lucru care poate contribui la succesul unui proces de producţie. Preţul său de piaţă reflectă în întregime valoarea pe care o acordă oamenii contribuţiei sale. Serviciile anticipate de pe urma întrebuinţării unui factor de producţie (i.e., contribuţiile sale la productivitate) sunt plătite, cu prilejul tranzacţiilor de piaţă, la întreaga valoare pe care le-o atribuie oamenii. Factorii nu sunt consideraţi valoroşi decât datorită acestor servicii. Aceste servicii sunt singurul motiv pentru care ei sunt achiziţionaţi la anumite preţuri. Odată plătite aceste preţuri, nu mai rămâne nimic care să poată determina alte plăţi efectuate de cineva, ca o compensaţie pentru serviciile productive suplimentare ale acestor factori de producţie. Explicarea dobânzii ca un venit derivat din productivitatea capitalului a fost o eroare. [6] [p.264]

Nu mai puţin dăunătoare a fost o a doua confuzie generată din conceptul de capital real. Oamenii au început să mediteze la un concept de *capital social*, pe care-l considerau diferit de *capitalul privat*. Pornind de la construcţia imaginară a unei economii socialiste, ei urmăreau să definească un concept de capital adecvat activităţilor economice care i-ar reveni managerului general al unui asemenea sistem. Ei aveau dreptate să considere că un asemenea manager ar fi foarte interesat să ştie dacă felul cum conduce treburile este sau nu încununat de succes (şi anume din punctul de vedere al propriilor sale evaluări şi al ţelurilor urmărite în conformitate cu aceste valori) şi cât de mult poate cheltui pentru consumul supuşilor săi, fără a diminua stocul disponibil de factori de producţie, prejudiciind astfel fructele producţiei viitoare. Un guvern socialist ar avea imperios nevoie de conceptele de capital şi venit pentru a-şi orienta acţiunile. Însă într-un sistem economic în care nu există proprietate privată asupra mijloacelor de producţie, piaţă şi preţuri pentru asemenea bunuri, conceptele de capital şi venit nu sunt decât nişte postulate academice lipsite de orice aplicabilitate practică. Într-o economie socialistă există bunuri de capital, dar nu există capital. Noţiunea de capital nu are sens decât într-o economie de piaţă. Ea serveşte deliberărilor şi calculelor de rentabilitate ale indivizilor sau ale grupurilor de indivizi care acţionează pe cont propriu într-o asemenea economie. Este un instrument al capitaliştilor, antreprenorilor şi fermierilor dornici să realizeze profituri şi să evite pierderile. Nu este o categorie universală a acţiunii, ci o categorie a acţiunii în cadrul unei economii de piaţă.

3. Capitalismul

Până acum toate civilizaţiile s-au bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie. În trecut, civilizaţia şi proprietatea privată au fost corelate. Cei ce susţin că economia este o ştiinţă experimentală şi recomandă totuşi controlul public asupra mijloacelor de producţie se contrazic lamentabil. Dacă experienţa istorică ar putea să ne înveţe ceva, ar fi că proprietatea privată este inextricabil legată de civilizaţie. Nu există nici un experiment care să probeze că socialismul ar putea furniza un nivel de trai la fel de ridicat ca cel furnizat de capitalism. [7] Sistemul economiei de piaţă nu a fost niciodată încercat integral şi în formă pură. Dar, în orbita civilizaţiei occidentale, începând din Evul Mediu a prevalat în linii mari o tendinţă generală de abolire a instituţiilor care obstrucţionează funcţionarea economiei de piaţă. Odată cu avansul treptat a acestei tendinţe, cifrele populaţiei au [p.265] crescut iar nivelul de trai al maselor a crescut până la nivele nemaiatinse şi nemaivisate în trecut. Muncitorul american mediu se bucură de facilităţi pentru care Crassus, familia Medicis şi Ludovic al XIV-lea l-ar fi invidiat. Problemele ridicate de critica socialistă şi intervenţionistă a economiei de piaţă sunt de natură pur economică şi nu pot fi soluţionate decât în maniera în care încearcă să o facă această carte: printr-o analiză sistematică a acţiunii umane şi a tuturor sistemelor imaginabilte de cooperare socială. Problema psihologică de a şti de ce oamenii critică şi denigrează capitalismul, numind tot ce le displace “capitalist” şi tot ce le place “socialist”, priveşte

istoria şi trebuie lăsată în seama istoricilor. Însă mai există câteva chestiuni care trebuie subliniate în acest punct. Adepţii totalitarismului consideră “capitalismul” un rău înfiorător, o boală teribilă care s-a abătut asupra omenirii. În ochii lui Marx el reprezenta un stadiu inevitabil în evoluţia omenirii, dar aceasta nu-l împiedica să fie cel mai cumplit dintre rele; din fericire mântuirea este iminentă, ea urmând să elibereze pe veci omul de acest dezastru. Alţii consideră că ar fi fost posibilă evitarea capitalismului, cu singura condiţie ca oamenii să fi fost mai morali şi mai pricepuţi în alegerea politicii lor economice. Toate elucubraţiile de felul acesta au o trăsătură comună. Ele privesc capitalismul ca şi cum acesta ar fi un fenomen accidental, ce ar putea fi eliminat fără modificarea condiţiilor esenţiale pentru acţiunea şi gândirea omului. Deoarece nu-şi bat capul cu problema calculului economic, le scapă consecinţele pe care le-ar atrage inevitabil abolirea calculului monetar. Autorii lor nu realizează faptul că omul socialist, căruia aritmetica nu-i va fi de nici un folos în planificarea acţiunii, va fi în întregime diferit de contemporanii noştri, atât în ce priveşte mentalitatea cât şi modul de a gândi. Chiar presupunând că am fi gata să trecem sub tăcere consecinţele dezastruoase pe care acesta le-ar avea pentru bunăstarea materială a omului, când discutăm despre socialism nu putem trecem cu vederea această transformare mentală. Economia de piaţă este modul de acţiune în condiţii de diviziune a muncii, elaborat de om. Însă de aici nu rezultă că el este ceva accidental sau artificial şi că ar putea fi înlocuit printr-un alt mod de acţiune. Economia de piaţă este produsul unui lung proces evolutiv. Ea este rezultatul străduniilor omului de a-şi adapta cât mai bine cu putinţă acţiunile la condiţiile date ale mediului său, pe care nu le poate altera. Este, aşa zicând, o strategie, prin aplicarea căreia omul a progresat triumfător de la sălbăticie la civilizaţie. Unii autori afirmă: capitalismul este sistemul economic care a făcut cu putinţă minunatele realizări ale ultimelor două sute de ani; de aceea el este depăşit, fiindcă ceea ce a fost bun în trecut [p.266] nu poate continua să fie astfel şi în vremurile noastre sau în viitor. Asemenea raţionamente se află în contradicţie flagrantă cu principiile cunoaşterii experimentale. Nu este necesar să reiterăm în acest punct întrebarea dacă ştiinţele acţiunii umane pot adopta metodele ştiinţelor naturale experimentale sau nu. Chiar dacă un răspuns afirmativ la o astfel de întrebare ar fi cu putinţă, încă ar fi absurd să se argumenteze în maniera adoptată de aceşti experimentalişti *à rebours*. Ştiinţele experimentale afirmă că deoarece *a* a fost valid în trecut, el va continua să fie valid şi în viitor. Ele nu pot susţine niciodată contrariul, afirmând că deoarece *a* a fost valid în trecut, el nu va mai fi valid în viitor. Există obiceiul de a-i învinovăţi pe economişti pentru aşa-zisul lor dispreţ pentru istorie. Se afirmă că economiştii consideră că economia de piaţă este paradigma ideală şi eternă a cooperării sociale. Ei se concentrează asupra investigării condiţiilor din economia de piaţă, lăsând tot restul deoparte. Pe ei nu-i preocupă faptul că apariţia capitalismului datează numai de două sute de ani şi că el este limitat chiar şi astăzi încă la o porţiune relativ redusă din suprafaţa pământului şi la o minoritate de popoare. Au existat şi încă mai

există, spun criticii aceştia, alte civilizaţii cu alte mentalităţi şi cu moduri diferite de a-şi gestiona treburile economice. Văzut *sub specie aeternitatis*, capitalismul este un fenomen trecător, un stadiu efemer al evoluţiei istorice, o simplă tranziţie de la epocile precapitaliste către un viitor postcapitalist. Toate aceste critici sunt eronate. De bună seamă, teoria economică nu este o ramură a istoriei sau a oricărei alte ştiinţe istorice. Ea este teoria întregii acţiuni umane, ştiinţa generală a categoriilor imutabile ale acţiunii şi a funcţionării lor în toate condiţiile speciale imaginabile în care se poate găsi actorul uman. Aşa fiind, ea furnizează instrumentul mental pentru abordarea problemelor istorice şi etnografice. Istoricul sau etnograful care neglijează în activitatea lor posibilitatea de a beneficia din plin de rezultatele teoriei economice va avea rezultate modeste. De fapt, acesta nu poate aborda obiectul cercetării sale independent de ceea ce respinge drept teorie. La fiecare pas făcut pe calea colectării de fapte, chipurile brute, a sistematizării acestor fapte şi a formulării de concluzii derivate din ele, el este călăuzit de rămăşiţe confuze şi trunchiate ale unor doctrine economice superficiale cârpăcite în secolele dinaintea elaborării ştiinţei economice autentice şi de multă vreme respinse. Analiza problemelor societăţii de piaţă, singurul tip de acţiune umană care permite întrebuinţarea calculului de rentabilitate în vederea planificării acţiunii, deschide accesul spre analiza tuturor modurilor imaginabile de acţiune şi a tuturor problemelor economice cu care se confruntă istoricii şi etnografii. Toate metodele noncapitaliste de [p.267] management economic pot fi studiate numai presupunând ipotetic că şi în cadrul lor se pot întrebuinţa numere cardinale pentru înregistrarea acţiunilor trecute şi planificarea acţiunilor viitoare. Acesta este motivul pentru care economiştii situează în centrul investigaţiilor lor studiul unei economii de piaţă pure. Nu economiştii sunt cei cărora le lipseşte “simţul istoric” şi care ignoră factorul evolutiv, ci criticii lor. Economiştii au fost totdeauna pe deplin conştienţi că economia de piaţă este produsul unui îndelungat proces istoric, început pe vremea când specia umană se năştea dintre alte primate. Adepţii curentului greşit intitulat “istoricism” sunt cei care intenţionează să anuleze efectele schimbărilor evolutive. În ochii lor, toate lucrurile a căror existenţă nu o pot deriva dintr-un trecut îndepărtat sau nu o pot identifica printre cutumele vreunui trib polinezian primitiv sunt artificiale, chiar decadente. Ei consideră faptul că o anumită instituţie este necunoscută sălbaticilor drept o dovadă de inutilitate şi putreziciune. Marx şi Engels, ca şi profesorii prusaci care aparţineau Şcolii Istorice au exultat la aflarea veştii că proprietatea privată nu este “decât” un fenomen istoric. În ochii lor, aceasta era dovada faptului că planurile lor socialiste erau realizabile. [8] Geniul creator se află în contradicţie cu contemporanii săi. Ca pionier al unor lucruri noi şi nemaiauzite, el se află în conflict cu acceptarea necritică de către aceştia a normelor şi valorilor tradiţionale. În ochii săi rutina cetăţeanului de rând, a omului mediu de pe stradă, este simplă prostie. Pentru el, “burghez” este sinonim cu imbecil. [9] [p.268] Artiştii frustraţi care se delectează maimuţărind manierismul geniului pentru a-şi uita şi ascunde propria

impotenţă adoptă această terminologie. Aceşti boemi numesc “burghez” tot ce le displace. De când Marx a echivalat termenul de “capitalist” cu cel de “burghez”, ei întrebuinţează ambele cuvinte ca sinonime. În vocabularele tuturor limbajelor, cuvintele “capitalist” şi “burghez” desemnează astăzi tot ce este ruşinos, degradant şi infam. [10] Pin contrast, oamenii numesc tot ceea ce consideră bun şi demn de laudă “socialist”. Schema obişnuită de raţionament este următoarea: cineva numeşte ceva ce îi displace “capitalist”, după care deduce din acest epitet că lucrul respectiv este dăunător. Confuzia semantică merge încă şi mai departe. Sismondi, apologeţii romantici ai Evului Mediu, autorii socialişti, Şcoala Istorică prusacă şi instituţionaliştii americani susţineau despre capitalism că este un sistem de exploatare nedrept, care sacrifică interesele vitale ale majorităţii populaţiei în beneficiul exclusiv al unui mic grup de profitori. Nici o persoană decentă nu poate susţine acest sistem “dement”. Economiştii care susţin despre capitalism că este benefic nu doar pentru un grup restrâns ci pentru toată lumea, sunt “sicofanţi ai burgheziei”. Ei sunt fie prea obtuzi pentru a recunoaşte adevărul, fie apologeţi mituiţi ai intereselor egoiste de clasă ale exploatatorilor. În terminologia acestor duşmani ai libertăţii, democraţiei şi economiei de piaţă, capitalismul înseamnă politica economică recomandată de marii afacerişti şi de milionari. Confruntaţi cu faptul că anumiţi antreprenori şi capitalişti bogaţi – dar cu siguranţă nu toţi – recomandă astăzi măsuri restrictive pentru liberul schimb şi competiţie şi care duc la formarea de monopoluri, ei afirmă: Capitalismul contemporan este adeptul protecţionismului, al cartelurilor şi al abolirii competiţiei. Este adevărat, adaugă ei, că la un moment dat capitalismul britanic a susţinut liberul schimb, atât pe pieţele autohtone cât şi în relaţiile internaţionale. Lucrurile s-au petrecut astfel deoarece, la vremea respectivă, interesele de clasă ale burgheziei britanice erau cel mai bine slujite de o asemenea politică. Însă condiţiile s-au schimbat, iar astăzi capitalismul, i.e. doctrina recomandată de exploatatori, urmează o altă politică. Am văzut deja că această doctrină distorsionează grav atât teoria economică cât şi faptele istorice. [11] Au existat şi vor exista întotdeauna oameni ale căror ambiţii egoiste solicită protecţie pentru interese speciale şi care speră să obţină avantaje de pe urma măsurilor care limitează competiţia. Antreprenorii îmbătrâniţi şi obosiţi şi moştenitorii decadenţi ai celor ce au reuşit în trecut îi detestă pe [p.269] parveniţii agili care le pun în pericol averea şi poziţia socială eminentă. Dacă dorinţa lor de a rigidiza condiţiile economice şi de a obstrucţiona progresul se materializează sau nu depinde de climatul public de opinie. Structura ideologică a secolului al XIX-lea, modelată de prestigiul doctrinelor economiştilor liberali, făcea ca asemenea dorinţe să fie irealizabile. Când progresele tehnologice din epoca liberală au revoluţionat metodele tradiţionale de producţie, de transport şi de comerţ cei ale căror interese speciale erau afectate nu au solicitat protecţie, deoarece o asemenea acţiune ar fi fost sortită eşecului. Însă astăzi se consideră că una dintre sarcinile legitime ale aparatului guvernamental este de a împiedica omul mai eficient să rivalizeze cu cel mai puţin eficient. Opinia publică simpatizează cu

cererile grupurilor puternice de presiune de a opri progresul. Producătorii de unt luptă cu destul de mult succes împotriva producătorilor de margarină, iar interpreţii de muzică împotriva înregistrărilor muzicale. Sindicatele sunt inamici ireductibili al oricărei maşini noi. Nu este de mirare că, într-un asemenea mediu, oamenii de afaceri mai puţin eficienţi urmăresc să obţină protecţie împotriva rivalilor lor mai eficienţi. O descriere corectă a stării de lucruri ar suna astfel: Astăzi numeroase grupuri de oameni de afaceri nu mai sunt liberale; ei nu mai susţin o economie de piaţă pură şi libera iniţiativă, ci dimpotrivă, solicită diverse măsuri prin care guvernul să se amestece în afaceri. Dar este întru totul eronat să se spună că înţelesul conceptului de capitalism s-a modificat şi că ceea ce instituţionaliştii americani numesc "capitalism matur", iar marxiştii "capitalism târziu", s-ar caracteriza prin politici restrictive, destinate să protejeze interesele speciale ale salariaţilor, fermierilor, vânzătorilor, artizanilor şi uneori şi pe ale capitaliştilor şi ale antreprenorilor. Conceptul de capitalism este un concept economic imutabil; în măsura în care înseamnă ceva el înseamnă economie de piaţă. Cei ce se consimt la utilizarea unei terminologii diferite se lipsesc de instrumentul semantic care permite analiza corespunzătoare a problemelor istoriei contemporane şi ale politicilor economice. Această nomenclatură eronată devine inteligibilă numai în măsura în care înţelegem că pseudo-economiştii şi politicienii care o întrebuinţează urmăresc să-i împiedice pe oameni să afle ce este de fapt economia de piaţă. Ei doresc să-i facă pe oameni să creadă că toate manifestările respingătoare al politicilor guvernamentale restrictive sunt produse de "capitalism".

4. Suveranitatea consumatorilor

Într-o societate de piaţă direcţionarea tuturor activităţilor economice cade în sarcina antreprenorilor. Ei sunt cei ce controlează producţia. Ei pilotează şi cârmesc vasul. Un observator superficial ar putea crede că ei deţin supremaţia. Dar lucrurile nu stau astfel. Ei trebuie să asculte necondiţionat de ordinele căpitanului. Iar căpitan este [p.269] consumatorul. Nici antreprenorii, nici fermierii, nici capitaliştii nu determină ce anume trebuie produs. Decizia această o iau consumatorii. Dacă un om de afaceri nu ascultă cu stricteţe de ordinele publicului, aşa cum îi sunt ele transmise prin structura preţurilor de piaţă, el suferă pierderi, ajunge la faliment şi este astfel îndepărtat din poziţia eminentă de cârmaci. El va fi înlocuit de alte persoane, care s-au dovedit mai capabile de a satisface cererea consumatorilor. Consumatorii îşi oferă patronajul acelor magazine în care pot cumpăra ceea ce doresc la preţurile cele mai mici. Decizia lor de a cumpăra sau de a se abţine de la a cumpăra determină cine urmează să deţină în proprietate şi să gestioneze întreprinderile şi fermele. Ei îi pot înavuţi pe săraci şi sărăci pe cei bogaţi. Ei determină cu exactitate ce urmează să se producă, ce calitate urmează să aibă aceste produse şi ce cantităţi urmează să se producă. Ei sunt şefii nemiloşi, plini de capricii şi mofturi schimbătoare şi imprevizibile. Pentru ei nu contează decât propria lor satisfacţie. Lor nu le pasă câtuşi de puţin de meritele trecute şi de interesele speciale. Dacă li se oferă ceva care le place

mai mult sau care este mai ieftin, ei îşi abandonează foştii furnizori. În calitate de cumpărători şi consumatori ei au inimile împietrite şi nemiloase, fiind lipsiţi de orice compasiune pentru alţii. Doar vânzătorii de bunuri şi servicii de ordinul întâi sunt în contact direct cu consumatorii şi depind nemijlocit de ordinele lor. Însă ei transmit ordinele primite de la public tuturor producătorilor de bunuri şi servicii de ordin superior. Într-adevăr, producătorii bunurilor de consum, vânzătorii cu amănuntul, furnizorii de servicii şi reprezentanţii profesiunilor intelectuale sunt nevoiţi să-şi achiziţioneze cele de trebuinţă pentru buna desfăşurare a treburilor lor de la acei furnizori care le oferă la preţurile cele mai mici. Dacă nu ar avea intenţia să cumpere pe pieţele cele mai ieftine şi să-şi organizeze procesarea factorilor de producţie astfel încât să satisfacă cererile consumatorilor în maniera cea mai adecvată şi mai puţin costisitoare, ei ar fi siliţi să iasă din afaceri. Locul lor ar fi luat de persoane mai eficiente, încununate de mai mult succes în achiziţionarea şi procesarea factorilor de producţie. Consumatorul este în măsură să dea frâu liber capriciilor şi mofturilor sale. Antreprenorii, capitaliştii şi fermierii au mâinile legate. Ei sunt siliţi să se supună în tot ce fac ordinelor publicului cumpărător. Orice abatere de la direcţiile prescrise de cererea consumatorilor li se scade din cont. Chiar şi cea mai mică abatere, fie că este produsul unui act deliberat, fie că este sau cauzată de o eroare, de o judecată greşită, sau de ineficienţă, le reduce profiturile sau le face să dispară. O deviaţie mai substanţială atrage după sine pierderi şi astfel le diminuează sau le absoarbe în întregime averea. Capitaliştii, antreprenorii şi proprietarii funciari, nu-şi pot prezerva şi spori avuţia decât satisfăcând cât mai deplin ordinele consumatorilor. Ei nu sunt liberi să facă cheltuieli [p.271] acolo unde consumatorii nu sunt dispuşi să refinanţeze plătind mai mult pentru produse. În modul cum îşi conduc afacerile ei trebuie să fie nemiloşi şi fără inimă, deoarece consumatorii – şefii lor – sunt nemiloşi şi fără inimă. În ultimă instanţă, consumatorii nu determină doar preţurile bunurilor de consum ci, în aceeaşi măsură, şi pe cele ale factorilor de producţie. Ei determină venitul fiecărui membru al economiei de piaţă. Consumatorii, nu antreprenorii, sunt cei ce achită în ultimă instanţă salariile fiecărui muncitor, fie că este vorba de fascinanta stea de cinema sau de femeia de serviciu angajată cu ziua. Cu fiecare penny cheltuit consumatorii determină direcţia tuturor proceselor de producţie. Această stare de lucruri a fost descrisă numind piaţa o democraţie în care fiecare penny reprezintă un vot. [12] Ar fi mai corect să se spună că o constituţie democratică este un mod de a le acorda cetăţenilor, în domeniul guvernării, aceeaşi supremaţie pe care economia de piaţă le-o asigură în calitate de consumatori. Totuşi, comparaţia este imperfectă. În cadrul democraţiei politice doar voturile acordate candidatului sau planului majorităţii influenţează efectiv mersul lucrurilor. Voturile minorităţii nu influenţează politicile în mod direct. Dar pe piaţă nici un vot nu este irosit. Fiecare penny cheltuit are puterea de a modifica procesele de producţie. Editorii nu se îngrijesc doar de majoritate, publicând romane poliţiste, ci şi de minoritatea dornică să citească poezie lirică şi scrieri filozofice. Brutăriile nu

fac pâine numai pentru consumatorii sănătoşi, ci şi pentru bolnavii care ţin regim. Decizia consumatorului este pusă în practică cu întreaga intensitate pe care i-o imprimă disponibilitatea sa de a cheltui o anumită sumă de bani. Este adevărat că pe piaţă diverşii consumatori nu au acelaşi drept de vot. Bogaţii dispun de mai multe voturi decât cetăţenii mai săraci. Dar inegalitatea aceasta este ea însăşi rezultatul unui proces de vot anterior. În cadrul unei economii de piaţă pure, bogăţia este rezultatul succeselor înregistrate în satisfacerea cea mai adecvată a cererii consumatorilor. Un om bogat nu-şi poate păstra averea decât continuând să-i servească pe consumatori, în maniera cea mai eficientă. Astfel, proprietarii factorilor materiali de producţie şi antreprenorii sunt practic mandatarii sau împuterniciţii consumatorilor, numiţi în mod revocabil printr-un plebiscit zilnic repetat. În modul de funcţionare al unei economii de piaţă nu există decât un singur caz în care clasa proprietarilor nu este complet supusă [p.272] supremaţiei consumatorilor. Preţurile de monopol reprezintă o atingere adusă domniei consumatorilor.

Întrebuinţarea metaforică a terminologiei care descrie stăpânirea politică

Ordinele date de oamenii de afaceri atunci când îşi dirijează activităţile pot fi auzite şi văzute. Nimeni nu poate să nu le observe. Chiar şi mesagerii ştiu că patronul este cel care conduce întreprinderea. Însă pentru a sesiza dependenţa antreprenorului de piaţă este necesară ceva mai multă minte. Ordinele date de consumatori nu sunt tangibile, ele nu pot fi percepute prin simţuri. Multor oameni le lipseşte discernământul necesar pentru a lua cunoştinţă de ele. Ei cad victimă iluziei că antreprenorii şi capitaliştii ar fi autocraţi iresponsabili, cărora nimeni nu le cere socoteală pentru acţiunile lor. [13] Un rezultat al acestei mentalităţi este obiceiul de a întrebuinţa pentru afaceri terminologia corespunzătoare stăpânirii politice şi acţiunii militare. Oamenii de afaceri încununaţi de succes sunt denumiţi regi sau duci şi întreprinderile lor sunt denumite imperii, regate sau ducate. N-ar fi necesar să criticăm idiomul acesta dacă el n-ar fi decât o exprimare metaforică benignă. Dar el este o sursă de erori importante, care joacă un rol sinistru în evoluţia doctrinelor contemporane. Guvernul este un aparat de constrângere şi coerciţie. El are puterea de a impune obedienţa cu forţa. Suveranul politic, fie el un autocrat sau poporul reprezentat prin mandatarii săi, are capacitatea de a zdrobi rebeliunile, câtă vreme ideologia pe care se bazează puterea sa subzistă. Poziţia pe care o ocupă în economia de piaţă antreprenorii şi capitaliştii este de un alt tip. Un “rege al ciocolatei” n-are nici un fel de putere asupra consumatorilor, care sunt patronii săi. El le furnizează ciocolată de calitatea cea mai bună cu putinţă, la preţurile cele mai mici cu putinţă. El nu guvernează asupra consumatorilor, ci îi serveşte. Consumatorii n-au nici o obligaţie faţă de el. Ei sunt liberi să înceteze de a-i patrona magazinele. Dacă aceşti consumatori preferă să-şi cheltuiască mărunţişul în altă parte, el îşi pierde “regatul”. Nici muncitorii nu se află în “stăpânirea” sa. El le cumpără serviciile, plătindu-i exact cu suma pe care sunt consumatorii pregătiţi să i-o ramburseze prin cumpărarea produsului. Capitaliştii şi antreprenorii sunt încă şi mai lipsiţi de putere politică. Ţările civilizate din Europa şi America au fost

multă vreme controlate de guverne care nu obstrucţionau semnificativ funcţionarea economiei de piaţă. Astăzi, ţările acestea sunt şi ele dominate de partide ostile capitalismului, care consideră că fiecare barieră ridicată în calea capitaliştilor şi antreprenorilor este extrem de benefică pentru populaţie. Într-o economie de piaţă neobstrucţionată, capitaliştii şi antreprenorii [p.273] nu pot spera să obţină avantaje de pe urma mituirii funcţionarilor şi politicienilor. Pe de altă parte, funcţionarii şi politicienii nu au posibilitatea de a-i şantaja pe oamenii de afaceri şi de a extrage mită de la ei. Într-o ţară intervenţionistă există grupuri puternice de presiune care urmăresc dobândirea de privilegii pentru membrii lor pe seama grupurilor şi indivizilor aflaţi în poziţie mai slabă. În acest caz, oamenii de afaceri pot considera util să se protejeze prin mită împotriva actelor discriminatorii ale reprezentanţilor executivului şi ale legislativului; odată consacrate asemenea metode, ei pot încerca să le întrebuinţeze şi pentru a-şi asigura privilegii lor înşişi. În orice caz, faptul că oamenii de afaceri mituiesc politicienii şi funcţionarii şi sunt şantajaţi de aceşti oameni nu demonstrează că ei au puterea supremă şi guvernează ţara. Cei ce mituiesc şi plătesc tribut sunt guvernaţii şi nu guvernanţii. Majoritatea oamenilor de afaceri nu pot recurge la mită, fie datorită convingerilor lor morale, fie de frică. Ei îşi asumă riscul de a prezerva sistemul liberei iniţiative şi de a se apăra de discriminare prin metode democratice legitime. Ei formează asociaţii comerciale şi încearcă să influenţeze opinia publică. Rezultatele acestei strădanii au fost mai degrabă modeste, după cum o vădeşte avansul triumfal al politicilor anticapitaliste. Cel mai important lucru pe care l-au realizat a fost de a amâna o vreme anumite măsuri deosebit de dăunătoare. Prin felul cum o prezintă, demagogii deformează cras starea de lucruri. Ei ne spun că aceste asociaţii de bancheri şi manufacturieri sunt adevăraţii guvernanţi ai ţărilor din care fac parte şi că întregul aparat al ceea ce numesc ei guvern “plutodemocratic” este dominat de ei. Simpla enumerare a legilor adoptate în ultimele decenii de către adunarea legislativă a oricărei ţări este suficientă pentru a spulbera această legendă.

5. Competiţia

În natură se prevalează conflicte de interese ireconciliabile. Mijloacele de subzistenţă sunt limitate. Proliferarea tinde să depăşească subzistenţa. Doar plantele şi animalele cele mai bine adaptate supravieţuiesc. Antagonismul dintre două animale aflate în pericol să piară de inaniţie, care-şi smulg hrana unul de la altul, este implacabil. Cooperarea socială în condiţii de diviziune a muncii elimină asemena antagonisme. Ea substituie ostilităţii parteneriatul şi mutualitatea. Membrii societăţii sunt uniţi într-o aventură comună. Termenul de competiţie, aşa cum se aplică el condiţiilor vieţii animale, desemnează rivaliatea dintre animale, care se manifestă în căutarea de către ele a hranei. Putem numi acest fenomen *competiţie biologică*. Competiţia biologică nu trebuie confundată cu *competiţia socială*, i.e. cu efortul indivizilor de a atinge poziţia cea mai favorabilă în cadrul sistemului de cooperare socială. Cum întotdeauna vor exista [p.274] poziţii pe care oamenii pun un preţ mai mare decât pe altele, ei se vor strădui să le atingă şi vor încerca să-şi depăşească

rivalii. Aşadar competiţia socială este prezentă în toate modurile de organizare socială imaginabile. Dacă dorim să ne imaginăm o stare de lucruri din care competiţia socială este absentă trebuie să construim imaginea unui sistem socialist, în care şeful nu este asistat de nici una dintre ambiţiile supuşilor săi, în eforturile sale de a-i fixa fiecăruia locul şi sarcina în societate. Indivizii sunt total indiferenţi şi nu candidează pentru numiri speciale. Ei se comportă asemenea cailor de herghelie, care nu încearcă să se pună într-o lumină favorabilă când proprietarul alege armăsarul care-i va însămânţa cea mai bună iapă de prăsilă. Dar asemenea oameni ar înceta de a mai fi persoane care acţionează. Competiţia catalactică înseamnă emulaţie între persoane care doresc să se depăşească reciproc. Ea nu este o luptă, deşi există obiceiul de a o descrie metaforic în termeni de război şi conflicte intestine, de atacuri şi apărări, de strategie şi tactică. Cei ce eşuează nu sunt anihilaţi; ei sunt îndreptaţi spre o regiune din sistemul social care este mai modestă, dar mai adecvată realizărilor lor decât cea pe care plănuiseră s-o atingă. Într-un sistem totalitar competiţia socială se manifestă în strădaniile oamenilor de a curta favorurile celor aflaţi la putere. În economia de piaţă competiţia se manifestă prin aceea că vânzătorii trebuie să se depăşească unii pe alţii, oferind bunuri şi servicii mai adecvate şi mai ieftine, iar cumpărătorii trebuie şi ei să se depăşească unii pe alţii, oferind preţuri mai ridicate. Analizând acest tip de competiţie socială, care poate fi numită *competiţie catalactică*, trebuie să ne ferim de diverse erori populare. Economia clasică agrea ideea abolirii tuturor barierelor ridicate în calea comerţului, care îi împiedică pe oameni să rivalizeze pe piaţă. Asemenea legi restrictive, explicau ei, au drept consecinţă deplasarea producţiei din acele locuri în care condiţiile naturale sunt mai favorabile desfăşurării ei, către acelea în care sunt mai puţin favorabile. Ele îl protejează pe cel mai puţin eficient împotriva rivalului său mai eficient. Ele tind să perpetueze metodele tehnologice de producţie înapoiate. Pe scurt, ele reduc producţia, reducând astfel nivelul de trai. Pentru a le asigura tuturor un plus de prosperitate, spuneau economiştii, competiţia trebuie să fie liber accesibilă tuturor. Acesta era sensul în care întrebuinţau ei termenul de *liberă competiţie*. În întrebuinţarea pe care o dădeau ei termenului de *libertate* nu exista nimic metafizic. Ei susţineau anularea privilegiilor care împiedică accesul oamenilor în anumite ramuri comerciale şi pe anumite pieţe. Toate elucubraţiile sofisticate care caută nod în papură pe seama conotaţiilor metafizice ale adjectivului *liberă* aşezat pe lângă substantivul competiţie sunt nefondate; ele nu au nici o legătură cu problema catalactică a competiţiei. [p.275] În măsura în care intervin condiţiile naturale competiţia nu poate fi liber accesibilă decât cu privire la acei factori de producţie care nu sunt rari şi deci nu constituie obiectele acţiunii umane. În sfera catalactică, competiţia este întotdeauna limitată de raritatea inexorabilă a bunurilor şi serviciilor economice. Chiar şi în absenţa barierelor instituţionale ridicate pentru a reduce numărul celor care rivalizează, starea de lucruri nu poate fi niciodată astfel încât să le permită tuturor să rivalizeze în toate sectoarele pieţii. În fiecare sector în competiţie nu se pot angaja decât

grupuri relativ mici. Competiţia catalactică, una din trăsăturile caracteristice ale economiei de piaţă, este un fenomen social. Ea nu este un drept, garantat de stat şi legi, care să facă cu putinţă ca fiecare individ să-şi aleagă *ad libitum* locul care-i surâde cel mai mult din structura diviziuni muncii. Aşezarea fiecărei persoane la locul ei potrivit în societate este sarcina consumatorilor. Decizia lor de a cumpăra sau de a se abţine de la a cumpăra este hotărâtoare pentru determinarea poziţiei sociale a fiecărui individ. Supremaţia lor nu este ştirbită de nici un privilegiu acordat indivizilor în calitate de producători. Intrarea într-o anumită ramură economică este practic deschisă nou veniţilor numai în măsura în care consumatorii consimt expansiunii acestei ramuri, sau în măsura în care nou veniţii reuşesc să-i înlocuiască pe cei ce activează deja în ea, satisfăcând în mod mai adecvat şi la preţuri mai mici cererile consumatorilor. Investiţiile suplimentare sunt justificate numai în măsura în care ele răspund celor mai intense dintre nevoile încă nesatisfăcute ale consumatorilor. Dacă întreprinderile existente sunt suficiente, investirea de mai mult capital în aceeaşi ramură ar fi o risipă. Structura preţurilor de piaţă îi împinge pe investitori în alte ramuri. Este necesar să subliniem acest aspect, deoarece neînţelegerea lui stă la rădăcina multor nemulţumiri populare legate de imposibilitatea competiţiei. Acum şaizeci sau şaptezeci de ani oamenii obişnuiau să spună că nu se poate intra în competiţie cu companiile feroviare. Este imposibil, spuneau ei, să li se conteste poziţia prin înfiinţarea de linii feroviare rivale; deci în domeniul transportului terestru nu mai există competiţie. Adevărul e că la vremea aceea liniile deja existente erau în mare parte suficiente. Perspectivele pentru investiţiile suplimentare de capital erau mai favorabile în domeniul ameliorării capacităţii de a furniza servicii ale liniilor deja existente şi în alte ramuri de afaceri, diferite de construcţia de noi căi ferate. Însă această împrejurare nu împiedica continuarea progresului tehnicilor de transport. Mărimea şi "puterea" companiilor feroviare nu reprezenta un impediment pentru apariţia autoturismului şi a avionului. Astăzi oamenii spun acelaşi lucru despre diversele ramuri dominate de firme mari: Nu le poţi contesta poziţia, deoarece sunt prea mari [p.276] şi prea puternice. Însă competiţia nu înseamnă că oricine poate să prospere imitând pur şi simplu ce fac alţii. Ea înseamnă şansa de a-i servi pe consumatori mai bine şi la preţuri mai mici, fără oprelişti datorate privilegiilor acordate celor ale căror interese speciale sunt lezate de inovaţii. Nou venitul care doreşte să sfideze interesele speciale ale vechilor firme consolidate are nevoie în primul rând de minte şi idei. Dacă proiectul său este adecvat pentru a satisface cele mai intense nevoi încă nesatisfăcute ale consumatorilor, sau pentru a le furniza bunuri la un preţ mai mic decât o făceau vechii lor furnizori, atunci el va reuşi, în ciuda mult temutei mărimi şi puteri a vechilor firme. Competiţia catalactică nu trebuie confundată cu luptele în vederea obţinerii unui premiu sau cu concursurile de frumuseţe. Scopul acestor lupte şi concursuri este de a descoperi cine este cel mai bun boxer sau cea mai frumoasă fată. Rolul social al competiţiei catalactice nu este, desigur, de a stabili cine este băiatul cel mai deştept şi de a premia câştigătorul cu titluri şi medalii. Rolul său este de a

garanta cea mai adecvată satisfacţie cu putinţă a consumatorilor, în condiţiile economice date. Egalitatea şanselor nu intervine nici în luptele pentru premii şi în concursurile de frumuseţe, nici în vreun alt tip de competiţie, biologică sau socială. Imensa majoritate a oamenilor sunt, datorită structurii fiziologice a corpului lor, lipsiţi de şansa de a se bucura de onorurile campionului de box sau ale reginei frumuseţii. Numai un număr foarte mic de oameni pot fi competitivi pe piaţa muncii ca interpreţi de operă sau ca staruri de cinema. Cele mai mari şanse de a fi competitivi în domeniul realizărilor ştiinţifice le au profesorii universitari. Cu toate acestea, mii şi mii de profesori dispar fără să lase nici o urmă în istoria ideilor sau a progresului ştiinţific, în vreme ce mulţi dintre outsiderii defavorizaţi cuceresc gloria prin contribuţii minunate. Se obişnuieşte să se obiecteze deoarece competiţia catalactică nu este liber accesibilă tuturor în acelaşi fel. Începutul este mult mai dificil pentru un băiat sărac decât pentru fiul unui om bogat. Însă consumatorilor le este indiferent dacă oamenii care-i servesc şi-au început cariera în condiţii egale sau nu. Singurul lor interes este de a-şi asigura cea mai adecvată satisfacere posibilă a propriilor nevoi. Deoarece sistemul proprietăţii ereditare este mai eficient în această privinţă, ei îl preferă altor sisteme mai puţin eficiente. Ei privesc lucrurile din punctul de vedere al utilităţii şi al bunăstării sociale, şi nu din cel al unui aşa-zis drept “natural” al fiecărui individ de a rivaliza cu şanse egale, care este imaginar şi irealizabil. Realizarea unui asemenea drept ar necesita plasarea în poziţii defavorabile a celor născuţi mai inteligenţi şi cu o voinţă mai puternică decât omul de rând. Evident, lucrul acesta ar fi absurd. [p.277] Termenul de competiţie este întrebuinţat îndeosebi în antiteză cu cel de monopol. În acest context, termenul de monopol are mai multe semnificaţii, care trebuie separate cu claritate. Prima conotaţie a termenului de monopol, foarte frecvent implicată în utilizarea curentă a termenului, se referă la o stare de lucruri în care monopolistul, care poate fi un singur individ sau un grup de indivizi, deţine controlul exclusiv asupra unei resurse vitale pentru supravieţuire. Un asemenea monopolist are puterea să-i înfometeze până la moarte pe toţi cei ce nu ascultă de ordinele sale. El dictează şi ceilalţi n-au altă alternativă decât să se supună sau să moară. În cazul unui asemenea monopol nu există nici un fel de piaţă şi nici un fel de competiţie catalactică. Monopolistul este stăpân, iar restul sunt sclavi, în întregime dependenţi de bunul său plac. Nu este necesar să insistăm asupra acestui tip de monopol. El nu are nici un fel de legătura cu economia de piaţă. Este suficient să citǎm un exemplu. Un stat socialist atotcuprinzător ar exercita un asemenea monopol absolut şi total; el ar avea purtarea de a-şi strivi oponenţii, ameninţându-i cu moartea prin inaniţie. [14] A doua conotaţie a monopolului diferă de prima prin aceea că descrie o stare de lucruri compatibilă cu condiţiile unei economii de piaţă. În acest caz, prin monopolist se înţelege un monopolist sau un grup de monopolişti pe deplin coordonaţi pentru a acţiona în comun, care controlează în exclusivitate oferta unui anumit bun. Dacă definim termenul de monopol în felul acesta, domeniul său de aplicabilitate pare să devină extrem de vast. Produsele industriei de transformare sunt mai mult sau mai puţin

diferite unele de altele. Fiecare fabrică produce mărfuri diferite de cele produse de alte fabrici. Fiecare hotel are monopolul vânzării serviciilor sale în locul unde sunt amplasate clădirile sale. Serviciile profesionale asigurate de un medic sau de un avocat nu sunt niciodată perfect identice cu cele asigurate de un alt medic sau un alt avocat. Cu excepţia anumitor materii prime, produse alimentare şi alte produse de larg consum, monopolul se găseşte pretutindeni pe piaţă. Însă simplul fenomen al monopolului este lipsit de orice semnificaţie şi relevanţă pentru funcţionarea pieţei şi pentru determinarea preţurilor. El nu îi furnizează monopolistului nici un avantaj la vânzarea produselor sale. În virtutea legii de copyright, orice improvizator de rime se bucură de monopolul vânzării poeziei sale. Însă lucrul acesta nu influenţează piaţa. Se poate întâmpla ca producţia sa să nu fie cumpărată la nici un preţ, iar cărţile sale să nu se vândă decât la preţul hârtiei uzate încorporate în ele. Monopolul, în această a doua accepţiune a termenului, devine un factor în determinarea preţurilor numai în cazul în care curba cererii pentru [p.278] bunul respectiv are o anumită forma specifică. Dacă monopolistul poate obţine încasări nete mai mari prin vânzarea unei cantităţi mai mici din produsul său la un preţ mai mare decât prin vânzarea unei cantităţi mai mari din stocul său la un preţ mai mic, atunci se formează un *preţ de monopol*, mai mare decât ar fi fost preţul potenţial al pieţei în absenţa monopolului. În vreme ce preţurile de monopol reprezintă un fenomen de piaţă important, monopolul ca atare nu este important decât dacă poate duce la formarea preţurilor de monopol. Există obiceiul de a numi preţurile care nu sunt de monopol *preţuri competitive*. Deşi este îndoielnic dacă această terminologie este adecvată, ea este general acceptată şi ar fi dificil de schimbat. Însă trebuie să ne ferim să o interpretăm greşit. Ar fi o mare eroare să se deducă din antiteza dintre preţul de monopol şi cel competitiv că preţul de monopol este determinat de absenţa competiţiei. Competiţia catalactică este întotdeauna prezentă pe piaţă. Ea nu intervine în mai mică măsură în determinarea preţurilor de monopol decât în determinarea preţurilor competitive. Aspectul curbei cererii care face cu putinţă apariţia preţurilor de monopol şi determină comportamentul monopolistului este determinat de competiţia tuturor celorlalte bunuri care rivalizează pentru dolarii cumpărătorului. Cu cât monopolistul ridică mai mult preţul la care este dispus să vândă, cu atât cumpărătorii potenţiali îşi direcţionează mai mult dolarii către alte bunuri care sunt de vânzare. Pe piaţă fiecare bun rivalizează cu toate celelalte bunuri. Există persoane care susţin despre teoria catalactică a preţurilor că ea nu este de nici un folos pentru studiul realităţii deoarece “libera” competiţie n-a existat niciodată sau deoarece, astăzi cel puţin, ea a încetat să mai existe. Toate aceste doctrine sunt eronate. [15] Ele deformează fenomenele, ignorând ce este în realitate competiţia. Este adevărat că istoria ultimilor zeci de ani este o cronică a politicilor destinate să restricţioneze competiţia. Intenţia vădită a acestor măsuri este de a acorda privilegii anumitor grupuri de producători, protejându-le împotriva competiţiei rivalilor lor mai eficienţi. Politicile acestea au creat de multe ori condiţiile necesare apariţiei preţurilor de monopol. În

multe cazuri lucrul acesta nu s-a întâmplat, rezultatul fiind doar o stare de lucruri care îi împiedica pe capitalişti, antreprenori, fermieri şi muncitori să intre în acele ramuri economice în care le-ar fi putut furniza concetăţenilor lor serviciile cele mai preţioase. [p.279] Competiţia catalactică a fost restricţionată sever, însă economia de piaţă încă mai funcţionează, deşi este sabotată de intervenţiile guvernului şi ale sindicatelor. Sistemul competiţiei catalactice funcţionează încă, deşi productivitatea muncii a fost substanţial redusă. Obiectivul ultim al acestor politici anticompetitive este de a înlocui capitalismul cu un sistem de planificare socialist, din care competiţia catalactică lipseşte cu totul. În vreme ce varsă lacrimi de crocodil în legătură cu declinul competiţiei, planificatorii urmăresc abolirea acestui sistem competitiv "dement". În anumite ţări ei şi-au atins ţelul. Însă în restul lumii n-au reuşi decât să restrângă competiţia din anumite ramuri economice, sporind numărul celor ce rivalizează în alte ramuri. Forţele ce urmăresc restrângerea competiţiei joacă astăzi un rol important. Studiul lor constituie una din sarcinile importante ale istoriei vremurilor noastre. Teoriei economice nu-i incumbă să se ocupe de ele în mod special. Faptul că există bariere în calea comerţului, privilegii, carteluri, monopoluri guvernamentale şi sindicate nu este decât un dat al istoriei economice. Interpretarea sa nu implică teoreme speciale.

6. Libertatea

Filozofii şi avocaţii s-au ostenit mult căutând definiţia conceptului de libertate. Cu greu s-ar putea susţine că strădaniile lor au fost încununate de succes. Conceptul de libertate are sens numai în măsura în care se referă la relaţii interumane. Există autori care au istorisit poveşti despre o aşa-zisă libertate naturală, originară, de care omul s-ar fi bucurat într-o fabuloasă stare de natură, care ar fi precedat stabilirea relaţiilor sociale. Însă asemenea indivizi sau familii, care cutreierau pământul auto-suficienţi din punct de vedere mental şi economic, nu erau liberi decât până când întâlneau în drumul lor pe cineva mai puternic. În condiţiile nemiloase ale competiţiei biologice, cel puternic avea întotdeauna dreptate, iar cel mai slab nu avea decât şansa supunerii necondiţionate. Cu siguranţă omul primitiv nu s-a născut liber. Numai în cadrul unui sistem social i se poate atribui un sens termenului de *libertate*. Ca termen praxeologic, libertatea se referă la sfera în care individul care acţionează are posibilitatea de a alege între diverse moduri de acţiune. Omul este liber în măsura în care i se permite să aleagă obiective şi mijloacele care urmează a fi întrebuinţate pentru atingerea acelor obiective. Libertatea omului este rigid limitată, atât de legile naturii cât şi de cele ale praxeologiei. El nu poate atinge obiective care sunt mutual incompatibile. Dacă alege gratificări care produc anumite efecte asupra [p.280] funcţionării trupului şi minţii sale, el trebuie să suporte aceste consecinţe. Ar fi nepotrivit să spunem că omul este lipsit de libertate pentru că nu se poate bucura de plăcerile provocate de întrebuinţarea anumitor droguri fără a fi afectat de rezultatele lor inevitabile, considerate îndeobşte extrem de indezirabile. Cu toate că lucrul acesta este acceptat în general de către toate persoanele dezirabile, nu

există o asemenea unanimitate şi în ce priveşte aprecierea legilor praxeologiei. Omul nu se poate bucura atât de avantajele cooperării sociale bazate pe principiul diviziunii muncii în cadrul societăţii cât şi de licenţele comportamentale menite să dezintegreze societatea. El trebuie să aleagă între respectarea anumitor reguli care fac cu putinţă viaţa în cadrul societăţii şi sărăcia şi insecuritatea unei "vieţi periculoase", de conflict perpetuu între persoanele independente. Legea aceasta, care determină urmările oricărei acţiuni umane, nu este mai puţin rigidă decât legile fizicii. Însă există o diferenţă importantă între sechelele nesocotirii legilor naturii şi cele ale nesocotirii legilor praxeologiei. De bună seamă, ambele categorii de legi lucrează prin ele însele, fără a fi nevoie de aplicarea lor de către om. Însă efectele alegerii lor de către un individ diferă. Omul care consumă otravă nu-şi face rău decât sie-şi. Însă omul care optează pentru recursul la furt tulbură întreaga ordine socială. În vreme ce doar el singur beneficiază de câştigul pe termen scurt cules de pe urma acţiunilor sale, efectele lor dezastruoase pe termen lung sunt dăunătoare pentru toţi. Fapta sa este o crimă, deoarece are efecte dăunătoare asupra semenilor săi. Dacă societatea n-ar stăvili asemenea comportamente, ele s-ar generaliza rapid, punând capăt cooperării sociale şi tuturor avantajelor pe care le furnizează aceasta tuturor. Pentru a institui şi a prezerva cooperarea socială sunt necesare măsuri care să împiedice persoanele asociale de a comite acte care ar submina toate realizările acumulate de om, în ridicarea sa progresivă deasupra nivelului Neanderthal. Pentru a prezerva starea de lucruri în care există protecţie a individului împotriva tiraniei nelimitate a semenilor săi mai puternici şi mai inteligenţi este necesară o instituţie care să descurajeze toate elementele antisociale. Pacea – absenţa luptelor perpetue ale tuturor împotriva tuturor – nu poate fi asigurată decât prin instituirea unui sistem în care puterea de a recurge la acţiuni violente este monopolizată de către un aparat social al constrângerii şi coerciţiei, iar aplicarea acestei puteri în fiecare caz individual este reglementată printr-un set de reguli – legile elaborate de om, care sunt distincte atât de legile naturii cât şi de cele ale praxeologiei. Principalul instrument al unui sistem social constă în funcţionarea unui astfel de aparat, numit îndeobşte stat. [p.281] Conceptele de libertate şi de servitute n-au sens decât prin raportare la modul de funcţionare al statului. A spune că o persoană nu este liberă pentru că, dacă doreşte să rămână în viaţă, puterea ei de a alege între a bea apă şi a bea cianură de potasiu este restricţionată de natură, ar fi cât se poate de impropriu şi de inducător în eroare. Nu ar fi mai puţin inacceptabil să se spună despre un om că este lipsit de libertate deoarece legea impune sancţiuni asupra dorinţei sale de a ucide un alt om şi deoarece poliţia şi tribunalele penale le aplică. În măsura în care statul – aparatul social de constrângere şi opresiune – îşi limitează exerciţiul violenţei şi al ameninţării cu violenţa la suprimarea şi prevenirea acţiunilor antisociale, prevalează ceea ce se poate numi în mod rezonabil şi inteligibil libertate. Interzisă este doar conduita care este menită să dezintegreze cooperarea socială şi civilizaţia, aruncând astfel întreaga populaţie îndărăt, către

condiţiile din vremea când homo sapiens îşi făcea apariţia din existenţa pur animalică a strămoşilor săi nonumani. Felul acesta de coerciţie nu restrânge semnificativ posibilitatea de a alege a omului. Chiar dacă n-ar exista nici un guvern care să aplice legile elaborate de om, individul nu s-ar putea bucura în acelaşi timp atât de avantajele ce decurg din existenţa cooperării sociale cât şi de plăcerea de a da frâu liber instinctelor sale agresive de animal rapace. În economia de piaţă, în cadrul organizării sociale de tip laissez-faire, există o sferă în care individul este liber să aleagă între diverse moduri de acţiune, fără a fi ameninţat cu pedepse. Pe de altă parte, dacă guvernul face mai mult decât să protejeze indivizii împotriva agresiunilor violente şi frauduloase venite din partea persoanelor anti-sociale, el reduce sfera libertăţii individuale de acţiune dincolo de gradul în care aceasta este limitată de legitatea praxeologică. Astfel, putem defini libertatea ca fiind acea stare de lucruri în care posibilitatea individului de a alege după cum doreşte nu este constrânsă de violenţa guvernamentală dincolo de limitele pe care i le impune oricum legitatea praxeologică. Aceasta este semnificaţia libertăţii atunci când ea este definită drept condiţia individului în cadrul economiei de piaţă. Individul este liber, în sensul că legile şi statul nu-l silesc să renunţe la autonomie şi autodeterminare mai mult decât o fac inevitabil legile praxeologice. El nu renunţă decât la libertatea animalică de a trăi fără a acorda nici un fel de consideraţie existenţei altor specimene din specia pe care o reprezintă. Rolul aparatului social de constrângere şi coerciţie este de a-i sili pe indivizii a căror răutate, lipsă de prevedere sau inferioritate mentală îi împiedică să realizeze că permiţându-şi acte care distrug societatea îşi dăunează atât lor înşile cât şi tuturor celorlalte fiinţe umane, să evite asemenea acte. [p.282] Din acest punct de vedere este necesar să ne oprim la întrebarea frecvent formulată dacă serviciul militar obligatoriu şi prelevarea de impozite reprezintă restricţii ale libertăţii. Dacă principiile economiei de piaţă ar fi recunoscute de toţi oamenii, din întreaga lume, atunci nu ar mai exista nici un motiv pentru a purta războaie şi statele ar putea să-şi ducă fiecare viaţa netulburate, în pace. [16] Însă date fiind condiţiile din epoca noastră, o ţară liberă este permanent ameninţată de schemele agresive ale autocraţiilor totalitare. Dacă doreşte să-şi păstreze libertatea, ea trebuie să fie pregătită să-şi apere independenţa. Dacă guvernul unei ţări libere îl forţează pe fiecare cetăţean să-şi aducă deplina cooperare la atingerea obiectivului său – de a respinge agresorii – şi sileşte pe fiecare cetăţean apt din punct de vedere fizic să se înroleze în forţele armate, el nu impune prin aceasta individului datorii care depăşesc sarcinile dictate de legile praxeologiei. Într-o lume plină de agresori şi înrobitori necruţători, pacifismul integral şi necondiţionat este sinonim cu cedarea necondiţionată în faţa opresorului cel mai lipsit de scrupule. Cel ce doreşte să rămână liber trebuie să lupte până la moarte împotriva celor ce doresc să-i suprime libertatea. Deoarece tentativele de a rezista izolate ale fiecărui individ sunt sortite eşecului, singura soluţie eficace este organizarea rezistenţei de către aparatul guvernamental. Sarcina esenţială a guvernului este de a apăra sistemul social, nu doar împotriva gangsterilor interni, ci şi

împotriva inamicilor externi. În epoca noastră cel ce se opune înarmării şi serviciului militar obligatoriu este, poate fără să-şi dea seama, complicele moral al celor ce urmăresc înrobirea tuturor. Menţinerea unui aparat guvernamental alcătuit din tribunale, ofiţeri de poliţie, puşcării şi forţe armate, presupune cheltuieli considerabile. Prelevarea de impozite pentru aceste scopuri este pe deplin compatibilă cu libertatea de care se bucură individul într-o economie liberă de piaţă. Spunând aceasta este de la sine înţeles că nu justificăm metodele de impozitare confiscatoare şi discriminatoare, practicate astăzi de către statele autointitulate progresiste. Este necesar să subliniem acest lucru, deoarece în epoca noastră de intervenţionism şi "progres" constant către totalitarism, guvernele îşi întrebuinţează puterea de a preleva taxe în scopul distrugerii economiei de piaţă. Fiecare pas pe care-l face un guvern dincolo de îndeplinirea funcţiilor sale esenţiale, de protecţie a funcţionării nestânjenite a economiei de piaţă împotriva agresiunilor, fie acestea interne sau venite din partea unor răufăcători externi, este un pas făcut înainte pe drumul ce duce direct spre sistemul totalitarist în care nu mai există libertate deloc. Libertatea şi autonomia sunt condiţiile de care se bucură omul într-o societate contractuală. Cooperarea socială în cadrul unui sistem bazat pe proprietatea privată asupra factorilor de producţie înseamnă că în cadrul pieţei [p.283] individul nu are a se supune şi a asculta de nici un stăpânitor. În măsura în care oferă anumite lucruri şi-i serveşte pe alţii, el o face de bună voie, pentru a fi recompensat şi servit la rândul său de către beneficiarii serviciilor sale. El se angajează în schimburi de bunuri şi servicii, fără a depune muncă forţată şi fără a plăti tribut. Sigur că el nu este independent. El depinde de ceilalţi membri ai societăţii. Însă dependenţa aceasta este mutuală. Cumpărătorul depinde de vânzător iar vânzătorul de cumpărător. Principala preocupare a multor scriitori din secolele al XIX-lea şi XX a fost de a deforma şi distorsiona această stare evidentă de lucruri. Muncitorii, spuneau ei, se află la cheremul patronilor lor. Desigur, este adevărat că patronul are dreptul să-şi concedieze salariatul. Însă dacă întrebuinţează acest drept pentru a-şi satisface capriciile el îşi subminează propriile interese. A disponibiliza un om mai destoinic şi a angaja în locul lui unul mai puţin eficient este în propriul său dezavantaj. Piaţa nu împiedică direct pe nimeni să provoace neplăceri concetăţenilor săi; ea nu face decât să penalizeze o asemenea conduită. Proprietarul de magazin este liber să se comporte grosolan cu clienţii săi, presupunând că este gata să suporte consecinţele. Consumatorii sunt liberi să boicoteze un furnizor, dacă sunt dispuşi să-şi asume costurile ce decurg din aceasta. Ceea ce îl îmboldeşte pe fiecare om să-şi dea toată silinţa în a-şi servi semenii pe piaţă, estompându-i tendinţele înnăscute către samavolnicie şi răutate, nu sunt constrângerea şi coerciţia venite din partea jandarmilor, călăilor şi tribunalelor penale, ci interesul propriu. Membrul unei societăţi contractuale este liber deoarece nu-i serveşte pe alţii decât servindu-se pe sine. Singura constrângere exercitată asupra lui este cea provocată de fenomenul natural inevitabil al rarităţii. În rest, el este liber în cuprinsul pieţei. Nu există nici un fel de libertate şi

autonomie, altele decât acelea pe care le permite piaţa. Într-o societate hegemonică de tip totalitarist singura libertate care îi este lăsată individului, deoarece nu-i poate fi uzurpată, este libertatea de a se sinucide. Statul, aparatul social al coerciţiei şi al constrângerii, este inevitabil o instituţie hegemonică. Dacă aparatul guvernamental ar fi în măsură să-şi extindă puterea *ad libitum*, el ar putea aboli economia de piaţă, substituind-o cu socialismul totalitarist integral. Pentru a evita aceasta, este necesar să se limiteze puterea aparatului guvernamental. Aceasta este sarcina constituţiilor, declaraţiilor drepturilor omului şi a legilor. Aceasta este semnificaţia tuturor luptelor pentru libertate pe care le-au purtat oamenii. Detractorii libertăţii au dreptate în sensul acesta, atunci când numesc libertatea o valoare "burgheză" şi le reproşează drepturilor ce garantează libertatea faptului că sunt negative. În raport cu statul şi aparatul guvernamental, libertatea înseamnă constrângeri impuse asupra exerciţiului puterii poliţieneşti. N-ar fi fost necesar să insistăm asupra acestui fapt evident [p.284] dacă adepţii abolirii libertăţii nu ar fi generat în mod deliberat o confuzie semantică. Ei şi-au dat seama că nu aveau nici o şansă de victorie într-o luptă deschisă şi sinceră pentru cauza servituţii şi a restrângerii libertăţii. Noţiunile de libertate şi autonomie se bucurau de un asemenea prestigiu încât nici o propagandă nu era în stare să le clatine popularitatea. În regiunea de înflorire a civilizaţiei occidentale libertatea era considerată bunul cel mai de preţ din vremuri imemoriale. Ceea ce i-a asigurat Occidentului eminenţa a fost tocmai preocuparea lui pentru libertate, un ideal social străin de popoarele orientale. Filozofia socială a Occidentului este, în esenţă, o filozofie a libertăţii. Individualismul "neînduplecat" este emblema civilizaţiei noastre. Nici un atac făţiş asupra libertăţii individuale nu avea vreo şansă de succes. În consecinţă, adepţii totalitarismului au adoptat altă tactică. Ei au răsturnat înţelesul cuvintelor. Ei numesc libertate adevărată sau autentică situaţia indivizilor în cadrul unui sistem în care singurul lor drept este de a asculta de ordine. În Statele Unite ei se autointitulează liberali adevăraţi, pentru că lucrează la instituirea unei astfel de ordini sociale. Ei numesc metodele ruseşti de guvernare dictatorială "democraţie". Ei numesc metodele sindicale de exercitare a violenţei şi a coerciţiei "democraţie industrială". Ei numesc libertate a presei o stare de lucruri în care doar statul are libertatea de a publica ziare şi cărţi. Ei definesc libertatea ca fiind posibilitatea de a face lucrurile "îndreptăţite" şi, bineînţeles, îşi rezerva lor înşile sarcina de a determina ce este îndreptăţit şi ce nu. În ochii lor omnipotenţa statului înseamnă deplină libertate. Adevăratul înţeles al luptei lor pentru libertate este eliberarea puterii poliţieneşti de toate constrângerile. Economia de piaţă, afirmă aceşti pretinşi liberali, îi oferă libertate doar clasei parazitare a exploatatorilor, adică burgheziei. Ticăloşii din care e alcătuită aceasta se bucură de libertate numai pentru a înrobi masele. Salariatul nu este liber; el trebuie să trudească pentru beneficiul exclusiv al stăpânilor săi, patronii. Capitaliştii îşi însuşesc ceea ce ar trebui, conform drepturilor inalienabile ale omului, să aparţină muncitorului. În regim socialist muncitorul se va bucura

de libertate şi de demnitate umană, deoarece va înceta de a fi sclavul capitalistului. Socialismul înseamnă emanciparea omului de rând şi libertate pentru toţi. Mai mult, el înseamnă avuţie pentru toţi. Doctrinele acestea au putut să triumfe deoarece ele n-au avut de întâmpinat critici raţionale judicioase. Anumiţi economişti au înregistrat succese strălucite în ce priveşte demascarea erorilor crase şi a contradicţiilor care le străbat. Însă publicul larg ignoră rezultatele teoriei economice. Argumentele avansate [p.285] de politicienii şi scriitorii de rând împotriva socialismului sunt fie naive, fie irelevante. Este inutil să insistăm asupra unui presupus drept "natural" al oamenilor de a deţine proprietate atunci când alţii afirmă că dreptul "natural" de căpătâi este egalitatea veniturilor. Asemenea dispute nu pot fi niciodată soluţionate. Criticarea aspectelor nonesenţiale, accesorii ale socialismului este lipsită de eficacitate. Socialismul nu poate fi respins prin atacarea poziţiilor socialiste care privesc religia, căsătoria, controlul natalităţii sau arta. Mai grav, cu privire la aceste chestiuni criticii socialismului s-au situat adesea pe poziţii eronate. În ciuda acestor deficienţe serioase ale apărătorilor libertăţii economice, înşelarea în permanenţă a tuturor în legătură cu principalele caracteristici ale socialismului s-a dovedit imposibilă. Cei mai fanatici planificatori au fost siliţi să admită că proiectele lor presupun abolirea multor libertăţi de care se bucură oamenii în regimul capitalist de "plutodemocraţie". Strânşi cu uşa, ei au apelat la un nou subterfugiu. Libertatea care urmează să fie abolită, insistă ei, nu este decât falsa libertate "economică" a capitaliştilor, care-i dăunează omului de rând. În afara "sferei economice" nu numai că libertatea va fi în întregime prezervată, ci ea va fi chiar considerabil extinsă. În ultima vreme, sloganul cel mai popular al adepţilor guvernului totalitarist şi al rusificării tuturor ţărilor a devenit "planificarea pentru libertate". Eroarea implicată în acest argument provine din distincţia factice între două sfere ale vieţii şi ale acţiunii umane, sfera "economică" şi cea "noneconomică", care sunt astfel complet separate una de alta. În această privinţă nu este necesar să adăugăm nimic la ceea ce s-a spus deja în precedentele părţi ale acestei lucrări. Însă există un alt aspect pe care trebuie să-l subliniem. Libertatea, aşa cum le-a fost dată oamenilor din ţările democratice care alcătuiesc civilizaţia occidentală să se bucure de ea pe vremea triumfului vechiului liberalism, nu a fost un produs al constituţiilor, al declaraţiilor de drepturi ale omului, al legilor şi al statutelor. Asemenea documente nu urmăreau decât protejarea libertăţii şi a autonomiei, care erau ferm înstructurate în modul de funcţionare al economiei de piaţă, împotriva ştirbirilor pe care i le-ar fi putut aduce funcţionarii de stat. Nici un guvern şi nici o lege de drept civil nu poate garanta şi genera libertate, altfel decât prin susţinerea şi apărarea instituţiilor fundamentale ale economiei de piaţă. Guvernarea înseamnă întotdeauna coerciţie şi constrângere, fiind în mod necesar opusă libertăţii. Aparatul guvernamental este un garant al libertăţii şi este compatibil cu această numai dacă sfera sa de acţiune este adecvat limitată la prezervarea a ceea ce se numeşte libertatea economică. Acolo unde nu există economie de piaţă, cele mai bine intenţionate stipulaţii constituţionale şi legale rămân literă moartă.

Libertatea omului în regim capitalist este un efect al competiţiei. [p.286] Muncitorul nu depinde de bunul plac al unui patron. Dacă patronul său îl eliberează din funcţie, el îşi găseşte un alt patron. [17] Consumatorul nu este la bunul plac al vânzătorului. El este liber să-şi ofere patronajul unui alt magazin, dacă găseşte de cuviinţă. Nimeni nu trebuie să sărute mâna altora sau să se teamă de pierderea favorurilor lor. Relaţiile interpersonale sunt relaţii de afaceri. Schimbul de bunuri şi servicii este mutual; a vinde sau a cumpăra nu este o favoare, ci o tranzacţie dictată de egoismul ambelor părţi. Este adevărat că, în calitatea sa de producător, orice om depinde, fie direct – ca în cazul antreprenorului –, fie indirect – ca în cazul salariatului –, de cererile consumatorilor. Totuşi, dependenţa aceasta de supremaţia consumatorilor nu este nelimitată. Dacă o persoană are motive serioase să sfideze suveranitatea consumatorilor, ea poate încerca să o facă. Există în cadrul pieţei un drept foarte substanţial şi foarte efectiv de a rezista opresiunii. Nimeni nu este forţat să investească în industria producătoare de băuturi alcoolice sau să lucreze într-o fabrică de armament dacă are obiecţiuni de conştiinţă împotriva acestor activităţi. El poate fi nevoit să plătească un preţ pentru convingerile sale; nu există în lumea aceasta obiective a căror atingere să fie gratuită. Însă alegerea între un avantaj material şi ceea ce consideră individul că este chemarea datoriei este lăsată în seama propriei sale puteri de decizie. Într-o economie de piaţă individul singur este arbitrul suprem al chestiunilor ce privesc satisfacţia sa. [18] Societatea capitalistă nu are alte mijloace de a constrânge pe cineva să-şi schimbe ocupaţia sau locul de muncă decât recompensarea celor ce ascultă de dorinţele consumatorilor cu venituri mai mari. Tocmai acesta este tipul de presiune pe care mulţi îl consideră insuportabil şi speră să-l vadă abolit în societatea socialistă. Ei sunt prea obtuzi pentru a realiza că singura alternativă este de a încredinţa autorităţilor întreaga putere de a determina în ce ramură şi în ce loc trebuie să lucreze fiecare om. [p.287] Omul nu este mai puţin liber în calitatea sa de consumator. El singur decide ce este mai important şi ce este mai puţin important pentru sine. El îşi cheltuieşte banii conform opţiunilor propriei sale voinţe. Substituirea economiei de piaţă cu planificarea economică anulează orice libertate, nelăsându-i individului decât dreptul de a asculta. Autoritatea directoare a tuturor chestiunilor economice controlează toate aspectele vieţii şi activităţilor omului. Ea este unicul patron. Orice muncă devine muncă forţată, deoarece angajatul trebuie să accepte ceea ce şeful binevoieşte să-i ofere. Ţarul economic determină ce şi cât de mult poate consuma fiecare consumator. În nici un sector al vieţii umane nu este lăsată vreo decizie la latitudinea judecăţilor de valoare ale individului. Autoritatea îi dă sarcini precise, îl formează profesional pentru slujba sa şi îl întrebuinţează în locul şi în felul pe care le consideră oportune. Îndată ce dispare libertatea economică pe care o acordă economia de piaţă membrilor săi, toate libertăţile politice şi declaraţiile de drepturi ale omului devin caduce. Drepturile de *habeas corpus* şi cel la proces cu juraţi sunt nişte vorbe goale dacă, sub pretextul considerentelor de eficienţă economică, autoritatea are puterea deplină de a

trimite orice cetăţean îi displace în regiunea arctică sau într-un deşert şi de a-i prescrie acolo “muncă grea” pe viaţă. Libertatea presei este o simplă iluzie dacă autoritatea controlează toate tiparniţele şi fabricile de hârtie. Şi acelaşi lucru se poate spune despre toate celelalte drepturi ale omului. Omul este liber în măsura în care îşi călăuzeşte viaţă conform propriilor sale planuri. Un om a cărui soartă este determinată de planurile unei autorităţi superioare, care este depozitara exclusivă a dreptului de a planifica, nu este liber în sensul în care a fost utilizat şi înţeles termenul acesta de “libertate” de către toată lumea, până când revoluţia semantică a zilelor noastre a provocat amestecarea limbilor.

7. Inegalitatea averilor şi a veniturilor

Inegalitatea indivizilor în ce priveşte avuţia şi venitul este o caracteristică esenţială a economiei de piaţă. Faptul că libertatea este incompatibilă cu egalitatea averilor şi a veniturilor a fost subliniat de mulţi autori. Nu este necesar să examinăm argumentele emoţionale avansate în aceste scrieri. Nu este necesar nici să ne punem întrebarea dacă renunţarea la liberate at putea ea însăşi să garanteze egalitatea averilor şi a veniturilor şi dacă o societate ar putea sau nu să subziste pe bazele unei asemenea egalităţi. Sarcina noastră este doar de a descrie rolul pe care-l joacă inegalitatea în cadrul societăţii de piaţă. În societatea de piaţă constrângerea şi coerciţia directe nu sunt întrebuinţate decât pentru combaterea actelor dăunătoare cooperării sociale. [p.288] În rest, indivizii nu sunt molestaţi de puterea poliţienească. Cetăţeanul care respectă legea este ferit de amestecul temnicierilor şi al călăilor. Presiunea necesară pentru a-l induce pe individ să contribuie cu partea sa la efortul de producţie depus în cooperare este exercitată de structura preţurilor de piaţă. Presiunea aceasta este indirectă. Ea pune pe contribuţia fiecărui individ un preţ, stabilit în funcţie de valoarea atribuită de consumatori contribuţiei sale. Răsplătind eforturile individului conform valorii acestora, ea lasă la latitudinea fiecăruia alegerea între utilizarea mai mult sau mai puţin completă a propriilor sale facultăţi şi aptitudini. De bună seamă, metoda aceasta nu poate elimina dezavantajele inerente inferiorităţii anumitor persoane. Însă ea furnizează tuturor o motivaţie pentru a-şi exercita la maximum facultăţile şi aptitudinile. Singurele alternative la această presiune financiară exercitată de piaţă sunt presiunea directă şi constrângerea exercitate de puterea poliţienească. Autorităţilor trebuie să li se încredinţeze sarcina de a stabili cantitatea şi calitatea muncii pe care urmează fiecare individ să o presteze. Dat fiind că indivizii sunt inegal înzestraţi cu aptitudini, aceasta presupune examinarea de către autorităţi a personalităţilor lor. Cu alte cuvinte, individul devine locatarul unui penitenciar, fiindu-i încredinţată o anumită sarcină. Dacă dă greş în îndeplinirea sarcinii pe care i-au trasat-o autorităţile, el este susceptibil de a fi pedepsit. Este important să sesizăm în ce constă diferenţa între presiunea directă exercitată pentru prevenirea actelor criminale şi cea exercitată pentru adoptarea unei anumite conduite. În primul caz tot ce i se cere individului este să evite anumite tipuri de conduită, care sunt determinate cu precizie de lege. De regulă este uşor de stabilit dacă

această interdicţie este sau nu respectată. În al doilea caz, individul este ţinut să îndeplinească o anumită sarcină; legea îl constrânge să execute o acţiune care nu este dinainte definită, a cărei stabilire este lăsata în seama deciziilor puterii executive. Individul este ţinut să asculte de ceea ce îi va ordona administraţia să facă. Răspunsul la întrebarea dacă hotărârea adoptată de puterea executivă este sau nu adecvată capacităţilor şi facultăţilor individului şi dacă el i se supune sau nu din toate puterile sale este extrem de greu de aflat. Fiecare cetăţean este supus deciziei autorităţilor în tot ce ţine de diferitele aspecte ale personalităţii sale şi de manifestările conduitei sale. Într-o economie de piaţă, cu prilejul unui proces penal, procurorul este obligat să producă suficiente dovezi ale vinovăţiei acuzatului. Însă când este vorba de prestarea muncilor obligatorii sarcina de a demonstra că rolul ce i-a fost încredinţat i-a depăşit capacităţile sau că a făcut tot ce se putea aştepta de la el îi revine acuzatului. Administratorii combină în persoanele lor funcţiile [p.289] de legislatori, executori ai legii, procurori publici şi judecători. Acuzaţii se află în întregime la discreţia lor. Aceasta este situaţia pe care şi-o imaginează oamenii când vorbesc de lipsă de libertate. Nici un sistem de diviziune socială a muncii nu poate funcţiona fără o metodă care să-i facă pe indivizi responsabili pentru contribuţia lor la efortul productiv comun. Dacă această responsabilizare nu este asigurată de structura preţurilor de piaţă şi de inegalitatea averilor şi a veniturilor pe care o determină acestea, ea trebuie implementată prin metode de constrângere directă, poliţienească.

8. Profiturile şi pierderile antreprenoriale

Profitul, în sens larg, este câştigul rezultat din acţiune; el este sporul de satisfacţie (reducere a neplăcerii) obţinut; este diferenţa dintre valoarea mai mare atribuită rezultatului atins şi valoarea mai redusă atribuită sacrificiilor pentru atingerea sa; el este, cu alte cuvinte, diferenţa dintre venituri şi costuri. Realizarea de profituri este, invariabil, obiectivul urmărit prin orice acţiune. Dacă o acţiune eşuează în atingerea obiectivului urmărit, atunci veniturile nu depăşesc costurile, sau sunt mai mici decât acestea. În al doilea caz rezultatul este o pierdere, o descreştere a satisfacţiei. În sensul acesta originar profitul şi pierderea sunt fenomene psihice, şi, ca atare, nu se pretează la a fi măsurate sau exprimate într-un mod care să poată furniza altora informaţii precise despre intensitatea lor. Un om îi poate spune altuia că *a* îl satisface mai mult decât *b*; dar el nu-i poate comunica altui om cu cât anume depăşeşte satisfacţia obţinută de pe urma lui *a* pe cea obţinută de pe urma lui *b*, decât în termeni vagi şi indistincţi. În economia de piaţă toate lucrurile care sunt vândute şi cumpărate pe bani posedă preţuri marcate în termeni monetari. În calculele monetare profitul apare ca un surplus de bani obţinut în plus faţă de banii cheltuiţi, iar o pierdere ca un surplus de bani cheltuiţi faţă de banii obţinuţi. Profiturile şi pierderile pot fi exprimate sub forma unor anumite sume de bani. Volumul profiturilor sau pierderilor unui individ poate fi exprimat în termeni monetari. Însă această expresie monetară nu se referă la profiturile sau pierderile psihice ale individului. Ea se referă la un fenomen social, la contribuţia acelui individ la efortul social, aşa cum este

ea evaluată de ceilalţi membrii ai societăţii. Ea nu ne spune nimic despre sporul sau reducerea satisfacţiei sau fericirii sale. Ea nu face decât să reflecte evaluarea contribuţiilor sale la cooperarea socială făcută de semenii săi. Această evaluare este determinată în ultimă instanţă de eforturile fiecărui membru al societăţii de a atinge cel mai înalt profit psihic cu putinţă. Este rezultanta efectului compus al judecăţilor [p.290] de valoare subiective şi personale ale tuturor acestor oameni, aşa cum se manifestă ele în conduita lor pe piaţă. Însă ea nu trebuie confundată cu aceste judecăţi de valoare ca atare. Nu ne putem nici măcar imagina o stare de lucruri în care oamenii să acţioneze fără intenţia de a atinge profituri psihice şi în care acţiunile lor să nu aibă drept consecinţă nici profituri psihice nici pierderi psihice. [19] În cadrul construcţiei imaginare a economiei în regim de rotaţie uniformă nu există nici profituri nici pierderi monetare. Dar fiecare individ obţine un profit psihic de pe urma acţiunilor sale, căci altfel n-ar acţiona deloc. Fermierul îşi hrăneşte şi îşi mulge vacile şi îşi vinde laptele deoarece atribuie o valoare mai mare lucrurilor pe care le poate cumpăra cu banii astfel câştigaţi decât costurilor suportate. Absenţa profiturilor şi a pierderilor monetare într-un astfel de sistem aflat în rotaţie uniformă se datorează faptului că, lăsând deoparte diferenţele produse de evaluarea mai ridicată a bunurilor prezente faţă de bunurile viitoare, suma preţurilor tuturor factorilor complementari necesari pentru producţie este perfect egală cu preţul produsului. În lumea schimbătoare a realităţii, diferenţele dintre sumele preţurilor factorilor complementari de producţie şi preţurile produselor reapar fără încetare. Profiturile şi pierderile monetare sunt generate de aceste diferenţe. Vom analiza mai târziu schimbările de felul acesta care îi afectează pe vânzătorii de forţă de muncă, pe cei de factori naturali originari de producţie şi pe capitalişti, în calitatea lor de furnizori de credite băneşti. Acum ne interesează profiturile şi pierderile antreprenoriale ale promotorilor. Aceasta este problema la care se referă oamenii atunci când întrebuinţează termenii de profit şi pierdere în vorbirea curentă. Ca orice om care acţionează, antreprenorul este întotdeauna un speculator. El se confruntă cu condiţiile incerte ale viitorului. Succesul sau eşecul său depind de corectitudinea anticipărilor sale referitoare la evenimente incerte. Dacă dă greş în înţelegerea lucrurilor care se vor petrece soarta sa este pecetluită. Singura sursă a profiturilor antreprenoriale este capacitatea sa de a anticipa mai bine decât alţii cererea consumatorilor. Dacă toată lumea anticipează corect configuraţia viitoare a pieţei pe care se tranzacţionează un anumit produs, atunci preţul produsului şi preţurile factorilor complementari de producţie necesari s-ar alinia încă de astăzi la această configuraţie viitoare. Pentru cei ce se lansează în acest domeniu de afaceri nu pot apărea nici profituri nici pierderi. Funcţia specific antreprenorială constă în determinarea [p.291] întrebuinţării factorilor de producţie. Antreprenorul este persoana care determină utilizarea lor pentru atingerea anumitor scopuri. Făcând aceasta, el nu este mânat decât de interesul său egoist de a realiza profituri şi de a se înavuţi. Însă el nu poate face abstracţie de legea pieţei. El nu poate reuşi

decât satisfăcându-şi în cel mai înalt grad consumatorii. Profiturile sale depind de aprobarea conduitei sale de către consumatori. Profiturile şi pierderile antreprenoriale nu trebuie confundate cu alţi factori care afectează veniturile antreprenoriale. Competenţa tehnologică a antreprenorului nu afectează profiturile şi pierderile sale specific antreprenoriale. În măsura în care propriile sale activităţi tehnologice contribuie la realizarea de venituri şi la ridicarea încasărilor sale nete, avem de a face cu o compensaţie a muncii depuse de el. Este vorba de salariul plătit antreprenorului pentru munca prestată. Nici faptul că anumite procese de producţie nu se finalizează prin obţinerea produsului dorit din motive tehnologice nu influenţează profiturile sau pierderile specific antreprenoriale. Asemenea eşecuri sunt fie evitabile fie inevitabile. În primul caz ele se datorează unei ineficienţe tehnologice în gestionarea producţiei. În acest caz pierderile rezultate trebuie puse pe seama carenţelor personale ale antreprenorului, i.e., fie pe seama lipsei sale de competenţă tehnologică fie pe seama lipsei sale de competenţă în alegerea unor colaboratori adecvaţi. În al doilea caz eşecurile se datorează faptului că stadiul prezent al cunoaşterii tehnologice ne împiedică să controlăm pe deplin condiţiile de care depinde succesul. Această deficienţă poate fi determinată fie de o cunoaştere incompletă a condiţiilor care ar asigura succesul, fie de necunoaşterea metodelor care ar permite un control deplin asupra unora din condiţiile cunoscute. Preţul factorilor de producţie reflectă această stare deficitară a cunoaşterii şi a capacităţilor noastre tehnologice. Preţul pământului cultivabil, de pildă, reflectă pe deplin faptul că există recolte proaste, prin aceea că este determinat de veniturile anticipate medii. Faptul că explozia unor sticle reduce output-ul de şampanie nu afectează profiturile şi pierderile antreprenoriale. El nu este decât unul dintre factorii care determină preţul de producţie şi preţul şampaniei. [20] Accidentele care afectează procesul de producţie, mijloacele de producţie, sau produsele, câtă vreme ele se află încă în mâinile antreprenorului, sunt luate în calcul în contabilizarea costurilor de producţie. Experienţa, care îi furnizează omului de afaceri toate celelalte cunoştinţe tehnologice, [p.292] îi furnizează şi informaţii referitoare la scăderea medie a cantităţii de output fizic pe care este probabil să o determine asemenea accidente. Operând cu rezerve de securitate, el converteşte efectele accidentelor în costuri de producţie obişnuite. În ce priveşte contingenţele a căror incidenţă anticipată este prea rară şi prea neregulată pentru a fi luată în calcul în felul acesta de firme individuale de dimensiuni normale, problema este rezolvată prin acţiunea concertată a unor grupuri suficient de mari de firme. Firmele individuale cooperează conform principiului asigurării împotriva pagubelor provocate de incendii, inundaţii şi alte calamităţi similare. În acest caz, locul rezervei de securitate este luat de o primă de asigurare. În orice caz, riscurile determinate de accidente nu introduc incertitudine în gestiunea proceselor tehnologice. [21] Dacă un antreprenor omite să le ia în mod adecvat în calcul, el dă dovadă de insuficienţă de ordin tehnic. Pierderile astfel suportate trebuie puse pe seama caracterului necorespunzător al tehnicilor aplicate şi nu pe

seama funcţiei sale antreprenoriale. Eliminarea antreprenorilor care nu sunt în măsură să le asigure întreprinderilor lor un grad adecvat de eficienţă tehnologică, sau a căror ignoranţă tehnologică le viciază calculul costurilor, se produce pe piaţă în acelaşi fel în care se produce şi eliminarea celor deficitari în privinţa îndeplinirii funcţiilor specific antreprenoriale. Se poate întâmpla ca un antreprenor să aibă atâta succes în activitatea sa specific antreprenorială încât să poată compensa pierderile cauzate de deficienţa sa de ordin tehnologic. Se poate de asemenea întâmpla ca un antreprenor să-şi poată compensa pierderile determinate de carenţele sale în îndeplinirea funcţiei antreprenoriale prin avantajele derivate de pe urma superiorităţii sale tehnologice sau din renta suplimentară care-i revine de pe urma productivităţii mai mari a factorilor de producţie pe care-i întrebuinţează. Însă nu trebuie să confundăm diversele funcţii care fuzionează în activitatea de gestionare a unei unităţi economice. Antreprenorul mai eficient din punct de vedere economic primeşte rate salariale sau cvasi-salariale mai mari decât omologul său mai puţin eficient, în acelaşi mod în care muncitorul mai eficient câştigă mai mult decât cel mai puţin eficient. Echipamentul mai eficient şi solul mai fertil produc randamente fizice mai mari pe unitatea de costuri cheltuită; ele obţin o rentă suplimentară faţă de echipamentul mai puţin eficient şi solul mai puţin fertil. Ratele salariale superioare şi renta mai mare sunt, *ceteris paribus*, corolarul unui output fizic mai mare. Dar profiturile şi pierderile specific antreprenoriale nu sunt produse de cantitatea de output fizic. Ele depind de ajustarea output-ului la dorinţele cele mai intense ale consumatorilor. Ceea ce le produce este măsura în care [p.293] antreprenorul a reuşit sau nu să anticipeze configuraţia viitoare – care este în mod necesar incertă – a pieţei. Antreprenorul este de asemenea pândit de pericole politice. Politicile guvernamentale, revoluţiile şi războaiele îi pot afecta în mod negativ sau anihila întreprinderea. Asemenea evenimente nu-l afectează doar pe el; ele afectează economia de piaţă ca atare şi pe toţi indivizii, deşi nu pe toţi în aceeaşi măsură. Pentru antreprenorul luat individual ele reprezintă date pe care el nu le poate modifica. Dacă este eficient, el le va anticipa din timp. Dar antreprenorul nu are întotdeauna posibilitatea de a-şi ajusta activităţile astfel încât să evite pagubele. Dacă pericolele anticipate privesc doar o parte din teritoriul accesibil pentru activităţile sale antreprenoriale, el poate evita desfăşurarea activităţilor în regiunile ameninţate şi se poate orienta spre ţări în care pericolul este mai puţin iminent. Însă dacă nu poate emigra, el trebuie să rămână unde se află. Dacă toţi antreprenorii ar fi convinşi că victoria finală a bolşevismului este iminentă, ei încă nu şi-ar abandona activităţile antreprenoriale. Perspectiva exproprierii iminente îi va determina pe capitalişti să-şi consume fondurile. Antreprenorii vor fi siliţi să-şi ajusteze planurile la situaţia pieţei rezultată din acest consum al capitalului şi la naţionalizarea magazinelor şi fabricilor, cu care sunt ameninţaţi. Dar ei nu vor înceta să-şi desfăşoare activitatea. Dacă anumiţi antreprenori ies din afaceri le vor lua locul alţii – noi veniţi sau antreprenori deja existenţi, dornici să-şi extindă întreprinderile. În economia de piaţă vor exista întotdeauna

antreprenori. Politicile ostile capitalismului îi pot lipsi pe consumatori de cea mai mare parte a beneficiilor pe care le-ar fi putut culege de pe urma activităţilor antreprenoriale neobstrucţionate. Însă ele nu pot elimina antreprenorii ca atare dacă nu distrug în întregime economia de piaţă. Sursa ultimă din care provin profiturile şi pierderile este incertitudinea legată de constelaţia viitoare a cererii şi a ofertei. Dacă toţi antreprenorii ar anticipa corect configuraţia viitoare a pieţei, n-ar exista nici profituri nici pierderi. Preţurile tuturor factorilor de producţie ar fi încă de astăzi pe deplin ajustate la preţurile de mâine ale produselor. Cumpărând factori de producţie, antreprenorul ar trebui să cheltuiască (cu reducerea corespunzătoare diferenţei dintre preţurile bunurilor prezente şi cele ale bunurilor viitoare) o sumă care nu este cu nimic mai mică decât cea pe care o vor achita ulterior cumpărătorii, pentru achiziţionarea produsului. Un antreprenor nu poate realiza profituri decât dacă anticipează condiţiile viitoare mai corect decât alţi antreprenori. În acest caz, el cumpără factorii complementari de producţie la preţuri a căror sumă, [p.294] inclusiv diferenţa determinată de decalajul temporal, este mai mică decât preţul la care îşi vinde produsul. Dacă dorim să construim imaginea unor condiţii economice schimbătoare din care lipsesc atât profiturile cât şi pierderile, atunci trebuie să recurgem la o presupoziţie irealizabilă: capacitatea tuturor indivizilor de a anticipa perfect toate evenimentele viitoare. Dacă vânătorii şi pescarii primitivi, pe seama cărora se obişnuieşte să se pună cea dintâi acumulare de factori produşi de producţie, ar fi cunoscut dinainte toate vicisitudinile ulterioare cu care trebuia să se confrunte omul, şi dacă atât ei cât şi urmaşii lor până în ziua Judecăţii de Apoi, echipaţi deopotrivă cu aceeaşi omniscienţă, ar fi evaluat toţi factorii de producţie în conformitate cu aceste cunoştinţe, profiturile şi pierderile antreprenoriale nu ar fi apărut niciodată. Profiturile şi pierderile antreprenoriale provin din discrepanţa dintre preţurile anticipate şi cele efectiv stabilite ulterior, pe piaţă. Este posibilă confiscarea profiturilor şi transferarea lor de la cei care le-au realizat către alte persoane. Însă nici profiturile nici pierderile nu pot dispărea vreodată dintr-o lume supusă schimbării, care nu este populată exclusiv cu persoane omnisciente.

9. Profituri şi pierderi antreprenoriale într-o economie aflată în creştere

În construcţia imaginară a unei economii staţionare suma totală a tuturor profiturilor antreprenoriale este egală cu suma totală a tuturor pierderilor antreprenoriale. Profiturile unui antreprenor sunt contrabalansate, în ansamblul sistemului economic, de pierderea unui alt antreprenor. Surplusul pe care toţi consumatorii luaţi laolaltă îl cheltuieşte pentru achiziţionarea unei anumite mărfi este contrabalansat de reducerea cheltuielilor efectuate de ei pentru achiziţionarea altor mărfuri. [22] Lucrurile stau diferit într-o economie aflată în creştere. Numim economie aflată în creştere o economie în care cantitatea de capital investit *per capita* este în creştere. Întrebuinţarea acestei terminologii nu implică judecăţi de valoare. Nu adoptăm nici perspectiva “materialistă”, conform căreia o asemenea creştere este bună, nici pe cea “idealistă”, conform căreia ea este rea, sau cel puţin irelevantă dintr-un

“punct de vedere superior”. Desigur, este un fapt binecunoscut că imensa majoritate a oamenilor consideră consecinţele creşterii, în această accepţiune, ca reprezentând cea mai dezirabilă stare de lucruri şi tânjesc după condiţii care nu sunt realizabile decât într-o economie aflată în creştere. În economia staţionară, antreprenorii, în îndeplinirea [p.295] funcţiilor lor specifice, nu pot face nimic altceva decât să retragă factori de producţie, în măsura în care aceştia sunt în continuare convertibili, [23] dintr-o ramură de afaceri, pentru a-i întrebuinţa în altă ramură, sau pentru a direcţiona procesul de restaurare a echivalentului bunurilor de capital consumate în cursul proceselor de producţie către anumite ramuri economice care urmează să fie extinse pe seama altor ramuri economice. În economia aflată în creştere printre activităţile antreprenoriale se numără, în plus, determinarea întrebuinţării bunurilor de capital suplimentare, acumulate prin noi economisiri. Întrebuinţarea acestor bunuri de capital suplimentare urmează să sporească suma totală a venitului produs, i.e., volumul total al bunurilor de consum ce pot fi consumate fără a diminua capitalul disponibil şi deci fără a reduce output-ul producţiei viitoare. Creşterea de venit se efectuează fie printr-o creştere a producţiei neînsoţită de modificarea metodelor tehnologice de producţie, fie printr-o amelioare a metodelor tehnologice care n-ar fi fost fezabilă în condiţiile de până atunci, caracterizate printr-un volum mai redus de bunuri de capital. Diferenţa dintre suma totală a profiturilor antreprenoriale şi suma totală a pierderilor antreprenoriale este generată de această avuţie suplimentară. Dar se poate demonstra cu uşurinţă că acest surplus nu poate niciodată epuiza sporul total de avuţie generat de creşterea economică. Legile pieţei împart această avuţie suplimentară între antreprenori, furnizorii de forţă de muncă şi furnizorii anumitor factori materiali de producţie, astfel încât partea leului să le revină grupurilor nonantreprenoriale. Trebuie să observăm, în primul rând, că profiturile antreprenoriale nu sunt un fenomen de durată, ci doar unul temporar. Există o tendinţă inerentă de dispariţie a profiturilor şi a pierderilor. Piaţa se îndreaptă întotdeauna către apariţia preţurilor finale şi a stării finale de repaos. Dacă această mişcare nu ar fi întreruptă de noi schimbări ale datelor, care creează necesitatea unei noi ajustări a producţiei la condiţiile modificate, preţurile tuturor factorilor complementari de producţie ar deveni în cele din urmă – luând în calcul şi preferinţa de timp – egale cu preţurile produsului, pentru profituri şi pierderi nemairămânând nimic. Pe termen lung orice creştere a productivităţii le aduce beneficii exclusiv muncitorilor şi anumitor grupuri de proprietari de pământ şi de bunuri de capital. Grupurile de proprietari de capital care sunt beneficiare sunt:

1. Cei cărora economisirea le-a sporit cantitatea de bunuri de capital [p.296] disponibile. Ei sunt proprietarii acestei avuţii suplimentare, care provine din abţinerea lor de la consum.
2. Proprietarii acelor bunuri de capital care existau deja şi care, datorită ameliorării metodelor tehnologice de producţie, sunt acum mai bine întrebuinţate decât înainte. Desigur, asemenea câştiguri nu pot fi decât

temporare. Ele trebuie să dispară, deoarece determină o tendinţă de intensificare a producţiei de bunuri de capital de acelaşi fel.
Pe de altă parte, sporul cantităţii bunurilor de capital disponibile reduce productivitatea marginală a acestor bunuri de capital; astfel, el induce o reducere a preţurilor la bunurile de capital, dăunând prin aceasta intereselor tuturor acelor capitalişti care n-au participat deloc, sau n-au participat suficient, la procesul de economisire şi la acumularea stocului suplimentar de bunuri de capital. Din grupul proprietarilor funciari vor beneficia toţi cei ale căror ferme, păduri, fonduri piscicole, mine ş.a.m.d., vor înregistra o productivitate sporită datorită noii stări de lucruri. Pe de altă parte, toţi cei ale căror proprietăţi pot deveni submarginale, datorită randamentului superior obţinut de pământul beneficiarilor, vor fi dezavantajaţi. În grupul muncitorilor, cu toţii obţin un câştig de durată de pe urma creşterii productivităţii marginale a muncii. Pe de altă parte, însă, unii dintre ei pot suferi anumite inconveniente pe termen scurt. Este vorba despre persoanele care erau specializate în prestarea de munci care devin depăşite datorită ameliorărilor tehnologice şi care sunt apte numai pentru prestarea de slujbe în care – în ciuda creşterii generale a ratelor salariale – câştigă mai puţin decât înainte. Toate aceste modificări ale preţurilor factorilor de producţie încep odată cu iniţierea acţiunilor antreprenoriale menite să ajusteze procesele de producţie la noua stare de lucruri. În analiza acestei probleme, ca şi în cea a celorlalte probleme legate de schimbări ale datelor pieţei, trebuie să ne ferim de eroarea curentă de a delimita printr-o linie fixă efectele pe termen scurt de cele pe termen lung. Ceea ce se întâmplă pe termen scurt sunt tocmai primele etape din lanţul de transformări succesive care tind să provoace efectele pe termen lung. În cazul de faţă, efectul pe termen lung este dispariţia profiturilor şi pierderilor antreprenoriale. Efectele pe termen scurt sunt etapele preliminare ale acestui proces de eliminare care, dacă nu ar fi întrerupt de noi modificări ale datelor, ar duce în cele din urmă la apariţia unei economii în regim de rotaţie uniformă. Este necesar să se înţeleagă că însăşi apariţia unui exces al sumei totale a profiturilor antreprenorilale faţă de suma totală a pierderilor antreprenoriale depinde de faptul că acest proces de eliminare a profiturilor şi pierderilor antreprenoriale începe în acelaşi moment [p.297] în care antreprenorii încep să adapteze complexul activităţilor productive la datele schimbate. În întreaga secvenţă a evenimentelor nu există nici un moment în care avantajele dobândite de pe urma creşterii volumului de capital disponibil şi de pe urma ameliorărilor tehnice să la aducă beneficii numai antreprenorilor. Dacă avuţia şi venitul altor categorii de persoane ar rămâne nemodificate, aceşti oameni n-ar putea achiziţiona produsele suplimentare decât reducându-şi corespunzător cheltuielile destinate altor produse. În acest caz, profiturile unui grup de antreprenori ar fi perfect egale cu pierderile suportate de alte grupuri. Lucrurile se petrec astfel: Antreprenorii care încep să utilizeze bunurile de capital nou acumulate şi metodele tehnologice de producţie ameliorate au nevoie de factori complementari de producţie. Cererea lor pentru aceşti factori este o cerere

nouă, adiţională, care trebuie să determine o creştere a preţurilor la aceşti factori. Numai în măsura în care creşterea preţurilor şi a ratelor salariale se produce sunt consumatorii în măsură să achiziţioneze noile produse fără a-şi reduce cheltuielile destinate altor bunuri. Numai în felul acesta este posibil să apară un surplus al sumei totale a profiturilor antreprenoriale faţă de pierderile antreprenoriale. Vehicolul progresului economic este acumularea de bunuri suplimentare de capital, prin economisire şi ameliorarea metodelor tehnologice de producţie, un obiectiv care este aproape întotdeauna condiţionat de disponibilitatea unui astfel de nou capital. Agenţii progresului sunt antreprenorii promotori, care urmăresc să realizeze profituri prin ajustarea mersului economiei la obiectivul satisfacerii cât mai adecvate cu putinţă a consumatorilor. În desfăşurarea proiectelor lor de realizare a progresului ei trebuie să împartă beneficiile acestui progres cu muncitorii şi cu o parte din capitaliştii şi proprietarii funciari, şi să sporească pas cu pas partea destinată acestor persoane, până la dispariţia completă a propriei lor părţi. În urma celor spuse devine evident că este absurd să se vorbească despre o ”rată a profitului” sau despre o “rată normală a profitului” sau despre o “rată medie a profitului”. Profitul nu are legătură cu – şi nu este dependent de – volumul de capital întrebuinţat de antreprenor. Capitalul nu “aduce” profituri. Profiturile şi pierderile sunt în întregime determinate de succesul sau eşecul înregistrat de antreprenor în ajustarea producţiei la cererea consumatorilor. Nu există nimic “normal” în legătură cu profiturile şi nu putem vorbi de nici un fel de “echilibru” în ce le priveşte. Profiturile şi pierderile sunt, dimpotrivă, întotdeauna un fenomen de deviere de la “normalitate”, caracterizat prin schimbări neprevăzute de majoritate, un fenomen de “dezechilibru”. Ele nu îşi găsesc locul în lumea imaginară a normalităţii şi a echilibrului. Într-o economie aflată în schimbare predomină întotdeauna o tendinţă inerentă [p.298] de dispariţie a profiturilor şi a pierderilor. Doar apariţia unor noi schimbări este cea care le face să reapară. În condiţii staţionare, “rata medie” a profiturilor şi a pierderilor este zero. Un exces al sumei totale a profiturilor faţă de cea a pierderilor demonstrează existenţa progresului economic şi a unei ameliorări a nivelului de trai a tuturor categoriilor de populaţie. Cu cât este mai mare surplusul acesta, cu atât este mai mare sporul de prosperitate generală. Numeroşi oameni sunt total incapabili de a aborda fenomenul profiturilor antreprenoriale fără a se lăsa purtaţi de resentimente invidioase. În ochii lor sursa profiturilor este exploatarea salariaţilor şi a consumatorilor, i.e. o reducere inechitabilă a ratelor salariale, însoţită de o ridicare nu mai puţin inechitabilă a preţurilor produselor. După dreptate n-ar trebiui să existe deloc profituri. Teoria economică este indiferentă faţă de asemenea judecăţi de valoare arbitrare. Ea nu se preocupă de problema de a şti dacă profiturile se cuvin aprobate sau condamnate din punctul de vedere al unui aşa-zis drept natural şi al unui aşa-zis cod etern şi imutabil al moralităţii, în legătură cu care se presupune că ne-ar furniza informaţii precise intuiţia personală sau revelaţia divină. Teoria economică nu face decât să stabilească faptul că profiturile şi pierderile

antreprenoriale sunt fenomene esenţiale ale economiei de piaţă. Nu poate exista o economie de piaţă dacă ele nu sunt prezente. Bineînţeles că poliţia poate confisca toate profiturile, însă o asemenea politică ar converti inevitabil economia de piaţă într-un haos lipsit de sens. Omul are, fără îndoială, capacitatea de a distruge multe lucruri, iar în cursul istoriei a făcut din abundenţă uz de ea. El ar putea distruge şi economia de piaţă. Dacă moraliştii auto-declaraţi n-ar fi orbiţi de invidie, ei n-ar vorbi despre profituri fără să vorbească simultan şi despre corolarul acestora – pierderile. Ei nu ar trece sub tăcere faptul că satisfacerea condiţiilor preliminare ale progresului economic este meritul persoanelor ale căror economii se materializează în acumularea bunurilor suplimentare de capital şi a inventatorilor, şi că întrebuinţarea acestor condiţii pentru realizarea progresului economic este efectuată de către antreprenor. Restul oamenilor nu contribuie la progres, dar beneficiază de pe urma cornului abundenţei pe care-l revarsă asupra lor activităţile altora. *Mutatis mutandis*, ceea ce s-a spus despre economia aflată în progres rămâne valabil şi despre condiţiile unei economii aflate în regres, i.e. al unei economii în care cota de capital investit per capita se află în descreştere. Într-o asemenea economie, există un exces al sumei totale a pierderilor antreprenoriale faţă de cea a profiturilor. Cei ce nu se pot elibera de eroarea de a gândi în concepte colectiviste [p.299] şi holiste s-ar putea întreba cum poate exista activitate antreprenorială într-o asemenea economie aflată în regres. De ce s-ar lansa cineva într-o afacere dacă ştie dinainte că, matematic, şansele sale de a realiza profituri sunt mai mici decât acelea de a suferi pierderi. Însă modul acesta de a pune problema este greşit. Ca tot restul lumii, antreprenorii nu acţionează în calitate de membrii ai unei clase, ci ca indivizi. Nici un antreprenor nu se preocupă de soarta totalităţii antreprenorilor. Pentru antreprenorul individual este irelevant ce li se întâmplă altor persoane, pe care anumite teorii le situează, în funcţie de anumite caracteristici, în aceeaşi clasă cu el. În societatea de piaţă vie, aflată în perpetuă schimbare, există întotdeauna profituri ce pot fi realizate de către antreprenorii eficienţi. Faptul că într-o economie aflată în regres volumul total al pierderilor depăşeşte volumul total al profiturilor nu descurajează o persoană care este încrezătoare în propria sa eficacitate superioară. Un antreprenor care prospectează piaţa nu apelează la calculul probabilităţilor, care nu este de nici un folos în domeniul înţelegerii interpretative. El are încredere în propria sa capacitate de a înţelege condiţiile viitoare de pe piaţă mai bine decât semenii săi mai puţin înzestraţi. Funcţia antreprenorială, eforturile antreprenorilor de a realiza profituri, reprezintă forţa motrice a economiei de piaţă. Profiturile şi pierderile sunt dispozitivele prin mijlocirea cărora consumatorii îşi exercită supremaţia pe piaţă. Comportamentul consumatorilor determină apariţia profiturilor şi a pierderilor şi, prin aceasta, transferă proprietatea asupra mijloacelor de producţie din mâinile celor mai puţin eficienţi în mâinile celor mai eficienţi. Ea face ca omul să fie cu atât mai influent în ce priveşte direcţionarea activităţilor economice cu cât reuşeşte să-şi servească mai adecvat consumatorul. În absenţa profiturilor şi a pierderilor,

antreprenorii n-ar şti care sunt cele mai intense nevoi ale consumatorilor. Dacă anumiţi antreprenori le-ar ghici, acestora le-ar lipsi mijloacele de reorienta producţia în consecinţă. Întreprinderile care urmăresc realizarea de profituri sunt supuse suveranităţii consumatorilor, în vreme ce instituţiile nonprofit îşi sunt proprii suverani şi nu răspund faţă de public. Producţia pentru profit este în mod necesar producţie pentru utilizare, deoarece profiturile nu pot fi dobândite decât furnizând consumatorilor acele lucruri pe care doresc cel mai intens spre întrebuinţare. Criticile îndreptate de moralişti şi predicatori împotriva profiturilor nu-şi ating obiectivul. Nu este vina antreprenorilor că masa consumatorilor – poporul, oamenii de rând – preferă băuturi alcoolice în loc de biblii şi romane poliţiste în loc de cărţi serioase, sau că guvernele preferă tunuri în loc de unt. Antreprenorul nu realizează profituri mai mari din vânzarea de lucruri “rele” decât din vânzarea de lucruri “bune”. Profiturile sale sunt cu atât mai mari cu cât reuşeşte să le furnizeze consumatorilor în mod mai adecvat acele bunuri pe care aceştia le solicită [p.300] cel mai intens. Oamenii nu beau băuturi provocatoare de beţie pentru a ferici “capitalul alcoolului” şi nici nu merg la război pentru a spori profiturile “negustorilor de moarte”. Existenţa industriilor de armament este consecinţa – şi nu cauza – spiritului belicos. Nu este treaba antreprenorilor să-i determine pe oameni să înlocuiască ideologiile nesănătoase cu ideologii sănătoase. Rolul de a modifica ideile şi idealurile oamenilor le revine filozofilor. Antreprenorul deserveşte consumatorii aşa cum sunt ei astăzi, indiferent cât ar fi de răi şi de ignoranţi. Îi putem admira pe cei ce se abţin de la realizarea de câştiguri pe care le-ar putea culege producând arme aducătoare de moarte sau băuturi tari. Însă conduita lor lăudabilă nu este decât un gest, fără nici un fel de efecte practice. Chiar dacă toţi antreprenorii şi capitaliştii le-ar urma exemplul, războaiele şi dipsomania tot nu ar dispărea. Exact ca în epocile pre-capitaliste, guvernele şi-ar produce armamentul în propriile arsenale iar băutorii şi-ar distila singuri alcoolul.

Condamnarea morală a profiturilor

Profiturile se câştigă prin ajustarea modului de utilizare al factorilor de producţie umani şi materiali la schimbările de condiţii. Profiturile sunt generate de beneficiarii acestor ajustări, care rivalizează pentru produsele respective, oferind şi plătind în schimbul lor preţuri ce depăşesc costurile suportate de vânzător. Profitul antreprenorial nu este o “recompensă” acordată de consumator furnizorului care l-a servit mai bine decât rutiniştii împiedecaţi; el este rezultatul dorinţei cumpărătorilor de a licita mai intens decât alţii, care sunt şi ei foarte dornici să obţină o parte din oferta limitată. Dividendele corporaţiilor se numesc în mod popular profituri. De fapt, ele reprezintă dobânda pe capitalul investit plus acea parte a profiturilor care nu este reinvestită în întreprindere. Dacă întreprinderea nu are succes, atunci fie nu se plătesc dividende deloc, fie dividendele conţin doar dobânda pe capital, sau pe o parte din acesta. Socialiştii şi intervenţioniştii numesc profitul şi dobânda *venit nemeritat*, rezultat din lipsirea muncitorilor de o parte considerabilă a fructelor efortului lor. După ei produsele ajung să existe

exclusiv datorită trudei ca atare - şi deci nu este drept să le aducă beneficii decât celor care au trudit. Însă munca brută nu produce decât foarte puţin, dacă nu este susţinută de întrebuinţarea rezultatelor economisirii şi acumulării de capital antecedente. Produsele sunt consecinţa cooperării mâinii de lucru cu uneltele şi alte bunuri de capital, alocate conform planului eficace al antreprenorului. Economisitorii, ale căror economii permit acumularea şi menţinerea capitalului, şi antreprenorii, care canalizează întrebuinţarea capitalului către acele întrebuinţări care-i servesc cel mai adecvat pe consumatori, nu sunt mai puţin indispensabili [p.301] pentru procesul de producţie decât cei ce trudesc muncind. Este absurd să se pună întregul produs pe seama furnizorilor de muncă şi să se treacă sub tăcere contribuţia furnizorilor de capital şi de idei antreprenoriale. Ceea ce determină apariţia bunurilor utilizabile nu este efortul fizic ca atare, ci efortul fizic direcţionat corespunzător de mintea umană către un anumit obiectiv. Cu cât sporeşte rolul bunurilor de capital (odată cu creşterea bunăstării) şi cu cât este mai eficientă utilizarea lor în cooperare cu alţi factori de producţie, cu atât devine mai absurdă glorificarea romantică a simplei prestări manuale de slujbe de rutină. Minunatele ameliorări economice din ultimii douăzeci de ani sunt realizarea capitaliştilor care au furnizat bunurile d capital necesare şi a elitei tehnologilor şi antreprenorilor. Masele de muncitori manuali au beneficiat de schimbări pe care nu numai că nu le-au generat dar pe care, cel mai adesea, au încercat să le stăvilească.

Câteva observaţii despre sperietoarea consumului insuficient şi despre argumentul puterii de cumpărare

Când se referă la consum insuficient, oamenii înţeleg prin aceasta o stare de lucruri în care o parte din bunurile produse nu pot fi consumate, deoarece persoanele care le-ar putea consuma nu le pot cumpăra datorită sărăciei. Aceste bunuri rămân nevândute sau nu pot fi comercializate decât la preţuri care nu acoperă costurile de producţie. De aici apar diverse nepotriviri şi tulburări, al căror ansamblu este numit depresiune economică. Desigur, se întâmplă uneori ca antreprenorii să greşească în anticiparea configuraţiei viitoare a pieţei. În loc de a produce acele bunuri pentru care cererea consumatorilor este cea mai intensă, ei produc bunuri de care este mai puţină nevoie sau lucruri care nu pot fi vândute deloc. Aceşti antreprenori ineficienţi suferă pierderi, în vreme ce rivalii lor mai eficienţi, care au anticipat dorinţele consumatorilor, realizează profituri. Pierderile primului grup de antreprenori nu sunt determinate de o abţinere generală de la a cumpăra din partea publicului; ele se datorează faptului că publicul preferă să cumpere alte bunuri. Dacă ar fi adevărat, aşa cum rezultă din mitul subconsumului, că muncitorii sunt prea săraci pentru a cumpăra produsele pentru, că antreprenorii şi capitaliştii îşi însuşesc în mod inechitabil ceea ce ar trebui să le aparţină de drept salariaţilor, lucrurile nu s-ar schimba. “Exploatatorii” nu sunt ţinuţi să exploateze numai din capriciu. Ceea ce se insinuează este că ei doresc să-şi sporească fie consumul propriu, fie investiţiile proprii, pe seama celor “exploataţi”. Ei nu îşi retrag prada din Univers, ci o cheltuiesc, fie

cumpărând bunuri de lux pentru propria lor gospodărie, fie cumpărând factori de producţie pentru a-şi extinde întreprinderile. Bineînţeles, cererea lor se îndreaptă către bunuri diferite de cele pe care le-ar fi achiziţionat salariaţii, dacă profiturile ar fi fost confiscate şi le-ar fi fost distribuite lor. [p.302] Erorile antreprenoriale care privesc starea pieţelor diverselor clase de bunuri rezultate în urma unei asemenea "exploatări" nu diferă câtuşi de puţin de alte greşeli antreprenoriale. Erorile antreprenoriale generează pierderi pentru antreprenorii ineficienţi, care sunt contrabalansate de profiturile antreprenorilor eficienţi. Ele fac ca afacerile să fie rele pentru anumite grupuri economice şi bune pentru altele. Ele nu determină o depresiune generală a activităţilor economice. Mitul subconsumului este o absurditate contradictorie şi lipsită de temei. Raţionamentul subiacent se năruie îndată ce începem să-l analizăm. El este incorect chiar dacă, de dragul argumentaţiei, acceptăm corectitudinea doctrinei "exploatării". Argumentul puterii de cumpărare este întrucâtva diferit. El afirmă că creşterea producţiei presupune o creştere a ratelor salariale. Dacă ratele salariale nu cresc, atunci agenţii economici nu au motive să sporească cantitativ şi să amelioreze calitativ bunurile produse. Într-adevăr, produsele adiţionale nu şi-ar mai găsi cumpărători sau ar fi cumpărate numai de persoane care îşi reduc cheltuielile pentru alte bunuri. Cel dintâi lucru necesar pentru realizarea progresului economic este creşterea continuă a ratelor salariale. Principalele vehicule ale progresului sunt guvernul şi presiunile sau constrângerile sindicale, care urmăresc impunerea obligatorie de rate salariale sporite. După cum am demonstrat mai sus, apariţia unui exces al sumei totale a profiturilor antreprenoriale faţă de suma totală a pierderilor antreprenoriale este inseparabil legată de faptul că o parte din beneficiile rezultate din creşterea volumului de bunuri de capital disponibile şi din ameliorarea metodelor tehnologice le revine grupurilor nonantreprenorilale. Creşterea preţurilor factorilor complementari de producţie – şi în primul rând a ratelor salariale – nu este nici o concesie pe care antreprenorii trebuie s-o facă de voie sau de nevoie faţă de restul populaţiei, nici o stratagemă şireată la care recurg antreprenorii pentru a realiza profituri. Ea este un fenomen inevitabil şi necesar în secvenţa evenimentelor succesive pe care trebuie să o determine străduniile antreprenorilor de a realiza profituri, prin ajustarea ofertei de bunuri de consum la noua stare de lucruri. Acelaşi proces care generează un exces de profituri antreprenoriale faţa de pierderi determină iniţial – i.e. înainte de apariţia unui asemenea exces – apariţia unei tendinţe de ridicare a ratelor salariale şi a preţurilor multor factori materiali de producţie. Şi, din nou, acelaşi proces ar face să dispară ulterior acest exces de profituri faţă de pierderi, presupunând că n-ar interveni schimbări suplimentare, care să sporească volumul de capital disponibil. Excesul de profituri faţă de pierderi nu este o consecinţă a creşterii preţurilor factorilor de producţie. Cele două fenomene – creşterea preţurilor factorilor de producţie şi excesul profiturilor faţă de pierderi – sunt, deopotrivă, paşi în procesul de ajustare a producţiei la un spor al cantităţii bunurilor de capital şi la schimbările tehnologice pe care [p.303] le provoacă

acţiunile anteprenoriale. Numai în măsura în care alte straturi ale populaţiei beneficiază de un plus de avuţie de pe urma ajustării poate apărea un exces temporar al profiturilor faţă de pierderi. Eroarea fundamentală implicată în argumentul puterii de cumpărare constă în răsturnarea acestei relaţii cauzale. El răstoarnă lucrurile atunci când afirmă că forţa generatoare de progres economic este mărirea ratelor salariale. Vom studia într-un stadiu ulterior al acestei cărţi tentativele guvernelor şi ale violenţei sindicale organizate de a impune cu forţa rate salariale mai mari decât cele determinate de o piaţă neobstrucţionată. [24] Aici nu este necesar să mai adăugăm decât o singură observaţie explicativă. Când vorbim despre profituri şi pierderi, la preţuri şi rate salariale ne referim întotdeauna la profituri şi pierderi reale, la preţuri şi rate salariale reale. Identificarea arbitrară a termenilor monetari cu cei reali i-a indus pe mulţi în eroare. În capitolele următoare ne vom ocupa exhaustiv de această problemă. Să spunem aici în treacăt numai că o creştere a ratelor salariale reale este compatibilă cu o scădere a ratelor salariale nominale.

10. Promotori, manageri, tehnicieni şi birocraţi

Antreprenorul angajează tehnicieni, i.e. persoane care au abilitatea şi calificarea necesară pentru a presta anumite tipuri şi cantităţi de muncă. Din clasa tehnicienilor fac parte mari inventatori, persoanele care se evidenţiază în domeniul ştiinţelor aplicate, constructorii şi proiectanţii, ca şi cei ce îndeplinesc sarcinile cele mai simple. Antreprenorul li se alătură şi el în măsura în care participă personal la execuţia tehnică a planurilor sale antreprenoriale. Tehnicianul contribuie cu propria sa trudă şi muncă; însă antreprenorul ca antreprenor este cel care îi orientează munca spre anumite obiective. Antreprenorul însuşi acţionează, aşa-zicând, ca un mandatar al consumatorilor. Antreprenorii nu sunt omniprezenţi. Ei nu se pot ocupa personal de numeroasele sarcini care le revin. Adaptarea producţiei la modul cel mai adecvat de aprovizionare a consumatorilor cu bunurile pe care le solicită cel mai intens nu constă doar în elaborarea planului general de utilizare a resurselor. Aceasta este, fără îndoială, principala funcţie a promotorului şi a speculatorului. Însă pe lângă marile ajustări mai sunt necesare şi numeroase ajustări minore. Fiecare dintre acestea poate să pară banală şi de mică importanţă pentru rezultatul de ansamblu. Însă efectul cumulat al inadvertenţelor manifestate în multe astfel de chestiuni minore poate fi de o astfel de anvergură încât să submineze în întregime succesul în ce priveşte soluţionarea corectă a problemelor majore. În orice caz, este sigur că fiecare deficienţă în rezolvarea micilor [p.304] probleme are drept consecinţă irosirea de factori rari de producţie şi, prin urmare, compromiterea celei mai bune satisfaceri posibile a consumatorilor. Este important să se înţeleagă în ce privinţă diferă problema la care ne referim de sarcinile tehnologice ale tehnicienilor. Executarea fiecărui proiect asumat de antreprenor prin decizia sa referitoare la planul general de acţiune necesită o sumedenie de decizii mărunte. Fiecare dintre acestea trebuie luată în aşa fel încât să se adopte soluţia care – fără a împieta asupra obiectivelor planului general al întregului proiect – este cea mai economică. Trebuie să se evite

costurile inutile, exact ca şi în cazul planului general. Din punctul său de vedere pur tehnologic, tehnicianul poate să nu vadă nici o diferenţă între alternativele corespunzătoare diferitelor metode de soluţionare ale unui asemenea detaliu, sau poate să prefere o anumită metodă în virtutea output-ului superior pe care îl permite ea, în termeni de cantităţi fizice. Însă antreprenorul este ghidat de motivaţia profitului. Aceasta îi impune preocuparea pentru a alege soluţia cea mai economică, i.e. acea soluţie care evită întrebuinţarea factorilor de producţie a căror utilizare ar împieta asupra satisfacerii dorinţelor mai intens resimţite de consumatori. Dintre diversele metode faţă de care tehnicianul este neutru, el o va prefera pe cea a cărei aplicare presupune cel mai mic cost. El poate respinge sugestia tehnicianului de a alege o metodă mai costisitoare care ar asigura un output fizic mai mare, dacă din calculele lui de rentabilitate rezultă că acest output sporit nu ar compensa creşterea costurilor impuse de realizarea sa. Antreprenorul nu trebuie să-şi îndeplinească sarcina specifică, de ajustare a producţiei la cererea consumatorilor, aşa cum se reflectă aceasta în preţurile de piaţă, numai cu privire la deciziile şi planurile de anvergură ci, în aceeaşi măsură, şi cu privire la micile probleme, aşa cum se ivesc acestea în desfăşurarea cotidiană a activităţilor. Calculul economic, aşa cum se practică el în cadrul economiei de piaţă, mai ales prin sistemul de contabilizare în dublă partidă, îl scuteşte pe antreprenor de a se un amesteca prea mult în fiecare detaliu. El se poate dedica marilor sale sarcini fără a se încurca în sumedenia de mărunţişuri care sunt dincolo de capacitatea sinoptică a oricărui muritor. El poate numi asistenţi, în a căror solicitudine încredinţează grija pentru datoriile antreprenoriale subordonate. Iar aceşti asistenţi pot, la rândul lor, să se ajute, conform aceluiaşi principiu, de asistenţi numiţi pentru sfere şi mai reduse de sarcini. În felul acesta se poate edifica o întreagă ierarhie managerială. Un *manager* este, aşa-zicând un partener de mai mică anvergură al antreprenorului, indiferent care sunt termenii contractuali şi financiari prin care este angajat. [p.305] Singurul lucru relevant este că propriile sale interese financiare îl silesc să se îngrijească din toate puterile de funcţiile antreprenoriale care îi revin într-o sferă de acţiune limitată şi precis determinată. Ceea ce face cu putinţă funcţionarea sistemului managerial este tehnica contabilizării în dublă partidă. Cu ajutorul acesteia antreprenorul este în măsură să izoleze fiecare parte a întreprinderii sale în vederea calculelor de rentabilitate, astfel încât să determine rolul pe care-l joacă în ansamblul întreprinderii. Astfel, el poate inspecta fiecare secţie ca şi cum ar fi o entitate separată şi o poate evalua, în conformitate cu contribuţia pe care o aduce la succesul întreprinderii ca ansamblu. Graţie acestui sistem de calculare a rentabilităţii economice fiecare secţie a unei firme reprezintă o entitate de sine stătătore, o unitate economică ipotetic independentă, dacă ne putem exprima astfel. Se presupune că această secţie “deţine” o anumită parte din întregul capital întrebuinţat în întreprindere, că ea achiziţionează de la alte secţii şi vinde către alte secţii, că are propriile ei cheltuieli şi venituri, că tranzacţiile pe care le efectuează generează fie profituri fie pierderi

imputabile propriei sale gestiuni, ale cărei rezultate sunt distincte de cele ale altor secţii. Astfel, antreprenorul poate acorda managerilor fiecărei secţii un mare grad de independenţă. Singura directivă pe care o dă unei persoane căreia îi încredinţează managementul unei slujbe astfel circumscrise este să realizeze profituri cât mai mari. Inspecţia registrelor contabile îi indică gradul de succes sau de insucces obţinut de manageri în executarea acestei directive. Fiecare manager şi submanager este responsabil pentru funcţionarea secţiei sau subsecţiei care-i este încredinţată. Este meritul lui dacă registrele lui contabile indică un profit, iar o pierdere îl dezavantajează. Propriile sale interese îl îndeamnă să acorde cea mai mare grijă şi atenţie gestiunii secţiei economice care-i este încredinţată. Dacă înregistrează pierderi, el va fi înlocuit de o persoană pe care antreprenorul o consideră potenţial mai capabilă, sau întreaga secţie va fi desfiinţată. În orice caz, managerul îşi va pierde slujba. Dacă reuşeşte să realizeze profituri venitul îi va creşte, sau cel puţin nu va fi în pericol de a-l pierde. Din punctul de vedere al interesului personal pe care-l arată faţă de rezultatele operaţiunilor secţiei sale nu este important dacă unui manager îi revine sau nu o parte din profitul imputabil secţiei sale. Bunăstarea sa este oricum strâns legată de bunul mers al secţiei. Sarcina sa nu se aseamănă celei a tehnicianului, care este de a presta o anumită muncă bine definită în conformitate cu un anumit principiu. Ea este de a adapta – în cadrul limitat care este lăsat la discreţia sa – modul de funcţionare al secţiei sale la configuraţia pieţei. Bineînţeles, exact aşa cum un antreprenor poate cumula funcţiile antreprenorială şi de tehnician, un asemenea cumul de funcţii poate fi practicat şi de manager. [p.306] Funcţia managerială este întotdeauna subordonată funcţiei antreprenoriale. Managerul îl poate elibera pe antreprenor de o parte din îndatoririle sale minore; dar el nu se poate nicicând erija în înlocuitor al activităţii antreprenoriale. Eroarea care susţine contrariul se datorează confuziei dintre categoria de activitate antreprenorială, aşa cum este definită aceasta în construcţia imaginară a distribuţiei funcţionale, şi condiţiile existente într-o economie de piaţă vie, aflată efectiv în funcţiune. Funcţia antreprenorului nu poate fi separată de direcţionarea întrebuinţării factorilor de producţie pentru îndeplinirea anumitor sarcini. Antreprenorul controlează factorii de producţie; acest control este cel care-i aduce fie profituri fie pierderi antreprenoriale. Este posibil ca un manager să fie recompensat prin plătirea serviciilor sale proporţiomnal cu contribuţia secţiei de care se ocupă la profiturile realizate de antreprenor. Dar aceasta nu schimbă situaţia. După cum am arătat, managerul este oricum interesat de succesul acelei părţi a afacerii care-i este încredinţată. Însă managerul nu poate fi făcut responsabil pentru pierderile suportate. Pierderile acestea trebuie suportate de proprietarii capitalului întrebuinţat. Ele nu pot fi transferate asupra managerului. Societatea poate lăsa liniştită grija stabilirii celei mai bune întrebuinţări cu putinţă a bunurilor de capital în seama proprietarilor acestora. Asumându-şi diverse proiecte, aceşti proprietari îşi expun propria proprietate, avuţie şi poziţie socială. Ei sunt încă şi mai interesaţi de succesul activităţilor lor antreprenoriale decât

este societatea în ansamblu. Pentru societate ca întreg irosirea capitalului investit într-un anumit proiect nu înseamnă decât pierderea unei mici părţi din totalul fondurilor ei; pentru proprietar ea înseamnă cu mult mai mult - cel mai adesea pierderea întregii sale averi. Dar dacă unui manager i se dă întru totul mână liberă, lucrurile se schimbă. El speculează riscând banii altor oameni. El vede perspectivele unei întreprinderi nesigure din alt unghi decât acela al unei persoane care suportă răspunderea propriilor sale pierderi. El devine nesăbuit tocmai atunci când este recompensat cu o parte din profituri, deoarece nu participă şi la pierderi. Iluzia că managementul epuizează totalitatea activităţilor antreprenoriale şi că managementul este un substitut perfect pentru spiritul antreprenorial este produsul unei greşite interpretări a condiţiilor de activitate ale corporaţiilor, una din formele tipice ale firmelor contemporane de afaceri. Se afirmă despre corporaţie că este administrată de către managerii ei salariaţi, în vreme ce acţionarii sunt simpli spectatori pasivi. Toate puterile se concentrează în mâinile angajaţilor salariaţi. Acţionarii sunt pasivi şi inutili; ei recoltează ce au semănat managerii. Această doctrină nesocoteşte în întregime rolul pe care pieţele de capital şi monetară, bursele de acţiuni şi de valori, pe care un limbaj pertinent [p.307] le numeşte pur şi simplu “piaţa”, îl joacă în administrarea afacerilor în care sunt angrenate corporaţiile. Tranzacţiile desfăşurate pe această piaţă sunt etichetate de prejudecata anticapitalistă drept un joc de noroc, simple pariuri supuse hazardului. De fapt, modificările preţurilor acţiunilor comune şi preferenţiale ale titlurilor de valoare ale corporaţiilor sunt mijlocul întrebuinţat de capitalişti pentru a-şi asigura supremul control asupra fluxurilor de capital. Structura preţurilor, aşa cum este ea determinată de speculaţiile de pe pieţele monetară şi de capital, nu stabileşte numai cât capital este disponibil pentru desfăşurarea afacerilor fiecărei corporaţii; ea creează o stare de lucruri la care managerii trebuie să-şi ajusteze operaţiunile în detaliu. Direcţia generală a administrării afacerilor unei corporaţii este exercitată de acţionari şi de către mandatarii lor aleşi, directorii. Directorii numesc şi revocă managerii. În cadrul companiilor mai mici - şi uneori chiar şi în cadrul celor mai mari - sarcinile directorilor şi cele ale managerilor se combină adesea, fiind asumate de o singură persoană. O corporaţie de succes nu este niciodată controlată în ultimă instanţă de manageri salariaţi. Emergenţa unei clase manageriale omnipotente nu este un fenomen al economiei de piaţă neobstrucţionate. Dimpotrivă, acest fenomen a fost produsul politicilor deliberat intervenţioniste, orientate deliberat spre eliminarea influenţei acţionarilor şi, practic, către exproprierea acestora. În Germania, Italia şi Austria, a fost un pas preliminar pe calea substituirii liberei iniţiative prin controlul guvernamental al afacerilor, după cum a fost şi în cazul Marii Britanii, cu privire la Banca Angliei şi căile ferate. Tendinţe similare prevalează şi în sectorul utilităţilor publice americane. Minunatele realizări ale afacerilor desfăşurate de corporaţii n-au fost rezultatul activităţilor unei oligarhii manageriale salariate; ele au fost obţinute de persoane care erau legate de corporaţie prin mijlocirea posesiei asupra unei

părţi considerabile, sau asupra părţii celei mai mari din acţiunile sale - şi pe care o parte din public îi desemna dispreţuitor drept promotori şi profitori. Antreprenorul determină singur, fără nici un fel de amestec managerial, în ce linii de activitate să întrebuinţeze capital şi cât anume să întrebuinţeze. El determină dezvoltarea sau restrângerea volumului total al afacerii şi al principalelor sale subdiviziuni. El determină structura financiară a întreprinderii. Acestea sunt decizii esenţiale, care au un rol decisiv în organizarea afacerilor. Ele îi revin întotdeauna antreprenorului, atât în cadrul corporaţiei cât şi în cazul altor tipuri de structurare legală a firmelor de afaceri. Orice asistenţă oferită în privinţa aceasta antreprenorului nu are decât un caracter secundar, subordonat; el culege informaţii despre starea trecută de lucruri de la experţi din domeniile juridic, statistic şi tehnologic; însă decizia finală, care implică o judecată referitoare la configuraţia viitoare a pieţei, îi aparţine doar lui. Execuţia [p.308] detaliilor proiectelor sale poate fi apoi încredinţată în mâinile managerilor. Funcţiile sociale ale elitei manageriale nu sunt mai puţin indispensabile pentru funcţionarea economiei de piaţă decât acelea ale elitei inventatorilor, tehnologilor, inginerilor, designerilor, oamenilor de ştiinţă şi experimentatorilor. Multe dintre persoanele cele mai eminente servesc cauza progresului economic în rândurile managerilor. Managerii de succes sunt adesea remuneraţi prin salarii ridicate şi, adesea, printr-o parte din profiturile brute ale întreprinderii. În cursul carierelor lor mulţi dintre ei devin ei înşişi capitalişti şi antreprenori. Cu toate acestea, funcţia managerială este diferită de cea antreprenorială. Este o eroare gravă să se identifice activitatea antreprenorială cu cea managerială, cum se întâmplă în antiteza populară dintre “management” şi “sindicate” (“*labor*”). Această confuzie este, bineînţeles, deliberată. Ea are scopul de a camufla faptul că funcţiile care le revin antreprenorilor sunt în întregime diferite de acelea care le revin managerilor, însărcinaţi cu detaliile minore în administrarea afacerilor. Structura afacerilor, alocarea capitalului către diversele ramuri de producţie şi firme, dimensiunea şi linia de activitate corespunzătoare fiecărei unităţi şi fiecărui magazin sunt considerate ca nişte fapte date şi se admite ca de la sine înţeles că nu se vor mai efectua schimbări în privinţa lor. Singura sarcină rămasă este de a perpetua vechile rutine. Bineînţeles, într-o asemenea lume staţionară nu este nevoie de inovatori şi promotori; volumul total de profituri este compensat de volumul total de pierderi. Pentru a respinge erorile implicate în această doctrină este suficient să comparăm structura firmelor americane din 1960 cu cea din 1940.

Însă chiar într-o lume staţionară, ar fi lipsit de sens să oferim “sindicatelor”, după cum cere un slogan popular, o parte din ceea ce revine managementului. Realizarea unui asemenea postulat ar duce la sindicalism. [25] Există, în plus, o predilecţie de a confunda managerul cu un birocrat. *Managementul birocratic*, spre deosebire de *managementul pentru profit,* este metoda aplicată în gestionarea afacerilor administrative ale căror rezultate nu posedă o valoare bănească pe piaţă. Îndeplinirea cu succes a sarcinilor încredinţate departamentului de poliţie este de cea mai mare importanţă pentru

prezervarea cooperării sociale şi aduce beneficii fiecărui membru al societăţii. Dar ea nu are un preţ pe piaţă, nu poate fi cumpărată sau vândută; de aceea, ea nu poate fi confruntată cu cheltuielile suportate în tentativa de a o asigura. Ea aduce câştiguri, dar aceste câştiguri nu se reflectă în profituri susceptibile de a fi exprimate în termeni monetari. Metodele calculului economic, şi mai ales cele ale contabilităţii în dublă partidă, nu i se aplică. [p.309] Succesul sau eşecul activităţilor unui departament de poliţie nu pot fi stabilite cu ajutorul procedeelor aritmetice aplicabile afacerilor care urmăresc realizarea de profituri. Nici un contabil nu poate stabili dacă un departament de poliţie sau una din subdiviziunile sale s-a achitat sau nu cu succes de sarcinile sale. Suma de bani care urmează a fi cheltuită în fiecare ramură a unei afaceri bazate pe urmărirea profitului este determinată de comportamentul consumatorilor. Dacă industria producătoare de automobile şi-ar tripla capitalul întrebuinţat, ea ar îmbunătăţă cu siguranţă serviciile pe care le furnizează publicului. Ar fi disponibile mai multe maşini. Dar această extindere a industriei ar reţine capitalul din alte ramuri de producţie, în care acesta ar putea satisface nevoi mai intense ale consumatorilor. Faptul acesta ar face ca expansiunea industriei producătoare de automobile să fie neprofitabilă şi ar determina o creştere a profiturilor în alte ramuri de afaceri. În strădania lor de a urmări cele mai ridicate profituri realizabile, antreprenorii sunt constrânşi să aloce fiecărei ramuri de afaceri numai atâta capital cât poate fi întrebuinţat în domeniul respectiv fără a prejudicia satisfacerii unor dorinţe mai intense ale consumatorilor. Astfel, activităţile antreprenoriale sunt direcţionate automat, aşa-zicând, de către dorinţele consumatorilor, aşa cum se reflectă acestea în structura preţurilor bunurilor de consum. Nici o astfel de limitare nu este impusă asupra alocării fondurilor destinate îndeplinirii sarcinilor corespunzătoare activităţilor guvernamentale. Este neîndoielnic că serviciile furnizate de municipalitatea oraşului New York ar putea fi considerabil ameliorate prin triplarea alocării corespunzătoare provenite de la buget. Dar întrebarea este de a şti dacă această ameliorare ar fi sau nu suficientă pentru a justifica fie restrângerea serviciilor furnizate de către alte departamente – de pildă cele ale departamentului de salubritate - sau restrângerea consumului privat al contribuabililor. La această întrebare nu se poate răspunde cu ajutorul registrelor departamentului de poliţie. Aceste registre nu furnizează informaţii decât în legătură cu costurile suportate. Ele nu pot furniza nici un fel de informaţii despre rezultatele obţinute, deoarece acestea nu pot fi exprimate în echivalente monetare. Cetăţenii trebuie să determine în mod direct volumul de servicii pe care-l doresc şi pentru care sunt dispuşi să plătească. Ei deleagă această sarcină, alegând consilieri orăşeneşti şi funcţionari dispuşi să le respecte intenţiile. Astfel, primarul şi responsabilii diverselor departamente orăşeneşti sunt supuşi unor restricţii bugetare. Ei nu au libertatea de a acţiona în conformitate cu soluţia pe care o consideră ei înşişi cea mai benefică în raport cu problemele pe care le au de rezolvat cetăţenii. Ei sunt ţinuţi să cheltuie fondurile alocate pentru scopurile pe care li le-a încredinţat bugetul şi nu trebuie să le utilizeze pentru alte sarcini. În

sfera administraţiei publice reviziile contabile sunt cu totul diferite de cele desfăşurate în sfera afacerilor destinate realizării de profit. [p.310] Obiectivul lor este de a stabili dacă fondurile alocate au fost sau nu cheltuite în strictă concordanţă cu prevederile bugetului. În sfera afacerilor destinate realizării de profit, discreţia managerilor şi a submanagerilor este resticţionată de consideraţii de profituri şi pierderi. Motivaţia profitului este singura directivă necesară pentru a-i subordona ordinelor consumatorilor. Nu este necesar sa li se impună restricţii cu ajutorul unor instrucţiuni şi reguli minuţioase. Dacă sunt eficienţi, un asemenea amestec în detaliile activităţii lor ar fi în cel mai bun caz superfluu, dacă nu cumva chiar pernicios, legându-i la mâini. Dacă sunt ineficienţi, ele nu ar face activităţile lor mai încununate de succes. Singurul lor efect ar fi de a le furniza o scuză neconvingătoare, în sensul că eşecul ar fi cauzat de reguli inadecvate. Singura instrucţiune necesară este de la sine înţeleasă şi nu este necesar să fie menţionată explicit: Urmăriţi profitul. Lucrurile stau altfel în sfera administraţiei publice, în gestionarea afacerilor publice. Aici discreţia deţinătorilor de funcţii şi a subalternilor lor nu este limitată de considerente de profituri şi pierderi. Dacă şeful suprem - fie acesta poporul suveran sau un despot suveran - le-ar da mână liberă, el ar renunţa la propria sa supremaţie în favoarea lor. Aceşti ofiţeri ar deveni agenţi iresponsabili, iar puterea lor ar depăşi-o pe cea a poporului sau a despotului. Ei ar face ceea ce i-ar mulţumi pe ei, nu ceea ce ar dori şefii lor să facă. Pentru a evita acest rezultat şi pentru a-i subordona voinţei şefilor lor este necesar să li se traseze instrucţiuni detaliate, care să reglementeze desfăşurarea treburilor lor în toate privinţele. În aceste condiţii, devine sarcina lor de a gestiona toate treburile în strict acord cu aceste reguli şi reglementări. Libertatea de a-şi ajusta acţiunile la soluţia care li se pare lor cea mai adecvată pentru o problemă concretă este limitată de aceste norme. Ei sunt birocraţi, i.e. persoane care trebuie să urmărească în fiecare clipă un set de reglementări inflexibile. Gestionarea birocratică a afacerilor este gestionarea ţinută să respecte regulile şi reglementările detaliate fixate de către autoritatea unui corp superior. Este singura alternativă la managementul pentru profit. Managementul pentru profit este inaplicabil pentru urmărirea afacerilor care nu posedă o valoare bănească pe piaţă şi pentru desfăşurarea afacerilor non-profit care ar putea fi gestionate, de asemenea, şi pe bază de profit. Primul caz este ilustrat de aparatul social de coerciţie şi constrângere; cel de al doilea se întâlneşte în gestionarea unor instituţii pe bază non-profit, e.g. a unei şcoli, a unui spital sau a sistemului poştal. Oridecâteori funcţionarea unui sistem nu este dirijată de motivaţia profitului, ea trebuie să fie dirijată de reguli birocratice. Gestionarea birocratică a afacerilor nu este rea în sine. Ea este singura [p.311] metodă adecvată de administrare a afacerilor guvernamentale, i.e. a aparatului social de constrângere şi coerciţie. Cum guvernul este necesar, birocraţia este - în acest domeniu - nu mai puţin necesară. Acolo unde calculul economic este inaplicabil, metodele birocratice sunt indispensabile. Un guvern socialist trebuie să le aplice în toate domeniile. Nici o firmă de afaceri, indiferent care

ar fi dimensiunea sau sarcina ei specifică, nu poate deveni birocratică câtă vreme este gestionate exclusiv şi în întregime pe bază de profit. Dar îndată ce se abandonează urmărirea profitului, substituindu-i ceea ce se numeşte principiul furnizării de servicii (*the service principle*) - i.e. furnizarea de servicii fără a ţine seama dacă preţurile obţinute pentru ele acoperă sau nu cheltuielile - ea trebuie să substituie metodele birocratice celor ale managementului antreprenorial. [26]

11. Procesul de selecţie

Procesul de selecţie al pieţei este menţinut în funcţiune de efortul cumulat al tuturor membrilor economiei de piaţă. Mânat de dorinţa de a-şi îndepărta propria sa insatisfacţie cât mai mult cu putinţă, fiecare individ urmăreşte, pe de o parte, să atingă acea poziţie din care poate contribui cel mai mult la cea mai deplină satisfacere a tuturor celorlalţi şi, pe de altă parte, să profite cât mai mult cu putinţă de serviciile furnizate de toţi ceilalţi. Aceasta înseamnă că el încearcă să vândă pe pieţele cele mai scumpe şi să cumpere de pe pieţele cele mai ieftine. Rezultanta acestor eforturi nu este doar structura preţurilor ci, nu mai puţin, structura socială, încredinţarea diverselor sarcini către diverşii indivizi. Piaţa îi face pe oameni bogaţi sau săraci, determină cine va conduce marile uzine şi cine va freca podelele, stabileşte câte persoane vor lucra în minele de cupru şi câte în orchestrele simfonice. Nici una din aceste decizii nu este luată o dată pentru totdeauna; ele sunt revocabile în fiecare zi. Procesul de selecţie nu se opreşte niciodată. El ajustează necontenit aparatul social de producţie la modificările cererii şi ofertei. El îşi revizuieşte iar şi iar deciziile precedente şi forţează pe toată lumea să supună unui nou examen situaţia fiecăruia. Nu există securitate şi nimic de felul unei garanţii de a păstra vreo poziţie dobândită în trecut. Nimeni nu este exceptat de la legea pieţei, care este suveranitatea consumatorului. Proprietatea asupra mijloacelor de producţie nu este un privilegiu, ci o responsabilitate socială. Capitaliştii şi proprietarii funciari sunt siliţi să-şi întrebuinţeze proprietatea pentru cea mai deplină posibilă satisfacere a consumatorilor. Dacă ei se arată lenţi şi inepţi în executarea sarcinilor lor, atunci sunt penalizaţi prin pierderi. Dacă nu-şi însuşesc lecţia şi nu-şi [p.312] revizuiesc modul de administrare a afacerilor, atunci îşi pierd averea. Nici o investiţie nu este sigură pe vecie. Cel ce nu-şi întrebuinţează proprietatea pentru a servi consumatorii în cel mai eficient mod este destinat falimentului. Nu există loc pentru persoane cărora le-ar place să se bucure de averile lor în trândăvie şi fără griji. Proprietarul trebuie să urmărească să îşi investească fondurile de aşa manieră încât suma principală şi beneficiul cel puţin să nu fie periclitate. În epoca privilegiilor de castă şi a barierelor vamale existau venituri independente de piaţă. Prinţii şi lorzii trăiau pe seama sclavilor şi servilor cei umili, care le datorau zeciuieli, munci fixate prin statut şi tributuri. Proprietatea asupra pământului nu putea fi dobândită decât fie prin cucerire, fie prin largheţe din partea cuceritorului. Ea putea fi pierdută fie prin retractare din parte donatorului, fie prin cucerire de către un alt cuceritor. Chiar şi mai târziu, când lorzii şi vasalii lor au început să-şi vândă surplusurile pe piaţă, ei nu puteau fi eliminaţi de

competiţia unor furnizori mai eficienţi. Competiţia era liberă numai în anumite limite foarte înguste. Achiziţionarea de proprietăţi senioriale era rezervată nobilimii, cea a proprietăţii funciare urbane cetăţenilor urbei şi cea a fermelor ţăranilor. Rivalitatea în domeniul artelor şi meşteşugurilor era limitată de ghilde. Consumatorii nu erau în măsură să-şi satisfacă dorinţele în maniera cea mai ieftină, deoarece controlul preţurilor făcea imposibilă reducerea acestora de către vânzători. Cumpărătorii se aflau la bunul plac al furnizorilor. Dacă producătorii cei privilegiaţi refuzau să recurgă la întrebuinţarea materiilor prime cele mai adecvate şi la cele mai eficiente metode de procesare, atunci consumatorii erau siliţi să îndure consecinţele acestei încăpăţânări şi acestui conservatorism. Proprietarul funciar care trăieşte în perfectă autarhie, din fructele propriei sale munci de fermier, este independent de piaţă. Dar fermierul modern, care achiziţionează echipamente, fertilizatoare, seminţe, forţă de muncă şi alţi factori de producţie este supus legii pieţei. Venitul său depinde de consumatori şi el trebuie să-şi adapteze acţiunile la dorinţele lor. Funcţia de selecţie a pieţei acţionează de asemenea si în domeniul forţei de muncă. Muncitorul este atras de acel tip de muncă de pe urma căruia poate anticipa că va câştiga mai mult. Ca şi în cazul factorilor materiali de producţie, factorul muncă este alocat acelor întrebuinţări în care îi serveşte cel mai adecvat pe consumatori. Există o tendinţă de a nu irosi nici o cantitate de muncă pentru satisfacerea unor cereri mai puţin intense, dacă există cereri mai intense încă nesatisfăcute. Ca şi toate celelalte categorii sociale, muncitorul este supus supremaţiei consumatorilor. Dacă nu le dă ascultare, el este penalizat printr-o reducere a veniturilor. Selecţia operată de piaţă nu dă naştere la ordine sociale, caste [p.313] sau clase, în sensul marxist al termenilor. De asemenea, antreprenorii şi promotorii nu alcătuiesc o clasă socială integrată. Fiecare individ este liber să devină un promotor, dacă se bazează pe propria sa capacitate de a anticipa viitoarele configuraţii ale pieţei mai bine decât concetăţenii săi şi dacă tentativele sale de a acţiona pe propriul său risc şi pe propria sa responsabilitate sunt aprobate de consumatori. Oricine poate pătrunde în rândurile promotorilor, punându-şi spontan în evidenţă iniţiativele şi supunându-se astfel testului la care îi supune piaţa pe toţi cei ce doresc să devină promotori şi să rămână în această poziţie eminentă, indiferent cine ar fi ei. Oricine are posibilitatea de a-şi încerca această şansă. Un nou-venit nu are de aşteptat invitaţii sau încurajări de la nimeni. El trebuie să ţâşnească înainte pe cont propriu şi trebuie să ştie el însuşi cum să-şi procure mijloacele necesare. S-a afirmat în mod repetat că, în condiţiile capitalismului “târziu” sau “matur”, pentru persoanele lipsite de orice mijloace pecuniare a devenit imposibil să urce pe scara avuţiei şi a poziţiei de antreprenor. Nimeni nu a încercat vreodată să demonstreze această teză. De când a fost avansată pentru prima oară compoziţia grupurilor antreprenoriale şi capitaliste s-a modificat considerabil. O mare parte din foştii antreprenori şi din moştenitorii lor au fost eliminaţi şi alţi oameni, nou-veniţi, le-au luat locurile. Este, desigur, adevărat că în decursul ultimilor ani au fost deliberat dezvoltate instituţii care, dacă nu vor fi abolite foarte curând,

vor face funcţionarea pieţei din toate punctele de vedere imposibilă. Punctul de vedere din care consumatorii aleg liderii industriilor şi ai afacerilor este exclusiv acela al capacităţii lor de a ajusta producţia la nevoile consumatorilor. Ei nu se sinchisesc de alte trăsături sau merite personale. De la un producător de încălţăminte ei doresc să producă încălţăminte bună şi ieftină. Ei n-au în vedere încredinţarea administrării industriei încălţămintei unor băieţi chipeşi şi cu o prezenţă plăcută, unor persoane cu maniere de salon impecabile, cu înzestrări artistice, cu deprinderi savante, sau cu orice ale virtuţi sau talente. Unui om de afaceri încununat de succes pot adesea să-i lipsească numeroase calităţi care contribuie la succesul omului în alte sfere ale vieţii. Astăzi este întru totul obişnuit să se arunce o lumină defavorabilă asupra capitaliştilor şi antreprenorilor. Omul e predispus să afişeze sarcasm faţă de cei mai prosperi decât el însuşi. Persoanele acestea, spune el, sunt mai bogate numai fiindcă sunt mai lipsite de scrupule. Dacă n-ar fi reţinut de cuvenita consideraţie faţă de legile moralei şi ale decenţei, el n-ar fi mai puţin încununat de succes decât ei. Astfel, oamenii se glorifică în aureola mulţumirii de sine şi a ipocriziei fariseice. Desigur, este adevărat că în condiţiile survenite datorită intervenţionismului [p.314] multă lume îşi poate dobândi averea prin corupţie şi mită. În multe ţări intervenţionismul a subminat în aşa măsură supremaţia pieţei încât este mai avantajos pentru omul de afaceri să se bizuie pe sprijinul celor aflaţi în funcţii politice decât pe cea mai deplină satisfacere a nevoilor consumatorilor. Dar nu aceasta este situaţia pe care o au în vedere criticii de rând ai avuţiei altora. Ei afirmă că metodele prin care avuţia este dobândită într-o societate de piaţă pură sunt inacceptabile din punct de vedere etic. Împotriva acestor afirmaţii este necesar să subliniem că, în măsura în care piaţa nu este sabotată de interferenţa guvernelor şi a altor factori coercitivi, succesul în afaceri este dovada serviciilor furnizate consumatorilor. Nu este necesar ca omul sărac să-i fie inferior afaceristului prosper în alte privinţe; el poate uneori să fie deosebit de apreciat în planul realizărilor ştiinţifice, literare, artistice, sau ca leader civic. Dar în sfera sistemului social de producţie el este inferior. Geniul creator poate fi îndreptăţit în dispreţul său faţă de succesul comercial; poate fi adevărat că el ar fi fost prosper în afaceri dacă n-ar fi preferat alte lucruri. Însă funcţionarii şi muncitorii care-şi trâmbiţează superioritatea morală se amăgesc şi îşi găsesc consolarea în această auto-amăgire. Ei nu admit că au fost testaţi şi au fost găsiţi necorespunzători de către concetăţenii lor, consumatorii. Se afirmă adesea că nereuşita săracului în competiţia de pe piaţă este determinată de lipsa lui de educaţie. Egalitatea şanselor, zice-se, ar putea fi asigurată numai făcând educaţia la toate nivelele universal accesibilă. Prevalează astăzi o tendinţă de a reduce toate diferenţele dintre diverse persoane la educaţia lor şi de a nega existenţa inegalităţilor înnăscute, ce ţin de intelect, de puterea voinţei şi de caracter. Nu se înţelege îndeobşte că educaţia nu poate fi niciodată mai mult decât îndoctrinare cu teorii şi idei deja dezvoltate. Educaţia, indiferent care ar fi beneficiile pe care le poate conferi, constă în transmitere de doctrine şi evaluări tradiţionale; ea este necesarmente

conservatoare. Ea produce imitaţie şi rutină, nu ameliorare şi progres. Inovatorii şi geniile creatoare nu pot fi prăsiţi în şcoli. Ei sunt tocmai oamenii care desfid ceea ce i-a învăţat şcoala. Pentru a fi încununat de succes în afaceri, un om nu are nevoie de o diplomă de la o şcoală de administraţie economică. Aceste şcoli pregătesc subalterni pentru slujbe de subalterni. Ele nu pregătesc în nici un caz antreprenori. Un antreprenor nu poate fi pregătit astfel. Un om devine antreprenor sesizând o oportunitate şi umplând lacuna existentă. Pentru a da dovadă de asemenea judecată ageră, clarviziune şi energie, nu este necesară nici un fel de educaţie specială. Afaceriştii cei mai încununaţi de succes au fost adesea persoane needucate, prin comparaţie cu standardele scolastice ale profesiunilor din domeniul învăţământului. Dar ei au fost la înălţimea [p.315] funcţiei lor sociale, de ajustare a producţiei la cea mai intensă cerere. Datorită acestor merite consumatorii i-au ales pe ei pentru funcţia de lideri în afaceri.

12. Individul şi piaţa

Se obişnuieşte să se vorbească metaforic de forţele automate şi anonime care menţin în funcţiune “mecanismul” pieţei. Când întrebuinţează asemenea metafore, oamenii sunt gata să uite faptul că singurii factori ce dirijează piaţa şi determinarea preţurilor sunt actele deliberate ale oamenilor. Nu există nici un automatism; nu există decât oameni, care urmăresc conştient şi deliberat obiectivele alese de ei. Nu există forţe mecanice misterioase; nu există decât dorinţa umană de a îndepărta neplăcerea. Nu există forţe anonime; nu existăm decât eu şi tu şi Bill şi Joe şi toţi ceilalţi. Şi fiecare dintre noi este atât un producător, cât şi un consumator. Piaţa este un corp social; ea este cel dintâi corp social. Fenomenele de piaţă sunt fenomene sociale. Ele sunt rezultanta contribuţiei active a fiecărui individ. Dar ele diferă de fiecare dintre aceste contribuţii. Ele îi apar individului ca ceva dat, ceva ce el însuşi nu poate altera. Individul nu sesizează întotdeauna faptul că este el însuşi o parte, chiar dacă numai o mică parte, din complexul de elemente care determină configuraţia curentă a pieţei. Deoarece nu reuşeşte să sesizeze lucrul acesta, el se simte liber, atunci când critică piaţa, să condamne, când este vorba de semenii săi, un mod de conduită pe care îl consideră întru totul îndreptăţit când este vorba de el însuşi. El acuză piaţa pentru cruzimea şi lipsa ei de consideraţie faţă de persoane individuale şi solicită controlul social al pieţei, în vederea “umanizării” ei. El cere, pe de o parte, măsuri de protecţie a consumatorului împotriva producătorilor. Dar, pe de altă parte, el insistă încă şi mai înverşunat asupra necesităţii de a se proteja pe sine însuşi în calitate de producător, împotriva consumatorilor. Rezultatul acestor cereri contradictorii sunt metodele moderne de interferenţă guvernamentală, ale căror exemple cele mai proeminente sunt aşa-numita *Sozialpolitik* a Germaniei imperiale şi *New Deal*-ul american. Ideea că una din sarcinile guvernământului civil este de a proteja producătorul mai puţin eficient împotriva competiţiei celui mai eficient este o eroare veche. Propagatorii ei solicită o “ politică a producătorilor”, deosebită de o “politică a consumatorilor”. În vreme ce reiterează într-un registru flamboaiant truismul că singurul ţel al producţiei

este de a furniza din belşug mărfuri pentru consum, oamenii subliniază cu tot atâta elocvenţă că producătorul cel “harnic” ar trebui protejat împotriva consumatorului cel “indolent”. Însă consumatorii şi producătorii sunt aceleaşi persoane. Producţia şi [p.316] consumul reprezintă stadii diferite ale acţiunii. Catalactica încorporează aceste diferenţe referindu-se la producători şi la consumatori. Dar în realitate aceştia sunt aceiaşi oameni. Este, desigur, posibil să protejăm un producător mai puţin eficient împotriva colegilor săi mai eficienţi. Un asemenea privilegiu le oferă beneficiarilor săi avantajele pe care piaţa neobstrucţionată nu le oferă decât celor ce reuşesc să satisfacă în modul cel mai adecvat dorinţele consumatorilor. Dar el ştirbeşte în mod necesar satisfacţia consumatorilor. Dacă numai un producător sau un mic grup de producători e privilegiat, atunci beneficiarii se bucură de un avantaj pe seama restului populaţiei. Dar dacă toţi producătorii sunt privilegiaţi în aceeaşi măsură, atunci fiecare pierde, în calitate de consumator, tot atât cât câştigă în calitate de producător. Mai mult, cu toţii sunt dezavantajaţi, deoarece volumul de produse scade dacă persoanele cele mai eficiente sunt împiedicate de a-şi exercita capacităţile în domeniul în care ar putea furniza cele mai adecvate servicii consumatorilor. Dacă un consumator consideră că este benefic, sau drept, să plătească un preţ mai ridicat pentru cerealele autohtone decât pentru cerealele provenite din import, sau pentru produsele manufacturiere fabricate în unităţi productive gestionate de întreprinderi mici sau care întrebuinţează mână de lucru sindicalizată, decât pentru cele de provenienţă diferită, el este liber să o facă. El n-ar avea decât să se asigure că marfa oferită spre vânzare îndeplineşte condiţiile de respectarea cărora doreşte să facă să depindă achitarea unui preţ mai ridicat. Legile care interzic contrafacerea siglelor de certificare a originii şi a mărcilor comerciale înregistrate ar fi atunci în măsură să ducă la atingerea obiectivelor urmărite prin tarifele vamale, legislaţia muncii şi privilegiile acordate întreprinderilor mici. Dar cu siguranţă consumatorii nu sunt dispuşi să se comporte în felul acesta. Faptul că o marfă este marcată ca provenind din import nu-i reduce vandabilitatea dacă este mai bună, mai ieftină, sau şi una şi alta. De regulă, cumpărătorii urmăresc să cumpere cât nai ieftin cu putinţă, fără a ţine seama de originea articolului, sau de vreo caracteristică particulară a producătorilor. Fundamentul psihologic al politicilor de protecţie a producătorilor, cum se practică ele azi în întreaga lume, este de găsit în doctrinele economice viciate. Acestea neagă fără ocol faptul că privilegiile acordate producătorilor mai puţin eficienţi îi împovărează pe consumatori. Adepţii lor susţin că asememea măsuri nu aduc prejudicii decât celor împotriva cărora discriminează. Atunci când, sub presiunea argumentelor, se văd siliţi să admită că sunt vătămaţi şi consumatorii, ei susţin că pierderile acestora sunt mai mult decât compensate de un spor înregistrat de veniturile lor monetare, produs de măsurile în chestiune. Astfel, în ţările europene predominant industriale, protecţionştii s-au grăbit întâi să declare că tarifele impuse asupra produselor agricole aduc prejudicii exclusiv intereselor fermierilor din [p.317] ţările predominant agricole şi ale negustorilor de grâne. Este sigur că şi aceste interese ale

exportatorilor sunt vătămate. Dar nu este mai puţin sigur că odată cu ei pierd şi consumatorii din ţările care adoptă tarifele vamale. Ei trebuie să-şi achiziţioneze hrana la preţuri mai ridicate. Bineînteles că protecţionistul răspunde că aceasta nu e o povară. Într-adevăr, spune el, suma adiţională pe care consumatorul autohton o are de plătit sporeşte venitul fermierilor şi puterea de cumpărare a acestora; ei vor cheltui întregul surplus achiziţionând mai mult din produsele fabricate de segmentele non-agricole ale populaţiei. Acest paralogism poate fi respins fără dificultate, prin trimitere la bine-cunoscuta anecdotă a omului care solicită hangiului un cadou constând în zece dolari; acesta nu-i va aduce nici un prejudiciu, deoarece cerşetorul promite că va cheltui întreaga sumă chiar în hanul cu pricina. Cu toate acestea, eroarea protecţionistă a pus stăpânire pe opinia publică, şi această împrejurare este suficientă pentru a explica popularitatea măsurilor inspirate de ea. Mulţi oameni pur şi simplu nu înţeleg că singurul efect al protecţiei este de a devia producţia, dinspre acele domenii în care ar putea produce mai mult pe unitatea de capital şi muncă cheltuită, înspre acelea în care produce mai puţin. Ea îi face pe oameni mai săraci, nu mai prosperi. Fundamentul ultim al protecţionismului modern şi al strădaniilor fiecărei ţări de a se îndrepta spre autarhie este de găsit în această credinţă eronată, că măsurile acestea sunt mijloacele cele mai adecvate de înavuţire a fiecărui cetăţean, sau măcar a majorităţii cetăţenilor. Termenul “înavuţire” înseamnă în acest context o creştere a venitului real realizat de individ şi o ameliorare a nivelului său de trai. Este adevărat că o politică de izolare economică naţională este corolarul inevitabil al tentativelor de amestec în afacerile economice interne şi că ea reprezintă atât un rezultat al tendinţelor belicoase cât şi un factor de producere a acestor tendinţe. Dar lucrurile acestea nu afectează întru nimic împrejurarea că n-ar fi fost nicicând posibilă vânzarea către electorat a ideii de protecţie, dacă electoratul n-ar fi putut fi convins că protecţia nu numai că îi lasă nivelul de trai nevătămat, dar i-l chiar sporeşte considerabil. Este important să subliniem faptul acesta, deoarece el îndepărtează fără drept de apel un mit propagat prin numeroase lucrări populare. Conform acestei mitologii, omul contemporan nu mai este motivat de dorinţa de a-şi ameliora bunăstarea materială şi de a-şi ridica nivelul de trai. Afirmaţiile economiştilor care contrazic lucrul acesta sunt eronate. Omul modern acordă prioritate lucrurilor “noneconomice” sau “iraţionale” şi e gata să renunţe la mai binele material ori de câte ori atingerea sa stă în calea acestor griji “ideale”. Este o mare gafă, comisă îndeosebi de economişti şi oamenii de afaceri, de a interpreta evenimentele vremurilor noastre şi de a critica [p.318] ideologiile curente din perspectiva presupuselor erori economice pe care le-ar încorpora ele. Oamenii îşi doresc mai intens alte lucruri decât o viaţă de bunăstare. Cu greu se poate răstălmăci mai cras istoria vremurilor noastre. Contemporanii noştri sunt mânaţi de un zel fanatic de a dobândi mai multe facilităţi şi de un apetit nelimitat de a se bucura de viaţă. Un fenomen social caracteristic al zilelor noastre este grupul de presiune, o alianţă de persoane dornice să-şi promoveze propria lor bunăstare

materială prin toate mijloacele, legale sau ilegale, paşnice sau violente. Nimic nu contează pentru grupul de presiune, cu excepţia sporirii venitului real al membrilor săi. Nici un alt aspect al vieţii nu-l preocupă. Nu îl interesează dacă realizarea programului său aduce sau nu prejudicii intereselor vitale ale altor oameni, ale propriei sale naţiuni sau ţări, sau ale întregii omeniri. Însă fiecare grup de presiune este dornic să-şi justifice cererile ca fiind favorabile pentru bunăstarea publică generală şi îşi stigmatizează criticii drept ticăloşi abjecţi, idioţi şi trădători. În urmărirea planurilor sale grupul de presiune dă dovadă de un zel cvasi-religios. Toate partidele politice, fără excepţie, promit suporterilor lor un venit real mai ridicat. În această privinţă nu există nici o diferenţă între naţionalişti şi internaţionalişti sau între adepţii economiei de piaţă şi promotorii socialismului sau ai intervenţionismului. Dacă un partid le cere suporterilor săi să facă sacrificii pentru cauza lui, el justifică invariabil aceste sacrificii ca fiind mijloacele temporare necesare atingerii obiectivului ultim, ameliorarea bunăstării materiale a membrilor săi. Fiecare partid consideră îndrăzneala cuiva de a pune la îndoială capacitatea proiectelor sale de a aduce mai multă prosperitate membrilor grupului respectiv drept un complot insidios îndreptat împotriva prestigiului său. Fiecare partid îi priveşte cu ură neîmpăcată pe economiştii care se lansează în asemenea critici. Toate varietăţile de politici ale producătorilor sunt promovate pe temeiul pretinsei lor capacităţi de a ridica nivelul de trai al membrilor de partid. Protecţionismul şi auto-suficienţa economică, presiunile şi violenţa constrângerilor sindicale, legislaţia muncii, salariile minimale, cheltuielile publice, expansiunea creditelor, subvenţiile şi alte tertipuri sunt întotdeauna recomandate de către adepţii lor drept cele mai potrivite, sau singurele mijloace de ridicare a veniturilor reale ale oamenilor ale căror voturi urmăresc să le câştige. Fiecare om de stat sau politician contemporan le spune electorilor săi, invariabil: Programul meu vă va aduce întreaga abundenţă pe care o permit condiţiile, în vreme ce programul adversarilor mei vă va aduce sărăcie şi mizerie. Este adevărat că anumiţi intelectuali izolaţi, în cercurile lor ezoterice, afirmă altceva. Ei proclamă prioritatea a ceea ce numesc ei valori eterne şi absolute şi mimează în declamaţiile lor – nu şi în treburile lor personale – un dispreţ faţă de lucrurile seculare şi trecătoare. Însă publicul [p.319] ignoră asemenea aserţiuni. Obiectivul principal al acţiunilor politice de astăzi este de a asigura pentru membrii respectivelor grupuri de presiune cea mai deplină bunăstare materială. Singurul mod în care un lider poate reuşi este de a instila în oameni convingerea că programul lui serveşte atingerea acestui obiectiv în modul cel mai adecvat cu putinţă. Viciul politicilor de protecţie a producătorilor constă în teoria economică eronată pe care se bazează. Dacă ne-am putea permite să urmăm tendinţa aflată la modă, de a explica comportamentele umane prin invocarea terminologiei psihopatologiei, am putea fi tentaţi să afirmăm că, atunci când opune o politică a producătorilor unei politici a consumatorilor, omul modern cade victimă unui fel de schizofrenie. El nu reuşeşte să realizeze că este o persoană indiviză şi indivizibilă, i.e. un individ şi, ca atare, nu mai puţin un consumator

decât un producător. Unitatea conştiinţei sale este scindată în două părţi; intelectul său este divizat intern, în detrimentul său. Dar este prea puţin important dacă adoptăm sau nu acest mod de descriere a faptului că doctrina economică ce atrage după sine aceste politici este eronată. Nu ne preocupă sursa patologică din care se poate naşte eroarea, ci eroarea ca atare şi rădăcinile sale logice. Ceea ce primează este demascarea erorii prin mijloacele raţionamentului. Dacă o afirmaţie nu este dovedită eronată din punct de vedere logic, atunci psihopatologia nu este în măsură să califice starea intelectului care i-a dat naştere drept patologică. Dacă cineva îşi imaginează că este regele Siamului, primul lucru pe care trebuie să-l stabilească un psihiatru este dacă omul cu pricina este sau nu într-adevăr ceea ce crede a fi. Numai după ce acestei întrebări i s-a dat un răspuns negativ poate poate fi omul respectiv considerat nebun. Este adevărat că majoritatea contemporanilor noştri acceptă fără ezitare o interpretare greşită a legăturii dintre producător şi consumator. Atunci când cumpără ei se comportă ca şi cum ar fi legaţi de piaţă numai în calitate de cumpărători - şi viceversa atunci când vând. Însă această conduită antisocială, care zgâlţâie inseşi temeliile cooperării sociale, nu este produsul unei stări patologice a intelectului. Ea este rezultatul unei îngustimi a minţii care nu reuşeşte să conceapă modul de funcţionare al economiei de piaţă şi să anticipeze efectele ultime ale acţiunilor proprii. Este cu putinţă să ne imaginăm că imensa majoritate a contemporanilor noştri sunt mental şi intelectual inadaptaţi la viaţa în societatea de piaţă, deşi ei înşişi şi înaintaşii lor sunt cei ce au creat această societate, prin acţiunile lor, fără să-şi dea seama. Dar acest defect de ajustare nu reprezintă nimic altceva decât eşecul înregistrat în recunoaşterea doctrinelor eronate ca atare. [p.320]

13. Propaganda de afaceri

Consumatorul nu este atotştiutor. El nu ştie de unde poate obţine ceea ce caută la preţul cel mai ieftin. Foarte frecvent, el nu ştie nici măcar ce fel de bun sau serviciu este adecvat pentru a îndepărta în maniera cea mai eficientă neplăcerea particulară pe care doreşte s-o îndepărteze. În cel mai bun caz, el este familiarizat cu condiţiile existente pe piaţă în trecutul imediat şi îşi articulează planurile pe baza acestei informaţii. Sarcina propagandei de afaceri este de a-i furniza informaţii despre situaţia actuală a pieţei. Propaganda de afaceri trebuie să fie penetrantă şi percutantă. Ţelul ei este de atrage atenţia persoanelor mai lente, de a trezi dorinţe latente, de a-i ademeni pe oameni să substituie o inovaţie cramponării inerte de rutina tradiţională. Pentru a fi încununată de succes, reclama publicitară trebuie ajustată la mentalitatea persoanelor curtate. Ea trebuie să le satisfacă dorinţele şi să le vorbească idiomul. Reclama publicitară este stridentă, zgomotoasă, grosolană, sforăitoare, deoarece publicul nu reacţionează la aluzii rafinate. Prostul gust al publicului este cel ce forţează pe autorii de reclame să etaleze prost gust în campaniile lor publicitare. Arta reclamei publicitare s-a dezvoltat până la proporţiile psihologiei aplicate, o disciplină înrudită cu pedagogia. Asemenea tuturor lucrurilor destinate să satisfacă gusturile maselor, reclama publicitară

este respingătoare pentru cei înzestraţi cu o sensibilitate delicată. Această silă influenţează aprecierile rezervate propagandei de afaceri. Reclamele publicitare şi toate celelalte metode de propagandă de afaceri sunt condamnate ca una din cele mai scandaloase manifestări ale competiţiei nelimitate. Ele ar trebui interzise. Consumatorii ar trebui instruiţi de experţi imparţiali; şcolile publice, presa "nonpartizană" şi cooperativele ar trebui să se îngrijească de această sarcină. Restricţionarea dreptului oamenilor de afaceri de a-şi promova prin recalme produsele lor ar restrânge libertatea consumatorilor de a-şi cheltui venitul în conformitate cu nevoile şi dorinţele lor. Ea ar face ca pentru ei să devină imposibil să afle atât de mult cât pot şi doresc despre starea pieţei şi despre condiţiile pe care le-ar putea ei considera relevante pentru alegerea privitoare la ce să cumpere şi ce să nu cumpere. Ei ar înceta de a mai fi în situaţia de a decide pe baza opiniei pe care şi-au format-o ei înşişi referitor la aprecierea pe care o dă vânzătorul produselor sale; ei ar fi siliţi să acţioneze la recomandarea altor oameni. Nu este imposibil ca aceşti mentori să-i scutească de anumite greşeli. Dar consumatorii individuali s-ar afla sub tutela unor gardieni. Dacă publicitatea nu este restricţionată, atunci consumatorii sunt, în linii generale, în poziţia unui juriu care află despre cazul supus judecăţii ascultând martorii şi examinând direct toate celelalte mijloace furnizoare de [p.321] probe. Dacă publicitatea este restricţionată, ei se află în poziţia unui juriu căruia un funcţionar îi raportează despre rezultatele propriului său examen al probelor. O eroare larg răspândită este aceea că publicitatea abilă poate atrage consumatorul să cumpere tot ce doreşte autorul publicităţii să-l facă să cumpere. Consumatorul este, conform acestei legende, pur şi simplu lipsit de apărare împotriva publicităţii "de înaltă presiune." Dacă aşa ar sta lucrurile, atunci succesul sau eşecul în afaceri n-ar depinde decât de modul de a face publicitate. Totuşi, nimeni nu crede că vreun fel de publicitate ar fi reuşit să-i facă pe producătorii de lumânări să ţină piept becului electric, sau pe birjarii de trăsură să ţină piept maşinilor cu motor, sau pana de gâscă să ţină piept tocului cu peniţă de metal şi, mai târziu, stiloului cu rezervor. Dar toţi cei ce admit aceasta recunosc implicit că pentru succesul unei campanii publicitare calitatea mărfii căreia i se face reclamă este esenţială. Aşadar nu există niciun motiv pentru a susţine că publicitatea este o metodă de înşelare a publicului credul. Este cu siguranţă posibil ca autorul de publicitate să-l determine pe un om să încerce un articol pe care nu l-ar fi cumpărat dacă nu i-ar fi cunoscut calităţile dinainte. Dar, câtă vreme publicitatea este liber-accesibilă tuturor firmelor rivale, articolul care este mai bun din punctul de vedere al dorinţelor consumatorului îl va surclasa în cele din urmă pe cel mai puţin adecvat, indiferent de metodele publicitare întrebuinţate. Trucurile şi artificiile reclamelor publicitate îi sunt accesibile şi vânzătorului produsului mai bun, el nefiind cu nimic mai prejos din punctul acesta de vedere faţă de vânzătorul produsului mai nesatisfăcător. Dar numai cel dintâi beneficiază de avantajele rezultate din calitatea produsului său. Efectele publicităţii făcute mărfurilor sunt determinate de faptul că, de regulă, cumpărătorul este în măsură să-ţi

formeze o opinie corectă despre utilitatea articolului achiziţionat. Gospodina care a încercat o anumită marcă de săpun sau de hrană conservată învaţă din experienţă dacă este sau nu benefic pentru ea să mai cumpere şi consume acel produs şi în viitor. De aceea, publicitatea este rentabilă pentru cel ce o întrebuinţează numai dacă examinarea primei mostre achiziţionate nu atrage după sine refuzul consumatorului de a cumpăra mai mult. Printre oamenii de afaceri faptul că nu este rentabil să se facă publicitate altor produse decât cele bune este unanim recunoscut. Condiţiile sunt în întregime diferite în domeniile în care experienţa nu ne poate învăţa nimic. Afirmaţiile propagandei religioase, metafizice, sau politice nu pot fi nici verificate nici falsificate de experienţă. Orice experienţă cu privire la viaţa pe tărâmul celălalt şi la absolut este refuzată persoanelor care trăiesc în lumea aceasta. În chestiuni politice experienţa este întotdeauna experienţă a unor fenomene complexe, fiind susceptibilă de interpretări diferite. Singurul etalon care poate fi aplicat doctrinelor politice este raţionamentul apriorist. Astfel, [p.322] propaganda politică şi propaganda de afaceri sunt două lucruri esenţialmente diferite, chiar dacă recurg uneori la aceleaşi metode tehnice. Există multe neajunsuri pentru care tehnologia şi terapeutica moderne nu au remedii. Există boli incurabile şi există defecte personale ireparabile. Este trist că anumite persoane caută să exploateze situaţia nefericită a semenilor lor, oferindu-le medicamente miraculoase. Asemenea şarlatanii nu reuşesc să întinerească oamenii bătrâni sau să le dăruiască frumuseţea fetelor urâte. Ele nu fac decât să trezească speranţe. Funcţionarea pieţei n-ar fi stânjenită dacă autorităţile ar interzice acest tip de reclame, al căror adevăr nu poate fi stabilit prin metodele ştiinţelor naturale. Dar cine este gata să acorde guvernului această putere ar fi inconsecvent dacă ar obiecta la cererea ca bisericile şi sectele să fie supuse aceluiaşi tip de examen. Libertatea este indivizibilă. De îndată ce începem să o restrângem, ne angajăm într-un declin pe care este dificil s-l mai oprim. Dacă încredinţăm guvernului sarcina de a veghea la prevalenţa adevărului în domeniul publicităţii făcute parfumurilor şi pastei de dinţi, atunci nu-i putem contesta dreptul de a sprijini adevărul şi în domeniile mai importante: religia, filozofia şi ideologia socială. Ideea că propaganda de afaceri poate forţa consumatorii să se supună voinţei celor ce fac publicitate este eronată. Publicitatea nu poate nicicând reuşi să înlocuiască bunurile mai satisfăcătoare şi mai ieftine prin altele mai puţin satisfăcătoare. Costurile suportate pentru publicitate reprezintă, din punctul de vedere al celui care face publicitatea, o parte a notei totale care însumează costurile de producţie. Un om de afaceri cheltuieşte bani pe reclame publicitate dacă – şi în măsura în care – anticipează că sporul de vânzări rezultat îi va spori venitul net. În privinţa aceasta, nu există nici o diferenţă între costurile de publicitate şi alte costuri de producţie. S-a încercat o distincţie între costurile de producţie şi cele de vânzare. O creştere a costurilor de producţie, s-a spus, sporeşte oferta, pe când o creştere a costurilor de vânzare (în care sunt incluse şi costurile de publicitate) sporeşte cererea. [27] Aceasta este o eroare. Toate costurile de producţie sunt suportate cu intenţia de a spori cererea. Dacă

fabricantul de bomboane întrebuinţează o materie primă mai bună el urmăreşte o creştere a cererii, după cum o creştere a cererii urmăreşte şi când utilizează ambalaje mai atractive şi magazine de desfacere mai plăcute, sau când cheltuieşte mai mult pentru publicitate. Sporind costurile de producţie pe unitatea de produs, ideea este întotdeauna de a spori cererea. Dacă un om de afaceri urmăreşte să sporească oferta, atunci el trebuie să augmenteze costurile totale de producţie, ceea ce duce adesea la reducerea costurilor de producţie pe unitatea produsă. [p.323]

14. *Das Volkswirtschaft*

Economia de piaţă ca atare nu respectă nici un fel de frontiere politice. Câmpul său de acţiune este întreaga lume. Termenul de *Volkswirtschaft* a fost de multă vreme adoptat de campionii germani ai omnipotenţei guvernamentale. Abia cu mult mai târziu au început britanicii şi francezii să vorbească despre *the British economy* şi *l'économie francaise*, prin contrast cu economiile altor naţiuni. Dar nici limba engleză nici cea franceză n-au produs un echivalent al termenului *Volkswirtschaft* Cu tendinţa modernă spre planificare naţională şi autarhie naţională, doctrina implicată în acest cuvânt german a devenit populară pretutindeni. Însă cu toate acestea, numai limba germană este capabilă să exprime într-un singur cuvânt toate ideile implicate. *Das Volkswirtschaft* reprezintă întregul complex de activităţi economice ale unei ţări suverane, dirijate şi controlate de către guvern. Este socialismul realizat în interiorul frontierelor politice ale fiecărei ţări. Cei ce întrebuinţează acest termen sunt pe deplin conştienţi de faptul că în realitate condiţiile diferă de starea de lucruri pe care o consideră ei singura adecvată şi stabilă. Dar ei evaluează tot ce se petrece în economia de piaţă din punctul de vedere al idealului lor. Ei postulează existenţa unui conflict ireconciliabil între interesele sistemului de *Volkswirtschaft* şi cele ale indivizilor egoişti, dornici să urmărească profitul. Ei nu ezită să atribuie prioritate intereselor sistemului de *Volkswirtschaft* asupra intereselor indivizilor. Cetăţeanul virtuos ar trebui să plaseze întotdeauna interesele *volkswirtschaftliche* mai presus de propriile sale interese egoiste. El ar trebui să acţioneze de bună voie ca şi cum ar fi un ofiţer al guvernului, care execută ordinele acestuia. *Gemeinnutz geht vor Eigennutz* (bunăstarea naţiunii are prioritate asupra egoismului indivizilor) era principiul fundamental al managementului economic nazist. Dar, deoarece oamenii erau prea obtuzi şi prea vicioşi pentru a se alinia acestei reguli, i-a revenit guvernului sarcina de a o aplica. Prinţii germani din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, în frunte cu electorii Hohenzollern de Brandemburg şi cu regii Prusiei, au fost întru totul la înălţimea sarcinii acesteia. În secolul al XIX-lea, chiar şi în Germania, ideologiile liberale importate din Occident au câştigat întâietate asupra îndelung-experimentatelor şi naturalelor politici ale naţionalismului şi ale socialismului. Dar aşa-numita *Sozialpolitik* a lui Bismarck şi a succesorilor săi şi – în cele din urmă – Nazismul le-au restaurat. Interesele unei *Volkswirtschaft* sunt considerate ca fiind implacabil opuse nu doar intereselor indivizilor ci, nu mai puţin, acelora ale sistemului de *Volkswirtschaft* al oricărei ţări străine. Cea mai dezirabilă situaţie pentru

sistemul de *Volkswirtschaft* este auto-suficienţa economică completă. Unei ţări [p.324] care depinde de orice fel de importuri din străinătate îi lipseşte independenţa economică; suveranitatea sa este doar un simulacru. De aceea, o ţară care nu poate produce acasă toate cele ce-i sunt necesare este ţinută să cucerească teritoriile necesare. Pentru a fi cu adevărat suverană şi independentă, o ţară are nevoie de *Lebensraum*, i.e., de teritorii atât de întinse şi de bogate în resurse naturale încât să poată să trăiască în autarhie, la un nivel cel puţin la fel de ridicat cu al celorlalte ţări. Astfel, ideea de *Volkswirtschaft* este cea mai radicală negare a tuturor principiilor economiei de piaţă. Aceasta este ideea care a ghidat, mai mult sau mai puţin, politicile economice ale tuturor ţărilor în ultimele decenii. Urmărirea acestei idei este ceea ce a atras după sine războaiele terifiante din secolul nostru şi poate alimenta războaie încă şi mai pernicioase în viitor. Din zorii istoriei umane cele două principii opuse, al economiei de piaţă şi al sistemului de *Volkswirtschaft*, s-au luptat unul cu altul. Guvernul, i.e., un aparat social al coerciţiei şi constrângerii, este o condiţie necesară pentru cooperarea paşnică. Economia de piaţă nu poate exista fără o putere poliţienească care să vegheze la buna ei funcţionare, prin ameninţarea sau aplicarea violenţei împotriva celor ce tulbură pacea. Dar administratorii cei indispensabili şi sateliţii lor înarmaţi sunt întotdeauna tentaţi să-şi utilizeze armele pentru implementarea propriei lor stăpâniri totalitare. Pentru regii cei ambiţioşi şi pentru generalissimi însăşi existenţa unei sfere în care vieţile indivizilor nu fac obiectul înregimentării reprezintă o provocare. Prinţii, guvernatorii şi generalii nu sunt niciodată liberali în mod spontan. Ei devin liberali doar când sunt siliţi de către cetăţeni. Problemele pe care le ridică planurile socialiştilor şi ale intervenţioniştilor vor fi elucidate în părţile care urmează ale acestei cărţi. Aici nu trebuie să răspundem decât la întrebarea dacă trăsăturile caracteristice esenţiale ale sistemului de *Volkswirtschaft* sunt sau nu compatibile cu economia de piaţă. Într-adevăr, campionii ideii de *Volkswirtschaft* nu consideră schema lor numai un model de urmat în vederea instituirii unei ordini sociale viitoare. Ei declară emfatic că, inclusiv în cadrul sistemului economiei de piaţă, care, bineînţeles, trece în ochii lor drept un produs josnic şi vicios al unor politici contrare naturii umane, aşa-numitele *Volkswirtschaften* ale diverselor ţări reprezintă unităţi integrate, ale căror interese sunt ireconciliabil opuse tuturor celorlalte *Volkswirtschaften*, ale celorlalte ţări. În opinia lor, ceea ce separă o *Volkswirtschaft* de toate celelalte nu sunt, aşa cum ne-ar lăsa să credem economiştii, doar instituţiile politice. Nu barierele ridicate în calea comerţului şi a migraţiei, instituite prin amestecul guvernului în afaceri şi diferenţele de legislaţie şi de protecţie acordată indivizilor de către curţi de justiţie şi tribunale sunt cele ce dau naştere distincţiei [p.325] dintre comerţul intern şi cel internaţional. Această diversitate, spun ei, este, dimpotrivă, rezultatul necesar al înseşi naturii lucrurilor, al unui factor inextricabil; el nu poate fi îndepărtat de vreo ideologie şi îşi produce efectele indiferent dacă legile şi administratorii sau judecătorii sunt pregătiţi să ia notă de lucrul acesta sau nu. Astfel, în ochii lor,

das Volkswirtschaft apare ca o realitate dată de natură, în vreme ce societatea ecumenică a oamenilor din întreaga lume, economia mondială (*Das Weltwirtschaft*), nu este decât fantoma imaginară a unei doctrine vicioase, un plan edificat pentru distrugerea civilizaţiei. Adevărul este că indivizii, când acţionează, în calitatea lor de producători si consumatori, vânzători şi cumpărători, nu fac nici o distincţie între piaţa internă şi piaţa externă. Ei disting între comerţul local şi comerţul cu regiuni mai îndepărtate în măsura în care costurile de transport joacă vreun rol. Dacă amestecul guvernului, de pildă sub forma impunerii de tarife vamale, face tranzacţiile internaţionale mai costisitoare, indivizii iau faptul acesta în calcul, în acelaşi mod în care ţin seama de costurile de transport. Un tarif vamal pe caviar nu are alt efect decât acela pe care l-ar avea o creştere a costului de transport. O prohibire rigidă a importului de caviar produce o stare de lucruri care nu diferă de cea care ar prevala dacă produsul în chestiune n-ar putea fi transportat fără o deteriorare semnificativă a calităţii sale. N-a existat niciodată în istoria Occidentului ceva de felul unei autarhii regionale sau naţionale. A existat, după cum putem admite, o perioadă în care diviziunea muncii nu a trecut dincolo de membrii gospodăriilor familiale. Era o situaţie de autarhie la nivelul familiilor şi al triburilor, care nu practicau schimbul interpersonal. Dar, îndată ce schimbul interpersonal a apărut, el a traversat frontierele comunităţilor politice. Trocul între locuitorii unor regiuni mai îndepărtate unele de altele, între membrii diverselor triburi, sate şi comunităţi politice a precedat practicarea trocului între vecini. Ceea ce doreau oamenii să dobândească în primul rând prin troc şi comerţ erau lucruri pe care nu le puteau produce ei înşişi, din resursele lor proprii. Sarea, alte minerale şi metale ale căror zăcăminte sunt inegal repartizate pe suprafaţa pământului, cerealele pe care anumiţi oameni nu le puteau cultiva pe solul autohton şi obiectele artizanale pe care locuitorii anumitor regiuni le puteau confecţiona au constituit cele dintâi obiecte ale comerţului. Începutul comerţului a fost comerţul extern. Abia mai târziu s-a dezvoltat schimbul intern, între vecini. Primele găuri care au apărut în economia închisă de tip gospodăresc, angajând-o în schimburi interpersonale, au fost făcute de produsele venite din regiuni îndepărtate. Nici un consumator nu se preocupa, lăsat în seama lui, dacă sarea şi metalele pe care le cumpăra erau “autohtone” sau de provenienţă “străină”. Dacă lucrurile ar fi stat altfel, [p.326] atunci guvernele n-ar fi avut nici un motiv să se amestece prin mijlocirea unor tarife vamale şi a altor bariere ridicate în calea comerţului extern. Însă chiar dacă un guvern reuşeşte să facă barierele care separă piaţa sa internă de pieţele străine insurmontabilă şi astfel stabileşte o autarhie naţională perfectă, prin aceasta el nu creează o *Volkswirtschaft*. O economie de piaţă care este perfect autarhică nu rămâne mai puţin o economie de piaţă; ea alcătuieşte un sistem catalactic închis şi izolat. Faptul că cetăţenilor săi le lipsesc avantajele pe care le-ar putea culege de pe urma diviziunii internaţionale a muncii este pur şi simplu un dat al condiţiilor economice. Doar dacă o asemenea ţară izolată devine în întregime socialistă se transformă economia sa într-o *Volkswirtschaft*. Fascinaţi de propaganda

neo-mercantilistă, oamenii aplică idiomuri care contrastează cu principiile după care se ghidează în acţiunile lor şi cu toate caracteristicile ordinii sociale în care trăiesc. Cu multă vreme în urmă, britanicii au început să numească fabricile şi fermele localizate în Marea Britanie, ba chiar şi pe cele localizate în dominioane, în Indiile de Est şi în colonii "ale noastre". Dar dacă cineva nu dorea doar să-şi etaleze zelul patriotic şi să impresioneze alţi oameni, atunci respectivul nu era dispus să plătească un preţ sporit pentru produsele fabricilor sale "proprii" decât pentru acelea ale fabricilor "străine". Chiar dacă s-ar fi comportat astfel, desemnarea fabricilor localizate în interiorul graniţelor politice ale ţării sale drept "ale noastre" n-ar fi fost adecvată. În ce sens ar fi putut un londonez, înaintea naţionalizării, să numească minele de cărbune localizate în Anglia, dar care nu-i aparţineau, "ale noastre", iar pe acelea din regiunea Ruhrului mine "străine"? Indiferent dacă achiziţiona cărbune "britanic" sau cărbune "german", el trebuia să achite întotdeauna întregul preţ de piaţă. Nu "America" este cea care cumpără şampanie de la "Franţa", ci americanul individual este întotdeauna cel ce cumpără de la francezul individual.

Câtă vreme mai există încă spaţiu rămas pentru acţiunile indivizilor, câtă vreme există proprietate privată şi schimb de bunuri şi servicii între indivizi, nu există o *Volkswirtschaft*. Doar dacă alegerilor individuale li se va substitui controlul guvernamental integral va deveni sistemul de *Volkswirtschaft* o realitate. [p.327]

NOTE

1. Bunurile de capital au fost definite şi ca factori de producţie produşi, fiind astfel opuşi factorilor originari de producţie furnizaţi de natură, i.e. resurselor naturale (pământ) şi muncii umane. Această terminologie trebuie utilizată cu multă precauţie, deoarece poate fi cu uşurinţă interpretată greşit şi duce la conceptul eronat de capital real, criticat mai jos.
2. Dar, bineînţeles, nu există nici un pericol dacă, urmând terminologia tradiţională, vom adopta uneori pentru simplificare termenii "acumulare de capital" (sau "capital disponibil", sau "deficit de capital", etc.) în locul termenilor "acumulare de bunuri de capital", "ofertă de bunuri de capital", etc.
3. Pentru acest om, aceste bunuri nu sunt bunuri de ordinul întâi, ci bunuri de ordin mai înalt, factori pentru producţia viitoare.
4. Cf. e.g., R. v. Strigl, *Kapital und Produktion*, Viena, 1934, p. 3.
5. Cf. Frank A. Fetter, în *Encyclopaedia of the Social Sciences*, III, 190.
6. A se vedea mai jos, pp. 526-534.
7. Pentru o discuţie a "experimentului" rus, a se vedea Mises, *Planned Chaos*, Irvington-on-Hudson, 1947, pp. 80-87 (retipărit acum în Mises, *Socialism*, ed. nouă, New Haven, 1951, pp. 527-592).
8. Cel mai uimitor produs al acestui mod răspândit de gândire este cartea unui profesor prusac, Bernhard Laum (*Die geschlossene Wirtschaft*, Tübingen, 1933). Laum asamblează o vastă colecţie de citate provenind din scrieri etnografice, arătând că numeroase triburi primitive considerau autarhia economică naturală necesară, şi moralmente bună. De aici, el deduce că autarhia este modul de gestionare economică natural şi cel mai eficace, şi că întoarcerea la autarhie, pe care o recomandă, este "un proces necesar din punct de vedere biologic". (p. 491)
9. Guy de Maupassant a analizat aşa-zisa ură a lui Flaubert faţă de burghezi, în *Etude sur Gustave Flaubert* (retipărit în *Oeuvres complčtes de Gustave Flaubert*, Paris, 1885, vol. VII). Flaubert, spune Maupassant, "aimait le monde" (p. 67), adică îi plăcea să se mişte în cercul societăţii pariziene compus din aristocraţi, burghezi avuţi şi elita artiştilor, scriitorilor,

filozofilor, oamenilor de ştiinţă, oamenilor de stat şi antreprenorilor (promotorilor). El întrebuinţa termenul de burgherz ca sinonim al imbecilităţii şi-l definea după cum urmează: "Numesc burghez pe oricine gândeşte josnic (*pense bassement*)." Astfel, este evident că întrebuinţând termenul de burghez, Flaubert nu se gândea la burghezie (*bourgeoisie*) ca la o clasă socială, ci ca la un fel de imbecilitate pe care o întâlnea foarte frecvent în rândurile acestei clase. El era plin de dispreţ şi pentru omul de rând ("*le bon peuple*"). Totuşi, deoarece avea contacte mai frecvente cu "*les gens du monde*" decât cu muncitorii, stupiditatea celor dintâi îl irita mai mult decât a celor din urmă. (p. 59). Aceste observaţii ale lui Maupassant nu sunt valabile doar pentru Flaubert, ci pentru sentimentele "anti-burgheze" ale tuturor artiştilor. În paranteză fie spus, trebuie subliniat faptul că din punct de vedere marxist Flaubert este un scriitor "burghez" şi romanele sale fac parte din "suprastructura ideologică" a "modului capitalist de producţie".

10. Naziştii întrebuinţau termenul de "evreiesc" ca sinonim atât pentru "capitalist" cât şi pentru "burghez".

11. A se vedea mai sus, pp. 80-84.

12. Cf. Frank A. Fetter, *The Principles of Economics*, ed. a III-a, New York, 1913, pp. 394, 410.

13. Beatrice Webb, Lady Passfield, fiică a unui bogat om de afaceri, poate fi citată ca exemplu marcant al acestei mentalităţi. Cf. *My Apprenticeship*, New York, 1926, p. 42.

14. Cf. Trotsky (1937) citat de Hayek, *The Road to Serfdom*, Londra, 1944, p. 89.

15. Pentru o respingere a doctrinelor la modă ale competiţiei imperfecte şi monopoliste, cf. F. A. Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago, 1948, pp. 92-118.

16. A se vedea mai jos, p. 685.

17. A se vedea mai jos, pp. 598-600.

18. În sfera politicului, argumentul ultim al celor oprimaţi este rezistenţa în faţa opresiunii venite din partea guvernului existent. Oricât de ilegală şi de insuportabulă ar fi opresiunea, oricât de generoase şi de nobile ar fi motivaţiile rebelilor şi oricât de benefice ar fi consecinţele rezistenţei lor violente, o revoluţie este întotdeauna un act ilegal, ce dezintegrează ordinea existentă de stat şi de guvernare. Faptul de a fi unica agenţie capabilă să recurgă la măsuri de violenţă sau să declare legitimă violenţa practicată de alte agenţii pe teritoriul său este o trăsătură esenţială a guvernării civile. O revoluţie este un act de război între cetăţeni, care aboleşte înseşi fundamentele legalităţii şi este, în cel mai bun caz, supus numai constrângerilor impuse de îndoielnicele cutume internaţionale referitoare la beligeranţă. Dacă este încununată de succes, ea poate stabili apoi o nouă ordine legală şi un nou guvern. Dar ea nu poate consacra niciodată prin lege un "drept de a rezista în faţa opresiunii". O asemenea impunitate acordată celor ce opun rezistenţă armată forţelor armate ale guvernului este echivalentă cu anarhia şi este incompatibilă cu orice fel de guvernare. Adunarea Constituantă a primei Revoluţii Franceze a fost suficient de nesăbuită pentru a decreta un astfel de drept; însă n-a fost atât de nesăbuită pentru a-şi lua propriul decret în serios.

19. Dacă o acţiune nici nu ameliorează nici nu dăunează unei stări de satisfacţie, atunci ea încă presupune o pierdere psihică, datorită inutilităţii efortului psihic cheltuit. Individul în cauză ar fi avut de câştigat dacă s-ar fi bucurat inert de viaţă.

20. Cf. Mangoldt, *Die Lehre vom Unternehmergewinn*, Leipzig, 1855, p. 82. Faptul că din 100 de litri de vin neprelucrat nu se pot produce 100 de litri de şampanie, ci o cantitate mai mică, are aceeaşi semnificaţie cu faptul că din 100 de kilograme de trestie de zahăr nu se pot produce 100 de kilograme de zahăr, ci o cantitate mai mică.

21. Cf. Knight, *Risk, Uncertainty and Profit*, Boston, 1921, pp. 211-213.

22. Dacă ar fi să întrebuinţăm conceptul eronat de "venit naţional", aşa cum este el întrebuinţat în vorbirea curentă, ar trebui să afirmăm că nici o parte din venitul naţional nu generează profituri.

23. Problema convertibilităţii bunurilor de capital este analizată mai jos, pp. 503-505.

24. Cf. mai jos, pp. 769-779.

25. Cf. mai jos, pp. 812-820.

26. Pentru o expunere detaliată a problemelor implicate, cf. Mises, *Bureaucracy*, New Haven, 1944.
27. Cf. Chamberlin, *The Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge, Mass, 1935, pp. 123 ff.

XVI. Preţurile

1. Procesul de formare a preţurilor

Cu ocazia unui act ocazional de barter, în care persoane care nu recurg în mod obişnuit la comerţ cu alte persoane schimbă bunuri care nu fac în mod obişnuit obiectul unor tranzacţii, raportul de schimb este determinat numai în limitele unor marje considerabil de largi. Catalactica, teoria raporturilor de schimb şi a preţurilor, nu poate determina punctul dintre aceste marje la care se va stabili raportul concret de efectuare a schimbului. Tot ce se poate afirma cu privire la asemenea schimburi este că ele nu pot fi efectuate decât dacă fiecare parte consideră că ceea ce primeşte are o valoare mai mare mai mare decât ceea ce dă. Recurenţa actelor individuale de schimb generează piaţa pas cu pas, odată cu evoluţia diviziunii muncii într-o societate bazată pe proprietatea privată. Pe măsură ce devine o regulă să se producă pentru consumul altora, membrii societăţii trebuie să vândă şi să cumpere. Multiplicarea actelor de schimb şi creşterea numărului de persoane care oferă sau solicită aceleaşi bunuri îngustează marjele determinate de evaluările părţilor care participă la tranzacţii. Schimbul indirect şi perfecţionarea sa prin utilizarea banilor împarte tranzacţiile în două părţi diferite: vânzarea şi cumpărarea. Ceea ce constituie în ochii uneia din părţi o vânzare constituie în ochii celeilalte o cumpărare. Divizibilitatea banilor, care este practic nelimitată, face cu putinţă determinarea rapoartelor de schimb cu acurateţe. De regulă, rapoartele de schimb sunt acum preţuri monetare. Ele sunt determinate între marje extrem de înguste: pe de o parte, evaluările cumpărătorului marginal şi aceea a ofertantului marginal care se abţine de la a vinde şi, pe de altă parte, evaluările vânzătorului marginal şi aceea a cumpărătorului marginal potenţial, care se abţine de la a cumpăra. Concatenarea tranzacţiilor pe piaţă este rezultatul activităţilor antreprenorilor, promotorilor, speculatorilor, ale dealerilor de *futures* şi ale arbitrajorilor. Despre catalactică s-a afirmat că s-ar baza pe presupoziţia – contrară realităţii – că toate părţile dispun de cunoaştere perfectă cu privire la datele pieţei şi sunt, de aceea, în măsură să beneficieze pe deplin de oportunităţile cele mai favorabile [p.328] cumpărării şi vânzării. Este adevărat că anumiţi economişti au crezut într-adevăr că o asemenea presupoziţie este implicată în teoria preţurilor. Aceşti autori nu numai că n-au reuşit să înţeleagă în ce privinţe o lume populată cu oameni perfect egali din punctul de vedere al cunoaşterii şi al capacităţii de anticipare ar fi diferită de lumea reală, pe care toţi economiştii au urmărit s-o interpreteze dezvoltându-şi teoriile; ei greşeau de asemenea şi nerealizând faptul că ei înşişi nu recurgeau la o asemenea presupoziţie, în cursul propriului lor tratament al preţurilor. Într-un sistem economic în care fiecare actor este în măsură să recunoască fără eroare situaţia pieţei, cu acelaşi grad de pricepere, ajustarea preţurilor la

fiecare schimbare a datelor s-ar realiza dintr-o dată. Este imposibil să ne imaginăm o asemenea uniformitate în cunoaşterea modificării datelor şi în estimarea corectă a efectelor modificării lor, afară doar dacă presupunem intervenţia unor entităţi supraomeneşti. Ar trebui să presupunem că fiecare om este contactat de către un înger, care îl informează despre schimbarea datelor care a survenit şi îl sfătuieşte cum să-şi ajusteze conduita în maniera cea mai adecvată la această schimbare. De bună seamă, piaţa de care se ocupă catalactica este plină de persoane care cunosc în măsuri diferite modificările datelor şi care, chiar dacă dispun de aceleaşi informaţii, le estimează efectele în mod diferit. Modul de funcţionare al pieţei reflectă faptul că modificarea datelor este iniţial percepută numai de câteva persoane, iar apoi diferiţi oameni trag diferite concluzii în încercarea de a le estima efectele. Cei mai întreprinzători şi mai ageri dinte indivizi iau conducerea; alţii le urmează mai târziu. Cei mai iscusiţi indivizi apreciază condiţiile mai corect decât cei mai puţin inteligenţi şi, de aceea, reuşesc mai bine în acţiunile lor. Economiştii nu trebuie niciodată să treacă cu vederea, în raţionamentele lor, faptul că inegalitatea înnăscută şi dobândită dintre oameni determină diferenţierea capacităţilor acestora de ajustare la condiţiile de mediu. Forţa motrice a procesului pieţei nu este furnizată nici de către consumatori, nici de către proprietarii mijloacelor de producţie – pământ, bunuri de capital şi muncă, ci de către antreprenorii promotori şi speculatori. Aceştia sunt oameni care urmăresc realizarea de profituri prin obţinerea de beneficii de pe urma diferenţelor de preţuri. Mai iuţi în observaţii şi mai clarvăzători decât alţi oameni, ei caută în jurul lor surse de profit. Ei cumpără acolo unde şi când consideră că preţurile sunt prea reduse şi vând acolo unde şi când consideră că preţurile sunt prea ridicate. Ei îi abordează pe proprietarii factorilor de producţie, iar competiţia lor determină augmentarea preţurilor acestor factori, până la limita corespunzătoare anticipării de către ei a preţurilor viitoare ale produselor. Ei îi abordează pe consumatori şi competiţia dintre ei forţează scăderea preţurilor la bunurile de consum, până la nivelul la care întregul stoc poate fi vândut. Activitatea speculativă determinată de urmărirea profitului [p.329] este forţa motrice a pieţei şi a producţiei. Pe piaţă agitaţia nu se întrerupe niciodată. Construcţia imaginară a unei economii în regim de rotaţie uniformă nu are nici un corespondent în realitate. Nu poate exista niciodată o stare de lucruri în care suma preţurilor factorilor complementari de producţie, ajustată corespunzător pereferinţei de timp, să fie egală cu suma preţurile produselor şi să nu mai fie anticipate nici un fel de alte schimbări. Speculatorii sunt întotdeauna ademeniţi de anticiparea profiturilor. Construcţia imaginară a economiei în regim de rotaţie uniformă este un instrument mental pentru comprehensiunea profiturilor şi a pierderilor antreprenoriale. De bună seamă, el nu este o schemă pentru comprehensiunea procesului de formare a preţurilor. Preţurile finale corespunzătoare acestei construcţii imaginare nu sunt în nici un caz identice cu preţurile de piaţă. Activităţile antreprenorilor, sau ale oricăror alţi actori de pe scena economică, nu se ghidează după consideraţii privitoare la

asemenea lucruri ca preţurile de echilibru şi economia în regim de rotaţie uniformă. Antreprenorii iau în calcul preţurile viitoare anticipate, nu preţurile finale sau pe cele de echilibru. Ei descoperă discrepanţe între nivelul preţurilor factorilor complementari de producţie şi preţurile viitoare anticipate ale produselor şi urmăresc să se folosească de asemenea discrepanţe, pentru a realiza beneficii. Dacă n-ar mai apărea noi schimbări ale datelor, aceste strădanii ale antreprenorilor ar determina în cele din urmă apariţia economiei în regim de rotaţie uniformă. Acţiunea antreprenorilor induce o tendinţă de egalizare a preţurilor pentru aceleaşi bunuri în toate subdiviziunile pieţei, dacă facem ajustările necesare pentru a ţine seama de costurile şi timpul de transport. Diferenţele de preţuri care nu sunt doar tranzitorii şi menite să fie îndepărtate de acţiunea antreprenorială sunt întotdeauna consecinţa unor obstacole particulare ce obstrucţionează tendinţa inerentă de egalizare. O oprelişte împiedică afacerile aflate în căutare de profituri să intervină. Un observator insuficient familiarizat cu condiţiile economice efective se află adesea în imposibilitatea de a preciza bariera instituţională care împiedică egalizarea. Însă negustorii afectaţi ştiu întotdeauna ce anume îi împiedică să profite de asemenea diferenţe. Statisticienii tratează această problemă cu prea multă uşurinţă. Atunci când descoperă diferenţe în preţul de vânzare cu ridicata al unei mărfi între două oraşe sau ţări, care nu pot fi în întregime explicate prin costurile de transport, tarife şi accize vamale, ei se complac în a declara că puterea de cumpărare a banilor şi “nivelul” preţurilor sunt [p.330] diferite. [1] Pe baza unor asemenea afirmaţii oamenii edifică programe de îndepărtare a acestor diferenţe, prin măsuri monetare. Totuşi, cauza ultimă a acestor diferenţe nu poate să ţină de condiţiile monetare. Dacă preţurile din ambele ţări sunt cotate în termenii aceluiaşi tip de monedă, atunci este necesar să se dea un răspuns la întrebarea ce îi împiedică pe oamenii de afaceri să se angreneze în tranzacţii care ar face ca diferenţele de preţuri să dispară. Lucrurile rămân în esenţă neschimbate dacă preţurile sunt exprimate în termenii unor tipuri de monedă diferite. Într-adevăr, raportul mutual de schimb dintre diferitele tipuri de monedă tinde către un punct la nivelul căruia încetează de a mai exista marje de exploatare profitabilă a diferenţelor dintre preţurile mărfurilor. Oridecâteori diferenţele dintre preţurile mărfurilor persistă, cade în sarcina istoriei economice şi a economiei descriptive să stabilească ce bariere instituţionale obstrucţionează executarea tranzacţiilor care ar trebui să ducă la egalizarea preţurilor. Toate preţurile pe care le cunoaştem sunt preţuri trecute. Ele reprezintă date ale istoriei economice. Când ne referim la preţurile prezente, subînţelegem că preţurile din viitorul imediat nu vor diferi de cale din trecutul imediat. Pe de altă parte, tot ce se afirmă cu privire la preţurile viitoare nu este decât rezultatul înţelegerii interpretative a evenimentelor viitoare. Experienţa istoriei economice nu ne spune niciodată mai mult decât că la un anumit moment şi într-un anumit loc două părţi, *A* şi *B*, au tranzacţionat o anumită cantitate a mărfii *a* pentru un anumit număr de unităţi din moneda *p*. Când vorbim despre asemenea acte de cumpărare şi

vânzare cum este preţul pieţei la *a* suntem ghidaţi de conceptualizarea teoretică dedusă pornind de la un punct de plecare aprioric. Acesta constă în sesizarea faptului că, în absenţa unor factori particulari, care justifică diferenţele de preţuri, preţurile plătite în acelaşi timp şi în acelaşi loc pentru cantităţi egale din aceeaşi marfă tind către egalizare, mai precis către un preţ final. Însă preţurile efective de piaţă nu ating niciodată această stare finală. Diversele preţuri în legătură cu care putem obţine informaţii au fost determinate în condiţii diferite. Este impermisibil să confundăm mediile calculate pornind de la ele cu preţurile finale. Numai în legătură cu mărfurile fungibile negociate la burse cu prilejul tranzacţiilor de acţiuni şi mărfuri organizate este permisibil, atunci când comparăm preţuri, să presupunem că se referă la aceeaşi calitate. În afara unor astfel de preţuri negociate în tranzacţii şi a preţurilor unor mărfuri a căror omogenitate poate fi precis stabilită prin analiză tehnologică, [p.331] este o eroare gravă să se piardă din vedere diferenţele de calitate ale mărfii în chestiune. Chiar şi în vânzarea cu ridicata a textilelor brute diversitatea joacă rolul principal. O comparaţie a preţurilor bunurilor de consum este inducătoare în eroare îndeosebi datorită diferenţelor de calitate. Cantitatea comercializată în cursul unei tranzacţii este şi ea relevantă pentru determinarea preţului unitar. Acţiunile la o corporaţie vândute într-un lot masiv se tranzacţionează la un preţ diferit decât cele vândute în mai multe loturi mici. Este necesar să subliniem lucrurile acestea în mod repetat, deoarece în zilele noastre se obişnuieşte să se opună teoriei preţurilor prelucrări statistice ale datelor referitoare la preţuri. Pe de altă parte, statisticile referitoare la preţuri sunt dubioase în întregime. Fundamentarea lor este precară deoarece, în cea mai mare parte, circumstanţele nu permit efectuarea de comparaţii între diversele date, corelarea lor în serii şi calcularea de medii. Plini de zel în a se apuca de operaţiuni matematice, statisticienii cedează tentaţiei de a trece cu vederea incomparabilitatea datelor disponibile. Informaţia că o anumită firmă a vândut la o anumită dată un anumit tip de încălţăminte pentru şase dolari perechea se referă la un fapt care ţine de istoria economică. Un studiu al comportamentului preţurilor la încălţăminte în perioada 1923-1939 este conjectural, oricât de sofisticate ar fi metodele întrebuinţate. Catalactica arată că activităţile antreprenoriale tind către abolirea diferenţelor de preţ care nu sunt determinate de costurile de transport şi de barierele tarifare ridicate în calea comerţului. Nici o experienţă nu a contrazis vreodată această teoremă. Rezultatele obţinute prin identificarea unor lucruri inegale sunt irelevante.

2. Evaluare şi estimare anticipativă

Sursa ultimă a determinării preţurilor sunt judecăţile de valoare ale consumatorilor. Preţurile sunt consecinţa evaluării care constă în a prefera pe *a* lui *b*. Ele sunt fenomene sociale, deoarece sunt produse de interacţiunea evaluărilor tuturor indivizilor care participă la procesul pieţei. Fiecare individ, cumpărând sau abţinându-se de la a cumpăra şi vânzând sau abţinându-se de la a vinde, contribuie cu partea lui la formarea preţurilor de piaţă. Dar cu cât mai extinsă este piaţa cu atât mai mică este ponderea contribuţiei aduse de

fiecare individ. Astfel, structura preţurilor de piaţă le apare indivizilor ca un dat, la care trebuie să-şi adapteze comportamentul propriu. Evaluările care duc la determinarea anumitor preţuri sunt diferite. Fiecare parte atribuie o valoare mai mare bunului pe care îl primeşte decât celui la care renunţă. Raportul de schimb, preţul, nu este un produs al unei egalităţi a evaluărilor, ci, dimpotrivă, produsul unei discrepanţe a evaluărilor. [p.332] Estimarea anticipativă trebuie deosebită clar de evaluare. Estimarea anticipativă nu depinde sub nici o formă de evaluarea subiectivă a celui ce estimează. El nu urmăreşte să stabilească valoarea subiectivă de utilizare a bunului avut în vedere, ci să anticipeze preţurile pe care le va determina piaţa. Evaluarea este o judecată de valoare, care exprimă o diferenţă a valorilor. Estimarea anticipativă este anticiparea unui fapt aşteptat. Ea urmăreşte stabilirea preţurilor care vor fi plătite pe piaţă pentru o anumită marfă sau a cantităţii de bani care va fi necesară pentru achiziţionarea unei anumite mărfi. Evaluarea şi estimarea anticipativă sunt, pe de altă parte, strâns legate. Evaluările unui gospodar autarhic compară direct ponderile pe care le atribuie el unor mijloace diferite de îndepărtare a neplăcerii. Evaluările unui om care cumpără şi vinde nu trebuie să scape din vedere structura preţurilor de piaţă; ele depind de estimările lui anticipative. Pentru a cunoaşte semnificaţia unui preţ, actorul trebuie să cunoască puterea de cumpărare a sumei de bani în chestiune. Este necesar ca el să fie familiarizat, în linii mari, cu preţurile acelor bunuri pe care ar dori să şi le procure şi să-şi formeze, pe baza unor astfel de cunoştinţe, o opinie cu privire la preţurile viitoare. Dacă un individ vorbeşte despre costurile suportate pentru cumpărarea anumitor bunuri deja achiziţionate, sau care urmează a fi suportate prin cumpărarea anumitor bunuri pe care plănuieşte să le achiziţioneze, el exprimă aceste costuri în termeni monetari. Însă această sumă de bani reprezintă, în ochii lui, gradul de satisfacţie pe care l-ar fi putut-o obţine întrebuinţând-o pentru achiziţionarea altor bunuri. Evaluarea face un ocol, ea trece prin estimarea anticipativă a structurii preţurilor de piaţă; dar în final, ea urmăreşte întotdeauna compararea unor moduri alternative de îndepărtare a insatisfacţiei. În ultimă instanţă, ceea ce determină formarea preţurilor sunt întotdeauna judecăţile subiective de valoare ale indivizilor. Catalactica, pentru a concepe procesul de formare a preţurilor, se referă în mod necesar la categoria fundamentală a acţiunii, preferinţa acordată lui *a* faţă de *b*. Pentru a preîntâmpina erorile curente, este util să subliniem că teoria catalacticii studiază preţurile reale, aşa cum sunt ele plătite în decursul diverselor tranzacţii, şi nu preţuri imaginare. Conceptul de preţuri finale nu este decât un instrument mental pentru conceptualizarea unei probleme particulare, apariţia profiturilor şi a pierderilor antreprenoriale. Conceptul de preţ “just” sau “echitabil” este lipsit de orice semnificaţie ştiinţifică; el este o formă deghizată a anumitor dorinţe, o nostalgie după o stare de lucruri diferită de realitate. Preţurile de piaţă sunt în întregime determinate de judecăţile de valoare ale indivizilor, aşa cum acţionează aceştia în realitate. Dacă cineva afirmă că preţurile tind către un punct la nivelul căruia cererea totală este egală cu oferta totală, persoana

respectivă recurge la un alt mod de a exprima aceeaşi concatenare a fenomenelor. Cererea şi oferta sunt rezultatul [p.333] comportamentelor celor ce cumpără şi vând. Dacă, în absenţa altor modificări, oferta creşte, preţurile trebuie să scadă. La preţul dinainte toţi cei ce sunt gata să plătească acest preţ puteau cumpăra cantitatea pe care doreau să o cumpere. Dacă oferta creşte, ei trebuie să achiziţioneze cantităţi mai mari, sau alte persoane care nu cumpărau înainte trebuie să devină interesate să cumpere. Aceasta nu se poate întâmpla decât la un preţ mai scăzut. Este posibil să vizualizăm această interacţiune prin construirea a două curbe, curba cererii şi curba ofertei, a căror intersecţie ne indică preţul. Este la fel de posibil să o exprimăm cu ajutorul unor simboluri matematice. Dar este necesar să realizăm că asemenea reprezentări geometrice sau matematice nu afectează esenţa interpretării şi că ele nu adaugă nimic înţelegerii noastre. Mai mult, este important să realizăm că nu dispunem de nici un fel de cunoaştere sau experienţă referitoare la aspectul unor asemenea curbe. De fiecare dată, ceea ce cunoaştem nu este decât preţul de piaţă – cu alte cuvinte nu curbele, ci doar un punct pe care îl interpretăm drept intersecţia a două curbe ipotetice. Desenarea unor asemenea curbe poate fi utilă pentru vizualizarea problemelor la nivelul de începători. În raport cu adevăratele sarcini ale catalacticii, ele sunt numai un moft redundant.

3. Preţurile bunurilor de ordin superior

Procesul pieţei este coerent şi indivizibil. El este o reţea indisolubilă de acţiuni şi reacţiuni, de mişcări şi contramişcări. Însă insuficienţa capacităţilor noastre mentale ne sileşte să-l despărţim în două părţi şi să analizăm fiecare din aceste părţi separat. Recurgând la asemenea clivaje artificiale nu trebuie să uităm nici o clipă că existenţa aparent autonomă a acestor părţi reprezintă o stratagemă imaginară a minţilor noastre. Ele sunt doar părţi; cu alte cuvinte, ele nu pot fi nici măcar concepute ca existând în afara structurii din care fac parte. Preţurile bunurilor de ordin superior sunt determinate, în ultimă instanţă, de preţurile bunurilor de ordinul întâi sau de ordinul cel mai scăzut, cu alte cuvinte, ale bunurilor de consum. Drept consecinţă a acestei dependenţe, ele sunt determinate în ultimă instanţă de evaluările subiective ale tuturor membrilor societăţii de piaţă. Este, pe de altă parte, important să realizăm că avem de-a face cu o reţea de preţuri, nu cu una de evaluări. Preţurile factorilor complementari de producţie sunt condiţionaţi de preţurile bunurilor de consum. Factorii de producţie sunt estimaţi anticipativ prin raportare la preţurile produselor şi preţurile lor rezultă din aceste estimări. Nu evaluările, ci estimările anticipative sunt transferate de la bunurile de ordinul întâi asupra acelora de ordin superior. Preţurile bunurilor de consum generează [p.334] acţiunile care au drept consecinţă determinarea preţurilor factorilor de producţie. Aceste preţuri sunt dependente în primul rând numai de preţurile bunurilor de consum. De evaluările indivizilor ele sunt dependente numai indirect, anume prin intermediul preţurilor bunurilor de consum, produsele întrebuinţării lor laolaltă. Sarcinile teoriei preţurilor factorilor de producţie se abordează prin aceleaşi metode care sunt

întrebuinţate şi pentru tratamentul preţurilor bunurilor de consum. Concepem funcţionarea pieţei bunurilor de consum într-o dublă manieră. Pe de o parte, ne gândim la o stare de lucruri care duce la acte de schimb; situaţia este de aşa natură încât insatisfacţia anumitor indivizi poate fi îndepărtată întrucâtva datorită faptului că diferite persoane evaluează aceleaşi bunuri în feluri diferite. Pe de altă parte, ne gândim la o situaţie în care nu mai pot interveni noi acte de schimb, deoarece nici un actor nu mai anticipează vreo ameliorare a stării sale de satisfacţie ca urmare a unor noi acte de schimb. Pentru a înţelege formarea preţurilor factorilor de producţie procedăm în acelaşi fel. Funcţionarea pieţei este iniţiată şi întreţinută de eforturile antreprenorilor promotori, care urmăresc să profite de pe urma diferenţelor dintre preţurile de piaţă ale factorilor de producţie şi preţurile anticipate ale produselor. Funcţionarea acestei pieţe ar înceta dacă s-ar ivi vreodată o situaţie în care suma preţurilor factorilor complementari de producţie – abstracţie făcând de dobândă – să fie egală cu preţurile produselor şi nimeni să nu creadă că sunt de aşteptat noi modificări de preţuri. Astfel, am descris procesul în mod adecvat şi complet arătând, pe latura pozitivă, ceea ce-l pune în mişcare şi, pe latura negativă, ceea ce i-ar suspenda mişcarea. Importanţa cea mai mare trebuie acordată descrierii pozitive. Descrierea negativă, care conduce la construcţiile imaginare de preţ final şi de economie în regim de rotaţie uniformă, este doar auxiliară. Într-adevăr, sarcina noastră nu este de a studia concepte imaginare, care nu apar niciodată în viaţă şi în acţiune, ci de a studia preţurile de piaţă, la care bunurile de ordin superior se cumpără şi se vând efectiv. Această metodă o datorăm lui Gossen, Carl Menger şi Böhm-Bawerk. Principalul ei merit este că implică recunoaşterea faptului că avem de-a face cu un fenomen de determinare a preţurilor care este inextricabil legat de procesul pieţei. Ea distinge între două lucruri: (a) evaluarea directă a factorilor de producţie, prin care se atribuie valoarea produsului complexului total al factorilor complementari de producţie; şi (b) preţurile factorilor de producţie consideraţi fiecare în parte, care se formează pe piaţă, ca rezultantă a acţiunilor concurente [p.335] ale celor mai ridicate oferte ale licitatorilor rivali. Evaluarea, aşa cum poate fi practicată de către un actor izolat (Robinson Crusoe, sau un comitet socialist de *planificare* a producţiei), nu poate niciodată duce la determinarea a ceva de felul unor cote valorice. Ea nu poate ataşa niciodată unui bun ceva care s-ar putea numi o cantitate sau o magnitudine valorică. Ar fi absurd să vorbim despre o sumă a evaluărilor sau a valorilor. Este permis să afirmăm că, dacă luăm în calcul în mod corespunzător şi preferinţa de timp, valoarea ataşată unui produs este egală cu valoarea întregului complex al factorilor complementari de producţie. Dar ar fi lipsit de sens să afirmăm valoarea ataşată produsului e egală cu “suma” valorilor ataşate diverşilor factori complementari de producţie. Nu putem aduna valori sau evaluări. Putem aduna preţuri exprimate în termeni monetari, dar nu ierarhii de preferinţe. Nu putem nici divide valorile, nici stabili cote pe baza lor. O judecată de valoare nu consistă niciodată în nimic altceva decât în a prefera pe *a* lui *b*. Procesul de imputare a valorii nu are

drept rezultat derivarea valorilor agenţilor productivi luaţi individual din produsul lor comun. El nu produce rezultate care să poată fi întrebuinţate ca elemente pentru calculul economic. Numai piaţa este cea care, stabilind preţuri pentru fiecare factor de producţie, creează condiţiile necesare pentru calculul economic. Calculul economic operează întotdeauna cu preţuri, niciodată cu valori. Piaţa determină preţurile factorilor de producţie în acelaşi fel în care le determină şi pe acelea ale bunurilor de consum. Procesul pieţei este o interacţiune a unor oameni care încearcă în mod deliberat să îndepărteze insatisfacţia în cea mai adecvată manieră cu putinţă. Este imposibil să ne imaginăm procesul pieţei fără oamenii care-l pun in mişcare, sau să-i eliminăm pe aceştia din procesul a cărui desfăşurare o alimentează. Nu putem analiza piaţa bunurilor de consum fără să acordăm atenţie acţiunilor consumatorilor. Nu putem analiza piaţa bunurilor de ordin superior fără să acordăm atenţie antreprenorilor şi faptului că întrebuinţarea banilor este esenţială pentru tranzacţiile lor. Nu există nimic mecanic sau automat în funcţionarea pieţei. Antreprenorii, dornici să realizeze profituri, ni se înfăţişează, aşa-zicând, ca licitatorii la o licitaţie, în care proprietarii factorilor de producţie oferă spre vânzare pământ, bunuri de capital şi forţă de muncă. Antreprenorii încearcă să se depăşească unii pe alţii, licitând preţuri mai ridicate decât rivalii lor. Ofertele lor sunt limitate de anticiparea preţurilor viitoare ale produselor, pe de o parte, şi de necesitatea de a smulge factorii de producţie din mâinile celorlalţi antreprenori, care rivalizează cu ei, pe de alta. Antreprenorul este instituţia care împiedică persistenţa unei [p.336] stări de producţie inadecvate pentru a satisface cele mai intense dorinţe ale consumatorilor în modul cel mai puţin costisitor. Toţi oamenii sunt dornici să-şi satisfacă în modul cel mai deplin cu putinţă dorinţele şi, în acest sens, urmăresc obţinerea celor mai ridicate profituri pe care le pot realiza. Mentalitatea promotorilor, speculatorilor şi antreprenorilor nu este diferită de cea a semenilor lor. Ei sunt doar superiori maselor în ce priveşte forţa şi energia mentală. Ei sunt liderii pe drumul progresului material. Ei sunt primii care înţeleg că există o discrepanţă între ceea ce se face şi ceea ce s-ar putea face. Ei ghicesc ce şi-ar dori consumatorii şi urmăresc să le furnizeze aceste lucruri. În urmărirea unor astfel de planuri ei licitează preţuri mai ridicate pentru anumiţi factori de producţie şi preţuri mai scăzute pentru alţi factori de producţie, reducându-şi cererea pentru aceştia. Aprovizionând piaţa cu acele bunuri de consum din vânzarea cărora se pot obţine preţurile cele mai ridicate, ei gerează o tendinţă de scădere a preţurilor acestora. Reducând producţia acelor bunuri de consum a căror producere nu oferă perspective de profit, ei generează o tendinţă descreştere a preţurilor acestora. Toate aceste transformări se perpetuează la nesfârşit şi ar putea înceta numai dacă s-ar atinge condiţiile corespunzătoare economiei în regim de rotaţie uniformă şi echilibrului static. În alcătuirea planurilor lor, antreprenorii privesc mai întâi la preţurile din trecutul imediat, numite în mod eronat preţuri *prezente*. Bineînţeles, antreprenorii nu calculează niciodată pe baza acestor preţuri fără să ţină seama în mod corespunzător de modificările anticipate. Preţurile din

trecutul imrdiat nu sunt pentru ei decât punctul de plecare pentru deliberări ce duc la anticipări ale preţurilor viitoare. Preţurile din trecut nu influenţează determinarea preţurilor viitoare. Dimpotrivă, anticiparea preţurilor viitoare ale produselor este cea care determină configuraţia preţurilor factorilor complementari de producţie. Determinarea preţurilor nu are, cât priveşte rapoartele mutuale de schimb dintre diverse bunuri, [2] nici o legătură cauzală directă cu preţurile din trecut. Alocarea factorilor de producţie non-convertibili între diversele ramuri ale producţiei [3] şi volumul de capital disponibil pentru producţia viitoare sunt mărimi istorice; în această privinţă, trecutul este decisiv pentru influenţarea cursului producţiei viitoare şi a preţurilor viitoare. Dar în mod direct, preţurile factorilor de producţie determinate [p.337] exclusiv de anticipările preţurilor viitoare ale produselor. Faptul că ieri lumea evalua şi estima mărfurile în mod diferit este irelevant. Consumatorilor nu le pasă de investiţiile făcute în lumina unor condiţii de piaţă din trecut şi ei nu se preocupă de interesele speciale ale antreprenorilor, capitaliştilor, proprietarilor funciari şi muncitorilor, care ar putea suferi de pe urma modificărilor structurii preţurilor. Asemenea sentimente nu joacă nici un rol în formarea preţurilor. (Tocmai faptul că piaţa nu respectă interesele speciale îi face pe cei interesaţi să solicite intervenţii guvernamentale.) Preţurile din trecut sunt pentru antreprenor, făuritorul preţurilor viitoare, doar un instrument mental. Antreprenorii nu construiesc de la zero, în fiecare zi, o structură a preţurilor radical nouă şi nici nu alocă din nou factorii de producţie către diversele ramuri economice. Ei transformă doar ceea ce a transmis trecutul, adaptând mai bine această moştenire la condiţiile alterate. Câte anume din vechile condiţii lasă ei nemodificate şi câte modifică depinde de măsura în care s-au schimbat datele. Procesul economic este o interacţiune continuă a producţiei cu consumul. Activităţile zilei de azi sunt legate de acelea ale trecutului prin cunoştinţele tehnologice disponibile, volumul şi cantitatea bunurilor de capital disponibile şi distribuţia proprietăţii asupra acestor bunuri printre diverşii indivizi. Ele sunt legate de viitor prin însăşi esenţa acţiunii umane; acţiunea este întotdeauna îndreptată spre ameliorarea condiţiilor viitoare. Pentru a-şi croi drum în viitorul necunoscut şi incert, omul are la îndemână numai două ajutoare: experienţa evenimentelor trecute şi facultatea sa de înţelegere interpretativă. Cunoaşterea preţurilor trecute este o parte a acestei experienţe şi, în acelaşi timp, punctul de plecare pentru înţelegerea viitorului. Dacă memoria tuturor preţurilor din trecut ar fi să se stingă, atunci procesul de formare a preţurilor ar deveni mai anevoios, dar nu imposibil, în măsura în care e vorba despre rapoartele mutuale de schimb dintre diversele bunuri. Antreprenorilor le-ar fi mai greu să ajusteze producţia la cererea publicului, dar lucrul acesta s-ar putea totuşi realiza. Ar fi necesar ca ei să adune din nou toate datele de care ar avea nevoie ca bază pentru operaţiunile lor. Ei nu ar evita anumite greşeli pe care acum le ocolesc datorită experienţei pe care o au la dispoziţie. Fluctuaţiile preţurilor ar fi mai violente la început, s-ar irosi factori de producţie, satisfacerea dorinţelor ar avea de suferit. Dar în cele din urmă, după ce se va fi plătit un preţ greu,

oamenii vor dobândi din nou experienţa necesară pentru desfăşurarea netulburată a procesului de producţie. Faptul esenţial este acela că rivalitatea antreprenorilor aflaţi în căutare de profit [p.338] este ceea ce nu permite prezervarea unor preţuri *false* la factorii de producţie. Activităţile antreprenorilor sunt elementul care ar conduce la starea irealizabilă de economie în regim de rotaţie uniformă, dacă nu ar mai surveni alte schimbări. În licitaţia publică de dimensiuni mondiale numită piaţă, ei sunt licitatorii factorilor de producţie. Licitând, ei sunt, aşa-zicând, mandatarii consumatorilor. Fiecare antreprenor reprezintă un alt aspect al dorinţelor consumatorilor: fie un bun diferit, fie un alt mod de producere a aceluiaşi bun. Competiţia dintre antreprenori este, în cele din urmă, o competiţie între diversele posibilităţi de care dispun oamenii pentru a-şi îndepărta neplăcerea, atât cât este cu putinţă prin achiziţia de bunuri de consum. Decizia consumatorilor de a cumpăra un bun şi de a amâna cumpărarea altuia determină preţurile factorilor de producţie necesari pentru fabricarea acestor bunuri. Competiţia dintre antreprenori reflectă preţurile bunurilor de consum în formarea preţurilor factorilor de producţie. Ea reflectă în lumea externă conflictul pe care raritatea inexorabilă a factorilor de producţie îl induce în sufletul fiecărui individ. Ea face ca deciziile implicite ale consumatorilor, referitoare la întrebuinţarea ce trebuie dată diverşilor factori nonspecifici de producţie şi la măsura în care trebuie utilizaţi factorii specifici de producţie, să fie îndeplinite. Procesul de formare a preţurilor este un proces social. El se încheagă printr-o interacţiune a tuturor membrilor societăţii. Cu toţii colaborează şi cooperează, fiecare în rolul specific pe care şi l-a ales în cadrul diviziunii muncii. Rivalizând întru cooperare şi cooperând întru competiţie, toţi oamenii îşi aduc propria lor contribuţie la producerea rezultatului, adică la structura preţurilor pieţei, alocarea factorilor de producţie în diversele ramuri de satisfacere a dorinţelor şi determinarea părţii ce revine fiecărui individ. Aceste trei evenimente nu sunt trei lucruri deosebite. Ele nu sunt decât aspecte diferite ale unui unic fenomen indivizibil, pe care cercetarea noastră analitică îl separă în trei părţi. In cursul procesului de piaţă, ele se consumă *uno actu*. Doar persoanele aservite unor înclinaţii socialiste, care nu se pot stăpâni de a arunca metodelor socialiste priviri pline de alean, pomenesc de trei procese diferite în cuprinsul fenomenelor de piaţă: determinarea preţurilor, direcţionarea eforturilor productive şi distribuţia.

O limitare a procesului de formare a preţurilor factorilor de producţie

Procesul care face ca preţurile factorilor de producţie să ia naştere din preţurile produselor nu poate da rezultate decât dacă, dintre factorii complementari care nu se pot înlocui prin substitute, cel mult unul [p.339] este absolut specific, adică nu este potrivit pentru nici un alt fel de întrebuinţare. Dacă producerea unui factor necesită doi sau mai mulţi factori absolut specifici, acestora nu li se poate ataşa decât un preţ cumulativ. Dacă toţi factorii de producţie ar fi absolut specifici, atunci procesul de formare a preţurilor nu ar putea genera decât astfel de preţuri cumulative. El nu ar genera decât rezultate de felul următor: dat fiind că prin combinarea a 3 *a* cu

5 *b* se produce o unitate de *p*, 3 *a* şi 5 *b* laolaltă sunt egale cu 1 *p* şi preţul final al celor 3 *a* + 5 *b* este – incluzând rabatul corespunzător preferinţei de timp – egal cu preţul final al 1 *p*. Deoarece antreprenorii care doresc să utilizeze *a* şi *b* pentru alte scopuri decât producerea de *p* nu licitează pentru aceşti factori, o determinare mai detaliată a preţurilor este imposibilă. Doar dacă apare o cerere pentru *a* (sau pentru *b*) din partea antreprenorilor care doresc să întrebuinţeze *a* (sau *b*) pentru alte scopuri, apar competiţia între ei şi antreprenorii care intenţionează să producă *p*, şi un preţ pentru *a* (sau pentru *b*), al cărui nivel determină şi preţul lui *b* (sau *a*). O lume în care toţi factorii de producţie ar fi absolut specifici şi-ar putea gestiona problemele economice cu ajutorul unor asemenea preţuri cumulative. Într-o asemenea lume n-ar exista problema alocării mijloacelor către diversele ramuri de satisfacere a dorinţelor. În lumea noastră reală lucrurile se prezintă diferit. Există numeroase mijloace rare de producţie care pot fi întrebuinţate pentru diverse sarcini. În aceste condiţii, problema economică este de a întrebuinţa aceşti factori astfel încât nici o unitate dintre cele existente să nu fie întrebuinţată pentru satisfacerea unei nevoi mai puţin intense, dacă această întrebuinţare împiedică satisfacerea unei nevoi mai urgente. Aceasta este problema pe care o rezolvă piaţa, prin determinarea preţurilor factorilor de producţie. Serviciul social asigurat prin mijlocirea acestei soluţii nu este câtuşi de puţin stânjenit de faptul că pentru factorii care nu pot fi întrebuinţaţi decât cumulativ nu se pot determina decât preţuri cumulative. Factorii de producţie care pot fi întrebuinţaţi în acelaşi raport de combinare pentru producerea mai multor bunuri, dar care nu admit nuci o alt fel de întrebuinţare, vor fi consideraţi factori absolut specifici. Ei sunt absolut specifici în raport cu producţia unui produs intermediar, care poate fi întrebuinţat pentru diverse scopuri. Preţul acestui produs intermediar nu li se poate atribui decât cumulativ factorilor de producţie în chestiune. Este irelevant dacă acest produs intermediar poate fi perceput direct prin simţuri, sau dacă el este doar rezultatul invizibil şi intangibil al utilizării lor concomitente.

4. Contabilizarea costurilor

În calculele de rentabilitate ale antreprenorului, costurile reprezintă suma de bani necesară pentru a procura factorii de producţie. Antreprenorul urmăreşte să se angajeze în acele proiecte economice de pe urma cărora anticipează cel mai ridicat surplus de încasări faţă de costuri şi să evite proiectele de pe urma cărora anticipează un volum mai redus [p.340] de profituri, sau chiar o pierdere. Procedând astfel, el îşi adaptează eforturile la satisfacerea cât mai adecvată cu putinţă a nevoilor consumatorilor. Faptul că un proiect nu este profitabil deoarece costurile sunt mai ridicate decât încasările este rezultatul faptului că există o întrebuinţare mai folositoare ce poate fi dată factorilor de producţie necesari. Există alte produse pentru cumpărarea cărora consumatorii sunt dispuşi să achite preţurile acestor factori de producţie. Dar consumatorii nu sunt dispuşi să achite preţurile acestea cumpărând marfa a cărei producţie nu este profitabilă. Contabilizarea

preţurilor este afectată de faptul că următoarele două condiţii nu sunt întotdeauna prezente: Mai întâi, fiecare creştere a cantităţii de factori cheltuiţi pentru producerea unui bun de consum sporeşte puterea acestuia de a îndepărta neplăcerea. În al doilea rând, fiecare creştere a cantităţii unui bun de consum necesită o creştere proporţională a cheltuielilor suportate pentru factorii de producţie, sau chiar o creştere mai mult decât proporţională a acestora. Dacă aceste condiţii ar fi deopotrivă satisfăcute întotdeauna şi fără excepţii, atunci fiecare increment *z* cheltuit pentru creşterea cantităţii *m* a unei mărfi *g* ar fi întrebuinţat pentru satisfacerea unei nevoi privite ca fiind mai puţin intensă decât cea mai puţin intensă dintre nevoile deja satisfăcute cu ajutorul cantităţii *m* dinainte disponibile. Totodată, incrementul *z* ar necesita întrebuinţarea unor factori de producţie ce se cer a fi retraşi din procesul de satisfacere a altor nevoi considerate mai presante decât acele nevoi la a căror satisfacere s-a renunţat pentru a produce unitatea marginală din *m*. Pe de o parte, valoarea marginală a satisfacţiei dobândite de pe urma creşterii cantităţii disponibile de *g* ar scădea. Pe de altă parte, costurile necesare pentru producerea cantităţilor adiţionale de *g* ar creşte, în termeni de dezutilitate marginală; factorii de producţie ar fi retraşi din utilizări prin intermediul cărora s-ar putea satisface nevoi mai intense. Producţia trebuie să înceteze în punctul în care utilitatea marginală a incrementului încetează de a mai compensa creşterea în dezutilitate a costurilor. Desigur, aceste condiţii sunt prezente foarte frecvent, dar nu întotdeauna şi fără excepţie. Există numeroase bunuri, de toate ordinele, a căror structură fizică nu este omogenă şi care nu sunt, de aceea, perfect divizibile. Bineînţeles că ar fi posibil, printr-un joc sofisticat de cuvinte, să facem să dispară devierile de la prima condiţie menţionată mai sus. Am putea spune: o jumătate de autoturism nu este un autoturism. Dacă unei jumătăţi de autoturism i se adaugă un sfert de autoturism nu avem de-a face cu o creştere a “cantităţii” [p.341] disponibile; abia finalizarea procesului de producţie care produce o maşină ne furnizează o unitate şi o “creştere” a cantităţii disponibile. Însă unei asemenea interpretări îi scapă esenţialul. Problema cu care avem de a face este că nu fiecărei creşteri a cheltuielilor îi corespunde o creştere proporţională a valorii obiective de utilizare – puterea fizică pe care o posedă un lucru de a furniza un anumit serviciu. Diversele incremente ale cheltuielilor produc rezultate diferite. Există incremente ale cheltuielilor care rămân nefolositoare dacă nu li se adaugă noi incremente, într-o anumită cantitate. Pe de altă parte – şi aceasta reprezintă devierea de la cea de-a doua condiţie – o creştere a outputului fizic nu necesită întotdeauna o creştere proporţională a cheltuielilor, sau măcar o creştere suplimentară a cheltuielilor. Se poate întâmpla ca să nu crească deloc costurile, sau ca o creştere a lor să augmenteze outputul mai mult decât proporţional. Într-adevăr, multe mijloace de producţie nu sunt nici ele omogene şi perfect diviziblile. Acest fenomen este cunoscut în mediile de afaceri sub denumirea de superioritate a producţiei pe scară mare. Economiştii se referă la legea randamentelor crescătoare sau a costurilor descrescătoare. Considerăm – drept cazul *A* – o

stare de lucruri în care toţi factorii de producţie nu sunt perfect divizibili şi în care utilizarea deplină a serviciilor productive furnizate de fiecare nou element indivizibil din fiecare factor necesită utilizarea deplină a tuturor celorlalţi factori complementari. Atunci, în fiecare agregat de agenţi productivi, fiecare dintre elementele asamblate – fiecare maşină, fiecare lucrător, fiecare unitate de materie primă – poate fi pe deplin utilizat numai dacă toate elemente sunt de asemenea pe deplin utilizate. În cadrul limitelor acestea, producţia unei părţi a outputului maxim care poate fi atins nu necesită cheltuieli mai mari decât cel mai mare output posibil. Putem spune, de asemenea, că agregatul de dimensiuni minime produce întotdeauna aceeaşi cantitate de produse; este imposibil de produs o cantitate mai mică de produse, chiar dacă o parte din ele sunt inutile. Considerăm – drept cazul *B* – o stare de lucruri în care un grup de agenţi productivi (*p*) este, pentru toate întrebuinţările practice, perfect divizibil. Pe de altă parte, agenţii imperfect divizibili pot fi divizaţi astfel încât deplina utilizare a serviciilor furnizate de către fiecare nouă parte indivizibilă dintr-un agent să necesite deplina utilizare a următoarelor părţi indivizibile ale celorlalţi factori complementari incomplet divizibili. Atunci, augmentarea producţiei unui agregat de noi factori indivizibili, de la o utilizare parţială a capacităţii lor productive la una mai completă, nu necesită decât o creştere a cantităţii de *p*, factorii perfect divizibili. Totuşi, trebuie să [p.342] ne ferim de eroarea după care aceasta implică în mod necesar o descreştere a costului mediu de producţie. Este adevărat că, în cadrul agregatului de factori imperfect divizibili, fiecare dintre ei este acum mai bine utilizat, că de aceea costurile de producţie, în măsura în care provin din cooperarea acestor factori, rămân neschimbate, şi că fracţiunile acestora corespunzătoare unei unităţi de output descresc. Pe de altă parte însă, o creştere a gradului de întrebuinţare a factorilor perfect divizibili nu poate fi atinsă decât prin retragerea lor din alte întrebuinţări. Valoarea acestor alte întrebuinţări creşte, în absenţa altor modificări, odată cu scăderea numărului lor; preţul acestor factori perfect divizibili tinde să crească, pe măsură ce tot mai mulţi dintre ei sunt întrebuinţaţi pentru mai buna utilizare a capacităţii productive a agregatului factorilor ce nu pot fi divizaţi în continuare în chestiune. Nu trebuie să limităm studiul problemei noastre la cazul în care cantitatea adiţională de *p* este retrasă de la alte întreprinderi care produc acelaşi produs pe o cale mai puţin eficientă, silind aceste întreprinderi să-şi reducă producţia. Este evident că în cazul acesta – competiţie între o întreprindere mai eficientă şi una mai puţin eficientă, ambele producând acelaşi articol din aceleaşi materii prime – costul mediu de producţie scade în cadrul unităţii care se extinde. O cercetare mai largă al problemei duce la un rezultat diferit. Dacă unităţile de *p* sunt retrase din întrebuinţări în care ar fi fost utilizate pentru producerea altor articole, atunci se înregistrează o tendinţă de creştere a preţului acestor unităţi. Această tendinţă poate fi compensată de către tendinţe accidentale care lucrează în sens opus; uneori poate fi atât de slabă încât efectele ei să fie neglijabile. Dar ea este întotdeauna prezentă şi influenţează potenţial configuraţia costurilor.

În fine, considerăm – drept cazul *C* – o stare de lucruri în care diverşi factori de producţie imperfect divizibili pot fi divizaţi numai astfel încât, date fiind condiţiile de piaţă, nici o dimensiune care poate fi aleasă pentru asamblarea lor în agregate de producţie nu permite o combinaţie în care deplina utilizare a capacităţii productive a unui factor să facă posibilă deplina utilizare a capacităţii productive a celorlalţi factori imperfect divizibili. Numai cazul *C* prezintă importanţă practică, în vreme ce *A* şi *B* abia dacă joacă vreun rol în realitate. Trăsătura caracteristică a cazului *C* este o configuraţie a costurilor de producţie variază discontinuu. Dacă toţi factorii imperfect divizibili sunt utilizaţi la mai puţin decât deplina lor capacitate, o augmentare a producţiei implică o scădere a costurilor medii de producţie, cu excepţia cazului în care o creştere a preţurilor suportate pentru factorii perfect divizibili contrabalansează acest efect. Dar îndată ce deplina utilizare a capacităţii unuia dintre factorii imperfect divizibili este atinsă, [p.343] augmentarea în continuare a producţiei determină o creştere abruptă bruscă a costurilor. Apoi se manifestă din nou o tendinţă către descreşterea costurilor medii de producţie, care continuă să lucreze până când se atinge din nou deplina utilizare a unuia dintre factorii imperfect divizibili. În absenţa altor modificări, cu cât producţia unui anumit articol sporeşte, cu atât mai mulţi factori de producţie trebuie retraşi din alte întrebuinţări, în care ar fi fost întrebuinţaţi pentru producerea altor articole. Astfel, în absenţa altor modificări, costurile medii de producţie cresc odată cu creşterea cantităţii produse. Dar această lege cu caracter general este pusă între paranteze de fenomenul ce face ca nu toţi factorii de producţie să fie perfect divizibili şi ca, în măsura în care ei pot fi divizaţi, să nu fie divizibili astfel încât deplina utilizare a unuia dintre ei să se soldeze cu deplina utilizare a celorlalţi factori imperfect divizibili. Antreprenorul care-şi alcătuieşte planurile se confruntă întotdeauna cu întrebarea: În ce măsură vor depăşi preţurile anticipate ale produselor costurile anticipate? Dacă antreprenorul e încă liber cu privire la proiectul respectiv, deoarece nu a făcut încă nici un fel de investiţii inconvertibile în vederea realizării lui, ceea ce contează pentru el sunt costurile medii. Dar dacă posedă deja un interes specific în respectiva linie de afaceri, el priveşte lucrurile din unghiul costurilor suplimentare care trebuie suportate. Cel ce posedă deja un agregat de producţie care nu este pe deplin utilizat nu ia în consideraţie costul mediu de producţie, ci costul marginal. Fără a ţine seama de suma deja cheltuită pentru investiţii inconvertibile, el nu e interesat decât de a şti dacă încasările de pe urma unei cantităţi adiţionale de produse vor depăşi costul adiţional suportat în vederea producerii lor. Chiar dacă întreaga sumă investită în facilităţile inconvertibile de producţie trebuie lăsată deoparte ca o pierdere, el continuă să producă atâta vreme cât anticipează un surplus rezonabil [4] de încasări relativ la costurile curente. Cu referire la erorile populare, este necesar să subliniem că dacă nu sunt prezente condiţiile necesare pentru apariţia preţurilor de monopol, antreprenorul nu este în măsură să-şi sporească venitul net prin reducerea producţiei sub nivelul

corespunzător cererii consumatorilor. Dar de această problemă ne vom ocupa mai jos, în secţiunea 6.
Faptul că un factor de producţie nu este perfect divizibil nu înseamnă că el poate fi construit şi întrebuinţat numai la o anumită dimensiune. Desigur, lucrul acesta este şi el posibil în anumite cazuri. Însă de regulă [p.344] dimensiunea acestor factori este variabilă. Dacă una dintre diversele dimensiuni posibile pentru un asemenea factor – e.g., o maşină – se distinge prin aceea că pentru ea costurile de producţie şi manevrare sunt mai mici pe unitatea de servicii productive decât costurile corespunzătoare altor dimensiuni, atunci lucrurile rămân în esenţă neschimbate. În aceste condiţii superioritatea unităţii productive mai mari nu constă în faptul că întrebuinţează o maşină la deplina ei capacitate, în vreme ce unitatea productivă mai mică nu utilizează decât o parte din capacitatea unei maşini de aceleaşi dimensiuni. Mai curând, ea constă în faptul că unitatea productivă mai mare întrebuinţează o maşină care funcţionează pe baza unei mai bune utilizări a factorilor de producţie necesari pentru construcţia şi punerea ei în funcţiune decât maşina mai mică, întrebuinţată în unitatea productivă mai mică. Rolul jucat în toate ramurile productive de faptul că numeroşi factori de producţie nu sunt perfect divizibili este foarte mare. El are o importanţă deosebită în desfăşurarea proceselor industriale. Însă trebuie să ne ferim de numeroasele interpretări greşite care se dau semnificaţiei sale. Una din aceste greşeli constă în doctrina conform căreia în industriile de procesare prevalează legea randamentelor crescătoare, în vreme ce în agricultură şî în minerit prevalează legea randamentelor descrescătoare. Erorile implicate în această afirmaţie au fost arătate mai sus. [5] În măsura în care există vreo deosebire între condiţiile din agricultură şi acelea din industriile de procesare în privinţa aceasta, este vorba de deosebiri provenite din diferenţele de date specifice. Imobilitatea solului şi faptul că prestarea diverselor operaţiuni agricole e dependentă de sezon îi pun pe fermieri în imposibilitatea de a beneficia de capacitatea multor factori mobili de producţie, în măsura în care acest lucru e făcut de cele mai multe ori posibil de condiţiile din ramurile industriale. Dimensiunea optimă a unei unităţi productive în producţia agricolă este, de regulă, mult mai redusă decât în industriile de procesare. Este evident şi nu sunt necesare nici un fel de explicaţii suplimentare pentru a arăta de ce concentrarea activităţilor agricole nu poate fi împinsă nici pe departe până la gradul atins în industriile de procesare. Pe de altă parte, inegala distribuţie a resurselor naturale pe suprafaţa pământului – unul din cei doi factori care determină productivitatea superioară a diviziunii muncii – pune o limită şi în calea concentrării în industriile de procesare. Tendinţa către o specializare progresivă şi către concentrarea proceselor industriale integrate în numai câteva unităţi productive este contracarată de dispersia geografică a resurselor naturale. Faptul că producţia de materii prime şi cea de produse alimentare nu pot fi centralizate şi îi forţează pe oameni să se disperseze peste diferitele părţi ale suprafeţei [p.345] terestre le impune de asemenea industriilor de procesare un anumit grad de descentralizare. El face

necesară luarea în consideraţie a problemelor de transport, ca un factor particular al costurilor de producţie. Costurile de transport trebuie cântărite prin comparaţie cu economiile ce pot fi anticipate de pe urma specializării mai pronunţate. În vreme ce în anumite ramuri ale industriilor de procesare cea mai pronunţată concentrare este metoda cea mai adecvată de reducere a costurilor, în alte ramuri este mai avantajos un anumit grad de descentralizare. În domeniul serviciilor dezavantajele concentrării sunt atât de mari încât ele domină aproape cu totul avantajele acesteia. Apoi mai intervine şi un factor istoric. În trecut, bunurile de capital au fost imobilizate în locuri în care contemporanii noştri nu le-ar fi instalat. Este irelevant dacă această imobilizare a fost sau nu procedura cea mai economică la care puteau apela generaţiile care au determinat-o. Oricum ar fi, generaţia actuală are de a face cu un *fait accompli*. Ea trebuie să-şi adapteze deciziile la acest fapt şi trebuie să-l ia în calcul când se preocupă de problema situării industriilor de procesare. [6] În fine, există factori instituţionali. Există bariere vamale şi bariere în calea migrării. Există diferenţe între modurile de organizare politică şi metodele de guvernare din diferite ţări. Întinse teritorii sunt astfel administrate încât practic nici nu se pune problema de a le alege drept locaţii pentru vreo investiţie de capital, indiferent cât de favorabile ar putea fi condiţiile fizice pe care le oferă. Contabilizarea antreprenorială a costurilor trebuie să ţină seama de toţi aceşti factori geografici, istorici şi instituţionali. Dar chiar dacă facem abstracţie de aceştia, există factori pur tehnici care limitează dimensiunea optimă a unităţilor productive şi a firmelor. Unitatea productivă sau firma de dimensiuni mai mari ar putea presupune reglementări interne şi proceduri pe care o firmă mai mică le-ar putea evita. În multe cazuri, costurile determinate de asemenea reglementări şi proceduri pot fi mai mult decât compensate de reducerea costurilor prin mai buna utilizare a capacităţii unora dintre factorii imperfect divizibili întrebuinţaţi. În alte cazuri lucrurile pot sta altfel. În regim capitalist, operaţiunile aritmetice necesare pentru contabilizarea costurilor şi pentru confruntarea costurilor cu încasările pot fi cu uşurinţă efectuate, deoarece există metode de calcul economic la îndemână. Totuşi, contabilizarea costurilor şi calcularea semnificaţiei economice a proiectelor de afaceri în chestiune nu este doar o problemă matematică, susceptibilă de a fi rezolvată în mod satisfăcător de oricine este familiarizat cu [p.346] regulile elementare ale aritmeticii. Problema de căpătâi este determinarea echivalentelor monetare ale elementelor care intervin în calcul. Este o eroare să se presupună, aşa cum fac numeroşi economişti, că aceste echivalente sunt mărimi date, unic determinate de configuraţia condiţiilor economice. Ele sunt anticipări speculative ale unor condiţii viitoare incerte şi, ca atare, depind de înţelegerea de către antreprenor a viitoarei configuraţii a pieţei. Şi termenul de costuri *fixe* este în această privinţă întrucâtva inducător în eroare. Fiecare acţiune urmăreşte satisfacerea cea mai adecvată cu putinţă a unor nevoi viitoare. Pentru a realiza aceste obiective, ea trebuie să dea factorilor de producţie disponibili utilizarea cea mai adecvată cu putinţă. Pe de altă parte, procesele istorice care au dat naştere actualei

configuraţii a factorilor disponibili sunt irelevante. Pentru deciziile privitoare la acţiunea viitoare ceea ce contează şi le influenţează este exclusiv rezultatul acestui proces istoric, cantitatea şi calitatea factorilor disponibili astăzi. Aceşti factori nu sunt estimaţi decât din perspectiva capacităţii lor de a furniza servicii productive pentru îndepărtarea de neplăceri viitoare. Suma de bani cheltuită în trecut pentru producerea şi achiziţionarea lor este irelevantă. Am arătat deja că antreprenorul care, în momentul în care trebuie să ia o nouă decizie, a cheltuit bani pentru realizarea unui anumit proiect, este într-o situaţie deosebită de aceea a unei persoane care porneşte de la zero. El este proprietarul unui complex de factori de producţie inconvertibili, pe care îi poate întrebuinţa pentru anumite scopuri. Deciziile sale privind acţiunile viitoare vor fi influenţate de acest fapt. Dar el nu estimează acest complex prin raportare la ceea ce a cheltuit în trecut pentru achiziţionarea lui. El îl estimează exclusiv din punctul de vedere al utilităţii sale pentru acţiuni viitoare. Faptul că a cheltuit mai mult sau mai puţin pentru achiziţionarea lui este lipsit de semnificaţie. Acesta nu este decât un factor luat în calcul pentru determinarea volumului pierderilor sau profiturilor trecute ale antreprenorului şi a situaţiei actuale a avuţiei sale. Este un element constitutiv al procesului istoric care a produs actuala configuraţie a factorilor de producţie şi, ca atare, prezintă importanţă pentru acţiunile viitoare. Dar el nu contează din perspectiva planificării acţiunilor viitoare şi a calculelor de rentabilitate care privesc asemenea acţiuni. Faptul că intrările care figurează în evidenţele firmei diferă de preţurile actuale ale unor astfel de factori de producţie inconvertibili este irelevant. De bună seamă, asemenea pierderi şi profituri deja consumate pot motiva firma să opereze altfel decât ar fi făcut-o dacă nu ar fi fost afectată de ele. Pierderile din trecut pot face ca poziţia unei firme să devină precară, îndeosebi dacă atrag după ele datorii şi o împovărează cu plăţi ale dobânzilor şi ratelor corespunzătoare sumei principale. Totuşi, nu este corect să ne referim la asemenea plăţi numindu-le o parte a costurilor fixe. [p.347] Ele nu au nici un fel de legătură cu operaţiunile curente. Ele nu sunt cauzate de procesul de producţie, ci de metodele la care a recurs în trecut antreprenorul, pentru procurarea capitalului şi a bunurilor de capital necesare. Ele sunt doar accidentale din perspectiva preocupărilor curente. Dar ele îi pot impune firmei în chestiune un curs al afacerilor pe care nu l-ar fi adoptat dacă ar fi fost mai puternică din punct de vedere financiar. Nevoia urgentă de bani lichizi pentru onorarea plăţilor scadente nu afectează contabilizarea costurilor, ci estimarea de către firmă a lichidităţilor de care dispune imediat, prin contrast cu banii lichizi care nu pot fi încasaţi decât la o dată ulterioară. Ea poate stimula o firmă să-şi vândă o parte din inventar la un moment nepotrivit şi să-şi întrebuinţeze echipamentul de producţie durabil într-o manieră care neglijează în mod necugetat conservarea acestui echipament în vederea utilizării ulterioare. Pentru problemele contabilizării costurilor este irelevant dacă o firmă deţine în proprietate capitalul investit în întreprinderea sa, sau dacă ea a împrumutat o parte mai mică sau mai mare din el şi este obligată să respecte termenii unui contract de împrumut, care

fixează rigid rata dobânzii şi datele scadenţei pentru dobândă şi suma principală. Costurile de producţie nu includ decât dobânda pe capitalul care încă există şi este întrebuinţat în cadru întreprinderii. Ele nu includ dobânda pe capitalul irosit în trecut prin investiţii greşite sau prin gestionarea ineficientă a operaţiunilor curente de afaceri. Sarcina care îi revine omului de afaceri este întotdeauna de a utiliza stocul bunurilor de capital disponibile *în prezent* în maniera cea mai adecvată pentru satisfacerea nevoilor viitoare. In urmărirea acestui obiectiv el nu trebuie să se lase abătut de erori trecute şi de eşecuri ale căror consecinţe nu pot fi şterse. O unitate productivă construită în trecut poate că nu ar fi fost construită dacă ar fi fost anticipată corect situaţia actuală. Lamentarea acestei împrejurări istorice este inutilă. Lucrul esenţial este de a stabili dacă unitatea productivă mai poate furniza vreun serviciu şi, în caz afirmativ, cum poate fi ea utilizată în modul cel mai adecvat. Este cu siguranţă trist, din punctul de vedere al antreprenorului individual, că nu a evitat erorile. Pierderile suferite îi afectează situaţia financiară. Ele nu afectează costurile care trebuiesc luate în calcul la alcătuirea planurilor de acţiune pentru viitor. Este important să insistăm asupra acestui aspect, deoarece el a fost distorsionat de interpretările curente şi de justificările date anumitor măsuri. Nu putem “reduce costurile” prin reducereapoverii datoriilor unor firme şi corporaţii. O politică de ştergere a datoriilor sau a dobânzilor contractate odată cu acestea, total sau parţial, nu reduce costurile. Ea transferă avuţie de la creditori către debitori; ea translatează incidenţa pierderilor suportate în trecut de la un grup de oameni către un alt grup, e.g., de la posesorii de acţiuni comune către aceia de acţiuni şi obligaţiuni preferenţiale. Argumentul acesta al reducerii costurilor este adesea avansat [p.348] în favoarea devaluării monedei. El nu este mai puţin greşit în acest caz decât toate celelalte argumente avansate în acelaşi scop. Sub denumirea curentă de costuri fixe sunt incluse şi costurile suportate prin exploatarea factorilor de producţie deja disponibili, care fie sunt întru totul inconvertibili, fie nu pot fi adaptaţi pentru urmărirea altor scopuri productive decât prin suportarea unei pierderi considerabile. Aceşti factori se caracterizează printr-o durabilitate mai pronunţată decât ceilalţi factori de producţie necesari. Dar ei nu sunt permanenţi. Ei se uzează în procesul de producţie. Cu fiecare unitate de produs fabricată se consumă o parte din puterea productivă a maşinii. Acest grad de uzură poate fi determinat cu precizie apelând la tehnologie şi poate fi estimat corespunzător în termeni monetari. Pe de altă parte, calculele antreprenoriale de rentabilitate nu trebuie să ţină seama numai de acest echivalent monetar al uzurii suferite de maşină. Omul de afaceri nu se preocupă numai de durata vieţii tehnologice a maşinii. El trebuie să ia în calcul şi configuraţia viitoare a pieţei. Deşi o maşină poate fi încă perfect utilizabilă din punct de vedere tehnologic, condiţiile de piaţă pot să o facă să devină învechită şi lipsită de orice valoare. Dacă cererea pentru produsele ei scade sau dispare complet, sau dacă apar mijloace mai eficiente de a le furniza consumatorilor aceste produse, maşina se transformă în simplu fier vechi din punct de vedere economic. În planificarea strategiei firmei sale

antreprenorul trebuie să acorde întreaga atenţie viitoarei configuraţii anticipate a pieţei. Volumul costurilor “fixe” care intervin în calculele sale depinde de înţelegerea de către el a evenimentelor viitoare. El nu poate fi determinat recurgând pur şi simplu la raţionamente tehnologice. Tehnologul poate determina punctul optim pentru utilizarea unui agregat de producţie. Dar acest optim tehnologic poate fi diferit de mărimile pe care le face să intervină în calculul său economic antreprenorul, pe baza judecăţii sale specifice privitoare la viitoarele condiţii de piaţă. Să presupunem că o fabrică este înzestrată cu maşini care pot fi întrebuinţate pe lungimea unei perioade de zece ani. În fiecare an se pun deoparte 10% din costul său iniţial pentru amortizare. În al treilea an condiţiile de piaţă pun o dilemă în faţa antreprenorului. El îşi poate dubla outputul pe anul în curs şi îl poate vinde la un preţ care (în plus faţă de acoperirea creşterii costurilor variabile) depăşeşte cota de amortizare pentru anul în curs şi valoarea prezentă a ultimei cote de amortizare. Dar această dublare a producţiei triplează uzura echipamentului, iar încasările suplimentare provenite din vânzarea cantităţii duble de produse nu sunt suficient de mari pentru a acoperi şi valoarea prezentă a cotei de amortizare din anul al nouălea. Dacă antreprenorul ar fi să considere cota anuală de amortizare drept un element rigid, [p.349] menit a fi introdus în calculele sale, el ar trebui să conchidă că dublarea producţiei nu este profitabilă, deoarece încasările adiţionale sunt inferioare costului adiţional. El s-ar abţine de la extinderea producţiei dincolo de optimul tehnologic. Dar antreprenorul calculează în alt fel, chiar dacă în evidenţa sa contabilă el poate pune deoparte aceeaşi cotă de amortizare în fiecare an. Răspunsul la întrebarea dacă antreprenorul va prefera sau nu o fracţiune din valoarea prezentă a cotei de amortizare din anul al nouălea serviciilor tehnologice pe care i le-ar putea furniza maşinile în anul al nouălea depinde de opinia lui cu privire la starea viitoare a pieţei. Opinia publică, guvernele şi legislatorii, precum şi legislaţia fiscală, privesc o unitate de afaceri ca pe o sursă permanentă de venituri. Ei cred că antreprenorul care face rabaturile necesare pentru menţinerea capitalului prin cotele anuale de amortizare va fi întotdeauna în măsură să culeagă un venit rezonabil de pe urma capitalului investit în bunurile sale durabile de producţie. În realitate condiţiile sunt diferite. Un agregat de producţie de felul unei întreprinderi şi al echipamentelor din înzestrarea sa este un factor de producţie a cărui utilitate depinde de fluctuaţiile condiţiilor de piaţă şi de priceperea cu care îl întrebuinţează antreprenorul în conformitate cu schimbarea condiţiilor. În sfera calculului economic nu există nimic sigur, în sensul în care acest termen este întrebuinţat cu referire la faptele tehnologice. Elementele esenţiale ale calculului economic sunt anticipaţii speculative ale condiţiilor viitoare. Uzanţele negustoreşti, cutumele şi legile comerciale au stabilit reguli precise pentru contabilizare şi reviziile contabile. Există acurateţe în ţinerea evidenţelor contabile. Dar ele nu sunt precise decât în raport cu aceste reguli. Valorile înscrise în evidenţele contabile nu reflectă cu precizie starea reală de lucruri. Valoarea de piaţă a unui agregat de bunuri de producţie durabile

poate fi diferită de cifrele nominale pe care le indică evidenţele contabile. Drept dovadă, la bursă ele sunt estimate fără nici un fel de referire la aceste cifre. Contabilizarea costurilor nu este aşadar un proces aritmetic care să poată fi constatat şi examinat de către un observator neutru. Ea nu operează cu mărimi unic determinate, care să poată fi identificate în mod obiectiv. Elementele sale esenţiale sunt rezultatele unei înţelegeri specifice a condiţiilor viitoare, care este în mod necesar întotdeauna colorată de opiniile antreprenorului cu privire la configuraţia viitoare a pieţei. Tentativele de stabilire a conturilor de costuri pe o bază "imparţială" sunt sortite eşecului. Calcularea costurilor este un instrument mental al acţiunii, decizia deliberată de a întrebuinţa cât mai adecvat mijloacele disponibile, în vederea ameliorării condiţiilor viitoare. Este un fenomen necesarmente voliţional, nu unul factual. În mâinile unui observator neutru el îşi modifică în întregime caracterul. [p.350] Observatorul nu priveşte înainte în viitor. El priveşte în urmă, către trecutul mort şi regulile rigide care sunt inutile pentru viaţa şi acţiunea efective. El nu anticipează schimbările. El se lasă involuntar ghidat de prejudecata că economia în regim de rotaţie uniformă este starea normală şi cea mai dezirabilă a treburilor omeneşti. Profiturile nu încap în schema lui. El nutreşte idei confuze despre o rată "echitabilă" a profitului şi despre un venit "just" pe capitalul investit. Dar asemenea lucruri sunt inexistente. În cadrul economiei în regim de rotaţie uniformă nu există profituri. Într-o economie aflată în schimbare profiturile nu sunt determinate cu ajutorul nici unui set de reguli prin raportare la care să poată fi clasificate drept juste sau injuste. Profiturile nu sunt niciodată normale. Acolo unde există normalitate, i.e., în absenţa schimbărilor, nu pot apărea nici un fel de profituri.

5. Catalactică logică versus catalactică matematică

Problemele preţurilor şi a costurilor au fost tratate şi cu ajutorul metodelor matematice. Au existat economişti care au susţinut că singura metodă adecvată de abordare a problemelor economice este metoda matematică şi care i-au ironizat pe economiştii adepţi ai metodei logice, numindu-i economişti "literari". Dacă acest antagonism între economiştii adepţi ai metodei logice şi economiştii adepţi ai metodei matematice n-ar fi decât un dezacord purtând asupra procedurii celei mai adecvate ce se pretează a fi aplicată la studiul economiei, atunci ar fi superfluu să-i acordăm atenţie. Metoda mai bună şi-ar demonstra preeminenţa producând rezultate mai bune. Este posibil şi ca diferite tipuri de proceduri să fie necesare pentru soluţionarea unor diferite probleme şi ca pentru unele dintre ele o anumită metodă să fie mai utilă decât alta. Totuşi, aceasta nu este doar o dispută privitoare la chestiuni euristice, ci o controversă referitoare la fundamentele teoriei economice. Metoda matematică trebuie respinsă nu doar datorită sterilităţii ei. Ea este o metodă în întregime vicioasă, care porneşte de la presupoziţii false şi duce la inferenţe eronate. Silogismele ei nu sunt doar sterile; ele îndepărtează mintea de studiul problemelor reale şi distorsionează relaţiile dintre diversele fenomene. Ideile şi procedurile economiştilor matematicieni nu sunt uniforme. Există trei mari curente de gândire care

trebuie tratate separat. Prima varietate este reprezentată de statisticieni, care urmăresc să descopere legi economice pornind de la studiul experienţei economice. Ei urmăresc să transforme teoria economică într-o ştiinţă "cantitativă". Programul lor este condensat în motto-ul Societăţii Econometrice: Ştiinţa înseamnă măsurătoare. [p.351] Eroarea fundamentală implicată în acest raţionament a fost indicată mai sus. [7] Experienţa istoriei economice este întotdeauna experienţa unor fenomene complexe. Ea nu ne poate nicicând furniza o cunoaştere de tipul celei pe care o extrage experimentatorul dintr-un experiment de laborator. Statistica este o metodă de prezentare a faptelor istorice privitoare la preţuri şi la alte date relevante ale acţiunii umane. Ea nu face parte din teoria economică şi nu poate produce teoreme şi teorii. Statistica preţurilor este istorie economică. Legea după care, *ceteris paribus*, o creştere a cererii trebuie să atragă după sine o creştere a preţurilor nu este derivată experimental. Nimeni nu a fost şi nimeni nu va fi vreodată în situaţia de a observa o schimbare a uneia dintre datele pieţei, *ceteris paribus*. Nu există nimic de felul unei economii cantitative. Toate cantităţile economice despre care avem informaţii reprezintă date ale istoriei economice. Nici o persoană rezonabilă nu poate susţine că relaţia dintre preţ şi ofertă este în general, sau măcar în cazul anumitor mărfuri, constantă. Ştim, dimpotrivă, că fenomenele externe îi afectează în mod diferit pe diferiţi oameni, că reacţiile aceloraşi oameni la aceleaşi evenimente externe variază şi că nu este posibil să îi dispunem pe indivizi în clase de persoane care reacţionează în acelaşi mod. Acest rezultat este un produs al teoriei noastre apriorice. Este adevărat că empiriştii resping această teorie; ei pretind că urmăresc să înveţe numai din experienţa istorică. Însă ei intră în contradicţie cu propriile lor principii, de îndată ce trec dincolo de înregistrarea neadulterată a unor preţuri izolate individuale şi încep să construiască serii şi să calculeze medii matematice. Un dat experimental şi un fapt statistic este numai un preţ plătit la un anumit moment şi într-un anumit loc, pentru o anumită cantitate a unei anumite mărfi. Dispunerea diverselor date referitoare la preţuri în grupuri şi calcularea de medii sunt ghidate de consideraţii teoretice care le sunt logic şi temporal antecedente. Măsura în care anumite caracteristici care sunt prezente şi contingenţe circumstanţiale privitoare la respectivele date despre preţuri sunt sau nu luate în consideraţie depinde de un raţionament teoretic de acelaşi fel. Nimeni nu este atât de îndrăzneţ încât să susţină că o creştere de *a* % a ofertei la un anumit bun trebuie întotdeauna – în fiecare ţară şi de fiecare dată – să ducă la o scădere de *b* % a preţului său. Însă deoarece nici un economist cantitativ nu s-a încumetat vreodată să definească cu precizie, pe temeiul experienţei statistice, condiţiile speciale care determină o anumită deviere de la raportul a : b, sterilitatea strădaniilor acestei categorii de economişti este manifestă. Mai mult, banii nu sunt un etalon pentru măsurarea preţurilor; ei sunt un mijloc al cărui raport de schimb variază în acelaşi fel – deşi de regulă nu cu aceeaşi viteză şi în [p.352] aceeaşi măsură – în care variază raporturile mutuale de schimb dintre bunurile şi serviciile comercializabile. Este inutil să

continuăm cu revelarea erorilor implicate în afirmaţiile economiei cantitative. În ciuda tuturor anunţurilor sforăitoare ale adepţilor săi, nu s-a întreprins nimic în direcţia realizării programului său. Regretatul Henry Schultz şi-a dedicat cercetările măsurării elasticităţilor cererii pentru diferite bunuri. Profesorul Paul H. Douglas a elogiat rezultatele studiilor lui Schultz, numindu-le "o muncă la fel de necesară pentru a face din teoria economică o ştiinţă mai mult sau mai puţin exactă cum a fost determinarea greutăţilor atomice pentru dezvoltarea chimiei." [8] Adevărul este că Schultz nu s-a angrenat niciodată în determinarea elasticităţii cererii pentru vreo marfă ca atare; datele pe care s-a bazat el erau limitate la anumite regiuni geografice şi perioade istorice. Rezultatele obţinute de el cu privire la un anumit bun, cum ar fi cartofii, nu se referă la cartofi în general, ci la cartofii din Statele Unite din perioada anilor 1975-1929. [9] Ele sunt în cel mai bun caz contribuţii de factură mai degrabă îndoielnică şi nesatisfăcătoare la diverse capitole ale istoriei economice. Ele nu constituie în nici un caz paşi către realizarea programului confuz şi contradictoriu al economiei cantitative. Trebuie subliniat faptul că reprezentanţii celorlalte două varietăţi de economie matematică sunt pe deplin conştienţi de sterilitatea economiei cantitative. Într-adevăr, ei nu s-au încumetat niciodată să introducă magnitudini descoperite de econometricieni în formulele şi ecuaţiile lor, adaptându-le astfel pentru soluţionarea unor probleme particulare. În sfera ştiinţelor acţiunii umane nu există nici un mijloc de abordare a evenimentelor viitoare cu excepţia aceluia furnizat de înţelegerea specifică. Al doilea domeniu abordat de economiştii adepţi ai metodelor matematice este acela al raportului dintre preţuri şi cost. În abordarea acestor probleme, economiştii matematicieni nesocotesc funcţionarea procesului de piaţă şi, mai mult, pretind a face abstracţie de întrebuinţarea banilor, care este inerentă calculelor economice. Pe de altă parte, în măsura în care se referă la preţuri şi costuri în general şi au de a face cu preţuri şi costuri, ei presupun implicit existenţa şi utilizarea banilor. Preţurile sunt întotdeauna preţuri monetare, iar costurile nu pot fi introduse în calculele economice dacă nu sunt exprimate în termeni monetari. Dacă nu recurgem la expresii monetare, atunci costurile se exprimă sub forma unor cantităţi complexe alcătuite din diverse bunuri şi servicii, care urmează a fi cheltuite pentru procurarea unui produs. Pe de altă parte, preţurile – dacă putem întrebuinţa acest termen pentru a desemna rapoartele de schimb determinate prin troc – constă în enumerarea unor cantităţi de diferite bunuri, în schimbul cărora "vânzătorul" poate tranzacţiona o anumită ofertă. Bunurile [p.353] la care se face referinţă în exprimarea unor asemenea "preţuri" nu sunt aceleaşi bunuri la care se referă "costurile". O comparaţie între asemenea preţuri exprimate în natură şi costurile exprimate în natură nu este fezabilă. Faptul că vânzătorul evaluează bunurile la care renunţă la o valoare mai scăzută decât cele pe care le primeşte în schimb pentru ele, faptul că vânzătorul şi cumpărătorul diferă cu privire la evaluarea subiectivă a celor două bunuri tranzacţionate, şi faptul că antreprenorul se angrenează într-un proiect doar dacă anticipează să primească în schimbul produselor bunuri pe

care le evaluează la o valoare mai ridicată decât pe cele cheltuite pentru producerea lor, toate acestea sunt lucruri pe care le cunoaştem deja, pe baza analizei praxeologice. Cunoaşterea aprioristă este cea care ne permite să anticipăm conduita unui antreprenor care este în măsură să apeleze la calculul economic. Însă economistul matematic se amăgeşte atunci când pretinde că tratează aceste probleme într-o manieră mai generală prin eliminarea oricărei referiri la expresiile monetare. Este inutil să se investigheze cazuri de divizibilitate imperfectă a factorilor de producţie fără referire la calculul economic în termeni monetari. Asemenea investigaţii nu pot trece niciodată dincolo de cunoaşterea deja disponibilă; anume, aceea că fiecare antreprenor urmăreşte să producă acele articole a căror vânzare îi va aduce încasări pe care le evaluează la o valoare mai ridicată decât complexul total de bunuri cheltuite pentru producerea lor. Dar dacă nu există schimb indirect şi dacă nici un mijloc de schimb nu este în uz comun, el nu poate reuşi – presupunând că a anticipat corect starea viitoare a pieţei – decât dacă este înzestrat cu un intelect suprauman. El ar trebui să absoarbă dintr-o privire toate rapoartele determinate pe piaţă, în aşa fel încât să atribuie în raţionamentele sale fiecărui bun exact locul care i se cuvine pe baza acestor rapoarte. Este incontestabil că toate investigaţiile privitoare la relaţia dintre preţuri şi costuri presupun atât utilizarea banilor cât şi procesul de piaţă. Însă economiştii matematicieni închid ochii în faţa acestui fapt evident. Ei formulează ecuaţii şi desenează curbe care sunt ţinute să descrie realitatea. De fapt, ei nu descriu decât o stare de lucruri irealizabilă şi ipotetică, lipsită de orice legătură cu problemele catalactice în chestiune. Ei înlocuiesc prin simboluri algebrice expresiile monetare efective, aşa cum intervin ele în calculul economic, şi sunt convinşi că acest procedeu face ca raţionamentele lor să fie mai ştiinţifice. Ei produc o impresie puternică asupra nespecialiştilor naivi. În fond, ei nu fac decât să propage confuzie şi să încurce lucruri care sunt tratate satisfăcător în manualele de aritmetică şi contabilitate comerciale. Unii dintre aceşti matematicieni au mers până la a declara că desfăşurarea calculului economic ar fi posibilă pe baza unităţilor de utilitate. Ei şi-au intitulat metoda analiză a utilităţilor. Eroarea lor este aceeaşi cu cea comită de a treia varietate de economişti matematicieni. Trăsătura caracteristică a membrilor acestui al treilea grup este că urmăresc, în mod deschis [p.354] şi conştient, să rezolve probleme catalactice fără a se raporta în nici un fel la procesul pieţei. Idealul lor este să construiască o teorie economică după modelul mecanicii. Ei recurg în permanenţă la analogii cu disciplina mecanicii clasice, care, în opinia lor, reprezintă modelul unic şi absolut al oricărei cercetări ştiinţifice. Este inutil să explicăm din nou de ce această analogie este superficială şi inducătoare în eroare şi în ce privinţe acţiunea umană, îndreptată spre un ţel, diferă radical de mişcare, obiectul de studiu al mecanicii. Va fi suficient să accentuăm un singur aspect, anume semnificaţia practică a ecuaţiilor diferenţiale în cadrul celor două discipline. Raţionamentele care conduc la formularea ecuaţiilor sunt, în mod necesar, de factură non-matematică. Formularea acestor ecuaţii este expresia finală a

cunoaşterii noastre; ea nu ne îmbogăţeşte nemijlocit cunoaşterea. Cu toate acestea, ecuaţiile pot furniza servicii practice foarte importante în sfera mecanicii. Dată fiind existenţa relaţiilor constante între diverse elemente mecanice, devine posibil să utilizăm ecuaţiile pentru a rezolva diverse probleme tehnologice. Civilizaţia noastră industrială modernă este, în cea mai mare parte, o realizare a acestui mod de utilizare a ecuaţiilor diferenţiale ale fizicii. Asemenea relaţii constante nu există, însă, între elemente economice. Ecuaţiile formulate de economiştii matematicieni rămân un exemplu inutil de gimnastică mentală – şi nu ar deveni altceva nici dacă ar exprima mai mult decât exprimă efectiv. O cercetare economică neviciată nu trebuie să piardă niciodată din vedere aceste două principii fundamentale ale teoriei valorii: Mai întâi, evaluarea din care se naşte acţiunea înseamnă întotdeauna a prefera şi a lăsa deoparte; ea nu înseamnă niciodată echivalenţă sau indiferenţă. În al doilea rând, nu există nici o modalitate de comparare a evaluărilor a doi indivizi diferiţi, sau a evaluărilor aceluiaşi individ la momente de timp diferite, alta decât de a stabili dacă alternativele în chestiune sunt sau nu aranjate în aceeaşi ordine de preferinţe. În cazul construcţiei imaginare a unei economii aflate în regim uniform repetitiv, toţi factorii de producţie sunt întrebuinţaţi astfel încât fiecare din ei să furnizeze cel mai valoros serviciu. Nici o schimbare imaginabilă şi posibilă nu ar putea ameliora starea de satisfacţie; nici un factor nu este întrebuinţat pentru satisfacerea unei nevoi *a*, dacă această întrebuinţare împiedică satisfacerea nevoii *b*, căreia i se acordă o valoare superioară lui *a*. Este, desigur, posibil să descriem cu ajutorul unor ecuaţii diferenţiale această modalitate imaginară de alocare a resurselor şi să o vizualizăm grafic, cu ajutorul unor curbe. Însă aceste instrumente nu ne spun nimic despre procesul pieţei. Ele nu fac decât să exprime o situaţie imaginară, în care procesul pieţei ar înceta să mai opereze. Economiştii matematicieni nesocotesc tot ce ţine de elucidarea teoretică a procesului pieţei şi se amuză facil cu o noţiune auxiliară, lipsită de orice semnificaţie când este scoasă din contextul care îi este propriu. În fizică suntem confruntaţi cu schimbări care afectează diverse fenomene perceptibile cu ajutorul simţurilor. Descoperim o regularitate în secvenţa acestor schimbări şi aceste observaţii ne conduc la construcţia unei ştiinţe a fizicii. Nu ştim nimic despre forţele ultime care determină aceste schimbări. Ele constituie date ultime pentru mintea cercetătorului şi nu permit nici un fel de analize împinse dincolo de pragul lor. Ceea ce cunoaştem din observaţii este concatenarea regulată a diverselor entităţi şi atribute. Ceea ce descrie fizicianul prin ecuaţii diferenţiale este interdependenţa aceasta mutuală dintre date. În praxeologie primul lucru de care luăm cunoştinţă este că oamenii urmăresc în mod deliberat să producă anumite schimbări. Cunoaşterea lucrului acesta este cea care conferă unitate domeniului de studiu al praxeologiei şi-l deosebeşte de obiectul de studiu al ştiinţelor naturale. Noi cunoaştem forţele aflate îndărătul schimbărilor şi această cunoaştere apriorică ne conduce la cunoaşterea proceselor praxeologice. Fizicianul nu ştie ce “este” electricitatea. El nu cunoaşte decât fenomenele atribuite unui ce numit electricitate. Dar

economistul ştie ce pune în mişcare procesele de piaţă. Numai datorită acestei cunoaşteri este el în măsură să distingă între fenomenele de piaţă şi alte fenomene, şi să descrie procesul pieţei. De bună seamă, economistul matematician nu contribuie cu nimic la elucidarea proceselor de piaţă. El nu face decât să descrie un dispozitiv auxiliar întrebuinţat de economiştii adepţi ai metodei logice ca o noţiune limită: definiţia unei stări de lucruri în care a încetat să mai existe orice fel de acţiune şi în care procesul de piaţă a atins o stare de repaos. Acesta este tot ce poate el afirma. Ceea ce articulează economistul adept al metodei logice în cuvinte, atunci când defineşte construcţiile imaginare ale stării finale de repaos şi a economiei în regim de rotaţie uniformă, şi ceea ce însuşi economistul matematician trebuie să descrie în cuvinte înainte de a-şi începe lucrul matematic, este tradus în simboluri algebrice. O analogie superficială este supralicitată şi nimic mai mult. Atât economistul adept al metodei logice cât şi economistul matematician susţin că acţiunea umană se îndreaptă, în cele din urmă, către instituirea unei asemenea stări de echilibru şi că aceasta, ar fi atinsă dacă toate schimbările nou ivite ar înceta. Însă economistul adept al metodei logice ştie cu mult mai mult decât atât. El arată cum anume tind activităţile persoanelor întreprinzătoare, ale promotorilor şi ale speculatorilor, dornici de a profita de pe urma discrepanţelor din structura preţurilor, către [p.356] eradicarea discrepanţelor de felul acesta, şi prin aceasta şi către eliminarea surselor de profituri şi pierderi antreprenoriale. El arată cum ar conduce procesul acesta, în cele din urmă, la instituirea economiei în regim de rotaţie uniformă. Aceasta este sarcina teoriei economice. Descrierea matematică a diverselor stări de echilibru nu este decât o joacă. Problema este de a analiza procesul pieţei. O comparaţie a celor două metode de analiză economică ne poate face să înţelegem semnificaţia cerinţei frecvent auzite de a lărgi domeniul ştiinţei economice prin construirea unei teorii dinamice, în loc de a acorda atenţie doar problemelor statice. Cu referire la economia logică, acest postulat este lipsi de orice temei. Economia logică este, în esenţă, o teorie a proceselor şi a schimbării. Ea nu recurge la construcţiile imaginare ale unei economii fără de schimbare decât pentru elucidarea fenomenelor asociate cu schimbarea. Dar lucrurile nu stau la fel cu economia matematică. Ecuaţiile şi formulele acesteia sunt limitate la descrierea unei stări de echilibru şi de non-acţiune. Ea nu ne poate spune nimic despre formarea unor asemenea stări şi despre transformarea lor în alte stări, câtă vreme nu părăseşte domeniul procedurilor matematice. Atunci când este îndreptată împotriva economiei matematice, solicitarea unei teorii dinamice este bine întemeiată. Dar economia matematică nu are nici o posibilitate de a satisface această cerere. Problemele de analiză a proceselor, i.e., singurele probleme care contează, nu se pretează nici unui fel de abordare matematică. Introducerea unor parametri temporali în ecuaţie nu reprezintă o soluţie. Ea nu este nici măcar legată de neajunsul esenţial al metodei matematice. Afirmaţiile că orice schimbare necesită timp şi că schimbarea se desfăşoară întotdeauna în secvenţa temporală nu sunt decât o modalitate de a exprima faptul că, în

măsura în care există rigiditate şi absenţă a schimbării nu există timp. Principalul neajuns al economiei matematice nu este că ignoră secvenţa temporală, ci că ignoră modul de funcţionare al procesului pieţei. Metoda matematică este neputincioasă când este vorba de a arăta cum se nasc, pornind dintr-o stare de non-echilibru, acele acţiuni care tind către instituirea echilibrului. Este bineînţeles posibil să indicăm operaţiunile matematice necesare pentru a transforma descrierea matematică a unei anumite stări de non-echilibru în descrierea matematică a unei stări de echilibru. Dar aceste operaţiuni matematice nu descriu nicidecum procesul de piaţă indus de discrepanţele existente în structura preţurilor. Ecuaţiile diferenţiale ale mecanicii sunt ţinute să descrie cu precizie mişcările studiate, în fiecare moment de timp al perioadei parcurse. Ecuaţiile economice nu au nici un fel de legătură cu condiţiile reale, aşa cum se manifestă ele în fiecare moment al intervalului de timp dintre starea de non-echilibru [p.357] şi cea de echilibru. Numai cei întru totul orbiţi de prejudecata că teoria economică trebuie să fie o replică palidă a mecanicii vor subestima această obiecţie. O metaforă cât se poate de imperfectă şi superficială nu reprezintă un substitut pentru serviciile pe care ni le furnizează economia logică. Consecinţele devastatoare ale tratamentului matematic al teoriei economice pot fi înregistrate în fiecare capitol al catalacticii. Va fi suficient să trimitem numai la două cazuri. Unul dintre ele se referă la aşa-zisa ecuaţie a schimbului, încercarea zadarnică şi inducătoare în eroare a economiştilor matematicieni de a analiza schimbările puterii de cumpărare a banilor. [10] A doua poate fi cel mai bine ilustrată făcând trimitere la dictonul Profesorului Schumpeter, după care consumatorii, evaluând bunurile de consum, “evaluează *ipso facto* şi mijloacele de producţie care contribuie la producţia acestor bunuri.” [11] Cu greu este posibil de a interpreta procesul pieţei într-o manieră mai eronată. Teoria economică nu se referă la bunuri şi servicii; ea se referă la acţiunile oamenilor vii. Obiectivul ei nu este de a întârzia asupra unor construcţii imaginare, aşa cum este echilibrul. Acestea nu sunt decât instrumente ajutătoare ale raţionamentelor. Unica sarcină a teoriei economice este analiza acţiunilor oamenilor, analiza proceselor.

6. Preţurile de monopol

Preţurile competitive sunt rezultatul unei ajustări complete a vânzătorilor la cererea consumatorilor. La preţul competitiv întregul stoc disponibil este vândut, iar factorii specifici de producţie sunt întrebuinţaţi în măsura permisă de preţurile factorilor complementari nonspecifici. Nici o parte din stocul disponibil nu este permanent reţinută pentru a nu fi vândută pe piaţă, iar unitatea marginală a factorilor de producţie întrebuinţaţi nu duce la încasarea nici unui venit net. Întregul proces economic este administrat în beneficiul consumatorilor. Nu există nici un conflict între interesele producătorilor şi cele ale consumatorilor. Proprietarii diverselor bunuri nu sunt în măsură să devieze consumul şi producţia de la liniile prescrise de evaluările consumatorilor, situaţia ofertei de bunuri şi servicii de toate ordinele şi starea cunoştinţelor tehnologice. Fiecare vânzător luat în parte şi-ar vedea propriile

încasări sporite dacă o scădere [p.358] a ofertei de care dispun competitorii săi ar ridica preţul la care el însuşi ar putea să-şi vândă propria marfă. Dar, pe o piaţă competitivă, el nu este în măsură să determine producerea acestui rezultat. Cu excepţia cazurilor de existenţă a unor privilegii provenite din amestecul guvernului în afaceri, el trebuie să se supună stării pieţei, aşa cum este aceasta. Antreprenorul este - în calitatea sa de antreprenor - supus întotdeauna întregii supremaţii a consumatorilor. Lucrurile se prezintă diferit în ce-i priveşte pe proprietarii bunurilor şi factorilor de producţie tranzacţionabili şi, bineînţeles, în ce-i priveşte pe antreprenori în calitatea lor de proprietari ai unor asemenea bunuri şi factori. În anumite condiţii, aceştia pot câştiga mai mult prin reducerea ofertei şi vânzarea la un preţ unitar mai ridicat. Preţurile astfel determinate – preţurile de monopol – reprezintă o încălcare a supremaţiei consumatorilor şi a democraţiei pieţei.

Condiţiile şi circumstanţele speciale necesare pentru apariţia preţurilor de monopol şi a caractersiticilor lor catalactice sunt:

1. Trebuie să existe un monopol al cererii. Întregul stoc al bunului monopolizat este controlat de un singur vânzător, sau de un grup de vânzători care acţionează concertat. Monopolistul – fie el un individ sau un grup de indivizi – este în măsură să reducă stocul oferit spre vânzare, sau pe cel întrebuinţat în vederea producţiei, pentru a-şi spori preţul pe unitatea vândută, fără a avea a se teme că planul său va fi zădărnicit de amestecul altor vânzători ai aceleiaşi mărfi.
2. Monopolistul fie nu este în măsură să discrimineze între cumpărători, fie se abţine în mod voluntar de la asemenea discriminări. [12]
3. Reacţia publicului cumpărător la creşterea preţurilor dincolo de preţul competitiv – scăderea cererii – nu este astfel încât încasările rezultate din vânzările totale la orice preţ mai ridicat decât preţul competitiv să fie mai mici decât încasările rezultate din vânzările totale la preţul competitiv. Astfel, este superfluu să dăm curs la dezbateri sofisticate despre ce trebuie considerat ca fiind indiciul identităţii între articole. Nu este necesar să ne punem întrebarea dacă toate cravatele trebuie considerate specimene ale *aceluiaşi* articol, sau dacă este cazul să distingem între ele în funcţie de material, culoare şi model. O delimitare academică a diverselor articole este inutilă. Singurul lucru care contează este felul cum reacţionează cumpărătorii la ridicarea preţurilor. Pentru teoria preţurilor de monopol este inutil să observăm că fiecare fabricant de cravate produce articole diferite şi să-l numim pe fiecare monopolist. Catalactica nu analizează monopolurile ca atare, ci preţurile de monopol. Un vânzător de cravate diferite de cele pe care le comercializează alţii [p.359] poate practica preţuri de monopol numai atunci când cumpărătorii nu reacţionează la orice ridicare a preţurilor de aşa manieră încât să facă ridicarea dezavantajoasă pentru el. Monopolul este o condiţie prealabilă pentru apariţia preţurilor de monopol, dar nu este singura condiţie prealabilă. Mai există o condiţie necesară, şi anume o anumită formă a curbei cererii. Simpla existenţă a monopolului nu înseamnă nimic din acest punct de vedere. Cel ce publică o carte protejată prin drepturi de copyright este un

monopolist. Dar el poate să nu fie în măsură să vândă nici măcar un singur exemplar, indiferent cât de scăzut ar fi preţul pe care-l cere. Nu orice preţ la care un monopolist comercializează un bun monopolizat este un preţ de monopol. Preţuri de monopol sunt numai preţurile la care este mai avantajos pentru monopolist să reducă volumul total oferit spre vânzare decât să-şi extindă vânzările până la limita pe care ar îngădui-o piaţa competitivă. Ele sunt produsul unei intenţii deliberate ce tinde să restricţioneze tranzacţiile.

4. Este o eroare fundamentală să se creadă că există o a treia categorie de preţuri, care nu sunt nici preţuri de monopol nici preţuri competitive. Dacă lăsăm deoparte problema discriminării prin preţuri, de care ne vom ocupa mai târziu, un anumit preţ este fie un preţ competitiv fie un preţ de monopol. Afirmaţiile contrare se datorează credinţei eronate că dacă nu toată lumea este în măsură să se identifice drept vânzătorul unei anumite mărfi, atunci competiţia nu este liberă sau perfectă. Oferta disponibilă din orice marfă este limitată. Dacă ea nu ar fi rară relativ la cererea publicului, atunci lucrul în chestiune nu ar fi considerat un bun economic şi pentru el nu s-ar plăti nici un preţ. De aceea, este inducător în eroare să se aplice conceptul de monopol astfel încât acesta să acopere întregul domeniu al bunurilor economice. Simpla împrejurare că oferta este limitată este sursa valorii economice şi a tuturor preţurilor plătite; ca atare, ea nu este încă suficientă pentru a genera preţuri de monopol. [13] Termenul de competiţie monopolistă sau imperfectă este aplicat astăzi cazurilor în care există anumite diferenţe între produsele diferiţilor producători şi vânzători. Aceasta înseamnă că aproape toate bunurile de consum sunt incluse în clasa bunurilor monopolizate. Totuşi, singura întrebare relevantă pentru studiul determinării preţurilor este dacă aceste diferenţe pot fi utilizate de către vânzător pentru a-şi alcătui o strategie de reducere deliberată a ofertei, în vederea creşterii volumului încasărilor sale nete totale. Numai dacă lucrul acesta este posibil şi pus în aplicare pot apărea preţuri de monopol, diferite de preţurile competitive. Poate fi adevărat că fiecare vânzător are o clientelă care preferă marca sa acelora [p.360] ale competitorilor săi şi nu ar înceta să o cumpere chiar dacă preţul ei ar creşte. Dar problema cu care se confruntă vânzătorul este dacă numărul acestor persoane este suficient de mare pentru a compensa reducerea vânzărilor totale pe care ar genera-o abţinerea altor persoane de la a cumpăra. Numai în cazul acesta poate el considera că substituirea preţului competitiv prin preţuri de monopol este avantajoasă. O confuzie considerabilă provine dintr-o greşită interpretare a termenului *control al ofertei*. Fiecare producător al fiecărui produs are partea sa de control asupra ofertei bunurilor oferite spre vânzare. Dacă ar fi produs mai mult *a*, el ar fi determinat o creştere a ofertei şi ar fi generat o tendinţă de reducere a preţului. Dar întrebarea este de ce nu a produs mai mult *a*. Oare a redus el producţia de *a* până la nivelul *p* cu intenţia de a se alinia cât mai adecvat cu putinţă dorinţelor consumatorilor? Sau avea el intenţia de a sfida ordinele consumatorilor în propriul său avantaj? În primul caz el nu a produs mai mult *a* deoarece creşterea cantităţii de *a* dincolo de nivelul *p* ar fi însemnat retragerea unor factori rari de producţie din alte

ramuri, în care aceştia ar fi fost întrebuinţaţi pentru satisfacerea dorinţelor mai intense ale consumatorilor. El nu a produs *p + r*, ci numai *p*, deoarece o asemenea creştere ar fi făcut ca afacerea sa să devină neprofitabilă, sau mai puţin profitabilă, în vreme ce există încă alte direcţii mai profitabile pentru investirea de capital. În al doilea caz el nu a produs *r* deoarece era mai avantajos pentru el să lase neutilizată o parte din stocul disponibil dintr-un factor monopolizat de producţie *m*. Dacă *m* nu ar fi fost monopolizat de el, atunci i-ar fi fost imposibil să anticipeze obţinerea vreunui beneficiu de pe urma reducerii producţiei de *a*. Rivalii săi ar fi umplut golul, astfel încât el n-ar fi fost în măsură să solicite preţuri mai ridicate. În cercetarea preţurilor de monopol trebuie întotdeauna să căutăm în primul rând factorul monopolizat, m. Prima cerinţă pentru preţurile de monopol este existenţa unui bun monopolizat. Dacă nici o cantitate dintr-un asemenea bun m nu este reţinută de la vânzare, atunci nu există nici o posibilitate pentru antreprenor să înlocuiască preţul competitiv prin preţuri de monopol. Profitul antreprenorial nu are nimic de a face cu monopolul. Dacă un antreprenor este în măsură să vândă la preţuri de monopol, atunci el se bucură de avantajul acesta datorită monopolului său relativ la factorul monopolizat m. El realizează câştigul specific de monopol datorită proprietăţii sale asupra lui m, nu datorită activităţilor sale specific antreprenoriale. Să presupunem că datorită unui accident aprovizionarea unui oraş cu curent electric se reduce la jumătate pentru un număr de zile, silindu-i pe locuitori să întrebuinţeze doar iluminarea cu lumânări. [p.361] Preţul lumânărilor se ridică la s; la preţul acesta se vinde întreaga cantitate disponibilă. Magazinele care comercializează lumânări realizează un profit ridicat prin vânzarea întregii cantităţi la preţul s. Dar s-ar putea întâmpla ca proprietarii de magazine să se asocieze în vederea reţinerii de pe piaţă a unei părţi din stocul lor şi să vândă restul la un preţ s + t. În vreme ce s ar fi fost un preţ competitiv, s + t este un preţ de monopol. Surplusul realizat de vânzători la preţul s + t, în plus faţă de încasările pe care le-ar fi realizat vânzând doar la preţul s, reprezintă câştigul lor specific de monopol. Modul în care proprietarii de magazine determină reducerea cantităţii oferite spre vânzare este lipsit de importanţă. Distrugerea fizică a unei părţi din oferta disponibilă reprezintă cazul clasic de acţiune monopolistă. Cu numai foarte puţin timp în urmă procedeul acesta a fost pus în aplicare de guvernul brazilian, care a dispus arderea unor cantităţi importante de cafea. Dar acelaşi efect poate fi obţinut prin lăsarea unei părţi a ofertei neutilizată. În vreme ce profiturile sunt incompatibile cu construcţia imaginară a unei economii în regim de rotaţie uniformă, preţurile de monopol şi câştigurile specifice de monopol nu sunt.

5. Atunci când cantităţile disponibile dintr-un bun *m* nu se află în proprietatea unei singure persoane, firme, corporaţii, sau instituţii, ci este deţinută de mai mulţi proprietari care doresc să coopereze în vederea înlocuirii preţului competitiv printr-un preţ de monopol, pentru a atribui fiecărei părţi cantitatea de *m* pe care are dreptul să o comercializeze la preţul de monopol, este necesară o înţelegere între participanţi (numită îndeobşte cartel şi desemnată

drept conspiraţie de legislaţia americană antitrust). Partea esenţială a oricărei înţelegeri de tip cartel este atribuirea unei anumite cote bine definite fiecărui partener. Arta constituirii de carteluri ţine de capacitatea de a determina ajungerea la o înţelegere în privinţa cotelor. Simplele discuţii între proprietarii de *m* despre dezirabilitatea practicării de preţuri mai ridicate nu este de nici un folos. De regulă, starea de lucruri care face cu putinţă apariţia preţurilor de monopol este o consecinţă a politicilor guvernamentale, e.g., a barierelor vamale. Dacă proprietarii lui m nu profită de posibilitatea care li se oferă, de a se asocia în vederea stabilirii preţurilor de monopol, atunci guvernele iau frecvent asupra lor organizarea a ceea ce legislaţia americană numeşte "restrângere a comerţului". Puterea poliţienească îi forţează pe proprietarii de *m* – mai ales exploatările agricole, minere şi piscicole – să reducă producţia. Cele mai proeminente ilustrări ale acestei metode sunt furnizate, la nivel naţional, de politica agricolă americană, iar la nivel internaţional, de tratatele intitulate în mod eufemistic "înţelegeri interguvernamentale de control al mărfurilor". În această ramură de intervenţie a guvernului în afaceri s-a dezvoltat o nouă semantică. Reducerea producţiei - şi deci a [p.362] consumului respectiv - este numită "evitare a surplusurilor", iar efectele urmărite – un preţ mai ridicat pe unitatea comercializată – se numesc "stabilizare". Este evident că aceste cantităţi de *m* nu au părut surplusuri în ochii celor ce le-ar fi consumat. Este de asemenea evident că aceşti oameni ar fi preferat un preţ mai scăzut decât "stabilizarea" la un preţ mai ridicat.

6. Conceptul de competiţie nu presupune existenţa unei multitudini de unităţi aflate în competiţie. Competiţia este întotdeauna competiţia unei persoane sau a unei firme împotriva altei persoane sau firme, indiferent de numărul celorlalte persoane care mai urmăresc aceeaşi distincţie. Competiţia între puţini rivali nu este praxeologic diferită de competiţia între mulţi rivali. Nimeni nu a susţinut vreodată că în sistem bipartit competiţia pentru funcţiile elective este mai puţin competitivă decât în sistem pluripartit. Numărul competitorilor joacă un rol în analiza preţurilor de monopol numai în măsura în care constituie unul dintre factorii de care depinde succesul eforturilor de a-i asocia pe rivali într-un cartel.

7. Dacă vânzătorul are posibilitatea de a-şi spori încasările nete prin reducerea vânzărilor şi ridicarea preţurilor la unităţile vândute, atunci există, de obicei, mai multe preţuri de monopol care satisfac această condiţie. De regulă, *unul* din aceste preţuri de monopol aduce cele mai mari încasări nete. Dar este posibil şi ca mai multe preţuri de monopol să fie la fel de avantajoase pentru monopolist. Putem numi acest preţ de monopol, sau aceste preţuri de monopol, preţurile optime de monopol.

8. Monopolistul nu ştie dinainte în ce fel vor reacţiona consumatorii la o creştere a preţurilor. El trebuie să recurgă la tatonări pentru a încerca să afle dacă bunul monopolizat se poate vine în avantajul său la un preţ care depăşeşte preţul competitiv şi, dacă aşa stau lucrurile, care dintre diversele preţuri de monopol este preţul optim de monopol, sau care sunt preţurile

optime de monopol. În practică, aceasta este mult mai dificil decât presupune economistul atunci când, desenând curbele cererii, îi atribuie monopolistului o clarviziune desăvârşită. Trebuie aşadar să enumerăm, ca pe o condiţie specială necesară pentru apariţia preţurilor de monopol, capacitatea monopolistului de a descoperi aceste preţuri.

9. Un caz aparte este furnizat de monopolul incomplet. Partea cea mai mare a cantităţii totale disponibile este deţinută de monopolist; restul cantităţii este deţinută de unul sau mai mulţi oameni care nu sunt dispuşi să coopereze cu monopolistul în cadrul strategiei de reducere a vânzărilor şi de stabilire a preţurilor de monopol. Totuşi, necooperarea acestor outsideri nu împiedică practicarea preţurilor de monopol, dacă [p.363] partea *p1*, controlată de monopolist, este suficient de mare prin comparaţie cu părţile outsiderilor, *p2*. Să presupunem că întreaga cantitate (*p = p1 + p2*) poate fi vândută la preţul unitar c, iar o cantitate de p - z la preţul de monopol d. Dacă *d* (*p1 - z*) este mai mare decât *c p1*, atunci este în avantajul monopolistului să se angreneze în reducerea monopolistă a vânzărilor sale, indiferent ce ar face outsiderii. Aceştia pot continua să vândă la preţul *c*, sau îşi pot ridica preţurile până la preţul maxim *d*. Singurul lucru care contează este că outsiderii nu sunt dispuşi să reducă din cantitatea pe care o vând ei înşişi. Întreaga reducere necesară trebuie suportată de proprietarul părţii *p1*. Lucrul acesta îi influenţează planurile şi va duce, de regulă, la stabilirea unui preţ de monopol care diferă de cel care ar fi fost stabilit în regim de monopol complet. [14]

10. Duopolul şi oligopolul nu reprezintă varietăţi speciale de preţuri de monopol, ci doar unele din metodele întrebuinţate pentru stabilirea unui preţ de monopol. Doi sau mai mulţi oameni deţin întreaga cantitate. Ei sunt cu toţii dornici să vândă la preţuri de monopol şi să-şi reducă vânzările totale în consecinţă. Dar, pentru anumite motive, ei nu doresc să acţioneze concertat. Fiecare dintre ei o apucă pe propriul său drum, fără nici un fel de înţelegere formală sau tacită cu rivalii săi. Dar fiecare dintre ei mai ştie şi că rivalii săi au intenţia să procedeze la o reducere monopolistă a vânzărilor lor, pentru a realiza preţuri unitare mai mari şi câştiguri specifice de monopol. Fiecare dintre ei urmăreşte cu atenţie comportamentul rivalilor săi şi încearcă să-şi ajusteze propriile sale planuri la acţiunile lor. Are loc o succesiune de mutări şi contramutări, o întrecere mutuală în obţinerea de rezultate, al cărei final depinde de abilitatea personală a părţilor adverse. Duopoliştii şi oligopoliştii urmăresc două obiective: pe de o parte să afle preţurile de monopol care sunt cele mai avantajoase pentru vânzători, iar pe de alta de a transfera o parte cât mai mare din povara reducerii vânzărilor asupra rivalilor lor. Tocmai datorită faptului că nu cad de acord cu privire la cotele de reducere a vânzărilor care urmează dă le revină fiecăruia, ei nu acţionează concertat, aşa cum fac membrii unui cartel. Nu trebuie să confundăm monopolul şi duopolul cu monopolul incomplet, sau cu rivalitatea în vederea atingerii unei poziţii de monopol. În cazul monopolului incomplet numai grupul monopolist este dispus să-şi restrângă vânzările pentru a-şi impune preţul său de monopol. Însă duopoliştii şi oligopoliştii sunt dispuşi să-şi reţină de la vânzarea pe piaţă câte

o parte din cantităţile de care dispun. În cazul “tăierii” preţurilor, un grup *A* plănuieşte să atingă o [p.364] poziţie de monopol complet sau incomplet prin forţarea tuturor, sau a majorităţii rivalilor săi – să-i numim *B* – să iasă din afaceri. Grupul *A* reduce preţurile până la un nivel care face vânzările ruinătoare pentru rivalii săi mai vulnerabili. *A* poate suporta de asemenea pierderi la aceste preţuri scăzute; dar el este în măsură să suporte pierderile acestea pentru mai mult timp decât ceilalţi şi este convins că le va recupera mai târziu, prin realizarea unor mari câştiguri de monopol. Procesul acesta nu are nimic de a face cu preţurile de monopol. El reprezintă o strategie destinată atingerii poziţiei de monopol. Ne putem întreba dacă duopolul şi oligopolul au vreo semnificaţie practică. De regulă, părţile implicate vor consimţi cel puţin la un acord tacit privitor la cotele lor din volumul redus al vânzărilor.

11. Bunul monopolizat, prin a cărui reţinere parţială de la vânzarea pe piaţă se stabilesc preţuri de monopol, poate fi fie un bun de ordinul cel mai redus, fie un bun de ordin superior, un factor de producţie. El poate consta din controlul asupra cunoştinţelor tehnologice necesare pentru desfăşurarea producţiei, aşadar asupra “reţetei”. Asemenea reţete sunt de regulă bunuri gratuite, deoarece capacitatea lor de a produce anumite efecte este nelimitată. Ele pot deveni bunuri economice numai dacă sunt monopolizate şi utilizarea lor este restricţionată. Orice preţ plătit pentru serviciile furnizate de o reţetă este întotdeauna un preţ de monopol. Este irelevant dacă restricţionarea utilizării reţetei este făcută cu putinţă de condiţii instituţionale – de felul patentelor şi al legilor de copyright – sau de faptul că formula este ţinută secretă şi alte persoane nu reuşesc să o ghicească. Factorul complementar de producţie, a cărui monopolizare poate duce la practicarea preţurilor de monopol, poate consta şi din posibilitatea cuiva de a coopera la realizarea unui bun cunoscut de consumatori, care-i atribuie acestei cooperări o semnificaţie specială. Această posibilitate poate fi dată atât de natura bunurilor sau serviciilor respective, cât şi de prevederi instituţionale, ca protecţia sau mărcile înregistrate. Motivele pentru care consumatorii evaluează la o valoare atât de ridicată contribuţia unui om sau a unei firme pot fi multiple. Ele pot fi: o încredere deosebită acordată individului sau firmei respective în urma unor experienţe trecute; [15] simple prejudecăţi neîntemeiate sau erori; snobism; prejudecăţi magice sau metafizice, a căror lipsă de temei e ridiculizată de persoanele mai rezonabile. Un medicament care poartă însemnul unei mărci înregistrate poate să nu difere în structura sa chimică şi în eficacitatea sa fiziologică de alte compuse care nu poartă acelaşi însemn. Totuşi, atunci când cumpărătorii atribuie o semnificaţie deosebită acestui însemn şi sunt dispuşi să plătească preţuri speciale pentru [p.365] produsul marcat cu el, vânzătorul poate, dacă se bucură de o configuraţie propice a cererii, să practice preţuri de monopol. Monopolul care-i permite monopolistului să reducă cantitatea oferită fără ca alţii să aibă posibilitatea de a-l contracara poate consta din productivitatea mai mare a unui factor pe care îl are la dispoziţie, prin comparaţie cu productivitatea mai scăzută a factorului

corespunzător de care dispun competitorii săi potenţiali. Dacă marja dintre productivitatea mai ridicată a cantităţii sale din factorul monopolizat şi aceea a competitorilor săi potenţiali este suficient de largă pentru apariţia unui preţ de monopol, atunci avem de-a face cu o situaţie pe care o putem numi monopol marginal. [16] Să ilustrăm conceptul de monopol marginal prin cea mai frecventă instanţiere a sa în condiţiile actuale, posibilitatea unui tarif protecţionist de a genera preţuri de monopol în anumite condiţii. Atlantis stabileşte un tarif t la importul fiecărei unităţi din marfa *p*, al cărei preţ pe piaţa internaţională este *s*. Dacă consumul autohton de *p* în Atlantis la preţul *s* + *t* este *a* şi producţia autohtonă de *p* este *b*, cu *b* mai mic decât *a*, atunci costurile dealerului marginal sunt *s* + *t*. Fabricile autohtone sunt în măsură să-şi desfacă întreaga producţie la preţul *s* + *t*. Tariful este eficace şi le oferă firmelor autohtone un incitativ de a-şi extinde producţia de *p*, de la *b* la o cantitate cu puţin mai mică decât *a*. Dar dacă *b* este mai mare decât *a*, atunci lucrurile se prezintă diferit. Dacă presupunem că *b* este atât de mare încât chiar şi la preţul *s* consumul autohton este mai mic decât valoarea sa şi surplusul trebuie exportat şi vândut în străinătate, atunci impunerea unui tarif vamal nu afectează preţul lui *p*. Atât preţul autohton al lui *p* cât şi cel internaţional rămân neschimbate. Totuşi, prin discriminarea ce o operează între producţia internă şi cea externă, tariful le acordă fabricilor autohtone un privilegiu care poate fi întrebuinţat pentru implementarea unei scheme monopoliste, presupunând că sunt îndeplinite si alte condiţii suplimentare. Dacă între *s* şi *s* + *t* se poate găsi un preţ de monopol, atunci devine avantajos pentru întreprinderile autohtone să formeze un cartel. Cartelul vinde pe piaţa internă din Atlantis la preţul de monopol si dispune de surplus în străinătate, la preţul pieţei mondiale. Bineînţeles, deoarece cantitatea de *p* oferită pe piaţa mondială creşte – drept consecinţă a reducerii cantităţii vândute în Atlantis, preţul mondial scade de la *s* la *s1*. De aceea, pentru apariţia unui preţ autohton de monopol o condiţie suplimentară necesară este ca reducerea totală a încasărilor provenită din scăderea preţului pe piaţa mondială să nu fie atât de mare încât să absoarbă tot câştigul de monopol al cartelului autohton. [p.366] Pe termen lung, un asemenea cartel naţional nu îşi poate păstra poziţia dacă intrarea în ramura ei de producţie este liberă pentru noii-veniţi. Factorul monopolizat, ale cărui servicii le restrânge cartelul (pe piaţa internă) în vederea practicării preţurilor de monopol, reprezintă o condiţie geografică ce poate fi cu uşurinţă duplicată de orice nou investitor care îşi construieşte o fabrică nouă în interiorul graniţelor ţării Atlantis. În condiţiile industriale actuale, caracterizate prin progrese tehnologice necontenite, fabrica mai recentă va fi, de regulă, mai eficientă decât fabricile mai vechi şi va produce la costuri medii mai scăzute. Astfel, incitativul potenţialilor noi-veniţi este dublu. El nu constă doar în câştigurile de monopol realizate de membrii cartelului, ci şi din posibilitatea de a-i depăşi prin reducerea costurilor de producţie. Şi aici instituţiile vin în ajutorul vechilor firme care formează cartelul. Patentele le asigură un monopol legal, pe care nimeni nu-l poate încălca. Bineînţeles, numai unele dintre procesele de producţie pot fi protejate prin patente. Dar

un rival care este împiedicat să utilizeze aceste procese şi să producă articolele respective poate fi, datorită acestui fapt, atât de handicapat încât să nu poată lua în consideraţie intrarea în domeniul de activitate al unei industrii cartelizate. Posesorul unui patent se bucură de un monopol legal care, dacă beneficiază de condiţii propice, poate fi utilizat pentru stabilirea unor preţuri de monopol. Dincolo de domeniul acoperit de patent ca atare, un patent poate furniza servicii auxiliare prin stabilirea şi prezervarea unui monopol marginal, acolo unde există condiţiile instituţionale primare pentru apariţia unui astfel de monopol. Putem presupune că anumite carteluri mondiale ar exista chiar şi în absenţa oricărui amestec guvernamental care să furnizeze pentru alte bunuri condiţiile indispensabile implementării unei scheme monopoliste. Există unele bunuri, cum ar fi diamantele şi mercurul, a căror ofertă este limitată în mod natural de existenţa numai câtorva surse. Posesorii acestor resurse se pot combina cu uşurinţă în vederea unei acţiuni concertate. Dar asemenea carteluri ar juca doar un rol minor în stabilirea producţiei mondiale. Semnificaţia lor economică ar fi mai curând redusă. Locul important pe care-l ocupă cartelurile astăzi este o consecinţă a politicilor intervenţioniste adoptate de guvernele tuturor ţărilor. Problema monopolului cu care trebuie să se confrunte omenirea astăzi nu este o consecinţă a funcţionării economiei de piaţă. Ea este produsul acţiunilor deliberate ale guvernelor. Ea nu este una din racilele inerente ale capitalismului, aşa cu trâmbiţează demagogii. Dimpotrivă, este fructul politicilor ostile capitalismului, destinate să-i saboteze şi să-i distrugă funcţionarea. Ţara clasică a cartelurilor a fost Germania. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea Reichul german s-a angrenat într-o vastă schemă de *Sozialpolitik*. Ideea era de a spori veniturile şi nivelul de trai al salariaţilor prin diverse măsuri, care ţin de ceea ce numim astăzi legislaţie prosindicală, sub auspiciile mult-glorifiactei scheme de securitate socială a lui Bismarck şi al presiunilor şi constrângerilor venite din partea sindicatelor, care urmăreau obţinerea de rate salariale mai ridicate. Adepţii politicii acestea sfidau avertismentele economiştilor. Nu există nimic de felul unor legi economice, spuneau ei. Cruda realitate este că aşa-zisa Sozialpolitik a ridicat costurile de producţie în Germania. Fiecare progres al aşa-numitei legislaţii prosindicale şi fiecare grevă încununată de succes tulburau condiţiile industriale, în dezavantajul întreprinderilor germane. Devenea mai greu pentru ele să-şi întreacă rivalii străini, pentru care evenimentele interne din Germania nu ridicau costurile de producţie. Dacă germanii ar fi fost în măsură să renunţe la exportul de produse fabricate şi să producă numai pentru propria lor piaţă internă, atunci tariful ar fi putut adăposti fabricile Germane de competiţia intensificată a producătorilor străini. Ei ar fi fost în măsură să vândă la preţuri mai ridicate. Beneficiile pe care le-ar fi obţinut salariatul de pe urma legislativelor şi a sindicatelor ar fi fost absorbite de preţurile mai ridicate pe care tot el ar fi trebuit să le plătească pentru articolele achiziţionate. Salariile reale n-ar fi crescut decât în măsura în care antreprenorii ar fi putut să-şi amelioreze procedeele tehnologice, determinând astfel creşterea productivitatăţii muncii. Tarifele vamale ar fi neutralizat

efectele negative ale aşa-zisei Sozialpolitik. Însă Germania este – şi era deja pe vremea când Bismarck îşi inaugura politicile prosindicale – o ţară predominant industrială. Fabricile ei exportau o parte considerabilă a outputului lor total. Aceste exporturi le permiteau germanilor să importe produsele alimentare şi materiile brute pe care nu le puteau cultiva în ţara lor, comparativ suprapopulată şi slab înzestrată cu resurse naturale. Această împrejurare nu putea fi remediată prin simpla introducere a unui tarif protecţionist. Numai cartelurile puteau elibera Germania de consecinţele catastrofale ale politicilor "progresiste" prosindicale. Cartelurile practicau preţuri de monopol pe piaţa internă şi vindeau la preţuri mai mici în străinătate. Cartelurile sunt însoţitoarele necesare şi produsele unei politici prosindicale "progresiste", în măsura în care aceasta afectează industriile dependente de pieţele străine pentru desfacerea produselor străine. De bună seamă, cartelurile nu duc la păstrarea câştigurilor sociale iluzorii ale salariaţilor, pe care le promit politicienii asociaţi cu mişcările sindicale şi liderii sindicali. Nu există nici un mijloc de augmentare a a ratelor salariale pentru toţi cei doritori să obţină salarii superioare nivelului determinat de productivitatea fiecărui tip de muncă prestată. Tot ce au realizat cartelurile a fost de a contrabalansa câştigurile aparente manifestate în ratele salariale nominale prin creşteri corespunzătoare ale preţurilor ale bunurilor pe piaţa internă. Însă efectul cel mai [p.368] dezastruos al ratelor salariale minimale, şomajul permanent în masă, nu a fost ocolit. Cum toate industriile urmăresc desfacerea unei părţi a producţiei lor în străinătate şi nu se mai mulţumesc cu piaţa internă, în această epocă a intervenţiei guvernului în afaceri funcţia tarifului vamal este de a permite stabilirea unor preţuri de monopol interne. Indiferent care vor fi fost obiectivul şi efectele tarifelor vamale în trecut, îndată ce o ţară exportatoare se angrenează în măsuri menite să ridice veniturile salariaţilor sau ale fermierilor deasupra ratelor de piaţă, ea trebuie să recurgă la scheme care generează preţuri interne de monopol pentru mărfurile în chestiune. Puterea unui guvern naţional este limitată la teritoriul supus suveranităţii sale. El are posibilitatea de a augmenta costurile interne de producţie. El nu are puterea de a-i sili pe străini să plătească preţuri corespunzător mai ridicate pentru produsele respective. Dacă nu se doreşte abolirea exporturilor, ele trebuie subvenţionate. Subvenţia poate fi plătită în mod deschis de la buget, sau povara ei poate fi impusă consumatorilor prin mijlocirea preţurilor de monopol, practicate de un cartel. Adepţii amestecului guvernamental în afaceri îi atribuie "Statului" puterea de a le acorda anumitor grupuri din cadrul pieţei beneficii prin simplu *fiat*. De fapt, această putere este puterea guvernului de a ticlui combinaţii monopoliste. Fondurile din care se finanţează "câştigurile sociale" sunt câştiguri de monopol. În măsura în care aceste câştiguri de monopol nu sunt suficiente, diversele măsuri ale intervenţionismului paralizează imediat funcţionarea pieţei; şomajul în masă, depresiunile şi consumul de capital îşi fac apariţia. Această împrejurare explică aviditatea tuturor guvernelor contemporane de a monopoliza toate sectoarele pieţei, care sunt, într-un fel sau altul, legate de export. Dacă un

guvern eşuează în tentativele sale indirecte de monopolizare, atunci el recurge la alte mijloace. În domeniul cărbunelui şi al potasei, guvernul imperial german a impus formarea de carteluri obligatorii. New Deal-ul american a fost împiedicat să organizeze marile industrii naţionale pe principiul cartelului obligatoriu de opoziţia firmelor de afaceri. A avut mai mult succes în anumite ramuri vitale ale agriculturii, în care au fost implementate măsuri destinate reducerii producţiei în vederea practicării unor preţuri de monopol. O lungă serie de acorduri adoptate de cele mai importante guverne ale lumii urmărea stabilirea unor preţuri de monopol pe piaţa mondială, pentru diverse materii prime şi produse alimentare. [17] Obiectivul mărturisit al Naţiunilor Unite este de a continua aceste planuri. [p.369]

12. Pentru a înţelege motivele care stau la baza politicilor promonopoliste ale guvernelor contemporane este necesar să privim aceste politici ca pe un fenomen uniform. Din punct de vedere catalactic, aceste monopoluri nu sunt uniforme. Cartelurile contractuale în care se angrenează antreprenorii pentru a profita de pe urma incitativului furnizat de tarifele protecţioniste reprezintă forme de monopol marginal. Acolo unde guvernul implementează nemijlocit preţuri de monopol avem de-a face cu monopoluri create prin licenţe. Factorul de producţie prin restrângerea utilizării căruia este determinată formarea preţului de monopol este licenţa, [18] căreia legile îi conferă caracter de obligativitate pentru cei care îi aprovizionează pe consumatori. Asemenea licenţe pot fi acordate în diverse feluri:

(a) O licenţă nelimitată este acordată practic fiecărui solicitant. Cazul acesta echivalează cu o stare de lucruri în care nu se cere nici o licenţă.

(b) Licenţele se acordă solicitanţilor doar în urma unei selecţii. Competiţia este restricţionată. Totuşi, preţurile de monopol nu pot apărea decât dacă deţinătorii de licenţe acţionează concertat şi configuraţia cererii le este favorabilă.

(c) Nu există decât o singură licenţă. Licenţiatul, să zicem deţinătorul unui patent sau al unui copyright , este un monopolist. Dacă configuraţia cererii este propice şi dacă licenţiatul doreşte să culeagă câştigul de monopol, atunci el poate practica preţuri de monopol.

(d) Licenţele acordate sunt în număr limitat. Ele îi conferă licenţiatului numai dreptul de a produce sau de a vinde o anumită cantitate, pentru a-l împiedica să deranjeze schema concepută de autorităţi. Autorităţile însele dirijează stabilirea preţurilor de monopol. În fine, există cazuri în care un guvern implementează un monopol în vederea atingerii unor obiective fiscale. Câştigurile de monopol îi revin trezoreriei. Numeroase guverne europene au instituit monopoluri asupra tutunului. Altele au monopolizat sarea, chibriturile, serviciile telefonice şi telegrafice, difuzarea de emisiuni radio-TV, ş.a.m.d. Toate ţările au câte un monopol guvernamental asupra serviciilor poştale, fără excepţie.

13. Monopolurile marginale nu-şi datorează întotdeauna apariţia unui factor instituţional, de felul tarifelor vamale. Ele pot apărea şi datorită unor

diferenţe suficiente manifestate în fertilitatea, sau productivitatea anumitor factori de producţie. Am menţionat deja faptul că a vorbi despre un monopol asupra pământului şi a ne referi la preţurile de monopol şi la câştigurile de monopol în vederea explicării preţurilor produselor agricole şi a rentei funciare constituie o eroare serioasă. În măsura în care istoria consemnează situaţii în care produsele agricole se vindeau la preţuri de monopol, e vorba de monopoluri create prin licenţe, instituite prin [p.370] decret guvernamental. Totuşi, aceasta nu înseamnă că diferenţele de fertilitate ale solului n-ar fi putut genera niciodată preţuri de monopol. Dacă diferenţa dintre fertilitatea solului cel mai puţin fertil care este deja cultivat şi cea a celui mai fertil sol necultivat care este disponibil pentru o extindere a producţiei ar fi atât de mare încât să le permită proprietarilor solului deja exploatat găsirea unui preţ de monopol avantajos în limitele acestei marje, atunci ei ar putea opta pentru reducerea producţiei prin acţiune concertată, în vederea obţinerii preţurilor le monopol. Dar este un fapt că în agricultură condiţiile naturale nu corespund acestor cerinţe. Tocmai datorită faptului acesta fermierii doritori să practice preţuri de monopol nu se bazează pe acţiuni spontane, ci solicită intervenţia guvernelor. În diverse ramuri ale mineritului condiţiile sunt adesea mai propice pentru apariţia preţurilor de monopol pe baza existenţei unui monopol marginal.

14. S-a afirmat necontenit că economiile bazate pe producţia pe scară largă ar fi generat o tendinţă de formare a unor preţuri de monopol în industriile de procesare. În terminologia noastră, un asemenea monopol s-ar numi monopol marginal. Înainte de a începe discuţia acestui subiect, trebuie să clarificăm rolul pe care îl joacă o creştere sau o descreştere a costului unitar mediu în consideraţiile unui monopolist care caută cel mai avantajos preţ de monopol. Considerăm cazul în care proprietarul unuia din factorii de producţie complementari monopolizaţi, de exemplu al unui patent, produce în acelaşi timp produsul *p*. Dacă costul mediu de producţie al unei unităţi din *p*, fără nici un fel de legătură cu patentul, descreşte odată cu creşterea cantităţii produse, atunci monopolistul trebuie să compare această descreştere cu câştigurile anticipate de pe urma reducerii producţiei. Dacă, pe de altă parte, costul unitar de producţie descreşte odată cu restrângerea producţiei totale, atunci incitativul de a recurge la restricţia monopolistă este augmentat. Este evident că simplul fapt că producţia pe scară mare tinde, de regulă, să reducă costurile medii de producţie, nu este în sine un factor care să ducă la apariţia preţurilor de monopol, ci mai degrabă unul care limitează această posibilitate. Ceea ce încearcă să spună cei ce dau vina pe producţia pe scară mare pentru răspândirea preţurilor de monopol este că eficienţa sporită a producţiei pe scară mare face dificilă, sau chiar imposibilă, competiţia eficace din partea întreprinderilor de proporţii mai reduse. O unitate productivă de mari proporţii ar putea, cred ei, recurge la preţuri de monopol nepedepsită, deoarece micile firme de afaceri nu sunt în măsură să-i pună în discuţie monopolul. Desigur, este perfect adevărat că în numeroase ramuri din industriile de procesare ar fi o nesăbuinţă să pătrundă cineva pe piaţă cu

produse realizate la costuri mari, de către întreprinderi mici, inadecvate. O ţesătorie modernă de bumbac nu are a se teme de [p.370] competiţia vechilor furci de tors manual; rivalii săi sunt alte ţesătorii, mai mult sau mai puţin bine echipate. Dar aceasta nu înseamnă că ea are posibilitatea de a vinde la preţuri de monopol. Există competiţie şi între firmele mari. Dacă preţurile de monopol predomină în vânzarea produselor firmelor care produc pe scară mare, motivul este fie existenţa patentelor sau a monopolurilor în deţinerea minelor sau a altor surse de materii prime, fie existenţa cartelurilor bazate pe tarife vamale. Nu trebuie să confundăm noţiunea de monopol cu aceea de preţuri de monopol. Monopolul simplu ca atare este lipsit de importanţă dacă nu este însoţit de preţuri de monopol. Preţurile de monopol sunt importante numai pentru că sunt rezultatul unei administrări a afacerilor care sfidează supremaţia consumatorilor şi aşează interesele private ale monopolistului în locul acelora ale publicului. Într-o economie de piaţă ele reprezintă singura situaţie în care s-ar putea face, într-o anumită măsură, distincţia între producţia pentru profit şi producţia pentru folosinţă, presupunând că am fi dispuşi să lăsăm deoparte faptul că profiturile propriu-zise nu au nimic de-a face cu câştigurile de monopol. Ele nu constituie o parte din ceea ce catalactica poate numi profituri; ele reprezintă o creştere a preţului obţinut de pe urma vânzării serviciilor furnizate de anumiţi factori de producţie, unii dintre aceştia fiind fizici, iar alţii doar instituţionali. În absenţa unei constelaţii de preţuri monopoliste, dacă antreprenorii şi capitaliştii se abţin de la a extinde producţia într-o anumită ramură industrială deoarece posibilităţile care li se oferă în alte ramuri sunt mai atractive, ei nu acţionează împotriva dorinţelor consumatorilor. Dimpotrivă, ei urmăresc cu precizie linia trasată de cerere, aşa cum se exprimă aceasta pe piaţă. Prejudecăţile politice care au afectat discuţia problemei monopolului au făcut să nu se acorde atenţia cuvenită chestiunilor esenţiale implicate aici. Pentru fiecare dintre cazurile de preţuri de monopol pe care le abordăm, prima problemă pe care trebuie să ne-o punem este ce obstacole îi împiedică pe oameni să rivalizeze cu monopoliştii. Răspunzând la această întrebare descoperim rolul jucat de factorii instituţionali în apariţia preţurilor de monopol. A fost o prostie că s-a vorbit despre o conspiraţie referitor la înţelegerile dintre firmele americane şi cartelurile germane. Dacă un american ar fi dorit să fabrice un articol protejat printr-un patent deţinut de germani, el era silit de către legislaţia americană să ajungă la o înţelegere cu firmele germane.

15. Un caz aparte îl constituie ceea ce am putea numi monopolul bazat pe o eroare.

În trecut, capitaliştii au investit fonduri într-o întreprindere destinată producţiei articolului *p*. Ulterior, evenimentele au dovedit că această investiţie a fost o eroare. Preţurile care pot fi obţinute prin vânzarea lui *p* sunt atât de scăzute încât [p.372] capitalul investit în echipamentul inconvertibil al firmei nu aduce beneficii. El este pierdut. Pe de altă parte, aceste preţuri sunt suficient de mari pentru a aduce un beneficiu rezonabil pentru întrebuinţarea capitalului variabil în vederea producerii lui *p*. Dacă pierderea irevocabilă a

capitalului investit în echipamentul inconvertibil este eliminată din registre şi dacă se efectuează în conturi toate modificările corespunzătoare, atunci capitalul mai redus întrebuinţat pentru menţinerea în funcţiune a afacerii este, una peste alta, atât de profitabil încât oprirea completă a producţiei ar fi o nouă greşeală. Întreprinderea lucrează la întreaga capacitate producând cantitatea *q* din produsul *p* şi comercializând-o la preţul unitar *s*. Dar condiţiile pot fi de aşa natură încât să fie posibil ca întreprinderea să culeagă un câştig de monopol prin reducerea producţiei la q/2 şi vânzarea ei la preţul unitar 3 s. Procedând astfel, capitalul investit în echipament inconvertibil nu mai apare ca fiind integral pierdut. El aduce un beneficiu modest, sub forma câştigului de monopol. Acum întreprinderea vinde la preţuri de monopol şi realizează câştiguri de monopol, deşi capitalul total investit aduce beneficii mici în comparaţie cu ceea ce ar fi câştigat investitorii dacă ar fi investit în alte ramuri. Întreprinderea reţine de la desfacerea pe piaţă servicii pe care capacitatea de producţie neîntrebuinţată a echipamentului său durabil le-ar fi putut furniza şi astfel câştigă mai mult decât ar câştiga producând la întreaga capacitate. Ea sfidează ordinele publicului. Publicul s-ar fi găsit într-o situaţie mai bună dacă investitorii ar fi evitat greşeala de a imobiliza o parte din capitalul lor în producţia de *p*. Evident, consumatorii n-ar fi beneficiat atunci de nici o cantitate de *p*. Dar ar fi obţinut, în schimb, acele articole de care duc acum lipsă, deoarece capitalul necesar pentru producerea lor a fost irosit pentru construirea unui agregat destinat producerii de *p*. Pe de altă parte, având în vedere situaţia actuală, după ce greşeala ireparabilă a fost comisă, ei doresc să obţină mai mult *p* şi sunt gata să plătească, pentru a-l obţine, preţul său potenţial competitiv de piaţă, desemnat prin *s*. Ei nu sunt de acord, în condiţiile actuale, cu acţiunea întreprinderii, de a reţine o cantitate de capital variabil de la utilizarea în vederea producerii de *p*. De bună seamă, această cantitate nu rămâne neutilizată. Ea este alocată în alte ramuri de activitate şi produce acolo un alt bun, desemnat prin *m*. Dar în condiţiile actuale consumatorii ar prefera o creştere a cantităţii disponibile de *p* unei creşteri a cantităţii disponibile de *m*. Dovada este că în absenţa unei restrângeri monopoliste a capacităţii de producţie a lui *p*, date fiid actualele condiţii, producerea cantităţii *q* comercializate la preţul *s* ar fi mai profitabilă decât o augmentarea a cantităţii produse din articolul *m*. Există două trăsături caracteristice ale acestui caz. În primul rând, preţurile de monopol [p.373] plătite de consumatori sunt încă mai reduse decât ar fi fost costul total de producţie al lui *p* dacă s-ar lua în calcul întregul input al investitorilor. În al doilea rând, câştigurile de monopol ale firmei sunt atât de reduse încât nu fac astfel încât întreaga afacere să pară o investiţie bună. Ea rămâne o malinvestiţie. Tocmai faptul acesta constituie poziţia monopolistă a firmei. Nici un outsider nu doreşte să se angreneze în domeniul ei de activitate antreprenorială, deoarece producerea de *p* generează pierderi. Monopolul bazat pe o eroare nu este în nici un caz doar o construcţie academică. El există astăzi, de pildă, în cazul anumitor companii feroviare. Dar trebuie să ne ferim de eroarea de a interpreta fiecare caz de capacitate neutilizată ca pe un

monopol bazat pe o eroare. Chiar şi în absenţa monopolului poate fi mai avantajos să se întrebuinţeze capitalul variabil pentru alte obiective decât acela de a augmenta producţia firmei până la limita fixată de capacitatea echipamentului său durabil inconvertibil; reducerea producţiei în acest caz reflectă tocmai starea pieţei competitive şi dorinţele publicului.

16. Monopolurile locale au, de regulă, o origine instituţională. Dar există şi monopoluri locale care îşi au originea în condiţiile existente pe piaţa neobstrucţionată. Monopolurile instituţionale sunt adesea create pentru a rezolva problema monopolurilor care au apărut, sau care e probabil să apară în absenţa oricărei intervenţii autoritare pe piaţă. O clasificare catalactică a monopolurilor locale trebuie să distingă trei grupuri: monopolurile marginale, monopolurile datorate spaţiului limitat şi monopolurile bazate pe licenţe. Un *monopol marginal local* se caracterizează prin aceea că bariera care îi împiedică pe outsideri să intre în competiţie pe piaţa locală şi să spargă monopolul vânzătorilor locali este nivelul comparativ ridicat al costurilor de transport. Pentru a asigura o protecţie limitată unei firme care posedă resursele naturale adiacente necesare pentru producţia de cărămizi împotriva producătorilor de cărămizi aflaţi la mare distanţă nu este necesar nici un fel de tarif vamal. Costurile de transport le asigură acestora o marjă în limitele căreia, dacă este însoţită de o configuraţie propice a cererii, se poate găsi un preţ de monopol avantajos. Până aici monopolurile marginale locale nu diferă din punct de vedere catalactic de alte cazuri de monopol marginal. Ceea ce le deosebeşte de acestea şi face necesară analizarea lor separată este, pe de o parte, legătura pe care o au cu renta funciară urbană şi, pe de altă parte, raportul lor cu dezvoltarea urbană. Să presupunem că o regiune *A*, care oferă condiţii favorabile pentru acumularea unei populaţii urbane aflate în creştere, se confruntă cu practicarea preţurilor de monopol pentru materialele de construcţie. În consecinţă, costurile de construcţie sunt mai ridicate [p.374] decât ar fi în absenţa unui asemenea monopol. Dar cei ce compară avantajele şi dezavantajele stabilirii locuinţelor şi spaţiilor lor de lucru în regiunea *A* au motive să plătească preţuri mai mari pentru achiziţionarea sau închirierea unor astfel de locuinţe şi spaţii situate în *A*. Preţurile acestea sunt determinate, pe de o parte, de preţurile corespunzătoare din alte regiuni şi, pe de altă parte, de avantajele pe carele oferă stabilirea în *A* prin comparaţie cu stabilirea în alte regiuni. Cheltuielile mai ridicate necesare pentru construcţii nu afectează aceste preţuri; incidenţa lor cade asupra beneficiilor funciare. Povara câştigurilor de monopol realizate de vânzătorii materialelor de construcţie cade asupra proprietarilor solului urban. Aceste câştiguri absorb ceea ce, în absenţa lor, le-ar reveni acestor proprietari. Chiar şi în cazul – destul de puţin verosimil – că cererea pentru case şi spaţii de lucru este astfel încât să le permită proprietarilor funciari să practice preţuri de monopol la vânzare şi închiriere, preţurile de monopol pentru materialele de construcţie n-ar afecta decât încasările proprietarilor funciari, nu şi preţurile plătite de cumpărători sau chiriaşi. Faptul că povara câştigurilor de monopol se reflectă în preţul de utilizare a pământului pentru construcţii urbane nu înseamnă că

ea nu impune anumite constrângeri dezvoltării oraşului. Ea amână întrebuinţarea pământului periferic şi extinderea teritorială a aşezării urbane. Momentul în care pentru proprietarul unei parcele de pământ suburban devine avantajos să-şi retragă parcela de la utilizările agricole şi de la alte întrebuinţări non-urbane şi să o întrebuinţeze în vederea dezvoltării urbane este amânat. Desigur, încetinirea dezvoltării unui oraş este o acţiune cu două tăişuri. Utilitatea ei pentru monopolist este ambiguă. El nu poate şti dacă viitoarele condiţii vor fi de aşa natură încât să atragă mai multă lume către *A*, singura piaţă de desfacere pentru produsele sale. Una din atracţiile pe care le oferă noilor veniţi un oraş este mărimea sa, numărul ridicat al locuitorilor săi. Industria şi comerţul tind către centru. Dacă acţiunea monopolistului întârzie creşterea comunităţii urbane, ea poate contribui la canalizarea şuvoiului de populaţie în altă parte. Se pot pierde ocazii care nu se mai întorc. Este posibil ca pentru realizarea de câştiguri comparativ reduse pe termen scurt să se sacrifice încasări mai mari în viitor. Este, aşadar, cel puţin discutabil dacă posesorul unui monopol marginal local îşi urmăreşte interesele în mod adecvat prin vânzarea la preţuri de monopol. De multe ori ar fi mai avantajos pentru el să practice discriminarea prin preţuri între diverşi cumpărători. El ar putea vinde la preţuri mai ridicate pentru proiectele de construcţie care vizează părţile centrale ale oraşului şi la preţuri mai scăzute pentru proiectele destinate districtelor periferice. Spaţiul de manevră al monopolurilor marginale locale este mai redus decât se presupune îndeobşte. [p.375] *Monopolul datorat spaţiului limitat* este o consecinţă a faptului că domeniul de respectiv activitate este în aşa fel restricţionat de condiţiile fizice încât numai una sau câteva întreprinderi pot pătrunde în el. Monopolul apare dacă există doar o singură întreprindere care activează în domeniul respectiv, sau dacă cele câteva întreprinderi existente se asociază pentru a acţiona concertat. Este uneori posibil ca două companii rivale de troleibuze să activeze pe aceleaşi străzi dintr-un oraş. Au existat cazuri în care două sau chiar mai multe companii ce furnizau către locuitorii unui cartier gaz, electricitate şi servicii telefonice au coexistat. Dar chiar şi în asemenea cazuri excepţionale cu greu se poate vorbi de existenţa vreunei competiţii reale. Condiţiile le sugerează rivalilor să se asocieze, cel puţin tacit. Dimensiunile reduse ale spaţiului conduc, într-un fel sau altul, la apariţia unui monopol. În practică, monopolul datorat spaţiului limitat este îndeaproape asociat cu monopolul bazat pe o licenţă. Este practic imposibil să se pătrundă în respectivul domeniu de activitate în absenţa unei înţelegeri cu autorităţile locale care controlează străzile şi subsolul lor. Chiar şi în absenţa legilor care stipulează obligativitatea deţinerii unei concesiuni pentru înfiinţarea unor servicii de utilitate publică, ar fi necesar ca întreprinderile să ajungă la o înţelegere cu autorităţile municipale. Dacă asemenea înţelegeri sunt sau nu denumite în termeni legali concesiuni este mai puţin important. Desigur, monopolul nu trebuie numaidecât să dea naştere preţurilor de monopol. Dacă o companie furnizoare de utilităţi publice poate sau nu să practice preţuri de monopol depinde de datele specifice fiecărui caz în parte. Dar este sigur că există

cazuri în care o poate face. Este posibil ca o companie să fie greşit orientată alegând politica practicării preţurilor de monopol şi ca ea să-şi urmărească mai bine interesele pe termen lung practicând preţuri mai mici. Dar nu există nici o garanţie că monopolistul va afla ce este mai avantajos pentru el. Este necesar să realizăm faptul că monopolul datorat spaţiului limitat poate adesea da naştere la preţuri de monopol. În acest caz, avem de-a face cu o situaţie în care procesul de piaţă nu-şi îndeplineşte funcţia democratică. [19] Libera iniţiativă este foarte puţin populară în ochii contemporanilor noştri. Proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie este deosebit de detestată în acele domenii de activitate în care apar monopoluri datorate spaţiului limitat, chiar dacă respectiva companie nu practică preţuri de monopol şi chiar dacă activitatea ei nu aduce decât profituri reduse, sau dacă provoacă pierderi. O companie care furnizează servicii de "utilitate publică" reprezintă, în ochii politicienilor intervenţionişti şi socialişti, un inamic public. Electoratul aprobă orice obstrucţie ridicată în calea lor de către autorităţi. Se presupune de regulă că asemenea întreprinderi ar trebui naţionalizate sau municipalizate. Câştigurile de monopol, se spune, nu trebuie [p.376] sub nici o formă să fie încasate de cetăţeni privaţi. Ele trebuiesc îndreptate exclusiv către fondurile publice. Rezultatele politicilor de municipalizare şi de naţionalizare din ultimele zeci de ani au fost, aproape în toate cazurile, falimentul financiar, serviciile de proastă calitate şi corupţia politică. Orbiţi de prejudecăţile lor anticapitaliste, oamenii scuză serviciile de proastă calitate şi corupţia şi, pentru multă vreme, nu s-au sinchisit nici de falimentul financiar. Totuşi, falimentul acesta este unul din factorii care au contribuit la actuala criză a intervenţionismului. [20] 17. Există obiceiul de a caracteriza politicile sindicale drept scheme monopoliste, care urmăresc substituirea ratelor salariale competitive prin rate salariale de monopol. Totuşi, sindicatele nu urmăresc, de regulă, impunerea de rate salariale monopoliste. Un sindicat urmăreşte restrângerea competiţiei în propriul său sector de pe piaţa forţei de muncă, în vederea ridicării ratelor salariale. Dar restrângerea competiţiei şi preţurile de monopol nu trebuie confundate. Trăsătura caracteristică a preţurilor de monopol este aceea că formarea lor prin vânzarea numai unei părţi p din cantitatea totală disponibilă P aduce beneficii nete mai mari decât cele pa care le-ar aduce p. Monopolistul realizează un câştig de monopol reţinând de pe piaţă cantitatea P - p. Nu nivelul acestui câştig este acela care marchează situaţia corespunzătoare preţurilor de monopol, ci acţiunea deliberată a monopoliştilor, de înfăptuire a ei. Monopolistul hotărăşte întrebuinţarea întregului stoc disponibil. El este preocupat în egală măsură de fiecare fracţiune din stocul de care dispune. Dacă o parte din acesta rămâne nevândută, el suferă o pierdere. Cu toate acestea el optează pentru lăsarea unei părţi neutilizate, deoarece, dată fiind configuraţia existentă a cererii, este mai avantajos pentru el să procedeze în felul acesta. Ceea ce îi motivează decizia este starea specifică a pieţei. Monopolul, care este una din condiţiile indispensabile pentru apariţia preţurilor de monopol poate fi – şi este de regulă – produsul unui amestec instituţional în datele pieţei. Dar aceste forţe

externe nu produc numaidecât preţuri de monopol. Numai dacă şi o a doua cerinţă este îndeplinită apare posibilitatea implementării acţiunilor monopoliste. Cazul simplei restrângeri a ofertei este diferit. Acum autorii restrângerii nu se preocupă de ce se poate întâmpla cu acea parte a ofertei al cărei acces pe piaţă îl îndepărtează. Soarta persoanelor care deţin această parte nu-i interesează. Ei privesc numai la acea parte a cererii care rămâne pe piaţă. Acţiunea monopolistă este avantajoasă pentru monopolist numai dacă încasările totale nete la preţul de monopol depăşesc încasările totale nete la preţul potenţial competitiv. Acţiunea restrictivă, pe de altă parte, este [p.377] întotdeauna avantajoasă pentru grupul privilegiat şi dezavantajoasă pentru cei pe care îi exclude de pe piaţă. Ea ridică întotdeauna preţul unitar şi, o dată cu el, încasările totale nete ale grupului privilegiat. Pierderile grupului exclus nu sunt luate în calcul de către grupul privilegiat. Este posibil ca beneficiile realizate de grupul privilegiat de pe urma reducerii competiţiei să fie mult mai lucrative pentru ei decât ar putea fi orice politică de practicare a preţurilor de monopol. Dar aceasta este o altă întrebare. Ea nu şterge diferenţele catalactice dintre aceste două moduri de acţiune. Sindicatele urmăresc atingerea unei poziţii monopoliste pe piaţa mâinii de lucru. Dar, odată ce au atins-o, politicile lor sunt restrictive – şi nu politici de practicare a preţurilor de monopol. Ele urmăresc reducerea ofertei de mână de lucru în domeniul lor de activitate, fără să se preocupe de soarta celor excluşi. Ele au reuşit, în toate ţările comparativ subpopulate, să ridice bariere în calea imigrării. Astfel ele îşi păstrează ratele salariale relativ ridicate. Muncitorii străini excluşi sunt siliţi să rămână în ţările lor, în care productivitatea marginală a muncii – şi deci ratele salariale – sunt mai reduse. Tendinţa de egalizare a ratelor salariale, care predomină în condiţii de liberă circulaţie a mâinii de lucru dintr-o ţară în alta, este paralizată. Pe piaţa autohtonă sindicatele nu tolerează rivalitatea muncitorilor nesindicalizaţi şi admit numai un număr limitat de membrii sindicali. Cei ce neadmişi trebuie să se îndrepte spre locuri de muncă remunerate mai slab, sau să rămână în şomaj. Sindicatele nu se preocupă de soarta acestor oameni. Chiar dacă un sindicat ia asupra sa responsabilitatea de a se îngriji de membrii săi aflaţi în şomaj, plătindu-le acestora, din contribuţiile membrilor săi angajaţi, ajutoare de şomaj cel puţin egale cu câştigurile membrilor angajaţi, acţiunea sa nu este o politică de practicare a preţurilor de monopol. Într-adevăr, membrii sindicali aflaţi în şomaj nu sunt singurele persoane a căror capacitate de câştig este afectată advers de politica sindicală de înlocuire a ratelor salariale potenţiale de piaţă, mai scăzute, prin rate mai ridicate. Interesele celor care nu sunt membrii sindicali nu sunt luate în calcul.

Tratamentul matematic al teoriei preţurilor de monopol

Economiştii matematicieni au acordat o atenţie deosebită teoriei preţurilor de monopol. S-ar părea că preţurile de monopol reprezintă un capitol al catalacticii pentru care tratamentul matematic este mai adecvat decât pentru alte ramuri ale catalacticii. Totuşi, serviciile pe care le poate furniza matematica sunt mai degrabă modeste şi în această direcţie. Cu privire la

preţurile competitive matematica nu poate furniza decât o descriere matematică a diverselor stări de echilibru şi [p.378] a condiţiilor ce caracterizează construcţia imaginară a economiei în regim de rotaţie uniformă. Ea nu ne poate spune nimic despre acţiunile care, în absenţa oricăror noi schimbări ale datelor, ar institui în cele din urmă aceste echilibre şi acest sistem în aflat în regim de rotaţie uniformă. În teoria preţurilor de monopol matematicile se apropie ceva mai mult de realitatea acţiunii. Ele arată cum at putea monopolistul să determine preţul optimal de monopol, dacă ar avea la dispoziţie toate datele necesare. Dar monopolistul nu cunoaşte configuraţia curbei cererii. Ceea ce cunoaşte el sunt doar puncte în care curbele cererii şi ale ofertei s-au intersectat în trecut. De aceea, el nu este în măsură să utilizeze formule matematice pentru a descoperi dacă există vreun preţ de monopol pentru articolul său monopolizat şi, în caz afirmativ, care dintre preţurile de monopol este preţul optim. Expunerile matematice şi grafice nu sunt, de aceea, mai puţin inutile în cazul acesta decât în oricare altul. Dar ele schematizează cel puţin raţionamentele monopolistului şi nu se mulţumesc, ca în cazul preţurilor competitive, doar cu descrierea unei construcţii auxiliare, care nu joacă nici un rol în acţiunea reală. Economiştii matematicieni contemporani au denaturat studiul preţurilor de monopol. Ei îl privesc pe monopolist nu ca pe un vânzător al unui bun monopolizat, ci ca pe un antreprenor şi un producător. Însă este necesar să se distingă cu claritate între câştigurile de monopol şi profitul antreprenorial. Câştigurile de monopol nu pot fi realizate decât de către vânzătorul unui bun sau al unui serviciu. Un antreprenor le poate realiza în calitatea sa de vânzător al unui bun monopolizat, dar nu în aceea de antreprenor. Avantajele şi dezavantajele care pot decurge din reducerea sau creşterea costului unitar de producţie odată cu augmentarea producţiei totale reduc sau augmentează încasările totale nete ale monopolistului, influenţându-i comportamentul. Dar tratamentul catalactic al preţurilor de monopol nu trebuie să scape din vedere, legat de câştigurile specifice de monopol, faptul că ele provin, dată fiind configuraţia corespunzătoare a cererii, numai din monopolul asupra unui bun sau asupra unui drept. Numai împrejurarea aceasta este cea care-i permite monopolistului să-şi reducă oferta fără teamă că alţi rivali îi pot frustra demersul, augmentând cantitatea oferită de ei spre vânzare. Tentativele de a defini condiţiile necesare pentru apariţia preţurilor de monopol pe baza configuraţiei costurilor de producţie sunt sterile. Este greşit să descriem situaţia de piaţă care duce la stabilirea preţurilor competitive prin afirmaţia că producătorul individual ar putea vinde la preţul pieţei o cantitate superioară celei pe care o vinde efectiv. Lucrul acesta este adevărat numai dacă sunt îndeplinite două condiţii speciale: producătorul în chestiune, *A*, nu este producătorul marginal şi augmentarea producţiei nu presupune costuri adiţionale ce nu pot fi acoperite prin vânzarea cantităţii suplimentare de produse. În acest caz, augmentarea producţiei de către *A* [p.379] îl sileşte pe producătorul marginal să întrerupă producţia; cantitatea oferită spre vânzare rămâne neschimbată. Trăsătura caracteristică a preţului competitiv, care îl

distinge de preţurile de monopol, este că acesta rezultă dintr-o situaţie în care proprietarii bunurilor şi serviciilor de toate ordinele sunt constrânşi să deservească dorinţele consumatorilor, în modul cel mai adecvat cu putinţă. Pe o piaţă competitivă nu există nimic de felul unei politici a preţurilor pe care să o practice vânzătorii. Ei nu au altă alternativă decât să vândă cât mai mult cu putinţă, la cel mai ridicat preţ pe care-l pot obţine. Dar monopolistul are mai mult de câştigat reţinând o parte din oferta de care dispune de la desfacerea pe piaţă, în vederea realizării câştigurilor specifice de monopol.

7. Buna voinţă

Trebuie să subliniem neîncetat că piaţa este populată cu oameni care nu sunt omniscienţi şi care dispun de o cunoaştere mai mult sau mai puţin imperfectă a condiţiilor existente. Cumpărătorul trebuie întotdeauna să se bizuie pe credibilitatea vânzătorului. Chiar şi pentru achiziţionarea factorilor de producţie, cumpărătorul, deşi este de regulă un expert în domeniu, depinde într-o anumită măsură de încrederea pe care o poate avea în vânzător. Încă şi mai pronunţat, acelaşi lucru se petrece pe pieţele bunurilor de consum. Aici vânzătorul îl depăşeşte de cele mai multe ori pe cumpărător în materie de pricepere tehnologică şi comercială. Sarcina vânzătorului nu este pur şi simplu de a vinde mărfurile pe care le solicită cumpărătorul. El trebuie adesea să-l sfătuiască pe cumpărător cum să aleagă marfa care-i poate satisface nevoile în modul cel mai satisfăcător cu putinţă. Vânzătorul cu amănuntul nu este doar un vânzător; ele este şi un sfetnic prietenos. Publicul nu patronează orbeşte orice magazin. Un om preferă, dacă este cu putinţă, un magazin sau o marcă cu care el însuşi, sau prieteni ai săi de încredere, au avut o experienţă pozitivă în trecut. Buna voinţă este renumele pe care îl dobândeşte o firmă de afaceri, pe baza realizărilor sale din trecut. Ea implică anticiparea faptului că beneficiarul bunei credinţe se va menţine în viitor la înălţimea standardelor sale dinainte. Buna voinţă nu este un fenomen care apare doar în relaţiile de afaceri. Ea determină alegerea de către cineva a soţiei sale, a prietenilor săi şi a candidatului pentru care votează în alegeri. Bineînţeles, catalactica se ocupă numai de bunăvoinţa manifestată în sfera comercială. Nu contează dacă bunăvoinţa se bazează pe realizări şi merite reale, sau este doar produsul imaginaţiei şi al ideilor eronate. Ceea ce contează pentru acţiunea umană nu este adevărul, aşa cum poate el să apară în ochii unei fiinţe atotştiutoare, ci opiniile persoanelor supuse erorii. Există anumite cazuri în care clienţii sunt gata să plătească un preţ mai ridicat pentru un compus de o anumită marcă, deşi articolul marcat nu diferă în structura sa fizică sau chimică de alte produse mai ieftine. Experţii pot considera o asemenea conduită [p.380] nerezonabilă. Dar nimeni nu poate deveni expert în toate domeniile relevante pentru alegerile pe care le are de făcut. Nimeni nu poate evita pe de-a întregul substituirea cunoaşterii adevăratei stări de lucruri prin încrederea acordată altor oameni. Clientul obişnuit nu-şi alege întotdeauna articolul sau serviciul, ci furnizorul în care are încredere. El le plăteşte un surplus acelora pe care îi consideră de încredere. Rolul pe care buna voinţă îl joacă pe piaţă nu subminează şi nu reduce competiţia. Oricine este liber să dobândească

bunăvoinţă, şi oricine beneficiază de bunăvoinţă o poate pierde după ce a dobândit-o. Numeroşi reformatori, animaţi de prejudecata lor în favoarea guvernului paternalist, susţin ideea etichetării autoritare a calităţii ca substitut la mărcile comerciale. Ei ar avea dreptate dacă stăpânitorii şi birocraţii ar fi înzestraţi cu omniscienţă şi cu o imparţialitate absolută. Însă deoarece deţinătorii de funcţii nu sunt deasupra slăbiciunilor omeneşti, realizarea unor astfel de planuri n-ar face decât să substituie defectele cetăţenilor particulari prin acelea ale însărcinaţilor guvernamentali. Nu putem face un om mai fericit împiedicându-l să discrimineze între o marcă de ţigări sau de conserve pe care o preferă şi o alta pe care o agreează mai puţin. Câştigarea bunăvoinţei nu necesită doar onestitate şi zel în deservirea consumatorilor ci – în egală măsură – şi cheltuieli băneşti. Este nevoie de timp pentru ca o firmă să-şi atragă o clientelă constantă. În acest interval ea trebuie adesea să suporte pierderi, pe care le compară cu viitoarele profituri anticipate. Din punctul de vedere al vânzătorului buna-voinţă este, aşa-zicând, un factor necesar de producţie. El este estimat în consecinţă. Faptul că echivalentul bănesc al bunăvoinţei nu apare în evidenţele contabile sau în situaţiile firmei este lipsit de importanţă. La vânzarea unei afaceri se plăteşte un preţ pentru bunăvoinţă, presupunând că aceasta poate fi transferată către cumpărător. Este aşadar o sarcină a catalacticii să cerceteze natura acestui lucru aparte numit bunăvoinţă. În cadrul acestei cercetări trebuie să distingem trei cazuri diferite:

Cazul 1. Bunăvoinţa îi asigură vânzătorului posibilitatea de a vinde la preţuri de monopol, sau de a discrimina prin preţuri între diversele clase de cumpărători. Cazul acesta nu diferă de alte situaţii în care se practică preţurile de monopol sau discriminarea prin preţuri.

Cazul 2. Bunăvoinţa nu-i asigură vânzătorului decât posibilitatea de a vinde la preţuri egale cu cele practicate de rivalii săi. Dacă n-ar dispune de bunăvoinţă el n-ar putea vinde deloc, sau ar putea-o face numai prin reducerea preţurilor. Bunăvoinţa este pentru un astfel de vânzător la fel de necesară ca şi localul în care îşi desfăşoară activităţile, menţinerea unui stoc de mărfuri bine asortat şi angajarea de ajutoare corespunzător calificate. Costul suportat pentru dobândirea [p.381] bunăvoinţei joacă acelaşi rol ca şi orice alte cheltuieli de afaceri. Ele trebuie acoperite, ca şi acestea, printr-un exces al veniturilor totale faţă de costurile totale.

Cazul 3. Vânzătorul se bucură în cadrul unui cerc limitat de patroni loiali de o reputaţie atât de strălucită încât le poate vinde acestora la preţuri mai mari decât cele obţinute de rivalii săi mai puţin renumiţi. Totuşi, aceste preţuri nu sunt preţuri de monopol. Ele nu provin dintr-o politică deliberată de reducere a vânzărilor totale în vederea creşterii încasărilor nete. Este posibil ca vânzătorul să nu aibă posibilitatea să vândă o cantitate mai mare, acesta fiind, spre exemplu, cazul unui doctor care este ocupat până la limita puterilor sale, deşi percepe tarife mai ridicate decât colegii săi. Se poate de asemenea întâmpla ca sporirea vânzărilor să necesite investiţii suplimentare de capital şi ca vânzătorul fie să nu dispună de acest capital, fie să creadă că are

posibilitatea să-i dea o întrebuinţare mai profitabilă. Ceea ce împiedică augmentarea producţiei şi a cantităţii de mărfuri sau servicii oferite spre vânzare nu este o acţiune deliberată a vânzătorului, ci starea pieţei.
Cum greşita interpretare a lucrurilor acestea a generat o întreagă mitologie a "competiţiei imperfecte" şi a "competiţiei monopoliste", este necesar să cercetăm mai îndeaproape consideraţiile antreprenorului care cântăreşte avantajele şi dezavantajele unei extinderi a afacerii sale. Extinderea unui agregat productiv şi – în egală măsură – augmentarea producţiei de la o utilizare parţială la deplina ei capacitate productivă, presupune investiţii suplimentare de capital, care nu sunt justificate decât dacă nu există nici o investiţie mai profitabilă disponibilă. [21] Nu contează dacă antreprenorul este suficient de bogat pentru a investi propriile sale fonduri, sau dacă e nevoit să împrumute fondurile necesare. De asemenea, acea parte a capitalului care-i aparţine chiar antreprenorului şi care nu este întrebuinţată în cadrul firmei sale nu este "neproductivă" ("*idle*") Ea este întrebuinţată undeva în cadrul sistemului economic. Pentru a fi întrebuinţate în vederea extinderii afacerii în chestiune aceste fonduri ar trebui retrase din utilizările care li se dau în prezent. [22] Antreprenorul nu se va angrena în această modificare a structurii investiţiilor sale decât dacă anticipează de pe urma ei o augmentare a beneficiilor sale nete. În plus, există şi alte semne de întrebare care pot stăvili propensiunea antreprenorului de a extinde o întreprindere prosperă, chiar dacă situaţia de piaţă pare să ofere şanse reale. Antreprenorul se poate [p.382] îndoi de propria-i capacitate de a gestiona cu succes o unitate productivă mai mare. El poate fi, de asemenea, speriat de exemplele date de întreprinderile cândva prospere a căror extindere a dus la faliment. Un om de afaceri care, datorită enormei bunăvoinţe de care se bucură, ar fi în măsură să vândă la preţuri mai mari decât rivalii săi mai puţin renumiţi ar putea, desigur, renunţa la avantajul pe care-l are, reducându-şi preţul la nivelul aceluia al competitorilor săi. Asemenea oricărui alt vânzător de bunuri sau de forţă de muncă, el s-ar putea abţine de la a profita pe de-a întregul de starea pieţei şi ar putea vinde la un preţ la care cererea depăşeşte oferta. Făcând aceasta el le-ar face cadouri anumitor oameni. Beneficiarii cadourilor ar fi cei ce cumpără la preţurile acestea mai scăzute. Alţii, deşi dispuşi să cumpere la un acelaşi preţ, ar trebui să plece cu mâinile goale, deoarece oferta ar fi insuficientă. Reducerea cantităţii oricărui articol produs şi oferit spre vânzare este întotdeauna rezultatul deciziilor antreprenorilor care urmăresc realizarea celor mai ridicate profituri cu putinţă şi evitarea pierderilor. Trăsătura caracteristică a preţurilor de monopol nu constă în faptul că antreprenorii nu au produs mai mult din articolul în chestiune şi, procedând astfel, n-au determinat o scădere a preţului său. Ea nu constă nici în faptul că unii factori complementari de producţie rămân neutilizaţi, deşi utilizarea lor mai deplină ar fi determinat scăderea preţului produsului. Singura întrebare relevantă este dacă reducerea producţiei este sau nu rezultatul acţiunii proprietarului monopolist al unei cantităţi de bunuri şi servicii, din care reţine o parte în vederea practicării de preţuri mai mari pentru restul. Trăsătura caracteristică

a preţurilor de monopol este sfidarea de către monopolist a dorinţelor consumatorilor. Un preţ competitiv pentru cupru înseamnă că preţul final al cuprului tinde către un punct în care depozitele sunt exploatate în măsura permisă de preţurile factorilor de producţie complementari nonspecifici necesari; mina marginală nu produce o rentă de minerit. Consumatorii obţin atâta cupru cât stabilesc ei înşişi, prin preţurile pe care le stabilesc pentru cupru şi pentru toate celelalte bunuri. Un preţ de monopol pentru cupru înseamnă că depozitele de cupru sunt întrebuinţate numai într-o măsură mai redusă, deoarece acest lucru este mai avantajos pentru proprietari; capitalul şi mâna de lucru care, dacă supremaţia consumatorilor nu ar fi fost încălcată, ar fi fost întrebuinţate pentru producţia suplimentară de cupru, sunt întrebuinţate pentru producerea altor articole, pentru care cererea consumatorilor este mai puţin intensă. Interesele proprietarilor depozitelor de cupru trec atunci înaintea acelora ale consumatorilor. Resursele de cupru disponibile nu sunt întrebuinţate în conformitate cu dorinţele şi planurile publicului. [p.383] Profiturile sunt, bineînţeles, de asemenea un produs al discrepanţei dintre dorinţele consumatorilor şi acţiunile antreprenorilor. Dacă toţi antreprenorii ar fi avut în trecut capacitatea de a prevedea perfect actuala stare a pieţei, atunci nu ar fi apărut niciodată nici profituri nici pierderi. Competiţia dintre ei ar fi dus deja, încă din trecut, la ajustarea preţurilor factorilor complementari de producţie – făcând rabatul corespunzător preferinţei de timp – la preţurile din prezent ale produselor. Dar această afirmaţie nu poate şterge diferenţa fundamentală dintre profituri şi câştigurile de monopol. Antreprenorul profită în măsura în care reuşeşte să-i servească pe consumatori mai bine decât au făcut-o alţii. Monopolistul realizează câştiguri de monopol prin subminarea satisfacţiei consumatorilor.

8. Monopolul cererii

Preţurile de monopol pot apărea numai în condiţiile existenţei unui monopol al ofertei. Un monopol al cererii nu generează o situaţie de piaţă diferită de aceea care ar exista dacă cererea nu ar fi monopolizată. Cumpărătorul monopolist – fie acesta un singur individ sau un grup de indivizi acţionând concertat, nu poate realiza un câştig specific, similar câştigurilor de monopol ale vânzătorilor monopolişti. Dacă el îşi reduce cererea, atunci va cumpăra la un preţ mai mic; dar în acest caz şi cantitatea cumpărată va scădea. După cum guvernele reduc competiţia pentru a ameliora poziţia vânzătorilor privilegiaţi, ele pot restricţiona competiţia şi în beneficiul cumpărătorilor privilegiaţi. Guvernele au pus în mod repetat embargouri asupra exporturilor anumitor bunuri privilegiate. Astfel, prin excluderea cumpărătorilor străini, ele au urmărit reducerea preţurilor autohtone. Dar un asemenea preţ redus nu este omolog preţurilor de monopol. Fenomenele tratate îndeobşte sub eticheta de monopol al cererii ţin de determinarea preţurilor pentru factorii de producţie complementari specifici. Producţia unei unităţi din bunul *m* necesită, pe lângă utilizarea unor diverşi factori nonspecifici, utilizarea câte unei unităţi din fiecare din factorii absolut specifici *a* şi *b*. Nici *a* nici *b* nu pot fi înlocuiţi cu vreun alt factor; pe de altă parte, *a* este complet nefolositor dacă nu este

combinat cu *b* şi vice versa. Stocul disponibil de *a* depăşeşte cu mult stocul disponibil de *b*. De aceea, proprietarii lui *a* nu pot obţine nici un preţ pentru *a*. Cererea pentru *a* rămâne permanent în urma ofertei; *a* nu este un bun economic. Dacă *a* este un depozit mineral a cărui exploatare necesită capital şi forţă de muncă, deţinerea depozitului nu-i aduce proprietarului său nici un fel de indemnizaţie. Nu există o rentă provenită din minerit. [p.384] Dar dacă proprietarii lui *a* formează un cartel, atunci ei pot inversa rolurile. Ei pot reduce cantitatea oferită spre vânzare din *a* până la acea fracţie care face ca oferta de *b* să depăşească oferta de *a*. Acum *a* devine un bun economic pentru care se plătesc preţuri, în vreme ce preţul lui *b* scade la zero. Dacă apoi proprietarii lui *b* reacţionează formând şi ei un cartel, atunci între cele două asociaţii monopoliste ia naştere un război al preţurilor, în legătură cu dezno-dământul căruia catalactica nu poate face nici un fel de afirmaţii. După cum am arătat deja, procesul de formare a preţurilor nu generează un rezultat unic determinat în cazurile în care mai mult decât unul din factorii de producţie necesari este de natură absolut specifică. Nu contează dacă situaţia de piaţă este sau nu de aşa natură încât factorii *a* şi *b* laolaltă ar putea fi vânduţi la preţuri de monopol. Nu are nici o importanţă dacă preţul pentru o mulţime alcătuită atât dintr-o unitate de *a* cât şi din una de *b* este un preţ de monopol sau unul competitiv. Astfel, ceea ce se numeşte uneori monopol al cererii se dovedeşte a fi un monopol al ofertei, format în anumite condiţii. Vânzătorii lui *a* şi *b* doresc să vândă la preţuri de monopol, indiferent dacă preţul lui *m* poate deveni un preţ de monopol. Singurul lucru care contează pentru ei este să obţină o parte cât mai mare cu putinţă din preţul total pe care cumpărătorii sunt dispuşi să-l suporte pentru *a* şi *b* laolaltă. Această situaţie nu prezintă nici o particularitate care să justifice denumirea ei cu termenul de *monopol al cererii*. Exprimarea aceasta devine explicabilă totuşi, dacă luăm în consideraţie particularităţile accidentale care pot caracteriza rivalitatea celor două grupuri. Dacă proprietarii lui *a* (sau *b*) sunt totodată şi antreprenorii care dirijază producerea lui *m*, atunci cartelul lor capătă aparenţa exterioară a unui monopol al cererii. Dar această asociaţie de persoane, care cumulează două funcţii catalactice separate, nu modifică esenţa problemei; în joc este reglarea afacerilor între două grupuri de vânzători monopolişti. Exemplul nostru acoperă, *mutatis mutandis*, şi cazul când *a* şi *b* pot fi întrebuinţate şi pentru alte scopuri decât producerea lui *m*, cu condiţia ca aceste întrebuinţări să nu aducă decât beneficii mai mici.

9. Consumul afectat de preţurile de monopol

Consumatorul individual poate reacţiona la preţurile de monopol în feluri diferite.

1. În ciuda creşterii preţului, consumatorul individual nu-şi reduce cumpărăturile din articolul monopolizat. El preferă să-şi restrângă cumpărăturile din alte bunuri. (Dacă toţi consumatorii ar reacţiona în felul acesta, atunci preţul competitiv ar fi crescut deja până la nivelul preţului de monopol.)

2. Consumatorul îşi reduce cumpărăturile din articolul monopolizat în aşa măsură încât nu cheltuieşte pentru el mai mult decât ar fi cheltuit – pentru achiziţionarea unei cantităţi mai mari – la preţul competitiv. (Dacă toţi oamenii ar reacţiona în felul acesta, atunci vânzătorul nu ar înregistra, la preţul de monopol, încasări mai mari decât cele pe care le-ar înregistra la preţul competitiv; el nu ar realiza nici un fel de câştig îndepărtându-se de preţul competitiv.) [p.385]
3. Consumatorul îşi reduce cumpărăturile din bunul monopolizat în aşa măsură încât cheltuieşte pentru el mai puţin decât ar fi cheltuit la preţul competitiv; cu banii astfel economisiţi el cumpără bunuri pe care nu le-ar fi cumpărat altminteri. (Dacă toţi oamenii ar reacţiona astfel, atunci vânzătorul şi-ar submina propriile interese prin practicarea unui preţ mai ridicat decât cel competitiv; apariţia unui preţ de monopol nu ar fi posibilă. Numai un binefăcător, dornic să-şi dezveţe semenii de obiceiul de consuma droguri dăunătoare, ar mai ridica în cazul acesta preţul articolului respectiv deasupra nivelului competitiv.)
4. Consumatorul cheltuieşte mai mult pentru bunul monopolizat decât ar fi cheltuit la preţul competitiv, pentru a achiziţiona numai o cantitate mai redusă din el.
Oricum ar reacţiona consumatorul, satisfacţia lui apare ca fiind diminuată din punctul de vedere al propriilor sale evaluări. În regim de preţuri de monopol el nu este la fel de bine servit ca în regim de preţuri competitive. Câştigul de monopol al vânzătorului provine dintr-o privare monopolistă a consumatorului. Chiar dacă anumiţi consumatori achiziţionează bunuri pe care nu le-ar fi cumpărat în absenţa preţurilor de monopol, satisfacţia lor este mai redusă decât ar fi fost la alte preţuri. Capitalul şi munca retrase din producţia de bunuri, care scade datorită reducerii monopoliste a ofertei unuia din factorii complementari necesari pentru desfăşurarea ei, sunt întrebuinţaţi pentru producerea altor lucruri, care nu ar fi fost produse altminteri. Dar consumatorii pun o valoare mai redusă pe aceste alte lucruri. Cu toate acestea, există o excepţie de la regula generală că preţurile de monopol îl avantajează pe vânzător şi ştirbesc supremaţia intereselor consumatorilor. Dacă, pe o piaţă competitivă, unul din factorii complementari, denumit *f*, necesar pentru producerea bunului de consum *g*, nu atinge nici un preţ, deşi producţia de *f* presupune diverse cheltuieli şi consumatorii sunt dispuşi să plătească pentru bunul de consum *g* un preţ care face ca producerea sa să fie profitabilă pe o piaţă competitivă, atunci preţul de monopol pentru *f* devine o condiţie necesară pentru producerea de *g*. Aceasta este ideea [p.386] avansată în favoarea patentelor şi a legilor de copyright. Dacă inventatorii şi autorii nu ar avea posibilitatea să câştige bani de pe urma activităţilor lor specifice, atuci ei ar fi în imposibilitatea de a-şi dedica timpul acestor activităţi şi de a suporta costurile necesare. Publicul nu ar culege nici un avantaj de pe urma absenţei preţurilor de monopol pentru *f*. Dimpotrivă, el ar pierde satisfacţia de care s-ar bucura de pe urma cumpărării de g. [23] Multă lume este alarmată de utilizarea necugetată a depozitelor minerale şi de petrol care

nu pot fi înlocuite. Contemporanii noştri, spun aceşti oameni, irosesc un stoc epuizabil fără să ţină seama de generaţiile viitoare. Dar aceste plângeri sunt mai degrabă neîntemeiate. Noi nu ştim dacă oamenii din epocile viitoare se vor bizui în continuare pe aceleaşi materii prime de care depindem noi astăzi. Este adevărat că epuizarea depozitelor de petrol şi chiar şi a celor de cărbune avansează într-un ritm rapid. Dar este foarte probabil ca într-o sută sau cinci sute de ani oamenii să recurgă la alte metode pentru a-şi produce puterea calorică. Nimeni nu ştie dacă noi, presupunând că am deveni mai puţin risipitori cu aceste depozite, nu ne-am lipsi pe noi înşine fără a aduce nici un avantaj persoanelor care vor trăi în secolele douăzeci şi unu sau douăzeci şi patru. Este inutil să ne preocupăm de nevoile unor epoci ale căror capacităţi tehnologice nici nu le visăm. Dar dacă aceleaşi persoane care deplâng epuizarea unor resurse naturale sunt la fel de vehemente şi în condamnarea reducerii monopoliste a exploatării lor actuale, atunci poziţia lor este contradictorie. Efectul preţurilor de monopol la mercur este, cu siguranţă, o anumită încetinire a ratei de epuizare a acestuia. În ochii acelora care sunt speriaţi de perspectiva unei viitoare lipse a mercurului acest efect trebuie să pară deosebit de dezirabil. Prin demascarea acestor contradicţii, teoria economică nu urmăreşte să "justifice" preţurile de monopol pentru "petrol", minerale şi minereuri. Sarcina teoriei economice nu este nici de a justifica nici de a condamna. Ei nu-i revine decât să cerceteze efectele tuturor modalităţilor de acţiune umană. Ea nu apare în arena în care partizanii şi oponenţii preţurilor de monopol îşi pledează cauzele. Ambele părţi, în această controversă fierbinte recurg la argumente eronate. Partida antimonopolistă se înşeală atribuind tuturor monopolurilor puterea de a înrăutăţi situaţia cumpărătorilor prin reducerea cererii şi practicarea unor preţuri monopoliste. Nu este mai puţin greşit să se presupună că pe piaţa liberă, neobstrucţionată şi nesabotată de amestecuri guvernamentale, ar predomina o tendinţă generală de formare a preţurilor de monopol. [p.387] A vorbi despre un *capitalism monopolist* în locul *intervenţionismului monopolist* şi despre *carteluri private* în locul *cartelurilor instituite de stat*, reprezintă o distorsionare grotescă a adevăratei stări de lucruri. Dacă guvernele nu ar urmări instituirea lor, preţurile de monopol s-ar limita la unele minerale care nu pot fi extrase decât din câteva locuri şi la domeniul monopolurilor locale datorate spaţiului limitat. [24] Partida promonopolistă greşeşte punând pe seama cartelurilor realizarea economiilor asociate cu producţia pe scară mare. Ei afirmă că, pe de o parte, concentrarea monopolistă a producţiei reduce costurile medii de producţie, sporind astfel cantitatea de capital şi de mână de lucru disponibilă pentru suplimentarea producţiei. Însă pentru eliminarea fabricilor care produc la costuri mai ridicate nu este necesar nici un fel de cartel. Acest efect rezultă din competiţia pe piaţa liberă, în absenţa oricărui monopol şi a oricăror preţuri de monopol. Scopul cartelizării sponsorizate de guvern este adesea, dimpotrivă, păstrarea în existenţă a unor fabrici şi ferme pe care piaţa liberă le-ar sili să-şi înceteze funcţionare, tocmai pentru că produc la costuri de producţie prea ridicate. Spre exemplu, piaţa liberă ar fi eliminat fermele

submarginale şi le-ar fi păstrat numai pe acelea a căror producţie este rentabilă la preţurile existente pe piaţă. Însă aşa-numitul *New Deal* a acordat preferinţă unui alt aranjament. El i-a forţat pe toţi fermierii să recurgă la o reducere proporţională a cererii. Prin caracterul său monopolist, această măsură a determinat ridicarea preţurilor produselor agricole până la un nivel la care producerea pe soluri submarginale a devenit din nou atractivă. Nu mai puţin eronate sunt concluziile care provin din confundarea economiilor provenite din standardizare cu monopolul. Dacă oamenii ar solicita doar un singur tip standard dintr-un anumit bun, atunci producerea anumitor articole ar putea fi aranjată mai economic, iar costurile ar putea fi reduse corespunzător. Dar dacă oamenii s-ar comporta astfel, atunci standardizarea şi reducerea corespunzătoare a costurilor s-ar manifesta şi în absenţa monopolului. Dacă, pe de altă parte, cineva îi *forţează* pe consumatori să se mulţumească numai cu un produs standard, satisfacţia lor nu este sporită, ci este diminuată. Un dictator poate socoti comportamentul consumatorilor mai degrabă prostesc. De ce să nu se îmbrace femeile în uniforme, ca soldaţii? De ce să se înnebunească după haine croite diferit? El poate avea dreptate din punctul de vedere al propriilor sale judecăţi de valoare. Dar necazul este că evaluarea este personală, individuală şi arbitrară. Democraţia pieţei constă în faptul că oamenii înşişi sunt cei care aleg în ceea ce-i priveşte şi că nici un dictator nu are puterea de a-i sili să se supună judecăţilor sale de valoare. [p.388]

10. Discriminarea prin preţuri din partea vânzătorului

Atât preţurile competitive cât şi preţurile de monopol sunt identice pentru toţi cumpărătorii. Pe piaţă există o tendinţă permanentă de eliminare a discrepanţelor de preţuri existente la aceleaşi bunuri şi servicii. Deşi evaluările consumatorilor şi intensitatea cererilor lor manifestate efectiv pe piaţă diferă, ei plătesc aceleaşi preţuri. Omul bogat nu plăteşte mai mult pentru pâinea sa decât omul mai puţin bogat, deşi el ar fi dispus să plătească un preţ mai ridicat dacă nu ar putea-o achiziţiona mai ieftin. Entuziastul care mai degrabă şi-ar reduce consumul de hrană decât să piardă un spectacol în care se cântă o simfonie a lui Beethoven nu plăteşte mai mult pentru bilet decât cineva pentru care muzica nu este decât ceva care face să treacă timpul şi care nu ar veni la concert dacă nu ar putea-o face decât cu preţul renunţării la anumite nimicuri. Diferenţa între preţul pe care trebuie cineva să-l plătească pentru un bun şi preţul cel mai mare pe care persoana respectivă ar fu dispus să-l plătească pentru el a fost numit uneori surplus al consumatorului. [25] Dar pe piaţă pot apărea condiţii care îi permit vânzătorului să discrimineze între cumpărători. El poate vinde un bun sau un serviciu la preţuri diferite către diferiţii cumpărători. El poate uneori să obţină preţuri atât de mari încât să facă să dispară întregul surplus al consumatorului. Pentru ca discriminarea să fie avantajoasă pentru vânzător este necesar fie îndeplinite simultan două condiţii. Prima condiţie este ca cei ce cumpără la preţul mai redus să nu aibă posibilitatea de a revinde bunul sau serviciul către persoanele cărora vânzătorul care discriminează nu le vinde

decât la preţuri mai mari. Dacă asemenea tranzacţii nu pot fi împiedicate, intenţiile primului vânzător vor fi neutralizate. A doua condiţie este ca publicul cumpărător să nu reacţioneze în aşa fel încât încasările totale nete ale vânzătorului să rămână în urma nivelului pe care l-ar fi atins în condiţii de uniformitate a preţurilor. Această a doua condiţie este întotdeauna îndeplinită atunci când ar fi avantajos pentru vânzător să înlocuiască preţurile competitive prin preţuri de monopol. Dar ea poate fi îndeplinită şi în situaţii de piaţă care nu ar aduce câştiguri de monopol. Într-adevăr, discriminarea prin preţuri nu-l sileşte pe vânzător să reducă volumul vânzărilor. El nu pierde complet nici un cumpărător; el nu trebuie decât să ţină seama de faptul că anumiţi cumpărători îşi pot reduce volumul cumpărăturilor. Dar el are, de regulă, posibilitatea de a vinde restul ofertei sale către persoane care n-ar fi cumpărat deloc, sau ar [p.389] fi cumpărat mai puţin, dacă ar fi trebuit să plătească preţul competitiv uniform. În consecinţă, configuraţia costurilor de producţie nu joacă nici un rol în consideraţiile vânzătorului care discriminează. Costurile de producţie nu sunt afectate, deoarece cantitatea totală produsă şi vândută rămâne neschimbată. Cazul cel mai frecvent întâlnit de discriminare prin preţuri este acela al medicilor. Un doctor care poate aplica 80 de tratamente pe săptămână şi percepe 3 $ pentru fiecare tratament este ocupat complet dacă îngrijeşte 30 de pacienţi şi câştigă 240 $ pe săptămână. Dacă percepe câte 4 $ în loc de 3 de la cei mai bogaţi 10 pacienţi, care consumau împreună 50 de tratamente, aceştia vor consuma numai 40 de tratamente. Doctorul vinde cele 10 tratamente rămase disponibile la preţul de 2 $ bucata, către pacienţi care nu ar fi cheltuit 2 $ pentru a-şi achiziţiona serviciile sale profesionale. Procedând astfel încasările sale săptămânale cresc la 270 $. Deoarece discriminarea prin preţuri este practicată de către vânzător numai dacă este mai avantajoasă pentru el decât vânzarea la un preţ uniform, este evident că ea duce la o modificare a consumului şi a alocării factorilor de producţie între diversele lor întrebuinţări. Rezultatul discriminării este întotdeauna că suma totală cheltuită pentru achiziţionarea bunurilor în chestiune creşte. Cumpărătorii trebuie să acopere sporul lor de cheltuieli prin reducerea altor cheltuieli. Deoarece este extrem de puţin probabil ca cei ce beneficiază de pe urma discriminării prin preţuri să-şi cheltuiască întregul câştig pentru achiziţionarea aceloraşi bunuri pe care au încetat să le cumpere alte persoane – şi în aceleaşi cantităţi –, schimbarea datelor pieţei şi modificarea structurilor de producţie devin inevitabile. În exemplul de mai sus cei mai bogaţi zece pacienţi sunt dezavantajaţi; ei plătesc 4 $ pentru un serviciu pentru care plăteau numai 3. Însă nu numai doctorul are de câştigat de pe urma discriminării; pacienţii care plătesc 2 $ beneficiază şi ei. Este adevărat că ei trebuie să acopere tariful pentru doctor renunţând la alte satisfacţii. Dar ei evaluează aceste satisfacţii la o valoare mai redusă decât cea pe care le-o procură tratamentul doctorului. Gradul lor de satisfacţie este mai mare. Pentru a înţelege pe deplin discriminarea prin preţuri este bine să ne amintim că, în condiţii de diviziune a muncii, rivalitatea dintre cei dornici să obţină acelaşi produs nu înrăutăţeşte în mod necesar

poziţia competitorului individual. Interesele competitorilor sun antagonice numai în ce priveşte serviciile furnizate de factorii de producţie complementari naturali. Acest antagonism natural inevitabil este depăşit de avantajele culese de pe urma diviziunii muncii. În măsura în care costurile medii de producţie pot fi diminuate prin producerea pe scară mare, competiţia între cei dornici să obţină acelaşi bun atrage după sine o ameliorare a situaţiei competitorului individual. [p.390] Faptul că nu numai câteva persoane, ci un mare număr, sunt dornice să-şi procure bunul *c*, face posibilă fabricarea acestuia prin metode care diminuează costurile; drept consecinţă, chiar şi persoanele cu mijloace modeste şi-l pot permite. Tot astfel, uneori se poate întâmpla ca discriminarea prin preţuri să facă posibilă satisfacerea unei nevoi care ar fi rămas nesatisfăcută în absenţa ei. Într-un oraş locuiesc *p* iubitori de muzică şi fiecare dintre ei ar fi dispus să plătească 2 $ pentru recitalul unui virtuoz. Dar un asemenea concert presupune o cheltuială mai mare decât 2 *p* $, aşa încât nu poate avea loc. Dar dacă este posibilă discriminarea prin preţurile biletelor de intrare şi dacă printre cei *p* prieteni ai muzicii *n* sunt dispuşi să plătească câte 4 $, recitalul devine fezabil, cu condiţia ca suma de 2 (*n* + *p*) $ să fie suficientă. În acest caz *n* persoane cheltuiesc câte 4 $ fiecare, iar (*p* – *n*) persoane câte 2 $ pentru biletul de intrare şi renunţă la satisfacerea celei mai puţin intense nevoi pe care şi-ar fi satisfăcut-o dacă nu ar fi asistat la recital. Fiecare persoană din audienţă se află într-o situaţie mai bună decât cea în care s-ar fi aflat dacă impracticabilitatea discriminării prin preţuri ar fi împiedicat spectacolul. Este în interesul organizatorilor să mărească audienţa până la pragul la care admiterea de clienţi suplimentari atrage costuri mai mari decât sumele pe care sunt ei dispuşi să le cheltuiască. Lucrurile nu s-ar prezenta la fel dacă recitalul ar fi putut fi organizat chiar şi dacă pentru biletul de intrare nu s-ar fi perceput decât 2 $. În acest caz discriminarea prin preţuri ar fi diminuat satisfacţia celor de la care se percep câte 4 $. Cele mai răspândite uzanţe de comercializare a biletelor de intrare la spectacole şi a celor de tren la preţuri diferite nu sunt rezultatul discriminării prin preţuri în sensul catalactic al termenului. Cel ce plăteşte mai mult primeşte ceva care este mai apreciat decât cel ce plăteşte mai puţin. El primeşte un loc mai bun, condiţii de călătorie măi confortabile, etc. Autentica discriminare prin preţuri se manifestă în cazul medicului care, deşi acordă aceeaşi îngrijire fiecărui pacient, percepe de la pacienţii mai bogaţi preţuri mai mari decăt de la cei mai săraci. Ea este prezentă în cazul căilor ferate care percep tarife mai mari pentru transportul bunurilor al căror transport adaugă mai mult valorii lor decât transportul celorlalte bunuri, deşi costurile suportate de căile ferate sunt aceleaşi. Este evident că atât doctorul cât şi căile ferate pot practica discriminarea numai în limitele determinate de posibilitatea pacientului, sau, respectiv, a celui care doreşte să transporte bunuri, de a găsi alte soluţii la problemele lor, mai avantajoase pentru ei. Dar aceasta se referă la una din cele două condiţii necesare pentru apariţia discriminării prin preţuri. Ar fi inutil să descriem o stare de lucruri în care discriminarea prin preţuri ar putea fi practicată de vânzătorii tuturor felurilor de [p.391] bunuri şi servicii.

Este mai important să stabilim faptul că, în cadrul economiei de piaţă nesabotate de amestecul guvernamental, condiţiile necesare pentru discriminarea prin preţuri apar atât de rar încât aceasata poate fi numită fără ezitări un fenomen excepţional.

11. Discriminarea prin preţuri din partea cumpărătorului

În vreme ce preţurile de monopol şi câştigurile de monopol nu pot fi realizate în beneficiul unui cumpărător monopolist, cazul discriminării prin preţuri este diferit. Pe piaţa liberă există o singură condiţie necesară pentru emergenţa discriminării prin preţuri practicate de un vânzător monopolist, şi anume ignorarea crasă a stării pieţei de către vânzători. Cum o atare ignoranţă este implauzibil să dureze mult, discriminarea prin preţuri nu poate fi practicată decât dacă se amestecă guvernul. Guvernul elveţian a instituit un monopol asupra comerţului cu cereale, aflat în proprietatea şi gestiunea statului. Acesta cumpără cereale la preţurile mondiale pe pieţele externe şi la preţuri mai mari de la fermierii autohtoni. Pe pieţele interne, el cumpără la preţuri mai ridicate de la fermierii care produc la costuri mai ridicate pe solul pietros din districtele montane şi la preţuri mai scăzute – dar încă mai mari decât preţurile mondiale – de la fermierii care cultivă soluri mai fertile.

12. Conexitatea preţurilor

Dacă un anumit proces de producţie generează simultan produsele *p* şi *q*, atunci deciziile şi acţiunile antreprenoriale pornesc de la estimarea sumei preţurilor anticipate ale lui *p* şi *q*. Preţurile lui *p* şi al lui *q* sunt legate într-un anumit mod unul de altul, deoarece modificările cererii de *p* (sau de *q*) generează modificări ale ofertei de *q* (sau de *p*) Relaţia mutuală dintre preţurile lui *p* şi cel al lui *q* se poate numi conexitate de producţie. Omul de afaceri numeşte produsul *p* (sau *q*) un produs secundar al lui *q* (sau *p*). Producţia bunului de consum *z* necesită întrebuinţarea factorilor *p* şi *q*, producţia lui *p* necesită întrebuinţarea factorilor *a* şi *b*, iar producţia lui *q* pe a factorilor *c* şi *d*. Atunci modificările ofertei de *p* (sau de *q*) generează modificări ale cererii de *q* (sau de *p*) Nu contează dacă procesul de producere a lui *z* din *p* şi *q* este dus la îndeplinire în cadrul aceloraşi întreprinderi care produc *p* din *a* şi *b* şi *q* din *c* şi *d*, sau de antreprenori independenţi din punct de vedere financiar unul de altul, sau de către consumatorii înşişi, ca un pas preliminar consumului. Preţurile lui *p* şi *q* sunt legate într-un anumit mod unul de altul, [p.392] deoarece *p* este nefolositor sau mau puţin folositor în absenţa lui *q* şi vice versa. Relaţia mutuală dintre preţurile lui *p* şi cel al lui *q* poate fi numită conexitate de consum. Dacă serviciile furnizate de un bun *b* pot fi substituite, chiar dacă nu întru totul satisfăcător, cu serviciile furnizate de un bun *a*, atunci o modificare a preţului unuia din bunuri afectează şi preţul celuilalt. Relaţia mutuală dintre preţurile lui *a* şi cel al lui *b* poate fi numită conexitate de substituţie. Conexitatea de producţie, conexitatea de consum şi conexitatea de substituţie sunt conexităţi particulare ale preţurilor unui număr limitat de bunuri. Este necesar să distingem între aceste conexităţi particulare şi conexitatea generală a tuturor bunurilor şi serviciilor. Această conexitate generală provine din faptul că, pentru fiecare tip de satisfacere a

dorinţelor, în afară de diverşi factori mai mult sau mai puţin specifici mai este necesar un factor rar care, în ciuda diferenţelor pe care le manifestă în puterea sa calitativă de a produce, poate fi numit un factor nonspecific, în cadrul limitelor definite cu precizie mai sus. [26] Este vorba despre forţa de muncă. Într-o lume ipotetică, în care toţi factorii de producţie ar fi absolut specifici, acţiunea umană s-ar manifesta într-o multitudine de domenii legate de satisfacerea dorinţelor, independente unele de altele. Ceea ce conferă coeziune diverselor ramuri ce ţin de satisfacerea dorinţelor în lumea noastră reală este existenţa unei multitudini de factori nespecifici, utilizabili pentru atingerea unei întregi varietăţi de obiective şi care pot fi substituiţi unii cu alţii într-o anumită măsură. Faptul că *un* anumit factor – forţa de muncă – este, pe de o parte, necesar pentru desfăşurarea fiecărui proces de producţie şi, pe de altă parte, nespecific în cadrul limitelor precizate, determină conexitatea generală a tuturor activităţilor umane. El integrează procesul de formare a preţurilor într-un întreg, în care toate mecanismele sunt întrepătrund. El face ca piaţa să fie o concatenare de fenomene mutual interdependente. Ar fi absurd să privim un anumit preţ ca şi cum ar fi un obiect izolat în sine. Un preţ este exprimă poziţia pe care o atribuie oamenii care acţionează unui lucru, în actuala stare a eforturilor lor de a îndepărta disconfortul. El nu indică o relaţie cu ceva neschimbător, ci doar poziţia instantanee a unui ansamblu aflat în schimbare caleidoscopică. În această colecţie de lucruri considerate valoroase de către judecăţile de valoare ale oamenilor care acţionează, locul fiecărei particule este interdependent de toate celelalte particule. Ceea ce se numeşte preţ este întotdeauna o relaţie în cadrul unui sistem integrat, care este efectul compus al relaţiilor umane. [p.393]

13. Preţurile şi venitul

Un preţ de piaţă este un fenomen istoric real – raportul cantitativ la care, într-un anumit loc şi la o anumită dată, doi indivizi au tranzacţionat anumite cantităţi din anumite bunuri. El se referă la condiţiile specifice ale actului concret de schimb. În ultimă instanţă, el este determinat de judecăţile de valoare ale indivizilor implicaţi. El nu este derivat din structura generală a preţurilor, sau din structura preţurilor unei anumite clase de bunuri sau servicii. Ceea ce numim structură a preţurilor este o noţiune abstractă, derivată din multiplicitatea preţurilor concrete individuale. Piaţa nu generează preţuri ale pământului sau ale automobilelor în general, nici rate salariale în general, ci numai preţuri pentru o anumită bucată de pământ şi pentru un anumit automobil, sau rate salariale corespunzătoare unui anumit tip de prestaţie. Din punctul de vedere al procesului de formare a preţurilor nu are nici o importanţă cărei clase îi aparţin lucrurile tranzacţionate, indiferent din ce punct de vedere. Oricât de diferite ar fi din alte puncte de vedere, în actul propriu-zis al schimbului ele nu sunt decât bunuri, i.e. lucruri cărora li se atribuie o valoare, datorită capacităţii lor de a îndepărta un disconfort resimţit. Piaţa nu creează şi nici nu determină veniturile. Ea nu este un proces de formare a veniturilor. Dacă proprietarul unei bucăţi de pământ şi

muncitorul se îngrijesc de resursele fizice respective, atunci pământul şi omul îşi vor reînnoi şi îşi vor prezerva capacitatea de a furniza servicii; terenurile agricole şi urbane pentru o perioadă de timp practic nedefinită, iar omul pentru un număr de ani. Dacă situaţia de piaţă pentru aceşti factori de producţie nu se deteriorează, în viitor va fi posibil să se obţină un preţ în schimbul întrebuinţării lor productive. Pământul şi puterea de muncă pot fi considerate surse de venit dacă sunt tratate ca atare, adică dacă nu li se epuizează prematur capacitatea de producţie printr-o exploatare nechibzuită. Nu proprietăţile naturale şi fizice ale factorilor de producţie, ci limitarea socotită a întrebuinţării lor este ceea ce le converteşte pe acestea în surse oarecum stabile de venit. În natură nu există nimic de felul unui flux de venituri. Venitul reprezintă o categorie a acţiunii; el este rezultatul economisirii atente a factorilor rari. Lucrul este încă şi mai evident în cazul bunurilor de capital. Factorii de producţie produşi nu sunt permanenţi. Deşi unii dintre ei pot avea o viaţă lungă, în cele din urmă toţi devin inutili, datorită uzurii şi a deprecierii, uneori chiar şi numai datorită trecerii timpului. Ei devin surse stabile de venit numai dacă proprietarii lor le tratează ca atare. Capitalul poate fi prezervat ca sursă de venit atunci când consumul produselor sale – presupunând că nu intervin schimbări în condiţiile de piaţă – este astfel limitat încât să nu împiedice înlocuirea părţilor uzate. [p.394] Modificarea datelor pieţei poate frustra orice încercare de a perpetua o sursă se venit. Echipamentul industrial devine învechit dacă cererea se schimbă, sau dacă este depăşit de ceva mai bun. Pământul devine inutil dacă se deschide accesul la soluri mai fertile în cantităţi suficiente. Expertiza şi calificarea în anumite tipuri de muncă îşi pierd capacitatea remunerativă atunci când noi mode sau noi metode de producţie îngustează posibilităţile lor de întrebuinţare. Succesul oricărei măsuri de precauţie ce vizează viitorul incert depinde de corectitudinea anticipărilor care au ghidat-o. Nici o sursă de venit nu poate fi făcută imună la schimbările neprevăzute în mod adecvat. Procesul de formare a preţurilor nu este nici o formă de distribuţie. După cum s-a arătat deja, în cadrul economiei de piaţă nu există nimic care să corespundă noţiunii de distribuţie.

14. Preţurile şi producţia

Procesul de formare a preţurilor de pe piaţa neobstrucţionată direcţionează producţia către acele canale în care deserveşte în modul cel mai adecvat cu putinţă dorinţele consumatorilor, aşa cum se manifestă ele pe piaţă. Numai în cazul preţurilor de monopol monopoliştii au puterea de a devia producţia spre beneficiul lor, în anumite limite, din această linie înspre altele. Preţurile determină care dintre factorii de producţie vor fi utilizaţi şi care vor rămâne neutilizaţi. Factorii de producţie specifici sunt întrebuinţaţi numai dacă nu există întrebuinţări mai profitabile disponibile pentru factorii nonspecifici. Există reţete tehnologice, pământ şi bunuri de capital nonconvertibile a căror capacitate productivă rămâne neutilizată, deoarece întrebuinţarea lor ar însemna o irosire a factorului cel mai rar, forţa de muncă. În vreme ce în actualele condiţii neutilizarea forţei de muncă pe o piaţă liberă a forţei de muncă nu poate exista pe termen lung, neutilizarea capacităţilor pământului şi

ale echipamentului industrial inconvertibil este un fenomen obişnuit. Este o prostie să deplângem faptul că există capacităţi neutilizate. Capacitatea neutilizată a echipamentelor devenite învechite ca urmare a progresului tehnologic este un semn al progresului material. Ar fi o binecuvântare dacă instituirea păcii ar face ca fabricile de muniţii să înceteze de a mai fi utilizate, sau dacă desoperirea unei metode eficiente de prevenire şi vindecare a tuberculozei ar face ca sanatoriile destinate tratamentului persoanelor care suferă de această boală să devină depăşite. S-ar putea deplânge pe bună dreptate lipsa de clarviziune din trecut care a dus la malinvestirea bunurilor de capital. Cu toate acestea, oamenii nu sunt infailibili. Ceea ce trebuie făcut este să se evite politicile care induc în mod artificial malinvestiţii, cum este expansiunea creditelor. [p.395] Tehnologia actuală ar putea permite cu uşurinţă creşterea de portocale şi de struguri în sere amplasate în ţările arctice şi subarctice. Oricine ar considera că aşa ceva este o nebunie. Dar este în esenţă acelaşi lucru să continuăm cultivarea cerealelor în văile stâncoase de munte prin tarife şi alte instrumente protecţioniste, în vreme ce în alte părţi există pământ fertil virgin din abundenţă. Diferenţa este numai una de grad. Locuitorii Jurei elveţiene preferă să construiască ceasuri decât să cultive grâu. Pentru ei, construcţia de ceasuri este cel mai ieftin mod de achiziţionare a grâului. Pe de altă parte, cultivarea grâului este cel mai ieftin mod de achiziţionare a ceasurilor pentru fermierul canadian. Faptul că locuitorii Jurei nu cultivă grâu şi cei a Canadei nu fabrică ceasuri nu merită mai multă atenţie decât faptul că croitorii nu-şi confecţionează singuri pantofii şi cizmarii nu-şi croiesc îmbrăcămintea.

15. Himera preţurilor formate în afara pieţei

Preţurile sunt un fenomen de piaţă. Ele sunt generate de procesul pieţei şi reprezintă esenţa economiei de piaţă. În afara pieţei nu există nimic de felul preţurilor. Preţurile nu pot fi construite sintetic, dacă ne putem exprima astfel. Ele sunt rezultanta unei anumite constelaţii a datelor pieţei, a acţiunilor şi reacţiunilor membrilor societăţii de piaţă. Este inutil să visăm care ar fi fost preţurile dacă unii din factorii care le determină ar fi fost diferiţi. Asemenea fantasmagorii sunt la fel de puţin rezonabile ca şi speculaţiile despre cum ar fi arătat cursul istoriei dacă Napoleon ar fi fost ucis în bătălia de la Arcole, sau dacă Lincoln i-ar fi ordonat maiorului Anderson să se retragă de la fortul Sumter. Nu este mai puţin inutil să ne întrebăm care ar trebui să fie preţurile. Cu toţii ne bucurăm dacă preţurile lucrurilor pe care dorim să le cumpărăm scad şi preţurile lucrurilor pe care dorim să le vindem cresc. Atunci când formulează asemenea dorinţe un om este sincer dacă recunoaşte că punctul lui de vedere este personal. Este o întrebare diferită dacă, din punctul lui personal de vedere, ar fi cuminte ca el să îndemne guvernul să-şi întrebuinţeze puterea de coerciţie şi de opresiune pentru a se amesteca în structura preţurilor pieţei. Vom vedea în partea a şasea a acestei lucrări care trebuie să fie consecinţele inevitabile ale unei asemenea politici intervenţioniste. Dar a privi asemenea dorinţe şi judecăţi arbitrare de valoare ca pe vocea adevărului obiectiv înseamnă a cădea pradă unei iluzii şi unei

autoamăgiri. În sfera acţiunii umane nu contează decât dorinţele diverşilor indivizi de a-şi atinge scopurile. Cu privire la alegerea acestor scopuri nu se pune sub nici o formă problema adevărului; tot ce contează aici este valoarea. Judecăţile de valoare sunt, în mod necesar, întotdeauna subiective, indiferent dacă aparţin unui singur om [p.396] sau mai multor oameni, unui neghiob, unui profesor, sau unui om de stat. Orice preţ determinat pe piaţă este, în mod necesar, produsul unei interacţiuni a forţelor care acţionează aici, adică al cererii şi al ofertei. Oricare ar fi situaţia de piaţă care a generat acest preţ, în raport cu ea preţul este întotdeauna adecvat, autentic şi real. El nu poate fi mai ridicat dacă nu apare nici un cumpărător dispus să ofere un preţ mai ridicat; şi nici mai scăzut dacă nu apare nici un vânzător dispus să vândă la un preţ mai scăzut. Preţurile nu pot fi alterate decât de apariţia unor asemenea oameni, dispuşi să cumpere sau să vândă. Teoria economică analizează procesul de piaţă care generează preţurile bunurilor, ratele salariale şi ratele dobânzii. Ea nu stabileşte formule care să permită cuiva să calculeze preţuri "corecte", diferite de cele stabilite pe piaţă prin interacţiunea cumpărătorilor şi a vânzătorilor. La rădăcina multor eforturi de a determina preţurile din afara pieţei se află noţiunea confuză şi contradictorie de costuri reale. Dacă aceste costuri ar fi un lucru real, i.e. o cantitate independentă de judecăţile personale de valoare, obiectiv sesizabilă şi măsurabilă, atunci ar fi posibil ca un arbitru dezinteresat să le determine nivelul şi, prin aceasta, preţurile corecte. Nu este necesar să mai insistăm asupra absurdităţii acestei idei. Costurile sunt un fenomen care ţine de evaluare. Costurile reprezintă valoarea atribuită celei mai valoroase dorinţe care rămâne nesatisfăcută din cauză că mijloacele necesare pentru satisfacerea ei sunt întrebuinţate pentru satisfacerea acelei dorinţe despre ale cărei costuri este vorba. Realizarea unui surplus de valoare al produsului faţă de costuri, adică a unui profit, este obiectivul fiecărui efort productiv. Profitul este recompensa acţiunii încununate de succes. El nu poate fi definit fără referire la evaluare. El este un fenomen care ţine de evaluare şi nu are nici o legătură directă cu fenomenele lumii externe, fizice sau de alt fel. Analiza economică nu poate evita reducerea tuturor componentelor costului la judecăţi de valoare. Socialiştii şi intervenţioniştii numesc profitul antreprenorial, dobânda pe capital şi renta funciară "nemeritate", deoarece ei consideră că truda şi efortul muncitorului sunt reale şi merită să fie recompensate. Însă realitatea nu recompensează truda şi efortul. Dacă truda şi efortul sunt cheltuite după planuri bine concepute, atunci produsele pe care le generează ele sporesc mijloacele disponibile pentru satisfacerea dorinţelor. Indiferent ce ar considera anumiţi oameni corect şi drept, singura întrebare relevantă este mereu aceeaşi. Singurul lucru care contează este care sistem de organizare socială este mai bine adaptat pentru atingerea acelor obiective pentru care oamenii sunt dispuşi să cheltuiască efort şi trudă. Întrebarea este: economie de piaţă, sau socialism? Nu există o a treia soluţie. Noţiunea de economie de piaţă lipsită de preţuri de piaţă este absurdă. Însăşi ideea [p.397] determinării preţurilor în funcţie de costuri este irealizabilă. Chiar dacă determinarea

preţurilor în funcţie de costuri este aplicată numai profiturilor antreprenoriale, ea determină paralizarea pieţei. Dacă bunurile şi serviciile se vând la un preţ mai redus decât acela pe care l-ar fi determinat pentru ele piaţa, atunci oferta rămâne întotdeauna în urma cererii. Atunci piaţa nu poate determina nici ce trebuie sau nu trebuie să se producă, nici cui trebuie să-i revină bunurile şi serviciile produse. Rezultatul este instaurarea haosului. Acest lucru rămâne adevărat şi pentru preţurile de monopol. Este rezonabil să se evite toate politicile care ar putea da naştere unor preţuri de monopol. Dar, indiferent dacă preţurile de monopol sunt generate de asemenea politici guvernamentale promonopliste, sau în ciuda absenţei unor asemenea politici, nici o aşa-zisă "cercetare empirică" şi nici o speculaţie teoretică nu permit descoperirea vreunui alt preţ la care cererea şi oferta să devină egale. Eşecul tuturor experimentelor care urmăreau găsirea unei soluţii satisfăcătoare la problema monopolurilor datorate spaţiului limitat în cazul utilităţilor publice demonstrează în mod clar acest adevăr. Faptul că sunt produsul acţiunii indivizilor şi al grupurilor de indivizi care acţionează pe cont propriu este însăşi esenţa preţurilor. Conceptul catalactic de rapoarte de schimb şi de preţuri este incompatibil cu tot ce înseamnă efectele acţiunilor unei autorităţi centrale, ale persoanelor care recurg la violenţă şi ameninţări în numele societăţii sau al statului, sau ale grupurilor de presiune armată. Afirmând că nu este sarcina guvernului să determine preţurile, nu depăşim limitele raţionamentului logic. Un guvern nu este mai în măsură să determine preţuri decât este o gâscă să facă ouă de găină. Ne putem imagina un sistem social în care nu există preţuri deloc şi ne putem imagina decrete guvernamentale care urmăresc fixarea preţurilor la nivele diferite de cele pe care le-ar determina piaţa. Cercetarea problemelor implicate în aceste situaţii este una din sarcinile teoriei economice. Însă tocmai pentru că dorim să cercetăm aceste probleme, este necesar sa distingem cu claritate între preţuri şi decrete guvernamentale. Preţurile sunt, prin definiţie, determinate de actele de cumpărare şi vânzare ale oamenilor, sau de abţinerea acestora de la cumpărare şi vânzare. Ele nu trebuie confundate cu decretele emise de guverne sau de alte instituţii care întrebuinţează un aparat de coerciţie şi constrângere pentru a asigura executarea ordinelor lor. [27] [p.398]

NOTE

1. Uneori, diferenţele de preţuri indicate de statistici nu sunt decât aparente. Preţurile cotate se pot referi la diverse calităţi ale articolului în chestiune. Sau, în conformitate cu uzanţele comerciale locale, pot însemna lucruri diferite. De pildă, ele pot include sau nu tarifele de ambalare; se pot referi la plăţi în bani gheaţă, sau la plăţi efectuate la o dată ulterioară, ş.a.m.d.
2. Cu privire la rapoartele mutuale de schimb dintre bani şi bunurile şi serviciile vandabile, lucrurile se prezintă în mod diferit. Cf. mai jos, pp. 410-411.
3. Problema bunurilor de capital neconvertibile este analizată mai jos, pp. 503-509.
4. În acest context, rezonabil înseamnă că veniturile anticipate de pe urma capitalului convertibil întrebuinţat pentru continuarea producţiei este cel puţin egal cu veniturile anticipate de pe urma utilizării sale în alte proiecte.
5. A se vedea mai sus, p. 130.

6. Pentru o analiză detaliată a conservatorismului impus oamenilor de către convertibilitatea limitată a multor bunuri de capital, elementul producţiei care este determicat istoric, a se vedea mai jos, pp. 503-504.
7. Cf. mai sus, pp. 31, 55-56.
8. Cf. Paul H. Douglas în *Econometrica*, VII, 105.
9. Cf. Henry Schultz, *The Theory and Measurement of Demand*, University of Chicago Press, 1938, pp. 405-427.
10. A se vedea mai jos, p. 399.
11. Cf. Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York, 1942, p. 175. Pentru o critică a acestei afirmaţii, cf. Hayek, "The Use of Knowledge in Society", *Individualism and the Social Order*, Chicago, 1948, pp. 89 ff.
12. Discriminarea prin preţuri este analizată mai jos, pp. 388-391.
13. Cf. respingerea generalizării inducătoare în eroare a conceptului de monopol datorată lui Richard T. Ely, *Monopolies and Trusts*, New York, 1906, pp. 1-36.
14. Este evident că o schemă de monopol incomplet este sortită eşecului dacă outsiderii sunt în măsură să-şi extindă vânzările.
15. Cf. mai jos, pp. 379-383, despre buna voinţă.
16. Utilizare termenului acesta, de "monopol marginal", este, ca şi utilizarea oricărui alt termen, opţională. Ar fi inutil să obiectăm că orice alt monopol care se soldează cu preţuri de monopol poate fi şi el numit monopol marginal.
17. Un volum în care sunt colectate aceste înţelegeri a fost publicat în 1943 de către International Labor Office, sub titlul *Intergovernmental Commodity Control Agreements*.
18. Termenii de *licenţă* şi *licenţiat* nu sunt întrebuinţaţi aici în sensul tehnic pe care-l au în legislaţia care reglementează problema patentelor
19. Referitor la semnificaţia acestui fapt, a se vedea mai jos, pp. 680-682.
20. A se vedea mai jos, pp. 855-857.
21. Cheltuielile destinate publicităţii adiţionale reprezintă de asemenea investiţii adiţionale de capital.
22. Deţinerea de monedă, chiar dacă depăşeşte cantităţile obişnuite şi este denumită "tezaurizare" ("*hoarding*"), este una din posibilele întrebuinţări ale fondurilor disponibile. În starea curentă a pieţei actorul consideră că deţinerea de monedă este cea mai adecvată întrebuinţare a unei părţi a activelor sale.
23. A se vedea mai jos, pp. 680-681.
24. A se vedea mai sus, p. 366.
25. Cf. A. Marshall, *Principles of Economics*, 8th ed., London, 1930, pp. 124-127.
26. A se vedea mai sus, pp. 133-135
27. Pentru a nu-l încurca pe cititor prin introducerea prea multor termeni noi, vom păstra uzanţa larg răspândită de a numi asemenea decrete *preţuri, rate ale dobânzilor, rate salariale impuse de guverne sau de alte instituţii de constrângere* (*e.g., sindicate*). Dar nu trebuie niciodată să pierdem din vedere diferenţa fundamentală dintre fenomenele de piaţă ale preţurilor, salariilor şi ratelor dobânzii, pe de o parte, şi fenomenele legale ale preţurilor, ratelor salariale şi dobânzilor maximale sau minimale, instituite în scopul de a anula aceste fenomene de piaţă, pe de altă parte.

XVII. Schimbul indirect

1. Mijloacele de efectuare a schimburilor şi moneda

Schimbul interpersonal se numeşte indirect dacă între bunurile şi serviciile al căror schimb reciproc este obiectivul ultim al tranzacţiilor se interpun unul sau mai multe mijloace de efectuare a schimburilor. Obiectul de studiu al teoriei schimbului indirect este cercetarea rapoartelor de schimb dintre, pe de o parte, mijloacele de efectuare a schimburilor şi, pe de alta, bunurile şi serviciile de toate ordinele. Afirmaţiile teoriei schimbului indirect se referă la toate cazurile de schimb indirect şi la toate lucrurile întrebuinţate ca mijloace

de efctuare a schimburilor. Un mijloc de efectuare a schimburilor care este întrebuinţat ca atare în mod curent se numeşte monedă. Noţiunea de monedă este vagă, deoarece definiţia sa conţine expresia vagă “întrebuinţat în mod curent”. Există cazuri limită în care nu se poate stabili dacă un mijloc de efectuare a schimburilor este sau nu întrebuinţat “în mod curent” - şi deci dacă trebuie sau nu numit monedă. Dar această imprecizie, legată de definiţia banilor, nu afectează sub nici o formă exactitudinea şi precizia impuse de teoria praxeologică. Într-adevăr, tot ce se poate spune despre monedă rămâne adevărat pentru orice mijloc de efectuare a schimburilor. De aceea, este irelevant dacă păstrăm expresia tradiţională de *teorie a banilor* sau adoptăm o expresie diferită. Teoria banilor a fost şi este întotdeauna o teorie a schimbului indirect şi a mijloacelor de efectuare a schimburilor. [1]

2. Observaţii asupra unor erori larg răspândite

Erorile fatidice ale doctrinelor monetare populare, care au îndrumat pe căi greşite politicile monetare ale aproape tuturor guvernelor, nu ar fi putut apărea decât cu mare dificultate dacă nu ar fi existat numeroşi economişti care să comită ei înşişi erori grave în domeniul chestiunilor monetare şi să se cramponeze de ele cu obstinaţie. Există, înainte de orice, ideea greşită a unei aşa-zise neutralităţi a banilor. [2] Un produs al acestei doctrine este noţiunea de “nivel” [p.399] al preţurilor, care creşte sau scade proporţional cu creşterea sau scăderea cantităţii de bani aflaţi în circulaţie. Nu s-a înţeles faptul că schimbările survenite în cantitatea de monedă nu pot afecta niciodată preţurile tuturor bunurilor şi serviciilor în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură. De asemenea, nu s-a înţeles nici faptul că schimbările puterii de cumpărare ale unităţii monetare se leagă în mod necesar de schimbările survenite în relaţiile mutuale dintre cei ce cumpără şi cei ce vând. Pentru a demonstra doctrina după care cantitatea de bani şi preţurile cresc şi scad proporţional, s-a recurs, în domeniul teoriei monetare, la o metodă în întregime diferită de cea pe care o întrebuinţează teoria economică modernă pentru studiul tuturor celorlalte probleme pe care le cercetează. În loc să se înceapă de la acţiunile indivizilor, aşa cum trebuie să procedeze fără excepţie catalactica, s-au construit formule menite să agrege întreaga economie de piaţă. Elemente ale acestor formule erau: cantitatea totală de monedă disponibilă în *Volkswirtschaft*; volumul tranzacţiilor – i.e., echivalentul monetar al tuturor transferurilor de bunuri şi servicii efectuate în Volkswirtschaft; viteza medie de circulaţie a unităţilor monetare; nivelul preţurilor. Aceste formule furnizau, chipurile, probe ale corectitudinii doctrinei nivelurilor preţurilor. În realitate însă, acest mod de a pune problema este, în întregime, un caz tipic de raţionament circular. Într-adevăr, ecuaţia schimbului presupune dintru început doctrinele nivelului preţurilor pe care urmăreşte să le demonstreze. Ea nu este, în esenţă, nimic altceva decât expresia matematică a doctrinei – de nesusţinut – după care ar exista o proporţionalitate între variaţiile cantităţii de monedă şi acelea ale preţurilor. Cei ce analizează ecuaţia schimbului postulează că unul dintre elementele acesteia – cantitatea totală de monedă, volumul tranzacţiilor, viteza de

circulaţie – se modifică, fără a-şi pune problema cum survin aceste schimbări. Ceea ce nu se recunoaşte este că schimbările suferite de aceste mărimi nu apar în Volkswirtschaft ca atare, ci în condiţiile actorilor individuali, şi că interacţiunea reacţiilor acestor actori este aceea care generează modificările suferite de structura preţurilor. Economiştii matematicieni refuză de la bun început să pornească de la cererile şi ofertele de monedă ale diverşilor indivizi. Ei introduc, în schimb, noţiunea necorespunzătoare de viteză de circulaţie, croită după modelul mecanicii. În acest punct al raţionamentului nostru nu este necesar să răspundem la întrebarea dacă economiştii matematicieni au sau nu dreptate atunci când postulează că serviciile furnizate de monedă constă în întregime, sau în esenţă, în circuitul pe care-l parcurge aceasta, în circulaţia sa. Chiar dacă acest lucru ar fi adevărat, încă ar fi greşit să se explice puterea de cumpărare, sau preţul unităţii monetare, pe baza serviciilor furnizate de aceasta. Serviciile furnizate de apă, whisky şi cafea nu explică preţurile plătite pentru lucrurile acestea. Ele nu explică decât de ce oamenii, în măsura în care recunosc [p.400] aceste servicii, cer anumite cantităţi din aceste lucruri, în anumite condiţii suplimentare. De fiecare dată cererea este cea care influenţează structura preţurilor, nu valoarea obiectivă de utilizare. Referitor la monedă, este adevărat că sarcina catalacticii este mai amplă decât aceea care-i revine cu privire la bunurile vandabile. Nu este sarcina catalacticii să explice de ce oamenii doresc să-şi procure serviciile pe care le pot furniza diverse bunuri vandabile. Aceasta este o sarcină a psihologiei şi a fiziologiei. Dar *este* o sarcină a catalacticii să răspundă la această întrebare când este vorba de bani. Numai catalactica ne poate spune ce avantaje anticipează că va obţine cineva prin deţinerea de bani. Dar nu aceste avantaje anticipate sunt cele care determină puterea de cumpărare a banilor. Urmărirea acestor avantaje este doar unul din factorii care induc cererea de bani. Elementul care joacă un rol în formarea rapoartelor de schimb de pe piaţă este cererea, un element subiectiv, a cărui intensitate este în întregime determinată de judecăţi de valoare – şi nu vreun fapt obiectiv, vreo capacitate de a genera un anumit efect. Deficienţa ecuaţiei schimbului şi a elementelor sale constitutive de bază este că ele privesc piaţa dintr-un punct de vedere holist. Ele sunt expresia amăgirii generate de entuziasmul pentru noţiunea de Volkswirtschaft. Dar acolo unde există o Volkswirtschaft în sens strict nu există nicipiaţă, nici preţuri şi bani. Pe piaţă nu există decât indivizi sau grupuri de indivizi care acţionează concertat. Aceşti actori sunt motivaţi de propriile lor preocupări, nu de cele ale întregii economii de piaţă. Dacă se poate atribui vreo semnificaţie unor noţiuni ca volumul tranzacţiilor şi viteză de circulaţie, atunci ele se referă la rezultanta acţiunii indivizilor. Nu este admisibil să se recurgă la aceste noţiuni pentru a explica acţiunile indivizilor. Prima întrebare pe care trebuie să o pună catalactica în legătură cu schimbările cantităţii totale de bani disponibile în sistemul economic este cum afectează asemenea schimbări comportamentul diverşilor indivizi. Teoria economică modernă nu se întreabă cât valorează “fierul” sau “pâinea”, ci cât valorează o anumită bucată de fier sau de pâine în ochii unui individ care

acţionează într-un anumit moment şi într-un anumit loc. Ea nu poate proceda altfel în cazul banilor. Ecuaţia schimbului este incompatibilă cu principiile fundamentale ale gândirii economice. Ea reprezintă o recădere în modul de gândire al epocilor în care oamenii nu reuşeau să înţeleagă fenomenele praxeologice, deoarece erau tributari unor noţiuni holiste. Ecuaţia schimbului este sterilă, aşa cum erau şi speculaţiile din epocile trecute referitoare la valoarea "fierului" şi a "pâinii" în general. Teoria banilor este o parte esenţială a teoriei catalactice. [p.401] Ea trebuie tratată cu aceleaşi metode care se aplică tuturor celorlalte probleme catalactice.

3. Cererea de bani şi oferta de bani

Între gradele de comercializabilitate ale diverselor bunuri şi servicii există diferenţe considerabile. Există bunuri pentru care nu este dificil să se găsească doritori dispuşi să achite cea mai ridicată sumă care este cu putinţă de obţinut în condiţiile date, sau una numai cu puţin mai mică. Există alte bunuri pentru care este foarte dificil de găsit un client rapid, chiar dacă vânzătorul este dispus să se mulţumească cu o compensaţie mult mai redusă decât aceea la care ar putea spera dacă ar găsi un alt aspirant, a cărui cerere să fie mai intensă. Diferenţele acestea de comercializabilitate sunt cele care au determinat apariţia schimbului indirect. Un om care nu poate obţine imediat ceea ce doreşte pentru gospodăria sau întreprinderea lui de afaceri, sau care nu ştie încă de ce fel de bunuri va avea nevoie într-un viitor incert, se apropie de obiectivul său ultim dacă tranzacţionează un bun mai puţin comercializabil la care doreşte să renunţe în schimbul unuia mai comercializabil. Se poate de asemenea întâmpla ca proprietăţile fizice ale mărfii pe care doreşte să o vândă (cum ar fi perisabilitatea sau costurile suportate pentru depozitarea sa, sau alte împrejurări similare) să-l silească să nu mai aştepte. Uneori el poate fi îmboldit să se grăbească să renunţe la bunul respectiv pentru că se teme de deteriorarea valorii de piaţă a acestuia. În toate cazurile de felul acesta el îşi ameliorează propria situaţie prin achiziţionarea unui bun mai comercializabil, chiar dacă acesta nu este de natură să-i satisfacă direct vreuna din nevoile sale personale. Un mijloc de efectuare a schimburilor este un bun pe care oamenii nu-l achiziţionează nici pentru propriul lor consum, nici pentru a-l întrebuinţa în propriile lor activităţi productive, ci cu intenţia de a-l tranzacţiona ulterior, în schimbul acelor bunuri pe care doresc să le utilizeze, fie pentru consum fie pentru producţie. Moneda este un mijloc de efectuare a schimburilor. Ea este cel mai comercializabil bun pe care-l achiziţionează oamenii pentru că doresc să-l ofere în acte ulterioare de schimb interpersonal. Moneda este lucrul care serveşte drept mijloc de efectuare a schimburilor general acceptat şi întrebuinţat de toţi. Aceasta este singura sa funcţie. Toate celelalte funcţii care li se atribuie banilor de către oameni nu sunt decât aspecte particulare ale acestei funcţii primare şi unice, aceea de mijloc de efectuare a schimburilor. [3] Mijloacele de efectuare a schimburilor sunt bunuri economice. Ele sunt rare; există [p.402] o cerere pentru ele. Există, pe piaţă, persoane care doresc să le achiziţioneze şi care sunt dispuse să tranzacţioneze

bunuri şi servicii în schimbul lor. Mijloacele de efectuare a schimburilor posedă valoare în tranzacţii. Oamenii fac sacrificii pentru achiziţionarea lor; ei plătesc “preţuri” pentru ele. Particularitatea acestor preţuri rezidă numai în aceea că ele nu pot fi exprimate în termeni monetari. Cu referire la bunurile şi serviciile vandabile vorbim despre preţuri, sau preţuri monetare. Cu referire la monedă vorbim despre puterea ei de cumpărare, care priveşte diverse bunuri vandabile. Există o cerere pentru mijloacele de efectuare a schimburilor deoarece oamenii doresc să deţină câte un stoc format din ele. Fiecare membru al unei societăţi de piaţă doreşte să posede o anumită cantitate de bani în buzunar sau într-o casă de bani, o deţinere de monedă sau un sold monetar de o anumită mărime. Uneori el doreşte să păstreze o deţinere de monedă mai mare, alteori una mai mică; în cazuri excepţionale el poate chiar să renunţe la orice deţinere de monedă. În orice caz, imensa majoritate a oamenilor nu doresc să posede doar bunuri vandabile; ei doresc, în egală măsură, să deţină bani. Deţinerea lor monetară nu este doar un reziduu, o margine necheltuită a avuţiei lor. Ea nu este un rest neintenţionat rămas după ce s-au consumat toate actele deliberate de cumpărare şi vânzare. Cantitatea sa este determinată de o cerere deliberată pentru bani lichizi. Ca şi în cazul tuturor celorlalte bunuri, schimbările survenite în relaţiadintre cererea şi oferta de bani sunt acelea care produc schimbări în raportul de schimb dintre bani şi bunurile vandabile. Fiecare unitate monetară este proprietatea unuia dintre membrii economiei de piaţă. Transferul banilor de sub controlul unui actor în acela al altuia se face imediat şi în mod continuu. Nu există nici o fracţiune de timp intermediară, în care banii respectivi să nu facă parte din deţinerea monetară a unui individ sau a unei firme, ci să fie doar aflaţi în “circulaţie”. [4] Este greşit să distingem între banii aflaţi în circulaţie şi banii neîntrebuinţaţi. Nu este mai puţin eronat să deosebim între banii circulanţi şi banii tezaurizaţi. Ceea ce se numeşte tezaurizare este mărimea deţinerii monetare care – în opinia personală a observatorului – depăşeşte ceea ce este socotit a fi normal şi adecvat. Însă tezaurizarea este deţinere de monedă. Banii tezaurizaţi sunt încă bani şi îndeplinesc în tezaure aceleaşi obiective pe care le îndeplinesc şi în deţinerile de monedă numite normale. Cel ce tezaurizează bani crede că anumite condiţii speciale justifică utilitatea acumulării unei deţineri de bani care depăşeşte volumul pe care l-ar păstra el însuşi în condiţii diferite, sau pe care îl consideră adecvat alţi oameni, sau un economist care îi cenzurează acţiunea. Faptul că el acţionează în felul acesta influenţează configuraţia [p.403] cererii de monedă în acelaşi fel în care o influenţează orice cerere “normală”. Mulţi economişti evită să întrebuinţeze termenii de cerere şi ofertă, în sensul de cerere şi ofertă de bani pentru deţineri monetare, deoarece se tem că ar putea apărea confuzii cu terminologia întrebuinţată în mod curent de bancheri. Printre aceştia se obişnuieşte, într-adevăr, să se întrebuinţeze denumirea de cerere de bani pentru împrumuturile pe termen scurt şi cea de ofertă de bani pentru oferta de asemenea împrumuturi. În acelaşi context, piaţa pentru împrumuturi pe termen scurt este numită piaţa de bani. Se spune că banii sunt rari dacă se

înregistrează o tendinţă de creştere aratei dobânzii la împrumuturile pe termen scurt şi că banii sunt abundenţi dacă rata dobânzii pentru asemenea împrumuturi scade. Aceste moduri de exprimare sunt atât de solid împământenite încât nu se pune problema de a le elimina. Însă ele au favorizat şi au răspândit multe erori. Ele i-au făcut pe oameni să confunde noţiunea de bani cu cea de capital şi să creadă că augmentarea cantităţii de monedă ar putea să diminueze în mod durabil rata dobânzii. Pe de altă parte, tocmai enormitatea acestor erori sugerează că este puţin probabil ca terminologia întrebuinţată să poată crea vreo neînţelegere. Este greu de presupus că economiştii ar putea greşi cu privire la chestiuni atât de fundamentale. Alţii au afirmat că nu s-ar cuveni să vorbim despre cererea şi oferta de bani pentru că obiectivele celor care cer bani diferă de obiectivele celor care cer bunuri vandabile. Bunurile, spun ei, sunt cerute, în ultimă instanţă, în vederea consumului, pe când banii sunt ceruţi pentru a se renunţa la ei, cu prilejul unor acte ulterioare de schimb. Nici această obiecţie nu este validă. Întrebuinţarea pe care o dau oamenii unui mijloc de efectuare a schimburilor constă, în cele din urmă, în a renunţa la ei. Dar înainte de aceasta ei sunt dornici să acumuleze o anumită cantitate de bani, astfel încât să fie pregătiţi pentru momentul în care se va putea efectua o achiziţie. Tocmai pentru că nu doresc să-şi satisfacă nevoile personale exact în clipa în care renunţă la bunurile şi serviciile pe care le aduc ei înşişi pe piaţă, tocmai pentru că doresc să aştepte, sau sunt nevoiţi să aştepte până când apar condiţii propice pentru a cumpăra, oamenii nu practică barterul direct, ci pe cel indirect, prin interpunerea unui mijloc de efectuare a schimburilor. Faptul că banii nu se alterează prin utilizarea care li se dă şi că pot furniza servicii pe o perioadă de timp practic nelimitată constituie un factor important în configuraţia ofertei de monedă. Însă el nu alterează întru nimic faptul că valoarea atribuită monedei trebuie explicată în acelaşi fel în care se explică valoarea atribuită tuturor celorlalte bunuri: prin cererea acelora care doresc să obţină o anumită cantitate de bani. Economiştii au încercat să enumere factorii care, în cadrul [p.404] întregului sistem economic, pot determina creşterea sau descreşterea cererii de bani. Asemenea factori sunt: cifrele populaţiei; măsura în care gospodăriile individuale îşi satisfac propriile nevoi prin producţie autarhică şi măsura în care produc pentru nevoile altora, comercializânu-şi produsele şi cumpărând lucruri necesare propriului consum de pe piaţă; distribuţia activităţilor economice şi efectuarea plăţilor în diferite sezoane ale anului; instituţiile de ajustare a datoriilor şi creanţelor care se anulează reciproc, de felul caselorde compensaţii (*clearing*). Este adevărat că toţi aceşti factori influenţează cererea de bani şi nivelul deţinerilor monetare ale diverşilor indivizi. Dar ele nu le influenţează decât indirect, datorită rolului pe care-l joacă în consideraţiile oamenilor cu privire la determinarea volumului de solduri monetare pe care le consideră adecvate. Decisive sunt întotdeauna judecăţile de valoare ale persoanelor în chestiune. Diverşii actori hotărăsc cu privite la nivelul deţinerilor lor monetare care li se pare adecvat. Ele îşi duc la îndeplinire hotărârea renunţând la cumpărarea de bunuri, titluri

de valoare şi creanţe purtătoare de dobândă şi prin vânzarea de asemenea active sau, pentru a obţine rezultatul contrar, sporindu-şi achiziţiile. Cu privire la bani, lucrurile nu stau altfel decât cu privire la toate celelalte bunuri şi servicii. Cererea de bani este determinată de comportamentul oamenilor care doresc să-i obţină pentru deţinerile lor monetare. O altă obiecţie avansată împotriva noţiunii de cerere de monedă a fost aceasta: Utilitatea marginală a unităţii monetare descreşte mult mai lent decât aceea a altor bunuri; de fapt, descreşterea ei este atât de lentă încât poate fi practic ignorată. Nimeni nu spune vreodată că cererea sa de bani este satisfăcută şi nimeni nu renunţă vreodată la vreo ocazie de a obţine mai mulţi bani, dacă sacrificiul necesar nu este prea mare. De aceea este inacceptabil să se considere că cererea pentru bani este limitată. Dar însăşi noţiunea de cerere nelimitată este contradictorie.Raţionamentul acesta popular este în întregime greşit. El confundă cererea de bani pentru deţineri monetare cu dorinţa de mai multă avuţie, exprimată în termeni monetari. Cel ce afirmă că setea sa de bani este insaţiabilă nu doreşte să afirme că deţinereasa de monedă nu poate fi niciodată prea mare. Ceea ce doreşte el să spună în realitate este că nu poate fi niciodată prea bogat. Dacă va beneficia de un flux bănesc suplimentar, el nu îl va întrebuinţa pentru augmentarea deţinerii sale monetare, sau îl vautiliza numai parţial în acest scop. El va cheltui surplusul fie pentru consum imediat, fie pentru investiţii. Nimeni nu păstrează vreodată mai mulţi bani decât doreşte să posede în deţinerea sa de monedă. Ideea că raportul de schimb între bani, pe de o [p.405] parte, şi bunurile şi serviciile vandabile, pe de alta, se formează, ca şi rapoartele mutuale dintre diversele bunuri vandabile, prin cerere şi ofertă, a constituit esenţa *teoriei cantitative a monedei*. Această teorie este în esenţă o aplicaţie a teoriei generale a cererii şi ofertei la cazul particular al banilor. Meritul ei a fost încercarea de a explica determinarea puterii de cumpărare a monedei prin acelaşi tip de raţionament care se întrebuinţează pentru explicarea tuturor celorlalte rapoarte de schimb. Neajunsul ei a fost că a recurs la o interpretare holistă. Ea privea la oferta totală de bani din Volkswirtschaft şi nu la acţiunile persoanelor şi firmelor individuale. Un produs al acestui punct de vedere eronat a fost că există o proporţionalitate între modificările cantităţii – totale – de bani şi preţurile monetare. Însă criticii mai timpurii au eşuat în încercările lor de a evidenţia erorile implicate în teoria cantitativă şi de a-i substitui acesteia o teorie mai satisfăcătoare. Ei nu au combătut greşelile din teoria cantitativă; dimpotrivă, au atacat nucleul ei de adevăr. Ei încercau să nege că există o relaţie cauzală între fluctuaţiile preţurilor şi acelea ale cantităţii de monedă. Această negaţie i-a condus către un labirint de erori, contradicţii şi absurdităţi. Teoria monetară modernă reia firul teoriei cantitative tradiţionale, în măsura în care porneşte de la recunoaşterea faptului că modificările puterii de cumpărare a monedei trebuie cercetate în concordanţă cu principiile aplicate tuturor celorlalte fenomene de piaţă şi că există o legătură între modificările cererii şi ofertei de bani, pe de o parte şi acelea ale puterii de

cumpărare, pe de alta. În acest sens, teoria monetară modernă poate fi considerată o versiune îmbunătăţită a teoriei cantitative.

Importanţa epistemologică a teoriei lui Carl Menger referitoare la originea banilor

Carl Menger nu a furnizat doar o teorie praxeologică irefutabilă referitoare la originea banilor. El a recunoscut de asemenea importanţa teoriei sale pentru elucidarea principiilor fundamentale ale praxeologiei şi a metodelor de cercetare ale acesteia. [5] Au existat autori care au încercat să explice originea banilor prin decret sau contract. Autoritatea, statul, sau un contract între cetăţeni ar fi instituit în mod deliberat şi conştient schimbul indirect şi banii. Deficienţa de căpătâi a acestei doctrine nu rezidă în presupoziţia că oamenii dintr-o epocă în care schimbul indirect [p.406] şi banii nu erau familiare ar fi putut concepe un plan al unei noi ordini economice, în întregime diferit de condiţiile reale ale epocii lor, şi ar fi putut înţelege importanţa unui asemenea plan. Ea nu rezidă nici în faptul că istoria nu ne furnizează nici un indiciu în sprijinul unor asemenea afirmaţii. Există motive mai serioase pentru respingerea ei. Dacă admitem că fiecare pas care duce de la schimbul direct spre schimbul indirect şi, ulterior, spre acordarea de preferinţă utilizării ca mijloc de efectuare a schimburilor anumitor bunuri, caracterizate prin comercializabilitatea lor deosebit de pronunţată, ameliorează condiţiile părţilor implicate, atunci este dificil de înţeles de ce ar trebui, când cercetăm originile schimbului indirect, să recurgem în plus la decrete autoritare sau la contracte explicite între cetăţeni. Un om care întâmpină dificultăţi în obţinerea a ceea ce doreşte să achiziţioneze prin barter direct îşi sporeşte şansele de a achiziţiona lucrul respectiv prin schimburi ulterioare, dacă îşi procură un bun mai comercializabil. În aceste condiţii nu este necesar amestecul guvernului sau intervenţia unui contract între cetăţeni. Ideea fericită de a proceda astfel le-ar putea veni indivizilor mai ageri, iar cei mai puţin înzestraţi ar putea imita metoda celor dintâi. Este cu siguranţă mai plauzibil să admitem că părţile care acţionează au recunoscut avantajele imediate de care se puteau bucura de pe urma schimbului indirect, decât să presupunem că întreaga imagine a unei societăţi în care comerţul se desfăşoară prin intermediul banilor ar fi fost concepută de un geniu şi, dacă adoptăm doctrina contractului, explicată celorlalţi oameni în mod convingător, prin mijloacele persuasiunii. Dacă, pe de altă parte, nu admitem că indivizii au descoperit că este mai avantajos pentru ei să practice schimbul indirect decât să aştepte o ocazie de a efectua un schimb direct şi, de dragul argumentaţiei, admitem că autorităţile sau un contract se află la originea introducerii banilor, atunci apar întrebări adiţionale. Trebuie să ne întrebăm ce fel de măsuri au fost întrebuinţate pentru a-i determina pe oameni să adopte un procedeu a cărui utilitate nu o înţelegeau şi care era, din punct de vedere tehnic, mai complicat decât schimbul direct. Putem presupune că s-a recurs la constrângere. Dar în acest caz trebuie să ne întrebăm, în continuare, în ce moment şi în ce împrejurări schimbul indirect şi întrebuinţarea banilor au încetat să fie percepute ca proceduri stingheritoare, sau cel puţin indiferente,

devenind avantajoase în ochii indivizilor implicaţi. Metoda praxeologică urcă îndărăt pe firul fenomenelor până la acţiunile indivizilor. În cazul în care condiţiile de schimb interpersonal sunt de aşa natură încât schimbul indirect facilitează tranzacţiile şi dacă – şi în măsura în care – oamenii realizează existenţaacestor avantaje, schimbul indirect şi banii îşi fac apariţia. Experienţa istorică ne arată că aceste condiţii au fost şi sunt prezente. Este de neconceput cum ar fi putut oamenii să adopte schimbul indirect şi banii şi să perpetueze aceste modalităţi de efectuare a schimburilor în absenţa condiţiilor menţionate. Problema istorică a originii schimbului indirect şi [p.407] a banilor nu priveşte praxeologia. Singurul lucru relevant este că schimbul indirect şi banii există deoarece condiţiile necesare pentru existenţa lor au fost şi continuă să fie prezente. Aşa stând lucrurile, praxelogia nu are nevoie să apeleze la ipoteza că un decret autoritar sau un pact au permis inventarea acestor moduri de efectuare a schimburilor. Dacă doresc, etatiştii pot continuasă-i atribuie statului "inventarea" banilor, indiferent cât de improbabilă ar fi această ipoteză. Ceea ce contează este că un individ îşi procură un bun nu pentru a-l consuma sau pentru a-l utiliza în producţie, ci pentru a renunţa la el într-un act de schimb ulterior. Un asemenea comportament din partea oamenilor face dintr-un bun un mijloc de efectuare a schimburilor şi, dacă acest comportament devine comun cu privire la un anumit bun, bunul respectiv devine monedă. Toate teoremele teoriei catalactice a mijloacelor de efectuare a schimburilor şi a banilor se referă la serviciile pe care le furnizează un bun în calitatea sa de mijloc de efectuare a schimburilor. Chiar dacă ar fi adevărat că imboldul pentru introducerea schimbului indirect şi a banilor arfi provenit de la autorităţi sau dintr-o înţelegere între membrii societăţii, afirmaţia că numai comportamentul persoanelor care efectuează schimburi poate crea schimbul indirect şi banii rămâne nezdruncinată. Istoria ne poate spune unde şi când au fost întrebuinţate pentru prima oară mijloace de efectuare a schimburilor şi cum, ulterior, s-a redus din ce în ce mai mult gama bunurilor utilizate în acest scop. Deoarece deosebirea dintre noţiunea mai largă de mijloc de efectuare a schimburilor şi cea mai restrânsă de bani nu este netă, ci de natură graduală, nu se poate ajunge la nici un consens istoric referitor la tranziţia de la simple mijloace de efectuare a schimburilor la monedă. Răspunsul la această întrebare este o chestiune de înţelegere interpretativă istorică. Dar, după cum am mai spus, distincţia dintre schimbul direct şi cel indirect este netă şi toate rezultatele pe care le stabileşte catalactica referitor la mijloacele de efectuare a schimburilor se referă, în mod categoric, la toate bunurile cerute şi procurate în calitate de asemenea mijloace. În măsura în care afirmaţia că schimbul indirect şi banii ar fi fost instituite prin decret sau contract se doreşte a fi o dare de seamă despre evenimente istorice, este sarcina istoricilor să-i demonstreze falsitatea. În măsura în care ea este formulată numai ca afirmaţie de natură istorică, ea nu poate afecta în nici un fel teoria catalactică a banilor şi explicaţia evoluţiei schimbului indirect pe care o furnizează ea. Dar dacă este formulată ca o afirmaţie despre acţiunea umană

şi evenimentele sociale, ea este inutilă, deoarece nu ne comunică nimic despre acţiune. A spune că într-o bună zi guvernanţii sau cetăţenii adunaţi într-o convenţie au fost loviţi brusc de inspiraţia că ar fi o idee bună să se facă schimburi indirecte, şi anume prin mijlocirea unui mijloc general întrebuinţat de efectuare a schimburilor, nu este o afirmaţie despre acţiunea umană. Este numai o împingere îndărăt a problemei care se pune. Este necesar să înţelegem că nu putem contribui cu nimic la cercetarea ştiinţifică a acţiunilor umane şi a fenomenelor sociale declarând că acestea ar fi create de stat, un lider carismatic, sau o revelaţie [p.408] coborâtă peste întregul popor. Asemenea afirmaţii nu infirmă nici concluziile unei teorii care arată cum pot fi asemenea fenomene înţelese ca "rezultatul neintenţionat, rezultanta neproiectată în mod deliberat şi neurmărită prin intermediul unor eforturi individuale specifice ale membrilor societăţii." [6]

4. Determinarea puterii de cumpărare a banilor

Îndată ce un bun economic începe să fie solicitat nu numai de către cei care doresc să-l utilizeze pentru consum sau producţie, ci şi de persoane care vor să-l păstreze în calitate de mijloc de efectuare a schimburilor şi să renunţe la el când vor avea nevoie, cu prilejul unui act de schimb ulterior, cererea pentru el creşte. A apărut o nouă întrebuinţare pentru acest bun, care creează o cerere suplimentară pentru el. Ca şi în cazul tuturor celorlalte bunuri economice, o asemenea cerere suplimentară determină o creştere a valorii sale de schimb, adică a cantităţii de alte bunuri oferite pentru achiziţionarea lui. Cantitatea de alte bunuri care poate fi obţinută în schimbul mijlocului de efectuare a schimburilor, "preţul" acestuia exprimatîn termeni de diferite bunuri şi servicii, este determinat în parte de cererea celor ce doresc să şi-l procure, ca mijloc de efectuare a schimburilor. Dacă oamenii încetează de a mai utiliza bunul în chestiune ca mijloc de efectuare a schimburilor, această cerere specifică adiţională dispare şi "preţul" scade concomitent. Astfel, cererea pentru un mijloc de efectuare a schimburilor este compusul a două cereri parţiale: cererea determinată de intenţia de a-l întrebuinţa pentru consum şi producţie şi cererea determinată de intenţia de a-l întrebuinţa ca mijloc de efectuare a schimburilor. [7] Referitor la moneda metalică modernă se vorbeşte adesea despre cerere industrială şi cerere monetară. Valoarea de schimb (puterea de cumpărare) a unui mijloc de efectuare a schimburilor este rezultanta efectelor cumulate ale ambelor cereri parţiale. Însă intensitatea acelei părţi a cererii pentru un mijloc de efectuare a schimburilor care provine din utilitatea sa ca mijloc de efectuare a schimburilor depinde de valoarea sa de schimb. Lucrul acesta ridică dificultăţi pe care mulţi economişti le consideră insolubile, aşa încât au renunţat la a urma mai departe această direcţie de raţionament. Este ilogic, spuneau ei, să explicăm puterea de cumpărare a banilor prin cererea de monedă şi cererea de monedă prin puterea de cumpărare a banilor. Dar această dificultate nu este decât una aparentă. Puterea de cumpărare [p.409] pe care o explicăm pe baza intensităţii cererii specifice nu este aceeaşi cu puterea de cumpărare al cărei nivel determină această cerere specifică. Problema este de a explica

determinarea puterii de cumpărare din viitorul imediat, din momentul care urmează. Pentru a soluţiona această problemă ne raportăm la puterea de cumpărare din trecutul imediat, din momentul care tocmai a trecut. Acestea sunt două mărimi diferite. Este greşit să se obiecteze la teorema noastră, pe care o putem numi teorema regresiei, că se mişcă într-un cerc vicios. [8] Dar, spun criticii, aceasta este doar o împingere îndărăt a problemei, deoarece acum încă mai rămâne de explicat determinarea puterii de cumpărare de ieri. Dacă o explicăm pe aceasta în acelaşi fel, prin invocarea puterii de cumpărare de alaltăieri, ş.a.m.d., alunecăm într-un *regressus in infinitum.* Raţionamentul acesta, afirmă ei, cu siguranţă că nu reprezintă o soluţie completă şi satisfăcătoare din punct de vedere logic a problemei cu care avem de-a face. Ceea ce le scapă din vedere acestor critici este că regresia nu se întoarce îndărăt la nesfârşit. Ea ajunge la unpunct în care explicaţia este încheiată şi nici o altă problemă nu rămâne fără răspuns. Dacă urmărim îndărăt puterea de cumpărare pas cu pas, ajungem, în final, la punctul în care începe utilizarea bunului respectiv ca mijloc de efectuare a schimbului. Înacest punct valoarea de schimb din ziua de ieri este determinată exclusiv de cererea nonmonetară – industrială – datorată numai persoanelor care doresc să dea acestui bun utilizări diferite de cea de mijloc de efectuare a schimburilor. Dar, continuă criticii, aceasta revine la a explica acea parte a puterii de cumpărare a banilor care este datorată serviciilor furnizate de ei ca mijloc de efectuare a schimburilor prin utilizarea sa în scopuri industriale. Problema ca atare – explicarea componentei specific monetare a valorii de schimb a monedei – rămâne nerezolvată. Şi aici criticii se înşeală. Acea componentă a valorii banilor care este un rezultat al serviciilor pe care aceştia le furnizează în calitate de mijloc de efectuare a schimburilor este pe deplin explicată prin raportare la aceste servicii monetare specifice şi la cererea determinată de ele. Două lucruri sunt de necontestat şi nu sunt contestate de nimeni. În primul rând, faptul că cererea pentru un mijloc de efectuare a schimburilor este determinată prin luarea în considerare [p.410] a valorii sale de schimb, care este o consecinţă atât a serviciilor monetare pe care le furnizează, cât şi a celor nemonetare. În al doilea rând, faptul că valoarea de schimb a unui bun care nu a fost încă solicitat pentru a servi ca mijloc de efectuare a schimburilor este determinată exclusiv de cererea venită din partea celor dornici să-l întrebuinţeze pentru scopuri industriale, adică pentru consum şi producţie. Pornind de aici, teorema regresiei urmăreşte să interpreteze prima apariţie a unei cereri monetare pentru un bun care nu a fost solicitat înainte decât pentru scopuri industriale, ca fiind influenţată de valoarea de schimb care îi era atribuită bunului în acel moment, numai datorită serviciilor sale nonmonetare. În fine, s-a obiectat că teorema regresiei se bazează pe o abordare istorică, nu una teoretică. Nici această obiecţie nu este mai puţin eronată. A explica un eveniment din perspectivă istorică înseamnă a arăta cum a fost el produs de forţe şi factori care au lucrat la o anumită dată şi la un anumit loc. Aceste forţe individuale şi aceşti factori reprezintă elementele ultime ale interpretării. Ele sunt date ultime şi, ca atare, nu se pretează la

analize şi reducţii suplimentare. A explica un fenomen teoretic înseamnă a reduce apariţia sa la funcţionarea unor reguli generale, care sunt deja încorporate în sistemul teoretic. Teorema regresiei respectă această cerinţă. Ea reduce valoarea specifică de schimb a unui mijloc de efectuare a schimburilor lafuncţia acestuia în calitate de astfel de mijloc şi la teoremele referitoare la procesul de evaluare şi de formare a preţurilor, care fac obiectul teoriei catalactice generale. Teorema regresiei deduce un caz mai special din regulile unei teorii mai generale. Ea arată cum apare în mod necesar fenomenul special, ca o consecinţă a funcţionării regulilor general valide pentru toate fenomenele. Ea nu afirmă: cutare lucru s-a întâmplat în cutare moment şi în cutare loc. Ea afirmă: aceasta se întâmplă întotdeauna, când condiţiile necesare sunt îndeplinite; ori de câte ori un bun, care nu a fost solicitat în prealabil pentru a fi întrebuinţat ca mijloc de efectuare a schimburilor, începe să fie solicitat în vederea acestei întrebuinţări, trebuie să se manifeste din nou aceleaşi efecte; nici un bun nu poate fi întrebuinţat în calitate de mijloc de efectuare a schimburilor dacă în primul moment al utilizării sale pentru acest scop el nu poseda o valoare de schimb datorată altor întrebuinţări. Şi toate aceste afirmaţii, implicate în teorema regresiei, sunt enunţate apodictic, fiind implicate în apriorismul praxeologic. Lucrurile *trebuie* să se petreacă în felul acesta. Nimeni nu a reuşit vreodată să construiască un caz ipotetic în care lucrurile să se petreacă altfel. Puterea de cumpărare a banilor este determinată prin cerere şi ofertă, la fel ca preţurile tuturor bunurilor şi serviciilor vandabile. Deoarece acţiunea urmăreşte întotdeauna o configurare mai satisfăcătoare a condiţiilor viitoare, [p.411] cel ce îşi pune problema achiziţionării de bani sau a renunţării la aceştia este, bineînţeles, interesat în primul rând de puterea viitoare de cumpărare a monedei şi de structura viitoare a preţurilor. Dar el nu poate formula o judecată despre puterea viitoare de cumpărare a banilor altfel decât raportându-se la configuraţia acesteia din trecutul imediat. Acesta este faptul care deosebeşte radical determinarea puterii de cumpărare a banilor de determinarea rapoartelor mutuale de schimb dintre diverse bunuri şi servicii vandabile. Cu privire la acestea din urmă, actorii nu au nevoie să ia în seamă nimic altceva decât importanţa lor pentru satisfacerea de dorinţe în viitor. Dacă se oferă spre vânzare o nouă marfă, nemaiauzită, cum a fost de pildă cazul aparatelor radiofonice cu câteva zeci de ani în urmă, atunci singura întrebare relevantă pentru individ este dacă satisfacţia pe care i-o poate prilejui noul *gadget* este mai mare decât cea pe care i-ar produce-o bunurile la care ar trebui să renunţe pentru a-şi cumpăra bunul cel nou. Informaţiile despre preţurile trecute nu sunt, pentru cumpărător, decât un mijloc de a culege surplusul consumatorului. Dacă nu ar urmări acest lucru, el ar putea, la nevoie, să-şi aranjeze cumpărăturile chiar în absenţa oricărei familiarităţi cu preţurile de piaţă din trecutul imediat, care se numesc preţuri prezente. El ar putea face judecăţi de valoare şi fără estimări anticipative (*appraisement*). După cum am arătat deja, obliterarea din memorie a tuturor preţurilor din trecut nu ar împiedica formarea de noi rapoarte de schimb între diversele

bunuri vandabile. Dar dacă ar dispărea cunoaşterea despre puterea de cumpărare a banilor, atunci procesul de dezvoltare a schimbului indirect şi a mijloacelor de efectuare a schimburilor ar trebui să fie reluat de la început. Ar fi necesar să se înceapă din nou cu întrebuinţarea anumitor bunuri, mai comercializabile decât celelalte, ca mijloace de efectuare a schimburilor. Cererea pentru aceste bunuri ar creşte şi ar adăuga la valoarea determinată de întrebuinţarea lor industrială (nemonetară) o componentă specifică provenită din noua lor întrebuinţare, de mijloace de efectuare a schimburilor. Când este vorba de monedă, o judecată de valoare nu este posibilă decât pe baza estimării anticipative. Acceptarea unui nou tip de bani presupune că bunul respectiv poseda deja o valoare de schimb prealabilă, provenită din serviciile pe care le poate furniza direct pentru consum, sau pentru producţie. Nici cumpărătorul nici vânzătorul nu ar putea estima valoarea unităţii monetare dacă nu ar dispune de nici o informaţie despre valoarea de schimb a acesteia – puterea sa de cumpărare – din trecutul imediat. Relaţia dintre cererea şi oferta de bani, pe care o putem numi relaţia monetară, determină nivelul puterii de cumpărare. Relaţia monetară de astăzi, formată pe baza puterii de cumpărare de ieri, determină puterea de cumpărare de azi. Individul care doreşte să-şi sporească deţinerea de monedă îşi reduce [p.412] cumpărăturile şi îşi sporeşte vânzările, şi prin aceasta induce o tendinţă de scădere a preţurilor. Individul care doreşte să-şi reducă deţinerea de monedă îşi sporeşte cumpărăturile – destinate fie consumului, fie producţiei şi investiţiilor – şi îşi reduce vânzările; prin aceasta el induce o tendinţă de creştere a preţurilor. Modificările survenite în oferta de bani trebuie, în mod necesar, să altereze dispunerea bunurilor vandabile care se află în proprietatea diverşilor indivizi şi firme. Cantitatea de bani disponibilă în întregul sistem de piaţă nu poate creşte sau descreşte altfel decât prin creşterea sau descreşterea iniţială a deţinerilor monetare ale anumitor indivizi. Dacă dorim, putem presupune că fiecare membru al sistemului de piaţă primeşte o parte din moneda adiţională chiar în momentul pătrunderii acesteiaîn sistem, sau suportă în mod egal diminuarea cantităţii de bani. Indiferent dacă facem sau nu această presupunere, rezultatul final al demonstraţiei noastre rămâne acelaşi. El este că modificările survenite în structura preţurilor, datorită schimbărilor ofertei de bani disponibili în sistemul economic, nu afectează niciodată preţurile diverselor bunuri şi servicii în aceeaşi măsură şi la aceeaşi dată. Să presupunem că guvernul emite o cantitate suplimentară de bani de hârtie. Intenţia sa este fie de a achiziţiona bunuri şi servicii, fie de a achita datorii făcute în trecut, sau de a plăti dobânzile corespunzătoare unor astfel de datorii. Oricum ar fi, trezoreria intervine pe piaţă cu o cerere adiţională de bunuri şi servicii; acum este în măsură de a cumpăra mai multe bunuri decât înainte. Preţurile bunurilor pe care le cumpără cresc. Dacă guvernul ar fi cheltuit pentru cumpărăturile acestea bani colectaţi prin impozitare, contribuabilii şi-ar fi redus cumpărăturile şi, în vreme ce preţurile bunurilor cumpărate de guvern ar fi crescut, acelea ale altor bunuri ar fi scăzut. Dar această scădere a preţurilor

la bunurile pe care obişnuiau să le cumpere contribuabilii nu are loc dacă guvernul îşi măreşte cantitatea de bani de care dispune fără a reduce cantitatea de bani din mâinile publicului. Preţurile anumitor bunuri – ale acelor bunuri pe care le achiziţionează guvernul – cresc imediat, în vreme acelea ale altor bunuri rămân neschimbate o vreme. Dar procesul continuă. Cei ce vând bunurile solicitate de guvernsunt acum şi ei în măsură să cumpere mai mult decât obişnuiau înainte. Preţurile lucrurilor pe care le cumpără aceşti oameni în cantităţi mai mari cresc, aşadar, şi ele. Astfel, boomul se propagă de la un grup de bunuri şi servicii la altele, până când toate preţurile şi ratele salariale vor fi crescut. Astfel, creşterea preţurilor nu este sincronă pentru diversele bunuri şi servicii. Când, în cele din urmă, în cursul desfăşurării ulterioare a procesului de creştere a cantităţii [p.413] de bani, toate preţurile vor fi crescut, creşterea nu afectează diversele bunuri şi servicii în aceeaşi măsură. Într-adevăr, procesul afectează situaţiile materiale ale diverşilor indivizi în grade diferite. Câtă vreme procesul se află în desfăşurare, anumite persoane se bucură de avantajul preţurilor mai ridicate pentru bunurile şi serviciile pe care le vând, în timp ce preţurile lucrurilor pe care le cumpără nu au crescut încă, sau nu au crescut în aceeaşi măsură. Pe de altă parte, există persoane care se găsesc în nefericita situaţie de a vinde bunuri şi servicii ale căror preţuri nu au crescut încă, sau nu au crescut în aceeaşi măsură ca preţurile bunurilor pe care trebuie să le cumpere pentru consumul zilnic. Pentru cei dintâi creşterea progresivă a preţurilor este o binefacere; pentru cei din urmă, o calamitate. În plus, debitorii sunt favorizaţi pe seama creditorilor. Când procesul se încheie, în cele din urmă, avuţia diverşilor indivizi a fost afectată în diverse feluri şi în diverse măsuri. Unii s-au îmbogăţit, alţiiau sărăcit. Condiţiile nu mai sunt aceleaşi ca înainte. Noua ordine de lucruri provoacă modificări ale intensităţii cererilor pentru diverse bunuri. Rapoartele mutuale al preţurilor monetare ale bunurilor şi serviciilor vandabile nu sunt aceleaşi ca înainte. Structura preţurilor s-a schimbat şi altfel decât prin creşterea tuturor preţurilor monetare. Preţurile finale, către care tinde piaţa după consumarea tuturor efectelor creşterii cantităţii de monedă, nu sunt egale cu preţurile finale dinainte înmulţite cu un acelaşi multiplicator. Principala eroare a vechii teorii cantitative, precum şi a ecuaţiei de schimb a economiştilor matematicieni, este că au ignorat această problemă fundamentală. Modificările ofertei monetare trebuie să determine şi alte schimbări de date. Sistemele de piaţă dinainte şi de după pătrunderea sau scurgerea unei cantităţi de monedă nu diferă numai prin aceea că deţinerile monetare ale indivizilor şi preţurile au crescut sau au scăzut. Au survenit şi modificări ale rapoartelor reciproce de schimb dintre diverse bunuri şi servicii, care, dacă ar fi să recurgem la metafore, ar putea fi descrise mai adecvat prin imaginea unei revoluţii a preţurilor, decât prin cifra înşelătoare a unei creşteri sau scăderi a “nivelului preţurilor”. În acest punct putem lăsa de o parte efectele produse prin influenţarea conţinutului tuturor plăţilor amânate, aşa cum sunt acestea stipulate în contracte. Ne vom ocupa mai târziu de ele, ca şi de impactul evenimentelor monetare asupra consumului şi

producţiei, investiţiilor în bunuri de capital, acumulării şi consumului de capital. Dar chiar şi lăsând aceste lucruri la o parte, nu trebuie să uităm niciodată că modificările cantităţii de monedă nu afectează preţurile în mod proporţional. În ce moment şi în ce măsură sunt afectate preţurile diverselor bunuri şi servicii depinde de datele specifice fiecărui caz particular. [p.414] În cursul unei expansiuni monetare (al unei inflaţii) prima reacţie nu este doar o creştere mai abruptă şi mai pronunţată a preţurilor anumitor bunuri şi servicii faţă de altele. Se poate de asemenea întâmpla ca anumite preţuri să scadă iniţial, dacă bunurile respective sunt solicitate în cea mai mare parte de grupurile ale căror interese sunt lezate. Modificările relaţiei monetare nu se datorează numai guvernelor care emit cantităţi suplimentare de bani de hârtie. Aceleaşi efecte le are şi o creştere a producţiei de metale preţioase întrebuinţate ca bani, deşi, bineînţeles, de ea vor fi favorizate sau defavorizate alte clase de indivizi.Preţurile cresc, de asemenea, în acelaşi fel, dacă, în absenţa unei reduceri corespunzătoare a cantităţii de bani disponibili, cererea de bani scade datorită unei tendinţe generale de diminuare a deţinerilor de monedă. Banii cheltuiţi în plus datorită unei astfel de “detezaurizări” induc o tendinţă de creştere a preţurilor, în acelaşi fel ca şi cei proveniţi din mine de aur sau de la tiparniţă. Invers, preţurile scad când oferta monetară scade (e.g., prin retragerea de bani de hârtie din circulaţie), sau când cererea de bani creşte (e.g., datorită unei tendinţe de “tezaurizare” – de păstrare a unor deţineri monetare mai mari). Procesul este întotdeauna inegal şi gradual, neproporţional şi asimetric. Se poate obiecta - şi s-a obiectat - că producţia normală a minelor aurifere poate induce o creştere a cantităţii de bani atunci când este adusă pe piaţă, dar nu sporeşte veniturile proprietarilor de mine, şi cu atât mai puţin avuţia lor. Aceste persoane obţin numai veniturile lor “normale”, şi astfel cheltuielile lor provenite din aceste venituri nu pot deranja condiţiile pieţei şi tendinţele curente de stabilire a preţurilor finale şi a echilibrului corespunzător economiei în regim de rotaţie uniformă. Pentru ei, output-ul anual al minelor nu înseamnă o creştere a avuţiei şi nu-i determină să ofere preţuri mai ridicate. Ei vor continua să trăiască la standardele la care obişnuiau să trăiască înainte. Cheltuielile efectuate de ei în aceste limite nu vor revoluţiona piaţa. Prin urmare, volumul normal al producţiei de aur, deşi sporeşte cu siguranţă cantitatea de bani disponibilă, nu poate iniţia un proces de depreciere. El este neutru faţă de preţuri. Împotriva acestui raţionament trebuie mai întâi să observăm că în cadrul unei economii aflate în progres, în care cifrele populaţiei cresc şi diviziunea muncii împreună cu corolarul ei, specializarea industrială, se intensifică, se manifestă o tendinţă de creştere a cererii de bani. Pe scenă apar indivizi noi, care doresc să-şi asigure deţineri monetare. Gradul de autosuficienţă economică, i.e. de producţie în vederea nevoilor propriei gospodării, scade în vreme ce oamenii devin mai dependenţi de piaţă; împrejurarea aceasta [p.415] îi va stimula, în general, să-şi sporească deţinerile monetare. În felul acesta, tendinţa de creştere a preţurilor, provenită din ceea ce se numeşte producţia “normală” de aur, întâlneşte o tendinţă de scădere a preţurilor, determinată de creşterea cererii

pentru deţineri de bani. Însă aceste două tendinţe opuse nu se neutralizează reciproc. Ambele procese îşi urmează propriul lor curs, ambele au drept consecinţă o deranjare a condiţiilor sociale existente, făcându-i pe unii oameni mai bogaţi, iar pe alţii mai săraci. Ambele afectează preţurile diverselor bunuri la diverse date şi în diversegrade. Este adevărat că creşterea preţurilor anumitor mărfuri cauzată de unul din aceste procese poate fi, în cele din urmă, compensată de o reducere cauzată de celălalt proces. Se poate întâmpla ca, în final, unele, sau chiar numeroase preţuri, să revină la nivelul lor dinainte. Însă acest rezultat final nu este determinat de absenţa unor mişcări provocate de schimbări ale relaţiei monetare. El este mai degrabă rezultatul efectelor cumulate ale coexistenţei a două procese independente unul de celălalt, care produc fiecare modificări, atât ale datelor pieţei, cât şi ale condiţiilor materiale ale diverşilor indivizi şi grupuri de indivizi. Noua structură a preţurilor nu diferă foarte mult de cea veche. Dar ea este rezultanta a două serii de modificări care au produs toate transformările sociale care le sunt inerente. Faptul că proprietarii minelor de aur contează pe încasări anuale constante de pe urma aurului pe care îl produc nu anulează impactul aurului nou extras asupra preţurilor. Proprietarii minelor obţin de pe piaţă, în schimbul aurului pe care-l produc, bunurile şi serviciile necesare pentru minerit, precum şi bunurile de care au nevoie pentru consum şi pentru a investi în alte linii de producţie. Dacă nu ar fi produs cantitatea respectivă de aur, preţurile nu ar fi fost afectate de el. Faptul că ei au anticipat venitul viitor pe care-l vor aduce minele şi că şi-au ajustat nivelul de trai la anticiparea de încasări constante de pe urma activităţii lor minereşti este irelevant din acest punct de vedere. Efectele pe care aurul nou extras le exercită asupra cheltuielilor efectuate de ei şi asupra acelora ale persoanelor în ale căror deţineri de monedă aurul nou minerit pătrunde ulterior în mod gradual, încep numai în clipa în care aurul acesta devine disponibil, în mâinile proprietarilor de mine. Dacă, în aşteptarea veniturilor viitoare, ei şi-ar cheltui banii mai devreme şi venitul anticipat nu ar fi apoi realizat, atunci condiţiile ar fi aceleaşi cu cele existente în alte cazuri de finanţare a consumului prin credite bazate pe anticipări care nu se realizează ulterior. Modificările cantitative ale deţinerilor monetare dorite de diverşi oameni nu se neutralizează unele pe altele, decât în măsura în care sunt recurente şi legate între ele prin reciprocităţi cauzale. Persoanele salariate şi angajaţii nu sunt plătiţi zilnic, ci în anumite zile de plată, [p.416] pentru o perioadă de una sau mai multe săptămâni. Ei nu urmăresc să-şi menţină deţinerile monetare la acelaşi nivel în intervalele dintre zilele de plată; cantitatea de bani lichizi aflaţi în buzunarele lor scade, odată cu apropierea următoarei zile de plată. Pe de altă parte, comercianţii care le furnizează cele necesare vieţii îşi sporesc concomitent deţinerile monetare. Cele două fenomene se condiţionează reciproc; există o interdependenţă cauzală între ele, care le armonizează, atât temporal cât şi cantitativ. Nici comerciantul nici clientul său nu sunt influenţaţi de aceste fluctuaţii recurente. Atât planurile lor privitoare la deţinerile monetare, cât şi activităţile lor economice şi, respectiv, cheltuielile

lor destinate consumului au în vedere întreaga perioadă şi o iau în consideraţie ca pe un tot. Acesta este fenomenul care i-a făcut pe economişti să-şi imagineze că există o circulaţie regulată a banilor şi să neglijeze modificările deţinerilor monetare ale indivizilor. Dar cazul acesta nu reprezintă decât o concatenare, limitată la un domeniu strâmt şi strict circumscris. Neutralizarea nu se poate produce decât în măsura în care creşterea deţinerilor monetare ale unui grup de oameni este corelată temporal şi cantitativ cu descreşterea deţinerilor monetare ale altui grup; trebuie ca aceste schimbări să se lichideze de la sine în decursul unei perioade pe care membrii ambelor grupuri o consideräca pe un întreg în planificarea deţinerilor lor monetare. Dincolo de cazul acesta nu se pune problema unei asemenea neutralizări.

5. Problema lui Hume şi Mill şi forţa motrice a banilor

Este posibil să ne imaginăm o stare de lucruri în care modificările puterii de cumpărare a monedei să se petreacă în acelaşi timp şi să afecteze în aceeaşi măsură toate bunurile şi serviciile, şi anume proporţional cu schimbările survenite fie în cererea fie în oferta de bani? Cu alte cuvinte, este posibil să ne imaginăm o monedă neutră, în cadrul unui sistem economic care nu corespunde construcţiei imaginare a unei economii în regim de rotaţie uniformă. Putem numi această întrebare pertinentă problema lui Hume şi Mill. Nimeni nu contestă că nici Hume nici Mill n-au reuşit să dea un răspuns pozitiv la această întrebare. [9] Este cu putinţă să răspundem categoric negativ? Să ne imaginăm două sisteme, două economii în regim de rotaţie uniformă, notate prin *A* şi *B*. Cele două sisteme sunt independente şi nu sunt legate în nici un fel unul de altul. Ele diferă unul de altul numai prin aceea [p.417] că fiecărei cantităţi *m* de bani din *A* îi corespunde o cantitate *n m* din *B*, *n* fiind mai mare sau mai mic decât 1; presupunem că nu există plăţi amânate şi că banii din ambele sisteme nu îndeplinesc decât obiective monetare şi nu admit nici o întrebuinţare nonmonetară. În consecinţă, preţurile din cele două sisteme sunt în raportul 1 : *n*. Este posibil să modificăm într-un singur pas condiţiile din *A*, astfel încât ele să devină întru totul echivalente cu cele din *B*? Răspunsul la această întrebare trebuie evident să fie negativ. A răspunde pozitiv ar însemnă să admitem că un *deus ex machina* intervine pe lângă fiecare individ în acelaşi moment, augmentându-i sau diminuându-i deţinerea monetară prin multiplicare cu *n*, şi comunicându-i că, din momentul respectiv, trebuie să înmulţească cu *n* toate cifrele preţurilor care intervin în estimările sale anticipative şi în calculele sale de rentabilitate. Lucrul acesta nu se poate întâmpla decât printr-un miracol. Am arătat deja că în cadrul construcţiei imaginare a unei economii în regim de rotaţie uniformă însăşi noţiunea de bani se evaporă, transformându-se într-un proces de efectuare a calculelor economice lipsit de substanţă, contradictoriu şi lipsit de orice semnificaţie. [10] Este imposibil să atribuim vreo funcţie schimbului indirect, mijloacelor de efectuare a schimburilor şi banilor în cadrul unei construcţii imaginare caracterizate prin imuabilitatea şi rigiditatea condiţiilor. Unde nu există incertitudine cu privire la viitor, nu sunt

necesare nici un fel de deţineri monetare. Deoarece este necesar ca banii să se afle în deţinerile monetare ale oamenilor, în aceste condiţii ei nu ar putea să existe. Utilizarea mijloacelor de efectuare a schimburilor şi păstrarea de deţineri monetare sunt condiţionate de caracterul schimbător al datelor economice. Moneda în sine este un element al schimbării; existenţa sa este incompatibilă cu imaginea fluxului regulat al evenimentelor, dintr-o economie în regim de rotaţie uniformă. Fiecare modificare a relaţiei monetare alterează – în afara efectelor pe care le are asupra plăţilor amânate – condiţiile membrilor individuali ai societăţii. Unii devin mai bogaţi, alţii mai săraci. Se poate întâmpla ca efectele unei schimbări ale cererii şi ofertei de bani să întâlnească efectele unor schimbări în sens contrar, survenite mai mult sau mai puţin în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură; se poate întâmpla ca rezultanta celor două mişcări opuse să fie de aşa natură încât în structura preţurilor să nu se manifeste nici o modificare evidentă. Dar nici în cazul acesta nu lipsesc efectele asupra situaţiilor diverşilor indivizi. Fiecare modificare în relaţia monetară îşi are propriul ei curs şi produce propriile ei efecte particulare. Dacă o mişcare inflaţionistă şi una deflaţionistă se produc în acelaşi timp, sau dacă inflaţia este urmată temporar de o deflaţie, astfel încât [p.418] preţurile să nu se modifice foarte mult în final, consecinţele sociale ale fiecăreia dintre cele două mişcări nu se anulează reciproc; consecinţelor sociale ale inflaţiei li se adaugă cele ale deflaţiei. Nu există absolut nici un motiv să presupunem că toţi, sau măcar o mare parte dintre cei favorizaţi de o mişcare vor fi defavorizaţi de cea de-a doua, sau viceversa. Banii nu reprezintă nici un *numerar* abstract, nici un etalon valoric sau al preţurilor. Ei sunt în mod necesar un bun economic şi, ca atare, sunt evaluaţi şi estimaţi pe baza meritelor lor proprii, adică a serviciilor pe care le aşteaptă omul de pe urma deţinerii de bani lichizi. Piaţa se află întotdeauna în schimbare şi în mişcare. Banii nu există decât datorită existenţei fluctuaţiilor. Banii sunt un element al schimbării, nu pentru că "circulă", ci pentru că sunt păstraţi în deţineri monetare. Oamenii nu deţin bani decât pentru că se aşteaptă la schimbări despre ale căror tip şi amploare nu au nici un fel de cunoştinţe sigure. Banii nu pot fi imaginaţi decât într-o economie supusă schimbării şi sunt ei înşişi un element de noi schimbări. Fiecare modificare a datelor economice îi pune în mişcare şi îi transformă în forţa motrice a unor noi schimbări. Fiecare modificare a relaţiilor mutuale dintre rapoartele de schimb existente între diversele bunuri nemonetare generează nu doar modificări ale producţiei şi ale aşa-numitei distribuţii, ci şi ale relaţiei monetare, inducând astfel şi alte schimbări. Nimic nu se poate petrece în orbita bunurilor vandabile fără a afecta orbita banilor, iar tot ce se petrece în orbita banilor afectează orbita bunurilor. Noţiunea de monedă neutră nu este mai puţin contradictorie decât aceea cu o putere de cumpărare stabilă. Banii lipsiţi de o forţă motrice nu ar fi, aşa cum îşi imaginează unii, perfecţi; ei nu ar fi bani deloc. O eroare larg răspândită este credinţa că moneda perfectă ar trebui să fie neutră şi înzestrată cu o putere de cumpărare constantă şi că obiectivul politicilor monetare ar trebui să fie obţinerea acestei monede perfecte. Putem înţelege

cu uşurinţă această idee, ca o reacţie împotriva postulatelor încă şi mai populare ale inflaţioniştilor. Dar ea este o reacţie excesivă, în sine confuză şi contradictorie, şi a adus mari daune, deoarece a consolidat o eroare inveterată inerentă în gândirea multor filozofi şi economişti. Aceşti gânditori sunt induşi în eroare de credinţa larg răspândită că o stare de repaos ar fi mai perfectă decât cea de mişcare. Ideea de perfecţiune implică faptul că nici o stare mai perfectă nu este imaginabilă şi, deci, că orice schimbare i-ar dăuna. În cel mai bun caz putem spune despre mişcare că este orientată către atingerea unei stări perfecte, care este caracterizată prin repaos, deoarece orice nouă mişcare ar [p.419] transforma-o într-o stare mai puţin perfectă. Mişcarea este înţeleasă ca absenţă a echilibrului şi a deplinei satisfacţii. În măsura în care asemenea consideraţii nu fac decât să stabilească faptul că acţiunea urmăreşte îndepărtarea inconfortului şi, în cele din urmă, atingerea deplinei satisfacţii, ele sunt perfect întemeiate. Dar nu trebuie săuităm că repaosul şi echilibrul nu sunt prezente doar într-o stare în care mulţumirea deplină i-a făcut pe oameni deplin fericiţi ci, în aceeaşi măsură, şi într-o stare în care, deşi multe lucruri lasă de dorit, ei nu văd nici un mijloc pentru a-şi ameliora situaţia. Absenţa acţiunii nu este doar rezultatul deplinei satisfacţii; ea poate fi în egala măsură corolarul incapacităţii de a face lucrurile mai satisfăcătoare. Ea poate să însemne atât mulţumire cât şi disperare. Nici neutralitatea banilor nici stabilitatea puterii lor de cumpărare nu sunt compatibile cu universul real, al acţiunii şi al schimbării neîncetate. O lume de tipul celei pe care o presupun condiţiile necesare de existenţă ale unei monede neutre şi stabile ar fi o lume lipsită de acţiune. Nu este, aşadar, nici ciudat nici păgubos că în cuprinsul unei asemenea lumi schimbătoare banii nu sunt nici neutri şi nici stabili în ceea ce priveşte puterea de cumpărare. Toate planurile de neutralizare şi stabilizare a monedei sunt contradictorii. Moneda este un element al acţiunii şi deci al schimbării. Modificările relaţiei monetare, adică ale relaţiei dintre cererea şi oferta de bani, afectează raportul de schimb dintre bani, pe de o parte, şi celelalte bunuri comercializabile, pe de altă parte. Aceste modificări nu afectează în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură preţurile diverselor bunuri şi servicii. În consecinţă, ele afectează în mod diferit avuţia diferiţilor membri ai societăţii.

6. Schimbări ale puterii de cumpărare induse de bani şi de bunuri

Schimbările puterii de cumpărare ale banilor, adică ale raportului de schimb dintre bani şi bunurile şi serviciile comercializabile, pot veni fie din partea banilor fie din partea bunurilor şi mărfurilor comercializabile. Modificarea datelor economice care le provoacă poate surveni fie în sfera cererii şi ofertei de bani, fie în cea a cererii şi ofertei de alte bunuri şi servicii. Putem, aşadar, distinge între schimbările puterii de cumpărare induse de bani şi cele induse de bunuri. Schimbările puterii de cumpărare induse de bunuri pot fi generate de modificări survenite în oferta de bunuri şi servicii, sau în cererea de bunuri şi servicii specifice. O creştere sau o scădere generală [p.420] a cererii pentru toate bunurile şi serviciile, sau pentru cea mai mare parte a lor, nu poate veni decât din partea banilor. Să cercetăm în continuare consecinţele sociale şi

economice ale modificării puterii de cumpărare a banilor, în următoarele trei ipoteze: în primul rând, că banii în chestiune nu pot fi utilizaţi decât ca bani – i.e. ca mijloc de efectuare a schimburilor – şi nu pot servi nici unui alt scop; în al doilea rând, că nu se comercializează decât bunuri prezente şi nu există tranzacţii de bunuri prezente contra bunuri viitoare; în al treilea rând,lăsăm de o parte efectele modificării puterii de cumpărare asupra calculului monetar. În aceste ipoteze, toate modificările puterii de cumpărare venite din partea banilor atrag după sine modificări ale dispunerii avuţiei între diferiţi indivizi. Unii devin mai bogaţi, aţii devin mai săraci; unii sunt mai bine aprovizionaţi, alţii mai puţin bine; câştigul unora provine din pierderile altora. Ar fi totuşi inacceptabil să interpretăm această situaţie spunând că satisfacţia totală a rămas neschimbată sau că,deşi nu au intervenit schimbări în oferta totală, nivelul satisfacţiei totale sau al sumei fericirilor ar fi fost augmentat sau diminuat de modificări în distribuţia avuţiei. Noţiunile de satisfacţie totală şi de fericire totală sunt lipsite de conţinut. Este imposibil să descoperim un etalon pentru compararea diverselor grade de satisfacţie sau de fericire, atinse de diferiţi indivizi. Modificările puterii de cumpărare induse de bani generează indirect şi alte modificări, favorizând fie acumularea de capital suplimentar, fie consumul capitalului disponibil. Dacă şi în ce direcţie survin aceste efecte secundare depinde de datele specifice ale fiecărui caz particular. Vom analiza ulterior aceste probleme importante. [11] Modificările puterii de cumpărare induse de bunuri nu sunt uneori nimic altceva decât consecinţele unui transfer al cererii de la anumite bunuri la altele. Dacă sunt generate de o creştere sau de o descreştere a ofertei de bunuri, atunci ele nu sunt doar transferuri de la anumiţi oameni către alţii. Ele nu înseamnă că Petru a câştigat ceea ce a pierdut Pavel. Anumiţi oameni pot deveni mai bogaţi deşi nimeni nu a sărăcit şi viceversa. Putem descrie această situaţie după cum urmează: Fie *A* şi *B* două sisteme independente între care nu există nici o legătură. În ambele sisteme se întrebuinţează acelaşi fel de monedă, o monedă care nu poate fi întrebuinţată pentru scopuri nemonetare. [p.421] Să presupunem acum, în cazul 1 că *A* şi *B* nu diferă unul de celălalt decât prin aceea că în *B* oferta totală de monedă este *n m*, *m* fiind cantitatea totală de monedă din *A*, şi că fiecărei deţineri monetare de mărime *c* şi fiecărei creanţe băneşti *d* din *A* îi corespunde o deţinere monetară de *n c* şi o creanţă de *n d* în *B*. În toate celelalte privinţe *A* este identic cu *B*. Apoi să presupunem, în cazul 2, că *A* şi *B* diferă unul de altul numai prin aceea că în *B* cantitatea totală a unei anumite mărfi *r* este *n p*, *p* fiind cantitatea totală a acestei mărfi în *A*, şi că fiecărui stoc *v* din această marfă *r* aflat în *A* îi corespunde un stoc *n v* aflat în *B*. În ambele cazuri *n* este supraunitar. Dacă întrebăm pe oricare individ din *A* dacă este dispus să facă cel mai mic sacrificiu pentru a-şi schimba poziţia cu poziţia corespunzătoare din *B*, răspunsul va fi în unanimitate negativ, în cazul 1. Dar în cazul 2 toţi proprietarii de *r* şi toţi cei ce nu posedă *r*, dar doresc să achiziţioneze o anumită cantitate din această marfă – i.e. cel puţin un individ – vor răspunde afirmativ. Serviciile pe care le furnizează moneda sunt condiţionate de nivelul puterii sale de cumpărare. Nimeni nu doreşte să

posede în deţinerea sa monetară un anumit număr de unităţi monetare sau o anumită greutate de monedă; fiecare individ doreşte să posede o deţinere monetară caracterizată printr-o anumită puterede cumpărare. Deoarece funcţionarea pieţei tinde să determine starea finală a puterii de cumpărare a monedei la un nivel la care oferta coincide cu cererea pentru bani, nu poate exista niciodată un exces sau un deficit de monedă. Fiecare individ şi toţi indivizii laolaltă se bucură întotdeauna pe deplin de avantajele pe care le pot culege de pe urma schimbului în direct şi a utilizării banilor, indiferent dacă stocul total de bani este mare sau mic. Modificările puterii de cumpărare a monedei generează modificări în dispunerea avuţiei printre diferiţii membrii ai societăţii. Din punctul de vedere al persoanelor dornice de înavuţire de pe urma unor astfel de modificări, oferta monetară poate fi considerată insuficientă sau excesivă, iar apetitul pentru asemenea câştiguri poate induce politici menite să producă schimbări ale puterii de cumpărare venite din partea monedei. Dar serviciile pe care le furnizează banii nu pot fi nici ameliorate nici restaurate prin schimbarea ofertei de bani. În deţinerea monetară a fiecărui individ pot exista excedente sau deficite de bani dar asemenea situaţii pot fi remediate prin sporirea sau descreşterea consumului sau a investiţiilor. (Bineînţeles, nu trebuie să cădem pradă confuziei populare dintre cererea de bani în vederea deţinerii de monedă şi apetitul pentru mai multă avuţie.) Cantitatea de bani disponibilă în ansamblul economiei este întotdeauna suficientă pentru a le asigura tuturor toate serviciile pe care banii le pot furniza şi le furnizează. Din acest punct de vedere se poate considera că toate cheltuielile efectuate pentru augmentarea cantităţii de monedă sunt o risipă. Faptul că anumite lucruri, care ar putea furniza alte servicii folositoare, sunt [p.422] întrebuinţate ca bani, şi astfel sunt reţinute de la celelalte întrebuinţări, apare ca o diminuare superfluă a posibilităţilor şi aşa limitate de satisfacere a dorinţelor. Aceasta este ideea care le-a indus lui Adam Smith şi Ricardo opinia că ar fi foarte benefic de a reduce costul producerii de monedă, prin recurgerea la utilizarea de bani tipăriţi de hârtie. Însă lucrurile apar într-o lumină diferită în ochii cercetătorilor istoriei monetare. Dacă privim la consecinţele catastrofale ale marilor inflaţii ale banilor de hârtie trebuie să admitem că scumpetea aurului este cel mai mic rău. Ar fi zadarnic să se răspundă că aceste catastrofe au fost generate de utilizarea necorespunzătoare pe care guvernele au dat-o puterilor puse în mâinile lor de moneda credit şi de moneda discreţionară, şi că alte guverne mai înţelepte ar fi adoptat politici mai sănătoase. Deoarece o monedă nu poate fi niciodată neutră şi stabilă în ce priveşte puterea ei de cumpărare, planurile unui guvern referitoare la determinarea cantităţii de bani nu pot fi niciodată imparţiale şi echitabile faţă de toţi membrii societăţii. Orice ar face un guvern în vederea influenţării nivelului puterii de cumpărare depinde, în mod necesar, de judecăţile personale de valoare ale conducătorilor. Întotdeauna interesele anumitor grupuri de persoane sunt privilegiate pe seama altor grupuri. Asemenea politici nu slujesc niciodată aşa-numitului bine comun, sau bunăstării generale. În domeniul politicilor monetare nu există nimic de felul

unei formule normative ştiinţifice. Alegerea bunului ce urmează a fi întrebuinţat ca mijloc de efectuare a schimburilor şi ca monedă nu este niciodată indiferentă. Ea determină cursul modificărilor puterii de cumpărare venite din partea monedei. Întrebarea este doar cine ar trebui să aleagă: indivizii care cumpără şi vând pe piaţă, sau guvernul? Piaţa este cea care, prin intermediul unui proces de selecţie, desfăşurat pe o durată istorică foarte lungă, le-a conferit în cele din urmă metalelor preţioase, aurului şi argintului, calitatea de bani. De două sute de ani guvernele se amestecă în alegerea mijlocului monetar efectuată de piaţă. Nici chiar cei mai bigoţi etatişti nu se aventurează să afirme că această interferenţă s-a dovedit benefică.

Inflaţia şi deflaţia; inflaţionismul şi deflaţionismul

Noţiunile de inflaţie şi deflaţie nu sunt concepte praxeologice. Ele n-au fost create de economişti, ci de vorbirea curentă a marelui public şi a politicienilor. În el este implicată eroarea populară că ar exista ceva de felul monedei neutre, sau al monedei cu putere de cumpărare stabilă, şică moneda sănătoasă ar trebui să fie neutră şi să posede o putere de cumpărare stabilă. Din această perspectivă, termenul de inflaţie a fost întrebuinţat pentru a desemna schimbările venite din partea banilor şi care au drept rezultat o scădere a puterii de cumpărare, iar termenul de deflaţie a fost întrebuinţat pentru a desemna schimbările venite din partea banilor care au drept rezultat o creştere a puterii de cumpărare. [p.423] Însă cei ce întrebuinţează aceşti termeni nu realizează faptul că puterea de cumpărare nu rămâne niciodată neschimbată şi că, de aceea, există întotdeauna inflaţie sau deflaţie. Ei ignoră aceste fluctuaţii perpetue şi inevitabile în cazul în care nu au decât o amploare redusă şi nu sunt vădite, rezervând întrebuinţarea termenilorde inflaţie şi deflaţie numai pentru cazurile de schimbări majore ale puterii de cumpărare. Deoarece întrebarea din ce punct începe să fie potrivit să numim mare o modificare a puterii de cumpărare depinde de judecăţi de relevanţă personale, devine evident că inflaţia şi deflaţia sunt termeni cărora le lipseşte precizia categorială necesară conceptelor praxeologice, economice şi catalactice. Întrebuinţarea lor este potrivită în istorie şi în politică. Catalactica poate recurge la ei numai în vederea aplicării teoremelor sale la interpretarea evenimentelor istoriei economice şi a programelor politice. Mai mult, este foarte util să se facă uz de aceşti doi termeni chiar şi în cursul investigaţiilor riguros catalactice, ori de câte ori nu este posibilă nici o neînţelegere şi se poate evita încărcarea pedantă a limbajului. Dar este necesar să nu uităm niciodată că tot ce afirmă catalactica referitor la inflaţie şi deflaţie – adică la schimbările *mari* ale puterii de cumpărare venite din partea monedei – este valabil şi cu privire la schimbările mici, deşi, bineînţeles, consecinţele schimbărilor mai mici sunt mai puţin vădite decât consecinţele celor mari. Termenii de inflaţionism şi deflaţionism, inflaţionist şi deflaţionist, desemnează programe politice care urmăresc inflaţia sau deflaţia în sensul unor mari modificări ale puterii de cumpărare induse de monedă. Revoluţia semantică ce constituie una din trăsăturile caracteristice ale zilelor noastre a modificat şi înţelesul tradiţional al termenilor inflaţie şi deflaţie. Ceea ce

numesc oamenii astăzi inflaţie sau deflaţie a încetat de a mai fi o mare creştere sau descreştere a ofertei de monedă, desemnând consecinţele inexorabile ale acestor fenomene, adică tendinţa generală de creştere sau reducere a preţurilor bunurilor şi a ratelor salariale. Această inovaţie nu este nicidecum inofensivă. Ea joacă un rol important în stimularea predilecţiei populare către inflaţie. În primul rând, nu mai există nici un termen care să însemne ceea ce însemna inflaţia. Este cu neputinţă să ne împotrivim unei politici pe care nu o putem numi. Atunci când doresc să pună sub semnul întrebării utilitatea emiterii unor cantităţi masive de monedă adiţională, oamenii politici şi scriitorii nu mai au posibilitatea de a întrebuinţa o terminologie acceptată şi înţeleasă de către public. Ei trebuie să procedeze la o analiză detaliată a acestor politici, plină de detalii şi de dări de seamă minuţioase, oridecâteori doresc să se refere la ele - şi trebuie să repete această procedură greoaie în fiecare propoziţie pe care vor să o dedice acestui subiect. Deoarece politica aceasta nu are nici un nume, perpetuarea ei devine de la sine înţeleasă, ca stare de fapt. Ea se perpetuează în mod luxuriant. Al doilea neajuns este că cei ce fac încercări zadarnice şi disperate de a combate consecinţele inevitabile ale inflaţiei – deci creşterea preţurilor – îşi prezintă în mod inducător în eroare încercările drept o luptă împotriva inflaţiei. [p.424] Deşi nu luptă decât împotriva simptomelor, ei se prefac că luptă împotriva cauzelor răului. Deoarece nu înţeleg relaţia cauzală dintre creşterea cantităţii de bani, pe de o parte, şi creşterea preţurilor, pe de alta, practic ei înrăutăţesc starea de lucruri. Exemplul cel mai bun l-au furnizat subsidiile oferite fermierilor de guvernele Statelor Unite, Canadei şi Marii Britanii, în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Preţurile maximale reduc oferta la bunurile respective, deoarece producţia generează pierderi în cazul producătorilor marginali. Pentru a evita o atare consecinţă, guvernele le-au acordat subvenţii fermierilor care produc la costurile cele mai ridicate. Finanţarea acestor subvenţii s-a făcut din sporiri adiţionale ale cantităţii de monedă. Dacă pentru produsele respective consumatorii ar fi trebuit să plătească preţuri mai mari, atunci nu ar fi apărut alte efecte inflaţioniste. Consumatorii ar fi fost nevoiţi să întrebuinţeze pentru asemenea cheltuieli suplimentare doar banii care fuseseră deja emişi dinainte. Astfel, confuzia dintre inflaţie şiconsecinţele sale poate de fapt genera mai multă inflaţie. Este evident că această accepţiune de modă nouă a termenilor inflaţie şi deflaţie este în întregime derutantă şi inducătoare în eroare şi trebuie respinsă în mod categoric.

7. Calculul monetar şi schimbările puterii de cumpărare

Calculul monetar operează cu preţurile bunurilor şi serviciilor, aşa cum au fost ele determinate sau ar fi fost determinate, sau vor fi probabil determinate pe piaţă. El urmăreşte detectarea discrepanţelor de preţuri şi tragerea de concluzii de pe urma acestor discrepanţe. Modificările puterii de cumpărare induse de monedă nu pot fi luate în socoteală în aceste calcule. Se poate înlocui calculul de rentabilitate bazat pe un anumit tip de monedă, *a*, cu cel bazat pe un alt tip de monedă, *b*. În acest caz rezultatul calculului este imunizat la perturbările provenite de pe urma modificărilor suferite de

puterea de cumpărare a lui *a*; dar el poate fi încă perturbat de modificările suferite de puterea de cumpărare a lui *b*. Nu există nici un mijloc pentru a imuniza vreun mod de calcul economic la influenţa schimbărilor puterii de cumpărare ale tipului specific de monedă pe care se bazează. Toate rezultatele calculului economic şi toate concluziile deduse din ele sunt condiţionate de vicisitudinile schimbării puterii de cumpărare induse de monedă. Există diferenţe specifice care apar între cifrele care indică preţurile de la un moment mai timpuriu şi cele care indică preţurile de la un moment mai târziu, care apar în funcţie de creşterea sau scăderea puterii de cumpărare; calculele de rentabilitate indică profituri sau pierderi care nu sunt produse decât de modificări ale puterii de cumpărare induse de monedă. [p.425] Dacă comparăm asemenea profituri şi pierderi cu rezultatele unui calcul desfăşurat pe baza unui tip de monedă a cărei putere de cumpărare să fie supusă unor schimbări mai puţin dramatice, ele ne apar ca imaginare, sau doar aparente. Dar nu trebuie să uităm că asemenea aprecieri sunt posibile numai ca urmare a unei comparaţii a calculelor de rentabilitate desfăşurate pe baza unor tipuri de monede diferite. Cum nu există nimic de felul unei monede cu putere de cumpărare stabilă, asemenea profituri şi pierderi aparente sunt prezente indiferent de modalitatea de calcul economic, oricare ar fi tipul de monedă pe care s-ar baza aceasta. Este imposibil să distingem cu precizie între profiturile şi pierderile autentice şi cele care nu sunt decât aparente. Despre calculul economic se poate deci afirma că nu este perfect. Însă nimeni nu poate furniza o metodă care să elibereze calculul economic de aceste defecte, sau să proiecteze un sistem monetar care să îndepărteze complet aceste surse de erori. Este un fapt incontestabil că piaţa liberă a reuşit să permită dezvoltarea unui sistem monetar care a îndeplinit cu succes toate cerinţele, atât ale schimbului indirect cât şi ale calculului economic. Obiectivele calculului monetar sunt de aşa natură încât nu pot fi frustrate de inacurateţile provenite din variaţii lente şi comparativ reduse ale puterii de cumpărare. Modificările puterii de cumpărare induse de monedă de proporţiile celor survenite pe parcursul ultimelor două secole, în condiţiile funcţionării monedei metalice, în special a monedei aur, nu pot influenţa rezultatele calculelor economice ale oamenilor de afaceri atât de mult încât să le facă inutile. Experienţa istorică arată că, pentru toate obiectivele practice care ţin de gestionarea unei afaceri, aceste metode de calcul sunt întru totul satisfăcătoare. Argumentele teoretice arată că este imposibil să proiectăm, şi cu atât mai puţin să realizăm, o metodă mai bună. În aceste condiţii este inutil să numim calculul monetar imperfect. Omul nu are puterea de a schimba categoriile acţiunii umane. El trebuie să-şi adapteze comportamentul la acestea. Oamenii de afaceri nu au considerat niciodată necesar să elibereze calculul economic bazat pe aur de dependenţa sa faţă de fluctuaţiile puterii de cumpărare. Propunerile de ameliorare a sistemului monetar prin adoptarea unui etalon tabular bazat pe indici numerici, sau prin adoptarea de diverse metode de întrebuinţare a unor mărfuri ca etaloane, n-au fost avansate în vederea efectuării tranzacţiilor economice şi a calculului monetar. Obiectivul

lor era de a furniza un etalon mai puţin variabil pentru contractele de împrumut pe termen lung. Oamenii de afaceri n-au considerat că merită efortul de a-şi modifica metodele de ţinere a contabilităţii nici măcar în acele privinţe în care ar fi fost uşor să reducă anumite erori induse de fluctuaţiile puterii de cumpărare. Ar fi fost, de pildă, posibil să se renunţe la practica amortizării echipamentelor durabile în tranşe anuale, [p.426] stabilite invariabil ca un procent fix din costul lor de achiziţie. În locul său, s-ar fi putut întrebuinţa un sistem de punere deoparte a unor sume destinate înlocuirii echipamentului uzat, dimensionate astfel încât să acopere întregul cost al înlocuirii, la vremea când aceasta devine necesară. Însă oamenii de afaceri nu s-au arătat interesaţi de adoptarea unei asemenea proceduri. Toate cele spuse mai sus se referă doar la banii care nu sunt supuşi unor variaţii rapide şi de mare amploare ale puterii de cumpărare induse de monedă. Însă banii supuşi unor asemenea variaţii mari şi rapide devin complet inadecvaţi pentru a fi întrebuinţaţi ca mijloc de efectuare a schimburilor.

8. Anticiparea schimbărilor probabile ale puterii de cumpărare

Consideraţiile indivizilor, care determină comportamentul acestora faţă de monedă, se bazează pe cunoştinţele acestora referitoare la preţurile din trecutul imediat. Dacă le-ar lipsi aceste cunoştinţe, ei nu ar fi în măsură să decidă care să fie dimensiunea adecvată a deţinerilor lor monetare şi cât să cheltuiască pentru achiziţionarea de diferite bunuri. Un mijloc de efectuarea schimburilor fără trecut este inimaginabil. Nimic nu poate dobândi funcţia de mijloc de efectuare a schimburilor, dacă nu a fost un bun economic căruia oamenii îi atribuiau deja o valoare de schimb încă dinainte de a fi solicitat în calitate de instrument de schimb. Însă puterea de cumpărare moştenită din trecutul imediat este modificată de cererea şi oferta de monedă din prezent. Acţiunea umană vizează întotdeauna viitorul, fie acesta uneori şi numai viitorul din următoarea oră. Cel ce cumpără, cumpără pentru consumul sau producţia viitoare. În măsura în care crede că viitorul va fi diferit de prezent şi de trecut, el îşi modifică evaluările şi estimările preţurilor. Lucrul acesta nu este mai puţin adevărat cu privire la monedă decât este cu privire la toate bunurile comercializabile. În acest sens, putem spune că valoarea de schimb a monedei astăzi este o anticipare a valorii sale de schimb mâine. Baza tuturor judecăţilor referitoare la monedă este puterea ei de cumpărare, aşa cum era aceasta în trecutul imediat. Dar, în măsura în care se aşteaptă modificări ale puterii de cumpărare induse de monedă, apare în scenă un al doilea factor, constând din anticiparea acestor modificări. Cel care crede că preţurile bunurilor care-l interesează vor creşte, cumpără mai mult din ele decât ar cumpăra în absenţa acestei credinţe; ca atare, el îşi reduce deţinerea monetară. Cel ce crede că preţurile vor scădea, îşi reduce cumpărăturile, mărindu-şi astfel deţinerea monetară. Câtă vreme asemenea anticipaţii speculative se limitează la anumite bunuri, ele nu provoacă o tendinţă generală de modificare a deţinerilor monetare. Dar lucrurile se schimbă dacă oamenii [p.427] cred că se află în pragul unor mari modificări ale puterii de cumpărare, induse de monedă. Când anticipează că toate preţurile monetare,

ale tuturor bunurilor, vor creşte sau vor scădea, ei îşi sporesc sau îşi reduc cumpărăturile. Atitudinile acestea consolidează şi accelerează considerabil tendinţele anticipate. Lucrul acesta se petrece până în momentul când nu se mai anticipează alte schimbări ale puterii de cumpărare ale monedei. Doar atunci încetează această înclinaţie de a cumpăra şi de a vinde, iar oamenii încep din nou să-şi sporească sau să-şi diminueze deţinerile de monedă. Dar dacă opinia publică este convinsă că creşterea cantităţii de monedă va continua şi nu se va sfârşi niciodată şi că, drept urmare, preţurile tuturor mărfurilor şi serviciilor nu vor înceta să crească, atunci toată lumea devine dornică să cumpere cât mai mult cu putinţă şi să-şireducă deţinerea de monedă la un minimum. Într-adevăr, în aceste circumstanţe costurile obişnuite ale deţinerii de monedă sunt sporite de pierderile cauzate de diminuarea progresivă a puterii de cumpărare. Avantajele deţinerii de monedă trebuie plătite prin sacrificii care sunt considerate nejustificat de împovărătoare. Cu prilejul marilor inflaţii europene din anii douăzeci, acest fenomen a fost denumit *precipitare asupra valorilor reale (flight into real goods, Flucht in die Sachwerte)* sau *panică financiară (crack–up boom, Katastophenhausse)*. Economiştii matematicieni nu sunt în măsură să înţeleagă relaţia cauzală dintre creşterea cantităţii de monedă şi ceea ce numesc ei “viteză de circulaţie.” Trăsătura caracteristică a fenomenului acesta este că augmentarea cantităţii de monedă determină o scădere a cererii pentru bani. Tendinţa generală de scădere a puterii de cumpărare, care este generată de creşterea ofertei monetare, este intensificată de propensiunea generală de a reduce deţinerile de monedă, pe care o generează. În cele din urmă se ajunge la un punct în care preţurile la care ar fi dispuşi oamenii să se despartă de bunurile “reale” încorporează asemenea adaosuri pentru a reflecta continuarea anticipată a scăderii puterii de cumpărare încât nimeninu mai deţine cantităţi suficiente de bani lichizi pentru a le achita. Sistemul monetar se prăbuşeşte; toate tranzacţiile desfăşurate în moneda respectivă încetează; o panică face ca puterea sa de cumpărare să dispară complet. Oamenii revin fie la troc, fie la întrebuinţarea unui alt tip de bani. Traseul unei inflaţii în desfăşurare este următorul: la început, injecţia de monedă adiţională face ca preţurile anumitor bunuri şi servicii să crească. Alte preţuri cresc ulterior. Creşterea preţurilor afectează diferitele bunuri şi servicii, după cum am văzut, la date diferite şi în măsuri diferite. Acest prim stadiu al procesului inflaţionist poate dura mai mulţi ani. Câtă vreme el continuă, preţurile multor bune şi servicii nu sunt încă ajustate la relaţia monetară modificată. Există încă în ţară oameni [p.428] care n-au devenit conştienţi de faptul că au de-a face cu o revoluţie a preţurilor, care va determina în cele din urmă o creştere considerabilă a acestora, deşi amploarea acestei creşteri nu va fi aceeaşi pentru diferitele bunuri şi servicii. Oamenii aceştia încă mai cred că într-o zi preţurile vor scădea. În aşteptarea zilei aceleia, ei îşi reduc volumul cumpărăturilor, sporindu-şi concomitent deţinerile monetare. Câtă vreme asemenea idei sunt încă împărtăşite de opinia publică, nu este prea târziu ca guvernul să-şi abandoneze politicile

inflaţioniste. Dar în cele din urmă masele se trezesc. Brusc, ele devin conştiente de faptul că inflaţia este o politică deliberată, care va continua la nesfârşit. Atunci se instalează panica financiară. Toată lumea este nerăbdătoare să-şi preschimbe banii pe bunuri "reale", indiferent dacă au sau nu nevoie de ele, indiferent câţi bani trebuie să plătească pentru ele. Într-un interval de timp foarte scurt, în câteva săptămâni sau chiar în câteva zile, lucrurile care erau întrebuinţate în calitate de bani încetează de a mai fi utilizate ca mijloace de efectuare a schimburilor. Ele devin hârtie bună de aruncat. Nimeni nu mai este dispus să renunţe la ceva în schimbul lor. Aşa s-au petrecut lucrurile cu aşa-numita *Continental currency* americană în 1781, cu aşa-numitele *mandats territoriaux* franţuzeşti în 1796 şi cu marca germană în 1923; şi aşa se vor petrece din nou, oridecâteori vor apărea aceleaşi condiţii. Dacă un lucru trebuie să fie întrebuinţat ca mijloc de efectuare a schimburilor, atunci opinia publică nu trebuie să creadă că va exista o creştere nelimitată a cantităţii lucrului respectiv. Inflaţia este o politică ce nu poate dura.

9. Valoarea specifică a banilor

În măsura în care bunurile întrebuinţate ca bani sunt evaluate şi exprimate în lumina serviciilor pe care le furnizează pentru obiective nonmonetare, nu apar probleme care să necesite un tratament special. Sarcina teoriei monetare constă numai în cercetarea acelei componente a evaluării banilor care este condiţionată de funcţionarea lor ca mijloc de efectuare a schimburilor. În cursul istoriei numeroase bunuri au fost întrebuinţate ca mijloace de efectuare a schimburilor. O lungă evoluţie a eliminat cea mai mare parte a acestor bunuri din funcţia lor monetară. Au rămas numai două: aurul şi argintul. În cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea, din ce în ce mai multe guverne s-au orientat deliberat spre demonetizarea argintului. În toate cazurile acestea, ceea ce se întrebuinţează în calitate de monedă este o marfă, care este de asemenea întrebuinţată pentru obiective nemonetare. În condiţiile funcţionării etalonului aur, aurul este monedă şi moneda este aur. Nu contează dacă legile atribuie sau nu calitatea de mijloc legal de efectuare a plăţilor (*legal tender*) doar monedelor de aur bătute de guvern. Ceea ce contează este că aceste monede conţin efectiv o greutate fixă [p.429] de aur şi orice cantitate de metal preţios poate fi transformată în monedă. În condiţiile funcţionării etalonului aur, dolarul şi lira sterlină nu erau decât simple nume pentru o anumită greutate de aur, în limitele definite de lege cu un grad foarte mare de precizie. Putem numi o astfel de monedă *monedă-marfă* (*commodity money*). Un al doilea tip de monedă este *moneda-credit* (*credit money*). Moneda credit s-a dezvoltat pornind de la utilizarea substiutelor monetare. Exista obiceiul de a utiliza creanţe plătibile la cerere şi absolut sigure, ca substitute pentru suma de bani asupra căruia dădeau un drept. (Vom analiza caracteristicile şi problemele substitutelor monetare în secţiunile următoaroare.) Piaţa n-a încetat să întrebuinţeze asemenea creanţe când, într-o bună zi, rambursarea lor promptă a fost suspendată şi astfel au apărut îndoieli în legătură cu siguranţa şi solvabilitatea celui obligat să achite suma. Câtă vreme aceste

creanţe fuseseră creanţe cu scadenţă cotidiană acoperită de un debitor a cărui solvabilitate era incontestabilă şi puteau fi preschimbate în bani la vedere şifără alte cheltuieli, valoarea lor de schimb era egală cu valoarea înscrisă pe ele; Această echivalenţă perfectă era cea care le conferea caracterul de substitute monetare. Însă când rambursarea a fost suspendată, scadenţa a fost amânată pe o perioadă nedeterminată şi, în consecinţă, au apărut îndoieli în legătură cu solvabilitatea debitorului, sau cel puţin în legătură cu intenţia lui de a plăti, aceste creanţe au pierdut din valoarea care le era atribuită în prealabil. De acum înainte nu mai erau decât creanţe nepurtătoare de dobândă asupra unui debitor îndoielnic şi scadente la o dată neprecizată. Însă, deoarece erau întrebuinţate ca mijloace de efectuare a schimburilor, valoarea lor nu a scăzut până la nivelul la care ar fi scăzut dacă ar fi fost simplecreanţe. Putem presupune fără riscul de a ne înşela prea mult că asemenea monedă credit ar putea rămâne în uz, ca mijloc de efectuare a schimbului, chiar dacă şi-ar pierde caracterul de creanţă asupra unei bănci sau trezorerii, devenind astfel *monedă discreţionară* (*fiat money*). Moneda discreţionară este o monedă care constă în simple însemne monetare, care nu pot fi întrebuinţate nici pentru scopuri industriale, nici nu reprezintă o creanţă asupra nimănui. Investigarea faptului dacă în trecut au apărut specimene de monedă discreţionară, sau dacă toate tipurile de monedă care n-au fost monedă marfă au fost monedă credit nu este o sarcină a catalacticii, ci a istoriei economice. Singurul lucru pe care-l stabileşte catalactica în mod necesar, este că trebuie admisă posibilitatea existenţei monedei discreţionare. Ceea ce este important de reţinut este că, în cazul fiecărui tip de monedă, demonetizarea – i.e. abandonarea utilizării monedei ca mijloc de efectuare a schimburilor – trebuie să conducă la o reducere serioasă a valorii sale de schimb. Ce înseamnă lucrul acesta din punct de vedere practic s-a văzut în ultimii nouăzeci de ani, când utilizarea argintului ca monedă marfă a fost progresiv restrânsă. [p.430] Există specimene de monedă credit sau de monedă discreţionară care sunt încorporate într-o monedă metalică. Banii aceştia sunt tipăriţi, aşa-zicând, pe argint, nichel sau cupru. Dacă o asemenea monedă discreţionară se demonetizează, ea îşi păstrează totuşi valoarea de schimb, ca bucată de metal. Însă aceasta nu este decât o indemnizaţie foarte redusă pentru proprietarul ei. Ea este lipsită de importanţă practică. Păstrarea de deţineri monetare necesită sacrificii. În măsura în care cineva păstrează bani în buzunare sau în soldul său bancar, el renunţă la cumpărarea imediată de bunuri pe care le-ar putea consuma sau întrebuinţa în vederea producţiei. În cadrul unei economii de piaţă aceste sacrificii pot fi determinate cu precizie, prin calcul. Ele sunt egale cu nivelul dobânzii originare pe care ar fi încasat-o prin investirea sumei respective. Faptul că cineva ia în calcul această pierdere a unei posibilităţi de câştig este o dovadă că el preferă avantajele deţinerii monetare, în ciuda pierderii venitului pe care i l-ar fi adus dobânda. Se pot specifica avantajele pe care le aşteaptă oamenii de pe urma păstrării unei anumite cantităţi de bani lichizi. Dar este o iluzie să presupunem că analizarea acestor motive ne-ar putea furniza o teorie a determinării puterii de cumpărare, independentă de

noţiunile de deţinere monetară şi de cerere şi ofertă de monedă. [12] Avantajele şi dezavantajele provenite din deţinerea de monedă nu sunt factori obiectivi, care să poată influenţa direct mărimea deţinerilor monetare. Ele sunt ierarhizate de către fiecare individ şi sunt evaluate comparativ. Rezultatul este o judecată subiectivă de valoare, colorată de personalitatea individului. Diferite persoane, sau aceleaşi persoane la diferite momente, evaluează aceleaşi fapte obiective în mod diferit. Exact aşa cum informaţiile despre avuţia şi condiţia fizică a unei persoane nu ne spun ce sumă ar fi aceasta dispusă să cheltuiască pentru hrana de o anumită capacitate nutritivă, tot astfel informaţiile despre date ce privesc condiţia materială a omului nu ne permit să facem afirmaţii precise referitoare la dimensiunea deţinerilor sale monetare.

10. Însemnătatea relaţiei monetare

Relaţia monetară, adică relaţia între cererea şi oferta de bani, determină în mod unic structura preţurilor, cât priveşte raportul reciproc de schimb dintre bani şi bunurile şi serviciile comercializabile. Dacă relaţia monetară rămâne neschimbată, atunci nu se poate manifesta nici o presiune inflaţionistă (expansionistă), nici una deflaţionistă (contracţionistă) asupra comerţului, afacerilor, producţiei, consumului şi utilizării mâinii de lucru. Aserţiunile contrare reflectă nemulţumirea persoanelor nedoritoare [p.431] să-şi ajusteze activităţile la cererile semenilor lor, aşa cum se manifestă acestea pe piaţă. Totuşi, nu datorită unei aşa-zise raritäţi a banilor sunt preţurile produselor agricole prea scăzute pentru a le asigura fermierilor submarginali încasările pe care ar dori să le realizeze. Cauza necazurilor acestor fermieri este că alţi fermieri produc la costuri mai scăzute. O creştere a cantităţii de bunuri produse trebuie să aducă cu sine, în absenţa altor modificări, o ameliorare a condiţiilor de trai ale indivizilor. Ea are drept consecinţă o scădere a preţurilor monetare ale bunurilor a căror producţie a crescut. Dar o asemenea scădere a preţurilor monetare nu diminuează câtuşi de puţin beneficiile provenite de pe urma surplusului de avuţie produsă. Creşterea părţii din avuţia adiţională care le revine creditorilor poate fi considerată inechitabilă, deşi asemenea critici sunt de valoare îndoielnică, în măsura în care creşterea puterii de cumpărare a fost anticipată corect şi luată adecvat în calcul printr-o primă negativă inclusă în preţuri. [13] Dar nu trebuie să afirmăm că scăderea preţurilor determinată de creşterea producţiei la bunurile în chestiune constituie o dovadă a vreunui dezechilibru care n-ar putea fi eliminat altfel decât printr-o creştere a cantităţii de monedă. Bineînţeles, de regulă toate creşterile producţiei la unele sau la toate bunurile, presupun o nouă alocare a factorilor de producţie între diversele ramuri economice. Când cantitatea de monedă rămâne neschimbată, necesitatea unor asemenea realocări devine vizibilă în structura preţurilor. Unele linii de producţie devin mai profitabile, în vreme ce în altele profiturile scad şi apar pierderi. Astfel, funcţionarea pieţei tinde să elimine aceste dezechilibre despre care s-a vorbit atât de mult. Prin sporirea cantităţii de bani este posibilă amânarea sau întreruperea unui astfel de proces de ajustare. A-l face superfluu sau mai puţin dureros pentru

cei vizaţi nu este cu putinţă. Dacă schimbările puterii de cumpărare induse de monedă care sunt determinate de guvern n-ar produce decât transferuri de avuţie de la anumiţi oameni către alţi oameni, atunci nu ar fi posibil să le condamnăm din punctul de vedere al neutralităţii ştiinţifice a catalacticii. Bineînţeles că justificarea lor sub pretextul binelui comun sau al bunăstării publice este frauduloasă. Cu toate acestea unii le-ar putea totuşi lua în consideraţie, ca măsuri politice potrivite pentru a privilegia interesele anumitor grupuri de persoane pe seama altora, fără a produce alte pagube. Însă aici mai sunt implicate şi alte consecinţe. Nu este cazul să specificăm consecinţele la care trebuie să conducă o politică deflaţionistă indefinit continuată. Nimeni nu preconizează asemenea [p.432] politici. Preferinţele maselor şi ale scriitorilor şi politicienilor dornici să culeagă aplauze se îndreaptă către inflaţie. Cu privire la aceste practici trebuie să subliniem trei lucruri. În primul rând, politica inflaţionistă şi expansionistă trebuie să ducă la supraconsum, pe de o parte, şi la malinvestiţii, pe de alta. Astfel, ea implică irosire de capital şi subminează satisfacerea viitoare a dorinţelor. [14] În al doilea rând, procesul inflaţionist nu elimină necesitatea ajustării producţiei şi a realocării resurselor. El nu face decât să-l amâne, şi prin aceasta să-l facă mai dificil. În al treilea rând, inflaţia nu poate fi întrebuinţată ca o politică permanentă deoarece, atunci când este perpetuată, ea trebuie să ducă în cele din urmă la prăbuşirea sistemului monetar. Un vânzător cu amănuntul sau un cârciumar pot cădea cu uşurinţă pradă iluziei că, pentru ca el şi colegii săi să devină mai prosperi, nu este necesară decât sporirea cheltuielilor efectuate de public. În ochii lor, problema esenţială este de a-i îmboldi pe oameni să cheltuiască mai mult. Dar este uimitor că această opinie a putut fi prezentată lumii sub forma unei noi filozofii sociale. Lordul Keynes şi discipolii săi fac absenţa propensiunii de a cumpăra responsabilă pentru condiţiile economice pentru ceea ce consideră ei condiţii economice necorespunzătoare. În ochii lor, ceea ce este necesar pentru a-i face pe oameni mai prosperi nu este un spor al producţiei, ci o creştere a cheltuielilor. Pentru a le da oamenilor posibilitatea să cheltuiască mai mult, ei recomandă o politică “expansionistă”. Doctrina aceasta este tot atât de veche pe cât este de greşită. Analiza şi respingerea ei vor fi întreprinse în capitolul referitor la ciclul economic. [15]

11. Substitutele monetare

Creanţele asupra unei anumite cantităţi de bani, plătibile şi rambursabile la cerere de către un debitor a cărui solvabilitate şi disponibilitate de a plăti nu ridică nici cea mai mică îndoială, furnizează individului toate serviciile pe care le pot furniza banii, cu condiţia ca toate părţile cu care ar putea el tranzacţiona să fie perfect familiarizate cu calităţile esenţiale ale creanţelor respective: scadenţă cotidiană şi, de asemenea, solvabilitate şi disponibilitate de a plăti neîndoielnice din partea debitorului. Putem numi asemenea creanţe substitute monetare, deoarece ele pot înlocui complet banii în deţinerile monetare ale unui individ sau ale unei firme. Caracteristicile tehnice şi legale ale substitutelor monetare nu privesc catalactica. Un substitut monetar poate fi încorporat fie într-o bancnotă, fie într-un depozit la cerere la o bancă

rambursabil la vederea unui cec (“monedă-cec” [“*checkbook money*”] sau monedă-depozit [*deposit currency*]), presupunând că banca este pregătită să [p.433] preschimbe nota sau depozitul în bani propriu-zişi cotidian şi fără a percepe vreun tarif. Însemnele monetare (*token coins*) sunt de asemenea substitute monetare, cu condiţia ca posesorul lor să fie în măsură să le preschimbe la nevoie în bani, imediat şi fără cheltuieli. În acest scop nu este necesar ca guvernul să fie constrâns prin lege să le ramburseze. Ceea ce contează este ca aceste însemne monetare să poată fi efectiv convertite în bani, imediat şi fără cheltuieli. Dacă volumul total al însemnelor monetare emise este menţinut în limite normale, atunci nu sunt necesare măsuri speciale legiferate de guvern pentru a le păstra valoarea de schimb la paritate cu cea înscrisă pe ele. Cererea publicului pentru monedă divizionară (*small change*) le asigură tuturor posibilitatea de a preschimba cu uşurinţă aceste însemne în bani. Lucrul cel mai important este ca toţi deţinătorii de substitute monetare să fie perfect siguri ca le pot preschimba oricând pe acestea în bani, imediat şi fără alte cheltuieli. Dacă debitorul – un guvern sau o bancă – menţine o rezervă de 100% bani propriu-zişi pentru a acoperi întreaga cantitate de substitute monetare, atunci numim substitutele monetare *certificate monetare*. Certificatul monetar individual este – nu neapărat în sens legal, dar întotdeauna în sens catalactic – reprezentarea unei cantităţi corespunzătoare de bani, menţinute în rezervă. Emiterea de certificate monetare nu sporeşte cantitatea de lucruri care pot satisface cererea de bani pentru deţineri monetare. De aceea, modificările cantităţii de certificate monetare nu afectează oferta de bani şi relaţia monetară. Ele nu joacă un rol în determinarea puterii de cumpărare a banilor. Dacă rezervele monetare menţinute de debitori pentru acoperirea substitutelor monetare emise sunt mai reduse decât volumul total al acestor substitute, atunci numim acest excedent de substitute în raport cu rezerva *mijloace fiduciare*. De regulă, nu este posibil să stabilim dacă un specimen concret de substitute monetare este un certificat monetar sau un mijloc fiduciar. De obicei o parte din cantitatea totală a substitutelor monetare emise este acoperită de rezerva monetară păstrată. Astfel, o parte din volumul total al substitutelormonetare emise constă din certificate monetare, restul fiind mijloace fiduciare. Însă lucrul acesta nu poate fi stabilit decât de către cei ce au acces la bilanţurile contabile ale băncii. Bancnota, depozitul, sau însemnul monetar individuale nu-şi relevă caracterul catalactic. Emiterea de certificate monetare nu sporeşte fondurile pe care le poate întrebuinţa banca în desfăşurarea activităţilor sale de creditare. O bancă ce nu emite mijloace fiduciare nu poate acorda decât *credite reale* (*commodity credit*), i.e., nu poate împrumuta decât propriile sale fonduri şi suma de bani pe care i-au încredinţat-o clienţii. Emisiunea de mijloace fiduciare sporeşte fondurile de care dispune o bancă în vederea creditării dincolo de aceste limite. [p.434] Ea permite de acum băncii să acorde nu numai credite reale, ci şi *credite de circulaţie* (*circulation credit*), adică credite acordate din mijloacele fiduciare nou emise. Spre deosebire de cantitatea de certificate monetare, care este indiferentă,

cantitatea de mijloace fiduciare nu este. Mijloacele fiduciare afectează fenomenele de piaţă la fel ca şi banii. Modificările survenite în cantitatea lor influenţează determinarea puterii de cumpărare a monedei şi preţurile şi, temporar, afectează de asemenea şi rata dobânzii. Economiştii mai timpurii întrebuinţau o terminologie diferită. Mulţi dintre ei erau gata să numească substitutele monetare pur şi simplu bani, deoarece acestea puteau furniza serviciile pe care le furnizează banii. Însă această terminologie nu este adecvată. Cel dintâi obiectiv al terminologiei ştiinţifice este de a facilita analiza problemelor la care se referă. Sarcina teoriei catalactice a banilor – care este deosebită de teoria legală şi de disciplinele tehnice a managementului bancar şi a contabilităţii – este cercetarea problemelor legate de determinarea preţurilor şi a ratelor dobânzilor. Pentru acest scop este necesară o distincţie netă între certificatele monetare şi mijloacele fiduciare. Termenul de *expansiune a creditului* a fost adesea răstălmăcit. Este important să realizăm că creditul real nu poate fi expandat. Vehiculul expansiunii creditului este creditul de circulaţie. Dar acordarea de credit de circulaţie nu înseamnă întotdeauna o expansiune a creditului. Dacă volumul de mijloace fiduciare emise în prealabil şi-a consumat toate efectele asupra pieţei, dacă preţurile, ratele salariale şi ratele dobânzii s-au adaptat la oferta totală de bani propriu-zişi plus mijloace fiduciare (adică la oferta de bani în sens larg), atunci acordarea de credit de circulaţie, fără alte augmentări ale cantităţii de mijloace fiduciare, nu mai este o expansiune a creditului. Expansiunea creditului este prezentă numai când se acordă credite prin emiterea unei cantităţi adiţionale de mijloace fiduciare; ea nu este prezentă dacă băncile reîmprumută mijloace fiduciare care le-au fost returnate de foştii lor debitori.

12. Limitarea emisiunii de mijloace fiduciare

Oamenii tratează substitutele monetare ca şi cum ar fi bani pentru că sunt pe deplin încredinţaţi că va fi posibil să le preschimbe oricând în bani, neîntârziat şi fără alte costuri. Îi putem numi pe cei care împărtăşesc această încredere, şi care sunt deci gata să trateze substitutele monetare ca şi când ar fi vorba de bani, *clienţi* ai băncii, bancherului sau autorităţii emitente. Nu are importanţă dacă instituţia emitentă este gestionată conform practicilor curente în industria bancară. Însemnele monetare emise de trezoreria unei ţări sunt şi ele substitute monetare, deşi trezoreria nu contabilizează de regulă suma emisă în registrele sale ca pe un [p.435] pasiv şi nici nu priveşte această sumă ca pe o parte a datoriei naţionale. Nu este mai puţin irelevant dacă posesorul unui substitut monetar are sau nu o creanţă care îi conferă un drept legal la rambursare. Ceea ce contează este dacă substitutul monetar poate fi efectiv preschimbat în bani, neîntârziat şi fără alte costuri. [16] Emiterea de certificate monetare este o operaţiune costisitoare. Bancnotele trebuiesc tipărite, însemnele monetare trebuiesc bătute; trebuie organizat un sistem complicat de menţinere a contabilităţii pentru depozite; rezervele trebuie păstrate în siguranţă; în fine, există riscul fraudelor comise prin întrebuinţarea de bancnote şi cecuri contrafăcute. Pentru a diminua toate

aceste cheltuieli nu există decât şansa redusă ca unele dintre bancnotele emise să fie distruse şi posibiliatatea încă şi mai redusă ca unii depozitari să uite de depozitele lor. Emiterea de certificate monetare este o întreprindere ruinătoare, dacă nu este corelată cu emiterea de mijloace fiduciare. În istoria timpurie a activităţilor bancare sunt consemnate bănci a căror unică activitate era emiterea de certificate monetare. Dar aceste bănci erau indemnizate de clienţii lor, pentru a putea suporta costurile corespunzătoare. În orice caz, catalactica nu se preocupă de problemele pur tehnice ale băncilor care nu emit mijloace fiduciare. Singurul interes pe care îl prezintă certificatele fiduciare pentru catalactică ţine de legătura dintre emiterea lor şi emiterea de mijloace fiduciare. În vreme ce cantitatea de certificate monetare este catalactic lipsită de importanţă, o creştere sau o descreştere de mijloace fiduciare afectează determinarea puterii de cumpărare a banilor în acelaşi mod în care o fac şi variaţiile cantităţii de monedă. De aceea, întrebarea dacă există sau nu o limită în calea creşterii cantităţii de mijloace fiduciare este de o importanţă vitală. Dacă printre clienţii unei bănci se numără toţi membrii economiei de piaţă, atunci limita existentă în calea emiterii de mijloace fiduciare coincide cu cea existentă în calea augmentării cantităţii de monedă. O bancă aflată în situaţia de a fi singura instituţie emitentă de mijloace fiduciare într-o ţară izolată sau în întreaga lume, şi în a cărei clientelă se numără toţi indivizii şi toate firmele trebuie să respecte în desfăşurarea activităţilor sale două reguli: [p.436] În primul rând, trebuie să evite orice acţiune care ar putea trezi suspiciunea clienţilor săi, adică a publicului. Îndată ce clienţii încep să-şi piardă încrederea, ei încep să solicite rambursarea bancnotelor şi îşi retrag depozitele. Cât de departe poate merge o bancă în direcţia augmentării emisiunilor sale de mijloace fiduciare fără a genera neîncredere, ţine de factori psihologici. În al doilea rând, banca nu trebuie să sporească cantitatea de mijloace fiduciare în aşa măsură şi cu asemenea viteză încât clienţilor săi să li se formeze convingerea că creşterea preţurilor va continua la nesfârşit şi în ritm accelerat. Într-adevăr, dacăpublicul îşi formează această credinţă, atunci oamenii îşi vor reduce deţinerile monetare, se vor precipita asupra valorilor “reale” şi vor provoca o panică financiară. Apropierea unei astfel de catastrofe este imposibil de imaginat dacă un se admite că prima sa manifestare constă în pierderea încrederii. Cu siguranţă, publicul va prefera să-şi preschimbe mijloacele fiduciare în bani, mai degrabă decât să se precipite asupra valorilor reale, adică să cumpere nediferenţiat diverse bunuri. În aceste condiţiibanca trebuie să dea faliment. Dacă guvernul intervine pentru a elibera banca de obligaţia de a-şi rambursa bancnotele şi de a înapoia depozitele, conform termenilor contractuali, atunci mijloacele fiduciare devin fie monedă credit, fie monedă discreţionară. Suspendarea plăţilor de metal preţios schimbă în întregime starea de lucruri. De acum înainte nu se mai pune problema mijloacelor fiduciare, a certificatelor monetare şi a substitutelor monetare. În scenă intră guvernul cu legile sale de reglementare a mijloacelor de plată. Bancă îşi pierde existenţa independentă, devenind un instrument al politicilor guvernamentale, un oficiu aflat în

subordinea trezoreriei. Problemele cele mai importante din punct de vedere catalactic, legate de emiterea de mijloace fiduciare de către o singură bancă, sau de mai multe bănci care acţionează concertat, a căror clientelă înglobează toţi indivizii, nu sunt cele legate de limitarea cantităţilor emise. Le vom analiza în capitolul XX, care este consacrat legăturilor dintre cantitatea de monedă şi rata dobânzii. Ajunşi în acest punct al investigaţiilor noastre, trebuie să cercetăm problema coexistenţei mai multor bănci independente. Independenţa înseamnă că fiecare bancă îşi urmează propriul ei curs în ce priveşte emisiunea de mijloace fiduciare şi nu acţionează în înţelegere cu alte bănci. Coexistenţa înseamnă că fiecare bancă are o clientelă în care nu se numără toţi membrii sistemului de piaţă. Pentru simplificare, vom presupune că nici un individ sau firmă nu sunt clienţi ai mai mult decât unei singure bănci. Rezultatul raţionamentului nu s-ar modifica dacă am presupune că există şi persoane care sunt clienţi ai mai mult decât unei singure bănci şi persoane care nu sunt clienţi ai nici unei bănci. Întrebarea care se pune este dacă există sau nu o limită [p.437] în calea emiterii de mijloace fiduciare de către asemenea bănci care coexistă în mod independent. Deoarece există limite chiar şi pentru emisiunea de mijloace fiduciare de către o singură bancă, a cărei clientelă include toţi indivizii, este evident că asemenea limite există şi pentru o multitudine de bănci, care coexistă în mod independent. Ceea ce dorim să arătăm este că pentru o asemenea multitudine de bănci care coexistă independent, limitele sunt mai severe decât cele existente în cazul unei singure bănci cu o clientelă nelimitată. Presupunem că, în cadrul unui sistem de piaţă, au fost înfiinţate mai multe bănci independente în trecut. După ce, în prealabil, nu s-au utilizat decât bani, aceste bănci au introdus utilizarea substitutelor monetare, o parte dintre acestea fiind mijloace fiduciare. Fiecare bancă posedă o clientelă şi a emis o anumită cantitate de mijloace fiduciare, care sunt păstrate, în calitate de substitute monetare, în deţinerile monetare ale diverşilor clienţi. Cantitatea totală de mijloace fiduciare emisă astfel de către bănci şi absorbită de deţinerile monetare ale clienţilor lor a modificat structura preţurilor şi puterea de cumpărare a unităţii montare. Dar efectele acestea s-au consumat deja şi, în prezent, piaţa nu mai este perturbată de mişcări provenite din această expansiune trecută a creditelor. Presupunem în continuare că, în prezent, o singură bancă se lansează în emiterea de noi mijloace fiduciare, în vreme ce celelalte nu procedează la fel. Clienţii băncii expansioniste – foşti clienţi sau clienţi noi, dobândiţi prin intermediul expansiunii – primesc credite suplimentare, îşi extind activităţile economice, intervin pe piaţă cu o cerere suplimentară de bunuri şi servicii, determinăcreşterea preţurilor. Persoanele care nu se numără printre clienţii băncii expansioniste nu-şi pot permite să cumpere la aceste preţuri mai ridicate; ele sunt nevoite să-şi restrângă cumpărăturile. Astfel, pe piaţă se manifestă un transfer al bunurilor, de la nonclienţi la clienţii băncii expansioniste. Clienţii cumpără mai mult de la nonclienţi decât le vând acestora; ei au posibilitatea de a le plăti nonclienţilor mai mult decât primesc de la ei. Dar substitutele monetare emise de banca expansionistă nu

sunt mijloace de plată adecvate pentru nonclienţi, deoarece aceşti oameni nu le atribuie caracterul de substitute monetare. Pentru a-şi reglementa plăţile către nonclienţi, clienţii trebuie întâi să preschimbe substitutele monetare emise de propria lor bancă – banca expansionistă – în bani. Banca expansionistă trebuie să-şi ramburseze bancnotele şi să înapoieze depozitele. Rezerva sa scade (presupunând că numai o parte din substitutele monetare pe care le emisese aveau caracterul de mijloace fiduciare). Se apropie momentul în care – după epuizarea rezervei sale monetare – banca nu va mai fi în măsură să-şi ramburseze substitutele monetare aflate încă în circulaţie. Pentru a evita insolvabilitatea, ea trebuie să se întoarcă în cel mai scurt timp [p.438] posibil la o politică de consolidare a rezervei sale monetare. Ea trebuie să-şi abandoneze metodele expansioniste. Această reacţie a pieţei la expansiunea creditului, venită din partea unei bănci cu o clientelă limitată, a fost descrisă strălucit de Şcoală Monetară (*Currency School*). Cazul particular analizat de Şcoala Monetară se referea la coincidenţa expansiunii creditului de către banca centrală privilegiată a unei ţări, sau de către toate băncile unei ţări, cu politica nonexpansionistă practicată de băncile altor ţări. Demonstraţia noastră se referă la cazul mai general al coexistenţei unei multitudini de bănci cu clientele diferite, precum şi la cazul cel mai general, al existenţei unei singure bănci cu clientelă limitată, într-un sistem în care restul populaţiei nu patronează nici o bancă şi nu acordă nici unui fel de creanţe statutul de substitute monetare. Bineînţeles că nu contează dacă presupunem că clienţii unei bănci trăiesc net separat de geografic de cei ai altor bănci dintr-un anumit district sau dintr-o anumită ţară, sau dacă cele două categorii de clienţi trăiesc laolaltă. Acestea nu sunt decât diferenţe de date care nu privesc problemele catalactice la care ne referim. O bancă nu poate niciodată emite mai multe substitute monetare decât cele pe care le pot păstra clienţii săi în deţinerile lor de monedă. Un client individual nu poate păstra niciodată sub formă de substitute monetare o parte mai mare din deţinerea sa de monedă decât cea corespunzătoare proporţiei dintre tranzacţiile sale cu alţi clienţi ai băncii la care este afiliat şi tranzacţiile sale totale. Din considerente practice el se va fixa, de regulă, mult sub această proporţie maximală. Astfel se defineşte o limită în calea emiterii de mijloace fiduciare. Putem admite că, în tranzacţiile curente, toţi actorii sunt dispuşi să accepte fără discriminare bancnote şi cecuri emise de orice bancă. Dar fiecare actor depozitează neîntârziat, la propria sa bancă, atât cecurile cât şi bancnotele băncilor al căror client personal nu este. În continuare, banca sa îşi reglează conturile cu cealaltă bancă. Astfel se pune în mişcare procesul descris mai sus. S-au scris o mulţime de absurdităţi despre o aşa-zisă predilecţie perversă a publicului pentru bancnotele emise de bănci dubioase. Adevărul este că, în afara unui mic număr de oameni de afaceri capabili să distingă între băncile sănătoase şi cele nesănătoase, bancnotele au fost întotdeauna privite cu neîncredere. Ceea ce a făcut ca aceste suspiciuni să dispară treptat au fost statutele speciale (*special charters*) acordate de guverne băncilor privilegiate. Argumentul frecvent avansat, că bancnotele de valoare mică ar fi ajuns în mâinile

oamenilor săraci şi ignoranţi, care erau incapabili de a distinge între bancnotele sănătoase şi cele nesănătoase, nu poate fi luat în serios. Cu cât este mai sărac şi mai puţin familiarizat cu operaţiunile bancare cel ce intră în posesia unei bancnote, cu atât el o va cheltui mai repede, astfel încât ea se va întoarce mai repede, [p.439] prin intermediul comerţului cu amănuntul şi cu ridicata, la banca emitentă sau la persoane familiarizate cu situaţiile bancare. Pentru o bancă este foarte uşor să sporească numărul persoanelor dispuse să accepte împrumuturi acordate prin expansiunea creditelor şi plătite în substitute monetare. Dar, pentru orice bancă este foarte dificil să-şi mărească clientela, adică numărul de persoane dispuse să atribuie acestor creanţe calitatea de substitute monetare şi să le păstreze ca atare în deţinerile lor de monedă. Mărirea clientelei este un proces dificil şi lent, asemenea tuturor proceselor care se bazează pe câştigarea bunăvoinţei. Pe de altă parte, o bancă îşi poate pierde clientela foarte rapid. Dacă doreşte să şi-o păstreze, ea nu trebuie să permită niciodată apariţia vreunor îndoieli în legătură cu capacitatea şi disponibilitatea sa de a–şi onora toate datoriile, cu respectarea strictă a termenilor contractuali. Ea trebuie să menţină o rezervă suficient de mare pentru a rambursa toate bancnotele pe care le poate prezenta vreun purtător în acest scop. De aceea, nici o bancă nu se poate limita doar la emiterea de mijloace fiduciare; ea trebuie să păstreze o rezervă corelată cu volumul total de substitute monetare emise, combinând astfel emiterea de mijloace fiduciare cu cea de certificate monetare. A fost o mare eroare să se creadă că rostul rezervelor este de a furniza mijloacele de rambursare pentru acele bancnote ale căror deţinători şi-au pierdut încrederea în bancă. Încrederea de care se bucură o bancă şi substitutele monetare emise de ea este indivizibilă. Ea fie este prezentă la toţi clienţii săi, fie dispare cu totul. Dacă unii dintre clienţi îşi pierd încrederea, atunci şi-o pierd şi ceilalţi. Nici o bancă ce emite mijloace fiduciare şi acordă credit de circulaţie nu-şi poate îndeplini obligaţiile asumate în momentul emiterii de substitute monetare dacă toţi clienţii îşi pierd încrederea în ea şi solicită rambursarea bancnotelor şi restituirea depozitelor lor. Aceasta este o caracteristică sau o slăbiciune esenţială a emiterii de mijloace fiduciare şi a acordării de credit de circulaţie. Ea nu poate fi remediată de nici un sistem de politici de gestionare a rezervelor şi de nici un fel de cerinţă de acoperire cu rezerve reglementată prin lege. Tot ce se poate obţine prin menţinerea unei rezerve este posibilitatea ca banca să-şi retragă de pe piaţă excesul de mijloace fiduciare emise. Dacă banca a emis mai multe bancnote decât pot întrebuinţa clienţii săi în tranzacţiile cu alţi clienţi, ea trebuie să ramburseze acest exces. Legile care au constrâns băncile să menţină rezerve corespunzătoare unei anumite fracţiuni din depozitele şi bancnotele emise au fost eficace în măsura în care au limitat creşterea volumului de mijloace fiduciare şi de credit de circulaţie. Ele au fost inutile în măsura în care au urmărit asigurarea rambursării prompte a bancnotelor şi a înapoierii prompte a depozitelor, în eventualitatea unei pierderi a încrederii. Şcoala Bancară (*Banking School*) a eşuat complet în ce priveşte analizarea acestor probleme. [p.440] Ea a fost indusă în eroare de

ideea greşită că necesitatea desfăşurării afacerilor limitează rigid cantitatea maximă de bancnote convertibile pe care le poate emite o bancă. Reprezentanţii săi nu au realizat faptul că cererea publicului pentru credit este o mărime dependentă de disponibilitatea băncii de a împrumuta şi că băncile care nu se preocupă de propria lor solvabilitate au posibilitatea de a expanda creditul de circulaţie, prin reducerea ratei dobânzii sub valoarea ei de piaţă. Nu este adevărat că suma totală pe care o poate împrumuta o bancă, dacă îşi limitează împrumuturile la scontarea efectelor de comerţ cu scadenţă rapidă, rezultate din vânzarea şi cumpărarea de materiale şi bunuri semifinite, este o cantitate unic determinată de mersul afacerilor şi independentă de politicile băncii. Această cantitate creşte sau scade odată cu scăderea sau creşterea ratei de scont. Scăderea ratei dobânzii este echivalentă cu augmentarea cantităţii a ceea ce se consideră în mod eronat a fi cerinţele normalepentru desfăşurarea afacerilor. Şcoala Monetară (*Currency School*) a oferit o explicaţie în întregime corectă a crizelor recurente care perturbau situaţia economică din Anglia în anii treizeci şi patruzeci ai secolului al XIX-lea. Banca Angliei şi alte bănci şi bancheri britanici practicau expansiunea creditului, în vreme ce în ţările cu care făcea negoţ Marea Britanie nu exista expansiune a creditului, sau cel puţin nu în acelaşi grad. Scurgerea în exterior survenea ca o consecinţă necesară a acestei stări de lucruri. Toate argumentele avansate de Şcoala Bancară pentru a respinge această teorie au fost eronate. Din nefericire, Şcoala Monetară a greşit în două privinţe. Ea n-a realizat niciodată că remediul pe care-l sugera – anume legiferarea limităriistricte a cantităţii de bancnote emise în surplus faţă de rezervele de metal preţios – nu era singurul posibil aici. Ea n-a acordat nici un fel de atenţie ideii de liberă competiţie bancară (f*ree banking*). A doua greşeală a Şcolii Monetare a fost incapacitatea sa de a recunoaşte faptul că depozitele rambursabile la vedere reprezintă substitute monetare şi, în măsura în care volumul lor depăşeşte rezervele existente, reprezintă mijloace fiduciare şi, în consecinţă, sunt vehicule ale expansiunii creditului, la fel ca şi bancnotele. Faptul de a fi recunoscut că ceea ce se numeşte monedă-depozit (*deposit currency*) este un substitut monetar, la fel ca şi bancnotele, a fost singurul merit al Şcolii Bancare. Dar în afara acestui aspect, toate doctrinele Şcolii Bancare erau viciate. Ea se ghida după idei contradictorii referitoare la neutralitatea monedei, încerca să respingă teoria cantitativă a banilor prin invocarea unui *deus ex machina* – mult pomenitele tezaurizări – şi denatura complet problemele legate de rata dobânzii. Trebuie subliniat faptul că problema restricţiilor legale impuse asupra emiterii de mijloace fiduciare n-a putut apărea decât datorită faptului că guvernele [p.441] acordaseră privilegii uneia sau mai multor bănci, împiedicând astfel libera dezvoltare a activităţilor bancare. Dacă guvernele nu s-ar fi amestecat niciodată în beneficiul anumitor bănci, dacă nu ar fi scutit niciodată unele bănci de obligaţia, care le revine tuturor indivizilor şi firmelor dintr-o economie de piaţă, de a-şi achita datoriile în deplină concordanţă cu termenii contractuali, nu s-ar fi ivit niciodată o problemă bancară. Limitele care stau în calea expansiunii creditului ar fi

funcţionat cu eficacitate. Fiecare bancă ar fi fost constrânsă de consideraţii legate de propria ei solvabilitate să dea dovadă de reţinere în emiterea de mijloace fiduciare. Băncile care nu s-ar fi conformat acestor reguli indispensabile ar fi fost condamnate la faliment, iar publicul, avertizat datorită pagubelor, ar fi devenit de două ori mai suspicios şi mai rezervat. Atitudinea guvernelor europene cu privire la activităţile bancare a fost dintru început lipsită de sinceritate şi înclinată către mistificare. Pretinsa solicitudine faţă de binele naţiunii, faţă de public în general şi faţă de sărmanele mase ignorante în particular n-a fost decât un paravan. Guvernele doreau inflaţie şi expansiune a creditului, doreau boom-uri şi bani ieftini. Americanii aceia care au reuşit în două rânduri să se debaraseze de banca centrală erau conştienţi de pericolul pe care-l reprezentau asemenea instituţii; regretabil a fost numai că ei n-au sesizat faptul că răul pe care-l combăteau era prezent în toate tipurile de amestec guvernamental în activităţile bancare. Astăzi, nici chiar cei mai fanatici etatişti nu pot nega că pretinsele deficienţe ale liberei competiţii bancare sunt minore în comparaţie cu efectele dezastruoase ale inflaţiilor gigantice provocate de băncile privilegiate şi controlate de guvern. Ideea că guvernele s-au amestecat în activitatea bancară pentru a reduce emiterea de mijloace fiduciare şi a împiedica expansiunea creditului este un mit. Guvernele au fost ghidate, dimpotrivă, de atracţia pentru inflaţie şi pentru expansiunea creditului. Ele au privilegiat băncile deoarece doreau să lărgească limitele pe care le impune piaţa neobstrucţionată expansiunii creditului, sau pentru că erau dornice să obţină o sursă de venit pentru trezorerie. De cele mai multe ori, aceste consideraţii au constituit ambele o motivaţie pentru autorităţi. Acestea împărtăşeau convingerea că mijloacele fiduciare sunt un mijloc eficient de reducere a ratei dobânzii şi le cereau băncilor să expandeze creditul, în beneficiul atât al economiei cât şi al trezoreriei. Abia atunci când au devenit vizibile efectele nedorite ale expansiunii creditului s-au adoptat legi menite să reducă emisiunea de bancnote – iar uneori şi de depozite – neacoperite în metal preţios. Instituirea liberei competiţii bancare nu a fost luată niciodată serios în consideraţie, tocmai pentru că ar fi fost prea eficientă în ce priveşte limitarea expansiunii creditului. Într-adevăr, conducătorii, scriitorii şi publicul împărtăşeau în unanimitate credinţa că mediile de afaceri [p.442] posedă un drept bine întemeiat la o cantitate “normală” şi “necesară” de credit circulant, şi că această cantitate nu putea fi asigurată în regim de liberă competiţie bancară. [17] Multe guverne n-au privit niciodată emiterea de mijloace fiduciare din alt punct de vedere decât cel al fiscalităţii. În ochii lor, principala sarcină a băncilor era de a împrumuta bani trezoreriei. Substitutele monetare erau privite favorabil, ca înaintemergătoare ale banilor de hârtie emişi de stat. Bancnota convertibilă nu era decât primul pas pe calea către bancnota neconvertibilă. Odată cu progresul statolatriei şi cu politica intervenţionismului aceste idei s-au generalizat, încetând de a mai fi puse la îndoială de către cineva. Astăzi nici un guvern nu-şi mai pune problema de a lua în consideraţie programul adepţilor liberei competiţii bancare, deoarece nici un guvern nu doreşte să renunţe la ceea ce consideră o sursă comodă de

venit. Ceea ce se numeşte astăzi pregătire financiară pentru război nu este decât capacitatea de a obţine prin mijlocirea băncilor privilegiate şi controlate de către stat, toate sumele de bani de care ar putea avea nevoie o ţară aflată în război. Cu toate că acest lucru nu este admis în mod explicit, inflaţionismul radical este o caracteristică esenţială a ideologiei economice din epoca în care trăim. Însă chiar şi pe vremea când liberalismul se bucura de cel mai înalt prestigiu pe care l-a avut vreodată, şi guvernele erau mai înclinate să păstreze pacea şi bunăstarea decât să stârnească războaie, moarte, distrugere şi mizerie, oamenii priveau problemele legate de activitatea bancară cu idei preconcepute. În afara ţărilor anglo-saxone, opinia publică era convinsă că una din principalele sarcini ale bunei guvernări este de a reduce rata dobânzii şi că expansiunea creditului este mijlocul potrivit pentru atingerea acestui obiectiv. Marea Britanie nu era afectată de aceste erori când, în 1844, şi-a reformat legislaţia bancară. Dar această lege faimoasă a fost viciată de cele două neajunsuri de care suferea Şcoala Monetară. Pe de o parte se păstra sistemul amestecului guvernamental în activitatea bancară. Pe de altă parte nu se limita decât emiterea de bancnote neacoperite în metal preţios. Mijloacele fiduciare n-au fost suprimate decât în măsura în care luau forma bancnotelor. Ele puteau prolifera sub forma monedei depozit. În vederea dezvoltării ideii implicate în teoria Şcolii Monetare până la ultimele sale concluzii logice, s-ar putea sugera ca toate băncile să fie forţate prin lege să deţină o rezervă monetară de 100%, pentru acoperirea cantităţii totale de substitute monetare (bancnote plus depozite la cerere). Acesta este nucleul planului de adoptare a rezervelor 100%, al profesorului Irving Fisher. Însă profesorul Fisher şi-a combinat planul cu propunerea sa de adoptare ca etalon [p.443] a unui index numeric (*inde-number standard*). Am arătat deja de ce o asemenea schemă este iluzorie şi echivalentă cu aprobarea în mod deschis a puterii statului de a manipula puterea de cumpărare în funcţie de apetitul celor mai puternice grupuri de presiune. Dar chiar şi dacă planul de legiferare al rezervelor 100% ar fi adoptat pe baza unui etalon aur neadulterat, el nu ar îndepărta cu totul dezavantajele inerente oricărui tip de amestec guvernamental în activităţile bancare. Pentru a evita orice nouă expansiune a creditelor este necesar ca activitatea bancară să fie aşezată sub jurisdicţia regulilor generale ale dreptului comercial şi civil, care silesc pe fiecare individ şi pe fiecare firmă să-şi îndeplinească toate obligaţiile, în sensul respectării depline a termenilor contractuali. Dacă se perpetuează caracterul de organisme privilegiate al băncilor, care sunt supuse unor prevederi legislative speciale, atunci nu dispare instrumentul pe care guvernele îl pot întrebuinţa pentru obiective fiscale. Atunci orice restricţie impusă emisiunii de mijloace fiduciare depinde de bunele intenţii ale guvernului şi ale parlamentului. Acestea pot limita emisiunea în timpul perioadelor considerate normale. Însă restricţia va fi ridicată oridecâteori un guvern socoteşte că recursul la asemenea măsuri extraordinare este justificat de vreo stare de urgenţă. Dacă o administraţie şi partidul care o susţine doresc să-şi sporească cheltuielile fără a-şi periclita popularitatea prin impunerea de impozite mai ridicate, ei vor

fi întotdeauna gata să declare că impasul în care se află este o stare de urgenţă. Recursul la tiparniţă şi la complezenţa servilă a responsabililor bancari grăbiţi să dea satisfacţie autorităţilor prin felul în care-şi gestionează activităţile, este instrumentul preferat al guvernelor dornice să cheltuiască bani pentru care contribuabilii nu sunt dispuşi să suporte impozite mai ridicate. Libera competiţie bancară este singura metodă disponibilă pentru prevenirea pericolelor inerente expansiunii creditelor. Este adevărat că ea nu ar împiedica o expansiune lentă a creditelor, menţinute în limite foarte înguste, practicată de bănci precaute, care ar furniza publicului toate informaţiile necesare despre statutul lor financiar. Dar în regim de liberă competiţie bancară ar fi fost imposibil ca expansiunea creditelor, cu toate consecinţele sale inevitabile, să capete proporţiile unei caracteristici obişnuite – am fi tentaţi să spunem chiar normale – a sistemului economic. Numai libera competiţie bancară ar fi putut feri economia de piaţă de crize şi de presiuni. Privind în urmă la istoria ultimelor două secole, nu putem să nu observăm că erorile comise de liberalism în domeniul problemelor legate de activităţile bancare au reprezentat o lovitură fatală pentru economia de piaţă. Nu exista nici un motiv să se abdice de la principiul liberei iniţiative în domeniul activităţilor bancare. Majoritatea politicienilor liberali au dezarmat pur şi simplu în faţa ostilităţii populare, îndreptate împotriva acordării de bani [p.444] cu împrumut şi a perceperii de dobânzi. Ei n-au reuşit să înţeleagă că rata dobânzii este un fenomen de piaţă, care nu poate fi manipulat *ad libitum* de autorităţi sau de vreun alt organism. Ei şi-au însuşit superstiţia că reducerea ratei dobânzii este benefică şi că expansiunea creditelor este mijlocul potrivit în vederea obţinerii unor asemenea bani ieftini. Nimic nu a dăunat mai mult cauzei liberalismului decât revenirea aproape regulată a boom-urilor febrile şi a prăbuşirii pieţelor dominate de optimism cu privire la creşterea cursului, urmate de crize prelungite. Opinia publică a căpătat convingerea că astfel de fenomene sunt inevitabile pentru o economie de piaţă neobstrucţionată. Oamenii nu realizau că ceea ce îi deranja erau consecinţele necesare ale politicilor menite să reducă rata dobânzii, prin mijlocirea expansiunii creditelor. Ei s-au cramponat cu încăpăţânare de aceste politici şi au încercat zadarnic să combată consecinţele nedorite ale unui amestec guvernamental tot mai pronunţat.

Observaţii referitoare la discuţiile despre libera competiţie bancară

Şcoala Bancară considera că emiterea unei cantităţi prea mari de bancnote este imposibilă atâta vreme cât banca se limitează la acordarea de împrumuturi pe termen scurt. [18] Când un împrumut este înapoiat la scadenţă, bancnotele reintră în posesia băncii şi dispar astfel de pe piaţă. Însă lucrul acesta nu se întâmplă decât dacă banca reduce volumul creditelor acordate. (Dar chiar şi atunci, prin aceasta nu se neutralizează efectele precedentei expansiuni a creditului. Efectelor acesteia i se adaugă, pur şi simplu, efectele unei contracţii ulterioare a creditului.) Scenariul obişnuit este cel în care banca înlocuieşte efectele expirate şi achitate prin scontarea unor noi efecte de schimb (*bills of echange*). În acest caz, cantităţii de bancnote

retrase de pe piaţă prin onorarea unui împrumut prealabil îi corespunde o cantitate de bancnote nou emise. Concatenarea care limitează expansiunea creditului într-un sistem de liberă competiţie bancară funcţionează diferit. Ea nu are nici un fel de legătură cu procesul avut în vedere de acest aşa-zis Principiu al lui Fullarton, ci este provocată de faptul că expansiunea creditelor nu măreşte prin ea însăşi clientela băncii, adică numărul de persoane care le atribuie creanţelor la cerere asupra băncii caracterul de substitute monetare. Deoarece emiterea de către o bancă de mijloace fiduciare în exces augmentează, după cum am văzut mai sus, suma care trebuie plătită de clienţii băncii expansioniste către alte persoane, ea sporeşte concomitentcererea de rambursare a substitutelor sale monetare. În felul acesta ea forţează banca expansionistă să dea dovadă de reţinere. Faptul acesta n-a fost niciodată pus în discuţie în ce priveşte depozitele rambursabile la cerere. Este evident că banca expansionistă ar ajunge rapid într-o poziţie dificilă în privinţa operaţiunilor de *clearing* cu alte bănci. [p.445] Însă uneori s-a susţinut că lucrurile se prezintă diferit în ce priveşte bancnotele. În tratarea problemelor legate de substitute monetare, catalactica afirmă că creanţele respective sunt privite de un număr de oameni ca şi cum ar fi bani, că sunt date şi primite în tranzacţii şi păstrate în deţineri monetare, ca şi banii. Tot ce afirmă catalactica cu privire la substitutele monetare presupune această stare de lucruri. Însă ar fi ridicol să credem că orice bancnotă emisă de o bancă devine într-adevăr un substitut monetar. Ceea ce conferă unei bancnote statutul de substitut monetar este un anumit tip de bunăvoinţă de care se bucură banca emitentă. Cea mai mică îndoială cu privire la capacitatea sau disponibilitatea unei bănci de a rambursa orice bancnotă fără întârziere, în orice moment şi fără nici o cheltuială pentru purtător subminează tipul acesta special de bunăvoinţă şi înlătură caracterul de substitute monetare al bancnotelor. Putem admite că toată lumea este nu numai dispusă să primească asemenea bancnote îndoielnice cu împrumut, ci şi că preferă să le primească în calitate de plăţi, mai degrabă decât să mai aibe de aşteptat. Însă dacă există îndoieli cu privire la caracterul lor ireproşabil, oamenii se vor grăbi să scape de ele cât mai rapid cu putinţă. Ei vor păstra în deţinerile lor monetare bani şi substitute monetare pe care le consideră întru totul sigure, renunţând la bancnotele suspecte. Aceste bancnote vor fi comercializate cu un rabat, iar această împrejurare va face ca ele să se îndrepte din nou către banca lor emitentă, singura care este obligată să le răscumpere la întreaga valoare nominală înscrisă pe ele. Chestiunea poate fi clarificată şi mai bine dacă aruncăm o privire asupra condiţiilor de desfăşurare a activităţilor bancare din Europa continentală. Aici băncile comerciale nu erau supuse nici unei limite în ce priveşte cantitatea depozitelor rambursabile la vedere. Ele ar fi fost în măsură să acorde credit de circulaţie, şi astfel să expandeze creditul, prin adoptarea metodelor aplicate de băncile din ţările anglo-saxone. Însă publicul nu s-a arătat dispus să trateze asemenea depozite bancare ca pe nişte substitute monetare. O persoană care primea un cec îl convertea de regulă imediat în bani, retrăgând astfel de la

bancă suma respectivă. Pentru o bancă comercială era imposibil să acorde împrumuturi prin deschiderea de credite în contul debitorului, cu excepţia unei sume neglijabile. Îndată ce un debitor plătea cu un cec urma retragerea sumei respective de la bancă. Numai firmele mari priveau depozitele ca pe nişte substitute monetare. Deşi băncile centrale din majoritatea acestor ţări nu erau supuse nici unor restricţii legale care să le afecteze gestionarea depozitelor, ele au fost împiedicate să întrebuinţeze acest instrument ca pe un vehicul de expansiune a creditelor pe scară mare, deoarece clientela monedei-depozit era prea redusă. Practic singurul instrument al creditului circulant şi al expansiunii creditelor erau bancnotele. În anii optzeci ai secolului al XIX-lea guvernul austriac s-a lansat într-un proiect de popularizare a monedei-cec prin înfiinţarea unui departament de conturi de cecuri în cadrul Serviciului de Economii al Oficiului Poştal. Iniţiativa a fost într-o anumită măsură încununată de succes. Depozitele din cadrul acestui departament [p.446] al Oficiului Poştal erau tratate ca substitute monetare de către o clientelă mai largă decât cea a departamentului conturilor de cecuri din cadrul Băncii Centrale de Emisiune a ţării. Sistemul a fost păstrat de noile state, care i-au succedat imperiului habsburgic în 1918. El a fost adoptat de asemenea de numerose alte ţări europene, cum ar fi Germania. Este important să observăm că acest tip de monedă depozit a fost o iniţiativă pur guvernamentală, iar creditul de circulaţie acordat de acest sistem a fost destinat exclusiv guvernelor. Este grăitor faptul că numele instituţiei austriece de economii din cadrul Oficiului Poştal, ca şi cel al majorităţii replicilor sale din străinătate, nu a fost *Bancă* de Economii, ci *Oficiu* de Economii (*Amt*). În afara acestor depozite la cerere gestionate de sistemul poştal de stat, în majoritatea ţărilor non-anglo-saxone principalele vehicule ale creditului circulant sunt bancnotele şi, într-o măsură mai redusă, depozitele de la Bancă Centrală de Emisiune controlată de stat. În Statele Unite mulţi patroni plătesc indemnizaţii şi chiar salarii prin emitere de cecuri. În măsura în care beneficiarii preschimbă imediat cecurile în bani lichizi şi retrag întreaga sumă de la bancă, această metodă nu înseamnă decât că povara oneroasă a manipulării de monede şi bancnote este transferată de la casieria patronului la casieria băncii. Ea nu are implicaţii catalactice. Dacă toţi cetăţenii ar proceda în felul acesta cu cecurile pe care le primesc, depozitele nu ar fi substitute monetare şi nu ar putea fi utilizate ca instrumente ale creditului circulant. Ceea ce face ca depozitele să fie ceea ce se numeşte îndeobşte monedă-cec sau monedă depozit este doar faptul că o parte considerabilă a opiniei publice le priveşte ca substitute monetare. Este o greşeală să se asocieze noţiunii de liberă competiţie bancară imaginea unei stări de lucruri în care toată lumea este liberă să emită bancnote şi să înşele publicul *ad libitum.* Se invocă adesea dictonul unui american anonim, citat de Tooke: “Liberul schimb în domeniul bancar înseamnă liber schimb în activitatea de escrocare” (“*Free trade in banking is free trade in swindling”*). Cu toate acestea, libertatea de a emite bancnote ar fi redus considerabil întrebuinţarea acestora, dacă nu ar fi suprimat-o complet. Aceasta este ideea pe care a avansat-o Cernuschi, cu prilejul audierilor comisiei franceze de

anchetă asupra activităţior bancare din 24 octombrie 1865: “Cred că ceea ce se numeşte libertate bancară ar avea drept rezultat dispariţia completă a bancnotelor din Franţa. Doresc să acord tuturor dreptul de a emite bancnote, astfel încât nimeni să nu le mai accepte.” [19] Se poate susţine opinia după care bancnotele sunt mai comode decât moneda metalică, astfel încât întrebuinţarea lor este recomandată de considerente practice. În măsura în care lucrurile stau astfel, publicul ar fi dispus să plătească o primă pentru evitarea inconvenientelor legate de transportul de greutăţi mari de monede în buzunare. Astfel, bancnotele emise [p.447] de bănci a căror solvabilitate era nepusă la îndoială se tranzacţionau cândva cu un mic adaos faţă de moneda metalică. Astfel, cecurile de călătorie sunt destul de populare, deşi băncile care le emit percep un comision pentru această operaţie. Dar nimic din toate acestea n-are legătură cu problema care ne preocupă. Lucrurile acestea nu justifică politicile care urmăresc să convingă publicul să recurgă la utilizarea bancnotelor. Guvernele nu au favorizat întrebuinţarea bancnotelor pentru a le scuti de inconveniente pe doamnele care fac cumpărături. Ideea lor era de a reduce rata dobânzii şi de a deschide o linie ieftină de credit pentru trezoreriile lor. În ochii lor, augmentarea cantităţii de mijloace fiduciare era un mijloc de promovare a bunăstării. Bancnotele nu sunt indispensabile. Toate reuşitele economice ale capitalismului ar fi existat şi dacă ele n-ar fi apărut niciodată. În plus, moneda depozit poate furniza toate serviciile pe care le furnizează bancnotele. Iar amestecul statului în gestionarea depozitelor băncilor comerciale nu poate fi justificat prin pretextul ipocrit că sărmanii salariaţi şi fermieri ignoranţi trebuie să fieprotejaţi împotriva bancherilor cei răi. Însă, se pot întreba unii, cum rămâne cu posibilitatea cartelizării băncilor comerciale? Oare n-ar putea băncile să se înţeleagă între ele în vederea expansiunii nelimitate a emisiunilor lor de mijloace fiduciare? Obiecţia aceasta este ridicolă. Câtă vreme publicul nu este lipsit, prin intervenţii guvernamentale, de dreptul de a-şi retrage depozitele, nici o bancă nu-şi poate risca bunăvoinţa de care dispune prin înţelegeri cu bănci a căror reputaţie nu se ridică la acelaşi nivel. Nu trebuie să uităm că orice bancă care emite mijloace fiduciare se află într-o poziţie mai degrabă precară. Atuul său cel mai preţios este reputaţia. Ea este condamnată la faliment îndată ce se nasc îndoieli cu privire la credibilitatea şi solvabilitatea ei ireproşabilă. Pentru o bancă care se bucură de un bun renume ar fi o sinucidere să-şi lege numele de acelea ale altor bănci cu o reputaţie mai proastă. Într-un sistem de liberă competiţie bancară, un cartel bancar ar distruge întregul sistem bancar al ţării. El nu ar sluji interesele nici unei bănci. Cel mai adesea băncilor cu o bună reputaţie li se reproşează conservatorismul şi îndărătnicia de care dau dovadă când este vorba de expansiunea creditelor. În ochii celor care nu merită credite, această abstinenţă apare ca un viciu. Însă ea este prima şi cea mai importantă regulă pentru gestionarea operaţiunilor bancare în regim de liberă competiţie bancară. Pentru contemporanii noştri este extrem de dificil să-şi imagineze o situaţie de liberă competiţie bancară, deoarece ei iau amestecul guvernului în activităţile bancare drept de la sine înţeles şi necesar.

Însă trebuie să ne amintim că acest amestec guvrnamental s-a bazat pe presupoziţia eronată că expansiunea creditelor este mijlocul potrivit de reducere permanentă a ratei dobânzii, fără a dăuna nimănui cu excepţia capitaliştilor cei lipsiţi de scrupule. Guvernele s-au amestecat tocmai pentru că ştiau că libera competiţie bancară asigură menţinerea expansiunii creditelor în limite reduse. Economiştii pot avea dreptate atunci când afirmă că actuala situaţie a băncilor face ca intervenţia guvernamentală în activităţile bancare să fie recomandabilă. [p.448] Însă această situaţie actuală a băncilor nu este rezultatul funcţionării economiei de piaţă neobstrucţionate. Ea este produsul tentativelor diverselor guverne de a crea condiţiile necesare pentru expansiunea creditelor pe scară largă. Dacă guvernele nu s-ar fi amestecat niciodată, atunci utilizarea bancnotelor şi a monedei-depozit ar fifost limitată la acele segmente ale populaţiei care ştiu foarte bine cum să distingă între băncile solvabile şi cele insolvabile. În acest caz nu ar fi fost posibilă vreo expansiune a creditelor pe scară mare. Numai guvernele sunt responsabile pentru răspândirea extazului superstiţios cu care omul de rând priveşte fiecare bucăţică de hârtie pe care trezoreria sau agenţiile pe care le controlează aceasta au tipărit cuvintele magice: *mijloc legal de efectuare a plăţilor* (*legal tender*). Amestecul guvernului în actuala configuraţie a întreprinderilor bancare s-ar putea justifica, dacă obiectivul său ar fi de a pune capăt situaţiei nesatisfăcătoare, împiedicând, sau cel puţin reducând orice expansiune suplimentară a creditelor. În fapt, principalul obiectiv alamestecului guvernamental contemporan este intensificarea noilor expansiuni ale creditelor. Politica aceasta este destinată eşecului. Mai devreme sau mai târziu ea trebuie să conducă la o catastrofă.

13. Volumul şi compoziţia deţinerilor monetare

Cantitatea totală de bani şi de substitute monetare se află în posesia indivizilor şi a firmelor, în deţinerile lor monetare. Partea fiecăruia este determinată de utilitatea marginală. Fiecare individ sau firmă doreşte să deţină o anumită parte din avuţia sa totală sub formă de bani. Pentru a se debarasa de un exces monetar el îşi sporeşte cumpărăturile, iar pentru a remedia o insuficienţă îşi sporeşte vânzările. Economistul nu trebuie să se lase înşelat de terminologia curentă, care confundă cererea de bani în vederea deţinerii de monedă cu cererea de avuţie şi bunuri comercializabile. Ceea ce se poate spune despre indivizi şi firme nu este mai puţin adevărat cu privire la orice sumă de deţineri monetare, ale unui număr de indivizi sau de firme. Punctul de vedere din care analizăm un număr de asemenea indivizi şi firme ca pe o totalitate, sumând deţinerile lor monetare, este indiferent. Deţinerile monetare ale unui oraş, ale unei provincii, sau ale unei ţări, reprezintă suma deţinerilor monetare ale tuturor rezidenţilor teritoriului respectiv. Să presupunem că economia de piaţă întrebuinţează numai un singur tip de monedă şi că substitutele monetare sunt fie necunoscute, fie utilizate în întreaga regiune de toată lumea, în mod nediferenţiat. Poate fi vorba, de exemplu, de bani de aur şi de bancnote rambursabile, emise de o bancă mondială şi tratate de toată lumea ca substitute monetare. În aceste ipoteze

măsurile care stânjenesc schimbul de bunuri şi servicii nu afectează situaţia tranzacţiilor monetare şi nici volumul deţinerilor monetare. Tarifele vamale, embargourile şi barierele ridicate în calea migraţiei afectează tendinţele de egalizare a preţurilor, salariilor şi ratelor dobânzii, dar nu acţionează direct asupra deţinerilor monetare. [p.449]

Dacă un guvern urmăreşte sporirea volumului de bani aflat în posesia supuşilor săi, el trebuie să le ordone acestora să depună o anumită cantitate la o instituţie şi să-i lase acolo neatinşi. Necesitatea de a-şi procura această cantitate i-ar forţa pe toţi să vândă maimult şi să cumpere mai puţin. Preţurile locale ar scădea; exporturile ar spori iar importurile s-ar reduce; o cantitate de bani ar fi importată. Însă dacă guvernul nu ar face decât să obstrucţioneze importul de bunuri şi exportul de bani, el nu ar reuşi să-şi atingă ţelul. Dacă importurile scad, în absenţa altor modificări, exporturile scad concomitent şi ele. Rolul pe care-l joacă banii în comerţul internaţional nu diferă de cel pe care-l joacă în comerţul intern. Banii reprezintă un mijloc de efectuare a schimburilor în comerţul internaţional, în aceeaşi măsură ca şi în comerţul intern. Atât în comerţul intern cât şi în cel internaţional, cumpărările şi vânzările au drept rezultat mai mult decât transferuri de monedă între deţinerile monetare ale indivizilor şi firmelor numai dacă actorii urmăresc deliberat augmentarea sau reducerea deţinerilor lor monetare. Pătrunderea unui surplus de monedă într-o ţară are loc numai când rezidenţii acesteia devin mai dornici să-şi augmenteze deţinerile monetare decât străinii. O scurgere de bani intervine numai dacă localnicii sunt mai dornici decât străinii să-şi reducă deţinerile monetare. Un transfer de bani dintr-o ţară în alta care nu este compensat printr-un transfer în direcţia opusă nu este niciodată rezultatul neintenţionat al tranzacţiilor comerciale internaţionale. El este întotdeauna rezultatul modificării deliberate a deţinerilor monetare ale rezidenţilor. După cum grâul nu este exportat decât dacă rezidenţii ţării respective doresc să exporte un surplus degrâu, tot astfel banii nu sunt exportaţi decât dacă rezidenţii ţării respective doresc să exporte o sumă de bani, pe care o consideră un surplus. Dacă o ţară adoptă întrebuinţarea de substitute monetare care nu sunt întrebuinţate în străinătate, atunci apare un asemenea surplus. Apariţia acestor substitute monetare este echivalentă cu o creştere a ofertei de bani în sens larg – adică a ofertei de bani plus mijloace fiduciare – a ţării respective; ea provoacă un surplus al ofertei de monedă în sens larg. Rezidenţii devin dornici să se debaraseze de partea lor de surplus, sporindu-şi cumpărăturile de bunuri, fie autohtone fie străine. În primul caz exporturile scad, iar în al doilea importurile cresc. În ambele cazuri, surplusul de bani se scurge în străinătate. Deoarece, conform ipotezei pe care am făcut-o, substitutele monetare nu se pot exporta, în afara ţării nu se scurg decât bani propriu-zişi. Rezultatul este că, în compoziţia ofertei interne de bani în sens larg (monedă + mijloace fiduciare) proporţia banilor scade şi proporţia mijloacelor fiduciare creşte. Stocul intern de bani în sens restrâns este acum mai redus decât era în prealabil. Presupunem în continuare că substitutele monetare interne încetează [p.450] de a mai fi substitute monetare. Bancă

emitentă încetează de a le mai rambursa în bani propriu-zişi. Aceste foste substitute monetare sunt acum creanţe asupra unei bănci care nu-şi îndeplineşte obligaţiile, o bancă ale cărei capacitate şi disponibilitate de plată ale datoriilor sunt îndoielnice. Nimeni nu ştie dacă şi când vor mai fi ele eventual rambursate. Dar este posibil ca aceste creanţe să fie utilizate de public în calitate de monedă-credit. Ca substitute monetare, ele erau considerate echivalente cu suma de bani asupra căreia crea o creanţă rambursabilă în orice moment. Ca monedă credit, ele sunt comercializate acum cu un rabat. În acest moment guvernul poate interveni. El decretează că aceste piese de monedă credit reprezintă mijloace legale de efectuarea plăţilor la valoarea înscrisă pe ele. [20] Fiecare creditor este ţinut să le accepte drept plată, la valoarea nominală înscrisă pe ele. Nici un comerciant nu are libertatea de a discrimina împotriva lor. Decretul urmăreşte să forţeze publicul să trateze lucruri cu valori de schimb diferite ca şi cum ar avea aceeaşi valoare de schimb. El se amestecă cu structura preţurilor determinată de către piaţă. El stabileşte preţuri minimale pentru moneda credit şi preţuri maximale pentru moneda marfă (aur) şi pentru valuta străină. Rezultatul nu este cel urmărit de guvern. Diferenţa între valoarea de schimb a monedei credit şi a monedei aur nu dispare. Deoarece întrebuinţarea monedelor metalice la preţul lor de piaţă este interzisă, actorii încetează de a le mai întrebuinţa în actele de vânzare, cumpărare şi pentru plata datoriilor. Ei le păstrează sau le exportă. Banii marfă dispar de pe piaţa internă. Moneda proastă, spune legea lui Gresham o alungă din ţară pe cea bună. Mai corect ar fi să se spună că moneda subevaluată ca urmare a decretului guvernamental dispare de pe piaţă, iar cea supraevaluată prin decret rămâne. Scurgerea monedei marfă nu este efectul unei balanţe defavorabile de plăţi, ci al unui amestec guvernamental în structura preţurilor.

14. Balanţele de plăţi

Confruntarea echivalentului monetar al tuturor intrărilor şi ieşirilor unui individ sau unui grup de indivizi, pe durata unei anumite perioade de timp, se numeşte balanţă de plăţi. Rubrica creditelor şi rubrica debitelor sunt întotdeauna egale. Balanţa de plăţi este întotdeauna în echilibru. [p.451] Dacă dorim să cunoaştem poziţia unui individ în cadrul economiei de piaţă, trebuie să ne uităm la balanţa sa de plăţi. Ea ne spune totul despre rolul pe care-l joacă el în sistemul de diviziune socială a muncii. Ea ne arată ce oferă el concetăţenilor săi şi ce primeşte sau ia de la aceştia. Ea ne arată dacă el este un cetăţean decent, care se autosusţine, un hoţ, sau un cerşetor. Ea arată dacă el îşi consumă toate veniturile, sau economiseşte o parte din ele. Există multe aspecteale vieţii umane care nu se reflectă în paginile unui registru. Există virtuţi şi realizări, vicii şi crime, care nu lasă nici o urmă în conturi. Dar în măsura în care o persoană este integrată în viaţă şi activităţile sociale, în măsura în care ea contribuie la efortul comun al societăţii şi contribuţiile sale sunt apreciate de semenii săi, şi în măsura în care consumă ceea ce se comercializează sau s-ar putea comercializa pe piaţă, informaţia furnizată este completă. Combinând balanţele de plăţi ale unui anumit număr de indivizi şi

lăsând deoparte intrările contabile care se referă la tranzacţiile dintre membrii acestui grup, obţinem balanţa de plăţi a grupului. Această balanţă ne spune cum sunt racordaţi membrii grupului, considerat ca un complex integrat de persoane, la restul societăţii. Astfel putem stabili balanţa de plăţi a membrilor baroului din New York, a fermierilor belgieni, a locuitorilor oraşului Paris, sau a locuitorilor cantonului elveţian Berna. Statisticienii manifestă interes mai ales pentru stabilirea balanţelor de plăţi ale rezidenţilor diverselor ţări care sunt organizate ca naţiuni independente. În vreme ce balanţa de plăţi a unui individ furnizează informaţii exhaustive despre poziţia sa socială, balanţa unui grup este mult mai puţin relevantă. Ea nu ne spune nimic despre relaţiile mutuale dintre membrii grupului. Cu cât este mai mare grupul şi cu cât sunt mai puţin omogeni membrii săi, cu atât este mai defectuoasă informaţia pe care ne-o comunică balanţa de plăţi. Balanţa de plăţi a Danemarcei ne spune mai mult despre situaţia danezilor decât ne spune balanţa de plăţi a Statelor Unite despre situaţia americanilor. Pentru a descrie condiţiile sociale şi economice dintr-o ţară nu este necesar să analizăm balanţa de plăţi a fiecărui individ în parte. Însă nu trebuie să grupăm laolaltă decât persoane care sunt, în linii mari, omogene în ce priveşte statutul lor social şi activităţile lor economice. Citirea balanţelor de plăţi este, aşadar, foarte instructivă. Însă, pentru a ne feri de erorile curente, trebuie să ştim să le interpretăm. Există obiceiul de a lista separat elementele monetare şi pe cele nonmonetare din balanţa de plăţi a unei ţări. Se spune că balanţa [p.452] este favorabilă dacă există un surplus de bani şi metale preţioase, relativ la exporturile de bani şi de metale preţioase. Se spune că balanţa este defavorabilă dacă exporturile de bani şi metale preţioase depăşesc importurile. Terminologia aceasta provine din erorile inveterate ale mercantiliştilor, care mai supravieţuiesc, din nefericire, în ciuda criticilor devastatoare ale economiştilor. Importurile şi exporturile de monedă şi metale preţioase sunt privite ca o consecinţă neintenţionată a configuraţiei elementelor nemonetare ale balanţei de plăţi. Opinia aceasta este complet eronată. Un exces al exporturilor de monedă şi metale preţioase nu este produsul vreunei secvenţe nefericite de împrejurări care se abate asupra unei ţări, ca un act determinat de providenţă. El este rezultatul faptului că locuitorii ţării respective urmăresc să-şi diminueze cantitatea de bani deţinuţi şi să cumpere bunuri în schimb. Iată de ce balanţa de plăţi a ţărilor producătoare de aur este, de regulă, “defavorabilă”; iată de ce balanţa de plăţi a unei ţari care întrebuinţează mijloace fiduciare ca parte a stocului ei monetar este “defavorabilă”, câtă vreme nu se pune capăt acestui proces. Pentru a evita ca o ţară să-şi piardă întregul stoc monetar datorită unei balanţe de plăţi defavorabile nu este necesară nici o acţiune înţeleaptă din partea vreunei autorităţi paterne. În această privinţă nu există diferenţe între balanţele de plăţi personale ale indivizilor şi cele ale grupurilor, după cum nu există diferenţe nici între balanţele de plăţi ale unui oraş sau district şi cele ale unei ţări suverane. Pentru a-i împiedica pe locuitorii statului New York să-şi cheltuiască toţi banii în tranzacţii cu celelalte 49 de state ale Uniunii nu

este necesară nici un fel de interferenţă guvernamentală. Câtă vreme fiecare american atribuie vreo importanţă deţinerii de monedă, el se va îngriji spontan de problema aceasta. În felul acesta el va avea partea lui de contribuţie la menţinerea unei oferte adecvate de bani în ţara sa. Dar dacă nici un american nu ar fi interesat de menţinerea unei deţineri monetare,atunci nici o măsură guvernamentală privitoare la comerţul internaţional şi la reglarea plăţilor internaţionale n-ar putea împiedica scurgerea întregului stoc monetar al ţării. Pentru a obţine acest rezultat ar fi necesară instituirea unui embargou asupraexportului de bani şi de metal preţios, la a cărui respectare să se vegheze cu rigiditate.

15. Ratele de schimb interregionale

Să presupunem mai întîi că există un singur tip de monedă. În acest caz, cu privire la puterea de cumpărare a banilor în diferite locuri se poate spune acelaşi lucru ca şi cu privire la preţurile bunurilor. Preţul final al bumbacului la Liverpool nu poate depăşi preţul final din Houston, Texas, cu mai mult decât costul transportului. Îndată ce preţul din Liverpool creşte mai multdecât atât, comercianţii vor trimite bumbac la Liverpool, [p.453] generând astfel o tendinţă de revenire la preţul final. În absenţa unor obstacole instituţionale, preţurile unui ordin de plată pentru o anumită cantitate de guldeni plătibili în Amsterdam nu se poate ridica la New York deasupra sumei determinate de costurile necesare pentru rebaterea monedei, transport, asigurare şi dobânda corespunzătoare perioadei necesare pentru toate aceste operaţiuni. Îndată ce diferenţa depăşeşte acest punct – punctul de ieşire al aurului (*the gold export point*) – devine profitabil să se trimită aur de la New York spre Amsterdam. Asemenea transporturi determină scăderea ratei de schimb a guldenului la New York, până la o valoare inferioară punctului de ieşire al aurului. Diferenţa existentă între configuraţia ratelor de schimb interregionale pentru mărfuri şi, respectiv, pentru bani, provine din faptul că, de regulă, mărfurile sunt transportate într-o singură direcţie, anume din spre locurile unde există un surplus de producţie către cele unde există un surplus de consum. Bumbacul este transportat de la Houston la Liverpool, şi nu de la Liverpool la Houston. Preţul său este mai redus la Houston decât la Liverpool, diferenţa fiind determinată de costurile de transport. Însă banii sunt transferaţi când într-un sens, când în celălalt. Eroarea celor ce încearcă să interpreteze fluctuaţiile ratelor de schimb interregionale şi ale transporturilor interregionale de bani în funcţie de configuraţia elementelor nonmonetare la balanţei de plăţi este că atribuie banilor o poziţie excepţională. Ei nu realizează faptul că, în privinţa ratelor de schimb interregionale, nu există nici o diferenţă între bani şi mărfuri. Dacă între Houston şi Liverpool este posibil comerţul cu bumbac, atunci preţurile bumbacului în aceste două locuri nu pot diferi prin mai mult decât suma totală a costurilor necesare transportului. Aşa cum există un flux de bumbac dinspre părţile sudice ale Statelor Unite către Europa, tot astfel aurul este transferat dinţările producătoare de aur, ca Africa de Sud, către Europa. Să lăsăm deoparte comerţul triunghiular şi cazul ţărilor producătoare de aur, şi să presupunem că indivizii şi firmele fac comerţ între ei pe baza

unui etalon aur, fără intenţia de a-şi modifica volumul deţinerilor monetare. Din asemenea achiziţii şi vânzări se nasc creanţe, care necesită efectuarea de plăţi interregionale. Dar, conform ipotezelor noastre, aceste plăţi interregionale sunt egale ca volum. Suma pe care trebuie să o plătească locuitorii lui *A* locuitorilor lui *B* este egală cu cea pe care trebuie să o plătească locuitorii lui *B* locuitorilor lui *A*. În consecinţă, este posibil să se evite costurile de transportare a aurului din *A* în *B* şi din *B* în *A*. Creanţele şi datoriile pot fi compensate printr-un sistem de clearing interregional. Dacă această compensare se va efectua prin intermediul unei instituţii interregionale de clearing sau prin tranzacţiile efectuate pe o piaţă specială a devizelor străine, [p.454] este numai o problemă tehnică. În orice caz, preţul pe care trebuie să-l achite un locuitor din *A* (sau din *B*) pentru efectuarea unei plăţi în *B* (sau în *A*) se menţine în limitele determinate de costurile de transport. El nu poate depăşi valoarea nominală a plăţii cu o sumă mai mare decât cea necesară pentru costurile de transport (punctul de ieşire al aurului) şi nu poate scădea sub această valoare cu mai mult decât costurile de transport (punctul de intrare al aurului). Este posibil ca – păstrând neschimbate toate celelalte presupoziţii pe care le-am făcut – să apară o discrepanţă temporală între plăţile făcute din *A* spre *B* şi cele făcute din *B* spre *A*. În acest caz, evitarea unui transport interregional de aur nu se poate face decât prin interpunerea unei tranzacţii de credit. Dacă importatorul care trebuie să plătească astăzi din *A* spre *B* poate cumpăra pe piaţa de devize străine creanţe asupra rezidenţilor din *B* scadente în nouăzeci de zile, atunci el poate economisi costul de transport al aurului prin împrumutarea sumei respective din *B*, pentru o perioadă de nouăzeci de zile. Dealerii de devize străine vor recurge la această stratagemă atunci când costurile contractării unui împrumut în *B* nu depăşesc costurile contractării unui împrumut în *A* cu o sumă mai mare decât dublul costurilor de transport al aurului. Dacă transportul aurului costă 1/8 %, ei vor fi dispuşi să plătească pentru un împrumut de trei luni contractat în *B* până la 1 % (anual) mai mult, ca dobândă, decât rata dobânzii pe piaţa monetară la care s-ar efectua tranzacţiile de credit între *A* şi *B*, în absenţa unor asemenea solicitări pentru efectuarea de plăţi interregionale. Putem exprima lucrurile acestea spunând că starea cotidiană a balanţei de plăţi dintre *A* şi *B* determină, în intervalul mărginit de punctul de ieşire al aurului şi punctul de intrare al aurului, punctul în care se stabilesc ratele de schimb valutar. Dar nu trebuie să uităm să adăugăm că lucrul acesta nu se întâmplă decât dacă locuitorii din *A* şi *B* nu urmăresc să îşi modifice volumul deţinerilor lor monetare. Numai datorită faptului acesta este posibil să se evite complet transferul de aur şi să se menţină ratele de schimb valutar în limitele determinate de cele două puncte ale aurului. Dacă rezidenţii din *A* doresc să-şi reducă deţinerile monetare, iar cei din *B* să şi le sporească, atunci este necesar să se transporte aur din *A* spre *B*, iar preţul unui transfer telegrafic în *B* va urca în *A* până la nivelul punctului de ieşire a aurului. Apoi aurul va fi trimis din *A* în *B*, în acelaţi mod în care bumbacul este trimis cu regularitate din Statele Unite în Europa.

Preţul unui transfer telegrafic spre *B* atinge punctul de ieşire al aurului datorită faptului că locuitorii din *A* le vând aur celor din *B*, şi nu datorită faptului că balanţa lor de plăţi este defavorabilă. Toate aceste lucruri sunt adevărate cu referire la orice plăţi care trebuie efectuate între diverse regiuni. Nu are importanţă dacă oraşele respective aparţin unei aceleiaşi ţări suverane, sau unor ţări suverane diferite. Cu toate acestea, amestecul guvernelor a modificat considerabil condiţiile. Toate guvernele au creat instituţii care le dau [p.455] locuitorilor din fiecare ţară posibilitatea de a efectua plăţile interregionale interne la paritate. Costurile de transport ale monedei dintr-un loc în altul sunt suportate fie de trezorerie, fie de banca centrală a ţării şi sistemul ei de sucursale, fie de vreo altă bancă guvernamentală, aşa cum sunt casele de economii de pe lângă oficiile poştale în diverse ţări europene. Astfel încetează să mai existe o piaţăinternă pentru tranzacţii de monedă. Publicului nu i se percepe mai mult când este vorba de achitarea unui ordin de plată interregional decât când este vorba de unul local sau, dacă tariful este uşor diferit, el nu are nici o legătură cu fluctuaţiile transferurilor interregionale de monedă din interiorul ţării. Acutizarea diferenţelor dintre plăţile interne şi plăţile externe este o consecinţă a intervenţiilor guvernamentale. Plăţile interne se efectuează la paritate, în vreme ce plăţile externe sunt afectate de fluctuaţii, în limitele determinate de punctele de intrare şi de ieşire ale aurului. Dacă se întrebuinţează mai multe tipuri de bani ca mijloace de efectuare a schimburilor, atunci raportul mutual de schimb dintre ele este determinat de puterile lor de cumpărare. Preţurile finale ale diverselor bunuri, exprimate în fiecare dintre cele două sau mai multe tipuri de bani, sunt proporţionale. Rata finală de schimb dintre diversele tipuri de bani reflectă puterea acestora de cumpărare cu referire la mărfuri. Dacă apare vreo discrepanţă, se ivesc posibilităţi de efectuare a unor tranzacţii profitabile, iar acţiunile oamenilor de afaceri dornici să profite de aceste posibilităţi tind să le facă din nou să dispară. Teoria parităţii devizelor străine în funcţie de puterea lor de cumpărare nu este decât o aplicaţie a teoremelor generale referitoare la determinarea preţurilor, la cazul special al coexistenţei unor tipuri de bani diferite. Nu contează dacă diferitele tipuri de bani coexistă pe acelaşi teritoriu sau dacă întrebuinţarea lor se limitează la teritorii distincte. În orice caz, raportul mutual de schimb dintre ele tinde spre o stare finală, a cărei atingere ar face să nu mai conteze dacă actorii cumpără şi vând în schimbul unei monede sau alteia. În măsura în care intervin costuri de transport interregional, acestea trebuiesc adăugate sau scăzute. Modificările puterii de cumpărare nu intervin în acelaşi moment pentru toate bunurile şi serviciile. Să considerăm din nou cazul foarte important din punct de vedere practic al unei inflaţii care se produce într-o singură ţară. Creşterea cantităţii autohtone de monedă credit sau de monedă discreţionară afectează, la început, doar preţurile anumitor bunuri şi servicii. Preţurile celorlalte bunuri mai rămân câtva timp la nivelul lor prealabil. Raportul de schimb între moneda autohtonă şi devizele străine se determină la bursa financiară, o piaţă organizată şi gestionată după modelul şi uzanţele comerciale ale bursei de

valori. Dealerii de pe această piaţă specifică [p.456] anticipează schimbările care urmează mai repede decât restul oamenilor. De aceea, structura preţurilor existente pe piaţa valutară reflectă noua relaţie monetară mai devreme decât preţurile multor bunuri şi servicii. Îndată ce inflaţia internă începe să afecteze preţurile anumitor mărfuri şi, în orice caz, cu mult înainte ca ea să-şi consume toate efectele asupra celei mai mari părţi a preţurilor de bunuri şi servicii, preţul devizelor străine tinde să crească până la nivelul corespunzător stării finale a preţurilor şi ratelor salariale naţionale. Acest fapt a fost interpretat de o manieră complet greşită. Oamenii n-au reuşit să înţeleagă că creşterea ratelor de schimb valutar nu face decât să anticipeze mişcarea preţurilor interne ale mărfurilor. Ei au pus boom-ul valutei străine pe seama unei balanţe defavorabile de plăţi. Cererea pentru devize străine, spuneau ei, a crescut datorită unei deteriorări a balanţei comerciale, sau a altor elemente ale balanţei de plăţi, sau pur şi simplu datorită maşinaţiunilor sinistre ale speculatorilor lipsiţi de patriotism. Preţurile mai mari la care se tranzacţionează devizele străine determină creşterea preţurilor interne ale bunurilor importate. Preţurile bunurilor autohtone trebuie să se alinieze acestei tendinţe, deoarece altfel nivelul lor scăzut ar încuraja furnizorii să le reţină de la consumul autohton şi să le vândă la un preţ mai ridicat în străinătate. Erorile implicate în această doctrină larg răspândită sunt uşor de arătat. Dacă venitul nominal al publicului autohton nu ar fi fost sporit prin inflaţie, acesta ar fi fost silit să-şi reducă consumul de bunuri, fie importate fie autohtone. În primul caz ar avea loc o scădere a importurilor, iar în a doua o creştere a exporturilor. Astfel, balanţa comercială ar fi readusă la ceea ce mercantiliştii numesc o situaţie favorabilă. Dacă sunt presaţi s-o facă, mercantiliştii nu pot să nu recunoască pertinenţa acestui raţionament. Dar, adaugă ei, el nu se aplică decât situaţiilor comerciale normale. El nu ia în calcul situaţia ţărilor care sunt constrânse să importe bunuri de importanţă vitală, cum ar fi hrana şi materii brute esenţiale. Importul acestor bunuri nu poate fi redus la mai puţin decât un anumit minimum. Ele vor fi importate indiferent de preţ. Dacădevizele străine necesare pentru importatrea lor nu pot fi procurate printr-un volum adecvat de exporturi, atunci balanţa comercială devine defavorabilă şi ratele de schimb valutar cresc tot mai mult. Acest argument nu este mai puţin iluzoriu decât toate celelalte idei mercantiliste. Oricât de intensă şi vitală ar fi cererea pentru anumite bunuri a unui individ sau a unui grup de indivizi, ei nu şi-o pot satisface pe piaţă decât achitând preţul de piaţă. Dacă un austriac doreşte să achiziţioneze grâu canadian, [p.457] el trebuie să plătească preţul de piaţă în dolari canadieni. El trebuie să-şi procure aceşti dolari canadieni exportând bunuri, fie direct în Canada, fie în altă ţară. El nu-şi sporeşte cantitatea disponibilă de dolari canadieni plătind pentru ei preţuri mai mari în şilingi (moneda naţională austriacă). Mai mult, el nu-şi poate permite să plătească asemenea preţuri mai mari (în şilingi) pentru grâul de import, dacă venitul său (în şilingi) rămâne neschimbat. Numai dacă guvernul austriac se lansează într-o politică inflaţionistă, sporind prin această numărul de şilingi din buzunarul cetăţenilor

săi, vor fi austriecii în măsură să continue să cumpere cantităţile de grâu canadian pe care le cumpărau în prealabil, fără a-şi reduce celelalte cheltuieli. Dacă n-ar exista inflaţie internă, orice creştere a preţurilor bunurilor de import s-ar solda fie cu o scădere a consumului lor, fie cu o reducere a consumului altor bunuri. Astfel, procesul de reajustare descris mai sus ar trebui să se pună în mişcare. Dacă unui om îi lipsesc banii necesari pentru a cumpăra pâine de la vecinul său, brutarul satului, cauza nu trebuie căutată într-o presupusă raritate a banilor. Cauza este că acest om nu a reuşit să câştige suma de bani necesară, nici prin vânzare de bunuri, nici prin furnizarea de servicii către cei dispuşi să plătească. Acelaşi lucru se poate spune şi despre comerţul internaţional. O ţară poate regreta faptul că nu este în măsură să vândă în străinătate atâtea bunuri câte ar fi nevoie pentru a putea achiziţiona toată hrana pe care şi-o doresc cetăţenii ei. Dar această nu înseamnă că devizele străine sunt rare. Înseamnă că cetăţenii âării respective sunt săraci. Iar inflaţia internă nu este în nici un caz un mijloc de îndepărtare a sărăciei. Nici specula nu are vreo legătură cu modul de determinare a ratelor de schimb valutar. Speculatorii nu fac decât să anticipeze fluctuaţiile probabile. Dacă se înşală, dacă opinia lor că inflaţia va continua este greşită, atunci structura preţurilor şi ratele de schimb valutar nu vor corespunde anticipărilor lor, ceea ce îi va sili să plătească pentru greşelile care le-au făcut, prin suportarea de pierderi. Doctrina conform căreia ratele de schimb valutar sunt determinate de balanţa de plăţi se bazează pe o generalizare ilicită a unui caz particular. Dacă două localităţi, *A* şi *B*, întrebuinţează acelaşi tip de monedă, şi dacă locuitorii lor nu doresc să-şi modifice dimensiunea deţinerilor lor monetare, atunci în decursul unei anumite perioade de timp suma de bani plătită de locuitorii din *A* către locuitorii din *B* devine egală cu suma plătită de locuitorii din *B* celor din *A*, astfel încât toate plăţile pot fi efectuate fără a transporta bani din *A* în *B* sau din *B* în *A*. În acest caz, rata transferului telegrafic în *A* către *B* nu poate depăşi un nivel uşor mai scăzut decât punctul de ieşire al aurului şi nu poate scădea sub un nivel uşor [p.458] superior punctului de intrare al aurului, şi viceversa. În limitele determinate de aceste mărimi, starea cotidiană a balanţei de plăţi determină starea cotidiană a ratei de schimb valutar. Acest lucru este adevărat numai pentru că nici locuitorii lui *B* nici cei ai lui *A* nu doresc să-şi modifice nivelul deţinerilor lor monetare. Dacă locuitorii din *A* doresc să îşi reducă deţinerile monetare, iar cei din *B* să şi le augmenteze pe ale lor, atunci se transferă bani din *A* în *B*, iar preţul transferurilor telegrafice către *B* atinge în *A* punctul de ieşire al aurului. Însă banii nu sunt transportaţi pentru că balanţa de plăţi a localităţii *A* este defavorabilă. Ceea ce numesc mercantiliştii o balanţă de plăţi defavorabilă este efectul unei reduceri deliberate a deţinerilor monetare decise de cetăţenii din *A* şi al unei augmentări deliberate a deţinerilor monetare decise de cetăţenii din *B*. Dacă nici un locuitor din *A* nu ar fi dispus să-şi reducă deţinerea sa monetară, o asemenea scurgere monetară din *A* nu s-ar putea materializa niciodată. Diferenţa dintre comerţul cu bani şi cel cu alte bunuri comercializabile este următoarea: De regulă, bunurile se

deplasează într-o singură direcţie, şi anume din locurile unde există un surplus de producţie către cele unde există un surplus de consum. În consecinţă, preţul unei anumite mărfi în locurile unde există un surplus de producţie este, de regulă, mai redus decât în locurile unde există un surplus de consum, diferenţa fiind egală cu suma costurilor de transport. Lucrurile se prezintă altfel în cazul banilor, dacă lăsăm de o parte cazurile ţărilor producătoare de aur şi pe cel al ţărilor ai căror locuitori urmăresc deliberat să-şi modifice volumul deţinerilor monetare. Banii se deplasează când într-o direcţie, când în cealaltă. O ţară care la un moment dat exportă bani, altădată îi importă. Orice ţară exportatoare devine în scurt timp importatoare, tocmai datorită exporturilor sale prealabile. Numai datorită motivului acesta este posibil să se evite costurile de transport ale banilor, prin interpunerea pieţei valutare.

16. Ratele dobânzii şi relaţia monetară

În tranzacţiile de credit banii joacă acelaşi rol pe care-l joacă şi în toate celelalte tranzacţii economice. De regulă, împrumuturile sunt acordate în bani, iar dobânda şi suma principală sunt de asemenea plătite în bani. Plăţile rezultate din asemenea tranzacţii nu influenţează volumul deţinerilor monetare decât temporar. Beneficiarii împrumuturilor, dobânzilor, şi ai sumelor principale cheltuiesc sumele încasate, fie pentru consum, fie pentru investiţii. Ei îşi sporesc deţinerile monetare numai dacă sunt motivaţi în acest sens de anumite consideraţii, independente de fluxul de bani încasaţi. Starea finală a ratei de piaţă a dobânzii este aceeaşi pentru toate împrumuturile cu acelaşi caracter. Diferenţele dintre ratele dobânzii sunt determinate fie de diferenţe legate de situaţia mai mult sau mai puţin sănătoasă şi credibilitatea [p.459] debitorului, fie de diferenţe între termenii contractuali. [21] Diferenţele între ratele dobânzii care nu provin din asemenea diferenţe de condiţii tind să dispară. Doritorii de credite se adresează ofertanţilor de împrumuturi care solicită o dobândă mai scăzută. Cei ce dau cu împrumut sunt dornici de a-i satisface pe clienţii dispuşi să plătească dobânzi mai mari. Pe piaţa monetară lucrurile se petrec la fel ca şi pe toate celelalte pieţe. Cu privire la tranzacţiile de credit interregionale, trebuie să se ia în consideraţie atât ratele interregionale de schimb, cât şi diferenţele de etalon monetar, dacă ele există. Să considerăm cazul a două ţări, *A* şi *B*. *A* funcţionează în regim de etalon aur, iar *B* în regim de etalon argint. Furnizorul de împrumuturi dispus să împrumute bani din *A* către *B* trebuie întâi să vândă aur contra argint, iar apoi, la scadenţa împrumutului, argint contra aur. Dacă la această dată ulterioară preţul argintului a scăzut relativ la aur, atunci suma principală restituită de debitor (în argint) va fi comercializabilă contra unei cantităţi mai reduse de aur decât cea cheltuită de creditor în prealabil, când s-a angajat în această tranzacţie. În consecinţă, acesta din urmă nu va accepta să ofere împrumuturi în *B* decât dacă diferenţa dintre ratele de piaţă ale dobânzii din *A* şi, respectiv, *B* este suficient de mare pentru a acoperi reducerea anticipată a preţului argintului, relativ la aur. Tendinţa de egalizare a ratelor de piaţă ale dobânzii la împrumuturi pe termen scurt, care se

manifestă dacă *A* şi *B* au acelaşi etalon monetar, este subminată serios în condiţiile existenţei unei diversităţi de etaloane. Dacă *A* şi *B* au acelaşi etalon monetar, atunci este imposibil ca băncile din *A* să practice expansiunea creditului dacă cele din *B* nu adoptă aceeaşi politică. Expansiunea creditului în A determină o creştere a preţurilor, iar ratele dobânzii la împrumuturile pe termen scurt scad temporar în *A*, în vreme ce preţurile şi ratele dobânzii din B rămân neschimbate. În consecinţă, exporturile din *A* scad, iar importurile către *A* cresc. În plus, furnizorii de împrumuturi din *A* devin dornici să ofere împrumuturi pe piaţa de împrumuturi pe termen scurt din *B*. Rezultatul este o scurgere în exterior din *A*, care determină scăderea rezervelor monetare ale băncilor din *A*. Dacă băncile din *A* nu-şi abandonează politicile expansioniste, ele vor deveni insolvabile. Acest proces a fost interpretat într-un mod în întregime deformat. Se vorbeşte despre o funcţie importantă şi vitală pe care banca centrală a fiecărei ţari este ţinută să o îndeplinească în numele naţiunii. Este, se spune, datoria sacră a băncii centrale să asigure prezervarea stabilităţii ratelor de schimb valutar şi să protejeze rezerva naţională de aur împotriva atacurilor speculanţilor străini şi ale complicilor lor interni. Adevărul este că tot ce face o bancă centrală ca să nu i se evapore rezerva de aur se face în scopul menţinerii propriei sale solvabilităţi. Ea şi-a periclitat poziţia financiară prin practicarea expansiunii creditelor, iar acum trebuie [p.460] să-şi neutralizeze acţiunile din trecut în scopul evitării consecinţelor lor dezastruoase. Politica sa expansionistă s-a lovit de obstacolele care limitează emiterea de mijloace fiduciare. Întrebuinţarea unei terminologii marţiale este inadecvată atât pentru analizarea problemelor monetare, cât şi pentru cercetarea tuturor celorlalte chestiuni care ţin de domeniul catalacticii. Nu există nimic de felul unui “război” între băncile centrale. Nu există nici un fel de forţe sinistre care să “atace” poziţia unei bănci şi să ameninţe stabilitatea ratelor de schimb valutar. Nu este necesar nici un “apărător” pentru a “proteja” sistemul monetar al unei ţări. În fine, nu este adevărat că ceea ce împiedică banca naţională a unei ţări sau băncile private din ţara respectivă să reducă rata autohtonă a dobânzii sunt consideraţii legate de prezervarea etalonului aur şi a stabilităţii ratelor de schimb valutar, sau de anihilarea efectelor maşinaţiunilor unui complot internaţional al furnizorilor de împrumuturi. Rata de piaţă a dobânzii nu poate fi redusă prin expansiunea creditelor decât pe intervale scurte de timp şi chiar şi atunci reducerea ei provoacă efectele descrise de teoria ciclului economic. Când Banca Angliei îşi rambursa bancnotele emise, conform termenilor contractuali, ea nu făcea poporului britanic vreun serviciu vital din altruism. Ea nu făcea decât să imite pur şi simplu comportamentul oricărei gospodine, atunci când îşi achită nota de plată la băcănie. Ideea că respectarea de către banca centrală a responsabilităţilor sale asumate în mod voluntar ar denota vreun merit deosebit nu putea să apară decât datorită faptului că guvernele le-au acordat în mod repetat acestor bănci privilegiul de a le refuza clienţilor lor plăţile la care aveau un drept legal. În fapt, băncile centrale au devenit din ce în ce mai mult nişte oficii subordonate ale trezoreriilor, simple instrumente

de punere în mişcare a expansiunii creditelor şi a inflaţiei. Din punct de vedere practic nu are nici o importanţă dacă ele se află sau nu în posesia guvernului şi sunt gestionate nemijlocit de funcţionari guvernamentali. Într-adevăr, băncile furnizoare de credit de circulaţie nu sunt astăzi, în toată lumea, decât sucursale ale trezoreriilor. Nu există decât un singur mijloc de păstrare a unei monede locale şi naţionale la paritate cu aurul şi cu devizele străine: rambursarea necondiţionată. Bancă centrală trebuie să cumpere la rata paritară orice cantitate de aur şi devize străine care i se oferă, în schimbul bancnotelor şi monedei depozit autohtone; pe de altă parte, ea trebuie să vândă, fără discriminare, orice cantitate de aur şi de valută solicitată de persoane dispuse să plătească la preţul paritar în bancnote, monedă, sau monedă depozit autohtone. Aceasta a fost politica băncilor centrale în perioada etalonului aur. Această a fost politica acelor guverne şi bănci centrale care adoptaseră sistemul cunoscut în general sub denumirea de etalon aur pentru schimburile valutare. Singura diferenţă dintre etalonul aur "ortodox" sau clasic, aşa cum [p.461] exista acesta în Marea Britanie de la începutul anilor douăzeci ai secolului trecut până la izbucnirea Primului Război Mondial, precum şi în alte ţări, pe de o parte, şi etalonul aur pentru schimburi valutare, pe de alta, se referea la utilizarea monedelor de aur pe piaţă internă. În condiţiile etalonului aur clasic, o parte a deţinerilor monetare ale cetăţenilor constau în monezi de aur, restul fiind compus din substitute monetare. În condiţiile etalonului aur pentru schimburi valutare, deţinerile monetare constau numai din substitute monetare. Legarea monedei de o valută străină, la o anumită rată, este echivalentă cu o promisiune de rambursare la acea rată. Un cont de egalizare a devizelor străine nu poate avea nici el succes în îndeplinirea obiectivului său, decât în măsura în care se conformează aceloraşi principii. Motivele pentru care, în ultimele decenii, guvernele europene au preferat conturile de egalizare a devizelor străine, mai degrabă decât gestionarea băncilor centrale, sunt evidente. Legislaţia referitoare la băncile centrale a fost o realizare a guvernelor liberale, sau a guvernelor care nu îndrăzneau să sfideze în mod deschis opinia publică din ţările liberale, cel puţin în cepriveşte desfăşurarea politicilor fiscale. De aceea funcţionarea băncilor centrale era adaptată libertăţii economice. Acesta este motivul pentru care ele au fost considerate nesatisfăcătoare, în această epocă de afirmare a totalitarismului. Principalelecaracteristici ale funcţionării unui cont de egalizare a devizelor străine, prin contrast cu o bancă centrală, sunt:

1. Autorităţile ţin secrete operaţiunile contului. Legile au silit băncile centrale să-şi facă publică situaţia curentă la intervale scurte, de regulă săptămânal. Însă situaţia conturilor de egalizare a devizelor străine nu le este cunoscută decât iniţiaţilor. Oficialităţile nu furnizează un raport public decât după scurgerea unui interval de timp care face ca cifrele respective să nu mai prezinte decât un interes istoric, nemaifiind de nici un folos pentru oamenii de afaceri.
2. Acest secret deschide posibilitatea discriminării împotriva persoanelor care nu sunt foarte agreate de autorităţi. În numeroase ţări din Europa

continentală, el s-a soldat cu o corupţie scandaloasă. Alte guverne şi-au întrebuinţat puterea de discriminare în detrimentul oamenilor de afaceri care aparţineau unor minorităţi lingvistice sau religioase, sau care acordau sprijin partidelor din opoziţie.
3. Rata paritară nu mai este fixată printr-o lege promulgată în mod corespunzător de parlament şi deci cunoscută fiecărui cetăţean. Determinarea sa depinde de bunul plac al birocraţilor. Din când în când ziarele relatează: moneda ruritană este slabă. O relatare mai corectă ar fi fost: autorităţile ruritane au luat hotărârea de a ridica preţul devizelor străine. [22]
Un cont de egalizare a devizelor străine nu este o baghetă magică pentru [p.462] remedierea inconvenientelor inflaţiei. El nu poate întrebuinţa alte mijloace decât cele de care dispun şi băncile centrale "ortodoxe". Şi, ca şi în cazul băncilor centrale, eforturile lor de menţinere a unei rate paritare de schimb valutar trebuie să dea greş, dacă există inflaţie şi expansiune a creditelor autohtone. S-a spus că metodele "ortodoxe" de combatere a scurgerilor în exterior, care întrebuinţează rata de scont, n-ar mai funcţiona datorită faptului că naţiunile nu mai sunt dispuse să respecte "regulile jocului". Însă etalonul aur nu este un joc, ci o instituţie socială. Funcţionarea sa nu depinde de disponibilitatea vreunei naţiuni de a respecta anumite reguli arbitrare. Ea este reglementată de legi economice inexorabile. Criticii îşi susţin obiecţia citând faptul că, în perioada interbelică, o creştere a ratei de scont nu a izbutit să oprească scurgerea în exterior, adică pierderea de metal preţios şi transferul de depozite în ţări străine. Însă acest fenomen a fost determinat de politicile guvernamentale ostile aurului şi favorabile inflaţiei. Dacă o persoană anticipează că va pierde 40% din soldul său datorită unei devaluări probabile, ea va încerca să-şi transfere depozitul în altă ţară şi nu se va răzgândi dacă rata de scont din ţara care pregăteşte o devaluare creşte cu 1 sau 2%. O asemenea creştere a ratei de scont nu este, bineînţeles, în măsură să compenseze o pierdere de 20 sau chiar de 40 de ori mai mare. Bineînţeles că etalonul aur nu poate funcţiona dacă guvernul încearcă din răsputeri să-l saboteze.
17. Mijloace secundare de efectuare a schimburilor
Întrebuinţarea banilor nu îndepărtează diferenţele existente între diversele bunuri nonmonetare, cu privire la gradul lor de comercializabilitate. În economia monetarizată există o diferenţă foarte substanţială între comercializabilitatea banilor şi cea a bunurilor vandabile. Dar între diversele specimene ale acestui din urmă grup rămân diferenţe. Pentru unele dintre ele este mai uşor de găsit în cel mai scurt timp un cumpărător dispus să achite cel mai ridicat preţ care, dată fiind configuraţia respectivă a pieţei, poate fi obţinut. Pentru altele este mai dificil. Un titlu de valoare de cea mai bună calitate este mai comercializabil decât o casă de pe una din străzile principale ale oraşului, iar o haină veche de blană este mai comercializabilă decât autograful unui om de stat din secolul al XVIII-lea. În asemenea cazuri nu se mai compară comercializabilitatea diverselor bunuri vandabile cu nivelul perfect de comercializabilitate al banilor. Nu se mai compară decât gradele de

comercializabilitate ale diverselor bunuri. Putem vorbi despre o comercializabilitate secundară a bunurilor vandabile. Deţinătorul unui stoc de bunuri cu un grad ridicat de comercializabilitate secundară este în măsură să-şi reducă deţinerea monetară. El se poate aştepta ca, atunci când într-o bună zi va fi necesar să-şi augmenteze deţinerea monetară, [p.463] să fie în măsură să vândă aceste bunuri cu un grad înalt de comercializabilitate secundară, neîntârziat şi la cel mai ridicat preţ care poate fi obţinut pe piaţă. Astfel, volumul deţinerii monetare a unei persoane sau al unei firme este influenţat de faptul că el posedă sau nu un stoc de bunuri cu un grad înalt de comercializabilitate secundară. Volumul deţinerii monetare şi cheltuielile suportate pentru păstrarea ei pot fi reduse dacăsunt disponibile bunuri aducătoare de venit cu un înalt grad de comercializabilitate secundară. Apare, în consecinţă, o cerere specifică pentru asemenea bunuri, exercitată de persoanele dornice să le posede în scopul reducerii costurilor deţinerilor monetare. Preţurile acestor bunuri sunt parţial determinate de această cerere specifică; în absenţa ei ele ar fi mai reduse. Aceste bunuri sunt, aşa-zicând, mijloace secundare de efectuare a schimburilor, iar valoarea lor de schimb este rezultanta a două tipuri de cerere: cererea legată de serviciile lor ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor şi cererea legată de celelalte servicii pe care le furnizează. Costurile deţinerii de monedă sunt egale cu nivelul dobânzii pe care ar fi adus-o suma respectivă, dacă ar fi fost investită. Costul suportat prin deţinerea unui stoc de mijloace secundare de efectuare a schimburilor constă în diferenţa între venitul adus de dobânzile corespunzătoare valorilor întrebuinţate în acest scop şi venitul mai mare adus dealte valori, care diferă de primele numai în ce priveşte gradul lor mai redus de comercializabilitate, nefiind de aceea potrivite pentru a juca rolul de mijloace secundare de efectuare a schimburilor. Din timpuri imemoriale bijuteriile au fost întrebuinţate ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor. Astăzi, mijloacele secundare de efectuare a schimburilor cele mai frecvent întrebuinţate sunt:

1. Creanţe asupra unor bănci, bancheri şi case de economii care – deşi nu sunt substitute monetare [23] – sunt scadente cotidian sau sunt rambursabile în termen scurt.
2. Hârtii de valoare ale căror volum şi popularitate sunt atât de mari încât, de regulă, este posibil să se vândă cantităţi moderate din ele fără a deprima piaţa.
3. În fine, uneori, chiar anumite acţiuni deosebit de comercializabile, sau chiar anumite mărfuri.

Bineînţeles, că avantajele anticipabile de pe urma reducerii costurilor deţinerii de monedă trebuie confruntate cu anumite riscuri care apar. Vânzarea de hârtii de valoare şi chiar şi cea a mărfurilor poate să nu fie posibilă decât cu suportarea unei pierderi. Pericolul acesta nu apare în cazul conturilor bancare, iar riscul ca banca să devină insolvabilă este de regulă neglijabil. De aceea, creanţele purtătoare de dobândă asupra băncilor şi bancherilor care sunt rambursabile în termen scurt reprezintă cel mai popular mijloc secundar

de efectuare a schimburilor. [p.464] Nu trebuie să se confunde mijloacele secundare de efectuare a schimburilor cu substitutele monetare. Substitutele monetare sunt tranzacţionate în vederea reglării plăţilor exact la fel ca şi banii. Însă mijloacele secundare de efectuare a schimburilor trebuie mai întâi preschimbate în bani sau în substitute monetare, dacă cineva doreşte să le întrebuinţeze – pe o cale indirectă – pentru a-şi efectua plăţile sau a-şi augmenta deţinerile monetare. Creanţele întrebuinţate ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor posedă, datorită acestei întrebuinţări, o piaţă mai largă de desfacere şi un preţ mai ridicat. Drept consecinţă, ele aduc dobânzi mai reduse decât creanţele de acelaşi tip care nu se pretează a fi utilizate ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor. Obligaţiunile guvernamentale şi bonurile de trezorerie care pot fi întrebuinţate ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor pot fi emise în condiţii mai favorabile pentru debitor decât împrumuturile inadecvate acestui scop. Debitorii respectivi sunt deci interesaţi să organizeze piaţa pentru certificatele lor de credit în aşa fel încât acestea să devină atractive pentru cei ce se află în căutare de mijloace secundare de efectuare a schimburilor. Ei urmăresc să dea posibilitatea fiecărui deţinător de astfel de efecte să le vândă, sau să le întrebuinţeze drept garanţii pentru împrumuturi, în condiţiile cele mai avantajoase cu putinţă. În publicitatea pe care o fac emisiunilor lor, ei subliniază aceste posibilităţi, ca pe un avantaj deosebit. În mod similar, băncile şi bancherii urmăresc să atragă cereri pentru mijloacele secundare de efectuare a schimburilor. Ei le oferă clienţilor lor condiţii convenabile. Ei încearcă să se depăşească unii pe alţii prin scurtarea timpului de notificare în vederea rambursării. Uneori, ei plătesc dobândă chiar şi pentru bani rambursabili fără notificare. În această competiţie, anumite bănci au mers prea departe, periclitându-şi solvabilitatea. Circumstanţele politice din ultimele zeci de ani le-au conferit soldurilor bancare utilizabile ca mijloace secundare de efectuare a schimburilor o importanţă sporită. Guvernele aproape a tuturor ţărilor sunt angajate într-o campanie împotriva capitaliştilor. Ele urmăresc să-i exproprieze pe aceştia, prin impozitare şi măsuri monetare. Capitaliştii încearcă să-şi protejeze proprietatea, prin menţinerea unei părţi din fondurile decare dispun sub formă lichidă, pentru a putea evita la timp măsurile confiscatoare. Ei menţin solduri la băncile din acele ţări în care pericolul confiscării sau al devalorizării monedei este temporar mai redus decât în alte ţări. Îndată ce perspectivele se schimbă, ei îşi transferă soldurile în ţările care par să ofere mai multă siguranţă la momentul respectiv. Acestea sunt fondurile la care se referă expresia de “bani fierbinţi” (“*hot money*”). Semnificaţia banilor fierbinţi pentru afacerile monetare este consecinţa sistemului de rezervă unică. Pentru a facilita expansiunea creditului de către băncile centrale, guvernele europene şi-au propus de multă vreme să concentreze [p.465] rezervele de aur ale ţărilor respective în mâinile băncilor centrale. Celelalte bănci (băncile private, i.e. cele care nu se bucură de privilegii speciale şi nu au dreptul să emită bancnote) îşi limitează deţinerile monetare la necesităţile tranzacţiilor cotidiene. Ele nu mai păstrează o rezervă pentru a-şi acoperi datoriile

scadente. Ele nu consideră că este necesar să-şi ajusteze datele de scadenţă ale datoriilor cu cele ale activelor, astfel încât să fie gata oricând să-şi onoreze fără sprijin extern obligaţiile faţă de creditori. Ele se bizuie pe banca centrală. Când creditorii doresc să retragă sume mai mari decât cele "normale" băncile private împrumută fondurile necesare de la banca centrală. O bancă privată se consideră protejată împotriva crizelor de lichiditate dacă posedă fie o cantitate suficientă de titluri de valoare pe care banca centrală le acceptă ca garanţii pentru acordarea de împrumuturi, fie o cantitate suficientă de efecte de comerţ pe care banca centrală le va resconta. [24] Când a început afluxul de bani fierbinţi, băncile private din ţările în care aceştia erau depozitaţi temporar n-au văzut nici un motiv pentru a nu trata aceste fonduri în maniera obişnuită. Ele au întrebuinţat fondurile suplimentare care le-au fost încredinţate pentru a-şi spori împrumuturile către firmele de afaceri. Nu le-a fost teamă de consecinţe, deşi ştiau că aceste fonduri urmau să fie retrase îndată ce ar apărea îndoieli cu privire la politicile fiscale şi monetare ale ţării respective. Lipsa de lichiditate ce caracteriza situaţia acestei bănci era evidentă: pe de o parte sume mari pe care clienţii le puteau retrage după o notificare pe termen scurt; iar pe de altă parte împrumuturi acordate firmelor de afaceri, care nu puteau fi recuperate decât la o dată ulterioară. Singura metodă prudentă de a trata banii fierbinţi ar fi fost de a păstra o rezervă de aur şi devize străine suficient de mare pentru a achita întreaga sumă, în caz de retragere bruscă. Bineînţeles, această metodă ar fi presupus ca băncile să încaseze un comision de la clienţi în schimbul păstrării fondurilor lor în siguranţă. Pentru băncile elveţiene ora adevărului a sosit atunci când, în septembrie 1936, Franţa a devaluat francul francez. Depunătorii de bani fierbinţi au început să se teamă; ei erau îngrijoraţi de posibilitatea ca Elveţia să urmeze exemplul francez. Era de aşteptat ca ei să încerce cu toţii să-şi transfere imediat fondurile la Londra sau New York, sau chiar la Paris, care în săptămânile imediat următoare părea mai puţin probabil să fie afectat de o depreciere a monedei. Însă băncile comerciale elveţiene nu erau în măsură să achite aceste fonduri fără sprijinul Băncii Naţionale. Ei le împrumutaseră către firmele de afaceri – o mare parte din ele către firme de afaceri din ţări care, prin controlul schimbului valutar, le blocaseră conturile. Singura ieşire ar fi fost ca ele să împrumute de la Banca Naţională. Procedând astfel, ele şi-ar fi menţinut solvabilitatea. Însă depunătorii plătiţi în bancnote ar fi [p.466] cerut imediat rambursarea acestora de către Banca Naţională, în aur sau în devize străine. Dacă Banca Naţională nu s-ar fi supus acestei solicitări, ea ar fi abandonat de fapt etalonul aur şi ar fi devaluat francul elveţian. Dacă, pe de altă parte, Banca ar fi rambursat bancnotele, ea şi-ar fi pierdut cea mai mare parte din rezerve, ceea ce ar fi provocat o panică. Elveţienii înşişi ar fi încercat şi ei să-şi procure cât mai mult aur şi cât mai multe devize cu putinţă. Întregul sistem monetar al ţării s-ar fi prăbuşit. Singura alternativă pentru Banca Naţională a Elveţiei ar fi fost de a nu acorda nici un fel de asistenţă băncilor private. Dar aceasta ar fi fost echivalent cu falimentul celor mai importante instituţii de credit. Astfel guvernul elveţian nu mai avea de ales. El

nu avea la dispoziţie decât un singur mijloc pentru a evita o catastrofă economică: de a urma exemplul Franţei şi de a devalua francul elveţian. Chestiunea nu mai suporta amânare. În linii mari, la izbucnirea războiului în septembrie 1939, Marea Britanie a trecut printr-o situaţie asemănătoare. Londra a fost pe vremuri centrul bancar al întregii lumi. Ea şi-a pierdut de mult timp această funcţie. Dar străinii şi cetăţenii dominioanelor încă mai păstrau, în ajunul războiului, solduri rambursabile în termen scurt considerabile în băncile britanice. În plus, mai existau şi depozite importante datorate băncilor centrale din "zona sterlină". Dacă guvernul britanic nu ar fi îngheţat aceste solduri prin impunerea de restricţii asupra schimburilor valutare, atunci insolvabilitatea băncilor britanice ar fi devenit manifestă. Controlul schimburilor valutare a reprezentat un moratoriu deghizat acordat băncilor, eliberându-le de obligaţia de a recunoaşte public incapacitatea de a-şi onora angajamentele.

18. Interpretarea inflaţionistă a istoriei

O doctrină foarte populară afirmă că reducerea progresivă a puterii de cumpărare a unităţii monetare ar fi jucat un rol decisiv în evoluţia istorică. Se spune că omenirea nu ar fi atins starea sa actuală de bunăstare dacă oferta de bani nu ar fi crescut în mai mare măsură decât cererea pentru bani. Reducerea corespunzătoare a puterii de cumpărare, se afirmă, ar fi fost o condiţie necesară pentru progresul economic. Intensificarea diviziunii muncii şi ritmul accelerat de acumulare a capitalului, care au însutit productivitatea muncii, n-ar fi putut apărea decât într-o lume caracterizată prin creşterea continuă a preţurilor. Inflaţia generează prosperitate şi bunăstare, iar deflaţia suferinţă şi decădere economică. [25] O trecere în revistă a literaturii politice şi a [p.467] ideilor care au ghidat vreme de secole politicile monetare şi de credit ale naţiunilor arată că această opinie este aproape universal acceptată. În ciuda tuturor avertismentelor venite din partea economiştilor ea este încă şi astăzi nucleul filozofiei economice a omului de rând. Ea este în aceeaşi măsură şi esenţa învăţăturilor lordului Keynes şi a discipolilor săi în ambele emisfere. Popularitatea inflaţionismului se datorează în mare parte urii adânc înrădăcinate care există împotriva creditorilor. Inflaţia este considerată justă pentru că îi favorizează pe debitori pe seama creditorilor. Însă interpretarea inflaţionistă a istoriei, pe care trebuie să o analizăm în această secţiune, nu este decât indirect legată de acest argument, îndreptat împotriva creditorilor. Afirmaţia că "expansionismul" este forţa motrice a progresului economic şi că "restricţionismul" este cel mai rău dintre toate relele se bazează în primul rând pe alte argumente. Este evident că problemele ridicate de doctrina inflaţionistă nu pot fi rezolvate recurgând la învăţăturile experienţei istorice. Este de netăgăduit că istoria preţurilor indică, în linii mari, o tendinţă de creştere a acestora, continuă, deşi uneori întreruptă pe intervale scurte. Bineînţeles, stabilirea acestui fapt nu se poate face decât prin înţelegere istorică. Problemelor istorice nu li se poate aplica precizia catalactică. Tentativele unor istorici şi statisticieni de a urmări şi măsura modificările puterii de cumpărare a metalelor preţioase vreme de mai multe secole sunt

inutile. Am arătat deja că toate tentativele de măsurare a mărimilor economice se bazează pe ipoteze în întregime eronate şi denotă ignorarea principiilor fundamentale, atât ale teoriei economice cât şi ale istoriei. Însă lucrurile pe care ni le poate spune istoria înaceastă privinţă, prin întrebuinţarea metodelor sale specifice, sunt suficiente pentru a justifica afirmaţia că puterea de cumpărare a banilor are de mai multe secole tendinţa să scadă. Asupra acestui punct toată lumea este de acord. Dar nu acesta este problema pe care trebuie să o elucidăm. Întrebarea este dacă scăderea puterii de cumpărare a fost sau nu un factor indispensabil pentru evoluţia care a dus de la sărăcia epocilor anterioare la condiţiile mai satisfăcătoare din perioada capitalismului modern. La această întrebare trebuie să răspundem fără a apela la experienţa istorică, experienţă care poate fi şi a fost întotdeauna interpretată în diferite feluri, şi pe care atât adepţii cât şi adversarii fiecărei teorii şi explicaţii a istoriei o invocă drept dovadă pentru afirmaţiile lor contradictorii şi incompatibile. Ceea ce lipseşte este o clarificare a efectelor modificărilor puterii de cumpărare asupra diviziunii muncii, acumulării de capital şi progresului tehnologic. Cu privire la această problemă nu ne putem mulţumi cu respingerea argumentelor avansate, în sprijinul tezei lor, de inflaţionişti. Absurditatea acestor argumente este atât de evidentă încât respingerea şi dovedirea falsităţii lor este, cu adevărat, o sarcină uşoară. Încă de la [p.468] apariţia sa, teoria economică a arătat, în mod repetat, că afirmaţiile privitoare la aşa-numitele binecuvântări asociate abundenţei de bani şi la aşa-numitele dezastre provocate de limitarea cantităţii de monedă sunt produsele unor erori patente de raţionament. Încercările apostolilor inflaţionismului şi ai expansionismului monetar de a respinge corectitudinea învăţăturii economiştilor au eşuat lamentabil. Singura întrebare relevantă este: Este sau nu posibil să se reducă ireversibil rata dobânzii prin expansiunea creditului? Vom trata exhaustiv această problemă în capitolul consacrat relaţiei existente între relaţia monetară şi rata dobânzii. Vom arăta acolo care trebuie să fie consecinţele *boom*-urilor economice create prin intermediul expansiunii creditului. În acest stadiu al cercetărilor noastre, trebuie însă să ne întrebăm dacă nu este cumva posibil să existe alte argumente în favoarea interpretării inflaţioniste a istoriei. Nu este oare posibil ca adepţii inflaţionismului să fi omis anumite argumente valide, favorabile tezei lor? Este, desigur, necesar să examinăm problema din toate unghiurile posibile. Să ne imaginăm o lume în care cantitatea de monedă este rigid fixată. Locuitorii acestei lumi au produs, într-un stadiu timpuriu al istoriei, întreaga cantitate a mărfii întrebuinţate pentru servicii monetare care poate fi produsă. O nouă creştere a cantităţii de monedă nu este posibilă. Nu sunt cunoscute mijloacele fiduciare. Toate substitutele monetare – inclusiv numerarul subsidiar – sunt certificate monetare. În aceste ipoteze intensificarea diviziunii muncii, tranziţia de la auto-suficienţa economică a gospodăriilor, satelor, districtelor şi ţărilor, la sistemul de piaţă mondial din secolul al XIX-lea, acumularea progresivă de capital şi îmbunătăţirea metodelor tehnologice de producţie, ar fi indus o tendinţă continuă de scădere

a preţurilor. Oare o asemenea creştere a puterii de cumpărare a unităţii monetare ar fi oprit evoluţia capitalismului? Omul de afaceri obişnuit va răspunde afirmativ la această întrebare. Trăind şi activând într-un mediu în care o scădere lentă, dar continuă, a puterii de cumpărare a unităţii monetare este considerată normală, necesară şi benefică, el pur şi simplu nu poate înţelege o altă stare de lucruri. El asociază, pe de o parte, ideea de creştere a preţurilor cu profiturile şi, pe de altă parte, pe cea de scădere a preţurilor cu pierderile. Faptul că există şi operaţiuni economice care speculează scăderea preţurilor şi că asemenea operaţiuni au putut duce la constituirea de mari averi nu-i clatină dogmatismul. Acestea, spun ei, nu sunt decât tranzacţii speculative, ale unor persoane care urmăresc să profite de scăderea preţurilor unor bunuri deja produse şi [p.469] disponibile pe piaţă. Inovaţiile, creativitatea şi aplicarea metodelor tehnologice îmbunătăţite presupun stimulentele asociate cu anticiparea creşterii preţurilor. Opinia aceasta este eronată. Într-o lume caracterizată prin creşterea puterii de cumpărare a unităţii monetare, modul de gândire al tuturor actorilor ar fi nevoit să se adapteze acestei stări de lucruri, exact aşa cum în lumea noastră el s-a ajustat la scăderea puterii de cumpărare a unităţii monetare. Astăzi toată lumea este pregătită să privească un spor al venitului monetar sau nominal al cuiva ca pe o îmbunătăţire a bunăstării materiale a acelei persoane. Atenţia oamenilor este îndreptată îndeosebi spre creşterea ratelor salariale nominale şi al echivalentului monetar al avuţiei, decât spre augmentarea cantităţii de bunuri. Într-o lume caracterizată prin creşterea puterii de cumpărare a unităţii monetare, ei s-ar concentra mai mult pe scăderea costurilor vieţii. Astfel ar ieşi mai limpede în relief faptul că progresul economic constă îndeosebi în a spori accesibilitatea celor necesare vieţii. În desfăşurarea afacerilor, consideraţiile privind tendinţele seculare ale preţurilor nu joacă nici un fel de rol. Întreprinzătorii şi investitorii nu se preocupă de tendinţele seculare. Ceea ce le ghidează lor acţiunile sunt opiniile pe care le au despre variaţiile preţurilor în următoarele săptămâni, luni, sau, cel mult, ani. Ei nu urmăresc mişcarea generală a tuturor preţurilor. ceea ce contează pentru ei este existenţa unor discrepanţe între preţurile factorilor complementari de producţie şi preţurileanticipate ale produselor. Nici un om de afaceri nu se lansează într-un anumit proiect productiv pentru că socoteşte că *preţurile*, adică preţurile tuturor bunurilor şi serviciilor, vor creşte. El se angajează în producţie dacă socoteşte că poate profita de pe urma diferenţelor de preţuri dintre bunurile de diverse ordine. Într-o lume caracterizată printr-o tendinţă seculară de scădere a preţurilor, asemenea prilejuri de a realiza profituri vor apărea în acelaşi fel în care apar într-o lume caracterizată printr-o tendinţă seculară de creştere a preţurilor. Anticiparea unei evoluţii *generale* progresiv ascendente a *tuturor* preţurilor nu atrage după sine intensificarea producţiei şi creşterea bunăstării. Ea induce “precipitarea asupra valorilor reale”, boom-ul economic urmat de colaps (*crack-up boom*) şi prăbuşirea completă a sistemului monetar. Dacă opinia cu privire la scăderea viitoare a preţurilor tuturor bunurilor devine generală, atunci rata dobânzii pe termen scurt scade

cu o valoare corespunzătoare primei de preţ negative. [26] Întreprinzătorul care întrebuinţează fonduri împrumutate este astfel protejat împotriva consecinţelor unei asemenea scăderi a preţurilor, în aceeaşi măsură în care, în condiţii [p.470] de creştere a preţurilor, creditorul este protejat prin prima de preţ împotriva consecinţelor unei scăderi a puterii de cumpărare. O tendinţa seculară de creştere a puterii de cumpărare a unităţii monetare ar necesita adoptarea de către oamenii de afaceri şi investitori a unor reguli de calcul diferite de cele dezvoltate în condiţiile unei tendinţe seculare de scădere a puterii de cumpărare. Dar este sigur că ea nu ar influenţa semnificativ cursul activităţilor economice. Ea nu ar anula dorinţa oamenilor de a-şi îmbunătăţi bunăstarea materială, înmăsura posibilului, prin ajustarea corespunzătoare a producţiei. Ea nu ar lipsi sistemul economic de factorii ce determină ameliorarea condiţiilor materiale, adică de străduinţa promotorilor întreprinzători de a obţine profit şi de disponibilitatea publicului de a cumpăra acele bunuri care sunt în măsură să-i ofere cele mai mari satisfacţii la cele mai reduse costuri. Asemenea observaţii nu sunt în nici un caz o pledoarie în favoarea deflaţiei. Ele nu implică decât o respingere a ineradicabilelor fabule inflaţioniste. Ele reliefează caracterul iluzoriu al doctrinei lordului Keynes, după care cauza sărăciei şi a neajunsurilor, a depresiunilor economice şi a neutilizării forţei de muncă este de găsit într-o aşa-numită “presiune contracţionistă”. Nu este adevărat că “o presiune deflaţionistă... ar fi... împiedicat dezvoltarea industriilor moderne.” Nu este adevărat ca expansiunea creditului determină “miracolul... transformării pietrelor în pâine.” [27] Teoria economică nu recomandă nici politici inflaţioniste, nici deflaţioniste. Ea nu recomandă statelor să se amestece în alegerea de către piaţă a mijlocului de efectuare a schimburilor. Ea nu stabileşte decât următoarele adevăruri:

1. Adoptând politici inflaţioniste sau deflaţioniste, un stat nu promovează binele public, bunăstarea, sau interesele întregii naţiuni. El nu face decât să favorizeze unul dintre multiplele grupuri ale populaţiei, pe seama celorlalte grupuri.
2. Este imposibil să ştim dinainte ce grup va fi favorizat printr-o anumită politică inflaţionistă sau deflaţionistă şi în ce măsură se va întâmpla aceasta. Aceste efecte depind de întregul complex al datelor de piaţă relevante. Ele depind, de asemenea, de viteza mişcărilor inflaţioniste sau deflaţioniste şi pot fi complet inversate, în funcţiede evoluţia acestor mişcări.
3. În orice caz, o expansiune monetară induce greşeli în investirea capitalului şi supraconsum. În urma ei ţara rămâne, în ansamblu, mai săracă, nu mai bogată. Aceste probleme sunt tratate în cap. XX. [p.471]
4. Prelungirea inflaţiei trebuie să se sfârşească în colaps economic, prăbuşirea completă a sistemului monetar.
5. Politicile deflaţioniste sunt costisitoare pentru trezorerie şi impopulare. Însă politicile inflaţioniste sunt o “binecuvântare” pentru trezorerie şi foarte populare printre neştiutori. Pericolul deflaţiei este, practic, foarte mic, iar cel al inflaţiei este imens.

19. Etalonul aur

Oamenii au ales aurul şi argintul, metale preţioase, pentru a îndeplini funcţia de monedă, datorită proprietăţilor lor mineralogice, fizice şi chimice. Utilizarea banilor într-o economie de piaţă este o necesitate praxeologică. Faptul că aurul – şi nu altceva – este întrebuinţat ca monedă nu este decât un fapt istoric şi, ca atare, nu poate fi stabilit de ştiinţa catalactică. În istoria monetară, ca şi în toate celelalte ramuri istorice, suntem nevoiţi să recurgem la înţelegerea (*Verstehen*) istorică. Dacă unora le face plăcere să numească etalonul aur o "relicvă barbară", [28] atunci aceste persoane nu pot ridica nici o obiecţie la aplicarea aceleiaşi descrieri tuturor instituţiilor determinate istoric. Faptul că britanicii vorbesc engleza – şi nu daneza, germana, sau franceza – este, în acest caz, tot o relicvă barbară, iar toţi britanicii care se opun înlocuirii englezei cu limba Esperanto nu sunt mai puţin dogmatici şi ortodocşi decât cei ce nu elogiază entuziasmaţi planurile de administrare guvernamentală a banilor. Demonetizarea argintului şi instituţionalizarea monometalismului pe bază de aur a fost rezultatul unor amestecuri deliberate ale statului în chestiunile monetare. Este inutil să ne întrebăm ce s-ar fi întâmplat în absenţa acestor politici. Însă nu trebuie să uităm că intenţia guvernelor nu era de a institui etalonul aur. Ele urmăreau instituirea unui dublu etalon –urmăreau substituirea ratelor de schimb fluctuante, stabilite pe piaţă, între monedele de aur şi cele de argint, care coexistau independent, cu o rată de schimb între aur şi argint decretată de stat. Doctrinele monetare dindărătul acestor tentative prezentau fenomenele de piaţă în acel mod complet inadecvat în care nu le pot reprezenta decât doctrinele birocraţilor. Tentativa de instituţionalizare a unui dublu etalon, pentru ambele metale – aur şi argint – a eşuat lamentabil. Apariţia etalonului aur a fostmanifestarea unei înfrângeri zdrobitoare suferite de guverne şi de doctrinele promovate de ele. În secolul al XVII-lea ratele de schimb ale guvernului englez supraevaluau guineea [de aur – n. tr.] faţă de argint, determinând astfel dispariţia monedelor de argint. N-au rămas în uz decât acele monede de argint care [p.472] erau foarte uzate prin folosinţă, sau alterate, sau reduse ca greutate din alte motive: exportarea şi vânzarea acestora pe piaţa de metal preţios era neprofitabilă. În felul acesta Anglia a instituit etalonul aur, împotriva dorinţelor guvernului său. Abia mult mai târziu legile au transformat statutul *de facto* al etalonului aur într-unul *de jure*. Statul a renunţat la alte tentative inutile de a reinjecta monede de argint pe piaţă, la cursul oficial al etalonului-argint, mulţumindu-se să bată argintul numai ca monedă subsidiară, cu o putere limitată de mijloc legal de efectuare a schimburilor. Acest numerar subsidiar nu avea statut de monedă, ci de substitut monetar. Valoarea sa de schimb nudepindea de conţinutul de argint al monedelor, ci de faptul că ele puteau fi schimbate instantaneu în aur, fără amânare şi fără alte costuri, la întreaga valoare înscrisă pe ele. Ele erau, *de facto*, bancnote tipărite pe argint, creanţe asupra unei anumite cantităţi de aur. Mai târziu, în cursul secolului al XIX-lea, dublul etalon a dat naştere, în mod similar, monometalismului *de facto* bazat pe aur, în Franţa şi alte ţări din Uniunea

Monetară Latină. Când scăderea preţului la argint, spre sfârşitul anilor 1870, ar fi determinat înlocuirea automată a etalonului aur *de facto*, cu un etalon argint *de facto*, statele acestea au suspendat baterea monedei de argint, în vederea prezervării etalonului aur. În Statele Unite, structura preţurilor pe piaţa de metale preţioase transformase bimetalismul legal într-un monometalism *de facto,* bazat pe aur, încă înaintea izbucnirii Războiului Civil. După perioada "biletelor verzi" (*greenback period* [perioada bancnotelor "unioniste", emise începând din 1962, pentru finanţarea războiului prin inflaţie – n. tr.]), a urmat o luptă între adepţii etalonului aur şi cei ai etalonului argint. Rezultatul a fost o victorie a etalonului aur. După ce ţările cele mai avansate adoptaseră etalonul aur, ele au fost urmate şi de celelalte ţări. După marile aventuri inflaţioniste din perioada Primului Război Mondial, majoritatea ţărilor s-au grăbit să revină la etalonul aur, sau la etalonul aur comercial (*gold exchange standard*). Etalonul aur a fost etalonul monetar al întregii lumi în perioada capitalismului, a creşterii bunăstării, a libertăţii şi a democraţiei, atât politică, cât şi economică. În ochii liber-schimbiştilor principala sa calitate era tocmai faptul că reprezenta un etalon monetar internaţional, adecvat necesităţilor comerţului internaţional şi tranzacţiilor efectuate pe pieţele internaţionale, financiare şi de capital. [29] El reprezenta mijlocul de efectuare a schimburilor prin intermediul căruia industrialismul occidental şi capitalul occidental purtaseră civilizaţia occidentală până în cele mai îndepărtate regiuni ale planetei, distrugând pretutindeni obstacolele străvechilor prejudecăţi şi superstiţii, sădind seminţele unei noi vieţi şi unei noi bunăstări, eliberând minţile şi sufletele şi provocând o avuţie nemaiauzită. El a însoţit avansul triumfal [p.473] fără precedent al liberalismului occidental, capabil să unească toate ţările într-o comunitate de naţiuni libere, aflate unele cu altele în relaţii de cooperare paşnică. Putem înţelege cu uşurinţă de ce popoarele priveau etalonul aur ca pe simbolul acestei schimbări istorice, cum nu se poate mai mari şi mai benefice. Toţi cei dornici să saboteze evoluţia lumii către bunăstare, pace, libertate şi democraţie detestau etalonul aur - şi nu doar datorită semnificaţiei sale economice. În ochii lor etalonul aur era stindardul *labarum*, simbolul tuturor doctrinelor şi politicilor pe care doreau să le distrugă. În lupta împotriva etalonului aur miza depăşea cu mult preţurile bunurilor şi ratele de schimb valutar. Naţionaliştii combat etalonul aur fiindcă doresc să-şi izoleze ţările de piaţa mondială şi să instituie, dacă se poate, un sistem de autarhie naţională. Guvernele intervenţioniste şi grupurile de presiune combat etalonul aur deoarece îl consideră cel mai serios obstacol în calea dorinţelor lor, de manipulare a preţurilor şi ratelor salariale. Însă cele mai fanatice atacuri împotriva aurului aparţin adepţilor expansiunii creditului. Pentru aceştia, expansiunea creditului este panaceul tuturor relelor economice. Cu ajutorul ei s-ar putea scădea, sau chiar aboli ratele dobânzii, s-ar putea ridica salariile şi preţurile, în beneficiul tuturor, mai puţin al capitaliştilor parazitari şi al patronilor exploatatori, s-ar putea elibera statul de necesitatea echilibrării bugetului – pe scurt, s-ar putea asigura prosperitatea şi fericirea tuturor persoanelor decente. Doar etalonul aur,

această găselniţă diabolică a ticăloşilor şi stupizilor economişti “ortodocşi”, împiedică omenirea să dobândească prosperitatea veşnică. Etalonul aur nu este, desigur, un etalon perfect sau ideal. Nu există perfecţiune în sfera activităţilor umane. Însă nimeni nu ne poate spune cum ar putea fi înlocuit etalonul aur cu ceva mai bun. Puterea de cumpărare a aurului nu este stabilă. Dar însăşi noţiunea de putere de cumpărare stabilă şi imuabilă este absurdă. Într-o lume vie şi schimbătoare nu poate exista nimic de felul stabilităţii puterii de cumpărare. În cadrul construcţiei imaginare a unei economii în regim de rotaţie uniformă nu rămâne loc pentru un mijloc de schimb. Modificarea puterii de cumpărare a monedei reprezintă una din trăsăturile sale esenţiale. De fapt, adversarii etalonului aur nu urmăresc stabilizarea puterii de cumpărare a monedei. Ţelul lor este mai curând să asigure guvernelor puterea de amanipula puterea de cumpărare, fără a fi inoportunate de un factor “extern”, cum este relaţia monetară corespunzătoare etalonului aur. Principala obiecţie îndreptată împotriva etalonului aur este că face să se manifeste, în procesul determinării preţurilor, un factor pe care nici un guvern nu-l poate controla: vicisitudinile producţiei de aur. În felul acesta, o forţă “externă”, sau “automată”, restrânge [p.474] puterea unui guvern naţional, de a îşi face supuşii atât de prosperi cât ar dori. Capitaliştii internaţionali capătă puteri dictatoriale, iar suveranitatea naţională devine o ficţiune. Însă neviabilitatea politicilor intervenţioniste nu are nimic de a face cu problemele monetare. Vom arăta mai jos de ce toate măsurile izolate de intervenţie guvernamentală în procesele de piaţă trebuie să eşueze în atingerea scopurilor urmărite. Dacă guvernul intervenţionist doreşte să remedieze neajunsurile primelor sale intervenţii mergând tot mai departe pe calea intervenţiei, atunci el transformă, în cele din urmă, sistemul economic naţional într-o economie socialistă de tip german. Apoi, el aboleşte în întregime piaţa autohtonă – şi, împreună cu ea, moneda şi toate problemele monetare – deşi ar putea reţine unii din termenii şi denumirile economiei de piaţă. [30] Oricum, nu etalonul aur este cel care frustrează bunele intenţii ale autorităţilor binevoitoare. Semnificaţia faptului că etalonul aur face ca sporul ofertei de aur să depindă de profitabilitatea producerii de aur este, desigur, că limitează puterea guvernului de a recurge la inflaţie. Etalonul aur face determinarea puterii de cumpărare a banilor independentă de ambiţiile şi doctrinele schimbătoare ale partidelor politice şi ale grupurilor de presiune. Acesta nu este un defect al etalonului aur; este principala lui calitate. Toate metodele de manipulare ale puterii de cumpărare sunt, cu necesitate, arbitrare. Toate metodele recomandate pentru descoperirea unui aşa-zis etalon obiectiv şi “ştiinţific” de manipulare monetară se bazează pe iluzia că modificările puterii de cumpărare pot fi “măsurate”. Etalonul aur îndepărtează determinarea modificărilor induse monetar ale puterii de cumpărare din arena politică. Acceptarea sa generalizată presupune recunoaşterea adevărului că nu este posibilă augmentarea averilor tuturor prin tipărire de bani. Detestarea etalonului monetar este inspirată de superstiţia că atotputernicele guverne pot crea avuţie din bucăţele de hârtie. S-a spus că şi etalonul aur este

manipulat. Guvernele pot influenţa puterea de cumpărare a aurului, fie prin expansiunea creditului, chiar dacă ea este limitată de necesitatea prezervării rambursabilităţii substitutelor monetare, fie indirect, prin promovarea de măsuri care stimulează populaţia să-şi reducă volumul deţinerilor monetare. Afirmaţiile acestea sunt adevărate. Este incontestabil că creşterea preţurilor survenită între 1896 şi 1914 a fost, în bună măsură, provocată de asemenea politici guvernamentale. Însă faptul esenţial este că etalonul aur impune limite stricte tuturor acestor demersuri de scădere a puterii de cumpărare a banilor. Inflaţioniştii combat etalonul aur [p.475] tocmai pentru că văd în aceste limite un obstacol serios în calea planurilor lor. Expansioniştii numesc defecte ale etalonului aur tocmai elementele care îi conferă acestuia eminenţa şi utilitatea. El stăvileşte demersurile inflaţioniste de amploare ale guvernelor. Etalonul aur nu a eşuat. Guvernele au ţinut să-l distrugă, deoarece erau dedicate doctrinei eronate că expansiunea creditului este un mijloc adecvatde reducere a ratei dobânzii şi de "îmbunătăţire" a balanţei comerciale. Însă nici un guvern nu este suficient de puternic pentru a aboli etalonul aur. Aurul este moneda comerţului internaţional şi a comunităţii economice supranaţionale, a întregii omeniri. El nu poate fi afectat de măsuri ale unor guverne a căror suveranitate este limitată la anumite ţări. Câtă vreme o ţară nu este strict autosuficienţă din punct de vedere economic, câtă vreme mai exisă interstiţii rămase în zidurile prin care guvernele naţionale încearcă să-şi izoleze ţările de restul lumii, aurul încă mai este utilizat ca monedă. N-are importanţă dacă guvernele confiscă monedele de aur şi metalul preţios pe care pot pune mâna şi îi pedepsesc pe deţinătorii de aur ca pe nişte răufăcători. Limbajul înţelegerilor bilaterale de cliring, prin care guvernele urmăresc să elimine aurul din comerţul internaţional, evită orice referire la aur. Însă vărsămintele consumate pe baza acestor înţelegeri sunt calculate pe baza preţurilor exprimate în aur. Cei care cumpără sau vând pe pieţele externe calculează avantajele şi dezavantajele tranzacţiilor pe care le fac în aur. În ciuda faptului că o ţară şi-ar fi desprins moneda locală de orice legătură cu aurul, structura preţurilor sale interne rămâne legată îndeaproape de aur şi de preţurile exprimate în aur pe piaţa mondială. Dacă un stat doreşte să-şi izoleze structura preţurilor interne de preţurile internaţionale, el trebuie să recurgă la alte măsuri, cum ar fi taxe vamale prohibitive şi embargouri la importuri şi exporturi. Naţionalizarea comerţului cu ţările străine, efectuată fie deschis, fie direct prin controlul schimburilor valutare, nu elimină aurul. Guvernele, în calitate de comercianţi, tranzacţionează utilizând aurul ca mijloc de schimb. Lupta împotriva aurului, care este una dintre principalele preocupări ale tuturor guvernelor contemporane, nu trebuie privită ca un fenomen izolat. Ea nu reprezintă decât un element din giganticul proces de distrugere ce caracterizează epoca noastră. Etalonul aur este combătut pentru că oamenii doresc să înlocuiască liberul schimb cu autarhia naţională, pacea cu războiul, libertatea cu omnipotenţa guvernelor totalitare. Poate că într-o zi tehnologia va descoperi o metodă de augmentare a ofertei de aur la costuri atât de reduse încât aurul va deveni inutil pentru serviciul monetar. Atunci oamenii

vor trebui [p.476] să înlocuiască etalonul aur cu un alt etalon. este inutil să ne preocupăm astăzi de felul în care va fi rezolvată această problemă. Nu ştim nimic despre condiţiile în care o asemenea decizie va trebui luată.

Cooperarea monetară internaţională

Etalonul aur internaţional funcţionează fără nici un fel de intervenţie din partea guvernelor. El exprimă cooperarea efectivă şi reală a tuturor membrilor economiei mondiale de piaţă. Pentru a face etalonul aur să funcţioneze ca etalon internaţional nu este necesar amestecul nici unui guvern. Ceea ce numesc guvernele cooperare monetară internaţională este acţiunea lor concertată în vederea expansiunii creditului. Ele au înţeles că, dacă expansiunea creditului este limitată la o singură ţară, aceasta nu duce decât la scurgerea metalului preţios în exterior. Ele consideră că numai această scurgere împiedică planurile lor, de reducere a ratei dobânzii şi de provocare, în felul acesta, a unui *boom* economic fără sfârşit. Dacă toate guvernele ar coopera, în realizarea politicilor lor expansioniste, atunci ele au convingerea că ar putea îndepărta acest obstacol. În opinia lor este necesară o bancă internaţională de emisiune a mijloacelor fiduciare, tratate ca substitute monetare de întreaga populaţie a tuturor ţărilor. Nu este cazul să insistăm aici din nou asupra faptului că imposibilitatea reducerii ratelor dobânzii prin intermediul expansiunii creditului nu se datorează numai scurgerilor externe. Această chestiune fundamentală este analizată exhaustiv în alte capitole şi secţiuni ale acestei cărţi. [31] Însă mai există o problemă importantă pe care trebuie să ne-o punem. Să presupunem că există o bancă internaţională care emite mijloace fiduciare, a cărei clientelă este populaţia întregii lumi. Nu contează dacă aceste substitute monetare merg direct în deţinerile monetare ale persoanelor individuale şi firmelor, sau sunt deţinute numai de băncile centrale ale diverselor ţări, în calitate de rezerve, pe baza cărora emit substitute monetare naţionale. Esenţial este că există o monedă internaţională uniformă. Bancnotele naţionale şi depozitele la vedere sunt rambursabile în substitute monetare emise de banca internaţională. Necesitatea de a prezerva paritatea monedei naţionale cu cea internaţională limitează puterea sistemului bancar central al fiecărei ţări de a expanda creditul. Însă puterea băncii centrale internaţionale nu este limitată decât de factorii care limitează expansiunea creditului în cazul unei bănci unice, care operează într-un sistem economic izolat, sau în întreaga lume. Putem la fel de bine presupune că banca internaţională nu este o bancă ce emite substitute monetare din care numai o parte sunt mijloace fiduciare, ci o autoritate mondială care emite o monedă internaţională discreţionară. Aurul a fost demonetizat în întregime. Singura monedă rămasă în uz este cea creată de o autoritate internaţională. Aceasta este liberă să augmenteze cantitatea acestor bani, câtă vreme nu merge până la a determina colapsul economic şi prăbuşirea monedei. [p.477] Atunci s-ar realiza idealul keynesienilor. Atunci ar funcţiona o instituţie capabilă să exercite o “presiune expansionistă asupra comerţului internaţional.” Însă adepţii unor astfel de planuri au neglijat o problemă fundamentală - cea a distribuţiei cantităţilor acestea suplimentare de monedă-

credit, sau de bani de hârtie. Să presupunem că autoritatea internaţională îşi sporeşte volumul emisiunilor cu o anumită sumă, alocată în întregime unei anumite ţări, Ruritania. Rezultatul final al acestei acţiuni inflaţioniste va fi o creştere a preţurilor bunurilor şi serviciilor din întreaga lume. Însă, pe parcursul desfăşurării acestui proces, condiţiile de trai ale cetăţenilor din diverse ţări sunt afectate în mod diferit. Primul grup binecuvântat cu mana suplimentară sunt ruritanienii. Ei au mai mulţi bani în buzunare, în vreme ce restul lumii nu a primit încă partea sa din banii nou creaţi. Ei pot licita preţuri mai ridicate pe piaţă, în vreme ce alţii nu pot. Aşa încât ruritanienii extrag mai multe bunuri de pe piaţa mondială decât înainte. Non-ruritanienii se văd nevoiţi să-şi restrângă consumul, deoarece nu pot rivaliza cu ruritanienii, la preţurile mai mari plătite de aceştia. Pe parcursul desfăşurării procesului de ajustare a preţurilor la noua relaţie monetară, ruritanienii se află într-o poziţie mai avantajoasă faţă de nonruritanieni. Până la finalizarea procesului cei dintâi se vor îmbogăţi pe seama celor din urmă. Principala problemă pe care o ridică asemenea măsuri expansioniste este stabilirea proporţiei în care banii nou creaţi vor fi alocaţi diverselor ţări. Fiecare ţară va fi dornică să susţină un mod de distribuţie care să-i asigure ei o cât mai mare parte posibilă din banii nou creaţi. Orientul înapoiat din punct de vedere industrial, de pildă, va recomanda probabil o distribuţie egală *per capita*, un aranjament care evident îl va favoriza, pe seama ţărilor avansate din punct de vedere industrial. Orice aranjament se va adopta, toate ţările vor fi nemulţumite şi se vor plânge de tratament inechitabil. S-ar ajunge la conflicte serioase, care ar compromite întreaga schemă. Obiecţia că această problemă nu a jucat un rol important în negocierile care au precedat înfiinţarea Fondului Monetar Internaţional şi că s-a ajuns cu uşurinţă la un acord privitor la utilizarea resurselor Fondului nu este relevantă. Conferinţa de la Bretton Wood s-a desfăşurat în condiţii foarte particulare. La vremea respectivă majoritatea ţărilor participante depindeau în întregime de bunăvoinţa Statelor Unite. Ele erau pierdute dacă Statele Unite ar fi încetat să lupte pentru libertatea lor şi să le ajute material prin "împrumuturi nerambursabile". Guvernul american, pe de altă parte, privea acordul monetar ca pe o schemă deghizată de continuare a împrumuturilor nerambursabile după încetarea ostilităţilor. Statele Unite erau dispuse să dea, iar ceilalţi participanţi – îndeosebi ţările europene, majoritatea [p.478] încă sub ocupaţie germană la vremea respectivă, alături de ţările asiatice – erau gata să primească orice li s-ar fi oferit. Problemele ridicate de aceste acorduri nu vor deveni vizibile decât după ce ideile himerice ale Statelor Unite, referitoare la chestiunile financiare şi de comerţ, vor face loc unei mentalităţi mai realiste. Fondul Monetar Internaţional nu s-a ridicat la înălţimea aşteptărilor sponsorilor săi. La întâlnirile anuale ale Fondului se discută multe lucruri, iar uneori se fac auzite observaţii şi critici pertinente, referitoare la politicile monetare şi de credit ale diverselor guverne şi bănci centrale. Fondul însuşi se angajează în tranzacţii de creditare şi contractare de împrumuturi, cu diverse guverne şi bănci centrale. El consideră că sarcina lui principală este de a asista guvernele în menţinerea unor rate de schimb

valutar nerealiste, pentru monedele lor naţionale suprainflaţionate. Metodele la care recurge în acest scop nu diferă în mod esenţial de cele aplicate dintotdeauna în asemenea cazuri. Evoluţiile monetare din întreaga lume se desfăşoară ca şi cum nu ar exista un acord de la Bretton Wood sau un Fond Monetar Internaţional.

Configuraţia evoluţiilor politice şi economice ale omenirii a permis guvernului american să-şi onoreze promisiunea, de a furniza guvernelor şi băncilor străine o uncie de aur pentru treizeci şi cinci de dolari. Însă continuarea şi intensificarea politicilor "expansioniste" americane a stimulat considerabil solicitările de transformare a dolarilor în aur, generând îngrijorare cu privire la viitorul condiţiilor monetare. Temerile sunt provocate de perspectiva unei creşteri suplimentare a cererii pentru aur, care ar putea duce la epuizarea rezervelor americane şi ar putea determina S.U.A. să abandoneze modul actual de gestionare a aurului. Trăsătura caracteristică a dezbaterilor publice referitoare la aceste probleme este că evită cu grijă menţionarea motivelor care determină creşterea cererii pentru aur. Nu se vorbeşte deloc despre politicile de finanţare a cheltuielilor publice prin deficite şi de expansiune a creditului. În schimb, se fac auzite plângeri cu privire la o aşa-numită "insuficienţă de lichiditate" şi o "penurie de rezerve". Remediul sugerat este mai multă lichiditate, care urmează să fie procurată prin "crearea" de noi "rezerve" suplimentare. Cu alte cuvinte, propunerea este de a vindeca efectele inflaţiei prin mai multă inflaţie. Este necesar să ne amintim că politicile guvernului american şi ale Băncii Angliei, destinate menţinerii preţului de 35 de dolari uncia de aur pe piaţa de aur londoneză, constituie singura măsură care împiedică astăzi ţările occidentale să recurgă la inflaţie nelimitată. Aceste politici nu sunt imediat afectate de volumul rezervelor diverselor ţări. Planurile vizând noi "rezerve" nu par, de aceea, să privească direct problema relaţiei dintre aur şi dolar. Ele o privesc numai indirect, fiind o încercare de abatere a atenţiei publicului de la adevărata problemă – inflaţia. În rest, doctrina oficială se bazează pe interpretarea, de mult discreditată, care leagă a necazurile monetare de balanţa de plăţi. [p.479]

NOTE

1. Teoria calculului monetar nu aparţine teoriei schimbului indirect. Ea este o parte a teoriei generale a praxeologiei.
2. Cf. mai sus, p. 202. Contribuţii importante la istoria şi terminologia acestei doctrine sunt furnizate de Hayek, *Prices and Production*, ed. revăzută, Londra, 1935, pp. 1 ff., 129 ff.
3. Cf. Mises, *The Theory of Money and Credit*, trad. de H. E. Batson, Londra şi New York, 1934, pp. 34-37.
4. Banii se pot afla într-un proces de transport, ei pot călători cu trenuri, nave maritime, sau avioane, dintr-un loc într-altul. Dar şi în acest caz ei se află în permanenţă sub controlul cuiva, sunt proprietatea cuiva.
5. A se vedea lucrările lui Carl Menger, *Grundsätze der Volkwirtschaftslehre*, Viena, 1871, pp. 250 ff.; *ibid.*, ed. a 2-a, Viena, 1923, pp. 241 ff.; *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften*, Leipzig, 1883, p. 171 ff.
6. Cf. Menger, *Untersuchungen*, l.c., p. 178.

7. Problemele ridicate de moneda menită a servi exclusiv drept mijloc de efecuare a schimburilor şi inadecvată de a furniza vreun alt serviciu datrită căruia să fie solicitată sunt analizate mai jos, în secţiunea 9.
8. Autorul acestor rânduri a expus pentru prima oară teorema regresiei puterii de cumpărare în prima ediţie a cărţii sale *Theory of Money and Credit*, publicată în 1912 (pp. 97-123 ale traducerii în limba engleză). Teorema a fost criticată din mai multe puncte de vedere. Unele dintre obiecţiile formulate, îndeosebi cele ale lui B. M. Anderson, din importanta sa lucrare *The Value of Money*, publicată iniţial în 1917 (cf. pp. 100 ff. în ediţia din 1936) merită o cercetare foarte atentă. Importanţa problemelor implicate face necesară şi evaluarea obiecţiilor lui H. Ellis (*German Monetary Theory 1905-1933*, Cambridge, 1934, pp. 77 ff.). În textul de mai sus sunt particularizate şi examinate critic toate obiecţiile formulate.
9. Cf. Mises, *Theory of Money and Credit*, pp. 140-142.
10. A se vedea mai sus, p. 249.
11. A se vedea mai jos, capitolul XX.
12. O asemenea tentativă a fost făcută de Greidanus, *The Value of Money*, Londra, 1932, pp. 197 ff.
13. Referitor la legăturile dintre rata de piaţă a dobânzii şi modificările puterii de cumpărare, a se vedea mai jos, cap. XX.
14. Cf. mai jos, pp.564-565.
15. Cf. mai jos, pp. 548-565.
16. Este de asemenea irelevant dacă legislaţia le atribuie sau nu substitutelor calitatea de mijloace legale de efectuare a plăţilor. Dacă lucrurile acestea sunt efectiv tratate de oameni ca substitute monetare şi deci sunt substitute monetare care posedă o putere de cumpărare egală cu suma respectivă de bani, atunci singurul efect al legiferării calităţii de mijloace de efectuare a plăţilor este împiedicarea persoanelor rău voitoare să-şi şicaneze semenii, numai din plăcerea de a proceda astfel. Dacă, pe de altă parte, lucrurile respective nu sunt substitute monetare şi sunt comercializate cu un rabat faţă de valoarea înscrisă pe ele, atunci a li se conferi calitatea de mijloace legale de efectuare a plăţilor revine la impunerea autoritară a unui preţ-plafon, adică la stabilirea unui preţ maximal pentru aur şi valuta străină şi a unui preţ minimal pentru lucrurile care au încetat de a mai fi substitute monetare, dar au rămas fie monedă credit fie monedă discreţionară. În acest caz se manifestă efectele descrise de legea lui Gresham.
17. Noţiunea de expansiune "normală" a creditului este absurdă. Emiterea de noi mijloace fiduciare, indiferent în ce cantitate, pune întotdeauna în mişcare acele modificări în structura preţurilor a căror descriere cade în sarcina teoriei ciclului economic. Bineînţeles, dacă noua cantitate emisă nu este mare, nu vor fi mari nici efectele inevitabile ale expansiunii.
18. A se vedea mai sus, pp. 437-438.
19. Cf. Cernuschi, *Contre le billet de banque*, Paris, 1866, p. 55.
20. Foarte adesea calitatea de mijloace legale de efectuare a plăţilor le-a fost conferită unor astfel de bancnote încă din vremea cân ele mai constituiau substitute monetare, posedând ca atare o valoare de schimb egală cu cea a banilor. La vremea promulgării sale, decretul nu avea nici o importanţă catalactică. Acum el devine important, deoarece piaţa încetează de a mai considera bancnotele substitute monetare.
21. Pentru o analiză mai amănunţită a se vedea mai jos, pp. 539-548.
22. A se vedea mai jos, pp. 786-789.
23. De pildă depozite la vedere nerambursabile prin cecuri.
24. Toate acestea se referă la situaţia din Europa. Situaţia din Statele Unite diferă numai prin aspecte tehnice, dar nu şi din punct de vedre economic.
25. A se vedea studiul critic al Mariannei von Herzfeld, "Die Geschichte als Funktion der Geldbewegung", *Archiv für Sozialwissenschaft*, LVI, pp. 654-686, şi scrierile citate în acest studiu.
26. Cf. mai jos, pp. 541-545.

27. Citat după *International Clearing Union, Text of a Paper Containing Proposals by British Experts for an International Clearing Union, April 8, 1943* (publicaţie a British Information Services, un birou al guvernului britanic), p. 12.
28. Lordul Keynes, în cuvîntul rostit în faţa Camerei Lorzilor, în 23 mai 1944.
29. T. E. Gregory, *The Gold Standard and Its Future*, ed. întâia, Londra, 1934, pp. 22 ff.
30. Cf. mai jos, cap. XXVII – XXXI.
31. Cf. mai sus, pp. 441 – 442 şi mai jos, pp. 550 – 586.

XVIII. Acţiunea pe parcursul trecerii timpului

1. Perspectiva în evaluarea perioadelor de timp

Omul care acţionează distinge între durata de timp dinaintea atingerii satisfacţiei unei dorinţe şi timpul cât continuă această satisfacţie. Acţiunea urmăreşte întotdeauna îndepărtarea unei neplăceri viitoare, fie vorba şi numai de viitorul din momentul imediat următor. Între declanşarea acţiunii şi atingerea scopului urmărit se scurge întotdeauna o fracţiune de timp, aşa-numitul timp de maturizare, în cursul căruia se maturizează sămânţa sădită de acţiune. Cel mai evident exemplu ne este furnizat de agricultură. Între aratul pământului şi coacerea roadelor se scurge o perioadă considerabilă de timp. Un alt exemplu este ameliorarea calităţii vinului prin îmbătrânire. În anumite cazuri, pe de altă parte, timpul de maturizare este atât de scurt, încât, în vorbirea curentă, putem spune că succesul apare instantaneu. În măsura în care acţiunea necesită întrebuinţarea muncii, ea se preocupă de timpul de lucru. Îndeplinirea oricărui fel de muncă ia timp. În anumite cazuri, timpul de lucru este atât de scurt, încât oamenii spun că lucrul respectiv nu ia timp deloc. O acţiune simplă, indivizibilă şi nerepetată este numai rareori suficientă pentru atingerea ţelului urmărit. De regulă, pe actor îl separă de ţelul strădaniilor sale mai mult decât un singur pas. El trebuie să efectueze mulţi paşi; şi fiecare nou pas adăugat la cei efectuaţi înainte ridică, din nou, întrebarea dacă el trebuie sau nu să-şi continue drumul spre ţelul ales mai înainte. Majoritatea ţelurilor sunt atât de îndepărtate, încât numai o persistenţă hotărîtă duce la atingerea lor. În vederea reuşitei este necesară o acţiune perseverentă, neabătut îndreptată spre ţelul urmărit. Timpul total care necesită a fi cheltuit, adică timpul de lucru plus timpul de maturizare, poate fi numit perioadă de producţie. Perioada aceasta de producţie este lungă în anumite cazuri şi scurtă în altele. Uneori este atât de scurtă, încât, în practică, poate fi trecută complet cu vederea. Adaosul de satisfacere a dorinţelor pe care-l aduce atingerea unui scop este limitat în timp. Rezultatul produs îşi extinde serviciile numai pe durata unei perioade de timp, pe care o putem numi durată de serviciu (*of serviceableness*). Durata de serviciu este mai scurtă la [p. 480] anumite produse, iar la altele, pe care le numim în mod curent bunuri durabile, este mai lungă. Astfel, omul care acţionează trebuie să ia întotdeauna în calcul perioada de producţie şi durata de serviciu a produsului. La estimarea dezutilităţii unui proiect luat în consideraţie, el nu se preocupă numai de cheltuiala de factori de producţie şi muncă necesare, ci şi de perioada de producţie. La estimarea utilităţii produsului anticipat, el se preocupă de durata sa de serviciu. Desigur, cu cât un produs este mai durabil,

cu atât este mai mare volumul de servicii pe care îl furnizează. Dar, dacă aceste servicii nu sunt disponibile cumulativ, la aceeaşi dată, ci eşalonate gradual, de-a lungul unei anumite perioade de timp, atunci, după cum vom vedea, elementul timp joacă un rol specific în evaluarea lor. Nu este acelaşi lucru dacă *n* unităţi dintr-un serviciu sunt furnizate la aceeaşi dată, sau dacă ele se întind pe o perioadă de *n* zile, astfel încât numai câte o unitate este disponibilă în fiecare zi. Este important să înţelegem că perioada de producţie, ca şi durata de serviciu, sunt categorii ale acţiunii umane – şi nu concepte construite de filozofi, economişti şi istorici, ca instrumente mentale pentru interpretarea de către ei a evenimentelor. Ele sunt elemente esenţiale, prezente în fiecare act raţional care precede şi direcţionează acţiunea. Este necesar să accentuăm aspectul acesta, deoarece lui Böhm-Bawerk, căruia ştiinţa economică îi datorează descoperirea rolului jucat de perioada de producţie, i-a scăpat această distincţie. Omul care acţionează nu priveşte la situaţia în care se află cu ochii istoricului. Pe el nu-l preocupă felul în care s-a ajuns la situaţia actuală. Singura lui preocupare este să dea cea mai bună întrebuinţare mijloacelor disponibile astăzi, în vederea celei mai bune cu putinţă îndepărtări a insatisfacţiei viitoare. Trecutul nu contează pentru el. El are la dispoziţie o cantitate anume de factori materiali de producţie. El nu întreabă dacă aceşti factori sunt dăruiţi de natură, sau reprezintă produsul proceselor de producţie desfăşurate în trecut. Pentru el nu contează ce cantitate de factori naturali, adică de materiale originare de producţie şi de muncă, au fost cheltuiţi în vederea producerii lor şi cât timp au absorbit aceste procese de producţie. El evaluează mijloacele disponibile numai sub aspectul serviciilor pe care acestea le pot furniza, în eforturile sale de a face condiţiile viitoare mai satisfăcătoare. Pentru el, perioada de producţie şi durata de serviciu sunt categorii care intervin în planificarea acţiunilor viitoare, nu concepte academice retrospective şi de cercetare istorică. Ele joacă un rol întrucât actorul trebuie să aleagă între perioade de producţie de lungimi diferite şi între producţia de bunuri mai mult sau mai puţin durabile. Acţiunea nu se preocupă de viitor în general, ci, întotdeauna, [p. 481] numai de o anumită fracţiune limitată din viitor. Fracţiunea aceasta este limitată, pe de o parte, de momentul în care acţiunea trebuie să înceapă. Unde se situează cealaltă limită depinde de decizia şi alegerea actorului. Sunt oameni care se preocupă numai de momentul imediat următor. Sunt alţii, a căror grijă prevăzătoare se întinde mult dincolo de durata probabilă a propriilor lor vieţi. Putem să numim perioadă de planificare (*period of provision*) această fracţiune de timp din viitor, pe durata căreia actorul angrenat într-o anumită acţiune doreşte să planifice într-un anumit fel şi într-o anumită măsură. În acelaşi fel în care omul care acţionează alege între diverse feluri de satisfacere a dorinţelor în cadrul aceleiaşi fracţiuni de timp din viitor, el alege şi între satisfacerea dorinţelor în viitorul mai apropiat, sau mai îndepărtat. Fiecare alegere implică şi o alegere a perioadei de planificare. Hotărându-se asupra felului în care va întrebuinţa diversele mijloace disponibile pentru îndepărtarea insatisfacţiei, actorul determină de asemenea, implicit, perioada

de planificare. În economia de piaţă, cererea consumatorilor determină şi lungimea perioadei de planificare. Există diverse metode disponibile în vederea lungirii perioadei de planificare:
1. Acumularea unor stocuri mai mari de bunuri de consum, destinate consumului ulterior.
2. Producerea de bunuri mai durabile.
3. Producerea de bunuri care necesită o perioadă de producţie mai lungă.
4. Alegerea unor metode de producţie care consumă mai mult timp, pentru producerea unor bunuri care ar putea fi de asemenea produse într-o perioadă de producţie mai scurtă.
Primele două metode nu necesită nici un fel de comentarii suplimentare. Metodele a treia şi a patra trebuie cercetate mai îndeaproape. Faptul că procesele de producţie cele mai scurte, adică cele cu cea mai scurtă perioadă de producţie, nu îndepărtează în întregime insatisfacţia resimţită este un dat fundamental al vieţii şi acţiunii umane. După ce se produc toate bunurile pe care le pot furniza procesele acestea cele mai scurte, mai rămân dorinţe nesatisfăcute, şi motivaţia pentru continuarea acţiunii este încă prezentă. Deoarece omul care acţionează preferă, *ceteris paribus*, acele procese care furnizează produsele în cel mai scurt timp posibil[1], pentru continuarea acţiunii nu rămân decât acele procese care consumă mai mult timp. Oamenii se lansează în aceste procese mai consumatoare de timp pentru că acordă mai multă valoare sporului de satisfacţie anticipat de pe urma lor, decât dezavantajului de a trebui să aştepte roadele mai multă vreme. Böhm-Bawerk vorbeşte despre o productivitate sporită a metodelor de producţie mai ocolite, care necesită mai mult timp. Este mai potrivit să vorbim despre productivitatea fizică sporită [p.482] a proceselor de producţie care necesită mai mult timp. Productivitatea sporită a acestor procese nu constă întotdeauna în faptul că ele produc o cantitate mai mare de produse, cu aceeaşi cantitate a factorilor de producţie cheltuiţi. Cel mai adesea, ea constă în aceea că ele furnizează produse care nu puteau fi obţinute deloc în perioade de producţie mai scurte. Aceste procese nu sunt procese ocolite. Ele sunt calea cea mai scurtă şi mai rapidă către ţelul ales. Dacă cineva doreşte să prindă mai mult peşte, nu există altă metodă disponibilă decât pescuitul cu bărci şi plase, în locul pescuitului fără asemenea echipament. Pentru producerea aspirinei nu se cunoaşte nici o metodă de producţie mai bună, mai scurtă şi mai ieftină, decât cea adoptată de producătorii de medicamente. Abstracţie făcând de eroare şi ignoranţă, nu poate exista nici o îndoială cu privire la faptul că productivitatea şi eficacitatea proceselor alese este maximă. Oamenii nu le-ar fi adoptat dacă nu le-ar fi considerat cele mai directe procese, aşadar, cele care duc pe calea cea mai scurtă la ţelul urmărit. Prelungirea perioadei de planificare prin simpla acumulare de stocuri de consum este rezultatul dorinţei de a planifica dinainte pentru o perioadă de timp mai lungă. Acelaşi lucru se poate spune despre producerea de bunuri a căror durabilitate este mai mare, raportat la cheltuiala mai mare de factori de producţie necesari[2]. Dar dacă se urmăresc ţeluri mai îndepărtate în timp,

atunci prelungirea perioadei de producţie este un corolar necesar al acţiunii. Scopul urmărit nu poate fi atins într-o perioadă de producţie mai scurtă. Amânarea unui act de consum înseamnă că individul preferă satisfacţia pe care o va produce consumul ulterior, satisfacţiei pe care ar putea-o produce consumul imediat. Alegerea unei perioade de producţie mai lungi înseamnă că actorul preţuieşte produsul procesului ce va da roade abia mai târziu mai mult decât produsele pe care le-ar putea furniza un proces mai puţin consumator de timp. În cadrul socotelilor de felul acesta şi al alegerilor rezultate din ele, perioada de producţie apare ca un timp de aşteptare. Marele merit de a fi arătat rolul pe care-l joacă luarea în calcul a timpului de aşteptare le aparţine lui Jevons şi Böhm-Bawerk. Dacă eul care acţionează nu ar ţine seama de lungimea timpului de aşteptare, atunci el n-ar considera niciodată că un scop este atât de îndepărtat, încât atingerea lui să nu poată fi luată în consideraţie. Când ar avea de ales între două procese de producţie care oferă outputuri diferite cu acelaşi input, el ar prefera întotdeauna procesul care oferă o cantitate sporită din aceleaşi produse, sau produse mai bune [p. 483] în aceeaşi cantitate, chiar dacă aceste rezultate n-ar putea fi atinse decât prin prelugirea perioadei de producţie. Sporurile de input care determină o creştere mai mult decât proporţională a duratei de serviciu a produsului ar fi socotite necondiţionat avantajoase. Faptul că oamenii nu acţionează în felul acesta ne arată că ei preţuiesc duratele de timp de aceeaşi lungime în mod diferit, în funcţie de apropierea sau distanţa lor faţă de momentul deciziei. *Ceteris paribus*, satisfacţia într-o perioadă din viitor mai apropiată este preferată satisfacţiei într-o perioadă mai îndepărtată; aşteptarea este privită ca dezutilitate. Faptul acesta este deja implicat în afirmaţia făcută la începutul acestui capitol, anume că omul distinge între timpul dinaintea atingerii satisfacţiei şi timpul pe durata căruia se manifestă satisfacţia. Dacă elementul timp joacă vreun rol în viaţa umană, atunci nu poate fi nici o îndoială cu privire la evaluarea diferită a perioadelor temporale de aceeaşi lungime, după cum ele sunt mai apropiate sau mai îndepărtate. Evaluarea lor identică ar însemna că oamenilor nu le pasă dacă ating succesul mai devreme sau mai târziu. Ar fi totuna cu eliminarea completă a elementului timp din procesul de evaluare. Simplul fapt că bunurile cu o durată de serviciu sporită sunt preţuite mai mult decât cele cu o durată mai redusă nu implică încă, în sine, o luare în consideraţie a elementului timp. Un acoperiş care poate acoperi o casă de intemperii vreme de zece ani este mai valoros decât un acoperiş care furnizează acest serviciu numai vreme de cinci ani. Cantitatea de servicii furnizate este diferită în cele două cazuri. Dar întrebarea care trebuie să ne preocupe este dacă un actor care alege conferă sau nu aceeaşi valoare unui serviciu disponibil într-o perioadă mai îndepărtată din viitor, ca şi unuia disponibil într-o perioadă mai apropiată.

2. Preferinţa de timp ca premisă esenţială a acţiunii

Răspunsul la această întrebare este că omul care acţionează nu evaluează perioadele de timp numai în funcţie de dimensiunea lor. Opţiunile sale cu privire la îndepărtarea insatisfacţiilor din viitor sunt ghidate de categoriile

mai devreme şi *mai târziu*. Pentru om timpul nu este o substanţă omogenă la care să conteze numai lungimea. Nu este un *mai mult* sau *mai puţin* dimensional. Este un flux ireversibil de fracţiuni ce apar în perspective diferite, după cum sunt situate mai aproape sau mai departe de momentul evaluării şi al deciziei. Satisfacerea unei dorinţe în viitorul mai apropiat este, *ceteris paribus*, preferată uneia în viitorul mai îndepărtat. Bunurile prezente sunt mai valoroase decât bunurile viitoare. [p. 484] Preferinţa de timp este o premisă categorială a acţiunii umane. Nu poate fi gândit nici un mod de acţiune în cadrul căruia satisfacţia într-o perioadă de timp mai apropiată să nu fie preferată, *ceteris paribus*, satisfacţiei într-o perioadă de timp mai îndepărtată. Însuşi faptul gratificării unei dorinţe implică faptul că gratificarea în prezent este preferată gratificării la un moment ulterior. Persoana care consumă un bun neperisabil, în loc de a amâna consumul pentru un moment nedefinit din viitor, relevă prin aceasta valoarea superioară pe care o acordă satisfacţiei în prezent, în comparaţie cu satisfacţia în viitor. Dacă nu ar prefera satisfacerea într-o perioadă mai apropiată din viitor, celei într-o perioadă mai îndepărtată, atunci nu ar consuma niciodată pentru a-şi satisface dorinţele. El ar acumula întotdeauna şi nu ar consuma şi nu s-ar bucura de consum niciodată. El nu ar consuma astăzi, dar nu ar consuma nici mâine, deoarece ziua următoare l-ar pune în faţa aceleiaşi alternative. Nu numai primul pas spre satisfacerea unei dorinţe, ci şi toţi cei care urmează sunt călăuziţi de preferinţa de timp. După ce dorinţa *a*, cu rangul 1 în scara de valori, este satisfăcută, actorul trebuie să aleagă între dorinţa *b* - cu rangul 2 – şi *c*, acea dorinţă de mâine, căreia, în absenţa preferinţei de timp, i s-ar fi asignat rangul 1. Dacă *b* este preferat lui *c*, atunci alegerea a fost influenţată, în mod clar, de preferinţa de timp. Urmărirea deliberată a satisfacerii unei dorinţe este, în mod necesar, călăuzită de o preferinţă pentru satisfacţia în viitorul mai apropiat, faţă de satisfacţia în viitorul mai îndepărtat. Condiţiile în care activează omul modern, din Occidentul capitalist, sunt diferite de cele în care trăiau şi activau strămoşii săi primitivi. Ca urmare a grijii providenţiale a înaintaşilor noştri, dispunem de un amplu stoc de produse intermediare (bunuri de capital sau factori de producţie produşi) şi de bunuri de consum. Activităţile noastre urmăresc o mai lungă perioadă de planificare, deoarece suntem fericiţii moştenitori ai unui trecut care a prelungit, pas cu pas, perioada de planificare şi ne-a înzestrat cu mijloacele necesare extinderii perioadei de aşteptare. În cursul acţiunii luăm în calcul perioade mai lungi şi urmărim obţinerea unei satisfacţii uniforme pe tot parcursul perioadei alese ca perioadă de planificare. Ne aflăm în situaţia de a ne bizui pe un flux continuu de bunuri de consum şi avem la dispoziţie nu doar stocuri de bunuri imediat consumabile, ci şi stocuri de bunuri destinate producţiei, a căror „maturizare” ne furnizează mereu alte bunuri de consum, cu ajutorul eforturilor noastre continue. În gestionarea acestui „flux de venit” sporit, ar spune observatorul superficial, nu se mai acordă nici o atenţie consideraţiilor legate de valorizarea diferită a bunurilor prezente şi viitoare. Acum sincronizăm totul, afirmă el, astfel încât elementul timp încetează de a mai

juca vreo importanţă în gestionarea [p. 485] afacerilor. Este, prin urmare, irelevant, continuă el, să mai recurgem la preferinţa de timp pentru interpretarea condiţiilor moderne. Eroarea fundamentală implicată în această obiecţie foarte răspândită este, ca atâtea altele, determinată de o lamentabilă înţelegere greşită a construcţiei imaginare a unei economii în regim de rotaţie uniformă. În cadrul acestei construcţii imaginare nu intervine nici o schimbare; avem de a face cu un curs lipsit de variaţii al tuturor evenimentelor. Prin urmare, în economia aflată în regim de rotaţie uniformă, nu intervine nici o schimbare în alocarea bunurilor în vederea satisfacerii de dorinţe în viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat. Nimeni nu plănuieşte nici o schimbare deoarece, conform ipotezelor noastre, alocarea curentă este cea mai satisfăcătoare pentru toţi – şi nimeni nu crede că vreun alt aranjament posibil i-ar putea îmbunătăţi situaţia. Nimeni nu doreşte să-şi augmenteze consumul în viitorul mai apropiat, pe seama consumului său într-un viitor mai îndepărtat, sau viceversa, deoarece modul curent de alocare îl satisface mai mult decât oricare alt mod imaginabil şi fezabil. Distincţia praxeologică între capital şi venit este o categorie a gândirii, care se bazează pe valorizarea diferită a satisfacerii dorinţelor, în diferite perioade din viitor. În construcţia imaginară a economiei aflate în regim de rotaţie uniformă este implicat faptul că întregul venit, dar nu mai mult, se consumă şi că, prin urmare, capitalul rămâne nemodificat. În alocarea bunurilor în vederea satisfacerii dorinţelor în diferite perioade din viitor, se atinge un echilibru. Putem descrie această stare de lucruri prin afirmaţia că nimeni nu doreşte să consume astăzi venitul de mâine. Am descris cu precizie construcţia imaginară a unei economii aflate în regim de rotaţie uniformă, astfel încât să satisfacă tocmai această condiţie. Dar este necesar să observăm că se poate afirma, cu aceeaşi certitudine apodictică, faptul că în economia în rotaţie uniformă nimeni nu doreşte să aibă mai mult din vreun bun decât are efectiv. Afirmaţiile acestea sunt adevărate cu privire la economia în regim de rotaţie uniformă deoarece ele sunt implicate în definiţia pe care am dat-o acestui construct imaginar. Ele sunt absurde dacă se referă la o economie în schimbare, care este singurul fel de economie reală. Îndată ce intervine o schimbare a datelor, indivizii se confruntă din nou cu necesitatea de a alege atât între diverse moduri de satsfacere a dorinţelor pe durata aceleiaşi perioade, cât şi între satisfacerea dorinţelor în perioade diferite. Un spor de venit poate fi întrebuinţat pentru consumul imediat, sau poate fi investit, în vederea producţiei viitoare. Indiferent cum îl întrebuinţează actorii, alegerea lor trebuie să fie rezultatul unei cumpăniri a avantajelor anticipate de pe urma satisfacerii dorinţelor în perioade diferite din viitor. În lumea reală, în universul viu şi schimbător, fiecare individ, în fiecare dintre acţiunile sale, este nevoit [p. 486] să aleagă între satisfacerea dorinţelor în perioade de timp diferite. Unii consumă tot ce câştigă, alţii consumă o parte din capitalul de care dispun, alţii economisesc o parte din venitul de care dispun. Cei care contestă validitatea universală a preferinţei de timp nu reuşesc să explice de ce omul nu investeşte întotdeauna 100 de dolari disponibili astăzi, chiar dacă aceşti 100 de dolari ar spori la 104

dolari într-un an. Este evident că omul care consumă astăzi această sumă este condus de o judecată de valoare, care valorizează 100 de dolari prezenţi mai mult decât 104 dolari disponibili peste un an. Dar şi în cazul în care el alege să investească cei 100 de dolari, aceasta nu înseamnă că preferă satisfacţia mai târziu satisfacţiei astăzi, ci înseamnă că preferă 100 de dolari astăzi mai puţin decât 104 dolari un an mai târziu. Fiecare penny cheltuit astăzi este, mai ales în condiţiile unei economii capitaliste, în care instituţiile fac posibilă investirea chiar şi a celor mai mici sume, o dovadă a valorii superioare acordate satisfacţiei în prezent, faţă de satisfacţia în viitor. Teorema preferinţei de timp necesită o dublă demonstraţie. Mai întâi, pentru cazul economisirii simple, care se referă la cazul în care oamenii au de ales între consumul imediat al unei cantităţi de bunuri şi consumul ulterior al aceleiaşi cantităţi. În al doilea rând, pentru cazul economisirii capitaliste, în care alegerea se face între consumul imediat al unei cantităţi de bunuri şi consumul ulterior, fie al unei cantităţi mai mari, fie al unor bunuri apte de a furniza o satisfacţie căreia – abstracţie făcând de diferenţa în timp – i se acordă o valoare mai mare. Demonstraţia a fost furnizată pentru ambele cazuri. Nici un alt caz nu este imaginabil. Se poate căuta o explicaţie psihologică a fenomenului preferinţei de timp. Nerăbdarea şi neplăcerea cauzate de aşteptare sunt, desigur, fenomene psihologice. Se poate încerca elucidarea lor prin raportare la limitările temporale ale vieţii umane, la naşterea, creşterea şi maturizarea individului, la inevitabila lui degradare şi dispariţie. În cursul vieţii omului există pentru fiecare lucru câte un moment potrivit, ca şi câte un *prea devreme* şi *prea târziu*. Însă problema praxeologică nu are nici o legătură cu aspectele acestea psihologice. Trebuie să conceptualizăm, nu doar să înţelegem. Trebuie să conceptualizăm faptul că, dacă un om nu ar prefera satisfacţia pe durata unei perioade mai apropiate din viitor, satisfacţiei pe durata unei perioade mai îndepărtate, atunci el nu ar mai consuma şi nu s-ar mai bucura de consum deloc. Nu trebuie să confundăm problema praxeologică nici cu problema fiziologică. Cel ce doreşte să trăiască şi să vadă o vreme îndepărtată trebuie, înainte de toate, să se îngrijească de prezervarea vieţii sale în perioada intermediară. Astfel, supravieţuirea şi satisfacerea nevoilor vitale sunt necesare în vederea satisfacerii oricăror dorinţe într-un viitor mai îndepărtat. Înţelegem astfel de ce, [p. 487] în toate acele situaţii în care simpla conservare a vieţii, în sens literal, este în joc, satisfacerea în viitorul mai apropiat este preferată celei din perioadele ulterioare. Însă ceea ce ne preocupă este acţiunea ca atare, nu motivaţiile care îi determină cursul. Tot aşa cum, în calitate de economişti, nu ne întrebăm de ce albumina, hidraţii de carbon şi lipidele sunt necesare omului, nu ne întrebăm nici de ce satisfacerea necesităţilor vitale ne apare ca imperativă şi nu îngăduie amânare. Trebuie să conceptualizăm faptul că orice fel de consum şi de satisfacţie de a consuma presupun o preferinţă pentru satisfacţia în prezent faţă de satisfacţia mai târziu. Cunoaşterea furnizată de acest adevăr depăşeşete cu mult orbita pentru care pot furniza explicaţii datele fiziologice relevante. Ea se referă la orice fel de satisfacere a

dorinţelor, nu doar la satisfacerea necesităţilor vitale, destinate simplei supravieţuiri. Este important să accentuăm acest aspect, deoarece sintagma „stoc de subzistenţă, disponibilă pentru necesităţile subzistenţei”, aşa cum o întrebuinţează Böhm-Bawerk, poate duce cu uşurinţă la interpretări eronate. Desigur, una din destinaţiile acestui stoc este de a furniza mijloacele de satisfacere a necesităţilor elementare ale vieţii, asigurând astfel supravieţuirea. Dar, pe lângă aceasta, el trebuie să fie suficient de mare pentru a satisface, dincolo de necesităţile impuse de menţinerea pe timpul de aşteptare, toate acele dorinţe şi nevoi care – în afara simplei supravieţuiri – sunt considerate mai urgente decât culegerea roadelor mai abundente ale proceselor de producţie mai consumatoare de timp. Böhm-Bawerk a afirmat că orice prelungire a perioadei de producţie depinde de satisfacerea condiţiei ca „o cantitate suficientă de bunuri prezente să fie disponibilă pentru a face posibilă traversarea intervalului mediu prelungit, dintre începutul muncii pregătitoare şi culegerea produsului”[3]. Expresia „o cantitate suficientă” necesită o elucidare. Ea nu înseamnă o cantitate suficientă pentru necesităţile subzistenţei. Cantitatea în discuţie trebuie să fie suficient de mare pentru a asigura satisfacerea tuturor acelor dorinţe a căror satisfacere, pe durata perioadei de aşteptare, este considerată mai importantă decât avantajele pe care le-ar furniza o şi mai mare prelungire a perioadei de producţie. Dacă această cantitate ar fi mai mică, atunci o scurtare a perioadei de producţie ar apărea ca avantajoasă; sporul cantităţii de produse sau îmbunătăţirea calităţilor, anticipate de pe urma păstrării perioadei de producţie mai lungi, nu ar mai fi considerată o remuneraţie suficientă pentru reducerea consumului, impusă pe durata perioadei de aşteptare. Dacă stocul de subzistenţă este sau nu suficient nu depinde de nici un fel de [p. 488] date fiziologice sau de alte fapte obiectiv determinabile cu metodele tehnologiei şi ale fiziologiei. Termenul metaforic „traversare”, sugerând traversarea unui pod, un volum de apă a cărui întindere pune constructorul de poduri în faţa unei sarcini obiectiv determinate, este susceptibil de a induce în eroare. Cantitatea în chestiune este evaluată de oameni şi judecăţile lor subiective sunt cele care decid dacă ea este sau nu suficientă. Chiar şi într-o lume ipotetică, în care natura ar furniza tuturor mijloacele necesare prezervării supravieţuirii biologice, în sens strict, în care cele mai importante alimente nu ar fi rare şi acţiunea nu s-ar preocupa de asigurarea simplei supravieţuiri, fenomenul preferinţei de timp ar fi prezent şi ar călăuzi toate acţiunile[4].

Observaţii cu privire la evoluţia teoriei preferinţei de timp

Se poate presupune în mod plauzibil că simplul fapt că dobînda este diferenţiată în funcţie de perioadele de timp ar fi trebuit să orienteze atenţia economiştilor, interesaţi de dezvoltarea unei teorii a dobânzii, asupra rolului jucat de timp. Cu toate acestea, economiştii clasici au fost împiedicaţi de a recunoaşte semnificaţia elementului timp, de teoria lor greşită a valorii şi de înţelegerea lor eronată a conceptului de cost. Ştiinţa economică datorează teoria preferinţei de timp lui William Stanley Jevons şi dezvoltarea ei îndeosebi lui Eugen von Böhm-Bawerk. Böhm-Bawerk a fost cel dintâi care a

formulat problema ce trebuia soluţionată, cel dintâi care a dat în vileag erorile implicate în teoriile dobânzii bazate pe productivitate şi primul care a evidenţiat rolul jucat de perioada de producţie. Însă el nu a reuşit să evite în întregime capcanele pe care le ridică elucidarea problemei dobânzii. Demonstraţia furnizată de el pentru validitatea universală a preferinţei de timp este inadecvată, deoarece se bazează pe considerente psihologice. Dar psihologia nu poate demonstra niciodată validitatea vreunei teoreme praxeologice. Ea poate arăta că anumite persoane, sau multe persoane se lasă influenţate de anumite motivaţii. Ea nu poate niciodată scoate în evidenţă faptul că orice acţiune umană este dominată cu necesitate de un anumit element categorial, prezent în fiecare acţiune, fără excepţie[5]. A doua insuficienţă a raţionamentului lui Böhm-Bawerk ţine de interpretarea greşită pe care a dat-o conceptului de perioadă de producţie. El nu era pe deplin conştient de faptul că perioada de producţie este o categorie praxeologică şi că rolul pe care îl joacă în acţiune se referă, în întregime, la alegerile pe care actorul le face, între perioade de producţie de lungimi [p. 489] diferite. Durata de timp cheltuit în trecut, în vederea producerii bunurilor de capital disponibile astăzi, nu contează deloc. Aceste bunuri de capital sunt evaluate numai cu privire la foloasele pe care le pot aduce în vederea satisfacerii de dorinţe în viitor. Conceptul de „perioadă medie de producţie” este steril. Ceea ce determină acţiunea este faptul că, în vederea alegerii între diversele căi de îndepărtare a insatisfacţiilor viitoare, lungimea timpului de aşteptare este, în fiecare caz, un element necesar. Ca urmare a acestor două erori, Böhm-Bawerk, pe parcursul elaborării teoriei sale, nu a evitat în întregime abordarea din perspectiva productivităţii, pe care el însuşi o respinsese atât de strălucit, în istoria sa critică a doctrinelor capitalului şi ale dobânzii. Aceste observaţii nu reduc câtuşi de puţin meritele nepieritoare ale contribuţiilor lui Böhm-Bawerk. El este cel care a aşternut fundaţiile pe care economiştii de mai târziu – îndeosebi Knut Wicksell, Frank Albert Fetter şi Irving Fisher – au reuşit să completeze teoria preferinţei de timp. Esenţa teoriei preferinţei de timp se exprimă de obicei spunând că există o preferinţă pentru bunurile prezente faţă de bunurile viitoare. Referindu-se la acest mod de exprimare, unii economişti au fost derutaţi de faptul că, în anumite cazuri, întrebuinţările din prezent valorează mai puţin decât cele din viitor. Însă problema pe care o ridică aparentele excepţii provine numai dintr-o înţelegere eronată a adevăratei stări de lucruri. Există satisfacţii de care omul nu se poate bucura în acelaşi timp. În aceeaşi seară, o persoană nu poate merge atât la spectacolul cu *Carmen,* cât şi la cel cu *Hamlet*. Când îşi cumpără bilete, ea trebuie să aleagă între cele două spectacole. Dacă biletele la ambele teatre, pentru aceeaşi seară, îi sunt oferite cadou, ea trebuie de asemenea să aleagă. Ea poate spune, despre biletul pe care îl refuză, „Nu doresc să văd spectacolul acum”, sau „Ce păcat că nu este programat mai târziu”[6]. Dar aceasta nu înseamnă că persoana preferă bunurilor prezente pe cele viitoare. Ea nu are de ales între bunuri viitoare şi bunuri prezente, ci are de ales între două satisfacţii de care nu se poate bucura simultan. Acest tip de dilemă este

prezent în toate alegerile. În momentul de faţă ar putea prefera *Hamlet* în loc de *Carmen*. Condiţiile modificate, dintr-un moment ulterior, ar putea-o determina să facă altă alegere. O a doua aparentă excepţie survine în cazul bunurilor perisabile. Ele pot fi disponibile din abundenţă într-un anumit sezon şi pot fi rare în altele. Însă diferenţa între îngheţată iarna şi îngheţată vara nu este aceea dintre un bun prezent şi unul viitor. Este diferenţa dintre un bun care-şi pierde utilitatea sa specifică, chiar dacă nu este consumat, şi un alt bun, care necesită un alt proces de producţie. Îngheţata disponibilă iarna nu poate fi întrebuinţată vara decât dacă este supusă unui proces special de conservare. Ea este, în raport cu îngheţata disponibilă vara, cel mult unul dintre [p. 490] factorii complementari necesari producţiei. Nu este posibil să mărim cantitatea de îngheţată disponibilă vara, numai reducând consumul de îngheţată iarna. Practic avem de a face cu două bunuri diferite. Cazul avarului nu contrazice validitatea universală a preferinţei de timp. Chiar şi avarul, cheltuindu-şi o parte din mijloace pentru un trai zgârcit, preferă o anumită cantitate de satisfacţie în viitorul mai apropiat, satisfacţiei într-un viitor mai îndepărtat. Cazurile extreme, în care câte un avar îşi refuză chiar şi minimul indispensabil de hrană, reprezintă o pierdere patologică a energiei vitale, ca şi în cazurile omului care se abţine de la mâncare de teama germenilor patogeni, al omului care se sinucide mai degrabă decât să facă faţă unei situaţii periculoase, sau al omului care nu poate dormi de teama accidentelor neştiute care s-ar putea abate asupra lui în timpul somnului.

3. Bunurile de capital

Îndată ce sunt îndeplinite acele dorinţe a căror satisfacţie este considerată mai urgentă decât orice grijă pentru ziua de mâine, oamenii încep să economisească o parte din stocul de bunuri de consum disponibil, în vederea utilizării viitoare. Această amânare a consumului face cu putinţă îndreptarea acţiunii spre ţeluri mai îndepărtate în timp. Este de acum posibil să fie urmărite scopuri care înainte nu puteau fi luate în consideraţie, datorită lungimii perioadei de producţie necesare. Mai mult, se pot alege metode de producţie prin mijlocirea cărora outputul produs este superior, pe unitatea de input, altor metode, ce necesitau perioade mai scurte de producţie. *Sine qua non*-ul oricărei prelungiri a proceselor de producţie adoptate este economisirea, adică un exces de producţie curentă, faţă de consum. Economisirea este primul pas pe calea creşterii bunăstării materiale şi a oricărui progres ulterior în această direcţie. Amânarea consumului şi acumularea unor stocuri de bunuri de consum în vederea consumului ulterior ar fi practicate chiar şi în absenţa stimulentului furnizat de superioritatea tehnologică a proceselor cu o perioadă de producţie mai lungă. Productivitatea sporită a acestor procese mai consumatoare de timp întăreşte considerabil propensiunea de a economisi. Sacrificiul făcut prin reducerea consumului pe durata perioadelor mai apropiate din viitor este astfel contrabalansat nu doar de anticiparea consumării bunurilor economisite în perioade mai târzii; el deschide de asemenea drumul unei mai bogate cantităţi de bunuri în viitorul mai îndepărtat şi al obţinerii de bunuri care nu puteau fi

deloc procurate, fără acest sacrificiu provizoriu. Dacă omul care acţionează nu ar prefera totdeauna, *ceteris paribus,* consumul în viitorul mai apropiat, faţă de cel în viitorul [p. 491] mai îndepărtat, atunci el ar economisi mereu şi nu ar mai consuma niciodată. Ceea ce limitează volumul de economisire şi investiţii este preferinţa de timp. Persoanele dornice să adopte procese cu perioade mai lungi de producţie trebuie, mai întâi, să acumuleze, prin intermediul economisirii, acea cantitate de bunuri de consum care este necesară pentru a satisface, pe durata timpului de aşteptare, toate acele dorinţe a căror satisfacere o consideră mai urgentă decât sporul de bunăstare anticipat de pe urma procesului mai consumator de timp. Acumularea de capital începe cu formarea unor stocuri de bunuri de consum, al căror consum este amânat pentru mai târziu. Dacă aceste surplusuri sunt doar stocate şi păstrate pentru consum ulterior, ele sunt doar avuţie sau, mai precis, o rezervă pentru zile negre şi situaţii de urgenţă. Ele rămân în afara orbitei producţiei. Ele nu devin integrate – din punct de vedere economic, nu fizic – în activităţile de producţie decât atunci când sunt întrebuinţate ca mijloace de subzistenţă pentru muncitorii angrenaţi în procese mai consumatoare de timp. Din punct de vedere fizic, ele se consumă dacă sunt cheltuite astfel. Însă din punct de vedere economic, ele nu dispar, ci sunt înlocuite, mai întâi cu produse intermediare ale unui proces cu o perioadă mai lungă de producţie, iar apoi, mai târziu, cu bunurile de consum care sunt produsele finale ale acestor procese. Toate aceste întreprinderi şi procese sunt controlate intelectual prin contabilizarea capitalului, apogeul calculului economic în termeni monetari. Fără ajutorul calculului monetar oamenii nu ar putea afla nici măcar dacă – dincolo de lungimea perioadei de producţie – un anumit proces promite să fie mai productiv decât un altul. Cheltuielile necesitate de diverse procese nu pot fi comparate între ele fără ajutorul termenilor monetari. Contabilizarea capitalului începe cu preţurile de piaţă ale bunurilor de capital disponibile în vederea producţiei viitoare, a căror sumă e numită capital. Ea înregistrează toate cheltuielile efectuate din acest fond şi preţurile tuturor bunurilor achiziţionate, corespunzătoare acestor cheltuieli. În final, stabileşte rezultatul ultim al tuturor acestor transformări survenite în compoziţia capitalului şi, prin aceasta, succesul sau eşecul întregului proces. Se obţine astfel nu doar rezultatul final; contabilizarea capitalului oglindeşte, de asemenea, toate stadiile sale intermediare. Ea furnizează bilanţuri intermediare; asemenea bilanţuri pot fi solicitate pentru fiecare zi, iar situaţii ale profiturilor şi pierderilor sunt disponibile pentru fiecare parte sau stadiu al procesului. Aceasta este busola indispensabilă a producţiei în economia de piaţă. În economia de piaţă, producţia este o întreprindere continuă, fără sfârşit, împărţită într-o imensă varietate de procese parţiale. Nenumărate procese de producţie, cu diferite perioade de producţie, se desfăşoară simultan. Ele sunt complementare unele altora şi, [p. 492] în acelaşi timp, rivalizează unele cu altele în competiţia pentru factorii rari de producţie. Neîncetat se acumulează, prin economisire, capital nou sau se pierde capital, prin supraconsum. Producţia este distribuită între numeroase fabrici, ferme, ateliere şi

întreprinderi, fiecare în parte servind numai unui scop limitat. Produsele intermediare sau bunurile de capital, factorii produşi în vederea producţiei viitoare, trec dintr-o mână în alta în acest proces; ele trec de la o unitate productivă la alta, până când, în cele din urmă, bunurile de consum ajung la cei care le întrebuinţează şi care se bucură de ele. Procesul social de producţie nu încetează niciodată. În fiecare moment, nenumărate procese sunt în desfăşurare, unele fiind mai aproape, iar altele mai departe de realizarea sarcinilor lor specifice. Fiecare etapă în acest proces neîncetat al producerii de avuţie se bazează pe economisirea şi pe munca pregătitoare a generaţiilor anterioare. Suntem fericiţii moştenitori ai părinţilor şi bunicilor noştri, a căror economisire a dus la acumularea bunurilor de capital cu ajutorul cărora lucrăm noi astăzi. Noi, copiii favorizaţi ai vârstei electricităţii, încă culegem beneficii de pe urma economisirii originare a pescarilor primitivi care, producând primele plase şi bărci de pescuit, şi-au dedicat o parte din timpul lor de lucru îndeplinirii unor planuri pentru un viitor mai îndepărtat. Dacă fiii acestor legendari pescari ar fi uzat complet aceste produse intermediare – plase şi bărci de pescuit - fără a le mai înlocui cu altele noi, atunci ei ar fi consumat capitalul, şi procesul de economisire şi de acumulare de capital ar fi trebuit să reînceapă de la capăt. Noi ne găsim într-o situaţie mai bună decât generaţiile anterioare, deoarece suntem echipaţi cu bunurile de capital pe care acestea le-au acumulat pentru noi[7]. Omul de afaceri, omul care acţionează, este în întregime absorbit de o singură sarcină: de a întrebuinţa cât mai avantajos toate mijloacele disponibile pentru ameliorarea condiţiilor viitoare. El nu studiază actuala stare de lucruri cu scopul de a o analiza şi de a o înţelege. În vederea clasificării mijloacelor destinate producţiei ulterioare şi a evaluării importanţei lor, el adoptă reguli empirice superficiale. El distinge trei clase de factori de producţie: factorii materiali furnizaţi de natură, factorul uman – mâna de lucru, şi bunurile de capital – factorii intermediari produşi în trecut. El nu analizează natura bunurilor de capital. În ochii săi, acestea sunt mijloace de sporire a productivităţii muncii. În mod naiv, le atribuie o productivitate proprie. El nu urmăreşte felul cum utilitatea lor a provenit, retrospectiv, din natură şi din muncă. El nu se întreabă cum s-au născut ele. Pentru el, [p. 493] acestea nu contează decât în măsura în care pot contribui la succesul eforturilor sale. Acest mod de a gândi este adecvat pentru omul de afaceri. Însă pentru economişti a fost o gravă eroare de a se alinia la perspectiva superficială a omului de afaceri. Clasificând „capitalul” drept un factor independent de producţie, alături de resursele materiale furnizate de natură şi de muncă, economiştii au comis o eroare. Bunurile de capital – factorii destinaţi producţiei viitoare produşi în trecut – nu sunt un factor independent. Ele sunt produsele comune ale cooperării celor doi factori originari cheltuiţi în trecut – natura şi munca. Ele nu au nici o putere productivă proprie. De asemenea, nu este corect să numim bunurile de capital stocuri de muncă şi de natură. Ele sunt, mai curând, stocuri de muncă, natură şi timp. Diferenţa dintre producţia neasistată de bunuri de capital şi cea asistată de întrebuinţarea lor constă în timp. Bunurile de capital reprezintă

staţii intermediare, pe drumul ce conduce de la primele începuturi ale producţiei spre ţelul său final, furnizarea bunurilor de consum. Omul care produce cu ajutorul bunurilor de capital se bucură de un mare avantaj faţă de cel care porneşte fără ele: el este mai aproape, în timp, de scopul final al strădaniilor sale. Nu poate fi vorba de vreo aşa-zisă productivitate a bunurilor de capital. Diferenţa între preţul unui bun de capital, de exemplu un utilaj, şi suma preţurilor factorilor complementari de producţie originari, necesari pentru reproducerea sa, se datorează în întregime diferenţei temporale. Persoana care întrebuinţează utilajul este mai aproape de obiectivul producţiei. Pentru ea, perioada de producţie este mai scurtă decât pentru un rival care trebuie să înceapă cu începutul. Atunci când cumpără un echipament, ea cumpără factorii originari de producţie care au fost cheltuiţi în producerea echipamentului, plus timp, adică timpul prin care se scurtează perioada lui de producţie. Valoarea timpului, adică preferinţa de timp, sau evaluarea superioară a satisfacerii dorinţelor în perioadele de timp mai apropiate, faţă de cel mai îndepărtate din viitor, este un element esenţial al acţiunii umane. El determină orice alegere şi orice acţiune. Nu există om pentru care diferenţa între mai curând şi mai târziu să nu conteze. Elementul timp este decisiv în formarea tuturor preţurilor, la toate bunurile şi serviciile.

4. Perioada de producţie, perioada de aşteptare şi perioada de planificare

Dacă ar fi să măsurăm lungimea perioadei de producţie cheltuite pentru fabricarea diverselor bunuri disponibile în prezent, ar trebui să ne întoarcem îndărăt pe firul istoriei lor, până la momentul când a avut loc cea dintâi [p. 494] cheltuială de factori de producţie originari. Ar trebui să aflăm când au fost pentru întâia oară întrebuinţate şi resurse naturale şi muncă umană care – pe lângă faptul că au contribuit la producerea altor bunuri – au contribuit, în cele din urmă, şi la producerea bunului în chestiune. Soluţionarea acestei probleme ar presupune solubilitatea problemei imputării fizice. Ar fi necesar să se determine, în termeni cantitativi, în ce măsură au contribit la rezultat uneltele, materiile prime şi munca umană, care au intervenit, direct sau indirect, în producerea bunului respectiv. Ar fi necesar să ne întoarcem cu aceste investigaţii până la înseşi originile acumulării de capital, de către persoane care în prealabil trăiau de azi pe mâine (*from hand to mouth*). Nu doar dificultăţile practice împiedică asemenea cercetări istorice; însăşi insolubilitatea problemei imputării fizice ne barează aceast drum de la primul pas. Nici omul care acţionează însuşi, nici teoria economică nu au nevoie de măsurarea timpului scurs în trecut, în vederea producerii bunurilor disponibile în prezent. Asemenea date ar fi inutile din aceste perspective, chiar dacă ar fi disponibile. Omul care acţionează este confruntat cu problema de a da cea mai avantajoasă întrebuinţare stocului de bunuri disponibile. El îşi face alegerile întrebuinţând fiecare parte a acestui stoc, astfel încât să-şi satisfacă cele mai urgente dorinţe încă nesatisfăcute. În acest scop, el trebuie să cunoască durata perioadei de aşteptare care-l separă de atingerea diverselor obiective între care are de ales. După cum am arătat şi trebuie să subliniem din nou, el nu are nevoie să privească îndărăt, la istoria diverselor

bunuri de capital disponibile. Omul care acţionează socoteşte întotdeauna perioada de aşteptare şi pe cea de producţie, începând din prezent. După cum nu este nevoie să ştim dacă pentru producerea produselor disponibile acum s-au cheltuit mai multă sau mai puţină muncă şi factori de producţie, tot astfel nu este nevoie să ştim dacă producerea lor a absorbit mai mult sau mai puţin timp. Evaluarea lucrurilor se face exclusiv din punctul de vedere al serviciilor pe care le pot furniza în vederea satisfacerii dorinţelor viitoare. Nu contează sacrificiile efectiv făcute deja şi timpul absorbit în producerea lor. Lucrurile acestea aparţin trecutului mort. Este necesar să înţelegem că toate aceste categorii economice se referă la acţiunea umană şi nu au nimic direct de a face cu proprietăţile fizice ale lucrurilor. Teoria economică nu se referă la bunuri şi servicii; ea se referă la opţiunile şi acţiunile umane. Conceptul praxeologic de timp nu coincide cu cel din fizică sau din biologie. El se referă la un *mai devreme* sau un *mai târziu*, aşa cum intervin ele în judecăţile de valoare ale actorilor. Distincţia dintre bunuri de capital şi bunuri de consum nu este una rigidă, [p. 495] bazată pe proprietăţile fizice şi fiziologice ale bunurilor respective. Ea depinde de situarea actorilor şi de alegerile pe care trebuie ei să le facă. Aceleaşi bunuri pot fi privite atât ca bunuri de capital, cât şi ca bunuri de consum. Un stoc de bunuri gata de a fi imediat consumat reprezintă bunuri de capital din punctul de vedere al persoanei care-l priveşte ca pe un mijloc pentru susţinerea ei proprie şi a persoanelor angajate de ea, pe durata perioadei de aşteptare. În vederea adoptării de procese cu o perioadă de producţie şi, prin urmare, cu un timp de aşteptare mai lung, o condiţie necesară este creşterea cantităţii de bunuri de capital disponibile. Dacă cineva doreşte să atingă obiective mai îndepărtate în timp, atunci trebuie să recurgă la prelungirea perioadei de producţie, deoarece obiectivul urmărit este imposibil de atins într-o perioadă de producţie mai scurtă. Dacă cineva doreşte să recurgă la metode de producţie în cadrul cărora cantitatea de output este mai mare pe unitatea de input cheltuit, atunci trebuie să prelungească perioada de producţie, deoarece procesele în cadrul cărora outputul este mai redus, pe unitatea de input, au fost alese numai datorită perioadei de producţie mai scurte pe care o necesită. Pe de altă parte, nu orice întrebuinţare aleasă pentru întrebuinţarea bunurilor de capital acumulate din sporuri de economisire necesită un proces de producţie în cadrul căruia perioada de producţie, din prezent până la maturizarea produsului, este mai lungă decât la toate procesele deja adoptate anterior. E posibil ca oamenii, după ce îşi vor fi satisfăcut dorinţele cele mai urgente, să dorească acum bunuri ce pot fi produse într-o perioadă relativ mai scurtă. Motivul pentru care aceste bunuri nu au fost produse anterior nu a fost că perioada necesară producerii lor ar fi fost prea lungă, ci că exista o întrebuinţare mai urgentă pentru factorii necesari de producţie. Dacă dorim să ne exprimăm spunând că fiecare augmentare a stocului de bunuri de capital disponibile determină o prelungire a perioadei de producţie şi a timpului de aşteptare, avem în vedere următorul tip de raţionament: dacă *a* sunt bunurile deja produse în prealabil şi *b* sunt bunurile produse graţie noilor

procese, iniţiate cu ajutorul sporirii bunurilor de capital, este evident că beneficiarii ar fi trebuit să aştepte mai mult pentru *a* şi *b*, decât au avut de aşteptat numai pentru *a*. Pentru a produce *a* şi *b* nu este suficientă dobândirea bunurilor de capital necesare producţiei lui *a*, ci este nevoie şi de cele necesare producţiei lui *b*. Dacă, în locul asigurării de lucrători pentru producţia lui *b*, s-ar fi cheltuit mijloacele de susţinere economisite, în vederea unei creşteri imediate a consumului, atunci anumite dorinţe ar fi fost satisfăcute mai devreme. În abordarea problemei capitalului, acei economişti care sunt opuşi aşa-numitei perspective „austriece" presupun, îndeobşte, că tehnica întrebuinţată în producţie este inalterabil determinată de [p. 496] nivelul dat al cunoştinţelor tehnologice. Economiştii „austrieci", pe de altă parte, arată că stocul de bunuri de capital disponibile este cel ce determină care dintre numeroasele metode tehnologice de producţie vor fi întrebuinţate la fiecare moment dat[8]. Corectitudinea punctului de vedere „austriac" se poate demonstra cu uşurinţă, printr-o privire asupra problemei raritătii relative a capitalului. Să aruncăm o privire asupra condiţiilor unei ţări care a suferit de o asemenea raritate a capitalului. Să luăm, de pildă, situaţia României, în preajma anilor 1860. Ceea ce lipsea nu era în nici un caz cunoaşterea tehnologică. Metodele tehnologice practicate de către ţările occidentale avansate nu erau nici un secret. Ele erau expuse în nenumărate cărţi şi predate în multe şcoli. Elita tineretului român fusese pe deplin informată asupra lor, la universităţile tehnice din Austria, Elveţia şi Franţa. Sute de experţi străini erau gata să-şi ofere serviciile şi cunoştinţele în România. Ceea ce lipsea erau bunurile de capital, necesare pentru a transforma sistemul înapoiat de producţie, de transport şi de comunicaţii românesc, după modelele occidentale. Dacă ajutorul furnizat românilor de către ţările avansate s-ar fi limitat numai la furnizarea de cunoştinţe tehnologice, atunci românii ar fi trebuit să înţeleagă că le va lua foarte mult timp până când vor ajunge din urmă occidentul. Primul lucru pe care ar fi trebuit să-l facă ar fi fost să economisească, pentru a face disponibili muncitori şi factori de producţie pentru procesele de producţie mai consumatoare de timp. Abia apoi ar fi putut ei să producă, succesiv, uneltele necesare pentru construcţia acelor unităţi productive care urmau să producă, în continuare, echipamentul necesar construcţiei şi funcţionării fabricilor, fermelor, minelor, căilor ferate, liniilor telegrafice şi clădirilor moderne. S-ar fi scurs foarte multe zeci de ani înainte ca ei să recupereze timpul pierdut. Singurul mijloc de accelerare al acestui proces ar fi fost reducerea consumului curent, atât cât ar fi fost psihologic cu putinţă, pe durata perioadei intermediare. Însă lucrurile s-au petrecut altfel. Occidentul capitalist a împrumutat ţărilor înapoiate bunurile de capital necesare transformării instantanee a unei mari părţi din procesele lor de producţie. Aceasta le-a permis să economisească timp şi [p. 497] să-şi augmenteze, foarte curând, productivitatea muncii. În cazul românilor, efectul a fost că ei au putut imediat să se bucure de avantajele corespunzătoare procedeelor tehnologice moderne. A fost ca şi cum ei ar fi început să economisească şi să acumuleze bunuri de

capital cu mult mai devreme. Lipsa de capital înseamnă că actorul este mai departe de atingerea ţelului urmărit, decât dacă ar fi început să-l urmărească de mai devreme. Deoarece el a omis să facă acest lucru în trecut, produsele intermediare lipsesc, deşi factorii naturali din care se pot produce ele sunt disponibili. Insuficienţa capitalului înseamnă un deficit de timp. El este urmarea faptului că actorul a întârziat în apucarea drumului spre ţelul în chestiune. Este cu neputinţă de a descrie avantajele derivate din disponibilitatea bunurilor de capital şi dezavantajele rezultate din slaba înzestrare cu bunuri de capital, altfel decât recurgând la elementele temporale de *mai devreme* şi *mai târziu*[9]. A avea la dispoziţie bunuri de capital este totuna cu a fi mai aproape de ţelul urmărit. O creştere a volumului de bunuri de capital disponibile face posibilă atingerea unor obiective mai îndepărtate în timp, fără a fi necesară reducerea consumului. O pierdere de bunuri de capital, pe de altă parte, impune fie abţinerea de la urmărirea anumitor obiective, care puteau fi urmărite până atunci, fie reducerea consumului. *Ceteris paribus*[10], a avea bunuri de capital înseamnă un câştig temporal. În comparaţie cu cei lipsiţi de bunuri de capital, capitalistul, în stadiul existent al cunoştinţelor tehnologice, este în măsură să atingă un anumit obiectiv mai devreme, fără a reduce consumul şi fără a creşte imputul de muncă şi de factori naturali de producţie. El porneşte cu un avans temporal. Rivalul înzestrat cu un stoc mai redus de bunuri de capital nu-l poate prinde din urmă decât reducându-şi consumul. Avansul pe care popoarele occidentale l-au dobândit asupra altor popoare constă în faptul că ele au creat deja, demult, condiţiile politice şi instituţionale necesare unui proces progresiv de economisire, acumulare de capital şi investiţii pe scară mare, netulburat şi, în mare parte, neîntrerupt. Astfel, spre mijlocul secolului al XIX-lea, ele atinseseră deja un nivel de bunăstare ce-l depăşea cu mult pe acela al raselor şi popoarelor mai puţin încununate de succes în substituirea ideilor militarismului spoliator, prin cele ale capitalismului achizitiv. Lăsate în seama lor şi lipsite de ajutorul capitalului străin, aceste popoare înapoiate ar fi avut nevoie de mult mai mult timp pentru a-şi ameliora metodele de producţie, de transport şi de comunicaţie. [p. 498] Fără a înţelege importanţa acestor transferuri pe scară largă de capital, sunt cu neputinţă de înţeles cursul afacerilor internaţionale şi dezvoltarea relaţiilor dintre Vest şi Est, în ultimele secole. Vestul nu a furnizat Estului doar cunoştinţe tehnologice şi terapeutice, ci şi bunurile de capital necesare aplicării practice imediate a acestor cunoştinţe. Graţie importului de capital străin, aceste ţări din Europa de Est, Asia şi Africa au putut culege mai devreme fructele industriei moderne. Ele au fost, într-o anumită măsură, eliberate de necesitatea de a-şi reduce consumul, pentru a acumula stocuri suficiente de bunuri de capital. Iată adevărata natură a presupusei exploatări a ţărilor înapoiate de către capitalismul occidental, pe care o deplâng naţionaliştii şi marxiştii. A fost o fecundare a ţărilor înapoiate din punct de vedere economic, de către avuţia ţărilor mai avansate. Beneficiile culese au fost mutuale. Ceea ce i-a motivat pe capitaliştii occidentali să se lanseze în investiţii străine a fost cererea consumatorilor

autohtoni. Aceştia solicitau bunuri ce nu puteau fi produse deloc acasă şi ieftinirea bunurilor ce puteau fi produse acasă numai la costuri crescânde. Dacă aceşti consumatori, din Occidentul capiatlist, s-ar fi comportat altfel, sau dacă obstacolele instituţionale în calea exportului de capital s-ar fi dovedit insurmontabile, nu ar fi avut loc nici un fel de export de capital. S-ar fi produs o expansiune mai ales longitudinală a producţiei autohtone, în locul expansiunii laterale, în străinătate. Nu este rolul catalacticii, ci al istoriei, să cerceteze consecinţele internaţionalizării pieţei de capital, funcţionarea sa, şi, în final, dezintegrarea sa, provocată de politicile expropriatoare adoptate de ţările receptoare. Catalactica se limitează numai la cercetarea efectelor disponibilităţii unor stocuri mai mari sau mai mici de bunuri de capital. Se compară situaţiile a două sisteme de piaţă izolate, *A* şi *B*. Ambele sunt de mărimi egale, posedă populaţii numeric egale, sunt la acelaşi nivel de cunoaştere tehnologică şi posedă resurse identice. Singura diferenţă între ele se referă la stocul bunurilor de capital, volumul său fiind mai mare în *A* decât în *B*. De aici rezultă că în *A* sunt întrebuinţate numeroase procese de producţie cu outputul pe unitatea de input mai mare decât al celor întrebuinţate în *B*. În *B* aceste procese nu pot fi adoptate, datorită rarităţii relative a bunurilor de capital. Adoptarea lor ar presupune reducerea consumului. Numeroase operaţiuni pe care în *A* le execută echipamente care economisesc munca umană, în *B* se execută manual. În *A* se produc bunuri cu durabilitate sporită; în *B* este necesară renunţarea la producerea lor, [p. 499] deşi sporul de durabilitate este obţinut printr-o creştere mai puţin decât proporţională a inputului. În *A*, productivitatea muncii şi, prin urmare, ratele salariale şi nivelul de trai al salariaţilor sunt mai mari decât în B[11].

Prelungirea perioadei de planificare dincolo de durata anticipată a vieţii actorului

Judecăţile de valoare ce determină alegerea între satisfacerea în cursul perioadelor mai apropiate sau mai îndepărtate din viitor exprimă o evaluare prezentă, şi nu una viitoare. Ele compară semnificaţia dată astăzi satisfacţiei în viitorul mai apropiat, cu semnificaţia dată astăzi satisfacţiei în viitorul mai îndepărtat. Neplăcerea pe care doreşte să o îndepărteze, atât cât este cu putinţă, omul care acţionează este, întotdeauna, o neplăcere prezentă, adică neplăcere resimţită chiar în momentul acţiunii, şi ea se referă întotdeauna la condiţii viitoare. Actorul este nemulţumit astăzi de starea de lucruri anticipată pentru diverse perioade din viitor şi încearcă să o modifice, prin acţiune îndreptată spre acest ţel. Dacă acţiunea este îndreptată îndeosebi către ameliorarea situaţiei altora şi, de aceea, se numeşte de regulă altruistă, neplăcerea pe care actorul doreşte să o îndepărteze este propria lui insatisfacţie prezentă faţă de configuraţia anticipată a situaţiei altor oameni, în diverse perioade viitoare. Îngrijindu-se de alţii, el urmăreşte îndepărtarea propriei sale insatisfacţii. Nu este, prin urmare, surprinzător că omul care acţionează urmăreşte frecvent prelungirea perioadei de planificare, dincolo de durata anticipată a propriei sale vieţi.

Unele aplicaţii ale teoriei preferinţei de timp

Toate capitolele teoriei economice se pretează la răstălmăciri şi neînţelegeri, din partea celor dornici să scuze sau să justifice doctrinele eronate, pe care se bazează programele partidelor lor. Pentru a preîntâmpina, pe cât este cu putinţă, astfel de abuzuri, pare util să adăugăm, la expunerea teoriei preferinţei de timp, anumite observaţii explicative. Există şcoli de gândire care neagă categoric faptul că oamenii diferă în privinţa caracteristicilor înnăscute, moştenite de la înaintaşii lor[12]. În opinia acestor autori, singura diferenţă dintre oamenii albi, ai civilizaţiei occidentale, şi eschimoşi este că cei din urmă sunt mai puţin avansaţi pe calea progresului către civilizaţia industrială modernă. Această diferenţă exclusiv temporală, de câteva mii de ani, este nesemnificativă, în comparaţie cu numeroasele sute de mii de ani absorbite [p. 500] în evoluţia omului, de la stadiul simian al înaintaşilor săi cu aspect de maimuţă, până la condiţiile actualului homo sapiens. Este o teorie incompatibilă cu ipoteza că, între diferitele specimene umane, ar exista diferenţe rasiale. Praxeologia şi teoria economică sunt independente de problemele pe care le ridică această controversă. Însă ele trebuie să-şi ia măsuri de precauţie, pentru a nu se vedea implicate, de vreun spirit partizan, în această ciocnire de idei antagoniste. Dacă cei ce resping cu fanatism doctrinele geneticii moderne n-ar ignora în întregime teoria economică, ei ar încerca, cu siguranţă, să întoarcă teoria preferinţei de timp în favoarea lor. Ei ar invoca împrejurarea că superioritatea ţărilor occidentale ţine exclusiv de faptul că acestea au început mai devreme procesul economisirii şi al acumulării de bunuri de capital. Ei ar explica această diferenţă temporală prin factori accidentali, prin condiţiile mai avantajoase oferite de mediu. Împotriva unor asemenea posibile interpretări greşite, trebuie să accentuăm faptul că avansul temporal al ţărilor occidentale a fost condiţionat de factori ideologici, care nu se pot reduce numai la influenţa mediului. Ceea ce numim civilizaţie umană a fost, până acum, o trecere progresivă, de la cooperarea pe bază de legături hegemonice, la cooperarea pe bază de legături contractuale. Dar, în vreme ce multe rase şi popoare au fost oprite într-un stadiu timpuriu al acestei mişcări, altele au continuat să avanseze. Eminenţa ţărilor occidentale a constat în aceea că ele au reuşit, în mai mare măsură decât restul omenirii, să stăvilească spiritul militarismului spoliator, aducând astfel la fiinţă instituţiile sociale necesare economisirii şi investiţiilor pe o scară extinsă. Nici chiar Marx n-a contestat faptul că iniţiativa privată şi proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie au reprezentat stadii indispensabile, pe calea progresului de la penuria omului primitiv, la condiţiile mai satisfăcătoare ale Europei Occidentale şi ale Americii de Nord din secolul al XIX-lea. Ceea ce le lipsea Indiilor Orientale, Chinei, Japoniei şi ţărilor mahomedane erau instituţiile necesare salvgardării drepturilor individuale. Administraţia arbitrară a paşilor, kadişilor, rajahilor, mandarinilor şi ale seniorilor daimyo nu ducea la acumulare pe scară largă de capital. Fundamentul pe care a înflorit progresul economic fără precedent din Occident a constat în garanţiile legale ce protejau efectiv individul, împotriva exproprierii şi a confiscării. Legile acestea nu s-au născut din întâmplare, datorită unor accidente istorice

şi mediului geografic. Ele au fost produsul raţiunii. Nu cunoaştem cursul pe care l-ar fi luat istoria Asiei şi a Africii, dacă aceste popoare ar fi fost lăsate în pace. S-a întâmplat însă ca o parte din aceste popoare să fie supuse guvernării europene, iar altele – ca Japonia şi China – au fost silite să-şi deschidă frontierele, ca urmare a unor desfăşurări de puteri navale. Acestea au primit realizările industrialismului occidental din străinătate. Ele au fost gata să culeagă avantajele capitalului străin care li s-a împrumutat şi a fost investit pe teritoriile lor, însă [p. 501] au fost mai degrabă reticente în primirea ideologiilor din care se născuse industrialismul modern. Ele au asimilat numai superficial aranjamentele occidentale. Ne aflăm în mijlocul unui proces revoluţionar care va înlătura, foarte curând, toate tipurile de colonialism. Nu este o revoluţie limitată la ţările care au fost guvernate de britanici, francezi şi olandezi. Chiar şi ţările care au profitat de pe urma capitalului străin fără nici o încălcare a suveranităţii lor politice urmăresc să arunce ceea ce numesc jugul capitalismului străin. Ele expropriază străinii prin diferite mijloace – impozitare discriminatoare, repudierea datoriilor, confiscarea nemijlocită, restricţii aplicate ratelor de schimb valutar. Suntem în pragul dezintegrării complete a pieţei internaţionale de capital. Consecinţele economice ale acestui eveniment sunt evidente; repercursiunile sale politice sunt imprevizibile. Pentru a evalua consecinţele politice ale dezintegrării pieţei internaţionale de capital, este necesar să ne amintim care au fost efectele internaţionalizării acestei pieţe. În condiţiile ultimei părţi a veacului al XIX-lea, nu conta dacă o ţară era sau nu pregătită şi înzestrată cu acel capital necesar întrebuinţării adecvate a resurselor sale naturale. Practic oricine avea acces neobstrucţionat la avuţiile naturale din orice regiune. În procesul căutării celor mai avantajoase oportunităţi de investiţie, capitaliştii şi promotorii nu erau opriţi de graniţe naţionale. În ce priveşte investiţiile în vederea celei mai bune utilizări posibile a resurselor naturale cunoscute, cea mai mare parte a suprafeţei pământului putea fi privită ca fiind integrată într-un sistem de piaţă uniform, de dimensiuni mondiale. Este adevărat că acest rezultat a fost atins în anumite regiuni, ca Indiile Orientale britanice şi olandeze, sau Malaezia, numai prin regimuri coloniale – şi că regimurile autohtone din aceste regiuni probabil că nu ar fi creat aranjamentele instituţionale indispensabile pentru importul de capital. Însă Europa de Est şi de Sud şi emisfera occidentală se alăturaseră de bunăvoie comunităţii internaţionale a pieţei de capital. Marxiştii au încercat să condamne împrumuturile şi investiţiile străine, explicându-le prin setea de război, cucerire şi expansiune colonială. În realitate, internaţionalizarea pieţei de capital, împreună cu liberul schimb şi libertatea de migraţie au folosit îndepărtării motivaţiilor de război şi cucerire. Nu mai conta pentru nimeni unde erau trasate graniţele politice ale ţării sale. Antreprenorul şi investitorul nu mai erau obstrucţionaţi de ele. Tocmai acele ţări care, în perioada dinaintea primului război mondial, se evidenţiau prin împrumuturi şi investiţii erau cele mai dedicate ideilor pacificatoare ale liberalismului „decadent”. Dintre ţările agresoare, Rusia, Italia şi Japonia nu erau exportatoare de

capital, ci aveau ele însele nevoie de capital străin, pentru dezvoltarea [p. 502] resurselor lor naturale. Aventurile imperialiste ale Germaniei n-au fost susţinute de marii săi afacerişti şi de către marea finanţă[13]. Dispariţia pieţei internaţionale de capital modifică situaţia în întregime. Ea aboleşte liberul acces la resursele naturale. Dacă vreunuia dintre guvernele socialiste din ţările înapoiate economic îi va lipsi capitalul necesar întrebuinţării resurselor sale naturale, nu vor exista mijloace de remediere a situaţiei. Dacă sistemul actual ar fi fost adoptat cu o sută de ani în urmă, câmpurile petroliere din Mexic, Venezuela sau Iran ar fi fost imposibil de exploatat, plantaţiile de cauciuc din Malaezia n-ar fi putut apărea, iar producţia de banane din America Centrală nu s-ar fi putut dezvolta. Este iluzoriu să presupunem că ţările avansate ar accepta pe vecie o asemenea stare de lucruri. Ele vor recurge la singura metodă care le deschide accesul la atât de necesarele materii prime: vor recurge la cucerire. Războiul este singura alternativă la libertatea investiţiilor străine, realizate pe piaţa internaţională de capital. Influxul de capital străin nu le-a dăunat ţărilor receptoare. Capitalul european este cel care a accelerat considerabil minunata evoluţie economică a Statelor Unite şi a dominioanelor britanice. Graţie capitalului străin, ţările din America Latină şi Asia sunt, astăzi, echipate cu facilităţi de producţie şi transport, de care ar fi trebuit să se lipsească pentru foarte multă vreme, dacă nu ar fi primit acest ajutor. Ratele salariale reale şi veniturile agricole sunt, astăzi, mai ridicate în aceste regiuni, decât ar fi fost în absenţa capitalului străin. Simplul fapt că aproape toate ţările solicită astăzi, cu vehemenţă, „ajutoare străine” infirmă fabulaţiile marxiştilor şi ale naţionaliştilor. Însă simpla dorinţă pentru bunuri de capital importate nu va resuscita piaţa internaţională de capital. Investiţiile şi împrumuturile în străinătate sunt posibile numai dacă ţările receptoare sunt sincer şi necondiţionat dedicate principiului proprietăţii private – şi nu plănuiesc să exproprieze capitaliştii străini la o dată ulterioară. Piaţa internaţională de capital a fost distrusă de asemenea exproprieri. Împrumuturile interguvernamentale nu pot substitui funcţionarea unei pieţe internaţionale de capital. Dacă ele sunt furnizate pe criteriile afacerilor de piaţă, atunci ele presupun, nu mai puţin decât împrumuturile private, recunoaşterea deplină a drepturilor de proprietate. Dacă ele sunt acordate, aşa cum se întâmplă de obicei, ca echivalentul unor subvenţii, fără a ţine seama de plata sumei principale şi a dobânzii, atunci ele impun restricţii asupra suveranităţii ţării debitoare. De fapt, asemenea „împrumuturi” sunt, în cea mai mare parte, preţul plătit pentru asistenţă militară în războaiele care urmează. Asemenea consideraţii militare jucau deja un rol important, în anii când puterile europene pregăteau marile războaie din vremurile noastre. Exemplul cel mai proeminent a fost furnizat de sumele mari împrumutate Rusiei imperiale de capitaliştii francezi, la presiunile puternice ale guvernului [p. 503] celei de a Treia Republici. Ţarii au întrebuinţat capitalul împrumutat pentru înarmare, nu pentru o ameliorare a sistemului rusesc de producţie.

5. Convertibilitatea bunurilor de capital

Bunurile de capital reprezintă paşi intermediari pe drumul spre un anumit ţel. Dacă ţelul se modifică pe parcursul perioadei de producţie, nu este întotdeauna posibil să întrebuinţăm produsele intermediare deja existente pentru atingerea noului ţel. Unele dintre ele ar putea să devină absolut inutile, iar cheltuiala suportată în vederea producerii lor va apărea atunci o irosire de resurse. Alte bunuri de capital ar putea fi întrebuinţate pentru noul proiect, dar numai după ce au fost supuse unui proces de ajustare; costurile acestor modificări ar fi putut fi evitate, dacă noul obiectiv ar fi fost urmărit de la început. Un al treilea grup de bunuri de capital pot fi întrebuinţate în noul proces fără nici un fel de modificare; dar dacă s-ar fi ştiut din momentul producerii lor că li se va da această întrebuinţare, s-ar fi putut fabrica la costuri mai mici alte bunuri, capabile de a furniza acelaşi serviciu. În fine, există şi bunuri de capital care se pot folosi pentru noul proiect, la fel de bine ca şi pentru cel iniţial. Nu ar mai fi nevoie să menţionăm aceste lucruri evidente, dacă ele nu ar fi esenţiale pentru respingerea unor neînţelegeri curente. Nu există nimic de felul unui capital abstract, sau ideal, care să existe separat de bunurile concrete. Abstracţie făcând de rolul deţinerilor monetare în compoziţia capitalului (problemă de care ne vom ocupa în secţiunile următoare), trebuie să înţelegem că acest capital este, întotdeauna, încorporat în anumite bunuri de capital şi este afectat de tot ce se întâmplă cu privire la acestea. Valoarea unui volum de capital este derivată din valoarea bunurilor de capital în care este încorporat. Echivalentul bănesc al unui volum de capital este suma echivalentelor băneşti ale agregatului de bunuri de capital, la care ne referim atunci când vorbim despre capital la modul abstract. Nu există nimic care să se poată numi capital „liber convertibil”. Capitalul are întotdeauna forma unor anumite bunuri de capital. Acestea sunt mai adecvate anumitor scopuri, mai puţin adecvate altora şi absolut inadecvate pentru o a treia categorie de scopuri. Prin urmare, fiecare unitate de capital este, într-un fel sau altul, capital fix, adică destinat anumitor procese de producţie. Distincţia pe care o fac oamenii de afaceri, între capitalul fix şi cel circulant, se referă la o diferenţă de grad, nu de natură. Toate adevărurile valide cu privire la capitalul fix sunt de asemenea valide, chiar dacă într-un grad mai mic, cu privire la capitalul circulant. Toate bunurile de capital posedă un caracter mai mult sau mai puţin specific. [p. 504] Desigur, în cazul multora dintre ele este destul de improbabil ca o modificare de planuri să le facă în întregime inutilizabile. Cu cât un anumit proces de producţie se apropie de finalul său, cu atât mai strânsă devine legătura între produsele intermediare şi ţelul urmărit. Oţelul este mai puţin specific decât ţevile de oţel, iar ţevile de oţel sunt mai puţin specifice decât subansamblele de oţel ale echipamentelor. De regulă, conversiunea unui proces de producţie devine cu atât mai dificilă cu cât este mai avansată şi mai aproape de ţelul său final, producerea bunurilor de consum. Aruncând o privire asupra procesului acumulării de capital, încă de la începuturile sale, putem constata cu uşurinţă că nu poate exista nimic de felul unui capital liber convertibil. Nu există decât capital încorporat în bunuri, care au un caracter

mai mult sau mai puţin specific. Când dorinţele sau opiniile privind metodele de satisfacere a dorinţelor se modifică, valoarea bunurilor de capital se modifică în consecinţă. Bunuri de consum suplimentare nu pot apărea decât prin lăsarea consumului să rămână în urma producţiei curente. Încă din momentul apariţiei sale, capitalul suplimentar este încorporat în bunuri de capital concrete. Aceste bunuri trebuie produse înainte de a deveni bunuri de capital (sub forma unui excedent al producţiei în raport cu consumul). Rolul pe care-l joacă interpunerea banilor în înlănţuirea acestor evenimente va fi lămurit mai târziu. Aici este suficient să notăm că nici chiar capitalistul al cărui capital constă în întregime în bani şi creanţe asupra unor sume de bani nu posedă capital liber convertibil. Fondurile lui sunt legate de bani. Ele sunt afectate de modificările puterii de cumpărare a banilor şi, de asemenea – în măsura în care sunt investiţi în creanţe asupra anumitor sume monetare – de modificările survenite în solvabilitatea debitorului. Este util să înlocuim distincţia inducătoare în eroare între capital fix şi capital liber convertibil sau circulant, cu noţiunea de convertibilitate a bunurilor de capital. Convertibilitatea bunurilor de capital este posibilitatea existentă de a adapta utilizarea lor la o modificare a datelor producţiei. Convertibilitatea are un aspect gradual. Ea nu este niciodată perfectă, adică prezentă cu privire la toate schimbările posibile de date. În cazul factorilor absolut specifici, convertibilitatea lipseşte cu desăvârşire. Deoarece convertirea bunurilor de capital, de la întrebuinţările planificate iniţial la altele, se impune datorită apariţiei de modificări neprevăzute ale datelor, este imposibil să vorbim de convertibilitate în general, fără raportare la modificările datelor care au survenit deja, sau sunt anticipate. O modificare radicală a datelor ar putea face ca bunuri de capital considerate până atunci uşor convertibile să devină fie complet inconvertibile, fie convertibile numai cu dificultate. Este evident că, în practică, problema convertibilităţii joacă un rol mai important în cazul bunurilor a căror utilitate constă în a furniza [p. 505] o serie de servicii, pe durata unei anumite perioade de timp, decât în cel al bunurilor de capital a căror utilitate se epuizează în furnizarea unui singur serviciu, în procesul de producţie. Capacităţile industriale şi facilităţile de transport nefolosite, şi dezafectarea echipamentului care, în conformitate cu planurile sale de producţie, era destinat unei întrebuinţări mai îndelungate, sunt mai importante decât renunţarea la pânzeturi şi articole de îmbrăcăminte demodate, sau la bunuri fizic perisabile. Problema convertibilităţii este o problemă specifică a capitalului şi a bunurilor de capital numai în măsura în care contabilizarea capitalului o face deosebit de vizibilă în cazul bunurilor de capiatal. În esenţă, este vorba de un fenomen prezent şi în cazul bunurilor de consum, pe care individul le achiziţionează pentru a le utiliza şi consuma el însuşi. Dacă situaţia care a determinat achiziţionarea lor se modifică, atunci problema convertibilităţii devine relevantă şi pentru ele. Capitaliştii şi antreprenorii, în calitatea lor de proprietari de capital, nu sunt niciodată în întregime liberi; ei nu se află niciodată în pragul primei decizii şi acţiuni care-i va constrânge. Ei sunt întotdeauna angajaţi, într-un fel sau altul. Fondurile lor

nu sunt în afara procesului de producţie, ci investite în anumite direcţii specifice. Dacă posedă bani gheaţă, atunci, în funcţie de situaţia pieţei, aceasta este o „investiţie” sănătoasă sau nesănătoasă; dar este întotdeauna o investiţie. Ei fie au lăsat să le scape momentul oportun pentru achiziţionarea factorilor de producţie, care trebuie achiziţionaţi, mai devreme sau mai târziu, fie nu au ajuns încă la momentul oportun. În primul caz, faptul că ei deţin bani este nesănătos; ei au pierdut o ocazie. În al doilea caz, au făcut o alegere corectă. Când cheltuiesc bani pentru achiziţionarea unor factori concreţi de producţie, capitaliştii şi antreprenorii evaluează bunurile numai din punctul de vedere al situaţiei anticipate, din viitor, a pieţei. Ei suportă preţuri aliniate la condiţiile viitoare, aşa cum le anticipează astăzi ei înşişi. Erorile comise în trecut, în procesul producţiei bunurilor de capital disponibile astăzi, nu împovărează cumpărătorul; incidenţa lor cade, în întregime, asupra vânzătorului. În acest sens, antreprenorul care porneşte să cumpere pe bani bunuri de capital, în vederea producţiei viitoare, ocoleşte trecutul. Iniţiativele sale antreprenoriale nu sunt afectate de modificările survenite în trecut, în evaluarea şi formarea preţurilor factorilor de producţie pe care îi achiziţionează. Numai în acest sens poate spune cineva că proprietarul unor bani gata de a fi cheltuiţi posedă fonduri lichide şi este liber.

6. Influenţa trecutului asupra acţiunii

Cu cât avansează mai mult acumularea de bunuri de capital, cu atât se amplifică problema convertibilităţii. Metodele primitive, ale fermierilor şi meseriaşilor din epocile trecute, se puteau [p. 506] adapta mai uşor la noi obiective, decât metodele capitaliste. Însă tocmai capitalismul modern este acela care se confruntă cu modificări rapide de condiţii. Modificările cunoştinţelor tehnologice şi ale cererii consumatorilor, care intervin acum zilnic, fac ca numeroase planuri de orientare a producţiei să devină perimate şi ridică întrebarea dacă este sau nu cazul să se continue pe calea apucată. Oamenii pot fi cuprinşi de un spirit de inovaţie radicală, care poate triumfa asupra inhibiţiilor apatiei şi indolenţei, îi poate incita pe sclavii leneşi ai rutinei în direcţia unei renunţări complete la evaluările tradiţionale şi îi poate îndruma imperios pe oameni să apuce căi noi, care duc la noi obiective. Doctrinarii pot încerca să uite că suntem, în toate privinţele, moştenitorii părinţilor noştri şi că civilizaţia noastră, produsul unei îndelungate evoluţii, nu poate fi transformată printr-o trăsătură de condei. Însă oricât de puternică ar fi propensiunea inovativă, ea este limitată de un factor care îi sileşte pe oameni să nu se îndepărteze prea uşor de la calea pe care au apucat-o înaintaşii lor. Întreaga avuţie materială este un reziduu al activităţii trecute şi este încorporată în bunuri capitale concrete, de convertibilitate limitată. Bunurile de capital acumulate dirijază acţiunile contemporanilor, în direcţii pe care aceştia nu le-ar fi ales, dacă opţiunile lor n-ar fi fost limitate de acţiunile constrângătoare efectuate în trecut. Alegerea obiectivelor şi a mijloacelor pentru atingerea acestor obiective este influenţată de trecut. Bunurile de capital sunt un element conservator. Ele ne forţează să ne adaptăm acţiunile la condiţiile generate de propriile noastre fapte din trecut şi de gândirea,

opţiunile şi acţiunile generaţiilor dispărute. Ne putem imagina cum ar fi stat lucrurile dacă, înzestraţi cu actualele noastre cunoştinţe despre resursele naturale, geografie, tehnologie şi igienă, am fi aranjat toate procesele de producţie şi am fi produs toate bunurile de capital în consecinţă. Am fi situat centrele de producţie în alte părţi. Am fi populat altfel pământul. Anumite regiuni, care în prezent sunt dens locuite şi pline de ferme şi de plante, ar fi fost mai puţin ocupate. Am fi adunat mai mulţi oameni, mai multe magazine şi mai multe ferme în alte regiuni. Toate unităţile productive ar fi fost înzestrate cu cele mai eficiente maşini şi unelte. Fiecare dintre ele ar avea dimensiunea potrivită celei mai economice utilizări a capacităţii sale de producţie. În lumea planificării noastre perfecte n-ar exista înapoiere tehnologică, nici capacităţi productive nefolosite şi nici transporturi inutile de oameni şi bunuri. Productivitatea muncii umane ar depăşi-o cu mult pe cea existentă în actuala noastră stare imperfectă. Scrierile socialiştilor sunt pline de asemenea vise utopice. [p. 507] Fie că îşi spun socialişti marxişti sau ne-marxişti, tehnocraţi, sau pur şi simplu planificatori, ei doresc cu toţii să ne arate cât de prosteşte sunt aranjate lucrurile în realitate şi cât de fericiţi ar putea trăi oamenii dacă i-ar investi pe reformatori cu puteri dictatoriale. Doar inadecvarea modului capitalist de producţie este cea care împiedecă omenirea de a se bucura de toate facilităţile care s-ar putea produce, în condiţiile actualei stări a cunoştinţelor tehnologice. Eroarea fundamentală implicată în acest romantism raţionalist este greşita înţelegere a caracterului bunurilor de capital disponibile şi a rarităţii lor. Produsele intermediare disponibile astăzi au fost fabricate în trecut, de noi înşine şi înaintaşii noştri. Planurile care au călăuzit producţia lor au fost un produs al ideilor existente la vremea aceea, cu privire la obiective şi la procedeele tehnologice. Dacă evaluăm posibilitatea de a urmări obiective diferite şi de a alege metode de producţie diferite, atunci ne confruntăm cu o opţiune. Trebuie fie să lăsăm o mare parte din bunurile de capital disponibile neîntrebuinţate şi să începem de la zero producţia de echipament modern, fie să ne adaptăm procesele de producţie, pe cât este cu putinţă, la caracteristicile specifice ale bunurilor de capital disponibile. Ca întotdeauna în economia de piaţă, alegerea aparţine consumatorilor. Chestiunea este tranşată prin decizia lor de a cumpăra sau de a nu cumpăra. Alegând între locuinţele vechi şi cele noi, echipate cu toate facilităţile care asigură confortul, între calea ferată şi autoturism, între iluminarea cu gaz şi cea electrică, între bumbac şi mătasea artificială, între lenjeria de mătase şi cea de nylon, ei aleg implicit între continuarea întrebuinţării bunurilor de capital acumulate în trecut şi renunţarea la ele. Când o clădire veche, care ar mai putea fi locuită vreme de ani de zile, nu este prematur demolată şi înlocuită cu o locuinţă modernă, deoarece chiriaşii nu sunt dispuşi să plătească chirii mai mari, ci preferă să-şi satisfacă alte dorinţe, în loc de a locui în case mai confortabile, este evident felul în care condiţiile din trecut influenţează consumul în prezent. Faptul că nu orice inovaţie tehnologică se aplică imediat întregului domeniu la care se referă nu este mai învederat decât faptul că nu toată lumea îşi aruncă maşina sau hainele vechi îndată ce o

maşină mai bună se iveşte pe piaţă, sau devin la modă noi modele de îmbrăcăminte. În toate împrejurările de felul acesta oamenii sunt motivaţi de raritatea bunurilor disponibile. Se construieşte un dispozitiv nou, mai eficient decât cele utilizate înainte. Decizia întreprinderilor echipate cu dispozitivele vechi, mai puţin eficiente, de a renunţa sau nu la acestea – în ciuda faptului că mai sunt încă utilizabile – şi de a le înlocui cu noul model, depinde de gradul de superioritate al noului dispozitiv. Renunţarea la vechiul echipament este sănătoasă, din punct de vedere economic, numai dacă această superioritate [p. 508] este suficient de mare pentru a compensa cheltuielile suplimentare necesare. Fie *p* preţul noului dispozitiv, *q* preţul ce poate fi obţinut prin vânzarea vechiului dispozitiv la fier vechi, *a* costul producerii unei unităţi cu dispozitivul cel vechi şi *b* costul producerii unei unităţi de produs cu dispozitivul cel nou, fără a lua în consideraţie costurile necesare achiziţionării sale. Să presupunem în continuare că superioritatea noului dispozitiv constă numai într-o mai bună utilizare a materialului brut şi a muncii întrebuinţate – şi nu în fabricarea unei cantităţi mai mari de produse, astfel încât outputul anual, *z*, rămâne neschimbat. Atunci înlocuirea vechiului dispozitiv cu cel nou este avantajoasă dacă venitul $z(a-b)$ este suficient de mare pentru a justifica cheltuiala $p-q$. Putem neglija scăderea datorată uzurii, dacă presupunem că rata uzurii anuale nu este mai mare la echipamentului cel nou, decât la cel vechi. Aceleaşi consideraţii rămân valabile şi pentru transferul unei întreprinderi deja existente, dintr-un loc unde condiţiile de producţie sunt mai puţin favorabile, într-unul care oferă condiţii mai favorabile. Înapoierea tehnologică şi inferioritatea economică sunt lucruri diferite şi ele nu trebuie confundate. Se poate întâmpla ca un agregat productiv, care pare depăşit din punct de vedere pur tehnologic, să fie în situaţia de a rivaliza cu succes cu agregate superior echipate sau localizate mai favorabil. Întrebarea este dacă gradul de superioritate furnizat de echipamentul mai eficient din punct de vedere tehnologic, sau de localizarea mai favorabilă, depăşeşte sau nu cheltuiala suplimentară necesară pentru efectuarea transformării. Acest raport depinde de convertibilitatea bunurilor de capital implicate. Distincţia care se face între perfecţiunea tehnologică şi eficacitatea economică nu este, aşa cum ar vrea inginerii romantici să credem, o particularitate a capitalismului. Este adevărat că doar calculul economic, aşa cum este el posibil numai într-o economie de piaţă, oferă posibilitatea efectuării tuturor calculelor necesare pentru constatarea faptelor relevante. Un management socialist nu ar fi în măsură să evalueze starea lucrurilor prin metode aritmetice. El nu ar putea şti, prin urmare, dacă planurile pe care le are şi le pune în aplicaţie reprezintă cea mai adecvată procedură de întrebuinţare a mijloacelor disponibile, în vederea satisfacerii a ceea ce consideră drept cele mai urgente dintre nevoile încă nesatisfăcute ale oamenilor. Însă dacă ar fi în măsură să calculeze, nu ar proceda altfel decât omul de afaceri care face acest lucru. Nu ar irosi factori rari de producţie pentru satisfacerea unor dorinţe socotite mai puţin urgente, dacă aceasta ar împiedica [p. 509] satisfacerea dorinţelor mai urgente. Nu s-ar grăbi să dezafecteze facilităţi încă

utilizabile de producţie, dacă investiţia necesară ar compromite desfăşurarea producţiei de bunuri mai urgent necesare. Luând în consideraţie aşa cum se cuvine problema convertibilităţii, putem respinge cu uşurinţă multe erori foarte răspândite. Iată, spre exemplu, argumentul industriilor infantile, avansat în favoarea protecţionismului. Adepţii săi afirmă că, pentru dezvoltarea industriilor de prelucrare acolo unde condiţiile lor naturale de funcţionare sunt mai favorabile, sau, cel puţin, nu mai puţin favorabile decât cele unde sunt situaţi rivalii deja existenţi, este necesară o protecţie temporară. Aceste industrii mai vârstnice au dobândit un avantaj datorită începutului lor timpuriu. Ele se prezintă acum ca fiind generate doar de un factor istoric, accidental şi evident „iraţional". Acest avantaj împiedică înfiinţarea de întreprinderi rivale, în regiunile unde condiţiile promit să facă posibilă producţia mai ieftin, sau, cel puţin, la fel de ieftin ca şi în cele vechi. Se poate admite că protecţia industriilor infantile este, temporar, costisitoare. Însă sacrificiile necesare vor fi mai mult decât răsplătite de câştigurile ce urmează a fi culese ulterior. Adevărul este că înfiinţarea unei industrii infantile este avantajoasă din punct de vedere economic numai dacă superioritatea noii locaţii este atât de pronunţată, încât depăşeşte dezavantajele rezultate din abandonarea bunurilor de capital nonconvertibile şi nontransferabile, deja investite în întreprinderile existente. În cazul acesta, noile întreprinderi vor putea concura cu succes cu cele vechi, fără nici un fel de ajutor de la stat. Altminteri, protecţia care li se oferă este generatoare de risipă, chiar dacă este doar temporară şi oferă noii industrii posibilitatea să reziste mai târziu pe cont propriu. Tariful vamal revine practic la o subvenţie, pe care consumatorii sunt constrânşi să o plătească, drept compensaţie pentru întrebuinţarea unor factori rari de producţie la înlocuirea unor bunuri de capital încă utilizabile, care se casează – şi pentru retragerea acestor factori de la alte întrebuinţări, prin care ar fi putut furniza servicii mai preţuite de consumatori. Consumatorii sunt lipsiţi de posibilitatea satisfacerii anumitor dorinţe, deoarece bunurile de capital necesare sunt direcţionate spre producţia de bunuri care erau deja disponibile pentru ei, în absenţa tarifelor vamale. Există o tendinţă universală, pentru toate industriile, de a se deplasa către acele locaţii unde posibilităţile de producţie sunt cele mai favorabile. În economia de piaţă neobstrucţionată, această tendinţă este încetinită atât de mult cât este necesar, pentru a lua cum se cuvine în consideraţie inconvertibilitatea bunurilor rare de capital. Elementul istoric nu asigură o superioritate permanentă industriilor vechi. El nu împiedică decât [p. 510] irosirea provocată de investiţii care generează, pe de o parte, neutilizarea capacităţilor unor facilităţi de producţie încă utilizabile şi, pe de altă parte, o limitare a bunurilor de capital disponibile pentru satisfacerea dorinţelor nesatisfăcute. În absenţa tarifelor vamale, migraţia industriilor se amână, până când bunurile de capital investite în întreprinderi vechi se depreciază fizic, sau sunt depăşite de inovaţii tehnologice atât de importante, încât să necesite înlocuirea lor cu echipamente noi. Istoria industrială a Statelor Unite furnizează numeroase exemple de transfer al centrelor de producţie

industrială, în interiorul graniţelor ţării, care nu a fost determinat de nici un fel de măsuri de protecţie ale autorităţilor. Argumentul industriilor infantile nu este mai puţin eronat decât toate celelalte argumente avansate în favoarea protecţionismului. O altă eroare larg răspândită se referă la presupusa eliminare a unor patente utile. Patentul este un monopol legal, acordat inventatorului unei noi invenţii, pentru un număr limitat de ani. Nu ne preocupă acum întrebarea dacă acordarea unor asemenea privilegii exclusive inventatorilor este sau nu o măsură politică bună[14]. Trebuie să răspundem numai la afirmaţia că „marii afacerişti” abuzează de sistemul patentelor, pentru a sustrage de la public avantajele de care acesta ar putea beneficia, de pe urma inovaţiilor tehnologice. Acordând inventatorului un patent, autorităţile nu investighează semnificaţia economică a invenţiei. Ele se preocupă numai de prioritatea ideii şi îşi mărginesc cercetarea la aspecte tehnologice. Ele procedează cu aceeaşi scrupulozitate imparţială cu o invenţie ce revoluţionează o întreagă industrie, ca şi cu vreo născocire măruntă, a cărei inutilitate este evidentă. Astfel, un mare număr de invenţii lipsite de orice valoare sunt protejate prin patente. Autorii lor sunt gata să supraestimeze importanţa contribuţiilor lor la progresul cunoaşterii tehnologice şi să-şi clădească speranţe exagerate, pe câştigurile materiale pe care ar urma să le aducă acestea. Dezamăgiţi, ei protestează împotriva absurdităţii unui sistem economic care îi lipseşte pe oameni de avantajele progresului tehnologic. Am arătat mai sus condiţiile care fac economică înlocuirea mijloacelor încă utilizabile mai vechi, cu echipament nou şi îmbunătăţit. În absenţa lor nu este rentabil să se adopte imediat noul proces tehnologic, nici pentru o întreprindere privată, în cadrul unei economii de piaţă, nici pentru managementul socialist al unui sistem totalitar. Noile ustensile, care urmează a fi produse pentru capacităţi productive noi, extinderea unor capacităţi deja existente şi înlocuirea vechiului [p. 511] echipament uzat urmează a fi efectuate după noile planuri. Însă echipamentul încă utilizabil nu va fi casat. Noile procese vor fi adoptate doar gradual. Capacităţile echipate cu vechile dispozitive mai sunt, pentru o vreme, în măsură să facă faţă rivalităţii celor echipate cu cele noi. Cei ce se îndoiesc de veracitatea acestei afirmaţii ar trebui să se întrebe dacă ei înşişi îşi aruncă întotdeauna aspiratoarele şi aparatele de radio, îndată ce apar noi modele de vânzare. Nu are nici o importanţă, în această privinţă, dacă noua invenţie este sau nu protejată de un patent. O firmă care a achiziţionat o licenţă a cheltuit deja nişte bani pentru noua invenţie. Dacă totuşi ea nu adoptă noua metodă, motivul este că nu este rentabilă. Nu are importanţă faptul că monopolul guvernamental, furnizat de patent, îi împiedică pe rivali să aplice invenţia. Contează numai gradul de superioritate asigurat de noua metodă, în comparaţie cu cele vechi. Superioritatea înseamnă reducerea costurilor unitare de producţie, sau o asemenea îmbunătăţire a calităţii produsului, încât să-i determine pe cumpărători să suporte preţuri suficient de sporite. Absenţa unui grad de superioritate suficient pentru a face profitabil costul transformării dovedeşte dorinţa mai mare a consumatorilor de a achiziţiona

alte bunuri, decât de a se bucura de avantajele invenţiei celei noi. Decizia ultimă aparţine consumatorilor. Observatorii superficiali nu reuşesc întotdeauna să vadă lucrurile acestea, deoarece sunt induşi în eroare de practica multor mari firme, de a achiziţiona drepturile asigurate de un patent în domeniul lor de activitate, indiferent de utilitatea lor. Această practică se explică prin varii consideraţii:
1. Semnificaţia economică a inovaţiei nu este încă clară.
2. Inovaţia este evident nefolositoare, însă firma crede că ar putea-o dezvolta în aşa fel încât să o facă să devină folositoare.
3. Aplicarea imediată a inovaţiei nu este rentabilă, însă firma intenţionează să o aplice ulterior, pe măsura înlocuirii echipamentului uzat.
4. Firma doreşte să-l încurajeze pe inventator să-şi continue cercetările, în ciuda faptului că, până în prezent, eforturile sale nu s-au soldat cu vreo inovaţie de utilitate practică.
5. Firma doreşte să prevină neplăcerile de pe urma inventatorilor litigioşi, pentru a economisi bani, timp şi consumul nervos pe care îl provoacă procesele de încălcare a drepturilor declanşate din frivolitate.
6. Firma recurge la mituirea abia disimulată sau cedează vreunui şantaj mascat, suportând costurile unor patente complet nefolositoare, în favoarea unor funcţionari, ingineri, [p. 512] sau a altor categorii de persoane influente, din firme şi instituţii care sunt clienţii săi, actuali sau potenţiali.
Dacă invenţia este cu atât de mult superioară vechilor procese, încât face ca echipamentul vechi să devină desuet şi pledează peremptoriu pentru înlocuirea sa imediată cu ustensile noi, atunci transformarea va fi efectuată, indiferent dacă privilegiul conferit prin patent se află în mâinile proprietarilor vechiului echipament, sau ale unei firme independente. Aserţiunea contrară se bazează pe ipoteza că nu numai inventatorul şi avocaţii săi, dar şi toţi cei care sunt deja activi în respectivul domeniu de producţie, sau sunt pregătiţi să pătrundă în el, dacă li se iveşte o ocazie, se dovedesc în întregime incapabili de a recunoaşte importanţa invenţiei. Inventatorul îşi vinde drepturile către vechea firmă pe o nimica toată, fiindcă nimeni altcineva nu doreşte să le cumpere. Iar această firmă veche este, de asemenea, prea indolentă pentru a vedea avantajele pe care le-ar putea culege de pe urma aplicării invenţiei. Este, desigur, adevărat că o inovaţie tehnologică nu poate fi adoptată dacă lumea este oarbă la utilitatea ei. În cadrul unui management socialist, incompetenţa şi încăpăţânarea funcţionarilor responsabili de respectivul departament ar fi suficiente pentru a împiedica adoptarea vreunei metode mai economice de producţie. Acelaşi lucru se întâmplă cu invenţiile din domeniile de activitate supervizate de stat. Cele mai grăitoare exemple ne sunt furnizate de eşecul experţilor militari de a înţelege semnificaţia unor noi dispozitive. Marele Napoleon n-a sesizat ajutorul pe care navele cu aburi le-ar fi putut furniza planurilor sale de invazie a Marii Britanii; atât Foch, cât şi cartierul general german au subestimat importanţa aviaţiei, în ajunul Primului Război Mondial, iar ulterior generalul Billy Mitchell, eminentul pionier al forţelor aeriene, a avut de înfruntat mari neplăceri. Însă lucrurile stau cu totul altfel în

sfera în care economia de piaţă nu este obstrucţionată de îngustimea birocratică. Acolo predomină tendinţa de a supraevalua, mai degrabă decât de a subevalua, potenţialul inovaţiilor. Istoria capitalismului modern furnizează nenumărate exemple de încercări eşuate de a promova inovaţii ce s-au dovedit neviabile. Mulţi promotori au suportat pagube grele pentru optimismul lor nefondat. Ar fi mai realist să blamăm capitalismul pentru înclinaţia sa de a supraevalua inovaţii inutile, decât pentru presupusa suprimare a celor folositoare. Este un fapt incontestabil că s-au irosit mari sume de bani pentru achiziţionarea unor patente în întregime nefolositoare şi pentru tentative sterile de a le fructifica în practică. Este absurd să se vorbească despre o presupusă idee preconceputǎ a marilor firme de afaceri moderne, împotriva inovaţiilor tehnologice. Marile corporaţii cheltuiesc sume enorme în căutare de procese şi echipamente noi. [p. 513] Cei ce deplâng aşa-zisa suprimare a invenţiilor de către libera iniţiativă nu trebuie să-şi imagineze că şi-au demonstrat afirmaţia făcând trimitere la numeroasele patente care fie nu sunt utilizate deloc, fie sunt utilizate abia după o lungă amânare. Este evident că numeroase patente, poate chiar de departe cele mai multe dintre ele, sunt complet inutile. Cei care susţin că inovaţiile folositoare sunt suprimate nu citează nici măcar un singur exemplu de asemenea inovaţie rămasă nefolosită în ţările unde este protejată de un patent, în vreme ce este folosită de sovietici, care nu respectă privilegiile corespunzătoare patentelor. Convertibilitatea limitată a bunurilor de capital joacă un rol important în geografia umană. Actuala distribuţie a aşezărilor umane şi a centrelor industriale pe suprafaţa pământului este determinată, într-o anumită măsură, de factori istorici. Faptul că în trecutul îndepărtat au fost alese anumite situri are încă urmări. Există, este adevărat, o tendinţă universală a oamenilor de a migra spre acele zone care oferă cele mai propice posibilităţi pentru producţie. Însă această tendinţă nu este limitată numai de factori instituţionali, cum sunt barierele în calea migraţiei. Există şi un factor istoric care joacă un rol important. În regiunile în care, din punctul de vedere al actualelor noastre cunoştinţe, există posibilităţi mai puţin favorabile, au fost investite bunuri de capital cu un grad limitat de convertibilitate. Imobilizarea lor contracarează tendinţa de a situa industriile, fermele şi aşezămintele de locuit în concordanţă cu informaţiile contemporane despre geografie, geologie, fiziologia plantelor şi a animalelor, climatologie şi alte ramuri ale ştiinţei. Avantajele migraţiei către locaţii ce se bucură de posibilităţi naturale mai mari trebuie puse în cumpănă cu dezavantajul abandonării bunurilor de capital nefolosite, cu un grad limitat de convertibilitate şi de transferabilitate. Astfel, gradul de convertibilitate al stocului disponibil de bunuri de capital afectează toate deciziile privitoare la producţie şi consum. Cu cât gradul de convertibilitate este mai redus, cu atât aplicarea inovaţiilor tehnologice este amânată. Însă ar fi absurd să considerăm că acest efect de întârziere este iraţional şi opus progresului. A lua în consideraţie avantajele şi dezavantajele anticipate şi a le cântări, în cursul planificării acţiunii, este o manifestare de raţionalitate. Nu afaceristul care calculează lucid, ci tehnocratul romantic este

vinovat de o înţelegere greşită, amăgitoare a realităţii. Ceea ce încetineşte inovaţia tehnologică nu este convertibilitatea imperfectă a bunurilor de capital, ci raritatea lor. Nu suntem suficient de bogaţi pentru a renunţa la serviciile pe care ni le-ar putea furniza bunuri de capital care sunt încă utilizabile. Nu faptul că există un stoc disponibil de bunuri de capital limitează progresul; dimpotrivă, existenţa sa este condiţia indispensabilă a oricărei ameliorări şi a oricărui progres. Moştenirea trecutului, [p. 514] încorporată în stocul nostru de bunuri de capital, este avuţia şi mijlocul nostru cel mai important de sporire în continuare a bunăstării. Este adevărat că ne-am afla într-o situaţie şi mai bună dacă înaintaşii noştri şi noi înşine, în acţiunile noastre anterioare, am fi reuşit să anticipăm mai bine condiţiile în care trebuie să acţionăm astăzi. Realizarea acestui fapt explică multe fenomene actuale. Însă ea nu aşază nici o vină pe umerii trecutului, nici nu indică vreo imperfecţiune inerentă în economia de piaţă.

7. Acumularea, menţinerea şi consumul capitalului

Bunurile de capital sunt produse intermediare care, în continuarea activităţilor productive, vor fi transformate în bunuri de consum. Toate bunurile de capital, inclusiv acelea nenumite perisabile, pier fie prin epuizarea capacităţii lor de a furniza servicii în desfăşurarea proceselor de producţie, fie prin pierderea acestei capacităţi chiar mai înainte, datorită schimbării datelor pieţei. Este de neconceput ca un stoc de bunuri de capital să se păstreze intact. Aceste bunuri sunt tranzitorii. Noţiunea de avuţie constantă este un produs al acţiunii şi planificării deliberate. Ea se referă la conceptul de capital aşa cum intervine el în contabilizarea capitalului, nu la bunurile de capital ca atare. Ideea de capital nu are corespondent în universul fizic, al bunurilor tangibile. Ea nu se găseşte decât în mintea oamenilor care îşi fac planuri. Este un element al calculului economic. Contabilizarea capitalului nu serveşte decât unui singur scop. Ea este concepută pentru a ne da posibilitatea să ştim cum este influenţată capacitatea noastră de a satisface dorinţe viitoare, de felul în care ne aranjăm producţia şi consumul. Întrebarea la care răspunde este dacă un anumit curs al acţiunii duce la creşterea sau descreşterea productivităţii muncii noastre viitoare. Intenţia de a conserva stocul bunurilor de capital disponibile la deplina capacitate, sau de a-l spori, ar putea călăuzi şi acţiunile persoanelor lipsite de instrumentul mental al calculului economic. Pescarii şi vânătorii primitivi erau cu siguranţă conştienţi de diferenţa între menţinerea uneltelor şi dispozitivelor lor în bună stare de funcţionare şi uzarea lor, fără a se îngriji de înlocuitori adecvaţi. Un ţăran de modă veche, angrenat în rutina tradiţională şi care ignoră contabilitatea, cunoaşte foarte bine semnificaţia menţinerii intacte a stocului său de vite şi de carne. În condiţiile elementare ale unei economii staţionare sau aflate în progresie lentă, este posibilă desfăşurarea cu succes a activităţilor, chiar în absenţa contabilizării capitalului. Menţinerea unui stoc în linii mari constant de bunuri de capital poate fi asigurată fie prin producerea permanentă de piese destinate înlocuirii celor uzate, fie prin acumularea unui fond de [p. 515] bunuri de consum, care face posibilă alocarea ulterioară de efort, în vederea

înlocuirii acestor bunuri de capital, fără a fi necesară reducerea temporară a consumului. Dar o economie industrială, aflată în permanentă schimbare, nu se poate dispensa de calculul economic şi de conceptele sale fundamentale de capital şi venit. Realismul conceptual a distorsionat înţelegerea conceptului de capital. El a generat o mitologie a capitalului[15]. „Capitalului" i s-a atribuit o existenţă independentă de bunurile de capital în care este încorporat. Capitalul, ni se spune, se autoreproduce, asigurându-şi astfel propria menţinere. Capitalul, zice marxistul, scoate profit. Toate acestea sunt absurdităţi. Capitalul este un concept praxeologic. El este un produs al raţiunii, iar locul său este în mintea umană. Este un mod de a privi la problemele acţiunii, o metodă de evaluare a lor, din punctul de vedere al unui anumit plan. El determină cursul acţunii umane şi este, numai în acest sens, un factor real. El este inextricabil legat de capitalism, de economia de piaţă. Conceptul de capital este funcţional câtă vreme oamenii se lasă ghidaţi, în acţiunile lor, de contabilitatea capitalului. Dacă antreprenorul a întrebuinţat factorii de producţie astfel încât echivalentul monetar al produselor să fie cel puţin egal cu echivalentul monetar al factorilor cheltuiţi, atunci el este în măsură să înlocuiască bunurile de capital cheltuite prin noi bunuri de capital, echivalentul monetar al cărora este egal cu acela al bunurilor cheltuite. Dar întrebuinţarea veniturilor brute, alocarea lor în vederea menţinerii capitalului, a consumului şi a acumulării de capital nou este întotdeauna rezultatul acţiunii orientate spre un scop, a antreprenorilor şi capitaliştilor. Ea nu se face „automat"; ea este, cu necesitate, rezultatul acţiunii deliberate. Iar dacă socotelile pe care se bazează sunt viciate de neglijenţă, eroare sau greşita anticipare a condiţiilor viitoare, ea poate deveni falsă. O cantitate suplimentară de capital nu poate fi acumulată decât prin economisire, adică printr-un surplus de producţie relativ la consum. Economisirea poate consta într-o reducere a consumului. Dar ea poate fi de asemenea generată fără o reducere adiţională a consumului şi fără o modificare a inputului de bunuri de capital, de o creştere a producţiei nete. Aceasta poate apărea în diverse feluri:

1. Ameliorarea condiţiilor naturale. Recoltele sunt mai abundente. Oamenii au acces la soluri mai fertile şi au descoperit mine care furnizează venituri mai mari pe unitatea de input. Cataclismele şi catastrofele care au frustrat în trecut eforturile umane, [p. 516] în mod repetat, s-au rărit. Epidemiile şi bolile de vite s-au potolit.
2. Oamenii reuşesc să asigure o mai mare eficienţă proceselor de producţie, fără a investi mai multe bunuri de capital şi fără o prelungire suplimentară a perioadei de producţie.
3. Tulburările instituţionale ale activităţilor de producţie se răresc. Pierderile generate de războaie, revoluţii, greve, sabotaje sau alte infracţiuni s-au redus.

Dacă surplusurile asigurate astfel sunt întrebuinţate pentru investiţii suplimentare, ele vor determina o şi mai mare creştere a veniturilor nete în viitor. Creşterea consumului devine atunci posibilă fără a prejudicia stocul bunurilor de capital disponibile şi productivitatea muncii. Capitalul este acumulat întotdeauna de indivizi şi grupuri de indivizi care acţionează

concertat, niciodată de societate, de aşa-numita Volkswirtschaft[16]. Este posibil ca, în vreme ce anumiţi actori acumulează capital suplimentar, alţii să consume simultan din capitalul acumulat anterior. Dacă aceste două procese sunt de amplori egale, atunci suma fondurilor de capital disponibile în sistemul de piaţă rămâne nealterată şi este ca şi cum nu s-ar produce nici o modificare a volumului total de bunuri de capital disponibile. Acumularea de capital suplimentar de către anumiţi oameni nu face decât să îndepărteze necesitatea de a reduce perioada de producţie a anumitor procese. Dar nu este posibilă adoptarea vreunor noi procese, cu perioadă mai lungă de producţie. Privind lucrurile din această perspectivă, putem spune că a avut loc un transfer de capital. Însă trebuie să ne ferim de a confunda noţiunea aceasta de transfer de capital, cu transferul de proprietate de la un individ, sau de la un grup de indivizi, către alţii. Vânzarea şi achiziţionarea bunurilor de capital şi împrumuturile acordate firmelor de afaceri nu reprezintă, ca atare, un asemenea transfer de capital. Ele sunt tranzacţii utile pentru a canaliza bunurile de capital concrete în mâinile acelor antreprenori care doresc să le întrebuinţeze, pentru executarea anumitor proiecte. Ele nu sunt decât nişte paşi auxiliari, pe calea unei secvenţe de acţiuni cu bătaie lungă. Efectul lor compus hotărăşte succesul sau eşecul întregului proiect. Însă nici profitul, nici pierderile nu provoacă direct nici acumularea, nici consumul de capital. Ceea ce modifică volumul de capital disponibil este felul în care îşi reglează consumul cei ce cad sub incidenţa profiturilor sau a pierderilor. Transferul de capital poate fi efectuat atât fără, cât şi cu un transfer de proprietate asupra bunurilor de capital. În primul caz, [p. 517] o persoană îşi consumă capitalul, în vreme ce o alta acumulează aceeaşi cantitate de capital în mod independent. În al doilea caz, vânzătorul bunurilor de capital consumă veniturile încasate, în vreme ce cumpărătorul suportă preţul dintr-un surplus neconsumat (economisit) de venituri nete, care depăşesc consumul. Consumul de capital şi dispariţia fizică a bunurilor de capital sunt două lucruri diferite. Toate bunurile de capital sunt absorbite, mai devreme sau mai târziu, în produsele finale – şi încetează să mai existe, datorită uzurii, consumului, degradării prin folosinţă. Ceea ce putem prezerva printr-o aranjare adecvată a consumului este numai valoarea fondului de capital, niciodată bunurile de capital ca atare. Se poate întâmpla uneori ca voia lui Dumnezeu sau distrugeri datorate omului să determine o dispariţie atât de dramatică de bunuri de capital, încât nici o reducere posibilă a consumului să nu poată asigura în scurt timp o înlocuire a fondurilor de capital, până la nivelul prealabil. Dar o asemenea pierdere este întotdeauna imputabilă faptului că veniturile nete obţinute de pe urma producţiei curente, care sunt alocate pentru menţinerea capitalului, nu sunt suficient de mari.

8. Mobilitatea investitorului

Convertibilitatea limitată a bunurilor de capital nu impune limite de neînlăturat asupra proprietarului. Investitorul este liber să modifice felul în care îşi investeşte fondurile. Dacă este în măsură să anticipeze mai bine decât alţii configuraţia viitoare a pieţii, el poate reuşi să aleagă numai investiţii al

căror preţ va creşte şi să evite investiţiile al căror preţ va scădea. Profiturile şi pierderile antreprenoriale sunt rezultatul alocării factorilor de producţie pentru diferite proiecte. Speculaţiile bursiere şi tranzacţiile similare din afara pieţei hârtiilor de valoare determină cine va încasa aceste profituri şi cine va suporta aceste pierderi. Există tendinţa de a face o distincţie netă între asemenea acte pur speculative şi investiţiile cu adevărat sănătoase. Distincţia este numai una de grad. Nu există nimic de felul unei investiţii nespeculative. Într-o economie aflată în schimbare, acţiunea implică întotdeauna speculaţii. Investiţiile pot fi bune sau rele, dar ele sunt întotdeauna speculative. O schimbare radicală a situaţiei poate face ca investiţii considerate în mod curent ca fiind perfect sigure să devină rele. Speculaţia bursieră nu poate anula acţiunile din trecut şi nu poate schimba nimic cu privire la convertibilitatea limitată a bunurilor de capital deja existente. Ceea ce poate face este să împiedice investiţii suplimentare în ramuri de producţie şi întreprinderi în care, conform opiniei speculatorilor, ele ar fi greşit plasate. Ea indică direcţia concretă corespunzătoare unei tendinţe, care se manifestă în economia de piaţă, de a extinde întreprinderile [p. 518] productive profitabile şi de a le restrânge pe cele neprofitabile. În acest sens, bursa devine pur şi simplu „piaţa”, punctul focal al economiei de piaţă, instrumentul determinant care face ca cererea anticipată a consumatorilor să deţină rolul suprem în conducerea afacerilor. Mobilitatea investitorilor se manifestă printr-un fenomen numit impropriu scurgere de capital. Investitorii individuali se pot îndepărta de investiţiile pe care le consideră nesigure, în condiţiile în care sunt dispuşi să suporte pierderea deja manifestată pe piaţă. Ei se pot feri astfel de pierderile anticipate viitoare, transferându-le asupra celor ce sunt mai puţin realişti în evaluarea preţurilor viitoare ale bunurilor respective. Scurgerea de capital nu retrage bunuri de capital neconvertibile din liniile de investiţii în care sunt angrenate. Ea nu înseamnă decât o schimbare de proprietar. Nu contează, din această perspectivă, dacă „retragerea” capitalistului se face către o altă investiţie autohtonă sau către una în străinătate. Unul din principalele obiective ale controlului ratelor de schimb valutar este de a împiedica scurgerea de capital spre ţări străine. Însă el nu reuşeşte decât să-i împiedice pe proprietarii de investiţii autohtone să-şi limiteze pierderile, tranzacţionând la timp o investiţie autohtonă pe care o consideră nesigură, în schimbul unei investiţii în străinătate, pe care o consideră sigură. Dacă o parte sau toate categoriile de investiţii autohtone sunt ameninţate cu exproprierea parţială sau totală, atunci piaţa indică urmările defavorabile ale acestei politici economice printr-o scădere adecvată a valorilor investiţiilor. Când se întâmplă aceasta, este prea târziu pentru a mai recurge la „scurgere”, pentru a nu deveni o victimă. Numai investitorii suficient de ageri pentru a prevedea dezastrul la un moment când majoritatea este încă inconştientă de apropierea şi semnificaţia sa se pot retrage numai cu pierderi mici. Indiferent ce ar face diverşii capitalişti şi antreprenori, ei nu pot face niciodată ca bunurile de capital neconvertibile să devină mobile şi transferabile. Deşi lucrul acesta este, cel puţin în linii mari, acceptat cu

privire la capitalul fix, el este negat când vine vorba de capitalul circulant. Se spune că oamenii de afaceri ar putea exporta produsele, fără a mai reimporta veniturile. Lumea nu observă că o întreprindere nu-şi poate continua activitatea dacă este lipsită de capitalul său circulant. Dacă un om de afaceri exportă propriile sale fonduri, care erau destinate achiziţiilor curente de materii prime, mână de lucru şi alte necesităţi esenţiale, atunci el trebuie să le înlocuiască prin fonduri împrumutate. Grăuntele de adevăr din fabula mobilităţii capitalului circulant este că un investitor poate evita pierderile care ameninţă capitalul său circulant, independent de evitarea pierderilor similare ce ameninţă capitalul său fix. Însă procesul scurgerii de capital este, în ambele cazuri, acelaşi. Este vorba de o schimbare a persoanei [p. 519] investitorului. Investiţia însăşi nu este afectată; capitalul în chestiune nu emigrează. Scurgerea capitalului într-o ţară străină presupune o disponibilitate a străinilor de a tranzacţiona investiţiile lor din străinătate, pe cele din ţara de unde se scurge capitalul. Un capitalist britanic nu se poate debarasa de investiţiile sale britanice dacă nu i le cumpără nici un străin. Rezultă că scurgerea de capital nu poate niciodată genera mult invocata deteriorare a balanţei de plăţi şi nici nu poate determina creşterea ratelor de schimb valutar. Dacă numeroşi capitalişti - fie ei britanici sau străini – doresc să se debaraseze de hârtiile de valoare britanice, va rezulta o reducere a preţului acestora. Însă rata de schimb între lira sterlină şi valutele străine nu va fi afectată. Acelaşi lucru se poate spune despre capitalul investit în bani gheaţă. Posesorul de franci francezi care anticipează consecinţele politicii inflaţioniste a guvernului francez poate să se precipite să cumpere fie „bunuri reale”, cumpărând produse, fie valută străină. Însă el trebuie să găsească persoane dispuse să accepte franci în schimb. El nu se poate feri decât atâta timp cât mai există persoane care evaluează viitorul francului mai optimist decât o face el. Ceea ce determină creşterea preţurilor bunurilor şi al ratelor de schimb valutar nu este comportamentul celor dispuşi să renunţe la franci, ci al celor ce refuză să accepte franci, altfel decât la o rată de schimb redusă. Atunci când recurg la restricţii impuse asupra ratelor de schimb valutar pentru a împiedica scurgerea de capital, guvernele pretind că sunt motivate de luarea în consideraţie a intereselor vitale ale ţării. Ceea ce provoacă ele efectiv este contrar intereselor materiale ale multor cetăţeni, fără a aduce vreun beneficiu vreunui cetăţean sau fantomei „economiei naţionale” (Vokswirkschaft). Dacă în Franţa există inflaţie, cu siguranţă nu este nici în avantajul naţiei în ansamblu, nici în acela al vreunui cetăţean, ca urmările ei dezastruase să nu-i afecteze decât pe francezi. Dacă unii francezi ar putea să deplaseze povara acestor pierderi asupra unor străini, vânzându-le bancnote franceze sau obligaţiuni rambursabile în asemenea bancnote, atunci o parte din aceste pierderi ar fi suportate de străini. Rezultatul manifest al împiedicării acestui tip de tranzacţii este de a-i face pe unii francezi mai săraci, fără a face vreun francez mai bogat. Un rezultat ce nu pare în nici un caz dezirabil, din punct de vedere naţionalist. Opinia publică găseşte câte ceva de obiectat în legătură cu toate aspectele posibile ale tranzacţiilor

bursiere. Când preţurile cresc, speculatorii sunt denunţaţi ca profitori, care-şi însuşesc ceea ce aparţine după dreptate altora. Dacă preţurile scad, speculatorii sunt denunţaţi pentru că risipesc avuţia naţiunii. Profiturile lor sunt hulite, sub cuvânt că provin din furt şi tâlhărie pe seama [p. 520] restului naţiunii. Se insinuează că ele ar fi cauza sărăciei oamenilor. Se obişnuieşte a se face o distincţie între prada speculanţilor şi profiturile fabricantului care nu practică pur şi simplu un joc de noroc, ci le furnizează ceva consumatorilor. Chiar şi autorilor specializaţi în chestiuni financiare le scapă faptul că tranzacţiile bursiere nu produc nici profituri, nici pierderi, ci sunt doar materializarea profiturilor şi a pierderilor survenite în comerţ şi producţie. Aceste profituri şi pierderi, rezultate din aprobarea sau dezaprobarea de către publicul cumpărător a investiţiilor efectuate în trecut, sunt făcute vizibile de către bursă. Preţurile la bursă nu afectează publicul. Dimpotrivă, reacţia publicului la modul în care au fost aranjate activităţile de producţie de către antreprenori este cea care determină structura preţurilor pe piaţa bursieră. În ultimă instanţă, atitudinea consumatorilor este cea care determină creşterea preţurilor la anumite acţiuni şi scăderea lor la altele. Cei ce nici nu economisesc şi nici nu investesc nici nu profită şi nici nu pierd datorită fluctuaţilor manifestate de cotaţiile bursiere. Tranzacţiile de pe piaţa hârtiilor de valoare nu fac decât să decidă care investitori vor realiza profituri şi care vor suporta pierderi[17].

9. Banii şi capitalul; economisirea şi investiţiile

Capitalul se contabilizează în termeni monetari şi este reprezentat, în asemenea operaţiuni, printr-o anumită sumă de bani. Dar capitalul poate să şi constea în sume de bani. Deoarece şi bunurile de capital se tranzacţionează, iar aceste tranzacţii se efectuează în aceleaşi condiţii ca şi schimbul tuturor celorlalte bunuri, schimbul indirect şi utilizarea banilor devin peremptorii şi aici. În economia de piaţă, nici un participant nu se poate dispensa de avantajele pe care le furnizează deţinerea de bani. Indivizii se văd siliţi să păstreze deţineri monetare nu numai în calitate de consumatori, ci şi în calitate de capitalişti şi antreprenori. Cei care au găsit ceva ciudat şi contradictoriu în această împrejurare au fost induşi în eroare de o imagine greşită a calculului monetar şi a contabilităţii capitalului. Ei încearcă să pună pe umerii contabilităţii capitalului sarcini pe care aceasta nu le poate nicicând realiza. Contabilizarea capitalului este un instrument mental destinat calculului şi socotelilor, pentru indivizi şi grupuri de indivizi care activează în economia de piaţă. Capitalul nu devine calculabil decât în cadrul calculului monetar. Singura sarcină de care se poate achita contabilizarea capitalului este de a indica diverşilor indivizi ce acţionează în cadrul economiei de piaţă dacă echivalentul monetar al fondurilor alocate de ei pentru achiziţii s-a modificat sau nu, şi [p. 521] în ce măsură. Pentru orice alte scopuri, contabilizarea capitalului este complet inutilă. Dacă încercăm să evaluăm mărimea numită capital social sau *Vokswirschaftlichekapital*, spre deosebire atât de capitalul pentru achiziţii al diverşilor indivizi, cât şi de conceptul lipsit de sens de sumă a fondurilor de capital pentru achiziţii ale diverşilor indivizi,

atunci, desigur, ne lovim de o falsă problemă. Care este, se pune întrebarea, rolul banilor, într-un asemenea concept de capital social? Se descoperă o remarcabilă diferenţă între capital aşa cum este el văzut din punctul de vedere al individului şi, respectiv, aşa cum este văzut din punctul de vedere al societăţii. Însă tot acest raţionament este teribil de greşit. Este evident contradictoriu să eliminăm orice referinţă la bani din calculul unei mărimi care nu este calculabilă decât în termeni monetari. Este absurd să recurgem la calcul monetar pentru a încerca să evaluăm o mărime lipsită de semnificaţie, într-un sistem economic în care nu pot exista bani şi preţuri monetare pentru factorii de producţie. Îndată ce trecem, cu raţionamentul, dincolo de cadrul societăţii de piaţă, trebuie să renunţăm la orice trimitere la bani şi la preţurile monetare. Conceptul de capital social nu poate fi gândit decât ca o colecţie de diverse bunuri. Două colecţii de acest fel sunt imposibil de comparat între ele, altminteri decât spunând că una dintre ele este mai utilă decât cealată, pentru îndepărtarea neplăcerii resimţite de întreaga societate. (Dacă este sau nu posibil pentru un muritor să facă o judecată atât de cuprinzătoare este o altă întrebare.) Nici o expresie monetară nu poate fi pusă în corespondenţă cu o asemenea colecţie. Termenii monetari se golesc de orice semnificaţie, prin aplicarea lor la problemele de capital ale unui sistem social în care nu există piaţă pentru factorii de producţie. În ultimii ani, economiştii au acordat o atenţie deosebită rolului jucat de deţinerile monetare în procesul de economisire şi acumulare de capital. Au fost avansate numeroase concluzii eronate cu privire la acest rol. Dacă o persoană nu întrebuinţează o sumă de bani pentru consum, ci pentru a achiziţiona factori de producţie, economisirea se transformă nemijlocit în acumulare de capital. Dacă individul care economiseşte îşi întrebuinţează economiile suplimentare în vederea creşterii deţinerii sale monetare, deoarece, în ochii săi, aceasta este utilizarea cea mai avantajoasă pe care le-o poate da, atunci el induce o tendinţă de scădere a preţurilor bunurilor şi de creştere a puterii de cumpărare a unităţii monetare. Dacă presupunem că în sistemul de piaţă cantitatea de bani nu se modifică, atunci acest comportament al celui care economiseşte nu va influenţa direct acumularea de capital şi întrebuinţările care i se dau acesteia, în vederea extinderii producţiei[18]. Efectul [p. 522] economisirii efectuate de individul nostru, adică surplusul de bunuri produse relativ la bunurile consumate, nu dispare datorită activităţii sale de tezaurizare. Preţurile bunurilor de capital nu cresc până la nivelul pe care l-ar fi atins în absenţa acestei tezaurizări. Însă faptul că sunt disponibile mai multe bunuri de capital nu este afectat de efortul unui număr de persoane de a-şi spori deţinerile monetare. Dacă nimeni nu întrebuinţează aceste bunuri - al căror nonconsum a determinat economisirea suplimentară – în vederea unei suplimentări a cheltuielilor sale de consum, atunci ele rămân un adaos adus la volumul bunurilor de capital disponibile, indiferent care vor fi preţurile lor. Cele două procese – creşterea deţinerilor monetare ale anumitor oameni şi creşterea acumulării de capital – se desfăşoară în paralel. *Ceteris paribus,* o scădere a preţurilor bunurilor determină o scădere a echivalentului monetar

al capitalului diverselor persoane. Însă aceasta nu este totuna cu o reducere a stocului bunurilor de capital şi nu necesită o adaptare a activităţilor productive la presupusa sărăcire. Ea nu modifică decât valorile monetare ce intervin în calculul economic. Să presupunem acum că o creştere a cantităţii de monedă-credit, sau de bani discreţionari, sau o expansiune a creditului, furnizează cantitatea suplimentară de monedă necesară pentru suplimentarea deţinerilor monetare individuale. În acest caz se pun în mişcare trei procese independente unele de altele: o tendinţă de scădere a preţurilor bunurilor, determinată de creşterea volumului de bunuri de capital disponibile şi de extinderea corespunzătoare a activităţilor productive, o tendinţă de scădere a preţurilor, determinată de creşterea cererii de bani pentru deţineri monetare şi, în fine, o tendinţă de creştere a preţurilor, determinată de creşterea cantităţii de bani (în sens larg). Cele trei procese sunt, într-o anumită măsură, sincrone. Fiecare atrage după sine efecte specifice care, în funcţie de împrejurări, pot fi intensificate sau slăbite de efectele opuse generate de celelalte două. Însă lucrul cel mai important este că bunurile de capital rezultate din economisire suplimentară nu sunt distruse de variaţiile monetare simultane, de variaţiile cererii şi ofertei de bani (în sens larg). Ori de câte ori o persoană alocă o sumă de bani pentru economisire, în loc de a o cheltui pentru consum, procesul de economisire este în perfectă concordanţă cu procesul de alocare şi investire de capital. Nu contează dacă individul care economiseşte îşi suplimentează sau nu deţinerea monetară. Actul de economisire îşi are întotdeauna corespondentul într-un stoc de bunuri produse şi neconsumate, de bunuri disponibile pentru noi activităţi productive. Economisirile fiecărei persoane sunt întotdeauna încorporate în bunuri de capital concrete. Ideea că banii tezaurizaţi ar fi o parte sterilă din volumul total [p. 523] de avuţie şi că sporirea sa determină scăderea acelei părţi de avuţie care este destinată producţiei este corectă numai în măsura în care creşterea puterii de cumpărare a monedei determină întrebuinţarea unor factori adiţionali de producţie pentru mineritul aurului şi un transfer de aur, de la întrebuinţările industriale către cele monetare. Însă lucrurile acestea sunt determinate de o dorinţă de creştere a deţinerilor monetare, nu de economisire. Într-o economie de piaţă, economisirea este posibilă numai prin abţinerea de la consumul unei părţi de avuţie. Faptul că economisitorul îşi întrebuinţează economiile sale pentru tezaurizare influenţează determinarea puterii de cumpărare a banilor şi poate, astfel, reduce volumul nominal de capital, adică echivalentul său monetar; el nu sterilizează nici o parte din capitalul acumulat.

NOTE

[1] Vom arăta în paginile următoare de ce omul procedează astfel.

[2] Dacă augmentarea durabilităţii nu este cel puţin proporţională cu creşterea cheltuielilor necesare, atunci este mai avantajos să se sporească numărul unităţilor de durabilitate mai redusă produse.

[3] Böhm-Bawerk, *Kleinere Abhandlungen über Kapital und Zins*, vol. II, în *Gesammelte Schriften*, ed. F. X. Weiss (Viena, 1926), p. 169.

[4] Fenomenul preferinţei de timp nu este specific uman. Este un aspect inerent comportamentului tuturor vieţuitoarelor. Trăsătura distinctivă a omului ţine de faptul particular că, pentru el, preferinţa de timp nu este inexorabilă şi prelungirea perioadei de planificare nu este doar instinctivă, aşa ca la anumite animale care înmagazinează hrană, ci rezultă dintr-un proces de evaluare.
[5] Pentru o analiză critică detaliată a acestei părţi a raţionamentului lui Böhm-Bawerk a se vedea Mises, *Nationalökonomie*, pp. 439–443.
[6] Cf. F. A. Fetter, *Economic Principles* (New York, 1923), I, 239.
[7] Aceste consideraţii îndepărtează obiecţiile formulate împotriva teoriei preferinţei de timp de către Frank H. Knight, în articolul său „Capital, Time and the Interest Rate", *Economica*, n.s., I, 257-286.
[8] Cf. F. A. Hayek, *The Pure Theory of Capital* (Londra, 1941), p. 48. Ideea de a ataşa anumitor curente de gândire etichete naţionale este într-adevăr improprie. După cum a observat Hayek în mod pertinent (p. 47, n. 1), economiştii clasici englezi, începând de la Ricardo – şi mai ales J. S. Mill (acesta din urmă probabil, în parte, sub influenţa lui J. Rae), erau, în anumite privinţe, mai „austrieci" decât succesorii lor anglo-saxoni recenţi.
[9] Cf. W. S. Jevons, *The Theory of Political Economy*, (ed. a 4-a, Londra, 1924), pp. 224-229.
[10] Aici este implicată şi egalitatea factorilor naturali disponibili.
[11] Cf. John Bates Clark, *Essentials of Economic Theory* (New York, 1907), pp. 133 ff.
[12] Referitor la atacul marxist împotriva geneticii, cf. T. D. Lysenko, *Heredity and Variability* (New York, 1945). O evaluare critică a controversei se găseşte în J. R. Baker, *Science and the Planned State* (New York, 1945), pp. 71-76.
[13] Cf. Mises, *Omnipotent Government* (New Haven, 1944), p. 99 şi bibliografia citată acolo.
[14] Cf. mai sus, pp. 385-386 şi mai jos, pp. 680-681.
[15] Cf. Hayek, „The Mythology of Capital", *The Quarterly Journal of Economics*, L (1936), 223 ff.
[16] Într-o economie de piaţă, statul şi municipalităţile nu sunt, de asemenea, decât actori ce reprezintă acţiunea concertată desfăşurată de anumite grupuri de indivizi.
[17] Doctrina populară conform căreia bursa ‚absoarbe" capital şi bani este analizată critic şi în întregime respinsă în F. Machlup, *The Stock Market, Credit and Capital Formation*, trad. de V. Smith (Londra, 1940), pp. 6-153.
[18] Indirect, acumularea de capital este afectată de modificările de avuţie şi venituri pe care le determină orice modificare indusă monetar a puterii de cumpărare a banilor.

XIX. Dobânda

1. Fenomenul dobânzii

Am arătat că preferinţa de timp este o categorie inerentă oricărei acţiuni umane. Preferinţa de timp se manifestă prin fenomenul dobânzii originare, adică un *discount* al bunurilor viitoare faţă de bunurile prezente[1]. Dobânda nu se reduce la dobânda pentru capital. Dobânda nu este venitul specific obţinut de pe urma întrebuinţării bunurilor de capital. Corespondenţa dintre trei factori de producţie – munca, pământul şi capitalul – şi trei tipuri de venituri – salariile, renta şi profitul - aşa cum era concepută ea de economiştii clasici, este de nesusţinut. Renta nu este venitul specific corespunzător pământului. Renta este un fenomen catalactic general; ea joacă acelaşi rol în structura venitului corespunzător muncii şi bunurilor de capital, ca şi în cazul pământului. Mai mult, nu există nici o sursă omogenă de venit care să se poată numi profit, în sensul în care întrebuinţau acest termen economiştii clasici. Profitul (în accepţiunea de profit antreprenorial) şi dobânda nu sunt mai caracteristice capitalului decât pământului. Preţurile bunurilor de consum se împart, prin interacţiunea forţelor care acţionează pe piaţă, între diverşii

factori complementari ce colaborează în procesul lor de producţie. Deoarece bunurile de consum sunt bunuri prezente, în vreme ce factorii de producţie sunt mijloace pentru producerea de bunuri viitoare, şi deoarece bunurile prezente sunt mai preţuite decât bunurile viitoare de aceeaşi calitate şi în aceeaşi cantitate, suma astfel împărţită este mai mică decât preţul actual al bunurilor respective de consum, chiar şi în cadrul construcţiei imaginare a economiei aflate în regim de rotaţie uniformă. Diferenţa reprezintă dobânda originară. Ea nu este legată în mod specific de nici una dintre cele trei clase de factori de producţie pe care le distingeau economiştii clasici. Profitul şi pierderile antreprenoriale provin din schimbările de date ce intervin pe parcursul perioadei de producţie şi din modificările preţurilor, care rezultă din acestea. Gândirea naivă nu vede nici o problemă în legătură cu venitul curent, provenit din vânătoare, pescuit, creşterea de vite, munca forestieră şi agricultură. Natura generează căprioare, peşti şi vite şi le face să crească, determină vacile să dea lapte şi găinile să ouă, copacii să crească şi să facă fructe şi seminţele să încolţească. [525] Cine are dreptul să îşi aproprieze această avuţie recurentă se bucură de un venit constant. Ca un izvor din care izvorăşte mereu apă proaspătă, acest „flux de venit” curge încontinuu şi aduce o mereu înnoită avuţie. Întregul proces apare ca un fenomen natural. Însă pentru economist se pune o problemă în legătură cu determinarea preţurilor pământului, vitelor şi tuturor celorlalte. Dacă bunurile viitoare nu ar fi cumpărate şi vândute cu reducere (*at a discount*) în raport cu bunurile prezente, cumpărătorul de pământ ar trebui să plătească un preţ egal cu suma tuturor veniturilor viitoare nete - şi aceasta nu i-ar lăsa nimic pentru [a face posibil] un venit curent reiterat. Veniturile anuale ale proprietarilor de pământ şi vite nu posedă nici o caracteristică prin care să se distingă catalactic de veniturile generate de factorii produşi de producţie, care se uzează mai devreme sau mai târziu, pe parcursul proceselor de producţie. Puterea de a dispune de o bucată de pământ constă în a controla felul cum cooperează pământul la producerea tuturor fructelor care pot creşte pe el vreodată, iar puterea de a dispune de o mină constă în a controla felul cum cooperează ea la extragerea tuturor mineralelor ce pot fi vreodată scoase la suprafaţă din ea. La fel, proprietatea asupra unui utilaj, sau asupra unui balot de bumbac, constă în a controla felul cum cooperează utilajul sau balotul la fabricarea tuturor bunurilor produse cu ajutorul său. Eroarea fundamentală implicată în toate abordările problemei dobânzii din perspectiva productivităţii şi a folosinţei este că ele au încercat să deducă fenomenul dobânzii din aceste servicii productive, furnizate de factorii de producţie. Însă capacitatea factorilor de producţie de a furniza servicii nu determină dobânda, ci preţurile plătite pentru ele. Aceste preţuri epuizează întreaga diferenţă dintre productivitatea unui proces asistat de cooperarea unui anumit factor şi cea a unui proces lipsit de această cooperare. Diferenţa dintre această sumă a preţurilor factorilor complementari de producţie şi produse, care se manifestă chiar şi în absenţa oricăror modificări ale datelor relevante ale pieţei, este o consecinţă a valorii mai mari acordate bunurilor prezente, în comparaţie cu

bunurile viitoare. Pe măsură ce producţia avansează, factorii de producţie se transformă, sau „se coc”, devenind bunuri prezente, cu o valoare sporită. Acest adaos este sursa din care provin veniturile specifice pe care le încasează proprietarii factorilor de producţie, sursa dobânzii originare. Proprietarii factorilor materiali de producţie – prin contrast cu antreprenorii puri din construcţia imaginară a unei integrări a funcţiilor catalactice – culeg două lucruri catalactic diferite: pe de o parte, preţurile achitate pentru cooperarea productivă a factorilor pe care îi controlează şi, pe de alta, dobânda. Aceste [526] două lucruri nu trebuie confundate. Nu este permisibil să trimitem, pentru explicarea dobânzii, la serviciile furnizate de factorii de producţie pentru obţinerea de produse. Dobânda este un proces omogen. Nu există surse diferite ale dobânzii. Ca şi alte tipuri de dobândă, dobânda pentru bunuri durabile şi cea pentru credit de consum sunt o consecinţă a valorii superioare acordate bunurilor prezente, faţă de bunurile viitoare.

2. Dobânda originară

Dobânda originară este raportul dintre valoarea acordată satisfacerii unei nevoi în viitorul imediat şi valoarea sa în perioade îndepărtate din viitor. În economia de piaţă, ea se manifestă în discountul bunurilor viitoare faţă de bunurile prezente. Este vorba de un raport de preţuri ale unor bunuri, nu de un preţ în sine. Se manifestă o tendinţă de egalizare a acestui raport, la toate bunurile. În cadrul construcţiei imaginare a unei economii în rotaţie uniformă, rata dobânzii originare este aceeaşi pentru toate bunurile. Dobânda originară nu este „preţul achitat pentru serviciile capitalului”[2]. Productivitatea superioară a metodelor de producţie ocolite, mai consumatoare de timp, la care se referă pentru explicarea dobânzii Böhm-Bawerk şi o serie de economişti de mai târziu, nu explică acest fenomen. Dimpotrivă, fenomenul dobânzii originare este cel care explică de ce se recurge la metode de producţie mai puţin consumatoare de timp, în ciuda faptului că metodele mai consumatoare de timp ar furniza un output mai mare pe unitatea de imput. Mai mult, fenomenul dobânzii originare explică de ce pot fi vândute şi cumpărate la preţuri finite bucăţi de pământ utilizabil. Dacă valoarea acordată serviciilor viitoare pe care le poate furniza o bucată de pământ ar fi identică cu cea acordată serviciilor sale prezente, atunci nici un preţ finit nu ar fi suficient de mare pentru a-l determina pe proprietarul ei să o vândă. Pământul nu ar putea fi nici cumpărat, nici vândut, în schimbul unor cantităţi specifice de bani – şi nici tranzacţionat în schimbul unor bunuri care nu pot furniza decât un număr finit de servicii. Bucăţile de pământ nu ar putea fi tranzacţionate decât în schimbul altor bucăţi de pământ. Preţul unei suprastructuri care poate produce, pe durata unei perioade de zece ani, un venit anual de o sută de dolari ar fi (abstracţie făcând de terenul pe care este construită) de o mie de dolari la începutul acestei perioade, nouă sute de dolari la începutul celui de al doilea an, şi aşa mai departe. Dobânda originară nu este un preţ determinat pe piaţă [527] de interacţiunea cererii şi a ofertei de capital sau de bunuri de capital. Nivelul său nu depinde de intensităţile acestei cereri şi a acestei oferte. Ea este, mai degrabă, cea care determină

atât cererea, cât şi oferta de capital şi de bunuri de capital. Ea determină cât de mult din stocul de bunuri disponibile va fi alocat consumului din viitorul imediat şi cât de mult pentru perioadele mai îndepărtate din viitor. Lumea nu economiseşte şi nu acumulează capital pentru că există dobândă. Dobânda nu este nici imboldul pentru economisire, nici recompensa sau compensaţia acordată pentru abţinerea de la consumul imediat. Ea este raportul evaluării relative a bunurilor prezente, faţă de bunurile viitoare. Piaţa creditelor nu determină rata dobânzii. Ea aliniază rata dobânzii corespunzătoare împrumuturilor la rata dobânzii originare, aşa cum se manifestă aceasta în discountul bunurilor viitoare. Dobânda originară este o categorie a acţiunii umane. Ea se manifestă în orice evaluare a bunurilor externe şi nu poate dispărea niciodată. Dacă, într-o bună zi, s-ar repeta starea de lucruri care s-a manifestat la finele primului mileniu al erei creştine, când unii oameni credeau că sfârşitul ultim al tuturor lucrurilor pământeşti este iminent, atunci oamenii ar înceta să se mai preocupe de dorinţe viitoare seculare. În ochii lor, factorii de producţie ar deveni inutili şi lipsiţi de valoare. Discountul bunurilor viitoare faţă de cele prezente nu ar dispărea. Dimpotrivă, el ar creşte, dincolo de orice măsură. Dispariţia dobânzii originare ar însemna, pe de altă parte, că oamenii nu se preocupă deloc de satisfacerea dorinţelor în perioadele mai apropiate din viitor. Ar însemna că ei preferă două mere disponibile peste o mie sau zece mii de ani, mai degrabă decât un măr astăzi, mâine, într-un an sau în zece ani. Noi nu ne putem nici măcar imagina o lume în care n-ar exista dobânda originară, ca un element inexorabil al oricărui fel de acţiune. Fie că există sau nu diviziune a muncii şi cooperare socială şi indiferent dacă societatea este organizată pe baza controlului privat sau public asupra mijloacelor de producţie, dobânda originară este întotdeauna prezentă. Într-o comunitate socialistă, rolul ei nu ar fi diferit de acela pe care îl joacă în economia de piaţă. Böhm-Bawerk a evidenţiat, o dată pentru totdeauna, erorile conţinute în explicaţiile naive, bazate pe productivitate, ale dobânzii, adică ideea că dobânda este expresia productivităţii fizice a factorilor de producţie. Cu toate acestea, Böhm-Bawerk şi-a întemeiat propria sa teorie, într-o anumită măsură, pe o abordare din perspectiva productivităţii. Referindu-se, în cadrul explicaţiei sale, la superioritatea tehnologică a proceselor de producţie ocolite, mai consumatoare de timp, el a evitat erorile rudimentare [528] ale perspectivei naive a productivităţii. Însă - de fapt - el se întoarce, chiar dacă într-o formă mai subtilă, la abordarea din perspectiva productivităţii. Acei economişti de mai târziu care, neglijând ideea preferinţei de timp, au accentuat exclusiv ideea de productivitate conţinută în teoria lui Böhm-Bawerk, nu pot evita concluzia că dobânda originară ar trebui să dispară, dacă într-o bună zi s-ar ajunge la o stare de lucruri pornind de la care nici o prelungire în continuare a perioadei de producţie nu ar mai putea determina o creştere suplimentară a productivităţii[3]. Însă această concluzie este complet eronată. Dobânda originară nu poate să dispară câtă vreme există raritate şi, prin urmare, acţiune. Câtă vreme lumea nu se transformă într-un tărâm al abundenţei, oamenii se confruntă cu raritatea şi trebuie să

acţioneze şi să economisească; ei sunt nevoiţi să aleagă între satisfacerea dorinţelor în cursul perioadelor mai apropiate sau mai îndepărtate din viitor, deoarece nici pentru cele dintâi, nici pentru cele din urmă nu poate fi atinsă deplina satisfacţie. Aşadar, o modificare a întrebuinţării factorilor de producţie în sensul retragerii unor asemenea factori de la întrebuinţarea lor în vederea satisfacerii dorinţelor în viitorul mai apropiat şi a alocării lor în vederea satisfacerii dorinţelor în viitorul mai îndepărtat trebuie, în mod necesar, să reducă satisfacţia în viitorul mai apropiat şi să o sporească în viitorul mai îndepărtat. Dacă ar fi să presupunem că lucrurile nu stau astfel, ne-am încurca în contradicţii insolubile. Putem, cel mult, să ne gândim la o stare de lucruri în care cunoaşterea tehnologică şi calificarea au atins un prag dincolo de care pentru muritori nu mai este posibil progresul. Prin urmare, nu se mai pot inventa noi procese, care să determine creşterea outputului pe unitatea de input. Însă dacă presupunem că unii factori de producţie sunt rari, nu trebuie să postulăm că toate procesele care – abstracţie făcând de timpul pe care îl absorb – sunt cele mai productive sunt pe deplin utilizate, şi că nu se întrebuinţează nici un proces care produce un output mai redus pe unitatea de input, numai pentru motivul că el produce rezultatul final mai rapid decât alte procese, mai productive. Raritatea factorilor de producţie înseamnă că suntem în situaţia de a concepe planuri de ameliorare a bunăstării noastre, a căror realizare nu este cu putinţă datorită insuficienţei cantităţii mijloacelor disponibile. Ceea ce constituie elementul de raritate este tocmai imposibilitatea unor asemenea ameliorări dezirabile. Gândirea adepţilor contemporani ai abordării din perspectiva productivităţii este indusă în eroare de conotaţiile sintagmei *metode ocolite de producţie*, întrebuinţate de Böhm-Bawerk şi de ideea [529] pe care o sugerează ea, de ameliorare tehnologică. Însă dacă există raritate, atunci trebuie întotdeauna să existe o posibilitate tehnologică neîntrebuinţată, de ameliorare a nivelului de bunăstare, prin prelungirea perioadei de producţie în anumite ramuri industriale, indiferent dacă nivelul cunoaşterii tehnologice s-a modificat sau nu. Dacă mijloacele sunt rare, dacă relaţia praxeologică dintre scopuri şi mijloace încă mai există, atunci mai există, cu necesitate logică, dorinţe nesatisfăcute, atât privitoare la perioadele mai apropiate, cât şi la cele mai îndepărtate din viitor. Există întotdeauna bunuri la a căror procurare trebuie să renunţăm, deoarece calea ce conduce la obţinerea lor este prea lungă şi ne-ar împiedica de a satisface dorinţe mai urgente. Faptul că nu ne îngrijim mai mult de viitor este rezultatul unei cântăriri a satisfacţiei pe durata perioadelor mai apropiate din viitor, relativ la satisfacţia pe durata perioadelor mai îndepărtate. Raportul care rezultă din această evaluare este dobânda originară. Într-o asemenea lume, a cunoaşterii tehnologice perfecte, un promotor concepe un plan *A*, conform căruia ar trebui construit un hotel şi drumurile care să ducă la el, într-o regiune muntoasă, pitorească, dar nu uşor accesibilă. Cercetând practicabilitatea acestui plan, el descoperă că mijloacele disponibile sunt insuficiente pentru execuţia lui. Calculând perspectivele de profitabilitate ale investiţiei, el ajunge la concluzia că veniturile anticipate nu sunt suficiente

pentru a acoperi costurile materialelor şi al mâinii de lucru ce trebuie cheltuite şi dobânda pe capitalul ce urmează a fi investit. Atunci el renunţă la executarea proiectului *A* şi se lansează, în schimb, în realizarea unui alt plan, *B*. Conform planului *B*, hotelul urmează a fi clădit într-un loc mai uşor accesibil, care nu oferă toate avantajele peisajului pitoresc reţinut de planul *A*, dar în care el poate fi construit fie la costuri de construcţie mai reduse, fie într-un timp mai scurt. Dacă în calcul n-ar intra o dobândă pe capitalul investit, s-ar putea naşte iluzia că starea datelor pieţei – stocul de bunuri de capital şi evaluările publicului – permite execuţia planului *A*. Totuşi, realizarea planului *A* ar determina retragerea unor factori de producţie rari de la întrebuinţări în cadrul cărora ar putea satisface dorinţe considerate de consumatori mai urgente. Ar însemna o evidentă malinvestiţie, o irosire a mijloacelor disponibile. O prelungire a perioadei de producţie poate asigura creşterea cantităţii de output pe unitatea de input, sau producerea de bunuri ce nu pot fi produse deloc într-o perioadă de producţie mai scurtă. Dar nu este adevărat că imputarea valorii acestei avuţii adiţionale asupra bunurilor de capital necesare pentru prelungirea perioadei de producţie ar genera dobânda. Dacă am admite asta, am cădea [530] din nou în cele mai flagrante erori ale abordării din perspectiva productivităţii, care au fost irevocabil îndepărtate de Böhm-Bawerk. Contribuţia factorilor complementari de producţie la rezultatul procesului este motivul pentru care ei sunt consideraţi valoroşi; ea explică preţurile achitate pentru ei şi este pe deplin luată în consideraţie în determinarea acestor preţuri. Nu rămâne nici un reziduu de care să nu se dea seama şi care ar putea să explice dobânda. S-a făcut afirmaţia că, în cadrul construcţiei imaginare a economiei în regim de rotaţie uniformă, dobânda nu ar apărea[4]. Dar se poate arăta că această afirmaţie este incompatibilă cu postulatele pe care se bazează construcţia economiei în regim de rotaţie uniformă. Începem cu distincţia între două categorii de economisire: economisirea simplă şi economisirea capitalistă. Economisirea simplă nu este altceva decât stocarea bunurilor de consum în vederea consumului ulterior. Economisirea capitalistă este acumularea de bunuri destinate unei ameliorări a proceselor productive. Scopul economisirii simple este consumul ulterior - adică doar amânarea consumului. Mai devreme sau mai târziu, bunurile acumulate se vor consuma şi nu va mai rămâne nimic. Scopul economisirii capitaliste este, în primul rând, o ameliorare a productivităţii efortului. Se acumulează bunuri de capital care se întrebuinţează pentru continuarea producţiei şi care nu sunt doar rezerve în vederea consumului ulterior. Beneficiul cules de pe urma economisirii simple este consumul ulterior al stocului care nu este consumat imediat, ci acumulat pentru folosinţă ulterioară. Beneficiul cules de pe urma economisirii capitaliste este creşterea cantităţii de bunuri produse, sau producţia de bunuri care nu puteau fi produse deloc în absenţa sa. Pe parcursul construcţiei imaginii unei economii în regim de rotaţie uniformă (statice), economiştii neglijează procesul de acumulare a capitalului; bunurile de capital sunt date şi rămân astfel, deoarece, conform presupoziţiilor subiacente

construcţiei, datele nu suferă nici o schimbare. Nu se produce nici acumulare de capital nou prin economisire, nici consum al capitalului disponibil, printr-un surplus al consumului în raport cu venitul, adică în raport cu producţia curentă minus fondurile necesare menţinerii capitalului. Este, în continuare, sarcina noastră să demonstrăm că aceste presupoziţii sunt incompatibile cu ideea că nu există dobândă. În cursul acestui raţionament nu este necesar să întârziem asupra economisirii simple. Obiectivul economisirii simple este de a se îngriji de un viitor în care economisitorul ar putea fi mai puţin abundent înzestrat decât în prezent. Însă una dintre presupoziţiile fundamentale care caracterizează construcţia imaginară a unei economii în regim de rotaţie uniformă este că viitorul nu diferă deloc de prezent, iar actorii sunt pe deplin conştienţi de acest fapt [531] şi acţionează în consecinţă. Aşadar, în cadrul acestei construcţii, nu rămâne loc pentru fenomenul economisirii simple. Nu la fel stau lucrurile cu fructele economisirii capitaliste, stocul acumulat de bunuri de capital. În economia aflată în regim de rotaţie uniformă nu există nici economisire şi acumulare de bunuri suplimentare de capital, nici uzură a bunurilor de capital deja existente. Ambele fenomene ar constitui o modificare a datelor şi ar tulbura, prin urmare, rotaţia uniformă a unui asemenea sistem imaginar. Acum, magnitudinea economisirii şi a acumulării de capital din trecut – adică dinaintea stabilirii economiei în regim de rotaţie uniformă - era aliniată la nivelul ratei dobânzii. Dacă, în momentul stabilirii condiţiilor corespunzătoare economiei de rotaţie uniformă, proprietarii bunurilor de capital nu ar mai încasa nici o dobândă, atunci condiţiile care determinau alocarea stocurilor disponibile de bunuri, în vederea satisfacerii dorinţelor în diverse perioade din viitor, s-ar modifica. Noua stare de lucruri necesită o nouă alocare. De asemenea, în cadrul economiei aflate în regim de rotaţie uniformă, diferenţa de evaluare corespunzătoare satisfacerii dorinţelor în diverse perioade din viitor nu poate să dispară. Şi în cadrul acestei construcţii imaginare oamenii vor atribui o valoare mai ridicată unui măr disponibil astăzi, decât unuia disponibil în zece sau o sută de ani. În cazul în care capitalistul încetează de a mai încasa dobânda, echilibrul între satisfacţia în perioade mai apropiate sau mai îndepărtate din viitor este deranjat. Faptul că acest capitalist îşi menţinea capitalul pentru exact 100.000 de dolari era condiţionat de faptul că 100.000 de dolari în prezent erau egali cu 105.000 de dolari peste un an. Aceşti 5.000 de dolari erau, în ochii săi, suficienţi pentru a justifica renunţarea la avantajele ce puteau fi anticipate de pe urma consumului imediat al unei părţi a acestei sume. Dacă se elimină plata dobânzii, rezultă consumul de capital. Aceasta este deficienţa fundamentală a sistemului static pe care îl descrie Schumpeter. Nu este suficient să presupunem că echipamentul de capital corespunzător unui asemenea sistem a fost acumulat în trecut, că acum el este disponibil la măsura acestei acumulări anterioare şi că, de acum înainte, el se va menţine inalterabil la acest nivel. În cadrul acestui sistem imaginar trebuie să acordăm un rol şi manifestării forţelor care determină această menţinere. Dacă eliminăm rolul de beneficiar al dobânzii pe care îl are capitalistul, atunci îl înlocuim cu rolul de

consumator de capital jucat de acelaşi capitalist. Nu mai există nici un motiv pentru ca proprietarul bunurilor de capital să se abţină de la întrebuinţarea acestora pentru consum. În ipotezele corespunzătoare construcţiei condiţiilor statice (economiei în regim de rotaţie uniformă) nu este nevoie ca bunurile să fie păstrate în rezervă pentru zile negre. Însă chiar dacă, prin absurd, [532] am presupune că o parte dintre ele sunt destinate acestui scop şi, prin urmare, sunt ţinute deoparte de consumul direct, cel puţin o parte din capital va fi consumată – corespunzător volumului cu care economisirea capitalistă depăşeşte economisirea simplă[5]. Dacă nu ar exista dobândă originară, bunurile de capital nu ar fi alocate consumului imediat şi capitalul nu s-ar consuma. Din contră, într-o asemenea stare de lucruri, inimaginabilă şi de negândit, nu ar exista consum deloc, ci numai economisire, acumulare de capital şi investiţie. Consumul capitalului nu ar fi determinat de dispariţia dobânzii originare - care este imposibilă - ci de încetarea plăţilor dobânzii către proprietarii de capital. Capitaliştii şi-ar consuma bunurile de capital şi capitalul tocmai pentru că există dobândă originară, şi satisfacerea dorinţelor în prezent este preferată satisfacerii lor ulterioare. Prin urmare, nu se pune problema abolirii dobânzii prin nici un fel de instituţii, legi sau scheme de manipulare bancară. Dacă cineva doreşte să „abolească dobânda”, acela va trebui să-i determine pe oameni să acorde unui măr disponibil peste 100 de ani o valoare cel puţin egală cu cea pe care o acordă unui măr în prezent. Ceea ce se poate aboli prin legi şi decrete nu este decât dreptul capitaliştilor de a primi dobândă. Însă asemenea decrete ar atrage consumul capitalului şi, foarte curând, ar proiecta omenirea îndărăt, în starea ei originară, de sărăcie naturală.

3. Nivelul ratelor dobânzii

În cazul economisirii simple şi în cel al actorilor economici izolaţi, diferenţa între valorile acordate satisfacerii dorinţelor în perioade diferite din viitor se manifestă prin măsura în care se îngrijesc mai mult de perioade mai apropiate decât de perioade mai îndepărtate din viitor. În condiţiile corespunzătoare unei economii de piaţă, rata dobânzii originare este, admiţând că presupoziţiile construcţiei imaginare a unei economii aflate în regim de rotaţie uniformă sunt prezente, egală cu raportul dintre o anumită cantitate de bani disponibilă în prezent şi o cantitate disponibilă la o dată ulterioară, care este considerată echivalentă cu cea dintâi. Rata dobânzii originare direcţionează activitatea antreprenorilor. Ea determină lungimea timpului de aşteptare şi perioada de producţie, în fiecare dintre ramurile industriale. Adesea, oamenii îşi pun întrebarea care dintre ratele dobânzii, un „sus” sau un „jos”, stimuleaza mai mult economisirea şi acumularea de capital – şi care mai puţin. Întrebarea este lipsită de sens. Cu cât *discountul* asociat bunurilor viitoare este mai scăzut, cu atât mai scăzută este rata dobânzii. Oamenii [533] nu economisesc mai mult datorită unei creşteri a ratei dobânzii originare, iar rata dobânzii originare nu scade datorită unei creşteri a volumului economisirilor. În absenţa altor modificări, îndeosebi ale condiţiilor instituţionale, modificările ratelor originare ale dobânzii şi, respectiv, ale volumului economisirilor sunt

două aspecte ale aceluiaşi fenomen. Dispariţia dobânzii originare ar fi totuna cu dispariţia consumului. Creşterea dobânzii originare dincolo de orice limită ar fi totuna cu dispariţia economisirii şi a oricărei forme de prevedere pentru viitor. Cantitatea ofertei disponibile de bunuri de capital nu influenţează nici rata dobânzii originare, nici volumul economisirilor ulterioare. Nici chiar cea mai abundentă ofertă de capital nu provoacă în mod necesar nici o scădere a ratei dobânzii originare, nici o scădere a propensiunii de a economisi. Creşterea acumulării de capital şi a cantităţii de capital investit *per capita* - una din trăsăturile caracteristice ale ţărilor economic avansate – nu provoacă în mod necesar nici o scădere a ratei dobânzii originare, nici o slăbire a propensiunii indivizilor de efectua economisiri suplimentare. De cele mai multe ori, cei ce au de a face cu aceste chestiuni cad în eroarea de a nu lua în consideraţie decât ratele de piaţă ale dobânzii, aşa cum sunt ele determinate pe piaţa de credite. Însă aceste rate brute nu exprimă doar nivelul dobânzii originare. Ele conţin în plus - după cum vom vedea ulterior - şi alte elemente, al căror efect explică de ce ratele brute ale dobânzii sunt, de regulă, mai ridicate în ţările mai sărace decât în cele mai bogate. Se spune îndeobşte că, *ceteris paribus*, cu cât indivizii sunt mai bine aprovizionaţi în perspectiva viitorului imediat, cu atât ei se aprovizionează mai abundent pentru viitorul mai îndepărtat. Prin urmare, se spune, volumul total de economisire şi acumulare de capital din cadrul unui sistem economic depinde de aranjamentul populaţiei în grupuri cu diverse nivele de venit. Într-o societate caracterizată prin egalitatea aproximativă a veniturilor se produce, ni se spune, mai puţină economisire decât într-o societate în care există mai multă inegalitate. Există un grăunte de adevăr în observaţiile de felul acesta. Dar ele nu sunt decât aserţiuni privitoare la chestiuni psihologice şi, ca atare, sunt lipsite de validitatea şi necesitatea universală, inerentă aserţiunilor praxeologice. Mai mult, printre celelalte lucruri a căror invarianţă este presupusă [de clauza *ceteris paribus*] se numără scările de valori ale diverselor persoane, judecăţile lor subiective de valoare, atunci când cumpănesc avantajele şi dezavantajele consumului imediat şi, respectiv, ale amânării consumului. Există, fără îndoială, multe persoane ale căror comportamente sunt corect descrise astfel, dar există şi altele, care actionează diferit. Ţăranii francezi, deşi îndeobşte persoane cu averi şi venituri moderate, erau, în secolul al XIX-lea, larg recunoscuţi [534] pentru obiceiurile lor parcimonioase, în vreme ce membrii aristocraţiei bogate şi moştenitorii marilor averi acumulate în comerţ şi în industrie erau nu mai puţin notorii pentru viaţa lor de risipă. De aceea, este imposibil de formulat o teoremă praxeologică privind relaţia dintre, pe de o parte, volumul de capital disponibil la nivelul întregii ţări, sau al persoanelor individuale şi, pe de altă parte, volumul economiilor sau al consumului de capital şi nivelul ratei originare a dobânzii. Alocarea resurselor rare în vederea satisfacerii dorinţelor în diverse perioade din viitor este determinată de judecăţi de valoare şi, indirect, de toţi acei factori ce alcătuiesc personalitatea omului care acţionează.

4. Dobânda originară într-o economie aflată în schimbare

Până aici am tratat problema dobânzii originare în anumite ipoteze: că tranzacţionarea bunurilor se efectuează prin mijlocirea unei monede neutre; că economisirea, acumularea de capital şi determinarea ratelor dobânzii nu sunt obstrucţionate de obstacole instituţionale; şi că întregul proces economic se desfăşoară în cadrul unei economii aflate în regim de rotaţie uniformă. În capitolul următor vom renunţa la primele două dintre aceste ipoteze. Acum ne propunem să analizăm dobânda originară într-o economie aflată în schimbare. Omul care doreşte să se îngrijească de satisfacerea unor nevoi viitoare trebuie să anticipeze corect acele nevoi. Dacă dă greş în înţelegerea viitorului, atunci prevederea lui se va dovedi mai puţin decât satisfăcătoare, sau complet inutilă. Nu există nimic de felul unei economisiri abstracte, care ar putea să asigure toate categoriile de satisfacere a dorinţelor şi care să fie neutră faţă de modificările ce apar la nivelul condiţiilor acţiunii şi în evaluări. Prin urmare, în economia aflată în schimbare, dobânda originară nu poate niciodată să apară sub formă pură şi imaculată. Numai în cadrul construcţiei imaginare a unei economii aflate în regim de rotaţie uniformă simpla trecere a timpului maturează dobânda originară; cu trecerea timpului şi cu înaintarea procesului de producţie, tot mai multă valoare se adaugă, aşa zicând, factorilor complementari de producţie; la încheierea procesului productiv, trecerea timpului va fi generat, în preţul produsului, cantitatea completă a dobânzii originare. În economia aflată în schimbare, pe parcursul perioadei de producţie mai apar de asemenea, în mod sincronic, modificări ale evaluărilor. Anumitor bunuri li se acordă o valoare mai ridicată decât în prealabil, altora una mai scăzută. Aceste modificări sunt cauza care generează profiturile şi pierderile antreprenoriale. Numai acei antreprenori care, în procesul de planificare, au anticipat corect configuraţia ulterioară a pieţei sunt în situaţia, prin vânzarea produselor, de a culege un surplus, relativ la costurile de producţie suportate (care includ şi dobânda originară). [535] Un antreprenor care a greşit în ce priveşte înţelegerea sa speculativă a viitorului nu-şi poate vinde produsele decât, în cel mai bun caz, la preţuri care nu-i acoperă complet cheltuielile plus dobânda originară pe capitalul investit. Ca şi profiturile şi pierderile antreprenoriale, dobânda nu este un preţ, ci o magnitudine care se cere izolată, printr-un anumit tip de calcule, din preţul [total] al produselor provenite din afacerile încununate de succes. În terminologia economiştilor clasici britanici[6], diferenţa brută dintre preţul la care se vinde o marfă şi costurile suportate în vederea producerii ei (care nu includeau dobânda pe capitalul investit) purta numele de profit. Ştiinţa economică modernă concepe această magnitudine ca pe un complex de mărimi catalactic distincte. Surplusul veniturilor brute în raport cu cheltuielile, pe care economiştii clasici îl numeau profit, include preţul muncii prestate de antreprenorul însuşi, în vederea desfăşurării procesului de producţie, dobânda pe capitalul investit şi, în fine, profitul antreprenorial propriu-zis. Dacă un asemenea surplus nu a fost cules deloc din vânzarea produselor, atunci antreprenorul rămâne lipsit nu numai de un profit propriu-zis, ci şi de echivalentul pe piaţă al valorii muncii

pe care a prestat-o, precum şi de dobânda pe capitalul investit. Defalcarea profitului brut (în înţelesul clasic al termenului) în salariu managerial, dobândă şi profit antreprenorial nu este doar un instrument al teoriei economice. Este o procedură care s-a dezvoltat, o dată cu perfecţionarea crescândă a practicilor de contabilitate şi de calcul în afaceri, independent de raţionamentele economiştilor, în lumea rutinei comerciale. Afaceristul priceput şi raţional nu acordă nici o semnificaţie practică acelui concept confuz şi deformat de profit pe care îl întrebuinţau economiştii clasici. Noţiunea sa de costuri de producţie include preţul potenţial de piaţă al propriilor sale servicii consacrate producţiei, dobânda plătită pe capitalul împrumutat, precum şi dobânda pe care ar fi putut-o încasa, în condiţiile date ale pieţei, pentru capitalul său propriu investit în afacere, dacă l-ar fi împrumutat altor persoane. În ochii lui nu reprezintă profit antreprenorial decât un surplus de venituri raportat la costurile calculate în felul acesta. Degajarea salariilor antreprenoriale din cadrul complexului tuturor celorlalte mărimi incluse în conceptul de profit al economiştilor clasici nu prezintă probleme deosebite. Mai dificil este de separat profitul antreprenorial de dobânda originară. În cadrul economiei aflate în schimbare, [536] dobânda stipulată în contractele de credit este întotdeauna o mărime brută, din care rata pură a dobânzii originare trebuie extrasă cu ajutorul unui anumit procedeu de calcul şi de repartiţie analitică. Am văzut deja că, în fiecare act de acordare a unui împrumut, există un element de acţiune antreprenorială, chiar fără a ţine seama de problema modificărilor puterii de cumpărare a monedei. Acordarea unui credit este, în mod necesar, întotdeauna o speculaţie antreprenorială, care poate eventual să se soldeze cu un eşec şi cu pierderea întregii sume împrumutate. Orice dobândă stipulată şi achitată pentru împrumuturi nu include doar dobânda originară, ci şi profitul antreprenorial. Faptul acesta a provocat multă vreme orientarea eronată a tentativelor de a construi o teorie satisfăcătoare a dobânzii. Abia elaborarea construcţiei imaginare a unei economii aflate în stare de rotaţie uniform repetitivă a fost cea care a făcut posibilă distincţia precisă între dobânda originară şi profituri şi pierderi.

5. Calculul dobânzii

Dobânda originară este rezultatul evaluărilor, care fluctuează şi se modifică neîncetat. Ea fluctuează şi se modifică o dată cu ele. Obiceiul de a socoti dobânda *pro anno* nu este decât o uzanţă comercială şi o regulă comodă de efectuare a calculelor. El nu afectează nivelul ratelor dobânzii, aşa cum sunt ele determinate de piaţă. Activitatea antreprenorilor tinde să determine uniformizarea ratelor dobânzii originare în întreg cuprinsul economiei de piaţă. Dacă într-un sector al pieţei apare o marjă între preţurile bunurilor prezente şi cele ale bunurilor viitoare, care se îndepărtează de marja predominantă în alte sectoare, atunci tendinţa de egalizare este provocată de eforturile afaceriştilor de a pătrunde în acele sectoare în care marja este mai ridicată şi de a le evita pe cele în care ea este mai scăzută. În condiţiile unei economii în regim de rotaţie uniformă, rata finală a dobânzii originare este

aceeaşi în toate sectoarele pieţei. Evaluările care dau naştere dobânzii originare se caracterizează prin preferinţa pentru satisfacţie într-o perioadă de timp mai apropiată din viitor, în comparaţie cu o satisfacţie de acelaşi tip şi de aceeaşi măsură situată într-o perioadă mai îndepărtată de timp din viitor. Nimic nu justifică presupunerea că această reducere a satisfacţiilor situate în intervale de timp mai îndepărtate progresează continuu şi uniform. Dacă am admite lucrul acesta, ar rezulta că perioada de previziune este infinită. Dar simplul fapt că persoanele diferă în ceea ce priveşte felul lor de a prevedea nevoile viitoare şi că previziunea dincolo de o anumită perioadă apare ca deplasată, chiar şi în ochii actorului cel mai prevăzător, ne interzice să gândim perioada de previziune ca fiind infinită. Uzanţele pieţei de credit nu trebuie să ne inducă în eroare. Obiceiul este [537] de a stipula o rată uniformă a dobânzii pentru întreaga durată a contractelor de credit[7] şi de a calcula dobânda compusă cu ajutorul unei rate uniforme. Adevărata determinare a ratelor dobânzii este independentă de schemele acestea aritmetice de calcul şi de altele similare. Dacă rata dobânzii este inalterabil fixată prin contract pe durata unei perioade de timp, atunci modificările ce survin în rata de piaţă a dobânzii se reflectă în schimbări corespunzătoare la nivelul preţurilor plătite pentru suma principală a creditului, ţinând seama de faptul că suma principală ce urmează a fi restituită la termenul împrumutului este inalterabil fixată. Concluzia rămâne aceeaşi, indiferent dacă se calculează cu rate fixe ale dobânzii şi cu preţuri variabile pentru suma principală, sau cu rate variabile ale dobânzii şi o valoare fixă a sumei principale, sau cu variaţii la nivelul ambelor mărimi. Termenii unui contract de credit nu sunt independenţi de durata stipulată a împrumutului. Contractele de credit sunt evaluate şi estimate diferit, în funcţie de durata stipulată a împrumutului, nu numai pentru că acele componente ale ratei brute a dobânzii de piaţă care o fac să devieze de la rata dobânzii originare sunt afectate de diferenţele existente la nivelul duratei împrumuturilor, ci şi datorită factorilor care provoacă modificări ale ratei dobânzii originare.

NOTE

[1] O reducere în valoarea în prezent a bunurilor viitoare faţă de valoarea bunurilor prezente. (n. tr.)

[2] Aceasta este definiţia populară a dobânzii, aşa cum este ea dată, de pildă, de Ely, Adams, Lorenz şi Young, *Outlines of Economics* (ed. a 3-a, New York, 1920), p. 493.

[3] Cf. Hayek, „The Mythology of Capital”, *The Quarterly Journal of Economics*, L (1936), 223 ff. Însă de atunci profesorul Hayek şi-a schimbat parţial punctul de vedere. (Cf. articolul său „Time-Preference and Productivity, a Reconsideration”, *Economica* XII [1945], 22-25.) Dar ideea criticată în text continuă să fie foarte răspândită printre economişti.

[4] Cf. J. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, trad. de R. Opie (Cambridge, 1934), pp. 34-46, 54.

[5] Cf. Robbins, „On a Certain Ambiguity in the Conception of Stationary Equilibrium”, *The Economic Journal*, XL (1930), 211 ff.

[6] Cf. R. Whately, *Elements of Logic* (ed. a 9-a, Londra, 1848), pp. 354 ff.; E. Cannan, *A History of the Theories of Production and Distribution in English Political Economy, from 1776 to 1848* (ed. a 3-a, Londra, 1924), pp. 189 ff.

[7] Desigur, există şi devieri de la această practică.

XX. Dobânda, expansiunea creditelor şi ciclul de afaceri

1. Problemele

În economia de piaţă, în care toate actele de schimb interpersonal sunt efectuate prin intermediul banilor, categoria „dobândă originară” se manifestă îndeosebi prin dobânzile pe împrumuturi băneşti. Am arătat deja că, în cadrul construcţiei imaginare a unei economii aflate în regim de rotaţie uniform repetitivă, rata dobânzii originare este uniformă. În întregul sistem există o singură rată a dobânzii. Rata dobânzii pentru credite coincide cu rata dobânzii originare, aşa cum se manifestă ea în raportul dintre preţurile bunurilor prezente şi cele ale bunurilor viitoare. Putem vorbi, în acest caz, de o rată neutră a dobânzii. Economia aflată în regim de rotaţie uniformă presupune neutralitatea banilor. Deoarece banii nu pot fi niciodată neutri, se ivesc probleme deosebite. Dacă relaţia monetară – adică raportul dintre cererea şi oferta pentru deţineri monetare - se modifică, atunci toate preţurile la bunuri şi servicii sunt afectate. Însă aceste schimbări nu afectează preţurile diverselor bunuri şi servicii în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură. Modificările avuţiei şi ale venitului diverselor persoane, care apar în consecinţă, pot şi ele modifica datele ce determină nivelul dobânzii originare. Starea finală a ratei dobânzii originare, către care sistemul tinde după apariţia unor modificări ale relaţiei monetare, nu mai este aceeaşi cu starea finală către care tindea mai înainte. Astfel, forţa motrice a banilor are capacitatea de a provoca modificări ireversibile ale ratei finale a dobânzii originare şi a dobânzii neutre. Există apoi o a doua problemă, chiar mai însemnată, care poate fi însă, desigur, privită şi ca un aspect al primeia. Modificările relaţiei monetare pot, în anumite circumstanţe, să afecteze mai întâi piaţa de credit, în care rata de piaţă a dobânzii pentru împrumuturi – pe care o putem numi şi rata brută (sau de piaţă) a dobânzii – este influenţată de cererea şi oferta pentru împrumuturi. Este oare cu putinţă ca asemenea modificări ale ratei monetare brute să determine devieri definitive ale ratei nete a dobânzii, pe care o include, în raport cu nivelul corespunzător [p. 539] dobânzii originare, aşadar al diferenţei dintre evaluarea pentru bunuri prezente şi cea pentru bunuri viitoare? Este oare cu putinţă ca evenimentele de pe piaţa de credit să elimine dobânda originară, parţial sau total? Nici un economist nu va ezita să răspundă negativ la aceste întrebări. Dar atunci se ridică încă o problemă: Cum se produce reajustarea ratei monetare brute la nivelul condiţionat de rata dobânzii originare, ca urmare a interacţiunii factorilor de piaţă? Aceste probleme sunt dificile. Sunt problemele la care economiştii au încercat să răspundă atunci când au discutat sistemele bancare, mijloacele fiduciare şi creditul de circulaţie, expansiunea creditului, gratuitatea sau negratuitatea creditului, fluctuaţiile ciclice ale afacerilor şi toate celelalte probleme legate de schimbul indirect.

2. Componenta antreprenorială a ratei brute de piaţă a dobânzii

Ratele de piaţă ale dobânzii nu sunt ratele pure ale dobânzii. Printre componentele ce contribuie la valoarea lor nominală sunt şi elemente care nu reprezintă dobândă. Creditorul este întotdeauna un antreprenor. Fiecare

acordare de credit este o întreprindere antreprenorială, speculativă, al cărei succes sau eşec este incert. Creditorul se confruntă întotdeauna cu posibilitatea de a pierde o parte sau întreaga sumă dată cu împrumut. Conduita sa în momentul negocierii termenilor contractului cu un posibil beneficiar al împrumutului este determinată de felul cum estimează acest pericol. Nu există garanţii perfecte nici în activitatea de acordare de împrumuturi băneşti, nici în alte categorii de tranzacţii de creditare şi cu plăţi amânate. Debitorii, garanţii şi chezaşii pot deveni insolvenţi. Gajurile şi titlurile ipotecare îşi pot pierde complet valoarea. Creditorul este întotdeauna un partener virtual al debitorului sau un proprietar virtual al proprietăţilor amanetate şi ipotecate. Modificările datelor pieţei privitoare la ele îl pot afecta. El şi-a legat soarta de aceea a debitorului sau de schimbările ce afectează preţul gajurilor. Capitalul în sine nu generează dobândă; el trebuie să fie bine utilizat şi investit, nu numai pentru a aduce dobândă, ci şi pentru ca să nu dispară complet. Zicala *pecunia pecuniam parere non potest* (banul nu poate da naştere la bani) este validă în acest sens, care diferă, desigur, radical de sensul pe care i-l atribuiau filozofii antici şi medievali. Dobânda brută nu poate fi culeasă decât de creditorii care sunt încununaţi de succes în activitatea lor de creditare. În cazurile în care câştigă o anumită dobândă netă, ea este inclusă într-un câştig ce conţine şi alte elemente, pe lângă simpla dobândă netă. Dobânda netă este o mărime pe care numai gândirea analitică o poate extrage din veniturile brute ale creditorului. [p. 540] Componenta antreprenorială inclusă în încasările brute ale creditorului este determinată de toţi acei factori care intervin într-o operaţiune antreprenorială. Mai mult, ea este codeterminată de aranjamentele legale şi instituţionale. Contractele care plasează garanţia, sau pe debitor şi averea lui, ca pe un tampon între creditor şi consecinţele dezastruoase ale malinvestirii capitalului împrumutat sunt condiţionate de legi şi instituţii. Creditorul este mai puţin expus la pierderi şi faliment în comparaţie cu debitorul numai în măsura în care acest cadru legal şi instituţional îi permite să impună respectarea drepturilor sale contractuale de către datornicii refractari. Însă nu este cazul ca teoria economică să se implice într-o cercetare amănunţită a aspectelor legale privitoare la obligaţiuni şi poliţe, acţiuni preferate, ipoteci şi alte feluri de tranzacţii de credit. Componenta antreprenorială este prezentă în toate tipurile de împrumuturi. Există obiceiul de a distinge între consum sau împrumuturi personale, pe de o parte, şi împrumuturi productive, sau destinate afacerilor, pe de altă parte. Elementul caracteristic al primei categorii este că îi permite celui ce ia cu împrumut să cheltuiască încasări viitoare anticipate. Achiziţionând un drept asupra unei părţi din aceste încasări viitoare, creditorul devine practic un antreprenor, ca şi cum ar achiziţiona o parte din încasările viitoare ale unei afaceri. Incertitudinea specifică referitoare la rezultatul operaţiunii sale de creditare priveşte incertitudinea legată de aceste încasări viitoare. Există, de asemenea, obiceiul de a distinge între împrumuturi private şi, respectiv, publice, adică împrumuturi către guverne şi către subdiviziuni ale acestora. Incertitudinea specifică inerentă acestor

împrumuturi priveşte supravieţuirea puterii seculare. Imperiile se pot prăbuşi, iar guvernele pot fi date jos de revoluţionari care nu sunt dispuşi să-şi asume responsabilitatea pentru datoriile contractate de predecesorii lor. Că mai există, în plus, ceva inerent vicios în toate tipurile de împrumuturi guvernamentale pe termen lung, am arătat deja[1]. Deasupra tuturor tipurilor de contracte cu plăţi amânate atârnă, ca sabia lui Damocles, pericolul amestecului guvernamental. Opinia publică a fost totdeauna defavorabilă creditorilor. Creditorii erau identificaţi cu bogaţii cei leneşi, iar debitorii cu săracii cei harnici. Opinia publică îi detestă pe cei dintâi, ca pe nişte exploatatori nemiloşi şi se înduioşează de cei din urmă, ca de nişte victime inocente ale opresiunii. Ea consideră intervenţia guvernamentală în vederea limitării drepturilor creditorilor ca fiind o măsură extrem de benefică pentru imensa majoritate, în dauna unei reduse minorităţi de cămătari înrăiţi. Ea nu a băgat câtuşi de puţin de seamă că inovaţiile capitaliste din secolul al XIX-lea au schimbat complet compoziţia claselor de creditori şi, respectiv, debitori. Pe vremea lui Solon atenianul, sau a vechilor [p. 541] legi agrare romane, sau în Evul Mediu, creditori erau în general bogaţii, şi debitori erau săracii. Dar în veacul acesta cu obligaţiuni şi poliţe, bănci ipotecare, bănci de economii, poliţe de asigurare pe viaţă şi beneficii ce ţin de securitatea socială, masele de oameni cu venituri mai moderate sunt mai degrabă ele însele creditoare. Bogaţii, pe de altă parte, în calitatea lor de posesori de acţiuni, de capacităţi productive, de ferme şi de proprietăţi imobiliare sunt mai frecvent debitori decât creditori. Solicitând exproprierea creditorilor, masele îşi subminează involuntar propriile interese. Cu o asemenea orientare a opiniei publice, perspectivele nefavorabile ale creditorului de a fi păgubit de măsuri orientate împotriva creditorilor nu sunt contrabalansate de o perspectivă favorabilă, de a fi favorizat prin măsuri orientate împotriva debitorilor. Dacă pericolul politic ar fi limitat la piaţa de credite – şi nu ar afecta astăzi în egală măsură toate tipurile de proprietate privată asupra mijloacelor de producţie -, acest dezechilibru ar induce o tendinţă unilaterală de creştere a componentei antreprenoriale conţinute în rata brută a dobânzii. După cum stau însă lucrurile în vremurile noastre, nici un fel de investiţie nu este ferită de pericolele politice ale măsurilor anticapitaliste. Capitalistul nu-şi poate reduce vulnerabilitatea averii optând pentru investiţii directe în afaceri, mai degrabă decât pentru acordarea capitalului său cu împrumut, în sectorul de afaceri sau către guvern. Riscurile politice asociate cu împrumuturile băneşti nu afectează nivelul dobânzii originare; ele afectează componenta antreprenorială inclusă în rata brută de piaţă. În cazuri extreme – i.e. într-o situaţie în care este considerată iminentă nulificarea tuturor contractelor referitoare la plăţi amânate – ele ar determina componenta antreprenorială să crească nelimitat[2].

3. Prima de preţ ca o componentă a ratei brute a dobânzii

Banii sunt neutri dacă modificările induse monetar ale puterii de cumpărare a unităţii monetare afectează preţurile tuturor bunurilor şi serviciilor în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură. Dacă banii ar fi neutri, atunci ne-am putea imagina

o rată neutră a dobânzii, presupunând că n-ar exista plăţi amânate. Dacă există plăţi amânate, făcând abstracţie de poziţia antreprenorială a creditorului şi de componenta antreprenorială corespunzătoare a ratei brute a dobânzii, trebuie să mai postulăm că eventualitatea unor modificări ulterioare [p. 542] a puterii de cumpărare este luată în calcul la momentul stipulării termenilor contractului. Suma principală trebuie înmulţită periodic cu indexul numeric corespunzător, pentru a creşte sau a fi redusă astfel, în concordanţă cu variaţiile survenite ale puterii de cumpărare. O dată cu ajustarea sumei principale, suma din care se calculează rata dobânzii se modifică şi ea. Rata aceasta va fi, astfel, o rată neutră a dobânzii. În condiţiile unei monede neutre, neutralizarea ratei dobânzii ar putea fi atinsă şi pe altă cale, anume ca părţile [contractante] să fie în măsură de a anticipa corect modificările ulterioare ale puterii de cumpărare. Ele ar putea stipula o rată brută a dobânzii care să includă o marjă pentru asemenea modificări, un adaos sau un scăzământ procentual din rata originară a dobânzii. Putem numi această marjă *primă de preţ* – şi ea poate fi pozitivă sau negativă. În cazul unei deflaţii aflate în progres rapid, prima negativă de preţ ar putea nu doar să „înghită” întreaga rată a dobânzii originare, ci chiar şi să „răstoarne” rata brută, transformând-o într-o cantitate negativă – într-o cantitate extrasă din contul creditorului. Dacă prima de preţ este corect calculată, atunci nici poziţia debitorului, nici a creditorului nu vor fi afectate de modificările survenite la nivelul puterii de cumpărare. Rata dobânzii este neutră. Pe de altă parte, toate aceste presupoziţii nu numai că sunt imaginare, ele nu pot fi gândite până la capăt fără contradicţii nici măcar ipotetic. În economia aflată în schimbare, rata dobânzii nu poate fi niciodată neutră. În economia aflată în schimbare nu există o rată uniformă a ratei dobânzii originare; există doar o tendinţă către stabilirea unei asemenea uniformităţi. Înainte de a fi atinsă starea finală corespunzătoare dobânzii originare se ivesc noi modificări ale datelor, care deviază din nou mişcarea ratelor dobânzii către o nouă stare finală. Acolo unde totul se găseşte neîncetat în flux, nu poate să se formeze nici un fel de rată neutră a dobânzii. În lumea reală, toate preţurile fluctuează, şi oamenii care acţionează sunt nevoiţi să ţină pe deplin seama de aceste schimbări. Antreprenorii se lansează în întreprinderi de afaceri şi capitaliştii îşi modifică investiţiile numai pentru că anticipează asemenea modificări şi doresc să profite de pe urma lor. Economia de piaţă poate fi caracterizată, în esenţă, ca fiind un sistem social în care prevalează necontenit un incitativ de îmbunătăţire. Cei mai străvăzători şi mai întreprinzători indivizi sunt stimulaţi să câştige profituri prin reajustarea continuă a configuraţiei activităţilor productive, astfel încât să fie satisfăcute în cel mai adecvat mod cu putinţă dorinţele consumatorilor: atât acele nevoi de care consumatorii înşişi sunt deja conştienţi, cât şi acele nevoi latente la a căror satisfacere ei înşişi încă nu s-au gândit. Aceste întreprinderi speculative ale promotorilor determină în fiecare zi câte o nouă revoluţie a structurii preţurilor, prin urmare şi a nivelului ratei de piaţă brute a dobânzii. [p. 543] Persoana care anticipează o creştere a anumitor preţuri pătrunde pe piaţa de credite în calitate de

solicitant de împrumuturi şi este dispusă să ofere o rată mai ridicată a dobânzii brute decât dacă ar anticipa o creştere mai puţin semnificativă a preţurilor, sau nici un fel de creştere. Creditorul, pe de altă parte, dacă anticipează el însuşi o creştere a preţurilor, furnizează împrumuturi numai dacă rata brută este mai ridicată decât ar fi într-o situaţie de piaţă în care nu ar fi anticipate creşteri atât de semnificative, sau chiar nu ar fi anticipate nici un fel de creşteri ale preţurilor. Cel ce ia cu împrumut nu este descurajat de o rată mai ridicată, dacă proiectul său pare a oferi perspective atât de favorabile, încât să poată acoperi costurile sporite. Cel ce dă cu împrumut s-ar abţine de la a mai împrumuta şi s-ar implica el însuşi în calitate de antreprenor şi licitator de bunuri şi servicii pe piaţă, dacă rata brută a dobânzii nu l-ar compensa pentru profiturile pe care le poate culege în felul acesta. Astfel, anticiparea unei creşteri a preţurilor are tendinţa de a induce o creştere a ratei brute, în vreme ce anticiparea unei scăderi a preţurilor induce scăderea ei. Dacă modificările anticipate în structura preţurilor privesc numai un grup limitat de bunuri şi servicii şi sunt contrabalansate de anticiparea unei modificări de sens opus a preţurilor la alte bunuri, aşa cum este cazul în absenţa unei modificări a relaţiei monetare, atunci cele două tendinţe opuse se echilibrează în ansamblu. Dar dacă relaţia monetară este sensibil alterată şi se anticipează o creştere sau o scădere generală a preţurilor la toate bunurile şi serviciile, atunci una dintre tendinţe predomină. În toate înţelegerile contractuale referitoare la plăţi amânate se iveşte o primă de preţ pozitivă sau negativă[3]. Rolul primei de preţ în cadrul economiei aflate în schimbare diferă de rolul pe care i l-am atribuit în schema ipotetică şi irealizabilă dezvoltată mai sus. Ea nu poate niciodată îndepărta în întregime, nici măcar întrucât priveşte doar operaţiunile de credit, efectele schimbărilor în relaţia monetară; ea nu poate niciodată neutraliza ratele dobânzii. Ea nu poate altera faptul că banii sunt înzestraţi în mod esenţial cu o forţă motrice care le este proprie. Chiar şi dacă toţi actorii ar cunoaşte corect şi în întregime datele cantitative privitoare la oferta de bani (în sens larg) din întregul sistem economic, datele la care ar urma să se petreacă aceste schimbări şi ce indivizi ar urma să fie afectaţi primii de ele, ei nu ar fi în situaţia de a şti dinainte dacă şi în ce măsură cererea pentru banii destinaţi deţinerilor monetare s-ar modifica şi în ce ordine secvenţială şi în ce măsură preţurile diverselor bunuri s-ar modifica. Prima de preţ n-ar putea să anihileze efectele modificărilor relaţiei monetare asupra amplorii substanţiale şi a semnificaţiei economice a contractelor de credit decât dacă apariţia ei ar precede apariţia modificărilor de preţuri generate de modificările relaţiei monetare. Ar trebui ca ea să fie produsul unor socoteli prin intermediul [p. 544] cărora actorii ar încerca să calculeze în avans datele şi măsurile acestor modificări de preţuri, privitoare la toate bunurile şi serviciile, care le afectează, direct sau indirect, propria satisfacţie. Dar asemenea calcule nu sunt posibile, deoarece efectuarea lor ar necesita o cunoaştere perfectă a condiţiilor şi a evaluărilor viitoare. Formarea unei prime de preţ nu este produsul unei operaţiuni aritmetice, care să poată furniza informaţie adecvată

şi să poată elimina incertitudinea privitoare la viitor. Ea este rezultatul înţelegerii specifice a viitorului de către promotori - şi a calculelor bazate pe o asemenea înţelegere ale acestora. Ea se înfiripă pas cu pas, îndată ce, mai întâi, câţiva actori, şi apoi, succesiv, din ce în ce mai mulţi devin conştienţi de faptul că piaţa se confruntă cu modificări induse monetar ale relaţiei monetare şi, prin urmare, cu o tendinţă orientată într-o anumită direcţie. Numai la momentul când oamenii încep să vândă sau să cumpere, pentru a profita de pe urma acestei tendinţe, apare prima de preţ. Este necesar să se înţeleagă că prima de preţ este produsul speculaţiilor care anticipează schimbări ale relaţiei monetare. Ceea ce induce apariţia ei – în cazul anticipării că tendinţa inflaţionistă se va menţine – este deja un prim semn al fenomenului care mai târziu, când se va generaliza, se va numi „precipitare asupra valorilor reale" (*„flight into real values"*), iar în final va produce aşa-numitul *crack-up boom* [sincopa care pune capăt avântului iluzoriu al afacerilor] şi prăbuşirea sistemului monetar în chestiune. Ca în toate celelalte situaţii care privesc înţelegerea specifică a evoluţiilor viitoare, speculatorii pot greşi, mişcarea inflaţionistă sau deflaţionistă poate înceta sau se poate încetini, iar preţurile pot să difere de ce anticipau ei. Propensiunea sporită de a cumpăra şi de a vinde, care generează prima de preţ, afectează, de regulă, creditele pe termen scurt mai repede şi în mai mare măsură decât creditele pe termen lung. În măsura în care lucrurile se petrec astfel, prima de preţ afectează la început piaţa de credite pe termen scurt şi abia mai târziu, în virtutea concatenării tuturor segmentelor pieţei, afectează şi piaţa de credite pe termen lung. Pe de altă parte, există situaţii în care o primă de preţ la împrumuturile pe termen lung apare în mod independent de ce se întâmplă cu împrumuturile pe termen scurt. Aşa stăteau lucrurile îndeosebi în sfera creditelor internaţionale, pe vremea când încă mai exista o piaţă internaţională de capital viguroasă. Se întâmpla uneori ca, relativ la evoluţiile pe termen scurt ale monedei naţionale ale unei ţări străine, creditorii să fie încrezători; creditelor pe termen scurt stipulate în acea monedă nu li se asocia nici o primă de preţ, sau li se asocia doar una redusă. Însă anticipările aspectelor monedei respective care ţineau de termenul lung erau mai puţin favorabile şi, prin urmare, în contractele pe termen lung [p. 545] se lua în calcul o primă de preţ considerabilă. Rezultatul era că împrumuturile pe termen lung stipulate în respectiva monedă puteau fi comercializate doar la o rată superioară împrumuturilor acordate aceluiaşi debitor, dar stipulate în aur sau într-o monedă străină. Am indicat unul dintre motivele pentru care prima de preţ poate, în cel mai bun caz, să anihileze practic repercusiunile modificărilor induse monetar ale relaţiei monetare asupra conţinutului tranzacţiilor de credit – fără însă a le putea elimina vreodată în întregime. (Un al doilea motiv îl vom indica în secţiunea următoare.) Prima de preţ rămâne întotdeauna în urma modificărilor puterii de cumpărare, deoarece ceea ce o generează nu este modificarea cantităţii de bani (în sens larg), ci efectele (care în mod necesar survin mai târziu) pe care această modificare le are asupra structurii preţurilor. Abia în stadiul final al unei inflaţii accelerate se

schimbă lucrurile. Panica iscată de catastrofa monetară, sincopa care pune capăt avântului iluzoriu al afacerilor (*the crack-up boom*), nu se caracterizează doar printr-o tendinţă de scădere a preţurilor dincolo de orice măsură, ci şi printr-o creştere dincolo de orice măsură a primei pozitive de preţ. Nici un fel de rată brută a dobânzii, indiferent cât de ridicată, nu mai apare în ochii potenţialului creditor ca fiind suficient de mare pentru a compensa pierderile anticipate de pe urma scăderii tot mai rapide a puterii de cumpărare a unităţii monetare. El se abţine de la a furniza împrumuturi şi preferă să-şi achiziţioneze bunuri „reale”. Piaţa de credite ajunge la o încetare a activităţii.

4. Piaţa de credite

Ratele brute ale dobânzii, aşa cum se formează ele pe piaţa de credite, nu sunt uniforme. Componenta antreprenorială pe care o includ ele întotdeauna variază, în funcţie de caracteristicile specifice ale fiecărei afaceri. Faptul că toate studiile istorice şi statistice dedicate evoluţiei ratelor dobânzii ignoră acest factor este una dintre principalele lor deficienţe. Este inutilă aranjarea în serii temporale a datelor referitoare la ratele dobânzii pe piaţa deschisă sau a ratelor de scont ale băncilor centrale. Diferitele date disponibile pentru construcţia de atari serii temporale sunt incomensurabile. Ratele de scont ale aceleiaşi bănci centrale au semnificaţii diferite în intervale diferite de timp. Condiţiile instituţionale care afectează activităţile băncilor centrale, ale băncilor private şi ale pieţelor organizate de credit din diferite ţări sunt atât de diferite, încât este total greşit să se compare ratele nominale ale dobânzii, fără a ţine cu scrupulozitate seama de aceste diversităţi. Ştim *a priori* că, *ceteris paribus*, furnizorii de împrumuturi sunt motivaţi să prefere ratele ridicate ale dobânzii în locul celor scăzute, iar debitorii să le prefere pe cele scăzute în locul celor ridicate. Dar clauza *ceteris paribus* nu este niciodată respectată, celelalte lucruri nu rămân niciodată neschimbate. Pe piaţa de credite prevalează o tendinţă de egalizare a ratelor brute ale dobânzii la împrumuturile pentru care factorii ce determină [p. 546] nivelul componentei antreprenoriale şi al primei de preţ sunt aceiaşi. Cunoaşterea acestui fapt ne furnizează un instrument mental pentru interpretarea faptelor privitoare la istoria ratelor dobânzii. Fără ajutorul acestui instrument, vastitatea materialului istoric şi statistic disponibil n-ar fi decât o acumulare de cifre fără nici o semnificaţie. Pentru alcătuirea de serii temporale din preţurile anumitor bunuri primare, empirismul găseşte cel puţin o justificare aparentă, în faptul că datele privitoare la preţurile de care se ocupă se referă la acelaşi obiect fizic. Este, bineînţeles, o scuză superficială, deoarece preţurile nu ţin de proprietăţile fizice, imuabile ale lucrurilor, ci de valorile variabile pe care le atribuie acestor lucruri oamenii care acţionează. Dar în cazul studiilor dedicate ratelor dobânzii nici măcar această scuză precară nu mai poate fi avansată. Ratele brute ale dobânzii, aşa cum apar ele în realitate, nu au în comun nimic în afară de acele caracteristici pe care le vede în ele teoria catalactică. Ele sunt fenomene complexe şi nu pot fi, sub nici o formă, întrebuinţate în vederea edificării unei teorii empirice, sau *a posteriori*, a dobânzii. Ele nu pot nici să verifice, nici să falsifice lucrurile pe care le

învăţăm despre fenomenele în chestiune din teoria economică. Dacă sunt analizate atent, cu tot echipamentul cognitiv pe care ni-l furnizează ştiinţa economică, ele constituie documente nepreţuite pentru istoria economică; însă pentru teoria economică sunt inutile. Există obiceiul de a distinge între piaţa pentru împrumuturi pe termen scurt (piaţa de bani) şi cea de împrumuturi pe termen lung (piaţa de capital). O analiză mai adecvată trebuie să meargă încă şi mai departe în ce priveşte clasificarea împrumuturilor în funcţie de durată. Există, în plus, diferenţe referitoare la caracteristicile legale pe care termenii contractului le specifică, privitor la dreptul creditorului. Pe scurt, piaţa de credite nu este omogenă. Dar cele mai evidente diferenţe provin din componenta antreprenorială inclusă în ratele brute ale dobânzii. La ea se referă oamenii când spun că orice credit se bazează pe încredere. Interconexiunea tuturor sectoarelor pieţei de credite şi a ratelor brute ale dobânzii determinate în cadrul lor apare datorită tendinţei inerente a ratelor nete ale dobânzii, care sunt incluse în aceste rate brute, de a se îndrepta către starea finală a dobânzii originare. Având în vedere această tendinţă, teoria catalactică este liberă să trateze rata de piaţă a dobânzii ca şi cum ar fi vorba de un fenomen uniform, făcând abstracţie de componenta antreprenorială (care este, în mod necesar, întotdeauna inclusă în ratele brute) şi de prima de preţ (care este inclusă în ratele brute uneori). În fiecare moment, preţurile tuturor bunurilor şi serviciilor se îndreaptă către o stare finală. Dacă această stare finală ar fi vreodată atinsă, ea ar evidenţia, în raportul dintre preţurile bunurilor prezente şi [p. 547] cele viitoare, starea finală a dobânzii originare. Dar sistemul economic aflat în schimbare nu ajunge niciodată la imaginara stare finală. Iar şi iar apar alte date, mereu noi, care deviază tendinţa preţurilor de la prealabila ţintă a mişcării lor, către o stare diferită, căreia îi poate corespunde o rată originară a dobânzii diferită. La nivelul ratei dobânzii originare nu există mai multă permanenţă decât la cel al preţurilor şi al ratelor salariale. Persoanele a căror acţiune prevăzătoare urmăreşte să ajusteze întrebuinţarea factorilor de producţie la schimbările ce afectează datele – aşadar antreprenorii şi promotorii – îşi întemeiază calculele pe preţuri, rate salariale şi dobânzi, aşa cum se formează acestea pe piaţă. Ele descoperă discrepanţe între preţurile prezente ale factorilor complementari de producţie şi preţurile anticipate ale produselor minus rata de piaţă a dobânzii – şi se grăbesc să profite de pe urma lor. Rolul pe care îl joacă rata dobânzii în aceste deliberări ale omului de afaceri care îşi face planurile este evident. Ea îi indică până unde poate merge cu reţinerea factorilor de producţie de la întrebuinţări vizând satisfacerea dorinţelor în intervalele de timp mai apropiate din viitor şi cu alocarea lor în vederea satisfacerii dorinţelor în intervale de timp mai îndepărtate. Ea îi arată ce perioadă de producţie este, în fiecare caz concret, conformă cu diferenţa pe care o face publicul, prin raportul de evaluare între bunuri prezente şi bunuri viitoare. Ea îl împiedică să se lanseze în proiecte a căror execuţie nu ar fi în acord cu volumul limitat al bunurilor de capital furnizate prin economisirea efectuată de către public. Prin influenţarea acestei funcţii primordiale a ratei dobânzii,

forţa motrice a banilor poate deveni operativă într-un fel aparte. Modificările induse monetar ale relaţiei monetare pot, în anumite condiţii, să afecteze piaţa de credite înainte de a afecta preţurile bunurilor şi ale mâinii de lucru. Creşterea sau descreşterea ofertei de bani (în sens larg) poate determina creşterea sau descreşterea ofertei de bani furnizaţi pe piaţa de credit şi astfel poate determina scăderea sau creşterea ratei brute de piaţă a dobânzii, cu toate că nu a avut loc nici o modificare a ratei originare a dobânzii. Dacă se întâmplă lucrul acesta, rata de piaţă deviază de la nivelul pe care l-ar presupune situaţia dobânzii originare şi oferta disponibilă de bunuri de capital destinate producţiei. În acest caz, rata de piaţă a dobânzii încetează de a-şi mai îndeplini funcţia care-i revine în ghidarea deciziilor antreprenoriale. Ea perturbă calculele antreprenorului şi îi deviază acţiunile de la acele căi pe care ar satisface nevoile cele mai urgente ale consumatorilor în modul cel mai adecvat cu putinţă. Apoi, mai există un al doilea factor de avut în vedere. *Ceteris paribus*, dacă oferta de bani (în sens larg) creşte [p. 548] sau descreşte, provocând astfel o tendinţă generală de creştere sau de descreştere a preţurilor, ar trebui să apară o primă pozitivă de preţ, pentru a augmenta sau a reduce [corespunzător] rata brută a dobânzii. Însă dacă asemenea modificări ale relaţiei monetare afectează iniţial piaţa de credit, atunci ele provoacă modificări exact opuse în configuraţia ratelor brute de piaţă ale dobânzii. În vreme ce, pentru ajustarea ratelor de piaţă ale dobânzii la modificările relaţiei monetare, ar fi necesară o primă pozitivă sau negativă de preţ, în fapt ratele scad sau, respectiv, cresc. Acesta este al doilea motiv pentru care mecanismul primelor de preţ nu poate elimina în întregime repercusiunile modificărilor induse monetar ale relaţiei monetare asupra conţinutului contractelor referitoare la plăţi amânate. După cum am văzut mai sus, el se pune în mişcare prea târziu, rămânând în urma modificărilor puterii de cumpărare. Constatăm acum că, în anumite condiţii, forţele care acţionează în sens opus se manifestă pe piaţă înaintea unei prime de preţ adecvate.

5. Efectele modificărilor relaţiei monetare asupra dobânzii originare

Ca şi toate celelalte modificări ale datelor pieţei, modificările relaţiei monetare pot, uneori, influenţa rata dobânzii originare. Conform adepţilor perspectivei inflaţioniste asupra istoriei, inflaţia tinde, în ansamblu, să sporească veniturile antreprenorilor. Raţionamentul lor este următorul: preţurile bunurilor cresc mai repede şi la un nivel mai ridicat decât ratele salariale. Pe de o parte, salariaţii şi persoanele remunerate, clase care îşi dedică cea mai mare parte din câştiguri consumului şi economisesc puţin, sunt afectate advers şi trebuie, în consecinţă, să-şi reducă cheltuielile. Pe de altă parte, păturile avute ale societăţii, a căror propensiune de a economisi o parte semnificativă a venitului lor este mult mai mare, sunt favorizate; ele nu îşi sporesc proporţional consumul, ci îşi augmentează de asemenea şi economiile. Astfel, în ansamblul societăţii se manifestă o tendinţă de acumulare de capital intensificată. Investiţiile suplimentare sunt corolarul restricţiilor consumului impuse asupra acelei părţi a populaţiei care consumă cea mai mare parte din

produsul anual al sistemului economic. Acest fenomen de „economisire forţată” reduce rata dobânzii originare. El accelerează ritmul progresului economic şi îmbunătăţirea metodelor tehnologice. Este adevărat că asemenea economisiri forţate pot fi induse de o mişcare inflaţionistă şi au apărut uneori în felul acesta, în trecut. Când analizăm efectele modificărilor relaţiei monetare asupra nivelului ratelor dobânzii nu trebuie să uităm faptul că asemenea modificări pot, în [p. 549] anumite circumstanţe, modifica efectiv ratele dobânzii originare. Dar mai trebuie să ţinem seama şi de o serie de alte aspecte. Mai întâi, trebuie să observăm că economisirea forţată poate fi un rezultat al inflaţiei, dar nu este în mod necesar. Dacă augmentarea ratelor salariale rămâne în urma preţurilor pentru bunuri depinde de datele specifice, corespunzătoare fiecărui caz de inflaţie în parte. Tendinţa ratelor salariale reale de a scădea nu este o consecinţă inevitabilă a scăderii puterii de cumpărare a unităţii monetare. Se poate întâmpla ca ratele nominale să crească mai mult sau mai repede decât preţurile bunurilor[4]. Mai mult, este necesar să ne amintim că propensiunea mai mare a claselor mai avute pentru economisire şi acumulare de capital nu este decât un fapt psihologic – şi nu unul praxeologic. S-ar putea întâmpla ca aceşti oameni, cărora mişcarea inflaţionistă le aduce încasări suplimentare, să nu-şi economisească şi investească beneficiile, ci să le întrebuinţeze pentru o creştere a consumului. Este imposibil să prezicem cu certitudinea apodictică ce caracterizează toate teoremele teoriei economice în ce fel vor acţiona cei ce profită de pe urma inflaţiei. Istoria ne poate spune ce s-a întâmplat în trecut. Dar ea nu ne poate spune că acelaşi lucru se va repeta şi în viitor. Ar fi o eroare de proporţii să nu ţinem seama de faptul că inflaţia generează şi forţe care tind spre consumul de capital. Una dintre consecinţele ei este că falsifică operaţiunea calculului economic şi ţinerea contabilităţii. Ea provoacă fenomenul profiturilor iluzorii şi aparente. Dacă procentele uzurii anuale nu se determină astfel încât să se ţină pe deplin seama de faptul că înlocuirea echipamentului uzat va atrage costuri mai ridicate decât cele care au fost necesare pentru achiziţionarea lui în trecut, evident că ele sunt insuficiente. Dacă, la vânzarea inventarelor şi a produselor, întreaga diferenţă dintre preţurile suportate pentru achiziţionarea lor şi cele realizate cu prilejul vânzării este trecută în bilanţ ca un surplus, se comite aceeaşi eroare. Dacă se consideră că augmentarea preţurilor acţiunilor şi a proprietăţilor imobiliare este considerată un câştig, iluzia nu este mai puţin prezentă. Tocmai câştigurile iluzorii de felul acesta sunt cele care-i determină pe oameni să creadă că inflaţia duce la prosperitate generală. Ei se simt norocoşi, devin generoşi la cheltuieli şi se bucură pe măsură de plăcerile vieţii. Îşi înfrumuseţează casele, îşi construiesc noi reşedinţe şi patronează activităţile de divertisment. Cheltuind nişte câştiguri aparente, rezultate fantasmagorice ale unor socoteli greşite, ei consumă capitalul. Nu contează cine sunt aceşti cheltuitori. Ei pot fi oameni de afaceri sau speculanţi de acţiuni. Pot fi salariaţi ale căror cereri de salarii mai mari sunt satisfăcute de patroni binevoitori, care-şi imaginează că se îmbogăţesc de la [p. 550] o zi la alta. Pot fi indivizi întreţinuţi din impozite, care absorb de obicei o mare parte

din câştigurile aparente. În cele din urmă, o dată cu creşterea inflaţiei, tot mai mulţi oameni devin conştienţi de scăderea puterii de cumpărare. Pentru cei neangrenaţi personal în afaceri şi care nu sunt familiarizaţi cu mersul bursei de valori, principalele vehicule de economisire sunt acumularea de depozite de economii, achiziţionarea de obligaţiuni şi asigurarea pe viaţă. Toate aceste tipuri de economisire sunt prejudiciate de inflaţie. Astfel, economisirea este descurajată şi extravaganţa pare indicată. Reacţia ultimă a publicului, „precipitarea asupra valorilor reale", este o tentativă disperată de a salva câteva rămăşiţe din ruinele colapsului. Văzută din perspectiva prezervării capitalului, ea nu este un remediu, ci doar o măsură precară de urgenţă. În cel mai bun caz, ea nu poate salva decât o fracţiune din fondurile economisitorului. Teza principală a adepţilor inflaţionismului este, prin urmare, mai degrabă fragilă. Putem admite că, în trecut, uneori - dar nu întotdeauna - inflaţia a generat economisiri forţate şi o creştere a capitalului disponibil. Dar aceasta nu înseamnă că ea trebuie să producă aceleaşi efecte şi în viitor. Dimpotrivă, trebuie să înţelegem că, date fiind condiţiile moderne, este mai probabil ca, în situaţii de inflaţie, forţele care acţionează în direcţia consumului de capital să prevaleze asupra celor care acţionează în direcţia acumulării de capital. În orice caz, efectul final al unor asemenea schimbări asupra economisirii, a capitalului şi a ratei originare a dobânzii depinde de datele specifice, corespunzătoare fiecărui context în parte. Acelaşi lucru se poate spune, cu modificările de rigoare, despre consecinţele şi efectele analoage ale unei mişcări deflaţioniste sau restricţioniste.

6. Rata de piaţă brută a dobânzii, aşa cum este ea afectată de inflaţie şi de expansiunea creditului

Indiferent care ar fi efectele ultime ale unei mişcări inflaţioniste sau deflaţioniste asupra nivelului ratei originare a dobânzii, între ele şi modificările temporare ale ratei brute de piaţă a dobânzii, pe care o modificare indusă monetar a relaţiei monetare le poate provoca, nu există nici o corespondenţă. Dacă influxul de bani şi de substitute monetare care pătrund în sistemul de piaţă, sau fluxul care se scurge din el, afectează mai întâi piaţa de credite, el perturbă temporar congruenţa dintre ratele brute de piaţă şi rata dobânzii originare. Rata de piaţă creşte sau scade datorită descreşterii sau creşterii volumului de bani oferiţi cu împrumut, fără nici un fel de corelaţie cu modificările ratei originare a dobânzii, care pot eventual surveni ulterior, în urma modificărilor relaţiei monetare. Rata de piaţă deviază de la nivelul determinat de [p. 551] acela al ratei originare a dobânzii – şi se pun în mişcare forţe care tind să provoace reajustarea primei rate la cea de a doua. Este posibil ca, în intervalul de timp necesar acestei ajustări, nivelul dobânzii originare să varieze – şi această modificare poate fi, la rândul ei, provocată tot de procesele inflaţioniste sau deflaţioniste care au provocat devierea. În cazul acesta, rata finală a dobânzii originare, care determină rata finală de piaţă către care tinde reajustarea, nu este aceeaşi cu rata existentă în ajunul perturbării. O asemenea împrejurare poate afecta datele procesului de ajustare, dar nu-i afectează esenţa. Fenomenul cu care avem de-a face este

următorul: rata dobânzii originare este determinată de *discountul* [scăzământul în valoarea prezentă] aplicat bunurilor viitoare faţă de bunurile prezente. Ea este în esenţă independentă de oferta de bani şi de substitute monetare, chiar dacă modificările ofertei de bani şi de substitute monetare îi pot afecta, indirect, nivelul. Dar rata brută de piaţă a dobânzii poate fi afectată de modificările relaţiei monetare. Trebuie să aibă loc o reajustare. Care este natura procesului prin care se produce ea? În acestă secţiune ne ocupăm numai de inflaţie şi de expansiunea creditelor. Pentru simplitate, presupunem că întreaga cantitate adiţională de bani şi de substitute monetare se scurge pe piaţa de credit şi afectează restul pieţei numai prin intermediul împrumuturilor acordate. Scenariul acesta descrie exact condiţiile unei expansiuni a creditului de circulaţie[5]. Investigaţia noastră se reduce, prin urmare, la o analiză a procesului cauzat de expansiunea creditului. În cursul acestei analize trebuie să ne referim din nou la prima de preţ. Am menţionat deja faptul că, la începutul unei expansiuni a creditului, nu se manifestă nici un fel de primă pozitivă de preţ. O primă de preţ nu poate apărea decât după ce cantitatea suplimentară de bani (în sens larg) va fi început deja să afecteze preţurile bunurilor şi serviciilor. Însă atâta vreme cât expansiunea creditului continuă şi pe piaţa de credit sunt revărsate cantităţi suplimentare de mijloace fiduciare, continuă să se exercite o presiune asupra ratei brute a dobânzii. Rata brută de piaţă ar trebui să crească, sub influenţa unei prime de preţ pozitive, care, dată fiind evoluţia progresivă a procesului expansionist, ar trebui să crească încontinuu. Însă, dat fiind că expansiunea creditului continuă, rata brută de piaţă continuă să rămână în urma nivelului care ar fi adecvat pentru a acoperi atât dobânda originară, cât şi prima pozitivă de preţ. Este necesar să accentuăm acest aspect, deoarece el arată cât de greşite sunt metodele curente după care disting oamenii între ceea ce consideră ei a fi rate scăzute şi, respectiv, rate mari ale dobânzii. Obiceiul este de a lua în calcul [p. 552] doar valoarea aritmetică a ratelor, sau tendinţa care apare în evoluţia lor. Opinia publică are idei precise despre ceea ce înseamnă o rată „normală”, situată undeva între 3 şi 5 procente. Dacă rata de piaţă depăşeşte acest nivel, sau dacă ratele de piaţă – abstracţie făcând de valorile lor aritmetice – depăşesc nivelul lor anterior, lumea se consideră îndreptăţită să vorbească depre rate ridicate, sau aflate în creştere. Pentru a evita asemenea erori, este necesar să accentuăm faptul că, în condiţiile unei creşteri generale a preţurilor (o scădere a puterii de cumpărare a unităţii monetare), rata brută de piaţă a dobânzii nu poate fi considerată neschimbată – în raport cu situaţia dintr-o perioadă caracterizată în ansamblu printr-o putere de cumpărare constantă - decât dacă include o primă de preţ pozitivă, în ansamblu adecvată. Din această perspectivă, rata de scont de 90%, practicată de Deutsche Reichsbank în toamna anului 1923 era, la vremea aceea, o rată scăzută – o rată într-adevăr ridicol de scăzută –, deoarece rămânea considerabil în urma primei de preţ şi nu mai putea încorpora nimic din celelalte componente ale ratei brute de piaţă a dobânzii. În esenţă, acelaşi fenomen se manifestă în toate cazurile de expansiune prelungită a creditului. Ratele brute de piaţă ale

dobânzii cresc, o dată cu evoluţia progresivă a fiecărei expansiuni, dar ele rămân, cu toate acestea, scăzute, deoarece nu corespund nivelului adecvat creşterii ulterioare generale a preţurilor, care este de aşteptat. În analiza consacrată procesului de expansiune a creditului, să presupunem că procesul de ajustare a sistemului economic la datele pieţei şi de mişcare către stabilirea preţurilor finale şi a ratelor finale ale dobânzii este perturbat de apariţia unui nou factor; anume, a unei cantităţi suplimentare de mijloace fiduciare oferite pe piaţa de credit. La rata brută de piaţă care prevala în ajunul acestei perturbări, toţi cei ce erau doritori să împrumute bani cu dobânda respectivă, incluzând în fiecare caz şi componenta antreprenorială corespunzătoare, puteau să împrumute atât de mult cât doreau. Împrumuturi suplimentare nu puteau fi plasate decât la o rată brută de piaţă mai redusă. Nu contează dacă o asemenea reducere a ratei brute de piaţă se exprimă printr-o scădere aritmetică a procentului stipulat în contractele de credit. Se poate întâmpla ca ratele nominale ale dobânzii să rămână neschimbate şi ca expansiunea să se manifeste în faptul că la aceste rate se negociază împrumuturi care înainte nu ar fi fost făcute deloc, datorită mărimii componentei antreprenoriale care trebuia inclusă. O asemenea situaţie revine şi ea la o scădere a ratelor brute ale dobânzii şi atrage după sine aceleaşi consecinţe. O scădere a ratelor brute de piaţă ale dobânzii afectează calculele antreprenoriale privitoare la şansele de profitabilitate ale proiectelor luate în consideraţie. Ratele dobânzii sunt, alături de preţurile factorilor materiali de producţie, de ratele salariale şi de preţurile viitoare anticipate ale produselor, [p. 553] factori care intervin în calculele oamenilor de afaceri care îşi fac planurile. Rezultatele acestor calcule le arată oamenilor de afaceri dacă un anumit proiect va fi sau nu rentabil. Ele îi arată ce investiţii pot fi făcute, în condiţiile date de raportul corespunzător evaluării de către public a bunurilor viitoare, relativ la cele prezente. Ele aliniază acţiunile sale la aceste evaluări. Ele îl împiedică să se lanseze în proiecte a căror efectuare ar fi dezaprobată de public, datorită lungimii timpului de aşteptare necesar. Ele îl silesc să întrebuinţeze stocul disponibil de bunuri de capital în aşa fel încât să contribuie în modul cel mai adecvat la satisfacerea celor mai urgente dorinţe ale consumatorilor. Însă scăderea ratelor dobânzii falsifică acum calculele oamenilor de afaceri. Cu toate că volumul bunurilor de capital nu a crescut, calculele întrebuinţează valori care n-ar fi adecvate decât dacă o asemenea creştere s-ar fi produs. Prin urmare, rezultatul acestui tip de calcule este inducător în eroare. Ele fac ca anumite proiecte, care ar fi rezultat a fi irealizabile în condiţiile unui calcul corect, bazat pe o dobânda nemanipulată prin expansiunea creditului, să pară a fi profitabile şi realizabile. Antreprenorii se lansează în execuţia acestui tip de proiecte. Activităţile legate de afaceri sunt stimulate. Începe o perioadă de avânt (*boom*). Cererea suplimentară, venită din partea antreprenorilor care îşi extind activitatea, tinde să determine creşterea preţurilor factorilor de producţie şi a ratelor salariale. O dată cu creşterea ratelor salariale cresc şi preţurile bunurilor de consum. În plus, antreprenorii contribuie în parte şi la ridicarea preţurilor bunurilor de

consum, fiind pregătiţi să consume mai mult, înşelaţi de câştigurile iluzorii pe care le indică registrele lor contabile. Mişcarea generală de creştere a preţurilor răspândeşte optimism. Dacă n-ar fi crescut decât preţurile factorilor de producţie, iar cele ale bunurilor de consum ar fi rămas neafectate, antreprenorii ar fi avut dubii. Ei ar fi avut semne de întrebare în legătură cu viabilitatea planurilor lor, de vreme ce creşterea costurilor de producţie le-ar fi afectat calculele. Dar îi linişteşte faptul că cererea pentru bunuri de consum se intensifică şi le oferă posibilitatea de a spori vânzările, în ciuda creşterii preţurilor. Ei se arată, prin urmare, încrezători că producţia se va dovedi rentabilă, în ciuda costurilor mai ridicate pe care le presupune. Ei sunt determinaţi să meargă înainte. Desigur, pentru a continua producţia la scara mai mare rezultată din expansiunea creditului, toţi antreprenorii, atât cei ce şi-au extins activitatea, cât şi cei ce nu produc decât în aceleaşi limite ca şi mai înainte, au nevoie de fonduri suplimentare, deoarece acum costurile de producţie au crescut. Dacă expansiunea creditului se limitează doar la o unică injecţie, nerepetată, a unei anumite [p. 554] cantităţi de mijloace fiduciare pe piaţa de credit şi apoi se opreşte cu desăvârşire, atunci *boom*-ul trebuie să înceteze foarte curând. Antreprenorii nu-şi pot procura fondurile de care au nevoie pentru continuarea proiectelor lor. Rata brută de piaţă a dobânzii creşte, deoarece cererea sporită pentru împrumuturi nu este contrabalansată de o creştere corespunzătoare a cantităţii de bani disponibili pentru a fi împrumutaţi. Preţurile bunurilor scad, deoarece unii antreprenori îşi lichidează inventarele şi alţii se abţin de la a cumpăra. Volumul afacerilor se contractă din nou. Perioada de *boom* încetează, deoarece forţele care au produs-o şi-au încetat acţiunea. Cantitatea suplimentară de credit de circulaţie şi-a epuizat efectul asupra preţurilor şi ratelor salariale. Preţurile, ratele salariale şi deţinerile monetare ale diverşilor indivizi se adaptează la noua relaţie monetară; ele se mişcă spre starea finală corespunzătoare acestei relaţii monetare, fără a mai fi perturbate de noi injecţii de mijloace fiduciare suplimentare. Rata dobânzii originare, coordonată cu această nouă structură a pieţei, acţionează fără oprelişti asupra ratei brute de piaţă a dobânzii. Rata brută de piaţă nu mai este supusă influenţelor perturbatoare exercitate de modificările induse monetar ale ofertei de monedă (în sens larg). Principala carenţă a tuturor tentativelor de a explica *boom*-ul – aşadar tendinţa generală de extindere a afacerilor şi de creştere a preţurilor – fără trimitere la modificările ofertei de bani sau de mijloace fiduciare constă în faptul că neglijează această circumstanţă. O creştere generală a *tuturor* preţurilor nu poate surveni decât dacă se produce fie o scădere a ofertei la *toate* bunurile, fie o creştere a ofertei de bani (în sens larg). Să presupunem pentru un moment, de dragul argumentului, că aserţiunile acestor explicaţii nemonetare ale *boom*-ului şi ale ciclului de afaceri sunt corecte. Preţurile cresc şi afacerile se extind, fără să fi avut loc nici o creştere a ofertei de bani. În cazul acesta trebuie să apară foarte curând o tendinţă de reducere a preţurilor, cererea pentru credite trebuie să crească, ratele brute de piaţă ale dobânzii trebuie să crească şi *boom*-ul, de durată scurtă, se încheie. În fapt, toate doctrinele non-

monetare ale ciclului de afaceri presupun implicit – sau ar trebui, logic, să presupună - că expansiunea creditului este un fenomen însoţitor al *boom*-ului[6]. Ele nu pot să nu admită că, în absenţa unei astfel de expansiuni a creditului, nu s-ar putea naşte nici un *boom* şi că creşterea ofertei de bani (în sens larg) este o condiţie necesară pentru o mişcare ascendentă generală a preţurilor. Aşadar, la o privire mai atentă, afirmaţiile explicaţiilor nonmonetare ale fluctuaţiilor ciclice se reduc la aserţiunea că expansiunea creditului, deşi este o condiţie [p. 555] indispensabilă a *boom*-ului, nu este, doar ea singură, suficientă pentru a-l provoca şi că, pentru apariţia sa, mai sunt necesare anumite condiţii, suplimentare. Însă chiar şi în accepţiunea aceasta, restrictivă, explicaţiile furnizate de doctrinele nonmonetare sunt viciate. Este evident că fiecare expansiune a creditului trebuie să genereze un *boom*, după cum am văzut mai sus. Tendinţa expansiunii de a provoca un *boom* poate fi anihilată numai dacă dezvoltarea lui este contrabalansată, simultan, de un alt factor. Dacă, de pildă, în vreme ce băncile expandează creditul, se anticipează că guvernul va confisca integral, prin impozitare, profiturile „excedentare” ale oamenilor de afaceri sau că el va stopa continuarea expansiunii creditului îndată ce „stimularea cu pompa” va fi indus creşterea preţurilor, atunci nu se va putea dezvolta nici un boom. Antreprenorii se vor abţine de la extinderea activităţilor lor cu ajutorul creditelor ieftine oferite de bănci, deoarece nu pot anticipa o creştere a câştigurilor. Este necesar să menţionăm acest fapt, deoarece el explică eşecul politicilor de „stimulare cu pompa” din vremea *New Deal*-ului, precum şi alte evenimente din anii ’30. *Boom*-ul poate continua numai atâta vreme cât expansiunea creditului progresează într-un ritm tot mai accelerat. *Boom*-ul se încheie îndată ce pe piaţa de credit încetează de a mai fi deversate cantităţi adiţionale de medii fiduciare. Dar el n-ar putea dura la nesfârşit nici dacă inflaţia şi expansiunea creditului ar continua fără oprire. În acest caz, el ar fi limitat de barierele care împiedică expansiunea nelimitată a creditului de circulaţie. El ar duce la colaps economic (*crack-up boom*) şi la prăbuşirea întregului sistem monetar. Esenţa teoriei monetare constă în recunoaşterea faptului că modificările induse monetar ale relaţiei monetare nu afectează diversele preţuri, rate salariale şi rate ale dobânzii nici în acelaşi timp, nici în aceeaşi măsură. În absenţa acestei asimetrii, banii ar fi neutri; modificările relaţiei monetare n-ar afecta structura afacerilor, volumul şi direcţia producţiei în diversele ramuri industriale, consumul, avuţia şi veniturile diverselor segmente ale populaţiei. În acest caz, nici rata brută a dobânzii de piaţă n-ar fi afectată (nici temporar, nici pe termen lung) de modificările din sfera banilor şi a creditului de circulaţie. Faptul că asemenea modificări pot altera rata dobânzii originare este determinat de modificările pe care această asimetrie le provoacă la nivelul avuţiei şi al veniturilor diverşilor indivizi. Faptul că, separat de aceste modificări ale ratei dobânzii originare, rata brută a dobânzii este temporar afectată reprezintă în sine o manifestare a acestei asimetrii. În condiţiile în care cantitatea adiţională de bani pătrunde în sistemul economic astfel încât să ajungă pe piaţa de credite abia la o dată la care deja a

determinat creşterea preţurilor bunurilor şi a ratelor salariale, aceste efecte temporare imediate asupra [p. 556] ratei brute de piaţă a dobânzii vor fi sau reduse, sau absente. Rata brută de piaţă a dobânzii este cu atât mai dramatic afectată, cu cât influxul care sporeşte oferta de bani sau de mijloace fiduciare ajunge mai rapid pe piaţa de credite. Atunci când, în condiţiile create de expansiunea creditului, întregul volum de substitute monetare suplimentare este dat cu împrumut firmelor de afaceri, afacerile se dezvoltă. Antreprenorii se lansează fie în expansiunea laterală a producţiei (expansiunea producţiei fără prelungirea perioadei de producţie în industria respectivă privită individual), fie în expansiune longitudinală (prelungirea perioadei de producţie). În ambele cazuri, unităţile productive suplimentare necesită investirea de factori suplimentari de producţie. Dar volumul bunurilor de capital disponibile pentru investiţii nu a crescut. Iar expansiunea creditului nu provoacă o tendinţă de reducere a consumului. Este adevărat, după cum am arătat mai sus, când am analizat economisirea forţată, că în cursul evoluţiei ulterioare a expansiunii o parte din populaţie se va vedea silită să-şi restrângă consumul. Însă *dacă* această economisire forţată, care afectează anumite grupuri de persoane, va fi mai mult decât suficientă pentru a compensa creşterea consumului altor grupuri, determinând astfel o creştere netă a volumului total de economisire din ansamblul sistemului de piaţă, depinde de condiţiile specifice, corespunzătoare fiecărui caz în parte de expansiune a creditului. În orice caz, consecinţa imediată a expansiunii creditului este o creştere a consumului la nivelul acelor salariaţi ale căror salarii au crescut, datorită cererii intensificate de mână de lucru venite din partea antreprenorilor care îşi dezvoltă afacerile. Să presupunem, de dragul argumentaţiei, că sporul de consum imputabil acestor salariaţi favorizaţi de inflaţie şi economisirile forţate ale altor grupuri prejudiciate de inflaţie sunt egale în volum şi că în cantitatea totală a consumului nu se schimbă nimic. Atunci situaţia se prezintă astfel: producţia a fost alterată de aşa manieră încât lungimea timpului de aşteptare a crescut. Însă cererea pentru bunuri de consum nu a scăzut, astfel încât oferta existentă să ajungă pentru mai mult timp. Desigur că faptul acesta provoacă o creştere a preţurilor la bunurile de consum, generând astfel o tendinţă în sensul economisii forţate. Pe de altă parte, creşterea aceasta a preţurilor bunurilor de consum întăreşte tendinţa de dezvoltare a firmelor de afaceri. Din faptul că cererea şi preţurile cresc, antreprenorii trag concluzia că va fi rentabil să investească şi să producă mai mult. Ei continuă în această direcţie, şi intensificarea activităţii lor provoacă o nouă creştere a preţurilor factorilor de producţie, a ratelor salariale şi, prin urmare, din nou, a preţurilor bunurilor de consum. Afacerile cunosc o perioadă de avânt spectaculos (de *boom*), câtă vreme băncile continuă expansiunea din ce în ce mai generoasă a creditului. [p. 557] În ajunul expansiunii creditului se aflau în desfăşurare toate acele procese de producţie care erau considerate profitabile, în condiţiile date ale pieţei. Sistemul se mişca spre o stare în care toţi cei doritori să câştige un salariu ar fi fost angajaţi şi toţi factorii neconvertibili de producţie ar fi fost întrebuinţaţi, în

măsura permisă de cererea consumatorilor şi de oferta disponibilă de factori materiali nespecifici şi de forţă de muncă. O expansiune suplimentară a producţiei ar fi fost posibilă numai în condiţiile unei creşteri a volumului bunurilor de capital, printr-un surplus de economisire, adică prin surplusuri produse şi neconsumate. Caracteristica expansiunii creditului este că asemenea bunuri de capital adiţionale nu au devenit disponibile. Bunurile de capital necesare în vederea expansiunii activităţilor productive trebuie retrase din alte linii de producţie. Putem nota cu p oferta totală a bunurilor de capital disponibile în ajunul expansiunii creditului şi cu g volumul total al bunurilor de consum pe care acest p le putea face disponibile în vederea consumului, în decursul unei anumite perioade de timp, fără a prejudicia producţia ulterioară. Acum, antreprenorii - ademeniţi de expansiunea creditului - se lansează în producţia unei cantităţi suplimentare g_3 de bunuri de acelaşi tip cu cele pe care le produceau deja şi a unei cantităţi g_4 de bunuri de tip diferit de al celor pe care le produceau în prealabil. În vederea producţiei lui g_3 este necesar un volum p_3 de bunuri de capital, iar în vederea producerii lui g_4 este necesar un volum p_4. Dar, deoarece conform ipotezelor făcute volumul bunurilor de capital nu se modifică, cantităţile p_3 şi p_4 nu sunt disponibile. Tocmai acesta este elementul care distinge boom-ul „artificial”, creat prin expansiunea creditelor, de o extindere „normală” a producţiei, pe care nu o poate face posibilă decât adăugarea la p a cantităţilor p_3 şi p_4. Să notăm cu r volumul bunurilor de capital reprezentând acea parte din încasările brute provenite din producţia desfăşurată în cursul unei anumite perioade de timp care trebuie reinvestită, pentru înlocuirea acelor părţi din p care se uzează în procesul de producţie. Dacă r este întrebuinţat astfel, va fi posibilă din nou producerea lui g, în următoarea perioadă de timp; dacă lui r i se dă altă întrebuinţare, atinci p va fi redus prin r, iar $p - r$ nu va produce în următoarea perioadă de timp decât $g - a$. Să presupunem acum că sistemul economic afectat de expansiunea creditului este un sistem aflat în progresie. El a produs în perioada de timp care a precedat expansiunea creditului, în mod „normal”, aşa-zicând, un surplus de bunuri de capital egal cu $p_1 + p_2$. Dacă n-ar fi intervenit expansiunea creditului, atunci p_1 ar fi fost întrebuinţat pentru producerea unei cantităţi adiţionale g_1 din tipul de bunuri produse în prealabil, iar p_2 pentru producerea unui volum g_2 de bunuri de tip diferit de cele produse în prealabil. Volumul total [p. 558] al bunurilor de capital care se află la dispoziţia antreprenorilor – şi cu care sunt ei liberi să facă planuri – este $r + p_1 + p_2$. Însă, fiind induşi în eroare de banii ieftini, antreprenorii acţionează ca şi cum ar avea la dispoziţie $r + p_1 + p_2 + p_3 + p_4$, volumul de bunuri de capital necesar pentru a produce nu doar $g + g_1 + g_2$, ci şi cantitatea suplimentară $g_3 + g_4$. Ei rivalizează unii cu alţii în competiţia pentru împărţirea unei oferte de bunuri de capital care nu este suficientă pentru realizarea planurilor lor, acestea fiind prea ambiţioase. Boom-ul care urmează să se manifeste la nivelul preţurilor factorilor de producţie poate să depăşească iniţial creşterea preţurilor bunurilor de consum. Prin urmare, el poate induce o tendinţă de reducere a ratei dobânzii originare. Însă, o dată cu

înaintarea mişcării expansioniste, creşterea preţurilor bunurilor de consum va depăşi creşterea preţurilor factorilor de producţie. Creşterea veniturilor şi a salariilor şi câştigurile adiţionale ale capitaliştilor, ale fermierilor şi ale antreprenorilor, deşi o mare parte dintre ele nu sunt decât aparente, intensifică cererea pentru bunuri de consum. Nu este necesar să ne oprim pentru a examina afirmaţia adepţilor expansiunii creditului conform căreia, prin intermediul economisirii forţate, boom-ul poate duce într-adevăr la augmentarea volumului total al bunurilor de consum. Este în orice caz sigur că intensificarea cererii pentru bunuri de consum afectează piaţa într-un moment la care investiţiile suplimentare nu sunt încă în măsură să-şi ofere produsele. Prăpastia dintre preţurile bunurilor prezente şi ale celor viitoare se lărgeşte din nou. Tendinţei de scădere a ratei originare a dobânzii, care s-a putut eventual manifesta în stadiile mai timpurii ale expansiunii, îi ia locul o tendinţă de sens opus. Tendinţa aceasta de creştere a ratei originare a dobânzii şi apariţia unei prime pozitive de preţ explică o serie de caracteristici ale boomului. Băncile sunt confruntate cu o cerere sporită pentru împrumuturi şi avansuri, venită din partea firmelor de afaceri. Antreprenorii sunt dornici să împrumute bani la rate mai ridicate ale dobânzii brute. Ei continuă să împrumute, în ciuda faptului că băncile practică dobânzi mai mari. Din punct de vedere aritmetic, ratele brute ale dobânzii cresc peste nivelul dinaintea expansiunii. Cu toate acestea, din punct de vedere catalactic, ele rămân în urma nivelului la care ar fi acoperit dobânda originară plus componenta antreprenorială şi prima de preţ. Oferind împrumuturile în condiţii mai oneroase, băncile cred că au luat toate măsurile necesare pentru a stăvili speculaţiile „nesănătoase”. Ele consideră că acei critici care le acuză că stimulează flacăra freneziei expansioniste a pieţei se înşală. Ele nu reuşesc să înţeleagă că, prin injectarea a tot mai multe cantităţi de mijloace fiduciare în sistemul economic, de fapt alimentează boom-ul. Elementul care produce, hrăneşte şi accelerează boom-ul este creşterea continuă a ofertei de mijloace fiduciare. Nivelul ratelor brute [p. 559] de piaţă ale dobânzii nu este decât un efect al acestei creşteri. Dacă dorim să ştim dacă avem sau nu de a face cu o expansiune a creditului, atunci trebuie să urmărim situaţia ofertei de mijloace fiduciare, nu aritmetica ratelor dobânzii. Există obiceiul de a descrie boom-ul ca pe o „suprainvestiţie”. Dar investiţiile suplimentare nu sunt posibile decât în măsura în care există o cantitate suplimentară de bunuri de capital disponibile. Deoarece, abstracţie făcând de economisirile forţate, boom-ul ca atare nu stimulează o restrângere, ci mai degrabă o creştere a consumului, el nu se soldează cu procurarea mai multor bunuri de capital, în vederea unor noi investiţii. Esenţa boom-ului bazat pe expansiunea creditului nu este suprainvestiţia, ci investiţia greşit direcţionată, *malinvestiţia*. Antreprenorii întrebuinţează oferta existentă $r + p_1 + p_2$ ca şi cum ar fi în situaţia de a întrebuinţa o ofertă de $r + p_1 + p_2 + p_3 + p_4$. Ei se lansează într-un proces de expansiune a investiţiilor la o scară pentru care bunurile de capital disponibile nu sunt suficiente. Proiectele lor sunt irealizabile, datorită volumului insuficient de bunuri de capital. Mai devreme sau mai târziu ei vor trebui să se

confrunte cu un eşec. Sfârşitul inevitabil al expansiunii creditului face ca greşelile comise să devină vizibile. Există capacităţi productive care nu pot fi utilizate deoarece capacităţile necesare în vederea producerii factorilor complementari lipsesc; există capacităţi ale căror produse nu pot fi vândute deoarece consumatorii sunt mai dornici să achiziţioneze alte produse, care, pe de altă parte, sunt produse în cantităţi insuficiente; există capacităţi a căror construcţie nu poate fi continuată şi finalizată, deoarece a devenit evident că nu vor fi rentabile. Convingerea eronată că trăsătura caracteristică a boom-ului este suprainvestiţia - şi nu malinvestiţia - se datorează obiceiului de a evalua situaţia numai din perspectiva a ceea ce este perceptibil şi tangibil. Cercetătorul observă doar malinvestiţiile, care sunt vizibile, însă nu înţelege că aceste configuraţii reprezintă malinvestiţii numai pentru că alte capacităţi – cele necesare în vederea producerii factorilor complementari de producţie şi cele necesare pentru producerea bunurilor de consum solicitate mai intens de către public – lipsesc cu desăvârşire. Condiţiile tehnologice fac să fie necesar ca extinderea producţiei să înceapă cu dezvoltarea iniţială a acelor capacităţi care produc bunurile de acel ordin care le situează cel mai departe de bunurile de consum finite. Pentru a dezvolta producţia de încălţăminte, îmbrăcăminte, autoturisme, mobilă, case, trebuie să începem prin a dezvolta producţia de fier, oţel, cupru şi alte bunuri de felul acesta. Prin utilizarea cantităţii $r + p_1 + p_2$, care ar fi suficientă pentru a produce $a + g + g_1 + g_2$, ca şi cum ar fi vorba de cantitatea $r + p_1 + p_2 + p_3 + p_4$, necesară pentru a produce $a + g + g_1 + g_2 + g_3 + g_4$, [p. 560] trebuie mai întâi să ne angajăm în producţia acelor produse şi structuri care sunt necesare de la început, din motive fizice. Întreaga clasă antreprenorială se găseşte, aşa zicând, în poziţia unui meşter zidar, a cărui sarcină este de a ridica o construcţie cu ajutorul unei cantităţi limitate de materiale de construcţie. Dacă omul acesta supraestimează cantitatea ofertei disponibile, el alcătuieşte un plan pentru a cărui execuţie mijloacele de care dispune sunt insuficiente. El supradimensionează terenul amenajat şi fundaţiile şi nu descoperă decât mai târziu, pe măsură ce construcţia progresează, că materialele necesare pentru finalizarea structurii îi lipsesc. Este evident că eroarea meşterului nostru zidar nu a fost una de suprainvestiţie, ci una de întrebuinţare necorespunzătoare a materialelor aflate la dispoziţia sa. Nu este mai puţin greşit să credem că evenimentele care au dus la criză s-au rezumat la o neinspirată conversiune a capitalului „circulant” în capital „fix”. Atunci când un antreprenor individual se confruntă cu necesitatea stringentă de credit din timpul crizei, el are dreptate să regrete că a mers prea departe cu extinderea capacităţilor sale productive şi cu achiziţionarea de echipament durabil; situaţia sa ar fi mai bună dacă ar mai avea încă la dispoziţie, pentru gestiunea curentă a afacerii sale, fondurile cheltuite în aceste scopuri. Pe de altă parte, materiile prime, bunurile primare, produsele semifinite şi alimentare nu lipsesc în momentul critic, când ascensiunea se transformă în depresiune. Dimpotrivă, criza se caracterizează tocmai prin faptul că aceste bunuri sunt furnizate în asemenea cantităţi, încât să determine scăderea dramatică a preţurilor lor. Explicaţiile

de mai sus arată de ce semnul cel mai caracteristic al fazei de boom este o expansiune a capacităţilor productive şi a produţiei din industria grea, precum şi creşterea producţiei de factori durabili de producţie. Autorii cronicilor financiare şi economice aveau dreptate atunci pe când – vreme de mai mult decât o sută de ani – se raportau la cifrele de producţie din aceste industrii, precum şi la cele din sfera construcţiilor, ca la un indicator al fluctuaţiilor economice. Ei se înşelau numai întrucât vorbeau de o aşa-zisă suprainvestiţie. Desigur, boom-ul afectează şi industriile bunurilor de consum. Şi aici se investeşte mai mult şi capacităţile productive se dezvoltă. Însă noile capacităţi şi noile anexe, adăugate la capacităţile deja existente, nu sunt întotdeauna destinate acelor bunuri pentru care cererea publicului este cea mai intensă. Poate că ele ar fi fost în concordanţă cu ansamblul planului care viza producerea de $a + g + g_1 + g_2 + g_3 + g_4$. Falimentul acestui plan supra-dimensionat le dezvăluie inadecvarea. Creşterea dramatică a preţurilor bunurilor nu este întotdeauna un fenomen însoţitor al boom-ului. Desigur, creşterea cantităţii de medii fiduciare are întotdeauna potenţialul de a face preţurile să crească. [p. 561] Dar se poate întâmpla ca forţele ce acţionează în sens opus să fie suficient de puternice pentru a menţine creşterea preţurilor în limite mici, sau chiar pentru a o anula complet. Perioada istorică în intervalul căreia mersul neted al economiei de piaţă a fost iar şi iar întrerupt de măsuri expansioniste a fost o epocă de progres economic neîntrerupt. Avansul continuu al acumulării de capital nou a făcut posibile avansurile tehnologice. Outputul a crescut pe unitatea de input şi întreprinderile au inundat piaţa cu volume tot mai mari de bunuri ieftine. Dacă creşterea sincronă a ofertei de bani (în sens larg) ar fi fost mai puţin abundentă, s-ar fi înregistrat o tendinţă de scădere a preţurilor tuturor bunurilor. Ca o chestiune de context istoric, expansiunea creditului s-a petrecut întotdeauna într-un mediu în care au existat factori puternici de natură să contracareze tendinţa de creştere a preţurilor. De regulă, rezultanta ciocnirii forţelor opuse a dat preponderenţă acelora care determinau creşterea preţurilor. Dar au existat şi anumite situaţii excepţionale, în care mişcarea ascendentă a preţurilor nu a fost decât redusă. Exemplul cel mai remarcabil a fost furnizat de boom-ul american din 1926-29[7]. Trăsăturile caracteristice ale unei expansiuni a creditului nu sunt afectate de o asemenea constelaţie particulară a datelor pieţei. Ceea ce îl stimulează pe antreprenor să se lanseze în anumite proiecte nu sunt nici preţurile ridicate, nici preţurile scăzute ca atare, ci o discrepanţă între costurile de producţie (inclusiv dobânda pe capitalul investit) şi preţurile anticipate ale produselor. O reducere a ratei brute de piaţă, aşa cum este ea provocată de expansiunea creditului, are întotdeauna efectul de a face să pară profitabile proiecte care în prealabil nu păreau astfel. Ea îi impulsionează pe antreprenori, aşa zicând, să întrebuinţeze $r + p_1 + p_2$ ca şi cum ar fi vorba despre $r + p_1 + p_2 + p_3 + p_4$. Ea generează în mod necesar o structură a investiţiilor şi a activităţilor productive inadaptată la adevărata ofertă de bunuri de capital şi care este, în cele din urmă, sortită colapsului. Faptul că uneori modificările de preţuri implicate în acest proces se produc pe fundalul

unei tendinţe generale de creştere a puterii de cumpărare şi nu determină convertirea acestei tendinţe într-una vizibil opusă ei, ci doar în ceva ce se poate numi, în linii generale, stabilitate a preţurilor, nu modifică decât unele aspecte colaterale ale procesului. Oricare ar fi condiţiile existente, este sigur că nici o manipulare venită din partea băncilor nu poate furniza bunuri de capital sistemului economic. Pentru o dezvoltare sănătoasă a producţiei sunt necesare mai multe bunuri de capital, nu bani sau mijloace fiduciare. Boom-ul provocat de expansiunea creditului este construit pe nisipul bancnotelor şi al depozitelor [bancare]. El este sortit colapsului. Prăbuşirea se manifestă îndată ce băncile încep să se teamă [p. 562] de ritmul accelerat al boom-ului şi încep să se abţină de la continuarea expansiunii creditului. Boom-ul nu poate dura decât atâta vreme cât băncile sunt pregătite să acorde fără probleme toate creditele de care au nevoie firmele de afaceri pentru execuţia proiectelor lor excesive, aflate în complet dezacord cu adevărata situaţie a ofertei de factori de producţie şi cu evaluările consumatorilor. Aceste planuri iluzorii, sugerate de falsificarea calculului economic, provocată de politica banilor ieftini, nu pot fi împinse mai departe decât dacă se pot obţine noi credite la ratele brute de piaţă ce au fost artificial reduse, sub nivelul pe care l-ar atinge pe o piaţă de credit neobstrucţionată. Această marjă este cea care le conferă aparenţa înşelătoare de profitabilitate. Modificarea comportamentului băncilor nu creează criza. Ea doar face vizibil prăpădul răspândit prin erorile comise de către firmele de afaceri în timpul perioadei de boom. Boom-ul nu ar putea să dureze la nesfârşit nici dacă băncile s-ar agăţa cu înverşunare de politica lor expansionistă. Orice tentativă de substituire a bunurilor de capital inexistente (în speţă a cantităţilor p_3 şi p_4) cu suplimente de mijloace fiduciare este sortită eşecului. Dacă expansiunea creditului nu este stopată la vreme, boom-ul se transformă în *crack-up boom* [sincopa care pune capăt avântului iluzoriu]; începe precipitarea asupra valorilor reale şi întregul sistem monetar se prăbuşeşte. Totuşi, de regulă, băncile nu au împins, în trecut, lucrurile până la această extremă. Ele s-au alarmat la un moment când catastrofa finală era încă departe[8]. Îndată ce afluxul de mijloace fiduciare suplimentare ajunge să înceteze, castelul fragil al boom-ului intră în colaps. Antreprenorii trebuie să-şi reducă activităţile, deoarece le lipsesc fondurile necesare continuării proiectelor lor, concepute la scară exagerată. Preţurile scad brusc, deoarece firmele acestea alarmate caută să obţină bani lichizi, aruncându-şi inventarele pe piaţă la preţuri de nimic. Se închid fabrici, se opreşte continuarea unor proiecte de construcţii aflate în plină desfăşurare, se eliberează din slujbe angajaţi. Deoarece, pe de o parte, numeroase firme au nevoie stringentă de bani pentru a evita falimentul şi, pe de altă parte, nici o firmă nu se mai bucură de încredere, componenta antreprenorială a ratei brute de piaţă a dobânzii „sare” la cote excesive. [p. 563] De obicei, circumstanţele instituţionale şi psihologice transformă declanşarea unei crize în panică. Descrierea acestor evenimente îngrozitoare poate fi lăsată în seama istoricilor. Nu este sarcina teoriei catalactice să zugrăvească în detaliu calamităţile zilelor şi săptămânilor de panică şi să întârzie asupra aspectelor, uneori groteşti, ale

acestora. Teoria economică nu se interesează de ceea ce este accidental şi condiţionat de circumstanţele istorice specifice ale fiecărui caz. Obiectivul ei este, dimpotrivă, de a distinge ceea ce este esenţial şi necesar de ceea ce este doar întâmplător. Ea nu se preocupă de aspectele psihologice ale panicii, ci doar de faptul că un boom generat de expansiunea creditelor trebuie, inevitabil, să ducă la procesul pe care limbajul colocvial îl numeşte depresiune. Ea trebuie să realizeze faptul că depresiunea este, de fapt, procesul de reajustare, de realiniere a activităţilor productive la situaţia existentă a datelor pieţei: cantitatea disponibilă de factori de producţie, evaluările consumatorilor şi, în particular, nivelul dobânzii originare, aşa cum se manifestă el în evaluările publicului. Însă aceste date nu mai sunt aceleaşi cu cele care existau în ajunul procesului expansionist. Multe lucruri s-au schimbat. Este posibil ca economisirea forţată şi, într-o măsură chiar mai mare, economisirile voluntare obişnuite, să fi furnizat noi bunuri de capital, care să nu fi fost complet irosite datorită malinvestiţiilor şi supraconsumului induse de boom. Asimetria inerentă fiecărei mişcări inflaţioniste a provocat modificări ale averilor şi veniturilor diferiţilor indivizi şi ale diverselor grupuri de indivizi. Fără nici o legătură cauzală cu expansiunea creditului, este posibil ca cifrele populaţiei să se fi schimbat, ca şi caracteristicile indivizilor la care se referă ele; cunoştinţele tehnologice pot să fi avansat, cererea pentru anumite bunuri poate să se fi modificat. Starea finală către care tinde piaţa nu mai este aceeaşi cu cea la care tindea ea înainte de perturbările determinate de expansiunea creditului. Unele din investiţiile făcute în perioada de boom apar, atunci când sunt evaluate în lumina realistă a perioadei de ajustare, lipsite de haloul iluziilor din faza de avânt, ca fiind eşecuri lipsite de orice viitor. Acestea trebuie pur şi simplu abandonate, deoarece mijloacele necesare acum pentru continuarea exploatării lor nu pot fi recuperate din vânzarea produselor lor; acest capital „circulant” este mai urgent solicitat în alte ramuri care au în vedere satisfacerea dorinţelor; dovadă este faptul că ele pot fi întrebuinţate mai profitabil în alte sectoare. Alte malinvestiţii se bucură de perspective ceva mai favorabile. Este, bineînţeles, adevărat că, dacă toată lumea ar fi calculat corect, nimeni nu s-ar fi lansat în a investi bunuri de capital pentru ele. Investiţiile nonconvertibile absorbite de ele au fost, fără îndoială, irosite. Dar, fiind nonconvertibile, un *fait accompli*, ele ridică o [p. 564] nouă problemă pentru acţiunile care urmează. Dacă se anticipează că încasările pe care promit să le aducă vânzările produselor rezultate din ele vor depăşi costurile exploatării lor în continuare, atunci este profitabil să se continue. Cu toate că preţurile pe care publicul cumpărător este dispus să le achite pentru produsele rezultate din ele nu sunt suficient de ridicate pentru a face ca investiţia în ansamblu să devină profitabilă, ele sunt suficiente pentru a face ca o fracţiune din investiţie – fie aceasta oricât de mică – să fie profitabilă. Restul investiţiei trebuie considerată o cheltuială fără nici o acoperire, o cantitate de capital irosită şi pierdută. Dacă privim situaţia astfel creată din punctul de vedere al consumatorilor, rezultatul este, bineînţeles, acelaşi. Consumatorii s-ar fi aflat într-o situaţie mai bună dacă iluziile create

de politica banilor ieftini nu i-ar fi ademenit pe antreprenori să irosească bunuri rare de capital, investindu-le pentru satisfacerea unor nevoi mai puţin urgente şi retrăgându-le, în felul acesta, din liniile de producţie în care ar fi satisfăcut nevoi mai urgente. Dar, aşa cum se prezintă lucrurile în prezent, ei nu pot decât să se resemneze, acceptând inevitabilul. Pentru un moment ei trebuie să renunţe la anumite avantaje de care s-ar fi putut bucura, dacă boom-ul nu ar fi indus malinvestiţii. Pe de altă parte însă, ei pot găsi o compensaţie parţială, în împrejurarea că acum le sunt accesibile anumite satisfacţii de care nu s-ar fi putut bucura dacă mersul neted al activităţilor economice n-ar fi fost tulburat de orgiile boom-ului. Nu este decât o compensaţie mică, fiindcă cererea lor pentru acele alte lucruri pe care nu le primesc, datorită întrebuinţării inadecvate a bunurilor de capital, este mai intensă decât cererea lor pentru aceste „substitute", aşa-zicând. Dar aceasta este singura opţiune care le rămâne, aşa cum se prezintă condiţiile şi datele în prezent. Rezultatul final al expansiunii creditului este o sărăcire generală. Poate că anumiţi oameni îşi vor fi sporit averea; ei nu s-au lăsat înşelaţi, în raţionamentele lor, de isteria generalizată şi au profitat la timp de posibilităţile oferite de mobilitatea investitorului individual. Alţi indivizi şi grupuri de indivizi poate că au fost favorizaţi, fără nici o iniţiativă proprie, doar de decalajul de timp dintre creşterea preţurilor la bunurile pe care le comercializează şi cele pe care le achiziţionează ei. Însă marea majoritate trebuie să suporte nota de plată pentru malinvestiţiile şi supraconsumul datorate episodului de boom. Trebuie să ne ferim de interpretările greşite care se pot da termenului de sărăcire. El nu înseamnă în mod necesar sărăcire în comparaţie cu situaţia existentă în ajunul expansiunii creditelor. Dacă avem sau nu de-a face cu o sărăcire în acest sens depinde de datele specifice fiecărui caz în parte; faptul nu poate fi stabilit apodictic de ştiinţa catalacticii. Ceea ce are în vedere catalactica atunci când afirmă că sărăcirea este o consecinţă inevitabilă a expansiunii [p. 565] creditului este o sărăcire în raport cu situaţia care ar fi rezultat în absenţa expansiunii creditului şi a boom-ului. Trăsătura caracteristică a istoriei economice din regimul capitalist este progresul economic neîncetat, o creştere constantă a cantităţii bunurilor de capital disponibile şi o tendinţă continuă de îmbunătăţire a nivelului general de trai. Ritmul acestui progres este atât de rapid, încât, în cursul perioadei de boom, el poate foarte bine depăşi pierderile sincronice, cauzate de malinvestiţii şi supraconsum. În acest caz, sistemul economic este, în ansamblu, mai prosper la finele boom-ului decât era la începutul său; el nu apare sărăcit decât în comparaţie cu potenţialul care exista, de atingere a unei şi mai ridicate stări de satisfacţie.

Presupusa absenţă a depresiunilor într-un regim totalitar

Numeroşi autori socialişti insistă asupra faptului că recurenţa crizelor economice şi a depresiunilor în afaceri este un fenomen caracteristic modului de producţie capitalist. Pe de altă parte, spun ei, un sistem socialist este imun la acest rău. După cum este deja limpede şi se va arăta din nou în continuare, fluctuaţiile ciclice ale afacerilor nu-şi găsesc originea în sfera pieţei

neobstrucţionate, ci sunt un produs al amestecului guvernamental în afaceri, în scopul reducerii ratei dobânzii sub nivelul la care ar fi determinat-o piaţa liberă[9]. Aici nu avem a ne ocupa decât de presupusa stabilitate asigurată de planificarea socialistă. Este esenţial să remarcăm că ceea ce determină apariţia crizei economice este procesul democratic al pieţei. Consumatorii îşi manifestă dezacordul faţă de felul cum sunt întrebuinţaţi factorii de producţie de către antreprenori. Ei îşi manifestă dezaprobarea prin comportamentul adoptat, cumpărând sau abţinându-se de la a cumpăra. Antreprenorii, induşi în eroare de iluziile provocate de reducerea artificială a ratei brute de piaţă a dobânzii, n-au investit în acele linii în care cele mai urgente nevoi ale publicului ar fi fost satisfăcute în modul cel mai adecvat. Îndată ce expansiunea creditului se încheie, aceste erori devin evidente. Atitudinea consumatorilor îi forţează pe oamenii de afaceri să îşi adapteze din nou activităţile la cea mai adecvată cu putinţă metodă de satisfacere a dorinţelor [consumatorilor]. Ceea ce se numeşte depresiune este procesul acesta, de lichidare a erorilor comise în faza de boom şi de reajustare la dorinţele consumatorilor. Dar într-o economie socialistă nu contează decât judecăţile de valoare ale guvernului, iar poporul este lipsit de orice mijloace de a face să prevaleze propriile sale judecăţi de valoare. Pe un dictator nu-l preocupă să ştie dacă masele aprobă sau nu deciziile lui cu privire la cât [p. 566] să fie alocat consumului curent şi cât să fie alocat investiţiilor adiţionale. Dacă dictatorul investeşte mai mult, reducând astfel mijloacele disponibile pentru consumul curent, populaţia trebuie să mănânce mai puţin şi să nu comenteze. Nu apare nici o criză pentru că supuşii nu au nici un prilej de a-şi manifesta insatisfacţia. Acolo unde nu există nici un fel de afaceri, afacerile nu pot merge nici bine, nici rău. Pot exista moarte prin inaniţie şi foamete, dar nu poate exista o depresiune, în accepţiunea în care întrebuinţăm acest termen atunci când avem de-a face cu o economie de piaţă. Acolo unde indivizii nu sunt liberi să aleagă, ei nu pot să protesteze împotriva metodelor întrebuinţate de către cei ce dirijează cursul activităţilor productive.

7. Felul cum este afectată rata brută de piaţă a dobânzii de deflaţie şi de contracţia creditelor

Presupunem că, în cursul unui proces deflaţionist, întreaga cantitate cu care se reduce oferta de bani (în sens larg) este luată de pe piaţa de credite. În acest caz, piaţa de credite şi rata brută de piaţă a dobânzii sunt afectate chiar de la începutul procesului, la un moment când preţurile bunurilor şi ale serviciilor nu sunt încă alterate de modificarea care se produce în relaţia monetară. Putem, de pildă, să spunem că un stat care urmăreşte deflaţia face un împrumut şi distruge banii împrumutaţi. O asemenea procedură a fost adoptată în ultimele două sute de ani în mod repetat. Ideea era de a ridica unitatea monetară naţională la paritatea ei metalică dinainte, după o perioadă prelungită de politici inflaţioniste. Bineînţeles, în majoritatea cazurilor, proiectele deflaţioniste au fost curând abandonate, deoarece execuţia lor era întâmpinată cu o opoziţie mereu crescândă şi, mai mult, ea impunea o povară grea asupra trezoreriei. Sau putem presupune că băncile, speriate de

experienţele lor nefavorabile din perioada crizei provocate de expansiunea creditului, decid să-şi sporească rezervele de care dispun pentru acoperirea pasivelor şi, în consecinţă, să reducă volumul creditului de circulaţie. O a treia posibilitate ar fi ca, datorită crizei, să dea faliment băncile care au acordat credit de circulaţie şi ca anihilarea mijloacelor fiduciare emise de aceste bănci să reducă oferta de credit de pe piaţa de împrumuturi. În toate aceste cazuri se manifestă o tendinţă temporară de creştere a ratei brute de piaţă a dobânzii. Proiecte care mai înainte puteau părea profitabile nu mai par astfel. Apare o tendinţă de scădere a preţurilor factorilor de producţie, iar mai târziu apare şi una de scădere a preţurilor bunurilor de consum. Afacerile încep să meargă prost. Blocajul încetează numai când preţurile şi salariile se ajustează, în ansamblu, la noua relaţie monetară. Atunci se adaptează şi piaţa de credite la noua stare de lucruri, iar rata brută de piaţă a dobânzii încetează de a mai fi afectată de o penurie de bani oferiţi ca avansuri. [p. 567] Astfel, o creştere indusă monetar a ratei brute de piaţă a dobânzii produce stagnarea temporară a afacerilor. Deflaţia şi contracţia creditului, nu mai puţin decât inflaţia şi expansiunea creditului, sunt elemente care perturbă mersul neted al activităţilor economice. Cu toate acestea, este o eroare să privim deflaţia şi contracţia ca şi cum nu ar fi decât simetricele inflaţiei şi a expansiunii. Expansiunea produce iniţial o aparenţă iluzorie de prosperitate. Ea este extrem de populară pentru că pare să-i îmbogăţească pe cei mai mulţi, sau chiar pe toată lumea. Ea are o trăsătură ademenitoare. Pentru a fi stopată este nevoie de un efort moral deosebit. Pe de altă parte, contracţia creează imediat o situaţie pe care toată lumea este gata să o condamne, ca fiind rea. Impopularitatea ei este chiar mai mare decât popularitatea expansiunii. Ea provoacă o opoziţie violentă. Foarte curând, forţele politice care i se opun devin irezistibile. Inflaţia banilor discreţionari si împrumuturile ieftine acordate guvernului canalizează spre trezorerie fonduri adiţionale; deflaţia goleşte pivniţele trezoreriei. Expansiunea creditului este, pentru bănci, o „binefacere”, dar contracţia, o penalizare. Există un element de ispită în inflaţie şi expansiune – şi unul de descurajare în deflaţie şi contracţie. Dar diferenţa între cele două moduri opuse de manipulare a banilor şi a creditelor nu constă doar în faptul că, în vreme ce unul din ele este popular, celălalt este detestat de toată lumea. Deflaţia şi contracţia nu sunt mai puţin predispuse să genereze distrugere decât inflaţia şi expansiunea doar pentru că se recurge mai rar la ele. Ele sunt mai puţin dezastruoase şi datorită propriilor lor efecte inerente. Expansiunea risipeşte factori rari de producţie, prin malinvestiţii şi supraconsum. O dată încheiată, este necesar un proces dureros de refacere pentru a elimina sărăcirea pe care o lasă în urmă. Dar contracţia nu provoacă nici malinvestiţii, nici supraconsum. Reducerea temporară a activităţilor de afaceri pe care o generează poate fi, în ansamblu, compensată de reducerea consumului salariaţilor disponibilizaţi şi al proprietarilor factorilor materiali de producţie ale căror vânzări scad. Nu rămân cicatrici de lungă durată. Când contracţia se încheie, procesul de reajustare nu are de înlocuit pierderi determinate de consumul de capital. În istoria economică, deflaţia şi

contracţia creditelor n-au jucat niciodată un rol notabil. Exemplele memorabile au fost revenirile marii Britanii, atât după inflaţia „de război” din perioada războaielor napoleonice, cât şi după cea din Primul Război Mondial, la paritatea dinainte de război a lirei sterline. În fiecare din aceste cazuri, parlamentul şi cabinetul au adoptat politici deflaţioniste fără să fi cântărit avantajele şi dezavantajele celor două metode existente pentru întoarcerea la etalonul aur. În a doua [p. 568] decadă a secolului al XIX-lea, ei puteau fi exoneraţi, deoarece pe vremea aceea teoria monetară încă nu clarificase problemele implicate. Cu mai bine decât o sută de ani mai târziu, a fost pur şi simplu o etalare de ignoranţă de neiertat, atât a teoriei economice, cât şi a istoriei monetare[10]. Ignoranţa se manifestă şi în confuzia dintre deflaţie şi, respectiv, contracţie şi procesul de reajustare la care trebuie să ducă orice boom expansionist. Dacă de pe urma crizei va rezulta sau nu o reducere a volumului de mijloace fiduciare depinde de structura instituţională a sistemului de credit care a cauzat boom-ul. O asemenea reducere poate interveni atunci când criza determină falimentul băncilor furnizoare de credit de circulaţie, iar căderea lor nu este contrabalansată de o expansiune corespunzătoare din partea băncilor rămase. Dar nu este vorba de un fenomen asociat în mod necesar depresiunii; fără îndoială, el nu s-a manifestat în ultimii optzeci de ani în Europa şi măsura în care s-a produs în Statele Unite, în condiţiile create de Federal Reserve Act în 1913, au fost mult exagerate. Scumpirea creditelor prin care se caracterizează criza este determinată nu de contracţie, ci de abţinerea de la expandarea în continuare a creditului. Ea afectează negativ întreprinderile – nu doar pe cele ce sunt oricum condamnate, ci, nu mai puţin, pe acelea ale căror afaceri sunt sănătoase şi ar putea înflori, dacă ar fi disponibil creditul corespunzător. Deoarece datoriile existente nu sunt rambursate, băncilor le lipsesc mijloacele de acordare a creditelor, chiar şi către cele mai solide firme. Criza se generalizează şi forţează toate ramurile de afaceri şi toate firmele să-şi reducă activităţile. Dar nu există nici un mijloc de a evita aceste consecinţe secundare ale boom-ului anterior. Îndată ce apare depresiunea, se iscă o lamentaţie generală pe tema deflaţiei şi lumea cere zgomotos continuarea politicilor expansioniste. Acum, este adevărat că şi în absenţa oricărei reduceri a ofertei de bani în sens propriu şi a volumului mijloacelor fiduciare disponibile, depresiunea provoacă o tendinţă indusă monetar de creştere a puterii de cumpărare a unităţii monetare. Toate firmele urmăresc să-şi augmenteze deţinerile monetare, iar aceste eforturi afectează raportul dintre oferta de bani (în sens larg) şi cererea de bani (în sens larg) pentru deţinerile monetare. Fenomenul acesta poate fi numit fără a greşi deflaţie. Dar este o gafă de proporţii să credem că scăderea preţurilor mărfurilor este cauzată de această acţiune ce vizează augmentarea deţinerilor monetare. Raportul de cauzalitate este în sens invers. Preţurile factorilor de producţie – atât materiali, cât şi umani – au atins cote excesive în timpul perioadei de boom. Ele trebuie să scadă, pentru ca afacerile să poată deveni din nou profitabile. Antreprenorii îşi augmentează deţinerile monetare, deoarece ei [p. 569] se abţin de la cumpărarea de bunuri şi de la

angajarea de lucrători, câtă vreme structura preţurilor şi a salariilor nu este ajustată la situaţia reală a datelor pieţei. Astfel, orice încercare a oficialităţilor sau a sindicatelor de a împiedica sau de a amâna ajustarea nu face decât să prelungească stagnarea. Adesea nici economiştii n-au înţeles acest lanţ cauzal. Ei raţionau astfel: structura preţurilor, aşa cum s-a dezvoltat ea în perioada de boom, a fost un produs al presiunilor expansioniste. Dacă augmentarea în continuare a volumului de mijloace fiduciare este stopată, atunci mişcarea ascendentă a preţurilor şi a salariilor trebuie să înceteze. Aşadar, dacă nu ar exista o deflaţie, nu s-ar putea produce nici o scădere a preţurilor şi a ratelor salariale. Raţionamentul acesta ar fi corect dacă presiunea inflaţionistă n-ar fi afectat piaţa de credite înainte de a-şi epuiza efectele directe asupra preţurilor bunurilor. Să presupunem că guvernul unei ţări izolate emite bani de hârtie suplimentari, pentru a plăti nişte ajutoare cetăţenilor cu venituri moderate. Creşterea preţurilor mărfurilor care survine astfel ar altera producţia; ar tinde să translateze producţia dinspre bunurile de consum achiziţionate în mod obişnuit de către grupurile nesubvenţionate din ţară, către acelea pe care le solicită grupurile subvenţionate. Dacă ulterior politica de subvenţionare în felul acesta a anumitor grupuri este abandonată, preţurile bunurilor solicitate de cei subvenţionaţi până la data respectivă vor scădea, iar preţurile bunurilor solicitate de către cei nesubvenţionaţi în prealabil vor creşte mai abrupt. Dar nu se va manifesta nici o tendinţă de întoarcere a puterii de cumpărare a unităţii monetare la puterea ei de cumpărare din perioada dinaintea inflaţiei. Structura preţurilor va fi afectată pe termen lung de episodul inflaţionist, dacă oficialităţile nu retrag de pe piaţă cantitatea suplimentară de bani de hârtie pe care i-a injectat sub formă de subsidii. Situaţia este diferită în cazul unei expansiuni a creditului care afectează iniţial piaţa de credite. În cazul acesta, efectele inflaţioniste sunt multiplicate de consecinţele malinvestirii capitalului şi ale supraconsumului. Rivalizând unii cu alţii în lupta de licitare a unei părţi cât mai mari din stocul limitat de bunuri de capital şi de mână de lucru, antreprenorii împing preţurile la un nivel la care nu pot rămâne decât atâta vreme cât expansiunea creditului continuă într-un ritm accelerat. O scădere abruptă a preţurilor la toate bunurile şi serviciile este inevitabilă, îndată ce noul flux de mijloace fiduciare suplimentare se întrerupe. Câtă vreme boom-ul este în desfăşurare, se manifestă o tendinţă generală de a cumpăra cât de mult se poate, deoarece se anticipează o creştere în continuare a preţurilor. În perioada depresiei, pe de altă parte, oamenii se abţin de la a cumpăra, deoarece anticipează că preţurile vor continua să scadă. Relansarea şi revenirea la „normalitate” nu pot începe decât atunci când preţurile şi ratele salariale au scăzut atât de mult, încât un număr suficient de persoane consideră [p. 570] că ele nu vor mai scădea în continuare. Prin urmare, singurul mijloc de a reduce perioada de mers rău al afacerilor este de a evita orice tentative de amânare sau de blocare a scăderii preţurilor şi a ratelor salariale. Abia când începe să se configureze relansarea începe să se manifeste în structura preţurilor şi

modificarea relaţiei monetare, aşa cum a fost ea determinată de creşterea cantităţii de mijloace fiduciare.

Diferenţa dintre expansiunea creditului şi inflaţia simplă

Analizând consecinţele expansiunii creditului am presupus că volumul total de mijloace fiduciare adiţionale pătrunde în sistemul de piaţă via piaţa de credite, sub formă de avansuri acordate firmelor de afaceri. Tot ce s-a spus cu privire la efectele expansiunii creditului se referă la această situaţie. Există însă situaţii în care metodele legale şi tehnice asociate expansiunii creditului sunt întrebuinţate în vederea unei proceduri care, din punct de vedere catalactic, este radical diferită de expansiunea propriu-zisă a creditului. Considerente politice şi instituţionale fac uneori să fie avantajos pentru oficialităţi să se folosească de facilităţile sistemului bancar ca substitut pentru emisiunea de bani discreţionari guvernamentali. Trezoreria împrumută de la bancă, iar banca furnizează fondurile necesare prin emisiune adiţională de bancnote sau prin creditarea guvernului prin intermediul unui cont de depozit. Din punct de vedere legal, banca devine creditorul trezoreriei. În fapt, întreaga tranzacţie se reduce la inflaţionarea banilor discreţionari. Mijloacele fiduciare suplimentare intră pe piaţă pe calea trezoreriei, sub formă de plăţi pentru diversele lucruri achiziţionate prin cheltuieli guvernamentale. Această cerere guvernamentală suplimentară este cea care stimulează firmele de afaceri să-şi extindă activităţile. Emiterea acestor sume de bani discreţionari nou creaţi nu interferează direct cu rata brută de piaţă a dobânzii, indiferent care ar fi rata dobânzii pe care guvernul o plăteşte către bănci. Abstracţie făcând de apariţia unei prime pozitive de preţ, aceste sume nu afectează piaţa de credit şi rata brută de piaţă a dobânzii, decât dacă o parte din ele ajunge pe piaţa de credit la un moment anterior consumării efectelor lor asupra preţurilor mărfurilor şi asupra ratelor salariale. Aceasta a fost, de pildă, situaţia în Statele Unite, în timpul celui de al doilea Război Mondial. În plus faţă de politica de expansiune a creditului, pe care administraţia o adoptase deja înaintea izbucnirii războiului, guvernul a împrumutat sume importante de la băncile comerciale. Din punct de vedere tehnic, era vorba de o expansiune a creditului; în esenţă, era un substitut pentru emisiunea de „*greenbacks*”[11]. În alte ţări s-a recurs şi la metode mai complicate. În timpul primului Război Mondial, de pildă, Reich-ul german a vândut obligaţiuni către populaţie. Achiziţionarea lor a fost finanţată de Reichsbank, prin creditarea cumpărătorilor cu cea mai mare parte din fondurile necesare, pe baza aceloraşi obligaţiuni ca garanţie. Cu excepţia fracţiunii pe care cumpărătorii o achitau din propriile lor fonduri, rolul jucat în întreaga tranzacţie de bancă şi de public era doar unul formal. [p. 571] În fond, bancnotele adiţionale erau bani de hârtie nonconvertibili. Este important să acordăm atenţie acestor aspecte, pentru a nu confunda consecinţele expansiunii propriu-zise a creditului cu cele ale înflaţionării banilor discreţionari de către guvern.

8. Teoria monetară, sau bazată pe creditul de circulaţie, a ciclului economic

Teoria fluctuaţiilor ciclice ale afacerilor, aşa cum a fost ea elaborată de Şcoala Monetară Britanică, era nesatisfăcătoare din două motive. Mai întâi, ea n-a

sesizat faptul că acordarea creditului de circulaţie poate fi realizată nu doar prin emisiunea de bancnote în exces faţă de deţinerile de rezerve în bani gheaţă ale băncilor, ci şi prin crearea de depozite bancare rambursabile la vedere (aşa numiţii *checkbook money* - bani în formă de cecuri, sau *deposit currency* - monedă-depozit) în exces faţă de aceste rezerve. În consecinţă, adepţii ei nu realizau faptul că depozitele rambursabile la vedere pot fi şi ele întrebuinţate ca mijloc de expansiune a creditului. Este o eroare mică, ce poate fi cu uşurinţă corectată. Este suficient de subliniat faptul că tot ce se referă la expansiunea creditului este adevărat cu privire la toate tipurile de expansiune a creditului, indiferent dacă mijloacele fiduciare suplimentare sunt bancnote sau depozite. Pe de altă parte, concepţia Şcolii Monetare a influenţat legislaţia britanică menită să împiedice reapariţia boom-urilor induse de expansiunea creditului şi consecinţele lor inevitabile (depresiunile), la un moment când acest defect fundamental nu era încă recunoscut pe o scară suficient de largă. Legea lui Peel din 1844 şi imitaţiile ei din alte ţări nu au atins obiectivele urmărite – şi acest eşec a afectat prestigiul Şcolii Monetare. Şcoala Bancară a obţinut un triumf nemeritat. A doua eroare a Şcolii Bancare era de proporţii mai mari. Adepţii săi îşi limitau raţionamentele la problema scurgerilor (de monedă metalică) în exteriorul ţării. Ei aveau în vedere numai un caz particular, anume expansiunea creditului doar într-o ţară, în vreme ce în alte regiuni nu există expansiune a creditului, sau există doar expansiune a creditului pe scară mai redusă. Era, în linii mari, un scenariu suficient pentru a explica crizele britanice din prima parte a secolului al nouăsprezecelea. Dar el nu atingea decât suprafaţa problemei. Întrebarea esenţială nici măcar nu era pusă. Nu se făcea nimic în vederea clarificării consecinţelor unei expansiuni generale a creditului, necircumscrise la un număr oarecare de bănci, cu o clientelă limitată. Nu erau analizate relaţiile mutuale dintre oferta de monedă (în sens larg) şi rata dobânzii. Diversele proiecte de reducere sau de abolire completă a dobânzii, prin intermediul unei reforme bancare, erau ironizate de la înălţime ca nişte şarlatanii, însă nu erau disecate şi respinse în mod critic. Prezumţia naivă de neutralitate a banilor era în mod tacit ratificată. Astfel, aveau în continuare mână liberă toate tentativele zadarnice de a interpreta crizele şi fluctuaţiile afacerilor cu ajutorul teoriei schimbului direct. Multe zeci de ani au trebuit să treacă înainte ca vraja să se rupă. [p. 572] Piedicile pe care le avea de trecut teoria monetară, sau a creditului de circulaţie, nu ţineau doar de eroarea teoretică, ci şi de parţialitatea politică. Opinia publică înclină să nu vadă în dobândă decât un simplu obstacol instituţional ridicat în calea extinderii producţiei. Ea nu realizează faptul că scăzământul care afectează valoarea prezentă a bunurilor viitoare, relativ la cele prezente, este o categorie necesară şi eternă a acţiunii umane, ce nu poate fi abolită prin manipulări bancare. În ochii şarlatanilor şi ai demagogilor, dobânda este un produs al maşinaţiunilor sinistre ale exploatatorilor lipsiţi de scrupule. Străvechea dezaprobare a dobânzii a fost în întregime revivificată de intervenţionismul contemporan. Ea se cramponează de dogma conform căreia una dintre cele mai importante

datorii ale bunei guvernări este de a scădea rata dobânzii cât mai mult cu putinţă, sau de a o aboli complet. Toate statele contemporane sunt dedicate fanatic politicii banilor ieftini. După cum am văzut deja, guvernul britanic a afirmat că expansiunea creditului a înfăptuit „miracolul... transformării pietrelor în pâine”[12]. Un preşedinte al Băncii Rezervelor Federale din New York a declarat că „orice stat naţional în cadrul căruia există o instituţie ce funcţionează după modelul băncilor centrale moderne şi a cărui monedă nu este convertibilă în aur sau în vreo altă marfă se bucură de eliberarea finală de pieţele financiare interne”[13]. Multe guverne, universităţi şi institute de cercetări economice subvenţionează cu generozitate publicaţii al căror obiectiv principal este de a ridica în slăvi binefacerile expansiunii neîngrădite a creditului şi de a-şi calomnia toţi oponenţii, ca pe nişte avocaţi perfizi ai intereselor egoiste ale cămătarilor. Mişcarea periodică ce afectează sistemul economic, recurenţa perioadelor de boom urmate de perioade de depresiune, este urmarea inevitabilă a încercărilor, iar şi iar repetate, de a reduce rata brută de piaţă a dobânzii prin intermediul expansiunii creditului. Nu există nici un mijloc de a evita colapsul final al unui boom provocat de expansiunea creditelor. Singura alternativă este între o criză mai timpurie, survenită ca rezultat al abandonării voluntare a continuării expansiunii creditelor – şi o criză survenită mai târziu, sub forma unei catastrofe finale şi totale a sistemului monetar în chestiune. Singura obiecţie formulată vreodată împotriva teoriei creditului de circulaţie este remarcabil de subţire. S-a spus că reducerea ratei brute de piaţă a dobânzii sub nivelul pe care l-ar fi atins pe o piaţă a creditelor neobstrucţionată s-ar putea manifesta nu datorită unei politici deliberate a băncilor şi a autorităţilor monetare, ci ca efect neintenţionat al conservatorismului acestora. Confruntate cu o [p. 573] situaţie care, în absenţa oricărei intervenţii, ar genera o creştere a ratei de piaţă, băncile se feresc de a modifica dobânda pe care o percep pentru acordarea de avansuri şi astfel sunt antrenate, vrând nevrând, într-o politică expansionistă[14]. Aceste afirmaţii sunt nefondate. Dar chiar dacă am fi gata să le admitem, de dragul argumentaţiei, ele nu afectează câtuşi de puţin esenţa explicaţiei monetare a ciclului economic. Nu contează care sunt condiţiile particulare ce induc băncile să expandeze creditul şi să reducă rata brută de piaţă a dobânzii sub nivelul pe care l-ar fi determinat piaţa neobstrucţionată. Singurul lucru care contează este că băncile şi autorităţile monetare sunt călăuzite de ideea că nivelul ratelor dobânzii, aşa cum este el determinat de piaţa liberă de credite, este un rău, că este obiectivul unei bune politici economice de a-l reduce şi că expansiunea creditului este mijlocul adecvat pentru atingerea acestui obiectiv, fără a păgubi pe nimeni, cu excepţia paraziţilor care oferă bani cu împrumut. Aceasta este infatuarea care-i determină pe decidenţi să se lanseze în acţiuni care trebuie, în cele din urmă, să provoace sincopa. Luând în consideraţie lucrurile acestea, am putea fi tentaţi să nici nu discutăm problemele implicate în cadrul teoriei sistemului pur al economiei de piaţă, ci să le amânăm până la analiza intervenţionismului, a interferenţei statului cu fenomenele de piaţă. Este

neîndoielnic faptul că expansiunea creditului reprezintă una din principalele teme ale intervenţionismului. Cu toate acestea, locul potrivit pentru analiza problemelor implicate nu este teoria intervenţionismului, ci teoria sistemului pur al economiei de piaţă. Într-adevăr, problema de care trebuie să ne ocupăm este, în esenţă, legătura dintre oferta de bani şi rata dobânzii, o problemă faţă de care consecinţele expansiunii creditului nu reprezintă decât un caz particular. Tot ce s-a spus despre expansiunea creditului rămâne deopotrivă valid cu privire la efectele oricărei creşteri în oferta de bani propriu-zişi, în măsura în care această ofertă adiţională ajunge pe piaţa de credite la un moment timpuriu al pătrunderii ei în sistemul de piaţă. Dacă volumul adiţional de bani sporeşte cantitatea de bani oferiţi pentru împrumuturi într-un moment în care preţurile mărfurilor şi ratele salariale n-au ajuns încă să fie pe deplin ajustate la modificarea relaţiei monetare, atunci efectele nu sunt diferite de cele ale unei expansiuni a creditului. Cu analiza problemei expansiunii creditului, catalactica întregeşte rezultatele teoriei banilor şi a dobânzii. Ea demolează implicit străvechile erori privind dobânda şi demistifică planurile fanteziste de „abolire” a dobânzii prin intermediul unor reforme monetare sau ale creditului. Ceea ce diferenţiază expansiunea creditului de o creştere a ofertei [p. 574] de bani, aşa cum se poate aceasta manifesta într-o economie care întrebuinţează numai bani-marfă şi nu întrebuinţează nici un fel de mijloace fiduciare, depinde de divergenţele existente la nivelul cantităţii creşterii şi la cel al secvenţei temporale a efectelor sale asupra diverselor părţi ale pieţei. Nici chiar o creştere rapidă a producţiei de metale preţioase nu poate atinge vreodată amploarea pe care o poate atinge expansiunea creditului. Etalonul aur a fost o stavilă eficace în calea expansiunii creditului, deoarece el silea băncile să nu depăşească anumite limite în întreprinderile lor expansioniste[15]. Potenţialul inflaţionist propriu etalonului aur însuşi era limitat de vicisitudinile mineritului de aur. În plus, doar o parte din aurul suplimentar ajungea imediat să augmenteze oferta furnizată pe piaţa de credite. Cea mai mare parte acţiona la început asupra preţurilor bunurilor şi asupra ratelor salariale şi afecta piaţa de credite abia într-un stadiu ulterior al procesului inflaţionist. Pe de altă parte, creşterea continuă a cantităţii de bani-marfă exercita pe piaţa de credite o presiune expansionistă continuă. Rata brută de piaţă a dobânzii a fost, în cursul ultimelor secole, continuu supusă impactului unui influx de bani suplimentari pe piaţa de credite. Desigur, această presiune manifestată în ultimii o sută cincizeci de ani în ţările anglo-saxone şi în ultima sută de ani pe continentul european a fost cu mult depăşită de efectele dezvoltărilor sincrone ale creditului de circulaţie, aşa cum a fost acesta acordat de către bănci, în plus faţă de măsurile lor nemijlocite – reiterate periodic – ce urmăreau scăderea ratei brute de piaţă a dobânzii, printr-o expansiune intensificată a creditului. Astfel, trei tendinţe orientate spre reducerea ratei brute de piaţă a dobânzii au operat concomitent şi s-au întărit reciproc. Prima a fost determinată de creşterea constantă a cantităţii de bani-marfă, a doua de dezvoltarea spontană a mijloacelor fiduciare şi a operaţiunilor bancare, iar a treia a fost fructul politicilor anti-dobândă

deliberate, sponsorizate de autorităţi şi aprobate de opinia publică. Desigur, este imposibil să identificăm cu precizie, în mod cantitativ, efectul acţiunii lor conjugate şi contribuţia fiecărui factor în parte; răspunsul la o asemenea întrebare nu poate fi furnizat decât de înţelegerea istorică. Raţionamentul catalactic nu ne poate arăta decât că o presiune redusă, dar continuă asupra ratei brute de piaţă a dobânzii, exercitată datorită unei creşteri continue a cantităţii de aur - dar şi una datorită unei creşteri uşoare a cantităţii de mijloace fiduciare, care nu este suprastimulată şi intensificată de politici ale banilor ieftini deliberate - poate fi contrabalansată de către forţele de reajustare şi de adaptare [p. 575] inerente economiei de piaţă. Adaptabilitatea mediului de afaceri, atunci când nu este în mod deliberat sabotată de forţe exterioare pieţei, este suficient de puternică pentru a neutraliza efectele pe care le-ar putea induce asemenea perturbări minore ale pieţei de credite. Statisticienii au încercat să investigheze valurile lungi ale fluctuaţiilor manifestate în afaceri, cu ajutorul metodelor statistice. Asemenea tentative sunt irelevante. Istoria capitalismului modern este o cronică a progresului economic constant, iar şi iar întrerupt de accesele de febră ale boom-urilor şi de depresiunile ce le urmează acestora. În general este posibil să discernem statistic între aceste oscilaţii recurente şi tendinţa generală, de creştere a volumului de capital investit şi a cantităţii de produse fabricate. Dar nu este posibil să descoperim nici un fel de fluctuaţii ritmice în cadrul tendinţei generale ca atare.

9. Economia de piaţă aşa cum este ea afectată de recurenţa ciclului de afaceri

Popularitatea inflaţiei şi a expansiunii creditelor, sursa ultimă a încercărilor repetate de a le asigura oamenilor prosperitatea prin expansiunea creditului şi, în consecinţă, cauza fluctuaţiilor ciclice ale afacerilor, se manifestă clar în terminologia curentă. În perioada boom-ului se vorbeşte despre afaceri bune, depre prosperitate, despre avânt. Urmarea sa inevitabilă, reajustarea condiţiilor la datele reale ale pieţei, se numeşte criză, sincopă, perioadă de afaceri proaste, depresiune. Oamenii se revoltă împotriva ideii că elementul perturbator este de găsit în malinvestiţiile şi supraconsumul din perioada de boom şi că orice asemenea boom indus pe cale artificială este dinainte condamnat. Ei caută piatra filozofală pentru a-l permanentiza. Am arătat deja în ce împrejurări suntem liberi să numim progres economic o ameliorare a calităţii şi o creştere a cantităţii produselor. Dacă aplicăm criteriul acesta diverselor faze ale fluctuaţiilor ciclice ale afacerilor, atunci trebuie să numim boom-ul regres şi depresiunea progres. Boomul iroseşte, prin malinvestiţie, factori limitaţi de producţie şi reduce stocul disponibil prin supraconsum; presupusele sale binecuvântări sunt plătite cu preţul sărăcirii. Depresiunea, pe de altă parte, reprezintă drumul de întoarcere la o stare de lucruri în care toţi factorii de producţie sunt întrebuinţaţi pentru cea mai adecvată cu putinţă satisfacere a celor mai imperative nevoi ale consumatorilor. S-au făcut încercări disperate pentru a găsi în boom vreo posibilă contribuţie la progresul economic. S-a pus accentul pe rolul jucat de economisirea forţată în stimularea acumulării de capital. Este un argument superficial. Am arătat deja

cât de îndoielnică este [p. 576] ideea că economisirea forţată ar putea vreodată realiza mai mult decât contrabalansarea unei părţi din consumul de capital generat de boom. Dacă cei care laudă presupusele efecte benefice ale economisirii forţate ar fi consecvenţi, atunci ei ar susţine un sistem fiscal de subvenţionare a celor bogaţi din impozite colectate de la persoanele cu venituri modeste. Economisirea forţată realizată astfel ar furniza o creştere netă a volumului de capital disponibil, fără a provoca simultan consum de capital pe o scară mult mai mare. Susţinătoriii expansiunii creditului au insistat, în plus, asupra faptului că anumite malinvestiţii făcute în perioada boom-ului devin profitabile ulterior. Investiţiile acestea, spun ei, au fost făcute prea timpuriu, la o vreme când situaţia ofertei de bunuri de capital şi evaluările consumatorilor nu permiteau încă efectuarea lor. Cu toate acestea, paguba rezultată nu a fost prea mare, deoarece proiectele în chestiune ar fi fost oricum executate, la o dată ulterioară. Putem admite că această prezentare este adecvată pentru anumite cazuri de malinvestiţii induse de boom. Însă nimeni n-ar îndrăzni să susţină că descrierea este corectă în raport cu toate proiectele a căror execuţie a fost încurajată de iluziile generate de politica banilor ieftini. Oricum ar fi, faptul acesta nu poate influenţa consecinţele boom-ului şi nu poate dezamorsa sau anula depresiunea ce urmează. Efectele malinvestiţiilor se manifestă indiferent dacă aceste malinvestiţii vor apărea ca fiind investiţii sănătoase la un moment ulterior, în condiţii schimbate. Atunci când, în 1845, s-a construit în Anglia o cale ferată care nu ar fi fost construită în absenţa expansiunii creditului, condiţiile din anii imediat următori n-au fost afectate de perspectiva că în anii 1870 sau 1880 bunurile de capital necesare construcţiei ar fi devenit disponibile. Câştigul rezultat ulterior din faptul că respectiva cale ferată nu a trebuit construită cu preţul unor noi cheltuieli de capital şi de mână de lucru nu a reprezentat nici o compensaţie, în 1847, pentru pierderile suportate datorită construcţiei sale premature. Boom-ul produce sărăcire. Dar încă şi mai dezastruoase sunt ravagiile sale morale. El îi face pe oameni deznădăjduiţi şi descurajaţi. Cu cât mai optimişti erau în condiţiile prosperităţii iluzorii a boom-ului, cu atât mai mari le sunt disperarea şi sentimentul de frustrare. Omul este întotdeauna înclinat să-şi pună norocul pe seama propriei sale eficienţe şi să-l ia drept o binemeritată recompensă a talentelor, aplicaţiei şi probităţii sale. Dar întoarcerile norocului le pune întotdeauna pe seama altora şi, mai ales, pe seama absurdităţii instituţiilor sociale şi politice. El nu învinuieşte autorităţile pentru a fi provocat boom-ul, dar le detestă pentru colapsul inevitabil al acestuia. Conform opiniei publice, singurul remediu [p. 577] împotriva relelor aduse de inflaţie şi de expansiunea creditului îl reprezintă mai multă inflaţie şi mai multă expansiune a creditului. Iată, spun ei, avem capacităţi economice şi ferme a căror capacitate de a produce nu este întrebuinţată pe deplin. Avem stocuri de bunuri nevandabile şi legiuni de muncitori fără ocupaţie. Dar avem aici şi mase de oameni care s-ar considera norocoşi dacă şi-ar putea satisface mai deplin dorinţele. Nu lipseşte decât creditul. O cantitate suplimentară de credit le-ar permite antreprenorilor să

reia sau să extindă producţia. Cei lipsiţi de ocupaţie şi-ar găsi din nou slujbe şi ar putea cumpăra produsele. Raţionamentul pare plauzibil. Cu toate acestea, el este complet eronat. Dacă mărfurile nu se pot vinde şi lucrătorii nu-şi pot găsi slujbe este doar pentru că preţurile şi salariile solicitate sunt prea ridicate. Cel ce doreşte să-şi vândă stocurile sau capacitatea de muncă trebuie să-şi reducă cererea până găseşte un cumpărător. Aceasta este legea pieţei. Acesta este mecanismul prin care piaţa direcţionează activităţile fiecărui individ înspre acele linii de producţie în care ele contribuie cel mai mult la satisfacerea dorinţelor consumatorilor. Malinvestiţiile din perioada boom-ului au deviat factori de producţie inconvertibili spre anumite linii în detrimentul altor linii, în care era mai urgent nevoie de ei. Alocarea factorilor nonconvertibili între diversele ramuri industriale este afectată de disproporţii. Aceste disproporţii nu pot fi remediate decât prin acumulare de capital nou şi prin întrebuinţarea lui în acele ramuri în care el este cel mai intens solicitat. Este vorba de un proces lent. Câtă vreme el este în desfăşurare, este imposibilă deplina utilizare a capacităţilor productive ale anumitor unităţi economice, pentru care factorii complementari de producţie lipsesc. Este inutil să se obiecteze aici că există, de asemenea, şi capacităţi neutilizate destinate producţiei de bunuri al căror caracter specific este scăzut. Reducerea vânzărilor la aceste bunuri, ni se spune, nu poate fi explicată prin disproporţionalităţile existente între echiparea cu bunuri de capital a diverselor ramuri; ele pot fi întrebuinţate şi sunt necesare pentru multe întrebuinţări diferite. Şi aceasta este o eroare. Dacă oţelăriile şi fierăriile, minele de cupru şi joagărele nu pot fi întrebuinţate la deplina lor capacitate, motivul nu poate fi decât că nu există pe piaţă destui cumpărători pregătiţi să cumpere întreaga lor producţie la preţuri care să acopere costurile lor curente de exploatare. Cum costurile variabile nu pot consta decât din preţuri ale altor produse şi din salarii - şi cum acelaşi lucru se poate spune şi despre preţurile acestor alte produse -, aceasta înseamnă întotdeauna că ratele salariale sunt prea ridicate pentru a le putea furniza slujbe tuturor celor dornici să muncească şi pentru a asigura întrebuinţarea echipamentelor inconvertibile până la întreaga măsură a limitelor determinate de cerinţa ca bunurile de capital nespecifice şi mâna de lucru să nu fie retrase de la întrebuinţări în care ele îndeplinesc nevoi mai urgente. [p. 578] Din situaţia de colaps provocată de boom nu există decât un singur drum de întoarcere la o stare de lucruri în care acumularea progresivă de capital asigură o îmbunătăţire constantă a bunăstării materiale: noi economisiri trebuie să permită acumularea bunurilor de capital necesare pentru echiparea armonioasă cu necesarul de capital a tuturor ramurilor de producţie. Trebuie furnizate bunurile de capital ce lipsesc în acele ramuri care au fost în mod nejustificat neglijate în perioada de boom. Ratele salariale trebuie să scadă; oamenii trebuie să-şi reducă temporar consumul, până când capitalul irosit datorită malinvestiţiilor va fi restaurat. Cei cărora nu le plac aceste dificultăţi din perioada de reajustare trebuie să se abţină la timp de la expansiunea creditului. Nu este de nici un folos amestecul prin intermediul unei noi

expansiuni a creditului în procesul de reajustare. În cel mai bun caz, el nu ar face decât să întrerupă şi să tulbure, prelungind procesul curativ al depresiunii, sau chiar determinând un nou boom, cu toate consecinţele sale inevitabile. Chiar în absenţa oricărei noi expansiuni a creditului, procesul de reajustare este amânat de efectele psihologice ale dezamăgirii şi ale frustrărilor. Oamenii se eliberează greu de auto-iluzia unei aparente prosperităţi. Oamenii de afaceri încearcă să continue proiectele neprofitabile; ei îşi închid ochii pentru a evita o privelişte dureroasă. Lucrătorii amână reducerea pretenţiilor lor la nivelul care este necesar din perspectiva condiţiilor pieţei; dacă ar fi posibil, ei ar dori să evite reducerea nivelului lor de trai şi schimbarea ocupaţiei şi a locuinţei lor. Oamenii sunt cu atât mai descurajaţi, cu cât erau mai optimişti în zilele mişcării ascendente. Pentru un moment, ei şi-au pierdut încrederea în forţele proprii şi spiritul de a întreprinde, în aşa măsură încât nu reuşesc nici măcar să profite de pe urma oportunităţilor bune. Însă lucrul cel mai rău este că oamenii sunt incorijibili. După câţiva ani, ei se lansează din nou în expansiunea creditului şi vechea poveste se repetă.

Rolul jucat de factorii neîntrebuinţaţi de producţie în primele stadii ale boom-ului

În sistemul economic aflat în schimbare există întotdeauna inventare nevândute (care depăşesc acele cantităţi ce trebuie păstrate în stoc din motive tehnice), lucrători fără slujbă şi capacităţi neîntrebuinţate de facilităţi productive nonconvertibile. Sistemul se îndreaptă spre o stare în care nu există nici lucrători fără slujbe, nici inventare în surplus[16]. Însă, deoarece apariţia de noi date deviază continuu cursul spre un nou ţel, condiţiile unei economii aflate în regim de rotaţie uniformă nu se realizează niciodată. Prezenţa capacităţilor neutilizate alcătuite din investiţii nonconvertibile este o [p. 579] urmare a erorilor comise în trecut. Presupoziţiile făcute de investitori au fost, după cum s-a dovedit ulterior, incorecte; piaţa solicită mai intens alte bunuri decât acelea pe care pot fabricile să le producă. Stocarea de inventare excesive şi şomajul catalactic al lucrătorilor sunt speculative. Proprietarul stocului refuză să vândă la preţul pieţei deoarece speră că va obţine un preţ superior la o dată ulterioară. Lucrătorul neangajat refuză să-şi schimbe ocupaţia sau reşedinţa, sau să se mulţumească să primească un salariu mai mic, deoarece speră că va obţine mai târziu o slujbă cu salariu mai mare în locul unde locuieşte şi în ramura economică pe care o agreează mai mult. Ambii ezită să-şi ajusteze pretenţiile la actuala condiţie a pieţei, deoarece aşteaptă o schimbare a datelor care va modifica situaţia în beneficiul lor. Ezitarea lor este unul din motivele pentru care sistemul nu este încă ajustat la condiţiile pieţei. Susţinătorii expansiunii creditului pretind că ceea le lipseşte este suplimentarea mijloacelor fiduciare. Unităţile productive vor funcţiona atunci la întreaga capacitate, stocurile se vor vinde la preţurile pe care proprietarii lor le consideră satisfăcătoare, iar şomerii vor primi slujbe la salariile pe care le consideră satisfăcătoare. Această doctrină extrem de populară implică ideea că augmentarea preţurilor, provocată de noile mijloace

fiduciare, ar afecta toate celelalte bunuri şi servicii în acelaşi timp, în vreme ce proprietarii stocurilor excedentare şi muncitorii fără slujbe s-ar mulţumi cu aceleaşi preţuri şi salarii nominale pe care le solicită – bineînţeles zadarnic – în prezent. Într-adevăr, dacă s-ar întâmpla lucrul acesta, preţurile şi ratele salariale reale obţinute de către aceşti proprietari de stocuri nevândute şi de muncitorii fără slujbe ar scădea – relativ la preţurile altor bunuri şi servicii – până la nivelul la care trebuie ele să scadă pentru a face posibilă găsirea de cumpărători şi de patroni. Evoluţia fazei de boom nu este substanţial afectată de faptul că în ajunul ei există capacităţi neutilizate, inventare nevândute în surplus şi muncitori fără slujbe. Să presupunem că există facilităţi neutilizate în industria mineritului de cupru, stocuri nevândute de cupru şi mineri de cupru fără slujbe. Preţul cuprului este la un nivel la care mineritul nu rentează, în cazul anumitor mine; muncitorii respectivi sunt disponibilizaţi; există speculatori care se abţin de la a-şi vinde stocurile. Ce este necesar pentru a face ca aceste mine să devină din nou profitabile, pentru a da slujbe şomerilor şi pentru a vinde stocurile fără a forţa scăderea preţurilor sub costurile de producţie, este o creştere *p* a volumului bunurilor de capital existente, suficient de mare pentru a face posibilă o asemenea creştere a investiţiilor şi a volumului producţiei şi al consumului, încât din ea să rezulte o creştere adecvată a cererii pentru cupru. Dacă, pe de altă parte, această creştere *p* nu se produce şi antreprenorii, induşi în eroare de expansiunea creditului, acţionează ca şi cum *p* ar fi survenit efectiv, atunci, câtă vreme durează boom-ul, condiţiile de pe piaţa de cupru vor fi ca şi cum *p* s-ar fi adăugat efectiv la volumul bunurilor de capital disponibile. Dar tot ce [p. 580] s-a spus despre consecinţele inevitabile ale expansiunii creditului se aplică şi în cazul acesta. Singura diferenţă este că, în ce priveşte cuprul, expansiunea inadecvată a producţiei nu trebuie să se realizeze prin retragerea de capital şi de forţă de muncă de la întrebuinţări ce ar fi servit mai bine dorinţele consumatorilor. În cazul cuprului, noul boom întâlneşte o situaţie deja existentă de malinvestire a capitalului şi de malangajare a forţei de muncă, pe care procesul de reajustare încă nu le-a absorbit, din perioada precedentului boom. Devine astfel evident cât de vană este justificarea unei noi expansiuni a creditului pe baza capacităţilor neutilizate, a stocurilor nevândute - sau, cum se spune în mod eronat, „nevandabile” – şi a lucrătorilor fără slujbe. Începuturile unei noi expansiuni a creditului întâlnesc rămăşiţele precedentelor malinvestiţii şi malangajări a forţei de muncă, încă neobliterate în cursul procesului de reajustare şi, în aparenţă, remediază erorile respective. De fapt însă, nu este decât o întrerupere a procesului de reajustare şi de întoarcere la condiţii sănătoase[17]. Existenţa unor capacităţi neutilizate şi a neangajării forţei de muncă nu este un argument valid împotriva corectitudinii teoriei creditului de circulaţie. Convingerea adepţilor expansiunii creditului şi ai inflaţiei că abţinerea de la continuarea expansiunii creditului şi a inflaţiei este responsabilă pentru perpetuarea crizei este complet eronată. Remediile sugerate de aceşti autori nu ar face ca boom-ul să dureze în veci. Ele ar obstrucţiona pur şi simplu procesul de reînsănătoşire.

Erorile explicaţiilor nemonetare ale ciclului de afaceri

Când discutăm tentativele nereuşite de explicare a fluctuaţiilor ciclice în afaceri prin doctrine nonmonetare trebuie, înainte de orice, accentuat un aspect care în trecut a fost în mod nejustificat trecut cu vederea. Au existat şcoli de gândire pentru care dobânda nu era decât preţul plătit pentru obţinerea deţinerii unei cantităţi de monedă sau de substitute monetare. Pornind de la această convingere, adepţii lor inferau, cât se poate de logic, că abolirea rarităţii banilor şi a substitutelor monetare ar aboli complet dobânda şi ar asigura gratuitatea creditului. Dacă, pe de altă parte, respingem aceste idei şi înţelegem natura dobânzii originare, se iveşte o problemă a cărei soluţionare nu trebuie să o ocolim. O ofertă suplimentară de credit, adusă de creşterea cantităţii de bani sau de mijloace fiduciare, are cu siguranţă puterea de a reduce rata brută de piaţă a dobânzii. Dacă dobânda nu este doar un fenomen monetar şi – prin urmare – nu poate fi definitiv redusă sau măturată de nici o creştere, indiferent cât de mare ar fi ea, a ofertei de bani sau de mijloace fiduciare, atunci ştiinţei economice îi revine de a arăta cum anume se restabileşte nivelul dobânzii corespunzătoare datelor nonmonetare a pieţei. Ea trebuie să explice [p. 581] ce fel de proces elimină devierea ratei de piaţă de la rata care este consonantă cu raportul dintre evaluarea de către oameni a bunurilor prezente, relativ la cele viitoare. Dacă teoria economică nu ar putea furniza această explicaţie, ar însemna că ea admite implicit că dobânda este un fenomen monetar, care ar putea chiar să dispară complet, în cursul modificărilor relaţiei monetare. Pentru explicaţiile nonmonetare ale ciclului de afaceri, împrejurarea că există depresiuni recurente este un fapt primar. Adepţii ei încep prin a nu vedea, în felul cum schematizează ei secvenţa evenimentelor economice, nici un indiciu care ar putea sugera o interpretare satisfăcătoare a acestor dezordini enigmatice. Ei caută cu disperare un expedient, pentru a-l aplica peste ideile lor, în calitate de aşa-zisă teorie a ciclului. Nu la fel stau lucrurile cu teoria monetară, sau a creditului de circulaţie. Teoria monetară modernă a reuşit, în cele din urmă, să îndepărteze toate ideile despre o aşa-zisă neutralitate a banilor. Ea a demonstrat definitiv că în economia de piaţă operează factori despre care o doctrină care ignoră forţa motrice a banilor nu ne poate spune nimic. Sistemul catalactic, care implică recunoaşterea non-neutralităţii banilor şi a forţei lor motrice, ne obligă să răspundem la întrebarea cum anume este afectată rata dobânzii de modificările relaţiei monetare, mai întâi pe termen scurt şi apoi pe termen lung. Dacă nu ar putea răspunde acestor întrebări, sistemul ar fi deficitar. Dacă ar furniza un răspuns care să nu explice simultan şi fluctuaţiile ciclice ale comerţului, atunci el ar fi contradictoriu. Chiar dacă nu ar fi existat niciodată mijloace fiduciare şi credit de circulaţie, catalactica modernă ar fi obligată să ridice problema referitoare la relaţiile dintre modificările relaţiei monetare şi rata dobânzii. Am văzut deja[18] că orice explicaţie nonmonetară a ciclului este constrânsă să admită faptul că o condiţie indispensabilă a emergenţei boom-ului este o creştere a cantităţii de bani sau de mijloace fiduciare. Este evident că o tendinţă generală de creştere a preţurilor, care nu

este determinată de o restrângere generală a producţiei şi a ofertei de bunuri oferite spre vânzare, nu se poate manifesta dacă oferta de bani (în sens larg) nu a crescut. Constatăm acum că cei ce resping explicaţia monetară sunt obligaţi să recurgă la teoria pe care o denigrează şi pentru un al doilea motiv. Într-adevăr, numai această teorie răspunde la întrebarea cum anume este afectată piaţa de credite şi rata de piaţă a dobânzii de un influx de bani şi de mijloace fiduciare suplimentare. Doar aceia pentru care dobânda nu este decât rezultatul unei raritǎţi condiţionate în mod instituţional a banilor se pot dispensa de recunoaşterea implicită a teoriei ciclului bazate pe creditul de circulaţie. Fanatismul acesta, cu care suporterii tuturor doctrinelor nonmonetare refuză să-şi recunoască erorile, este, desigur, o manifestare de [p. 582] partizanat politic. Marxiştii sunt cei care au iniţiat obiceiul de a interpreta crizele comerciale ca pe un rău inerent capitalismului, ca pe un produs necesar al „anarhiei" capitaliste a producţiei[19]. Socialiştii nemarxişti şi intervenţioniştii sunt la fel de dornici de a demonstra că economia de piaţă nu poate evita repetarea depresiunilor. Ei sunt cu atât mai zeloşi în atacarea teoriei monetare, cu cât manipularea banilor şi a creditului reprezintă astăzi principalul mijloc prin care guvernele anticapitaliste urmăresc implementarea omnipotenţei guvernamentale[20]. Tentativele de a pune depresiunile economice în legătură cu influenţe cosmice, printre care cea mai remarcabilă este teoria petelor solare a lui William Stanley Jevons, au eşuat lamentabil. Economia de piaţă a reuşit într-o manieră destul de satisfăcătoare să adapteze producţia şi comerţul la toate condiţiile naturale ale vieţii umane şi ale mediului ei. Este complet arbitrar să se presupună că există un unic fapt natural – anume, presupusele variaţiuni ritmice ale recoltelor – la care economia de piaţă nu se poate adapta. De ce nu reuşesc antreprenorii să identifice fenomenul fluctuaţiilor recoltelor şi să ajusteze activităţile de afaceri în aşa fel încât să neutralizeze efectele sale dezastruoase asupra planurilor lor? Orientate după sloganul marxist „anarhie a producţiei", doctrinele contemporane nemonetare ale ciclului explică fluctuaţiile ciclice ale afacerilor în termenii unei tendinţe, chipurile inerente sistemului economic capitalist, de a da naştere la disproporţionalităţi în volumul investiţiilor făcute în diversele ramuri industriale. Dar chiar şi aceste doctrine ale disproporţionalităţilor nu neagă faptul că fiecare om de afaceri se străduieşte să evite asemenea erori, care-i provoacă în mod necesar pagube financiare serioase. Esenţa activităţii antreprenorilor şi a capitaliştilor este tocmai de a nu se lansa în proiecte pe care le consideră neprofitabile. Dacă admitem că există o tendinţă a oamenilor de afaceri de a da greş în strădaniile acestea, implicaţia este că toţi afaceriştii sunt lipsiţi de viziune pe termen lung. Ei sunt prea stupizi pentru a evita anumite greşeli şi astfel se împiedică la tot pasul în conducerea afacerilor de care se ocupă. Întreaga societate trebuie să plătească pentru a acoperi costurile greutăţii de cap a speculatorilor, promotorilor şi antreprenorilor. Este, desigur, evident că oamenii sunt failibili şi nici afaceriştii nu fac excepţie de la această slăbiciune generală. Dar nu trebuie să uităm că pe piaţa liberă funcţionează continuu un proces de selecţie. Se manifestă o tendinţă

permanentă de îndepărtare a antreprenorilor mai puţin eficienţi, adică a acelora care dau greş în încercările lor de anticipare corectă a cererilor viitoare ale consumatorilor. Dacă anumiţi antreprenori produc bunuri în exces faţă de cererea consumatorilor şi, prin urmare, nu pot vinde bunurile acestea la [p. 583] preţuri remunerative şi suferă pierderi, alte grupuri, care produc acele lucruri spre care publicul se înghesuie, realizează profituri cu atât mai mari. Anumite sectoare economice sunt afectate negativ, în vreme ce altele înfloresc. Nu se poate manifesta o depresiune generalizată a afacerilor. Dar adepţii doctrinelor pe care le analizăm pun altfel problema. Ei pleacă de la presupoziţia că nu doar întreaga clasă antreprenorială, ci întreaga omenire este lovită de cecitate. Deoarece clasa antreprenorială nu este un ordin social izolat, către care accesul să le fie închis străinilor, deoarece fiecare om întreprinzător este, practic, în poziţia de a rivaliza cu cei ce aparţin deja clasei antreprenoriale şi deoarece istoria capitalismului furnizează nenumărate exemple de noi veniţi fără nici un ban care au reuşit în mod strălucit să se lanseze în producţia acelor bunuri care, conform propriei lor judecăţi, erau potrivite pentru a satisface cele mai urgente nevoi ale consumatorilor, presupoziţia că antreprenorii cad regulat pradă anumitor erori implică tacit ideea că toţi oamenii practici sunt lipsiţi de inteligenţă. Ea implică ideea că nimeni dintre cei angajaţi în afaceri şi nimeni dintre cei ce intenţionează să se angajeze în afaceri, dacă li se iveşte vreo oportunitate datorată scăpărilor celor deja angajaţi în aceste activităţi, nu este suficient de ager pentru a sesiza adevărata situaţie a pieţei. Pe de altă parte însă, teoreticienii care nu activează ei înşişi în organizarea afacerilor, ci doar filozofează pe marginea acţiunilor altor oameni, se consideră pe sine suficient de ageri pentru a descoperi erorile care-i induc în eroare pe cei ce fac afaceri. Aceşti profesori omniscienţi nu se lasă niciodată induşi în eroare de greşelile care întunecă judecata tuturor celorlalţi. Ei ştiu cu precizie unde greşeşte libera iniţiativă. Pretenţiile lor de a fi investiţi cu puteri dictatoriale sunt, prin urmare, pe deplin justificate. Aspectul cel mai uimitor al acestor doctrine este că ele implică, în plus, că oamenii de afaceri, în micimea lor mentală, se cramponează obstinaţi de metodele lor greşite, în ciuda faptului că savanţii le-au demascat de mult erorile. Deşi acestea sunt expuse în toate manualele, afaceriştii nu se pot abţine de la a le repeta. Este evident că nu există nici un mijloc de împiedicare a recurenţei depresiunilor economice, cu excepţia încredinţării puterii supreme filozofilor, pe linia ideilor utopice ale lui Platon. Să analizăm pe scurt cele două varietăţi mai populare ale acestor doctrine ale disproporţionalităţii. Avem, mai întâi, doctrina bunurilor durabile. Bunurile acestea îşi păstrează, pentru o vreme, capacitatea de a furniza servicii. Câtă vreme durează perioada lor de viaţă, cumpărătorul care a achiziţionat o unitate nu o va înlocui prin cumpărarea uneia noi. Astfel, o dată ce toată lumea şi-a făcut cumpărăturile, cererea pentru produse noi scade. Afacerile se deteriorează. O relansare nu este posibilă decât atunci când, după scurgerea unui anumit timp, vechile case, maşini, frigidere şi alte bunuri asemenea lor se uzează şi proprietarii lor îşi cumpără altele noi. [p. 584] Dar oamenii de

afeceri sunt în general mai prevăzători decât presupune această doctrină. Ei urmăresc ajustarea volumului activităţii lor productive la dimensiunile anticipate ale cererii consumatorilor. Brutarii ţin seama de faptul că în fiecare zi gospodina are nevoie de o pâine, iar producătorii de coşciuge iau în calcul faptul că numărul total de coşciuge vândute anual nu poate depăşi numărul de persoane decedate în cursul acestei perioade. Industria de motoare calculează pe baza duratei medii de „viaţă" a produselor sale, nu mai puţin decât croitorii, cismarii, producătorii de autoturisme, de aparate radio şi de frigidere, sau firmele de construcţii. Desigur, există întotdeauna promotori care, aflaţi într-o dispoziţie de optimism înşelător, îşi pot supradezvolta întreprinderile. În cursul realizării acestor proiecte, ei smulg factori de producţie de la alte capacităţi productive din cadrul aceleiaşi industrii sau din alte ramuri industriale. În felul acesta, supraextinderea lor are drept urmare o relativă restricţionare a producţiei în alte domenii. O ramură continuă să se dezvolte, în vreme ce altele se restrâng, până când neprofitabilitatea primeia şi profitabilitatea celei de a doua restabilesc situaţia. Atât boom-ul iniţial, cât şi contracţia ulterioară nu privesc decât o parte din întreprinderile de afaceri. Al doilea tip de astfel de doctrine ale disproporţionalităţii este cunoscut sub numele de principiu al accelerării. Creşterea temporară a cererii pentru un anumit bun duce la creşterea producţiei pentru bunul respectiv. Dacă ulterior cererea scade din nou, investiţiile făcute în vederea acestei expansiuni apar ca fiind malinvestiţii. Lucrul acesta devine deosebit de pernicios în sfera producţiei de factori durabili de producţie. Dacă cererea pentru bunul de consum *a* creşte cu 10%, firmele de afaceri augmentează echipamentul *p* necesar pentru producţia lui *a* cu 10%. Creşterea cererii pentru *p* care rezultă de aici este cu atât mai mare faţă de cererea anterioară pentru *p*, cu cât este mai mare durata pe parcursul căreia poate furniza servicii o unitate de *p* şi cu cât mai mică era, în consecinţă, cererea anterioară în vederea înlocuirii unităţilor uzate de *p*. Dacă durata de viaţă a unei unităţi de *p* este de 10 ani, cererea anuală de înlocuire pentru *p* era egală cu 10% din stocul de *p* întrebuinţat până atunci în cadrul industriei. Creşterea cu 10% a cererii pentru *a* dublează în consecinţă cererea de *p* şi provoacă o amplificare de 100% a volumului de echipament *r*, necesar producţiei de *p*. Dacă ulterior cererea pentru *a* încetează de a mai creşte, atunci 50% din capacitatea lui *r* rămâne nefolosită. Dacă augmentarea creşterii anuale a cererii de *a* scade de la 10% la 5%, atunci 25% din capacitatea de producţie a lui *r* nu mai poate fi întrebuinţată. Eroarea fundamentală a acestei doctrine este că priveşte activităţile antreprenoriale ca pe nişte răspunsuri automate oarbe la situaţia de moment a cererii. Ori de câte ori cererea creşte şi face ca o ramură de afaceri să devină mai profitabilă, se presupune că facilităţile productive se amplifică instantaneu în mod proporţional. Această perspectivă este inacceptabilă. Antreprenorii greşesc adesea. Pentru aceste erori ei plătesc din greu. Dar cineva care ar acţiona în felul descris de principiul acceleraţiei nu ar fi un antreprenor, ci [p. 585] un automat neînsufleţit. În realitate, antreprenorul este un *speculator*[21], o persoană dornică să-şi întrebuinţeze

opinia referitoare la structura viitoare a pieţei în scopul realizării de operaţiuni economice care promit să fie profitabile. Această înţelegere anticipativă specifică a condiţiilor din viitorul incert sfidează orice reguli şi sistematizări. Ea nu poate fi nici predată, nici învăţată. Altminteri, toată lumea s-ar putea lansa în activităţi antreprenoriale, cu aceleaşi perspective de succes. Ceea ce distinge pe antreprenorul de succes şi pe promotor de alţi oameni este tocmai faptul că nu se lasă călăuzit de ceea ce a fost şi este, ci îşi ajustează afacerile pe baza opiniei sale despre viitor. El vede trecutul şi prezentul ca şi ceilalţi; însă viitorul îl judecă în mod diferit. El se ghidează în acţiunile sale după o opinie despre viitor care diferă de cea a mulţimii. Resortul acţiunilor sale este că estimează altfel decât alţi oameni factorii de producţie şi preţurile viitoare ale bunurilor care pot fi produse cu ajutorul lor. Dacă structura actuală a preţurilor face foarte profitabile afacerile celor care astăzi comercializează mărfurile respective, producţia lor va creşte numai în măsura în care antreprenorii cred că această constelaţie favorabilă a pieţei va dura suficient de mult timp pentru a face ca investiţiile noi să devină rentabile. Dacă antreprenorii nu anticipează lucrul acesta, atunci nici chiar profiturile deosebit de ridicate ale întreprinderilor care produc în prezent nu vor determina o extindere. Tocmai această rezervă a capitaliştilor şi a antreprenorilor de a investi în linii de producţie pe care le consideră neprofitabile este violent criticată de cei ce nu înţeleg modul de funcţionare al economiei de piaţă. Inginerii de orientare tehnocratică se plâng că supremaţia motivaţiei profitului îi împiedică pe consumatori de a fi serviţi din abundenţă cu toate acele bunuri pe care li le-ar putea furniza tehnologia modernă. Demagogii protestează împotriva lăcomiei capitaliştilor, care urmăresc, chipurile, perpetuarea raritătţii. O explicaţie satisfăcătoare a fluctuaţiilor economice nu trebuie să se bazeze pe faptul că anumite firme sau grupuri de firme evaluează greşit configuraţia viitoare a pieţei şi fac, de aceea, investiţii proaste. Obiectul ciclului de afaceri este avântul *generalizat* al afacerilor, propensiunea de a augmenta producţia în *toate* ramurile industriale – şi depresiunea *generală* care urmează. Fenomenele acestea nu pot fi provocate de faptul că profiturile mai mari în anumite ramuri de afaceri determină extinderea acestora şi investiţii corespunzătoare, mai mult decât proporţionale, în industriile care fabrică echipamentul necesar pentru această extindere. Este un lucru bine ştiut că, pe măsură ce boom-ul progresează, ustensilele şi alte echipamente devin tot mai greu de achiziţionat. Fabricile care produc aceste lucruri sunt suprasolicitate de comenzi. Clienţii lor [p. 586] trebuie să aştepte multă vreme până când li se livrează ustensilele comandate. Lucrul acesta arată limpede că industriile producătoare de factori de producţie nu îşi augmentează propriile facilităţi productive atât de repede cât presupune principiul accelerării. Însă chiar dacă, de dragul argumentaţiei, am fi gata să admitem că antreprenorii şi capitaliştii se comportă în felul descris de doctrina disproporţionalităţii, rămâne inexplicabil cum ar putea ei să continue în absenţa expansiunii creditului. Avântul spre asemenea investiţii suplimentare ridică preţurile factorilor complementari de producţie şi rata

dobânzii pe piaţa de credite. Efectele acestea ar frâna tendinţele expansioniste foarte curând, în absenţa expansiunii creditului. Adepţii doctrinelor disproporţionalităţii invocă anumite evenimente din domeniul agriculturii, drept confirmare a afirmaţiei lor privind lipsa inerentă de prevedere a oamenilor de afaceri privaţi. Dar este de neconceput să se explice trăsăturile caracteristice ale iniţiativei libere şi competitive, aşa cum se manifestă ea în economia de piaţă, prin trimitere la condiţiile particulare din sfera fermelor mici şi mijlocii. În multe ţări, această sferă este îndepărtată instituţional de supremaţia pieţei şi a consumatorilor. Filozofia interferenţei guvernamentale este mereu pornită să-i protejeze pe fermieri de vicisitudinile pieţei. Fermierii aceştia nu activează pe piaţa liberă; ei sunt privilegiaţi şi răsfăţaţi prin diverse mecanisme. Orbita activităţilor lor productive este, aşa-zicând, o rezervaţie, în care înapoierea tehnologică, obstinaţia îngustă şi ineficienţa antreprenorială sunt prezervate în mod artificial, pe seama categoriilor non-agricole de populaţie. Dacă fermierii comit greşeli în felul cum îşi gestionează afacerile, statul îi sileşte să acopere pierderile pe consumatori, pe contribuabili şi pe creditorii ipotecari. Este adevărat că există ceva de felul ciclului de alternanţă între cultivarea de cereale si creşterea de porci (*corn-hog cycle*) şi alte fenomene similare, în sfera altor produse agricole. Dar recurenţa acestui tip de cicluri se datorează faptului că penalizările pe care piaţa le aplică antreprenorilor ineficienţi şi neglijenţi nu îi afectează pe mulţi dintre fermieri. Fermierii aceştia nu sunt responsabili pentru acţiunile lor, deoarece sunt odraslele de companie ale guvernelor şi ale politicienilor. Dacă nu s-ar fi bucurat de acest privilegiu, ei ar fi dat de mult faliment, şi fermele agricole care le-au aparţinut cândva ar fi acum gestionate de oameni mai capabili.

NOTE

[1] Cf. supra, pp. 226-228

[2] Diferenţa dintre cazul acesta (cazul *b*) şi cazul unui sfârşit anticipat al tuturor lucrurilor pământeşti (cazul *a*), tratat la p. 527, este următoarea: în cazul *a*, dobânda originară creşte nelimitat deoarece bunurile viitoare devin complet inutile; în cazul *b*, dobânda originară nu se modifică, dar componenta antreprenorială creşte nelimitat.

[3] Cf. Irving Fisher, *The Rate of Interest* (New York, 1907), pp. 77 ff.

[4] Discutăm despre condiţiile unei pieţe neobstrucţionate pentru mâna de lucru. Referitor la argumentul avansat de Lordul Keynes, a se vedea mai jos, pp. 777 şi 792-793.

[5] Referitor la „fluctuaţiile pe termen lung” a se vedea mai jos, p. 575.

[6] Cf. G. v. Haberler, *Prosperity and Depression* (new ed. League of Nations’ Report, Geneva, 1939), p. 7.

[7] Cf. M. N. Rothbard, *America’s Great Depression* (Princeton, 1963).

[8] Nu trebuie să cădem pradă iluziei că aceste modificări ale politicilor de credit ale băncilor au fost determinate de înţelegerea de către bancheri şi autorităţile monetare a consecinţelor inevitabile ale unei continuări neîntrerupte a expansiunii creditului. Ceea ce a indus schimbarea de direcţie a conduitei băncilor au fost anumite condiţii instituţionale, pe care le vom analiza mai jos, la pp. 796-797. Printre frecventatorii serioşi ai ştiinţelor economice s-au evidenţiat o serie de bancheri privaţi; în particular, elaborarea formei iniţiale a teoriei monetare (*Currency Theory*) a fluctuaţiilor economice a fost, în cea mai mare parte, o performanţă a bancherilor britanici. Însă managementul băncilor centrale şi configurarea politicilor monetare ale diverselor guverne au fost, de regulă, încredinţate unor persoane care

nu aveau nimic de obiectat la expansiunea nelimitată a creditului şi care priveau drept ofensă orice critică avansată împotriva acţiunilor lor expansioniste.
[9] Cf. mai jos, pp. 793-795.
[10] A se vedea mai jos, p. 784.
[11] Monedă discreţionară emisă de trezoreria SUA începând din 1862, pentru finanţarea „Războiului Civil" (1861-1865) – n. trad.
[12] A se vedea mai sus, p. 470.
[13] Beardsley Ruml, „Taxes for Revenue Are Obsolete", *American Affairs*, VIII (1946), 35-36.
[14] Machlup (*The Stock Market, Credit and Capital Formation*, p. 248) numeşte acest tip de conduită a băncilor „inflaţionism pasiv".
[15] Cf. mai sus, p. 475.
[16] Şi în economia aflată în regim de rotaţie uniformă pot exista capacităţi neutilizate de echipament nonconvertibil. Neutilizarea lor nu tulbură echilibrul cu nimic mai mult decât necultivarea pământului submarginal.
[17] Hayek, *Prices and Production* [ed. a doua, Londra, 1935], pp. 96 ff.) ajunge la aceeaşi concluzie, pe calea unui lanţ de raţionamente oarecum diferit.
[18] p. 554 – n. trad.
[19] Cu privire la eroarea fundamentală a marxismului şi a altor teorii bazate pe ideea de consum insuficient, cf. mai sus, p. 301.
[20] Cu privire la aceste manipulări ale banilor şi ale creditului, cf. mai jos, pp. 780-803.
[21] Merită să observăm că [în lb. engleză] acelaşi termen (*speculation*) este întrebuinţat atât pentru a desemna deliberarea promotorilor şi antreprenorilor şi acţiunile rezultate din ea, cât şi raţionamentele academice ale teoreticienilor, care nu duc în mod direct la nici o acţiune.

XXI. Munca şi salariile

1. Munca introversivă şi cea extroversivă

Un om poate surmonta dezutilitatea muncii (adică poate renunţa la a se bucura de agrement) pentru diferite motive.

1. El poate munci pentru a-şi asigura puterea, vigoarea şi agilitatea minţii şi a trupului. Dezutilitatea muncii nu este un preţ de plătit pentru atingerea acestor ţeluri; depăşirea ei este inseparabilă de satisfacţiile căutate. Cele mai obişnuite exemple sunt sportul ca atare - practicat fără nici un scop remunerativ sau de reuşită socială - şi căutarea adevărului şi a cunoaşterii de dragul propriei lor valori, deci nu ca mijloace de augmentare a eficienţei şi a calificării subiectului, în vederea desfăşurării altor activităţi, cu alte obiective[1].

2. El se poate resemna cu dezutilitatea muncii pentru a-L servi pe Dumnezeu. El îşi sacrifică agrementul pentru a-L bucura pe Dumnezeu, pentru a fi recompensat în lumea de apoi cu fericire veşnică şi în pelerinajul prin lumea aceasta cu suprema încântare pe care o poate aduce cuiva certitudinea de a-şi fi făcut toate datoriile religioase. (Dacă, pe de altă parte, omul îl serveşte pe Dumnezeu în vederea atingerii de obiective pământeşti – pâinea lui cea de toate zilele şi succes în treburile seculare –, atunci conduita lui nu diferă în mod substanţial de alte demersuri de atingere a unor avantaje mundane prin cheltuirea de muncă. Dacă teoria care îi călăuzeşte comportamentul este corectă şi dacă anticipările lui se vor materializa sau nu este irelevant pentru caracterizarea praxeologică a modului său de a acţiona[2].

3. El poate asuda pentru a evita vreun rău mai mare. El se resemnează cu dezutilitatea muncii pentru a uita, pentru a scăpa de gânduri depresive şi

pentru a trece peste momente dificile; munca, în acest caz, devine, aşa-zicând, un rafinament perfecţionat al jocului. Această joacă rafinată nu trebuie confundată cu jocurile simple ale copiilor, care produc doar plăcere. (Există însă şi alte jocuri de copii. Copiii sunt şi ei destul de ageri pentru a-şi găsi jocuri rafinate.) [p. 588] 4. El poate munci deoarece preferă remuneraţia pe care o poate încasa de pe urma lucrului, suficient de mult pentru a compensa dezutilitatea muncii şi plăcerile agrementului.

Muncile corespunzătoare claselor 1, 2 şi 3 sunt cheltuite deoarece însăşi dezutilitatea muncii satisface –, şi nu produsul ei. Omul se sileşte şi trudeşte, nu în vederea atingerii unui obiectiv la capătul unui marş, ci chiar de dragul mărşăluirii. Montaniardul care escaladează muntele nu doreşte doar să ajungă în vârf, el doreşte să ajungă acolo pe calea escaladării. Pe el nu-l interesează reţeaua de cale ferată, care l-ar putea duce sus mai rapid şi fără probleme, cu toate că preţul călătoriei cu trenul este mai redus decât costurile urcuşului pe jos (de exemplu, decât remuneraţia ghidului). Efortul urcuşului nu îi oferă o gratificare imediată; el implică dezutilitatea muncii. Însă tocmai învingerea acestei dezutilităţi este ceea ce îl satisface pe montaniard. O ascensiune mai puţin solicitantă nu l-ar mulţumi mai mult, ci mai puţin. Putem numi muncile corespuzătoare claselor 1, 2 şi 3 munci *introversive*, pentru a le distinge de muncile *extroversive*, corespunzătoare clasei 4. În anumite cazuri, muncile introversive pot să provoace – ca nişte efecte secundare, aşa-zicând – rezultate pentru a căror atingere alţi oameni s-ar supune dezutilităţii muncii. Credinciosul ar putea îngriji bolnavi pentru o recompensă cerească; căutătorul adevărului, dedicat în exclusivitate căutării cunoaşterii, ar putea descoperi un dispozitiv cu utilitate practică. În măsura în care se întâmplă aceasta, munca introversivă poate influenţa oferta pe piaţă. De regulă însă, catalactica se preocupă numai de munca extroversivă. Problemele psihologice ridicate de munca introversivă sunt irelevante din punct de vedere catalactic. Văzută din perspectiva catalacticii, munca introversivă trebuie socotită ca făcând parte din consum. Desfăşurarea ei nu presupune, de regulă, doar eforturile personale ale persoanelor interesate, ci şi cheltuirea unor factori materiali de producţie şi a unor produse provenite din munca extroversivă a altor persoane, care nu este imediat gratificatoare şi trebuie cumpărată prin plata de salarii. Practicarea religiei necesită locuri de închinare şi echiparea acestora; sportul necesită diverse ustensile şi accesorii, antrenori şi arbitri. Toate lucrurile acestea ţin de orbita consumului.

2. Bucuria şi amarul muncii

Numai munca extroversivă, care nu este imediat gratificatoare, constituie un subiect de cercetare catalactică. Caracteristicile acestui tip de muncă sunt că ea este depusă în vederea unui scop situat dincolo de desfăşurarea ei şi dezutilitatea pe care o implică. Oamenii muncesc pentru că doresc să culeagă fructele muncii lor. Munca în sine cauzează dezutilitate. Dar în afara acestei dezutilităţi, care este iritantă şi l-ar împinge pe om să-şi economisească munca, chiar şi dacă puterea lui de muncă ar fi nelimitată şi el ar fi capabil să muncească fără întrerupere, mai apar uneori anumite fenomene [p. 589]

emoţionale speciale, sentimente de bucurie sau de amar, asociate cu prestarea anumitor tipuri de munci. Atât bucuria, cât şi amarul muncii ţin de un alt domeniu decât dezutilitatea muncii. Bucuria muncii nu poate, prin urmare, nici să reducă, nici să îndepărteze dezutilitatea muncii. Bucuria muncii nu trebuie confundată cu gratificarea imediată produsă de anumite tipuri de muncă. Este vorba despre un fenomen asociat, care provine fie din gratificarea mediată a muncii, din produs sau din recompensă, fie din anumite circumstanţe adiacente. Oamenii nu se supun dezutilităţii muncii de dragul bucuriei care însoţeşte munca, ci de dragul gratificării mediate aduse de ea. De fapt, bucuria muncii presupune, în general, dezutilitatea respectivei munci. Sursele din care provine dezutilitatea muncii sunt:

1. Anticiparea gratificării mediate a muncii, anticiparea satisfacţiei ce o vor aduce succesul şi rezultatele ei. Truditorul priveşte la munca lui ca la un mijloc de atingere a unui scop urmărit, şi progresul lucrului îl încântă, văzut ca mijloc de apropiere de obiectivul său. Bucuria lui reprezintă o pregustare a satisfacţiei prilejuite de gratificarea mediată. În cadrul cooperării sociale, această bucurie se manifestă prin mulţumirea de a fi capabil să te menţii în organismul social şi să furnizezi servicii pe care le apreciază semenii tăi, fie prin cumpărarea produsului, fie prin remunerarea muncii cheltuite. Lucrătorul se bucură pentru că dobândeşte auto-respect şi conştiinţa de a se întreţine pe sine şi familia sa – şi de a nu fi dependent de mila altora.
2. În desfăşurarea muncii sale, lucrătorul se bucură de aprecierea estetică a calificării sale şi a produsului său. Aici nu este vorba doar de plăcerea contemplativă a omului care priveşte lucruri făcute de alţi oameni. Este mândria omului care poate spune: ştiu să fac lucrul acesta, aceasta este munca mea.
3. O dată terminat lucrul, lucrătorul se bucură de sentimentul de a fi depăşit cu succes truda şi necazul implicate. El se bucură că a scăpat de ceva dificil, neplăcut şi dureros, că s-a eliberat, pentru un anumit timp, de povara dezutilităţii muncii. El încearcă sentimentul omului care poate spune: „Am reuşit”.
4. Anumite tipuri de muncă satisfac anumite dorinţe specifice. Există, de exemplu, ocupaţii care satisfac dorinţe erotice – fie pe cele conştiente, fie pe cele subconştiente. Dorinţele acestea pot fi normale sau perverse. Cultivatorii de fetişuri, homosexualii, sadicii şi alţi perverşi îşi pot, de asemenea, găsi uneori, în muncile pe care le depun, un prilej de satisfacere a poftelor lor ciudate. Există ocupaţii ce sunt deosebit de atractive pentru asemenea oameni. Cruzimea [p. 590] şi setea de sânge se dezvoltă luxuriant sub anumite umbrele ocupaţionale.

Diversele tipuri de muncă oferă condiţii diverse pentru apariţia bucuriei muncii. Aceste condiţii pot fi, în general, mai omogene în cadrul claselor 1 şi 3 decât în clasa 2. Este evident că ele sunt mai rar prezente în cadrul clasei 4. Bucuria muncii poate să lipsească în întregime. Ea poate fi complet eliminată de anumiţi factori psihici. Pe de altă parte, omul poate urmări în mod conştient augmentarea bucuriei muncii. Cercetătorii atenţi ai sufletului uman

au urmărit întotdeauna sporirea bucuriei muncii. O mare parte din realizările organizatorilor şi liderilor de armate de mercenari ţinea de această preocupare. Sarcina lor era uşoară, câtă vreme profesia armelor furnizează satisfacţiile corespunzătoare clasei 4. Pe de altă parte, aceste satisfacţii nu depind de loialitatea purtătorului de arme. Ele i se oferă şi soldatului care îşi părăseşte comandantul la ananghie şi se întoarce împotriva lui, punându-se în serviciul altor lideri. Astfel, sarcina specifică a utilizatorilor de mercenari era de a promova un *esprit de corps* şi o loialitate care să le poată conferi salariaţilor respectivi imunitate la ispite. Existau, bineînţeles, şi căpitani care nu se preocupau de asemenea probleme impalpabile. În armatele şi forţele navale din secolul al XVIII-lea, singurele mijloace de asigurare a ascultării şi de prevenire a dezertării erau pedepsele barbare. Industrialismul modern nu a vizat augmentarea deliberată a bucuriilor muncii. El s-a bazat pe ameliorararea stării materiale pe care o aducea angajaţilor din sfera sa, atât în calitatea acestora de salariaţi, cât şi în cea de de consumatori şi cumpărători de produse. Deoarece cei ce căutau de lucru se înghesuiau spre fabrici şi toată lumea se îngrămădea în manufacturi, nu părea să existe nici un motiv de a recurge la metode deosebite. Beneficiile pe care masele le culegeau de pe urma sistemului capitalist erau atât de evidente, încât nici unui întreprinzător nu i se părea necesar să-i ademenească pe lucrători cu propagandă procapitalistă. Capitalismul modern înseamnă, în esenţă, producţie de masă pentru nevoile maselor. Cumpărătorii produselor sunt, în linii mari, aceiaşi oameni care cooperează, în calitate de salariaţi, la fabricarea lor. Creşterea vânzărilor furniza patronului informaţii credibile în legătură cu creşterea nivelului de trai al maselor. El nu se preocupa de sentimentele angajaţilor săi în calitate de muncitori. El urmărea exclusiv servirea lor în calitate de consumatori. Chiar şi astăzi, când suntem confruntaţi cu cea mai persistentă şi fanatică propagandă anticapitalistă, nu există vreo contra-propagandă. Această propagandă anticapitalistă reprezintă un plan sistematic de substituire a bucuriei cu amarul muncii. Bucuria muncii corespunzătoare claselor 1 şi 2 depinde întrucâtva de factori ideologici. Lucrătorul [p. 591] se bucură de poziţia lui în societate şi de cooperarea lui activă la efortul productiv al acesteia. Dacă ponegrim această ideologie şi o înlocuim cu o alta, care îl prezintă pe salariat ca victimă neajutorată a unor exploatatori nemiloşi, atunci transformăm bucuria muncii într-un sentiment de dezgust şi de amăreală. Nici o ideologie, indiferent cât de impresionant ar fi ea promovată şi prezentată, nu poate afecta dezutilitatea muncii. Aceasta este imposibil de redus prin persuasiune sau prin sugestie hipnotică. Pe de altă parte, ea nu poate fi mărită prin cuvinte sau doctrine. Dezutilitatea muncii este un fenomen dat în mod necondiţionat. Descărcarea spontană şi lipsită de griji a energiilor şi a funcţiilor vitale ale omului în condiţii de libertate fără alt obiectiv este dorită de toată lumea mai mult decât constrângerea aspră a efortului orientat spre un scop. Dezutilitatea muncii îl împovărează chiar şi pe un om devotat muncii sale cu inima şi cu sufletul – şi chiar cu lepădare de sine. Chiar şi acesta caută să reducă volumul de muncă, dacă acest lucru este

posibil fără a prejudicia satisfacţiile mediate anticipate – şi el apreciază bucuria muncii corespunzătoare clasei 3. Pe de altă parte, bucuria muncii corespunzătoare claselor 1 şi 2 – şi uneori chiar 3 – poate fi eliminată prin influenţe ideologice şi poate fi înlocuită cu amarul muncii. Dacă lucrătorul devine convins că ceea ce îl face să se supună dezutilităţii muncii nu este propria sa evaluare mai mare acordată compensaţiei stipulate, ci un sistem social inechitabil, atunci el începe să-şi urască munca. Amăgit de sloganurile propagandiştilor socialişti, el nu reuşeşte să înţeleagă că dezutilitatea muncii este un fapt inexorabil al condiţiei umane, un lucru în ultimă instanţă dat, care nu poate fi îndepărtat prin dispozitive sau metode de organizare socială. El cade pradă erorii marxiste după care, în comunitatea socialistă, munca nu va mai genera durere, ci plăcere[3]. Faptul că amarul muncii înlocuieşte bucuria muncii nu afectează nici evaluarea dezutilităţii muncii, nici pe cea a produsului acesteia. Atât cererea, cât şi oferta de mână de lucru rămân neschimbate, deoarece oamenii nu lucrează pentru bucuria muncii, ci în vederea gratificării mediate. Ceea ce se modifică este doar atitudinea emoţională a lucrătorului. Munca sa, poziţia sa în cadrul complexului diviziunii sociale a muncii, raporturile lui cu alţi membri ai societăţii şi cu societatea în ansamblu îi apar acum într-o lumină nouă. El se autocompătimeşte, ca o victimă neajutorată a unui sistem absurd şi injust. El devine un cârcotaş posomorât, cu o personalitate dezechilibrată, o pradă uşoară pentru tot felul de impostori şi de şarlatani. O atitudine voioasă în desfăşurarea sarcinilor cuiva şi cu ocazia înfrângerii dezutilităţii muncii îi face pe oameni veseli, le fortifică energiile şi forţele vitale. Resimţirea unei amăreli în timpul lucrului îi face pe oameni abătuţi şi nevrozaţi. O [p. 592] societate în care predomină amarul muncii este o adunare de nemulţumiţi resentimentari, certăreţi şi mânioşi. Pe de altă parte, în ce priveşte izvoarele volitive de depăşire a dezutilităţii muncii, rolul jucat de bucuria şi de amarul muncii este doar unul accidental şi colateral. Nu poate fi vorba de a-i face pe oameni să muncească doar de dragul bucuriei muncii. Bucuria muncii nu poate substitui gratificarea mediată a muncii. Singurul mijloc de a-l determina pe un om să muncească mai mult şi mai bine este de a-i oferi o recompensă mai mare. Degeaba îl vom înghesui cu bucuria muncii. Când dictatorii din Rusia sovietică, din Germania nazistă şi din Italia fascistă au încercat să fixeze bucuriei muncii o funcţie precisă în sistemul lor de producţie, ei şi-au văzut aşteptările înşelate. Nici bucuria şi nici amarul muncii nu pot influenţa volumul de muncă oferit pe piaţă. În măsura în care aceste sentimente se fac resimţite cu aceeaşi intensitate în toate tipurile de muncă, această concluzie este evidentă. Dar lucrurile nu stau altfel nici când este vorba de bucuria sau amarul condiţionate de caracteristicile specifice unei anumite munci, sau de caracterul specific al lucrătorului. Să examinăm, de pildă, bucuria corespunzătoare clasei 4. Dorinţa anumitor oameni de a obţine slujbe care oferă prilejuri de a gusta respectivele satisfacţii specifice tinde să diminueze ratele salariale în această sferă. Însă tocmai acesta este motivul care îi determină pe alţi oameni, mai puţin reactivi la respectivele plăceri dubioase,

să prefere alte sectoare ale pieţei mâinii de lucru, în care pot să câştige mai mult. Astfel se manifestă o tendinţă de sens opus, care o neutralizează pe cea dintâi. Bucuria şi amarul muncii sunt fenomene psihologice care nu influenţează nici evaluarea subiectivă de către individ a dezutilităţii şi a gratificării mediate a muncii, nici preţul plătit pe piaţă pentru mâna de lucru.

3. Salariile

Munca este un factor de producţie limitat. Ca atare, el se vinde şi se cumpără pe piaţă. Dacă prestatorul muncii este vânzătorul produselor sau al serviciilor, atunci preţul plătit pentru muncă este inclus în preţul acordat pentru produse sau pentru servicii. Dacă se vinde şi se cumpără muncă brută ca atare, fie de către un antreprenor angrenat în producţie pentru vânzare, fie de către un consumator dornic să întrebuinţeze serviciile prestate pentru consumul său propriu, atunci preţul achitat se numeşte salariu. Pentru omul care acţionează, propria sa muncă nu reprezintă doar un factor de producţie, ci şi sursa dezutilităţii; el îi acordă valoare nu doar din perspectiva gratificării mediate anticipate, ci şi din perspectiva dezutilităţii pe care i-o prilejuieşte. Însă şi pentru el ca şi pentru oricine altcineva, munca altor persoane oferită spre vânzare pe piaţă nu este decât un factor de producţie. Omul se raportează la munca altor oameni în acelaşi fel în care se raportează [p. 593] la toţi factorii materiali de producţie limitaţi. El o evaluează conform principiilor pe care le aplică pentru evaluarea tuturor celorlalte bunuri. Nivelul ratelor salariale se determină pe piaţă în acelaşi fel în care se determină preţurile tuturor mărfurilor. În sensul acesta putem spune că munca este o marfă. Asocierile emoţionale, pe care oamenii le ataşează acestui termen sub influenţa marxismului, nu contează. Este suficient să remarcăm aici că patronii se raportează la muncă la fel cum se raportează la mărfuri, deoarece comportamentul consumatorilor îi sileşte să procedeze astfel. Este inacceptabil să vorbim despre muncă şi salarii în general, fără să facem anumite precizări. Un tip uniform de muncă sau o rată salarială generală nu există. Munca este de calităţi foarte diferite şi fiecare tip de muncă furnizează anumite servicii specifice. Fiecare tip de muncă este evaluat în calitate de factor [de producţie] complementar, în vederea producerii anumitor bunuri de consum şi anumitor servicii. Nu există nici o legătură directă între evaluarea monetară a serviciilor unui chirurg şi cea a unui hamal. Dar, în mod indirect, fiecare sector al pieţei mâinii de lucru este conectat cu toate celelalte sectoare. O creştere a cererii pentru serviciile chirurgicale, indiferent cât ar fi ea de mare, nu îi va determina pe hamali să se înghesuie la practicarea chirurgiei. Cu toate acestea, liniile de demarcaţie dintre diversele sectoare ale pieţei muncii nu sunt trasate net. Se manifestă o tendinţă continuă a muncitorilor de a se deplasa din ramura lor către alte ocupaţii similare, în care condiţiile par să le ofere perspective mai favorabile. Aşa că, în final, fiecare modificare a cererii sau a ofertei dintr-un sector afectează indirect toate celelalte sectoare. În mod indirect, toate grupurile rivalizează între ele. Dacă mai multe persoane îmbrăţişează profesia medicală, atunci există o retragere de lucrători din profesiunile înrudite, care, la rândul

lor, vor fi înlocuiţi printr-un influx de oameni veniţi din alte ramuri şi aşa mai departe. Există, în acest sens, o conexiune între toate grupurile profesionale, indiferent cât de diferite ar fi cerinţele specifice în cadrul fiecăruia dintre ele. Ne confruntăm din nou cu faptul că disparitatea de calitate a muncilor necesare în vederea satisfacerii dorinţelor este mai mare decât diversitatea existentă la nivelul capacităţilor înnăscute ale oamenilor de a presta o muncă[4]. Conexiunea nu există doar între diverse tipuri de muncă şi preţurile plătite pentru ele, ci şi, în măsură nu mai mică, între muncă şi factorii materiali de producţie. În anumite limte, munca poate fi înlocuită cu factorii materiali de producţie şi vice-versa. Măsura în care se recurge la asemenea substituţii depinde de nivelul ratelor salariale şi de cel al preţurilor factorilor materiali. Determinarea ratelor salariale – ca şi cea a preţurilor factorilor materiali de producţie – nu se poate realiza decât pe piaţă. Nu există nimic de felul unor rate salariale în afara pieţei, după cum nu există nici preţuri în afara pieţei. În măsura în care există salarii, munca este tratată ca oricare [p. 594] factor material de producţie, fiind vândută şi cumpărată pe piaţă. Acel sector al pieţei factorilor de producţie în care se angajează forţa de muncă se numeşte, de regulă, piaţă a muncii. Ca şi în cazul tuturor celorlalte sectoare ale pieţei, piaţa muncii este antrenată de antreprenori care urmăresc realizarea de profit. Fiecare antreprenor doreşte să cumpere la cel mai redus preţ toate tipurile specifice de muncă de care are nevoie pentru realizarea planurilor sale. Însă salariile pe care le oferă trebuie să fie suficient de ridicate pentru a atrage lucrătorii, pe care altminteri i-ar angaja antreprenorii rivali. Limita superioară a licitaţiei sale salariale este determinată de anticiparea preţului pe care îl poate obţine de pe urma creşterii volumului de bunuri vandabile, pe care o anticipează de pe urma angajării muncitorului respectiv. Limita inferioară este determinată de licitarea efectuată de antreprenorii rivali, care sunt ghidaţi, la rândul lor, de considerente similare. Acesta este fenomenul la care se referă economiştii, atunci când spun că nivelul ratelor salariale pentru fiecare tip de muncă este determinat de productivitatea ei marginală. Alt mod de exprimare a aceluiaşi adevăr ar fi de a spune că ratele salariale sunt determinate, pe de o parte, de oferta de mână de lucru şi de factori materiali de producţie şi, pe de alta, de preţurile viitoare anticipate ale bunurilor de consum. Această explicaţie catalactică a determinării ratelor salariale a fost ţinta unor atacuri înverşunate, dar în întregime eronate. S-a spus că există un monopol al cererii pentru muncă. Majoritatea adepţilor acestei doctrine consideră că pentru a-şi dovedi teza este suficient să trimită la câteva observaţii ocazionale ale lui Adam Smith, referitoare la „un fel de conspiraţie tacită, dar statornică şi uniformă” existentă între patroni, în vederea menţinerii salariilor scăzute[5]. Alţii trimit în termeni vagi la existenţa asociaţiilor comerciale ale diferitelor grupuri de oameni de afaceri. Vacuitatea tuturor acestor discuţii este evidentă. Cu toate acestea, faptul că aceste idei confuze reprezintă principalul fundament ideologic al mişcării sindicale şi al politicilor privind mâna de lucru a tuturor guvernelor contemporane ne obligă la analizarea lor cu cea mai mare atenţie.

Antreprenorii se găsesc în aceeaşi poziţie faţă de vânzătorii de prestaţii în muncă ca şi faţă de vânzătorii de factori materiali de producţie. Ei sunt constrânşi să-şi procure toţi factorii de producţie la cele mai reduse preţuri. Dar dacă în cursul urmăririi acestui obiectiv anumiţi antreprenori, anumite grupuri de antreprenori sau toţi antreprenorii oferă preţuri sau rate salariale care sunt prea scăzute, care, adică, sunt în dezacord cu situaţia pieţei neobstrucţionate, atunci ei nu vor reuşi să obţină ceea ce vor să obţină, decât dacă intrarea în rândurile antreprenorilor va fi blocată prin bariere instituţionale. Dacă apariţia unor noi antreprenori sau extinderea [p. 595] activităţilor acelora care activează deja nu sunt împiedicate, atunci orice scădere a preţurilor factorilor de producţie care este discordantă cu structura pieţei trebuie să deschidă noi posibilităţi pentru dobândirea de profit. Vor exista persoane doritoare să câştige prin exploatarea marjei existente între rata existentă a salariilor şi productivitatea marginală a muncii. Cererea lor pentru mână de lucru va readuce ratele salariale înapoi, la nivelul determinat de productivitatea marginală a muncii. Conspiraţia tacită dintre patroni, despre care vorbea Adam Smith, chiar dacă ar exista, nu ar putea reduce salariile sub nivelul pieţei competitive, decât dacă accesul la activitatea antreprenorială necesită nu doar minte şi capital (acesta din urmă fiind întotdeauna disponibil pentru întreprinderile care promit cele mai ridicate venituri), ci - în plus - şi un titlu insituţional: un patent, o autorizaţie, rezervate unei clase privilegiate. S-a afirmat că cel ce caută o slujbă trebuie să-şi vândă munca la orice preţ, indiferent cât de scăzut, deoarece supravieţuirea lui depinde exclusiv de capacitatea lui de lucru şi el nu are nici o altă sursă de venit. El nu poate aştepta şi este silit să se mulţumească cu orice remuneraţie pe care patronii au bunăvoinţa să i-o ofere. Această slăbiciune inerentă face ca reducerea ratelor salariale să fie un lucru uşor pentru acţiunea concertată a stăpânilor. Ei au posibilitatea, la nevoie, să aştepte mai mult – şi cererea lor de mână de lucru nu este atât de imperioasă ca cererea de subzistenţă a muncitorului. Argumentul este eronat. El ia drept bun faptul că patronii păstrează pentru ei diferenţa între rata salarială determinată de productivitatea marginală şi rata mai scăzută, de monopol, sub forma unui câştig monopolist adiţional – şi nu o cedează mai departe consumatorilor, sub forma unei reduceri a preţurilor. Într-adevăr, dacă ar reduce preţurile în concordanţă cu reducerea costurilor de producţie, atunci ei, în calitate de antreprenori şi vânzători ai produselor, nu ar avea nici un avantaj din reducerea salariilor. Întregul câştig ar fi transferat către consumatori, prin urmare şi către salariaţi, în calitatea acestora de cumpărători; antreprenorii înşişi nu ar beneficia decât în calitate de consumatori. Păstrarea profitului suplimentar rezultat din „exploatarea” presupusei puteri de negociere scăzute a angajaţilor ar necesita o acţiune concertată din partea patronilor, în calitatea lor de vânzători ai produselor. Ar necesita un monopol universal asupra tuturor activităţilor productive, care nu poate fi creat decât printr-o restricţie instituţională a accesului la activitatea antreprenorială. Principalul este că presupusa combinaţie monopolistă a patronilor, despre care vorbesc

Adam Smith şi o mare parte a opiniei publice, ar fi un monopol al cererii. Dar am văzut deja că asemenea aşa-zise monopoluri ale cererii sunt, de fapt, monopoluri ale ofertei de un anumit tip. Patronii ar fi în măsură să monopolizeze ratele salariale prin acţiune concertată numai dacă ar monopoliza un factor indispensabil pentru toate tipurile de producţie şi ar restricţiona utilizarea acestui factor [p. 596] în mod monopolist. Deoarece nu există un singur factor indispensabil pentru toate tipurile de producţie, ei ar trebui să monopolizeze toţi factorii materiali de producţie. Această condiţie ar fi îndeplinită numai într-o comunitate socialistă, în care n-ar exista nici piaţă, nici preţuri şi rate salariale. Nu ar fi posibil nici ca proprietarii factorilor materiali de producţie, capitaliştii şi proprietarii de pământ să se combine într-un cartel universal îndreptat împotriva intereselor muncitorilor. Caracteristica distinctivă a activităţilor productive din trecut şi din viitorul previzibil este că raritatea muncii depăşeşte raritatea celor mai mulţi factori de producţie materiali primari, furnizaţi de natură. Raritatea relativ mai mare a mâinii de lucru determină măsura în care factorii de producţie naturali primari, relativ mai abundenţi, pot fi întrebuinţaţi. Există pământ neutilizat, există depozite minerale neutilizate şi aşa mai departe, deoarece nu există destulă forţă de muncă disponibilă în vederea utilizării lor. Dacă proprietarii terenurilor care sunt cultivate astăzi ar forma un cartel pentru a realiza profituri de monopol, planurile lor ar fi împiedicate de rivalitatea proprietarilor de pământ submarginal. La rândul lor, proprietarii factorilor de producţie produşi nu ar putea să se combine într-un mare cartel, fără cooperarea proprietarilor factorilor primari. Au fost avansate şi diverse alte obiecţii împotriva doctrinei exploatării monopoliste a mâinii de lucru, de către un cartel tacit sau explicit al patronilor. S-a demonstrat că existenţa unor asemenea carteluri nu poate fi descoperită pe piaţă niciodată şi nicăieri. S-a demonstrat că nu este adevărat că cei ce caută slujbe nu pot aştepta şi că, de aceea, ar fi siliţi să accepte orice rate salariale pe care le oferă patronii, indiferent cât ar fi ele de scăzute. Nu este adevărat că fiecare muncitor neangajat este în pericol să moară de inaniţie; lucrătorii au şi ei rezerve şi pot aştepta; dovada este că, într-adevăr, aşteaptă. Pe de altă parte, aşteptarea poate fi ruinătoare din punct de vedere financiar şi pentru capitalişti. Dacă nu îşi pot întrebuinţa capitalul, ei suferă pierderi. Aşa încât, toate peroraţiile despre un presupus „avantaj al patronilor” şi un „dezavantaj al muncitorilor” în cursul negocierii sunt nefondate[6]. Dar acestea sunt considerente secundare şi accidentale. Faptul decisiv este că un monopol al cererii pentru mâna de lucru nu există şi nu poate exista într-o economie de piaţă neobstrucţionată. El ar putea să apară doar ca un produs al restricţiilor instituţionale în calea accesului la activitatea antreprenorială. Mai trebuie însă accentuat şi un alt aspect. Doctrina manipulării [p. 597] monopoliste a ratelor salariale de către angajaţi concepe forţa de lucru ca şi cum ar fi vorba despre o entitate omogenă. Ea operează cu anumite concepte ca cererea pentru „muncă în general” şi oferta pentru „muncă în general”. Dar asemenea noţiuni nu au, după cum am văzut deja, nici un corespondent în realitate. Ceea

ce se cumpără şi se vinde pe piaţa mâinii de lucru nu este „muncă în general”, ci anumite tipuri specifice de muncă, apte de a furniza anumite servicii. Fiecare antreprenor caută lucrători calificaţi pentru a executa acele sarcini specifice de care are el nevoie pentru îndeplinirea planurilor sale. El trebuie să-i retragă pe aceşti specialişti din liniile de activitate în care se întâmplă să activeze la momentul respectiv. Singurul mijloc pe care-l are pentru a realiza aceasta este de a le oferi un venit mai mare. Fiecare inovaţie plănuită de un antreprenor – producţia unui nou articol, implementarea unui nou proces de producţie, alegerea unei noi locaţii pentru o anumită ramură, sau doar extinderea producţiei deja existente, fie în cadrul propriei sale firme, sau în cadrul firmei altcuiva – presupune întrebuinţarea unor lucrători angajaţi până atunci în alte părţi. Antreprenorii nu au de-a face doar cu un deficit de „muncă în general”, ci cu unul de acele tipuri specifice de muncă de care au ei nevoie, pentru întreprinderile lor. Competiţia dintre antreprenori în ce priveşte licitarea pentru cele mai adecvate mâini de lucru nu este mai puţin semnificativă decât competiţia pentru licitarea de capital, pe piaţa de capital şi de credit. Extinderea activităţilor firmelor individuale, ca şi a întregii societăţi, este limitată nu doar de volumul de capital disponibil şi de oferta de „muncă în general”. În fiecare ramură de producţie ea mai este limitată şi de oferta de specialişti existentă. Desigur, acest obstacol este doar unul temporar, care dispare pe termen lung, atunci când, atraşi de veniturile mai ridicate ale specialiştilor din ramurile comparativ subalimentate cu mână de lucru, tot mai mulţi muncitori se vor fi calificat pentru executarea sarcinilor specifice despre care este vorba. Dar în economia aflată în schimbare o asemenea raritate de specialişti se manifestă în fiecare zi şi determină comportamentul patronilor, aflaţi în căutare de lucrători. Fiecare patron trebuie să urmărească achiziţionarea necesarului de factori de producţie, inclusiv a necesarului de muncă, la preţurile cele mai mici. Un patron care plăteşte mai mult decât corespunzător preţului de piaţă al serviciilor pe care i le furnizează angajaţii săi ar fi îndepărtat din poziţia sa antreprenorială. Pe de altă parte, un patron care ar încerca să reducă ratele salariale sub nivelul consonant cu productivitatea marginală a muncii nu ar recruta tipul de oameni care este necesar pentru cea mai eficientă întrebuinţare a echipamentelor sale. Apare o tendinţă ca ratele salariale să atingă punctul la care ele devin egale cu preţul produsului marginal al tipului respectiv de muncă. Dacă ratele salariale scad sub acest punct, câştigul obţinut prin angajarea fiecărui [p. 598] lucrător adiţional va augmenta cererea de lucru, făcând astfel ca ratele salariale să crească din nou. Dacă ratele salariale cresc dincolo de acest punct, pierderea suportată de pe urma angajării fiecărui lucrător îi va forţa pe antreprenori să disponibilizeze muncitori. Competiţia celor neangajaţi pentru obţinerea de slujbe va determina o tendinţă de scădere a ratelor salariale.

4. Şomajul catalactic

Dacă cineva care caută o slujbă nu poate găsi poziţia pe care o preferă, va trebui să caute un alt tip de slujbă. Dacă nu poate găsi un patron dispus să-i

ofere salariul pe care ar dori să-l câştige, va trebui să-şi reducă pretenţiile. Dacă refuză, nu va găsi nici o slujbă. Omul respectiv va rămâne şomer. Ceea ce determină şomajul este faptul că – în ciuda sus-menţionatei doctrine a incapacităţii lucrătorului de a aştepta – cei doritori să câştige salarii pot aştepta şi aşteaptă. Cineva care caută de lucru şi care nu doreşte să aştepte va găsi întotdeauna o slujbă pe piaţa neobstrucţionată a muncii, în care există întotdeauna capacităţi nefolosite de resurse naturale şi de asemenea, foarte frecvent, capacităţi neutilizate de factori de producţie. Este suficient pentru el fie să-şi reducă nivelul salarial solicitat, fie să-şi modifice ocupaţia şi locul de lucru. Au existat şi încă mai există persoane care nu muncesc decât pentru un anumit interval de timp, iar apoi trăiesc o altă bucată de timp din economiile acumulate prin muncă. În ţările în care nivelul cultural al maselor este scăzut, lucrătorii dispuşi să ofere continuitate la locul de muncă sunt adesea greu de găsit. În aceste locuri, omul de rând este atât de nesimţit şi de inert, încât nu cunoaşte nici o altă întrebuinţare pentru câştigurile sale decât de a-şi cumpăra nişte timp de agrement. El nu munceşte decât pentru a rămâne o vreme neangajat. În ţările avansate, lucrurile se prezintă diferit. Aici muncitorii consideră că şomajul este un rău. Ei ar dori să-l evite, în măsura în care sacrificiul necesar nu este prea mare. El alege între angajare şi neangajare în acelaşi mod în care procedează referitor la toate celelalte acţiuni şi alegeri: cântăreşte elementele pentru, în comparaţie cu cele contra. Dacă alege şomajul, acest şomaj este un fenomen de piaţă, a cărui natură nu este diferită de cea a altor fenomene de piaţă, aşa cum se manifestă acestea într-o economie în schimbare. Putem numi tipul acesta de şomaj *şomaj catalactic*, sau generat de piaţă. Diferitele considerente care-l pot stimula pe un om să se decidă pentru şomaj pot fi clasificate după cum urmează:

1. Individul consideră că la o dată ulterioară va găsi o slujbă remunerativă acolo unde locuieşte şi în cadrul ocupaţiei pe care o preferă şi pentru care s-a calificat. El caută să evite cheltuiala şi celelalte dezavantaje implicate în transferul de la o ocupaţie spre alta şi de la un amplasament geografic către altul. Pot exista condiţii speciale, de natură să augmenteze aceste costuri. Un lucrător [p. 599] proprietar al locuinţei în care trăieşte este mai ferm legat de locul său de rezidenţă decât persoanele ce locuiesc în apartamente închiriate. O femeie măritată este mai puţin mobilă decât o fată nemăritată. Apoi există ocupaţii care împietează asupra capacităţii lucrătorului de a-şi relua mai târziu activitatea. Un ceasornicar care lucrează câtva timp ca tăietor de lemne şi-ar putea pierde dexteritatea necesară ocupaţiei dinainte. În toate aceste cazuri, individul alege temporar şomajul, deoarece crede că această alegere este mai rentabilă pe termen lung.
2. Există ocupaţii pentru care cererea este supusă la variaţiuni sezoniere considerabile. În anumite luni ale anului cererea este foarte intensă, în altele se reduce sau dispare cu totul. Structura ratelor salariale compensează aceste fluctuaţii sezoniere. Ramurile industriale supuse lor nu pot rivaliza pe piaţa muncii decât dacă salariile plătite în sezonul bun sunt suficient de ridicate pentru a indemniza salariaţii pentru dezavantajele rezultate din

neregularitatea sezonieră a cererii. Astfel, mulţi dintre lucrători, economisind o parte din câştigurile lor semnificative din sezonul bun, rămân fără angajare în sezonul nefavorabil.
3. Individul alege şomajul temporar din considerente pe care limbajul curent le numeşte neeconomice, sau chiar iraţionale. El nu acceptă o slujbă incompatibilă cu convingerile sale religioase, morale şi politice. El refuză ocupaţii al căror exerciţiu i-ar ştirbi prestigiul social. El se lasă călăuzit de standarde tradiţionale cu privire la ce se cade unui gentleman şi ce nu. El nu doreşte să-şi piardă cinstea sau rangul.
Şomajul pe piaţa liberă este întotdeauna voluntar. În ochii omului neangajat, şomajul este cel mai mic dintre două rele, dintre care trebuie să aleagă. Structura pieţei poate uneori să determine scăderea ratelor salariale. Dar, pe o piaţă neobstrucţionată, există întotdeauna, pentru fiecare tip de muncă, o rată salarială la care toţi cei dornici să muncească vor găsi o slujbă. Rata salarială finală este acea rată la care toţi căutătorii de lucru vor găsi slujbe şi toţi patronii vor găsi atâţia lucrători câţi doresc să angajeze. Nivelul ei este determinat de productivitatea marginală a fiecărui tip de muncă. Fluctuaţiile ratelor salariale reprezintă dispozitivul prin care se manifestă pe piaţa muncii suveranitatea consumatorilor. Ele reprezintă măsurile adoptate pentru alocarea forţei de lucru către diversele ramuri productive. Ele penalizează neascultarea prin reducerea ratelor salariale din ramurile relativ excedentare ca personal angajat şi recompensează ascultarea prin ridicarea ratelor salariale în ramurile relativ deficitare ca personal angajat. În felul acesta, ele îl supun pe individ unei aspre presiuni sociale. Este limpede că, în mod indirect, ele limitează libertatea individului de a-şi alege propria ocupaţie. Însă această presiune nu este rigidă. Ea îi lasă [p. 600] individului o marjă, în limitele căreia poate alege între ceea ce îl avantajează mai mult sau mai puţin. În cadrul acestei orbite, el este liber să acţioneze cum crede de cuviinţă. Nivelul acesta de libertate reprezintă maximul de libertate de care se poate bucura un individ în cadrul diviziunii sociale a muncii, iar nivelul acesta de presiune reprezintă presiunea minimă care este indispensabilă în vederea prezervării sistemului de cooperare socială. Nu există decât o singură alternativă la presiunea catalactică, exercitată de sistemul salarial: asignarea de ocupaţii şi slujbe fiecărui individ prin decretele peremptorii ale unei autorităţi, ale unui comitet central de planificare a tuturor activităţilor productive. Aceasta revine la suprimarea oricărei libertăţi. Este adevărat că, în condiţiile sistemului salarial, individul nu are libertarea de a alege lipsa permanentă de ocupaţie. Dar nici un alt sistem social imaginabil nu i-ar putea oferi un drept la agrement nelimitat. Faptul că omul nu poate evita de a se supune dezutilităţii muncii nu este o consecinţă a nici unei instituţii sociale. Este o condiţie naturală, inevitabilă a vieţii şi a acţiunii umane. Nu este adecvat să denumim neangajarea catalactică în munca salarială şomaj „de fricţiune”, cu o metaforă împrumutată din mecanică. În cadrul construcţiei imaginare a unei economii în regim uniform repetitiv nu există neangajare, deoarece construcţia se bazează pe această presupoziţie. Neangajarea este un

fenomen propriu economiei aflate în schimbare. Faptul că un angajat eliberat din slujbă, datorită schimbărilor ce survin în procesele productive, nu profită imediat de orice ocazie de a dobândi un alt loc de mucă, ci aşteaptă o ocazie mai propice, nu este o consecinţă a lentoarei procesului de ajustare la modificarea condiţiilor, ci este unul dintre factorii care încetinesc această ajustare. Nu este vorba despre o recţie automată la modificările survenite, independentă de voinţa şi de opţiunile căutătorilor respectivi de slujbe, ci despre efectele acţiunilor lor deliberate. Neangajarea este speculativă, nu de fricţiune. Neangajarea catalactică nu trebuie confundată cu *neangajarea instituţională*. Neangajarea instituţională nu este rezultatul deciziilor căutătorilor de slujbe individuali. Ea este efectul interferenţelor cu fenomenele pieţei, care urmăresc impunerea prin coerciţie şi constrângere a unor rate salariale superioare acelora pe care le-ar fi determinat o piaţă liberă. Cercetarea neangajării instituţionale aparţine analizei problemelor intervenţionismului.

5. Ratele salariale brute şi ratele salariale nete

Ceea ce patronul achiziţionează pe piaţa mâinii de lucru şi ceea ce primeşte el în schimbul salariilor pe care le achită este întotdeauna o prestaţie specifică, pe care o estimează, în concordanţă cu preţul ei de piaţă. Obiceiurile şi uzanţele [p. 601] care prevalează în diversele sectoare ale pieţei mâinii de lucru nu influenţează preţurile achitate pentru diverse cantităţi de prestaţii specifice. Ratele salariale brute tind întotdeauna către un punct în care sunt egale cu preţul [maxim] la care poate fi vândut pe piaţă produsul adiţional, rezultat din întrebuinţarea lucrătorului marginal, ţinând seama şi de preţurile materialelor necesare şi de dobânda originară corespunzătoare necesarului de capital. Atunci când cântăreşte argumentele pro şi contra angajării de lucrători, patronul nu se întreabă ce salariu de luat acasă obţine muncitorul. Singura întrebare relevantă pentru el este aceasta: care este preţul total pe care trebuie să-l cheltuiesc, pentru a obţine serviciile acestui lucrător? Vorbind despre determinarea ratelor salariale, catalactica se referă întotdeauna la preţul total pe care patronul trebuie să-l cheltuiască pentru o anumită cantitate de muncă de un anumit tip, aşadar la ratele salariale brute. Dacă legile sau obiceiurile comerciale îl silesc pe patron să suporte alte cheltuieli, în plus faţă de salariile plătite de el către angajaţi, atunci salariile de luat acasă se reduc corespunzător. Asemenea cheltuieli colaterale nu afectează ratele salariale brute. Incidenţa lor cade asupra salariaţilor. Volumul lor total reduce nivelul salariilor de luat acasă, adică al ratelor salariale nete. Este necesar să observăm următoarele consecinţe ale acestei situaţii:

1. Nu contează dacă salariile sunt salarii pe o perioadă de timp sau salarii pentru anumite prestaţii specifice. De asemenea, acolo unde este vorba de salarii pe o perioadă de timp, patronul nu ia în consideraţie decât un singur lucru: anume, performanţa medie pe care anticipează că o va obţine de la fiecare dintre muncitorii angajaţi. Calculul său ţine seama de toate posibilităţile pe care munca desfăşurată într-o perioadă de timp le oferă

chiulangiilor şi trişorilor. El îi disponibilizează pe lucrătorii care nu realizează minimul aşteptat. Pe de altă parte, un lucrător dornic să câştige mai mult trebuie fie să se încadreze unde munca este plătită pentru prestaţii specifice, fie să-şi caute o slujbă în care plata este superioară, deoarece minimul de performanţă aşteptat este superior. De asemenea, pe o piaţă neobstrucţionată a mâinii de lucru nu contează nici dacă ratele salariale pentru o perioadă de timp se achită zilnic, săptămânal, lunar, sau ca salarii anuale. Nu contează dacă intervalul de timp prealabil la care trebuie făcută o notificare de disponibilizare este mai lung sau mai scurt, dacă înţelegerile sunt făcute pentru anumite perioade sau pentru întreaga viaţă a lucrătorului, dacă salariatul are dreptul la pensionare şi la pensii pentru el însuşi, văduva şi copiii lui orfani, la vacanţe plătite sau neplătite, la o anumită asistenţă în caz de boală sau de invaliditate, sau la orice alte beneficii şi privilegii. Întrebarea la care trebuie să răspundă patronul este mereu aceeaşi: Este sau nu este rentabil pentru mine să mă implic într-un asemenea contract? Oare nu plătesc prea mult, în comparaţie cu ceea ce primesc în schimb?

2. În consecinţă, incidenţa aşa-numitelor sarcini şi câştiguri sociale cade, în cele din urmă, asupra ratei salariale nete a lucrătorului. Este irelevant dacă patronul este sau nu autorizat să scadă contribuţiile [p. 602] plătite către diverse forme de securitate socială, din salariile pe care le achită în numerar către angajaţi. În orice caz, aceste contribuţii îl împovărează pe angajat, nu pe patron.

3. Acelaşi lucru este adevărat şi în legătură cu impozitele pe salarii. Nici în acest caz nu contează dacă patronul are sau nu are dreptul de a scădea din salariul de luat acasă.

4. Nici reducerea numărului de ore lucrătoare nu este un cadou acordat în mod gratuit lucrătorului. Dacă acesta din urmă nu compensează programul mai scurt de lucru printr-o creştere corespunzătoare a productivităţii sale, atunci ratele salariale plătite la anumite intervale de timp vor scădea corespunzător. Dacă legea care decretează o reducere a orelor de muncă interzice asemenea reduceri ale ratelor salariale, atunci vor apărea toate consecinţele unei creşteri decretate de guvern a ratelor salariale. Acelaşi lucru se poate spune despre toate celelalte aşa-zise câştiguri sociale, cum ar fi concediile plătite şi aşa mai departe.

5. Dacă guvernul îi acordă patronului o subvenţie pentru angajarea anumitor categorii de muncitori, atunci salariul acestora de luat acasă creşte cu volumul total al subvenţiilor.

6. Dacă autorităţile acordă câte o alocaţie fiecărui lucrător angajat ale cărui câştiguri proprii sunt rămase în urma unui anumit standard minim, pentru a-i ridica venitul la nivelul acestui minim, atunci nivelul ratelor salariale nu este afectat direct. Indirect, o scădere a ratelor salariale ar putea eventual rezulta, în măsura în care acest sistem i-ar putea stimula pe oamenii care nu lucrau mai înainte să-şi caute slujbe şi, astfel, să determine o creştere a ofertei de mână de lucru[7].

6. Salariile şi subzistenţa

Viaţa omului primitiv a fost o neîncetată luptă împotriva rarităţii mijloacelor oferite de natură pentru subzistenţa sa. Numeroase persoane şi familii, triburi şi rase întregi au pierit în acest efort disperat de asigurare a minimului necesar pentru supravieţuire. Omul primitiv a fost întotdeauna bântuit de spectrul morţii prin inaniţie. Civilizaţia ne-a eliberat de aceste pericole. Zi şi noapte, viaţa omului este ameninţată de nenumărate pericole; ea poate fi distrusă în orice clipă de forţe naturale care scapă controlului nostru, sau, cel puţin, nu pot fi controlate în actualul stadiu al cunoaşterii şi al posibilităţilor noastre. Totuşi, oroarea morţii prin inaniţie nu-i mai îngrozeşte pe oamenii care trăiesc în societatea capitalistă. Cei ce pot munci câştigă cu mult mai mult decât necesarul pentru simpla supravieţuire. Mai există - bineînţeles - şi persoane handicapate, care sunt incapabile de [p. 603] muncă. Există apoi invalizi, care pot presta un mic volum de muncă, dar a căror neputinţă îi împiedică să câştige la fel de mult ca lucrătorii normali. Uneori, ratele salariale pe care le-ar putea câştiga ei sunt atât de reduse, încât n-ar putea să se autoîntreţină. Aceşti oameni pot supravieţui doar dacă îi ajută alţi oameni. Reţeaua de rude, prieteni, binefăcători şi aşezăminte de caritate şi ajutorul comunitar acordat săracilor se îngrijesc de cei nevoiaşi. Cerşetorii nu cooperează în procesul social de producţie; întrucât priveşte procurarea de mijloace pentru satisfacerea dorinţelor, ei nu acţionează; ei trăiesc pentru că au grijă alţi oameni de ei. Problema săracilor este una de gestionare a consumului, nu a activităţilor productive. Ca atare, ea se situează dincolo de cadrul unei teorii a acţiunii umane, care se referă numai la procurarea mijloacelor necesare pentru consum, nu la felul în care aceste mijloace sunt consumate. Teoria catalactică analizează metodele adoptate pentru susţinerea caritabilă a celor nevoiaşi numai în măsura în care acestea pot afecta oferta de muncă. S-a întâmplat uneori ca politicile aplicate pentru ajutorarea săracilor să încurajeze indolenţa şi lenea unor adulţi apţi de muncă. În societatea capitalistă se manifestă o tendinţă de creştere constantă a cotei de capital investit pe cap de locuitor. Acumularea de capital creşte dinamic, mai mult decât creşterea cifrelor populaţiei. Prin urmare, productivitatea marginală a muncii, ratele salariale reale şi nivelul de trai al salariaţilor tind să crească necontenit. Dar această ameliorare a bunăstării nu este manifestarea efectelor vreunei legi inevitabile a evoluţiei omenirii; ea este o tendinţă rezultată din interacţiunea unor forţe care nu sunt libere să îşi producă efectele decât în regim capitalist. Este posibil – şi chiar nu improbabil, dacă ţinem seama de direcţia în care se îndreaptă politicile publice astăzi – ca lucrurile să capete un aspect diametral opus, datorită, pe de o parte, consumului de capital şi, pe de alta, unei creşteri sau unei scăderi insuficiente a cifrelor populaţiei. Aşadar, s-ar putea întâmpla ca oamenii să înveţe din nou ce înseamnă moartea prin inaniţie şi ca raportul dintre bunurile de capital disponibile şi cifrele populaţiei să devină atât de defavorabil, încât să-i facă pe o parte dintre lucrători să câştige mai puţin decât necesarul pentru subzistenţă. Simpla apropiere de o asemenea situaţie ar determina, cu siguranţă, disensiuni ireconciliabile în cadrul societăţii, conflicte a căror

violenţă n-ar putea să ducă decât la degenerarea completă a tuturor legăturilor sociale. Diviziunea socială a muncii nu poate fi prezervată dacă o parte dintre oamenii din societate care cooperează la ea sunt condamnaţi să câştige mai puţin decât necesarul pentru simpla subzistenţă. Noţiunea de minimum psihologic de subzistenţă, la care se referă „legea de fier a salariilor” - şi pe care demagogii o scot necontenit în prim plan - este irelevantă pentru teoria catalactică a [p. 604] determinării ratelor salariale. Unul dintre fundamentele pe care se bazează cooperarea socială este faptul că munca prestată conform principiului diviziunii muncii este cu atât de mult mai productivă decât eforturile indivizilor izolaţi, încât persoanele apte de muncă nu se mai neliniştesc de teama că vor muri de foame, care îi urmărea zilnic pe înaintaşii lor. În cadrul unei comunităţi capitaliste, minimul de subzistenţă nu joacă nici un rol catalactic. În plus, noţiunii de minimum psihologic necesar pentru subzistenţă îi lipsesc precizia şi rigoarea ştiinţifică pe care i le-au atribuit oamenii. Omul primitiv, adaptat mai mult la o viaţă animalică decât la una omenească, putea supravieţui în condiţii care sunt de nesuportat pentru vlăstarele gingaşe, răsfăţate de capitalism. Nu există nimic de felul unui minimum de subzistenţă psihologic şi sociologic determinat, care să fie valid pentru toate specimenele din specia zoologică *homo sapiens*. Nici ideea că pentru a menţine sănătatea şi fertilitatea umanităţii ar fi necesară o anumită cantitate de calorii, urmată de o altă cantitate specifică, pentru refacerea energiei cheltuite prin muncă, nu este tenabilă. Apelul la noţiuni din domeniile reproducerii vitelor şi al vivisecţiei de cobai nu-i este de nici un folos economistului, în demersul lui de înţelegere a problemelor [specifice] acţiunii umane îndreptate spre un scop. „Legea de fier a salariilor” şi doctrina marxistă, esenţialmente identică, a determinării „valorii puterii de muncă” prin „timpul socialmente necesar pentru producţia, deci şi pentru reproducţia ei”[8], sunt cele mai intenabile idei din tot ce s-a susţinut vreodată în domeniul catalacticii. Cu toate acestea, a fost posibil să se acorde o anumită semnificaţie ideilor implicate în legea de fier a salariilor. Dacă îl privim pe salariat doar ca pe o vită şi considerăm că nu joacă nici un alt rol în societate, dacă postulăm că nu urmăreşte nici o altă satisfacţie decât hrana şi proliferarea şi că nu ştie de nici o altă întrebuinţare a câştigurilor sale, în afara procurării acestor satisfacţii animalice, putem considera legea de fier ca fiind o teorie a determinării preţurilor. De fapt, economiştii clasici, frustraţi de teoria lor eronată a valorii, n-au putut concepe nici o altă soluţie a problemei în chestiune. Pentru Torrens şi Ricardo, teorema conform căreia preţul natural al mâinii de lucru este preţul care le permite salariaţilor să supravieţuiască şi să-şi perpetueze specia, fără nici un fel de creştere sau descreştere, reprezenta consecinţa logică de neocolit a teoriei lor inadecvate a valorii. Dar când epigonii lor au constatat că de acum nu se mai puteau mulţumi cu această lege evident ilogică, ei au recurs la o modificare a ei, care era [p. 605] echivalentă cu abandonarea completă a oricărei tentative de a furniza o explicaţie economică a determinării ratelor salariale. Ei au încercat să păstreze preţioasa noţiune de minimum de subzistenţă, înlocuind conceptul

de minimum „social” cu cel de minimum psihologic. Ei nu mai vorbeau, de acum înainte, de minimul necesar pentru subzistenţa muncitorului şi pentru prezervarea unei oferte nediminuate de mână de lucru. Vorbeau, în schimb, despre minimul necesar pentru prezervarea unui nivel de trai sanctificat de tradiţia istorică şi de cutumele şi obiceiurile moştenite. Deşi experienţa cotidiană demonstra viguros că, în regim capitalist, ratele salariale reale şi nivelul de trai al salariaţilor creşteau continuu, deşi devenea pe zi ce trece tot mai evident că zidurile tradiţionale de despărţire dintre diversele categorii ale populaţiei nu mai puteau rezista, deoarece ameliorarea condiţiei sociale a muncitorilor din industrie demola străvechile idei de rang şi demnitate socială, aceşti doctrinari au anunţat că vechile cutume şi convenţii sociale determină nivelul ratelor salariale. Doar persoanele orbite de prejudecăţi preconcepute şi de tendinţe partizane puteau recurge la o asemenea explicaţie, într-o vreme când industria le furnizează maselor, în vederea consumului, tot mai multe bunuri noi şi nemaiauzite, făcând accesibile, pentru muncitorul mediu, satisfacţii pe care nici un rege nu le putea visa în trecut. Nu este deosebit de surprinzător că „Şcoala istorică prusacă”, numită şi *wirtschafliche Staatswissenschaften*, privea ratele salariale, deopotrivă cu preţurile bunurilor şi cu ratele dobânzii, ca pe nişte „categorii istorice” şi că, în analiza ratelor salariale, recurgea la conceptul de „venit adecvat poziţiei ierarhice a individului, în ierarhia socială a rangurilor”. Negarea existenţei teoriei economice şi înlocuirea ei cu istoria reprezenta esenţa învăţăturilor acestei şcoli. Dar este uimitor că Marx şi marxiştii n-au realizat faptul că, însuşindu-şi această doctrină absurdă, dezintegrau complet corpul aşa-numitului sistem marxist de ştiinţe economice. Când articolele şi disertaţiile publicate în Anglia, la începutul anilor 1860, l-au convins pe Marx că nu mai era posibil să se agaţe neabătut de teoria salarială a economiştilor clasici, el şi-a modificat teoria valorii puterii de muncă. El a declarat că „măsura aşa-numitelor dorinţe naturale şi maniera de satisfacere a lor sunt, ele însele, nişte produse ale evoluţiei istorice” şi „depind în mare măsură de nivelul de civilizaţie atins într-o anumită ţară şi, printre alţi factori, îndeosebi de condiţiile, cutumele şi pretenţiile referitoare la nivelul de trai în care s-au format muncitorii”. Asfel, „în determinarea valorii puterii de muncă intervine un element moral şi istoric”. Dar când Marx adaugă [p. 606] că, în ciuda tuturor acestor lucruri, „pentru o anumită ţară, la orice moment dat, cantitatea medie de necesităţi *indispensabile* ale vieţii este un lucru dat”[9], el se contrazice şi îşi induce cititorii în eroare. Ceea ce are el în vedere nu mai sunt „necesităţile indispensabile”, ci lucrurile considerate indispensabile din punct de vedere tradiţional, mijloacele necesare prezervării unui nivel de trai adecvat poziţiei lucrătorilor în ierarhia socială. Apelul la o asemenea explicaţie revine, practic, la renunţarea la orice elucidare economică sau catalactică a determinării ratelor salariale. Ratele salariale sunt explicate ca un dat istoric. Ele nu mai sunt văzute ca nişte fenomene de piaţă, ci ca un factor născut în afara interacţiunii forţelor care se manifestă pe piaţă. Cu toate acestea, nici chiar cei ce cred că nivelul ratelor salariale, aşa cum se

plătesc şi se încasează ele în realitate, sunt impuse pe piaţă din afara ei, ca un dat [istoric], nu pot evita formularea unei teorii, care să explice determinarea ratelor salariale ca pe o consecinţă a evaluărilor şi a deciziilor consumatorilor. Fără o asemenea teorie catalactică a salariilor, nici o analiză economică a pieţei nu poate fi completă şi satisfăcătoare, din punct de vedere logic. Este pur şi simplu lipsit de sens să reducem analizele catalactice la problemele determinării preţurilor mărfurilor şi a ratelor dobânzii – şi să acceptăm ratele salariale ca pe un dat istoric. O teorie economică demnă de numele acesta trebuie să fie în măsură să ne spună despre ratele salariale mai mult decât că sunt determinate de un „element moral şi istoric”. Caracteristica distinctivă a ştiinţei economice este că explică ratele de schimb manifestate în tranzacţiile de piaţă ca pe nişte fenomene de piaţă, a căror determinare se supune unei regularităţi, în concatenarea şi secvenţa evenimentelor. Tocmai acesta este elementul care distinge concepţia economică de înţelegerea istorică, teoria de istorie. Ne putem imagina cu uşurinţă o situaţie istorică în care nivelul ratelor salariale este impus cu forţa pe piaţă, prin imixtiunea din exterior a constrângerii şi a coerciţiei. O asemenea fixare instituţională a ratelor salariale reprezintă una din trăsăturile cele mai importante ale vremurilor noastre, de politici intervenţioniste. Dar, în legătură cu o asemenea stare de lucruri, sarcina teoriei economice este de a investiga care sunt efectele provocate de disparitatea dintre cele două rate salariale: pe de o parte, rata potenţială, pe care piaţa neobstrucţionată ar fi determinat-o prin interacţiunea ofertei şi a cererii de mână de lucru şi, pe de altă parte, rata pe care o impun din exterior constrângerea şi coerciţia părţilor participante la tranzacţiile de piaţă. [p. 607] Este adevărat că salariaţii sunt pătrunşi de ideea că salariile trebuie să fie cel puţin suficient de ridicate pentru a le permite să-şi menţină un nivel de trai adecvat poziţiei lor pe scara ierarhică a societăţii. Fiecare lucrător în parte are propria sa părere în legătură cu pretenţiile pe care are dreptul să le ridice în virtutea „statutului”, „rangului”, „tradiţiei” şi a „cutumei”, aşa cum are o opinie proprie şi despre eficienţa şi despre realizările sale. Dar asemenea pretenţii şi presupoziţii complezente n-au nici o relevanţă pentru determinarea ratelor salariale. Ele nu limitează nici mişcarea ascendentă, nici pe cea descendentă a acestora. Salariatul trebuie uneori să se mulţumească cu mult mai puţin decât crede el însuşi că ar fi adecvat rangului şi eficienţei sale. Dacă i se oferă mai mult decât anticipa, el bagă în buzunar surplusul fără obiecţii. Epoca sistemului *laissez-faire*, la care pretinde că se aplică legea de fier şi doctrina lui Marx despre formarea istorică a ratelor salariale, a fost martora unei tendinţe progresive, deşi uneori temporar întrerupte, de creştere a ratelor salariale. Nivelul de trai al salariaţilor a crescut până la cote fără precedent în istorie şi de negândit în perioadele anterioare. Sindicatele pretind că ratele salariale nominale trebuie cel puţin să crească întotdeauna corespunzător modificărilor înregistrate de puterea de cumpărare a unităţii monetare, astfel încât să-i asigure salariatului capacitatea de a se bucura în continuare de nivelul de trai din trecut. Ele ridică aceste pretenţii şi în legătură cu situaţiile de conflict militar şi cu

măsurile [inflaţioniste] adoptate pentru finanţarea cheltuielilor de război. Convingerea lor este că, nici măcar în vreme de război, nici inflaţia şi nici prelevarea de impozite pe venit nu trebuie să afecteze ratele salariale *reale*, cu care pleacă acasă muncitorul. Această doctrină presupune tacit doctrina *Manifestului Comunist*, după care „oamenii muncii nu au ţară” şi „nu au nimic de pierdut în afară de lanţuri”; în consecinţă, ei sunt neutri în războaiele purtate de exploatatorii burghezi şi nu le pasă dacă ţara lor este cucerită sau cucereşte. Nu este sarcina teoriei economice să analizeze aceste sentimente. Ea nu are de stabilit decât faptul că nu contează ce fel de justificări sunt oferite pentru impunerea de rate salariale superioare acelora pe care le-ar fi determinat piaţa neobstrucţionată. Dacă, din cauza unor asemenea pretenţii, ratele salariale reale sunt într-adevăr ridicate deasupra nivelului consonant cu productivitatea marginală a diverselor tipuri de muncă implicată, consecinţele inevitabile trebuie să se manifeste, indiferent de filozofia subiacentă. Dacă trecem în revistă întreaga istorie a omenirii, de la primele începuturi ale civilizaţiei şi până în vremurile noastre, are sens să constatăm faptul că, în termeni generali, productivitatea muncii umane s-a [p. 608] multiplicat, fiind într-adevăr evident că membrii unei naţiuni civilizate produc astăzi cu mult mai mult decât produceau strămoşii lor. Dar această concepţie despre productivitatea muncii este, în general, lipsită de orice semnificaţie praxeologică sau catalactică – şi nu admite nici o exprimare în termeni numerici. Este încă şi mai nepermis să apelăm la ea pentru a elucida problemele pieţei. Doctrina sindicală contemporană operează cu un concept de productivitate a muncii care este construit pentru a furniza o aşa-zisă justificare etică a acţiunilor sindicale. Ea defineşte productivitatea fie ca pe valoarea totală de piaţă, [exprimată] în termeni monetari, care se adaugă produselor în urma procesării (de către o singură firmă sau de către toate firmele dintr-o ramură industrială), împărţită la numărul de muncitori angajaţi, fie ca *output* (al unei firme sau ramuri industriale) pe om-oră de muncă. Comparând mărimile socotite în felul acesta la începutul şi la sfârşitul unei anumite perioade de timp, sindicaliştii numesc „creştere a productivităţii muncii” cantitatea prin care cifra corespunzătoare datei finale o depăşeşte pe cea de la data iniţială şi pretind că ea le aparţine, de drept şi în întregime, muncitorilor. Ei cer ca această cantitate să fie în totalitate adăugată la ratele salariale pe care le primeau muncitorii la începutul perioadei. Puşi în faţa acestor pretenţii ale sindicatelor, patronii, de cele mai multe ori, nu contestă doctrina subiacentă şi nu pun în discuţie conceptul de productivitate a muncii pe care îl implică ea. Ei îl acceptă implicit, atunci când afirmă că ratele salariale au crescut deja la întreaga măsură a creşterii productivităţii, calculate după această metodă, sau că au crescut deja dincolo de această limită. Dar această procedură de calcul a productivităţii muncii prestate de forţa de muncă dintr-o firmă sau dintr-o industrie este în întregime greşită. O mie de oameni care muncesc patruzeci de ore pe săptămână într-o fabrică americană modernă de încălţăminte produc lunar câte *m* perechi de încălţăminte. O mie de oameni lucrând cu unelte tradiţionale, de modă veche,

în mici prăvălii artizanale, undeva în ţările înapoiate din Asia, produc în acelaşi interval de timp, cu toate că muncesc mult mai mult decât patruzeci de ore pe săptămână, mult mai puţin decât *m* perechi. Diferenţa de productivitate între Statele Unite şi Asia, calculată după metodele doctrinei sindicaliste, este enormă. Cu siguranţă, ea nu se datorează virtuţilor muncitorului american. El nu este mai harnic, mai atent, mai calificat sau mai inteligent decât asiaticii. (Putem chiar să presupunem că mulţi dintre angajaţii unei fabrici moderne efectuează operaţiuni cu mult mai simple decât cele solicitate unui om care lucrează cu unelte de modă veche.) Superioritatea firmei americane se datorează în întregime superiorităţii echipamentelor de care dispune ea şi înţelepciunii practice a conducerii ei antreprenoriale. Ceea [p. 609] ce-i împiedică pe oamenii de afaceri din ţările înapoiate să adopte metodele de producţie americane este lipsa de capital acumulat, nu vreo insuficienţă datorată lucrătorilor. În ajunul „Revoluţiei industriale”, condiţiile în Vest nu difereau prea mult de cele pe care le vedem astăzi în Est. Schimbarea radicală a situaţiei, care le-a asigurat maselor din Vest actualul nivel mediu de trai (unul într-adevăr ridicat, în comparaţie cu condiţiile precapitaliste, sau cu cele din Uniunea Sovietică), a fost consecinţa acumulării de capital, prin economisire şi prin investirea judicioasă a economiilor de către elitele antreprenoriale cu clarviziune economică. Nici o inovaţie tehnologică nu ar fi fost posibilă dacă bunurile suplimentare de capital, necesare pentru întrebuinţarea practică a noilor invenţii, nu ar fi devenit disponibile în prealabil, graţie economisirii. Cu toate că muncitorii, în calitatea lor de muncitori, n-au contribuit şi nu contribuie la ameliorarea aparatului de producţie, ei sunt (în cadrul unei economii de piaţă, care nu este sabotată de violenţa guvernamentală sau sindicală) cei mai mari beneficiari ai ameliorării condiţiilor rezultate de aici, atât în calitate de muncitori, cât şi în calitate de consumatori. Elementul care iniţiază lanţul acţiunilor care determină ameliorarea condiţiilor economice este acumularea de capital nou, prin economisire. Aceste fonduri adiţionale fac posibilă execuţia unor proiecte care n-ar fi putut să fie executate înainte, datorită lipsei de bunuri de capital. Când se lansează în realizarea de noi proiecte, antreprenorii rivalizează pe piaţa factorilor de producţie cu toţi aceia care sunt deja angajaţi în proiectele iniţiate mai înainte. Prin eforturile lor de a-şi asigura cantităţile necesare de materii prime şi de mână de lucru, ei ridică preţurile materiilor prime şi ratele salariale. Astfel, salariaţii culeg, încă de la începutul procesului, o parte din beneficiile provenite din abţinerea de la consum a economisitorilor. În cursul continuării procesului, ei sunt din nou favorizaţi, în calitate de consumatori, acum prin scăderea preţurilor, pe care tinde să o inducă creşterea producţiei[10]. Teoria economică descrie rezultatul final al acestei secvenţe de schimbări astfel: O creştere a volumului de capital investit determină, dacă numărul persoanelor doritoare de a câştiga un salariu rămâne neschimbat, o creştere a productivităţii marginale a muncii - şi deci a salariilor. Ceea ce duce la creşterea ratelor salariale este o creştere a volumului de capital mai mare decât creşterea populaţiei, sau, cu alte cuvinte, o creştere a cantităţii de

capital investit *per capita*. Pe o piaţă neobstrucţionată a forţei de muncă, ratele salariale tind întotdeauna către nivelul la care devin egale cu productivitatea marginală corespunzătoare fiecărui tip de [p. 610] muncă, adică spre nivelul egal cu valoarea adăugată sau scăzută din valoarea produsului, prin angajarea sau disponibilizarea unui om. La această rată salarială, toţi cei ce caută de lucru găsesc slujbe şi toţi cei interesaţi să angajeze lucrători găsesc oricât de mulţi doresc. Dacă salariile sunt ridicate deasupra acestei rate de piaţă, va rezulta inevitabil neangajarea (şomajul) unei părţi din forţa potenţială de muncă. Nu contează ce fel de doctrină este prezentată în vederea justificării impunerii de rate salariale care depăşesc ratele potenţiale de piaţă. Ratele salariale sunt determinate, în ultimă instanţă, de valoarea pe care o atribuie concetăţenii salariatului serviciilor şi realizărilor acestuia. Munca este estimată ca o marfă, nu pentru că antreprenorii şi capitaliştii sunt cruzi şi au inimi de piatră, ci pentru că ei sunt necondiţionat subordonaţi supremaţiei consumatorilor, a căror imensă majoritate este formată, astăzi, din muncitori salariaţi şi remuneraţi. Consumatorii nu sunt dispuşi să satisfacă pretenţiile, prezumţia şi vanitatea nimănui. Ei doresc să fie serviţi la preţurile cele mai ieftine.

O comparaţie între explicaţia istorică a ratelor salariale şi teorema regresiei

Poate fi util să comparăm doctrinele marxistă şi pe cea a Şcolii istorice prusace, conform cărora ratele salariale reprezintă un dat istoric, şi nu un fenomen catalactic, cu teorema regresiei, referitoare la puterea de cumpărare a banilor[11]. Teorema regresiei stabileşte faptul că nici un bun nu poate fi întrebuinţat pentru funcţia de mijloc de schimb, dacă la începuturile întrebuinţării sale în acest scop nu a avut o valoare de schimb datorată altor întrebuinţări. Faptul acesta nu afectează semnificativ determinarea cotidiană a puterii de cumpărare a banilor, aşa cum se produce ea datorită interacţiunii cererii cu oferta de bani, determinate de oamenii care doresc să dispună de numerar. Teorema regresiei nu afirmă că orice rată efectivă de schimb între bani - pe de o parte – şi bunuri şi servicii – pe de altă parte – este un dat istoric, independent de situaţia de astăzi de pe piaţă. Ea explică doar felul în care un nou tip de mijloace de schimb pot intra şi rămâne în uz. În sensul acesta, ea afirmă că există o componentă istorică în puterea de cumpărare a banilor. Cu teorema marxistă şi prusacă lucrurile stau cu totul altfel. Din perspectiva acestei doctrine, nivelul efectiv al ratelor salariale, aşa cum se manifestă el pe piaţă, este un dat istoric. Evaluările consumatorilor, care sunt cumpărătorii indirecţi ai forţei de muncă, ca şi cele ale salariaţilor, vânzătorii de forţă de muncă, sunt irelevante. Ratele salariale sunt determinate de evenimente istorice din trecut. Ele nu pot nici să depăşească nivelul acesta, nici să scadă sub el. [p. 611] Faptul că ratele salariale sunt astăzi mai ridicate în Elveţia decât cele din India, nu poate fi explicat [din această perspectivă] decât apelând la istorie, în exact acelaşi sens în care doar istoria poate explica de ce Napoleon I a devenit francez, şi nu italian, împărat, şi nu avocat corsican. Pentru explicarea discrepanţei dintre ratele salariale ale ciobanilor şi cele ale zidarilor din aceste ţări, nu este posibil să se recurgă la factori care

se manifestă necondiţionat, pe orice piaţă. Explicaţia nu poate fi furnizată decât de istoria acestor două ţări.

7. Felul în care oferta de muncă este afectată de dezutilitatea muncii

Elementele fundamentale care afectează oferta de muncă sunt:

1. Fiecare individ nu poate cheltui decât o cantitate de muncă limitată.
2. Această cantitate specifică nu poate fi prestată la orice moment dorit. Este indispensabilă interpolarea unor momente de odihnă şi de recreere.
3. Nu orice individ este capabil să presteze orice fel de muncă. Există deosebiri, atât înnăscute, cât şi dobândite, în ce priveşte capacitatea de a presta anumite tipuri de muncă. Facultăţile înnăscute necesare pentru anumite tipuri de muncă nu pot fi dobândite prin nici un fel de pregătire sau de şcolarizare.
4. Capacitatea de muncă trebuie gestionată corespunzător, dacă nu dorim să se deterioreze sau să dispară complet. O grijă deosebită este necesară pentru păstrarea capacităţilor unei persoane – atât înnăscute, cât şi dobândite – pentru perioada maximă pe care o poate permite declinul inevitabil al forţelor sale vitale.
5. Pe măsură ce munca se apropie de momentul în care se va epuiza volumul total de muncă pe care îl poate depune un om fără întrerupere, şi interpolarea unei perioade de odihnă va deveni indispensabilă, oboseala afectează cantitatea şi calitatea prestaţiei[12].
6. Oamenii preferă absenţa muncii, adică agrementul, sau, în jargon economic: ei atribuie o dezutilitate muncii.

Omul autarhic, care lucrează în condiţii de izolare economică, doar în vederea satisfacerii directe a propriilor sale nevoi, încetează munca în momentul în care începe să preţuiască agrementul, absenţa dezutilităţii muncii, mai mult decât surplusul de satisfacţie anticipat de pe urma continuării lucrului. După ce îşi va fi satisfăcut cele mai intense nevoi, el consideră că satisfacerea nevoilor încă nesatisfăcute e mai puţin dezirabilă decât satisfacerea dorinţei sale de agrement. Acelaşi lucru este valabil şi pentru salariaţi, nu mai puţin decât pentru lucrătorul autarhic. Nici ei nu sunt dispuşi să lucreze până când vor fi [p. 612] epuizat întreaga capacitate de muncă pe care sunt capabili să o depună. Şi ei doresc să se oprească în momentul în care gratificarea mediată anticipată încetează de a mai precumpăni asupra dezutilităţii provocate de prestarea suplimentară de muncă. Opinia publică, exersându-se sub influenţa reprezentărilor atavice şi orbită de sloganurile marxiste, a sesizat cu dificultate lucrul acesta. Ea s-a cramponat - şi se mai cramponează până astăzi încă - de obiceiul de a-l privi pe salariat ca pe un servitor aflat în lanţuri, şi salariile ca pe echivalentul capitalist al minimului necesar pentru subzistenţă, pe care poprietarul de sclavi şi cel de vite trebuie să-l asigure pentru sclavii şi animalele lor. Din perspectiva acestei doctrine, salariatul este un om pe care sărăcia l-a silit să se supună sclaviei. Formalismul van al avocaţilor burgheziei, ni se spune, numeşte această supunere voluntară contract şi interpretează relaţiile dintre patron şi angajat ca pe un contract încheiat între două părţi egale. Dar, în realitate, muncitorul nu este liber; el acţionează sub

constrângere; el trebuie să accepte jugul unei reale servituţi, deoarece lui, proscrisului dezmoştenit al societăţii, nu i se oferă nici o altă alegere. Chiar şi aparentul său drept de a-şi alege stăpânul este un fals. Combinaţia explicită sau tacită a patronilor, pentru stabilirea condiţiilor de muncă într-o manieră în ansamblu uniformă, face ca această libertate să fie iluzorie. Dacă se admite că salariile nu sunt decât rambursarea cheltuielilor suportate de muncitor pentru prezervarea şi reproducerea puterii sale de muncă, sau că nivelul lor este determinat de tradiţie, este cât se poate de consecvent să se considere că fiecare reducere a obligaţiilor impuse lucrătorului prin contractul de muncă reprezintă un câştig unilateral dobândit de acesta. Dacă nivelul ratelor salariale nu depinde de cantitatea şi de calitatea prestaţiei, dacă patronul nu-i plăteşte muncitorului preţul acordat de către piaţă contribuţiilor acestuia, dacă patronul nu cumpără o cantitate şi o calitate anumită de mână de lucru, ci cumpără un sclav în lanţuri, dacă ratele salariale sunt atât de scăzute, încât, din motive naturale sau „istorice”, ele nu mai pot scădea mai departe, atunci situaţia muncitorului se poate îmbunătăţi substanţial prin scurtarea zilei de muncă. În acest caz, ar fi permisibil să considerăm că legile care limitează orele de lucru sunt echivalente cu decretele prin care guvernele europene din secolele al XVII-lea, al XVIII-lea şi de la începutul secolului al XIX-lea au redus treptat – şi în cele din urmă au abolit – volumul de muncă silnică neplătită (*corvée*), pe care ţăranii iobagi erau obligaţi să-l presteze în beneficiul seniorilor lor, sau cu ordonanţele de uşurare a muncilor depuse de ocnaşi. Reducerea orelor cotidiene de lucru - determinată de industrialismul capitalist – se poate interpreta atunci ca o victorie a sclavilor exploataţi ai salariului, asupra egoismului neînduplecat al torţionarilor lor. Toate legile care îi impun patronului datoria să efectueze anumite cheltuieli specifice, în beneficiul salariaţilor, sunt [p. 613] prezentate drept „câştiguri sociale”, adică drept libertăţi, în vederea acordării cărora patronii nu au de făcut nici un sacrificiu. Se admite, îndeobşte, că validitatea acestei doctrine este suficient demonstrată prin faptul că salariatul individual nu are decât o influenţă neglijabilă asupra stabilirii termenilor contractului de muncă. Deciziile cu privire la lungimea zilei de lucru, la munca în zilele de duminică şi de sărbători, la perioada fixată pentru mese şi la multe alte lucruri le iau patronii, fără să-i întrebe pe angajaţi. Salariatul nu are de ales decât între supunerea la aceste ordine şi moartea prin inaniţie. Eroarea de căpătâi implicată în acest raţionament a fost deja indicată în secţiunile precedente. Patronii nu solicită muncă în general, ci persoane apte de a furniza tipul de muncă de care au ei nevoie. Exact aşa cum un antreprenor trebuie să aleagă pentru unităţile sale productive locaţia, echipamentul şi materiile brute cele mai adecvate, tot astfel el trebuie să angajeze cei mai eficienţi lucrători. El trebuie să amenajeze în aşa fel condiţiile de muncă, încât să le facă să devină atractive în ochii muncitorilor pe care doreşte să-i angajeze. Este adevărat că lucrătorul individual nu are decât un cuvânt limitat de spus referitor la aceste aranjamente. Ele sunt, ca şi însuşi nivelul ratelor salariale, ca şi preţurile mărfurilor, ca şi aspectul articolelor produse în vederea consumului de masă,

produse ale interacţiunii a nenumăraţi oameni, care participă la procesul social al pieţei. Ca atare, ele sunt fenomene de masă, în mică măsură susceptibile de a fi modificate prin acţiunile unui singur individ. Cu toate acestea, este o distorsiune a adevărului să se afirme că buletinul de vot al fiecărui elector luat în parte este lipsit de influenţă deoarece, pentru a decide rezultatul, sunt necesare multe mii, sau chiar milioane de voturi, astfel încât voturile persoanelor neafiliate nici unui partid practic nici nu contează. Chiar dacă am admite teza aceasta, de dragul argumentaţiei, ar fi un *non sequitur* să deducem din ea că înlocuirea procedurilor democratice cu principii totalitare i-ar transforma pe funcţionarii publici în reprezentanţi mai autentici ai voinţei poporului, decât campaniile electorale. Corespondentele acestei fabule totalitariste în sfera economiei de piaţă sunt afirmaţiile că fiecare consumator individual este lipsit de putere în confruntarea cu furnizorii şi că fiecare angajat individual este lipsit de putere în confruntarea cu patronii. Bineînţeles că nu gustul unui anumit individ, diferit de cei mulţi, determină caracteristicile articolelor de producţie în masă, destinate consumului maselor, ci dorinţele şi preferinţele majorităţii. Nu căutătorul individual al unui loc de muncă determină termenii contractelor de muncă prevalente în anumite domenii sau ramuri industriale, ci comportamentul maselor căutătorilor de angajamente. Dacă obiceiul este ca prânzul să se servească între amiază şi ora două, un lucrător individual care preferă să-l servească între două şi trei după amiază are puţine şanse de a-şi vedea [p. 614] dorinţele satisfăcute. Totuşi, presiunea socială căreia i se supune în acest caz individul solitar nu este exercitată de către patron, ci de către colegii săi salariaţi. Patronii, în căutarea lor de angajaţi adecvaţi, sunt siliţi să se adapteze chiar şi unor inconveniente serioase şi costisitoare, când nu-i pot găsi pe cei de care este nevoie altfel. În multe ţări, dintre care unele sunt stigmatizate de campionii anticapitalismului ca fiind înapoiate din punct de vedere social, patronii trebuie să accepte diverse dorinţe ale muncitorilor, motivate de diverse considerente de ritual religios, sau de castă şi de status. Ei trebuie să fixeze orele de muncă, vacanţele şi multe chestiuni tehnice în funcţie de asemenea opinii, oricât de incomode ar fi aceste aranjamente. Ori de câte ori un patron solicită servicii speciale, care par obositoare sau respingătoare în ochii angajaţilor, el trebuie să plătească un surplus pentru excesul de dezutilitate pe care trebuie să-l cheltuiască muncitorul. Termenii contractului de muncă se referă la toate condiţiile de lucru, nu doar la nivelul ratelor salariale. Munca de echipă din fabrici şi interdependenţa dintre diferite întreprinderi fac ca devierea de la aranjamentele tradiţionale în ţara sau în ramura respectivă să fie imposibilă, ducând astfel la o unificare şi o standardizare a acestor aranjamente. Dar faptul acesta nici nu slăbeşte, nici nu elimină contribuţia muncitorilor la stabilirea lor. Din punctul de vedere al muncitorilor individuali, ele sunt, bineînţeles, la fel de inalterabile ca şi mersul trenurilor pentru călătorul individual. Dar nimeni n-ar susţine că, la stabilirea mersului trenurilor, compania [feroviară] nu se preocupă de dorinţele potenţialilor ei consumatori. Intenţia ei este tocmai de a-i servi pe cât mai

mulţi dintre ei este cu putinţă. Interpretarea evoluţiei industrialismului contemporan a fost fundamental viciată de prejudecăţile anticapitaliste ale guvernelor şi ale scriitorilor şi istoricilor auto-erijaţi în apărători ai muncitorilor. Creşterea ratelor salariale reale, reducerea orelor de lucru, eliminarea muncii copiilor şi restricţionarea muncii femeilor ar fi fost, ni se spune, rezultatele amestecului guvernelor şi ale presiunii opiniei publice, stimulate de autorii umanitarişti. În absenţa acestor amestecuri şi presiuni, antreprenorii şi capitaliştii ar fi păstrat pentru ei înşişi toate avantajele provenite din creşterea investiţiilor de capital şi din ameliorarea corespunzătoare a metodelor tehnologice. Astfel, creşterea nivelului de trai al salariaţilor ar fi fost obţinută pe seama venitului „nemuncit" al capitaliştilor, antreprenorilor şi al proprietarilor funciari. Continuarea acestor politici ar fi deosebit de dezirabilă, pentru favorizarea celor mulţi - exclusiv pe cheltuiala câtorva exploatatori egoişti - şi pentru a reduce tot mai mult încasările inechitabile ale clasei proprietarilor. [p. 615] Falsitatea acestei interpretări este evidentă. Toate măsurile care restricţionează, direct sau indirect, oferta de muncă, apasă asupra capitaliştilor, în măsura în care determină creşterea productivităţii marginale a muncii şi reducerea productivităţii marginale a factorilor materiali de producţie. Deoarece restricţionează oferta de muncă fără a reduce volumul de capital, ele augmentează partea alocată salariaţilor din produsul total net al efortului productiv. Dar acest produs total net va scădea şi el şi depinde de datele specifice fiecărui caz în parte, după cum cota relativ mai mare dintr-o plăcintă mai mică va fi mai mare sau mai mică decât cota relativ mai mică dintr-o plăcintă mai mare. Profiturile şi rata dobânzii nu sunt direct afectate de reducerea ofertei totale de muncă. Preţurile factorilor materiali de producţie scad, şi ratele salariale pe unitatea de servicii prestate de lucrătorul individual (nu în mod necesar şi *per capita* printre muncitorii angajaţi) cresc. Dacă toate aceste schimbări duc la o ameliorare sau la o deteriorare a venitului salariatului mediu rămâne, după cum am spus, o problemă factuală, specifică fiecărui caz în parte. Dar ipoteza noastră, că asemenea măsuri nu afectează volumul ofertei factorilor materiali de producţie, este inacceptabilă. Reducerea orelor de lucru, reducerea lucrului de noapte şi a angajării anumitor clase de oameni împiedică utilizarea unei părţi din echipamentul disponibil şi revin la o reducere a ofertei de capital. Intensificarea rezultată de aici a rarităţii bunurilor de capital poate anula complet creşterea potenţială a productivităţii marginale a muncii, în raport cu productivitatea marginală a bunurilor de capital. Dacă, în mod concomitent cu reducerea obligatorie a orelor de lucru, autorităţile sau sindicatele interzic orice reducere corespunzătoare a ratelor salariale pe care ar impune-o configuraţia pieţei, sau dacă instituţiile influente împiedică în prealabil o asemenea scădere, atunci apar efectele pe care le provoacă orice încercare de menţinere a nivelului ratelor salariale deasupra ratei potenţiale de piaţă, deci apare şomajul instituţional. Istoria capitalismului, aşa cum a funcţionat acest sistem în ultimele două sute de ani în cuprinsul civilizaţiei occidentale, este cronica unei creşteri continue a nivelului de trai al salariaţilor. Trăsătura

distinctivă a capitalismului este că organizează producţia de masă pentru consumul de masă, sub direcţia celor mai energici şi clarvăzători [din punct de vedere economic] indivizi, care urmăresc necontenit ameliorarea condiţiilor. Forţa sa motrice este motivaţia profitului, a cărei presiune îi obligă încontinuu pe oamenii de afaceri să le ofere consumatorilor produse mai multe, mai bune şi mai ieftine. Un excedent al profiturilor faţă de pierderi nu poate apărea decât într-o economie progresivă şi numai [p. 616] în măsura în care nivelul de trai al maselor se îmbunătăţeşte[13]. Prin urmare, capitalismul este sistemul în condiţiile căruia cele mai agere şi mai agile minţi sunt determinate să promoveze, pe cât le stă în putinţă, bunăstarea celor mulţi şi greoi. În sfera experienţei istorice nu avem posibilitatea de a recurge la măsurători. Cum banii nu reprezintă un etalon de măsură al valorii şi al satisfacerii dorinţelor, ei nu pot servi la compararea nivelelor de trai ale oamenilor din diferite perioade istorice. Cu toate acestea, toţi istoricii a căror judecată nu este tulburată de prejudecăţi romantice sunt de acord asupra faptului că evoluţia capitalismului a multiplicat echipamentele de capital la o scară ce depăşeşte cu mult creşterea simultană a cifrelor populaţiei. Echipamentul de capital, atât la nivelul întregii populaţii, cât şi pe persoană capabilă de muncă, este cu mult mai abundent astăzi decât în urmă cu cincizeci, o sută, sau două sute de ani în urmă. Concomitent s-a înregistrat o extraordinară creştere a cotei pe care o primesc salariaţii din volumul bunurilor produse, un volum el însuşi cu mult mai mare decât în trecut. Creşterea rezultată de aici a nivelului de trai al maselor este miraculoasă, în comparaţie cu situaţia din vremurile de demult. În vremurile acelea bune, chiar şi cei mai bogaţi oameni duceau o existenţă care trebuie numită strâmtorată, în comparaţie cu nivelul mediu al muncitorului american sau australian din zilele noastre. Capitalismul, spunea Marx, repetând inconştient fabulele apologeţilor Evului Mediu, ar avea tendinţa inevitabilă de a-i sărăci tot mai mult pe muncitori. Adevărul este că sistemul capitalist a vărsat un corn al abundenţei peste masele de salariaţi, care adesea făceau tot ce le stătea în putinţă pentru a sabota adoptarea inovaţiilor care le făceau viaţa mai plăcută. Cât de nemulţumit s-ar simţi un muncitor american dacă ar fi constrâns să trăiască în stilul unui senior medieval şi să se lipsească de facilităţile sanitare şi de alte dispozitive pe care le consideră de la sine înţelese! Creşterea bunăstării sale materiale i-a modificat muncitorului evaluarea agrementului. Fiind, aşadar, mai bine aprovizionat cu cele necesare vieţii, el atinge mai repede punctul începând de la care priveşte orice creştere a dezutilităţii muncii ca pe un rău, care de acum nu mai este compensat de creşterea în continuare a gratificării mediate pe care anticipează că i-ar procura-o continuarea muncii. El doreşte să reducă numărul orelor cotidiene de muncă şi să-şi scutească soţia şi copiii de osteneala şi necazul muncii salariale. Nu legislaţia muncii şi presiunile sindicale sunt cele ce au redus orele de lucru şi au retras femeile măritate şi copiii din fabrici; capitalismul este acela care l-a făcut pe salariat atât de prosper, încât este în măsură să achiziţioneze mai mult timp de agrement, pentru sine şi [p. 617] pentru ai săi. Legislaţia muncii din secolul al XIX-lea n-

a reuşit, în ansamblu, decât să furnizeze o ratificare legală pentru schimbările pe care interacţiunea factorilor de piaţă le provocase mai înainte. În măsura în care a luat-o, uneori, înaintea revoluţiei industriale, creşterea rapidă a avuţiei a îndreptat din nou, curând, situaţia. În măsura în care aşa-zisele legi favorabile muncitorilor au decretat măsuri care nu reprezentau doar o ratificare a unor schimbări deja efectuate, sau anticiparea schimbărilor aşteptate în viitorul imediat, ele au prejudiciat interesele materiale ale muncitorilor. Termenul de „câştiguri sociale" este deosebit de inducător în eroare. Dacă legea îi sileşte pe muncitorii care ar prefera să lucreze patruzeci şi opt de ore pe săptămână să nu ofere mai mult decât patruzeci de ore de muncă, sau dacă îi sileşte pe patroni să suporte anumite cheltuieli în beneficiul angajaţilor, ea nu-i favorizează pe muncitori pe seama patronilor. Indiferent care ar fi prevederile unei legi de asigurări sociale, în ultimă instanţă incidenţa [costurilor] îl împovărează pe angajat, nu pe patron. Ele afectează volumul salariului de luat acasă; dacă ridică preţul pe care patronul trebuie să-l achite pentru prestaţia unitară desupra ratei potenţiale de piaţă, atunci creează şomaj instituţional. Asigurările sociale nu-i obligă pe patroni să se extindă mai mult, achiziţionând mână de lucru. Ele impun salariaţilor o restricţie în privinţa felului în care îşi pot cheltui venitul total. Ele restrâng libertatea muncitorului de a-şi amenaja gospodăria aşa cum crede el de cuviinţă. Dacă un asemenea sistem de asigurări sociale reprezintă o măsură bună sau rea este, în esenţă, o problemă politică. Unii pot încerca să-l justifice spunând că salariaţilor le lipseşte inteligenţa şi forţa morală de a se îngriji spontan de propriul lor viitor. Dar atunci nu sunt uşor de combătut vocile celor care întreabă dacă nu este paradoxal să fie încredinţată bunăstarea ţării deciziilor unor electori pe care legea însăşi îi consideră incapabili de a-şi gestiona propriile lor treburi; dacă nu este absurd să le încredinţăm suprema conducere a guvernului aceloraşi oameni care în mod vădit au nevoie de gardieni, ca să-i împiedice să-şi cheltuiască în mod nesăbuit veniturile proprii. Este oare rezonabil să li se încredinţeze unor iresponsabili dreptul să-şi aleagă gardienii? Nu este un accident faptul că Germania, ţara care a iniţiat sistemul asigurărilor sociale, a fost leagănul ambelor forme contemporane de depreciere a democraţiei, atât al celei marxiste, cât şi al celei nemarxiste.

Observaţii despre interpretarea populară a „Revoluţiei industriale"

Se afirmă îndeobşte că istoria industrialismului modern şi îndeosebi istoria „Revoluţiei industriale" britanice oferă [p. 618] verificarea empirică a doctrinei „realiste" sau „instituţionale" şi infirmă complet dogmatismul „abstract" al economiştilor[14]. Economiştii neagă în mod categoric că sindicatele şi legislaţia guvernamentală a muncii au ameliorat pe termen lung situaţia întregii clase a salariaţilor, ridicându-le nivelul de trai, sau că ar fi putut realiza acest lucru. Dar anti-economiştii pretind ca faptele au infirmat aceste erori. Politicienii şi legislatorii care au promulgat reglementarea sistemului de fabrică (*factory acts*) ar fi dat dovadă de o mai pătrunzătoare înţelegere a realităţii decât economiştii. În vreme ce filozofia *laissez-faire*, lipsită de milă şi de compasiune, afirma că suferinţele maselor care trudesc

sunt inevitabile, bunul simţ al omului de rând a reuşit să potolească cele mai grave excese ale afaceriştilor ahitiaţi după profit. Ameliorarea situaţiei muncitorilor ar fi în totalitate o realizare a guvernelor şi a sindicatelor. Idei de felul acesta mustesc în majoritatea studiilor istorice care se ocupă de evoluţia industrialismului modern. Autorii încep prin schiţarea unei imagini idilice a situaţiei existente în ajunul „Revoluţiei industriale”. Pe atunci, ne spun ei, lucrurile se prezentau, pe ansamblu, satisfăcător. Ţăranii erau fericiţi. Tot astfel erau şi meşteşugarii, în cadrul sistemului gospodăresc. Ei lucrau în propriile lor ateliere şi se bucurau de o anumită independenţă economică, deoarece deţineau o bucată de pământ cultivabil şi propriile lor unelte. Dar apoi „Revoluţia industrială s-a abătut ca o ciumă” asupra acestor oameni[15]. Sistemul de fabrică l-a redus practic pe lucrătorul liber la sclavie; i-a redus nivelul de trai la cote de simplă supravieţuire; înghesuind femeile şi copiii în manufacturi, a distrus practic viaţa de familie şi a subminat înseşi fundamentele societăţii, ale moralităţii şi ale sănătăţii publice. O mică minoritate de exploatatori lipsiţi de scrupule au reuşit, prin viclenie, să pună în jugul ei imensa majoritate. Adevărul este că situaţia economică era foarte nesatisfăcătoare în ajunul Revoluţiei industriale. Sistemul social tradiţional nu era suficient de elastic pentru a satisface nevoile unei populaţii care creştea rapid. Nici fermele şi nici breslele nu aveau trebuinţă de mâna de lucru suplimentară. Afacerile erau permeate de moştenirea spiritului de privilegii şi de monopol exclusivist; fundamentele sale instituţionale erau autorizaţiile şi acordarea de patente monopoliste; filozofia sa era restricţia şi interdicţia competiţiei, atât interne, cât şi străine. [p. 619] Numărul persoanelor pentru care nu mai era loc în sistemul rigid al paternalismului şi al tutelei guvernamentale asupra afacerilor creştea rapid. Erau practic nişte proscrişi. Majoritatea apatică a acestor oameni nefericiţi trăia din firimiturile care cădeau de la mesele castelor privilegiate. În sezonul recoltelor, ei câştigau câte ceva, pentru ajutorul ocazional pe care-l ofereau fermelor; în restul timpului erau dependenţi de caritatea persoanelor private şi de ajutorul comunal oferit săracilor. Mii de tineri, dintre cei mai viguroşi din aceste segmente de populaţie, erau împinşi în serviciul armatei şi al marinei regale; mulţi erau ucişi sau schilodiţi în acţiune; încă şi mai mulţi piereau în mod jalnic, datorită greutăţilor unei discipline barbare, datorită bolilor tropicale, sau de sifilis[16]. Alte mii, cei mai îndrăzneţi şi mai lipsiţi de scrupule din categoria lor, infestau ţara ca vagabonzi, cerşetori, derbedei şi prostituate. Singurele mijloace cunoscute de autorităţi pentru a se ocupa de aceşti indivizi erau azilul de săraci şi coloniile de muncă. Susţinerea acordată de guvern resentimentelor populare împotriva introducerii de noi invenţii şi a dispozitivelor destinate economisirii muncii făceau ca situaţia să fie chiar disperată. Sistemul de fabrică s-a dezvoltat în condiţii de necontenită luptă împotriva a nenumărate obstacole. A trebuit să lupte cu prejudecăţile populare, cu vechile cutume încetăţenite, cu regulile şi reglementările obligatorii din punct de vedere legal, cu animozitatea autorităţilor, cu interesele speciale ale grupurilor privilegiate, cu invidia breslelor.

Echipamentul de capital al firmelor singulare era insuficient, procurarea creditului era extrem de dificilă şi de costisitoare. Experienţa tehnologică şi comercială lipsea. Cei mai mulţi dintre proprietarii de fabrici au dat faliment; relativ puţini au reuşit. Profiturile erau uneori considerabile, dar tot astfel erau şi pierderile. Au trebuit să treacă multe zeci de ani până când practica uzuală a reinvestirii celei mai mari părţi din profituri a putut asigura necesarul de capital acumulat pentru desfăşurarea afacerilor pe o scară mai extinsă. Faptul că fabricile au putut înflori în ciuda tuturor acestor obstacole se explică prin două cauze. Mai întâi, existau doctrinele noii filozofii sociale, dezvoltate de către economişti. Aceştia au demolat prestigiul mercantilismului, al paternalismului şi al restricţionismului. Ei au respins convingerea superstiţioasă că dispozitivele şi procesele destinate economisirii muncii ar duce la şomaj şi i-ar condamna pe oameni la sărăcie şi la decădere. Economiştii adepţi ai sistemului *laissez-faire* au fost pionierii realizărilor tehnologice fără precedent din ultimele două sute de ani. A mai existat şi un al alt factor care a slăbit opoziţia faţă de inovaţii. Fabricile au luat de pe umerii autorităţilor şi ai aristocraţiei funciare stăpânitoare o problemă jenantă, care luase proporţii prea mari pentru ei. Fabricile au asigurat supravieţuirea maselor de săraci. Ele au golit azilele de săraci, coloniile de muncă şi închisorile, convertindu-i astfel pe cerşetorii muritori de foame în oameni capabili să se auto-întreţină, câştigând o pâine. Proprietarii de fabrici nu aveau puterea de a constrânge pe nimeni să [p. 620] accepte o slujbă industrială. Ei nu puteau să angajeze decât oameni dispuşi să lucreze pentru salariile care li se ofereau. Aşa scăzute cum erau aceste salarii, ele reprezentau totuşi cu mult mai mult decât puteau câştiga aceşti săraci în orice alt domeniu care le era accesibil. A afirma că fabricile le-au smuls pe soţiile casnice de lângă copii şi din bucătării şi pe copii de la joaca lor este o distorsiune a faptelor. Femeile acestea nu aveau nimic de gătit, pentru a-şi hrăni copiii. Copiii aceştia erau lipsiţi şi înfometaţi. Singurul lor refugiu a fost fabrica. Aceasta literalmente i-a salvat de la moartea prin inaniţie. Este regretabil că au existat asemenea condiţii. Dar dacă dorim să dăm vina pe cei responsabili, atunci nu trebuie să-i învinuim pe proprietarii de fabrici, care – conduşi de egoism, desigur, şi nu de „altruism” – au făcut tot posibilul pentru a eradica aceste rele. Cauza relelor fusese ordinea economică din perioada precapitalistă, ordinea din „vremurile bune de demult”. În primele decenii ale Revoluţiei industriale, nivelul de trai al muncitorilor din fabrici era şocant de scăzut, în comparaţie cu situaţia de atunci a claselor înstărite şi cu situaţia actuală a maselor industriale. Orele de muncă erau lungi, şi condiţiile sanitare din ateliere erau deplorabile. Capacitatea de muncă a individului se epuiza rapid. Dar rămâne adevărat faptul că, pentru surplusul de populaţie pe care mişcarea de împrejmuire o condamnase la sărăcie lucie şi pentru care literalmente nu mai exista loc în cadrul sistemului de producţie existent, munca în fabrici a reprezentat salvarea. Oamenii aceştia se îngrămădeau în fabrici fără vreun alt motiv decât dorinţa de a-şi ameliora nivelul de trai. Ideologia *laissez-faire* şi produsul ei, „Revoluţia industrială”, au aruncat în aer

barierele ideologice şi instituţionale existente în calea progresului şi a bunăstării. Ele au demolat ordinea socială în cadrul căreia tot mai mulţi oameni erau sortiţi mizeriei şi sărăciei abjecte. Meşteşugurile de procesare din perioadele anterioare serviseră aproape exclusiv dorinţele celor înstăriţi. Extinderea acestor activităţi era limitată de volumul bunurilor de lux pe care şi le puteau permite segmentele mai avute ale societăţii. Cei neangajaţi în producţia de bunuri primare nu-şi puteau câştiga traiul decât în măsura în care clasele superioare erau dispuse să le întrebuinţeze calificările şi serviciile. Însă deodată s-a făcut resimţit un nou principiu. Sistemul de fabrică a inaugurat un nou mod de comercializare şi de producţie. Trăsătura sa caracteristică era că manufacturile nu erau concepute doar pentru consumul puţinilor înstăriţi, ci şi pentru acela al persoanelor care până acum jucaseră un rol neglijabil în calitate de consumatori. Obiectivul sistemului de fabrică era furnizarea de lucruri ieftine pentru cei mulţi. Fabrica paradigmatică pentru începuturile Revoluţiei industriale a fost ţesătoria de bumbac. Dar produsele de bumbac pe care le oferea aceasta nu erau un bun solicitat de cei bogaţi. Oamenii avuţi foloseau în continuare mătasea, olanda şi batistul. Ori de câte ori sistemul de fabrică invada o nouă ramură productivă cu metodele sale de producţie în masă, bazate pe echipamente mecanizate, el începea [p. 621] cu producţia de bunuri ieftine, pentru masele largi. Abia într-un stadiu ulterior, după ce ameliorarea fără precedent a nivelului de trai al maselor, provocată de fabrici, a făcut să devină profitabilă aplicarea metodelor de producţie în masă şi la articole mai bune, s-au orientat fabricile şi spre producerea de bunuri mai rafinate – şi deci mai scumpe. Astfel, de exemplu, pantofii confecţionaţi în fabrică au fost cumpăraţi ani de zile numai de „proletari”, în vreme ce consumatorii mai înstăriţi continuau să se adreseze numai cizmarilor care lucrau la comandă. Mult pomenitele *sweatshops* (ateliere de muncă prelungită şi slab remunerată) nu produceau haine pentru cei bogaţi, ci pentru cei cu posibilităţi modeste. Doamnele şi domnii cu pretenţii preferau - şi încă mai preferă – rochiile şi costumele croite la comandă. Faptul de căpătâi în legătură cu Revoluţia industrială este că a deschis o epocă de producţie de masă, pentru nevoile maselor. Salariaţii încetează de a fi nişte oameni care trudesc pentru bunăstarea altora. Ei înşişi sunt principalii consumatori ai produselor furnizate de fabrici. Marile afaceri depind de consumul de masă. În America zilelor noastre nu există nici o ramură a marilor afaceri care să nu servească nevoile maselor. Principiul de bază al activităţii antreprenoriale capitaliste este de a furniza cele necesare omului de rând. În calitatea sa de consumator, omul de rând este suveranul, a cărui cumpărare sau abţinere de la a cumpăra decide soarta activităţilor antreprenoriale. În cadrul economiei de piaţă nu există nici un alt mijloc de dobândire şi de păstrare a avuţiei decât acela de a oferi maselor bunurile pe care le solicită, în modul cel mai adecvat şi mai ieftin. Orbiţi de prejudecăţile lor, numeroşi istorici şi scriitori s-au arătat în întregime incapabili de a sesiza acest fapt fundamental. În opinia lor, salariaţii trudesc pentru bunăstarea altora. Ei nu-şi pun niciodată problema cine sunt aceşti „alţii”. Dl. şi d-na

Hammond ne spun că lucrătorii erau mai fericiţi în 1760 decât în 1830[17]. Aceasta este o judecată de valoare arbitrară. Nu există nici un mijloc de a compara şi de a măsura fericirea unor oameni diferiţi, sau a aceloraşi oameni la momente diferite. Putem fi de acord, de dragul argumentaţiei, că un individ născut în 1740 era mai fericit în 1760 decât în 1830. Dar să nu uităm că în 1770 Anglia avea 8,5 milioane de locuitori (conform estimărilor lui Arthur Young), în vreme ce, în 1831, (conform recensământului) cifra era de 16 milioane[18]. Această creştere dramatică a fost determinată îndeosebi de Revoluţia industrială. În legătură cu aceşti englezi suplimentari, aserţiunea eminenţilor istorici nu poate fi aprobată decât de cei care-şi însuşesc versurile melancolice ale lui Sofocle: „A nu te naşte este, fără îndoială, lucrul cel mai bun; dar dacă omul a apucat să vadă lumina zilei, cea mai bună dintre alternativele rămase este să se întoarcă în locul de unde a venit.” [p. 622] Primii industriaşi erau, în cea mai mare parte, oameni proveniţi din aceleaşi medii sociale din care proveneau şi muncitorii lor. Ei trăiau foarte modest, îşi cheltuiau doar o fracţiune din venituri pentru casele lor, iar restul îl puneau înapoi la lucru. Dar, pe măsură ce întreprinzătorii au devenit mai bogaţi, fiii afaceriştilor de succes au început să se amestece în cercurile clasei stăpânitoare. Gentlemanii de viţă nobilă invidiau averea parveniţilor şi priveau cu ostilitate la simpatiile lor pentru mişcarea reformistă. Ei s-au răzbunat investigând condiţiile materiale şi morale ale angajaţilor şi adoptând legislaţia muncii în fabrici. Istoria capitalismului în Marea Britanie, ca şi în toate celelalte ţări capitaliste, este o cronică a tendinţei continue de ameliorare a nivelului de trai al salariaţilor. Această evoluţie a coincis, pe de o parte, cu dezvoltarea legislaţiei de protecţie a muncitorilor şi cu răspândirea sindicalismului şi, pe de altă parte, cu creşterea productivităţii marginale a muncii. Economiştii afirmă că ameliorarea condiţiilor materiale ale muncitorilor se datorează creşterii cotei de capital investit *per capita* şi realizărilor tehnologice pe care întrebuinţarea acestui capital suplimentar le-a permis. În măsura în care legislaţia muncii şi presiunea sindicală n-au depăşit limitele stabilite de ceea ce muncitorii ar fi obţinut în absenţa lor, ca o consecinţă necesară a accelerării acumulării de capital în raport cu populaţia, măsurile respective au fost superflue. În măsura în care au depăşit aceste limite, ele au fost nocive pentru interesele maselor. Ele au încetinit acumularea de capital, încetinind astfel tendinţa de creştere a productivităţii marginale a muncii şi a ratelor salariale. Ele le-au conferit privilegii anumitor grupuri de salariaţi, pe seama altor grupuri. Ele au creat şomaj în masă şi au scăzut volumul produselor disponibile pentru muncitori, în calitatea lor de consumatori. Apologeţii amestecului guvernamental în afaceri şi ai sindicalismului atribuie ameliorările condiţiilor muncitorilor acţiunilor guvernelor şi ale sindicatelor. Dacă nu ar fi existat acestea, spun ei, nivelul de trai al muncitorilor nu ar fi fost mai ridicat astăzi decât era în perioada primilor ani ai sistemului de fabrică. Este limpede că această controversă nu poate fi rezolvată făcând apel la experienţa istorică. În ce priveşte constatarea faptelor, nu există nici o controversă între cele două grupuri. Antagonismul lor

priveşte interpretarea evenimentelor, iar această interpretare trebuie să fie ghidată de teoriile adoptate. Consideraţiile epistemologice şi logice care determină corectitudinea sau incorectitudinea unei teorii sunt logic şi temporal anterioare elucidării problemei istorice vizate. Faptele istorice în sine nici nu dovedesc, nici nu infirmă vreo teorie. Ele se cer interpretate în lumina analizei teoretice. Cei mai mulţi dintre autorii care au scris despre istoria condiţiilor muncitorilor [p. 623] în regimul capitalist erau ignoranţi în materie de economie şi se lăudau cu această ignoranţă. Însă dispreţul acesta pentru gândirea economică sănătoasă nu însemna că abordau subiectul investigaţiilor lor fără idei preconcepute şi fără parţialitate în favoarea nici unei teorii. Ei erau călăuziţi de erorile populare privind omnipotenţa guvernamentală şi de presupusele binecuvântări ale sindicalismului. Este incontestabil că soţii Webb, exact ca şi Lujo Brentano şi ca o puzderie de autori minori, au fost, încă de la începutul studiilor lor, îmbibaţi de o ură fanatică pentru economia de piaţă şi de o acceptare entuziastă a doctrinelor socialismului şi ale intervenţionismului. Ei au fost cu siguranţă sinceri în convingerile lor şi şi-au dat toată străduinţa. Candoarea şi probitatea de care au dat dovadă îi poate exonera, ca persoane individuale; dar nu îi exonerează ca istorici. Indiferent cât de nepătate ar fi intenţiile istoricului, el nu are nici o scuză pentru recursul la doctrine eronate. Prima datorie a istoricului este de a examina cu maximă atenţie toate doctrinele la care recurge, atunci când cercetează subiectul muncii sale. Dacă neglijează lucrul acesta şi îmbrăţişează cu naivitate ideile diforme şi confuze ale opiniei publice, atunci nu mai este un istoric, ci un apologet şi un propagandist. Antagonismul dintre aceste două puncte de vedere nu este numai o problemă istorică. El se referă – nu mai puţin – la cea mai arzătoare problemă a zilelor noastre. Este vorba de obiectul disputei legate de ceea ce, în America zilelor noastre, se numeşte problema relaţiilor industriale. Să accentuăm doar un singur aspect al chestiunii. Există teritorii întinse – Asia de Est, Indiile de Est, Europa de Sud şi de Sud-Vest, America Latină – care nu sunt decât superficial afectate de capitalismul modern. Condiţiile din aceste ţări nu diferă, în ansamblu, de cele existente în Anglia în ajunul „Revoluţiei industriale”. Există milioane de oameni pentru care nu mai există nici un loc sigur în cadrul aranjamentului economic tradiţional. Soarta acestor mase nenorocite nu poate fi ameliorată decât prin industrializare. Ceea ce le trebuie cel mai mult acestor ţări sunt întreprinzătorii şi capitaliştii. Deoarece propriile lor politici publice nesăbuite le-au lipsit de continuarea asistenţei de care se bucuraseră din partea capitalului străin importat, ele trebuie să se lanseze în acumularea de capital intern. Ele trebuie să treacă prin toate stadiile prin care a trebuit să treacă evoluţia industrialismului occidental. Trebuie să înceapă cu rate salariale relativ scăzute şi cu ore de muncă prelungite. Fiind însă induşi în eroare de doctrinele prevalente astăzi în Europa Occidentală şi în America de Nord, oamenii politici din aceste ţări cred că pot proceda altfel. Ei încurajează presiunea sindicatelor şi legislaţia chipurile favorabilă muncitorilor. Radicalismul lor intervenţionist omoară în faşă toate încercările de a crea

industrii locale. Dogmatismul lor încăpăţânat este condamnarea la pieire a hamalilor indieni şi chinezi, a zilierilor mexicani şi a milioane de alţi oameni care se luptă cu disperare, în pragul morţii prin inaniţie. [p. 624]

8. Felul cum sunt afectate salariile de vicisitudinile pieţei

Munca este un factor de producţie. Preţul pe care un vânzător de muncă îl poate obţine pe piaţă depinde de datele acesteia. Cantitatea şi calitatea de muncă pe care este apt să o depună un individ depinde de caracteristicile sale înnăscute şi dobândite. Abilităţile înnăscute nu pot fi modificate de nici o acţiune deliberată. Ele reprezintă moştenirea individului, cu care l-au înzestrat strămoşii lui, în ziua când s-a născut. El se poate îngriji de aceste daruri şi îşi poate cultiva talentele, evitând dispariţia lor prematură; dar el nu poate niciodată depăşi limitele pe care natura le-a impus forţelor şi capacităţilor sale. El poate da dovadă de mai multă sau mai puţină pricepere în efortul de a-şi vinde capacitatea de muncă la cel mai ridicat preţ care se poate obţine pe piaţă, în situaţia dată. Dar el nu-şi poate modifica natura, pentru a o adapta mai bine la configuraţia datelor pieţei. El are noroc dacă pe piaţă condiţiile sunt astfel încât unul din tipurile de muncă pe care este capabil să le presteze este generos remunerat; dacă talentele sale sunt deosebit de apreciate de semenii săi, este vorba de noroc, nu de un merit personal. D-ra Greta Garbo, dacă ar fi trăit cu o sută de ani mai devreme, probabil că ar fi câştigat cu mult mai puţin decât în epoca aceasta a cinematografului. Din punctul de vedere al talentelor ei personale, ea se găseşte într-o poziţie similară cu aceea a unui fermier a cărui fermă poate fi vândută la un preţ ridicat pentru că extinderea unui oraş din apropiere a transformat-o în teren urban. În cadrul limitelor rigide fixate de abilităţile sale înnăscute, capacitatea de muncă a cuiva poate fi perfecţionată prin antrenamentul necesar executării unor sarcini specifice. Individul – sau părinţii lui – suportă cheltuieli de calificare, ale căror fructe constau în dobândirea capacităţii de a presta anumite tipuri de muncă. Asemenea şcolarizare şi calificare intensifică unilateralitatea omului; ele îl transformă într-un specialist. Orice formaţie specială dezvoltă caracterul specific al capacităţii beneficiarului de a munci. Truda şi necazul, dezutilitatea eforturilor cărora individul trebuie să li se supună pentru a dobândi aceste abilităţi deosebite, pierderea unor câştiguri potenţiale pe durata perioadei de calificare şi cheltuiala bănească necesară sunt suportate în anticiparea unei creşteri ulterioare a câştigurilor, care le va compensa. Aceste cheltuieli sunt nişte investiţii şi sunt, prin urmare, speculative. Dacă vor fi rentabile sau nu depinde de configuraţia viitoare a pieţei. Activitatea de dobândire a unei calificări îl face pe muncitor să devină un speculator sau un întreprinzător. Configuraţia viitoare a pieţei este cea care va determina dacă din această investiţie vor rezulta profituri sau pierderi. Astfel, salariatul are interese speciale din două puncte de vedere: ca [p. 625] persoană cu anumite calităţi înnăscute şi ca om care a dobândit anumite calificări specifice. Salariatul îşi vinde munca pe piaţă la preţul pe care piaţa îl permite astăzi. În cadrul construcţiei imaginare a economiei uniform repetitive, suma preţurilor pe care

antreprenorul trebuie să le suporte pentru toţi factorii complementari de producţie laolaltă trebuie să fie egală – luând în calcul şi preferinţa de timp – cu preţul produsului. În economia aflată în schimbare, modificările survenite în structura pieţei pot cauza diferenţe între aceste două mărimi. Profiturile şi pierderile rezultate de aici nu-l afectează pe salariat. Incidenţa lor nu cade decât asupra patronului. Incertitudinea viitorului îl afectează pe salariat numai în măsura în care sunt afectate următoarele elemente:
1. Cheltuielile de timp, dezutilitate şi bani suportate în vederea calificării.
2. Cheltuielile suportate în vederea mutării la un anumit loc de muncă.
3. În cazul unui contract de muncă stipulat pentru o anumită perioadă de timp, modificările de preţ ale tipului respectiv de muncă survenite între timp şi modificările care afectează solvabilitatea patronului.

9. Piaţa mâinii de lucru

Salariile sunt preţurile achitate pentru munca umană ca factor de producţie. Ca şi în cazul tuturor celorlalte preţuri ale factorilor complementari de producţie, nivelul lor este, în ultimă instanţă, determinat de preţurile produselor, aşa cum sunt acestea anticipate la momentul când se vinde şi se cumpără munca. Nu contează dacă cel care depune munca îşi vinde serviciile unui patron care le combină cu factori materiali de producţie şi cu serviciile altor oameni, sau dacă se angajează el însuşi, pe cont propriu şi asumându-şi toate riscurile, în a întreprinde aceste combinaţii. Preţul final al muncii de aceeaşi calitate este oricum acelaşi în întregul sistem de piaţă. Ratele salariale sunt întotdeauna egale cu preţul întregului produs al muncii. Sloganul popular „dreptul muncitorului la întregul produs al muncii” a fost o formulare absurdă a pretenţiei ca bunurile de consum să se distribuie în exclusivitate muncitorilor şi ca nimic să nu le rămână antreprenorilor şi proprietarilor factorilor materiali de producţie. Bunurile finite nu pot fi considerate din nici un punct de vedere ca fiind produse exclusiv ale muncii. Ele reprezintă venitul combinării deliberate a muncii cu factorii materiali de producţie. În economia aflată în schimbare se manifestă o tendinţă de ajustare a ratelor salariale de piaţă exact la nivelul ratelor salariale finale. Ajustarea aceasta este un proces care necesită timp. Lungimea perioadei de ajustare depinde de perioada necesară calificării [p. 626] pentru meserii noi şi pentru deplasarea muncitorilor către noi reşedinţe. Ea depinde în plus şi de factori subiectivi, cum ar fi familiaritatea muncitorilor cu configuraţia şi cu perspectivele pieţei mâinii de lucru. Ajustarea este o întreprindere speculativă, în măsura în care calificarea pentru slujbe noi şi schimbările de reşedinţă presupun costuri, care sunt suportate de către muncitori doar dacă ei consideră că viitoarea configuraţie a pieţei muncii le va face să apară profitabile. În această privinţă, nu există nimic deosebit în legătură cu munca, salariile şi piaţa mâinii de lucru. Ceea ce conferă o trăsătură distinctivă pieţei muncii este faptul că lucrătorul nu este doar un furnizor al factorului de producţie numit muncă, ci şi o fiinţă umană, iar disocierea unui om de prestaţia lui este imposibilă. Pornind de la acest lucru s-au făcut îndeobşte afirmaţii extravagante şi s-a formulat o critică găunoasă a doctrinelor

economice referitoare la ratele salariale. Dar asemenea absurdităţi nu trebuie să împiedice ştiinţa economică să acorde acestui fapt primordial atenţia cuvenită. Pentru muncitor este un lucru important ce fel de muncă depune, dintre diversele tipuri de care este capabil, unde o depune şi în ce condiţii şi circumstanţe particulare o depune. Un observator neimplicat poate considera că ideile şi sentimentele care îl determină pe muncitor să prefere anumite slujbe, anumite locuri de muncă şi anumite condiţii de muncă, mai degrabă decât altele, sunt nişte prejudecăţi neîntemeiate, sau chiar ridicole. Dar asemenea judecăţi academice ale unor cenzori neimplicaţi nu folosesc la nimic. Pentru analiza economică a problemelor implicate, împrejurarea că muncitorul nu îşi priveşte truda şi necazul doar din punctul de vedere al dezutilităţii muncii şi al gratificării ei mediate, ci ia în consideraţie şi dacă circumstanţele şi condiţiile corespunzătoare desfăşurării ei îi afectează satisfacţiile vieţii - şi în ce măsură - nu reprezintă ceva deosebit. Faptul că un muncitor este gata să renunţe la posibilitatea de a-şi augmenta veniturile monetare mutându-se într-un loc pe care îl consideră mai puţin dezirabil şi preferă să rămână în locul sau ţara lui de baştină, nu este mai remarcabil decât acela că un gentleman bogat fără ocupaţie preferă viaţa mai scumpă din capitală, celei mai ieftine dintr-un orăşel [de provincie]. Muncitorul şi consumatorul sunt aceeaşi persoană; numai raţionamentul economic este acela care integrează funcţiile sociale şi separă această unitate în două scheme. Oamenii nu-şi pot separa deciziile privitoare la întrebuinţarea forţei lor de muncă de acelea privitoare la felul cum îşi consumă veniturile. Descendenţa, limba, educaţia, religia, mentalitatea, legăturile familiale şi mediul social îl leagă pe muncitor, în aşa fel încât el nu-şi alege locul şi domeniul de muncă exclusiv în funcţie de nivelul ratelor salariale. [p. 627] Putem numi rate salariale standard (*S*) acel nivel al ratelor salariale corespunzătoare tipurilor de muncă specifice care s-ar impune pe piaţă dacă muncitorii n-ar discrimina între diverse locaţii şi, la rate salariale egale, n-ar prefera un loc de muncă mai degrabă decât altul. Dacă, pe de altă parte, salariaţii evaluează în mod diferenţiat munca în locuri diferite, din considerentele menţionate mai sus, atunci nivelul ratelor salariale de piaţă (*M*) poate devia permanent de la ratele standard (*S*). Putem numi componenta de ataşament (*A*) diferenţa maximă între rata de piaţă şi rata standard care nu determină încă migraţia muncitorilor dinspre locaţiile cu rate salariale de piaţă mai reduse spre acelea cu rate salariale de piaţă mai ridicate. Componenta de ataşament a unui anumit loc sau a unei anumite regiuni geografice este fie pozitivă, fie negativă. Mai trebuie să ţinem seama de faptul că diferitele locaţii şi regiuni diferă din punctul de vedere al aprovizionării cu bunuri de consum, întrucât intervin costurile de transport (în sensul cel mai larg al termenului). Costurile acestea sunt mai scăzute în anumite regiuni şi mai ridicate în altele. Există apoi diferenţe în ce priveşte necesarul de *input* fizic pentru atingerea aceluiaşi nivel de satisfacţie fizică. În anumite locuri, omul trebuie să cheltuiască mai mult pentru a atinge acelaşi nivel de satisfacere a dorinţelor pe care, abstracţie făcând de circumstanţele ce

determină nivelul componentei de ataşament, l-ar putea atinge cu mai mare uşurinţă în altă parte. Pe de altă parte, în anumite locuri, omul poate evita unele cheltuieli, fără nici un fel de reducere a satisfacerii dorinţelor sale, cu toate că în alte locuri renunţarea la aceste cheltuieli i-ar reduce satisfacţia. Putem numi componenta cost (C) cheltuielile pe care un lucrător trebuie să le suporte în anumite locuri pentru a atinge, în sensul acesta, acelaşi nivel de satisfacere a dorinţelor, sau de care se poate dispensa fără a-şi reduce satisfacerea dorinţelor. Componenta cost a unui anumit loc sau a unei anumite regiuni geografice este fie pozitivă, fie negativă. Dacă presupunem că nu există bariere instituţionale care să împiedice sau să penalizeze transferul bunurilor de capital, al muncitorilor şi al mărfurilor dintr-un loc sau dintr-o regiune spre alt loc sau altă regiune şi că muncitorilor le sunt indiferente locurile unde locuiesc şi muncesc, va exista o tendinţă de distribuire a populaţiei pe suprafaţa Pământului în concordanţă cu productivitatea fizică a factorilor de producţie primari naturali şi cu imobilizarea moştenită din trecut a factorilor de producţie non-convertibili. Abstracţie făcând de componenta cost, există o tendinţă de egalizare a ratelor salariale pentru acelaşi tip de muncă, pe întreaga suprafaţă a planetei. Am putea numi relativ suprapopulată o regiune în care ratele salariale de piaţă plus componenta cost (pozitivă sau negativă) sunt mai reduse decât ratele standard; şi relativ subpopulată o regiune în care ratele salariale de piaţă plus componenta cost (pozitivă sau negativă) [p. 628] sunt mai ridicate decăt ratele standard. Dar nu este convenabil să definim astfel termenii în chestiune, [deoarece] nu ne-ar ajuta să explicăm condiţiile reale de formare a ratelor salariale şi comportamentul salariaţilor. Este mai avantajos să alegem o altă definiţie. Putem numi o regiune relativ suprapopulată, dacă în cadrul ei ratele salariale de piaţă sunt mai reduse decât ratele standard plus componentele (pozitive sau negative) de ataşament şi cost laolaltă, adică dacă $M < (S + A + C)$. Similar, vom numi relativ subpopulată o regiune în care $M > (S + A + C)$. În absenţa barierelor instituţionale în calea migraţiei, muncitorii se deplasează din regiunile relativ suprapopulate către cele relativ subpopulate până când vom avea peste tot $M = S + A + C$. Acelaşi lucru rămâne valabil - *mutatis mutandis* - şi pentru migraţia indivizilor care lucrează pe cont propriu şi îşi vând munca prin comercializarea produselor ei sau prin prestarea de servicii personale. Conceptele de componentă de ataşament şi cel de componentă cost se aplică în mod similar la trecerea de la o ramură economică sau de la o ocupaţie la alta. Este de la sine înţeles că migraţiile pe care le descriu aceste teoreme se produc numai în măsura în care nu există bariere instituţionale în calea mobilităţii capitalului, a forţei de muncă şi a mărfurilor. În vremurile acestea, când se urmăreşte dezintegrarea diviziunii internaţionale a muncii şi dobândirea autarhiei economice de către fiecare ţară suverană, tendinţele descrise de ele se manifestă plenar doar în limitele graniţelor fiecărei ţări.

Munca animalelor şi a sclavilor

Pentru om, animalele reprezintă un factor material de producţie. Este posibil ca într-o zi modificarea sentimentelor morale să-i determine pe oameni să le

trateze mai blând pe animale. Totuşi, câtă vreme oamenii nu lasă animalele în pace, să-şi vadă de drumul lor, ei se vor raporta întotdeauna la ele ca la nişte simple obiecte, asupra cărora acţionează. Cooperarea socială nu poate exista decât între fiinţe umane, deoarece numai acestea sunt capabile să înţeleagă semnificaţia şi avantajele diviziunii muncii şi ale cooperării paşnice. Omul supune animalul şi îl integrează în schema sa de acţiune, ca pe un obiect material. Îmblânzind, domesticind şi dresând animale, omul adesea îşi manifestă aprecierea pentru specificităţile psihologice ale creaturii respective; el apelează, aşa-zicând, la sufletul ei. Dar, chiar şi în cazul acesta, prăpastia care separă omul de animal rămâne de netrecut. Un animal nu poate obţine nimic altceva decât satisfacerea dorinţelor sale alimentare şi sexuale şi o protecţie adecvată împotriva vătămărilor pe care i le pot provoca factorii mediului înconjurăror. Animalele sunt bestiale şi inumane, tocmai pentru că [p. 629] sunt aşa cum îi prezenta pe muncitori legea de fier a salariilor. Animalele nu pot nici să coopereze pentru a forma legături sociale, nici să participe la societatea umană, după cum nici civilizaţia umană n-ar fi apărut nicicând dacă oamenii s-ar fi dedicat exclusiv hranei şi împerecherii. Oamenii au încercat să-şi privească semenii ca pe animale şi să-i trateze în consecinţă. Ei au întrebuinţat bice pentru a-i sili pe sclavii de la galere şi pe hamalii de pe chei să muncească precum caii la cabestan. Însă experienţa a arătat că aceste metode de brutalizare neîngrădită dau rezultate foarte puţin satisfăcătoare. Chiar şi cei mai necioplţi şi mai greoi oameni fac mai mult când muncesc de bună voie, decât de frica biciului. Omul primitiv nu face nici o distincţie între proprietatea sa asupra femeilor, copiilor şi a sclavilor, pe de o parte - şi cea asupra vitelor şi a obiectelor neînsufleţite, pe de alta. Dar, îndată ce începe să aştepte de la sclavii săi servicii diferite de cele ce pot fi obţinute şi de la animalele de tracţiune şi de povară, el se vede nevoit să le slăbească legătura lanţurilor. Trebuie să încerce să înlocuiască incitativul simplei frici cu acela al interesului propriu; trebuie să încerce să îl lege de sine pe sclav cu sentimente omeneşti. Dacă sclavul nu mai este împiedicat să fugă numai de faptul că este legat în lanţuri şi supravegheat şi dacă nu mai este obligat să muncească exclusiv sub ameninţarea biciului, atunci relaţia între stăpân şi sclav se transformă într-un raport social. Este posibil, mai ales dacă este încă proaspătă amintirea zilelor mai fericite, de libertate, ca sclavul să-şi deplângă nenorocul şi să tânjească după eliberare. Dar el se resemnează cu ceea ce pare a fi o stare de lucruri inevitabilă şi se obişnuieşte cu soarta lui, astfel încât să o facă să fie cât mai suportabilă cu putinţă. Sclavul devine interesat să-şi satisfacă stăpânul, prin străduanie şi îndeplinirea sarcinilor care-i sunt încredinţate; stăpânul devine interesat să stimuleze zelul şi loialitatea sclavului, oferindu-i un tratament rezonabil. Între stăpân şi rob se dezvoltă relaţii ce pot fi numite - fără a greşi - de prietenie. Poate că apologeţii sclavagismului nu se înşelau întru totul atunci când spuneau că numeroşi sclavi erau satisfăcuţi cu situaţia lor şi nu încercau să o schimbe. Poate că există indivizi, grupuri de indivizi şi chiar popoare întregi şi rase care se bucură de siguranţa şi de securitatea furnizate de robie; care, insensibili la

umilinţe şi înjosiri, se bucură să plătească privilegiul de a beneficia de facilităţile unei gospodării înstărite, pentru o cantitate de muncă moderată; şi în ochii cărora supunerea la capriciile şi toanele rele ale unui stăpân este doar un inconvenient mic, sau chiar inexistent. Desigur, condiţiile în care trudeau robii la marile ferme şi pe plantaţii, în mine, în colonii de muncă şi la galere erau foarte diferite de viaţa descrisă în culori atât de vesele a valeţilor casnici, a menajerelor, a bucătarilor şi a îngrijitoarelor medicale, sau de situaţia muncitorilor iobagi, a lăptăreselor şi a ciobanilor care lucrau la mici ferme. Nici un apologet a sclaviei n-a avut îndrăzneala de a glorifica soarta [p. 631] sclavilor agricoli romani, înlănţuiţi şi înghesuiţi cu toţii în *ergastulum*, sau pe cea a negrilor de pe plantaţiile americane de bumbac şi de zahăr[19]. Abolirea sclaviei şi a servituţii nu poate fi atribuită nici învăţăturii teologilor şi moraliştilor, nici slăbiciunii sau generozităţii stăpânilor lor. Printre propovăduitorii teologiei şi ai eticii, apărătorii sclaviei şi adversarii ei erau la fel de mulţi[20]. Munca sclavilor a dispărut pentru că nu putea rezista în faţa competiţiei muncii oamenilor liberi; neprofitabilitatea este cea care i-a pecetluit soarta în economia de piaţă. Preţul achitat pentru cumpărarea unui sclav este determinat de venitul net anticipat de pe urma utilizării lui (atât ca muncitor, cât şi ca părinte de alţi sclavi), exact în acelaşi fel în care preţul achitat pentru o vacă este determinat de venitul net anticipat de pe urma utilizării ei. Proprietarul unui sclav nu câştigă un venit special. Pentru el nu există nici o primă de „exploatare” provenită din faptul că munca sclavului este neremunerată şi că preţul de piaţă potenţial al serviciilor pe care le furnizează poate fi mai mare decât costul hrănirii, adăpostirii şi păzirii lui. Cel ce cumpără un sclav trebuie să includă în preţul plătit aceste economii, atât cât pot fi ele anticipate; el plăteşte pentru ele integral, cu rabatul datorat preferinţei de timp. Indiferent dacă proprietarul întrebuinţează sclavul în propria sa gospodărie sau întreprindere, sau dacă îi închiriază serviciile către alţi oameni, el nu se bucură de nici un avantaj specific de pe urma existenţei instituţiei sclavagismului. Premiul specific îi aparţine integral vânătorului de sclavi, adică omului care îi privează pe semenii săi liberi de libertatea lor şi îi transformă în sclavi. Desigur însă, profitabilitatea afacerii vânătorului de sclavi depinde de nivelul preţurilor pe care sunt dispuşi cumpărătorii să le achite pentru achiziţionarea de sclavi. Dacă acestea scad sub nivelul costurilor de funcţionare şi de transport suportate în întreprinderea vânătorii de sclavi, atunci afacerea devine nerentabilă şi trebuie sistată. Aşadar, niciodată şi nicăieri nu au reuşit întreprinderile care întrebuinţau munca sclavilor să rivalizeze cu succes pe piaţă cu întreprinderile care întrebuinţau munca oamenilor liberi. Munca sclavilor a putut fi întrebuinţată dintotdeauna numai acolo unde nu a avut de suportat competiţia muncii oamenilor liberi. Dacă oamenii sunt trataţi ca nişte vite, atunci nu se pot stoarce de la ei performanţe superioare celor ale vitelor. Dar în cazul acesta devine relevant faptul că oamenii sunt semnificativ mai puţin puternici, din punct de vedere fizic, decât boii şi caii - şi că hrănirea şi paza unui sclav este, în raport cu beneficiile culese, mai scumpă decât hrănirea şi paza vitelor. Când sunt trataţi ca vitele,

oamenii [p. 631] aduc un venit mai redus decât animalele, pe unitatea de cost suportată pentru susţinerea cotidiană şi pază. Dacă cerem unui muncitor care nu este liber performanţe umane, atunci trebuie să-i furnizăm stimulente specific umane. Dacă patronul urmăreşte să obţină produse calitativ şi cantitativ superioare acelora a căror producţie poate fi stoarsă cu biciul, atunci trebuie să-l cointereseze pe lucrător în produsele muncii sale. În loc de a pedepsi lenea şi indolenţa, el trebuie să recompenseze hărnicia, priceperea şi bunăvoinţa. Dar orice ar încerca în această direcţie, el nu va obţine niciodată de la un muncitor lipsit de libertate, adică de la un muncitor care nu culege întregul preţ de piaţă al contribuţiilor sale, o performanţă egală cu cea a omului liber, adică a unui om angajat pe piaţa neobstrucţionată a forţei de muncă. Limita superioară dincolo de care este imposibil de ridicat calitatea şi cantitatea produselor şi a serviciilor furnizate de munca sclavilor şi a servilor este cu mult inferioară standardelor muncii oamenilor liberi. În producerea articolelor de calitate superioară, o întreprindere care întrebuinţează munca aparent ieftină a unor oameni înrobiţi nu va putea niciodată rivaliza cu întreprinderile care întrebuinţează munca oamenilor liberi. Acesta este faptul care a determinat dispariţia tuturor sistemelor de muncă silnică. Instituţiile sociale de pe vremuri transformaseră întregi ramuri de producţie în rezervaţii menţinute exclusiv pentru ocuparea mâinii de lucru a robilor şi păzite de orice rivalitate a întreprinzătorilor care lucrau cu oameni liberi. De aceea, sclavia şi servitutea au devenit trăsături esenţiale ale unui sistem rigid de caste, care nu putea fi nici abolit, nici modificat prin acţiuni individuale. Oriunde condiţiile nu erau acestea, înşişi proprietarii de sclavi luau măsuri destinate abolirii, pas cu pas, a întregului sistem de muncă servilă. Nu sentimentele umanitare şi clemenţa au fost cele care i-au determinat pe cruzii şi nemiloşii stăpâni de sclavi ai Romei antice să slăbească legăturile sclavilor lor, ci dorinţa de a obţine cel mai ridicat câştig posibil din exploatarea proprietăţii lor. Ei au abandonat sistemul de management centralizat şi pe scară mare al vastelor latifundii sau întinderi de pământ pe care le deţineau şi i-au transformat practic pe sclavi în arendaşi, care-şi cultivau pe cont propriu pământul arendat, nemaidatorând proprietarului decât fie o chirie, fie o parte din produsele obţinute. În sfera meşteşugurilor de procesare şi a comerţului, sclavii au devenit întreprinzători, iar venitul lor, *peculium*, a devenit cvasi-proprietatea lor legală. Sclavii erau eliberaţi în număr mare, deoarece liberţii le furnizau foştilor lor proprietari, deveniţi acum *patronus*, servicii mai preţioase decât acelea care se pot aştepta de la un sclav. Aşadar, eliberarea nu reprezenta un act de mărinimie sau un cadou gratuit oferit de proprietar. Ea reprezenta o operaţiune de credit, o cumpărare a libertăţii în rate, aşa-zicând. Libertul era ţinut să-i furnizeze fostului proprietar anumite plăţi şi servicii vreme de mulţi ani, sau chiar pe durata întregii sale vieţi. În plus, acest *patronus* deţinea o serie de drepturi speciale, de moştenire a pământului liberţilor care decedau[21]. [p. 632] O dată cu dispariţia atelierelor şi a fermelor care întrebuinţau munca robilor, sclavagismul a încetat de a mai fi un sistem de producţie şi a devenit un privilegiu politic al castei aristocratice.

Seniorii aveau dreptul la anumite tribute în natură sau în bani şi la anumite servicii din partea subordonaţilor lor; în plus, copiii servilor aveau obligaţia să-i servească pe stăpâni o anumită durată de timp, ca servitori sau ca membri în suita lor militară. Dar ţăranii şi artizanii, nefavorizaţi de privilegii, îşi gestionau fermele şi prăvăliile pe cont propriu şi pe propriul lor risc. Abia după ce se încheiau procesele lor de producţie intervenea seniorul şi pretindea o parte din beneficii. Ulterior, începând din secolul al XVI-lea, oamenii au început din nou să întrebuinţeze munca unor lucrători înrobiţi, în agricultură şi, uneori, chiar în cadrul producţiei industriale pe scară mare. În coloniile americane, lucrul cu sclavi negri a devenit metoda standard pe plantaţii. În Europa de Est, în Nord-Vestul Germaniei, în Boemia şi în anexele acesteia, Moravia şi Silezia, în Polonia, în ţările baltice, în Rusia, ca şi în Ungaria şi anexele ei, agricultura pe scară mare se baza pe claca neplătită a servilor. Aceste sisteme de muncă silnică erau deopotrivă protejate - de instituţii politice - împotriva competiţiei întreprinderilor care întrebuinţau oameni liberi. Pe plantaţiile coloniale, costurile ridicate ale imigrării şi lipsa de suficientă protecţie legală şi judiciară a individului împotriva arbitrariului funcţionarilor statului şi al aristocraţiei plantatorilor împiedica apariţia unei oferte suficiente de mână de lucru liberă şi dezvoltarea unei clase de fermieri independenţi. În Europa de Est, sistemul de castă făcea imposibilă pătrunderea din afară în sfera producţiei agricole. Agricultura pe scară mare era rezervată membrilor nobilimii. Micile gospodării erau rezervate iobagilor lipsiţi de libertate. Dar faptul că întreprinderile care întrebuinţau muncă silnică nu ar fi fost în măsură să înfrunte competiţia întreprinderilor care utilizau lucrători liberi nu a fost contestat de nimeni. În această privinţă, consensul autorilor care au scris despre mersul agriculturii în secolul al optsprezecelea şi în prima parte a secolului al nouăsprezecelea nu a fost mai puţin unanim decât acela al scriitorilor care au scris despre problemele agriculturii în Roma antică. Însă abolirea sclaviei şi a servituţii nu putea fi efectuată de liberul joc al sistemului pieţei, deoarece instituţiile politice retrăseseră moşiile nobilimii şi plantaţiile din regiunea de supremaţie a pieţei. Sclavia şi servitutea au fost abolite prin acţiuni politice dictate de spiritul mult calomniatei ideologii *laissez faire, laissez passer*. Astăzi, omenirea se confruntă din nou cu tentative de înlocuire cu munca forţată a muncii oamenilor liberi, care îşi vând puterea de lucru ca pe o „marfă”, pe piaţă. Desigur, lumea îşi imaginează că între sarcinile ce le revin tovarăşilor din comunitatea socialistă şi cele ale sclavilor sau ale servilor există o diferenţă esenţială. Sclavii şi servii, se spune, trudeau pentru beneficiul seniorului exploatator. Dar în sistemul socialist produsele muncii se adresează societăţii, din care muncitorul însuşi face parte. În cazul acesta, muncitorul munceşte pentru [p. 633] sine, aşa zicând. Ceea ce trece cu vederea acest raţionament este că identificarea tovarăşilor individuali şi a totalităţii tuturor tovarăşilor cu entitatea colectivă care încasează produsele întregii munci este o simplă ficţiune. Dacă obiectivele urmărite de şefii comunităţii sunt sau nu în acord cu dorinţele şi preferinţele diverşilor tovarăşi este relativ lipsit de importanţă.

Problema principală este că aportul individului la avuţia entităţii colective nu este remunerat sub formă de salarii determinate de piaţă. Unei comunităţi socialiste îi lipseşte orice mijloc de calcul economic; ea nu poate determina separat care cote din volumul total de bunuri produse trebuie să fie atribuite diverşilor factori complementari de producţie. Cum nu poate determina magnitudinea contribuţiilor pe care societatea le datorează diverselor eforturi individuale, ea nu îi poate remunera pe muncitori în concordanţă cu valoarea prestaţiei lor. Pentru a distinge munca liber prestată de munca silnică nu sunt necesare nici un fel de subtilităţi metafizice referitoare la esenţa libertăţii şi a silei. Putem numi muncă liber prestată acel tip de muncă extroversivă, nu imediat gratificatoare, pe care un om o depune fie pentru satisfacerea directă a propriilor sale dorinţe, fie pentru satisfacerea lor indirectă, realizabilă prin cheltuirea sumei câştigate din vânzarea ei pe piaţă. Munca silnică este munca depusă sub presiunea altor incitative. Dacă cineva ar ridica obiecţii faţă de această terminologie deoarece întrebuinţarea unor cuvinte ca libertate şi silă poate evoca asocieri cu idei contrare cercetării fără patimă a problemelor implicate, atunci am putea la fel de bine alege şi alţi termeni. Singurul lucru care contează este acesta: Ce fel de motivaţie îl poate stimula pe om să suporte dezutilitatea muncii, dacă satisfacerea propriilor sale dorinţe nu depinde nici direct, nici indirect – în vreo măsură apreciabilă – de cantitatea şi calitatea *propriei sale* prestaţii? De dragul argumentaţiei, să presupunem că numeroşi muncitori, poate chiar majoritatea lor, se vor strădui de bună voie să-şi îndeplinească zeloşi sarcinile care le-au fost încredinţate de către superiori, în modul cel mai adecvat. (Putem trece peste faptul că determinarea sarcinilor care li se vor impune diverselor persoane ar ridica probleme insolubile în calea comunităţii socialiste.) Dar ce să le facem celor care sunt indolenţi şi nepăsători la îndeplinirea datoriilor impuse? Singura cale care ne rămâne este să-i pedepsim. Superiorii lor trebuie să fie înzestraţi cu autoritatea de a constata delictul, de a pronunţa o judecată despre cauzele ei subiective şi de a stabili o pedeapsă corespunzătoare. Relaţiei contractuale i se substituie o relaţie hegemonică. Muncitorul devine obiectul puterii discreţionare a superiorilor săi, fiind subordonat personal puterii disciplinare a şefului său. În economia de piaţă, muncitorul îşi vinde serviciile aşa cum alţi oameni [p. 634] îşi vând mărfurile. Patronul nu este stăpânul salariatului. El este pur şi simplu cumpărătorul unor servicii, pe care trebuie să le achiziţioneze la preţul pieţei. Bineînţeles că patronul dispune şi el de anumite libertăţi, ca orice cumpărător. Dar, dacă recurge la decizii arbitrare privind angajarea şi disponibilizarea muncitorilor, trebuie să suporte costurile. Un patron sau un angajat căruia i s-a încredinţat managementul unui departament dintr-o fabrică sunt liberi să facă discriminări la angajarea muncitorilor, să-i concedieze în mod arbitrar, sau să le reducă salariile sub ratele pieţei. Dar, dacă recurg la asemenea acţiuni arbitrare, ei pericliteză profitabilitatea propriei întreprinderi, respectiv a propriului departament, diminuându-şi prin aceasta propriul venit şi propria poziţie în sistemul economic. În economia de piaţă, asemenea capricii îşi atrag singure pedeapsa.

Singura protecţie reală şi eficace a salariatului, în economia de piaţă, este furnizată de jocul factorilor care determină formarea preţurilor. Piaţa îl face pe lucrător independent de discreţia arbitrară a patronului şi a asistenţilor acestuia. Muncitorii nu sunt subordonaţi decât supremaţiei consumatorilor, aşa cum sunt şi patronii lor. Determinând, prin cumpărare sau abţinerea de la a cumpăra, preţurile produselor şi întrebuinţarea dată factorilor de producţie, consumatorii asignează fiecărui tip de muncă preţul său de piaţă. Ceea ce-l face pe muncitor să fie un om liber este tocmai faptul că patronul, aflat sub presiunea structurii de piaţă a preţurilor, consideră că munca este o marfă, un instrument pentru obţinerea de profit. Din punctul de vedere al patronului, angajatul nu este decât un om care, în schimbul unei indemnizaţii în bani, îl ajută pe el să câştige bani. Patronul plăteşte pentru serviciile furnizate şi angajatul le execută pentru a câştiga un salariu. În această relaţie dintre patron şi angajat nu se pune problema de favorizaţi şi defavorizaţi. Angajatul nu-i datorează patronului gratitudine; el îi datorează o anumită cantitate de muncă, de un anumit tip şi de o anumită calitate. Acesta este motivul pentru care în economia de piaţă patronul nu are nevoie de puterea de a-şi pedepsi angajatul. Toate sistemele de producţie nebazate pe piaţă trebuie să le asigura celor care conduc puterea de a-i inocula muncitorului lent mai mult zel şi mai multă aplicaţie. Deoarece încarcerarea îl retrage pe muncitor din slujba lui, sau cel puţin reduce considerabil valoarea contribuţiei sale, pedeapsa corporală a reprezentat întotdeauna mijlocul consacrat de a-i menţine la muncă pe sclavi şi pe servi. O dată cu abolirea muncii silnice s-a putut renunţa la bici, ca mijloc de stimulare. Biciuirea era simbolul muncii silnice. Membrii unei societăţi de piaţă consideră că pedepsele corporale sunt inumane şi umilitoare, în aşa măsură încât au fost abolite şi în şcoli, în codul penal şi în disciplina militară. Cei ce cred că o comunitate socialistă ar putea funcţiona fără constrângere şi coerciţie îndreptate împotriva muncitorilor indolenţi, fiincă toată lumea îşi va face spontan datoria, cad victime iluziilor implicate în doctrina anarhismului.

NOTE

[1] Cunoaşterea nu ţinteşte la un scop diferit de acela de a cunoaşte. Ceea ce îi aduce satisfacţie gânditorului este gândirea ca atare, nu dobândirea de cunoaştere perfectă, care este un ţel inaccesibil pentru om.

[2] Nu este, desigur, necesar să mai observăm că a face o comparaţie între aspiraţia spre cunoaştere sau un mod de viaţă pios şi sporturi sau jocuri nu implică nici un fel de desconsiderare, a nici uneia dintre aceste angajări.

[3] Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, ed. a 7-a, Stuttgart, 1910, p. 317. A se vedea mai sus, p. 137.

[4] Cf. mai sus, p. 133-135.

[5] Cf. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Basle, 1791, vol. I, cartea I, cap. viii, p. 100. Adam Smith însuşi pare să fi abandonat în mod inconştient această idee. Cf. W. H. Hutt, *The Theory of Collective Bargaining*, Londra, 1930, p. 24-25.

[6] Toate aceste aspecte şi multe altele sunt analizate atent de Hutt, *op. cit.*, p. 35-72.

[7] În ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, în condiţiile neliniştilor provocate de războiul prelungit cu Franţa şi de metodele inflaţioniste de a-l finanţa, Anglia a recurs la această manevră (sistemul *Speenhamland*). Adevăratul obiectiv era de a-i determina pe muncitorii

agricoli să nu-şi părăsească slujbele ca să plece în fabrici, unde puteau câştiga mai mult. Astfel, sistemul Speenhamland a fost o subvenţie deghizată acordată nobilimii rurale, pentru a o proteja de cheltuiala unor salarii mai ridicate.

[8] Cf. Marx, *Das Kapital*, ed. a 7-a, Hamburg, 1914, I, 133. În *Manifestul Comunist* (secţiunea a II-a), Marx şi Engels îşi formulează doctrina astfel: „Preţul mediu al muncii salariale este salariul minim, adică cuantumul mijloacelor de subzistenţă absolut necesare pentru a-l menţine pe muncitor doar în existenţă ca muncitor." Este „suficient să fie prelungită şi reprodusă doar o existenţă aflată la limita subzistenţei".

[9] Cf. Marx, *Das Kapital*, p. 134. Italicele îmi aparţin. Termenul tradus în text prin necesităţi ale vieţii" este „*Lebensmittel*". Dicţionarul [german-englez] *Muret-Sanders* (ed. a 16-a) îl traduce prin „lucruri de mâncare, provizii, haleală".

[10] A se vedea mai sus, p. 296-297.

[11] A se vedea mai sus, p. 408-410.

[12] Alte fluctuaţii ale cantităţii şi calităţii prestaţiei pe unitatea de timp, cum ar fi eficienţa mai redusă în perioada imediat următoare reluării lucrului întrerupt pentru odihnă, nu au, practic, nici o importanţă pentru oferta de muncă de pe piaţă

[13] A se vedea mai sus, p. 294-300.

[14] Asocierea denumirii de „Revoluţie industrială" cu domniile ultimilor doi regi George din dinastia de Hanovra [George III (1760-1820) şi George IV (1820-1830)] a fost consecinţa unor încercări deliberate de a prezenta melodramatic istoria economică, pentru a o forţa să încapă în schemele procustiene ale marxismului. Tranziţia de la metodele medievale de producţie la cele ale sistemului liberei iniţiative a fost un proces lung, care a început cu multe secole înainte de 1760 şi nu s-a încheiat, nici chiar în Anglia, în 1830. Este însă adevărat că dezvoltarea industrială a Angliei s-a accelerat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. De aceea, este permisibil să se întrebuinţeze termenul de „Revoluţie industrială" pentru analizarea conotaţiilor cu care au colorat-o fabianismul, marxismul, Şcoala istorică şi instituţionalismul.

[15] J. L. Hammond şi Barbara Hammond, *The Skilled Labourer 1760-1832*, ed. a 2-a, Londra, 1920, p. 4.

[16] 1512 marinari britanici au murit în bătălie în Războiul de Şapte Ani, în vreme ce 133.708 au murit de boală sau au fost daţi dispăruţi. Cf. W. L. Dorn, *Competition for Empire 1740-1763*, New York, 1940, p. 114.

[17] J. L. Hammond şi Barbara Hammond, *loc. cit.*

[18] F. C. Dietz, *An Economic History of England*, New York, 1942, p. 279 şi 392.

[19] Margaret Mitchell, care în romanul ei de mare succes *Gone With the Wind* (New York, 1936) proslăveşte sistemul sclavagist al Sudului, are prudenţa de a nu intra în detalii despre lucrătorii de pe plantaţie şi preferă să insiste asupra condiţiilor servitorilor casnici, care chiar şi în propria ei relatare apar ca o elită a castei din care făceau parte.

[20] Referitor la doctrina americană pro-sclavagistă, cf. Charles şi Mary Beard, *The Rise of American Civilization*, 1944, I, p. 703-710; şi C. E. Merriam, *A History of American Political Theories*, New York, 1924, p. 227-251.

[21] Cf. Ciccotti, *Le Déclin de l'esclavage antique*, Paris, 1910, p. 292 şi urm.; Salvioli, *Le Capitalisme dans le monde antique*, Paris, 1906, p. 141 şi urm.; Cairnes, *The Slave Power*, London, 1862, p. 234.

XXII. Factorii de producţie non-umani

1. Observaţii generale privind teoria rentei

În cadrul teoriei economice ricardiene, ideea de rentă a reprezentat o tentativă de elucidare a problemelor pe care teoria economică modernă le rezolvă cu ajutorul analizei bazate pe utilitatea marginală[1]. Privită din perspectiva cunoştinţelor de care dispunem astăzi, teoria lui Ricardo apare ca fiind mai degrabă nesatisfăcătoare; este indiscutabil că metoda valorii subiective este cu mult superioară. Cu toate acestea, renumele teoriei rentei

este binemeritat; grija cu care a fost ea dezvoltată, de la primele formulări şi până la finalizare, n-a rămas nerăsplătită. Nu există nici un motiv ca istoria gândirii economice să se simtă ruşinată de teoria rentei[2]. Faptul că bucăţile de pământ de diferite calităţi şi fertilităţi, aşadar, care aduc venituri diferite pe unitatea de *input*, sunt evaluate diferit nu ridică nici o problemă specială pentru teoria economică modernă. În măsura în care teoria lui Ricardo se referă la gradarea valorilor şi a estimărilor bucăţilor de pământ, ea este integral conţinută în teoria modernă a preţurilor factorilor de producţie. Nu conţinutul teoriei rentelor este criticabil, ci poziţia excepţională care i-a fost atribuită în ansamblul sistemului economic. Renta diferenţiată reprezintă un fenomen general şi nu se limitează la determinarea preţurilor pământului. Distincţia sofisticată dintre „rente" şi „cvasi-rente" este nefondată. Pământul şi serviciile pe care le furnizează el sunt analizate în aceeaşi manieră ca şi alţi factori de producţie şi serviciile lor. Posesia unui echipament mai bun aduce o „rentă", în comparaţie cu veniturile aduse de echipamentele mai puţin adecvate, care trebuie să fi utilizate din cauza ofertei insuficiente de echipamente mai adecvate. Lucrătorul mai capabil şi mai zelos câştigă o „rentă" în comparaţie cu salariul realizat de rivalii săi mai puţin calificaţi şi mai puţin harnici. Problemele pe care era ţinut să le rezolve conceptul de rentă se datorau, în cea mai mare parte, întrebuinţării unei terminologii inadecvate. [p. 636] Noţiunile de ordin general întrebuinţate în limbajul cotidian şi în modul de a gândi al lumii nu au fost alcătuite ţinând seama de cerinţele investigaţiilor praxeologice şi economice. Primii economişti au procedat greşit adoptându-le fără scrupule şi fără ezitări. Numai dacă ne cramponăm în mod naiv de întrebuinţarea unor termeni generici, ca *pământul* sau *munca*, ne poate surprinde faptul că *pământul* şi *munca* sunt evaluate şi estimate în mod diferit. Pentru cercetătorul care nu se lasă păcălit de simpla întrebuinţare a cuvintelor, ci priveşte la relevanţa factorului de producţie pentru satisfacerea dorinţelor omului, este de la sine înţeles că serviciile diferite sunt evaluate şi estimate în mod diferit. Teoria modernă a valorii şi a preţurilor nu se bazează pe clasificarea factorilor de producţie în categoriile de *pământ*, *capital* şi *muncă*. Distincţia ei fundamentală este între bunurile de ordin superior şi cele de ordin inferior, între bunurile de producţie şi cele de consum. Atunci când, în ansamblul factorilor de producţie, distinge între factorii originari (furnizaţi de natură) şi factorii de producţie produşi (produsele intermediare) şi, mai departe, în cadrul clasei factorilor originari, între factorii non-umani (externi) şi cei umani (munca), teoria modernă nu face o excepţie de la uniformitatea raţionamentelor sale referitoare la determinarea preţurilor factorilor de producţie. Legea care guvernează determinarea preţurilor factorilor de producţie este aceeaşi pentru toate clasele şi specimenele acestor factori. Faptul că diferitele servicii furnizate de asemenea factori sunt evaluate, estimate şi luate în calcul în mod diferit nu-i poate surprinde decât pe cei care nu observă aceste diferenţe, care ţin de capacitatea de a furniza servicii (*serviceableness*). Celui ce este orb faţă de meritele unei picturi i se poate părea ciudat că printre colecţionari se plăteşte

mai mult pentru un Velasquez decât pentru picturile unui artist mai puţin înzestrat; pentru *connaisseur*, lucrul este de la sine înţeles. Fermierul nu este surprins de faptul că, pentru pământul mai fertil, cumpărătorii plătesc preţuri mai ridicate şi arendaşii arende mai ridicate, decât pentru pământul mai puţin fertil. Singurul motiv care-i făcea pe vechii economişti să fie surprinşi de lucrul acesta era că ei operau cu termenul generic de *pământ*, care neglijează diferenţele de productivitate. Cel mai mare merit al teoriei ricardiene a rentelor este recunoaşterea faptului că pământul marginal nu aduce nici o rentă. De la această observaţie nu mai este decât un pas până la descoperirea principiului evaluărilor subiective. Numai că, orbiţi de noţiunea de *cost real*, nici economişii clasici şi nici epigonii lor nu au făcut acest pas. În vreme ce conceptul de rentă diferenţiată poate fi, în general, adoptat de către teoria valorii subiective, al doilea concept de rentă provenit din teoria economică ricardiană – anume conceptul de rentă reziduală – trebuie respins cu totul. Această idee de drept rezidual se bazează pe noţiunea de costuri *reale* sau *fizice*, care nu are nici un sens în cadrul explicaţiei moderne a preţurilor factorilor de producţie. Motivul [p. 637] pentru care preţul vinului de Burgundia este mai ridicat decât cel al vinului Chianti nu este că viile din Burgundia au preţuri mai ridicate decât cele din Toscana. Lanţul cauzal este invers orientat. Pentru motivul că oamenii sunt dispuşi să suporte preţuri mai mari pentru vinul de Burgundia decât pentru Chianti, cultivatorii de vie sunt dispuşi să plătească preţuri mai ridicate pentru viile din Burgundia decât pentru cele din Toscana. În ochii contabilului, profiturile apar ca o parte rămasă după ce s-au achitat toate costurile de producţie. În economia uniform repetitivă nu poate apărea niciodată un asemenea surplus al preţurilor produselor faţă de costuri. În economia aflată în schimbare, pot apărea diferenţe între preţurile produselor şi suma preţurilor pe care le-a suportat întreprinzătorul pentru achiziţionarea factorilor complementari de producţie plus dobânda pe capitalul investit, atât pozitive, cât şi negative, adică atât ca profituri, cât şi ca pierderi. Diferenţele acestea se datorează schimbărilor care afectează preţurile produselor în intervalul respectiv de timp. Cel ce reuşeşte să anticipeze aceste schimbări care survin în timp mai bine decât alţii şi acţionează în consecinţă culege profituri. Cel ce dă greş în eforturile sale de a-şi ajusta activităţile antreprenoriale la configuraţia viitoare a pieţei este penalizat, suferind pierderi. Principala deficienţă a teoriei economice ricardiene a fost că era o teorie a distribuţiei unui produs total al eforturilor conjugate ale întregii ţări. Asemenea celorlalţi reprezentanţi ai teoriei economice clasice, Ricardo n-a reuşit să se elibereze de imaginea mercantilistă a „Economiei Naţionale” (*Volkswirtschaft*). În cadrul gândirii sale, problema determinării preţurilor era subordonată problemei distribuţiei avuţiei. Caracterizarea obişnuită a filozofiei sale economice, ca fiind „a claselor manufacturiere de mijloc din Anglia vremurilor sale”[3] trece pe alături de problemă. Aceşti oameni de afaceri englezi de la începutul secolului al nouăsprezecelea nu erau interesaţi de produsul total al industriei, sau de distribuţia sa. Ei se orientau după scopul realizării de profituri şi al evitării

pierderilor. Teoria economică clasică a greşit atribuind pământului un loc aparte, în cadrul schemei sale conceptuale. Pământul este, din punct de vedere economic, un factor de producţie şi legile care guvernează formarea preţurilor pământului sunt aceleaşi cu cele care determină formarea preţurilor celorlalţi factori de producţie. Toate specificităţile doctrinelor economice care privesc pământul se referă la anumite specificităţi ale datelor care intervin.

2. Relevanţa factorului timp pentru întrebuinţarea pământului

Punctul de pornire al doctrinelor economice privitoare la pământ este distincţia dintre două clase de factori de producţie originari, anume între factorii umani şi cei non-umani. Deoarece utilizarea factorilor non-umani [p. 638] este, de regulă, legată de capacitatea de a utiliza o bucată de pământ, atunci când vorbim despre ei îi numim pământ[4]. Pentru a analiza problemele economice referitoare la pământ, adică factorii originari de producţie non-umani, trebuie să distingem net între punctul de vedere praxeologic şi cel cosmologic. Poate fi normal pentru cosmologie să vorbească despre permanenţă şi despre conservarea masei şi a energiei, în cadrul studiilor consacrate de ea evenimentelor cosmice. Dacă facem o comparaţie a orbitei în cadrul căreia acţiunea umană are capacitatea de a afecta condiţiile de mediu natural ale vieţii umane, cu funcţionarea entităţilor naturale, putem spune că puterile naturale sunt indestructibile şi permanente, sau – mai precis – sunt la adăpost de distrugeri provocate de acţiunea umană. Pe duratele marilor intervale de timp la care se referă cosmologia, eroziunea solului (în cea mai largă accepţiune a termenului) la intensităţi comparabile cu cele provocate de intervenţia umană este lipsită de importanţă. Nimeni nu ştie astăzi dacă, în milioane de ani, deşerturile şi solul sterp nu vor fi transformate de schimbările cosmice în pământ care, din punctul de vedere al cunoştinţelor nostre actuale, va trebui considerat extrem de fertil, sau dacă cele mai luxuriante grădini tropicale nu vor fi transformate în pământ steril. Tocmai pentru că nimeni nu poate anticipa asemenea schimbări, nici nu se poate lansa nimeni în influenţarea evenimentelor cosmice care le-ar putea eventual produce, este de prisos să facem speculaţii despre ele când analizăm problemele acţiunii umane[5]. Ştiinţele naturale pot afirma că acele puteri ale solului care condiţionează capacitatea sa de a furniza servicii pentru silvicultură, creşterea de vite, agricultură şi utilizarea apei se regenerează periodic. Poate fi adevărat că până şi demersurile umane deliberat orientate spre devastarea cea mai severă a capacităţilor productive ale crustei terestre nu pot reuşi decât, cel mult, pe mici fragmente ale ei. Dar, în fond, lucrurile acestea nu contează pentru acţiunea umană. Regenerarea periodică a puterilor productive ale solului nu este un dat rigid, care să-l pună pe om în faţa unei situaţii unic determinate. Solul poate fi întrebuinţat astfel încât această regenerare să fie încetinită şi amânată, sau astfel încât puterea productivă a solului fie să dispară cu totul pentru un anumit interval de timp, fie să nu poată fi restaurată decât cu ajutorul unui *input* considerabil de capital şi de muncă. Privitor la utilizarea pământului, omul trebuie să aleagă între multiple

metode, care diferă unele de altele din perspectiva prezervării şi a regenerării puterii sale productive. Nu mai puţin decât în orice altă ramură productivă, factorul timp intervine şi el [p. 639] în planificarea vânatului, a pescuitului, a păşunatului, a creşterii de vite, a culturilor de plante, a silviculturii şi a utilizării apei. Şi în acest caz omul trebuie să aleagă între satisfacerea nevoilor în perioade mai apropiate sau mai îndepărtate din viitor. Şi în acest caz fenomenul dobândei originare, ce intervine în fiecare acţiune umană, joacă un rol decisiv. Există condiţii instituţionale ce determină persoanele implicate să prefere satisfacţia în viitorul mai apropiat şi să nesocotească complet, sau aproape complet, satisfacţia în viitorul mai îndepărtat. Dacă, pe de o parte, solul nu se află în proprietate privată şi, pe de altă parte, toţi oamenii, sau anumiţi oameni favorizaţi de privilegii speciale, sau de starea specifică de fapt, sunt liberi să-l întrebuinţeze temporar în propriul lor beneficiu, atunci viitorului nu i se acordă nici o atenţie. Acelaşi lucru se întâmplă atunci când proprietarul anticipează că va fi expropriat într-un viitor nu prea îndepărtat. În ambele cazuri, actorii nu urmăresc decât să stoarcă cel mai mult cu putinţă pentru avantajul lor imediat. Ei nu se preocupă de consecinţele mai îndepărtate ale metodelor lor de exploatare. Pentru ei ziua de mâine nu contează. Istoria industriilor forestiere, a vânatului şi a pescuitului furnizează experienţe ilustrative din plin; însă numeroase exemple pot fi găsite şi în alte ramuri ale utilizării solului. Din punctul de vedere al ştiinţelor naturale, menţinerea bunurilor de capital şi prezervarea puterilor solului aparţin unor categorii complet diferite. Mai devreme sau mai târziu, factorii de producţie produşi dispar cu totul, în cursul desfăşurării proceselor de producţie, transformându-se gradual în bunuri de consum, care apoi sunt consumate. Dacă omul nu doreşte ca rezultatele economisirii şi acumulării de capital din trecut să dispară, el trebuie să producă - în afara bunurilor de consum – şi volumul de bunuri de capital necesar pentru înlocuirea bunurilor de capital uzate. Dacă neglijează lucrul acesta, s-ar putea spune că în cele din urmă va consuma bunurile de capital. El sacrifică viitorul prezentului; astăzi el trăieşte în lux, şi mâine va trăi în lipsuri. Dar ni se spune adesea că lucrurile stau altfel cu puterile solului. Acestea nu pot fi *consumate*. Dar afirmaţia aceasta nu are sens decât din punctul de vedere al geologiei. Însă din punct de vedere geologic am putea – şi ar trebui – să negăm nu mai puţin ritos şi că se pot „mânca” echipamente industriale, sau o cale ferată. Pietrişul şi bolovanii din substructura căii ferate şi fierul şi oţelul din şine, din poduri, din maşini şi din motoare, nu dispar din punct de vedere cosmic. Numai din punct de vedere praxeologic se poate vorbi de consumul lor, de faptul că o unealtă, o cale ferată, sau o fabrică de oţel „se mănâncă”. Din aceeaşi perspectivă economică vorbim şi despre consumul puterilor productive ale solului. În industriile forestiere, în agricultură şi în utilizarea apei, puterile acestea sunt întrebuinţate [p. 640] în acelaşi fel ca şi ceilalţi factori de producţie. Şi în raport cu puterile solului actorii trebuie să aleagă între procese de producţie care aduc un *output* mai mare în dauna productivităţii din perioadele mai îndepărtate şi, respectiv, procese care nu împietează productivitatea fizică

viitoare. Este posibil să se extragă atât de mult din pământ, încât utilizarea sa ulterioară să aducă venituri mai mici (pe unitatea cantitativă de capital sau de muncă întrebuinţată), sau să nu aducă practic nici un venit. Este adevărat că există limite fizice care îngrădesc puterile devastatoare ale omului. (Aceste limite vor fi mai rapid atinse în silvicultură, vânătoare şi pescuit, decât în cultivarea solului.) Dar această împrejurare nu determină decât diferenţe cantitative – şi nu calitative – între decumularea de capital şi eroziunea solului. Ricardo numeşte puterile solului „originare şi indestructibile”[6]. Dar teoria economică modernă trebuie să accentueze faptul că procesele de evaluare şi de estimare nu fac deosebiri între factorii de producţie originari şi cei produşi şi că indestructibilitatea cosmologică a masei şi a energiei, indiferent care ar fi semnificaţia ei, nu implică un caracter radical diferit în ce priveşte utilizarea pământului, faţă de alte ramuri productive.

3. Pământul submarginal

Serviciile pe care o anumită bucată de pământ le poate furniza în cursul unei anumite perioade de timp sunt limitate. Dacă ar fi nelimitate, omul nu ar considera pământul un factor de producţie şi un bun economic. Pe de altă parte, cantitatea de pământ este atât de mare, natura este atât de darnică, încât pământul încă mai este abundent. De aceea nu sunt utilizate decât cele mai productive bucăţi de pământ. Există pământ pe care oamenii îl consideră – fie din punctul de vedere al productivităţii sale fizice, fie din cel al localizării – insuficient de bun pentru a fi cultivat. În consecinţă, solul marginal - adică cel mai puţin bun pământ cultivat - nu aduce nici o rentă în sens ricardian[7]. Pământul submarginal ar fi considerat în întregime lipsit de valoare, dacă nimeni nu l-ar estima pozitiv pe baza anticipării utilizărilor ce i se vor da în viitor[8]. Faptul că economia de piaţă nu produce o ofertă mai mare de produse agricole se datorează rarităţii capitalului [p. 641] şi a muncii –, şi nu rarităţii pământului cultivabil. O augmentare a suprafeţei de pământ cultivabil n-ar determina – *ceteris paribus* – o creştere a ofertei de cereale şi de carne, decât dacă fertilitatea pământului suplimentar ar depăşi-o pe cea a pământului marginal cultivat deja în prealabil. Pe de altă parte, oferta de produse agricole ar fi sporită de orice creştere a cantităţii de muncă şi de pământ disponibile, admiţând că nici o altă întrebuinţare a cantităţii suplimentare de capital şi de muncă nu ar fi considerată de consumatori mai adecvată pentru a le satisface cele mai intense nevoi[9]. Substanţele minerale folositoare conţinute în sol sunt cantitativ limitate. Este adevărat că unele dintre ele sunt produsele unor procese naturale, care se desfăşoară în continuare şi sporesc depozitele existente. Dar lentoarea şi durata acestor procese le fac să fie nesemnificative pentru acţiunea umană. Omul trebuie să ţină seama că depozitele existente din aceste minerale sunt limitate. Fiecare mină şi fiecare sursă de petrol în parte sunt epuizabile; multe dintre ele au fost deja epuizate. Putem spera că se vor descoperi noi depozite şi că se vor descoperi proceduri tehnologice care să facă posibilă utilizarea depozitelor care astăzi nu pot fi exploatate deloc, sau pot fi exploatate doar la costuri prohibitive. Putem, de asemenea, presupune că dezvoltarea în continuare a

cunoştinţelor tehnologice va permite generaţiilor viitoare să întrebuinţeze substanţe ce nu pot fi întrebuinţate azi. Dar toate lucrurile acestea sunt irelevante pentru orientarea mineritului şi a extragerilor de petrol din prezent. Depozitele de substanţe minerale şi exploatarea lor nu se caracterizează prin elemente de factură să imprime o notă distinctivă acţiunii umane care se ocupă cu ele. Din perspectiva catalacticii, distincţia între pământul întrebuinţat în agricultură şi cel utilizat în minerit nu este decât o distincţie privitoare la *datele* acţiunii umane. Cu toate că stocurile disponibile din aceste substanţe minerale sunt limitate şi cu toate că, din punct de vedere academic, ne putem preocupa de posibilitatea ca ele să se epuizeze complet într-o zi, oamenii care acţionează nu privesc aceste depozite ca fiind rigid limitate. Activităţile lor ţin seama de faptul că anumite mine şi zăcăminte se vor epuiza, dar ei nu se interesează de faptul că la o dată necunoscută din viitor s-ar putea să se epuizeze toate depozitele din anumite minerale. Într-adevăr, din perspectiva acţiunii desfăşurate astăzi, oferta de asemenea substanţe pare a fi atât de abundentă, încât nimeni nu se lansează în exploatarea tuturor depozitelor respective, la întreaga capacitate pe care ar permite-o situaţia actuală a cunoştinţelor tehnologice. Minele nu sunt exploatate decât atâta vreme cât nu există o întrebuinţare mai urgentă pentru cantităţile necesare de capital şi de muncă. Din acest motiv există depozite submarginale, care nu sunt utilizate deloc. [p. 642] În toate minele exploatate, amploarea producţiei este determinată de relaţia dintre preţurile produselor şi cele ale factorilor de producţie nespecifici care sunt necesari.

4. Pământul ca spaţiu ocupat

Utilizarea pământului în vederea construcţiei de reşedinţe umane, de ateliere şi de mijloace de transport implică retragerea suprafeţelor respective de pământ de la alte întrebuinţări. Nu este necesar să ne ocupăm aici de locul deosebit pe care teoriile mai vechi îl atribuiau rentelor din spaţiul urban. Nu este nimic excepţional în faptul că oamenii sunt dispuşi să achite preţuri mai ridicate pentru pământul pe care îl preferă, în vederea construirii de locuinţe, decât pentru cel pe care îl apreciază mai puţin. Este un fapt că, atunci când construiesc ateliere, depozite şi depouri feroviare, oamenii preferă locaţiile care diminuează costurile transportului şi că sunt gata să plătească preţuri mai mari pentru astfel de parcele de pământ, corespunzător economiilor pe care le anticipează. Pământul este de asemenea întrebuinţat pentru spaţii de recreere şi pentru grădini, pentru parcuri şi pentru ca doritorii să se bucure de măreţia şi frumuseţea naturii. O dată cu dezvoltarea dragostei de natură, această particularitate foarte caracteristică a mentalităţii „burgheze”, cererea pentru astfel de satisfacţii a crescut enorm. Solul înaltelor lanţuri muntoase, considerat pe vremuri doar o pustietate stearpă de stânci şi de gheţari, este astăzi foarte apreciat, ca fiind izvorul celor mai selecte plăceri. Din vremuri imemoriale, accesul spre aceste locuri a fost liber pentru toată lumea. Chiar dacă pământul este în proprietatea unor persoane individuale, de regulă proprietarii n-au dreptul să interzică accesul turiştilor şi alpiniştilor, sau să solicite taxe de acces. Oricine are ocazia să viziteze aceste regiuni are dreptul

să se bucure de toată grandoarea lor - şi să le considere, aşa-zicând, ale sale. Proprietarul nominal nu culege nici un avantaj de pe urma satisfacţiei pe care o dă proprietatea sa vizitatorilor. Dar această împrejurare nu schimbă faptul că pământul respectiv serveşte bunăstării oamenilor şi este apreciat în consecinţă. Pământul este obiectul unei înlesniri, care le dă dreptul tuturor oamenilor să-l traverseze şi să campeze pe el. Deoarece nici o altă întrebuinţare a terenului respectiv nu este posibilă, această servitute epuizează complet toate avantajele pe care proprietarul le-ar putea culege de pe urma statutului său. Deoarece serviciile specifice pe care le pot furniza aceste stânci şi aceşti gheţari sunt practic inepuizabile, ele nefiind supuse uzurii şi nefiind necesar niciun input de capital şi de muncă în vederea conservării lor, aranjamentele acestea nu induc consecinţele care apar ori de câte ori sunt aplicate pe terenurile de silvicultură, vânătoare şi de pescuit. Dacă, în vecinătatea acestor lanţuri muntoase, spaţiul disponibil pentru construcţia de adăposturi, hoteluri şi mijloace de transport (de exemplu trenuleţe cu şină îngustă) este limitat, atunci proprietarii acestor bucăţi limitate [p. 643] de pământ le pot vinde sau închiria în condiţii mai avantajoase şi, astfel, pot atrage către ei înşişi o parte dintre avantajele pe care le culeg turiştii de pe urma accesului liber pe culmile munţilor. Dacă lucrul acesta nu se întâmplă, turiştii se bucură gratuit de toate aceste avantaje.

5. Preţurile pământului

În cadrul construcţiei imaginare a unei economii în regim uniform repetitiv, cumpărarea şi vânzarea serviciilor bucăţilor specifice de pământ nu diferă deloc de cumpărarea şi vânzarea serviciilor altor factori de producţie. Toţi aceşti factori sunt estimaţi anticipativ în funcţie de serviciile pe care le vor furniza în diverse perioade din viitor, cu rabatul corespunzător pentru preferinţa de timp. Pentru pământul marginal (şi, bineînţeles, pentru cel submarginal) nu se achită nici un preţ. Pământul care aduce o rentă (adică acela care, comparativ cu pământul marginal, aduce un output mai ridicat pe unitatea de input de capital şi de muncă) este estimat anticipativ în funcţie de gradul său de superioritate. Preţul lui reprezintă suma tuturor rentelor sale viitoare, fiecare dintre ele redusă cu rabatul corespunzător ratei dobânzii originare[10]. În economia aflată în schimbare, oamenii care cumpără şi vând pământ ţin seama în mod corespunzător de schimbările anticipate ale preţurilor de piaţă la serviciile furnizate de pământ. Desigur, ei se pot înşela în anticipările lor; dar aceasta este o altă problemă. Ei încearcă să anticipeze cât pot mai bine evenimentele viitoare care pot modifica datele pieţei şi acţionează în conformitate cu aceste opinii. Dacă cred că venitul anual net realizabil din exploatarea bucăţii respective de pământ va creşte, atunci preţul va fi mai ridicat decât ar fi fost în absenţa unor asemenea anticipări. Aşa se prezintă, de pildă, cazul pământului suburban din vecinătatea oraşelor a căror populaţie se află în creştere, sau al pădurilor si al terenurilor arabile din ţările în care este probabil ca grupurile de presiune să reuşească să augmenteze, prin tarife vamale, preţurile lemnului şi al cerealelor. Pe de altă parte,

temerile privind confiscarea totală sau parţială a venitului net al pământului tind să-i reducă preţul acestuia. În limbajul cotidian al afacerilor se vorbeşte despre „capitalizarea” rentelor şi se observă că rata de capitalizare diferă pentru diferitele categorii de pământ si variază, chiar în cadrul aceleiaşi categorii, pentru diferitele parcele de pământ. Acestă terminologie [p. 644] este mai degrabă inadecvată, deoarece nu redă corect natura procesului. Cumpărătorii şi vânzătorii de pământ iau în calcul impozitele în acelaşi fel în care procedează cu evenimentele viitoare anticipate care le vor reduce venitul net. Impozitele prelevate de pe pământ reduc preţul acestuia de piaţă, corespunzător cantităţii actualizate a poverii fiscale pe care o vor reprezenta ele în viitor. Introducerea unei noi taxe de felul acesta, care nu este probabil să fie abolită, are drept consecinţă o reducere imediată a preţurilor de piaţă ale pământului respectiv. Acesta este fenomenul numit - în teoria impozitării - *amortizare* a taxelor. În multe ţări, proprietarii de pământ sau ai anumitor moşii s-au bucurat de privilegii politico-legale speciale, sau de un mare prestigiu social. Şi instituţiile de felul acesta pot juca un rol în determinarea preţurilor pământului.

Mitul pământului

Romanticii condamnă teoriile economice referitoare la pământ pentru îngustimea lor utilitaristă de spirit. Ei spun că economiştii se uită la pământ din punctul de vedere al speculantului nesimţitor, care degradează toate valorile eterne, reducându-le la bani şi la profit. Însă ţărâna este cu mult mai mult decât un simplu factor de producţie. Ea este izvorul inepuizabil al energiei şi al vieţii umane. Agricultura nu este doar o ramură de producţie printre multe altele. Ea este singura activitate naturală şi respectabilă a omului, singura condiţie demnă de o existenţă cu adevărat umană. Este o samavolnicie să o apreciem doar din perspectiva veniturilor nete care pot fi stoarse din sol. Pământul nu numai că poartă în el fructele care ne hrănesc corpul; el produce, înainte de toate, forţele morale şi spirituale ale civilizaţiei. Oraşele, industriile de procesare şi comerţul sunt manifestări ale depravării şi ale decăderii; existenţa lor este parazitară; ele distrug ceea ce trebuie să creeze în mod necontenit plugarul. Cu mii de ani în urmă, atunci când triburile de pescari şi de vânători au început să cultive solul, reveriile romantice nu erau cunoscute. Dar dacă pe vremea aceea ar fi trăit romantici, ei ar fi ridicat în slăvi valorile morale superioare ale vânătorii şi ar fi stigmatizat cultivarea pământului, ca pe o manifestare a depravării. Ei le-ar fi reproşat plugarilor că desacralizează pământul pe care zeii l-au dăruit oamenilor ca teren de vânătoare şi că îl degradează, transformându-l într-un mijloc de producţie. În epocile preromantice, nimeni nu privea pământul, ca obiect al acţiunii, drept altceva decât un izvor al bunăstării umane, un mijloc de a spori prosperitatea. Ritualurile magice şi obiceiurile referitoare la pământ nu vizau nimic altceva decât ameliorarea fertilităţii solului şi creşterea cantităţii de fructe recoltate. Oamenii aceştia nu urmăreau vreo *unio mystica* cu puterile şi forţele misterioase ascunse în pământ. Ei nu urmăreau decât recolte mai mari şi mai bune. Ei recurgeau la ritualuri magice şi la implorări

deoarece, în [p. 645] opinia lor, aceasta era metoda cea mai eficientă de atingere a obiectivelor urmărite. Urmaşii lor rafinaţi au greşit interpretând aceste ceremonii dintr-un punct de vedere „idealist”. Un ţăran adevărat nu se preocupă de bolboroseli ecstatice despre pământ şi despre forţele sale misterioase. Pentru el, pământul este un factor de producţie, nu un obiect de emoţii sentimentale. El tânjeşte după mai mult pământ deoarece doreşte să-şi sporească venitul şi să-şi amelioreze nivelul de trai. Fermierii cumpără, vând şi arendează pământul; ei vând produsele pământului şi se indignează foarte tare dacă preţurile nu sunt atât de ridicate cât ar dori ei să fie. Dragostea de natură şi aprecierea frumuseţilor peisajului erau străine populaţiei rurale. Locuitorii oraşelor sunt cei care le-au adus la ţară. Orăşenii sunt aceia care au început să aprecieze pământul în calitate de *natură*, în vreme ce ţăranii îl preţuiau numai din perspectiva productivităţii sale pentru vânătoare, silvicultură, agricultură şi creşterea de vite. Din vremuri imemoriale, stâncile şi gheţarii din Alpi nu erau decât un ţinut pustiu în ochii muntenilor. Ei şi-au schimbat părerea abia atunci când orăşenii s-au apucat să escaladeze aceste vârfuri şi să aducă bani în văile alăturate. Pionierii alpinismului şi ai skiului au fost ridiculizaţi de populaţia indigenă, până când aceasta a sesizat că se puteau câştiga bani din această excentricitate. Nu păstorii, ci aristocraţii sofisticaţi şi orăşenii au fost autorii poeziilor bucolice. Daphnis şi Cloë sunt creaţia unor fantezii foarte îndepărtate de grijile lumeşti. Nu mai puţin departe de pământ este mitul politic al pământului. Acesta n-a înflorit din muşchiul pădurilor sau din huma câmpiilor, ci din pavimentele oraşelor şi din covoarele saloanelor. Fermierii îl răspândesc deoarece găsesc în el un mijloc util de obţinere a unor privilegii politice, care augmentează preţurile produselor şi ale fermelor lor.

NOTE

[1] Era, după cum spune Fetter (*Encyclopaedia of the Social Sciences*, XIII, 291), „o teorie a utilităţii marginale bălmăjită”.

[2] Cf. Ammonn. *Ricardo als Begründer der theoretischen Nationalökonomie*, Jena, 1924, p. 54 şi urm.

[3] Cf., de exemplu, *History of Economic Thought*, ed. rev. New York, 1927, p. 275.

[4] Prevederile legale referitoare la separarea drepturilor la vânătoare, pescuit şi extragerea de minerale din depozite, de alte drepturi ale proprietarului unei bucăţi de pământ, nu sunt relevante pentru catalactică. Termenul de „pământ”, aşa cum este el utilizat în catalactică, include şi întinderile de ape.

[5] Astfel, problema entropiei se situează de asemenea în afara sferei raţionamentelor praxeologice.

[6] Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, p. 34.

[7] Există regiuni în care practic toate parcelele de pământ sunt cultivate, sau altminteri utilizate. Dar aceasta este consecinţa condiţiilor instituţionale, care împiedică accesul locuitorilor acestor regiuni spre pământul mai fertil neutilizat.

[8] Estimarea anticipativă a unei bucăţi de pământ nu trebuie confundată cu aceea a îmbunătăţirilor, adică a rezultatelor imobile şi inconvertibile ale investiţiilor de capital şi de muncă, care îi facilitează utilizarea şi care augmentează outputurile viitoare pe unitatea de inputuri curente şi viitoare.

[9] Observaţiile acestea se referă, bineînţeles, numai la situaţiile în care nu există bariere instituţionale în calea mobilităţii capitalului sau a muncii.

[10] Este necesar să amintim, din nou, despre construcţia economiei în regim uniform repetitiv, că ea nu poate fi dusă în mod consecvent până la ultimele ei consecinţe logice (a se vedea mai sus, p. 248). În legătură cu problema pământului, trebuie să subliniem două lucruri: mai întâi, că în cadrul acestei construcţii imaginare, caracterizate prin absenţa schimbărilor în desfăşurarea activităţilor, nu există loc pentru cumpărarea şi vânzarea de pământ. În al doilea rând, pentru a integra în această construcţie mineritul şi extragerea de petrol, trebuie să le atribuim minelor şi puţurilor petrolifere un caracter permanent şi trebuie să trecem cu vederea faptul ca anumite mine şi puţuri aflate în exploatare s-ar putea epuiza, sau ar putea suferi modificări privind cantitatea de output, sau chiar de input care este în mod obişnuit necesară.

XXIII. Datele pieţei

1. Teoria şi datele

Catalactica, teoria economiei de piaţă, nu este un sistem de teoreme valide numai în condiţii ideale şi irealizabile şi aplicabil efectiv numai cu restricţii şi modificări esenţiale. Toate teoremele catalacticii sunt, în mod rigid şi fără nici o excepţie, valabile pentru toate fenomenele economiei de piaţă, atunci când sunt prezente condiţiile particulare presupuse de ele. Este, de pildă, o simplă problemă factuală dacă există schimb direct sau indirect. Dar acolo unde există schimb indirect sunt valabile toate legile generale ale teoriei schimbului indirect şi a mijloacelor de schimb. După cum am arătat[1], cunoaşterea praxeologică este o cunoaştere precisă şi exactă a realităţii. Toate trimiterile la problemele epistemologice ale ştiinţelor naturale şi toate analogiile rezultate din compararea acestor două sfere radical diferite ale realităţii şi ale cunoaşterii sunt inducătoare în eroare. Cu excepţia logicii formale,nu există nimic de felul unei mulţimi de reguli „metodologice” care să fie aplicabile atât cunoaşterii bazate pe categoria de cauzalitate, cât şi aceleia bazate pe categoria de finalitate. Praxeologia analizează acţiunea umană ca atare, în mod general şi universal. Ea nu analizează nici condiţiile particulare ale mediului în care acţionează omul, nici conţinutul concret al evaluărilor care îi direcţionează acţiunile. Datele praxeologiei sunt caracteristicile corporale şi psihologice ale oamenilor care acţionează, dorinţele şi judecăţile lor de valoare, precum şi teoriile, doctrinele şi ideologiile pe care le dezvoltă ei, pentru a se adapta în mod deliberat la condiţiile de mediu în care se găsesc şi a-şi atinge, astfel, scopurile pe care le urmăresc. Deşi permanente în structura lor şi strict determinate de legile ce guvernează ordinea universului, aceste date fluctuează şi variază permanent; ele se modifică de la un moment la altul[2]. Deplinătatea realităţii poate fi cuprinsă mental numai de un intelect ce recurge atât la cunoaşterea praxeologică, cât şi la [p. 647] înţelegerea istorică; iar aceasta din urmă presupune cunoaşterea rezultatelor ştiinţelor naturale. Cunoaşterea şi predicţia sunt rezultate ale totalităţii ştiinţelor. Ceea ce oferă diversele ramuri ştiinţifice luate în parte este totdeauna fragmentar şi trebuie completat cu rezultatele tuturor celorlalte ramuri. Din punctul de vedere al omului care acţionează, specializarea cunoaşterii şi compartimentalizarea ei în diferitele ştiinţe nu este decât un aspect al diviziunii muncii. În acelaşi fel în care consumatorul întrebuinţează produsele diferitelor ramuri productive, omul care acţionează trebuie să-şi întemeieze

deciziile pe cunoaşterea furnizată de diferitele ramuri de gândire şi de cercetare. Pentru analiza realităţii nu este admisibil să se nesocotească nici una dintre aceste ramuri. Şcoala Istorică şi instituţionaliştii doresc să proscrie studiul praxeologiei şi al economiei şi să nu se ocupe decât de consemnarea datelor, sau, cum spun ei astăzi, de instituţii. Dar nu se poate face nici o afirmaţie referitoare la aceste date fără o raportare la un anumit număr de teoreme economice. Atunci când un instituţionalist atribuie un anumit eveniment unei anumite cauze, de exemplu şomajul de masă presupuselor deficienţe ale modului capitalist de producţie, el apelează la o teorie economică. Opunându-se cercetării mai atente a teoremei implicate tacit în concluziile sale, el nu încearcă decât să evite vădirea erorilor sale de argumentaţie. Nu există nimic de felul unei simple consemnări a unor fapte nealterate, care să fie separată de orice raportare la teorie. Îndată ce două evenimente sunt consemnate împreună, sau sunt integrate într-o clasă de evenimente, se manifestă deja prezenţa unei teorii. La întrebarea dacă există vreo legătură între ele nu se poate răspunde decât printr-o teorie, iar în cazul acţiunii umane aceasta este praxeologia. Este inutil să se caute coeficienţi de corelare dacă nu se porneşte de la o perspectivă teoretică, dobândită în prealabil. Coeficientul respectiv poate avea o valoare numerică ridicată, fără a indica nici o legătură semnificativă şi relevantă între cele două grupuri[3].

2. Rolul puterii

Şcoala Istorică şi Instituţionalismul condamnă ştiinţa economică pentru că aceasta ar nesocoti rolul pe care îl joacă în viaţa reală puterea. Noţiunea fundamentală a teoriei economice - alegerea şi acţiunea individului - ar fi, spun ei, un concept nerealist. Omul real nu are libertatea să aleagă şi să acţioneze. El este obiectul presiunilor sociale, al domniei unor puteri irezistibile. Fenomenele de pe piaţă n-ar fi determinate de judecăţile de valoare ale indivizilor, ci de interacţiunile forţelor acestor puteri. [p. 648] Aceste obiecţii nu sunt mai puţin eronate decât toate celelalte afirmaţii ale criticilor ştiinţei economice. Praxeologia în general şi teoria economică şi catalactică în particular nu afirmă şi nu presupun că omul este liber, în niciuna dintre accepţiunile metafizice asociate cuvântului *libertate*. Omul este supus în mod inevitabil condiţiilor naturale din mediul în care se află. Pentru a acţiona, el trebuie să se adapteze regularităţilor inexorabile ale fenomenelor naturale. Tocmai limitele condiţiilor sale de bunăstare oferite de natură sunt cele care îl silesc pe om să acţioneze[4]. Pentru a acţiona omul se călăuzeşte după ideologii. El alege scopuri şi mijloace sub influenţa ideologiilor. Puterea unei ideologii este fie directă, fie indirectă. Ea este directă atunci când actorul este convins că este corect conţinutul ideologiei şi că prin conformare la aceasta el îşi urmăreşte direct propriile interese. Ea este indirectă atunci când actorul respinge conţinutul ideologiei, socotind-o falsă, dar este nevoit să-şi adapteze acţiunile la faptul că ideologia este îmbrăţişată de alţii. Moravurile mediului social reprezintă o putere pe care oamenii sunt nevoiţi să o ia în consideraţie. Cei care sesizează erorile conţinute în opiniile şi obiceiurile general acceptate trebuie să aleagă în fiecare moment între avantajele

derivabile din recursul la un mod de acţiune mai eficient şi dezavantajele rezultate din dispreţuirea prejudecăţilor, superstiţiilor şi obiceiurilor populare. Acelaşi lucru este adevărat şi în legătură cu violenţa. Când alege, omul trebuie să ţină seama de faptul că există un factor pregătit să exercite asupra lui o constrângere violentă. Toate teoremele catalacticii sunt valide şi când este vorba despre acţiuni influenţate de o asemenea presiune socială sau fizică. Puterea directă sau indirectă a unei ideologii şi ameninţarea cu exercitarea constrângerii fizice nu sunt decât nişte date ale configuraţiei pieţei. Nu contează, de pildă, ce fel de consideraţii îl determină pe un om să nu liciteze pentru o marfă mai mult decât o face, fără a obţine bunul respectiv. Pentru determinarea preţului pieţei nu este relevant dacă el preferă în mod spontan să-şi cheltuiască banii pentru alte scopuri sau dacă îi este frică să nu fie privit de cunoscuţii săi ca un parvenit, sau ca un risipitor, sau dacă îi este teamă [p. 649] să încalce un preţ maximal decretat de guvern, sau să sfideze un rival care este în stare să se răzbune în mod violent. În toate cazurile, abţinerea sa de la a licita mai intens şi de a oferi un preţ mai mare contribuie în egală măsură la formarea preţului pieţei[5]. Există astăzi obiceiul de a califica poziţia pe care o ocupă posesorii de proprietate şi întreprinzătorii pe piaţă drept putere economică, sau putere de piaţă. Această terminologie este inducătoare în eroare atunci când este aplicată condiţiilor pieţei. Tot ce se petrece în cadrul economiei neobstrucţionate de piaţă este guvernat de legile pe care le studiază catalactica. Toate fenomenele pieţei sunt determinate, în ultimă instanţă, de alegerile consumatorilor. Dacă dorim să aplicăm noţiunea de putere la fenomenele pieţei, atunci trebuie să spunem că pe piaţă toată puterea le aparţine consumatorilor. Întreprinzătorii sunt constrânşi de necesitatea de a realiza profit şi de a evita pierderile să considere că modul cel mai adecvat şi mai ieftin de satisfacere a consumatorilor este, în toate privinţele, suprema lor directivă (inclusiv în ceea ce priveşte modul de rezolvare a problemelor impropriu numite „interne” ale fabricilor, îndeosebi gestiunea personalului). Este foarte nepotrivit să întrebuinţăm acelaşi termen („putere”) şi atunci când analizăm capacitatea firmei de a furniza consumatorilor automobile, încălţăminte sau margarină într-un mod mai adecvat decât alţii, şi atunci când ne referim la puterea forţelor armate ale statului de a strivi orice rezistenţă. În cadrul economiei de piaţă, nici proprietatea asupra factorilor materiali de producţie, nici abilităţile antreprenoriale sau tehnologice nu conferă putere, în accepţiunea coercitivă a termenului. Ele nu asigură decât privilegiul de a-i servi pe consumatori – adevăraţii stăpâni ai pieţei – dintr-o poziţie mai proeminentă decât a altora. Proprietatea asupra capitalului reprezintă un mandat condiţionat încredinţat proprietarilor, condiţia fiind să-l întrebuinţeze în vederea celei mai adecvate cu putinţă satisfaceri a consumatorilor. Cei ce nu se conformează acestei constrângeri îşi pierd averea şi sunt retrogradaţi, într-o poziţie din care incapacitatea lor nu mai poate leza bunăstarea celorlalţi.

3. Rolul istoric al războaielor şi al cuceririlor

Numeroşi autori glorifică războiul şi revoluţia, vărsarea de sânge şi cuceririle. Carlyle şi Ruskin, Nietzche, Georges Sorel şi Spengler au fost crainicii ideilor puse în practică de Lenin şi Stalin, de Hitler şi de Mussolini. Cursul istoriei, afirmă filozofiile acestea, nu este determinat de activităţile meschine ale negustorilor ambulanţi şi ale comercianţilor, ci de faptele eroice ale războinicilor şi ale cuceritorilor. Economiştii greşesc atunci când extrag, din experienţa sumarului episod liberal [p. 650], o teorie căreia îi atribuie validitate universală. Epoca aceasta a liberalismului, individualismului şi capitalismului, a democraţiei, toleranţei şi a libertăţii, a nesocotirii tuturor valorilor „adevărate" sau „eterne" şi a supremaţiei prostimii este de acum la apus şi nu se va mai întoarce niciodată. Zorile epocii bărbăţiei necesită o nouă teorie a acţiunii umane. Desigur, nici un economist nu s-a lansat vreodată în a nega că războiul şi cuceririle au fost, în trecut, de cea mai mare importanţă, iar hunii şi tătarii, vandalii, vikingii, normanzii şi conchistadorii au jucat un rol enorm în istorie. Unul din factorii determinanţi ai actualei stări a omenirii este că au existat mii de ani de conflicte armate. Cu toate acestea, ceea ce rămâne şi constituie esenţa civilizaţiei umane nu este moştenirea provenită de la războinici. Civilizaţia este produsul etosului „burghez", nu al spiritului de cucerire. Popoarele barbare care n-au înlocuit jaful cu munca au dispărut de pe scena istorică. Dacă mai există vreo urmă lăsată de existenţa lor, este vorba de lucrurile pe care le-au realizat sub influenţa civilizaţiilor popoarelor supuse. Civilizaţia latină a supravieţuit în Italia, în Franţa şi în Peninsula Iberică, în ciuda tuturor invaziilor barbare. Dacă lordului Clive şi lui Warren Hastings nu le-ar fi succedat întreprinzătorii capitalişti, guvernarea britanică în India ar fi putut deveni, într-o bună zi, o amintire istorică la fel de nesemnificativă ca cei o sută cincizeci de ani de guvernare turcească în Ungaria. Nu este sarcina teoriei economice să se lanseze în examinarea tentativelor de revitalizare a idealurilor vikingilor. Ea nu trebuie decât să respingă afirmaţiile conform cărora existenţa conflictelor armate i-ar condamna doctrinele la irelevanţă. În legătură cu acest aspect este necesar să reamintim următoarele:

Mai întâi: Doctrinele catalacticii nu se referă la o anumită epocă istorică, ci la toate acţiunile caracterizate prin două condiţii: *proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie* şi *diviziunea muncii*. Teoremele catalacticii sunt riguros valide oricând şi oriunde, într-o societate în care există proprietate privată asupra mijloacelor de producţie, oamenii nu produc doar pentru satisfacerea directă a propriilor lor dorinţe, ci consumă de asemenea şi bunuri produse de alţi oameni.

În al doilea rând: Dacă separat de piaţă şi în afara pieţei există furt şi jaf, lucrurile acestea reprezintă un dat pentru piaţă. Actorii trebuie să ia în calcul faptul că ei sunt ameninţaţi de criminali şi de hoţi. Dacă crima şi hoţia devin atât de răspândite, încât orice demers productiv apare ca fiind inutil, este posibil ca în cele din urmă producţia să înceteze şi ca omenirea să se prăbuşească într-o stare de război al tuturor împotriva tuturor.

În al treilea rând: Pentru a exista o pradă trebuie să existe ceva de jefuit. Eroii nu pot trăi decât dacă există destui „burghezi” [p. 651] pentru a fi expropriaţi. Existenţa producătorilor este o condiţie pentru supravieţuirea cuceritorilor. Dar producătorii s-ar putea lipsi de jefuitori.
În al patrulea rând: Există, bineînţeles – în afară de sistemul capitalist bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie – şi alte sisteme sociale imaginabile bazate pe diviziunea muncii. Adepţii militarismului sunt consecvenţi atunci când cer instituirea socialismului. Întreaga ţară ar trebui [atunci] să fie organizată ca o comunitate de războinici, în care necombatanţii să nu aibă nici o altă sarcină decât furnizarea către forţele combatante a tuturor necesităţilor acestora din urmă. (Problemele socialismului sunt examinate în partea a cincea a acestei cărţi.)
4. Omul real ca un dat
Ştiinţa economică se ocupă cu acţiunile reale ale oamenilor reali. Teoremele ei nu se referă nici la oameni ideali sau perfecţi, nici la fantoma fabulosului *homo oeconomicus*, nici la noţiunea statistică de *homme moyen*. Omul cu toate slăbiciunile şi limitele sale, fiecare om, aşa cum trăieşte şi acţionează el, face parte din domeniul de cercetare al catalacticii. Fiecare acţiune umană este o temă a praxeologiei. Obiectul de studiu al praxeologiei nu se limitează la cercetarea societăţii, a relaţiilor sociale şi a fenomenelor de masă, ci este studiul tuturor acţiunilor umane. În această privinţă sintagma „ştiinţe sociale” şi conotaţiile ei sunt inducătoare în eroare. O cercetare ştiinţifică nu-i poate aplica acţiunii umane nici un alt criteriu decât obiectivele ultime pe care doresc să le realizeze indivizii care acţionează, atunci când se angajează într-o anumită acţiune. Obiectivele ultime în sine sunt dincolo şi deasupra oricărei critici. Nimeni nu e chemat să stabilească ce-l poate face fericit pe un alt om. Ceea ce poate pune în discuţie un observator sincer nu este decât dacă mijloacele alese în vederea atingerii acestor obiective ultime sunt adecvate rezultatelor urmărite de actor. Numai în măsura în care răspunde la această întrebare are ştiinţa economică libertatea de a exprima o opinie referitoare la acţiunile indivizilor sau ale grupurilor de indivizi, sau la politicile partidelor, ale grupurilor de presiune şi ale guvernelor. Există obiceiul de a camufla arbitrariul atacurilor orientate împotriva judecăţilor de valoare ale altor oameni prin convertirea lor într-o critică a sistemului capitalist sau a comportamentului întreprinzătorilor. Ştiinţa economică este neutră cu privire la toate aceste afirmaţii. Afirmaţiei arbitrare că „balanţa productivă între diferitele bunuri este evident eronată în regim capitalist”[6], economistul nu-i opune afirmaţia că această balanţă este ireproşabilă. [p. 652] Ceea ce afirmă economistul este că, în cadrul economiei de piaţă neobstrucţionate, această balanţă este în acord cu modul de comportare al consumatorilor, manifestat în felul cum îşi cheltuie ei veniturile[7]. Sarcina economistului nu este de a-i cenzura pe ceilalţi oameni şi de a numi rezultatele acţiunilor lor greşite. Alternativa la sistemul în care judecăţile de valoare ale individului sunt hotărâtoare în desfăşurarea procesului de producţie este dictatura autocratică. În cazul acesta, decizia aparţine exclusiv judecăţilor de valoare ale dictatorului,

deşi acestea nu sunt cu nimic mai puţin arbitrare decât acelea ale altor oameni. Desigur, omul nu este o fiinţă perfectă. Slăbiciunile lui afectează toate instituţiile umane, deci şi economia de piaţă.

5. Perioada de ajustare

Fiecare modificare a datelor pieţei are anumite efecte asupra acesteia. Se scurge un anumit interval de timp înainte ca toate aceste efecte să se consume, adică înainte ca piaţa să se ajusteze complet la noua stare de lucruri. Catalactica trebuie să se ocupe de diversele reacţii conştiente şi deliberate ale indivizilor la schimbarea datelor, şi nu, bineînţeles, doar de rezultatul final produs în structura pieţei de interacţiunea acestor forţe. Se poate întâmpla ca efectele unei modificări a datelor să fie contrabalansate de efectele unei alte schimbări, intervenite aproximativ în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură. În final nu rezultă atunci nici o modificare semnificativă a preţurilor de piaţă. Statisticianul, preocupat exclusiv de observarea fenomenelor de masă şi de rezultatul de ansamblu al tuturor tranzacţiilor de pe piaţă, aşa cum se manifestă acestea în preţurile de piaţă, nu ţine seama de faptul că absenţa schimbărilor de nivel ale preţurilor este doar un accident – şi nu efectul unei stabilităţi a datelor şi al absenţei activităţilor specifice de ajustare. El nu vede nici o mişcare şi nici consecinţele sociale ale acestor mişcări. Cu toate acestea, fiecare modificare a datelor îşi are propriul ei curs, generează - ca reacţie - anumite răspunsuri din partea persoanelor afectate şi tulbură relaţia dintre diverşii membri ai sistemului de piaţă, chiar dacă, în cele din urmă, nu rezultă de aici modificări considerabile ale preţurilor la diferitele bunuri şi nu se înregistrează nici un fel de modificări ale cifrelor referitoare la volumul total de capital, din ansamblul sistemului de piaţă[8]. *Post factum*, istoria economică poate oferi informaţii vagi despre [p. 653] lungimea perioadelor de ajustare. Bineînţeles că metoda de obţinere a acestor informaţii nu este măsurarea, ci înţelegerea istorică. Diversele procese de ajustare nu sunt izolate, în realitate. Un număr indefinit dintre ele se desfăşoară sincron; drumurile lor se intersectează şi ele se influenţează reciproc unele pe altele. Descâlcirea acestui ghem încurcat şi sesizarea lanţului de acţiuni şi de reacţiuni puse în mişcare de o anumită schimbare a datelor este o sarcină dificilă pentru capacitatea de înţelegere a istoricului, iar rezultatele sunt de cele mai multe ori modeste şi nesigure. Înţelegerea lungimii perioadelor de ajustare reprezintă, de asemenea, cea mai dificilă sarcină care le revine celor dornici să înţeleagă viitorul, adică întreprinzătorilor. Dar pentru succesul activităţilor antreprenoriale simpla anticipare a direcţiei în care va reacţiona piaţa la un anumit eveniment este de mică importanţă, dacă nu este însoţită de o anticipare adecvată a lungimii diverselor perioade de ajustare implicate. Majoritatea erorilor comise de întreprinzători în conducerea afacerilor şi majoritatea gafelor care afectează prognozele anticipatorilor „experţi”, referitoare la tendinţele viitoare, ale pieţei sunt determinate de erori privind lungimea perioadelor de ajustare. Pentru a analiza efectele provocate de schimbările datelor se obişnuieşte să se distingă între efectele mai apropiate şi cele mai îndepărtate, din punct de

vedere temporal, aşadar, între efectele pe termen scurt şi cele pe termen lung. Această distincţie este cu mult mai veche decât terminologia cu ajutorul căreia o exprimăm astăzi. Pentru a descoperi efectele imediate – sau pe termen scurt – provocate de o schimbare a datelor, de regulă nu este necesar să se recurgă la o cercetare temeinică. Efectele pe termen scurt sunt în cea mai mare parte vizibile şi rareori scapă atenţiei observatorului naiv, nefamiliarizat cu cercetarea investigativă. Începutul ştiinţei economice este marcat tocmai de faptul că vreun om de geniu a reuşit să întrevadă faptul că efectele mai îndepărtate ale unui eveniment pot să difere de efectele immediate şi vizibile chiar şi celui mai simplu neavizat. Principala realizare a teoriei economice a fost descoperirea acestor efecte pe termen lung, neobservate în prealabil de observatorul simplu şi neglijate de către oamenii de stat. Pe baza descoperirilor lor uimitoare, economiştii clasici au dedus o regulă a practicii politice. Guvernele, oamenii de stat şi partidele politice, spuneau ei, n-ar trebui să ia în consideraţie doar consecinţele pe termen scurt, ci şi consecinţele pe termen lung ale măsurilor pe care le iau. Corectitudinea acestei inferenţe este indiscutabilă. Acţiunea urmăreşte înlocuirea unei stări de lucruri mai puţin satisfăcătoare cu una mai satisfăcătoare. Dacă rezultatul efectiv al unei acţiuni va fi considerat mai mult sau mai puţin satisfăcător [p. 654] depinde de anticiparea corectă a tuturor consecinţelor ei, pe termen scurt şi pe termen lung. Unii oameni critică teoria economică deoarece, spun ei, ar neglija efectele pe termen scurt şi ar părtini, chipurile, studiul efectelor pe termen lung. Acest reproş este absurd. Teoria economică nu are nici un alt mijloc de a cerceta rezultatele unei schimbări a datelor, decât să înceapă cu efectele ei imediate şi să analizeze, pas cu pas, pornind de la prima reacţie şi mergând până la cele mai îndepărtate, toate efectele ulterioare, până când, în cele din urmă, ajunge la consecinţele ei ultime. Analiza pe termen lung include întotdeauna complet, în mod necesar, analiza pe termen scurt. Nu este dificil de înţeles de ce anumiţi indivizi, anumite partide şi anumite grupuri de presiune ţin să instituie domnia exclusivă a principiului termenului scurt. Politica, spun ei, n-ar trebui să se preocupe deloc de efectele pe termen lung ale unei scheme şi n-ar trebui să se înfrâneze niciodată de la recursul la o măsură de pe urma căreia se aşteaptă beneficii pe termen scurt, doar pentru că efectele ei pe termen lung sunt defavorabile. Nu contează decât efectele pe termen scurt; „pe termen lung suntem cu toţii morţi”. Singurul lucru pe care-l are de spus teoria economică acestor critici pătimaşi este că fiecare decizie ar trebui să se bazeze pe o cântărire atentă a tuturor consecinţelor ei, atât a celor pe termen scurt, cât şi a celor pe termen lung. Există, fără îndoială, atât la nivelul acţiunilor persoanelor individuale, cât şi la cel al treburilor publice, situaţii în care actorii pot avea motive temeinice să accepte chiar şi cele mai indezirabile efecte pe termen lung, pentru a evita situaţii pe termen scurt pe care le consideră încă şi mai indezirabile. Uneori poate fi avantajos ca omul să-şi pună mobila pe foc, ca să-şi încălzească soba. Dar - dacă o face - este bine să ştie care vor fi efectele mai îndepărtate ale acestei acţiuni. Nu este bine să se amăgească, gândind că a descoperit o nouă metodă, miraculoasă,

de a-şi încălzi locuinţa. Doar atât are teoria economică de opus freneziei apostolilor temenului scurt. Istoria, într-o zi, va avea cu mult mai multe de spus. Ea va trebui să determine rolul pe care l-a jucat recomandarea principiului termenului scurt – această reanimare a unei notorii fraze rostite de Madame de Pompadour, *apres nous le déluge* – în cea mai gravă criză a civilizaţiei occidentale. Ea va trebui să arate cât de binevenit a fost acest slogan pentru guvernele şi partidele ale căror politici urmăreau consumul capitalului spiritual şi material moştenit de la generaţiile trecute.

6. Limitele drepturilor de proprietate şi problemele costurilor externe şi a economiilor externe

Drepturile de proprietate, aşa cum sunt ele circumscrise de legi şi protejate de tribunale şi de poliţie, sunt produsul unei evoluţii multiseculare. Istoria acestor secole este cronica luptelor care urmăreau [p. 655] abolirea proprietăţii private. Despoţii şi mişcările populare au încercat în mod necontenit să restricţioneze drepturile de proprietate privată sau să le abolească întru totul. Este adevărat că aceste tentative au eşuat. Dar ele au lăsat urme la nivelul ideilor ce determină forma şi definiţia legală a proprietăţii. Conceptele legale de proprietate nu ţin pe deplin seama de funcţia socială a proprietăţii private. Există anumite inadecvări şi incongruenţe, care se reflectă în determinarea fenomenelor de piaţă. Dacă ar fi urmărit în mod consecvent, până la capăt, dreptul la proprietate privată pe de o parte i-ar asigura proprietarului dreptul să revendice toate avantajele pe care le poate genera folosirea bunului respectiv şi, pe de altă parte, l-ar însărcina cu suportarea tuturor dezavantajelor rezultate din utilizarea lui. În acest caz, proprietarul singur ar fi complet responsabil pentru rezultat. Atunci când şi-ar gestiona proprietatea, el ar ţine seama de toate rezultatele anticipate ale acţiunii sale, atât de cele considerate favorabile, cât şi de cele considerate defavorabile. Dar dacă anumite consecinţe ale acţiunilor sale sunt în afara sferei beneficiilor pe care are dreptul să le culeagă şi ale costurilor care i se pun în sarcină, el nu se va îngriji, atunci când îşi face planurile de *toate* efectele acţiunilor sale. El va trece cu vederea acele beneficii care nu-i sporesc propria satisfacţie şi acele costuri care nu-i cad în sarcină. Comportamentul său se va abate de la linia pe care ar fi urmat-o dacă legile ar fi fost mai bine adaptate obiectivelor economice ale proprietăţii private. El se va lansa în anumite proiecte numai pentru că legile îl eliberează de responsabilitatea unora dintre costurile suportate. El se va abţine de la alte proiecte numai pentru că legile îl împiedică să culeagă toate avantajele care se pot obţine. Legile privitoare la responsabilitate şi la indemnizaţiile pentru pagubele provocate sunt încă deficitare în anumite privinţe. În linii mari este acceptat principiul că fiecare individ este responsabil pentru pagubele provocate altor persoane de acţiunile sale. Dar există interstiţii pe care legislatorii nu s-au grăbit să le acopere. În anumite cazuri întârzierea aceasta a fost deliberată, deoarece imperfecţiunile corespundeau planurilor autorităţilor. Atunci când, în trecut, în numeroase ţări, proprietarii fabricilor şi ai căilor ferate nu au fost ţinuţi responsabili de către lege pentru pagubele pe

care desfăşurarea activităţii întreprinderilor lor le-a provocat proprietăţii şi sănătăţii vecinilor, patronilor, salariaţilor şi altor persoane prin fum, funingine, zgomot, poluare a apei şi accidente provocate de echipamente defecte sau inadecvate, ideea a fost că nu trebuie subminate progresul industrializării şi dezvoltarea facilităţilor de transport. Aceleaşi doctrine care au determinat şi încă mai determină multe state să încurajeze investiţiile în fabrici şi căi ferate prin subvenţii, scutiri de impozite, taxe vamale şi [p. 656] credite ieftine au intervenit pentru a determine apariţia unei stări legale de lucruri în care responsabilitatea întreprinderilor de felul acesta a fost fie formal, fie informal anulată. Ulterior a început să prevaleze tendinţa opusă în multe ţări şi responsabilitatea fabricanţilor şi a căilor ferate a fost augmentată în raport cu aceea a altor cetăţeni şi firme. Şi în cazul acesta au intervenit anumite obiective politice. Legislatorii urmăreau să-i protejeze pe săraci, pe salariaţi şi pe muncitori, împotriva întreprinzătorilor şi a capitaliştilor bogaţi. Indiferent dacă scutirea proprietarului de responsabilitate pentru o parte dintre dezavantajele rezultate din felul cum îşi gestionează afacerile este rezultatul unor politici deliberate ale guvernelor şi ale legislatorilor sau un efect neintenţionat al formulărilor tradiţionale ale legii, ea constituie în orice caz un dat, de care actorii trebuie să ţină seama. Ei sunt puşi în faţa problemei *costurilor externe*. În aceste condiţii unii oameni aleg anumite moduri de satisfacere a dorinţelor numai datorită faptului că o parte din costurile corespunzătoare nu sunt suportate de ei, ci de alte persoane. Cazul extrem îl constituie exemplul pământului care nu este proprietatea nimănui, pe care l-am discutat mai sus[9]. Dacă pământul nu se află în proprietatea nimănui, chiar dacă formalismul legal îl numeşte eventual proprietate publică, el este întrebuinţat fără nici un fel de atenţie la dezavantajele corespunzătoare. Cei care sunt în măsură să-şi însuşească pentru ei înşişi veniturile – lemnul şi vânatul din păduri, peştele din ape şi depozitele minerale din subsol – nu se preocupă de efectele ulterioare ale modului lor de exploatare. Pentru ei, erodarea pământului, epuizarea resurselor limitate şi alte neplăceri create viitorilor utilizatori reprezintă costuri externe, care nu intră în calculele lor de *input* şi de *output*. Ei doboară copacii fără nici o preocupare pentru puieţi sau pentru reîmpădurire. Dacă vânează şi pescuiesc, ei nu se dau înapoi de la metode care fac imposibilă repopularea locurilor de vânătoare sau de pescuit. În vremurile de demult ale civilizaţiei umane, când solul de calitate nu mai puţin bună decât cel utilizat era încă abundent, oamenii nu vedeau nici un inconvenient în utilizarea acestor metode spoliatoare. Când se manifestau efectele lor, sub forma unei scăderi a veniturilor nete, plugarul îşi abandona ferma şi se muta în altă parte. Abia atunci când ţările au devenit mai populate şi pământul neocupat de cea mai bună calitate a încetat de a mai fi disponibil pentru apropriere, populaţia a început să considere că metodele spoliatoare sunt neeconomice. La momentul respectiv ei au consolidat instituţia proprietăţii private asupra pământului. Ei au început cu pământul cultivabil şi apoi, pas cu pas, au trecut la păşuni, păduri şi ape cu peşte. Nou înfiinţatele [p. 657] ţări coloniale de dincolo de

ocean, îndeosebi imensele întinderi din Statele Unite, ale căror minunate potenţialuri agricole erau aproape neatinse când au sosit primii colonişti din Europa, au trecut prin aceleaşi stadii. Până în ultimii zeci de ani ai secolului al nouăsprezecelea exista în permanenţă câte o zonă geografică deschisă noilor veniţi, aşa numita frontieră. Nici existenţa frontierei şi nici dispariţia ei n-au reprezentat ceva specific american. Ceea ce caracterizează cazul american este faptul că, în momentul când a dispărut frontiera, factori ideologici şi instituţionali au împiedicat ajustarea metodelor de utilizare a pământului la modificarea datelor. Nu la fel au stat lucrurile în regiunile centrale şi occidentale ale Europei continentale, unde instituţia proprietăţii private fusese ferm stabilită de mai multe secole. Problema eroziunii pământului cultivat în prealabil nu s-a pus. Problema devastării pădurilor nu s-a pus, în ciuda faptului că pădurile existente fuseseră, de secole, unica sursă de lemn pentru construcţii şi minerit şi unicul combustibil pentru încălzire, pentru topitorii şi furnale, pentru olărit şi pentru sticlărie. Proprietarii pădurilor au fost siliţi de propriile lor interese să ia măsuri de conservare. Până nu demult, în regiunile cel mai dens locuite şi industrializate, până la o cincime şi o treime din suprafaţă a continuat să fie acoperită cu păduri de cea mai bună calitate, gospodărite după metodele silviculturii ştiinţifice[10]. Nu este sarcina teoriei catalactice să ofere o prezentare a factorilor complecşi care au dus la sistemul modern de proprietate asupra pământului din America. Indiferent care au fost aceşti factori, ei au determinat o situaţie în care un mare număr de ferme şi de fabrici de cherestea au avut motive să privească drept costuri externe dezavantajele provenite din neglijarea solului şi din conservarea pădurii[11]. Este adevărat că acolo unde o parte considerabilă a costurilor suportate sunt costuri externe din punctul de vedere al indivizilor care acţionează, calculul economic efectuat de ei este evident [p. 658] defectuos şi rezultatele pe care le furnizează sunt inducătoare în eroare. Dar aceasta nu este o consecinţă a vreunor presupuse deficienţe inerente sistemului bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie. Dimpotrivă, este o consecinţă a interstiţiilor lăsate neacoperite în sistem. Ea ar putea fi îndepărtată printr-o reformă a legilor ce privesc responsabilitatea pentru pagubele provocate şi prin abrogarea barierelor instituţionale care împiedică deplina funcţionare a [instituţiilor] proprietăţii private. Cazul economiilor externe nu este doar o simplă inversare a cazului costurilor externe. El are domeniul şi caracterul său propriu. Dacă rezultatele acţiunii unui actor îi aduc beneficii nu numai lui, ci şi altor persoane, sunt posibile două alternative:

1. Actorul care planifică socoteşte avantajele pe care le anticipează pentru el însuşi atât de importante, încât este gata să suporte toate costurile necesare. Faptul că proiectul acesta le aduce de asemenea beneficii şi altor persoane nu-l va împiedica să facă ceea ce-i sporeşte propria sa bunăstare. Când o companie feroviară înalţă diguri, pentru a-şi proteja şinele de alunecări şi avalanşe de zăpadă, ea protejează de asemenea şi casele din împrejurimi. Dar beneficiile pe care le vor culege vecinii nu vor împiedica compania să suporte o cheltuială pe care o consideră utilă.

2. Costurile de efectuare a unui proiect sunt atât de mari, încât nimeni dintre cei care vor beneficia de pe urma lui nu este dispus să le suporte integral. Proiectul nu poate fi realizat decât dacă un număr suficient dintre cei potenţial interesaţi contribuie la împărţirea costurilor.
N-ar fi necesar să mai adăugăm nimic despre economiile externe, dacă nu am fi siliţi de faptul că acest fenomen este complet deformat de literatura pseudo-economică a zilelor noastre. Un proiect *P* este neprofitabil atunci când – şi deoarece – consumatorii preferă satisfacţia anticipată de pe urma realizării unor alte propiecte, în comparaţie cu satisfacţia anticipată de pe urma realizării lui *P*. Realizarea lui *P* ar determina retragerea de capital şi de muncă din procesul de realizare a altor proiecte, pentru care cererea consumatorilor este mai urgentă. Nespecialistul şi pseudo-economistul nu realizează acest lucru. Ei refuză cu încăpăţânare să observe raritatea factorilor de producţie. După ei, *P* s-ar putea realiza fără nici un cost, adică fără a renunţa la nici o altă satisfacţie. Doar absurditatea sistemului bazat pe profit este de vină că ţara nu se poate bucura gratuit de plăcerile anticipate de pe urma lui *P*. Dar absurditatea sistemului bazat pe profit devine deosebit de scandaloasă, continuă criticii aceştia care nu văd decât termenul scurt, dacă neprofitabilitatea lui *P* nu se datorează decât faptului că întreprinzătorii nu ţin seama, în calcule, de acele avantaje ale lui *P* care, din punctul lor de vedere, reprezintă economii externe. Din punctul de vedere al întregii societăţi, [spun ei,] aceste avantaje nu sunt [p. 659] externe. Ele ar aduce beneficii cel puţin unora dintre membrii societăţii şi ar augmenta „bunăstarea totală”. Nerealizarea lui *P* este, prin urmare, o pierdere pentru societate. Deoarece firmele care urmăresc profitul, aservite complet egoismului, refuză să se lanseze în realizarea unor astfel de proiecte neprofitabile, statul are sarcina să o facă în locul lor. Statul trebuie fie să le gestioneze ca pe nişte întreprinderi publice, fie să le subvenţioneze, pentru a le face atractive pentru întreprinzătorii şi investitorii particulari. Subvenţiile pot fi acordate fie direct, prin alocaţii băneşti din fondurile publice, fie indirect, prin taxe a căror incidenţă este suportată de cumpărătorii produselor. Dar mijloacele de care are nevoie statul pentru a menţine în funcţiune o fabrică ce lucrează în pierdere sau pentru a subvenţiona un proiect neprofitabil trebuie să fie retrase fie din capacitatea de a cheltui şi de a investi a contribuabililor, fie de pe piaţa de credite. Statul este la fel de neputincios ca şi indivizii să creeze ceva din nimic. Ce cheltuieşte în plus statul, cheltuieşte mai puţin publicul. Lucrările publice nu se realizează prin puterile miraculoase ale vreunei baghete magice. Ele sunt achitate cu fonduri prelevate de la cetăţeni. Dacă statul n-ar fi intervenit, cetăţenii le-ar fi întrebuinţat pentru realizarea de proiecte care promiteau să fie profitabile, la care [acum] trebuie să renunţe, deoarece mijloacele de care dispuneau au fost reduse de către guvern. Pentru fiecare proiect neprofitabil se realizează cu ajutorul statului există un proiect corespunzător a cărui realizare este abandonată numai datorită intervenţiei guvernamentale. Dar acest proiect nerealizat ar fi fost profitabil, adică ar fi întrebuinţat mijloacele rare de producţie în concordanţă cu cele mai urgente

nevoi ale consumatorilor. Din punctul de vedere al consumatorilor, întrebuinţarea acestor mijloace de producţie pentru realizarea unui proiect neprofitabil a fost o risipă. El îi lipseşte de satisfacţii pe care le preferă acelora pe care le obţin de pe urma proiectului sponsorizat de stat. Masele neştiutoare, care dincolo de ce se poate vedea imediat cu ochii fizici nu văd nimic, sunt extaziate de minunatele realizări ale conducătorilor. Ele nu sesizează că tot lor le revine şi achitarea notei de plată şi că trebuie, prin urmare, să renunţe la numeroase satisfacţii de care s-ar fi bucurat, dacă statul ar fi cheltuit mai puţin pentru proiecte neprofitabile. Lor le lipseşte imaginaţia necesară pentru a gândi la posibilităţile pe care statul le-a împiedicat să se realizeze[12]. Entuziaştii aceştia sunt încă şi mai încântaţi dacă amestecul guvernamental le permite producătorilor submarginali să continue producţia [p. 660] şi să înfrunte competiţia întreprinderilor, magazinelor şi fermelor mai eficiente. În cazul acesta, spun ei, este evident că producţia totală creşte şi la avuţie se adaugă ceva ce nu s-ar fi produs fără asistenţa autorităţilor. Ceea ce se întâmplă de fapt este diametral opus; mărimea producţiei totale şi a avuţiei totale scade. Apar sau se menţin obiective care produc la costuri mai mari, în vreme ce altele, care produc la costuri mai mici, sunt constrânse să-şi reducă sau să-şi întrerupă producţia. Consumatorii nu primesc mai mult, ci mai puţin. Există, de pildă, ideea extrem de răspândită că este un lucru bun ca statul să încurajeze dezvoltarea agricolă a acelor părţi ale ţării pe care natura le-a înzestrat slab. În aceste regiuni costurile de producţie sunt mai ridicate decât în altele; tocmai acesta este motivul pentru care o mare parte din solul lor este submarginal. Dacă nu sunt ajutaţi cu fonduri publice, fermierii care cultivă pământurile acestea submarginale n-ar putea face faţă competiţiei fermelor mai fertile. Agricultura ar intra în declin sau nu s-ar dezvolta deloc şi întreaga regiune ar deveni o parte mai înapoiată a ţării. Pe deplin conştienţi de această stare de lucruri, oamenii de afaceri care urmăresc realizarea de profit evită să investească în construcţia de linii ferate care să lege regiuni atât de nefavorabile cu centrele de consum. Neajunsul fermierilor nu este determinat de faptul că nu au facilităţi de transport. Secvenţa cauzală este inversă; deoarece oamenii de afaceri realizează că perspectivele acestor fermieri nu sunt propice, ei nu investesc în căi ferate care probabil vor deveni neprofitabile, datorită lipsei unor cantităţi suficiente care să fie transportate. Dacă guvernul, cedând în faţa cererilor grupurilor de presiune interesate, construieşte o cale ferată şi o menţine în funcţiune în ciuda pierderilor, evident că îi favorizează pe proprietarii de pământ agricol din aceste provincii sărace ale ţării. Cum o parte din costul pe care îl presupune transportarea produselor lor îl suportă bugetul, pentru fermieri devine mai uşor să rivalizeze cu cei ce cultivă pământ mai fertil, cărora le este refuzat un asemenea ajutor. Dar avantajul acestor fermieri privilegiaţi este suportat de contribuabili, care trebuie să achite fondurile necesare acoperirii deficitului. El nu afectează nici preţul total, nici volumul total al produselor agricole disponibile. El face doar ca funcţionarea fermelor care mai înainte erau submarginale să devină profitabile [în condiţiile externalizării unei părţi din costuri] şi face ca alte

ferme, a căror funcţionare fusese în prealabil profitabilă, să devină submarginale. Producţia este transferată de pe pământul unde necesită costuri mai mici pe pământul unde necesită costuri mai mari. Cantitatea totală de avuţie nu creşte, ci scade, deoarece cantităţile suplimentare de capital şi de muncă necesare pentru cultivarea terenurilor care impun costuri ridicate în loc de costuri reduse sunt retrase de la întrebuinţări în care ar fi făcut altminteri posibilă producţia unor alte bunuri de consum. Guvernul îşi atinge scopul, [p. 661] de a favoriza o parte din ţară cu ce i-ar fi lipsit, dar el produce în altă parte costuri care depăşesc câştigurile unui grup privilegiat.

Economiile externe asociate creaţiei intelectuale

Varianta extremă al problemei economiilor externe este întâlnită în cazul „producţiei" de fundamente intelectuale pentru toate tipurile de procesare şi de construcţii. Semnul caracteristic al formulelor, adică al schemelor intelectuale care orientează procedurile tehnologice, este inepuizabilitatea serviciilor pe care le furnizează. Prin urmare, serviciile acestea nu sunt rare şi nu este necesară economisirea utilizărilor lor. Consideraţiile care au dus la instituirea propretăţii private asupra bunurilor economice nu se aplică şi la ele. Ele au rămas în afara sferei proprietăţii private nu pentru că sunt imateriale, intangibile şi impalpabile, ci pentru posedă o capacitate inepuizabilă de a furniza servicii. Oamenii au început să înţeleagă abia mai târziu că această stare de lucruri are şi inconveniente. Ea îi pune pe producătorii de astfel de formule – îndeosebi pe inventatorii de procedee tehnologice, pe autori şi pe compozitori – într-o poziţie neobişnuită. Ei duc povara costului de producţie, în vreme ce serviciile produsului pe care l-au creat pot fi întrebuinţate în mod gratuit de către toată lumea. Ceea ce produc reprezintă pentru ei înşişi în totalitate, sau aproape în totalitate, economii externe. Dacă nu există nici copyrighturi, nici patente, atunci inventatorii şi autorii se află în poziţia unor antreprenori. Ei posedă un avantaj temporal în raport cu ceilalţi oameni. Deoarece încep mai devreme să utilizeze invenţia sau manuscrisul, fie personal, fie punându-l la dispoziţia altora (fabricanţi sau editori), ei au posibilitatea de a realiza profituri pe o durată de timp care durează până când le poate utiliza toată lumea, ca şi ei. Îndată ce invenţia sau conţinutul cărţii devin cunoscute în mod public, ele se transformă în „bunuri gratuite", iar inventatorului sau autorului îi revine doar gloria. Problema care apare nu are nimic de a face cu activităţile geniului creator. Aceşti pionieri şi iniţiatori de lucruri nemaipomenite nu produc şi nu muncesc în accepţiunea în care se întrebuinţează de obicei aceşti termeni, când este vorba despre treburile altora. Ei nu se lasă influenţaţi de reacţia cu care este întâmpinată munca lor de către contemporani şi nici nu au nevoie de încurajare[13]. Nu tot astfel stau lucrurile cu numeroasa clasă a intelectualilor de profesie, de ale căror servicii societatea nu se poate lipsi. Putem lăsa deoparte problema autorilor de poeme, de ficţiune, de piese de teatru şi a compozitorilor de mâna a doua şi nu este necesar să ne punem problema dacă omenirea ar fi serios dezazvantajată dacă ar fi lipsită de produsele eforturilor lor. Dar este evident că furnizarea de informaţie tinerei generaţii şi [p. 662] familiarizarea

indivizilor care acţionează cu volumul de cunoştinţe de care au nevoie pentru a-şi realiza planurile necesită cursuri, manuale, breviare şi alte lucrări care nu sunt de ficţiune. Este improbabil că oamenii şi-ar asuma sarcina solicitantă de a scrie asemenea publicaţii dacă toată lumea ar avea libertatea să le reproducă. Lucrul acesta este încă şi mai evident în domeniul invenţiilor şi al descoperirilor tehnologice. Experimentarea extensivă necesară pentru astfel de realizări este adesea costisitoare. Este foarte probabil că progresul tehnologic ar fi semnificativ întârziat dacă pentru inventator şi pentru cei ce suportă cheltuielile necesare experienţelor sale rezultatele obţinute nu ar reprezenta nimic altceva decât economii externe. Patentele şi drepturile de copyright sunt rezultatele evoluţiei legale din ultimele secole. Locul lor în cadrul corpului tradiţional al drepturilor de proprietate este în continuare controversat. Oamenii le privesc critic şi le consideră nejustificate. Ele sunt considerate provilegii, un vestigiu al perioadei rudimentare din propria lor evoluţie în care protecţia legală nu li se acorda autorilor şi inventatorilor decât în virtutea unui privilegiu extraordinar, oferit de autorităţi. Ele sunt suspecte deoarece nu sunt lucrative decât dacă oferă posibilitatea comercializării la preţuri de monopol[14]. Mai mult, echitatea drepturilor de patent este contestată pe temeiul faptului că ele nu-i recompensează decât pe cei ce pun ultima tuşă, făcând posibilă utilizarea practică a realizărilor multor predecesori. Aceşti precursori rămân cu mâinile goale, deşi contribuţia lor la rezultatul final a fost adesea mult mai substanţială decât cea a beneficiarilor patentului. Nu îi revine catalacticii să examineze argumentele avansate pentru şi împotriva instituţiilor copyrightului şi a patentelor. Ea trebuie să se limiteze exclusiv la a observa că este vorba de o problemă de delimitare a drepturilor de proprietate şi că, prin abolirea patentelor şi a copyrighturilor, autorii şi inventatorii ar fi, aproape în exclusivitate, producători de economii externe.

Privilegii şi cvasi-privilegii

Constrângerile impuse de legi şi instituţii asupra libertăţii de a alege şi de a acţiona nu sunt întotdeauna atât de insurmontabile, încât să nu poată fi depăşite, în anumite condiţii. Anumitor favoriţi, scutirea de la obligaţiile care leagă restul populaţiei li se poate acorda ca un privilegiu explicit, fie de către legile înseşi, fie printr-un act administrativ al autorităţilor însărcinate cu impunerea legii. Alţii pot fi suficient de îndrăzneţi pentru a sfida legea în ciuda vigilenţei autorităţilor; insolenţa lor arogantă le asigură un cvasi-privilegiu. O lege pe care nimeni nu o respectă este ineficace. O lege care nu este valabilă pentru toţi, sau de care nu ascultă toţi, le poate furniza celor scutiţi de ea – în virtutea legii înseşi sau a propriei lor îndrăzneli – posibilitatea de a culege fie o rentă diferenţiată, fie câştiguri de monopol. [p. 663] Pentru determinarea fenomenelor de piaţă nu contează dacă scutirea este validată legal, ca privilegiu, sau daca este un cvasi-privilegiu ilegal. Nu contează nici dacă, în cazul când există costuri suportate de către firma sau persoana favorizată, în vederea obţinerii privilegiului sau a cvasi-privilegiului, acestea sunt legale (de exemplu, impozite prelevate de la cei autorizaţi) sau ilegale (de exemplu, mită plătită pentru coruperea funcţionarilor). Dacă un embargou asupra

importurilor este slăbit prin importarea unei anumite cantităţi, atunci preţurile sunt afectate de cantitatea importată şi costurile specifice suportate sunt afectate de achiziţionarea şi utilizarea privilegiului sau a cvasi-privilegiului [de a importa]. Dar faptul că importul este legal (de exemplu o autorizaţie acordată anumitor persoane privilegiate, în cadrul unui sistem control cantitativ al importurilor) sau contrabandă ilegală nu afectează structura preţurilor.

NOTE

[1] A se vedea mai sus, p. 39.

[2] Cf. Strigl, *Die Ökonomischen Kategorien und die Organisation der Wirtschaft*, Jena, 1923, p. 18 şi urm.

[3] Cf. Cohen şi Nagel, *An Introduction to Logic and Scientific Method*, New York, 1939, p. 316-322.

[4] Majoritatea reformatorilor sociali, în frunte cu Fourier şi Marx, trec sub tăcere faptul că mijloacele naturale de îndepărtare a neplăcerilor sunt limitate. După părerea lor, faptul că nu toate lucrurile folositoare sunt abundente nu este decât o consecinţă a deficienţei modului de producţie capitalist, care va dispărea, ca atare, în „faza avansată" a comunismului. Un eminent autor menşevic, care n-a putut evita să se refere la barierele naturale aflate în calea bunăstării oamenilor, numeşte natura, în stil autentic marxist, „cel mai nemilos exploatator". Cf. Mania Gordon, *Workers Before and After Lenin*, New York, 1941, p. 227, 458.

[5] Consecinţele economice ale interferenţei constrângerii şi coerciţiei externe cu fenomenele pieţei sunt analizate în partea a şasea a acestei cărţi.

[6] Cf. Albert L. Meyers, *Modern Economics*, New York, 1946, p. 672.

[7] Aceasta este o caracteristică generală a democraţiei, fie ea politică sau economică. Alegerile democratice nu garantează că omul ales este infailibil, ci doar că majoritatea alegătorilor îl preferă faţă de alţi candidaţi. [N. ed. – Prin urmare, democraţia politică nu exclude încălcarea sistematică a proprietăţii private, ci, dimpotrivă, este doar forma modernă de sclavagism, în care sclavii au dreptul să aleagă din lotul candidaţilor la poziţia de stăpân – după cum au intuit, de exemplu, Herbert Spencer (*Individul împotriva statului*) şi Robert Nozick (*Anarhie, stat şi utopie*) – cu toate perversiunile etice şi economice inerente unui asemenea sistem competitiv de exploatare mutuală (descrise îndeosebi de M. N. Rothbard, H.-H. Hoppe şi A. de Jasay). Ceea ce Mises numeşte „democraţie economică" sau „capitalism de tip *laissez-faire*", pe de altă parte, este întru totul compatibil cu – şi se bazează pe – respectul integrităţii fizice a expresiilor concrete (corp şi proprietate) ale tuturor persoanelor, adică este singurul sistem de „dialog generalizat" neadulterat de instituţionalizarea agresiunii fizice, aşadar deschis spre înţelegeri bilaterale nesilite şi spre toate instituţiile autentic sociale bazate pe ele.]

[8] Referitor la modificarea elementelor care determină puterea de cumpărare a banilor cf. mai sus, p. 419. Referitor la decumularea şi acumularea de capital cf. mai sus, p. 515-516.

[9] A se vedea ma sus, p. 639.

[10] Spre sfârşitul secolului al optsprezecelea guvernele europene au început să instituie legi care vizau conservarea. Ar fi însă o mare eroare să li se atribuie legilor acestea vreun rol în conservarea pădurilor. Înainte de mijlocul secolului al nouăsprezecelea nu a existat nici un aparat administrativ pentru impunerea lor. În plus, guvernelor din Austria şi Prusia, pentru a nu mai pomeni de cele ale statelor germane de dimensiuni mai reduse, le lipsea practic puterea de a impune asemenea legi împotriva voinţei aristocraţiei senioriale. Înainte de 1914 nici un funţionar public n-ar fi îndrăznit să provoace mânia vreunui magnat boemian sau silezian, sau a vreunui *Standesherr* mijlociu german. Aceşti prinţi şi conţi erau în mod spontan favorabili conservării pădurilor, deoarece se simţeau în deplină siguranţă cu privire la posesia proprietăţilor lor şi erau dornici să păstreze neatinsă sursa veniturilor lor şi preţul de piaţă al domeniilor lor.

[11] S-ar putea la fel de bine spune că priveau drept economii externe avantajele potenţial derivabile de pe urma îngrijirii solului şi a conservării pădurilor.

[12] Cf. strălucita analiză a cheltuielilor publice din cartea lui Henry Hazlitt, *Economics in One Lesson*, ed. nouă, New York, 1962, p. 21 şi urm.
[13] A se vedea mai sus, p. 139-140.
[14] A se vedea mai sus, p. 364-365.

XXIV. Armonia şi conflictul intereselor

1. Sursa ultimă a profiturilor şi a pierderilor realizate pe piaţă

Schimbările datelor, a căror apariţie reiterată împiedică sistemul economic să se transforme într-o economie uniform repetitivă şi produce la nesfârşit profituri şi pierderi antreprenoriale, sunt favorabile pentru unii dintre membrii societăţii şi defavorabile pentru alţii. Prin urmare, spun oamenii, *„câştigul unuia este paguba altuia; nimeni nu profită decât de pe urma pierderii altora*”. Această dogmă a fost deja avansată de unii dintre autorii antici. Dintre moderni, Montaigne a fost cel dintâi care a reformulat-o; o putem numi în mod îndreptăţit *dogma lui Montaigne*. Ea a reprezentat chintesenţa doctrinelor mercantilismului, vechi şi nou. Se află la temelia tuturor doctrinelor contemporane care susţin că, în cadrul economiei de piaţă, predomină un conflict ireconciliabil între interesele diferitelor clase sociale din orice ţară şi, mai mult, între interesele fiecărei ţări şi acelea ale altor ţări[1]. Este adevărat că dogma lui Montaigne se confirmă în cazul efectelor asupra plăţilor la termen ale modificărilor induse monetar ale puterii de cumpărare a banilor. Dar ea este în întregime eronată cu privire la orice fel de profit sau pierdere antreprenorială, indiferent dacă acestea apar într-o economie staţionară, în care volumul total al profiturilor este egal cu volumul total al pierderilor, sau într-o economie progresivă sau regresivă, în care cele două mărimi diferă. Ceea ce produce profitul unei persoane în desfăşurarea evenimentelor din cadrul unei economii de piaţă neobstrucţionate nu este lipsa sau necazul concetăţeanului ei, ci faptul că ea îndepărtează parţial sau total cauzele neplăcerii resimţite de concetăţeanul său. Ceea ce-l face să sufere pe bolnav este boala, nu medicul care i-o tratează. Câştigul medicului nu este un rezultat al epidemiei, ci al ajutorului pe care îl oferă celor afectaţi. Sursa ultimă a profiturilor este întotdeauna anticiparea condiţiilor viitoare. Cei care reuşesc să anticipeze mai bine decât alţii [p. 665] evenimentele viitoare şi să-şi ajusteze activităţile la situaţia viitoare a pieţei culeg profituri pentru că sunt în măsură de a satisface cele mai intense nevoi ale publicului. Profiturile celor care au produs bunuri şi servicii pentru care cumpărătorii rivalizează nu sunt sursa pierderilor suportate de către cei ce au adus pe piaţă mărfuri pentru a căror cumpărare publicul nu este dispus să plătească întreaga sumă a costurilor de producţie cheltuite. Aceste pierderi se datorează unei lipse de perspicacitate de care au dat dovadă, în ce priveşte anticiparea configuraţiei viitoare a pieţei şi a cererii consumatorilor. Evenimentele externe care afectează cererea şi oferta pot uneori surveni atât de neaşteptat, încât lumea spune că nici un om rezonabil nu le-ar fi putut anticipa. Atunci invidioşii pot considera că profiturile celor ce câştigă de pe urma schimbării nu sunt justificate. Dar astfel de judecăţi arbitrare de valoare nu modifică starea reală de lucruri. Este cu siguranţă preferabil pentru omul bolnav să fie

vindecat de un medic care încasează o remuneraţie substanţială decât să se lipsească de îngrijire medicală. Altminteri nu s-ar duce la medic. Pe piaţă nu există conflicte de interese între cumpărători şi vânzători. Există dezavantaje provocate de anticipări inadecvate. Ar fi o binefacere universală dacă fiecare om în parte şi toţi membrii societăţii de piaţă ar prevedea întotdeauna corect şi din timp condiţiile viitoare şi ar acţiona în consecinţă. Dacă s-ar întâmpla lucrul acesta, atunci - privind retrospectiv - s-ar constata că nu s-a irosit nici o particulă de capital sau de muncă pentru satisfacerea unor dorinţe care în prezent sunt considerate mai puţin importante decât alte dorinţe nesatisfăcute. Însă omul nu este atotştiutor. Este greşit să privim aceste probleme din unghiul resentimentului şi al invidiei. Nu este mai puţin greşit să ne restrângem observaţiile la poziţia momentană a diverşilor indivizi. Acestea sunt probleme sociale şi trebuie judecate în raport cu funcţionarea întregului sistem de piaţă. Ceea ce asigură satisfacerea cea mai adecvată cu putinţă a cererilor fiecărui membru al societăţii este tocmai faptul că cei care au reuşit mai bine decât alţii în privinţa anticipării condiţiilor viitoare realizează profituri. Dacă profiturile [lor] ar fi reduse în beneficiul celor pe care vreo schimbare a datelor i-a defavorizat, atunci ajustarea ofertei la cerere n-ar fi ameliorată, ci împiedicată. Dacă cineva i-ar împiedica pe medici să câştige uneori remuneraţii ridicate, acela nu ar spori, ci mai curând ar reduce numărul celor ce aleg profesia de medic. O afacere este întotdeauna avantajoasă atât pentru cumpărător, cât şi pentru vânzător. Chiar şi o persoană care vinde în pierdere încă este mai bine situată decât ar fi dacă nu ar vinde deloc, sau dacă ar vinde doar la un preţ şi mai scăzut. Ea pierde datorită [p. 666] lipsei sale de capacitate anticipativă; faptul de a vinde îi limitează pierderea, chiar dacă preţul pe care îl obţine este redus. Dacă fie cumpărătorul, fie vânzătorul nu ar considera că tranzacţia reprezintă cea mai avantajoasă acţiune pe care o pot alege dată fiind situaţia existentă, atunci ei nu ar încheia afacerea. Afirmaţia că binele unuia este paguba celuilalt este adevărată în cazul furtului, al războiului şi al jafului. Prada hoţului este paguba victimei jefuite. Dar războiul şi comerţul sunt două lucruri diferite. Voltaire greşea atunci când scria, în 1764, în articolul despre „Patrie” din Dicţionarul său filozofic: „A fi un bun patriot este a dori să se îmbogăţească prin comerţ comunitatea ta şi să dobândească putere prin arme; este evident că o ţară nu poate profita decât pe seama altora şi că ea nu poate cuceri fără a face rău altor oameni”. Voltaire, ca atâţia alţi autori care l-au precedat şi care l-au urmat, considera că este de prisos să se familiarizeze cu gândirea economică. Dacă ar fi citit eseurile contemporanului său David Hume ar fi aflat ce eroare este să identifici comerţul internaţional cu războiul. Voltaire, marele demascator al străvechilor superstiţii şi al erorilor populare, a căzut fără să bănuiască pradă celei mai dezastruoase dintre toate erorile. Atunci când brutarul îi furnizează dentistului pâine, şi dentistul îndepărtează durerea de dinţi a brutarului, nici brutarul, nici dentistul nu sunt păgubiţi. Este greşit să se considere că un astfel de schimb şi jefuirea prăvăliei brutarului de către o bandă înarmată sunt două manifestări ale unuia şi acelaşi lucru. Comerţul

internaţional diferă de cel intern numai întru cât bunurile şi serviciile sunt tranzacţionate dincolo de graniţele care separă teritoriile a două ţări suverane. Este un lucru monstruos faptul că prinţul Louis Napoleon Bonaparte, viitorul împărat Napoleon al treilea, a putut scrie - la multe zeci de ani după Hume, Adam Smith şi Ricardo - că „volumul de marfă pe care îl exportă o ţară este întotdeauna direct proporţional cu numărul de proiectile pe care le poate lansa împotriva duşmanilor săi, ori de câte ori ar cere-o onoarea şi demnitatea ei”[2]. Toate rezultatele teoriei economice referitoare la efectele diviziunii internaţionale a muncii şi la comerţul internaţional au eşuat până în prezent să anihileze popularitatea erorii mercantiliste, conform căreia „obiectivul comerţului internaţional este sărăcirea străinilor”[3]. Sarcina de a descoperi rădăcinile popularităţii acestei erori şi a altor iluzii şi erori asemănătoare îi aparţine cercetării istorice. Din perspectiva ştiinţei economice lucrurile sunt de multă vreme lămurite. [p. 667]

2. Limitarea procreaţiei

Raritatea naturală a mijloacelor de supravieţuire sileşte fiecare fiinţă vie să privească la toate celelalte fiinţe vii ca la nişte inamici de moarte în lupta pentru supravieţuire, generând nemiloasa competiţie biologică. În cazul omului însă, aceste conflicte ireconciliabile de interese dispar atunci când - şi în măsura în care – diviziunea muncii ia locul autarhiei economice a indivizilor, a familiei, a triburilor şi a naţiunii. În cadrul sistemului social nu există niciun conflict de interese, atâta vreme cât nu este atinsă mărimea optimă a populaţiei. Câtă vreme utilizarea de mână de lucru suplimentară aduce o creştere mai mult decât proporţională a veniturilor, conflictul este înlocuit cu armonia intereselor. Oamenii nu mai rivalizează în lupta pentru alocarea unor porţii dintr-o cantitate strict limitată. Ei devin cooperatori, urmărind scopuri comune fiecăruia dintre ei. Creşterea populaţiei nu reduce, ci augmentează „feliile” medii ale indivizilor. Dacă oamenii ar urmări numai hrana şi satisfacţia sexuală, atunci populaţia ar tinde să crească dincolo de mărimea ei optimă, până la limitele date de mijloacele disponibile de supravieţuire. Însă oamenii doresc mai mult decât doar să trăiască şi să se înmulţească; ei doresc să trăiască *în mod uman*. Este adevărat că o ameliorare a condiţiilor are, de regulă, drept rezultat o creştere a cifrelor demografice; însă această creştere rămâne în urma creşterii mijloacelor necesare simplei supravieţuiri. Dacă ar fi fost altfel, oamenii nu ar fi reuşit niciodată să stabilească relaţii sociale şi să dezvolte civilizaţia. Ca şi în cazul şobolanilor, al şoarecilor şi al microbilor, fiecare spor al mijloacelor de supravieţuire ar fi făcut ca cifrele demografice să crească până la limitele posibilităţilor de supravieţuire; pentru urmărirea altor obiective nu ar mai fi rămas nimic. Eroarea fundamentală implicată în legea de fier a salariilor a fost tocmai aceea că îi privea pe oameni – sau cel puţin pe salariaţi – ca fiind mânaţi exclusiv de impulsuri animale. Adepţii ei n-au realizat că omul diferă de fiare întru cât urmăreşte obiective specific umane, pe care le-am putea numi mai înalte, sau mai sublime. Legea malthusiană a populaţiei este una dintre marile realizări ale gândirii umane. Împreună cu principiul diviziunii

muncii, ea a furnizat fundamentele biologiei moderne şi ale teoriei evoluţiei; importanţa acestor două teoreme fundamentale pentru ştiinţele acţiunii umane nu este depăşită decât de descoperirea regularităţilor existente în cadrul întrepătrunderii şi concatenării fenomenelor de piaţă şi al determinării lor inevitabile de către datele pieţei. Obiecţiile avansate împotriva legii malthusiene, ca şi împotriva legii randamentelor, sunt lipsite de consistenţă şi triviale. Ambele legi sunt indisputabile. Dar rolul care trebuie [p. 668] să li se atribuie în sfera ştiinţelor acţiunii umane este diferit de acela pe care li-l atribuia Malthus. Fiinţele non-umane sunt în întregime supuse guvernării legilor biologice descrise de Malthus[4]. Pentru ele, afirmaţia că numerele specimenelor tind să epuizeze mijloacele de subzistenţă şi că cele supranumerare sunt eliminate datorită lipsei acestor mijloace este adevărată fără excepţie. În ce priveşte animalele non-umane, noţiunea de minimum de subzistenţă are o semnificaţie unic determinată, lipsită de echivoc. Dar în cazul omului lucrurile stau diferit. Omul integrează satisfacţiile corespunzătoare impulsurilor pur biologice, care sunt comune tuturor animalelor, într-o scară de valori pe care le este acordat un loc şi obiectivelor pur umane. Omul care acţionează îşi raţionalizează, de asemenea, şi satisfacerea poftelor sale sexuale. Satisfacerea acestora este rezultatul cântăririi avantajelor şi a dezavantajelor. Omul nu se supune orbeşte stimulentelor sexuale, ca un taur; el se abţine de la copulaţie dacă estimează costurile – dezavantajele anticipate – ca fiind prea ridicate. În acest sens putem întrebunţa sintagma *înfrânare morală* (care a fost propusă de Malthus) fără a introduce nici un fel de judecată de valoare sau de conotaţie etică[5]. Raţionalizarea relaţiilor sexuale implică deja o raţionalizare a proliferării. Ulterior au fost adoptate şi alte metode de raţionalizare a înmulţirii urmaşilor, independente de abţinerea de la copulaţie. Oamenii au recurs la metodele scandaloase şi respingătoare ale abandonului sau uciderii copiilor şi la avorturi. În cele din urmă, au învăţat să practice actul sexual în aşa fel încât să nu rezulte o sarcină. În ultima sută de ani tehnica mijloacelor contraceptive a fost perfecţionată şi frecvenţa întrebuinţării lor a crescut considerabil. Însă procedurile respective erau cunoscute şi practicate de mult. Afluenţa pe care capitalismul modern o asigură maselor largi din ţările capitaliste şi ameliorarea condiţiilor igienice, ca şi a metodelor terapeutice şi profilactice, făcute posibile de capitalism, au redus considerabil mortalitatea, îndeosebi pe cea infantilă, prelungind durata medie a vieţii. Astăzi, în aceste ţări, limitarea generării de urmaşi nu poate reuşi decât dacă este mai drastică decât în perioadele mai îndepărtate. Tranziţia la capitalism - [p. 669] aşadar, îndepărtarea obstacolelor care în vremurile dinainte au împiedicat funcţionarea iniţiativei şi a întreprinderii private – a influenţat, prin urmare, profund obiceiurile sexuale. Nu practica de a controla natalitatea reprezintă ceva nou, ci doar faptul că se apelează la ea mai frecvent. Se remarcă în particular prin noutate faptul că ea nu mai este limitată la păturile superioare ale populaţiei, ci a devenit comună întregii populaţii. Într-adevăr, unul dintre cele mai importante efecte ale capitalismului este că deproletarizează toate

segmentele societăţii. El ridică nivelul de trai al maselor de muncitori manuali la asemenea cote încât aceştia devin „burghezi” şi gândesc şi acţionează ca burghezii înstăriţi. Dornici să-şi păstreze nivelul de trai pentru ei şi pentru copiii lor, ei se orientează spre controlul natalităţii. Odată cu răspândirea şi progresul capitalismului, controlul natalităţii devine o practică universală. Tranziţia spre capitalism este astfel însoţită de două fenomene: declinul fertilităţii şi declinul ratelor mortalităţii. Durata medie de viaţă se prelungeşte. În zilele lui Malthus nu era încă posibil să se observe aceste caracteristice demografice ale capitalismului. Astăzi nu mai este permisibil să le punem la îndoială. Cu toate acestea, orbiţi de presupoziţii romantice, mulţi le descriu ca pe nişte fenomene ale declinului şi ale degenerării, specifice numai popoarelor cu pielea albă ale civilizaţiei occidentale, care au îmbătrânit şi s-au sclerozat. Romanticii aceştia sunt serios alarmaţi de faptul că asiaticii nu practică metode de control al natalităţii în aceeaşi măsură în care se practică acestea în Europa Occidentală, în America de Nord sau în Australia. Cum metodele moderne de combatere şi prevenire a bolilor au provocat o scădere a ratelor mortalităţii şi la aceste popoare orientale, cifrele lor demografice cresc mai repede decât cele ale naţiunilor occidentale. Oare nu cumva indigenii din India, Malaiezia, China şi Japonia, care n-au contribuit ei înşişi la realizările tehnologice şi terapeutice ale Occidentului, dar le-au primit ca pe un cadou neaşteptat, vor marginaliza, în cele din urmă, prin simplă superioritate numerică, popoarele de sorginte europeană? Temerile acestea sunt nejustificate. Experienţa istorică arată că toate popoarele caucaziene au reacţionat la scăderea cifrelor mortalităţii produsă de capitalism printr-o scădere a ratei natalităţii. Desigur, din această experienţă istorică nu se poate deduce o lege generală. Dar reflecţia praxeologică demonstrează că între aceste două fenomene există o concatenare necesară. O ameliorare a condiţiilor externe de bunăstare face posibilă o creştere corespunzătoare a cifrelor populaţiei. Dar, dacă întreaga cantitate adiţională de mijloace de susţinere a vieţii este complet absorbită de creşterea unui număr suplimentar de oameni, nu mai rămâne nimic pentru o îmbunătăţire în continuare [p. 670] a nivelului de trai. Marşul civilizaţiei este blocat. Omenirea atinge o stare de stagnare. Argumentul devine încă şi mai evident dacă presupunem că se face o invenţie profilactică datorită unei fericite întâmplări şi că aplicarea ei practică nu necesită nici investiţii considerabile de capital, nici investiţii curente considerabile. Bineînţeles că cercetarea medicală contemporană şi – într-un grad chiar mai ridicat – utilizarea ei necesită mari cantităţi de capital şi de muncă. Ele sunt produse ale capitalismului, care n-ar fi apărut nicicând într-un mediu necapitalist. Dar au existat în vremurile mai îndepărtate şi cazuri de factură diferită. Practica vaccinării împotriva variolei nu a provenit din cercetări de laborator costisitoare şi, în forma ei rudimentară originară, putea fi aplicată la costuri neglijabile. Se pune problema care ar fi fost rezultatele vaccinării împotriva variolei, dacă practicarea ei s-ar fi generalizat într-o societate precapitalistă, neobişnuită cu controlul natalităţii. Ea ar fi dus la creşterea cifrelor demografice fără să permită creşterea mijloacelor de

susţinere a vieţii, adică ar fi redus nivelul general de trai. Nu ar fi fost o binecuvântare, ci un blestemi. Condiţiile din Asia şi Africa sunt, în linii mari, aceleaşi. Aceste popoare înapoiate primesc mijloace de combatere şi prevenire a bolilor gata făcute, din Occident. Este adevărat că, într-unele dintre aceste ţări, importul de capital străin şi adoptarea sincronă a metodelor tehnologice străine de către capitalul autohton, relativ puţin dezvoltat, tind să augmenteze outputul muncii pe locuitor şi, astfel, să inducă o tendinţă de creştere a nivelului mediu de trai. Dar aceasta nu contrabalansează suficient tendinţa opusă, rezultată din reducerea ratelor mortalităţii, neînsoţită de o reducere adecvată a ratelor fertilităţii. Contactul cu Occidentul încă nu le-a avantajat pe aceste popoare, deoarece încă nu le-a afectat minţile; nu le-a eliberat de străvechile superstiţii, prejudecăţi şi neînţelegeri; el nu le-a modificat decât cunoştinţele tehnologice şi terapeutice. Reformatorii popoarelor orientale vor să le asigure concetăţenilor lor bunăstarea materială de care se bucură ţările occidentale. Induşi în eroare de ideile marxiste, naţionaliste şi militariste, ei cred că singurul lucru de care au nevoie în vederea atingerii acestui obiectiv este introducerea tehnologiei europene şi americane. Nici bolşevicii şi naţionaliştii slavofoni, nici simpatizanţii lor din Indii, din China şi din Japonia nu realizează că ceea ce le lipseşte cel mai mult popoarelor lor nu este tehnologia occidentală, ci ordinea socială care, împreună cu alte realizări, a generat aceste cunoştinţe tehnologice. Lor le lipsesc în primul rând libertatea economică şi iniţiativa privată, întreprinzătorii şi [p. 671] capitalismul. Dar ei nu se interesează decât de ingineri şi de maşini. Ceea ce separă Estul de Vest este sistemul social şi economic. Estul este străin de spiritul occidental, care a dat naştere capitalismului. Este inutil să se importe accesoriile capitalismului, fără a i se permite să intre capitalismului însuşi. Nici o realizare a civilizaţiei capitaliste n-ar fi fost posibilă într-un mediu necapitalist şi nici nu poate fi menţinută într-o lume fără economie de piaţă. Dacă asiaticii şi africanii doresc într-adevăr să intre în orbita civilizaţiei occidentale, ei vor trebui să adopte fără rezerve economia de piaţă. Abia atunci masele de acolo se vor ridica deasupra actualei lor mizerii proletare şi vor practica metodele de control al natalităţii, aşa cum sunt ele practicate în toate ţările capitaliste. Nici un fel de creştere excesivă a populaţiei nu va mai obstrucţiona ameliorarea nivelelor de trai. Dar dacă popoarele orientale se vor limita în viitor la receptarea mecanică a realizărilor tangibile ale Occidentului, fără a îmbrăţişa şi filozofia şi ideologiile sociale ale acestuia, ele vor rămâne întotdeauna în actuala lor stare de inferioritate şi de sărăcie. Populaţiile lor pot creşte considerabil, dar ele nu se vor ridica peste pragul înfometării. Masele acestea de săraci mizerabili nu vor constitui în niciun caz o ameninţare pentru independenţa ţărilor occidentale. Câtă vreme va fi nevoie de arme, întreprinzătorii din societăţile de piaţă nu vor înceta vreodată să producă armament mai eficient, asigurându-le astfel concetăţenilor lor superioritatea faţă de orientalii necapitalişti, care nu pot decât să imite. Evenimentele militare din ambele războaie mondiale au demonstrat din nou că ţările capitaliste deţin supremaţia şi în producţia de

armament. Nici un agresor extern nu poate distruge civilizaţia capitalistă, dacă aceasta nu se distruge pe sine. Acolo unde activitatea antreprenorială capitalistă este lăsată să se desfăşoare liber, forţele armate vor fi întotdeauna atât de bine echipate, încât nici cele mai numeroase armate ale popoarelor înapoiate nu vor putea rivaliza cu ele. S-a exagerat de altfel considerabil pericolul de a face universal cunoscute formulele de fabricare a armelor „secrete”. Dacă va izbucni din nou războiul, minţile cercetătoare din lumea capitalistă vor deţine întotdeauna un avans faţă de popoarele care doar le imită şi le copiază neîndemânatic. Popoarele care au dezvoltat sistemul economiei de piaţă şi nu îl abandonează sunt în toate privinţele superioare tuturor celorlalte popoare. Faptul că ele doresc să menţină pacea nu este un semn al slăbiciunii sau al incapacităţii lor de a purta războaie. Ele iubesc pacea deoarece înţeleg despre conflictele armate că sunt nefaste şi dezintegrează diviziunea socială a muncii. Dar dacă războiul devine inevitabil, ele îşi arată superioritatea şi în ce priveşte capacitatea militară. Ele resping agresorii barbari indiferent cât de numeroşi ar fi aceştia. [p. 672] Ajustarea deliberată a ratei natalităţii la oferta de posibilităţi materiale de bunăstare este o condiţie indispensabilă a vieţii şi acţiunii umane, a civilizaţiei şi a oricărei creşteri a avuţiei şi a bunăstării. Dacă singura metodă benefică de control al natalităţii este abţinerea de la raporturile sexuale este o întrebare la care trebuie să se răspundă din punctul de vedere al igienei corporale şi mentale. Este absurd să obliterăm problema prin trimitere la precepte etice dezvoltate în alte vremuri, când oamenii se confruntau cu alte condiţii. Însă praxeologia nu se preocupă de aspectul teologic al chestiunii. Ea nu trebuie decât să demonstreze faptul că acolo unde nu există o limitare a procreerii nu se poate pune problema civilizaţiei şi a creşterii nivelului de trai. O comunitate socialistă ar fi nevoită să reglementeze rata fertilităţii prin control autoritar. Ar trebui să înregimenteze viaţa sexuală a supuşilor săi, nu mai puţin decât toate celelalte sfere ale comportamentului lor. În cadrul economiei de piaţă fiecare individ este spontan interesat în a nu aduce pe lume copii pe care nu i-ar putea creşte fără a reduce considerabil nivelul de trai al familiei sale. Astfel, creşterea populaţiei dincolo de nivelul optim, aşa cum este acesta determinat de oferta existentă de capital şi de situaţia cunoştinţelor tehnologice, este împiedicată. Interesele fiecărui individ coincid cu acelea ale tuturor celorlalţi indivizi. Cei ce combat controlul natalităţii doresc să elimine un mecanism indispensabil pentru prezervarea cooperării umane paşnice şi a diviziunii sociale a muncii. Acolo unde nivelul mediu de trai este redus datorită creşterii excesive a cifrelor demografice se nasc conflicte ireconciliabile de interese. Fiecare individ devine, din nou, rivalul tuturor celorlalţi în lupta pentru supravieţuire. Anihilarea rivalilor este singurul mijloc de augmentare a bunăstării proprii. Filozofii şi teologii care afirmă că practicarea controlului natalităţii este contrară legilor lui Dumnezeu şi ale Naturii refuză să vadă lucrurile aşa cum sunt ele în mod real. Natura limitează mijloacele materiale necesare pentru ameliorarea bunăstării şi pentru supravieţuirea oamenilor. Dat fiind felul cum se prezintă condiţiile naturale,

omul nu are de ales decât între războiul nemilos al tuturor împotriva tuturor şi cooperarea socială. Dar cooperarea socială este imposibilă dacă oamenii dau frâu liber impulsului natural de proliferare. Restricţionând procreerea omul se adaptează condiţiilor sale naturale de existenţă. Raţionalizarea pasiunilor sexuale este o condiţie indispensabilă pentru civilizaţie şi pentru legăturile sociale. Abandonul ei nu ar duce, pe termen lung, la creşterea numărului supravieţuitorilor, ci la scăderea lui – şi ar face ca viaţa tuturor să devină la fel de săracă şi de mizerabilă ca cea a strămoşilor noştri de acum multe mii de ani. [p. 673] 3. Armonia intereselor „corect înţelese”. Din vremuri imemoriale oamenii au visat la condiţia minunată de care s-ar fi bucurat înaintaşii lor, în starea originară „de natură”. Din mituri străvechi, fabule şi poeme, imaginea acestei fericiri primitive a trecut în multe filozofii populare din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. În limbajul lor, termenul *natural* semnifica ceea ce este bun şi benefic pentru viaţa omului, în vreme ce termenul *civilizaţie* conota oprobriul. Căderea omului era văzută în devierea de la condiţiile primitive, din vremurile când nu existau decât diferenţe mici între om şi alte animale. Pe vremea aceea, spuneau aceşti panegirişti romantici, nu existau conflicte între oameni. Pacea era netulburată în Grădina Edenului. Dar natura nu generează pace şi bunăvoinţă. Caracteristica „stării de natură” este conflictul ireconciliabil. Fiecare specimen este rivalul tuturor celorlalte specimene. Mijloacele de supravieţuire sunt limitate şi nu permit supravieţuirea tuturor. Conflictele nu pot dispărea niciodată. Dacă o trupă de oameni, uniţi în scopul de a învinge trupele rivale, reuşeşte să-şi anihileze duşmanii, printre învingători se nasc noi antagonisme, în legătură cu distribuţia prăzii. Sursa conflictelor este întotdeauna faptul că porţia fiecărui om reduce porţiile tuturor celorlalţi. Ceea ce face cu putinţă relaţiile de prietenie între fiinţele umane este productivitatea sporită a diviziunii muncii. Aceasta anihilează conflictul natural de interese. Într-adevăr, acolo unde există diviziune naturală a muncii, nu se mai pune problema distribuţiei unei oferte care nu poate fi mărită. Graţie productivităţii sporite a muncii depuse în condiţii de diviziune a sarcinilor, oferta de bunuri creşte. Un interes comun superior – prezervarea şi intensificarea în continuare a cooperării sociale – devine predominant şi obliterează toate coliziunile esenţiale. Locul competiţiei biologice îl ia competiţia catalactică. Aceasta face posibilă armonia intereselor tuturor membrilor societăţii. Însăşi situaţia din care apar conflictele ireconciliabile asociate competiţiei biologice – respectiv faptul că toţi oamenii urmăresc, în linii mari, aceleaşi lucruri – se transformă într-un factor care dă naştere armoniei intereselor. Deoarece mulţi oameni, sau chiar toţi oamenii, doresc pâine, haine, încălţăminte şi autoturisme, devine fezabilă producţia pe scară mare a acestor bunuri, care reduce costurile de producţie în aşa măsură încât bunurile devin accesibile la preţuri mici. Faptul că semenii mei doresc, ca şi mine, să-şi achiziţioneze pantofi, nu face pentru mine obţinerea de pantofi mai dificilă, ci mai uşoară. Ceea ce măreşte preţul pantofilor este faptul că natura nu oferă o cantitate mai mare de piele [p. 674] şi alte materii brute necesare – şi că omul trebuie să îndure dezutilitatea muncii pentru a transforma aceste

materii prime în încălţăminte. Competiţia catalactică a acelora care, ca şi mine, doresc să-şi procure pantofi, face ca preţul pantofilor să scadă, nu să crească. Aceasta este semnificaţia teoremei armoniei intereselor corect înţelese ale tuturor membrilor societăţii de piaţă[6]. Atunci când economiştii clasici au făcut această afirmaţie, ei urmăreau să sublinieze două aspecte: În primul rând, că toată lumea este interesată de prezervarea diviziunii sociale a muncii, a sistemului care multiplică productivitatea eforturilor omeneşti. În al doilea rând, că în societatea de piaţă cererea consumatorilor orientează, în ultimă instanţă, toate activităţile productive. Faptul că nu toate dorinţele umane pot fi satisfăcute nu se datorează unor instituţii sociale inadecvate sau unor deficienţe ale sistemului economiei de piaţă. Aceasta este o condiţie naturală a vieţii umane. Credinţa că natura îi oferă omului avuţii inepuizabile şi că mizeria este un efect al nereuşitei omului de a organiza societatea bună este în întregime eronată. „Starea de natură" pe care reformatorii şi utopiştii au descris-o ca fiind paradisiacă a fost, de fapt, o stare de extremă sărăcie şi suferinţă. „Sărăcia", spune Bentham, „nu este efectul legilor, ea este condiţia primară a rasei umane"[7]. Chiar şi cei aflaţi la baza piramidei sociale sunt mult mai bine situaţi decât ar fi fost în absenţa cooperării sociale. Şi ei beneficiază de pe urma funcţionării economiei de piaţă şi participă la avantajele societăţii civilizate. Reformatorii din secolul al nouăsprezecelea nu au renunţat la mult apreciata fabulă a paradisului terestru originar. Frederich Engels a încorporat-o în relatarea marxistă a evoluţiei omenirii. Cu toate acestea, ei n-au mai făcut din fericirea presupusei *aurea aetas* un model de reconstrucţie socială şi economică. Ei îi opun aşa-zisei depravări a capitalismului fericirea ideală de care se va bucura omul pe Câmpiile Elizee din viitor. Modul de producţie socialist va aboli piedicile prin care capitalismul frânează dezvoltarea forţelor de producţie şi va augmenta productivitatea muncii şi avuţia dincolo de orice limită. Prezervarea liberei iniţiative şi a proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie nu ar avantaja decât o mică minoritate de paraziţi exploatatori şi ar dăuna imensei majorităţi a celor ce muncesc. De aceea, în cadrul societăţii de piaţă se manifestă un conflict ireconciliabil între interesele „capitalului" şi cele ale „forţei de muncă". Această luptă de clasă nu poate dispărea decât când [p. 675] modul de producţie capitalist, cel atât de evident injust, va fi înlocuit cu un sistem echitabil de organizare socială, ceea ce înseamnă cu socialismul sau cu intervenţionismul. Aceasta este filozofia aproape universal acceptată a zilelor noastre. Ea nu a fost creată de Marx, deşi îşi datorează popularitatea mai ales scrierilor lui Marx şi ale marxiştilor. Astăzi, ea nu este susţinută doar de marxişti, ci şi, în egală măsură, de majoritatea partidelor care se declară emfatic anti-marxiste şi proslăvesc în declaraţii libera iniţiativă. Este filozofia socială oficială a romano-catolicismului, ca şi a anglo-catolicismului; este susţinută de numeroşi adepţi ai diverselor denominaţiuni protestante şi ai Bisericii Ortodoxe Orientale. Este o parte esenţială a doctrinei fascismului italian, a nazismului german şi a tuturor tipurilor de intervenţionism. A fost ideologia aşa numitei Sozialpolitik a dinastiei de Hohenzollern în Germania şi

a regaliştilor francezi care urmăreau restaurarea casei de Bourbon-Orléans, a preşedintelui Roosevelt, cu al său New Deal şi al naţionaliştilor din Asia şi din America Latină. Antagonismele dintre aceste partide şi facţiuni se referă la aspecte accidentale, ca dogmele religioase, instituţiile constituţionale, politica externă şi, mai ales, trăsăturile caracteristice ale sistemului social care va înlocui capitalismul. Dar ele cad fără excepţie de acord asupra tezei fundamentale că existenţa însăşi a capitalismului vatămă interesele vitale ale imensei majorităţi a muncitorilor, artizanilor şi micilor fermieri şi cer cu toţii abolirea capitalismului, în numele dreptăţii sociale[8]. Toti autorii socialişti şi intervenţionişti îşi întemeiază analiza şi critica economiei de piaţă pe două [p. 676] erori fundamentale. Mai întâi, ei nu recunosc caracterul speculativ inerent tuturor tentativelor de a asigura satisfacerea dorinţelor în viitor, adică oricărei acţiuni umane. Ei presupun cu naivitate că nu poate exista nici un fel de dubiu în legătură cu măsurile ce trebuie aplicate pentru aprovizionarea cât mai adecvată cu putinţă a consumatorilor. Într-o comunitate socialistă nu va fi nevoie ca ţarul producţiei (sau comitetul central de planificare a producţiei) să ia decizii speculative. El va adopta „pur şi simplu" acele măsuri care sunt benefice pentru supuşii săi. Adepţii economiei planificate nu au înţeles niciodată că sarcina care le revine este să se îngrijească de dorinţele viitoare, care pot să difere de cele de astăzi, şi să întrebuinţeze diverşii factori de producţie disponibili în modul cel mai eficace pentru satisfacerea cea mai adecvată cu putinţă a acestor dorinţe viitoare incerte. Ei nu au înţeles că problema este de a aloca factori de producţie rari către diferitele ramuri productive, astfel încât să nu rămână dorinţe considerate mai importante nesatisfăcute pentru că factorii de producţie necesari satisfacerii lor au fost utilizaţi, adică risipiţi, pentru satisfacerea unor dorinţe considerate mai puţin importante. Această problemă economică nu trebuie confundată cu problema tehnologică. Cunoaşterea tehnologică nu ne poate spune decât ce s-ar putea realiza dată fiind starea actuală a informaţiilor noastre ştiinţifice. Ea nu răspunde la întrebările ce trebuie produs, în ce cantităţi şi care din multitudinea proceselor tehnologice disponibile trebuie ales. Induşi în eroare datorită neînţelegerii de către ei a acestei probleme esenţiale, adepţii unei societăţi planificate cred că ţarul producţiei nu va greşi niciodată în deciziile sale. În cadrul economiei de piaţă întreprinzătorii şi capitaliştii nu pot evita comiterea de erori serioase, deoarece ei nu ştiu nici ce doresc consumatorii, nici ce fac rivalii lor. Managerul general al unui stat socialist va fi infailibil, deoarece puterea de a determina ce şi cum trebuie să se producă va fi numai a lui şi nici o acţiune a altor oameni nu va contraveni planurilor sale[9]. A doua eroare fundamentală implicată în critica socialistă a economiei de piaţă provine din teoria greşită a salariilor pe care o profesează socialiştii. Ei n-au înţeles că salariile sunt preţurile plătite în schimbul prestaţiei salariatului, adică pentru contribuţia eforturilor sale la procesarea bunului în chestiune, sau, cum se mai spune, pentru valoarea adăugată de serviciile sale la valoarea materialelor. Indiferent dacă este vorba de salarii plătite pentru o perioadă de timp sau de salarii pentru produsele muncii, patronul cumpără întotdeauna

prestaţiile şi serviciile muncitorului, nu timpul acestuia. Nu este, prin urmare, [p. 677] adevărat că în economia de piaţă neobstrucţionată muncitorul nu are nici un interes personal să-şi îndeplinească sarcina. Socialiştii se înşală grav atunci când afirmă că cei ce sunt plătiţi cu o anumită rată salarială pe oră, pe zi, pe săptămână, pe lună sau pe an nu sunt stimulaţi de propriile lor interese egoiste, atunci când lucrează eficient. Ceea ce îl împiedică pe muncitorul plătit în fucţie de durata timpului de muncă să fie neglijent şi să piardă timpul hoinărind prin atelier nu sunt idealurile înalte şi simţul datoriei, ci argumente foarte materiale. Cel ce munceşte mai mult şi mai bine primeşte un salariu mai mare şi cine doreşte să câştige mai mult trebuie să ofere o prestaţie sporită cantitativ şi ameliorată calitativ. Patronii cei aspri nu sunt atât de naivi încât să se lase păcăliţi de muncitori leneşi; ei nu sunt atât de neglijenţi ca guvernele care plătesc salarii unor cohorte de birocraţi indolenţi. Nici salariaţii nu sunt atât de proşti încât să nu ştie că lenea şi ineficienţa se penalizează sever pe piaţă[10]. Pe terenul alunecos al unei greşite înţelegeri a naturii catalactice a salariilor, autorii socialişti au lansat fabule fantasmagorice despre creşterea productivităţii muncii, anticipată de pe urma implementării planurilor lor. În regim capitalist, spun ei, zelul muncitorului este serios obstrucţionat deoarece acesta este conştient că nu el culege roadele muncii sale şi că truda şi necazurile sale nu-l îmbogăţesc decât pe patron, acest exploatator parazitar şi leneş. Dar în regim socialist fiecare muncitor va şti că munceşte în beneficiul societăţii, din care face parte şi el însuşi. Această perspectivă îi va furniza cel mai puternic stimulent posibil de a îşi da toată silinţa. Va rezulta o enormă creştere a productivităţii muncii şi, prin urmare, a avuţiei. Numai că identificarea intereselor fiecărui muncitor în parte cu acelea ale comunităţii socialiste nu este decât o ficţiune pur legală şi formală, care nu are nimic de a face cu starea efectivă a lucrurilor. În vreme ce sacrificiile pe care le face un muncitor individual pentru a-şi intensifica eforturile nu-l apasă decât pe el însuşi, doar o fracţiune infinitezimală din produsele efortului său suplimentar îi aduc lui însuşi beneficii şi îi ameliorează propria bunăstare. În vreme ce muncitorul individual se bucură întru totul de plăcerile pe care le poate culege de pe urma cedării la tentaţiile neglijenţei şi a lenei, reducerea corespunzătoare a dividendului social nu-i micşorează decât infinitezimal partea lui proprie. În condiţiile unui asemenea mod de producţie socialist, stimulentele personale pe care le furnizează egoismul în regim capitalist sunt îndepărtate, oferindu-se un premiu pentru lene şi pentru neglijenţă. În vreme ce într-o societate capitalistă egoismul îl incită pe fiecare om să dea dovadă de cea mai mare responsabilitate, într-o societate socialistă îl împinge la inerţie şi laxitate. Socialiştii pot să pălăvrăgească în continuare despre miraculoasa modificare a naturii umane pe care [p. 678] o va determina instituirea socialismului şi despre substituirea egoismului cel rău cu nobilul altruism. Dar ei trebuie să înceteze de a se hrăni cu fabule despre efectele miraculoase pe care le va avea egoismul în regim socialist[11]. Nici un om rezonabil nu poate evita să conchidă pe baza mărturiilor conţinute în aceste consideraţii că în cadrul economiei de piaţă productivitatea muncii este

incomparabil superioară celei care ar exista în regim socialist. Pe de altă parte, înţelegerea acestui fapt nu rezolvă disputa dintre adepţii capitalismului şi cei ai socialismului din punct de vedere praxeologic, adică ştiinţific. Un adept de bună credinţă al socialismului, străin de bigoterie, de idei preconcepute şi de viclenie, ar putea totuşi spune: „Poate fi adevărat că *P*, venitul net total produs de o societate de piaţă, este mai mare decât *p*, venitul net total dintr-o societate socialistă. Dar dacă sistemul socialist îi alocă fiecărui membru al său o parte egală (şi anume *p/z* = *d*), atunci toţi cei care în societatea de piaţă au un venit mai mic decât *d* sunt favorizaţi de înlocuirea capitalismului cu socialismul. Este posibil ca în acest grup să fie incluşi majoritatea oamenilor. În orice caz, devine evident că doctrina armoniei dintre interesele corect înţelese ale tuturor membrilor societăţii de piaţă nu poate fi susţinută. Există o categorie de oameni ale căror interese sunt lezate tocmai de existenţa economiei de piaţă şi care s-ar situa mai bine în regim socialist”. Adepţii economiei de piaţă contestă relevanţa acestui raţionament. Ei consideră că *p* va rămâne atât de mult în urma lui *P*, încât *d* va fi inferior venitului pe care l-ar obţine în societatea de piaţă chiar şi cei ce realizează cele mai scăzute salarii. Nu poate exista nici un dubiu asupra faptului că această obiecţie este fondată. Cu toate acestea, ea nu se bazează pe consideraţii praxeologice şi, de aceea, este lipsită de puterea argumentativă incontestabilă şi apodictică inerentă demonstraţiilor praxeologice. Ea se bazează pe o judecată de relevanţă, constând în estimarea cantitativă a diferenţei dintre *P* şi *p*. În sfera acţiunii umane asemenea informaţii cantitative se obţin printr-o înţelegere [interpretativă], în legătură cu care nu se poate ajunge între oameni la un consens total. Praxeologia, teoria economică şi catalactica nu servesc la nimic când este vorba de rezolvarea unor asemenea disensiuni, referitoare la aspecte cantitative. [p. 679] Adepţii socialismului ar putea chiar să meargă mai departe şi să spună: „Să admitem că în regim socialist fiecare individ va fi într-o situaţie inferioară chiar şi celui mai sărac individ în regim capitalist. Chiar şi aşa respingem dezgustaţi economia de piaţă, în ciuda faptului că le oferă tuturor mai multe bunuri decât socialismul. Dezaprobăm capitalismul din considerente etice, ca pe un sistem inechitabil şi amoral. Preferăm socialismul din motive numite îndeobşte non-economice şi ne asumăm faptul că el reduce bunăstarea materială a tuturor”[12]. Nu se poate nega că această indiferenţă arogantă faţă de bunăstarea materială este un privilegiu rezervat intelectualilor izolaţi de realitate în turnul lor de fildeş şi asceţilor anahoreţi. Ceea ce a făcut ca socialismul să devină popular în rândurile imensei majorităţi a suporterilor săi a fost, dimpotrivă, iluzia că le va furniza mai multe bunuri decât capitalismul. Însă, oricum ar fi, este limpede că acest tip de argumentaţie în favoarea socialismului este imun la raţionamentele liberale referitoare la productivitatea muncii. Dacă nu s-ar putea formula alte obiecţii împotriva planurilor socialiste decât aceea că socialismul va reduce nivelul de trai al tuturor, sau cel puţin al imensei majorităţi, ar fi imposibil ca praxeologia să formuleze o judecată definitivă. Lumea ar trebui să ajungă la o concluzie

privitoare la alegerea între capitalism şi socialism pe temeiul judecăţilor de valoare şi al judecăţilor de relevanţă. Oamenii ar trebui să aleagă între cele două sisteme aşa cum aleg între numeroase alte lucruri. Nu s-ar putea descoperi nici un criteriu obiectiv care să facă posibilă rezolvarea controversei, într-o manieră care să nu admită contradicţie şi care să trebuiască să o accepte orice om sănătos. Libertatea de a alege şi discreţia fiecărui om nu ar fi anihilate de o necesitate inexorabilă. Numai că adevărata stare de lucruri este cu totul diferită. Omul nu se află în situaţia de a alege între aceste două sisteme. Cooperarea umană în condiţiile sistemului de diviziune socială a muncii nu este posibilă decât în cadrul economiei de piaţă. Socialismul nu este un sistem realizabil de organizare a economiei unei societăţi, deoarece îi lipseşte orice metodă de calcul economic. Cu analiza acestei probleme se ocupă partea a cincea a acestei cărţi. Stabilirea acestui adevăr nu înseamnă o depreciere a relevanţei şi a puterii de convingere a argumentului antisocialist dedus din reducerea productivităţii, care poate fi anticipată [p. 680] de pe urma instituirii socialismului. Greutatea acestei obiecţii formulate împotriva planurilor socialiste este atât de zdrobitoare, încât nici un om raţional [familiarizat cu ea] n-ar putea ezita să aleagă capitalismul. Dar această alegere ar fi totuşi o alegere între sisteme alternative de organizare a societăţii, prin care se acordă preferinţă unuia în raport cu celălalt. Însă nu avem la dispoziţie o asemenea alternativă. Socialismul nu poate fi realizat deoarece nu stă în puterea omului să-l instituie ca sistem social. Alegerea este între capitalism şi haos. Un om care alege între a bea un pahar de lapte şi a bea un pahar cu cianură de potasiu nu alege între două băuturi; el alege între viaţă şi moarte. O societate care alege între capitalism şi socialism nu alege între două sisteme sociale; ea alege între cooperarea socială şi dezintegrarea societăţii. Socialismul nu reprezintă o alternativă la capitalism; el reprezintă o alternativă la toate sistemele în cadrul cărora oamenii pot trăi ca fiinţe *umane*. Accentuarea acestui aspect cade în sarcina teoriei economice, tot astfel cum în sarcina biologiei şi a chimiei cade să accentueze că cianura de potasiu nu este o hrană, ci o otravă letală. Puterea de convingere a argumentului productivităţii este, de fapt, atât de irezistibilă, încât adepţii socialismului au fost siliţi să abandoneze vechea lor tactică şi să recurgă la metode noi. Ei caută să îndepărteze atenţia de la argumentul productivităţii, punând în relief problema monopolului. Toate manifestele socialiste contemporane tratează pe larg puterea de monopol. Epoca în care trăim se numeşte a capitalismului de tip monopolist. Principalul argument propus astăzi în favoarea socialismului se referă la monopol. Desigur, este adevărat că apariţia preţurilor de monopol (nu a monopolului ca atare, fără preţuri de monopol) creează o discrepanţă între interesele monopolistului şi cele ale consumatorului. Monopolistul nu întrebuinţează bunul monopolizat conform dorinţelor consumatoriloriii. În măsura în care există preţuri de monopol, interesele monopolistului trec înaintea acelora ale publicului şi democraţia pieţei este restricţionată. Cu privire la preţurile de monopol nu există armonie, ci conflict de interese. Aceste afirmaţii pot fi

contestate cu privire la preţurile de monopol încasate pentru vânzarea de articole aflate sub incidenţa legilor de patente şi de copyright. Se poate susţine că în absenţa legislaţiei patentelor şi a copyrighturilor aceste cărţi, compoziţii şi inovaţii tehnologice nu ar fi ajuns niciodată să existe. Publicul plăteşte preţuri de monopol pentru bunuri de care nu s-ar fi bucurat în condiţiile preţurilor competitive. Însă putem lăsa în mod justificat deoparte această problemă. Ea are puţin de a face cu marea controversă despre monopol din zilele noastre. Când oamenii menţionează dezavantajele monopolului, ei sugerează că în cadrul economiei [p. 681] neobstrucţionate de piaţă predomină o tendinţă generală şi inevitabilă de înlocuire a preţurilor competitive cu preţuri de monopol. Aceasta spun ei că este trăsătura caracteristică a capitalismului „matur”, sau „târziu”. Indiferent ce situaţii au existat în stadiile mai timpurii ale evoluţiei capitaliste şi indiferent ce credem despre validitatea afirmaţiilor economiştilor clasici privitoare la armonia intereselor corect înţelese, astăzi nu se mai pune problema unei asemenea armonii. După cum am văzut deja[13], nu există nici un fel de tendinţă de monopolizare. Este adevărat că în numeroase ţări predomină preţurile de monopol la numeroase bunuri şi – mai mult – anumite articole se vând la preţuri de monopol pe piaţa mondială. Cu toate acestea, aproape toate exemplele de preţuri de monopol sunt consecinţe ale amestecului guvernamental în afaceri. Ele nu au rezultat din interacţiunile factorilor care se manifestă pe o piaţă liberă. Ele nu sunt produse ale capitalismului, ci tocmai ale tentativelor de a contracara forţele care determină nivelul preţurilor de piaţă. A vorbi despre capitalismul de tip monopolist este o distorsiune a lucrurilor. Ar fi mai adecvat să se vorbească despre intervenţionismul monopolist şi despre etatismul monopolist. Acele preţuri de monopol care ar apărea şi pe o piaţă neobstrucţionată şi nesabotată de amestecul diferitelor guverne locale şi de conspiraţiile între diversele grupuri de guverne sunt de mică importanţă. Ele privesc materiile brute şi depozitele, care sunt puţine la număr şi concentrate, şi monopolurile locale datorate spaţiului limitat. Dar este un fapt evident că, în aceste cazuri, preţurile de monopol pot să apară şi în absenţa politicilor guvernamentale care urmăresc, direct sau indirect, instituirea lor. Este necesar să realizăm că suveranitetea consumatorilor este imperfectă şi că procesul democratic al pieţei are anumite limite. În anumite cazuri excepţionale, rare şi de importanţă redusă, chiar şi pe piaţa neobstrucţionată şi nesabotată de amestecul guvernului există un antagonism între interesele proprietarilor factorilor de producţie şi cele ale restului populaţiei. Cu toate acestea, existenţa unor astfel de antagonisme nu împiedică concordanţa între interesele tuturor oamenilor privitoare la prezervarea economiei de piaţă. Economia de piaţă este singurul sistem de organizare economică a sociatăţii care poate funcţiona şi chiar a funcţionat. Socialismul este irealizabil datorită incapacităţii sale de a produce o metodă de calcul economic. Intervenţionismul duce în mod necesar la o stare de lucruri care, din punctul de vedere al [p. 682] adepţilor săi, este mai puţin dezirabilă decât condiţiile economiei de piaţă neobstrucţionate, pe care

urmăreşte să le schimbe. În plus, el se autolichidează îndată ce este împins dincolo de un domeniu îngust de aplicabilitate[14]. Aşa stând lucrurile, singura formă de ordine socială care poate prezerva şi intensifica în continuare diviziunea muncii este economia de piaţă. Toţi cei care nu doresc dezintegrarea cooperării sociale şi o întoarcere la condiţiile barbariei primitive au interesul să se perpetueze economia de piaţă. Concepţia economiştilor clasici despre armonia intereselor corect înţelese era defectuoasă în măsura în care nu recunoştea faptul că procesul democratic al pieţei este imperfect, deoarece în anumite cazuri de importanţă minoră pot apărea preţuri de monopol chiar şi în cadrul economiei de piaţă neobstrucţionate. Mult mai evident este însă eşecul lor de a realiza că nici un sistem socialist nu poate fi considerat o soluţie de organizare economică a societăţii şi de ce se întâmplă aceasta. Ei fondau doctrina armoniei intereselor pe ipoteza falsă că nu există excepţii la regula că proprietarii factorilor de producţie sunt siliţi de procesul pieţei să-şi întrebuinţeze proprietatea conform dorinţelor consumatorilor. Astăzi, această teoremă trebuie să se bazeze pe înţelegerea faptului că în regim socialist nu este posibil nici un fel de calcul economic.

4. Proprietatea privată

Proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie este instituţia fundamentală a economiei de piaţă. Este instituţia a cărei prezenţă caracterizează economia de piaţă ca atare. Atunci când ea lipseşte, nu poate fi vorba de nici un fel de economie de piaţă. Proprietatea înseamnă deţinerea controlului deplin asupra serviciilor derivabile cu ajutorul unui bun. Noţiunea catalactică de posesie şi de drepturi de proprietate nu trebuie confundată cu definiţia legală a posesiei şi a drepturilor de proprietate, aşa cum este aceasta stipulată de legile din diverse ţări. Ideea legislatorilor şi a tribunalelor a fost de a defini conceptul legal de proprietate în aşa fel încât să-i ofere proprietarului protecţie deplină din partea aparatului guvernamental de coerciţie şi constrângere şi de a împiedica pe oricine să-i ştirbească acest drept. În măsura în care acest obiectiv a fost realizat în mod adecvat, conceptul legal de proprietate coincide cu cel catalactic. Pe de altă parte, există astăzi tendinţe de abolire a instituţiei proprietăţii private printr-o modificare a legilor care determină sfera acţiunilor pe care le poate întreprinde proprietarul cu lucrurile care sunt proprietatea lui. Deşi păstrează termenul de proprietate privată, aceste reforme urmăresc [p. 683] înlocuirea proprietăţii private cu proprietatea publică. Această tendinţă este caracteristică pentru planurile diferitelor şcoli de socialism creştin şi de socialism naţionalist. Dar puţini dintre adepţii acestor şcoli au fost atât de pătrunzători ca filozoful nazist Othmar Spann, care declara explicit că realizarea planurilor sale ar duce la o stare de lucruri în care instituţia proprietăţii private va supravieţui doar într-un „sens formal, însă de fapt nu va exista decât proprietate publică”[15]. Este necesar să menţionăm aceste lucruri pentru a evita erorile şi confuziile populare. Când se referă la proprietatea privată, catalactica se referă la controlul asupra proprietăţii, nu

la termeni, concepţii şi definiţii legale. Proprietatea privată înseamnă că proprietarii determină întrebuinţarea factorilor de producţie, în vreme ce proprietatea publică înseamnă că guvernul le determină întrebuinţarea. Proprietatea privată este un instrument uman. Ea nu este sacră. Ea s-a născut în zorii istoriei, când oamenii şi-au apropriat cu de la ei putere şi cu de la ei autoritate ceea ce în prealabil nu fusese proprietatea nimănui. Proprietarii au fost în mod repetat jefuiţi de proprietatea lor, prin expropriere. Istoria proprietăţii private poate fi urmărită în amonte până la un punct în care [proprietatea] a luat naştere din acţiuni care cu siguranţă nu erau legale. Practic fiecare proprietar este succesorul legal direct sau indirect al unor persoane care au dobândit proprietatea fie prin aproprierea arbitrară a unor lucruri care nu aveau proprietar, fie prin spolierea violentă a predecesorului lor. Cu toate acestea, faptul că formalismul legal poate demonstra provenienţa fiecărui titlu de proprietate fie dintr-o apropriere arbitrară, fie dintr-o expropriere violentă nu are absolut nici o semnificaţie pentru societatea de piaţă. Posesiunea în cadrul economiei de piaţă nu mai este legată de originile îndepărtate ale proprietăţii private. Aceste evenimente dintr-un trecut foarte îndepărtat, ascunse în întunericul istoriei omenirii primitive, nu mai prezintă nici un interes pentru zilele noastre. Într-adevăr, într-o societate de piaţă neobstrucţionată consumatorii decid din nou în fiecare zi cine şi cât de mult trebuie să posede. Consumatorii încredinţează controlul asupra mijloacelor de producţie acelora care ştiu cum să le utilizeze cel mai bine pentru satisfacerea celor mai imperative dorinţe ale consumatorilor. Proprietarii nu pot fi consideraţi succesorii apropriatorilor şi ai exploatatorilor decât într-un sens legal şi formalist. De fapt, ei sunt mandatarii consumatorilor, constrânşi de modul de funcţionare al pieţei să-i servească cât mai bine posibil pe consumatori. În regim capitalist proprietatea privată este manifestarea autodeterminării consumatorilor. Semnificaţia proprietăţii private într-o economie de piaţă este radical diferită de cea existentă în condiţiile unui sistem de gospodării autarhice. Acolo unde fiecare gospodărie este auto-suficientă, mijloacele de producţie deţinute în proprietate privată îi servesc exclusiv proprietarului. Doar el culege toate beneficiile derivate de pe urma utilizării lor. În societatea de piaţă, proprietarii capitalului şi ai pământului se pot bucura de proprietatea lor numai folosind-o pentru satisfacerea dorinţelor altor oameni. Ei trebuie să-i servească pe consumatori pentru a obţine vreun avantaj din ceea ce le aparţine. Chiar faptul că posedă mijloace de producţie îi obligă să se supună dorinţelor publicului. Proprietatea este un activ numai pentru cei care ştiu să o întrebuinţeze în modul cel mai adecvat cu putinţă pentru beneficiul consumatorilor. Ea este o funcţie socială.

5. Conflictele vremurilor noastre

Opinia publică vede cauza conflictelor care aduc războaiele civile şi internaţionale din vremurile noastre în coliziunea „intereselor” economice inerente economiei de piaţă. Războiul civil ar fi rebeliunea maselor „exploatate” împotriva claselor „exploatatoare”. Războiul internaţional ar fi revolta ţărilor „lipsite” împotriva ţărilor care şi-au apropriat o cotă

inechitabilă din resursele naturale ale pământului şi, cu o lăcomie insaţiabilă, vor să smulgă tot mai mult din această avuţie destinată tuturor. Cel care, pus în faţa acestor fapte, vorbeşte despre armonia intereselor corect înţelese este fie prost, fie un apologet infam al unei ordini sociale manifest inechitabile. Nici un om inteligent şi onest nu poate să nu înţeleagă că astăzi se manifestă conflicte ireconciliabile de interese materiale, care nu se pot soluţiona decât prin recursul la arme. Este cu siguranţă adevărat că vremea noastră este plină de conflicte care generează războaie. Dar aceste conflicte nu pornesc de la funcţionarea societăţii de piaţă neobstrucţionate. Poate fi permisibil să le numim conflicte economice, deoarece ele privesc acea sferă a vieţii umane care, în limbajul curent, este cunoscută ca sferă a activităţilor economice. Dar este o mare greşeală să deducem din această denumire că sursa acestor conflicte o reprezintă condiţiile care apar în cadrul societăţii de piaţă. Nu capitalismul este cel care le generează, ci tocmai politicile anticapitaliste, concepute pentru a stăvili funcţionarea capitalismului. Ele sunt o consecinţă a diverselor amestecuri ale guvernului în afaceri, a barierelor puse în calea comerţului şi a migrării şi a discriminării împotriva mâinii de lucru străine, a produselor străine şi a capitalului străin. Niciunul din aceste conflicte n-ar fi apărut într-o economie de piaţă neobstrucţionată. Să ne imaginăm o lume în care toţi oamenii sunt liberi să trăiască şi să muncească în calitate de întreprinzători sau de salariaţi unde doresc şi cum doresc şi să ne întrebăm care dintre aceste conflicte ar mai putea exista. [p. 685] Imaginaţi-vă o lume în care este pe deplin realizat principiul proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, în care nu există instituţii care obstrucţionează mobilitatea capitalului, a muncii şi a mărfurilor, în care legile, tribunalele şi funcţionarii administrativi nu fac discriminări împotriva vreunui individ sau grup de indivizi, indiferent dacă aceştia sunt localnici sau străini. Imaginaţi-vă o situaţie în care guvernele se dedică exclusiv sarcinii de a proteja viaţa, sănătatea şi proprietatea individului împotriva agresiunilor violente sau frauduloase. Într-o asemenea lume frontierele sunt desenate pe hartă, dar ele nu împiedică pe nimeni să urmărească ceea ce crede el că-l va face mai prosper. Nici un individ nu este interesat de extinderea dimensiunilor teritoriale ale ţării sale, deoarece nu poate obţine nici un beneficiu de pe urma unei asemenea creşteri. Cucerirea este nerentabilă, şi războiul este depăşit. În epocile dinaintea afirmării liberalismului şi a capitalismului modern, oamenii consumau, în cea mai mare parte, doar ceea ce se putea produce din materiile prime disponibile în vecinătatea lor. Dezvoltarea diviziunii internaţionale a muncii a modificat în mod radical această stare de lucruri. Hrana şi materiile prime importate din ţări îndepărtate sunt articole de consum în masă. Cele mai avansate ţări europene nu s-ar putea lipsi de aceste importuri decât cu preţul unei scăderi foarte considerabile a nivelului de trai. Ele trebuie să plătească pentru achiziţiile atât de necesare de minerale, cherestea, petrol, cereale, grăsime, cafea, ceai, cacao, fructe, lână şi bumbac exportând bunuri fabricate în cea mai mare parte din materiile prime importate. Interesele lor vitale sunt afectate negativ de politicile comerciale protecţioniste ale ţărilor

care produc aceste produse primare. Cu două sute de ani în urmă pentru elveţieni şi Elveţia nu avea mare importanţă dacă o ţară ne-europeană îşi utiliza sau nu în mod eficient resursele naturale. Dar astăzi, înapoierea economică dintr-o ţară străină înzestrată cu abundente resurse naturale prejudiciază interesele tuturor acelora al căror nivel de trai ar putea fi sporit dacă s-ar adopta un mod mai adecvat de utilizare a acestei avuţii naturale. Principiul suveranităţii nerestricţionate a fiecărei ţări este, *într-o lume a amestecului guvernamental în afaceri*, o ameninţare la adresa tuturor celorlalte ţări. Conflictul dintre cei lipsiţi şi cei avuţi este un conflict real. Dar el se manifestă doar într-o lume în care orice guvern suveran este liber să prejudicieze interesele tuturor popoarelor – inclusiv al său – prin lipsirea consumatorilor de avantajele pe care le-ar oferi o mai adecvată exploatare a resurselor ţării respective. Nu suveranitatea ca atare determină războiul, ci suveranitatea guvernelor care nu sunt întru totul fidele principiilor economiei de piaţă. Liberalismul n-a clădit şi nu clădeşte pe speranţa abolirii [p. 686] diverselor guverne naţionale, un obiectiv care s-ar solda cu războaie interminabile. El urmăreşte recunoaşterea generală a ideii de libertate economică. Dacă toate popoarele devin liberale şi înţeleg că libertatea economică le serveşte cel mai bine interesele, atunci suveranitatea naţională nu va mai genera conflicte şi război. Pentru o pace durabilă nu sunt necesare nici tratate şi acorduri internaţionale, nici tribunale internaţionale şi organizaţii, ca defuncta Ligă a Naţiunilor sau succesoarea ei, Organizaţia Naţiunilor Unite. Dacă principiul economiei de piaţă este universal acceptat nu mai sunt necesare asemenea instrumente; dacă nu este acceptat, ele nu sunt de nici un folos. Pacea durabilă nu poate fi decât produsul unei schimbări ideologice. Câtă vreme oamenii se cramponează de dogma lui Montaigne şi consideră că nu pot prospera din punct de vedere economic decât pe seama altor ţări, pacea nu va fi niciodată altceva decât o pregătire pentru următorul război. Naţionalismul economic este incompatibil cu o pace durabilă. Cu toate acestea, naţionalismul economic este inevitabil acolo unde există amestec guvernamental în afaceri. Protecţionismul este inevitabil acolo unde nu există liber schimb intern. Acolo unde există amestec guvernamental în afaceri liberul schimb ar frustra obiectivele urmărite, chiar şi pe termen scurt, de diversele măsuri intervenţioniste[16]. Este o iluzie să se creadă că o ţară va tolera pe termen lung politicile altor ţări care dăunează intereselor vitale ale propriilor lor cetăţeni. Să presupunem că ONU ar fi fost instituită în anul 1600 şi că triburile indienilor din America de Nord ar fi fost admise ca membri ai acestei organizaţii. Atunci suveranitatea acestor indieni ar fi fost recunoscută ca fiind inviolabilă. Li s-ar fi acordat dreptul să excludă pe toţi străinii care doresc să pătrundă pe teritoriul lor sau să exploateze bogatele resurse naturale pe care ei înşişi nu ştiau cum să le utilizeze. Oare îşi poate cineva imagina cu adevărat că un acord sau o cartă internaţională i-ar fi putut împiedica pe europeni să invadeze aceste ţări? Multe dintre depozitele cele mai bogate de diferite substanţe minerale se găsesc în regiuni în care locuitorii sunt prea ignoranţi, prea inerţi sau prea greoi pentru a profita de

bogăţiile pe care natura le-a dăruit. Dacă guvernele acestor ţări îi împiedică pe străini să exploateze aceste depozite, sau dacă felul cum gestionează politicile publice este atât de arbitrar, încât nici o investiţie străină nu este sigură, atunci sunt serios lezate toate acele popoare străine a căror bunăstare materială ar putea fi ameliorată printr-o întrebuinţare adecvată a resurselor în chestiune. Nu contează dacă [p. 687] politicile acestor guverne sunt determinate de o înapoiere culturală generală, sau de adoptarea ideilor actualmente la modă, ale intervenţionismului şi naţionalismului economic. Rezultatul este acelaşi în ambele cazuri. Nu are rost să escamotăm aceste conflicte îndărătul dorinţelor pioase. Pentru a face ca pacea să fie durabilă este necesară o schimbare ideologică. Ceea ce generează războiul este filozofia economică aproape universal acceptată de guvernele şi partidele politice din vremurile noastre. Din perspectiva acestei filozofii în cadrul economiei de piaţă neobstrucţionate predomină conflicte ireconciliabile între interesele diferitelor ţări. Liberul schimb păgubeşte o ţară; el provoacă sărăcire. Este datoria guvernului să împiedice neplăcerile liberului schimb prin bariere vamale. De dragul argumentaţiei, putem trece cu vederea faptul că protecţionismul dăunează şi intereselor celor ce recurg la el. Dar este neîndoielnic că protecţionismul urmăreşte să dăuneze intereselor popoarelor străine şi chiar o face. Este o iluzie să ne imaginăm că cei lezaţi vor tolera protecţionismul altor ţări, dacă socotesc că sunt destul de puternici pentru a-l zdrobi prin forţa armelor. Filozofia protecţionismului este o filozofie a războiului. Războaiele din vremea noastră nu sunt disonante cu doctrinele economice populare; dimpotrivă, ele sunt consecinţa inevitabilă a aplicării acestor doctrine. Liga Naţiunilor nu s-a prăbuşit pentru că era ineficient organizată. Ea s-a prăbuşit pentru că era lipsită de spiritul liberalismului autentic. Era o convenţie de guverne îmbibată de spiritul naţionalismului economic şi în întregime dedicată principiilor războiului economic. În vreme ce delegaţii îşi petreceau timpul exclusiv în discuţii academice despre bunăvoinţa între naţiuni, guvernele pe care le reprezentau le provocau neplăceri serioase tuturor celorlalte naţiuni. Protecţionismul vamal al anilor dinainte de 1914 era într-adevăr neglijabil în comparaţie cu ce a urmat în anii 1920 şi 1930, adică embargouri, control cantitativ al comerţului extern, controlul pieţelor valutare, devaluare monetară şi aşa mai departe[17]. Perspectivele Naţiunilor Unite nu sunt mai bune, ci mai degrabă mai rele. Fiecare ţară consideră importurile, îndeosebi importurile bunurilor fabricate, ca fiind un dezastru. Scopul declarat al [p. 688] aproape tuturor ţărilor mici este de a bloca cât mai drastic posibil accesul produselor prelucrate în străinătate pe pieţele interne. Aproape toate ţările se luptă cu fantoma unei balanţe comerciale nefavorabile. Ele nu doresc să coopereze; ele doresc să se protejeze împotriva presupuselor pericole ale cooperării.

NOTE

[1] Cf. Montaigne, *Essais*, ed. F. Strowski, cartea I, cap. 22, Bordeaux, 1906, I, 135-136; A. Oncken, *Geschichte der Nationalökonomie*, Leipzig, 1902, p. 152-153; E. F. Heckscher, *Mercantilism*, trad. de M. Saphiro, Londra, 1935, II, 26-27.

[2] Cf. Louis Napoleon Bonaparte, *Extinction du Pauperisme*, éd. populaire, Paris, 1848, p. 6.

[3] Acestea sunt cuvintele cu care H. G. Wells (*The World of William Cissold*, cartea a IV-a, sec. a 10-a) caracterizează opinia reprezentantului tipic al nobilimii britanice.
[4] Legea malthusiană este, bineînţeles, o lege biologică, şi nu una praxeologică. Însă cunoaşterea ei este indispensabilă pentru praxeologie, pentru a sesiza, prin contrast, caracteristicile esenţiale ale acţiunii umane. Deoarece specialiştii în ştiinţe naturale n-au descoperit-o, economiştii au trebuit să complinească această lipsă. Istoria legii populaţiei dizolvă, desigur, mitul larg răspândit despre înapoierea ştiinţelor acţiunii umane şi despre nevoia lor de a împrumuta de la ştiinţele naturale.
[5] Nici Malthus nu i-a acordat acestui termen vreo conotaţie valorică sau vreo implicaţie etică. Cf. Bonar, *Malthus and His Work*, Londra, 1885, p. 53. Am putea, la fel de bine, vorbi de *o înfrânare praxeologică*, în loc de una morală.
i N.ed.: Conform unui studiu citat de A. Carlson, „How Homeschooling Strenghtens Families” (online), natalitatea medie în America preindustrială era de 6-7 copii pe familie, identică cu cea întâlnită încă astăzi la populaţia rurală Amish, care a reuşit să boicoteze non-violent asistenţialismul şi „educaţia publică” promovate de stat, deşi întrebuinţează (contra cost suportat de comunitate) facilităţile medicinei contemporane. Ceea ce sugerează că, în condiţiile interdependenţelor economice din mediul rural neadulterat politic, media de 6-7 copii ajunşi la maturitate pe familie este un optim economic independent de rata mortalităţii, care s-a menţinut cu sau fără vaccine, probabil mai dificil pentru femei în ultimul caz.
[6] În loc de „corect înţelese” putem spune la fel de bine „pe termen lung”.
[7] Cf. Bentham, *Principles of the Civil Code*, „Works”, I, 309.
[8] Doctrina socială a Bisericii Romano-Catolice este rezumată în enciclica *Quadragesimo anno*, a papei Pius al XI-lea (1931). Doctrina anglo-catolică este prezentată de William Temple, fostul arhiepiscop de Canterbury, în volumul *Christianity and the Social Order*, Penguin Special, 1942. O carte reprezentativă pentru ideile protestantismului european continental este Emil Brunner, *Justice and the Social Order*, trad. M. Hottinger, New York, 1945. Un document foarte semnificativ este secţiunea intitulată „The Church and Disorder in Society”, din raportul preliminar pe care Consiliul Mondial al Bisericilor l-a recomandat, în septembrie 1948, ca linie de acţiune adecvată celor peste 150 de denominaţiuni ai căror delegaţi sunt membri ai Consiliului. Pentru ideile lui N. Berdiaev, cel mai eminent apologet al Ortodoxiei ruse, a se vedea cartea lui, *The Origin of Russian Communism*, Londra, 1937, îndeosebi p. 217-218 şi 225. Se spune adesea că diferenţa esenţială dintre marxişti şi toate celelalte partide socialiste şi intervenţioniste ar fi de găsit în faptul că marxiştii sunt adepţi ai luptei de clasă, în vreme ce aceste partide consideră lupta de clasă o deplorabilă consecinţă a ireconciliabilelor conflicte între interesele de clasă, care sunt inerente capitalismului şi propun depăşirea lor prin realizarea reformelor pe care le recomandă. Dar nici marxiştii nu elogiază şi stimulează lupta de clasă de dragul ei. În ochii lor, lupta de clasă este bună numai ca un mijloc, prin intermediul căruia „forţele productive”, acele misterioase forţe care orientează cursul evoluţiei umane, vor sfârşi prin a da naştere societăţii „fără clase”, în care nu vor mai exista nici clase, nici conflicte.
[9] Respingerea definitivă a acestei iluzii este furnizată de demonstraţia imposibilităţii calculului economic în regim socialist. A se vedea mai jos, partea a V-a a acestei cărţi.
[10] Cf. mai sus, p. 600-602.
[11] Doctrina respinsă în text şi-a găsit cea mai strălucită expunere în John Stuart Mill, *Principles of Political Economy,* People’s edition, Londra, 1867, p. 125 şi urm. Dar Mill a apelat la ea numai pentru a respinge o obiecţie formulată împotriva socialismului, anume că prin eliminarea stimulentului furnizat de egoism, acesta ar reduce productivitatea muncii. El nu era atât de orb încât să afirme că productivitatea muncii ar creşte în regim socialist. Pentru o analiză şi o respingere a raţionamentului lui Mill cf. Mises, *Socialism*, p. 173-181.
[12] Acest mod de a pune problema a fost adoptat de o serie de adepţi eminenţi ai socialismului creştin. Marxiştii obişnuiau să recomande socialismul pe baza ideii că va multiplica productivitatea şi le va asigura tuturor o avuţie materială nemaivăzută. Ei şi-au schimbat abia ulterior tactica, declarând că muncitorul rus este mai fericit decât cel american, în ciuda faptului că nivelul lui de trai este mult mai scăzut; conştiinţa faptului că

trăieşte într-un sistem social echitabil compensează cu asupra de măsură toate dificultăţile sale materiale.
ii N.ed.: Se observă că acelaşi lucru se poate spune ori de câte ori un vânzător nu vinde la preţul dorit de consumator, adică, la limită, nu oferă bunurile gratuit. Presupusul antagonism de interese sesizat de Mises nu este decât o expresie a rarităţii resurselor, nicidecum a unei carenţe în planul coordonării nonconflictuale a producţiei cu consumul. Într-adevăr, a reformula în sensul că „preţul de monopol" depăşeşte costurile (inclusiv dobânda) ar fi, desigur, o judecată subiectivă irelevantă pentru analiza procesului de piaţă, deoarece acţiunea umană trebuie să ţină seama nu de costurile istorice (de altfel rezultate dintr-o judecată contrafactuală de relevanţă care scapă, prin definiţie, criteriilor operaţionale verificabile de observatori externi), ci de cele anticipate de persoana care acţionează. Astfel, „preţul de monopol" este o ficţiune inconsistentă, fără o definiţie conceptual sau operaţional riguroasă, utilizabilă doar ca paravan retoric pentru spoliere discreţionară. Însă chiar admiţând, prin absurd, că ar putea fi definit prin raportare la costurile de producţie, încă nu rezultă ca beneficiile pentru monopolişti ar fi nearbitrar agregabile şi comparabile interpersonal cu pierderile pentru clienţii lor, pentru a maximiza apoi coercitiv presupusul „beneficiu social net".
[13] Cf. mai sus, p. 366.
[14] Cf. partea a şasea a acestei cărţi.
[15] Cf. Spann, *Der wahre Staat*, Leipzig, 1921, p. 249.
[16] Cf. mai sus, p. 366-368 şi mai jos, p. 823-825.
[17] Pentru o evaluare a tentativelor eşuate ale Ligii de a pune capăt războiului economic, cf. Rappard, *Le Nationalisme économique et la Société des nations*, Paris, 1938.

XXV. Construcţia imaginară a unei societăţi socialiste

1. Originea istorică a ideii socialiste

Când filozofii sociali din secolul al optsprezecelea au pus temeliile praxeologiei şi ştiinţei economice, ei s-au văzut confruntaţi cu distincţia, aproape universal acceptată şi necontestată, între mărunţii indivizi egoişti şi stat – reprezentantul intereselor întregii societăţi. Cu toate acestea, la vremea aceea, procesul de deificare, ce avea să sfârşească prin ridicarea oamenilor care administrau aparatul social de coerciţie şi constrângere la rang de zei, nu era încă încheiat. Când vorbeau despre stat, oamenii nu aveau încă în minte noţiunea cvasi-teologică de zeitate omnipotentă şi omniscientă, încorporarea perfectă a tuturor virtuţilor; ei se gândeau la aparatele guvernamentale concrete, aşa cum acţionau acestea pe scena politică. Era vorba despre diferitele entităţi suverane, ale căror dimensiuni teritoriale rezultaseră din războaie sângeroase, intrigi diplomatice, din succesiuni şi căsătorii dinastice. Era vorba despre principii ale căror domenii private şi venituri, în multe ţări, nu erau încă separate de trezoreria publică, precum şi de republicile oligarhice, ca Veneţia şi o parte dintre cantoanele elveţiene, în cadrul cărora obiectivul ultim al administrării treburilor publice era îmbogăţirea aristocraţiei stăpânitoare. Interesele acestor guvernanţi se aflau în opoziţie, pe de o parte cu acelea ale supuşilor lor „egoişti", preocupaţi exclusiv de urmărirea propriei lor fericiri şi, pe de altă parte, cu cele ale statelor străine, însetate de prăzi şi de expansiune teritorială. Analizând aceste antagonisme, autorii de cărţi despre chestiunile publice s-au arătat gata să îmbrăţişeze cauza guvernului propriei lor ţări. Ei au admis cu toată candoarea că guvernanţii sunt reprezentanţii intereselor întregii societăţi, aflate într-un

conflict ireconciliabil cu acelea ale indivizilor. Stăvilind egoismul supuşilor lor, guvernele promovau bunăstarea întregii societăţi, prin opoziţie cu preocupările ignobile ale indivizilor. Filozofia liberală a respins toate aceste idei. Din punctul ei de vedere, în cadrul societăţii de piaţă neobstrucţionate, nu există conflicte între interesele corect înţelese. Interesele cetăţenilor nu se opun intereselor ţării, iar interesele fiecărei ţări nu se opun intereselor altor ţări. [p. 690] Totuşi, furnizând demonstraţia acestei teze, filozofii liberali au adăugat ei înşişi un element esenţial la noţiunea de stat zeificat. În cercetările lor, ei au înlocuit statele reale din vremea lor cu imaginea unui stat ideal. Ei au cultivat imaginea vagă a unui stat al cărui unic scop este de a-i face pe cetăţeni fericiţi. Este sigur că acest ideal nu avea nici un corespondent în Europa Vechiului Regim. În această Europă existau prinţişori germani care îşi vindeau supuşii ca pe vite, pentru a lupta în războaiele altor ţări; existau regi care nu pierdeau nici o ocazie de a se arunca asupra vecinilor mai slabi; exista experienţa şocantă a partiţiilor Poloniei; exista Franţa, guvernată succesiv de oamenii cei mai iresponsabili ai secolului, regentul de Orléans şi Ludovic al XV-lea; şi exista Spania, guvernată de amantul necioplit al unei regine adultere. Însă filozofii liberali se ocupă exclusiv de un stat ce nu are nimic în comun cu aceste guverne de aristocraţi şi curteni corupţi. Statul, aşa cum apare în scrierile lor, este guvernat de o fiinţă perfectă, supraumană, un rege al cărui unic ţel este promovarea bunăstării supuşilor săi. Pornind cu această presupoziţie, ei pun întrebarea dacă acţiunile cetăţenilor individuali, atunci când sunt eliberaţi de orice control autoritar, nu s-ar îndrepta în direcţii pe care acest rege bun şi înţelept le-ar dezaproba. Răspunsul filozofului liberal la această problemă este negativ. El admite, este adevărat, că antreprenorii sunt egoişti şi urmăresc propriul lor profit. Dar, în cadrul economiei de piaţă, ei nu pot realiza profituri decât satisfăcând, în modul cel mai adecvat cu putinţă, cele mai intense nevoi ale consumatorilor. Obiectivele clasei antreprenoriale nu diferă de cele ale regelui perfect, deoarece nici acesta din urmă nu urmăreşte nimic altceva decât acea întrebuinţare a mijloacelor de producţie care să aducă maximum de satisfacţie consumatorilor. Este evident că raţionamentul acesta introduce judecăţi de valoare şi părtinire politică în abordarea problemelor. Stăpânul acesta patern nu este decât un alias al economistului care, cu ajutorul acestui truc, îşi ridică propriile judecăţi de valoare la demnitatea de criteriu universal valabil pentru valorile eterne absolute. Autorul se identifică pe sine cu regele perfect şi numeşte obiectivele pe care le-ar alege el însuşi, dacă ar deţine puterea de rege, „bunăstare”, „bine comun” şi „productivitate naţională” (*Volkswirtschaftliche*), prin contrast cu obiectivele urmărite de indivizii egoişti. El este atât de naiv, încât nu realizează că acest ipotetic şef de stat nu este altceva decât o ipostaziere a propriilor sale judecăţi arbitrare de valoare – şi presupune, candid, că ar fi descoperit un criteriu incontestabil al binelui şi al răului. Sub masca binevoitoare a autocratului patern se ascunde propriul Ego al autorului, ca voce a legii morale absolute. [691] Caracteristica esenţială a construcţiei imaginare a regimului ideal al acestui rege este că toţi cetăţenii sunt supuşii

necondiţionaţi ai controlului său autoritar. Regele emite ordine şi toată lumea le ascultă. Aceasta nu este o economie de piaţă; în ea nu mai avem proprietate privată asupra mijloacelor de producţie. Terminologia economiei de piaţă se păstrează, dar, în realitate, nu mai există nici proprietate privată asupra mijloacelor de producţie, nici vânzare şi cumpărare reale - şi nici preţuri de piaţă. Producţia nu se orientează după comportamentul adoptat de consumatori pe piaţă, ci după decrete autoritare. Autoritatea le indică tuturor locul pe care trebuie să îl ocupe în cadrul sistemului de diviziune socială a muncii, stabileşte ce să se producă şi cum şi în ce fel i se permite fiecărui individ să consume. Este ceea ce se numeşte astăzi, pe bună dreptate, modelul german de management socialist[1]. Aşadar, economiştii compară sistemul acesta ipotetic, care în ochii lor încorporează însăşi legea morală, cu economia de piaţă. Cel mai pozitiv lucru pe care îl pot spune despre economia de piaţă este că ea nu produce o stare de lucruri diferită de aceea pe care ar produce-o supremaţia unui autocrat perfect. Ei încuviinţează economia de piaţă numai deoarece, după cum cred ei, ea ajunge în cele din urmă la aceleaşi rezultate pe care le-ar urmări şi regele perfect. Astfel, simpla identificare a ceea ce este moralmente bun şi economic eficient cu planurile unui dictator totalitar, care este caracteristica tuturor adepţilor planificării şi ai socialismului, nu a fost contestată de mulţi dintre vechii liberali. Ba chiar trebuie să spunem că ei au iniţiat această confuzie, atunci când au pus, în locul despoţilor şi politicienilor răi şi lipsiţi de scrupul din lumea reală, imaginea ideală a statului perfect. Este adevărat că, pentru gânditorul liberal, acest stat perfect nu era decât un instrument auxiliar destinat raţionamentelor, un model cu care compara funcţionarea economiei de piaţă. Dar nu trebuie să ne surprindă faptul că, în cele din urmă, lumea s-a întrebat de ce să nu transfere acest ideal din sfera gândirii în sfera realităţii. Toţi reformatorii sociali mai vechi urmăreau realizarea societăţii bune printr-o confiscare a întregii proprietăţi private şi prin ulterioara ei redistribuire; partea fiecărui om trebuia să fie egală cu cea a oricărui altul, iar vigilenţa constantă a autorităţilor trebuia să vegheze la menţinerea acestui sistem egalitarist. Planurile acestea au devenit irealizabile, o dată cu apariţia marilor întreprinderi manufacturiere, miniere şi de transporturi. Nu se poate pune problema împărţirii unor unităţi economice de mari dimensiuni şi a distribuirii fragmentelor rezultate în părţi egale[2]. [692] Vechiul program de redistribuire a fost înlocuit cu ideea de socializare. Mijloacele de producţie urmau să fie expropriate, fără însă a se recurge [apoi] la redistribuire. Statul însuşi avea să conducă toate fabricile şi toate fermele. Această inferenţă a devenit logic inevitabilă, îndată ce lumea a început să atribuie *statului* perfecţiune nu doar morală, ci şi intelectuală. Filozofii liberali prezentaseră statul lor imaginar ca pe o entitate lipsită de egoism, dedicată exclusiv celei mai mari cu putinţă ameliorări a bunăstării supuşilor săi. Ei descoperiseră că, în cadrul societăţii de piaţă, egoismul cetăţenilor avea să producă aceleaşi rezultate pe care ar încerca să le realizeze statul acesta lipsit de egoism; tocmai faptul acesta era cel ce justifica menţinerea economiei de piaţă, în

ochii lor. Dar lucrurile s-au schimbat îndată ce lumea a început să-i atribuie *statului* nu doar cele mai bune intenţii, ci şi omniscienţă. În aceste condiţii, era inevitabil ca ei să conchidă că statul cel infailibil era în măsură să reuşească în domeniul gestionării activităţilor productive mai bine decât indivizii cei supuşi greşelii. El ar fi în măsură să evite toate acele erori care, adesea, fac să eşueze acţiunile antreprenorilor şi ale capitaliştilor. În felul acesta nu vor mai exista malinvestiţii sau irosirea vreunor factori limitaţi de producţie; avuţia va creşte. Prin contrast cu planificarea realizată de statul *omniscient*, „anarhia" producţiei apare ca o risipă. Modul socialist de producţie pare atunci a fi singurul sistem rezonabil, iar economia de piaţă pare incarnarea iraţionalităţii. În ochii adepţilor raţionalişti ai socialismului, economia de piaţă este pur şi simplu o aberaţie de neînţeles a omenirii. În ochii celor influenţaţi de istorism, economia de piaţă reprezintă ordinea socială corespunzătoare unui stadiu inferior al evoluţiei umane, pe care procesul inevitabil de perfecţionare progresivă îl va elimina, pentru a institui sistemul mai adecvat care este socialismul. Ambele curente de gândire cad de acord asupra faptului că raţiunea însăşi este cea care postulează tranziţia către socialism. Ceea ce numesc minţile naive raţiune nu reprezintă decât absolutizarea propriilor lor judecăţi de valoare. Omul pur şi simplu identifică produsele propriilor sale raţionamente cu noţiunea îndoielnică de raţiune absolută. Nici un autor socialist nu a luat vreodată în consideraţie posibilitatea ca entitatea abstractă căreia doreşte el să-i încredinţeze puteri nelimitate – fie că aceasta este numită umanitate, societate, naţiune, stat sau guvern – ar putea acţiona într-un mod pe care el însuşi îl dezaprobă. Socialistul susţine socialismul deoarece este pe deplin convins că dictatorul suprem al societăţii socialiste se va arăta rezonabil din punctul său de vedere (al socialistului însuşi), că dictatorul va urmări acele obiective pe care le aprobă pe deplin el (socialistul însuşi) – şi că va încerca să atingă aceste obiective alegând mijloacele pe care [p. 693] le-ar alege şi el (socialistul însuşi). Fiecare socialist numeşte autentic socialist doar acel sistem care îndeplineşte complet toate aceste condiţii; toate celelalte firme care ridică pretenţii la numele de socialism sunt sisteme contrafăcute, în întregime diferite de adevăratul socialism. Fiecare socialist este un dictator deghizat. Vai şi amar de toţi disidenţii! Aceştia şi-au pierdut dreptul la viaţă şi trebuie „lichidaţi". Economia de piaţă face cu putinţă cooperarea paşnică între oameni, în ciuda faptului că ei se află în dezacord cu privire la judecăţile lor de valoare. În planurile socialiştilor nu rămâne nici un fel de loc pentru alte opinii. Principiul lor este aşa-numitul *Gleichschaltung*, principiul perfectei uniformităţi, impuse cu forţa de către poliţie. Oamenii numesc adesea socialismul o religie. El este într-adevăr o religie, a auto-deificării. Statul şi Guvernul de care vorbesc planificatorii, Poporul naţionaliştilor, Societatea marxiştilor şi Umanitatea pozitiviştilor lui [Auguste] Comte sunt nume pentru Zeul noilor religii. Dar toţi aceşti idoli nu sunt decât nişte aliaşi ai propriei voinţe a reformatorului însuşi. Înzestrându-şi idolul cu toate acele atribute pe care teologii I le atribuie Lui Dumnezeu, Egoul hipertrofiat se zeifică pe sine.

El este infinit de bun, omnipotent, omniprezent, omniscient, etern. El este singura fiinţă perfectă din această lume imperfectă. Teoria economică nu este chemată să examineze credinţa oarbă şi bigotismul. Credincioşii sunt imuni la orice critică. În ochii lor critica este scandaloasă, o revoltă blasfemiatoare a unor oameni răi împotriva splendorii nepieritoare a idolului lor. Ştiinţa economică se preocupă doar de planurile socialiste, nu de factorii psihologici care îi împing pe oameni să îmbrăţişeze religia statolatriei.

2. Doctrina socialistă

Karl Marx nu a fost părintele socialismului. Idealul socialist era pe deplin elaborat când Marx a adoptat acest crez. Nu se mai putea adăuga nimic la concepţia praxeologică despre sistemul socialist pe care o dezvoltaseră predecesorii săi – şi Marx nu a mai adăugat nimic. De asemenea, Marx nici nu a respins obiecţiile formulate de autori mai timpurii şi de contemporanii săi, în legătură cu fezabilitatea, dezirabilitatea şi profitabilitatea socialismului. El nici măcar nu s-a lansat vreodată în vreo asemenea încercare, fiind pe deplin conştient de incapacitatea sa de a reuşi în această privinţă. Singurul lucru pe care l-a făcut în vederea combaterii criticilor socialismului a fost de a scoate la iveală doctrina polilogismului. Cu toate acestea, serviciile furnizate de Marx propagandei socialiste nu s-au limitat la inventarea polilogismului. Mai importantă chiar decât aceasta a fost doctrina inevitabilităţii socialismului. Marx a trăit într-o epocă în care doctrina evoluţionistă a [p. 694] meliorismului era aproape general acceptată. Mâna invizibilă a Providenţei i-ar conduce pe oameni, independent de voinţele lor, de la stadii inferioare şi mai puţin perfecte, la stadii superioare şi mai perfecte. S-ar manifesta de-a lungul istoriei umane o tendinţă inevitabilă către progres şi ameliorare. Fiecare stadiu ulterior al situaţiei umane ar fi de asemenea şi un stadiu superior şi mai bun, în virtutea faptului că este un stadiu ulterior. Nimic nu ar fi permanent în condiţia umană, cu excepţia acestei mişcări irezistibile către progres. Hegel, care a murit cu câţiva ani înainte de intrarea lui Marx pe scenă, prezentase această doctrină în fascinanta sa filozofie a istoriei, iar Nietzche, care a intrat în scenă la vremea în care se retrăgea Marx, a făcut din ea focarul scrierilor sale, nu mai puţin fascinante. Acesta a fost mitul ultimelor două sute de ani. Contribuţia lui Marx a fost de a integra crezul socialist în această doctrină melioristă. Instituirea socialismului este inevitabilă – şi lucrul acesta în sine dovedeşte că socialismul reprezintă o stare mai înaltă şi mai perfectă a condiţiei umane, decât starea capitalistă dinainte. Este inutil să se discute avantajele şi dezavantajele socialismului. Socialismul va veni inevitabil, „cu inexorabilitatea legilor naturii”[3]. Doar neghiobii pot fi atât de încuiaţi, încât să întrebe dacă ceea ce va urma cu necesitate este mai benefic decât ceea ce a fost înainte. Doar apologeţii năimiţi ai pretenţiilor nedrepte ale exploatatorilor pot fi atât de obraznici, încât să îi găsească socialismului vreun defect. Dacă ar fi să atribuim epitetul de marxişti tuturor celor care sunt de acord cu această doctrină, atunci ar trebui să îi numim marxişti pe marea majoritate a contemporanilor noştri. Aceşti oameni sunt de acord asupra faptului că instituirea socialismului este deopotrivă absolut

inevitabilă şi foarte dezirabilă. „Valul viitorului” conduce omenirea spre socialism. Desigur, ei se contrazic unii pe alţii cu privire la cui să i se încredinţeze căpitănia acestei corăbii socialiste a statului. Există mulţi candidaţi pentru această funcţie. Marx a încercat să-şi demonstreze profeţia pe două căi. Prima este metoda dialecticii hegeliene. Proprietatea privată capitalistă reprezintă prima negaţie a proprietăţii private individuale şi ea trebuie să dea naştere propriei sale negaţii, adică instituirii proprietăţii publice asupra mijloacelor de producţie[4]. Iată cât de simplu stăteau lucrurile pentru legiunile de scriitori hegelieni care infestaseră Germania în vremea lui Marx. A doua metodă constă în demonstraţia condiţiilor nesatisfăcătoare provocate de capitalism. Critica formulată de Marx la adresa modului de producţie capitalist este complet eronată. Nici chiar cei mai ortodocşi marxişti nu au îndrăzneala să susţină serios teza ei esenţială, conform căreia capitalismul duce la o sărăcire progresivă a salariaţilor. Însă chiar dacă am admite, de dragul argumentaţiei, toate [p. 695] absurdităţile analizei marxiste a capitalismului, nimic nu este încă stabilit cu privire la demonstraţia celor două teze, anume că socialismul va veni inexorabil şi că el nu reprezintă doar un sistem mai bun decât capitalismul, ci chiar cel mai perfect sistem, a cărui realizare finală îi va aduce omului fericirea eternă în viaţa pământească. Toate silogismele sofisticate şi volumele greoaie publicate de Marx, Engels şi de sute de autori marxişti nu pot ascunde faptul că izvorul ultim şi unic al profeţiei lui Marx este o aşa-zisă inspiraţie, în virtutea căreia Marx pretindea că a ghicit planurile misterioaselor puteri ce determină cursul istoriei. Ca şi Hegel, Marx a fost un profet, care comunica poporului revelaţia pe care i-ar fi împărtăşit-o o voce interioară. Caracteristica cea mai evidentă a istoriei socialismului între anii 1848 şi 1920 a fost că problemele fundamentale privitoare la funcţionarea sa nu au fost niciodată discutate. Tabu-ul marxist eticheta drept „neştiinţifice” toate tentativele de a examina problemele economice ale unei societăţi socialiste. Nimeni nu a avut curajul să înfrunte această interdicţie. Se presupunea în mod tacit, atât de către prietenii, cât şi de duşmanii socialismului, că socialismul este un sistem realizabil de organizare economică a omenirii. Imensa literatură privitoare la socialism se interesa de presupusele dezavantaje ale capitalismului şi de implicaţiile culturale generale ale socialismului. Ea nu se interesa niciodată de economia propriu-zisă a socialismului. Crezul socialist se sprijină pe trei dogme:

Mai întâi: Societatea este o fiinţă omnipotentă şi omniscientă, care nu suferă de fragilitatea şi slăbiciunile umane.

În al doilea rând: Instituirea socialismului este inevitabilă.

În al treilea rând: Cum istoria reprezintă un progres continuu de la condiţii mai puţin perfecte la condiţii mai perfecte, instituirea socialismului este dezirabilă.

Pentru praxeologie şi teoria economică, singura problemă care se cere a fi discutată în legătură cu socialismul este aceasta: Poate un sistem socialist să funcţioneze ca un sistem de diviziune a muncii?

3. Caracterizarea praxeologică a socialismului

Caracteristica esenţială a socialismului este că nu acţionează decât *o singură voinţă*. Nu contează a cui este aceasta. Directorul poate fi un rege încoronat sau un dictator carismatic, poate fi un Führer sau un comitet de Führeri, numiţi prin sufragiu popular. Elementul principal este că întrebuinţarea tuturor factorilor de producţie este dirijată de o singură agenţie. Există o singură voinţă care alege, decide, dirijează, acţionează, dă ordine. Toţi ceilalţi nu fac decât să execute ordine şi instrucţiuni. „Anarhia" producţiei şi diversele iniţiative ale oamenilor sunt înlocuite cu organizarea şi ordinea planificată. [p. 696] Cooperarea socială în cadrul diviziunii muncii este gestionată printr-un sistem de legături hegemonice, în care un diriguitor îşi cheamă în mod poruncitor la ascultare toţi supuşii. Numindu-l pe diriguitor *societate* (aşa cum fac marxiştii), *stat* (cu S mare), *guvern* sau *autoritate*, oamenii tind să uite că el este întotdeauna o fiinţă umană, nu o noţiune abstractă sau o entitate colectivă mitică. Putem presupune că diriguitorul sau comitetul de directori sunt oameni cu înzestrări deosebite, înţelepţi şi plini de bune intenţii. Dar ar fi o neghiobie să presupunem că ei sunt omniscienţi şi infailibili. În vederea unei analize praxeologice a socialismului, nu ne preocupă caracterul moral sau etic al diriguitorului. Nu luăm în discuţie nici judecăţile sale de valoare şi alegerea lui cu privire la valorile ultime. Ceea ce ne preocupă este doar întrebarea dacă există vreun om muritor, înzestrat cu structura logică a minţii umane, care să se poată achita de sarcinile care îi revin diriguitorului unei societăţi socialiste. Presupunem că diriguitorul are la dispoziţia sa toate cunoştinţele tehnologice ale epocii sale. Mai mult, el dispune de un inventar complet al tuturor factorilor materiali de producţie disponibili şi de un registru în care sunt enumerate toate resursele omeneşti utilizabile ca mână de lucru. În aceste privinţe, mulţimea de experţi şi specialişti care se adună în birourile sale îi furnizează informaţii perfecte şi îi răspund corect la toate întrebările pe care le-ar putea pune. Raporturile lor voluminoase se acumulează în stocuri impresionante pe masa lui. Dar acum trebuie să acţioneze. Trebuie să aleagă, din infinita varietate a proiectelor, în aşa fel încât să nu rămână nesatisfăcută nici o dorinţă considerată de el însuşi mai importantă, din motivul că factorii de producţie necesari pentru satisfacerea ei au fost întrebuinţaţi pentru satisfacerea unor dorinţe pe care le consideră mai puţin importante. Este important să observăm că această problemă nu are nimic de-a face cu evaluarea obiectivelor ultime. Ea se referă doar la mijloacele prin întrebuinţarea cărora urmează să fie atinse obiectivele ultime care au fost alese. Presupunem că diriguitorul s-a hotărât în ceea ce priveşte evaluarea obiectivelor ultime. Nu discutăm hotărârea lui. Nu ridicăm nici problema dacă poporul, supuşii săi, aprobă sau nu deciziile diriguitorului lor. Putem presupune, de dragul argumentaţiei, că o putere misterioasă îi face pe toţi să cadă de acord, atât între ei, cât şi cu diriguitorul, în privinţa evaluării obiectivelor ultime. [p. 697] Problema noastră, problema fundamentală şi unică a socialismului, este una pur economică – şi, ca atare, se referă doar la mijloace, nu la obiectivele ultime.

NOTE

[1] Cf. mai jos, p. 717-718.
[2] Există însă, chiar şi astăzi în Statele Unite, persoane care doresc dezmembrarea unităţilor productive de mari dimensiuni şi lichidarea firmelor corporative de afaceri
[3] Cf. Marx, *Das Kapital*, ed. a 7-a, Hamburg, 1914, I, p. 728.
[4] *Ibid*.

XXVI. Imposibilitatea calculului economic în regim socialist

1. Problema

Directorul vrea să construiască o casă. Desigur, există multe metode la care se poate recurge. Fiecare din ele oferă, din punctul lui de vedere, anumite avantaje şi dezavantaje cu privire la utilizarea viitoarei clădiri şi implică diferite durate de folosinţă a clădirii; fiecare din ele presupune alte cheltuieli de materiale de construcţii şi de mână de lucru şi alte perioade de producţie. Ce metodă trebuie să aleagă directorul? El nu poate reduce la un numitor comun elementele ce urmează a fi cheltuite din diferite materiale şi diferite tipuri de muncă. De aceea el nu le poate compara. El nu poate atribui o anumită expresie numerică timpului de aşteptare (perioadei de producţie) sau duratei de folosinţă. Pe scurt, el nu poate recurge la nici un fel de operaţii aritmetice, pentru a compara costurile ce urmează a fi suportate şi câştigurile ce urmează a fi realizate. Planurile arhitecţilor săi enumeră o imensă multiplicitate de elemente diferite în natură; ele se referă la calităţile fizice şi chimice ale diferitelor materiale şi la productivitatea fizică a diferitelor maşini, unelte şi proceduri. Dar toate specificările lor rămân nerelaţionate unele cu altele. Nu există nici un mijloc de a stabili vreo legătură între ele. Imaginaţi-vă situaţia directorului când se confruntă cu un proiect. Ceea ce are el nevoie să ştie este dacă executarea proiectului îi va spori sau nu bunăstarea, adică, dacă va adăuga ceva la avuţia disponibilă, fără a împiedica satisfacerea vreunor dorinţe pe care el le consideră mai importante. Dar nici unul dintre rapoartele pe care le primeşte nu îi furnizează vreun indiciu cu privire la soluţia acestei probleme. De dragul argumentaţiei putem lăsa deoparte, pentru început, dilemele legate de alegerea bunurilor de consum ce urmează a fi produse. Putem presupune că această problemă a fost rezolvată. Dar există jenanta multitudine de factori de producţie şi infinita varietate a procedurilor la care se poate recurge pentru fabricarea diferitelor bunuri de consum. Trebuie stabilite cea mai avantajoasă locaţie a fiecărei industrii şi dimensiunea optimă a fiecărei unităţi productive şi a fiecărei unităţi de echipament. [p. 699] Trebuie să se determine ce tip de energie mecanică urmează a fi întrebuinţată în cadrul fiecăreia dintre acestea şi care dintre diversele formule de producere a acestei energii trebuie aplicată. Toate aceste probleme se ivesc zilnic, în mii şi mii de situaţii. Fiecare caz în parte se caracterizează prin condiţii specifice şi necesită o soluţie particulară, adecvată acestor date speciale. Numărul de elemente de care trebuie să ţină seama decizia directorului este mult mai mare decât ce ar putea să specifice o simplă descriere tehnologică a factorilor de producţie disponibili, în termeni fizici şi chimici. Trebuie luate în consideraţie atât locaţia fiecăruia dintre ele, cât şi capacitatea de a furniza servicii a investiţiilor de capital făcute în trecut în

vederea utilizării lor. Directorul nu are de-a face doar cu cărbune ca atare, ci cu mii şi mii de puţuri deja aflate în funcţiune în diverse locuri, şi cu posibilităţile de escavare de puţuri noi, cu diversele metode de minerit în fiecare din acestea, cu diversele calităţi de cărbune din diverse depozite, cu diversele metode de utilizare a cărbunelui pentru producerea de căldură, de energie şi a unui mare număr de produse derivate. Se poate spune că actuala stare a cunoaşterii tehnologice face cu putinţă să se producă aproape orice din aproape orice. Strămoşii noştri, de pildă, nu cunoşteau decât un număr limitat de întrebuinţări ale lemnului. Tehnologia modernă a adăugat o mulţime de întrebuinţări noi. Lemnul se poate utiliza pentru a produce hârtie, diverse fibre textile, produse alimentare, medicamente şi numeroase alte produse sintetice. Astăzi se întrebuinţează două metode pentru a alimenta un oraş cu apă curată. Fie se aduce apa de la mari distanţe prin apeducte, o metodă străveche practicată din antichitate, fie se purifică apa disponibilă în vecinătatea orşului, prin metode chimice. De ce să nu producem apă în fabrici, prin metode sintetice? Tehnologia contemporană ar putea soluţiona cu uşurinţă problemele implicate. Omul de rând, datorită inerţiei sale mentale, este înclinat să ridiculizeze asemenea proiecte, socotindu-le curată nebunie. Cu toate acestea, singurul motiv pentru care astăzi – dar poate nu şi mâine – nu se pune problema producerii apei de băut pe cale sintetică este că efectuarea calculului economic în termeni monetari arată că acest procedeu este mai costisitor decât altele. Dacă eliminăm calculul economic nu mai avem nici un mijloc de a face o alegere raţională între diversele alternative. Socialiştii, este adevărat, obiectează că nici calculul economic nu este infailibil. Capitaliştii, spun ei, fac uneori greşeli în calculele lor. Lucrul acesta se întâmplă şi se va întâmpla, desigur, totdeauna. Într-adevăr, orice acţiune umană este îndreptată spre viitor, iar viitorul este întotdeauna incert. Chiar şi cele mai atent elaborate planuri eşuează, dacă [p. 700] anticipările privind viitorul se prăbuşesc la pământ. Dar aceasta este o altă problemă. Astăzi noi calculăm din punctul de vedere al cunoaşterii noastre actuale şi al anticipărilor noastre actuale, privitoare la condiţiile din viitor. Problema care ne preocupă nu este dacă directorul va fi sau nu în măsură să anticipeze condiţiile viitoare. Ceea ce afirmăm este că directorul nu poate calcula din punctul de vedere al propriilor sale judecăţi actuale de valoare şi al propriilor sale anticipări actuale ale condiţiilor viitoare, indiferent care ar fi acestea. Dacă el investeşte astăzi în industria de conserve, este posibil ca o schimbare a gusturilor consumatorilor sau a opiniilor igienice privitoare la recomandabilitatea hranei conservate să determine, într-o zi, transformarea investiţiei sale într-o malinvestiţie. Dar cum poate el afla *astăzi* cum să construiască şi să echipeze, în modul cel mai economic, o fabrică de conserve? Anumite linii feroviare construite la începutul secolului nu ar fi fost construite dacă oamenii ar fi anticipat de atunci avansurile rapide ale deplasării motorizate şi ale aviaţiei. Dar cei ce au construit căile ferate, la vremea respectivă, au ştiut pe care dintre diversele alternative posibile în vederea realizării planurilor lor trebuia să o aleagă, din punctul de vedere al

evaluărilor şi anticipărilor lor şi al preţurilor de piaţă din vremea lor, în care se reflectau evaluările consumatorilor. Exact acesta este elementul care îi va lipsi directorului. El va fi ca un marinar ajuns în largul mării nefamiliarizat cu metodele navigaţiei, sau ca un învăţat medieval căruia i s-ar încredinţa manevrarea tehnică a unei locomotive de cale ferată. Am presupus că directorul este deja hotărât pentru construcţia unei anumite fabrici sau a unei anumite clădiri. Dar pentru a lua o asemenea hotărâre, el are deja nevoie de calculul economic. Dacă se pune problema construirii unei staţii de energie hidroelectrică, trebuie să ştim dacă acesta este sau nu modul cel mai economic de a produce energia necesară. Cum poate directorul şti aceasta, dacă el nu poate calcula costurile şi valoarea monetară a produsului? Putem face presupunerea că, în perioada iniţială, un regim socialist s-ar putea, în oarecare măsură, bizui pe experienţa perioadei precedente, capitaliste. Dar ce este de făcut mai târziu, când condiţiile se schimbă din ce în ce mai mult? Ce folos ar mai putea aduce preţurile din 1900 directorului din 1949? Şi ce folos ar putea avea directorul din 1980, din cunoaşterea preţurilor din 1949? Paradoxul „planificării" este că nu poate planifica, datorită absenţei calculului economic. Ceea ce se numeşte economie planificată nu este nici un fel de economie. Este doar un sistem de bâjbâire prin întuneric. Nu se pune problema unei alegeri raţionale a mijloacelor, în vederea celei mai adecvate cu putinţă [p. 701] atingeri a obiectivelor ultime urmărite. Ceea ce se numeşte planificare conştientă este tocmai eliminarea acţiunii conştiente, îndreptate spre un scop.

2. Erori din trecut de concepere a problemei

Vreme de mai bine de o sută de ani, înlocuirea întreprinderii private cu planificarea socialistă a reprezentat cea mai importantă problemă politică. S-au publicat mii şi mii de cărţi, pentru şi împotriva planurilor comuniste. Nici un alt subiect nu s-a discutat mai aprins în cercurile private, în presă, în adunările publice, cu prilejul întâlnirilor societăţilor academice, în campaniile electorale şi în parlamente. Pentru cauza socialismului s-au purtat războaie şi s-au vărsat râuri de sânge. Dar în toţi aceşti ani întrebarea esenţială nu a fost formulată. Este adevărat că o serie de economişti eminenţi – Hermann Heinrich Gossen, Albert Schäffle, Vilfredo Pareto, Nikolaas G. Pierson, Enrico Barone – au atins tangenţial problema. Însă, cu excepţia lui Pierson, ei nu au ajuns la miezul problemei şi nici unul nu a sesizat importanţa ei primordială. De asemenea, ei nu au făcut demersul de a o încadra într-un sistem al teoriei acţiunii umane. Datorită acestor neajunsuri, lumea nu a putut acorda atenţia cuvenită observaţiilor lor. Ele au fost trecute cu vederea şi au căzut, curând, în uitare. Ar fi o mare eroare să învinuim Şcoala Istorică şi Instituţionalismul pentru această neglijare a problemei celei mai vitale a omenirii. Aceste două curente de gândire defaimă în mod fanatic teoria economică, „ştiinţa deprimantă", în interesul propagandei lor intervenţioniste şi socialiste. Cu toate acestea, ele nu au reuşit să suprime în întregime studiul teoriei economice. Întrebarea tulburătoare nu este de ce n-au reuşit detractorii ştiinţei economice să sesizeze problema, ci de ce s-au făcut vinovaţi şi

economiştii de aceeaşi eroare. Responsabilitatea trebuie atribuită celor două erori fundamentale făcute de economiştii matematicieni. Economiştii matematicieni se interesează, aproape exclusiv, de studiul a ceea ce numesc ei echilibru economic, sau starea statică. După cum am arătat[1], recursul la construcţia imaginară a unei economii uniform repetitive reprezintă un instrument mental indispensabil pentru gândirea economică. Dar este o mare eroare să considerăm acest instrument auxiliar ca fiind mai mult decât o simplă construcţie imaginară – şi să trecem cu vederea faptul că ea nu are nici un corespondent în realitate, ci [p. 702] nu poate fi nici măcar gândită necontradictoriu până la capăt, până la consecinţele ei logice ultime. Adeptul economiei matematice, orbit de ideea preconceptă că teoria economică trebuie construită după modelul mecanicii newtoniene şi se pretează la o abordare prin metode matematice, deformează în întregime obiectul de studiu al investigaţiilor sale. El nu se mai ocupă de acţiunea umană, ci de un mecanism neînsufleţit, mişcat în mod misterios de forţe ce nu pot fi analizate mai departe. În construcţia imaginară a economiei în regim de rotaţie uniformă nu există, bineînţeles, loc pentru funcţia antreprenorială. Prin urmare, adeptul economiei matematice îl elimină pe antreprenor din câmpul gândirii sale. El nu are trebuinţă de acest mişcător şi perturbator, ale cărui intervenţii necontenite împiedică sistemul imaginar să atingă starea de echilibru perfect şi condiţiile statice. El îl urăşte pe antreprenor, socotindu-l un element disturbator. În concepţia adeptului economiei matematice, preţurile factorilor de producţie sunt determinate de intersecţia a două curbe, nu de acţiunea umană. Mai mult, atunci când desenează mult iubitele sale curbe, a costului şi a preţului, adeptului economiei matematice îi scapă faptul că reducerea costurilor şi a preţurilor la mărimi omogene implică utilizarea unui mijloc comun de efectuare a schimburilor. El creează în felul acesta iluzia că s-ar putea recurge la calculul costurilor şi al preţurilor, chiar şi în absenţa unui numitor comun al raporturilor de schimb dintre factorii de producţie. Consecinţa este că, din scrierile adepţilor economiei matematice, construcţia imaginară a unei societăţi socialiste reiese a fi un sistem realizabil de cooperare în cadrul diviziunii muncii, o alternativă pe deplin viabilă la sistemul economic bazat pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie. Directorul societăţiii socialiste va fi în măsură să aloce diverşii factori de producţie în mod raţional, adică pe baza calculului. Oamenii se pot bucura deopotrivă de cooperarea socialistă în cadrul diviziunii muncii şi de întrebuinţarea raţională a factorilor de producţie. Ei au libertatea de a adopta socialismul, fără a abandona economisirea în alegerea mijloacelor. Socialismul nu atrage după sine abandonul raţionalităţii în sfera întrebuinţării factorilor de producţie. El ar fi o specie de acţiune socială *raţională*. O aparentă verificare a erorilor acestea a fost văzută în experienţa guvernelor socialiste al Rusiei sovietice şi al Germaniei naziste. Lumea nu observă că acestea n-au fost sisteme socialiste izolate. Ele îşi desfăşurau activitatea într-un mediu în care sistemul preţurilor încă funcţiona. Ele puteau apela la calcul economic pe baza preţurilor stabilite în străinătate. Fără ajutorul acestor preţuri acţiunile

lor ar fi fost lipsite de orice scop şi de orice plan. Ele au putut calcula, menţine o contabilitate şi întocmi mult lăudatele lor planuri numai pentru că s-au putut [p. 703] raporta la aceste preţuri din străinătate.

3. Sugestii recente în vederea calculului economic socialist

Manifestele socialiste se ocupă de orice în afară de problema esenţială şi unică a socialismului, în speţă de problema calculului economic. Abia în ultimii ani scriitorii socialişti au fost nevoiţi să acorde atenţie acestui aspect primordial. Ei au început să întrevadă faptul că tehnica marxistă, de denigrare a ştiinţei economice „burgheze" este o metodă insuficientă pentru realizarea utopiei socialiste. Au încercat să pună o teorie a socialismului în locul grosolanei metafizici hegeliene a doctrinei marxiste. S-au apucat să proiecteze scheme de calcul economic socialist. Bineînţeles că au eşuat lamentabil în această privinţă. Nici n-ar mai fi necesar să ne ocupăm de sugestiile lor ridicole, dacă examinarea lor nu ne-ar oferi un bun prilej de a scoate în relief trăsături fundamentale, atât ale societăţii de piaţă, cât şi ale construcţiei imaginare a unei societăţi lipsite de piaţă. Diversele scheme propuse pot fi clasificate după cum urmează:

1. Calculul în natură urmează a înlocui calculul în termeni monetari. Această metodă este lipsită de orice valoare. Nu putem aduna sau scădea numere de tipuri diferite (cantităţi eterogene)[2].

2. Pornind de la ideile teoriei valorii-muncă, a fost recomandată ca unitate de calcul ora-muncă. Această sugestie nu ţine seama de factorii materiali originari de producţie şi ignoră diferitele calităţi de muncă depusă în diversele ore-muncă, prestate de aceiaşi oameni sau de oameni diferiţi.

3. Unitatea va consta din „cantitatea" de utilitate. Însă omul care acţionează nu măsoară utilitatea. El o situează pe scări gradate [de valoare]. Preţurile de piaţă nu exprimă o echivalenţă, ci o divergenţă în evaluările părţilor care fac schimbul. Este inadmisibil să nesocotim teorema fundamentală a teoriei economice moderne, conform căreia valoarea atribuită unei unităţi dintr-un stoc de *n-1* unităţi este mai mare decât cea atribuită unei unităţi dintr-un stoc de *n* unităţi.

4. Calculul va fi făcut cu putinţă prin instituirea unei cvasi-pieţe artificiale. De această schemă ne vom ocupa în secţiunea a cincea a acestui capitol.

5. Calculul va fi efectuat cu ajutorul ecuaţiilor diferenţiale ale catalacticii matematice. De această schemă ne vom ocupa în secţiunea a şasea a acestui capitol.

6. Calculul va deveni inutil, în urma recurgerii la metoda încercărilor succesive. De această idee ne vom ocupa în secţiunea a patra a acestui capitol.

4. Încercări succesive

Antreprenorii şi capitaliştii nu dispun de asigurări în avans în legătură cu faptul că planurile lor reprezintă sau nu soluţia cea mai adecvată de alocare a factorilor de producţie către diferitele ramuri industriale. Doar experienţa ulterioară le arată, după eveniment, dacă au avut sau nu dreptate făcând întreprinderile şi investiţiile lor. Metoda aplicată de ei este aceea a

încercărilor succesive. De ce, se întreabă unii socialişti, n-ar recurge şi directorul socialist la aceeaşi metodă? Metoda încercărilor succesive este aplicabilă în toate cazurile în care soluţia corectă este identificabilă ca atare pe baza unor criterii obiective, independente de metoda încercărilor succesive însăşi. Dacă un om îşi rătăceşte portofelul, el îl poate căuta în diverse locuri. Dacă îl găseşte, îl recunoaşte ca fiind proprietatea sa; nu există nici un dubiu asupra succesului metodei încercărilor succesive pe care a aplicat-o; el şi-a rezolvat problema. Când Ehrlich căuta un remediu pentru sifilis, el a încercat sute de medicamente, până când a găsit ceea ce căuta: un medicament care omora spirocheţii fără să dăuneze corpului uman. Caracteristica soluţiei corecte, a medicamentului cu numărul 606, era de a combina aceste două calităţi, după cum s-a putut constata din experimente de laborator şi din experienţa clinică. Lucrurile stau cu totul altfel dacă singura caracteristică a soluţiei corecte este că ea a fost obţinută prin aplicarea metodei considerate adecvate pentru soluţionarea problemei. Rezultatul corect al unei înmulţiri a doi factori este recognoscibil numai deoarece este rezultatul unei aplicări corecte a procesului indicat de aritmetică. Putem încerca să ghicim rezultatul corect prin încercări succesive. Dar aici metoda încercărilor succesive nu este un substitut al procesului aritmetic. Ea ar fi complet inutilă, dacă procesul aritmetic nu ne-ar furniza un criteriu, pentru a deosebi ceea ce este greşit de ceea ce este corect. Dacă dorim să numim activitatea antreprenorială o aplicaţie a metodei încercărilor succesive, nu trebuie să uităm că soluţia corectă este uşor recognoscibilă ca atare; criteriul este apariţia unui surplus de venituri [p. 705] faţă de costuri. Profitul îi spune antreprenorului că activităţile sale au aprobarea consumatorilor; pierderea îi spune că ele sunt dezaprobate. Tocmai aceasta este problema calculului economic socialist: că, în absenţa preţurilor de piaţă pentru factorii de producţie, nu este posibil un calcul al profiturilor sau al pierderilor. Putem presupune că în societatea socialistă există o piaţă a bunurilor de consum şi că pe această piaţă se determină preţuri monetare pentru bunurile de consum. Putem presupune că directorul îi asignează periodic fiecărui membru o cantitate de bani şi vinde bunurile de consum celor care oferă cele mai mari preţuri, sau putem presupune la fel de bine că o anumită parte din diversele bunuri de consum este alocată în natură fiecărui membru şi că membrii au libertatea de a schimba aceste bunuri între ei, pe o piaţă în cadrul căreia tranzacţiile se efectuează printr-un mijloc comun de efectuare a schimburilor, un fel de bani. Dar caracteristica distinctivă a sistemului socialist este că factorii de producţie sunt controlaţi de o agenţie unică, în numele căreia acţionează directorul, că ei nu sunt nici cumpăraţi, nici vânduţi şi că pentru ei nu există preţuri. Prin urmare, nu se poate pune problema de a compara intrările cu ieşirile, prin metode aritmetice. Nu afirmăm că modul capitalist de efectuare a calculului economic garantează absolut cea mai bună soluţie a problemei alocării factorilor de producţie. Asemenea soluţii absolut perfecte nu sunt la îndemâna muritorilor, indiferent de problemă. Ceea ce poate furniza funcţionarea unei pieţe nesabotate de amestecul constrângerii şi al coerciţiei

nu este decât cea mai adecvată soluţie accesibilă minţii umane, date fiind nivelul cunoaşterii tehnologice şi capacităţile intelectuale ale celor mai înzestraţi oameni ai vremii. Îndată ce vreun om descoperă vreo discrepanţă între starea efectivă a producţiei şi o stare mai bună[3] realizabilă, motivaţia profitului îl împinge să depună cele mai semnificative eforturi pentru realizarea planurilor sale. Vânzarea produselor pe care le obţine va arăta dacă anticipările lui au fost corecte sau nu. Piaţa îi triază în fiecare zi din nou pe antreprenori, eliminându-i pe cei care nu fac faţă testului. Ea tinde să încredinţeze gestionarea afacerilor productive acelor oameni care au reuşit în activitatea de satisfacere a celor mai intense dorinţe ale consumatorilor. Aceasta este singura accepţiune importantă în care putem numi economia de piaţă un sistem de încercări succesive.

5. Cvasi-piaţa

Caracteristica distinctivă a socialismului este unicitatea şi indivizibilitatea voinţei care dirijează toate activităţile productive, în cadrul întregului sistem social. [p. 706] Când socialiştii declară că „ordinea” şi „organizarea” vor înlocui „anarhia” producţiei, că acţiunea conştientă va înlocui aşa-zisa lipsă de plan capitalistă, că adevărata cooperare va înlocui competiţia şi că producţia pentru folosinţă o va înlocui pe cea pentru profit, ceea ce au ei în minte este întotdeauna înlocuirea infinitei multitudini de planuri ale consumatorilor individuali şi ale celor care ies în întâmpinarea dorinţelor lor, adică ale antreprenorilor şi ale capitaliştilor, cu puterea monopolistă exclusivă a *unei singure* agenţii. Esenţa socialismului constă în eliminarea completă a pieţei şi a competiţiei catalactice. Sistemul socialist este un sistem fără piaţă, fără preţuri de piaţă pentru factorii de producţie şi fără competiţie; el înseamnă centralizarea şi unificarea completă, în mâinile unei singure autorităţi, a gestiunii tuturor activităţilor. La activitatea de elaborare a planului unic, care dirijează toate activităţile economice, cetăţenii nu cooperează decât, cel mult, prin alegerea directorului sau a comitetului de directori. În rest, ei nu sunt decât subordonaţi, ţinuţi să asculte necondiţionat ordinele promulgate de către director şi slujitori ai celor de a căror bunăstare se îngrijeşte directorul. Toate superlativele pe care socialiştii le atribuie socialismului şi toate binecuvântările pe care le anticipează de pe urma implementării lui sunt prezentate ca rezultatele necesare ale acestei unificări şi centralizări absolute. Prin urmare, faptul că liderii intelectuali ai socialismului sunt acum preocupaţi cu proiectarea de scheme ale unui sistem socialist în care piaţa, preţurile de piaţă ale factorilor de producţie şi competiţia catalactică să continue să existe, nu este nimic altceva decât o recunoaştere deplină a corectitudinii analizei economiştilor şi a imposibilităţii de a respinge critica devastatoare a planurilor socialiste, făcută de aceştia. Triumful complet şi rapid al demonstraţiei faptului că în sistem socialist nu este posibil nici un fel de calcul economic este, într-adevăr, fără precedent în istoria gândirii umane. Socialiştii nu pot decât să-şi recunoască înfrângerea finală zdrobitoare. Ei nu mai susţin că socialismul este incomparabil superior capitalismului deoarece mătură cu totul pieţele, preţurile de piaţă şi competiţia. Dimpotrivă. Ei se străduiesc

acum să justifice socialismul căutând să arate că menţinerea acestor instituţii este posibilă chiar şi în regim socialist. Ei elaborează schiţe pentru un socialism în care să existe preţuri şi competiţie[4]. Sugestia acestor neosocialişti este cu adevărat paradoxală. Ei vor să abolească controlul privat asupra mijloacelor de producţie, schimburile de piaţă, preţurile de piaţă şi competiţia. Dar, în acelaşi timp, ei vor să organizeze utopia socialistă în aşa fel încât oamenii [p. 707] să poată acţiona *ca şi cum* toate aceste lucruri ar continua să existe. Ei vor ca oamenii să se joace de-a piaţa, aşa cum se joacă copiii de-a războiul, de-a trenul sau de-a şcoala. Ei nu înţeleg de ce asemenea jocuri de copii diferă de lucrurile reale pe care încearcă să le imite. Aceşti neosocialişti afirmă că socialiştii mai vechi (adică cei dinainte de 1920) au comis o serioasă eroare, crezând că socialismul implică în mod necesar abolirea pieţei şi a schimburilor de piaţă, ba chiar că aspectul acesta reprezintă elementul esenţial şi cel mai caracteristic al unei economii socialiste. O asemenea idee este, după cum recunosc ei, în fine, absurdă, şi implementarea ei ar da naştere la o mizerie haotică. Din fericire însă, spun ei, există un model socialist mai viabil de care dispunem. Este posibil să-i instruim pe managerii diverselor unităţi productive să-şi desfăşoare activităţile, în unităţile lor, în acelaşi fel în care o făceau în regim capitalist. Managerul unei corporaţii din societatea de piaţă nu lucrează pe cont propriu şi pe propria-i responsabilitate, ci în beneficiul corporaţei, adică al deţinătorilor de acţiuni. El va continua să facă acelaşi lucru în regim socialist, în acelaşi fel şi cu aceeaşi grijă şi aceeaşi atenţie. Singura diferenţă va consta în faptul că fructele eforturilor sale vor îmbogăţi întreaga societate, nu pe acţionari. În rest, el va cumpăra şi va vinde, va recruta şi va plăti lucrători şi va încerca să realizeze profituri, la fel ca mai înainte. Tranziţia de la sistemul managerial al capitalismului matur la sistemul managerial al comunităţii socialiste planificate se va efectua lin, fără discontinuităţi. Nu se va schimba nimic,cu excepţia proprietăţii asupra capitalului investit. Societatea îi va înlocui pe acţionari, astfel încât poporul va încasa dividendele. Asta e totul. Eroarea de căpătâi implicată în această propunere şi în toate cele asemănătoare ei este că problema economică este privită din perspectiva funcţionarului subaltern, al cărui orizont intelectual nu trece de sarcinile unui subordonat. Ele privesc structura producţiei industriale şi alocarea capitalului către diversele ramuri şi agregate productive ca fiind rigidă – şi nu iau în calcul necesitatea de a modifica această structură, pentru a o adapta la schimbările condiţiilor. Ceea ce au autorii lor în minte este o lume în care nu mai intervin modificări şi în care istoria economică şi-a atins stadiul final. Ei nu realizează că activităţile managerilor corporaţiilor constau doar în executarea cu loialitate a sarcinilor ce le sunt încredinţate de către patronii lor, acţionarii – şi că în executarea ordinelor primite ei sunt siliţi să se adapteze la structura preţurilor de piaţă, care sunt determinate, în ultimă instanţă, de alţi factori decât diferitele operaţiuni manageriale. Activităţile managerilor, vânzările şi cumpărările lor, reprezintă doar un mic segment din totalitatea operaţiunilor de pe piaţă. Piaţa unei societăţi capitaliste

desfăşoară, de asemenea, toate acele operaţiuni [p. 708] prin care bunurile de capital sunt alocate diferitelor ramuri industriale. Antreprenorii şi capitaliştii înfiinţează corporaţii şi alte firme, le dezvoltă sau le reduc dimensiunile, le dizolvă sau le fuzionează cu alte întreprinderi; ei cumpără şi vând acţiuni şi obligaţiuni ale corporaţiilor noi sau deja existente, ei acordă, retrag şi recuperează credite; pe scurt, ei desfăşoară toate acele activităţi a căror totalitate se numeşte piaţă de capital şi financiară. Tranzacţiile acestea financiare ale promotorilor şi speculatorilor sunt cele ce direcţionează producţia spre canalele în care ea satisface, în modul cel mai adecvat, cele mai intense dorinţe ale consumatorilor. Piaţa ca atare este constituită din aceste tranzacţii. Dacă le eliminăm pe acestea, nu mai rămânem cu nimic din piaţă. Ceea ce ne rămâne este un fragment care nu poate exista separat şi care nu poate funcţiona ca piaţă. Rolul managerului loial de corporaţie în conducerea afacerilor este mult mai modest decât îşi imaginează autorii acestor planuri. El nu deţine decât o funcţie managerială oferindu-le antreprenorilor şi capitaliştilor o asistenţă subsidiară, care se referă numai la sarcini subordonate. Funcţia lui nu poate niciodată deveni un înlocuitor al funcţiei antreprenoriale[5]. Speculatorii, promotorii, investitorii şi creditorii, determinând structura schimburilor de acţiuni şi de bunuri şi pe cea a pieţei financiare, circumscriu orbita în cadrul căreia anumite sarcini minore pot fi încredinţate deciziei managerilor. În îndeplinirea sarcinilor acestea, managerul trebuie să îşi adapteze acţiunile la structura pieţei, determinată de factori care trec cu mult dincolo de funcţiile manageriale. Problema de care ne ocupăm nu ţine de activităţile manageriale; ea ţine de alocarea capitalului către diferitele ramuri industriale. Întrebarea este: în ce ramuri trebuie extinsă sau redusă producţia, în ce ramuri trebuie modificat obiectivul producţiei, ce ramuri noi trebuie să fie inaugurate? Pentru a răspunde la toate acestea nu foloseşte la nimic să invocăm onorabilul manager de corporaţie şi binecunoscuta sa eficienţă. Cei ce confundă activitatea antreprenorială cu managementul îşi închid ochii la problema economică. În cazul conflictelor de muncă, părţile implicate nu sunt manageriatul şi forţa de muncă, ci antreprenorii (sau capitaliştii) şi angajaţii salariaţi, care primesc o remuneraţie. Sistemul capitalist nu este un sistem managerial; el este un sistem antreprenorial. Meritele managerilor de corporaţie nu sunt micşorate prin stabilirea faptului că nu activitatea lor este cea care determină alocarea factorilor de producţie către diferitele linii industriale. Nimeni nu a sugerat vreodată că societatea socialistă i-ar putea [p. 709] invita pe promotori şi pe speculatori să-şi continue speculaţiile şi apoi să-şi doneze profiturile la cutia comună. Cei ce propun o cvasi-piaţă pentru sistemul socialist n-au dorit niciodată păstrarea bursei şi schimburilor de mărfuri a pieţei livrărilor la termen a unor active la preţul stabilit în prezent [*futures*], sau a bancherilor şi a creditorilor, în calitate de cvasi-instituţii. Nu ne putem *juca* de-a speculaţia şi investiţiile. Speculatorii şi investitorii îşi riscă propriile lor averi, propriile lor destine. Împrejurarea aceasta îi face responsabili faţă de consumatori, adevăraţii patroni ai economiei capitaliste. Dacă îi eliberăm de această

responsabilitate, îi lipsim de însăşi specificitatea lor. Ei încetează de a mai fi afacerişti, rămânând doar un grup de oameni cărora directorul le-a încredinţat sarcina lui principală, suprema conducere a desfăşurării activităţilor. Atunci ei – şi nu directorul nominal – devin adevăraţii directori şi trebuie să se confrunte cu aceeaşi problemă pe care nu o putea rezolva directorul nominal: problema calculului economic. Recunoscând, de fapt, că o asemenea idee ar fi pur şi simplu absurdă, adepţii cvasi-pieţei recomandă uneori, în mod vag, o altă soluţie. Directorul ar urma să acţioneze ca o bancă, împrumutând fondurile disponibile celui mai intens licitator. Şi această idee este sortită eşecului. Toţi cei ce pot licita pentru aceste fonduri sunt lipsiţi, cum este de la sine înţeles într-o societate socialistă, de orice proprietate personală. Atunci când licitează, ei nu sunt constrânşi de nici un fel de pericole financiare care să-i ameninţe pe ei înşişi, dacă promit o rată prea ridicată a dobânzii pentru fondurile împrumutate. Ei nu preiau câtuşi de puţin din povara responsabilităţii care-i revine directorului. Nesiguranţa fondurilor care li se acordă lor cu împrumut nu este în nici un fel limitată prin garanţia parţială pe care o furnizează, în capitalism, mijloacele personale ale debitorului. Toate incertitudinile acestei nesiguranţe cad numai asupra societăţii, care este posesoarea exclusivă a tuturor resurselor disponibile. Dacă directorul ar aloca fără ezitare fondurile acelora care licitează pentru ele cel mai intens, el nu ar face decât să ofere o primă pentru iresponsabilitate, nechibzuinţă şi optimism nefondat. El ar abdica în favoarea celor mai lipsiţi de scrupule vizionari sau ticăloşi. El trebuie să îşi rezerve sieşi decizia în legătură cu felul în care urmează a fi utilizate fondurile societăţii. Dar, în cazul acesta, ne întoarcem de unde am plecat: directorul, în strădania lui de a dirija activităţile productive, nu dispune de ajutorul diviziunii intelectuale a muncii, care, în capitalism, furnizează o metodă practicabilă de efectuare a calculelor economice[6]. Întrebuinţarea mijloacelor de producţie poate fi controlată fie de proprietari privaţi, fie de către aparatul social de coerciţie şi constrângere. În primul caz există o piaţă, există preţuri de piaţă [p. 710] pentru toţi factorii de producţie şi calculul economic este posibil. În al doilea caz toate aceste lucruri lipsesc. Este inutil să ne amăgim cu speranţa că organele economiei colective vor fi „omniprezente” şi „omnisciente”[7]. În cadrul praxeologiei nu ne ocupăm de actele unei deităţi omniprezente şi omnisciente, ci numai de acţiunile oamenilor, înzestraţi doar cu o minte umană. O asemenea minte nu poate planifica fără ajutorul calculului economic. Un sistem socialist fără piaţă şi fără preţuri de piaţă este la fel de contradictoriu ca şi noţiunea de pătrat triunghiular. Producţia este direcţionată fie de către oameni de afaceri care urmăresc realizarea de profit, fie de către deciziile unui director, căruia îi este încredinţată puterea supremă şi exclusivă. Sunt produse fie acele lucruri de pe urma vânzării cărora antreprenorii anticipează cele mai mari profituri, fie acele lucruri pe care vrea să le producă directorul. Întrebarea este: cine să fie stăpânul, consumatorii sau directorul? Cui trebuie să-i revină decizia ultimă când se pune întrebarea dacă un stoc concret de factori de producţie trebuie întrebuinţat pentru producerea bunului de consum *a*, sau pentru producerea

bunului de consum *b*? La această întrebare nu se poate da un răspuns evaziv. Răspunsul trebuie să fie direct şi inambiguu[8].

6. Ecuaţiile diferenţiale ale economiei matematice

Pentru a evalua în mod adecvat ideea că ecuaţiile diferenţiale ale economiei matematice ar putea fi întrebuinţate în vederea calculului economic socialist, este necesar să ne amintim care este, de fapt, semnificaţia acestor ecuaţii. Când recurgem la construcţia imaginară a unei economii uniform repetitive, admitem prin ipoteză că toţi factorii de producţie sunt întrebuinţaţi în aşa fel, încât fiecare dintre ei să furnizeze cele mai valoroase servicii cu putinţă. Nici o modificare ulterioară a întrebuinţării oricăruia dintre aceşti factori nu ar putea îmbunătăţi starea de satisfacţie a dorinţelor, în condiţiile date. Situaţia aceasta, în care nu se recurge la nici un fel de modificări ulterioare ale dispunerii factorilor de producţie, este descrisă cu ajutorul unor sisteme de ecuaţii diferenţiale. Dar aceste ecuaţii nu furnizează nici un fel de informaţie despre acţiunile umane prin intermediul cărora a fost atinsă această stare ipotetică de echilibru. Ele nu spun decât atât: dacă în această stare de echilibru static se întrebuinţează *m* unităţi de *a* pentru producerea de *p* şi *n* unităţi de *a* pentru producerea de *q*, atunci nici o modificare a întrebuinţării unităţilor disponibile de *a* nu ar putea determina vreo creştere a satisfacerii dorinţelor. (Chiar dacă presupunem că factorul *a* este perfect divizibil şi avem în vedere o unitate infinitezimală de *a*, ar fi [p. 711] o mare eroare să afirmăm că utilitatea marginală a lui *a* este aceeaşi pentru ambele întrebuinţări.) Această stare de echilibru este o construcţie pur imaginară. Într-o lume aflată în schimbare ea nu se poate niciodată realiza. Ea diferă deopotrivă de starea de astăzi şi de orice altă stare realizabilă. În cadrul economiei de piaţă, activitatea antreprenorială este aceea care restabileşte în mod recurent rapoartele de schimb şi alocarea factorilor de producţie. Un om întreprinzător descoperă o discrepanţă între preţurile factorilor complementari de producţie şi preţurile viitoare ale produselor, aşa cum le anticipează el – şi încearcă să se folosească de această discrepanţă pentru a realiza un profit. Preţul viitor la care se gândeşte el nu este, desigur, ipoteticul preţ de echilibru. Nici un actor nu are de-a face cu echilibrul şi cu preţurile de echilibru; aceste noţiuni sunt străine de viaţa şi acţiunea reale; ele sunt instrumente auxiliare de analiză praxeologică, în cadrul căreia nu există mijloace mentale de a concepe mişcarea neîncetată a acţiunii, altele decât acela de a o compara cu noţiunea de linişte perfectă. Pentru gândirea teoretică, fiecare schimbare reprezintă un pas înainte pe un drum care, dacă nu apar date noi, ar duce, în cele din urmă, la o stare de echilibru. Nici teoreticienii, nici capitaliştii şi antreprenorii, nici consumatorii, nu sunt în măsură să-şi formeze, pe temeiul familiarităţii lor cu datele actuale, o opinie despre nivelul unor asemenea preţuri de echilibru. Nici nu este nevoie de o asemenea opinie. Ceea ce îl împinge pe om spre modificări şi inovaţii nu este viziunea preţurilor de echilibru, ci anticiparea nivelelor preţurilor unui număr limitat de articole, aşa cum se vor înregistra acestea pe piaţă, la data la care plănuieşte el să vândă. Ceea ce are în cap antreprenorul, atunci când se lansează într-un anumit proiect, nu sunt decât

primii paşi ai unei transformări care, dacă nu intervin alte schimbări ale datelor cu excepţia celor induse de acest proiect, ar conduce la atingerea unei stări de echilibru[I]. Dar, pentru utilizarea ecuaţiilor care descriu starea de echilibru, este necesară cunoaşterea ierarhizării valorice a bunurilor de consum, corespunzătoare acestei stări. Această ierarhizare este unul dintre elementele pe care aceste ecuaţii îl presupun cunoscut. Însă directorul nu cunoaşte decât actuala lui scară de valori, nu şi evaluările sale corespunzătoare ipoteticei stări de echilibru. El consideră că, în raport cu actualele lui evaluări, alocarea factorilor de producţie este nesatisfăcătoare - şi doreşte să o schimbe. Dar el nu ştie nimic despre felul cum vor arăta propriile sale evaluări în ziua atingerii echilibrului. Aceste evaluări vor reflecta condiţiile rezultate din modificările succesive ale producţiei, inaugurate de el însuşi. Să notăm ziua de azi cu D_1 şi ziua echilibrului [p. 712] cu D_n. De asemenea, notăm mărimile corespunzătoare acestor două zile astfel: scările valorice ale bunurilor de ordinul întâi cu V_1 şi V_n, ofertele totale[9] ale tuturor factorilor originari de producţie cu O_1 şi O_n, ofertele totale ale tuturor factorilor produşi de producţie cu P_1 şi P_n, iar sumele $O_1 + P_1$ şi, respectiv, $O_n + P_n$, cu M_1, respectiv M_n. În fine, notăm stadiile cunoaşterii tehnologice cu T_1 şi T_n. Pentru rezolvarea ecuaţiilor este necesară cunoaşterea lui V_n, $O_n + P_n = M_n$, şi T_n[II]. Dar astăzi nu cunoaştem decât pe V_1, $O_1 + P_1 = M_1$ şi T_1. Ar fi inadmisibil să postulăm că mărimile acestea sunt, pentru D_1, egale cu cele pentru D_n, deoarece starea de echilibru nu poate fi atinsă dacă survin noi modificări ale datelor. Absenţa unor noi modificări ale datelor, care este condiţia necesară pentru atingerea echilibrului, se referă doar la modificări de natură să deranjeze ajustarea la condiţiile de operare ale acelor elemente ce se manifestă deja în prezent. Sistemul nu poate atinge starea de echilibru dacă mişcările care tind spre stabilirea acestei stări sunt tulburate de către noi elemente, venite din exterior[10]. Dar, câtă vreme echilibrul nu este încă atins, sistemul se află în continuă mişcare, ceea ce determină modificarea datelor. Tendinţa către realizarea echilibrului, neîntreruptă de apariţia nici unei schimbări a datelor venită din afară, reprezintă în sine o succesiune de modificări a acestor date. P_1 reprezintă un ansamblu de mărimi care nu corespund evaluărilor de astăzi. Ele sunt rezultatul acţiunilor ce au fost călăuzite de evaluări din trecut şi care s-au raportat la situaţii ale cunoştinţelor tehnologice şi la informaţii despre resursele disponibile de factori primari de producţie diferite de cele din prezent. Unul din motivele pentru care sistemul nu este în echilibru este tocmai că P_1 nu corespunde condiţiilor din prezent. Există unităţi productive, unelte şi stocuri de diverşi alţi factori de producţie, care nu ar exista în echilibru, precum şi alte unităţi productive, unelte şi stocuri, care ar trebui produse pentru a atinge echilibrul. Echilibrul va fi atins doar atunci când aceste părţi perturbatoare din P_1, în măsura în care mai sunt utilizabile, se vor fi uzat complet şi vor fi fost înlocuite prin elemente ce corespund situaţiei celorlalte date sincrone cu ele, anume V, O şi T. Ceea ce trebuie să ştie omul care acţionează nu este configuraţia stării de echilibru. El are nevoie de informaţie cu privire la [p.

713] cea mai adecvată metodă de transformare, în paşi succesivi, a lui P_1 în P_n. În această privinţă ecuaţiile sunt inutile. Nu putem rezolva aceste probleme eliminându-l pe P şi reţinându-l numai pe O. Este adevărat că modul de utilizare al factorilor originari de producţie determină, în mod unic, calitatea şi cantitatea factorilor produşi de producţie, adică a produselor intermediare. Dar informaţia ce s-ar putea obţine pe această cale se referă doar la condiţiile de echilibru. Ea nu ne spune nimic cu privire la metodele şi la procedurile la care trebuie să recurgem pentru realizarea echilibrului. Trebuie să ţinem seama de condiţiile reale, adică de P_1, nu de condiţiile ipotetice, corespunzătoare lui P_n. Această ipotetică stare viitoare de echilibru va apărea atunci când toate metodele de producţie se vor fi ajustat la evaluările actorilor şi la situaţia cunoaşterii tehnologice. Atunci, oamenii vor lucra în cele mai adecvate locaţii, cu cele mai adecvate mijloace tehnologice. Economia actuală este diferită. Ea funcţionează cu mijloace care nu corespund stării de echilibru şi nu pot fi luate în calcul în cadrul unui sistem de ecuaţii, care descriu această stare cu ajutorul simbolurilor matematice. Cunoaşterea condiţiilor care vor caracteriza starea de echilibru nu este de nici un folos pentru directorul a cărui sarcină este de a acţiona astăzi, în condiţiile din prezent. Ceea ce trebuie el să ştie este cum să procedeze în modul cel mai economic cu mijloacele disponibile astăzi, care sunt o moştenire a unor vremuri cu alte evaluări, cu alte cunoştinţe tehnologice şi cu alte informaţii referitoare la problema locaţiilor. El trebuie să ştie care este următorul pas pe care trebuie să-l facă. În această privinţă, ecuaţiile nu oferă nici un ajutor. Să presupunem că o ţară izolată, ale cărei condiţii economice ar fi acelea ale Europei Centrale din secolul al XIX-lea, este condusă de un dictator, familiarizat la perfecţie cu tehnologia americană a zilelor noastre. Directorul acesta ştie, în linii mari, către ce obiectiv trebuie să conducă ţara care îi este încredinţată. Însă nici chiar o cunoaştere exhaustivă a condiţiilor americane de azi nu-i poate fi de vreun folos, relativ la problema transformării, în paşi succesivi, în modul cel mai adecvat şi eficace, a sistemului economic dat, în sistemul urmărit. Chiar dacă, de dragul argumentaţiei, admitem că, graţie unei miraculoase inspiraţii, directorul a reuşit, fără ajutorul calculului economic, să rezolve toate problemele referitoare la cel mai avantajos aranjament al tuturor activităţilor productive şi că el are prezentă în minte imaginea precisă a obiectivului final, pe care trebuie să-l urmărească, încă rămân probleme esenţiale, insolubile fără calcul economic. Într-adevăr, [p. 714] sarcina directorului nu este de a începe de la străfundurile civilizaţiei şi de a relua istoria economică de la zero. Elementele cu ajutorul cărora trebuie el să opereze nu sunt doar resurse naturale neatinse de utilizări prealabile. Mai există bunurile de capital produse în trecut şi care nu sunt convertibile, sau care nu sunt perfect convertibile, în vederea utilizării la noi proiecte. Avuţia noastră este încorporată tocmai în aceste obiecte fabricate, produse în condiţiile unei constelaţii în care evaluările, cunoaşterea tehnologică şi multe alte lucruri erau diferite de ceea ce sunt ele astăzi. Structura, calitatea, cantitatea şi locaţia lor este de cea mai mare importanţă pentru alegerea tuturor

viitoarelor operaţiuni economice. Unele dintre ele pot să fie absolut inutile pentru orice întrebuinţare viitoare; acestea trebuie să rămână „capacităţi nefolosite”. Dar cea mai mare parte dintre ele trebuie să fi utilizate, dacă nu dorim să pornim din nou de la sărăcia extremă şi mizeria omului primitiv şi dacă dorim să supravieţuim în intervalul de timp care ne separă de ziua în care reconstrucţia aparatului de producţie conform noilor planuri se va fi încheiat. Directorul nu poate să ridice pur şi simplu un nou edificiu, fără să se preocupe de soarta supuşilor săi, în intervalul perioadei de aşteptare. El trebuie să încerce să se folosească de fiecare bun de capital deja disponibil, în cel mai adecvat mod cu putinţă. Nu doar tehnocraţii, ci şi socialiştii de toate tipurile de orientări repetă, iar şi iar, că ceea ce face ca planurile lor ambiţioase să fie realizabile este enorma avuţie deja acumulată. Dar, în aceeaşi răsuflare, ei trec cu vederea faptul că această avuţie constă, în mare parte, din bunuri de capital produse în trecut şi mai mult sau mai puţin perimate, din perspectiva actualelor noastre evaluări şi cunoştinţe tehnologice. În viziunea lor, singurul obiectiv al producţiei este transformarea aparatului industrial, astfel încât să aducă mai multă abundenţă în viaţa generaţiilor viitoare. În ochii lor, contemporanii nu sunt decât o generaţie de sacrificiu, oameni al căror unic ţel este de a trudi şi de a se sili în beneficiul celor încă nenăscuţi. Însă oamenii reali nu sunt astfel. Ei nu doresc doar să creeze o lume mai bună ca să trăiască nepoţii lor în ea; oamenii vor să se bucure ei înşişi de viaţă. Ei doresc să întrebuinţeze, în modul cel mai eficient, acele bunuri de capital care sunt acum disponibile. Ei urmăresc un viitor mai bun, dar vor să atingă acest ţel pe calea cea mai economică. Pentru a realiza şi această dorinţă, ei nu se pot dispensa de calculul economic. Opinia că starea de echilibru s-ar putea calcula, prin operaţiuni matematice, pe baza cunoaşterii condiţiilor unei stări de dezechilibru, este o mare eroare. Nu este mai puţin eronat să se creadă că o atare cunoaştere, a condiţiilor [p. 715] corespunzătoare unei ipotetice stări de echilibru, i-ar putea fi de vreun folos omului care acţionează, în căutarea celor mai adecvate soluţii ale problemelor cu care se confruntă, în cursul alegerilor şi activităţilor sale cotidiene. Nu este, prin urmare, necesar să accentuăm faptul că numărul fabulos de ecuaţii care ar trebui rezolvate din nou în fiecare zi, în vederea unei întrebuinţări practice a acestei metode, ar face ca întreaga idee să devină absurdă, chiar dacă ea ar fi un substitut real al calculului economic de pe piaţă[11].

NOTE

[1] Cf. mai sus, p. 246-250.

[2] Această sugestie n-ar merita nici măcar să fie menţionată, dacă n-ar fi soluţia apărută din cercul foarte activ şi importun al „pozitiviştilor logici”, care îşi promovează zgomotos programul aşa-numitei „ştiinţe unificate”. A se vedea scrierile fostului organizator şef al acestui grup, Otto Neurath, care, în 1919, a activat ca director al biroului de socializare al Republicii Sovietice de scurtă durată de la München, îndeosebi *Durch die Kriegwirtschaft zur Naturalwirtschaft*, München, 1919, p. 216 şi urm. Cf. şi C. Landauer, *Planwirtschaft und Verkehrswirtschaft*, München şi Leipzig, 1931, p. 122.

[3] „Mai bună” înseamnă, desigur, mai satisfăcătoare din punctul de vedere al consumatorilor care cumpără pe piaţă.

[4] Toate acestea se referă, desigur, la acei socialişti sau comunişti care cunosc elemente de teorie economică, de felul profesorilor H. D. Dickinson şi Oskar Lange. Legiunile neştiutoare de „intelectuali” nu îşi vor abandona credinţa superstiţioasă în superioritatea socialismului. Superstiţiile mor greu.
[5] Cf. mai sus, p. 305-308.
[6] Cf. Mises, *Socialism*, p. 137-142; Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago, 1948, p. 119-208; T. J. B. Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society*, Londra, 1949, p. 129 şi urm.
[7] Cf. H. D. Dickinson, *Economics of Socialism*, Oxford, 1939, p. 191.
[8] Pentru o analiză a schemei statului corporativ a se vedea mai jos, p. 816-820.
[I] n. tr. — Ca o concesie nefericită făcută neoclasicilor, Mises pare a admite şi el, uneori, în cele din urmă, contrar logicii acţiunii umane pe care o dezvoltă în ansamblul operei sale, că piaţa ar „tinde” cumva automat, în anumite condiţii, practic irealizabile, să conducă la soluţionarea ecuaţiilor corespunzătoare unei presupuse economii „uniform repetitive”. Se pune atunci problema: în ce măsură rezolvarea *matematică* de ecuaţii i-ar putea dispensa pe socialişti de serviciile pieţei. Mises respinge această posibilitate pe baza implicaţiilor faptului că, inclusiv în ipoteza mai mult decât generoasă a „tendinţei” pieţei spre un echilibru uniform-repetitiv, (a) configuraţia aceasta potenţială de echilibru final nu poate fi determinată *ex ante* şi (b) chiar dacă, prin absurd, ar putea fi cunoscută sau aleasă, încă nu ar fi posibilă tranziţia planificată de la un sistem aflat în dezechilibru la unul uniform repetitiv, prin metoda soluţionării unor ecuaţii de echilibru. Din punct de vedere metodologic si economic se poate arăta însă, în plus, că piaţa nu „tinde”, de fapt, să rezolve nici un fel de ecuaţii. Această idee mecanicistă nu lasă loc pentru acţiunea umană ca dată ultimă, ireductibilă la funcţii de alte variabile şi – prin urmare – este irelevantă pentru descrierea şi evaluarea procesului pieţei. Pentru o analiză misesiană a calculului economic şi a coordonării antreprenoriale a unui sistem de diviziune complexă a muncii, în întregime eliberată de ficţiunea echilibrului general descris prin ecuaţii matematice, a se vedea îndeosebi lucrările consacrate acestui subiect de profesorul J. G. Hülsmann, începând cu „Knowledge, Judgement, and the Use of Property”, *Review of Austrian Economics*, 10(1), 1997 şi „A Realist Approach to Equilibrium Economics”, *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 3(1), 2000.
[9] Oferta totală înseamnă inventarul total, cu specificarea, în cadrul său, a claselor şi cantităţilor disponibile. Fiecare clasă conţine numai articole care au, în toate privinţele (inclusiv în privinţa locaţiei, de exemplu), exact aceeaşi importanţă pentru satisfacerea dorinţelor.
[II] n. tr.: Din punct de vedere matematic, formularea unor asemenea ecuaţii *nu* este, în general, şi suficientă pentru rezolvarea lor efectivă. De unde o turnură neo-nihilistă a socialismului, survenită după constatarea prăbuşirii – şi la acest nivel computaţional rudimentar – a speranţelor puse in „modele” matematice. Într-adevăr, în contextul confuziei „neoclasice” a praxeologiei cu matematica, eşecul matematicii este, din nefericire, luat automat drept eşecul oricărui demers ştiinţific de analiză a legilor acţiunii şi interacţiunii umane. Pentru socialişti, prin urmare, el devine prilejul unei tentative de reafirmare a omnipotenţei statului, de acum eliberat de constrângerea legilor economice, aşadar de revenire la vechiul relativism istoricist si nihilist, respins sub diverse forme de economiştii austrieci începând din sec. XIX. Cf., de ex., B. Guerien, *Economia neoclasică*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993.
[10] Desigur, dacă suntem dispuşi să admitem că informaţia tehnologică a atins stadiul ei final, putem presupune că T_1 este egal cu T_n.
[11] Referitor la această problemă algebrică, cf. Pareto, *Manuel d’ économie politique*, ed. a 2-a, Paris, 1927, p. 233 şi urm.; şi Hayek, *Collectivist Economic Planning*, Londra, 1935, p. 207-214. – Prin urmare, construcţia computerelor electronice nu afectează analiza noastră.